

ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Журнал заснований
у 2004 році з ініціативи
генерал-лейтенанта міліції
ВІТАЛІЯ ФЕДОРОВИЧА
ЗАХАРОВА, заслуженого
діяча науки і техніки
України, кандидата
юридичних наук, професора

Ресстрація суб'єкта
у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради
України з питань телеба-
чення і радіомовлення
№ 1546 від 09.05.2024 року.
Ідентифікатор медіа
R30-04539.

Мови розповсюдження:
українська, англійська, поль-
ська, німецька, французька,
італійська, литовська.

Офіційний сайт:
www.pravoisusilstvo.org.ua

Виходить 6 разів на рік

Адреса редакції:
вул. Єрмолової 35а,
49033, м. Дніпро, Україна.
Тел +38 (056) 767-35-24

ISSN 2078-3736

У номері

*РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ*

ЦИВІЛІСТИКА

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

*АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО*

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

*ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА*

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

5
2024

Науковий журнал. Заснований у 2004 році. Засновники: ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», Фонд юридичної науки Академіка права В.В. Сташиса, Національна академія внутрішніх справ. Видавець – ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет». На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі юридичних наук (081 – Право, 293 – Міжнародне право, 262 – Правоохоронна діяльність).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Головний редактор **М.В. Корнієнко**

Редакційна колегія не завжди
поділяє позицію автора

За точність викладеного
матеріалу відповідальність
покладається на авторів

Зміни до тексту та скорочення,
що не впливають на зміст
матеріалів, а також їх
перейменування вносяться
редакцією без узгодження
з автором

Статті у виданні перевірені
на наявність плагіату за допомогою
програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської
компанії Plagiat.pl.

Ухвалено до друку та поширення
через мережу Internet
Вченою радою Дніпровського
гуманітарного університету
(протокол № 4 від 26.12.2024)

Агарков О.А. – доктор політичних наук, професор;
Алфьорова Т.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Бандурка О.М. – доктор юридичних наук, професор, академік
Національної академії правових наук України;
Батюк О.В. – кандидат юридичних наук, доцент, член-кореспондент
Національної академії наук вищої освіти України;
Бігняк О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Грабовська Сабіна – доктор хабілітований (Жешув, Польща);
Давидюк В.М. – доктор юридичних наук, доцент;
Дубов С.М. – кандидат юридичних наук;
Ємець Л.О. – доктор юридичних наук, професор;
Ірха Ю.Б. – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;
Кайназарова Д.Б. – кандидат юридичних наук (Астана, Казахстан);
Калюжний Р.А. – доктор юридичних наук, професор;
Кириченко О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Кириченко Ю.В. – доктор юридичних наук, професор;
Козін С.М. – кандидат юридичних наук;
Корнута Л.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Легка О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Лежнєва Т.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Лимар А.П. – кандидат історичних наук, доцент;
Монаснюк А.О. – доктор юридичних наук, професор, заслужений
юрист України;
Негодченко В.О. – доктор юридичних наук, професор;
Пеньков С.В. – доктор юридичних наук;
Петруненко Я.В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Самойленко О.С. – кандидат юридичних наук;
Самойлов О.Є. – доктор психологічних наук, доцент;
Торяник В.М. – доктор політичних наук, професор;
Чернєй В.В. – доктор юридичних наук, професор;
Черноп'ятов С.В. – кандидат юридичних наук;
Шамара О.В. – кандидат юридичних наук, старший науковий
співробітник.

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

АНДРУХІВ О. І.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та публічного
управління
(Заклад вищої освіти «Університет
Короля Данила»)

УДК 340.132

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.1>

**КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНУ ГЕНОЦИДУ ТА ПОКАРАННЯ
ЗА НЬОГО: АНАЛІЗ НЕДОЛІКІВ ТА ШЛЯХИ РЕФОРМУВАННЯ**

У статті розкривається проблема оновлення міжнародного законодавства щодо геноциду, зокрема Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. Нами доведено, що дослідження наявних міжнародних норм важливе для розробки механізмів покарання за злочини геноциду, оскільки сучасні форми агресії нерідко виходять за рамки передбачених Конвенцією категорій. В дослідженні виокремлено ключові недоліки Конвенції, яка, хоча й мала велике значення для післявоєнного міжнародного права, сьогодні не відповідає реаліям новітніх конфліктів. Основними обмеженнями Конвенції нами визначаються наступні: складність доведення спеціального умислу (*dolus specialis*), вузьке визначення захищених груп, відсутність чітких механізмів правозастосування, зокрема для превентивних заходів. Наводяться приклади з міжнародної практики (Руанда, Балкани, Дарфур), які ілюструють вразливість існуючих правових норм. На прикладі злочинів, вчинених російськими військовими проти цивільного населення України, автором констатовано необхідність оновлення законодавства з урахуванням нових форм насильства, спрямованих на знищення національної ідентичності, сексуального насильства, злочинів проти довкілля. Метою роботи є привернення уваги до цих недоліків та обґрунтування необхідності перегляду Конвенції для забезпечення ефективного міжнародного захисту та невідворотності покарання у випадках геноциду. Встановлено, що Конвенція в умовах повномасштабного вторгнення росії в Україну є більше декларативним документом, ніж дієвим інструментом. Окрім того, звертається увага на виключення етнотциду, культурного геноциду та сексуального насильства як злочинів, пов'язаних із геноцидом, що обмежує правові можливості для захисту груп, які є об'єктами подібних злочинів. Висловлюється сподівання, що приклади геноцидальних актів у Руанді, Судані, на Балканах, злочини проти українського цивільного населення в умовах повномасштабного вторгнення Росії призведуть до оновлення юридичних підходів для визначення геноциду, а винні в його вчиненні будуть притягнуті до кримінальної відповідальності.

Ключові слова: *геноцид, конвенція, норми права, спеціальний намір, порушення прав людини, юридична інтерпретація.*

Andruhiv O. I. Convention on the prevention and punishment of the crime of genocide: analysis of shortcomings and ways of reforming

The article addresses the issue of updating international legislation on genocide, in particular the UN Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. The author proves that the study of existing international norms is important for the development of mechanisms for punishing genocide crimes, since modern forms of aggression often go beyond the categories provided for in the Convention. The study highlights the key shortcomings of the Convention, which, although it was of great importance for post-war international law, today does not correspond to the realities of modern conflicts. The main limitations of the Convention are the following: the difficulty of proving special intent (*dolus specialis*), the narrow definition of protected groups, and the lack of clear enforcement mechanisms, in particular for preventive measures. The author provides examples from international practice (Rwanda, the Balkans, Darfur) that illustrate the vulnerability of existing legal norms. Using the example of crimes committed by the Russian military against the civilian population of Ukraine, the author states the need to update legislation to take into account new forms of violence aimed at destroying national identity, sexual violence, and crimes against the environment. The purpose of the work is to draw attention to these shortcomings and to substantiate the need to revise the Convention to ensure effective international protection and inevitability of punishment in cases of genocide. It is established that the Convention in the context of Russia's full-scale invasion of Ukraine is more of a declarative document than an effective instrument. In addition, attention is drawn to the exclusion of ethnocide, cultural genocide and sexual violence as crimes related to genocide, which limits the legal possibilities for protecting groups that are the objects of such crimes. It is hoped that the examples of genocidal acts in Rwanda, Sudan, the Balkans, and crimes against Ukrainian civilians in the context of Russia's full-scale invasion will lead to updated legal approaches to the definition of genocide, and perpetrators will be brought to justice.

Key words: *genocide, convention, rules of law, special intent, human rights violations, legal interpretation.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження міжнародного законодавства в питанні геноциду зумовлена необхідністю його адаптації до сучасних викликів, зокрема у контексті збройної агресії росії проти України. Прийнята у 1948 році Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього була важливим досягненням для міжнародного права свого часу, але сучасні конфлікти виявляють її недоліки та обмеження. З моменту ухвалення Конвенції змінилися не лише технології ведення війни, але й характер масових злочинів, що ускладнює процес доведення фактів геноциду відповідно до існуючих правових критеріїв. Сучасні злочини проти українського цивільного населення вимагають оновлення юридичних підходів для визначення геноциду, враховуючи нові форми насильства, що мають на меті знищення національної ідентичності. Вдосконалення законодавства, яке регулює питання геноциду, дозволить підвищити ефективність міжнародно-правового захисту у новітніх умовах збройних конфліктів.

Дослідження наявних міжнародних норм важливе для розробки механізмів покарання за злочини геноциду, оскільки сучасні форми агресії нерідко виходять за рамки передбачених Конвенцією категорій. Крім того, міжнародна спільнота повинна мати чіткі та оперативні інструменти для реагування на злочини, що відбуваються в режимі реального часу. Аналіз випадків, пов'язаних із злочинами російських військових проти цивільного населення в Україні, надає змогу виявити практичні недоліки Конвенції та інших нормативних актів. Зміцнення міжнародного законодавства сприятиме утвердженню принципу невідворотності покарання для злочинців та запобігатиме подібним злочинам у майбутньому.

Стан дослідження. Українські дослідники, з огляду на сукупність об'єктивних причин, тільки розпочинають глибше дослідження змістовної частини Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, одночасно, серед іноземних правників і правознавців популярними є дослідження в якому вказують на недоліки цього міжнародного акта. Як наслідок, нами застосовано роботи Е. Карлі, Дж. Метраукса, Р. Мазешші, В. Шабаса, Д. Шеффера та ін.

Мета дослідження. Метою статті є шляхом наведення конкретних прикладів виокремлення і характеристика ключові недоліків Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього.

Виклад основного матеріалу. Прийняття Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього в 1948 році було відповіддю міжнародної спільноти на жахливі злочини, скоєні під час Другої світової війни, особливо на знищення мільйонів євреїв у нацистській Німеччині, яке отримало визначення Голокосту. Масштаби і систематичність цих злочинів викликали глобальний резонанс і спонукали до створення правових інструментів, які б запобігли повторенню подібного. Вперше термін «геноцид» був використаний правником Р. Лемкіним, який прагнув привернути увагу до цих злочинів, підкресливши важливість правової категоризації дій, спрямованих на знищення певних етнічних, національних, релігійних або расових груп.

Однією з основних передумов прийняття Конвенції була потреба у виробленні міжнародно-правових механізмів для запобігання та покарання за злочини, які можуть загрожувати цілісності людської цивілізації. Після війни стало очевидно, що національне законодавство країн не завжди здатне забезпечити справедливість для жертв таких злочинів, а бездіяльність міжнародної спільноти лише поглиблює безкарність. У цьому контексті Конвенція покликана встановити універсальні стандарти відповідальності для всіх держав-учасниць ООН, незалежно від їхнього політичного устрою та інтересів.

Політичний клімат післявоєнного періоду також відіграв важливу роль у підготовці Конвенції. Зокрема, Статут Організації Об'єднаних Націй, прийнятий у 1945 році, надавав особливу увагу захисту прав людини та необхідності дотримання основоположних свобод. Конвенція, затверджена Генеральною Асамблеєю ООН, стала першою міжнародною угодою, що юридично визначила поняття «геноцид» і закріпила обов'язок держав запобігати цьому злочину та карати винних. Конвенція закликала держави взяти на себе зобов'язання не тільки на національному рівні, а й у межах міжнародної співпраці.

Прийняття Конвенції про геноцид було історичним кроком на шляху до формування сучасного міжнародного гуманітарного права. Конвенція стала основою для розвитку інституту прав людини у міжнародному праві та сприяла встановленню універсального принципу захисту від найжорстокіших злочинів.

У лютому 1955 року Конвенцію ратифікувала УРСР, а отже наступного 2025 року мине 70 років, коли ми визнаємо норми цього міжнародного акта. На жаль, тільки в умовах повномасштабного вторгнення росії, увага пересічних громадян, політиків і насамперед науковців, вкотре привернута до змісту Конвенції, адже злочини, які вчиняли російські військові в Україні, інакше як геноцидом кваліфікувати не можна.

Критика окремих положень Конвенції про геноцид з боку науковців виникла у зв'язку з кількома міжнародними подіями, що показали обмеженість її застосування на практиці. Однією з перших таких подій стала геноцидальна кампанія у Камбоджі в 1975–1979 роках, здійснена режимом Червоних кхмерів. Злочини, які мали на меті винищення політичних опонентів та соціальних груп, виявили прогалину в Конвенції, яка не охоплює випадки переслідування за політичними ознаками.

Подібні недоліки Конвенції стали очевидними під час геноциду в Руанді у 1994 році, де міжнародне співтовариство не змогло швидко зреагувати, щоб запобігти масовим вбивствам, навіть попри наявність прямих сигналів про підготовку до злочину. Зволікання ООН та відсутність оперативних механізмів для втручання були сприйняті як слабкість міжнародної правової системи, що спричинило заклики до перегляду положень Конвенції, зокрема щодо чіткішого регулювання обов'язків держав щодо запобігання геноциду.

Наступним вагомим прикладом стала війна на Балканах в 1990-х роках, особливо події у Сребрениці у 1995 році, де міжнародні суди зіткнулися з труднощами при доведенні геноцидального наміру. Справа показала важливість уточнення в Конвенції критеріїв наміру знищення групи, що спричинило дискусії серед науковців щодо потреби більш детального тлумачення.

Черговим прикладом, який вказав на недосконалість окремих норм Конвенції став геноцид у Дарфурі (Судан) в 2003–2008 роках також підсилив критику Конвенції, оскільки спроби Міжнародного кримінального суду провести розслідування і притягнути винних до відповідальності зіткнулися з політичними та юридичними перепонами. Цей випадок продемонстрував недостатність положень Конвенції в питаннях співпраці з МКС та складнощі в забезпеченні міжнародної підзвітності.

Насамкінець, повномасштабне вторгнення росії в Україну, привернуло увагу міжнародної спільноти до масштабних злочинів військових, які можуть мати ознаки геноциду. Це знову актуалізувало дискусію про необхідність перегляду положень Конвенції з урахуванням нових форм насильства та злочинів, що виходять за рамки класичних визначень.

На нашу думку, можна говорити про десять критичних застережень до змісту Конвенції 1947 року. Так, першим і основним недоліком Конвенції, є недосконалість її основоположного принципу про намір або спеціальний умисел («*dolus specialis*»), як факт, що дозволяє кваліфікувати відповідний злочин як акт геноциду. Причина в тому, що згаданий принцип означає, що для того, щоб дії можна було кваліфікувати як геноцид, необхідно довести, що злочин було вчинено саме з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової або релігійної групи. Така вимога стала предметом критики, оскільки на практиці встановити наявність спеціального умислу дуже складно, особливо коли злочини вчиняються під виглядом загальних воєнних дій або переслідування політичних чи військових цілей.

Критики наголошують, що «*dolus specialis*» часто призводить до безкарності, адже злочинці можуть уникати відповідальності, приховуючи свої дії за іншими мотивами. Так, В. Шабаєс у праці «*Genocide in International Law*», вказує на труднощі в доведенні особливого умислу, що обмежує здатність міжнародного правосуддя ефективно переслідувати винних у геноциді [4]. Назагал, цей принцип також уповільнює процес притягнення до відповідальності, оскільки доведення умислу вимагає тривалого збору доказів, які часто бувають фрагментарними чи недоступними у конфліктних зонах.

Додатковим аспектом критики є те, що принцип «*dolus specialis*» не враховує сучасні форми масового насильства, коли знищення групи може відбуватися через систематичні дії, але без чітко задекларованої мети винищення. Це стає особливо актуальним у конфліктах, де використовуються нові форми насильства, такі як депортації, масові тортури, цілеспрямоване руйнування культурних об'єктів тощо, які мають руйнівний ефект для ідентичності певної групи, але не завжди підпадають під вимогу доведення спеціального умислу. Власне, всі ці дії вчиняють російським військовим командуванням в Україні, але норми Конвенції, не дозволяють кваліфікувати їх саме як акт геноциду.

Закономірним недоліком є наявність спеціального наміру («*dolus specialis*»). Його зміст полягає в тому, що для кваліфікації злочину як геноциду потрібно довести, що дії вчинені з чітким наміром знищити певну національну, етнічну, расову або релігійну групу «як таку» [1]. Це означає, що необхідно довести, що злочин був скоєний не тільки проти окремих осіб, а з конкретним наміром знищити групу в цілому або значну її частину.

Однак сьогодні цей принцип критикується, оскільки доведення спеціального умислу у сучасних конфліктах виявляється надзвичайно складним. Один із ключових недоліків «*dolus specialis*» полягає в тому, що зловмисники можуть уникати відповідальності за геноцид, мотивуючи свої дії іншими цілями, такими як політична боротьба чи «забезпечення безпеки». Власне, аморфною ідеєю власної безпеки Росія обгрунтувала своє вторгнення в суверенну державу й окупацію її територій. Це створює юридичні труднощі, особливо в умовах конфліктів, де насильство спрямоване на певні групи, але прямий умисел знищення може бути замаскований або недостатньо очевидний для стандартів Конвенції.

Власне ідея доведення того, що злочинці мали намір знищити групу «повністю або частково», наявність відповідних доказів, унеможлиблює доведення факту геноциду. Власне відсутнє поняття того, що може слугувати доказом. Законодавці під доказами розуміли прямий нормативний акт, в якому здійснювався заклик до повного або часткового знищення окремої групи людей. Натомість в умовах сьогодення заклики, які здійснюються в російських засобах масової інформації, подібними доказами не вважаються. Як наслідок, винуватці масових звірств можуть уникнути звинувачень у геноциді, навіть якщо вони вчиняють широкомасштабне насильство проти групи людей.

Ще одним недоліком Конвенції є вузьке визначення «захищених верств населення», яке обмежується національними, етнічними, расовими та релігійними групами. Виключення політичних, соціальних і культурних груп широко обговорюється сучасними вченими, зокрема згаданим В. Шабасом. Останній доводить, що подібна ситуація обмежує сферу переслідування за геноцид і не відображає ширшу реальність групового насильства [4]. Власне, злочини росіян в Україні тільки доводять важливість зауважень В. Шабаса. Більше того, обмежена соціальна база жертв геноциду, виключає звірства, скоєні проти політичних дисидентів, які також можуть бути кваліфіковані як акти геноциду. Зважаючи на масштаби арештів, заслань і страт української інтелігенції в 1920–1930-х, а також 1960–1970-х рр., подібне застереження видається актуальним і раціональним.

Черговий недолік Конвенції – неоднозначне формулювання поняття «часткового». Конвенція говорить про «часткове або повне знищення» певної групи, але не конкретизує, яку частину групи можна вважати значущою для кваліфікації злочину як геноциду [5]. Це формулювання залишає простір для різних інтерпретацій: деякі суди можуть вважати достатнім знищення навіть невеликої частини групи, якщо це має серйозний вплив, тоді як інші можуть вимагати значно більших масштабів знищення для підтвердження умислу геноциду.

Ця невизначеність створює перешкоди у притягненні до відповідальності винних за злочини, спрямовані на знищення певної частини групи, особливо коли йдеться про дії, що мають культурний, соціальний або економічний характер і не завжди спрямовані на фізичне знищення всіх членів групи. Наприклад, події в Руанді та колишній Югославії викликали запитання щодо того, що саме можна вважати «частковим знищенням» і як оцінювати значущість цієї частини з позиції міжнародного права. Науковці вказують, що Конвенція могла б бути ефективнішою, якби поняття «часткового знищення» було чіткіше визначене з урахуванням впливу на ідентичність і існування групи як такої [2, р. 165].

Ще одним недоліком «Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» є брак чітких механізмів правозастосування для запобігання геноциду. Хоча держави зобов'язані запобігати геноциду і карати за нього згідно зі статтею I, у Конвенції відсутні положення стосовно міжнародного втручання у випадку виявлення подібних фактів або у випадку прямої збройної агресії. Власне сучасна російсько-українська війна є яскравим прикладом цього недоліку, адже, злочини, які вчиняли і вчиняють окупаційні війська частіше кваліфікують як воєнні злочини, а не геноцид.

Недоліком Конвенції 1948 р. можна вважати також і те, що основна відповідальність за вчинення злочинів геноциду в основному покладається на державу, тоді, як окремі суб'єкти, які можуть вчиняти подібні злочини, практично не розглядаються. В контексті сьогодення актуальним видається потреба внесення змін, адже приватні військові компанії і солдати, що працюють на них, також можуть вчиняти злочини геноциду.

Одним із недоліків Конвенції, який набув значення в умовах сьогодення, є політичний характер міжнародних переслідувань, що часто є перешкодою до порушення справ про геноцид у Міжнародному кримінальному суді або інших трибуналах. Необхідність співпраці держав при поданні справ до МКС призвела до звинувачень у вибірковому правосудді того, що окремі держави уникають відповідальності. Одним з найбільш показових прикладів в цьому контексті, є рішення МКС щодо геноциду в Сребрениці 1995 року, під час якого боснійські серби вбили тисячі боснійських мусульман. Міжнародний суд визнав масові

вбивства геноцидом, але не зміг притягнути Сербію до відповідальності, стверджуючи, що немає достатніх доказів для доведення причетності сербського уряду до геноцидальних дій. Це рішення викликало обурення, оскільки Сербія, попри надану підтримку силам боснійських сербів, не була притягнута до відповідальності, що викликало сумніви в неупередженості суду [3, р. 432]. Аналогічно, під час геноциду в Руанді 1994 року, коли були вбиті сотні тисяч представників народності тутсі, реакція міжнародної спільноти, зокрема Міжнародного кримінального трибуналу з Руанди, була упередженою і неоднозначною. Вибірковість у переслідуванні винних також викликала дискусії, адже не всі випадки масових вбивств і насильницьких дій у конфлікті були розглянуті з однаковою увагою, і частина підозрюваних уникла відповідальності. Крім того, критика стосувалася вибіркового обвинувачення лише щодо тих, хто брав участь у геноциді проти тутсі, без належного врахування злочинів проти груп, які підтримували режим [3, р. 432].

Певні невідповідності сучасним вимогам є в нормах Конвенції, що визначають процедуру запобігання геноциду. Формально Конвенція зобов'язує держави запобігати геноциду, але не містить вказівок як це зобов'язання має бути виконане. Можна стверджувати, що в умовах сьогодення, відсутність конкретних превентивних заходів послаблює здатність міжнародної спільноти діяти перед обличчям нових загроз геноциду.

Суттєвими недоліками Конвенції є також відсутність норм, що дозволяють кваліфікувати злочини проти культури, як акт геноциду. Культурне знищення, таке як викорінення мови, традицій та спадщини, спочатку було включено до проекту, але під час переговорів було вилучено, в тому числі під впливом СРСР. Це закономірно, адже вимушене переселення народів з їхніх історичних земель, що веде до руйнування культурних зв'язків, зокрема, переселення кримських татар із Криму в 1944 році, можна було трактувати, як геноцид. В умовах сьогодення, відсутність подібної норми унеможливорює захист культурної ідентичності окремих груп населення.

Також, Конвенція 1948 р. не розглядає як акт геноциду сексуальне насильство. Пізніше ця норма була врегульована іншими нормативними актами, але включення гендерно зумовлених злочинів до числа актів геноциду може покращити здатність Конвенції реагувати на реалії сучасних конфліктів. Для прикладу у справах, пов'язаних із геноцидом на Балканах, Міжнародний трибунал у справах Югославії визнав, що масові зґвалтування сербами і сексуальне насильство боснійських жінок, були частиною систематичних дій, спрямованих на знищення боснійських мусульман. Суд вказав, що ці акти мали на меті не тільки фізичне знищення, а й підірив ідентичності групи, що дозволяє кваліфікувати їх як елементи геноциду [2, р. 171].

Насамкінець, Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього не адаптована до сучасних проблем, зокрема проблеми руйнування довкілля, яке непропорційно впливає на цілі групи населення. Визнання знищення довкілля актом геноциду ще тільки формується, але вже ведуться дискусії та висуваються пропозиції, спрямовані на вирішення цього питання. Поштовх до юридичного визнання екоциду узгоджується з ширшим рухом за посилення відповідальності за екологічні злочини на міжнародному рівні. Юридичне визначення екоциду було розроблене у 2021 році групою міжнародних юристів і є частиною постійних зусиль, спрямованих на включення його до переліку міжнародних злочинів у рамках Римського статуту, який регулює діяльність МКС.

Впродовж останніх років кілька тихоокеанських островних держав, зокрема Вануату, Самоа та Фіджі, запропонували МКС офіційно визнати екоцид, який визначається як незаконні або безглузді дії, що спричиняють серйозну і широкомасштабну шкоду навколишньому середовищу, міжнародним злочином. Ця пропозиція впливає з розуміння того, що таке знищення може серйозно вплинути на права людини, особливо на вразливі групи населення в таких регіонах, як Тихоокеанські острови, які стикаються з екзистенційними загрозами, пов'язаними зі зміною клімату та деградацією довкілля [6].

Власне і події в Україні, можуть стосуватися злочинів екоциду – руйнування Каховської ГЕС, погіршення екологічної ситуації в акваторії Чорного моря, руйнування

заповідника «Асканія нова», та також десятків тисяч лісів і угідь, має негативні наслідки для флори і фауни нашої держави.

Висновки. Таким чином, аналізуючи текст «Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього», можна зробити кілька важливих висновків щодо проблем правової інтерпретації поняття геноциду в сучасних умовах. По-перше, Конвенція 1948 року має низку застарілих положень, які не відповідають сучасним викликам, таким як агресія росії проти України. Важливим недоліком є обмежене визначення захищених груп – тільки національні, етнічні, расові та релігійні групи, що виключає політичні, соціальні чи культурні групи, хоча сучасні конфлікти часто націлені на останні.

По-друге, проблема доказування спеціального наміру («*dolus specialis*») залишається ключовою юридичною перепорою для кваліфікації певних дій як геноциду, оскільки наявність прямих доказів умислу злочинців в умовах сучасних конфліктів є складною для підтвердження. По-третє, нечітке трактування поняття «часткового» знищення групи викликає правові складнощі при застосуванні Конвенції в міжнародних трибуналах.

Окрім варто зазначити відсутність механізмів ефективного запобігання геноциду, що робить Конвенцію більше декларативним документом, ніж дієвим інструментом. Також звертається увага на виключення культурного геноциду та сексуального насильства як злочинів, пов'язаних із геноцидом, що обмежує правові можливості для захисту груп, які зазнають цих форм знищення.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 20.10.2024).
2. Mettraux G. Special Genocidal Intent/*Dolus Specialis*. *International Crimes: Law and Practice: Volume I: Genocide*. Oxford University Press. 2019. P. 161–222. URL: <https://doi.org/10.1093/law/9780198843115.003.0008>. (дата звернення: 15.10.2024).
3. Mazzeschi R., Carli E. Proof of Specific Intent in the Crime of Genocide: The Case of *South Africa v. Israel* Before the International Court of Justice, *Journal of International Criminal Justice*, 2024. Volume 22, Issue 2, May. P. 429–443. URL: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqae025>. (дата звернення: 21.10.2024).
4. Schabas W.A. Genocide in International Law. *The Crime of Crimes*. 2nd ed. Cambridge University Press; 2009. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511575556>. (дата звернення: 20.10.2024).
5. Scheffer D. Genocide and Atrocity Crimes. *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*. 2006. Vol. 1. Iss. 3. Article 3. P. 229–250. URL: <https://digitalcommons.usf.edu/gsp/vol1/iss3/3>. (дата звернення: 18.10.2024).
6. What is ecocide and which countries recognize it in law? Aug 30, 2021. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2021/08/ecocide-environmental-harm-international-crime/>. (дата звернення: 20.10.2024).

ВОЛІК В. В.,

доктор юридичних наук,
професор кафедри права
(Маріупольський державний
університет)

ШАМАРА Р. П.,

аспірант кафедри права
(Маріупольський державний
університет)

УДК 340.142

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.2>

СУДОВА ПРАВОТВОРЧІСТЬ ПРИ ПОДОЛАННІ ЗАКОНОДАВЧИХ ПРОГАЛИН

У статті «Судова правотворчість при подоланні законодавчих прогалин» досліджується важлива роль судової правотворчості у заповненні правових прогалин, що виникають через відсутність або недосконалість нормативно-правових актів. Автори розглядають проблеми, які виникають у правовій системі через неповноту законодавства, і підкреслюють необхідність участі судів у створенні нових правових норм, що забезпечують гнучкість правозастосування та справедливості у суспільстві.

Зокрема, аналізуються основні механізми судової правотворчості: прецедентне право, інтерпретація норм і застосування аналогії. Через ці механізми суди можуть вирішувати складні правові ситуації, де відсутні конкретні норми. У статті також наведено приклади з різних правових систем, що дозволяє розглянути переваги та недоліки судової правотворчості у порівняльній перспективі. З одного боку, вона сприяє стабільності правозастосування та узгодженості у судовій практиці, а з іншого – може стати джерелом правової невизначеності та суб'єктивізму в інтерпретаціях.

Особлива увага приділяється балансу між законодавчою та судовою правотворчістю, який є важливим для ефективного функціонування правової системи. Автори наголошують, що судова правотворчість має адаптивну функцію, дозволяючи правовій системі реагувати на соціальні зміни, науковий прогрес і нові суспільні виклики. Проте така діяльність повинна ґрунтуватися на принципах правової визначеності та відповідати інтересам суспільства, щоб уникнути ризиків суб'єктивності у судових рішеннях.

Стаття містить висновки щодо важливості розширення правового значення судової правотворчості у національному праві України. Підкреслюється, що впровадження судової правотворчості сприятиме встановленню справедливого правового порядку, особливо у випадках, коли наявне законодавство не може забезпечити достатній захист прав і свобод громадян. Автори закликають до створення більш гнучких норм права та підкреслюють роль судової правотворчості як одного з головних засобів забезпечення сталості та розвитку національної правової системи.

Ключові слова: *судова правотворчість, прогалини у законодавстві, законодавство, норми права.*

Volik V. V., Shamara R. P. Judicial lawmaking in overcoming legislative gaps

The article «Judicial Lawmaking in Bridging Legislative Gaps» examines the important role of judicial lawmaking in filling legal gaps arising from the absence or imperfection of legal acts. The authors examine the problems that arise in the legal system due to incomplete legislation and emphasise the need for courts to participate in the creation of new legal norms that ensure flexibility of law enforcement and justice in society.

In particular, the author analyses the main mechanisms of judicial law-making: case law, interpretation of norms and application of analogy. Through these mechanisms, courts can resolve complex legal situations where there are no specific rules. The article also provides examples from different legal systems, which allows us to consider the advantages and disadvantages of judicial lawmaking in a comparative perspective. On the one hand, it contributes to the stability of law enforcement and consistency in judicial practice, and on the other hand, it can become a source of legal uncertainty and subjectivity in interpretation.

Particular attention is paid to the balance between legislative and judicial lawmaking, which is important for the effective functioning of the legal system. The authors emphasise that judicial lawmaking has an adaptive function, allowing the legal system to respond to social changes, scientific progress and new social challenges. However, such activities should be based on the principles of legal certainty and meet the interests of society in order to avoid the risks of subjectivity in court decisions.

The article draws conclusions regarding the importance of expanding the legal significance of judicial law-making in the national law of Ukraine. It is emphasised that the introduction of judicial lawmaking will contribute to the establishment of a fair legal order, especially in cases where existing legislation cannot provide sufficient protection of the rights and freedoms of citizens. The authors call for the creation of more flexible rules of law and emphasise the role of judicial lawmaking as one of the main means of ensuring the sustainability and development of the national legal system.

Key words: *judicial lawmaking, legislative gaps, legislation, rules of law.*

Постановка проблеми. Судова правотворчість відіграє важливу роль у сучасних правових системах, забезпечуючи гнучкість і адаптивність права в умовах постійно змінюваного суспільного контексту. Цей процес особливо важливий при подоланні законодавчих прогалин, які виникають через недостатність або недосконалість нормативно-правових актів. У таких ситуаціях суди, через свої рішення, створюють нові правові норми або уточнюють існуючі, забезпечуючи тим самим ефективне правозастосування.

Судова правотворча діяльність є досить новою для національного права категорією, яка наразі лише формується в українському цивільному судочинстві як на законодавчому, так і на правозастосовному рівнях. Оскільки Україна знаходиться в процесі поступового переходу від континентального до загального права, відповідно і теорія та практика цивільного процесуального права на сьогодні переживає трансформаційний процес. На думку багатьох національних науковців це досить природний і об'єктивний рух від радянського державного нормативізму з укоріненим у ті часи принципом верховенства закону в напрямку демократичного суспільства, в якому панує принцип верховенства права, спрямований на судову і суспільну справедливість, а права і свободи людини є найвищою суспільною цінністю. На нашу думку, слід наголосити на тому, що судова правотворчість на думку як провідних дослідників, так і практикуючих юристів безпосередньо сприяє утвердженню класичної моделі правової держави, адже є одним із найефективніших механізмів захисту прав людини.

Стан дослідження. Варто відмітити, що на доктринальному рівні питанням судової правотворчості, зокрема у сфері цивільного права національні науковці почали приділяти увагу починаючи з 21 століття, оскільки в Україні було проголошено національну доктрину,

спрямовану на впровадження та акцентування на демократичних стандартах та цінностях, зокрема таких як права, свободи та інтереси кожної особи. Відтак, у досліджуваному нами напрямку працювали такі науковці як В.В. Волік, Р. Сабодаш, В. Кононенко, Я. Романюк, І. Балюк, Н. Стецик, І. Пахомова, Д. Ясинок, І. Кравченко, Ю. Рябченко.

Мета дослідження. Метою цієї статті є аналіз механізмів судової правотворчості та їхньої ролі у вирішенні проблем, пов'язаних із законодавчими прогалинами. Особлива увага приділяється практичним прикладам з різних правових систем, що дозволяє висвітлити переваги та недоліки судової правотворчості в сучасному праві.

Виклад основного матеріалу. Слід виокремити, що, на нашу думку, судова правотворчість сама по собі є явищем складним та багатограним та з огляду на свою природу не може бути запрограмованим або ж передбаченим. Судова правотворчість носить локальний характер і головним чином проявляється в судовому засіданні під час розгляду справи через неможливість юридичної кваліфікації спірних відносин базуючись на актуальному законодавстві, оскільки таке законодавче підґрунтя або ж його окрема норма за своїм змістом є неуточненою, спірною, казуїстичною чи взагалі відсутньою. За таких обставин суд в правотворчому процесі вимушений долати таку наявну правову невизначеність, при цьому створюючи для цього індивідуальну правову формулу, яка здатна закрити законодавчу прогалину. Ще однією підставою для судової правотворчості про яку не можна не згадати є невідповідність застарілих норм матеріального права сучасним суспільним відносинам, які з певних тих чи інших обставин набули спірного характеру.

Слід наголосити і на тому, що на сьогодні поняття судової правотворчості, її межі та особливості нормативно не зафіксовані. На думку окремих науковців це викликає значні труднощі як на рівні теоретичних досліджень, так і на рівні правозастосовної практики [1, с. 9].

Без сумнівів право розвивається одночасно з суспільством та відповідає рівню його розвитку. Право саме по собі не може випереджати суспільний поступ та регулювати відносини, які ще не виникли у суспільстві. Варто зазначити і те, що законодавча влада не може передбачити наперед напрям розвитку суспільства, не дивлячись на наявність суспільних наук, які надають загальне уявлення щодо закономірностей вищезгаданого розвитку. На думку окремих дослідників це відбувається через надстрімкий розвиток суспільних відносин, який насамперед зумовлений науково-технічним прогресом. Саме через це наука не надає якісного і точного розуміння питання перспектив розвитку таких складних і комплексних систем як держава, право тощо. Тож, цілком справедливо можна зазначити, що щодня право і суспільство «змагається» у своєму розвитку. При цьому національний законодавець має намагатися виписати норми права якомога ширше та точно, аби такі норми були актуальними впродовж тривалого часу, а законодавство було більш стабільним, що стане однією з гарантій сталих суспільних правовідносин [1, с. 10].

Наголосимо, що органи законодавчої влади мають можливість врегульовувати лише ті конфлікти, які йому відомі на день прийняття того чи іншого нормативно-правового акту. Отже, у випадку, коли нові правовідносини, які ще не врегульовані на законодавчому рівні, набувають спірного характеру, перед суддею постає питання щодо швидкого та якісного врегулювання спору на базі єдиних уявлень щодо системи суспільних цінностей, принципів та звичаїв. При цьому, вважаємо доречним зупинитися на тому, що відповідно до чинного національного цивільного законодавства суди не мають права на відмову в захисті порушених прав, свобод або інтересів фізичних та/або юридичних осіб з підстав відсутності, неповноти, нечіткості чи суперечливості законодавства. Саме тому, незважаючи на наявність певних законодавчих прогалин, суди зобов'язані розглядати цивільні справи по суті з метою своєчасного та ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, та інтересів держави, що задекларовано статтею другою чинного Цивільного процесуального кодексу України [2].

Виходячи з цього, постає логічне питання щодо значення терміну «законодавча прогалина». Оскільки це явище комплексне та багатогранне, у науковців немає єдиного підходу щодо його визначення. Відтак, дехто з дослідників описує законодавчі прогалини

як нерегульовані нормами права цивільно-правові відносини, які в свою чергу, не можуть бути усунені іншими джерелами цивільного права [3]. Інші науковці стверджують, що під законодавчою прогалиною слід розуміти дефект волі держави при її оформленні законодавцем [4]. Також серед представників юридичної наукової спільноти існує думка, що прогалина в праві – це повна або часткова нерегульованість нормами права суспільних відносин внаслідок відсутності, неповноти чи суперечливості норм права. Існує і підхід розуміння прогалин у праві як пропуску у правовому регулюванні конкретного виду суспільних відносин. Також дехто з науковців вказує на те, що під прогалиною у законодавстві слід розуміти ситуацію, коли має місце факт, який потребує правового вирішення, однак норма права, що має його передбачати, відсутня [5]. Отож, підсумовуючи, варто зазначити, що за загальним правилом, під законодавчою прогалиною можна розуміти нерегульовані нормами права цивільно-правові відносини, які виникають у зв'язку з дефектом волі національного законодавця.

На нашу думку, задля більш комплексного та повного дослідження питання судової правотворчості, слід детальніше зупинитися на ретроспективному огляді становлення та поступу зазначеної юридичної категорії. Відтак, правотворчий процес, який наразі здійснюється судами, є притаманним не лише сучасному правосуддю. Слід зазначити, що окремі його складові були характерними і для звичаєвого права, яке в свою чергу формувалося тисячоліттями. Таке право носило казуїстичний характер, адже супроводжувалося рядом ритуальних рухів та слів, які поступово із плином часу змінювалися, уточнювалися або взагалі створювалися заново старійшинами роду чи окремого племені. На нашу думку, слід наголосити на тому, що базове правило звичаєвого права склалося саме внаслідок прийняття подібних рішень, які в свою чергу зводилися лише до єдиного питання: справедливо це чи ні? Разом з появою державності, письма, поступом торгівлі та ремесел почали формуватися міста, які в свою чергу були заселені членами десятків, а подекуди і сотень родів, де панували свої звичаї. Відтак, з однієї сторони, різноманітність звичаїв, обрядів, переконань та вірувань ускладнювали відносини між людьми, але з іншої – через поступовий відбір та подальшу уніфікацію звичаїв розпочалося формування нового суспільства, об'єднаного загальними прийнятими для всіх правилами поведінки. Так, поступово людство піднімалося на нові щаблі розвитку і досягло рівня державності, де з'явилася бюрократія, поліція, суди та інші невід'ємні складові держави [1, с. 10].

Уже у ті часи завданням судів був розгляд не тільки злочинів у сфері недоторканості людини, але і майнові спори, які виникали внаслідок стрімкого розвитку торгівельних правовідносин, фінансової системи та ремісництва. Проте разом із цим розвитком, настали часи, коли ані претори, ані консули, ані судді вже не могли врегульовувати спори лише за використання звичаєвого права, адже такі знання вже не носили абсолютного та однозначного характеру. З огляду на такі обставини, суди поступово почали вводити судову правотворчість з різним розумінням змісту тих чи інших звичаєвих норм. Так, суспільство вперше зіткнулося з поняттям судової правотворчості, базисом якої стало розумне тлумачення осучаснених звичаїв. Такий новітній у ті часи підхід до розгляду справ зумовлював розвиток права, але водночас призводив до зловживань з боку окремих суддів, які в свою чергу могли тлумачити правові звичаї на користь тієї чи іншої людини. Розділяємо думку окремих дослідників, які стверджують, що такий стан речей сприяв дестабілізації судової практики. Звідси стало зрозумілим, що суди мають розглядати спори спираючись не на оціночні судження окремих суддів, а на зафіксовані, а отже незмінні та постійно діючі правила, які б були єдиними для будь-кого без винятку. Саме це і стало причиною появи перших писаних законів у різних державах світу. Говорячи про писані зводи правил, варто згадати Закони XII таблиць, Закони Хамурапі, Ману, Руську правду та інші. Варто зауважити, що значна частина подібних законів складалася саме з місцевих звичаїв, проте логіка суджень тих, хто кодифікував такі правила поведінки у формі єдиного писаного закону у поєднанні із суспільним розумінням поставлених завдань, приводили до того, що такі закони вперше мали письмово-зафіксований та статичний зміст, що в свою чергу забезпечувало можливість їх подальшого вивчення,

однотипного тлумачення, а також застосування. Варто наголосити на тому, що такі писані правила все одно відрізнялися своєю недосконалістю та наявністю законодавчих прогалин. Тому судді були змушені наново вдаватися до судової правотворчості, при цьому вирішуючи спори по суті, спираючись на власний життєвий досвід, знання та розуміння справедливості. Незважаючи на це, поява подібних писаних законів – безумовний та суттєвий крок вперед на шляху до розвитку права та правосуддя [1, с. 11]. Вважаємо доречним пригадати едикти преторів, які ще у II столітті до нашої ери у Давньому Римі визнавалися джерелом права, саме вони стали характерною особливістю на тому етапі розвитку суспільства, правосуддя та судової правотворчості. За допомогою таких едиктів претори створювали для суддів нові правові позиції, які набували форми певних правових формул. У такий спосіб заповнювалися наявні законодавчі прогалини [6, с. 62].

Правозастосовна практика продемонструвала, що досягнення узгодженості між правом і реальним життям неможливо через постійний та стрімкий розвиток усіх галузей людського буття: економіки, сільського господарства та інші. Окрім цього, постійні військові походи з подальшим розширенням кордонів створювали умови для створення нових правовідносин та інших складних життєвих ситуацій, які не були враховані, а отже і врегульовані законодавцем. У такому випадку на допомогу законодавчій владі знов прийшла правотворчість суддів, яка доповнювала діюче законодавство, при цьому усуваючи наявні законодавчі прогалини та змістовні помилки. Безумовно, ми розділяємо думку науковців, що ретроспективний огляд генезису поняття суддівської правотворчості дає підстави стверджувати, що зазначене явище є природною закономірністю, оскільки не втрачати актуальності та необхідності навіть при найдетальнішій роботі законодавця [1, с. 11–12]. В Україні, зважаючи на укладену правову традицію щодо виключного права держави на законотворчий процес, на сьогодні не визнається наявність судової правотворчості.

Вважаємо доречним пригадати досвід англійських судів. У 1170 році королівські коронні судді домовилися про поєднання місцевих звичаїв із чинним королівським законодавством, при цьому беручи із звичаєвого права розумні, справедливі та логічні положення, і за допомогою правотворчого процесу здійснювали «вкраплення» в правозастосовну практику окремих звичаїв, доповнюючи та уточнюючи в такий спосіб чинне національне законодавство, що робило правозастосовчу практику гнучкою, прийнятною та зрозумілою. При цьому, вважаємо доречним зазначити, що за відсутності норм права, які б могли врегулювати спір у правовідносинах, судді створювали нові правові формули, які відповідали духу того часу, а також рівню суспільного розвитку. Деякі науковці акцентують увагу на тому, що задля того, аби кожного разу не вдаватися до судової правотворчості при розгляді справ однотипного характеру, до таких рішень було прийнято застосовувати формулу «*stare decisis*», яка зазначала «слідувати вже вирішеному у минулому і не змінювати встановленого» [7]. Таким чином і з'явилося розуміння так званого «живого права», яке в свою чергу і стало базисом для формування судових прецедентів. Суди за наявності тих чи інших прогалин у чинному законодавстві мали можливість усунути казуїстичність та спірність норм права через трактування загальних засад законодавства, розуміння суспільних цінностей, цінностей права та моралі [1, с. 12].

Вважаємо доречним пригадати позицію національних науковців, яка зумовлена наступним твердженням: суд не є законотворцем, він лише інтерпретує природні права та обов'язки людини та громадянина щодо принципів моралі, суспільних цінностей, розуміння справедливості, яка лежить в основі принципу верховенства права, співвідносячи все це з конкретними фактами і обставинами, які підтверджені змістом тих чи інших доказів, що були досліджені судом в судовому засіданні. Водночас, деякі науковці стверджують, що безконтрольність у правотворчому процесі може зумовити правовий хаос. Саме тому, дослідження питань судової правотворчості не втрачають своєї актуальності. Також, нагальним постає питання щодо суб'єктного статусу суддів, які мають право на судову правотворчість, а саме відповідність судді винятковому професіоналізму, життєвому та професійному досвіду та застосування системного підходу до зазначеного правотворчого процесу [1, с. 12].

Слід пригадати і той факт, що за радянських часів на території України діяло континентальне право, яке сприймалося як правова традиція і базувалося на твердженні, що окрім національного законодавця джерелом права є норма права. Саме такий вузький підхід вплинув на усталення принципу верховенства закону та формування в Україні жорсткого та малорухомого правосуддя, де суддя виконував роль лише механічного виконавця закону, при цьому незважаючи на конгруентність норми права конкретному випадку. До того ж, вважаємо доречним зацентрувати увагу на тому, що за загальним правилом суди здебільшого не враховували інтереси окремої особи щодо певних фактів чи обставин, особливо, у випадках, коли справа стосувалася захисту політичного та/або економічного устрою радянської держави. На противагу цьому, із здобуттям незалежності у нашій країні відбулися певні позитивні зрушення, які призвели до укорінення у національній системі права та законодавства принципу верховенства права. Іншими словами, після здобуття незалежності, Україна поступово почала відходити від жорсткого радянського нормативного підходу, при цьому імплементуючи нову традицію природного права, де права та свободи людини та громадянина визнаються найбільшою цінністю, а також активно розвивається вчення про судову правотворчість.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід прийти до наступних висновків. Судова правотворчість є важливим механізмом у подоланні законодавчих прогалин, забезпечуючи динамічну адаптацію правової системи до змін у суспільному розвитку. Наявні дослідження демонструють, що суди, використовуючи прецеденти, інтерпретації та аналогії, можуть ефективно заповнювати прогалини в законодавстві, забезпечуючи справедливість та послідовність у правозастосуванні. Відтак, суди виконують не лише функцію правозастосування, а й активну правотворчу роль, особливо у випадках, коли законодавство не надає чітких відповідей на певні питання. На нашу думку, прецедентне право є ключовим інструментом при подоланні законодавчих прогалин, адже дозволяє судам використовувати попередні рішення як основу для нових правових норм. Судова правотворчість сприяє гнучкості правової системи, дозволяючи їй оперативно реагувати на нові виклики та потреби суспільства. При цьому, вважаємо доречним зазначити, що незважаючи на позитивні аспекти, судова правотворчість може нести ризики суб'єктивізму та правової невизначеності. Важливо, щоб суди діяли в рамках правових принципів та з урахуванням загальних інтересів суспільства.

Судова правотворчість є необхідним та ефективним інструментом для подолання законодавчих прогалин, що дозволяє забезпечити стабільність та розвиток правової системи. Однак для досягнення оптимальних результатів необхідне збалансоване поєднання законодавчої та судової правотворчості, що буде сприяти підвищенню якості та ефективності правових норм.

Список використаних джерел:

1. Курило М. П., Ясинок Д. М., Судова правотворчість в цивільному судочинстві та її межі при подоланні законодавчих прогалин. *Приватне та публічне право*. № 1. 2022. С. 9–14.
2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 №1618-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
3. Майданик Р. А. Цивільне право: Загальна частина. Т. 1. Вступ у цивільне право. Київ : Алерта, 2012, 472 с.
4. Шевченко Т. В. Прогалини в законодавстві: способи усунення і подолання. *Право і суспільство*. 2013. № 1. С. 23–26.
5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс): Підручник. Харків : Еспада, 2006. 776 с.
6. Ясинок Д. М. Судові прецеденти в праві Античного Риму. *Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 16-17 лютого 2018 р. м. Харків. Харків, 2018. С. 61–64.
7. Carner B. A. Dictionary of Modern Legal Usage –New York. Oxford University Press, 1995. 953 p.

ДОВГАНІЧ В. А.,
кандидат юридичних наук,
полковник ДБР,
старший оперуповноважений
в особливо важливих справах
Третього оперативного відділу
(з дислокацією у м. Тернополі)
(Територіальне управління
Державного бюро розслідування
розташованого у м. Львові)

УДК 340.132

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.3>

ПРАКТИКА ЗАПОБІГАННЯ І БОРОТЬБИ З ПРОЯВАМИ КОРУПЦІЇ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ (ДО ПОЧАТКУ XX СТ.)

У статті розглядається історичний розвиток корупції як суспільного явища та кримінального правопорушення. Увага акцентується на особливостях антикорупційної практики в різних правових системах на різних етапах історичного розвитку. Перші згадки про корупційні зловживання згадуються в Старому Заповіті, далі отримують розвиток в Стародавньому Римі та Греції де власне асоціюються безпосередньо зі зловживаннями державних чиновників. Аналіз еволюції корупції дозволяє виявити глибинні причини поширення цього явища та ефективність заходів протидії у контексті соціальних і правових норм. Особливий інтерес становить досвід боротьби з корупцією на території українських земель, де антикорупційні норми мали різні форми – від канонічного права та звичаєвих підходів у Київській Русі до впровадження кодифікованого кримінального права в складі Російської імперії та Австро-Угорщини. Традиційною для українських земель була практика уникнення відповідальності за корупційні зловживання, які в Давньоруській державі не мали чіткого визначення, а в період козацтва не виходили за межі норм звичаєвого права. У Російській імперії кримінальна відповідальність за корупційні діяння впроваджувалась лише в XIX ст., що стало важливим кроком у боротьбі зі зловживаннями, хоча ефективність її реалізації була низькою. В Австро-Угорщині антикорупційні заходи зосереджувались на вдосконаленні контролю за чиновниками, проте корупція залишалась поширеною через кумівство та зловживання владою. На основі історичного досвіду, ми пропонуємо вдосконалювати сучасну антикорупційну політику, зокрема підвищувати прозорість та контроль за діяльністю державних чиновників, а також забезпечити чітку підзвітність антикорупційних органів. Вивчення минулих практик сприяє розробці нових підходів до управління, які спрямовані на мінімізацію корупційних ризиків у сучасному суспільстві.

Ключові слова: корупція, злочин, покарання, хабарництво, «Руська Правда», норма закону.

Dovhanych V. A. The practice of preventing and combating corruption: historical and legal analysis (up to the beginning of the XX century)

The article examines the historical development of corruption as a social phenomenon and a criminal offense. Attention is focused on the peculiarities of anti-corruption practice in different legal systems at different stages of historical

development. The first references to corruption abuse are mentioned in the Old Testament, then developed in ancient Rome and Greece, where they are actually associated directly with the abuse of public officials. The analysis of the evolution of corruption allows us to identify the root causes of the spread of this phenomenon and the effectiveness of countermeasures in the context of social and legal norms. Of particular interest is the experience of fighting corruption on the territory of Ukrainian lands, where anti-corruption norms had different forms – from canon law and customary approaches in Kyivan Rus to the introduction of codified criminal law as part of the Russian Empire and Austria-Hungary. Traditional for Ukrainian lands was the practice of avoiding liability for corruption, which was not clearly defined in the Old Rus' state, and did not go beyond the norms of customary law in the Cossack period. In the Russian Empire, criminal liability for corruption was introduced only in the nineteenth century, which was an important step in the fight against abuse, although the effectiveness of its implementation was low. In Austria-Hungary, anti-corruption measures focused on improving control over officials, but corruption remained widespread due to nepotism and abuse of power. Based on the historical experience, we propose to improve the current anti-corruption policy, in particular to increase transparency and control over the activities of public officials, as well as to ensure clear accountability of anti-corruption bodies. The study of past practices contributes to the development of new approaches to governance aimed at minimizing corruption risks in modern society.

Key words: *corruption, crime, punishment, bribery, «Russkaya Pravda», provision of law.*

Постановка проблеми. Історичне дослідження розвитку корупції як суспільного явища та виду злочину є необхідною умовою для розуміння її глибинних причин та механізмів поширення. Простеження «еволюції» цього явища від його зародження до сучасних форм, має велике значення для формування ефективної антикорупційної політики. Важливим аспектом такого дослідження є аналіз змін у підходах до покарання за корупційні злочини, оскільки це дозволяє зрозуміти, як змінювались соціальні та правові норми. В Україні практика боротьби з корупцією має тривалу історію, адже можна говорити, що в період Давньоруської держави мали місце перші спроби обмежити зловживання владою. Подальші етапи розвитку українського права демонструють, що проблема корупції була завжди актуальною і вимагала нормативного регулювання та посилення відповідальності.

На нашу думку, дослідження історичної природи корупції допомагає з'ясувати, чому певні суспільства або періоди були більш вразливі до цього явища. На сучасному етапі боротьба з корупцією є важливим елементом євроінтеграційної політики України, яка прагне досягти високих стандартів прозорості та підзвітності державних інституцій. Європейські організації висувають вимоги до України щодо вдосконалення антикорупційного законодавства, зокрема у сфері контролю над доходами і витратами посадовців, що посилює необхідність вивчення історії цього питання.

Також, вивчення динаміки розвитку законодавства з попередження та покарання корупційних злочинів надає важливі дані для реформування сучасної правової системи. Розуміння історичних підходів до боротьби з корупцією дозволяє розробляти сучасні методи, спираючись на досвід минулого та його помилки. Це також є способом оцінити, наскільки існуючі методи є дієвими, зважаючи на історичний контекст та сучасні реалії. Крім того, глибоке вивчення минулих корупційних схем та їх поширення дозволяє зрозуміти системні чинники, які сприяють виникненню цього явища. Отже, дослідження історії корупції та заходів протидії їй є актуальним не тільки з наукової, а й суспільної точки зору й має ключове завдання – сформувати механізми і принципи вдосконалення правової системи та зниження корупційних ризиків у сучасній Україні.

Стан дослідження. Методологічною основою нашого дослідження стали праці В. Валлє, М. Василенко, В. Веклич, М. Купчака, В. Плекана, А. Самойловича, Т. Тоніної, С. Якимової та ін.

Метою статті є комплексне дослідження історичних підходів до запобігання та боротьби з корупцією, виокремлення закономірностей та тенденцій у правових механізмах, що застосовувалися у різних історичних періодах для боротьби з корупцією та і визначенні їхньої ефективності. Окрім того, метою статті є оцінка впливів сформованих історично антикорупційних заходів на розвиток сучасних правових систем та сформулювати рекомендації щодо вдосконалення існуючих механізмів боротьби з корупцією, базуючись на уроках минулого.

Виклад основного матеріалу. Корупція не є феноменом XX чи XXI ст., а виникла одночасно з процесом формування держави і суспільних відносин. Свідченням цього є числення письмові згадки і відомості про факти корупції і боротьбу з нею. Чи не найдавніші згадки про корупцію містяться у Старому Завіті.

Закономірно, що в Біблії, під поняттям корупції розумівся широкий спектр зловживань, але найбільш часто воно асоціюється з поняттям «порчі», тобто не справедливих відносин між людиною та Богом. Власне термін «порча» розумілося як безчестя, духовне падіння, віддалення від Бога [1, с. 4]. Цікавими в цьому плані є наступні слова: «Не викривляти закону, не дивитися на особу, і не брати підкуп, бо підкуп осліплює очі мудрих і викривлює слова справедливих» [8]. В цьому випадку корупція трактується безпосередньо як підкуп з метою отримання вигоди. Стосовно самого підкупу, то про нього в Біблії згадується часто в контексті навчань Мойсея, який проповідував проти прийняття подарунків, оскільки вони засліплюють очі та призводять до несправедливості, зокрема наводяться такі його слова, які він почув від господа: «Дарів не приймай, бо дари сліпими роблять зрячих і перекручують справу правих» [9, с. 77]. Чи не найбільше поняття корупції згадується в Старому Завіті в контексті суб'єктивного вирішення судових спорів. Для прикладу в Книзі Ісаї є наступні рядки: «Князі твої вперті і друзі злодіям вони, хабаря вони люблять усі та женуться за дачкою, не судять вони сироти, удовина справа до них не доходить...» або «Горе тим, що ... несправедливого чинять в суді за хабар справедливим, а праведність праведного усувають від нього...» [6]. Тобто, в Біблії визнавалася однакова провина, як того хто вдавався до підкупу, так і того, хто отримав хабар.

Перші законодавчо зафіксовані відомості про корупцію та покарання за неї зафіксовані в «Законах царя Хаммурапі», де вказувалося, що суддя, який змінював рішення, мав сплатити 12-кратну суму позову і втрачав посаду [5].

В Стародавньому Римі та Греції, усі згадки про корупцію стосувалися насамперед державних чиновників. Власне у римському праві було закладено основи сучасного розуміння корупції, яка не тільки асоціювалася з хабарем, а й з можливими зловживаннями посадових осіб. Так, римським сенаторам забороняли займатися морською торгівлею, фінансовими операціями та фінансовими підрядами. Також відомо про існування окремих законів, що обмежували розкіш, обмежували розміри подарунків [3, с. 4]. Загалом, український дослідник В. Веклич наводить приклади більше десяти законів Римської імперії, які передбачали покарання за корупційні зловживання.

На відміну від римського, грецьке законодавство не містило деталізованих норм про характер корупції чи покарання за її вчинення. Дослідники припускають, що свідченням антикорупційних заходів античності було впровадження суду присяжних, який і був покликаний забезпечити об'єктивний вирок і унеможливити зловживання з боку суддів [9, с. 77].

Отже, з розвитком управлінських структур, зокрема системи судочинства починає формуватися вище корупції, природа якого полягала в психологічній природі самої людини, яка намагалася задовольнити власні проблеми в будь-який спосіб, в тому числі шляхом підкупу. Найпоширенішим способом покарання за корупційні діяння було обмеження привілеїв чиновників та встановлення суворих законів щодо корупційних дій. У Стародавньому Римі та Греції було запроваджено заходи громадського контролю, які й по сьогоднішній день залишаються основними способами боротьби з корупцією.

У Середньовіччі підходи до боротьби з корупцією набули суто канонічного характеру, віддаляючись від адміністративного розуміння. Поняття «корупція» було асоційоване не з конкретними правопорушеннями, а з гріховністю та схильністю до руйнації, що мала глибокі богословські корені. У католицизмі корупція розглядалась як спокуса диявола, що підштовхує людину до гріхів і морального занепаду. Церковні мислителі, такі як Блаженний Августин та Фома Аквінський, розглядали корупцію як наслідок первородного гріха та природну слабкість людської душі [11, с. 536].

Одним із важливих кроків у формуванні поняття корупції було канонічне ототожнення її з тлінністю та схильністю до порушення духовних принципів. Латинський термін «*corruptibilitas*» вказував на нестійкість людини до гріховних впливів і моральне розкладання. У богослов'ї католицизму корупція сприймалась як загроза душі, що вела до поступового руйнування релігійних і суспільних засад. Духовні особи, які вважалися моральними авторитетами, неодноразово виступали проти проявів корупції, наголошуючи на необхідності очищення душі через покаяння та відмову від гріхів.

Важливу роль у боротьбі з проявами корупції серед духовенства відігравала система інквізиції. Особливо показовою в цьому плані була діяльність іспанської інквізиції, яка контролювала поведінку духовних і світських осіб, запобігаючи використанню церковних посад для особистого збагачення. Корупція сприймалась як небезпека для всього християнського суспільства, оскільки підривала віру людей у непорочність духовних лідерів. Водночас корупція в суспільстві та державі була поширеним явищем, що виявлялось у різних проявах зловживання владою, хабарництва та обману.

Особливо широке поширення корупція набула у Великій Британії, де навіть державні посадовці, як мирові судді, були схильні до хабарництва. Корупція у Великій Британії набула таких масштабів, що загрожувала функціонуванню судової системи. Економіст Е. де Сото цитує виступ спікера палати громад, який зауважив, що за незначну винагороду мирові судді були готові порушувати кримінальне право [9, с. 78]. Це свідчить про низький рівень юридичної культури та недосконалість системи покарань за корупційні злочини. Свідченням рівня корупції епохи середньовіччя можуть бути наступні слова одного із літописів, стосовно характеристики єпископів, яких називали «ловцями грошей, а не душ, які мають тисячу хитрощів, як спустошити кишені бідного» [10, с. 143].

Отже, у середньовічній Європі боротьба з корупцією зосереджувалася здебільшого в канонічній площині, з акцентом на моральному очищенні, що призвело до зростання впливу церкви в суспільних і правових відносинах.

Стосовно Давньоруської держави, то судити про корупцію і покарання за неї можна на основі змісту «Руської Правди», норми якої регулювали відповідальність за злочини та встановлювали систему покарань і штрафів. Особливістю давньоруського законодавства було встановлення відповідальності за вчинення злочину через відкуп, розмір якого визначався пропорційно до соціального статусу жертви.

Потенційно, корупція в Давньоруській державі могла існувати в середовищі державних чиновників – тіунів або суддів. При цьому, давньоруська судова практика передбачала надання винагороди суддям, але не з метою забезпечення виграшу у справі, а з метою стимулу розпочати процес [7, с. 66]. Аналогічний підхід реалізовувався по відношенню до тіунів – збирачів податків, які перебуваючи в статусі чиновника не отримували офіційної зарплати за свою роботу. Основною формою його матеріального заохочення було так зване «кормління», тобто право утримуватися за рахунок певних міст чи сіл. Частину зібраних коштів, він мав право залишити собі. Однак, практика «кормління» формувала підґрунтя для корупційних дій з боку тіунів, які часто вимагали у населення плату понад встановлену норму, збагачуючись за їхній рахунок. Таке зловживання владою ставало поширеним явищем, оскільки в правових нормах Київської Русі не було чітких санкцій за невиконання обов'язків або за хабарництво. Відсутність прямої відповідальності чиновників за такі дії призводила до закріплення корупційних практик як складника адміністративної системи. Дослідники припускають, що для того щоб отримати посаду тіуна та право на «кормління», потрібно було дати хабар відповідному посадовцю, що розподіляв ці обов'язки [7, с. 68].

З часом, система «кормління» стала основою для розвитку корупційних практик у державному апараті, оскільки передбачала забезпечення посадовців ресурсами за рахунок підвладних територій. Заохочувала корупційні зловживання й практика «відкупу» як форма уникнення покарання за злочин. Відсутність правових норм, які б обмежували вимогання чи хабарництво, створювала умови для виникнення систематичних зловживань серед державних службовців.

Отже, у Давньоруській державі простежувалися певні форми корупційної поведінки, зокрема система «кормління», які впливали на формування правової свідомості та адміністративної практики.

Після входження українських земель до складу Великого князівства Литовського, а згодом Речі Посполитої, на цих територіях почали діяти Литовські Статути, що стали основним джерелом права та суттєво вплинули на правову систему. Литовські Статути запозичили чимало норм із «Руської Правди» та зберегли деякі особливості правового регулювання, властиві Давньоруській державі, включно з практикою відкупів. Однак, у системі правосуддя Речі Посполитої корупція набула загального характеру, що виявлялось у можливості уникнути покарання завдяки покровителям або матеріальному забезпеченню.

Корупція в Речі Посполитій не сприймалася як злочинна діяльність, а скоріше як повсякденна практика, оскільки відповідальність за хабарництво не була законодавчо закріплена. У такий спосіб, корупційні відносини підірвали функціонування судової системи, оскільки замість права верх брали матеріальні інтереси.

З утворенням Запорізької Січі та появою козацького полкового устрою на українських землях формується система правосуддя, що ґрунтувалася на звичаєвому праві. Всі функції розслідування злочинів та підтримання правопорядку були зосереджені в руках отаманів та гетьманів, що свідчило про відсутність розподілу влади на судову та адміністративну.

Практика звичаєвого права у Гетьманщині не містила системних норм для боротьби з корупцією, що обумовлювалось становим характером суспільства. Старшина та шляхта, маючи високий соціальний статус, не завжди підпадали під загальні правила судочинства, що породжувало різні форми зловживань владою. Це створювало умови для непідсудності вищих верств та зловживань у сфері управління.

Першим нормативним актом доби козацтва в якому безпосередньо згадувалося про корупційне зловживання була так звана «Конституція Пилипа Орлика». В документі 1710 р. в ст. 10, йшлося: «[щоб] гетьман не заводився жодними, хоч і найбільшими датками та респектами, нікому за корупції полковничих урядів та інших військових та інших посполитих начальств не давав... Те ж таки право мають і полковники зберігати й не постановляти без вільного вибору цілої сотні сотників та інших урядників через корупції та будь-які інші респекти, не повинні також через своє приватне урядження їх від урядів відставляти» [4]. В цьому випадку, варто говорити не стільки про підкуп, як своєрідне «кумівство» – призначення на чиновницькі посади людей з близького оточення або родичів.

Отже, практика боротьби з корупцією в Речі Посполитій та Гетьманщині залишалася обмеженою. У Речі Посполитій корупція була поширеним явищем, легалізованим відсутністю належного законодавчого контролю. У Гетьманщині ж козацьке звичаєве право лише частково регулювало питання підкупу та зловживань, що залишало простір для зловживань у суспільстві.

У період перебування українських земель у складі Російської імперії та Австро-Угорщини боротьба з корупцією набула специфічних рис, притаманних законодавчим і правовим системам цих держав. До початку кодифікації кримінального права корупція не мала чіткого визначення як злочин. В імперії Романових, перші спроби законодавчо визначити корупцію з'явилися на початку XIX ст. у зв'язку з поширенням практики підкупу чиновників. Уряд намагався обмежити хабарництво серед посадовців шляхом встановлення різних адміністративних санкцій [9, с. 79].

Лише з початком кодифікації кримінального права в Російській імперії з'явилася кримінальна відповідальність за корупційні дії. У 1845 р. було прийнято «Уложення про

покарання кримінальні та виправні», яке передбачало покарання за хабарництво та інші корупційні злочини. Зокрема, відповідальність за хабарництво передбачала не лише штраф, а й ув'язнення, що мало на меті стримування зловживань серед чиновників [2, с. 7]. Утім, через поширену практику хабарництва на всіх рівнях влади правозастосування цих норм залишалось обмеженим. В Російській імперії існувала традиція вирішувати питання через «дарунки» та «подяки», що ускладнювало боротьбу з корупцією на практиці.

В Австро-Угорщині кримінальна відповідальність за корупцію також була встановлена лише в результаті кодифікаційних кримінального права. Австрійський кримінальний кодекс 1852 р. вперше передбачив кримінальну відповідальність за хабарництво, визначаючи його як злочин проти державної служби. Австрійський уряд запровадив низку заходів для обмеження хабарництва серед державних службовців, включаючи підвищення заробітних плат чиновників та збільшення контролю за їх діяльністю. Водночас, в багатонаціональній державі, якою була Австро-Угорщина, корупція продовжувала існувати, часто набуваючи форми кумівства та зловживання впливом.

Обидві імперії намагалися обмежити корупційні практики за допомогою контролю за діяльністю чиновників та створення спеціальних інспекційних органів. У Російській імперії вживалися спроби встановити адміністративний нагляд за діями посадових осіб на місцях, однак ефективність таких заходів була низькою через високий рівень корупції серед самих наглядових органів. В Австро-Угорщині діяли посади комісарів, які відповідали за моніторинг діяльності місцевих чиновників, але їх повноваження часто обмежувалися політичною лояльністю.

Отже, тільки після кодифікації кримінального права в обох імперіях боротьба з корупцією набула правового статусу, але її ефективність залишалася низькою через вкоріненість корупційних практик у суспільстві.

Висновки. Таким чином, історичний досвід боротьби з корупцією свідчить про складність подолання цього явища, яке було вкорінене в суспільстві та часто сприймалося як звичайна адміністративна практика. Кримінальна відповідальність за корупцію стала можливою лише з початком кодифікації кримінального права у XIX ст., але навіть тоді ефективність її впровадження була низькою. Однією з проблем було домінування звичаю «дарунків» та матеріальної «подяки», що заважало повноцінному застосуванню антикорупційних норм. Сучасна антикорупційна політика може врахувати ці аспекти, посиливши контроль за службовцями та покращивши прозорість механізмів їхньої відповідальності.

Також важливим є забезпечення чіткої підзвітності антикорупційних органів, щоб уникнути їх корумпованості. Вивчення історичних умов і соціальних чинників, які сприяли поширенню корупції, дозволяє розробити гнучкі підходи до сучасної антикорупційної політики. Найбільш ефективним, на нашу думку, може бути існування спеціальних комісій, які забезпечували б незалежний нагляд за дотриманням антикорупційного законодавства, а також системи громадського контролю за прозорістю діяльності чиновників.

Список використаних джерел:

1. Валле В. 3 історії корупції: від Старого Заповіту до епохи Середньовіччя. 2019. 39 с. URL: <http://surl.li/ozfrnj>. (дата звернення 25.10.2024)
2. Василенко М. О. Кримінальна відповідальність за множинність умисних вбивств при обтяжуючих обставинах за «Уложенням про покарання кримінальні та виправні» 1845 року. *Юридична наука*. 2020. № 4(106), С. 5–13. URL: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-106-4-2.01>. (дата звернення 22.10.2024)
3. Веклич В.О. Історичний досвід щодо протидії корупції за часів Стародавнього Риму і його значення за умов пострадянського корупційного середовища. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Спецвипуск*. 2017. С. 1. С. 3–7.
4. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін. URL: <https://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>. (дата звернення 27.10.2024)

5. Закони Хаммурапі. URL: <http://surl.li/ifrjyd>. (дата звернення 15.10.2024)
6. Книга пророка Ісаї. Ісаї 1:22-23. Біблія Онлайн, 2003-2024. URL: <https://only.bible/bible/ubio/isa-22/>. (дата звернення 17.10.2024)
7. Плекан В. В. Історико-правові передумови виникнення корупції в правоохоронних органах України. *Юридичний вісник*. Одеса : Гельветика. 2021. № 1. С. 65–76.
8. П'ята книга Мойсеєва: Повторення Закону 16:19. Біблія Онлайн, 2003–2024. URL: <https://only.bible/bible/ubio/deu-16/>. (дата звернення 17.10.2024)
9. Самойлович А. Загальна характеристика історичного стану запобігання та протидії корупційним правопорушенням. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2019. С. 77–81. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/5/17.pdf>. (дата звернення 19.10.2024)
10. Тоніна Т., Купчак М.Я. Еволюція явища корупції: історичний ракурс. *Управлінські, правові та економічні аспекти забезпечення безпеки життєдіяльності населення і територій* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених, курсантів та студентів. Л. : ЛДУ БЖД, 2019. С. 142–144.
11. Якімова С. Генезис сучасного поняття корупції: кримінологічний аспект. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : *Юридичні науки*. 2017. № 861. С. 535–539. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13088/535-539.pdf>. (дата звернення 22.10.2024)

ІРХА Ю. Б.,

кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України,
провідний науковий співробітник
(Державна наукова установа
«Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук
України»),
доцент кафедри права
(Вищий навчальний приватний
заклад «Дніпровський гуманітарний
університет»)

УДК 351.746.1(477):342:504

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.4>

РОЛЬ КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті досліджується питання спроможностей Служби безпеки України здійснювати контррозвідувальну діяльність в інтересах забезпечення екологічної безпеки України. Зазначається, що органи державної влади, уповноважені на здійснення контррозвідувальної діяльності, мають не тільки враховувати вже відомі загрози національній безпеці (військові, політичні, економічні, інформаційні, технологічні) та реагувати на них, але й прогнозувати ймовірні джерела появи нових, а також розробляти механізми для протидії їм.

Стверджується, що до новітніх загроз національній безпеці держави слід віднести навмисне завдання істотної шкоди навколишньому природному середовищу з метою впливу на внутрішню та зовнішню політику держави для досягнення політичних, економічних чи військових цілей. Наголошується, що екологічний фактор все частіше стає інструментом у веденні гібридної війни.

Стратегічна важливість чистого та безпечного довкілля для людини, суспільства і держави робить його об'єктом розвідувальних, терористичних, злочинних та інших протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб з метою нанесення шкоди не тільки екологічній безпеці України, але й багатьом іншим складовим її національної безпеки. Автор вважає, що повноваження Служби безпеки України щодо здійснення контррозвідувальної діяльності не обмежуються виключно потребами забезпечення державної безпеки України. За необхідності Служба безпеки України здатна здійснювати контррозвідувальну діяльність в інтересах екологічної безпеки.

У роботі зроблено висновок, що у процесі здійснення контррозвідувальної діяльності Служба безпеки України має попереджати, своєчасно виявляти і запобігати нанесенню саме істотної шкоди навколишньому природному середовищу в Україні внаслідок протиправної діяльності як вітчизняних, так і іноземних суб'єктів. Захищаючи екологічну безпеку від істотних внутрішніх і зовнішніх загроз, Служба безпеки України тим самим посилює захист не тільки безпосередньо державної безпеки, але й національної безпеки загалом.

Ключові слова: Служба безпеки України, навколишнє природне середовище, контррозвідувальна діяльність, національна безпека, державна безпека, екологічна безпека, диверсії, тероризм, шпигунство, розвідувально-підбивна діяльність, збройна агресія.

Irkha Yu. B. The role of the counterintelligence activity of the security service of Ukraine in ensuring environmental security of Ukraine

The article examines the capabilities of the Security Service of Ukraine to carry out counterintelligence activities in the interests of ensuring environmental security of Ukraine. It is emphasized that the government agencies empowered to conduct counterintelligence activities should not only take into account and respond to known threats to national security (military, political, economic, information, technological), but also predict the potential sources of new threats and develop mechanisms to counter them.

It is argued that the latest threats to state national security include the deliberate infliction of significant damage to the environment with the aim of influencing the state's domestic and foreign policy in order to achieve political, economic or military goals. The author stresses that the environmental factor is increasingly becoming a tool in the conduct of hybrid warfare.

The strategic importance of a clean and safe environment for people, society and the state makes it the object of intelligence, terrorist, criminal and other illegal interference by special services of foreign countries, as well as organisations, individual groups and individuals, with the aim of harming not only Ukraine's environmental security, but also many other components of its national security. The author believes that the powers of the Security Service of Ukraine to carry out counterintelligence activities are not limited exclusively to the needs of ensuring the state security of Ukraine. If necessary, the Security Service of Ukraine is capable of carrying out counterintelligence activities in the interests of environmental security.

It is concluded that the Security Service of Ukraine, in the course of carrying out counterintelligence activities, should prevent, identify in time, and prevent significant damage to the environment in Ukraine as a result of illegal activities of both domestic and foreign actors. By protecting environmental safety from significant internal and external threats, the Security Service of Ukraine strengthens the protection of not only state security, but also national security in general.

Key words: *Security Service of Ukraine, environment, counterintelligence, national security, state security, environmental security, sabotage, terrorism, espionage, reconnaissance and subversive activities, armed aggression.*

Вступ. Упродовж тисячолітньої історії державотворення одним із найважливіших завдань із забезпечення національної безпеки є протидія диверсіям, шпигунству, тероризму та розвідувально-підривній діяльності, які самостійно або в сукупності здатні знищити державність країни, змінити її конституційний лад всупереч волі народу, істотно знизити економічний, науково-технічний та оборонний потенціал, а також в окремих випадках нівелювати національну ідентичність певного народу. Іноземні спецслужби, регулярні та нерегулярні військові формування; транснаціональні корпорації; міжнародні терористичні та екстремістські організації; міжнародні та національні організовані злочинні угруповання; фізичні та юридичні особи – усі вони можуть бути організаторами, пособниками або виконавцями вказаних посягань, що вимагає від держави комплексного підходу до попередження, виявлення та припинення їхньої протиправної діяльності.

У сучасному багатополлярному світі, що характеризується високим рівнем глобалізації, динамічним розвитком технологій, посиленням міжнародної конкуренції та зростанням нестабільності, контррозвідка є одним із основних стратегічних інструментів захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз безпеці держави. Органи державної влади, уповноважені на здійснення контррозвідувальної діяльності (далі – КРД), мають не тільки враховувати вже відомі загрози національній безпеці (військові, політичні, економічні, інформаційні, технологічні) та реагувати на них, але й прогнозувати ймовірні джерела появи нових, а також розробляти механізми для протидії їм.

До таких загроз належить, на нашу думку, навмисне завдання істотної шкоди навколишньому природному середовищу з метою впливу на внутрішню та зовнішню політику держави для досягнення політичних, економічних чи військових цілей. З огляду на масштабні світові проблеми з якістю води, землі, повітря, зменшенням різноманіття рослинного і тваринного світу, виснаженням надр екологічний фактор все частіше стає інструментом у веденні гібридної війни, що можна простежити, зокрема, і під час триваючої російської збройної агресії проти України.

В умовах триваючої війни в Україні ефективна КРД Служби безпеки України (далі – СБУ) є одним із дієвих засобів протидії терористичній, розвідувально-підривній та іншій протиправній діяльності як агресора, так й інших суб'єктів. Крім того, вона забезпечує умови для безпечної та надійної роботи органів публічної влади, Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, а також формування міцного безпекового середовища в тилу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Функціонування СБУ як суб'єкта забезпечення національної безпеки України, а також здійснення нею КРД є предметом вивчення багатьох вітчизняних вчених. Ці питання ґрунтовно досліджували І.В. Авдошин, С.В. Албул, А.І. Марущак, Ю.О. Найдзон, Г.В. Новицький, В.Г. Пилипчук, М.А. Погорецький О.Б. Розвадовський, М.С. Романов, І.В. Сервецький, Є.Д. Скулиш, І.В. Слюсарчук, М.П. Стрельбицький, О.В. Шамара, М.О. Шилін та інші провідні науковці.

На сьогодні роль СБУ у забезпеченні екологічної безпеки України залишається маловивченою, що обумовлює необхідність поглибленого наукового осмислення використання спроможностей СБУ у сфері контррозвідки для недопущення істотного погіршення стану довкілля в Україні та протидії використанню екологічного фактору для ініціювання деструктивних соціально-політичних, економічних та інших процесів у суспільстві та державі.

Постановка завдання. Метою статті є визначення компетенції СБУ у сфері контррозвідувального забезпечення екологічної безпеки нашої держави. Незважаючи на переважно закритий характер КРД СБУ, у дослідженні будуть висвітлені її теоретико-правові засади, а також визначено існуючі та перспективні напрями її здійснення в інтересах охорони навколишнього природного середовища в Україні.

Результати дослідження. Гармонійна взаємодія суспільства і природи є основою для формування і розвитку безпечного для життя і здоров'я людини довкілля в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь. Збереження просторової та видової різноманітності та цілісності природних об'єктів і комплексів, підтримання загального екологічного балансу підвищують стійкість держави до таких глобальних викликів як зміна клімату та природні катастрофи.

Стратегічна важливість чистого та безпечного довкілля для людини, суспільства і держави робить його об'єктом розвідувальних, терористичних, злочинних та інших протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб з метою нанесення шкоди не тільки екологічній безпеці України, але й багатьом іншим складовим її національної безпеки, зокрема державній безпеці.

Відповідного до частини третьої статті 17 Конституції України забезпечення державної безпеки покладається на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави [1], серед яких особливе місце посідає СБУ.

Згідно із Законом України «Про Службу безпеки України» СБУ – державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України [2], тобто захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру [3].

У зазначеному законі вказано, що на СБУ покладається у межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони

державної таємниці. До завдань СБУ також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень проти миру і безпеки людства, тероризму та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України [2].

З метою ефективного виконання зазначених завдань, Верховна Рада України наділила СБУ повноваженням здійснювати КРД, а також визначила її спеціально уповноваженим органом державної влади у цій сфері.

Згідно з положеннями статті 1 Закону України «Про контррозвідальну діяльність» КРД – це спеціальний вид діяльності у сфері забезпечення державної безпеки, яка здійснюється з використанням системи контррозвідальних, пошукових, режимних, адміністративно-правових заходів, спрямованих на попередження, своєчасне виявлення і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам безпеці України, розвідувальним, терористичним та іншим протиправним посяганням спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на інтереси України. Завданнями КРД є:

- добування, аналітична обробка та використання інформації, що містить ознаки або факти розвідувальної, терористичної та іншої діяльності спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на шкоду державній безпеці України;
- протидія розвідувальній, терористичній та іншій діяльності спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на шкоду державній безпеці України;
- розроблення і реалізація заходів щодо запобігання, усунення та нейтралізації загроз інтересам держави, суспільства та правам громадян [4].

На переконання А.В. Ватрала, усі суб'єкти КРД повинні володіти необхідною інформацією про ознаки та факти розвідувально-підривної та іншої протиправної діяльності на шкоду державній безпеці України. Для прийняття відповідних управлінських рішень контррозвідники повинні постійно досліджувати оперативну обстановку в державі та отримувати достовірні знання про явища, процеси, події, обставини, що становлять оперативну зацікавленість [5, с. 258]. Зазначена діяльність здійснюється гласно і негласно. Гласні контррозвідальні заходи передбачають використання відкритих (офіційних) форм і методів роботи у сфері забезпечення державної безпеки. Негласні контррозвідальні заходи здійснюються із залученням осіб, які конфіденційно співпрацюють з контррозвідальними органами і підрозділами, а також з використанням оперативних, оперативно-технічних та спеціальних сил і засобів [4].

За своїм змістом КРД є комплексним і багатогранним процесом, що поєднує інформаційно-аналітичну, агентурну і оперативно-технічну роботу, а також міжнародну співпрацю для захисту національних інтересів України. Успішне здійснення цієї діяльності безпосередньо залежить від високого рівня професіоналізму, глибоких знань і постійного підвищення кваліфікації. Важливою складовою КРД є оперативність у прийнятті рішень та здатність працювати на випередження. Це вимагає від контррозвідників не лише ретельного аналізу отриманої інформації, оцінки рівня загроз та їх наслідків, але й прогнозування можливих сценаріїв розвитку подій, що дозволяє своєчасно вживати заходи з протидії потенційним та реальним загрозам, у тому числі ще до їх виникнення.

Системний аналіз вітчизняного законодавства та наукових розробок вчених у сфері контррозвідки, діяльності СБУ, національної безпеки дає підстави для висновку, що повноваження СБУ щодо здійснення КРД не обмежуються виключно потребами забезпечення державної безпеки України. За необхідності СБУ здатна здійснювати КРД в інтересах інших складових національної безпеки України, зокрема екологічної безпеки. Таке твердження зумовлене наступним.

Згідно з положеннями Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» екологічна безпека розглядається як стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей [6]. Екологічна безпека, як аргументовано стверджує

Р. Сабіров, є органічною складовою національної безпеки, що підтверджується логікою розвитку держави та суспільства і має забезпечуватися виваженою й ефективною державною політикою [7, с. 245].

У Стратегії національної безпеки України екологічну безпеку визначено як один із найвищих пріоритетів, з метою досягнення якого необхідно:

- створити умови для підтримання екологічної рівноваги на території України, модернізації комунальної інфраструктури;
- посилити охорону навколишнього природного середовища;
- упровадити новітні системи поводження з відходами і скоротити промислові викиди;
- забезпечити ефективне використання природних ресурсів;
- захищати ліси і водойми;
- розвивати заповідний фонд;
- запобігати виникненню негативних наслідків надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру та усувати їх [8].

У законах України «Про Службу безпеки України» та «Про контррозвідальну діяльність» відсутні положення, які б чітко уповноважували СБУ здійснювати КРД в інтересах забезпечення екологічної безпеки України. Однак, вважаємо, що даний обов'язок є похідним від обов'язків СБУ здійснювати КРД для:

- 1) захисту державного суверенітету, економічного та оборонного потенціалу, об'єктів критичної інфраструктури;
- 2) протидії розвідально-підривної діяльності проти України;
- 3) боротьби з тероризмом;
- 4) протидії кримінальним правопорушенням проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку;
- 5) інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (щодо загроз державній безпеці України).

Відповідно до Декларації про державний суверенітет України вітчизняний державний суверенітет визначається «як верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах» [9]. За твердженнями А.Р. Крусян, державний суверенітет є важливою політико-правовою властивістю та необхідною умовою існування держави, що обумовлює значущість його забезпечення і захисту. Критеріями державного суверенітету є ефективність державної влади, реальність конституційного ладу, стабільність та водночас сталий розвиток усіх сфер життєдіяльності держави та суспільства [10, с. 566, 570].

У Декларації про державний суверенітет України міститься розділ VII «Екологічна безпека», в якому вказано, що «Українська РСР самостійно встановлює порядок організації охорони природи на території Республіки та порядок використання природних ресурсів»; «Українська РСР має право заборонити будівництво та припинити функціонування будь-яких підприємств, установ, організацій та інших об'єктів, які спричиняють загрозу екологічній безпеці»; «Українська РСР дбає про екологічну безпеку громадян, про генофонд народу, його молодого покоління» [9]. Дана декларація стала фундаментальною основою для проголошення незалежності нашої країни та створення самостійної української держави – України [11].

Оскільки в установчих актах Української держави екологічна безпека визначена складовою її державного суверенітету, то вона має захищатися з боку СБУ за допомогою спеціальних форм, методів і засобів КРД. Такий захист є логічним продовженням захисту державного суверенітету.

Захищаючи економічний та оборонний потенціал України, вітчизняні об'єкти критичної інфраструктури, соціально-політичну стабільність, СБУ має враховувати, що екологічна складова також є їх невід'ємною та життєво важливою частиною.

Так, природні ресурси є основою для функціонування і розвитку багатьох галузей економіки, зокрема промисловості, у тому числі оборонного-промислового комплексу,

сільського господарства, енергетики, торгівлі, а також залучення інвестицій. Якість земельних ресурсів, чистота води та повітря впливають на врожайність і обсяги сільськогосподарської продукції, від чого залежить експортний потенціал нашої держави. Екологічно безпечне середовища для життя і здоров'я людей сприяє трудовій зайнятості. Здорові люди є рушійною силою не тільки економічного і політичного розвитку держави, але й забезпечення її безпеки та стійкості. Крім того, стабільна робота багатьох об'єктів критичної інфраструктури залежить від безперервного доступу до певних природних ресурсів (води, корисних копалин).

Нанесення істотної шкоди навколишньому природному середовищу, внаслідок диверсій, терористичних актів, нераціонального використання природних ресурсів, порушення екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів, а також прийняття хибних управлінських рішень можуть мати далекосяжні негативні наслідки та призвести до суттєвого погіршення екологічної обстановки та виникнення екологічних катастроф. Ці наслідки мають каскадний ефект, вони неодмінно призведуть до значних економічних втрат, а за певних умов – до зриву виконання державного оборонного замовлення, тривалої зупинки функціонування об'єктів критичної інфраструктури, ускладнення системи логістики тощо.

Погіршення стану навколишнього природного середовища також негативно впливає на придатність територій для проживання людей та загрожує їхньому здоров'ю. Це може спричинити неконтрольовану міграцію населення, внаслідок чого певні території держави стануть перенаселеними. Втрата джерел існування, нестача продовольства, питної води, конкуренція за ресурси можуть призвести до зниження довіри до державних інститутів та ігнорування правових норм, спровокувати насильницькі соціальні протести, масові заворушення на місцевому та загальнодержавному рівнях.

Окремо, варто звернути увагу на те, що нанесення шкоди довкіллю використовується як один із способів ведення війни російською федерацією проти України. У зоні бойових дій агресор зруйнував греблю Каховської ГЕС, забруднив землю вибухонебезпечними предметами, знищив багато об'єктів рослинного та тваринного світу, здійснює незаконне видобування корисних копалин.

У нашому тилу агресор намагається нанести шкоду навколишньому природному середовищу. З російської території було забруднено шкідливими речовинами акваторії річок Сейм та Десна, що призвело до суттєвого зниження рівня кисню у воді й масового мору риби. За інформацією Державного агентства меліорації та рибного господарства України 27.08.2024 р. у цих річках зафіксовано значне перевищення гранично допустимих концентрацій забруднювальних речовин, зокрема, амонію та завислих речовин. Забруднення поширилось у межах Сумської області та Чернігівської областей. У зв'язку з цим, було прийнято рішення щодо тимчасової заборони купання, вилову риби та використання води для господарських потреб із р. Сейм на території Новослобідської, Бочечківської, Попівської сільської, Буринської, Путивльської, Кролевецької міських територіальних громад [12]. Крім того, внаслідок постійних ракетно-бомбових ударів пошкоджено вітчизняні об'єкти критичної інфраструктури (енергетика), місця довготривалого поховання трупів сільськогосподарських та домашніх тварин, що загинули від епізоотії (або забитих для запобігання її розповсюдженню), а також місця захоронення радіоактивних відходів тощо.

За твердженнями Прем'єр-міністра України Дениса Шмигала війна росії проти України спричинила масштабні екологічні руйнування, що призвели до безпрецедентного забруднення довкілля, порушення екосистем і знищення біорізноманіття не тільки в Україні, але й у світі. За словами очільника Уряду України, нинішні збитки українським екосистемам оцінюються в 65 мільярдів доларів. Третина українських лісів уже постраждала від війни. 20% природоохоронних територій України постраждали від війни. Через війну під загрозою опинилося 35% біорізноманіття Європи, яким володіє Україна [13]. Все це має ознаки таких кримінальних правопорушень як екоцид та порушення законів та звичаїв війни, розслідування яких віднесено до компетенції органів СБУ.

Взаємозв'язок між станом довкілля та соціально-політичною стабільністю, економічною та оборонною сферами, об'єктами критичної інфраструктури є складним

і багатограним, його недооцінка або нехтування можуть призвести до серйозних негативних наслідків для суспільства і держави як у мирний час, так і в особливий період. Застосовуючи певні контррозвідувальні заходи, СБУ спроможна попереджати, виявляти та запобігати істотним негативним впливам господарської та іншої діяльності іноземних та вітчизняних фізичних та юридичних осіб на навколишнє природне середовище в Україні. Захищаючи екологічну безпеку від істотних внутрішніх і зовнішніх загроз, СБУ тим самим посилює захист не тільки безпосередньо державної безпеки, але й національної безпеки загалом.

Висновки. У законах України СБУ безпосередньо не визначена як орган державної влади, відповідальний за забезпечення екологічної безпеки України. Разом з тим, системний аналіз положень вітчизняного законодавства, змісту КРД, внутрішніх і зовнішніх загроз національній безпеці України дає підстави стверджувати, що компетенція СБУ поширюється на правовідносини у сфері захисту довкілля, адже екологічний фактор може використовуватися для ініціювання деструктивних соціально-політичних процесів в українському суспільстві з метою зниження довіри до влади, дискредитації посадових і службових осіб органів публічної влади, поляризації суспільства, перешкоджання мобілізації, а також для зниження економічного та оборонного потенціалу, перешкоджання роботі об'єктів критичної інфраструктури тощо.

У процесі здійснення КРД СБУ має попереджати, своєчасно виявляти і запобігати нанесенню саме істотної шкоди навколишньому природному середовищу в Україні внаслідок протиправної діяльності як вітчизняних, так і іноземних суб'єктів. Контррозвідка СБУ має проактивно протидіяти використанню екологічних загроз як інструменту гібридної війни, виявляючи та перешкоджаючи діяльності ворожих сил, спрямованій на погіршення екологічної ситуації в Україні з метою досягнення воєнних, політичних, економічних та інших цілей.

За результатами дослідження можна впевнено констатувати, що захист національних інтересів України в екологічній сфері є одним із імпліцитних завдань КРД СБУ. Це завдання набуває особливої актуальності в контексті глобальних екологічних викликів та зростаючої загрози з боку зовнішніх акторів. Враховуючи зростаючу загрозу використання екологічного фактору для підризу національної безпеки України, вітчизняні контррозвідники мають постійно вдосконалювати форми, методи і засоби КРД з метою забезпечення екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Основний Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.10.2024).
2. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12/ed20240629#Text> (дата звернення: 01.10.2024).
3. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469–VIII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 01.10.2024).
4. Про контррозвідувальну діяльність : Закон України від 26.12.2002 № 374–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text> (дата звернення: 01.10.2024).
5. Ватраль А. В. Методологія контррозвідувального пізнання. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Випуск 4. С. 258–262.
6. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
7. Сабіров Р.Ф. Екологічна безпека як невід'ємна складова національної безпеки України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2010. № 1. С. 240–245.
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 № 392. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 01.10.2024).

9. Про державний суверенітет України : Декларація Верховної Ради Української РСР від 16.07.1990 № 55–ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення: 10.10.2024).

10. Крусян А.Р. Державний суверенітет України: забезпечення та захист в сучасних умовах. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 11(17). С. 562–573.

11. Про проголошення незалежності України : Постанова Верховної Ради Української РСР від 24.08.1991 № 1427–ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text> (дата звернення: 10.10.2024).

12. Екологічна катастрофа на Сеймі: російські окупанти отруїли річку. URL: https://darg.gov.ua/_ekologichna_katastrofa_na_0_0_0_13887_1.html (дата звернення: 10.10.2024).

13. Нинішні збитки українським екосистемам оцінюються в 65 мільярдів доларів, – Прем'єр-міністр на конференції щодо екологічної безпеки. URL: <https://kmu.gov.ua/news/nynishni-zbytky-ukrainskym-ekosystemam-otsiniuiutsia-v-65-miliardiv-dolariv-premier-ministr-na-konferentsii-shchodo-ekologichnoi-bezpeky> (дата звернення: 19.10.2024).

КИРИЧЕНКО Ю. В.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри політології
та загальноправових дисциплін
(Національний університет «Запорізька
політехніка»)

УДК 342.7 (477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.5>

КОНСТИТУЦІЙНІ ОБОВ'ЯЗКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті визначено теоретичні й практичні проблеми конституційного регулювання обов'язків Української держави та висвітлено поняття «обов'язки держави».

Зазначено, що суб'єктом конституційних обов'язків виступає і сама держава, що де-юре ставить її в один ряд з іншими суб'єктами, що структурно і навіть функціонально належать до законодавчої, виконавчої та судової гілки державної влади, а також до посади глави держави, місцевих органів публічної влади тощо.

Наголошено, що держава на конституційному рівні не лише закріпила права і свободи людини і громадянина, а й зобов'язалася по-перше: юридично охороняти визнані нею невід'ємні права і свободи людини і громадянина від можливих протиправних посягань; по-друге – захищати, у тому числі і в судовому порядку, права і свободи у випадку їх незаконного порушення, а також сприяти скорішому і, за можливістю, повному відновленню порушеного права та притягнення винних осіб до юридичної відповідальності; по-третє – держава взяла на себе певні зобов'язання зі створення сприятливих умов і справжніх можливостей для їх ефективного забезпечення. Тобто конституційним правам і свободам людини і громадянина повинно відповідати обов'язок держави щодо їх забезпечення у вигляді спеціальної державно-правової діяльності, яка полягає або у створенні необхідних умов для забезпечення виконання прав і свобод людини і громадянина, або в організації самого процесу їх здійснення особою.

Зроблено висновок, що всі обов'язки держави, сформульовані в нормах Конституції України як мета, основні завдання та напрями (функції) діяльності держави змістовно пов'язані з системою інших конституційних обов'язків. При цьому звернуто увагу на застосуванні в тексті Основного Закону України законодавчої техніки та формулюванні понять і термінів, зокрема дієслів (слова, які повинні відображати реальні дії, визначені тією чи іншою статтею Конституції), що подані в невизначеній формі недосконалої дії, тобто у формі констатації, яка нікого та ні до чого не зобов'язує. І тому в самому положенні норм Конституції України необхідно чітко вказувати, який орган державної влади зобов'язаний (повинен) виконувати той чи інший обов'язок держави.

Ключові слова: конституція, головний обов'язок держави, обов'язок держави, конституційні обов'язки держави, суб'єкти конституційних обов'язків.

Kyrychenko Yu. V. Constitutional duties of the Ukrainian state: general characteristics

The article defines the theoretical and practical problems of the constitutional regulation of the duties of the Ukrainian state and highlights the concept of "state duties".

It is noted that the subject of constitutional duties is the state itself, which de jure puts it on a par with other subjects that structurally and even functionally belong to the legislative, executive and judicial branches of state power, as well as to the position heads of state, local public authorities, etc.

It was emphasized that the state at the constitutional level not only established the rights and freedoms of a person and a citizen, but also undertook, first of all: to legally protect the inalienable rights and freedoms of a person and a citizen recognized by it against possible illegal encroachments; secondly, to protect, including in court, rights and freedoms in the event of their illegal violation, as well as to promote the speedy and, if possible, full restoration of the violated right and the bringing of guilty persons to legal responsibility; thirdly, the state assumed certain obligations to create favorable conditions and real opportunities for their effective provision. That is, the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen must correspond to the state's obligation to ensure them in the form of a special state-legal activity, which consists either in creating the necessary conditions for ensuring the fulfillment of the rights and freedoms of a person and a citizen, or in organizing the very process of their implementation by a person.

It was concluded that all the duties of the state, formulated in the norms of the Constitution of Ukraine as the goal, main tasks and directions (functions) of the state's activity, are meaningfully connected with the system of other constitutional duties. At the same time, attention was paid to the application of legislative techniques and the formulation of concepts and terms in the text of the Basic Law of Ukraine, in particular verbs (words that must reflect real actions defined by one or another article of the Constitution), which are presented in the indefinite form of an imperfect action, that is, in the form of a statement, which does not oblige anyone or anything. And therefore, in the very provision of the norms of the Constitution of Ukraine, it is necessary to clearly indicate which body of state power is obliged (must) to fulfill this or that duty of the state.

Key words: *constitution, main duty of the state, duty of the state, constitutional duties of the state, subjects of constitutional duties.*

Вступ. Закріплення прав і свобод людини і громадянина передбачає й існування відповідних конституційних обов'язків держави, які є достатньо новим правовим явищем у сучасному конституційному праві України. Тобто на зміну довгоіснуючого в юридичній науці підходу щодо домінування держави над людиною прийшло розуміння пріоритету загальнолюдських інтересів над іншими цінностями держави. Конституційні обов'язки держави, діставши закріплення в тексті чинної Конституції України визначають міру належної поведінки органів публічної влади та їх посадових осіб, підлягають обов'язковому виконанню та спрямовані на створення умов, що забезпечують достатній життєвий рівень і вільний розвиток особистості.

Слід відзначити, що в науці конституційного права поза увагою вчених-юристів залишилась така важлива проблема як конституційно-правове регулювання обов'язків держави. Аналіз сучасних доктринальних досліджень і публікацій свідчить про те, що в національній юридичній науці практично відсутні предметні ґрунтовні наукові праці та теоретичні узагальнення, присвячені окресленому питанню, хоча деякі міркування містяться лише в окремих джерелах права, зокрема наукових статтях Т. В. Заворотченко, О. В. Білоскурської,

А. В. Матвійчука, Б. Ю. Задорожного. І тому на сьогодні проблема регулювання конституційних обов'язків держави потребує комплексного осмислення, систематизації та узагальнення як у теоретичному, так і в практичному площинах, що в свою чергу вимагає внесення відповідних змін до норм Конституції України з метою вдосконалення багатьох її положень.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження змісту положень норм Конституції України, які регулюють обов'язки Української держави та висвітлення поняття «обов'язки держави».

Результати дослідження. Закріплення в Конституції України прав і свобод людини і громадянина як вищої цінності передбачають поміж іншого існування і відповідних обов'язків держави, які встановлюють найбільш важливі відносини між людиною і державою та відбиваються як у взаємних правах, так і у взаємних обов'язках. Виходячи із пріоритету прав і свобод людини над державою, Л. І. Легнянчин вважає, що обов'язки людини перед державою випливають, у першу чергу, із обов'язків держави перед людиною, тобто обов'язки людини є похідними від обов'язків держави. Ті блага, які надає людині держава, є підставою обов'язків людини [1, с. 89].

У ч. 2 ст. 3 Конституції України зафіксовано положення, згідно з яким «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [2] та яке визначає основний соціальний вектор у взаємовідносинах між людиною й Українською державою. Як цілком слушно вказує П. М. Рабінович, такий вектор нині в Україні відображається формулою «від людини – до держави» (а не навпаки, що було властиве тоталітаризованому політичному режиму, який існував у нашій країні в попередні часи) [3, с. 92]. На думку В. Б. Авер'янова, глибинний сенс цієї зміни полягає у тому, щоб замість домінуючої ідеології «панування» держави над людиною посіла протилежна – ідеологія «служіння» держави інтересам людини [4, с. 117]. З цього випливає, що держава існує для блага людини й вона у своїй діяльності має бути обмежена правами і свободами людини й тому цей базовий і стрижневий принцип пріоритету прав людини стосовно держави, обмеження всевладдя держави правами людини – найбільша загальнолюдська цінність, яка сформована в процесі боротьби за свободу і характерна для всіх цивілізованих держав [5, с. 236]. Але, як наголошує Н. Г. Шукліна, суспільний розвиток висуває і висуватиме в майбутньому нові проблеми, які вимагатимуть коригування параметрів взаємовідносин «людина-держава» [6, с. 15].

Необхідно зазначити, що суспільство і держава зацікавлені у виконанні конституційних обов'язків кожним суб'єктом правовідносин, які перш за все, опосередковують відносини та зв'язки між державою та її суб'єктами. При цьому слід наголосити, що суб'єктом конституційних обов'язків виступає і сама держава, що де-юре ставить її в один ряд з іншими суб'єктами, що структурно і навіть функціонально належать до законодавчої, виконавчої та судової гілки державної влади, а також до посади глави держави, місцевих органів публічної влади тощо. Як наголошує Б. Ю. Задорожний, Українська держава, як і будь-яка інша європейська держава, є особливим суб'єктом конституційно-правових відносин. Держава репрезентує широке коло суб'єктів державно-владних повноважень, які, хоча і відрізняються між собою обсягом конституційної правосуб'єктності, проте є носіями конституційних обов'язків держави. Водночас правосуб'єктність держави не можна ототожнювати із сумарною єдністю правосуб'єктності носіїв її обов'язків. Держава стоїть вище всіх тих суб'єктів, на кого вона покладає виконання своїх конституційних обов'язків [7, с. 122]. Тобто визначення права і встановлення відповідного обов'язку щодо його дотримання і є найбільш ефективним, владно-примусовим й водночас цивілізованим регулятором. Це – невід'ємний атрибут державності. І тому будь-які відносини набувають характеру правовідносин лише в тому випадку, якщо вони виникають на основі і відповідно до норми права та не суперечать волі держави [8, с. 7–8].

Держава, що забезпечує територіальну, юридичну та політичну єдність населення, являє собою особливий вид організації людського суспільства, а її органи влади є офіційними та уповноваженими представниками всього суспільства. І тому відносини між людиною

і суспільством мають переважно державно-правовий характер, оскільки держава виступає від імені суспільства. У громадянському суспільстві люди прагнуть гармонізувати відносини між окремою особою і суспільством, чий інтереси має представляти держава. Враховуючи, що держава не тільки підпорядкована суспільним інтересам, а й контрольована суспільством, вона в той же час є необхідним засобом узгодження інтересів різних соціальних груп, людини і суспільства.

Права і свободи людини і громадянина розглядаються як кінцева мета втручання держави у громадське життя і одночасно є межею такого втручання. Тобто свобода людини у правовій державі не може бути абсолютною, оскільки вона обмежена і регламентована Конституцією та законами України, а також інтересами і правами інших людей. Від людини вимагається дотримання всіх правових приписів і виконання кожним його обов'язків перед державою та суспільством. Належне виконання кожною людиною своїх обов'язків є необхідною умовою та гарантією здійснення прав і свобод інших людей, оскільки забезпечує інтереси держави і суспільства. Разом з тим, саме держава є одним із важливих факторів, які визначають наявність і реалізацію прав і свобод людини. При цьому держава має обов'язок дотримуватись, захищати та забезпечувати права і свободи людини і громадянина насамперед через схвалення ефективних нормативно-правових актів, спрямованих на запобігання порушення цих прав і свобод.

Таким чином, від правильного тлумачення і розуміння поняття «конституційні обов'язки держави», яке А. В. Матвійчук розуміє «... як міру необхідної, належної діяльності держави в політичній, економічній, соціальній, культурній сферах суспільного життя, реалізація якої здійснюється на підставі, у межах та у спосіб, що визначені, передбачені і гарантовані Конституцією і законам України в законних інтересах своїх громадян, суспільства і держави в цілому» [9, с. 56], з одного боку, залежить правомірна поведінка людей в суспільстві, правильне дотримання ними Конституції та законів України, неухильне виконання своїх обов'язків перед іншими людьми, суспільством і державою; а з іншого боку – чітке визначення конституційних обов'язків і відповідальності держави перед особистістю, у подоланні узурпації реальної влади державою на шкоду суспільству і ствердженні верховенства закону, у формуванні громадянського суспільства, в якому не людина існує для держави, а держава – для людини та суспільства.

Отже, держава на конституційному рівні не лише закріпила права і свободи людини і громадянина, а й зобов'язалася по-перше: юридично охороняти визнані нею невід'ємні права і свободи людини і громадянина від можливих протиправних посягань; по-друге – захищати, у тому числі і в судовому порядку, права і свободи у випадку їх незаконного порушення, а також сприяти скорішому і, за можливості, повному відновленню порушеного права та притягнення винних осіб до юридичної відповідальності; по-третє – держава взяла на себе певні зобов'язання зі створення сприятливих умов і справжніх можливостей для їх ефективного забезпечення. Тобто конституційним правам і свободам людини і громадянина повинно відповідати обов'язок держави щодо їх забезпечення у вигляді спеціальної державно-правової діяльності, яка полягає або у створенні необхідних умов для забезпечення виконання прав і свобод людини і громадянина, або в організації самого процесу їх здійснення особою. Але незважаючи на це, за твердженням О. М. Костенка, «ніде в Конституції України не зазначені прямо обов'язки держави щодо забезпечення реалізації кожного проголошеного права і не передбачений механізм відповідальності держави у випадку невиконання нею цих обов'язків» [10, с. 5].

Враховуючи зазначене, В. В. Молдован і Л. І. Чулінда класифікували обов'язки держави відповідно до окремих сфер суспільних відносин, а саме: до особистих обов'язків людини і громадянина вчені віднесли обов'язки держави, які закріплені в ч. 2 ст. 3, ст. 16, ст. 56, ч. 4 ст. 62; до політичних обов'язків – ч. 4 ст. 15, ч. 2 ст. 19, ч. 3 ст. 25, ст. 40; до економічних обов'язків – ч. 4 ст. 13, ч. 7 ст. 41, ч. 3-4 ст. 42; до соціальних обов'язків – ч. 5 ст. 17, ч. 2 та 6 ст. 43, ч. 2 ст. 46, ч. 1 ст. 47, ч. 3 ст. 49; до культурних обов'язків – ч. 2 ст. 10, ч. 3 ст. 53, ч. 5 ст. 54 [11, с. 36–38]. Але на наш погляд, учені не врахували обов'язки держави, які

закріплені в ч. 4 ст. 10, ст. 11, ст. 12, ч. 2 ст. 27, ч. 2 ст. 47, ч. ч. 2, 4 ст. 49, ч. 3 ст. 51, ч. 3 ст. 52, ч. 3 ст. 54 Конституції України. Наприклад, у другому реченні ч. 2 ст. 27 прямо зазначено, що «обов'язок держави – захищати життя людини», а в ч. 3 ст. 52 встановлено, що «утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей» [2].

Також не можна погодитись і з висновком О. В. Білоскурської, за словами якої в Конституції України передбачені обов'язки держави лише в ст. ст. 3, 16, 27 [12, с. 44]. Вірно, у тексті Конституції України в ст. 3 зустрічається пряма конструкція «головний обов'язок держави», а в ст. 16 і ст. 27 – «обов'язок держави», але цілий ряд конституційних норм свідчить про наявність й інших обов'язків держави. Так, одним з основних обов'язків держави є захист прав і свобод людини і громадянина, при цьому вітчизняний законодавець у Конституції України використовує такі терміни, як: «забезпечує» (ч. 2 ст. 10; ч. 4 ст. 13; ч. 3 ст. 42; ч. 2 ст. 49; ч. 3 ст. 53; ч. 5 ст. 54); «гарантує» (ч. 4 ст. 15; ч. 3 ст. 25); «захищає» (ч. 4 ст. 42); «охороняє» (ч. 4 ст. 51). Наприклад, у ч. 4 ст. 13 зазначено, що «державу забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки ...»; у ч. 4 ст. 15 – «державу гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України»; у ч. 4 ст. 42 – «державу захищає права споживачів ...»; у ч. 4 ст. 51 – «Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою». Але в Конституції України закріплені і інші обов'язки держави в достатньо абстрактній формі, що потребує їх розширеного тлумачення. Це стосується насамперед положення ч. 3 ст. 49 і ч. 3 ст. 53 Конституції України, які не відповідають логіці і вимогам юридичної техніки та отримали офіційне тлумачення Конституційного Суду України (Рішення Конституційного Суду України №10-рп/2002 від 29.05.2002 та №5-рп/2004 від 04.03.2004). На наш погляд, у теперішній час дуже важливо чітко прописати і конкретизувати саме обов'язки усіх гілок влади та їх службовців, у зв'язку з тим, що загальної конституційної норми про те, що визнання, дотримання і захист прав і свобод людини і громадянина є обов'язком держави, явно не достатньо, а також без урахування своїх обов'язків держава не може вибудувати правильну і ефективну правову політику.

Водночас беручи на себе зазначені зобов'язання держава отримує право вимагати і від своїх громадян дотримання правомірної поведінки, яку вона формулює в системі обов'язків, де вказує на доцільність, соціально корисний та необхідний варіант поведінки, а також встановлює міру відповідальності за невиконання приписів закону. При цьому слід звернути увагу на те, що національний законодавець в однаковій мірі зобов'язує не тільки народ, а й державу [9, с. 53]. Крім того, за словами С. В. Шевчука, з позиції класичного конституціоналізму та ліберальної теорії правам людини кореспондують не конституційні обов'язки індивіда перед державою та суспільством, а обов'язки держави щодо її невтручання у приватну сферу, у сферу індивідуальної свободи [13]. Тим самим, складається особливий правовий зв'язок між державою і людиною і громадянином, який не порушуючи свободи останніх, лише прагне розумно узгодити свободу всіх членів суспільства.

Не менш важливим моментом є те, що Конституція України не тільки обмежила вплив держави на встановлені права і свободи людини і громадянина, але й докорінно змінила роль і відповідальність самої держави та її органів перед людиною за свою діяльність. Тобто державна влада в демократичній країні – це не тільки реалізація правомочностей, що зобов'язують громадян, а й виконання державними органами чітко визначених обов'язків перед громадянами, за що ці органи, їх посадові особи мають нести чітко визначену юридичну відповідальність [14, с. 149]. При цьому слід зазначити, що особливістю цієї відповідальності є те, що вона може застосовуватись за умов, коли норми права взагалі не порушуються.

У науці конституційного права поширеною є класифікація конституційно-правової відповідальності держави перед людиною на «перспективну» (позитивну) та «ретроспективну» (негативну) [15, с. 31]. Як стверджує А. Червяцова, позитивна юридична відповідальність настає з моменту отримання державними органами та посадовими особами державно-владних повноважень та розглядається як етап оцінки, внаслідок якої може настати

одна із форм відповідальності ретроспективної; ретроспективна конституційна відповідальність для зазначених вище суб'єктів настає лише в тому випадку, якщо не спрацював механізм позитивної відповідальності [16, с. 95]. Перспективна відповідальність полягає в тому, що держава має створювати різноманітні умови, які необхідні для здійснення прав і свобод людини і які відображені в тих конституційних приписах, в яких зафіксовано що: 1) держава гарантує (ч. 3 ст. 10; ч. 4 ст. 15; ч. 2 ст. 22; ч. 3 ст. 25; ч. 1 ст. 30; ст. 31; ч. 4 ст. 32; ч. 1 ст. 33; ч. 1 ст. 34; ч. 2, 6 ст. 43; ч. 2 ст. 46; ч. 2 ст. 50; ч. 5 ст. 53; ч. 1 ст. 54; ч. 2 ст. 55; ч. 1 ст. 57); 2) держава забезпечує (ч. 2 ст. 10; ч. 4 ст. 13; ч. 5 ст. 17; ч. 3 ст. 24; ч. 3 ст. 42; ч. 2 ст. 45; ч. 1 ст. 46; ч. 2 ст. 49; ч. 3 ст. 53; ч. 5 ст. 54; п. 2 ст. 116); 3) держава створює умови (ч. 2 ст. 43; ч. 1 ст. 47; ч. 2 ст. 49); 4) держава дбає (ст. 12; ч. 4 ст. 49); 5) держава сприяє (ч. 4 ст. 10; ст. 11; ч. 3 ст. 49; ч. 3 ст. 54); 6) держава заохочує (ч. 3 ст. 52) [2]. А ретроспективна відповідальність полягає в тому, що держава зобов'язана відшкодувати матеріальні чи моральні збитки, що спричинені порушенням прав і свобод людини і громадянина внаслідок прийняття незаконних рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень. Можливість такої відповідальності передбачена в ч. 5 ст. 41, ст. 56, ч. 4 ст. 62, ч. 3 ст. 152 Конституції України. При цьому як зазначає Н. М. Оніщенко, не слід ототожнювати юридичну відповідальність держави перед приватним суб'єктом та юридичну відповідальність конкретного посадовця або державного органу за незаконні дії або рішення. По-перше, різний зміст цих видів відповідальності. По-друге, держава стає суб'єктом відповідальності тільки в конкретних правовідносинах з участю приватної особи, права якої порушені, у решті випадків держава виступає як інстанція відповідальності, перед якою несе відповідальність посадовець або державний орган. По-третє, держава як суб'єкт відповідальності, як публічний суб'єкт, несе відповідальність не за власні дії, а за рішення своїх органів або посадовців, тоді як державні органи та їх посадовці за своєю природою є публічним суб'єктом, у правовідносинах відповідальності перед особою втрачають свою публічність і виступають як особи, що не виконали свої службові обов'язки [17, с. 53].

Також слід підкреслити, що в правовідносинах «людина–держава» відповідальність має взаємний характер, тобто людина теж відповідає перед державою, про що йдеться в ст. ст. 65, 67, 68 Конституції України.

Отже, розкриваючи значущість конституційного припису про те, що людина є найвищою соціальною цінністю, слід наголосити, що в реальній дійсності цього не сталося. І цей факт є закономірним, визначуваний як попередньою історією нашої держави, так і складною ситуацією, яка склалась у сучасній Україні.

Тому вирішення цього надзвичайно важливого завдання (формування поваги до людини та її прав і свобод) можливе лише в результаті зусиль всього суспільства та держави, пов'язаних з подоланням як спадщини минулого, так і тих помилок і прорахунків, які були допущені за часи незалежності України.

Говорячи про обов'язки держави, слід звернути увагу на положення ч. 2 ст. 3 Конституції України, в якому закріплено, що «... держава відповідає перед людиною за свою діяльність ...», і яке на погляд Л. І. Летнянчина страждає певними «перекосами». Якщо в радянській період на перший план зазвичай висувались і постійно підкреслювались обов'язки громадян перед державою і майже нічого не говорилося про обов'язки держави перед громадянами (такого роду обов'язки взагалі не були закріплені в конституції) то зараз визнається, що тільки держава відповідає перед людиною за свою діяльність, і зовсім не йдеться про відповідальність людини перед державою [1, с. 86]. Але держава, тим паче правова, не може ґрунтуватися на односторонній відповідальності тільки держави. І тому «взаємовідповідальність, взаємоповага і партнерство повинні панувати у стосунках між державою і громадянином у правовій державі» [18, с. 12].

Висновки. Отже, необхідно відзначити, що всі обов'язки держави, сформульовані в нормах Конституції України як мета, основні завдання та напрями (функції) діяльності держави і змістовно пов'язані з системою інших конституційних обов'язків. При цьому

особливу увагу необхідно звернути на застосуванні в тексті Основного Закону України законодавчої техніки та формулюванні понять і термінів, зокрема дієслів (слова, які повинні відображати реальні дії, визначені тією чи іншою статтею Конституції), що подані в невизначеній формі недосконалої дії, тобто у формі констатації, яка нікого та ні до чого не зобов'язує. І тому в самому положенні норм Конституції України необхідно чітко вказувати, який орган державної влади зобов'язаний (повинен) виконувати той чи інший обов'язок держави.

Список використаних джерел:

1. Летнянчин Л. І. Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики : монографія. Харків : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006. 267 с.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Конституційно-правові засади становлення української державності: монографія / В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, О. Г. Данильян та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Тодики. Харків : Право, 2003. 328 с.
4. Авер'янов В. Б. Реформування українського адміністративного права: ґрунтовний привід для теоретичної дискусії. *Право України*. Київ, 2003. № 5. С. 117–119.
5. Пушкіна О. В. Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення: монографія. Київ: Логос, 2006. 416 с.
6. Шукліна Н. Г. Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії та практики): монографія. Київ : Центр навч. літ-ри, 2005. 424 с.
7. Задорожний Б. Ю. Гарантії конституційних обов'язків держави: проблеми визначення поняття. *Конституційно-правові академічні студії*. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2018. № 2.
8. Юрчак І. Р. Обов'язки особи: теоретико-правовий вимір: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: Львів, 2017. 20 с.
9. Матвійчук А. В. Конституційні обов'язки держави: проблеми визначення поняття. *Конституційно-правові академічні студії*. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2018. № 1. С. 51–57.
10. Костенко О. Концепція прав людини потребує модернізації. *Юридичний вісник України*. № 15. 13–19 квітня 2013 р.
11. Молдован В. В., Чулінда Л. І. Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина : навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2012. 206 с.
12. Білоскурська О. В. Конституційні обов'язки та законні інтереси: аспекти взаємозв'язку. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2012. Вип. 618. *Правознавство*. С. 43–46.
13. Шевчук С. Концепція позитивних обов'язків у практиці Європейського суду з прав людини. *Право України*. Київ, 2010. № 2. С. 55–63.
14. Авер'янов В. Державне управління у змісті предмета адміністративного права. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2004. № 2. С. 145–181.
15. Кириченко В. М. Правознавство: модульний курс : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 328 с.
16. Червяцова А. «Позитивний» аспект конституційної відповідальності: визначення змісту. *Право України*. Київ, 2000. № 12. С. 93–97.
17. Оніщенко Н. Захист прав і свобод людини в Україні. *Право України*. Київ, 2009. №4. С. 47–54.
18. Тодика Ю. М., Марцеляк О. В. Конституційний Суд України і прокуратура в конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав громадян : монографія. Харків : Лібра, 1998. 107 с.

КОЗИН А. О.,

доктор філософії в галузі права,
старший науковий співробітник відділу
актуальних питань філософії права
та юридичної лінгвістики
(Науково-дослідний інститут
публічного права)

УДК 342.25

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.6>

**ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ
ДЕЯКИМИ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
У СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ**

Наукова стаття присвячена визначенню особливостей виконання повноважень органами місцевого самоврядування у сфері поводження з відходами під час правового режиму воєнного стану в Україні з порівнянням зарубіжного досвіду. Визначено, що питання поводження з відходами здебільшого належить до повноважень муніципальної влади, зокрема організацією поводження з відходами на території конкретної громади займається відповідний орган місцевого самоврядування шляхом, зокрема, укладання договорів з суб'єктами господарювання у частині організації визначеного процесу; здійсненні контролю за таким процесом і результатами тощо. Наведено стратегічні повноваження державних органів та органів місцевого самоврядування у питанні планування поводження з відходами та вирішення проблемних питань у разі неможливості забезпечення виконання таких повноважень на території, що потребує уваги, та де мають бути фактично реалізовані відповідні повноваження. Досліджено практику поводження з відходами у громадах, що знаходяться близько до бойових дій, та проаналізовано виконання у таких громадах відповідних повноважень. Визначено способи недопущення екологічних проблем у громадах, що наразі окуповані та відносно яких складно забезпечити реалізацію повноважень органів місцевого самоврядування у сфері поводження з відходами. Наведено зарубіжний досвід виконання органами місцевого самоврядування повноважень у сфері поводження з відходами у громадах, в яких велись чи ведуться бойові дії, за результатами чого виокремлено позитивний досвід. Проаналізовано позитивні аспекти зарубіжного досвіду поводження з відходами під час воєнного стану у громадах, де ведуться бойові дії, та запропоновано реалізувати позитивну практику в таких самих українських громадах. Запропоновано і інші шляхи удосконалення функціонування місцевого самоврядування в умовах воєнного стану у сфері поводження з відходами.

Ключові слова: *міське самоврядування, органи місцевого самоврядування, поводження з відходами, зарубіжний досвід поводження з відходами, поводження з відходами в громадах під час воєнного стану.*

Kozin A. O. Problems of ensuring execution of authorities by some local government bodies in the field of waste management during the period of marital state

The scientific article is devoted to the determination of the peculiarities of the exercise of powers by local self-government bodies in the field of waste

management during the legal regime of martial law in Ukraine with a comparison of foreign experience. It was determined that the issue of waste management mostly belongs to the powers of the municipal authorities, in particular, the organization of waste management in the territory of a specific community is handled by the relevant local self-government body by, in particular, concluding contracts with business entities in the part of the organization of the specified process; implementation of control over such process and results, etc. The strategic powers of state bodies and local self-government bodies in the matter of planning waste management and solving problematic issues in the event of the impossibility of ensuring the implementation of such powers in the territory that needs attention and where the relevant powers should actually be implemented are given. The practice of waste management in communities close to hostilities was studied, and the implementation of relevant powers in such communities was analyzed. Ways to prevent environmental problems in communities that are currently occupied and in relation to which it is difficult to ensure the implementation of the powers of local self-government bodies in the field of waste management have been determined. The foreign experience of local self-government bodies exercising their powers in the field of waste management in communities in which hostilities have been or are being fought is presented, as a result of which positive experience has been singled out. The positive aspects of the foreign experience of waste management during martial law in communities where hostilities are taking place were analyzed, and it was suggested to implement positive practices in the same Ukrainian communities. Other ways of improving the functioning of local self-government under martial law in the field of waste management are also proposed.

Key words: *local self-government, local self-government bodies, waste management, foreign experience in waste management, waste management in communities during martial law.*

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення країни-агресора на територію України з 24 лютого 2022 року і до сьогодні спричинює перешкоди, а подекуди унеможливорює стабільну роботу різних органів, організацій, підприємств і установ, зокрема, у сфері поводження з відходами на території громад, де ведуться активні бойові дії та на території окупованих громад.

Перешкоди полягають у відсутності доступу до окупованих територій, у відсутності механізмів забезпечення безпеки на території громад, де ведуться бойові дії, а також у наявності значних обсягів специфічних відходів (пошкоджені та покинуті транспортні засоби й обладнання, уламки снарядів, побутові, медичні відходи, деякі з яких можуть бути токсичними).

Оскільки складена ситуація містить ризики негативних наслідків, центральним органом виконавчої влади у цій сфері Міндовкілля надано оцінку, відповідно до якої зазначено, що обсяги відходів перевершили масштаби, які не спостерігались на території Європи з часів Другої світової війни (знищена військова техніка – понад 325 тис. тонн.; руйнація житлових будівель – близько 6,8 тис. житлових будинків (попередні оцінки Мінінфраструктури); на деокупованих українських територіях зафіксовано близько 15,2 млрд. тонн відходів тощо [1].

Управління відходами визначено законодавчо як комплекс заходів із збирання, перевезення, оброблення (відновлення, у тому числі сортування, та видалення) відходів, включаючи нагляд за такими операціями та подальший догляд за об'єктами видалення відходів; а з метою формування конкурентного середовища у сфері управління відходами органи місцевого самоврядування зобов'язані сприяти розвитку конкуренції та не повинні вчиняти будь-яких неправомірних дій, які можуть мати негативний вплив на конкуренцію у сфері відповідно управління відходами [2].

Здебільшого організацією та контролем за процесом поводження з відходами здійснюють органи місцевого самоврядування, однак у період воєнного стану реалізація відповідної діяльності ускладнена, потребує дослідження способів стабілізації процесу поводження відходів, а подекуди проблеми, що виникають під час здійснення таких повноважень органами місцевого самоврядування досить складно вирішити, що і складає актуальність вищезазначеного питання та потребує подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань, пов'язаних з особливостями здійснення органами місцевого самоврядування повноважень у сфері поводження з відходами присвячені праці таких науковців як: Навроцький Р., Самойлов О., Кужель В., Калашніук Ю., Бойченко С., Іванченко О., Фролов В., Яковлева А., Ладиченко В., Головка Л., Капплова О. та інших науковців.

Метою наукової статті є дослідити повноваження органів місцевого самоврядування у сфері поводження з відходами, зокрема, в умовах правового режиму воєнного стану, та визначити проблеми у забезпечення реалізації зазначених повноважень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Органи місцевого самоврядування, відповідно до Конституції України, визначено як ради та їх виконавчі органи. Місцеве самоврядування є правом та інструментом територіальної громади вирішувати питання місцевого значення як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування. Компетенція та повноваження органів місцевого самоврядування закріплені Конституцією України, Законами України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації», «Про столицю України – місто-герой Київ» та іншими нормативно-правовими актами. Компетенція органів місцевого самоврядування є комплексом прав та обов'язків, що забезпечують реалізацію функцій і завдань місцевого самоврядування; повноваження органів місцевого самоврядування – це закріплені нормативно-правовими актами права й обов'язки органу місцевого самоврядування для реалізації завдань і функцій місцевого самоврядування.

Питання поводження з відходами найбільш детально закріплене Законом України «Про управління відходами», положеннями статті 26 якого за органами місцевого самоврядування закріплено забезпечення правової, організаційної й економічної складової частини, зокрема, до повноважень представницьких органів місцевого самоврядування належить: участь у реалізації визначеної політики, розробленні регіональних та затвердження місцевих планів управління відходами; вирішення питань щодо розміщення об'єктів оброблення відходів та створення пунктів роздільного збирання побутових відходів; за виконавчими органами місцевого самоврядування закріплені повноваження щодо розробки та реалізації місцевих планів управління відходами; а також організацію поводження з побутовими та відходами будівництва, знесення; визначення суб'єктів господарювання для реалізації вищезазначеної діяльності, визначення адміністратора з управління побутовими відходами; запровадження роздільного збирання з метою підготовки для повторного використання та рециклінгу побутових відходів; організація пунктів збирання, передання відходів, ліквідація несанкціонованих сміттєзвалищ, проведення роз'яснювальної роботи з місцевим населенням; затвердження норм надання послуги з управління побутовими відходами та встановлення спеціальних тарифів тощо [2]. Законами України «Про житлово-комунальні послуги» та «Про благоустрій населених пунктів» за органами місцевого самоврядування також закріплено повноваження у сфері поводження з відходами [3; 4].

Статтею 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначено виключну компетенцію рад розв'язувати питання надання згоди на розміщення на території місць чи об'єктів для розміщення відходів; вирішувати питання поводження з небезпечними відходами у порядку, визначеному чинним законодавством; визначати на конкурсних засадах юридичних осіб, для збирання побутових відходів та перевезення побутових відходів у межах певної території відповідно до Порядку проведення конкурсу на надання послуг із вивезення побутових відходів тощо [5; 6].

Враховуючи сучасні міжнародні стандарти поводження з відходами та відсутність сучасного європейського воєнного досвіду поводження з відходами, пропонується проаналізувати досвід провідних зарубіжних країн у цій сфері. Зокрема, досвід Федеративної Республіки Німеччина є ефективним з огляду на визначення 90% домогосподарств міста Берліну у сортуванні сміття та відсутність відповідальності за недотримання такого правила поводження з відходами; ефективність досвіду Швейцарії полягає у формуванні та реалізації політики щодо заборони сміттєвих полігонів, адже відходи перероблюються, і ті, що переробити не вдається – спалюються (зокрема з метою опалення будинків та виробництва електрики). Такий досвід зробив Швейцарію одним з лідерів переробки відходів у Європі [7].

Сортування сміття не є обов'язковим, особа може відмовитись сортувати відходи заплативши за це 2–3 франки, тож її пакет зі сміттям має наклейку, яку було заздалегідь придбано [8].

Найефективнішим вважається досвід Швеції перероблювати більш як 99% своїх відходів. Крім цього, Швеція імпортує сміття для його подальшої переробки в добрива, пластичну сировину; їжа компостується і стає добривом чи біогазом; стічні води очищаються до питного стану; невідсортовані відходи спалюються для отримання тепла; попіл (15% від початкової ваги відходів) відправляють на переробку, залишки просівають для отримання гравію, що використовується при будівництві доріг; дим фільтрується через сухий фільтр і воду, а шлак використовується для покинутих шахт. Решта відходів, що складає 1% потрапляє на сміттєві звалища [9, с. 621–625].

Також для України є корисним досвід безвідходної економіки, який наразі розвивається у Фінляндії, зокрема, Третім національним фінським планом по відходам на 2017–2023 роки покладено відповідальність за управління твердими побутовими відходами на муніципалітети, збір відходів передано на аутсорс; збір твердих побутових відходів здійснюється у окремих будівлях, у пунктах роздільного збору; у автоматизованих пунктах прийому відходів за гроші. Збір коштів за переробку твердих побутових відходів є джерелом наповнення місцевих бюджетів; сортовані відходи коштують дешевше [10, с. 45–50].

По території України, внаслідок воєнних дій, сформувались звалища пошкоджених автомобілів, непридатних для використання, що потребують утилізації. Для врегулювання складеної ситуації Україні необхідно стимулювати бізнес створювати утилізаційні підприємства через пільгові податкові ставки тощо. Досліджуючи зарубіжний досвід, варто зазначити, що кількість підприємств, що займаються утилізацією авто в зарубіжних країнах є досить великою, зокрема у Англії збором і демонтажем автомобілів займаються понад 2500 юридичних осіб, понад 30 середніх заводів; у Франції – понад 2 тисячі юридичних осіб, що займаються утилізацією і 40 середніх заводів; у Німеччині – понад 15000 пунктів прийому, 1200 юридичних осіб по утилізації і 47 середніх заводів. Рівень переробки автомобілів у деяких зарубіжних країнах також високий, зокрема у США близько 95% зношених автомобілів переробляється, у країнах Європейського Союзу зазвичай переробляється більше 70% [11; 12].

Наразі в Україні зареєстровано лише 1987 суб'єктів господарювання, що можуть займатися переробленням металевих і неметалевих відходів і брухту у вторинну сировину за допомогою механічних або хімічних процесів трансформації в рамках відновлення відсортованих відходів [13].

Варто зазначити, що Закон України «Про управління відходами» був прийнятий вже після повномасштабного вторгнення у червні 2022 року та закріпив низку нових та дуже важливих повноважень за органами місцевого самоврядування, зокрема, врегульовано питання утилізації безхазяйних авто, які раніше не можна було без згоди власника утилізувати, такі авто стояли покинуті вулицями роками; та питання інформаційної політики, що має здійснюватись органами місцевого самоврядування на території відповідних громад, а наразі ці питання врегульовано на законодавчому рівні.

У наукових працях, що пропонують шляхи удосконалення політики поводження з відходами, часто зустрічають рекомендації, які враховані вищезазначеними новелами, зокрема,

мова йде про пропозиції запобігання виникненню відходів на муніципальному рівні шляхом проведення координаційної та інформаційної діяльності; освітньої діяльності (між суб'єктами на рівні громади тощо) [14, с. 38–45].

Крім цього, вищезазначеним Законом впроваджено ієрархію управління відходами, пріоритетними напрямками якої встановлено запобігання утворенню відходів, їх повторне використання та відновлення (рециклінг), і лише потім – видалення (захоронення на полігонах), які відповідають вимогам екологічної безпеки; змінено підходи до планування системи управління відходами на національному, регіональному та місцевому рівнях; закріплено відповідальність виробників; заплановано створення інфраструктури та об'єктів збирання та оброблення відходів, наближеної до стандартів ЄС; передбачено заходи удосконалення процесів управління відходами, особливості ліцензійної і дозвільної системи тощо.

Висновки. Управління відходами органами місцевого самоврядування під час воєнного стану ускладнене через відсутність доступу до окупованих територій та неможливості забезпечити безпеку суб'єктам господарювання, що реалізують господарську діяльність щодо поводження з відходами на тих територіях, де ведуться бойові дії. Однак, оновлене законодавство у сфері управління відходами та проаналізований успішний досвід зарубіжних країн має стати інструментами для забезпечення ефективного управління відходами на території України, наближення законодавства до міжнародних стандартів і побудови безвідходної економіки на прикладі успішних у цій сфері держав.

Лише посилене виконання вимог Закону України «Про управління відходами», зокрема проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи з населенням щодо виконання заходів, що приносить користь людині і довкілля через правильне поводження з відходами є успішним кроком у досягненні вищезазначеної мети. Враховуючи малу кількість сміттєпереробних підприємств на території України, на загальнодержавному рівні, слід передбачити заходи стимулювання підприємництва у цій сфері через зниження податкових ставок тощо.

Список використаних джерел:

1. Про організацію поводження з відходами, що утворилися внаслідок війни. Національний інститут стратегічних досліджень. URL : <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/pro-orhanizatsiyu-povodzhennya-z-vidkhodamy-shcho-utvorylysy>
2. Про управління відходами: Закон України від 20.06.2022 № 2320-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text>
3. Про житлово-комунальні послуги. Закон України від 09.11.2017 № 2189-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2189-19#Text>
4. Про благоустрій населених пунктів. Закон України від 06.09.2005 № 2807-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-15#Text>
5. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-vr#Text>
6. Порядок проведення конкурсу на здійснення операцій із збирання та перевезення побутових відходів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2023 р. № 918. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/918-2023-p#Text>
7. Для чого Швеція скуповує сміття? Світовий досвід боротьби зі звалищами. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2039097-dla-cogo-svecia-skupovue-smitta-svitovij-dosvid-borotbi-zi-zvalisami.html>
8. Як вирішили проблему сміття в Швейцарії. URL: <http://uduba.com/1452404/kak-reshili-problemu-musora-v-shveytsarii>
9. Навроцький Р. Л. Досвід країн Європейського союзу в сфері безпечного поводження з твердими побутовими відходами. *Економіка і суспільство*. Вип. 7. 2016. С. 621–625. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/7_ukr/105.pdf
10. Самойлов О. О. Зарубіжний досвід управління твердими побутовими відходами. *Економічна наука. Інвестиції: практика та досвід*. № 19. 2021. С. 45–50. URL : http://www.investplan.com.ua/pdf/19_2021/10.pdf

11. Кужель В. П., Калашнюк Ю. В. Шляхи утилізації автомобілів, які відпрацювали свій строк. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11117/749.pdf?sequence=3&isAllowed=y>

12. Бойченко С. В., Іванченко О. В., Лейда Казимір, Фролов В. Ф., Яковлева А. В. (за редакцією професора С. В. Бойченка). Екологістика, рециклінг і утилізація транспорту : навчальний посібник. К.: НАУ, 2019. 266 с.

13. Каталог компаній України. Утилізація України. 38.32 Відновлення відсортованих відходів. *Юконترول*. URL: <https://catalog.youcontrol.market/utyilizatsiia/38.32>

14. Ладиченко В. В. Муніципалітет як регулятор поводження з побутовими відходами. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 5. С. 38–45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2019_5_6

КРИВОРУЧКО Л. С.

доктор юридичних наук,
старший дослідник,
професор кафедри публічного
та приватного права
(Навчально-науковий гуманітарний
інститут Таврійського національного
університету імені В. І. Вернадського)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.7>

**ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАПРОВАДЖЕННЯ
МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ**

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропоновано авторське визначення поняття адміністративно-правового механізму запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини. Розкрито положення норм чинного законодавства, яке регулює діяльність щодо запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини. Виділено ключові структурні елементи вказаного адміністративно-правового механізму, які запропоновано поділити на дві великі групи: загальні та спеціальні. Зроблено висновок, що структура адміністративно-правового механізму запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини складається з: 1) загальних елементів, які властиві будь-якому адміністративно-правовому механізму регулювання, а саме: а) адміністративно-правові норми – загальнообов’язкові правила поведінки, накази та владні веління, що закріплюють певні положення, які здійснюють вплив на суспільні відносини у сфері впровадження міжнародних стандартів захисту прав людини; б) адміністративно-правові відносини у сфері впровадження міжнародних стандартів – специфічні суспільні відносини, що виникають під впливом певних факторів і регулюються нормами адміністративного права; в) юридичні джерела (правові засади) – формалізовані збірники норм адміністративного права; наявність правових джерел, виданих відповідно до встановленої процедури, є гарантією легальності впливу на відносини в галузі впровадження міжнародних стандартів захисту прав людини; г) методологічна основа – система адміністративно-правових методів і засобів, які використовуються для впровадження міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини уповноваженими суб’єктами; 2) спеціальні елементи – структурні частини, характерні безпосередньо для адміністративно-правового механізму впровадження міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини, зокрема: а) система суб’єктів діяльності з впровадження міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини – група спеціально уповноважених учасників публічного управління, які мають законодавчо визначені функції в цій галузі; б) акти реалізації адміністративно-правових норм – формалізовані рішення суб’єктів діяльності, спрямовані на пряме регулювання суспільних відносин шляхом застосування правових норм; в) міжнародно-правові норми – положення міжнародних джерел права, що визначають юридичні можливості та порядок впровадження

міжнародних стандартів у національну правову систему; в) адміністративно-правовий контроль за дотриманням міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини.

Ключові слова: адміністративно-правовий механізм, запровадження, міжнародні стандарти, забезпечення, захист прав людини.

Kryvoruchko L. S. To characterize the structural elements of the administrative-legal mechanism for the introduction of international standards in the field of ensuring the protection of human rights

In the article, based on the analysis of the scientific views of scientists, the author's definition of the concept of the administrative-legal mechanism for the introduction of international standards in the field of ensuring the protection of human rights is proposed. The provisions of the norms of the current legislation, which regulates activities related to the introduction of international standards in the field of ensuring the protection of human rights, have been disclosed. The key structural elements of the specified administrative-legal mechanism are highlighted, which are proposed to be divided into two large groups: general and special. It was concluded that the structure of the administrative-legal mechanism for the introduction of international standards in the field of ensuring the protection of human rights consists of: 1) general elements inherent in any administrative-legal mechanism of regulation, namely: administrative-legal norms of law – a universally binding rule of conduct, an order, an authoritative command, which establishes the established provision, with the help of which influence is exerted on social relations in the sphere of the introduction of international standards for ensuring the protection of human rights; administrative-legal relations in the field of implementation of international standards in the field of ensuring the protection of human rights – special social relations, the emergence of which is connected with a number of specific factors and which are regulated by the norms of administrative law; legal sources (legal bases) – formalized collections of norms of administrative law; the presence of legal sources issued in accordance with the established procedure is a guarantee of the legality of influence on relations in the field of the introduction of international standards in the field of ensuring the protection of human rights; methodological basis – a system of administrative and legal methods, means, and methods by means of which international standards are implemented in the field of ensuring the protection of human rights by authorized entities; 2) special elements – structural parts directly characteristic of the administrative-legal mechanism for the introduction of international standards in the field of ensuring the protection of human rights: a system of subjects of activity for the introduction of international standards in the field of ensuring the protection of human rights – a group of specially authorized participants in public administration, on which functions in the field under study are assigned by law; acts of implementation of administrative and legal norms – formalized decisions of the entities involved in the implementation of international standards in the field of ensuring the protection of human rights, aimed at the direct regulation of social relations through the use of legal norms and their implementation; international legal norms – provisions of international sources of law that establish legal possibilities and the procedure for introducing international standards into the national legal system; administrative and legal control over compliance with international standards in the field of ensuring the protection of human rights.

Key words: administrative and legal mechanism, introduction, international standards, provision, protection of human rights.

Постановка проблеми. Впровадження зарубіжного досвіду в будь-якій сфері суспільних відносин є складним процесом, що вимагає активної участі як держави, так і суспільства загалом, а також скоординованої роботи різних елементів правової системи. Неможливо інтегрувати нові підходи без їх правового закріплення, оскільки саме право є головним регулятором суспільних відносин. Тривалий час серед науковців точилися дискусії щодо сутності та елементів правового регулювання, як у цілому, так і стосовно окремих аспектів. В результаті сформувалася чітка концепція системного характеру правового регулювання, що підкреслює важливість аналізу поняття і структури адміністративно-правового механізму впровадження міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини.

Стан дослідження. Варто відзначити, що на сьогоднішній день проблема запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини неодноразово потрапляла у поле зору різних науковців. Зокрема, їй приділяли увагу: Ю. Битяк, О. Безпалова, І. Голосніченко, В. Живицький, А. Комзюк, О. Миколенко, О. Соломатіна, Х. Ярмачі та багато інших. Втім, незважаючи на суттєвий теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованою є характеристика структурних елементів адміністративно-правового механізму запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини.

Саме тому метою статті є: надати характеристику структурним елементам адміністративно-правового механізму запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження варто відзначити, що міжнародні стандарти щодо захисту прав людини визначено як сукупність принципів і норм, вироблених суб'єктами міжнародного права на підставі взаємних домовленостей та погоджень і закріплених у відповідних міжнародних нормативно-правових актах, що встановлюють вимоги і рекомендації, якими мають керуватися держави в процесі формування і реалізації їх національної політики у сфері охорони та захисту прав людини, а також під час міжнародної взаємодії з цих питань.

Основні риси та характеристики, що визначають природу й сутність міжнародних стандартів захисту прав людини, включають наступні аспекти. Вони являють собою принципи й норми, тобто є керівними положеннями та правилами, яких державам необхідно або бажано дотримуватися у своїй діяльності, особливо щодо захисту прав людини. Ці стандарти формалізуються у відповідних міжнародних правових документах і мають загальний та універсальний характер, виконуючи роль моделі для тривалого та широкого (між-державного, регіонального, глобального) застосування. Стандарти відзначаються високим ступенем узагальненості, що необхідно для забезпечення їх загальності й універсальності. Зазвичай, ці стандарти формулюються у вигляді розгорнутих понятійно-термінологічних конструкцій, які визначають сутність захисту прав людини та загальні політико-правові засади його забезпечення. Вони можуть мати як зобов'язуючий, так і рекомендаційний характер. Важливо зазначити, що, зобов'язуючи держави діяти певним чином, міжнародний стандарт, через свою загальність і абстрактність, не вимагає конкретних дій, а лише окреслює цінності, що потребують захисту, загальні рамки та найбільш доцільні підходи до цього захисту. Виконання цих стандартів забезпечується політико-правовою відповідальністю на міжнародному рівні та юридичною – на національному. Обов'язковість виконання міжнародних стандартів державами підкріплюється міжнародним політичним тиском, але в ряді випадків недотримання цих стандартів може призвести до юридичних наслідків, таких як обмеження або зобов'язання компенсувати завдану шкоду.

Реалізація зазначених міжнародних стандартів підкреслює важливість і необхідність створення ефективного адміністративно-правового механізму для їх впровадження. Більшість науковців сходяться на думці, що сутність адміністративно-правового механізму регулювання полягає у використанні юридичних засобів. Відмінності в концепціях здебільшого стосуються цілей застосування цих засобів. Одні вчені вважають, що мета полягає у впорядкуванні та впливі на суспільні відносини, тоді як інші наголошують на необхідності створення таких умов, за яких реалізація прав і свобод фізичних та юридичних осіб буде максимально ефективною.

Однак, при тлумаченні адміністративно-правового механізму впровадження міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини не можна обмежуватись лише загальною правовою теорією. Важливо враховувати специфіку об'єкта, на який спрямована дія цього механізму, а також інші характерні для нього фактори. Специфіка адміністративно-правового механізму впровадження міжнародних стандартів у цій сфері визначається наступним: по-перше, механізм базується як на загальних, так і на спеціальних юридичних засобах, мета яких чітко визначена – впорядкування відносин, що виникають у процесі впровадження міжнародних стандартів у галузі захисту прав людини. По-друге, реалізація цього механізму є компетенцією спеціальних державних органів, уповноважених на виконання публічно-владних функцій у цій сфері. По-третє, механізм має процедурний, суворо формалізований та динамічний характер. З огляду на зазначені особливості, адміністративно-правовий механізм впровадження міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини слід розглядати як систему юридичних засобів (загальних і спеціальних), які застосовуються уповноваженими суб'єктами з метою впорядкування суспільних відносин, що виникають під час публічно-владної діяльності з впровадження міжнародних стандартів у цій галузі.

Наведене вище визначення виділяє необхідний для окремого аналізу аспект – структуру адміністративно-правового механізму запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини, який також має власні особливості.

У загальній теорії права та адміністративної галузі зокрема структура механізму правового впливу розкривається по-різному. Наприклад К. Г. Волинка відносить до елементів механізму правового регулювання в класичному вигляді: юридичні норми, нормативно-правові акти, акти офіційного тлумачення, юридичні факти, правовідносини, акти правореалізації, правосвідомість, режим законності та правопорядку, який впроваджується в результаті досягнення цілей правового регулювання [1, с. 108]. А. М. Колодій та В. В. Копейчиков вважають, що механізм правового регулювання формується з норм права, які становлять його основу, а також включає правові відносини та акти, що реалізують права і обов'язки [2, с. 220]. При цьому слід зазначити, що вказані науковці не включають до безпосередніх елементів правового регулювання законність, правопорядок, правосвідомість та правову культуру, втім, вони наголошують на тому, що ці явища значним чином впливають на процес правового регулювання [2, с. 220–221]. З точки зору М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка й О. В. Петришина, до структури механізму правового регулювання входять правова свідомість, принципи права, правові норми, акти тлумачення і застосування норм права, юридичні факти, правові відносини, суб'єктивні юридичні права й обов'язки, акти реалізації юридичних норм, правова культура, законність та ін. [3, с. 413].

Що ж стосується структури адміністративно-правового механізму регулювання, то в цьому аспекті також можна відмітити множинність поглядів. Наприклад, В. І. Олефір, М. П. Пихтіна та інші до складових вказаного механізму відносять норми адміністративного права та їх зовнішнє вираження – джерела права, публічну адміністрацію, принципи діяльності публічної адміністрації, індивідуальні акти публічної адміністрації, адміністративно-правові відносини, форми адміністративного права, тлумачення норм адміністративного права, методи адміністративного права, процедури реалізації адміністративно-правових норм і принцип законності [4, с. 87–90].

З. С. Гладун, аналізуючи механізм адміністративно-правового регулювання, виділяє його елементи та функціональні складові. До елементів механізму вчений відносить такі компоненти: норми права, які є загальнообов'язковими правилами поведінки, створеними для регулювання суспільних відносин; акти реалізації норм права – процес фактичного втілення правових норм у життя через дії суб'єктів адміністративного права; а також правові відносини – вольові суспільні відносини, що виникають на основі норм права [5, с. 10]. До функціональних складових частин механізму, на його думку належать: юридичні факти, правова свідомість і правова культура, законність, акти тлумачення норма права й акти застосування норм права [5, с. 10; 6, с. 117]. Т. С. Гончарук указує, що структуру адміністративно-правового механізму складають адміністративно-правові норми, акти їх тлумачення, акти реалізації адміністративно-правових норм та адміністративно-правові відносини [7, с. 23].

О. В. Кузьменко підкреслює, що кожен елемент цього механізму виконує свою унікальну роль у регулюванні поведінки людей. Ці елементи також слугують юридичними засобами адміністративно-правового регулювання. При цьому адміністративно-правові засоби залучаються до процесу регулювання в певній послідовності. Отже, адміністративно-правове регулювання являє собою процес послідовного використання цих засобів для досягнення цілей, пов'язаних із регулюванням дій учасників суспільних відносин. До таких засобів учений відносить норми адміністративного права, які об'єктивно виражені в законах та інших нормативних актах; адміністративно-правові відносини; акти застосування норм адміністративного права; акти тлумачення цих норм; а також правосвідомість, правову культуру та законність [8].

О. В. Баклан робить висновок, що адміністративно-правовий механізм складається з таких елементів: правових основ для здійснення певного виду діяльності в публічній сфері, тобто норм адміністративного права, які забезпечують правовий вплив на суспільні відносини; специфічних адміністративно-правових відносин у відповідній сфері; а також актів реалізації та тлумачення норм адміністративного права [9, с. 95–96].

Висновки. Отже, Різноманіття наукових підходів до визначення структурних елементів механізму правового регулювання та самого адміністративно-правового механізму дало змогу сформулювати авторську концепцію щодо елементного складу цієї правової категорії. Підсумовуючи проведений у дослідженні аналіз, доцільно навести таку структуру адміністративно-правового механізму впровадження міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини:

1) загальні елементи, властиві будь-якому адміністративно-правовому механізму регулювання, а саме: а) адміністративно-правові норми – загальнообов'язкові правила поведінки, накази та владні веління, що закріплюють певні положення, які здійснюють вплив на суспільні відносини у сфері впровадження міжнародних стандартів захисту прав людини; б) адміністративно-правові відносини у сфері впровадження міжнародних стандартів – специфічні суспільні відносини, що виникають під впливом певних факторів і регулюються нормами адміністративного права; в) юридичні джерела (правові засади) – формалізовані збірники норм адміністративного права; наявність правових джерел, виданих відповідно до встановленої процедури, є гарантією легальності впливу на відносини в галузі впровадження міжнародних стандартів захисту прав людини; г) методологічна основа – система адміністративно-правових методів і засобів, які використовуються для впровадження міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини уповноваженими суб'єктами;

2) спеціальні елементи – структурні частини, характерні безпосередньо для адміністративно-правового механізму впровадження міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини, зокрема: а) система суб'єктів діяльності з впровадження міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини – група спеціально уповноважених учасників публічного управління, які мають законодавчо визначені функції в цій галузі; б) акти реалізації адміністративно-правових норм – формалізовані рішення суб'єктів діяльності, спрямовані на пряме регулювання суспільних відносин шляхом застосування правових норм; в) міжнародно-правові норми – положення міжнародних джерел права, що визначають юридичні можливості та порядок впровадження міжнародних стандартів у національну правову систему; г) адміністративно-правовий контроль за дотриманням міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини.

Список використаних джерел:

1. Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. К. : МАУП, 2003. 240 с.
2. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та інші. К. : Юрінком Інтер, 2000. 320 с.
3. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін. Харків : Право, 2002. 432 с.

4. Галуцько В.В., Олефір В.І., Пихтін М.П., Онищенко О.О. та інші Адміністративне право України в сучасних умовах: монографія / за заг. ред. В.В. Галуцька. Херсон : ВАТ «Херсонська міська друкарня». 2010. 376 с.
5. Гладун З.С. Адміністративне право України: навчальний посібник – довідник для підготовки до іспиту. Тернопіль: ТНЕУ. 2008. 172 с.
6. Корсун С.І. Механізм адміністративно-правового регулювання запобігання фінансуванню тероризму. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. № 6-2. Том 1. С. 116–118.
7. Гончарук С.Т. Адміністративне право України. Загальна та Особлива частина: навч. посіб. К. : НАВС. 2000. 240 с.
8. Кузьменко О.В. Курс адміністративного права України : підручник. Юрінком Інтер. 2018. 904 с.
9. Баклан О.В. Контрольно-наглядова діяльність та адміністративний примус в сфері охорони праці (на матеріалах підрозділів державного нагляду за охороною праці Головного штабу МВС України) : дисс... канд. юрид. наук : Національна академія внутрішніх справ України. 2002. 240 с.

КУМЕЙКО А. В.,кандидат юридичних наук,
докторант відділу аспірантури
і докторантури(Національна академія Служби безпеки
України)

УДК 342.95:351

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.8>**ДО ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ,
ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА ДЕРЖАВНУ БЕЗПЕКУ**

У статті досліджено питання взаємодії Служби безпеки України з іншими суб'єктами запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку. Вказано, що особливої уваги заслуговує обмін оперативною та іншою інформацією між Службою безпеки України та іншими державними органами. Аналіз норм законодавства дає підстави стверджувати, що загалом обмін інформацією між правоохоронними органами здійснюється на підставі спільних підзаконних актів, норми яких регламентують порядок здійснення такого інформаційного обміну. Акцентовано увагу на тому, що питання взаємодії Служби безпеки України з іншими органами державної влади на сьогодні врегульовані досить фрагментарно, що підтверджується наявністю лише загальних положень щодо того, що Служба безпеки України взаємодіє з іншими суб'єктами, серед яких громадськість, органи державної влади тощо у спеціальному нормативно-правовому акті, що регламентують її діяльність та Законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю». Крім того, зазначено, що на підзаконному рівні взаємодія Служби безпеки України із іншими суб'єктами врегульовується виключно на підставі власної ініціативи через прийняття спільних підзаконних актів, які знову-таки не регламентують взаємодію між ними повністю, зокрема щодо питань оптимізації процесу запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку. Таким чином, поза увагою взагалі залишається взаємодія Служби безпеки України щодо запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку та завдають істотної шкоди інтересам суспільства та держави, а також набули транснаціонального характеру, що відповідно потребує переходу правоохоронних органів на новий рівень взаємодії на міжнародному рівні. Очевидно, що відсутність належної правової регламентації взаємодії правоохоронних органів України як загалом, так і щодо питання запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку, позначається на ефективності діяльності Служби безпеки України, яка захищає інтереси держави від протиправних посягань.

Ключові слова: взаємодія, координація, запобігання правопорушенням, суб'єкти запобігання, Служба безпеки України.

Kumeiko A. V. Regarding the issue of the cooperation of the security service of Ukraine with other subjects of the prevention of offenses that encroach on state security

The article examines the issues of interaction of the Security Service of Ukraine with other subjects of crime prevention. It is indicated that special attention should

be paid to the exchange of operational and other information between the Security Service of Ukraine and other bodies. Analysis of the legislation gives us grounds to assert that, in general, the exchange of information between law enforcement agencies is carried out on the basis of joint by-laws, the norms of which regulate the procedure for such information exchange. Emphasis is placed on because the issues of interaction between the Security Service of Ukraine and other bodies are currently regulated in a rather fragmentary manner, which is confirmed by the presence of only general provisions on the fact that the Security Service of Ukraine interacts with other subjects, including the public, public authorities, etc., in a special legal act regulating its activities and the Law of Ukraine "On the Organizational and Legal Basis for Combating Organized Crime". In addition, it is noted that at the by-law level, the interaction between the Security Service of Ukraine is regulated solely on the basis of its own initiative through the adoption of joint by-laws, which again do not fully regulate the interaction between them, in particular regarding the optimization of the process of preventing offenses that encroach on state security. Thus, the interaction of the Security Service of Ukraine on the prevention of offenses is generally ignored. encroaching on state security, causing significant harm to the interests of society and the state, as well as have acquired a transnational character, which, accordingly, requires the transition of law enforcement agencies to a new level of interaction at the international level. It is obvious that there is a lack of proper legal regulation of the interaction of law enforcement agencies of Ukraine both in general and on the issue of preventing offenses that encroach on state security affects the effectiveness of the Security Service of Ukraine, which protects the interests of the state from illegal encroachments.

Key words: *interaction, coordination, prevention of offenses, subjects of prevention, Security Service of Ukraine.*

Постановка проблеми. Варто вказати, що у спеціальній літературі обґрунтовується існування двох підходів до розуміння поняття «взаємодія». Перший підхід тлумачить взаємодію широко, а саме як співпрацю, що розкривається в спільних узгоджених діях, спрямованих на досягнення спільної мети, у взаємній допомозі під час вирішення завдань [1, с. 3]. Тоді як другий підхід є більш вузьким і визначає взаємодію як відносини між працівниками підрозділів [2, с. 272].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність Служби безпеки України, зокрема її організаційно-функціональний аспект завжди перебував у центрі уваги науковців: М.І. Ануфрієва, А.М. Благодарного, А.В. Іщенко, І.М. Копотуна, І.М. Коропатніка, О.В. Кривенка, І.В. Кубарева, Ю.Б. Курилюка, О.М. Литвинова, В.Г. Пилипчука, М.П. Стрельбицького та ін. Між тим, їх увага завжди була сконцентрована на окремих сферах і напрямках діяльності Служби безпеки України.

Мета статті. Дослідити питання взаємодії Служби безпеки України з іншими суб'єктами запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку.

Виклад основного матеріалу. На підзаконному рівні взаємодія органів державної безпеки та органів поліції регламентується нормами Інструкції про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю, затвердженої Наказом Міністерства внутрішніх справ України та Центрального управління Служби безпеки України № 317/235 від 10 червня 2011 року [3]. Так, відповідно до положень зазначеної інструкції метою взаємодії зазначених суб'єктів є посилення протидії організованим злочинним угрупованням, попередження, розслідування та розкриття злочинів, учинених організованими злочинними групами і злочинними організаціями.

Формами взаємодії поліції та органів безпеки визначено:

1) спільний аналіз стану, структури організованої злочинності, причин і умов, що їй сприяють, прогнозування тенденції її поширення;

- 2) розробка й реалізація спільних програм, планів у сфері боротьби з організованою злочинністю;
- 3) обмін оперативною інформацією, що становить інтерес для боротьби з організованою злочинністю;
- 4) створення робочих груп для підготовки законопроектів, пропозицій про зміни до законодавства;
- 5) розроблення навчальних програм та проведення занять у системі професійної підготовки;
- 6) підготовка й проведення спільних колегій, нарад, семінарів тощо вдосконалення взаємодії;
- 7) проведення спільних оперативно-розшукових, профілактичних заходів;
- 8) інформування громадян про результати діяльності у сфері боротьби з організованою злочинністю;
- 9) удосконалення міжнародного співробітництва у сфері боротьби з організованою злочинністю.

Наведене дозволяє зробити висновок, що взаємодія здійснюється за такими чотирма основними напрямками, як: нормотворчий; взаємодія під час здійснення оперативно-розшукових заходів; наукове співробітництво та обмін досвідом; матеріально-технічна підтримка сторін.

Водночас, у науковій доктрині пропонується значно вужчий, ніж визначений у підзаконному акті, перелік форм взаємодії правоохоронних органів України. Зокрема до цих форм науковці відносять обмін оперативною та іншою інформацією; спільне планування, узгодження за часом, місцем та здійснення оперативно-розшукових заходів; допомога наявними силами та засобами; обмін досвідом оперативно-розшукової діяльності; проведення спільних оперативно-тактичних операцій; участь керівників в нарадах та аналізуванні проведених оперативно-розшукових заходів; спільне видання оглядів, методичних рекомендацій за результатами спільної діяльності [4].

Особливої уваги заслуговує обмін оперативною та іншою інформацією між Службою безпеки України та іншими органами. Аналіз норм законодавства дає нам підстави стверджувати, що загалом обмін інформацією між державними органами здійснюється на підставі спільних підзаконних актів, норми яких регламентують порядок здійснення такого інформаційного обміну.

Зокрема, наказом від 23.03.2009 № 124/936/139/199/250 «Про затвердження Інструкції про порядок організації обміну інформацією між структурними підрозділами МВС, Служби безпеки України, Державної податкової адміністрації України, Державної прикордонної служби України, Держмитслужби в діяльності з виявлення та припинення корупційних діянь в правоохоронних органах» було передбачено, що обмін інформацією реалізується шляхом: проведення спільних засідань та оперативних нарад уповноважених підрозділів; створення спільних робочих груп у складі представників уповноважених підрозділів для вивчення окремих проблем боротьби з корупцією та розроблення пропозицій щодо їх вирішення; взаємного інформування уповноваженими підрозділами один одного про виявлення ними в процесі здійснення своїх функцій таких причин і умов, що сприяють корупційним правопорушенням; інформування уповноваженими підрозділами один одного про відомі їм факти підготовки чи вчинення посадовими особами корупційного діяння та інших правопорушень, пов'язаних з корупцією, узгодженість дій під час їх документування; відрядження до іншого правоохоронного органу працівника уповноваженого підрозділу з метою проведення оперативно-розшукових та профілактичних заходів, спрямованих на боротьбу з корупцією, проведення наукових досліджень [5].

Утім варто вказати, що наведений нормативно-правовий акт втратив чинність на підставі Наказу від 13.10.2020 № 731/611/293 [6], проте, говорячи про процес взаємодії, варто акцентувати на проблемі фрагментарного регулювання та закріплення основних дефініцій, без деталізації щодо взаємодії з питань оптимізації засад запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку.

Слід вказати, що проводилося анкетування, яке показало, що лише 25% співробітників правоохоронних органів України оцінюють ефективність рівня інформаційної взаємодії задовільно, тоді як 75% вважають її незадовільною. Серед причин такої оцінки: відсутність єдиної системи взаємного інформування (22%); відсутність окремого підрозділу для організації взаємодії (26,9%); незадовільне налагодження співпраці керівників взаємодіючих органів (25,2%); недосконалість правової основи (9%) [7, с. 101].

Зважаючи на вищевикладене, можемо зробити висновок, що питання взаємодії Служби безпеки України з іншими державними органами на сьогодні врегульовані досить фрагментарно, що підтверджується наявністю лише загальних положень щодо того, що Служба безпеки України взаємодіє з іншими суб'єктами, серед яких громадськість, органи державної влади тощо у спеціальному нормативно-правовому акті, що регламентують її діяльність та Законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю».

Крім того, варто вказати, що на підзаконному рівні взаємодія Служби безпеки України із іншими суб'єктами врегульовується виключно на підставі власної ініціативи через прийняття спільних підзаконних актів, які знову-таки не регламентують взаємодію між ними повністю, зокрема щодо питань оптимізації процесу запобігання правопорушенням, які посягають на державну безпеку. Таким чином, поза увагою взагалі залишається взаємодія Служби безпеки України щодо запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку, які завдають істотної шкоди інтересам суспільства та держави, а також набули транснаціонального характеру, що відповідно потребує переходу правоохоронних органів на нову якість взаємодії на міжнародному рівні. Очевидно, що відсутність належної нормативної регламентації взаємодії правоохоронних органів України як загалом, так і щодо питання запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку, позначається на ефективності діяльності Служби безпеки України, яка захищає інтереси держави від протиправних посягань.

Як вже було зазначено вище, взаємодія Служби безпеки України з іншими органами та громадськістю не є досконалою, більш того, на сьогодні особливо актуальною є взаємодія з відповідними органами іноземних держав. Така взаємодія відповідно до п. 5 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» є не правом, а обов'язком оперативно-розшукових підрозділів Служби безпеки України, який вона здійснює з метою запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку [8].

Дійсно, на сьогодні Україна вже приєдналася до ряду міжнародних конвенцій щодо спільної протидії та боротьби з транснаціональним злочинам, а також уклала чимало угод про взаємодію з правоохоронними органами інших держав у зазначеному напрямку, але фактично взаємодію Служби безпеки України та зарубіжних держав на сьогодні не можна назвати оптимальною.

Однією з причин такого становища у наукових колах називають проблему відсутності належного обміну інформацією. Зокрема, вказується, що така велика кількість баз даних правоохоронних органів України зумовлена покладеними на них національним законодавством завданнями та функціями. Однак саме ця кількість автоматизованих інформаційних систем, які не співпрацюють між собою, є суттєвою перешкодою в діяльності правоохоронних органів України [9, с. 146]. Водночас звертається увага на необхідність існування спільної інформаційної системи правоохоронних органів.

Доцільно зазначити, що ще у 2006 році Указом Президента України «Про Єдину комп'ютерну інформаційну систему правоохоронних органів з питань боротьби зі злочинністю» № 80/2006 було передбачено ряд заходів щодо створення єдиного інформаційного простору правоохоронних органів України [10]. Проте передбачені в підзаконному акті заходи не були реалізовані, тоді як вагомими перевагами такої системи є те, що вона дає можливість на різних етапах розслідування виявити зв'язки, які не могли бути встановлені під час їх первинного аналізу підрозділами Служби безпеки України в межах лише власної бази даних. Безумовно, що налагоджування інформаційного простору не лише спростить процес обміну інформацією між їх структурними підрозділами, а й підвищить міжнародне співробітництво у сфері запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку.

Важливість вивчення засад координації діяльності Служби безпеки України при взаємодії з іншими суб'єктами полягає у тому, що діяльність її структур повинна бути організована таким чином, щоб оперативні підрозділи мали всі необхідні можливості для взаємного обміну інформацією, реалізації спільних оперативно-розшукових операцій тощо з метою найкращого виконання покладених на них законодавством завдань.

Варто погодитися з думкою, що оперативні підрозділи діють не самі по собі, а в системі органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. І можуть виконувати свої завдання лише за умови взаємодії з іншими підрозділами правоохоронних органів, використовуючи їх можливості [11, с. 140].

Що ж до сутності координації, то вона є однією з головних управлінських функцій, зміст якої полягає в забезпеченні впорядкування взаємозв'язків і взаємодії між учасниками процесу управління з метою узгодження дій та об'єднання зусиль для вирішення загальних завдань [12, с. 139].

Окремі вчені вказують, що поняття «взаємодія» та «координація» у порівняльному аспекті не є тотожними. Різниця між ними полягає у тому, що при координації лише одна сторона є ініціатором правовідносин, тоді як інша лише дотримується їх умов. Разом з тим, при взаємодії ініціаторами виникнення правовідносин є дві сторони. Дещо інша відмінність між зазначеними поняттями полягає в тому, що взаємодія може бути між двома або більше суб'єктами, а процес координації вимагає щонайменше трьох суб'єктів, один із яких і здійснює координацію правоохоронної діяльності [13].

Отже, координація діяльності та взаємодії є необхідними інструментами поєднання їх зусиль у вирішенні завдань протидії злочинності, створює умови для компетентних органів, що входять до правоохоронної системи, задля доповнення й багаторазового підсилення ефекту своїх дій за рахунок використання результатів діяльності координованих суб'єктів; забезпечує узгодженість дій усіх елементів правоохоронної системи; сприяє подоланню відособленості правоохоронних підсистем; перетворює діяльність кожної із цих підсистем на органічно взаємопов'язані складові частини єдиної правоохоронної діяльності, досягаючи на цій основі запрограмованого ефекту кінцевих результатів функціонування правоохоронної системи, який значно перевищує ефект, котрий був можливий за звичайного, простого додавання результатів їх роботи поодиночці [14, с. 17].

Зокрема, діяльність органів Служби безпеки України відповідно до ст. 10 Закону України «Про Службу безпеки України» координує та контролює Центральне управління Служби безпеки України, однак перелік повноважень зазначеного управління вказаний Закон не містить, що не дозволяє навести висновків щодо обсягів управлінських повноважень зазначеного підрозділу спецслужби [15].

Висновки. Зважаючи на вищевикладене, зрозуміло, що діяльність Служби безпеки України координує окремий підрозділ – Центральне управління Служби безпеки України, завдяки чому забезпечується оптимальний розподіл функціональних обов'язків між його підрозділами та посадовими особами та злагоджене функціонування органу загалом.

Однак не можна ігнорувати також те, що органи Служби безпеки України є комплексним суб'єктом, який відповідно до законодавства захищає безпекові інтереси держави від протиправних посягань. Саме тому постає питання, який саме суб'єкт здійснює координацію діяльності правоохоронних органів України загалом, а не кожного окремо, з метою запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку.

Список використаних джерел:

1. Потайчук І. В. Взаємодія органів досудового розслідування: минуле і сучасність. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2012. № 1 (5). С. 1–12.
2. Захаров В. П., Сарвас А. М. Взаємодія як один із чинників покращення організації боротьби зі злочинністю. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2003. № 1. С. 272–273.

3. Наказ Міністерства внутрішніх справ України та Центрального управління Служби безпеки України № 317/235 від 10 червня 2011 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0822-11#Text>
4. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. Т. III. Поліцейський менеджмент: історія та сучасність / відп. ред.: Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, Є. М. Моїсєєв та ін. Харків, 2006. 675 с.
5. Наказ від 23.03.2009 № 124/936/139/199/250 «Про затвердження Інструкції про порядок організації обміну інформацією між структурними підрозділами МВС, Служби безпеки України, Державної податкової адміністрації України, Державної прикордонної служби України, Держмитслужби в діяльності з виявлення та припинення корупційних діянь в правоохоронних органах» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0670-09#Text>
6. Наказ від 13.10.2020 № 731/611/293 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1068-20#Text>
7. Грень Р. Р. Взаємодія оперативних підрозділів правоохоронних органів України у протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 38, т. 2. С. 99–102.
8. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України № 2135-ХІІ від 18.02.1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.
9. Петровський О. Проблемні питання формування єдиного інформаційного простору правоохоронних органів. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 8. С. 145–148.
10. Про Єдину комп'ютерну інформаційну систему правоохоронних органів з питань боротьби зі злочинністю : Указ Президента України № 80/2006 від 31.01.2006 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80/2006>.
11. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність: підручник. Харків : Вид-во Національного ун-ту внутр. справ, 2002. 336 с.
12. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ : підруч. / за ред. Ю. Ф. Кравченка. Київ : НАВСУ, 1999. 702 с.
13. Reznik O. N., Burbyka M. M., Klocho A. M. Coordinating Activity of the Prosecutor's Office in the Sphere of Criminality Prevention of Ukraine. *International Journal of Environmental & Science Education*. Vol. 11. No. 18. 2016. P. 11931–11941.
14. Корнаш І. Координація діяльності правоохоронних органів. *Вісник прокуратури*. 2001. № 1. С. 17–18.
15. Про Службу безпеки України : Закон України № 2229-ХІІ від 25.03.1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.

ЛИТВИНЧУК О. І.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінальної юстиції
(Навчально-науковий інститут права
та психології Національної академії
внутрішніх справ)

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.9>

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ ЯК ЧИННИК УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Дослідження присвячене реформуванню системи правосуддя як ключового чинника вдосконалення механізму захисту прав людини. Актуальність цієї теми зумовлена необхідністю забезпечення ефективної та незалежної судової системи, що є основою для дотримання принципу верховенства права в демократичній державі. У статті розглядаються основні напрями реформ, спрямованих на подолання таких системних проблем, як корупція, політичний вплив на судову владу, тривалі процедури судочинства та недостатня прозорість судових процесів.

Наголошено на важливості реформ, які передбачають забезпечення незалежності суддів, реформування суддівського корпусу, а також впровадження антикорупційних заходів. Окремо розглядаються питання модернізації судочинства в аспекті відповідності національної судової системи міжнародним стандартам у сфері захисту прав людини, зокрема стандартам Європейського суду з прав людини.

Акцентовується увага на конституційно-правовому аспекті реформи правосуддя, який полягає в запровадженні інституційних змін, спрямованих на підвищення незалежності судової влади та її відповідності європейським стандартам. Визначено вплив реформування судової системи на забезпечення соціальної справедливості, доступу до правосуддя для всіх громадян та ефективного захисту їхніх прав і свобод.

Наголошується, що реформування системи правосуддя є не лише внутрішньою потребою держави, але й обов'язковим елементом виконання міжнародних зобов'язань України, що сприяє інтеграції до європейського правового простору та забезпеченню верховенства права.

Резюмовано, що реформування системи правосуддя є критичним чинником удосконалення механізму забезпечення прав людини. Воно сприяє підвищенню ефективності судової влади, гарантує справедливий судовий процес і забезпечує відповідність національних судових механізмів міжнародним стандартам. Успішне проведення реформ правосуддя є однією з умов розвитку правової держави та побудови демократичного суспільства, у яких права людини будуть належним чином захищені.

Ключові слова: *Європейський суд з прав людини, корупція, незалежність суду, правосуддя, судова реформа, судочинство.*

Lytvynchuk O. I. Justice system reforming as a factor in improving mechanism for ensuring human rights

The study is devoted to reforming the justice system as a key factor in improving the human rights protection mechanism. The relevance of this topic is stipulated by the urgency to ensure an effective and independent judicial system that is the basis for observing the rule of law in a democratic state. The article examines the main directions of reforms aimed at overcoming such systemic problems as corruption, political influence on the judiciary, long judicial procedures and insufficient transparency of judicial processes.

The importance of reforms providing for ensuring the independence of judges, reforming the judicial corps, as well as the implementation of anti-corruption measures, is emphasized. The issue of the judiciary modernization in the aspect of the national judicial system compliance with the international standards in the field of human rights protection, in particular with the standards of the European Court of Human Rights, is considered separately.

Attention is focused on the constitutional and legal aspect of justice reform consisting in the introduction of institutional changes aimed at increasing the independence of the judiciary and its compliance with European standards. The impact of reforming the judicial system on ensuring social justice, access to justice for all citizens and effective protection of their rights and freedoms is determined.

It is emphasized that reforming the justice system is not only an internal requirement of the state, but also a mandatory element of fulfilling international obligations by Ukraine, which contributes to integration into the European legal space and ensuring the rule of law. The decision of the European Court of Human Rights in the case of “Olexandr Volkov v. Ukraine” was analyzed.

It is summarized that reforming the justice system is a crucial factor in improving the mechanism for ensuring human rights. It contributes to increasing the efficiency of the judiciary, guarantees a fair trial and ensures compliance of national judicial mechanisms with international standards. Successful implementation of justice reforms is one of the conditions for the law-based state development and a democratic society building where human rights will be protected properly.

Key words: *European Court of Human Rights, corruption, judicial independence, justice, judicial reform, judiciary.*

Вступ. Актуальність дослідження теми реформування системи правосуддя як чинника удосконалення механізму забезпечення прав людини зумовлена низкою важливих аспектів, пов'язаних із розвитком правової держави та захистом прав і свобод людини. Сучасні демократичні суспільства базуються на принципі верховенства права, що передбачає наявність ефективної та незалежної судової системи, здатної забезпечувати справедливість і захищати права людини. У цьому контексті реформування правосуддя набуває особливого значення як ключовий елемент забезпечення цих прав.

Перш за все, реформування судової системи є відповіддю на необхідність подолання системних проблем, таких як корупція, залежність суддів від політичних впливів, низька ефективність судового розгляду та надмірно тривалі процедури судочинства. Такі проблеми безпосередньо впливають на якість захисту прав людини, оскільки громадяни не можуть ефективно захищати свої інтереси в умовах залежного або корумпованого суду. В умовах зростання вимог до судової влади, реформування її структур і механізмів є необхідним для розбудови правової держави.

По-друге, реформування судової системи відповідає міжнародним зобов'язанням України в рамках євроінтеграційного курсу. Ухвалення конституційних змін, спрямованих на підвищення незалежності суддів та створення нових органів суддівського самоврядування,

таких як Вища рада правосуддя, є важливим кроком інтеграції України до європейського правового простору. Це також має на меті наближення правосуддя до європейських стандартів забезпечення прав людини, що є визначальним фактором для реалізації європейських принципів правовладдя.

Третім важливим аспектом є посилення ролі судової системи у забезпеченні соціальної справедливості та рівності перед законом. Реформування правосуддя дозволяє зменшити соціальні нерівності, забезпечити рівний доступ до правосуддя для всіх громадян незалежно від їхнього соціального чи економічного становища.

Таким чином, реформування системи правосуддя як чинник удосконалення механізму забезпечення прав людини є нагальною проблемою, яка потребує глибокого наукового дослідження.

У сучасній правовій науці ця тема вивчається з огляду на потребу підвищення ефективності судової системи, її відповідності міжнародним стандартам, а також роль судової влади у захисті прав і свобод людини.

Вкажемо, що піднята проблематика була предметом дослідження таких науковців: Н. Бондаренко-Зелінська, І. Бут, О.Козакевич, М. Козюбра, А. Кучук, М. Купцова, Ю. Мако-сій, І. Переверзев, Н. Петренко, С. Рабенко, М. Руденко, М. Савчин, І. Сенюта, А. Собакарь та ін.

Загалом науковці зосереджують свою увагу на таких напрямках піднятої тематики. По-перше, це конституційно-правовий аспект. У цьому напрямі досліджується питання забезпечення незалежності судової влади, роль конституційної реформи в удосконаленні правосуддя, а також вплив судових реформ на забезпечення прав людини. Дослідники наголошують на важливості запровадження інституційних змін, зокрема вдосконалення процесу добору суддів, реформування органів суддівського самоврядування та конституційного контролю [1–3].

По-друге, це адміністративне судочинство. Дослідження в цій сфері спрямовані на аналіз реформ адміністративного судочинства як важливого елемента правосуддя, що захищає права людини в адміністративних відносинах. Вітчизняні вчені розглядають питання модернізації адміністративних судів, спрощення процедур, забезпечення ефективного судового контролю за діяльністю органів виконавчої влади та їхніми рішеннями, що безпосередньо впливає на реалізацію прав і свобод громадян [4–6].

По-третє, міжнародно-правовий аспект. Значна увага приділяється дослідженням відповідності національної судової системи міжнародним стандартам у сфері захисту прав людини. У цьому контексті розглядаються практики Європейського суду з прав людини, рекомендації Ради Європи та ООН щодо незалежності судової влади [2, 7].

По-четверте, це проблеми правосуддя та боротьба з корупцією. Окремим напрямком є дослідження впливу антикорупційних заходів на реформування судової системи. Антикорупційна реформа є важливим чинником у підвищенні довіри до судової влади та забезпеченні прав людини [8].

Таким чином, стан наукового дослідження теми реформування системи правосуддя свідчить про значну увагу до питань підвищення ефективності судової влади, забезпечення її незалежності та відповідності міжнародним стандартам у сфері прав людини. Наукові дослідження охоплюють широкий спектр проблем, пов'язаних із реформами судової системи, що свідчить про актуальність і багатогранність цієї тематики в умовах сучасних викликів для правової держави. А також вказує на необхідність постійного моніторингу цього питання і відповідно перманентну актуальність цієї проблематики.

Постановка завдання. Метою дослідження є висвітлення реформування системи правосуддя як чинника удосконалення механізму забезпечення прав людини.

Результати дослідження. Наголосимо, що обрана нами тематика є надзвичайно важливою у контексті сучасних правових процесів, які відбуваються як у національних правових системах, так і на міжнародному рівні. Ефективна судова система є наріжним каменем захисту прав людини. Саме суди гарантують справедливий розгляд справ, дотримання

закону і забезпечують, щоб кожен мав можливість відстояти свої права. Тому реформування судової системи є ключовим для зміцнення правової держави.

Висвітлюючи предмет дослідження, по-перше, вкажемо на роль судової системи в забезпеченні прав людини. Судова система відіграє ключову роль у забезпеченні прав людини, оскільки саме через судові механізми фізичні та юридичні особи можуть захищати свої права у випадку їх порушення. Судова влада є гарантом дотримання прав та свобод людини, забезпечуючи не лише вирішення правових спорів, але й контроль за законністю дій виконавчої влади. У цьому контексті судова реформа має на меті не лише підвищити ефективність правосуддя, але й створити сприятливі умови для доступу до правосуддя для всіх громадян.

По-друге, відзначимо основні напрями реформування системи правосуддя. Процес реформування судової системи включає кілька ключових напрямків, кожен з яких спрямований на підвищення ефективності захисту прав людини:

- забезпечення незалежності судів: один із ключових факторів реформування правосуддя – це забезпечення повної незалежності суддів та судової системи в цілому. Справедливе правосуддя і захист прав людини неможливі без незалежної судової системи. Ключовими кроками для досягнення цієї мети є реформування суддівського корпусу, вдосконалення процедури відбору суддів та захист від політичного впливу;

- прозорість і підзвітність судової системи: важливим елементом реформ є підвищення прозорості судової системи, що включає оприлюднення судових рішень, відкриті конкурси на посади суддів, а також забезпечення підзвітності суддів через дисциплінарні механізми та органи суддівського самоврядування;

- спрощення доступу до правосуддя: удосконалення процедурного законодавства, яке б спростило доступ громадян до правосуддя, є важливим кроком для забезпечення прав людини. Запровадження сучасних інформаційних технологій у правосудді, цифровізація судового процесу, а також спрощення судових процедур дозволяють зробити правосуддя більш доступним та швидким;

- підвищення ефективності судового процесу: реформування судової системи також спрямоване на прискорення судових процесів і скорочення термінів розгляду справ. Це включає як оптимізацію роботи судів, так і реформи у сфері судового адміністрування;

- антикорупційна складова реформ: боротьба з корупцією в судовій системі є одним із ключових завдань реформування правосуддя. Запровадження жорсткіших стандартів доброчесності для суддів та посилення антикорупційних механізмів сприяють підвищенню довіри до судової влади.

По-третє, вкажемо на вплив реформування на механізми захисту прав людини. Реформування судової системи має безпосередній вплив на підвищення ефективності механізмів забезпечення прав людини. Завдяки впровадженню нових стандартів, таких як незалежність суддів, підвищення професіоналізму та прозорості судової системи, громадяни можуть бути впевнені у справедливому розгляді їхніх справ.

По-четверте, це міжнародні стандарти та національний контекст. Реформування судової системи в контексті забезпечення прав людини також передбачає врахування міжнародних стандартів у сфері правосуддя. Це включає рекомендації Європейського суду з прав людини, принципи Ради Європи щодо верховенства права та незалежності суддів, а також міжнародні угоди, до яких приєдналася держава. У національному контексті впровадження таких стандартів має бути адаптоване до правової системи країни, що дозволяє ефективно використовувати інструменти захисту прав людини у судовому процесі.

Цей аспект є надзвичайно важливим, оскільки він забезпечує:

- уніфікацію правових норм та стандартів (дотримання міжнародних стандартів сприяє створенню єдиного правового простору, де права і свободи людини гарантовані однаково для всіх. Це особливо актуально в контексті глобалізації та міжнародного співробітництва);

- підвищення авторитету національної судової системи (відповідність міжнародним стандартам підвищує довіру до національної судової системи як з боку громадян, так і з боку

міжнародного співтовариства. Це, в свою чергу, сприяє залученню інвестицій та розвитку міжнародних відносин);

– захист прав людини (міжнародні стандарти в сфері правосуддя містять чіткі вимоги щодо захисту прав людини. Їхнє впровадження гарантує, що кожна людина має можливість захистити свої права в суді);

– співпраця з міжнародними організаціями (дотримання міжнародних стандартів сприяє співпраці з міжнародними організаціями, що відкриває доступ до міжнародної технічної допомоги та експертизи).

У цьому аспекті слід згадати рішення Європейського суду з прав людини у справі «Олександр Волков проти України». Ця справа вказала на наявність серйозних системних проблем в організації функціонування судової системи в Україні, що призводить до порушення принципу поділу влади та підриває незалежність судової гілки. Такі порушення негативно впливають на довіру громадян до суду та загалом на ефективність демократичних інститутів. Суд дійшов висновку, що для усунення виявлених порушень необхідна комплексна реформа системи судової дисципліни, що передбачає зміни в законодавстві та інституційному устрої, а також розробку ефективних механізмів застосування нових норм. Суд наголосив на необхідності негайної реалізації в Україні комплексу реформ, зазначених у цьому рішенні, з урахуванням практики Європейського суду та рекомендацій Комітету міністрів [9].

Розглянута справа стала поштовхом для проведення судової реформи 2016 року, в рамках якої було ліквідовано попередню Вищу раду юстиції та створено новий орган, покликаний забезпечити незалежність суддівського корпусу.

Справа Волкова мала значний вплив на трансформацію української судової системи. Європейський суд з прав людини чітко окреслив проблеми, пов'язані з відсутністю прозорості та політичним впливом на процедури звільнення суддів. Ці висновки стали важливим аргументом для українських суддів у справах, де порушувалися права суддів. Таким чином, рішення страсбурзького суду сприяло підвищенню рівня захисту прав суддів в Україні.

Аналіз даних Єдиного державного реєстру судових рішень за запитом «Олександр Волков проти України» [10] демонструє масштаб впливу цього прецеденту на українське судочинство. Хоча не всі посилання на справу Волкова в національних рішеннях є безпосередньо обґрунтованими, їхня загальна кількість вказує на те, що цей прецедент став важливим орієнтиром для українських суддів.

Рішення Європейського суду з прав людини у справі Волкова надає українським судам чіткі критерії для оцінки порушень прав суддів. Зокрема, суди використовують ці критерії для встановлення факту втручання державних органів у процес звільнення суддів або проведення дисциплінарних проваджень з порушенням встановлених процедур.

Таким чином, не зважаючи на обов'язковість виконання рішень Європейського суду з прав людини, українська судова система і нині стикається з труднощами в їхній повноцінній імплементації. Справа Волкова яскраво продемонструвала наявність системних проблем, таких як політичний вплив на кар'єру суддів, які перешкоджають ефективному реформуванню судової системи. Рішення у цій справі стало поворотним пунктом в українській судовій практиці, надавши судам чіткі критерії для захисту прав суддів. Українські суди активно використовують ці критерії для підвищення якості судочинства. Однак, для повної реалізації європейських стандартів необхідні подальші реформи.

Узагальнюючи зазначене вище, слід також наголосити на тих викликах, що стоять перед системою правосуддя. Так, попри досягнення, процес реформування судової системи стикається з низкою викликів, зокрема політичним впливом на судову владу, недостатньою фінансовою забезпеченістю судів, а також опором з боку старих структур. Однак продовження реформування та підвищення прозорості та доброчесності судової влади створює перспективи для подальшого вдосконалення механізмів захисту прав людини.

Висновки. Реформування системи правосуддя є критичним чинником удосконалення механізму забезпечення прав людини. Воно сприяє підвищенню ефективності судової влади, гарантує справедливий судовий процес і забезпечує відповідність національних судових

механізмів міжнародним стандартам. Успішне проведення реформ правосуддя є однією з умов розвитку правової держави та побудови демократичного суспільства, у яких права людини будуть належним чином захищені. Питання реформування системи правосуддя має бути об'єктом перманентної уваги наукової правничої спільноти.

Список використаних джерел:

1. Кучук А.М. Право в умовах постмодерну: правовий дискурс : монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 130 с.
2. Кучук А.М., Пекарчук В.М. Вплив практики Європейського суду з прав людини на національне право: пропедевтичний аспект. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. № 4. С. 17–21.
3. Кучук А.М. Верховенство права як аксіологічна складова національної системи права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 562–565.
4. Коваль М.П. Адміністративне судочинство у демократичних державах як об'єкт гносеології правознавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 574–576.
5. Капинос О.В. Теоретико-правові засади функціонування адміністративного судочинства в Україні : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 22 с.
6. Малихіна В.В. Організаційно-правове забезпечення адміністративного судочинства в Україні : дис. ...д-ра філософії : 081 Право. Дніпро, 2021. 225 с.
7. Кучук А.М. Європейський суд з прав людини як чинник удосконалення забезпечення людських прав в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 51–55.
8. Хотинська-Нор О.З., Саленко О.В. Корупція як фактор делегітимації судової влади. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 665–669.
9. Справа «Олександр Волков проти України» (Заява № 21722/11). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text
10. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>

МАКУШЕВ П. В.,доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри історії та теорії
держави і права*(Університет митної справи
та фінансів)***МОРОЗОВ О. В.,**доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії та теорії
держави і права*(Університет митної справи
та фінансів)*

УДК 34(091)477

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.10>**ПОЛІЦІЙНІ ТА МІГРАЦІЙНІ ФУНКЦІЇ ДЕПАРТАМЕНТУ МИТНИХ ЗБОРІВ
В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.**

Стаття присвячена аналізу процедур поліцейських та міграційних напрямів діяльності митних органів XIX – початку XX ст. Автори розглядають адміністративно-правового регулювання поліцейських та міграційних напрямів діяльності митних органів через взаємодію Головного жандармського управління та Департаменту митних зборів, як ключовий інструмент управління правовідносинами в сфері митної справи, наголошуючи на його специфічних рисах, що відрізняють його від інших методів правового регулювання.

У дослідженні проводиться детальний аналіз позитивних (стимулюючих) та негативних (гальмуючих) факторів, які впливають на предмет дослідження. Особлива увага приділяється як зовнішнім факторам: французька революція, прихід до влади Наполеона, політична контрабанда на митниці, що сприяла зміцненню революційної діяльності, так і внутрішнім: збільшення неблагонадійних з політичного погляду осіб, протидія революційному руху, запобігання іноземному шпionажу, контроль за міграційними процесами, боротьба з виробництвом та поширенням фальшивих грошей, які впливали, як на політичну, криміногенну ситуацію, громадський порядок в країні, так і на розвиток адміністративно-правових, поліцейських та митних функцій департаменту митних зборів в історії української держави.

Відзначається, що зовнішні фактори спричинили ускладнення в роботі митного департаменту, збільшення кількості політичних мігрантів, проблеми взаємодії митників та жандармерії, що заважало протидіяти революційному руху, запобіганню іноземного шпionажу, контролю за міграційними процесами, боротьбі з виробництвом та поширенням фальшивих грошей, та вимагало вдосконалення методів регулювання для підвищення їх гнучкості та адаптивності. Зокрема, аналізується недостатня ефективність законодавства в умовах політичних та економічних викликів кінця XIX на початок XX століття.

Окремо досліджуються позитивні (стимулюючі) фактори, такі як прийняття: Митного статуту 1835 р., Положення про митниці 1861 р., «Положення про Корпус Жандармів», Статуту про паспорти в Російській імперії, Положенням

про жандармів 1881 р., підкреслемо, що це сприяло розвитку функцій митних органів, їх повноваження і організацію роботи, встановлювали правила для збору мита, контролю за товарами та протидії з контрабандою, регламентувало діяльність митниць, включаючи фіскальні, контрольні та поліційні функції.

На тлі зазначених факторів відбувається зміна та розвиток нових форм організації взаємодії між Головним жандармським управлінням та Департаментом митних зборів.

Налагодженню взаємодії сприяла й схожа структурна організація, тобто митні округи й жандармські управління в губерніях та повітах, які належали до зони діяльності митного округу співпадали в організаційному аспекті. У повсякденній діяльності митники й жандарми керувалися загальноімперськими законами і нормативно-правовими актами.

Ключові слова: *контроль за міграційними процесами, процес взаємодії між жандармами й митниками, циркуляр процедур митного контролю.*

Makushev P. B., Morozov O. V. Police and migrational functions of the department of customs duties in the history of Ukrainian statehood of the XIX – early XX centuries

The article is devoted to the analysis of procedures of police and migrational directions of activity of customs authorities of the XIX – early XX centuries. The authors consider the administrative and legal regulation of the police and migration directions of the customs authorities through the interaction of the Main Gendarme Directorate and Department of Customs Duties as a key tool for managing legal relations in the field of customs, emphasizing its specific features that distinguish it from other methods of legal regulation.

The study provides a detailed analysis of positive (stimulating) and negative (inhibiting) factors that affect the subject of the study. Particular attention is paid to both external factors: the French Revolution, the coming to power of Napoleon, political smuggling at customs, which contributed to the strengthening of revolutionary activity, and internal: increase in politically unreliable persons, counteraction to the revolutionary movement, prevention of foreign espionage, control over migration processes, the fight against the production and distribution of counterfeit money, which influenced both the political, criminal situation, public order in the country, and the development of administrative, legal, police and customs functions of the department of customs duties in the history of the Ukrainian state.

It is noted that external factors led to complications in the work of the customs department, an increase in the number of political migrants, problems of interaction between customs officers and the gendarmerie, which prevented counteracting the revolutionary movement, preventing foreign espionage, controlling migration processes, combating the production and distribution of counterfeit money, and required improving regulatory methods to increase their flexibility and adaptability. In particular, the insufficient effectiveness of legislation in the conditions of political and economic challenges of the late nineteenth and early twentieth centuries is analyzed.

Separately, positive (stimulating) factors are investigated, such as the adoption of: the Customs Charter of 1835, Regulation on Customs 1861, "Regulation on the Gendarmes Corps," Charter on Passports in the Russian Empire, The Regulations on Gendarmes of 1881, we emphasize that this contributed to the development of the functions of customs authorities, their powers and organization of work, established rules for collecting duties, control over goods and counteraction to smuggling, regulated the activities of customs, including fiscal, control and police functions.

Against the background of these factors, new forms of interaction between the Main Gendarme Directorate and the Department of Customs Duties are changing and developing.

The establishment of interaction was facilitated by a similar structural organization, that is, customs districts and gendarme administrations in provinces and counties that belonged to the zone of activity of the customs district coincided in the organizational aspect. In everyday activities, customs officers and gendarmes were guided by general imperial laws and normative legal acts.

Key words: *control over migration processes, process of interaction between gendarmes and customs officers, circular of customs control procedures, exposure of political smuggling.*

Постановка проблеми. Як в історичній традиції, так і в сучасних умовах, за митними органами закріпився статус переважно фіскальних, спрямованих у своїй діяльності на зовнішньоторговельне регулювання за допомогою митно-тарифних норм. Слід зазначити, що перші згадки про торговельно-митні угоди належать до античної доби, збереглися зразки середньовічної договірної практики між північними містами XIII ст.: ганзейці через складання договорів отримували значні привілеї в Англії, Фландрії та інш. державах. Без таких угод торгівля не обходилася з самого початку [3].

Перші відомості про митну діяльність на території сучасної України належать до IX ст., коли виникає і розвивається Київська Русь. Першою угодою укладеною київським князем Олегом є договір з Візантією (911 р. н.е.), згідно з яким руським купцям у Константинополі створювалися надзвичайні умови [5].

З другої половини XIX ст. торгівельний договір фактично перетворюється на складовий елемент міжнародних митних відносин.

Аналіз та вивчення саме цих аспектів в діяльності митної служби в історико-правових дослідженнях митної системи Російської імперії у XIX – на початку XX ст. позбавляв вважати центральними питання поліцейного, прикордонного та міграційного контролю, які були характерні для митної системи Російської імперії (XIX – на початку XX ст.), що функціонувала та території прикордонних південно-західних українських губерній (Волинської, Подільської та інш.). Про свідчать нормативні положення оновленого Митного статуту 1835 року [5]. Статут 1835 р. визначав: функції митних органів, їх повноваження і організацію роботи; встановлював правила для збору мит, контролю за товарами та боротьби з контрабандою; регулював як внутрішні митні питання, так і міжнародні торгові відносини; регламентував діяльність митниць, включаючи фіскальні, контрольні та поліцейні функції.

Таким чином актуальність статті полягає у визначенні та реконструкції процедур поліцейних та міграційних напрямів діяльності митних органів XIX – початку XX ст. При цьому, важливе місце відводиться аналізу взаємодії між Головним жандармським управлінням (ГЖУ) та Департаментом митних зборів (ДМЗ); дослідженню процесуальних і процедурних норм, що забезпечували взаємодію зазначених відомств.

Аналіз останніх публікацій. В сучасній історіографії також залишаються недостатньо розкритими актуальні аспекти участі митниць в заходах із забезпечення і виконання правоохоронних завдань. Окремі аспекти правоохоронної діяльності митниць XIX – початку XX ст. були досліджені в публікаціях Ю. Головка [2], С. Дайнекі [4], О. Морозова [3]. Але робота з матеріалами фондів: 339, 1153, 102 Центрального державного історичного архіву у м. Київ, як і нормативними актами: Митним статутом Російської імперії 1822 року, Митний статут (оновлений) 1835 року, Положення про митниці 1861 року, «Положенням про Корпус Жандармів»), Статутом про паспорти в Російській імперії, затвердженим у 1827 році, Положенням про жандармів 1881 року дозволили розпочати процес реконструкції мало відомих функцій митних органів впродовж XIX ст. – це поліцейні функції, які включали не лише власно протидію контрабанді, а також міграційний і паспортний контроль на митному кордоні. Таким чином публікація побудована переважно на справах означених фондів.

Постановка завдання. Статті має на меті здійснення аналізу адміністративно-правового регулювання та історичну реконструкцію процедур поліційних та міграційних напрямів діяльності митних органів XIX – початку XX ст., де важливе місце відводиться дослідженню взаємодії між Головним жандармським управлінням (ГЖУ) та Департаментом митних зборів (ДМЗ); дослідженню процесуальних і процедурних норм, що забезпечували взаємодію зазначених відомств.

Результати дослідження. Якщо розглянути практичну діяльність митного відомства наприкінці XVIII ст., то ми побачимо, що фактично весь перелік поліційних, або правоохоронних функцій в межах державного та митного кордонів, а також прикордонної 100-верстної смуги виконували саме митниці. Так вже у 1793 р. через французьку революцію російський кордон був практично закритий не тільки для французьких товарів і суден під французьким прапором, але й для самих французів. Щоб потрапити до Російської імперії, вони мусили мати підтвердження від графа Прованського, графа Конде або графа Д'Артоа про те, що рятуються від революціонерів. Про приїзд цих французів слід було домовлятися заздалегідь з урядом Російської імперії. За виконання всіх цих умов французів пропускали в межі імперії для складання особливої присяги, потім вони отримували посвідчення про складання присяги, а їх прізвища оголошувалися в газетах. Примірники такої присяги отримували й митні установи, хоча французи мали право складати присягу не тільки в присутності представників державної установи, але й у католицькому храмі [4, с. 136].

Із приходом до влади Наполеона контроль за тими, хто перетинає кордон, не зменшився. Митниці були зобов'язані негайно доповідати місцевому керівництву про в'їзд до імперії іноземців. У разі будь-яких непорозумінь з іноземцями або з їхніми документами митники теж мали звертатися до місцевої влади. Контроль щодо виїзду за кордон також було покладено на місцеву владу.

Навіть якщо особа не викликала ніяких підозр у митників, її також могли не пустити до імперії – тогочасний уряд багато кого не бажав бачити в межах держави, не звертаючи увагу на митні та міграційні правила. Перелік таких осіб знаходився в кожній митній установі й періодично поповнювався новими прізвищами. У більшості випадків переміщення так званих неблагонадійних з політичного погляду осіб, якщо вони не становили особливої загрози, просто фіксували. Переліки таких «зловмисників» з описом їх прикмет надсилалися на кожну митницю. Цих осіб до Російської імперії не пускали взагалі.

У деяких випадках контроль за іноземцями був менш суворий – їх пропускали через кордон, але проводили тотальний обшук. Переліки таких осіб, складаний консулами або, представниками Російської імперії, існували на митницях. Консул повідомляв у колегію іноземних справ про надання паспортів на в'їзд певним особам, а вже міністр фінансів давав розпорядження про особливу увагу до цих осіб. Про результати обшуку, тобто про перелік виявлених речей, повідомляли міністру фінансів. Особливу увагу митні службовці звертали на документи, які пред'являли на кордоні мандрівники або торговці. У певних випадках митники позначали на самих документах, що перевірку проведено й зміст документів відповідає дійсності.

Після створення 25.06.1810 р. Міністерства поліції, а потім виділення з його складу і включення у 1826 р. політичної поліції до складу Третього відділення Власної Його Імператорської Величності канцелярії, митниці продовжували виконувати поліційні функції в межах прикордонної митної території на 100 верст у глибину від державного кордону [3, с. 207].

Здійснення урядової реформи 1801–1811 рр. заклало підґрунтя для розвитку системи державного управління на якісно новій основі. Тепер це були не аморфні колегії, а структуровані міністерства, функції та діяльність яких суворо регламентувались положеннями, статутами й іншими нормативно-правовими актами. У результаті діяльність центральних органів влади набула системного, цілеспрямованого характеру. Слід зазначити, що протидія революційному руху, запобігання іноземному шпідонажу, контроль за міграційними процесами,

боротьба з виробництвом та поширенням фальшивих грошей, збігалися з функціями митних органів і стали основою для взаємодії з Корпусом Жандармів у XIX – на початку XX ст. [10].

Але ця взаємодія не завжди мала відвертий характер. З 1870-х рр. можна спостерігати стійку тенденцію жандармерії втручатися в митні процедури й поступово перебирати на себе частку поліційних повноважень митниць.

До 1871 р. здійснення паспортного контролю на державному кордоні належало до функцій Департаменту митних зборів. Процедура паспортного контролю як для іноземців, так і для російських підданих виконувалася згідно із «Статутом про паспорти», але ще 9.09.1867 р. згідно з «Положенням про Корпус Жандармів» створювалися жандармські поліційні управління при залізницях, у тому числі й на прикордонних станціях. Через це у березні 1871 р. паспортний контроль на всіх прикордонних пунктах передавався жандармським офіцерам. У компетенції митників залишалась тільки фіскальна частина паспортного контролю. Після перевірки жандармами паспорти передавалися митним чиновникам для нарахування та стягнення паспортного збору на підставі ст. 204 «Статуту про паспорти» [9, арк. 102].

На думку жандармських чинів, такі права ДМЗ створювали потенційну загрозу для державної безпеки. А торгові агенти могли виконувати роль кур'єрів, у тому числі фінансових, як для антиурядових організацій, так і для іноземних резидентів. Слід також пригадати спроби замаху на імператора Олександра II. Тому 20.06.1881 р. набув чинності спільний циркуляр за № 2603 МВС і Міністерства фінансів, який забороняв видавати торговим агентам службові білети для відряджень. Начальникам митних округів залишили право під особисту відповідальність видавати дозвіл на короткотермінові відрядження лише митним службовцям [8, арк. 15]. У той же час жандармське керівництво чудово розуміло небезпечні тенденції, що могли посилитися, якщо всі контрольні важелі зосередити в одному відомстві. Процедури, передбачені митним контролем, були використані як елемент нагляду за результатами діяльності російських жандармів за кордоном. У 1883 р. набуло чинності розпорядження ДМЗ, продубльоване циркуляром № 2434 від 10.06.1883 р. Департаментом поліції про обов'язковий митний огляд особистого багажу жандармських офіцерів, що виїжджали за кордон чи поверталися після закордонних службових відряджень [8, арк. 62].

У зв'язку з посиленням паспортного контролю з боку ДМЗ і Департаменту поліції вдосконалювалися статистичні форми реєстрації та звітності осіб, що перетинали державний кордон. Для уніфікації реєстрації російських підданих, що від'їжджали за кордон за паспортами зразка 1888 р., Міністерство фінансів підготувало спеціальні паспортні книжки з відривними талонами. Ці паспортні книжки надходили губернаторам, градоначальникам та офіцерам – завідуючим прикордонними пропускними пунктами. Талони під час кожного перетинання кордону відривалися й передавалися до місцевих митних установ. Таким чином здійснювався подвійний контроль за міграційними процесами [8, арк. 31].

Останні роки XIX ст. позначилися збільшенням кількості нелегальних переходів російського кордону учасниками революційних партій та організацій, що, у свою чергу, стало причиною нового посилення паспортного й митного контролю взагалі. З 1900 р. у митних чиновників з'явилася нова службова функція. У капітанів морських суден, що відпливали за кордон, митники отримували розписку про відсутність на борту незареєстрованих у судовій ролі пасажирів або членів команди. Цей документ після завершення процедури митного контролю передавали до місцевого жандармського відділення.

Сам процес взаємодії між жандармами й митниками не завжди був простим. Наприклад, у березні 1900 р. помічник начальника Катеринославського губернського жандармського управління в Маріуполі отримав наказ підготувати попередній проект систематичного огляду іноземців, що прибували морським транспортом, та узгодити ці заходи з керівництвом Маріупольської митниці. Жандармський офіцер звернувся із цією пропозицією до керуючого Маріупольською портовою митницею М. В. Навроцького. В основу пропозицій Жандармського управління було покладено ідею участі жандармів в особистому митному огляді іноземців та їх багажу. Але ця пропозиція входила в суперечність зі статтями 878–917 Митного статуту й порушувала службові повноваження митників. Тому начальник митниці,

посилаючись на відповідну правову норму, не дозволив участь жандармів у здійсненні митного контролю.

Але на цьому спір не закінчився, і в нього втрутилося Міністерство фінансів з роз'ясненням правомірності дій начальника Маріупольської митниці. У роз'ясненні ДМЗ зазначалося, що митний огляд пасажирів здійснюється лише в тому випадку, коли іноземці прибувають до Маріуполя морським шляхом і до цього не зупинялися в портах Одесі та Керчі, де мали проходити митний огляд. Причому це був ретельний огляд багажу пасажирів з метою виявлення предметів, заборонених для ввезення. Що стосувалося особистого огляду як іноземців, так і російських підданих, то до них ця форма митного контролю застосовувалася виключно за наявності формальної заяви. Ця заява й мала містити інформацію про спробу контрабандного провезення заборонених предметів. У подальшому митне відомство запропонувало повідомляти Жандармському управлінню про кожний випадок прибуття на пароплавах іноземців, а воно, у свою чергу, мусило доводити оперативну інформацію до митників про підозрілих пасажирів. Цей приклад свідчив про неузгодженість нормативної бази ДМЗ та МВС. Крім того, законодавство імперії не встигало оперативно реагувати на виклики кримінального та змовницького світу. У той же час масштаби нелегального переміщення через державний кордон на рубежі XIX–XX ст. досягли надзвичайних розмірів. З 200 тис. чоловік, які щорічно емігрували за кордон, лише 25% мали легальні паспорти. Тому суперечності між двома відомствами, як правило, обговорювалися їхніми керівниками й закріплювалися міжвідомчим циркуляром.

У ході виконання оперативних заходів Департамент поліції користувався послугами агентів, завербованих із числа контрабандистів. Усі повноваження з видачі паспортів наприкінці XIX ст. були сконцентровані в МВС, таким чином, паспорти отримували навіть особи, які перебували під слідством у справах про контрабанду. Для врегулювання цієї проблеми було підготовлено і видано циркуляр від 20.03.1900 р. за № 1613, в якому зазначалося: «Внаслідок шкідливих для казни наслідків, з причини видачі жандармськими чинами паспортів на короткотермінові відрядження за кордон особам, які знаходяться під слідством та судом у справах про контрабанду, Департамент поліції згідно клопотанню Департаменту митних зборів просить жандармських офіцерів, які завідують паспортною частиною на прикордонних пунктах, не видавати дозволу на короткотермінові відрядження всім особам, про неблагонадійність яких у митному відношенні будуть Вам надані відомості з митних установ» [7, арк. 137].

Одне з головних завдань, що покладалось на митниці, – це боротьба з політичною контрабандою і, в першу чергу, з друкованою продукцією. Проблема полягала в тому, що під час виявлення контрабандної друкованої продукції та її вилучення митні чиновники в протоколах зазначали її перекладену назву з помилками, а не мовою оригіналу. У подальшому це не давало можливості точно визначити найменування книги. У протоколах про вилучення літератури не було підписів осіб, у яких знайшли заборонену друковану продукцію. Така службова недбалість митників дозволяла правопорушникам у суді відмовлятися від заборонених видань, а суди, посилаючись на невідповідність протокольних назв дійсним, звільняли контрабандистів від відповідальності.

У зв'язку із цим ДМЗ 31.10.1896 р. направив у прикордонні митниці циркуляр для виправлення зазначених недоліків у процедурі митного контролю й розпорядження щодо посилення взаємодії з жандармськими прикордонними пунктами в боротьбі з політичною контрабандою [7, арк. 61]. На гостроту цієї проблеми вказує й циркуляр під грифом «цілком таємно» від 29.10.1902 р. за № 28993, який має назву «Про випадки викриття політичної контрабанди». Згідно з цим документом усі митники зобов'язувалися у разі знаходження політичної контрабанди терміново повідомляти про це жандармським офіцерам для проведення оперативних заходів щодо пошуку підозрюваних осіб. Одночасно наголошувалося, що траплялися випадки, коли отримані із-за кордону зашифровані листи разом із революційною літературою відправлялися до Комітету цензури, минаючи Департамент поліції. І це зривало оперативні заходи з викриття кур'єрського ланцюга.

Тому 7.11.1902 р. до Департаменту поліції надійшов таємний циркуляр № 7125, який дозволяв жандармським офіцерам бути присутніми під час митного огляду та у разі необхідності самостійно вилучати предмети політичної контрабанди [7, арк. 203–204]. У той же час ці нововведення не поширювались на жандармів, які привозили іноземну літературу із закордонних відряджень [7, арк. 283].

Однією з причин неузгоджених дій між митниками та жандармами з питань вилучення політичної контрабанди була фінансова незацікавленість самих митників. Справа в тому, що економічна контрабанда після викриття та вилучення давала можливість отримати грошову винагороду (максимальний розмір якої сягав 60% вартості контрабандного товару).

15.07.1903 р. Перше відділення ДМЗ поширило циркуляр № 191, який також зобов'язував митниці у разі звернення до них жандармів по довідки стосовно привезення та пропуску іноземних товарів терміново повідомляти всю інформацію про них, а також допускати жандармів до перегляду митної документації. Крім того, митниці без додаткових запитів повинні були терміново повідомляти поліцію про такі імпорتنі товари, як шрифти, друкарське обладнання, час їхнього прибуття й адреси відправників та замовників [7, арк. 229].

Поступово завдання боротьби з політичною контрабандою займає провідне місце в питаннях державної безпеки на початку XX ст. Митне відомство входить у цю систему, але провідна роль у запобіганні державним злочинам на кордоні поступово переходить до жандармських управлінь. Революційні події в Росії 1905–07 рр. додають ще один напрямок контрабанди – різке зростання ввезення на територію Російської імперії нелегальної зброї. Відповідно контроль за вилученням цієї зброї було повністю покладено на Департамент поліції. У той же час митне відомство намагалося за будь-яких обставин зберегти процедурну незалежність у питаннях здійснення митного контролю. Справа в тому, що жандармські офіцери, використовуючи свої повноваження, віддавали усне розпорядження на проведення огляду речей пасажирів, які за оперативними даними підозрювались у перевезенні контрабандної зброї. Якщо ж огляд не давав позитивних результатів, жандарми відмовлялися підписувати відповідні протоколи й брати на себе частку відповідальності. Через це пасажирів подавали скарги, у тому числі судові позови, саме на митників. Щодо усунення процесуальної неузгодженості 3.07.1909 р. вийшов наказ № 6576 по Корпусу жандармів, де наголошувалося: «У випадках пред'явлення чинами окремого Корпусу жандармів вимог до чинів митного відомства під час здійснення особистого догляду пасажирів, складені з цього приводу протоколи належало підписувати жандармським чинами» [7, арк. 93]. Зброя, що вилучалася внаслідок особистого огляду, після завершення слідчих дій і вироку суду поверталася до митної установи та реалізовувалась на аукціоні як звичайна контрабанда.

Наприкінці XIX ст. зростає інтерес Департаменту державної поліції до режиму на кордонах із такими державами, як Австро-Угорська та Германська імперії. Це було пов'язано з посиленням активності військових розвідок зазначених держав у місцях розміщення військ Київського та Одеського військових округів. Але якщо не брати до уваги військовий аспект охорони кордонів з Австрією та Німеччиною і подивитись лише на економічну контрабанду, то, за даними ДМЗ, це була найскладніша ділянка держкордону. Так, лише з 1877 до 1881 р. у 7 митних округах, що дислокувались на прусько-австрійському кордоні, було вбито й поранено 146 контрабандистів у збройних сутичках з підрозділами Окремого корпусу прикордонної варті. Наприкінці XIX – на початку XX ст. послугами професійних контрабандистів почали користуватися не тільки агенти іноземних розвідок, але й революціонери-терористи, про що неодноразово згадував Б. Савінков у своїх мемуарах «Спогади терориста» [9, арк. 41]. Ці тенденції підштовхували жандармів більш активно контролювати прикордонний режим. Справа в тому, що з 1827 р. охорону державного кордону забезпечував Окремий корпус прикордонної варті Міністерства фінансів, побудований на принципах військової організації. Корпус розподілявся на прикордонні бригади, й кожна бригада закріплювалася за митним округом, а її командир оперативно підпорядковувався начальникові митного округу. Зі створенням жандармських прикордонних пунктів офіцери-прикордонники зобов'язувались надавати жандармам агентурну інформацію, яка стосувалася діяльності контрабандистів. Нормативно-правового змісту й організації ця робота набула у 1909 р.

Департамент поліції надав чинності таємному документіві «Про організацію таємної аген-тури прикордонної варті в окремих прикордонних місцевостях» [9, арк. 43]. Так була роз-почата систематична контррозвідувальна робота, яка, на думку керівництва Департаменту поліції, мусила протидіяти іноземним шпигунам, контрабандистам і вести боротьбу з хабар-никами у погонах на кордоні.

Висновки. Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що за результатами дослі-дження нормативних та архівних джерел, ми можемо дійти до наступних висновків.

У зв'язку із зовнішніми та внутрішньополітичними факторами в Російській імперії зросла роль Корпусу жандармів при взаємодії з Департаментом митних зборів, у виконанні завдань державної безпеки, шляхом реалізації процедур поліцейних та міграційних напрямів в XIX – початку XX ст.

Більшість поліцейних функцій до 1870-х рр. виконували митні органи, що стало головним чинником для налагодження тісного співробітництва двох відомств. Нала-годженню взаємодії сприяла й схожа структурна організація, тобто митні округи й жандар-мські управління в губерніях та повітах, які належали до зони діяльності митного округу. У повсякденній діяльності митники й жандарми керувалися загальноімперськими законами і нормативно-правовими актами (Звід законів кримінальних, Статут кримінального судочин-ства, Статут про паспорти, Митний статут), а конкретизація заходів тісної взаємодії та усу-нення недоліків регламентувалися спеціальними міжвідомчими циркулярами, інструкціями, положеннями, як правило, з грифом «цілком таємно».

Фактично напередодні Першої світової війни більшість функцій щодо забезпечення внутрішньої безпеки в Російській імперії закріпилася за Департаментом державної полі-ції (Окремий корпус жандармів входив до цього департаменту), назавжди відсторонивши митне відомство від виконання поліцейних функцій. Сучасний Митний департамент може використовувати історичний досвід взаємодії відповідних департаментів. Однак сучасній діяльності митниці більше допоможе покращення результатів інституціональних засад та технологічні умови.

Список використаних джерел:

1. Впровадження та розвиток митної мережі на півдні України (остання чверть XVIII – перша половина XIX ст.). Збірник документів та матеріалів. Дніпропетровськ : АМСУ, 2002. 465 с.
2. Головки Ю.І. Митні установи Південної України в системі зовнішньої (Азово-Чор-номорської) торгівлі 1775–1819 рр. *Історія торгівлі, податків та мита* : зб. наук. пр. пер-шої школи семінару / за ред. О.О. Дячка. Дніпропетровськ : АМСУ, 2007. С. 105–117.
3. Гребельник О.П. Митна справа: текст: підручник 4-те вид. оновл. та доповн. / О.П. Гре-бельник – К.: Центр учбової літератури, 2014. – с. 472
4. Дейнеко С.М. Аналіз контрабанди у складських митницях півдня Російської імпе-рії кінця XIX – початку XX ст. *Історія торгівлі, податків та мита*. 2011. № 2. С. 82–86.
5. Курило Т.В. Митне право України : навч. посібник. Львів : «Новий Світ – 2000», 2013. С. 240.
6. Морозов О.В. Історія боротьби з контрабандою в українських губерніях (остання чверть XVIII – початок XX ст.). *Грані*. 2011. № 3. С. 12–16.
7. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІА). Ф. 339, Волын-ское жандармское управление 1898 г., оп. 1, спр. 121, арк. 8, 9, 61, 93, 102, 3. 113, 121–125, 137, 203, 204, 229, 283.
8. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІА). Ф. 1153, Помощник нач. Бессарабского ГЖУ на пограничном пункте Рени 1911-1915 гг., оп. 1, спр. 198, арк. 15, 31, 62.
9. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІА). Ф. 102, оп. 3, спр. 566, арк. 43. 5.
10. Ченцов В.В. Політичний розшук у царській Росії. Жандармерія і охоранка. З архівів ВУНК – ГПУ – НКВС – КДБ. 2001. № 2 (17). 445 с.

МАНЬКО Д. Г.,доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри державно-правових
дисциплін*(Міжнародний гуманітарний
університет)*

УДК 340.12:378(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.11>**ОПТИМІЗАЦІЯ АЛГОРИТМУ ПРИСУДЖЕННЯ СТУПЕНЯ
ДОКТОРА ФІЛОСОФІЇ ЯК СКЛАДОВА ЯКОСТІ ОСВІТИ**

Дослідження присвячене висвітленню питання щодо оптимізації алгоритму присудження ступеня доктора філософії як складової підвищення якості освіти в Україні. Проведено критичний аналіз Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії та акцентовано увагу на перевагах та недоліках Порядку.

Звертається увага на те, що Порядок – це новий крок, спрямований на підвищення якості освіти, інтеграцію вітчизняної наукової спільноти до загальноосвітнього освітнього товариства. Але попри його реформаторський зміст, при детальному вивченні даного документа можна виявити певні суперечливі положення, що запроваджують обмеження та сумнівні вимоги щодо процедури атестації кадрів вищої кваліфікації.

Автором акцентовано увагу на позитивних нововведеннях, котрі є значним кроком на шляху інтеграцію вітчизняної системи до загальноосвітнього товариства, як-то: зменшення бюрократичної тяганини, пов'язаної з процедурою захисту дисертації, спрощення вимог щодо формування складу разової спецради із захисту дисертаційного дослідження, унормування можливості дублювання тексту, що вже був оприлюднений дисертантом в попередніх своїх публікаціях (тезах, статях тощо), розширення меж академічної свободи закладів освіти щодо цілого ряду питань пов'язаних із процедурою атестації здобувачів наукового ступеня доктора філософії, відмовою від наявності обов'язкової публікацій у виданнях, котрі проіндексовані у базах даних Scopus та/або Web of Science Core Collection тощо.

Вносяться цілий ряд пропозиції щодо змісту суперечливих положень, котрі запроваджують певні обмеження та необґрунтовані вимоги щодо процедури атестації кадрів вищої кваліфікації. Сформовано висновок, що питання оптимізації алгоритму присудження ступеня доктора філософії як складової якості вищої освіти в Україні і далі буде предметом наукових розвідок з метою вдосконалення моделі підготовки кадрів вищої кваліфікації.

Ключові слова: доктор філософії, дисертація, науковий ступінь, процедура захисту дисертації, реформа, аспірант, разова спеціалізована рада.

Manko D. H. Optimization of the algorithm for awarding the degree of Doctor of Philosophy as a component of the quality of education

The study is devoted to the issue of optimization of the algorithm for awarding the degree of Doctor of Philosophy as a component of improving the quality of education in Ukraine. A critical analysis of the Procedure for awarding the degree

of Doctor of Philosophy and the cancellation of the decision of the one-time specialized academic council of the institution of higher education, scientific institution on awarding the degree of Doctor of Philosophy was carried out and attention was focused on the advantages and disadvantages, gaps of the Procedure.

Attention is drawn to the fact that the Order is a new step aimed at improving the quality of education, the integration of the domestic scientific community into the global educational society. But despite its reformist content, a detailed study of this document can reveal certain contradictory provisions that introduce restrictions and dubious requirements regarding the procedure for the attestation of highly qualified personnel.

The author focused attention on positive innovations, which are a significant step on the way to the integration of the domestic system into the global educational society, such as: reducing the bureaucratic red tape associated with the dissertation defense procedure, simplifying the requirements for the formation of a one-time special council for the defense of a dissertation research, normalization of the possibility of duplicating the text that was already published by the dissertation student in his previous publications (thesis, articles, etc.), expansion of the boundaries of academic freedom of educational institutions regarding a number of issues related to the procedure of attestation of recipients of the scientific degree of Doctor of Philosophy, refusal to have a mandatory publications in publications indexed in Scopus and/or Web of Science Core Collection databases, etc.

A number of proposals are made regarding the content of controversial provisions that introduce certain restrictions and unfounded requirements regarding the procedure for the attestation of highly qualified personnel. The conclusion was formed that the issue of optimization of the algorithm for awarding the degree of Doctor of Philosophy as a component of the quality of higher education in Ukraine will continue to be the subject of scientific investigations with the aim of improving the model of training of highly qualified personnel.

Key words: *doctor of philosophy, dissertation, scientific degree, dissertation defense procedure, reform, postgraduate student, one-time specialized council.*

Вступ. Сьогодні людство стоїть на порозі кардинальних змін. Формування інформаційного суспільства потребує якісно іншого підходу до освіти та науки, а тому виникає потреба модернізації освіти та науки відповідно до цивілізаційних викликів. Інтеграційні процеси стають основою ключових перетворень в сфері освіти та науки. Стратегічним завданням національної політики української держави є конкурентний вихід вітчизняної освіти та науки на європейській рівень, підвищення їх фундаментальності, посилення інтеграційних процесів в зазначених сферах тощо. Модернізація національної політики в сфері освіти та науки вимагає подолання низки проблем, однією з яких є оптимізація алгоритму присудження ступеня доктора філософії відповідно до загальносвітових стандартів.

Актуальність питання про результати та перспективи реформування алгоритму присудження ступеня доктора філософії залишається високою протягом останніх десяти років. У всіх на вустах нормативно-правові новели, зокрема, Законів України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р. [4], «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26.11.2015 р. [5], Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (далі – Порядок) [6], котрі корінним чином реформували процедуру присудження наукового ступеня доктора філософії.

Цілком зрозуміло, що Порядок – це новий крок, спрямований на підвищення якості освіти, інтеграцію вітчизняної наукової спільноти до загальносвітового освітнього

товариства. Але при детальному вивченні даного документа можна виявити певні суперечливі положення, що запроваджують обмеження та сумнівні вимоги щодо процедури атестації кадрів вищої кваліфікації. Враховуючи значимість даного документу в процесі реформування системи атестації здобувачів наукового ступеня доктора філософії, існує потреба в глибокому аналізі запропонованих нововведень.

Аналіз останніх публікацій. Незважаючи на актуальність даної проблематики, питання оптимізації алгоритму присудження ступеня доктора філософії не знайшли належного відображення в фаховій літературі. Окремим аспектам окресленої проблематики приділялась увага у наукових розвідках вітчизняних науковців, таких як: В. Вишневський, Т. Гарасимів, І. Линьова, В. Меняйло [3], Г. Чанишева та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є пошук шляхів покращення алгоритму присудження ступеня доктора філософії як ключового елементу, спрямованого на забезпечення якості освіти.

Результати дослідження. Історія присудження наукового ступеня бере свій початок з часів Середньовіччя. Болонський університет став першим присуджувати науковий ступінь доктора права (в 1130 р. на юридичному факультеті). Трохи згодом католицька церква запровадила ступінь доктора богослов'я, що присуджувалась або Папою римським, або ж уповноваженим ним канцлером університету. Починаючи з тих давніх часів формувалися вимоги щодо присудження наукового ступеню, зокрема, пошукач мав витримати публічний диспут, прочитати відкриту лекцію та написати дисертацію латиною. Багатовіковий досвід довів успішність стратифікації вчених в ієрархічній науковій системі саме завдяки формалізованості та прозорості процесу [8, с. 170].

Практика присудження наукових звань та вчених ступенів на вітчизняний терен бере свій початок із XIX ст., а саме з 1804 р. в рамках університетського Статуту та указу Олександра I законодавчо були визначені загальні принципи атестацій вчених. Подібно до країн Західної Європи була затверджена система «магістр – доктор». В 1934 р. були встановлені наукові ступені кандидата та доктора наук. Створена в часи Радянського Союзу система атестації науковців тривалий час залишалась незмінною. І лише у 2016 році в Україні було розпочато підготовку докторів філософії (а в 2019 р. в рамках пілотного проекту було започатковано захист дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії), що ознаменувало відхід від радянської системи атестації і перехід до європейської моделі підготовки науковців. Оскільки України проголосила курс на євроінтеграцію, то вона має узгодити свої освітні та наукові програми із правилами Європейського Союзу, зокрема привести структуру рівнів вищої освіти у відповідності до Рамкової класифікації Європейського простору вищої освіти, котра передбачає підготовку науковців за структурою зрозумілою для європейської наукової спільноти.

Порядок прийшов на заміну тимчасового порядку, котрий діяв у 2019–2021 рр. та підтвердив прагнення України інтегруватися до загальноосвітньої наукової спільноти, закріпивши по суті революційне нововведення – захист дисертацій в разовій спеціалізованій вченій раді, що фактично є кроком, котрий наближає вітчизняний формат захисту дисертаційних досліджень на звання доктора філософії до світових зразків. Проте, унормована можливість захисту в разовій спеціалізованій вченій раді лише дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії, але не доктора наук. Ще одна особливість, що відрізняє український механізм атестації кадрів вищої кваліфікації від європейської – це механізм прийняття рішень. Європейський досвід разових вчених рад передбачає входження до її складу 5–6 вчених (без офіційних опонентів), котрі вивчають, аналізують зміст дисертаційного дослідження і беруть участь в процедурі захисту. Те, що розробники Порядку залишили офіційних опонентів в складі разової спеціалізованої вченої ради – це радше дань традиції, а ніж відповідність європейським стандартам.

Однозначно, позитивними нововведеннями Порядку слід визнати: по-перше, зменшення бюрократичної тяганини, пов'язаної з процедурою захисту дисертації (напр., скасовано затвердження атестаційної справи в Міністерстві освіти та науки України); по-друге,

спрощено вимоги щодо формування складу разової спецради із захисту дисертаційного дослідження; по-третє, унормована можливість дублювання тексту, що вже був оприлюднений дисертантом в попередніх своїх публікаціях (тезах, статях тощо); по-четверте, розширені межі академічної свободи закладів освіти щодо цілого ряду питань пов'язаних із процедурою атестації здобувачів наукового ступеня доктора філософії тощо.

Незважаючи на низку позитивних нововведень, що спрямовані на спрощення процедури атестації кадрів вищої кваліфікації, підвищення якості наукових досліджень і, як наслідок, якості освіти, тим не менш Порядок не позбавлений певних недоліків, обмежень та дискусійних положень щодо процедури атестації докторів філософії.

Одним із дискусійних положень Порядку є п. 3, котрий фактично позбавляє здобувача наукового ступеня доктора філософії змоги захистити дисертацію в закладі вищої освіти, де він проходив навчання, якщо освітньо-наукова програма не пройшла акредитації. Безперечно, позитивним моментом є можливість здобувача перевестися до іншого закладу і завершити процес здобуття наукового ступеня доктора філософії. Втім, виникає ряд питань, на які в Порядку немає відповіді, зокрема: як бути з аспірантами, що навчались на бюджеті, а в іншому закладі, що акредитований за такою ж освітньо-науковою програмою немає бюджетних місць? Як бути тим аспірантам, які закінчили аспірантури, але не захистили дисертацію (адже Порядок не надає для них можливості переведення до іншого закладу)? Окрім цього, пошук таких наукових шкіл має ґрунтуватися не на сліпому провидінні, а з урахуванням тематики дисертації, адже як мінімум голова разової спеціалізованої ради і один рецензент, котрі обираються серед науково-педагогічного складу закладу, мають бути компетентними за темою дослідження здобувача. Вже це лише посилює корупційну складову.

Не можна оминати увагою положення абзацу другого п. 14 Порядку, в якому визначається компетентність членів разової ради. Відповідно до Порядку компетентність членів разової ради визначається наявністю не менше трьох наукових публікацій за темою дослідження здобувача за умови їх опублікування протягом останніх п'яти років до дня утворення разової ради та після присудження вченому ступеня доктора філософії (кандидата наук). На нашу думку, тут є ряд доволі суперечливих моментів. По-перше, це значно впливає на вибір теми дисертаційного дослідження, тому що дисертант має знайти п'ять науковців, котрі, по-перше, відповідають вимогам, які пред'являються до членів вченої ради (голова та рецензенти мають бути з того ж закладу, де проходить навчання здобувач), а, по-друге, науковці мають не менше трьох робіт за тематикою дослідження дисертанта. Таке положення підштовхує здобувача на присудження наукового ступеня доктора філософії обирати тему, що вже давно «розробляється» науковою спільнотою, аби бути впевненим, що він матиме змогу захистити дисертацію. В зв'язку з тим, що голова та рецензенти обираються зі складу закладу, в якому навчався здобувач, то це автоматично прив'язує останнього до тематики певних науковців, або ж може призвести до того, що аспірант буде змушений забезпечувати потенційних членів разової ради науковими публікаціями, що відповідають напряму наукових досліджень дисертанта. В будь-якому випадку, подібні положення є фундаментом дестабілізації вітчизняної науки.

Одним із дискусійних положень даного Порядку є абзац другий п. 27, в котрому на членів разової ради покладається обов'язок оцінити науковий рівень дисертації здобувача наукового ступеня доктора філософії та наукових публікацій «з урахуванням дотримання ним академічної доброчесності, а також встановити рівень набуття здобувачем теоретичних знань, відповідних умінь, навичок та компетентностей» [6]. Якщо відносно першої частини даного пункту, що стосується дотримання дисертантом академічної доброчесності все цілком логічно, то відносно набуття умінь, навичок та компетентностей не зовсім зрозуміло, яким чином члени разової ради мають це встановлювати. Як слушно зауважує Г. Чанишева, «набутий здобувачем рівень має підтверджуватись академічною довідкою про виконання відповідної освітньо-наукової програми, відповідним документом про завершення навчання в аспірантурі» [1, с. 16]. З огляду на це, вважаємо, що частина друга даного пункту можливо є зайвою.

Не є обґрунтованим положення абзацу другого п. 6, відповідно до якого дисертація виконується державною або англійською мовою [6]. Не зовсім зрозуміло, чому розробники Порядку надають перевагу саме англійській мові, в той час як Закон України «Про освіту» окремо виділяє офіційні мови Європейського Союзу (ст. 7) та й п. 8 Порядку передбачає, що «наукові публікації здобувача, що видаються в Україні, публікуються державною мовою, англійською мовою та/або іншими офіційними мовами Європейського Союзу». Але враховуючи, що офіційних мов в Європейському Союзі 24 і англійська мова одна з них, надання пріоритету англійській мові серед інших мов Європейського Союзу це скоріше політизація мовного питання. Деякі науковці, аналізуючи зміст ключових положень Порядку, пропонують викласти даний пункт в наступній редакції «захист відбувається українською або англійською мовою або мовами ООН» [2, с. 207]. Вважаємо, що мова – це найважливіша цеглинка у фундаменті кожної нації, тому дисертаційні дослідження мають здійснюватися виключно українською мовою, не говорячи вже про те, що це ускладним процес пошуку членів спеціалізованої вченої ради і автоматично виключить тих науковців, які не володіють англійською мовою на достатньому рівні аби визначити наскільки робота відповідає вимогам, що висуваються до подібного роду кваліфікаційних робіт, в тому числі і в питанні академічної доброчесності.

В Порядку детально регламентується процедура скасування рішення разової спеціалізованої ради про присудження ступеня доктора філософії у зв'язку із встановленням фактів академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації та у зв'язку із порушенням процедури захисту дисертації. Однак, в Порядку не міститься жодної норми, котра б конкретизувала відповідальність членів разової спеціалізованої ради у зв'язку з прийняттям необґрунтованих рішень, низький рівень фахової експертизи тощо. Доцільно було б прописати наслідки для членів разової спеціалізованої ради, що, безумовно, позитивно вплине на якість кадрів вищої кваліфікації.

Доречною є пропозиція щодо вдосконалення структури Порядку, запропонована Г. Чанишевою. Вчена рекомендує доповнити даний документ «окремим останнім розділом «Розгляд апеляції», нормами якої врегулювати порядок подання та розгляду апеляції на рішення ради про відмову у присудженні ступеня доктора філософії, рішення МОН про скасування рішення ради про присудження ступеня доктора філософії і т. ін. Це має важливе значення для захисту прав здобувача, в тому числі в судовому порядку, з наданням йому права за наявності обґрунтованих підстав на повторний розгляд дисертації та атестаційної справи» [1, с. 17].

Попри певні зауваження щодо змісту Порядку, позитивно сприймається відмова від наявності обов'язкової публікації у виданнях, котрі проіндексовані у базах даних Scopus та/або Web of Science Core Collection як відносно пошукачів, так і членів ради. Цілком можна погодитись з позицією Н. Янчук, котра аналізуючи вимоги законодавця щодо обов'язкових публікацій в журналах, що відносяться до міжнародних наукометричних баз даних Scopus та/або Web of Science Core Collection, доходить висновку, що: по-перше, кількість відповідних журналів, де можуть публікуватись представники юридичної наукової спільноти досить незначна, що просто унеможливило виконання даної вимоги всіма науково-педагогічними працівниками. По-друге, публікація в подібних виданнях – «задоволення» не з дешевих, що не збільшує коло бажаючих публікувати свої наукові здобутки в цих журналах. По-третє, публікації в Scopus або Web of Science не надають жодних переваг в професійній діяльності науково-педагогічного працівника [7, с. 315].

З огляду на це, критично важливо зрозуміти, що перевагу потрібно віддавати вітчизняним фаховим виданням, а не іноземним платформам, особливо враховуючи той факт, що деякі з них мають доволі сумнівну репутацію. Окрім того, наукометрія як метод оцінювання наукових результатів не є загальноприйнятою у світі – це по-перше, а по-друге, вважаємо, що недоцільно використовувати при формуванні офіційних вимог до здобувача наукового ступеня доктора філософії наявність публікації в журналах, що побудовані на комерційних принципах. З метою посилення вимог до якості публікацій дисертанта, можна

запропонувати замість обов'язкової наявності публікації в Scopus або Web of Science, як це було в попередній версії, запропонувати мати 1 публікацію в наукових фахових виданнях України, що віднесені до категорії «А».

Новий Порядок врегулював процедуру заміни членів ради у разі неможливості виконання своїх обов'язків. Відповідно до п. 20 Порядку в такому разі заклад видає наказ про внесення змін до складу разової ради, інформація про що вноситься до інформаційної системи. Попередня редакція не передбачала заміни членів ради, натомість давала можливість перенести дату захисту дисертації один раз. Але в житті можуть траплятися різні непередбачувані ситуації, і тому нова редакція є, безперечно, кращою варіацією даного нормативного припису.

В Порядку доволі детально регламентується питання щодо скасування рішення разової ради про присудження ступеня доктора філософії у зв'язку із встановленням фактів академічного плагіату, фабрикації та фальсифікації. Так, п. 45 Порядку передбачається, що «заклад, в якому утворена разова рада, або його правонаступник має право скасувати рішення разової ради про присудження ступеня доктора філософії у зв'язку з виявленням у дисертації та/або наукових публікаціях, в яких висвітлені наукові результати дисертації, фактів академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації незалежно від строку, що минув після присудження разовою радою ступеня доктора філософії» [6].

Втім, ми поки що ще дуже далекі від загальносвітової практики визнання справжньої важливості боротьби із плагіатом. Якщо на Заході випадки виявлення некоректних запозичень у дисертаціях тягнуть несприятливі наслідки для професійної кар'єри – автоматично зачиняються двері університетів, звільнення з посад (напр., міністру оборони Німеччини Карлу-Теодору цу Гуттенбергу це коштувало політичної кар'єри). В той час як в Україні, виявлення факту академічної недоброчесності жодним чином не впливає на подальшу професійну долю. Відсутність реальних механізмів боротьби із академічною недоброчесністю негативно позначається на якості наукових досліджень, зокрема, та якості освіти в цілому.

Ще одна проблема, що впливає із змісту п. 45 Порядку пов'язана із визначенням правонаступництва. З моменту здобуття Україною незалежності кількість закладів вищої освіти збільшувалась в арифметичній прогресії, що призвело до зниження якості освіти. Частина цих закладів не витримуючи конкуренції та з інших причин припиняють своє функціонування. І не завжди вони мають правонаступників, особливо, коли мова йде про приватні заклади. Виникає питання, як бути, якщо дисертаційне дослідження було захищено в такому закладі та згодом (напр., через 15 років) було встановлено факт академічної недоброчесності. Тому вважаємо за доцільне доповнити даний пункт словами «або Міністерство освіти та науки України» після слів «заклад, в якому утворена разова рада, або його правонаступник».

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що модернізація алгоритму присудження ступеня доктора філософії є важливим кроком на шляху інтеграції вітчизняної наукової спільноти до загальносвітового освітнього товариства. Але це тривалий процес, що потребує нормативно-правового забезпечення, наукового супроводу та врахування кращих загальноєвропейських традицій.

Прийнятий Кабінетом Міністрів України Порядок присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії є значним кроком вперед, хоча й має певні прогалини та недоліки, проте добре структурований та детально опрацьований. Звісно, як і будь-який документ, Порядок не позбавлений суперечливих положень. Видається необхідним відшліфувати зміст деяких положень, усунути прогалини, врахувати рекомендації, що запропоновані академічною спільнотою та мають суттєве значення для здійснення процедури присудження ступеня доктора філософії. Отже, питання оптимізації алгоритму присудження ступеня доктора філософії як складової якості вищої освіти в Україні і далі буде предметом наукових розвідок з метою вдосконалення моделі підготовки кадрів вищої кваліфікації.

Список використаних джерел:

1. Аракелян М.Р., Чанишева Г. І. Щодо вдосконалення проекту присудження ступеня доктора філософії. *Юридичний бюлетень*. 2021. Вип. 18. С. 9–18.
2. Вишневський В.П., Залознова Ю.С., Брюховецька Н.Ю., Булєєв І.П., Новікова О.Ф., Землянкін А.І., Лях О.В. Зауваження та пропозиції Інституту економіки промисловості НАН України до проекту Порядку присудження наукових ступенів. *Вісник економічної науки України*. 2020. № 2. С. 206–209.
3. Меньяйло В.І. Шляхи підвищення ефективності підготовки майбутнього доктора філософії щодо виконання наукової складової частини освітньо-наукової програми. 2020. *Інноваційна педагогіка*. Вип. 20. Т. 2. С. 81–87.
4. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37-38. Ст. 2004.
5. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 3. Ст. 25.
6. Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/44-2022-%D0%BF#Text>
7. Янчук Н.Д. Реформування юридичної освіти в Україні: осмислення та перспективи. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 311–316.
8. Calma A. The Context of Research Training in the Philippines: Some Key Areas and Their Implications. *Asia-Pacific Education Researcher*. 2009. Vol. 18. Iss. 2. P. 167–184.

АРАБАДЖИ Н. Б.,

к.ю.н., доцент, доцент кафедри
державно-правових дисциплін
(Міжнародний гуманітарний
університет)

УДК 378.147

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.12>

ЮРИДИЧНА ОСВІТА ТА ЇЇ МОДЕЛІ: ЗАГАЛЬНИЙ АНАЛІЗ (НА ПРИКЛАДІ ФРАНЦІЇ ТА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ)

Формування сучасної вітчизняної моделі юридичної освіти, яка спрямована на сучасні європейські стандарти, можливо реалізувати відповідним чином лише з умовою розуміння сутнісних історичних процесів. Вивчення іноземного європейського досвіду є важливим етапом, з урахуванням національних традицій та особливостей. Відповідно, знання інших моделей юридичної освіти допоможе сучасній юридичній освіті в Україні максимально наблизитись до реалізації цінностей Сталого розвитку.

Дана стаття розглядає проблеми реалізації права на вищу юридичну освіту в Великобританії та Франції.

Відмітимо, розвиток французької моделі юридичної освіти обумовлений відповідною належністю до романо-германського типу правової системи, характеризується певними особливостями історичного розвитку країни, відповідною специфікою механізмів державного управління, звичаями, традиціями, юридичною технікою тощо.

Натомість, британської системи юридичної освіти відрізняється власними високими стандартами та якістю освіти. Історично склалось, що англійська модель юридичної освіти мала свою особливість, зміст якої полягає в тому, що остання не зосереджувалася на систематичному теоретичному підході до вивчення права, як це було у країнах романно-германського типу правової системи, і здобувач отримував практично орієнтовані навички та вміння, а не абстрактну сукупність знань.

В роботі показана загальна характеристика зарубіжних моделей юридичної освіти, яка буде корисна в контексті можливого використання їх окремих елементів у національному освітньому процесі, оскільки це позитивно вплине на правове забезпечення та модернізацію національної системи юридичної освіти.

Ключові слова: вища юридична освіта, глобалізація, модернізація вищої юридичної освіти, моделі юридичної освіти, реформа вищої юридичної освіти, якість юридичної освіти.

Arabadzhy N. B. Legal education and its models: a general analysis (on the example of France and Great Britain)

The formation of a modern domestic model of legal education, which is aimed at European standards, can be implemented appropriately only with the condition of understanding the essential historical processes. Studying foreign experience is an important stage, taking into account national traditions and peculiarities. Accordingly, knowledge of other models of legal education will help modern legal education in Ukraine to come as close as possible to the realization of the values of Sustainable Development.

This article examines the problems of realizing the right to higher legal education in Great Britain and France.

It should be noted that the development of the French model of legal education is conditioned by the corresponding belonging to the Romano-Germanic type of legal system, characterized by certain features of the country's historical development, the corresponding specificity of the mechanisms of state administration, customs, traditions, legal techniques, etc.

Instead, the British legal education system is distinguished by its own high standards and quality of education. Historically, the English model of legal education had its own peculiarity, the content of which is that the latter did not focus on a systematic theoretical approach to the study of law, as was the case in the countries of the Romano-Germanic type of legal system, and the acquirer received practically oriented skills and abilities, not an abstract body of knowledge.

The work shows the general characteristics of foreign models of legal education, which will be useful in the context of the possible use of their individual elements in the national educational process, as this will have a positive effect on legal support and modernization of the national system of legal education.

Key words: *higher legal education, globalization, modernization of higher legal education, models of legal education, reform of higher legal education, quality of legal education.*

Вступ. Активізація глобалізаційних процесів прискорила ідентифікацію національної юридичної освіти та науки. Це природним чином вплинуло на необхідність звернення до історичного минулого, до особистісних освітньо-наукових традицій, їх екстраполяції на сучасну національну модель освіти і науки. На сьогоднішній день, в Україні можна побачити активність реформування політико-економічного та суспільно-культурного життя, однак науково-освітня сфера, в даному випадку, не є винятковою.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз основних рис та особливостей реалізації юридичної освіти та її деяких моделей, зокрема на прикладі Франції та Великобританії, з урахуванням їх правових систем.

Результати дослідження. Аналіз реформ у сфері юридичної освіти дозволяє побачити, що їх успіх залежить від суб'єктивних факторів навчального процесу та від типу правової системи [6, с. 52]. Саме тому на особливу увагу заслуговують дослідження основних моделей юридичної освіти у таких системо утворювальних державах правових сімей, як Великобританія, Франція та Чехія. Розглянемо їх детальніше.

В результаті обговорення дискусійних питань відносно майбутнього юридичної освіти та науки, ми прийшли до висновку, що дана проблематика потребує найскорішого вирішення, з урахуванням вивчення історичного досвіду закордонних країн світу.

Підготовка фахівців права в Великій Британії має достатньо глибоке історичне коріння, що і визначає певні особливості підготовки правничих кадрів у цій країні. Формування юридичної освіти в Англії належить до XII ст., саме тоді були створені перші університети – Оксфорд та Кембридж. Починаючи з XIII ст., юридична освіта Великобританії була розділена на дві паралельно існуючі системи: класичну університетську та навчання в іннах (мається на увазі юридичних корпораціях), де переважала практична юридична підготовка. Таким чином, XX століття внесло корективи у дану структуру. Завдяки університетським програмам виросла питома вага спеціальних юридичних навчальних дисциплін, а слухачі іннів отримували університетську освіту.

Варто відмітити, що в Англії відсутня єдність відносно балансу теоретичного і практичного у навчальних планах та програмах. Деякі науковці підкреслюють, що юридична освіта представляє собою один із видів гуманітарної освіти. На думку О. Проскурняка, «юридична освіта в Англії XVII–XVIII ст. мала на меті підготовку джентльменів, а підготовка

юристів-практиків здійснювалася поза університетами – в іннах. «Inns of Court» були добровільними товариствами, непривілейованими і некорпоративними. Вони були чимось на кшталт колегій, коледжів або тред-юніону. Таких колегій із тих часів і дотепер усього чотири – Іннер-темпл, Мідл-темпл, Лінкольн-інн, Грейз-інн» [7, с. 184].

Окремої уваги заслуговує той факт, що право розглядається як теоретична дисципліна. Тільки після отримання базового вченого ступеня в області права допустиме практичне навчання за допомогою відповідних програм стажувань, що організовуються професійним співтовариством. Останнім часом ведуться розмови щодо необхідності пом'якшення відмінностей між академічною й професійною стадіями юридичної освіти.

Одним з бар'єрів на шляху інтеграції є те, що багато університетських викладачів не є сертифікованими юристами і мають доволі обмежений досвід практичної роботи. На сьогоднішній день, в Англії існує близько 100 юридичних вищих навчальних закладів, які щорічно набирають до 100 осіб. Це пов'язано з фактичним забезпеченням можливості використання індивідуальних форм роботи із самими студентами. Так, до прикладу, у Лондонському університеті викладач працює за індивідуальним планом не більше ніж з 10-ма студентами, в Оксфордському – не більше ніж з 3-ма. До найбільш поширеніших спеціалізацій, що існують в англійських університетах, належать наступні: приватне право, публічне право, римське право і римська юриспруденція, історія англійського права, англійське право, порівняльне правознавство тощо.

Основний базис юридичної професії в Англії базується на двох категоріях юристів – баристерів та соліситорів. Соліситорами вважаються ті адвокати, що готують судові матеріали для ведення справ баристерами. Вони працюють юрисконсультами в різних організаціях і мають право вести судові справи в судах нижчих інстанцій (магістратних судах графств і міст-графств). Баристерами вважаються адвокати більш високого рангу, що спеціалізуються на веденні справ у судах. Діяльність усіх цих фахівців має само регулятивний характер, а членство в професійних асоціаціях є обов'язковим (у баристерів це Колегія адвокатів; у соліситорів – Товариство юристів) [2].

Тривалість бакалаврату в Англії триває 3 роки, а магістратура 1 рік. Під метою юридичної освіти розуміють той факт, що в результаті навчання студенти володіють основними знаннями та розуміють базові особливості правової системи. Студенти повинні знати, як застосовувати отримані знання та пропонувати рішення конкретних проблем.

Університети Англії намагаються підсилити практичну направленість юридичної (правничої) освіти. Це проявляється у створенні додаткових та факультативних курсів практичного змісту, а також впровадження діяльності юридичних клінік. Студенти, які зацікавлені в юридичній практиці, під час навчання можуть звертатись до професійних юристів, які, у свою чергу, зацікавлені в найкращих студентах в якості своїх майбутніх співробітників та колег. Також відмітимо, що деякі студенти, наприкінці другого року навчання на бакалавріаті, знаходять хороші взаємовідносини з великими юридичними фірмами, які можуть частково фінансувати їхню подальшу освіту в цьому напрямку.

Коли соліситори одержують ступінь бакалавра, вони проходять річний юридичний курс та складають відповідний іспит. Завдання даного етапу – забезпечити розвиток умінь та навичок, що необхідні для адвокатської діяльності. Завершальним етапом підготовки соліситора є два роки стажування. Що стосується баристерів, то процес такий самий, як у соліситорів. Після отримання бакалаврату, наступний крок – це річний практичний курс, де у студентів формуються певні вміння та навички, необхідні для адвокатської діяльності. Щоб вступити на ці курси, необхідно пройти жорсткий відбір і вступити в одну з чотирьох юридичних інн. Наступним кроком виступає стажування, яке триває 1 рік, під час якого стажер отримує практичні навички роботи із судовими справами, пошуку юридичної інформації, складання юридичних висновків тощо, під керівництвом досвідченого баристера. Саме стажування поділено на 2 етапи:

- 6 місяців, коли стажер працює під контролем свого наставника;
- 6 місяців, коли стажер вже надає юридичні послуги та виступає в суді.

Базисом юридичної освіти в Англії є вивчення семи основних дисциплін: кримінального права, цінних паперів та договірного управління, право ЄС, договірного права, зобов'язального права, права власності та земельного права, публічного права (конституційного права, адміністративного права і права людини). Загалом, юриспруденцію прийнято викладати в соціальному, економічному і політичному контексті.

Статус студента теж має свої особливості. Так, одним з їх обов'язків є їх участь у наукових дослідженнях. В даному випадку, юридична освіта в Англії сприяє оволодінню студентами базових знань та розуміння ключових особливостей правової системи. Так, типовий набір знань і умінь, які очікують від випускника юридичного факультету, досить традиційний та охоплює знання та розуміння базових правових доктрин, принципів і джерел права, інститутів, у межах яких реалізується само право.

Англія належить до тих країн, де немає єдності думок стосовно балансу теоретичного і практичного компонента в навчальних програмах. Вагомою є точка зору, відповідно до якої юридична освіта є різновидом гуманітарної освіти. При цьому, абсолютно ясно відчувається прагнення посилити практичну спрямованість юридичної освіти. Це знаходить своє відображення не лише в появі додаткових й факультативних курсів практичного змісту, але й впровадженні рольових ігор та юридичних клінік. Під час навчального процесу студенти, зацікавлені в юридичній практиці, а також мають можливість контактувати з професійними досвідченими юристами.

Отже, юридичну освіту Великобританії можна поділити на три етапи, які передбачають засвоєння програми бакалавра права, опанування освітньо-професійних програм фахової підготовки адвокатів та відповідну юридичну практичну підготовку. Здобуті знання, уміння й навички закріплюються проходженням стажування (зазвичай воно триває рік).

Цікавою є модель юридичної освіти на території Чехії. Так, вступні іспити на юридичні факультети «публічних ВНЗ» мають однакову програму, та часто проходять у формі тестування. Вони всі є письмовими і передбачають іспит на загальноосвітній рівень (історія, географія, література, мистецтвознавство тощо), іспит із логіки та іспит із психології [6]. Досить не звичним є той факт, що іспит із логіки передбачає наявність базового рівня знань з правознавства, а в його основі – моделювання ситуацій та визначення, якого роду норми права можна застосувати до тих чи інших відносин, а також «комбінаторику» – розуміння нормативної ієрархії, співвідношення законів, їхня дія у часі, просторі. Сам логічний тест містить виконання завдань, які не пов'язані з правом. Таким чином, досвід проведення такого зрізу знань може бути корисним для України, оскільки такий стан справ зосереджує свою увагу поряд із загальною підготовкою на особливий склад мислення та схильність до логічних дій.

Оригінальним є досвід Польщі. До прикладу, для вступу у вищий навчальний заклад у Польщі, як і в Україні, слід скласти іспити, провчитись відповідний термін (зокрема 5–5,5 років). Польські факультети рідко коли становлять 100 осіб, а навчання на державній формі вважається престижнішим та однозначно безкоштовним. Після випускних іспитів та написання дипломної роботи студент може стати адвокатом, «радцею правничим» або ж піти працювати в державні установи (суд, прокуратуру чи органи внутрішніх справ). Проте є один момент. Після закінчення університету молодий юрист не може виступати в суді, не може засновувати свою справу, а що найголовніше – не може розраховувати на клієнтуру. Це є причиною того, що випускник зобов'язаний пройти так звану аплікацію.

Під аплікацією розуміють основну стадію підготовки майбутнього адвоката або ж радці правничого, так як без проходження цієї аплікації випускник не зможе скласти іспит на право займатися юридичною діяльністю будь-якого типу [4]. Аплікант (претендент) починає працювати в юридичній конторі адвоката чи радці правничого, який стає патроном апліканта. Здебільшого аплікант працює в кількох канцеляріях.

Сам аплікант відвідує спеціальні курси, де його навчають практичним основам діяльності адвоката. Головне завдання цих курсів – навчити апліканта застосовувати свої знання в повсякденному житті і коригувати набуті. Усе це займає майже 3,5 роки. Під час своєї

праці він отримує заробітну плату як аплікант, яка в кілька разів менша від заробітної плати адвоката. Наприкінці терміну аплікації претендент здає кваліфікаційний іспит на адвоката чи радцю правничого, що фактично і визначає його подальшу долю.

Варто відмітити, що відсоток осіб, які не проходять іспит досить високий, а цей факт засвідчує про жорсткість контролю з боку держави за майбутніми спеціалістами. Адвокат має право займатися кримінальними справами і вести їх у суді. Фактично ведення судових справ і надання незначних консалтингових послуг і є основною діяльністю адвоката. Проте неправильно було б говорити, що це є єдина діяльність із можливих, це лише свідчення наявної практики у Польщі. Радця правничий відрізняється від адвоката тим, що не може виступати захисником у кримінальних справах. Основним видом його діяльності є цивільні спори, позови, підготовка юридичних документів, надання послуг підприємствам та організаціям. Це розмежування настановує на думку про вищу професійність польських спеціалістів порівняно з українськими.

Франція належить до країн, у яких основним завданням університетів є інтелектуальна підготовка, а не професійна. Регулювання стандартів юридичної освіти у Франції відсутнє, оскільки приміняється принцип автономії університетів. Так, вищі навчальні заклади самостійно повинні визначити напрямки спеціалізації студентів, самостійно впроваджувати вивчення нових дисциплін та самостійно забезпечувати фінансування навчального процесу. Зокрема, їх акредитує ринок навчальних послуг [2].

За загальним правилом, у Франції юридичну освіту можна отримати лише на юридичних факультетах деяких державних університетів за такими рівнями у сфері юриспруденції:

I рівень – обов'язкова програма *Licences en Droit* («ліцензіат права»). Вступ на дану програму можливий відразу після закінчення середньої школи і отримання атестата *baccalauréat*. На її освоєння припадає 3 роки юридичної підготовки, які спрямовуються на вивчення історичного вступу до вивчення права, вступу в приватне та публічне право, конституційного та цивільного права, історії права й інститутів, права зобов'язань, кримінального та адміністративного права, права державних фінансів, європейського права. Навчання в межах цієї програми базується на вивченні норм законодавства і судової практики []. Також, кожний семестр має певні курси на вибір. На 3-му році навчання студенти самостійно визначають ті предмети, які вони бажають вивчати, не тільки елективні, але й основні. Найчастіше йде поділ на два спеціалізації: приватне право та публічне право. В результаті здається письмовий іспит, де студент показує не лише знання теоретичної частини, але й показує їх практичне застосування на практиці. Рівень *Licence en Droit* не дає права вести юридичну практику, або проходити професійну підготовку по юридичним спеціальностям, проте вона відкриває можливість вступу на магістерську програму;

II рівень – *Master 1* або початковий рівень майстра права (магістр права першого року). Вступники на магістерські програми піддаються відбору на основі їхніх оцінок, успішності і нагород, отриманих у процесі навчання за програмою *Licence*. Цей рівень необхідний для допуску до екзамену на право ведення юридичної практики або для продовження подальшого навчання. Студентам надається можливість більш поглибленого вивчення конкретних галузей права – міжнародного, комерційного, публічного. Загалом усі заняття спрямовані на вироблення професійних умінь і навичок. Після отримання рівня *Master 1* у випускника з'являється право на юридичну практику (наприклад, вступити юрисконсультантом на підприємство) і допуск до регульованих юридичних професій (адвокат, судовий пристав, нотаріус, суддя).

III рівень – *Master 2* або магістра права другого року. Ця програма має два різновиди: дослідницька спеціалізація як сходинка до подальшого отримання докторського ступеня (*Master 2 Recherche*) або професійна спеціалізація, елементом якої є обов'язкове стажування (*Master 2 Professionnel*). У більшості випадків, студенти обирають другий варіант. Після проходження стажування, яка триває від 2 до 5 місяців в організованому юридичному відділі підприємства, суду або нотаріальній конторі, студенти допускаються до іспиту, для отримання ступеня *Master 2*. Під час навчального процесу студенти поглиблюють свої знання по певним предметам. Після проходження даного ступеня навчання здається письмовий іспит.

Таким чином, після проходження всіх етапів навчання та стажування, студенти французьких вузів отримують право на здійснення професійної юридичної діяльності.

Висновки. Підбиваючи підсумки, зауважимо, що європейські моделі юридичної освіти характеризуються відмінними характерними рисами, детермінованими особливостями становлення і розвитку національних правових систем. Реформатори всіх країн цілком усвідомлюють, що не існує ідеальної системи підготовки юристів та що особисті недержавні моделі страждають від недосконалості і прогалин. Позитивною рисою при цьому виступає той факт, що вони добре усвідомлюють своє історичне і культурне коріння, оскільки це може допомогти усунути існуючі недоліки. Вони не довіряють механічним зовнішнім запозиченням, в основі яких лежить ідеологічна база.

Сучасна правова система характеризується зростанням, з одного боку, інтеграційних процесів, але з іншого – прискоренням реформ [7]. Тому, юристи повинні володіти гнучкістю правового мислення, здатністю розуміти соціальний контекст правових інститутів, знання стабільних принципів і норм права, історичні передумови їхнього формування тощо. Все це буде сприяти активному запровадженню у вітчизняну юридичну практику існуючих розробок. Проте, застосування хоча б одного з них потребує значного ґрунтовного дослідження щодо їх можливого впливу на правову систему України загалом.

Список використаних джерел:

1. Heringa A.W. Legal Education. Reflections and Recommendations. Cambridge : Intercenia, 2013. 228 p.
2. Dainow J. Revision of legal education in France: a four-year law program. *Journal of Legal Education*. 1995. №4 (vol. 7). P. 495–508.
3. Dr. Al Faruque A. Legal Education System in the UK: An Overview [Electronic Recourse]. *Chancery Law Chronicles*. 2009. URL: <http://www.clcbd.org/journal/9.html>.
4. Воронцова К. Загальна характеристика вищої юридичної освіти Великої Британії. *Молодь і ринок*. 2015. № 5(124). С. 151–156.
5. Кадала В.В. Проблеми та перспективи юридичної освіти у ХХІ столітті. *Вища юридична освіта: історичний досвід та перспективи розвитку* : матеріали регіон. кругл. Столу (Маріуполь, 22 лютого 2018 р.). Маріуполь, 2018. С. 112–115.
6. Красняков Є. В. Державна політика Чеської республіки в галузі освіти: досвід для України. *Соціальна та гуманітарна політика. Вісник НАДУ*. 2015. № 4, С. 101.
7. Писаревська О. В. Сучасна система вищої юридичної освіти Франції. *Педагогічний альманах*. 2019. Вип. 41. С. 50–55.
8. Проскурняк О.Г. Сучасна зарубіжна юридична освіта: історико-правове дослідження (на прикладі США, Великобританії і ФРН) : дис. ... канд. юрид. наук. Чернівці, 2019. 226 с.

ШАМАРА О. В.,

доктор філософії в галузі права, старший дослідник, доцент, радник директора
(Державна наукова установа
«Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук
України»)

УДК 340.162+351.741+351.742

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.13>

ПІДХОДИ ПАРЛАМЕНТУ УКРАЇНИ У СТВОРЕННІ ВОЄННОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ТА ВІЙСЬКОВОЇ ПОЛІЦІЇ В РОЗРІЗІ РОЗБУДОВИ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Стаття містить аналіз основних положень проектів законів «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення та посилення самостійності Воєнної поліції України та Спеціалізованої воєнної прокуратури» № 11306 від 29.05.2024, «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України у зв'язку із створення та посилення самостійності Воєнної поліції України та Спеціалізованої воєнної прокуратури» № 11307 від 29.05.2024, якими передбачено створення та функціонування Спеціалізованої воєнної прокуратури, Воєнної поліції України, як суб'єкта оперативно-розшукувальної діяльності, органу досудового розслідування, визначення підслідності Воєнної поліції України та «Про Військову поліцію» № 6569-д від 31.05.2024, яким запропоновано бачення побудови та функціонування Військової поліції, як суб'єкта оперативно-розшукувальної діяльності.

Зроблено висновок, про те, що доцільним є підхід щодо створення та функціонування Воєнної поліції України, в особливий період та в умовах правового режиму воєнного стану, у відповідності до Стратегії забезпечення національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020, що повинно стати дієвим елементом забезпечення національної безпеки шляхом досягнення достатньої взаємосумісності складових сил безпеки і оборони з відповідними структурами держав – членів Організації Північноатлантичного договору та реалізації стратегічного курсу України на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору, у відповідності до їх стандартів та процедур. Констатовано, що проектом Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення та посилення самостійності Воєнної поліції України та Спеціалізованої воєнної прокуратури» № 11306 від 29.05.2024 по своїй суті забезпечено комплексний підхід в ході розбудови системи органів Військової юстиції України, наслідком чого є забезпечення Парламентом України можливості виконання повноважень визначених Конституцією та законами України прокурорами Спеціалізованої воєнної прокуратури, слідчими, дізнавачами та оперативними підрозділами Воєнної поліції України, в умовах воєнної агресії російської федерації, в умовах особливого періоду, правового режиму воєнного стану, в розрізі створення та функціонування Спеціалізованої воєнної прокуратури та Воєнної поліції України, в рамках розбудови системи органів Військової юстиції України для забезпечення ефективного вирішення завдань із захисту національних інтересів від загроз у воєнній, оборонній та військовій сферах, підтримання належного правопорядку у зазначених сферах,

забезпечення охорони прав і законних інтересів військовослужбовців та членів їх сімей, а також підвищення ефективності виявлення, документування і розслідування військових та воєнних злочинів, злочину геноциду та злочинів проти людяності, скоєних російською федерацією на території України.

Ключові слова: *воєнна поліція України, військова поліція, воєнна прокуратура, військова юстиція України, досудове розслідування, дізнання, оперативно-розшукова діяльність, контррозвідувальна діяльність.*

Shamara O. V. Approaches of the Parliament of Ukraine in the creation of the Military Police of Ukraine and the Military Police in terms of the development and functioning of the Military Justice of Ukraine

The article contains an analysis of the main provisions of the draft laws «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Creation and Strengthening of the Independence of the Military Police of Ukraine and the Specialized Military Prosecutor's Office» № 11306 of 05/29/2024, «On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine in Connection with creation and strengthening of the independence of the Military Police of Ukraine and the Specialized Military Prosecutor's Office» № 11307 dated 29.05.2024, which provide for the creation and functioning of the Specialized Military Prosecutor's Office, the Military Police of Ukraine, as a subject of operational and investigative activities, a pre-trial investigation body, determining the jurisdiction of the Military Police of Ukraine and «On the Military Police» № 6569-d dated 31.05.2024, which proposed the vision of the construction and functioning of the Military Police as a subject of operational and investigative activities.

It was concluded that it is appropriate to approach the creation and functioning of the Military Police of Ukraine, in a special period and under the conditions of the legal regime of martial law, in accordance with the Strategy for Ensuring the National Security of Ukraine, approved by the Decree of the President of Ukraine dated September 14, 2020 № 392/ 2020, which should become an effective element of ensuring national security by achieving sufficient interoperability of the components of security and defense forces with the relevant structures of the member states of the North Atlantic Treaty Organization and the implementation of Ukraine's strategic course to acquire full membership in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization, in accordance with their standards and procedures. It was established that the draft Law «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Creation and Strengthening of the Independence of the Military Police of Ukraine and the Specialized Military Prosecutor's Office» № 11306 dated 05/29/2024 essentially provided a comprehensive approach to the development of the system of Military Justice of Ukraine, as a result of which is the provision by the Parliament of Ukraine of the possibility of exercising the powers defined by the Constitution and laws of Ukraine by prosecutors of the Specialized Military Prosecutor's Office, investigators, investigators and operational units of the Military Police of Ukraine, in the conditions of military aggression of the Russian Federation, in the conditions of a special period, the legal regime of martial law, in the context of the creation and functioning of the Specialized military prosecutor's office and the Military Police of Ukraine, as part of the development of the system of the Military Justice of Ukraine to ensure the effective solution of the tasks of protecting national interests from threats in the military, defense and military spheres, maintaining proper law and order in the specified spheres, ensuring the protection of the rights and legitimate interests of servicemen and members their families, as well as increasing the effectiveness of detection, documentation and investigation of military and war crimes, the crime

of genocide and crimes against humanity committed by the russian federation on the territory of Ukraine.

Key words: *military police of Ukraine, military police, military prosecutor's office, military justice of Ukraine, pre-trial investigation, inquiry, operational and investigative activities, counterintelligence activities.*

Вступ. Парламентом України зареєстровано проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення та посилення самостійності Воєнної поліції України та Спеціалізованої воєнної прокуратури» № 11306 від 29.05.2024, якими передбачено створення та функціонування Воєнної поліції України та Спеціалізованої воєнної прокуратури [1]. Крім того, у Верховній Раді зареєстровано проект Закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України у зв'язку із створення та посилення самостійності Воєнної поліції України та Спеціалізованої воєнної прокуратури» № 11307 від 29.05.2024, яким визначено підслідність органу досудового розслідування Воєнної поліції України [2].

24 травня 2024 року, на виконання доручення Верховної Ради України, яке було проголосовано Парламентом України 22 травня 2024 року, Голова Робочої групи Максим Павлюк зібрав та провів підсумкове засідання Робочої групи Комітету з питань правоохоронної діяльності щодо опрацювання питання створення системи Військової юстиції в Україні. Під час засідання учасниками Робочої групи було презентовано розроблений робочою групою доопрацьований законопроект «Про Військову поліцію» № 6569-д від 31.05.2024 [3].

Об'єднує ці дві законодавчі ініціативи прагнення Верховної Ради України до розбудови системи органів Військової юстиції України, в одному випадку шляхом створення Воєнної поліції України та Спеціалізованої воєнної прокуратури, в другому підході законодавець свої зусилля скерував на створення виключно Військової поліції, з усіченими функціями та повноваженнями, як для майбутнього органу правопорядку.

У цьому зв'язку слід зауважити, що проектом Закону України «Про організаційно-правові основи побудови та функціонування Військової юстиції України» (реєстраційний № 10042 від 13.09.2023) визначено головні напрями загальнодержавної політики та організаційно-правові основи побудови та функціонування системи Військової юстиції України, а також передбачено віднести до системи державних органів, які входять до Військової юстиції України – військову поліцію, військову прокуратуру, військову адвокатуру, військовий суд та військову контррозвідку та орган досудового розслідування державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України, як невід'ємної частини Служби безпеки України [4].

Постало питання проаналізувати основні положення зазначених вище законопроектів, якими запропоновано бачення побудови та функціонування Спеціалізованої воєнної прокуратури, Воєнної поліції України та Військової поліції, як складових системи органів Військової юстиції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різний час проблеми діяльності органів військової юстиції досліджували такі вітчизняні вчені, як: О. Баганець, П. Богуцький, М. Беланюк, В. Вдовитченко, Ю. Винокуров, Ю. Війтев, М. Говоруха, М. Голомша, В. Гусаров, В. Давиденко, В. Долежан, Т. Дунас, С. Євдокіменко, О. Зархін, П. Каркач, М. Карпов, В. Карпунцов, М. Кісліцин, М. Ковалів, В. Комашко, В. Козачук, О. Козачук, І. Козьяков, М. Косюта, Є. Курінний, В. Кравчук, О. Литвак, В. Максимов, В. Маляренко, І. Марочкін, А. Матіос, О. Михайленко, М. Мичко, В. Пилипчук, С. Подкопаєв, А. Полозов, М. Руденко, М. Руденко, О. Савенков, Г. Середа, О. Смирнов, Є. Суботін, В. Сухонос, М. Трофімов, М. Туркот, А. Чорний, М. Якимчук. Незважаючи на значний внесок у розвиток учення про діяльність системи органів військової юстиції і напрацьовані знання в цій сфері, у наукових працях зазначених учених не вичерпано проблем створення та функціонування воєнної поліції України та воєнної прокуратури.

Постановка завдання. Мета статті полягає у аналізі наявних шляхів Парламенту України щодо створення та подальшого функціонування Воєнної поліції України, Спеціалізованої воєнної прокуратури та Військової поліції, які відображено у проектах законів «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення та посилення самостійності Воєнної поліції України та Спеціалізованої воєнної прокуратури» № 11306 від 29.05.2024, «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України у зв'язку із створення та посилення самостійності Воєнної поліції України та Спеціалізованої воєнної прокуратури» № 11307 від 29.05.2024 та «Про Військову поліцію» № 6569-д від 31.05.2024.

Результати дослідження. Для побудови досконалої і такої, що відповідатиме викликам часу системи органів Військової юстиції України існує потреба у створенні Воєнної поліції України. Ця ідея не є новою. Так, у результаті реформування системи органів кримінальної юстиції передбачалося, що досудове слідство має бути покладено на: 1) національну поліцію; 2) фінансову поліцію; 3) воєнну поліцію; 4) слідчий підрозділ Служби безпеки України; 5) спеціально утворений орган досудового розслідування корупційних правопорушень (антикорупційний орган). Передбачалося перетворення Військової служби правопорядку Збройних Силах України у воєнну поліцію.

Друга спроба створення Воєнної поліції України була закладена у 2014 році в угоді про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» Верховної Ради України VIII скликання. Угодою передбачалося утворення на базі Військової служби правопорядку у Збройних Силах України Воєнної поліції та визначення пріоритетними напрямками її діяльності.

Третя спроба утворення Воєнної поліції для запобігання, виявлення, досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями була задекларована Програмою діяльності Кабінету Міністрів України, затвердженою постановою Верховної Ради України від 14 квітня 2016 року № 1099-VIII.

У 2019 році Президент України Володимир Зеленський доручив Кабінету Міністрів України, який очолював Олексій Гончарук до квітня 2020 року розробити та внести до Верховної Ради України законопроект про воєнну поліцію, але до цього дедлайну Прем'єр-міністра Олексія Гончарук та його уряд відправили у відставку.

П'ятою спробою утворення Воєнної поліції слід вважати рішення Уряду України від 12 червня 2020 р. № 471, яким було затверджено Програму діяльності Кабінету Міністрів України, якою передбачено розроблення проекту закону про воєнну поліцію.

Крім того, Стратегічним оборонним бюлетенем України, затвердженим Указом Президента України від 17 вересня 2021 року № 473/2021, передбачено реформування Військової служби правопорядку у Збройних Силах України у Воєнну поліцію.

Нажаль з 2008 року, в рамках реалізації Концепції реформування кримінальної юстиції України затвердженої Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008, з моменту оголошення особливого періоду з 2014 року та з моменту оголошення правового режиму воєнного стану з 2022 року Воєнну поліцію України утворено не було.

Метою створення Воєнної поліції України та Спеціалізованої воєнної прокуратури суб'єктом законодавчої ініціативи у проекті Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення та посилення самостійності Воєнної поліції України та Спеціалізованої воєнної прокуратури» № 11306 від 29.05.2024 визначено комплексний підхід, в ході розбудови системи органів Військової юстиції України, наслідком чого є забезпечення Парламентом України можливості виконання повноважень визначених Конституцією та законами України прокурорами Спеціалізованої воєнної прокуратури, слідчими, дізнавачами та оперативними підрозділами Воєнної поліції України, в умовах воєнної агресії російської федерації, в умовах особливого періоду, правового режиму воєнного стану, в розрізі створення та функціонування Спеціалізованої воєнної прокуратури та Воєнної поліції України, в рамках розбудови системи органів Військової юстиції України для забезпечення ефективного вирішення завдань із захисту національних інтересів від загроз у воєнній, оборонній та військовій сферах, підтримання належного правопорядку у зазначених сферах, забезпечення охорони прав і законних інтересів військовослужбовців та членів їх сімей,

а також підвищення ефективності виявлення, документування і розслідування військових та воєнних злочинів, злочину геноциду та злочинів проти людяності, скоєних російською федерацією на території України.

Метою створення Військової поліції, передбачений проектом Закону «Про Військову поліцію» № 6569-д від 31.05.2024 є створення законодавчих підстав та правових засад діяльності Військової поліції як військового формування з правоохоронними функціями, що входить до складу сектору безпеки і оборони, та який основним своїм завданням має забезпечення правопорядку і військової дисципліни у Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту.

Концептуальні розбіжності в законопроектах зводяться до такого:

– перше на що слід звернути увагу, законопроектом «Про Військову поліцію» № 6569-д від 31.05.2024, у частині другій статті 2 визначено, що під час дії правового режиму воєнного чи надзвичайного стану загальне керівництво та координацію діяльності Військової поліції здійснює Головнокомандувач Збройних Сил України. Відповідно до Закону України «Про Збройні Сили України» головнокомандувач Збройних Сил України є найвищою військовою посадовою особою у Збройних Силах України, він здійснює через Генеральний штаб Збройних Сил України безпосереднє військове керівництво Збройними Силами України (стаття 8) [5]. Розробниками законопроекту віднесено Військову поліцію до суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, тому постає питання, яким чином головнокомандувач Збройних Сил України під час дії правового режиму воєнного чи надзвичайного стану буде здійснювати загальне керівництво та координацію діяльності Військової поліції, як правоохоронного органу (суб'єкта оперативно-розшукової діяльності), та як така діяльність буде корелюватися із Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», зокрема в частині реалізації пошуку і фіксації фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави та в частині правозастосування положень глави 21 (Негласні слідчі (розшукові) дії) Кримінального процесуального кодексу України. Законопроект «Про Військову поліцію» № 6569-д від 31.05.2024 не розкриває нові повноваження Головнокомандувача Збройних Сил України, межі та рамки здійснення загального керівництва та координації діяльності Військової поліції. Проектом Закону № 11306 від 29.05.2024 визначено, що безпосереднє керівництво Воєнною поліцією України здійснює начальник Воєнної поліції України. Начальник Воєнної поліції України є керівником центрального органу управління Воєнної поліції України;

– проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення та посилення самостійності Воєнної поліції України та Спеціалізованої воєнної прокуратури» № 11306 від 29.05.2024 не обмежує завдання із забезпечення правопорядку і військової дисципліни у Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту, така діяльність розповсюджується на всі військові формування України, створені відповідно до законодавства України, за умови дієвого демократичного цивільного контролю, визначеного Законом України «Про національну безпеку України» та наглядовими функціями Спеціалізованої воєнної прокуратури;

– проектом Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення та посилення самостійності Воєнної поліції України та Спеціалізованої воєнної прокуратури» № 11306 від 29.05.2024, передбачено створення Спеціалізованої воєнної прокуратури, в рамках комплексного підходу розбудови системи органів Військової юстиції України. Законопроектом передбачено внесення змін до Закону України «Про прокуратуру», якими передбачається визначення зазначеними змінами, окрім іншого, особливості організації і діяльності Спеціалізованої воєнної прокуратури;

– проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення та посилення самостійності Воєнної поліції України та Спеціалізованої воєнної прокуратури» № 11306 від 29.05.2024 передбачено функціонування в структурі Воєнної

поліції України органу досудового розслідування (досудове слідство, дізнання), оперативних та оперативно-технічних підрозділів. Законопроект «Про Військову поліцію» № 6569-д від 31.05.2024 не передбачає у своїй структурі органу досудового розслідування, що є ноу-хау авторського колективу законопроекту у побудові нового органу правопорядку, коли орган досудового розслідування та дізнання знаходиться в одному правозастосовному органі, а суб'єкт оперативно-розшукової діяльності в іншому органі правопорядку. Враховуючи той факт, що відповідно до статті 5 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» Державне бюро розслідувань вирішує завдання із запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів), крім злочинів, передбачених статтею 422 Кримінального кодексу України, а статтею 216 Кримінального процесуального кодексу України визначено, що слідчі органів державного бюро розслідувань здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), крім кримінальних правопорушень, передбачених статтею 422 Кримінального кодексу України, проведення негласних слідчих (розшукових) дій мати буде право слідчий Державного бюро розслідувань, який здійснює досудове розслідування по цій категорії кримінальних правопорушень, або за його дорученням – уповноважені оперативні підрозділи Військової поліції. Відсутність досудового розслідування та органу дізнання в структурі Військової поліції, який за визначенням статті 1 законопроекту є військовим формуванням з правоохоронними функціями, розробники законопроекту «Про Військову поліцію» № 6569-д від 31.05.2024 в пояснювальній записці не наводять, що не дозволяє зрозуміти мотиви та цілі такого підходу у створенні Військової поліції.

У цьому зв'язку слід зауважити що у пояснювальній записці до проекту Закону «Про Державне бюро розслідувань» № 2114 від 12.02.2015 року зазначалось, що на Державне бюро розслідування, в рамках викладу концептуальних положень, планувалось покласти такі основні завдання:

1) запобігання організованій злочинній діяльності, терористичним та іншим особливо тяжким насильницьким злочинам – з метою забезпечення безпеки людини, суспільства і держави;

2) виявлення, розкриття і розслідування: злочинів, пов'язаних з діяльністю злочинних організацій; злочинів, пов'язаних з тероризмом; особливо тяжких насильницьких злочинів, за які Кримінальним кодексом України передбачене покарання у виді довічного позбавлення волі;

3) запобігання злочинам катування і злочинам, пов'язаним з іншими жорстокими, нелюдськими або такими, що принижують гідність, видами поводження і покарання, вчинюваним працівниками правоохоронних органів, і виявлення таких злочинів – з метою забезпечення справедливого правосуддя і недопущення випадків притягнення невинуватих осіб до кримінальної відповідальності;

4) розкриття і розслідування злочинів катування і злочинів, пов'язаних з іншими жорстокими, нелюдськими або такими, що принижують гідність, видами поводження і покарання, вчинених слідчими (детективами) Національного антикорупційного бюро України, Служби безпеки України, органів внутрішніх справ, а також прокурорами;

5) розкриття і розслідування корупційних та пов'язаних з корупцією злочинів, вчинених працівниками Національного антикорупційного бюро України і прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури;

– законопроектом «Про Військову поліцію» № 6569-д від 31.05.2024 закладається ще одна практична проблема, а саме військову поліцію будуть складати військовослужбовці, орган досудового розслідування Державного бюро розслідування складатиметься з числа цивільних осіб. Як наслідок представники органу досудового розслідування Державного бюро розслідування не є комбатантами, знаходження цивільних осіб на лінії зіткнення, з метою документування злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів), визначеної Кримінальним процесуальним кодексом України буде ускладнено

та може зводитися до окремих доручень органу досудового розслідування в адресу суб'єкта оперативно-розшукової діяльності (Військової поліції);

– законопроектом «Про Військову поліцію» № 6569-д від 31.05.2024, передбачається, що начальник Військової поліції призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України за поданням Міністра оборони України, а під час дії правового режиму воєнного стану – за поданням Головнокомандувача Збройних Сил України. Проектом Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення та посилення самостійності Воєнної поліції України та Спеціалізованої воєнної прокуратури» № 11306 від 29.05.2024 передбачено, що начальник Воєнної поліції України призначається на посаду та звільняється з посади Верховною Радою України за поданням Прем'єр-міністра України. Начальник Воєнної поліції України призначається на посаду строком на 7 років із урахуванням вимог Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу». Кандидатуру для призначення на посаду начальника Воєнної поліції України Прем'єр-міністру України подає Комісія з відбору кандидата для призначення на посаду начальника Воєнної поліції України. Положення про Комісію з відбору кандидата для призначення на посаду начальника Воєнної поліції України, затверджує Кабінет Міністрів України. На думку автора другий варіант призначення керівника воєнного формування з правоохоронними функціями наближений до сталого демократичного підходу призначення такого рівня топ посадовців, з урахуванням того, що статтею 1 проекту Закону № 11306 від 29.05.2024, Воєнну поліцію України визначено центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань правоохоронної діяльності у військовій, воєнній та оборонній сферах, підтримання правопорядку у сфері оборони держави, здійснює охорону прав, свобод і законних інтересів військовослужбовців Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та членів їх сімей, а також резервістів, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів;

– проектом Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення та посилення самостійності Воєнної поліції України та Спеціалізованої воєнної прокуратури» № 11306 від 29.05.2024, передбачається створення Спеціалізованої воєнної прокуратури, а по суті її відновлення [6], в рамках розбудови системи органів Військової юстиції України і на цьому етапі створення Воєнної поліції України (оперативно-розшукова діяльність, досудову розслідування, дізнання), Спеціалізованої воєнної прокуратури (нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову та контррозвідальну діяльність [7], дізнання, досудове слідство, інші функції прокуратури визначені законодавством України).

Розробниками законопроекту «Про Військову поліцію» № 6569-д від 31.05.2024, не надано в пояснювальній записці та в змінах до інших законодавчих актів розуміння щодо процесу створення (відновлення) воєнної прокуратури, це залишилось за межами регулювання, проте Головою Комітету з питань правоохоронної діяльності Верховної Ради України, в рамках участі у міжнародній науково-практичній конференції «Діяльність військової юстиції в умовах збройного конфлікту. Досвід української прокуратури», було зазначено, що «Незмінність курсу України щодо як найшвидшого вступу до Організації Північноатлантичного договору неодноразово наголошував Президент нашої держави Володимир Зеленський. Тому наша з Вами задача виробити та запропонувати шляхи нашої інтеграції у сфері діяльності органів військової юстиції, особливо в умовах військового конфлікту на території України» [8].

Слід констатувати той факт, що повинен бути присутнім саме комплексний підхід в рамках розбудови системи органів Військової юстиції України, який набуває особливого значення в умовах воєнної агресії росії проти України, оскільки в Україні не існує повноцінної системи органів Військової юстиції (воєнна поліція, воєнна контррозвідка, воєнна прокуратура, воєнна адвокатура, воєнний суд). Військова юстиція України, в особливий період та в умовах правового режиму воєнного стану, у відповідності до Стратегії забезпечення національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України

від 14 вересня 2020 року № 392/2020 повинна стати дієвим елементом забезпечення національної безпеки шляхом досягнення достатньої взаємосумісності складових сил безпеки і оборони з відповідними структурами держав – членів Організації Північноатлантичного договору та реалізації стратегічного курсу України на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору, у відповідності до їх стандартів та процедур.

Окремо слід зупинитися на постанові Верховної Ради України від 5 червня 2024 року № 3777-IX, якою прийнято за основу проект Закону України про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, інших законодавчих актів України щодо врегулювання питань протидії розвідувально-підривній діяльності спеціальних служб іноземних держав (реєстр. № 11228-1). Метою прийняття проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, інших законодавчих актів України щодо врегулювання питань протидії розвідувально-підривній діяльності спеціальних служб іноземних держав» № 11228-1 від 10.05.2024 [9] є необхідність встановлення юридичних механізмів виконання контррозвідувальними підрозділами контррозвідувальних (спеціальних) завдань в інтересах забезпечення національної безпеки і оборони з метою попередження, припинення чи розкриття розвідувально-підривної та іншої діяльності спеціальних служб іноземних держав, організацій та окремих осіб шляхом внесення змін до Кримінального кодексу України в частині впровадження інституту звільнення від кримінальної відповідальності за виконання розвідувального (спеціального) та контррозвідувального (спеціального) завдання. Завданнями законопроекту є унормування питань щодо правового захисту осіб, які виконують контррозвідувальні (спеціальні) завдання, врегулювання повноважень суб'єктів контррозвідувальної діяльності, необхідних для своєчасної та ефективної протидії розвідувально-підривній діяльності проти України, а також запровадження державного захисту співробітників, які здійснюють контррозвідувальну діяльність, осіб, залучених до конфіденційного співробітництва, та їх близьких осіб.

Проектом пропонується розширити коло прав, які матимуть органи, підрозділи та співробітники Служби безпеки України (а в деяких випадках – й інших контррозвідувальних органів) в процесі здійснення контррозвідувальної діяльності. При цьому, більшість із заходів, які пропонується здійснювати Служба безпеки України при практично відсутньому контролю з боку незалежних органів, створюють ризики можливих зловживань і перевищення повноважень співробітниками таких органів. Насамперед мова йде про те, що статтею 7 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» визначено, що здійснювати заходи, визначені частиною третьою статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», – лише за ухвалою слідчого судді, постановленою за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженим прокурором. Нагляд за додержанням законів під час проведення контррозвідувальної діяльності здійснюється Генеральним прокурором, виконувачем його обов'язків або уповноваженими наказом Генерального прокурора заступниками Генерального прокурора.

Враховуючи кількість контррозвідувальних справ важко уявити, яким чином одна посадова особа прокуратури визначена Законом України «Про контррозвідувальну діяльність» буде здійснювати нагляд. Тому, запропонований у проекті Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення та посилення самостійності Воєнної поліції України та Спеціалізованої воєнної прокуратури» № 11306 від 29.05.2024, підхід є актуальним, нагальним та таким, що відповідає реальним потребам організації нагляду прокуратури за контррозвідувальною діяльністю. Зокрема, законопроектом передбачено, що на Спеціалізовану воєнну прокуратуру покладається нагляд за дотриманням законності органами військової контррозвідки Служби безпеки України, що здійснюють контррозвідувальну діяльність, іншими уповноваженими суб'єктами, що здійснюють контррозвідувальну діяльність. Також, визначено, що нагляд за дотриманням вимог Конституції і законів України органами та підрозділами, що здійснюють контррозвідувальну діяльність, здійснюється

Генеральним прокурором, заступником Генерального прокурора – Головним військовим прокурором та уповноваженими наказом заступника Генерального прокурора – Головного військового прокурора прокурори Спеціалізованої військової прокуратури.

Рамки наукової статті не дозволяють визначити всі переваги та вади аналізованих законопроектів, проте наведене вище дає розуміння процесів розбудови системи органів Військової юстиції України, які відбуваються в Україні.

Висновок. Загальний висновок за результатами розгляду проектів законів «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення та посилення самостійності Військової поліції України та Спеціалізованої військової прокуратури» № 11306 від 29.05.2024, якими передбачено створення та функціонування Військової поліції України та Спеціалізованої військової прокуратури», «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України у зв'язку із створення та посилення самостійності Військової поліції України та Спеціалізованої військової прокуратури» № 11307 від 29.05.2024, «Про Військову поліцію» № 6569-д від 31.05.2024 зводиться до такого:

- безсумнівно слід підтримати створення Військової поліції України та Спеціалізованої військової прокуратури, в рамках розбудови системи органів Військової юстиції України;

- слід підтримати те, що Військова поліція України повинна бути центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань правоохоронної діяльності у військовій, військовій та оборонній сферах, підтримання правопорядку у сфері оборони держави, здійснює охорону прав, свобод і законних інтересів військовослужбовців Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та членів їх сімей, а також резервистів, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів. Військова поліція України підзвітна Верховній Раді України. Діяльність Військової поліції України спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра оборони України;

- Військова поліція України повинна мати в своїх повноваженнях, поміж іншого, право здійснювати досудове розслідування, дізнання та оперативно-розшукову діяльність;

- визначення за Військовою поліцією України, крім іншого, виключної підслідності щодо розслідування злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів), передбачених розділом XIX Особливої частини Кримінального кодексу України;

- Спеціалізована військова прокуратура повинна мати дієвий механізм нагляду за контррозвідальною діяльністю суб'єктів, які її здійснюють, з метою реалізації положень законів України «Про національну безпеку України», «Про контррозвідальну діяльність», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про прокуратуру», особливо в умовах правового режиму воєнного стану, особливого періоду, а також в рамках прийняття проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, інших законодавчих актів України щодо врегулювання питань протидії розвідально-підпільній діяльності спеціальних служб іноземних держав» № 11228-1 від 10.05.2024;

- алгоритм призначення начальника Військової поліції України та заступника Генерального прокурора – Головного військового прокуратора визначений проектом закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення та посилення самостійності Військової поліції України та Спеціалізованої військової прокуратури» № 11306 від 29.05.2024 є більш виважений та наближений до демократичних процедур, які передбачені цивільним демократичним контролем за військовими формуваннями.

Список використаних джерел:

1. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення та посилення самостійності Військової поліції України та Спеціалізованої військової прокуратури №11306 від 29.05.2024. *Законодавство України* : офіц. портал. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44322>. (дата звернення: 03.06.2024).

2. Проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України у зв'язку із створення та посилення самостійності Військової поліції України та Спеціалі-

зованої воєнної прокуратури №11307 від 29.05.2024. *Законодавство України* : офіц. портал. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44323>. (дата звернення: 03.06.2024).

3. Проект Закону про Військову поліцію № 6569-д від 31.05.2024. *Законодавство України* : офіц. портал. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44336>. (дата звернення: 03.06.2024).

4. Проект Закону про організаційно-правові основи побудови та функціонування Військової юстиції України від 13.09.2023 року №10042. *Законодавство України* : офіц. портал. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42777>. (дата звернення: 03.06.2024).

5. Про Збройні Сили України. *Законодавство України* : офіц. портал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12?find=1&text=%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B0#w1_4. (дата звернення: 03.06.2024).

6. Шамара О.В. Відновлення військової прокуратури, як елементу системи органів Військової юстиції України // Інформація і право. *Науковий журнал*. № 1(48)(2024). С. 241–250.

7. Шамара О.В. Прокурорський контроль за діяльністю розвідувальних та контррозвідувальних органів, як елемент діяльності Військової юстиції України. Законодавчі аспекти протидії особливо небезпечним злочинам в Україні. Матеріали міжнародного науково-практичного круглого столу 14-15 березня 2024 року, м. Київ. Київ : Алерта, 2024. С. 292–300.

8. Діяльність військової юстиції в умовах збройного конфлікту. Досвід української прокуратури : матеріали Міжнар. наук.– практ. конф., м. Харків, 28 жовтня 2021 р. / упоряд.: П. П. Богуцький, П. М. Візнюк, Л. В. Зіняк, В. Г. Пилипчук, І. О. Петришен. Київ-Одеса : Фенікс, 2021. 108 с.

9. Проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, інших законодавчих актів України щодо врегулювання питань протидії розвідувально-підривної діяльності спеціальних служб іноземних держав від № 11228-1 від 10.05.2024. *Законодавство України* : офіц. портал. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=11228-1&conv=9>. (дата звернення: 07.06.2024).

ШАПОВАЛОВА К. Г.,
доктор філософії з галузі «Право»

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.14>

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФОРМ ЗАХИСТУ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ

Наукова стаття присвячена глибокому аналізу правових механізмів, що регулюють захист соціальних прав державних службовців, та їх класифікації. У роботі розглянуто основні форми захисту соціальних прав у межах національної правової системи, включно з судовими та адміністративними процедурами, а також спеціальними формами правового регулювання, що застосовуються в різних галузях державної служби.

У статті досліджено загальнотеоретичні основи, які є ключовими для розуміння ефективного функціонування правової системи щодо державних службовців. Авторами здійснено систематизацію форм захисту, визначено їх основні характеристики та особливості застосування. Зокрема, судова форма захисту розглянута як основна та найбільш універсальна, а її зміст детально охарактеризовано через правові інструменти, що дозволяють державним службовцям ефективно відстоювати свої соціальні права. Окремо проаналізовано процесуальні аспекти судового захисту та особливості вирішення соціальних спорів за участі державних службовців.

Адміністративна форма захисту охоплює діяльність органів державної влади та їхніх підрозділів, які забезпечують реалізацію соціальних прав державних службовців шляхом адміністративних процедур. У статті розглянуто правові механізми, що регулюють виплату заробітної плати, пенсійного забезпечення, допомоги, а також інші соціальні гарантії, що надаються державним службовцям у відповідності до чинного законодавства. Особливий акцент зроблено на ефективності адміністративних форм захисту та їх взаємодії з іншими інструментами правового регулювання.

У роботі також охарактеризовано спеціальні форми захисту, що діють у певних сферах державної служби, враховуючи специфіку різних категорій працівників, їх функціональні обов'язки та особливості соціальних гарантій, передбачених законодавством. Наведено приклади практичного застосування спеціальних форм захисту, їхню роль у системі забезпечення соціальних прав та потенційні недоліки, які можуть виникати у процесі їх реалізації.

У статті розкрито проблемні аспекти застосування зазначених форм захисту, зокрема недоліки правового регулювання, колізії у законодавстві та практиці його застосування. Авторами також висунуто низку пропозицій щодо вдосконалення існуючих правових норм з метою підвищення ефективності захисту соціальних прав державних службовців. Важливим компонентом є теоретичне осмислення сучасного стану захисту соціальних прав, що дозволяє побудувати міцний правовий фундамент для подальшого реформування системи державної служби в Україні.

Ключові слова: правовий механізм, соціальний захист, соціальні права, державні службовці, соціальне законодавство.

Shapovalova K. H. General theoretical characteristics of the forms of protection of social rights of civil servants in Ukraine

The scientific article is devoted to an in-depth analysis of legal mechanisms regulating the protection of social rights of civil servants and their classification. The work examines the main forms of protection of social rights within the national legal system, including judicial and administrative procedures, as well as special forms of legal regulation applied in various branches of public service.

The article examines general theoretical foundations that are key to understanding the effective functioning of the legal system in relation to civil servants. The authors systematized the forms of protection, determined their main characteristics and features of application. In particular, the judicial form of protection is considered as the main and most universal, and its content is characterized in detail through legal instruments that allow civil servants to effectively defend their social rights. The procedural aspects of judicial protection and the peculiarities of solving social disputes with the participation of civil servants are separately analyzed.

The administrative form of protection covers the activities of state authorities and their subdivisions, which ensure the realization of the social rights of civil servants through administrative procedures. The article examines the legal mechanisms regulating the payment of wages, pensions, benefits, as well as other social guarantees provided to civil servants in accordance with current legislation. Special emphasis is placed on the effectiveness of administrative forms of protection and their interaction with other instruments of legal regulation.

The work also characterizes special forms of protection operating in certain spheres of public service, taking into account the specifics of different categories of employees, their functional duties and the features of social guarantees provided for by legislation. Examples of the practical application of special forms of protection, their role in the system of ensuring social rights and potential shortcomings that may arise in the process of their implementation are given.

The article reveals the problematic aspects of the application of the specified forms of protection, in particular, the shortcomings of legal regulation, conflicts in legislation and the practice of its application. The authors also put forward a number of proposals for improving the existing legal norms in order to increase the effectiveness of the protection of the social rights of civil servants. An important component is a theoretical understanding of the current state of social rights protection, which allows building a solid legal foundation for further reforming the civil service system in Ukraine.

Key words: *legal mechanism, social protection, social rights, civil servants, social legislation.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження форм захисту соціальних прав державних службовців зумовлена низкою суттєвих проблем у правовому регулюванні їх реалізації та забезпечення. Недоліки чинного законодавства в цій сфері стосуються як надмірної централізації повноважень керівників органів державної служби щодо забезпечення соціальних прав, так і надмірної бюрократизації процесів надання соціальних гарантій, зокрема таких як службове житло чи соціально-побутове забезпечення. Важливим аспектом є те, що така бюрократизованість створює додаткові ризики помилок з боку вповноважених осіб, що може ускладнювати доступ до реалізації прав. Це, в свою чергу, породжує проблеми з прозорістю та ефективністю дій, що відбивається на якості соціального захисту.

Сучасні зміни у законодавстві, особливо у питаннях фінансового забезпечення державних службовців, викликають правову невизначеність, порушують принцип правової передбачуваності та породжують соціальні ризики. Часті зміни законодавчих норм

не відповідають очікуванням державних службовців та можуть негативно впливати на їхнє матеріальне становище, створюючи реальні загрози для забезпечення належного рівня добробуту як самих службовців, так і їхніх сімей.

Актуальність цієї теми обумовлюється необхідністю побудови ефективного механізму захисту соціальних прав державних службовців, який зможе адекватно реагувати на зміни у соціально-економічній ситуації та на виклики, що постають перед державною службою. Відсутність такого механізму, а також недостатня увага до його елементів, призводить до правової незахищеності державних службовців у соціальній сфері.

Аналіз системи захисту соціальних прав державних службовців надасть можливість чіткіше окреслити її складові елементи, розкрити специфіку взаємодії цих елементів та оцінити ефективність захисту в умовах реформування системи державного управління. Встановлення елементів такого механізму дозволить краще зрозуміти, як правові норми та органи державної влади впливають на реалізацію й забезпечення соціальних прав. У процесі дослідження важливо також висвітлити відмінності між механізмами реалізації та захисту прав, що допоможе підвищити ефективність функціонування системи соціального захисту держслужбовців в Україні.

Стан опрацювання цієї проблематики. Варто зазначити, що форми захисту соціальних прав держслужбовців є ще малодослідженим. Окремі питання загального характеру були висвітлені у наукових роботах наступних науковців: В. А. Багрій, Ю. Г. Барабаш, Ю. А. Будник, Л. М. Булкат, В. Я. Буряк, А. П. Горзов, О. Г. Данильян, О. А. Долгий, Т. П. Єгорова-Луценко, М. І. Іншин, О. С. Кальян, Ю. В. Кузьменко, І. В. Лагутіна, О. В. Муза, В. В. Назаров, Ю. Ю. Пайда, С. П. Параниця, М. І. Попадинець, М. В. Савчин, Д. П. Садчиков, В. В. Скоріков, Б. І. Стахура, Г. В. Форос, Ю. С. Шемшученко, І. А. Шуміло та інші.

Метою статті є аналіз видів елементів механізму захисту соціальних прав державних службовців в Україні.

Виклад основного матеріалу. Аналіз чинного законодавства свідчить про те, що державні службовці можуть реалізувати своє право на захист соціальних прав у трьох основних формах: самозахист, адміністративний захист та судовий захист. Кожна з цих форм має власні правові підстави, специфіку реалізації та обмеження щодо застосування. Важливо зазначити, що ефективність обраної форми захисту залежить від конкретних обставин порушення прав та правової ситуації, у якій опиняється державний службовець.

Самозахист як форма захисту соціальних прав державних службовців, є доволі спірним і суперечливим поняттям у наукових колах. Серед дослідників відсутня єдність у тлумаченні цього інституту. Наприклад, С. П. Параниця визначає самозахист як сукупність дій, що не суперечать закону і є спрямованими на захист своїх прав без залучення компетентних органів державної влади. На його думку, це дії, спрямовані на припинення протиправних посягань або порушень прав особи без звернення до судових чи адміністративних органів [1, с. 37]. Таким чином, самозахист передбачає, що державний службовець самостійно вирішує, як захистити свої права, при цьому його дії не повинні суперечити законодавству. Однак особливістю самозахисту є те, що він не потребує безпосередньої участі інших посадових осіб або державних органів. У контексті державної служби можливості самозахисту є обмеженими, оскільки службовці зобов'язані діяти в межах законодавства та внутрішніх регламентів. Єдиним загальновизнаним прикладом самозахисту є відмова від виконання явно злочинного наказу, а також повідомлення вищих органів влади про такий наказ.

У цьому контексті державний службовець, застосовуючи самозахист, не може повністю уникнути комунікації з компетентними органами, проте ключовим є прояв волі до захисту своїх прав та недопущення протиправних дій. Важливим аспектом є те, що така форма самозахисту, яка полягає у відмові виконувати злочинні накази та інформуванні про них відповідні органи, дозволяє державному службовцеві уникнути відповідальності та зберегти соціальні гарантії. У разі успішного застосування самозахисту службовець не тільки зберігає свої соціальні права, а й уникне соціальних ризиків, таких як позбавлення пенсії, надбавок чи інших спеціальних пільг, які гарантовані державою.

Отже, самозахист як форма захисту соціальних прав державних службовців має свої межі та обмеження, однак залишається важливим інструментом у правовій системі, що дозволяє індивідуально реагувати на правопорушення без втручання зовнішніх органів.

Тлумачення наказу як злочинного дійсно потребує додаткового уточнення, оскільки чинне законодавство та рішення Конституційного Суду України не містять чітких критеріїв для визначення цього поняття. Відсутність чіткої регламентації залишає значний простір для суб'єктивних трактувань і створює ризики для державних службовців, які намагаються захистити свої права через відмову виконувати явно злочинний наказ. Згідно з ч. 2 ст. 41 Кримінального кодексу України, законним є той наказ, який «відданий особою в належному порядку та в межах її повноважень, не суперечить чинному законодавству та не порушує чи не пов'язаний із порушенням конституційних прав та свобод» [2]. Відповідно, злочинний наказ можна розглядати як такий, що не відповідає повноваженням керівника державної служби та примушує до порушення законодавчо закріплених прав та свобод, включаючи ті, що охороняються Конституцією України.

Проте на практиці визначення порушення прав є складним і потребує додаткового тлумачення, оскільки законодавство не завжди дає однозначні відповіді на питання щодо правомірності дій державного службовця у випадку відмови від виконання наказу. У більшості випадків, оцінка дій службовця щодо невиконання наказу може бути спотворена через корупційні фактори та суб'єктивні впливи, що робить такі дії особливо ризикованими для службовця. Крім того, правозастосовна практика в Україні іноді не забезпечує об'єктивної та справедливої оцінки таких ситуацій.

Таким чином, самозахист соціальних прав державного службовця, який полягає в утриманні від виконання злочинного наказу, спрямований на забезпечення законності його діяльності та збереження правомірного статусу для подальшого кар'єрного розвитку. Однак, існуючі правові механізми потребують удосконалення, особливо в частині гарантування безпеки для державного службовця в ситуаціях відмови від виконання наказу. Це включає необхідність чіткого тлумачення оціночних та суб'єктивних понять у законодавстві, що дозволить знизити ризики свавільного трактування дій службовців і забезпечить правову захищеність їхніх соціальних прав.

Захист соціальних прав в адміністративному порядку може набувати як загального, так і спеціального характеру, залежно від правовідносин, у яких перебуває державний службовець. Загальний характер адміністративного захисту стосується випадків оскарження державним службовцем рішень, дій або бездіяльності посадових осіб, які не мають прямого зв'язку з проходженням державної служби, але стосуються соціальних прав. Наприклад, це може бути оскарження рішень посадових осіб Пенсійного фонду чи органів місцевого самоврядування щодо розміру пенсійного забезпечення, соціальних пільг, надання службового житла або отримання освіти членами сім'ї державного службовця. З іншого боку, спеціальний характер адміністративного захисту передбачає вирішення питань, пов'язаних безпосередньо з проходженням державної служби та захистом соціальних прав, що впливають з виконання професійних обов'язків. Це включає питання оплати праці, соціального страхування, відпусток, пенсійного забезпечення, які виникають у зв'язку з виконанням службових обов'язків державного службовця. Як справедливо зауважує В. Я. Бурак, однією з ключових проблем адміністративного захисту є те, що «державний апарат постійно реформується, а отже, компетенція органів державної влади, які здійснюють адміністративний захист, є невизначеною або постійно змінюється» [3, с. 191]. Така нестабільність у правовому регулюванні значно ускладнює доступ державного службовця до процедур адміністративного оскарження. Невизначеність компетенції уповноважених органів та постійні зміни у їх функціях створюють додаткові труднощі при зверненні державних службовців до адміністративних інстанцій. Це призводить до складнощів у визначенні переліку органів для подання скарги, а також унеможливорює чітке розуміння ієрархії органів, до яких службовці мають звертатися.

Крім того, постійні зміни в організації державної влади значно впливають на строки розгляду скарг і роблять процес відстежування стану їх розгляду більш тривалим і непрозорим. Виникає ризик затягування адміністративних процедур, що порушує принцип ефективності адміністративного захисту соціальних прав і знижує рівень довіри до державної системи в цілому. У зв'язку з цим, удосконалення механізмів адміністративного захисту, зокрема у сфері соціальних прав, є необхідною умовою для забезпечення правової визначеності та підвищення ефективності правозастосовної діяльності.

Спеціальний характер має захист в адміністративному порядку тих соціальних прав, що обумовлюються вступом, проходженням чи звільненням із державної служби. Процедура захисту таких прав визначена у ст. 11 Закону України «Про державну службу», згідно з якою державний службовець протягом місяця з моменту встановлення факту порушення чи перешкоджання реалізації його прав на державну службу «може подати керівнику скаргу із зазначенням інформації про порушення його прав», а також «може вимагати від керівника утворення комісії для перевірки вказаних фактів». Обов'язок керівника полягає у наданні «письмової обґрунтованої відповіді не пізніше, ніж на 20 календарний день з дня отримання скарги». Якщо відповідь не було надано або державний службовець із нею не погоджується він може звернутися із «скаргю до суду» [4]. Варто зазначити, що дана норма та порядок адміністративного оскарження були значно змінені у законодавстві із якого було видалено положення щодо складу комісії, її роботи та права оскаржувати її рішення чи рішення керівника до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної служби. Такі зміни є доволі неоднозначними, адже відсутність у профільному законі й підзаконних нормативно-правових актах складу та порядку відбору у члени комісії із перевірки достовірності наданої інформації ставить під сумнів об'єктивність їх роботи, збільшує ймовірність конфлікту інтересів, залежності та тиску з боку державного службовця чи керівника. Також, потребує уточнення обов'язковість письмової форми надання скарги та право на комунікацію із використанням електронної пошти. Зі свого боку, право на звернення до суду направлене на оперативність розгляду порушення. Хоча варто наголосити, що розгляд порушення соціальних прав в адміністративному порядку не скасовує право на звернення до суду, незалежно від результатів чи етапу адміністративного оскарження.

Найбільш поширеною та гарантованою формою захисту соціальних прав державного службовця є судова. У більшості випадків захист соціальних прав проводиться у порядку адміністративного судочинства, оскільки порушення пов'язані або з діями керівника, або з діями інших посадових осіб органів публічної влади. У даному контексті І. В. Лагутіна, зауважує про проблему рівності сторін, особливо в трудових спорах, де працівник є більш слабкою стороною, адже відсутня і формальна, і процесуальна рівність, а сам працівник в силу свого становища не може надати достатніх доказів, у тому числі, письмових [5, с. 7]. Саме це і є обґрунтуванням вибору адміністративного судочинства, яке дозволяє вирішити проблему відсутності рівності між сторонами правового спору та захистити права державного службовця. Для цивільного судочинства характерним є розгляд справ про розмір моральної та матеріальної компенсації завданої порушенням соціальних прав державному службовцю.

Тож, форми захисту, як елемент механізму захисту соціальних прав державних службовців володіють наступними особливостями:

1. Форми захисту, як елемент механізму захисту соціальних прав державних службовців є взаємозамінними. Тобто, використання права на самозахист чи подання скарги в адміністративному порядку не скасовує право на звернення до суду для державного службовця. Вибір форми захисту соціальних прав обумовлюється обставинами конкретної справи, оперативністю припинення порушення соціальних прав.

2. Форми захисту, як елемент механізму захисту соціальних прав державних службовців є обмеженими. У випадку самозахисту обмеження стосується дозволених варіантів поведінки, що стосується лише бездіяльності у виконання явно злочинного наказу. Обмеженим є й адміністративне оскарження, яке в питаннях проходження державної служби

розглядається лише керівником державного службовця. Обмеження у судовому розгляді стосуються неможливості більш оперативного проведення адміністративного судочинства, як це характерно для цивільного.

3. Форми захисту, як елемент механізму захисту соціальних прав державних службовців мають системний характер. Тобто, кожна форма захисту є логічно групованим набором із засобів, способів та методів захисту соціальних прав. Її застосування узгоджується із законодавством та відповідає сутності правопорушення. Порухення системності у застосуванні форми захисту соціальних прав державного службовця призведе до її не ефективності у досягненні мети з припинення правопорушення та відновлення порушених соціальних прав.

Висновки. Таким чином, на підставі проведеного аналізу форм захисту соціальних прав державних службовців можна зробити висновок, що механізм їх захисту має кілька основних форм реалізації, вибір яких залежить як від норм законодавства, так і від конкретних обставин та волевиявлення самого державного службовця. Судовий, адміністративний та самозахист є ключовими елементами цього механізму, кожен з яких має власну специфіку, переваги та недоліки. Водночас, правове регулювання потребує подальшого вдосконалення, особливо в частині деталізації повноважень суб'єктів, відповідальних за захист соціальних прав державних службовців, та їх більш чіткої спеціалізації саме на питаннях соціального забезпечення.

Окремої уваги заслуговує необхідність підвищення рівня захищеності державного службовця в умовах подання скарг на дії керівництва, зокрема збереження його спеціального правового статусу. Аналіз взаємодії елементів механізму захисту соціальних прав свідчить про їхню рівнозначну важливість та взаємозалежність: недоліки в роботі хоча б одного з цих елементів значно знижують загальну ефективність системи захисту.

Крім того, було встановлено, що механізм захисту соціальних прав державних службовців виконує не лише захисну, але й превентивну функцію, адже своєю дією він запобігає вчиненню правопорушень, показуючи негативні наслідки і невідворотність відповідальності для порушників.

Список використаних джерел:

1. Параниця С. П. Самозахист прав в адміністративному праві. *Адміністративне право та процес України: пріоритетні напрями розвитку в умовах демократизації*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції пам'яті доктора юридичних наук, професора, Заслуженого діяча науки і техніки України Леоніда Васильовича Ковалю. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. С. 35–38.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. С. 131.
3. Буряк В. Я. Адміністративний захист трудових прав та законних інтересів працівників. *Університетські наукові записки*, 2018. № 59. С. 189–198.
4. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2016. № 4. С. 43.
5. Лагутіна І. В. Судовий захист як юрисдикційна форма захисту особистих немайнових трудових прав. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2014. № 5. С. 51–54.

ЦИВІЛІСТИКА

БОРИСЕНКО С. І.,
викладач кафедри права
(Вищий навчальний приватний
заклад «Дніпровський гуманітарний
університет»)

УДК 347.44

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.15>

ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ ДОГОВОРІВ В ЕЛЕКТРОННІЙ ФОРМІ

У статті розглядаються особливості укладання договорів в електронній формі, які набувають особливої актуальності в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій та цифровізації бізнес-процесів. Поява нових форм комунікації та онлайн-платформ суттєво змінила традиційний підхід до укладення угод, що дозволяє здійснювати правочини швидше і з меншими витратами. Досліджується правова природа електронних договорів, їх переваги та недоліки в порівнянні з традиційними формами укладення угод, з акцентом на ефективність і зручність цього процесу.

У статті аналізуються ключові аспекти, що стосуються укладення електронних договорів, такі як юридичне визнання електронних підписів, роль електронних документів у правовому регулюванні, а також вимоги до їхньої форми. Окремо розглядаються нормативно-правові акти, які регулюють електронні правочини в Україні, включаючи Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» та Закон «Про електронний цифровий підпис».

Автори багатьох наукових статей підкреслюють, що хоча електронні договори забезпечують вищу швидкість укладення угод і знижують витрати на їх оформлення, існують також ризики, пов'язані з безпекою даних, анонімністю учасників угоди та потенційними спорами. Обговорюються проблеми, які можуть виникати у зв'язку з недосконалістю технологій, такими як можливість підробки електронного підпису чи зловживанням при укладенні угод.

Також досліджуються міжнародні норми та стандарти, які регулюють електронну комерцію, зокрема, директиви Європейського Союзу, які встановлюють вимоги до електронних угод і цифрових підписів. Це дозволяє провести паралелі між українським законодавством та міжнародними практиками, що підвищує рівень захисту прав учасників правовідносин у сфері електронної комерції.

У висновках статті наголошується на важливості подальшого розвитку правового регулювання укладення електронних договорів, з метою забезпечення захисту прав і законних інтересів учасників правовідносин, а також підвищення прозорості і ефективності бізнес-процесів. Пропонується переглянути існуюче законодавство та врахувати нові технології, які можуть підвищити безпеку та надійність електронних угод. Стаття підкреслює необхідність активного моніторингу нових тенденцій у сфері електронної комерції та їх впливу на правову систему.

Ключові слова: електронні договори, електронний підпис, правове регулювання, інформаційні технології, електронна комерція, безпека даних.

Borysenko S. I. Features of concluding contracts in electronic form

The article examines the features of concluding contracts in electronic form, which have become particularly relevant in the context of the rapid development of information technologies and the digitalization of business processes. The emergence of new forms of communication and online platforms has significantly changed the traditional approach to contract formation, allowing transactions to be conducted more quickly and at lower costs. The legal nature of electronic contracts is explored, along with their advantages and disadvantages compared to traditional forms of agreement, emphasizing the efficiency and convenience of this process.

Key aspects related to the conclusion of electronic contracts are analyzed, including the legal recognition of electronic signatures, the role of electronic documents in legal regulation, and the requirements for their form. Specific attention is given to the regulatory acts governing electronic transactions in Ukraine, including the Law of Ukraine “On Electronic Documents and Electronic Document Management” and the Law “On Electronic Digital Signatures.”

The authors highlight that while electronic contracts provide greater speed in concluding agreements and reduce costs for their execution, there are also risks associated with data security, the anonymity of transaction participants, and potential disputes. Issues that may arise due to technological shortcomings, such as the possibility of electronic signature forgery or abuse in contract formation, are discussed.

International norms and standards regulating electronic commerce are also explored, particularly the European Union directives that establish requirements for electronic agreements and digital signatures. This allows for parallels to be drawn between Ukrainian legislation and international practices, enhancing the level of protection for the rights of participants in electronic commerce.

In the conclusions, the article emphasizes the importance of further developing the legal regulation of electronic contract formation to ensure the protection of the rights and legitimate interests of the parties involved, as well as to increase the transparency and efficiency of business processes. It is proposed to revise existing legislation and consider new technologies that can enhance the security and reliability of electronic agreements. The article underscores the need for active monitoring of new trends in electronic commerce and their impact on the legal system.

Key words: *electronic contracts, electronic signatures, legal regulation, information technologies, electronic commerce, data security.*

Вступ. В умовах швидкого розвитку інформаційних технологій та цифровізації бізнес-процесів укладення договорів в електронній формі стало невід’ємною складовою сучасного комерційного обігу. Актуальність цієї теми зумовлена не лише зростанням популярності онлайн-торгівлі та електронних послуг, але й потребою у швидкості, ефективності та зручності в процесі укладення угод. У сучасному світі, де час і ресурси мають величезне значення, електронні договори дозволяють суттєво зменшити витрати на оформлення угод та скоротити терміни їх реалізації.

Крім того, електронна форма укладення договорів відповідає вимогам сучасного споживача, який прагне оперативного отримувати послуги без зайвих витрат часу. Важливо також врахувати, що перехід на електронні форми угод супроводжується змінами в правовому регулюванні, що вимагає від бізнесу адаптації до нових норм і стандартів.

Таким чином, дослідження особливостей укладення договорів в електронній формі є важливим кроком для розуміння сучасних тенденцій у комерційних правовідносинах та забезпечення належного правового захисту учасників електронних угод. Це дослідження має на меті визначити правові аспекти укладення електронних договорів, їх переваги, недоліки та ризики, а також вивчити можливості для подальшого вдосконалення законодавчого регулювання в цій сфері.

Дослідження електронної комерції в цілому, а також регулювання електронних торгів, було темою наукових праць таких вчених, як А. Воронова, А. Саммер, Г. Дункан, К. Пейтель, Н. Джерк, П. Сінг, С. Кехель та Ю. Асадчев.

Постановка завдання. Метою статті є розглянути особливості укладення договорів в електронній формі.

Результати дослідження. Електронна комерція так швидко інтегрувалася в наше повсякденне життя, що законодавець не лише не встиг належно регулювати правовідносини, які вже тривалий час існують, але, на мою думку, навіть не усвідомив, що потрібно почати цю роботу. Віртуальне середовище охопило соціальні комунікації та значно спростило процес отримання різних матеріальних благ.

Саме поняття «електронна торгівля», згадане в статті 3 Закону «Про електронну комерцію», використовує термін «електронний правочин», який здійснюється за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем [2]. У контексті Закону про електронну комерцію «електронний правочин» визначається як дія, що виконується особою для набуття, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем. У цьому аспекті Закон про електронну комерцію доповнює установлене визначення «правочин», яке наведене в статті 202 Цивільного кодексу України, кваліфікуючою ознакою електронного правочину, що характеризує його як такий, що здійснюється за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем. Електронний договір є угодою між двома або більше сторонами, що спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, оформленою в електронній формі відповідно до пункту 5 частини 1 статті 3 Закону України «Про електронну комерцію». Згідно з частиною 2 абзацом 2 статті 639 Цивільного кодексу України, договір, укладений з використанням інформаційно-комунікаційних систем за згодою всіх сторін, вважається укладеним у письмовій формі. Враховуючи положення частини 1 статті 181 Господарського кодексу України, можна стверджувати, що укладання договорів відбувається відповідно до правил Цивільного кодексу, з урахуванням особливостей, зазначених у Господарському кодексі [1].

Зокрема, укладення господарських договорів може здійснюватися в спрощеній формі, з використанням листів, факсограм, телеграм, телефонограм та інших засобів електронної комунікації. Також можливо підтвердження прийняття виконання замовлення, якщо для цього виду угод не встановлено спеціальних норм. Таким чином, електронний договір може розглядатися як укладений у письмовій формі відповідно до статей 205 і 207 Цивільного кодексу України.

Важливо зазначити, що електронний договір повинен містити всі істотні умови для відповідного виду угоди, інакше він може бути визнаний неукладеним або недійсним через неналежне оформлення в письмовій формі згідно з вимогами закону. Відповідно до частини 1 статті 638 Цивільного кодексу України, договір вважається укладеним, якщо сторони досягли згоди з усіх істотних умов у відповідній формі.

Основною метою підписання договору є необхідність ідентифікації підписанта, підтвердження його згоди з умовами угоди, а також забезпечення цілісності даних в електронній формі. Це означає, що електронний договір має бути підписаний електронним підписом.

Згідно з частиною першою статті 12 Закону України «Про електронну комерцію», моментом підписання електронного договору є використання електронного підпису або електронного цифрового підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис». Це може також включати використання електронного підпису з одноразовим ідентифікатором, що визначено цим законом, або аналога власноручного підпису за письмовою згодою сторін, в якій повинні бути вказані зразки відповідних аналогів підписів.

Крім того, не завжди створення окремого електронного договору вимагає виготовлення окремого електронного документа. Тобто, електронний договір можна укласти як у спрощеній формі, так і традиційно, у вигляді окремого документа.

Електронний договір може містити додаткову інформацію, яка виходить за межі істотних умов, визначених Цивільним кодексом України. Ця інформація може включати технології

укладення угоди, процедури накладання електронних підписів, порядок внесення змін до умов договору, а також спосіб акцепту пропозиції укласти договір. Важливими аспектами є порядок обміну електронними повідомленнями між сторонами під час виконання зобов'язань, технічні засоби ідентифікації сторін, умови виправлення помилок при укладанні договору та посилання на умови, що включаються до договору через перенаправлення до інших електронних документів [3, с. 224].

Угода укладається шляхом пропозиції однією стороною укласти договір (оферти) та прийняття цієї пропозиції (акцепту) другою стороною, що формує правові зобов'язання між сторонами.

Пропозиція укласти електронний договір, або оферта, може бути сформульована через надсилання комерційного електронного повідомлення, розміщення інформації про угоду в Інтернеті чи в інших інформаційно-комунікаційних системах. У такій пропозиції можуть бути вказані умови, які містяться в іншому електронному документі, з можливістю перенаправлення (відсилання) до цього документа. Особи, які отримують цю пропозицію укласти електронний договір, мають мати безперешкодний доступ до електронних документів, що містять умови угоди, через перенаправлення до відповідних матеріалів. Якщо сторони електронного договору мали можливість ознайомитися з умовами, які містяться в іншому електронному документі, це не може стати підставою для визнання угоди недійсною.

Відповідь на пропозицію про укладання електронного договору, тобто акцепт, може бути надана кількома способами. По-перше, шляхом надсилання електронного повідомлення особі, яка зробила оферту. По-друге, шляхом заповнення електронної форми або заяви, що підтверджує прийняття пропозиції. По-третє, акцепт може здійснюватися через дії, які чітко визначені в інформаційній системі, де розміщено пропозицію, якщо ці пояснення логічно пов'язані з пропозицією.

При цьому важливо зауважити, що оферта або електронний договір повинні містити усі істотні умови. Якщо покупець або замовник укладає електронний договір, здійснюючи замовлення через інформаційно-комунікаційні системи, продавець або виконавець зобов'язаний оперативно підтвердити отримання такого замовлення. Замовлення або підтвердження про його прийняття вважається отриманим у момент, коли сторона електронного договору отримує доступ до нього. Якщо укладання електронного договору відбувається в системі електронної комерції, особа повинна пройти процедуру ідентифікації в цій системі та відповісти на пропозицію відповідно до вказівок, визначених частиною шостою статті. Документ, що оформляється, може мати довільну форму, але має містити істотні умови, передбачені чинним законодавством. Інформаційна система суб'єкта електронної комерції повинна надавати технічну можливість змінювати інформацію до моменту акцепту пропозиції.

Місцем укладання електронного договору вважається місцезнаходження юридичної особи або місце фактичного проживання фізичної особи, яка є продавцем або постачальником товарів, робіт чи послуг. Момент виконання обов'язків продавця з передачі товару споживачеві регулюється відповідно до положень Цивільного кодексу України про купівлю-продаж, якщо інше не передбачено цим Законом. Якщо предметом електронного договору є надання послуг у сфері електронної комерції, обов'язок постачальника перед споживачем вважається виконаним у момент, коли надана послуга відповідає вимогам, зазначеним у договорі або законодавстві. У випадку, коли електронний договір стосується виконання робіт, обов'язок виконавця перед замовником вважається виконаним, коли результат виконаної роботи відповідає встановленим договором чи законодавством вимогам.

Документ, що підтверджує виконання електронного правочину, має містити певні важливі відомості, такі як умови і порядок повернення товару або відмови від виконання робіт чи надання послуг; найменування продавця, виконавця або постачальника, його місцезнаходження та процедуру прийняття претензій; гарантійні зобов'язання і інформацію про інші послуги, пов'язані з товаром або виконаною роботою; а також порядок розірвання договору, якщо строк його дії не визначено.

Однак, це положення не поширюється на електронні правочини, що стосуються одноразового надання інформаційних електронних послуг або послуг проміжного характеру, для яких оплата здійснюється дистанційно. Постачальник таких послуг зобов'язаний надати споживачеві можливість ознайомитися з найменуванням постачальника, його місцезнаходженням та процедурою прийняття претензій щодо послуги [4, с. 396–401].

Електронний договір, укладений шляхом обміну електронними повідомленнями та підписаний відповідно до статті 12 Закону України «Про електронну комерцію», прирівнюється до договору, укладеного у письмовій формі з усіма відповідними правовими наслідками. Кожен примірник електронного документа з накладеним на нього підписом вважається оригіналом цього документа.

Відповідно до пункту 12 частини 1 статті 1 Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», електронний підпис визначається як електронні дані, які підписувач додає до інших електронних даних або логічно пов'язує з ними, використовуючи їх як підпис. Кваліфікований електронний підпис має таку ж юридичну силу, як і підпис, виконаний власноруч, і підлягає презумпції відповідності з ним. Таким чином, електронний підпис або печатка не можуть бути визнані недійсними виключно на підставі їх електронної форми чи невідповідності вимогам до кваліфікованого електронного підпису або печатки.

Висновки. Укладення електронних договорів є важливим аспектом сучасної комерційної діяльності, що відповідає вимогам часу та новим технологічним реаліям. Запровадження електронної форми договорів забезпечує швидкість, зручність і економію ресурсів у процесі укладення угод. Згідно з чинним законодавством України, електронні договори мають таку ж юридичну силу, як і традиційні письмові угоди, що створює умови для легітимності та правової визначеності електронних правочинів.

Особливості укладення електронних договорів, включаючи вимоги до оферти, акцепту та електронних підписів, визначаються нормами Цивільного та Господарського кодексів України, що сприяє чіткому регулюванню відносин між сторонами. Правові механізми, які забезпечують ідентифікацію учасників угоди та підтвердження їхньої згоди, грають ключову роль у створенні безпечного середовища для здійснення електронних правочинів.

Однак, незважаючи на численні переваги, існують також виклики, пов'язані з правозастосуванням та адаптацією учасників ринку до нових умов. Це стосується, зокрема, питання забезпечення належної безпеки електронних підписів, технічної грамотності учасників та доступності необхідних технологій.

Таким чином, електронні договори стають невід'ємною частиною комерційної діяльності в Україні, і їх популярність буде зростати в умовах постійного розвитку інформаційних технологій. Важливо, щоб усі учасники процесу укладення електронних угод розуміли свої права та обов'язки, що сприятиме формуванню стабільного та ефективного ринку електронної комерції.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України. 16 січня 2003 року № 435-IV (зі змінами та доповнення) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 15.10.2024 року)
2. Про електронну комерцію. Закон України від 03.09.2015 р. № 675-VIII. Про електронну комерцію. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text> (дата звернення 15.10.2024 року)
3. Гладько Ю.О. Використання електронного підпису при укладенні зовнішньоекономічних договорів громадянами України та юридичними особами України. *Актуальні проблеми інтелектуального, інформаційного, IT та Інтернет права* : матеріали П'ятої міжнар. наук.-практич. конф. (м. Львів, 28 трав. 2021 р.). Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка. Львів, 2021. 224 с.
4. Хижняк О.С. Електронний договір: правовий аспект та особливості укладення. *Економіка та управління підприємствами*. 2017. № 10. С. 396–401.

ВОЛКОВА Ю. А.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права
(Вищий навчальний заклад «Київський
університет ринкових відносин»)

УДК 34:659

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.16>

ПРАВО НА ЗАБУТТЯ ЯК ОДНЕ З ОСНОВНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ У ЦИФРОВУ ЕПОХУ

У статті проведено аналіз одного з основних прав людини у цифрову епоху – права на забуття. Вказано, що з початку розвитку сучасних технологій, зокрема з появою всесвітньої системи Інтернет, людство увійшло у часи, коли реалізувати свої права можливо не тільки у матеріальному вимірі, а й у цифровому, у зв'язку з чим постають питання гарантування та захисту цифрових прав людини. Більше того, повномасштабна війна в Україні стала каталізатором низки проблем у гарантуванні прав людини. З одного боку цифровізація є підґрунтям для гібридної війни та «хакерних атак», викрадення інформації, спотворення даних, з іншого боку вона створює умови для доступу до різних видів публічних та інших послуг, впровадження цифрових інструментів у системі захисту прав громадян має стати основою для гарантування доступу до якісних публічних послуг.

Констатовано, що поняття «цифрові права» не закріплено у чинному національному законодавстві, що викликає певні труднощі у підходах правозастосування. Окремі автори вказують, що під цифровими правами доцільно розуміти систему норм та правил поведінки, які закріплюють права і свободи людини щодо належного та доступу та використання електронних пристроїв, можливості створення, використання і публікацію цифрових товарів, а також комунікаційних мереж, зокрема, мережі Інтернет.

Зазначено, що поява цифрових прав пов'язана з виникненням права вимагати видалення персональних даних, конфіденційної інформації про особу з мережі Інтернет. Зокрема таке право має назву «право на стирання» або «право бути забутим».

Зроблено висновок, що право бути забутим хоч і відносно нове, проте воно є одним із основних прав людини у цифрову епоху. Звісно введення цього права стикається з невизначеністю у правозастосовній сфері та з американського погляду, європейське право бути забутим катастрофічне для свободи вираження, проте «право бути забутим» – це відносно недавня і нова юридична концепція з великими наслідками для інтернет-політики, свободи вираження поглядів та конфіденційності. Саме це призводить до необхідності впровадження в Україні права на забуття, зокрема проведення реформи законодавства у сфері захисту персональних даних шляхом уведення відповідних норм у чинне національне законодавство. Крім того варто створити принципово нові інструменти захисту особи від розміщення персональних даних, а також механізми видалення цих матеріалів через запровадження механізму юридичної відповідальності.

Ключові слова: права людини, право на забуття, цифровізація, цифрова сфера, забезпечення прав і свобод людини, штучний інтелект.

Volkova Yu. A. The right to be forgotten is one of the basic human rights in the digital age

The article analyzes one of the basic human rights in the digital age – the right to forget. It is indicated that since the beginning of the development of modern technologies, in particular with the advent of the global Internet system, humanity has entered a time when it is possible to exercise its rights not only in the material dimension, but also in the digital one, in connection with which questions arise of guaranteeing and protecting digital human rights. Moreover, the full-scale war in Ukraine has become a catalyst for a number of problems in guaranteeing human rights. On the one hand, digitalization is the basis for hybrid warfare and «hacker attacks», theft of information, distortion of data, on the other hand, it creates conditions for access to various types of public and other services, the introduction of digital tools in the system of protection of citizens' rights should become the basis for guaranteeing access to quality public services.

It is stated that the concept of «digital rights» is not enshrined in the current national legislation, which causes certain difficulties in approaches to law enforcement. Some authors point out that digital rights should be understood as a system of norms and rules of conduct that enshrine human rights and freedoms regarding proper access and use of electronic devices, the possibility of creating, using and publishing digital goods, as well as communication networks, in particular, the Internet.

It is noted that the emergence of digital rights is associated with the emergence of the right to demand the removal of personal data, confidential information about a person from the Internet. In particular, such a right is called the «right to erasure» or «the right to be forgotten».

It is concluded that the right to be forgotten, although relatively new, is one of the basic human rights in the digital age. Of course, the introduction of this right faces uncertainty in the field of law enforcement, and from the American point of view, the European right to be forgotten is catastrophic for freedom of expression, but the «right to be forgotten» is a relatively recent and new legal concept with major implications for Internet politics. freedom of expression and privacy. This leads to the need to introduce the right to be forgotten in Ukraine, in particular, to reform the legislation in the field of personal data protection by introducing appropriate norms into the current national legislation. In addition, it is necessary to create fundamentally new tools for protecting a person from posting personal data, as well as mechanisms for deleting these materials through the introduction of a mechanism of legal liability.

Key words: *human rights, the right to be forgotten, digitalization, digital sphere, ensuring human rights and freedoms, artificial intelligence.*

Постановка проблеми. Основою будь-якого демократичного ладу та розвиненого суспільства є зафіксований на рівні Конституції обов'язок держави забезпечити права та свободи людини. Зокрема ст. 3 Конституції України визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

З початку розвитку сучасних технологій, зокрема з появою всесвітньої системи Інтернет, людство увійшло у часи, коли реалізувати свої права можливо не тільки у матеріальному вимірі, а й у цифровому, у зв'язку з чим постають питання гарантування та захисту цифрових прав людини.

Більше того, повномасштабна війна в Україні стала каталізатором низки проблем у гарантуванні прав людини. З одного боку цифровізація є підґрунтям для гібридної війни та «хакерних атак», викрадення інформації, спотворення даних, з іншого боку вона створює умови для доступу до різних видів публічних та інших послуг, впровадження цифрових інструментів у системі захисту прав громадян має стати основою для гарантування доступу до якісних публічних послуг.

Метою статті є аналіз одного з основних прав людини у цифрову епоху – права забуття.

Виклад основного матеріалу. Варто вказати, що поняття «цифрові права» не закріплено у чинному національному законодавстві, що викликає певні труднощі у підходах правозастосування. Окремі автори вказують, що під цифровими правами доцільно розуміти систему норм та правил поведінки, які закріплюють права і свободи людини щодо належного та доступу та використання електронних пристроїв, можливості створення, використання і публікацію цифрових товарів, а також комунікаційних мереж, зокрема, мережі Інтернет [2].

Доцільно зазначити, що поява цифрових прав пов'язана з виникненням права вимагати видалення персональних даних, конфіденційної інформації про особу з мережі Інтернет. Зокрема таке право має назву «право на стирання» або «право бути забутим».

Початок «сучасного» розуміння права на забуття бере свій початок з Конвенції «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних» 1981 року, що передбачає для кожного право вимагати виправлення або знищення даних про нього, якщо в процесі обробки такої інформації було порушено норми міжнародного та вітчизняного законодавства [3].

Донедавна одним із основних актів ЄС у цій сфері була Директива 95/46/ЄС «Про захист фізичних осіб стосовно обробки персональних даних і про вільне переміщення таких даних» [4]. Утім 27 квітня 2016 року було зроблено наступний крок, а саме прийнято Регламент ЄС 2016/679 «Про захист фізичних осіб стосовно обробки персональних даних та про вільне переміщення таких даних», що замінив Директиву 95/46/ЄС.

Отже, Загальний регламент захисту даних (далі – GDPR) регулює, як персональні дані повинні збиратися, оброблятися та стиратися [5]. «Право бути забутим», яке отримало своє закріплення після рішення Суду ЄС 2014 року, яке встановило прецедент для положення про право на стирання, що міститься в GDPR.

Право на забуття все ще дуже багато обговорюється на глобальному рівні, частково через конфлікти в його інтерпретації, а також через практичні питання щодо його реалізації. Воно першим впливає з права на стирання, давнього принципу в європейських законах про захист даних. Починаючи з Директиви ЄС про захист даних 1995 року, особам було надано право видаляти всі персональні дані, пов'язані з ними, коли вони залишають послугу або закривають обліковий запис. Але тлумачення права бути забутим було розширено після знакового рішення Суду Європейського Союзу (CJEU) у 2014 році. У справі Google Spain CJEU [6] постановив, що, виподаячи з їхнього права на стирання, особи мають право на видалення зі списку. Це означає, що вони можуть вимагати, щоб пошукові системи вилучили певні посилання зі свого пошукового індексу, якщо результати містять особисту інформацію, яка є «неадекватною, нерелевантною або більше не актуальною або надмірною».

Це рішення викликало ряд занепокоєнь, зокрема щодо його практичної реалізації пошуковими системами. У 2015 році Google створив консультативну раду з права бути забутим розробити рекомендації щодо «виконання балансу між правом особи на конфіденційність та інтересом громадськості до доступу до інформації». У лютому 2018 року Google оголосив, що отримав 2,4 мільйона запитів на видалення URL-адрес із пошуку Google з 2014 року, що ілюструє великі проблеми, з якими стикається компанія для дотримання рішення Суду ЄС [7].

Після рішення Суду ЄС від 2014 року право на забуття було включено до нещодавно прийнятого Загального регламенту ЄС про захист даних (GDPR) [8] і все більше набирає обертів у всьому світі. У всьому світі право бути забутим викликало як значний інтерес, так

і занепокоєння з боку судів, політиків, компаній та громадянського суспільства, оскільки залишаються різні глобальні позиції щодо цього нового права.

Критики права бути забутим стверджують, що це може призвести до широкого видалення онлайн-контенту і, таким чином, зашкодити свободі вираження поглядів та іншим правам людини. Наприклад, хоча він підтримує право на стирання, Access Now рішуче виступає проти встановлення права на видалення списку або права на невідомість [9], тому що «якщо неправильно тлумачити або реалізувати неправильно – особливо за відсутності всеосяжного закону про захист даних і з недостатньою прозорістю – це становить значну загрозу для прав людини».

Прихильники права на забуття, і зокрема права на видалення зі списку, натомість стверджують, що постійна доступність певної особистої інформації може спричинити серйозну несправедливість для фізичних осіб, без будь-якого суспільного інтересу в тому, щоб мати таку інформацію доступною. Наприклад, французький орган із захисту даних (CNIL) був одним з провідних голосів на користь глобального права на видалення списку [10].

У 2019 році в знаковому рішенні CJEU вирішив у рамках справи Google v CNIL [11], що територіальна сфера права на забуття та зобов'язання щодо видалення на списку відповідно до законодавства ЄС (GDPR) застосовуються лише до території ЄС.

Отже з моменту рішення Суду Європейського Союзу від 13 травня 2014 року особи, які проживають в Європі, і тому захищені європейським законодавством, можуть вимагати відсилання результатів у пошуковій системі, коли пошук здійснюється на основі їх імені. Це право сьогодні, згідно з даними Google, визнано європейцями.

Зокрема в Італії діє Кодекс про захист персональних даних 2003 року та державна організація із захисту персональних даних, в якому право на забуття розглядається, як право кожного громадянина на видалення з архіву новин певних біографічних фактів, здатних завдати шкоди його честі або репутації [12, с. 155]. Франція вважається родоначальницею концепції права на забуття, де у 2010 році було прийнято Хартію про право на забуття, яка стала першою спробою уряду Франції запровадити концепцію права на забуття в Інтернеті до національної системи права та є зведенням норм і правил поведінки для держави й корпорацій у сфері захисту персональних даних у мережі [12, с. 155–156].

Варто вказати, що окрім громадян ЄС цим правом наділені й громадяни Великої Британії. Відповідно до імплементації Великобританії Директиви в Законі про захист даних 1998 року (далі – DPA98), явне право на стирання було пов'язане з неточністю в s12, але s10 також надав особам право запобігати обробці з метою або способом, «що спричиняє або може завдати значної шкоди або істотного лиха», де такий збиток або страждання були «необґрунтованими». Крім того, принципи захисту даних, які лежали в основі DPA98, вимагали, щоб дані були точними, актуальними, зберігалися не довше, ніж це необхідно для мети, для якої вони були зібрані, оброблялися лише щодо певної законної мети і не були надмірними щодо відповідної мети. Хоча це не призвело до чітко визначеного права на забуття, це дало людям розумні можливості для стирання своїх особистих даних.

З іншого боку, конфіденційності – це, звичайно, свобода вираження поглядів та право на доступ до інформації. Для захисту цих прав Директива передбачала звільнення від деяких зобов'язань за Директивою у випадку персональних даних, що обробляються лише для однієї з особливих цілей журналістики, мистецтва та літератури. Там, де застосовувалося звільнення, воно охоплювало положення, включаючи положення відповідно до ss10 та 12, та всі, крім одного з принципів захисту даних, де:

1) Обробка була здійснена з метою публікації будь-якого журналістського, художнього або літературного матеріалу.

2) Контролер даних обґрунтовано вважав, що, враховуючи, зокрема, особливу важливість суспільного інтересу до свободи вираження поглядів, публікація буде в суспільних інтересах, а також обґрунтовано вважав, що за будь-яких обставин дотримання будь-якого з потенційно звільнених положень буде несумісним зі спеціальними цілями.

Оскільки Інтернет став мейнстрімом, стало все більш очевидним, що Директива про захист даних не була розроблена для того, щоб мати справу зі світом, в якому інформація про людей може бути загальнодоступною на глобальній основі, потенційно безстроково, можливо, з іншої юрисдикції та доступною. Конфіденційність даних – це далеко не єдина сфера права, яка намагалася бути ефективною у віртуальному світі, але деякий час проблема забезпечення прав на захист даних проти таких підприємств, як оператори пошукових систем, що базуються в іншій країні і часто за межами ЄС, виявилася нерозв'язною [13].

Хоча у 2018 році уряд Великобританії і прийняв Закон про ЄС, щоб підготувати країну до виходу з Європейського Союзу, проте в рамках цього GDPR був включений до законодавства Великобританії повністю до 31 грудня 2020 року та відповідно був частиною законодавства Великобританії до кінця 2020 року. На початку 2021 року правова система Великобританії виключила GDPR Європейського Союзу та замінила його на GDPR Великобританії.

Всі принципи захисту даних ЄС були змінені відповідно до правової системи Великобританії, що стосувалося всі форми захисту персональних даних, включаючи те, як вони застосовуються, хто їх застосовує та як буде відбуватися регулярний та систематичний моніторинг.

Обробка та збір конфіденційних персональних даних до 31 грудня 2020 року підпадала під правила, викладені в GDPR ЄС, а після під правила GDPR Великої Британії [14]. з 28 червня 2021 року ЄС офіційно прийняв рішення про адекватність для Великої Британії [15]. Це означає, що персональні дані від осіб з ЄС та Великобританії можуть продовжувати вільно надходити. Однак це рішення лише на чотири роки. Автоматичного його поновлення не буде в 2025 році. Отже, до червня 2025 року ЄС прийме абсолютно нове рішення про захист даних Великобританії.

Звичайно, з огляду на конкуруючі інтереси та гіперпов'язаний характер Інтернету, право бути забутим набагато складніше, ніж той факт коли особа, яка просто просить організацію стерти свої особисті дані.

Право на забуття закріплено в підпунктах 65 і 66 і в статті 17 GDPR [16], де зазначено, що: «власник даних має право отримати від розпорядника видалення персональних даних, що стосуються його або її, без невинуватеної затримки, і розпорядник інформації зобов'язаний видалити персональні дані без невинуватеної затримки», якщо застосовується одна з ряду умов.

«Право бути забутим» пов'язано з правом людей на доступ до своєї особистої інформації у статті 15 [17]. Право контролювати дані не має сенсу, якщо люди не можуть вжити заходів, коли вони більше не дають згоди на обробку, коли в даних є значні помилки або якщо вони вважають, що інформація зберігається без потреби. У цих випадках фізична особа може вимагати видалення даних. Але це не абсолютне право.

Загалом, правила захисту даних застосовуються лише до обробки персональних даних, що стосуються фізичних осіб. Корпорації та інші юридичні особи зазвичай не мають права вилучати вміст для запитів на основі їх корпоративної назви.

У статті 17 GDPR окреслює конкретні обставини, за яких застосовується право бути забутим. Фізична особа має право на видалення своїх персональних даних, якщо:

- 1) Персональні дані більше не потрібні для цілей, з яких організація спочатку збирала або обробляла їх.
- 2) Організація покладається на згоду особи як законну основу для обробки даних, і ця особа відкликає свою згоду.
- 3) Організація покладається на законні інтереси як виправдання для обробки даних фізичної особи, яка заперечує проти цієї обробки, і для організації немає законних підстав продовжувати обробку.
- 4) Організація обробляє персональні дані для цілей прямого маркетингу, і окремі особи заперечують проти цієї обробки.
- 5) Організація незаконно обробляла персональні дані фізичної особи.
- 6) Організація повинна видалити персональні дані, щоб виконати рішення суду.

7) Організація обробила персональні дані дитини без згоди законних представників. Однак право організації на обробку даних третіх осіб може перевиювати над правом на забуття, зокрема вони наведені в GDPR, а саме:

1) Дані використовуються для здійснення права на свободу вираження поглядів та інформації.

2) Дані використовуються для виконання рішення суду.

3) Дані використовуються для виконання завдання, яке виконується в суспільних інтересах або при здійсненні офіційних повноважень організації.

4) Дані, що обробляються, необхідні для цілей охорони здоров'я та служать у суспільних інтересах.

5) Дані, що обробляються, необхідні для проведення профілактичної або професійної медицини. Це застосовується лише тоді, коли дані обробляються медичним працівником, на якого поширюється юридичне зобов'язання щодо професійної таємниці.

6) Дані представляють важливу інформацію, яка служить суспільним інтересам, науковим дослідженням, історичним дослідженням або статистичним цілям, і де стирання даних, ймовірно, погіршить або зупинить прогрес до досягнення, яке було метою обробки.

7) Дані використовуються для юридичного захисту.

GDPR не визначає, які наслідки має запит на стирання. Особа може подати запит на стирання усно або письмово. Утім у той же час окремі автори вказують на те, що право бути забутим суперечить «праву на пам'ять» або свободі вираження поглядів, посиляючись на ризик «придушення» подій [10].

Також варто вказати, що значно впливає на право бути забутим штучний інтелект. Право на забуття – це правовий принцип, який дозволяє людям вимагати видалення конкретної особистої інформації з інтернет-платформ. Технології штучного інтелекту використовуються для прискорення та автоматизації відповідей на ці запити.

Штучний інтелект допомагає платформам ефективно обробляти запити на видалення, аналізуючи великі обсяги даних, полегшуючи виявлення та видалення конкретної інформації. Ця масштабованість покращує обробку запитів. Штучний інтелект враховує такі фактори, як суспільний інтерес, історична цінність та індивідуальні обставини при оцінці запитів, що дозволяє досягти балансу між правами на конфіденційність та свободою вираження поглядів. Вивчаючи минулі судження та відгуки, штучний інтелект приймає рішення, адаптуючись до різних ситуацій та підвищуючи точність та справедливість у майбутніх запитах.

Висновки. Підводячи підсумок, варто вказати, що право бути забутим хоч і відносно нове, проте воно є одним із основних прав людини у цифрову епоху. Звісно введення цього права стикається з невизначеністю у правозастосовній сфері та «з американського погляду, європейське право бути забутим катастрофічне для свободи вираження» [18], проте «право бути забутим» – це відносно недавня і нова юридична концепція з великими наслідками для інтернет-політики, свободи вираження поглядів та конфіденційності. Саме це призводить до необхідності впровадження в Україні права на забуття, зокрема проведення реформи законодавства у сфері захисту персональних даних шляхом уведення відповідних норм у чинне національне законодавство. Крім того варто створити принципово нові інструменти захисту особи від розміщення персональних даних, а також механізми видалення цих матеріалів через запровадження механізму юридичної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Конституція України URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i>
2. Гололобова Є., Міна А. Цифрові права українців або Декларація цифрових прав людини. URL: <https://www.businesslaw.org.ua/digital-rights-t/>.
3. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних 1981 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_326.

4. Директива 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних» від 24.10.1995. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_242.
5. Complete guide to GDPR compliance. URL: <https://gdpr.eu/>
6. Judgment Of The Court (Grand Chamber) 13 May 2014. URL: https://curia.europa.eu/juris/document/document_print.jsf?doclang=EN&docid=15206
7. Updating our «right to be forgotten» Transparency Report. URL: <https://blog.google/around-the-globe/google-europe/updating-our-right-be-forgotten-transparency-report/>
8. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament And Of The Council. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32016R0679&from=EN>
9. Access now position paper: understanding the «right to be forgotten» globally URL: https://www.accessnow.org/wp-content/uploads/2017/09/RTBF_Sep_2016.pdf
10. Pour un droit au référencement mondial. URL: <https://www.cnil.fr/fr/pour-un-droit-au-dereferencement-mondial>
11. Judgment Of The Court (Grand Chamber) 24 September 2019. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=218105&pageIndex=0&doclang=en&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=932143>
12. Федоришина І. С. «Право бути забутим» в системі інформаційних прав: міжнародний та вітчизняний досвід регулювання. *Інформаційні ресурси, інтелектуальна власність, комунікації в освітньо-науковій та інноваційній сферах: філософсько-правові та прикладні аспекти* : Матеріали круглого столу 12 травня 2017 р., м. Вінниця. Упорядники : О. Д. Довгань, М. В. Беланюк, С. А. Лапшин, О. Г. Радзієвська, О. І. Яременко, ВДПУ, НДІП НАПрН України. Київ, Видавничий дім «АртЕк». 2017. С. 151–159.
13. Wessing Taylor The evolution of the EU's 'right to be forgotten' URL: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=9fdd94f9-0b90-4a76-9f2d-57a56eb8f2d6>
14. GDPR: General Data Protection Regulation. URL: <https://www.gdpreu.org>
15. Decision on the adequate protection of personal data by the United Kingdom – General Data Protection Regulation. URL: https://commission.europa.eu/document/dabdaf35-ee58-405e-ac3e-924d04b2cfe4_en
16. General Data Protection Regulation (GDPR). URL: <https://gdpr.eu/article-17-right-to-be-forgotten/>
17. General Data Protection Regulation (GDPR). URL: <https://gdpr.eu/article-15-right-to-be-forgotten>
18. Буга В., Турбін Д. Право на забуття в системі захисту персональних даних. *Правовий часопис Донбасу*. № 1 (70) 2020. С. 46–53.

КОРОЄД С. О.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та публічного
управління

(Заклад вищої освіти «Університет
Короля Данила»)

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.17>

**ПРОБЛЕМИ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ВІДШКОДУВАННЯ ВИТРАТ
НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ ПРИ ЗАКРИТТІ ПРОВАДЖЕННЯ
У СПРАВІ АБО ЗАЛИШЕННЯ ПОЗОВУ БЕЗ РОЗГЛЯДУ**

В статті розглядаються випадки закінчення цивільної справи закриттям в ній провадження (наприклад, якщо справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства) або залишення позову без розгляду (наприклад, якщо позивач повторно не з'явився в судові засідання або подав заяву про залишення позову без розгляду). Наголошується, що в таких випадках в силу самого факту перебування справи на розгляді в суді відповідач вчиняє ряд процесуальних дій та може нести витрати, пов'язані з розглядом справи, зокрема витрати на професійну правничу допомогу, які для нього будуть вимушеними. На підставі змісту положень норми ч. 5 ст. 142 ЦПК України та проаналізованих судових рішень Верховного Суду, автор звертає увагу на проблему тлумачення терміна “необґрунтовані дії позивача”, адже тільки такі дії передбачають можливість компенсації відповідачу вищевказаних судових витрат. При цьому автор наголошує на відсутності процесуальних підстав для ототожнення “необґрунтованих дій позивача” із зловживанням ним процесуальними правами на звернення до суду. В статті термін “необґрунтованість” пропонується розуміти як неправильність якихось дій (такі дії або не ґрунтуються на законі, або ж не доведені доказами). При цьому наголошується, що необґрунтованість дій особи необов'язково повинна бути умисною (на відміну від зловживання процесуальними правами, яке завжди є свідомими умисними недобросовісними діями особи). На переконання автора, “необґрунтованість” дій позивача по зверненню до суду (як суду неналежної юрисдикції) буде підтверджуватись відповідною ухвалою суду про закриття провадження у справі. А у випадку повторної неявки позивача в судові засідання, то “необґрунтованість” його дій буде підтверджуватись відповідною ухвалою суду про залишення позову без розгляду. В зазначених випадках автор пропонує вважати таке судове рішення ухваленим “на користь” відповідача, адже для нього жодних негативних юридичних наслідків не настає. Такий підхід дозволить застосувати принцип цивільного судочинства – відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення. Обґрунтовується необхідність зміни порядку компенсації здійснених відповідачем витрат на професійну правничу допомогу та інших витрат, пов'язаних з розглядом справи, не лише внаслідок необґрунтованих дій позивача, а в силу самого факту закриття провадження у справі або залишення позову без розгляду.

Ключові слова: цивільне судочинство, справа, закриття провадження, залишення позову без розгляду, витрати на професійну правничу допомогу, компенсація, відшкодування, необґрунтовані дії позивача.

Koroied S. O. Problems of judicial practice of reimbursement of expenses for professional legal assistance when closing the proceedings in a case or leaving the claim without consideration

The article reviews cases of termination of a civil case by closing the proceedings in it (for example, if the case is not subject to consideration in the civil proceedings) or by leaving the claim without consideration (for example, if the plaintiff repeatedly failed to appear at the court hearing or filed an application to leave the claim without consideration). It is emphasized that in such cases, due to the very fact that the case is pending in court, the defendant executes a number of procedural actions and may incur expenses related to the consideration of the case, in particular, the costs of professional legal assistance, which will be compelled to him. Based on the content of the provisions of Part 5 of Article 142 of the Civil Procedural Code of Ukraine and on the basis of the analyzed court judgments of the Supreme Court, the author draws attention to the problem of interpreting the term “unjustified actions of the plaintiff”, since only such actions provide for the possibility of compensating the defendant for the above-mentioned legal costs. At the same time, the author emphasizes the absence of procedural grounds for identifying “unjustified actions of the plaintiff” with his abuse of procedural rights to apply to court. The article proposes to understand the term “unjustified as the incorrectness of some actions (such actions are either not based on the law or are not proven by evidence). At the same time, it is emphasized that the unjustified actions of a person does not necessarily have to be intentional (unlike the abuse of procedural rights, which is always a conscious, intentional, unscrupulous action of a person). In the author's opinion, the “unjustified” actions of the plaintiff upon appealing to the court (as a court of improper jurisdiction) will be confirmed by the relevant court judgment to close the proceedings in the case. And in the event of the plaintiff's repeated failure to appear at the court hearing, his actions will be confirmed as “unjustified” by the relevant court judgment to leave the claim without consideration. In the mentioned cases, the author proposes to consider such a court judgment as adopted “in favor” of the defendant, since no negative legal consequences arise for him. Such an approach will allow applying the principle of civil proceedings – reimbursement of court costs of the party in whose favor the court judgment was adopted. The need to change the procedure for compensating the defendant for expenses for professional legal assistance and other expenses related to the consideration of the case is justified not only as a result of the plaintiff's unfounded actions, but also due to the very fact of closing the proceedings in the case or leaving the claim without consideration.

Key words: *civil proceedings, case, closure of proceedings, leaving the claim without consideration, expenses for professional legal assistance, compensation, restitution, unjustified actions of the plaintiff.*

Як відомо, розгляд не кожної цивільної справи судом першої інстанції закінчується ухваленням рішення суду по суті позовних вимог (по суті спору). Є ряд випадків закінчення цивільної справи закриттям в ній провадження (наприклад, якщо справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства) або залишення позову без розгляду (наприклад, якщо позивач повторно не з'явився в судові засідання або до початку розгляду справи по суті подав заяву про залишення позову без розгляду). В судах апеляційної і касаційної інстанцій також мають місце випадки закриття провадження у справі (зокрема за п. 1 ч. 1 ст. 255 ЦПК України з мотивів неналежної юрисдикції).

Протягом всього часу існування такого провадження (перебування справи на розгляді в суді) відповідач має добросовісно користуватися процесуальними правами та виконувати процесуальні обов'язки (зокрема, з'являтися в судові засідання за викликом

суду, подати відзив на позовну заяву та докази тощо). У зв'язку із виконанням зазначених процесуальних обов'язків відповідач вчиняє ряд процесуальних дій та може нести витрати, пов'язані з розглядом справи, зокрема витрати на професійну правничу допомогу, витрати у зв'язку із залученням експертів та витребуванням доказів, явкою до суду тощо (далі – судові витрати).

Таким чином, пред'явлення позивачем позову до суду і відкриття судом за таким позовом провадження у справі (до моменту закриття провадження у справі або залишення позову без розгляду) спричиняє неминучість несення відповідачем певних судових витрат, зокрема витрат на професійну правничу допомогу адвоката як його представника (адже відповідно до ст. 131-2 Конституції України, за загальним правилом, виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді). Питання компенсації судових витрат в зазначених випадках регулюється положеннями ч. 5 ст. 142 ЦПК України, згідно з якою у разі закриття провадження у справі або залишення позову без розгляду відповідач має право заявити вимоги про компенсацію здійснених ним витрат, пов'язаних з розглядом справи, внаслідок необґрунтованих дій позивача. В одній зі справ Велика Палата Верховного Суду, в аспекті застосування вказаної норми процесуального права, зауважила, що закриття провадження у справі не підтверджує ні відсутність спору позивача з відповідачем, ні відсутність предмета спору, ні свідоме порушення позивачем правил суб'єктної юрисдикції. Тому немає підстав для покладення на позивача витрат відповідача на професійну правничу допомогу на підставі ч. 5 ст. 142 ЦПК України. При цьому суд першої інстанції, закриваючи провадження у справі, не встановив факт зловживання позивачем його процесуальними правами [1]. В іншій справі Верховний Суд зазначив, що добросовісні дії позивача спрямовані на захист його порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів неможна вважати необґрунтованими, оскільки вони вчинені при здійсненні конституційного права на судовий захист. Саме по собі звернення з позовом до суду не свідчить про необґрунтованість дій позивачів, оскільки зазначене є диспозитивним правом позивачів, передбачене процесуальним законодавством і не містить таких обмежень, а тому для задоволення вимог про стягнення компенсації здійснених судових витрат відповідачеві необхідно довести, а суду встановити, які саме дії позивача при зверненні до суду чи у ході розгляду справи по суті є необґрунтованими та у чому вони виражені, зокрема: чи є недобросовісним звернення позивача з позовом до суду, чи були його дії умисними та чим це підтверджується. При цьому Верховний Суд погодився із висновками судів попередніх інстанцій про те, що процесуальна поведінка позивачів щодо звернення до суду не свідчить про зловживання ними своїми процесуальними правами шляхом подачі завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, що має очевидно штучний характер. Законодавець, гарантуючи особам право на звернення до суду за захистом та право на позов у вказаній редакції ЦПК України, передбачив компенсацію здійснених відповідачем витрат, пов'язаних з розглядом справи, лише у випадку необґрунтованих дій позивача [2]. В рішеннях судів нижчих інстанцій також зазначається, що саме по собі звернення позивача до суду за захистом порушеного права, а також дії, направлені на такий захист, не можуть свідчити про зловживання своїми процесуальними правами, тобто дії, направлені на захист своїх прав, не можуть вважатися необґрунтованими та тягнути за собою обов'язок відшкодувати понесені відповідачем витрати на правову допомогу. Одночасно судами було констатовано відсутність фактів зловживання позивачем процесуальними правами [3].

Отже, зі змісту положень ч. 5 ст. 142 ЦПК України та наведених судових рішень вбачається проблема тлумачення терміна “необґрунтовані дії позивача”. Проте це питання не знайшло свого висвітлення в юридичній літературі, а існуючі судові рішення Верховного Суду спираються на таке тлумачення положень процесуального закону, яке не забезпечує майнових інтересів учасника справи (відповідача), який вимушено поніс відповідні судові витрати внаслідок його залучення в сферу цивільного судочинства (шляхом пред'явлення до нього позову). А відтак, науковий і практичний інтерес становить дослідження питання процесуального регулювання і судової практики відшкодування витрат на професійну правничу

допомогу при закритті провадження у справі або залишення позову без розгляду, що й ставить за мету наша стаття.

З'ясовуючи зміст терміна “необґрунтовані дії позивача”, який застосовується в нормі ч. 5 ст. 142 ЦПК України як підстава компенсації відповідачу здійснених ним судових витрат у випадку закриття провадження у справі чи залишення позову без розгляду, передусім варто зауважити про відсутність процесуальних підстав ототожнювати такі “необґрунтовані дії позивача” із зловживанням ним процесуальними правами на звернення до суду. Адже зловживання стороною чи її представником процесуальними правами (або випадки виникнення спору внаслідок неправильних дій сторони) є іншою самостійною підставою для покладення на таку сторону судових витрат повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору, – відповідно до ч. 9 ст. 141 ЦПК України.

До речі, Верховний Суд при розгляді однієї зі справ в порядку господарського судочинства теж зазначив, що поняття “необґрунтованість дій позивача” не є тотожним такому поняттю, як “зловживання правом” (хоча в тексті цього ж рішення “необґрунтовані дії позивача” Верховний Суд також чомусь ототожнив із “недобросовісними діями позивача”) [4]. Водночас в іншій справі Верховний Суд висловив позицію про те, що з системного тлумачення положень частин п'ятої, шостої статті 142, частини дев'ятої статті 141 ЦПК України виходить, що необґрунтовані дії позивача як підстава для компенсації здійснених відповідачем витрат, пов'язаних з розглядом справи, відповідно до частини п'ятої статті 142 ЦПК України, передбачають свідомі недобросовісні дії позивача, які свідчать про зловживання процесуальними правами [5]. Тобто в практиці Верховного Суду спостерігається підхід щодо ототожнення “необґрунтованих дій позивача” із “зловживанням процесуальними правами”.

Варто звернути увагу, що термін “необґрунтованість” в розумінні положень ЦПК України має широке використання і стосується передусім неправильності якихось дій (такі дії або не ґрунтуються на законі, або ж не доведені доказами). Причому необґрунтованість дій особи необов'язково повинна бути умисною (на відміну від зловживання процесуальними правами, яке завжди є свідомими умисними недобросовісними діями особи). На наше переконання, “необґрунтованість” (тобто неправильність дій, які не ґрунтуються на законі, або ж не доведені доказами) дій позивача по зверненню до суду (як суду неналежної юрисдикції) як раз й буде підтверджуватись відповідною ухвалою суду про закриття провадження у справі (за п. 1 ч. 1 ст. 255 ЦПК України) і набрання такою ухвалою законної сили. У випадку ж повторної неявки позивача в судові засідання, то “необґрунтованість” його дій буде підтверджуватись відповідною ухвалою суду про залишення позову без розгляду із зазначеної підстави (за п. 3 ч. 1 ст. 257 ЦПК України). Інше тлумачення норми ч. 5 ст. 142 ЦПК України призведе до порушення засад розумності і справедливості (як елементів верховенства права згідно з п. 1 ч. 3 ст. 2 ЦПК України), коли відповідач, будучи залученим в сферу цивільного судочинства, вимушений добросовісно виконувати зазначені вище процесуальні обов'язки та нести у зв'язку з цим витрати на професійну правничу допомогу та інші витрати, які для нього будуть вимушеними (неминучими).

У випадку закриття провадження у справі (наприклад, з підстав порушення правил юрисдикції) або ж залишення позову без розгляду (наприклад, з підстав повторної неявки позивача або подання ним заяви про залишення позову без розгляду) варто визнати, що фактично таке судове рішення буде вважатись ухваленим “на користь” відповідача, адже за результатами закінчення справи із зазначених вище підстав для відповідача жодних негативних ані матеріально-правових, ані процесуальних наслідків не настає. В свою чергу, одним із принципів цивільного судочинства є принцип “відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення” (п. 12 ч. 3 ст. 2 ЦПК). Тому, враховуючи неминучість для відповідача зазначених судових витрат (як для учасника справи, яким він став внаслідок пред'явлення позивачем позову до суду і порушення судом цивільної процесуальної діяльності), питання їх компенсації має бути вирішено на користь відповідача незалежно, наприклад, від умислу чи помилки позивача в пред'явленні такого позову до суду неналежної юрисдикції чи наявності ознак зловживання в таких діях, або ж незалежно від підстав залишення позову без розгляду.

Якщо у випадках закриття провадження у справі підхід Верховного Суду (як цивільної, так й господарської юрисдикції) збігається, то у випадках залишення позову без розгляду з мотивів неявки в судове засідання судова практика різна. Так, наприклад, в одній зі справ, розглянутій в порядку господарського судочинства, Верховний Суд (Касаційний господарський суд) зауважив, що суд апеляційної інстанції надав оцінку діям позивача, які призвели до залишення позову без розгляду, з посиланням на актуальні правові висновки Верховного Суду щодо цього питання, і зазначив, що неявка в судове засідання повноважного представника позивача, належним чином повідомленого про час і місце розгляду справи, у разі неподання позивачем заяви про розгляд справи за його відсутності та неповідомлення причин такої неявки можуть кваліфікуватися як необґрунтовані в розумінні ч. 5 ст. 130 ГПК України, незалежно від того, чи визнавалась обов'язковою явка учасників судового процесу в судове засідання. У зв'язку з цим наявні підстави для вирішення питання про покладення відповідних судових витрат на позивача [6]. Водночас у справі цивільної юрисдикції, в якій судом першої інстанції позов залишено без розгляду з мотивів повторної неявки позивача в судове засідання, було відмовлено у задоволенні заяви відповідача про стягнення судових витрат (витрат на професійну правничу допомогу) з тих підстав, що заявник не зазначив, які дії позивача у вказаній справі були необґрунтованими, що є підставою для компенсації витрат, пов'язаних з розглядом справи у зв'язку із залишенням позову без розгляду. Вирішуючи вимоги відповідача про компенсацію здійснених ним витрат на правничу допомогу, суд апеляційної інстанції виходив з того, що відсутні підстави для визнання дій позивача необґрунтованими, оскільки звернення позивача до суду за захистом порушеного права, а також його дії, направлені на такий захист, не можуть свідчити про зловживання ним своїми процесуальними правами, його дії, направлені на захист своїх прав, не можуть вважатися необґрунтованими та тягнути за собою його обов'язок відшкодувати понесені відповідачем витрати на правову допомогу. Верховний Суд (Касаційний цивільний суд) при цьому зауважив, що з системного тлумачення положень частин п'ятої, шостої статті 142, частини дев'ятої статті 141 ЦПК України виходить, що необґрунтовані дії позивача як підстава для компенсації здійснених відповідачем витрат, пов'язаних з розглядом справи, відповідно до частини п'ятої статті 142 ЦПК України, передбачають свідомі недобросовісні дії позивача, які свідчать про зловживання процесуальними правами. З огляду на обставини справи, доводи заяви про відшкодування витрат на професійну правничу допомогу, Верховний Суд дійшов висновку, що суд апеляційної інстанції дійшов вірного висновку про відсутність підстав для покладення на позивача витрат відповідача на професійну правничу допомогу на підставі частини п'ятої статті 142 ЦПК України [5].

Окрему проблему становлять випадки залишення заяв без розгляду за клопотанням заявника і компенсації у зв'язку з такою справою витрат на професійну правничу допомогу, понесених іншим учасником справи. Зокрема це стосується питання компенсації приватному виконавцю витрат на професійну правничу допомогу у випадку залишення без розгляду скарги сторони на дії (бездіяльність) державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця під час виконання судового рішення, у випадку залишення скарги без розгляду за заявою заявника (зазначена проблема очікує свого вирішення Великою Палатою Верховного Суду [7]).

Якщо розглядати випадки закриття провадження у справі з мотивів неправильності юрисдикції, то тут варто зауважити, що розподіл понесених судових витрат в іншому провадженні (в суді належної юрисдикції) буде можливий лише у випадках передачі судом апеляційної чи касаційної інстанції справи до іншого суду, до юрисдикції якого віднесено розгляд такої справи, за заявою позивача в порядку ч. 4 ст. 377, ч. 4 ст. 414 ЦПК України, проте у випадку закриття провадження у справі судом першої інстанції (з підстав неправильності юрисдикції), передача справи до суду належної юрисдикції не дозволяється, а вирішення питання компенсації судових витрат в іншій – новій справі (у випадку нового пред'явлення позивачем такого ж "тотожного" позову, але вже до суду правильної юрисдикції) не допускається, що в черговий раз вказує на прогалини законодавчого регулювання цього питання.

Водночас Верховний Суд неодноразово наголошував, що судові витрати не є збитками і тому питання про їх компенсацію має вирішуватись не шляхом пред'явлення самостійного позову в іншому провадженні, а саме в межах провадження у тій справі, в якій ці витрати були понесені. Тому майновий інтерес відповідача на отримання компенсації понесених ним витрат на професійну правничу допомогу має захищатись саме в межах провадження в тій цивільній справі (яка не отримала "продовження" в суді належної юрисдикції в порядку ч. 4 ст. 377, ч. 4 ст. 414 ЦПК України), в якій провадження було закрито (або ж позов залишено без розгляду).

Таким чином, цивільне процесуальне регулювання порядку розподілу витрат у разі визнання позову, закриття провадження у справі або залишення позову без розгляду (врегульованого згідно зі ст. 142 ЦПК України) потребує змін, які б передбачали можливість компенсації здійснених відповідачем витрат на професійну правничу допомогу та інших витрат, пов'язаних з розглядом цивільної справи, не лише внаслідок необґрунтованих дій позивача, а в силу самого факту закриття провадження у справі або залишення позову без розгляду.

Список використаних джерел:

1. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 грудня 2019 року, судова справа № 640/1029/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87857845>.
2. Постанова Верховного Суду від 18 грудня 2019 року, судова справа № 741/1681/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86565394>.
3. Постанова Київського апеляційного суду від 15 листопада 2023 року, судова справа № 752/18383/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115508937>.
4. Постанова Верховного Суду від 25 квітня 2024 року, судова справа № 903/1079/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118626638>.
5. Постанова Верховного Суду від 14 січня 2021 року, судова справа № 521/3011/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94296925>.
6. Постанова Верховного Суду від 23 травня 2023 року, судова справа № 910/12184/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111249383>.
7. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 25 вересня 2024 року, судова справа № 921/357/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121958754>.

САНЧЕНКО Д. Є.,
аспірант кафедри права
(Приватний вищий навчальний заклад
«Європейський університет»)

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.18>

КАТЕГОРІЯ «СВІДОМІСТЬ» У КОНСТРУКЦІЇ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ: ПРОБЛЕМА ГЕНЕЗИ І ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ

У статті досліджується категорія «свідомість» та її взаємозв'язок із правовими та психологічними аспектами. Автор наголошує на важливості свідомості, як основи психічної недоторканності особи, піддаючи аналізу деякі її властивості. Проаналізовано основні підходи до інтерпретації та класифікації свідомості у правовій науці.

З'ясовано ретроспективний розвиток розуміння свідомості у взаємозв'язку з немайновими правами, що позначає складність цієї проблематики. У зв'язку з цим акцентовано на темпоральній природі явища свідомості людини, включаючи розмежування її із категорією «психіка». У радянський період аксіологізація психічної недоторканності не відбувалася, натомість галузі психіатрії була властива «репресивна» модель впливу на свідомість. Активні процеси дерадянізації фундаменталізували утвердження психічної недоторканності особи, що тісно пов'язано із конституціоналізацією законодавства. Разом з тим простежується міждисциплінарний характер явища «свідомість» у цивілістичному та кримінально-правовому дискурсі; інакше це явище інтерпретується у процесуальних галузях права, що дозволяє забезпечити в тій чи іншій мірі правове регулювання особистої сфери життя людини та юридичних ситуацій, суб'єктом яких вона є.

Зроблено висновок, що узагальнююче розуміння суміжних категорій «свідомість» і «психіка» не зумовлює їх ототожнення; свідомість розглядається, як результат психічної діяльності людини, відтак на думку автора статті, є охоронюваним об'єктом у складі права фізичної особи на психічну недоторканність. У сучасному правовому дискурсі можуть мати перспективи дослідження удосконалення нормативних актів у сфері забезпечення реалізації та захисту особистих немайнових прав, включаючи поглиблення методологічних розробок у сфері проведення судово-психіатричної експертизи.

Ключові слова: свідомість, психічна недоторканність, особиста недоторканність, психічне здоров'я.

Sanchenko D. Ye. The category of “consciousness” in the construction of non-property rights: the problem of genesis and differentiation

The article explores the concept of «consciousness», examining its connection to legal and psychological aspects. The author emphasizes the importance of consciousness as the foundation of an individual's mental integrity, analyzing some of its properties. The main approaches to interpreting and classifying consciousness within legal science are reviewed.

The retrospective development of the understanding of consciousness in relation to non-property rights is clarified, underscoring the complexity of this issue. Accordingly, the article highlights the temporal nature of human consciousness, distinguishing it

from the category of «psyche». During the Soviet period, the axiology of mental integrity was neglected, and psychiatry was characterized by a «repressive» model of influence on consciousness. Active processes of de-Sovietization established mental integrity as fundamental, closely linked to the constitutionalization of legislation.

At the same time, the interdisciplinary nature of the phenomenon of «consciousness» is observed in both civil and criminal legal discourse; however, it is interpreted differently in procedural branches of law, allowing for various degrees of legal regulation of an individual's private life and the legal situations they are involved in.

The conclusion is drawn that a generalized understanding of the related categories of «consciousness» and «psyche» does not imply their identification; consciousness is considered a product of human mental activity and, as such, is viewed by the author as a protected object within the individual's right to mental integrity. In the contemporary legal discourse, further development of regulatory acts may hold promise in ensuring the realization and protection of personal non-property rights, including advancing methodological approaches for conducting forensic psychiatric examinations.

Key words: *consciousness, mental inviolability, personal inviolability, mental health.*

Вступ. Проблематика ідентифікації явищ, які на перший погляд не перебувають у лоні права, але в значній мірі наближаються у його площину, є універсальним завданням юридичної науки і практики, які здатні досягти ідеальної форми врегулювання суспільних відносин. До складних явищ або ж феноменів можемо віднести терміно-поняття, в їх словесному представленні: «свідомість», «розум», «мислення», «психіка», «психічні стани», «воля» та безліч інших за своєю суттю і природою.

Дефініцій, які б ідеально відображали абсолютне смислове наповнення згаданих слів-конструкцій, сьогодні не існує, натомість маємо констатувати про усталені тенденції до фрагментарної або ж галузєво-орієнтованої інтерпретації. Успішне застосування термінології можемо споглядати в галузі психології, психіатрії, права, політології, медицині тощо. З урахуванням ускладнення суспільних відносин і водночас прогресом суспільства, специфічний опис рясніє такими термінами, як «масова свідомість», «політична свідомість», «історична свідомість», «національна свідомість», «релігійна свідомість», «екологічна свідомість», «свідомість молоді», «правосвідомість», які обумовлюють ретроспективність проблематики свідомості.

В умовах динамічного розвитку світу та нестійкості життєвої, а відтак і правової визначеності, набуває актуальності глибоке осмислення дієвості права і сфер його впливу на унормування більшої частини життєдіяльності суспільства. Вразливість людської свідомості потребує глибокого міждисциплінарного аналізу і дослідження категорії «свідомість» у межах цивілістичної науки з позиції її праворозуміння, генези та диференціації, є першим кроком до розуміння цієї складної проблематики. Відтак, наукові пошуки у цьому напрямі, на думку автора статті, мають набути пріоритетного значення.

Аналіз останніх наукових праць. У єдності із іншими явищами, свідомість, як прото категорія, перебувала у центрі наукового інтересу вчених психологічної науки, серед яких Дж. Джойс, Дж. Берклі, Д. Юм, Т. Браун, Дж. Міль, Дж. Стюарт Міль, Г. Лейбніц, І. Кант, І. Герbart, В. Келер, В. Вундт, Ф. Brentano, К. Штумпф, Ф. Крюгер, П. Ж. Кабаніс, П. Жане, Е. Дюркгейм, Е. Тітченер, а також представники вітчизняної науки, зокрема – В. І. Вернадський і ін. Серед представників науковців юридичного фокусу, які наблизилися до дослідження означеної проблематики в окремих аспектах є: Дутко А. О., Кохановська О. В., Майкут Х. В., Пунда О. О., Сенюта І. Я., Серьогін В., Січевлюк В. А., Сліпченко С. О., Стефанчук Р. О., Храпцов О. М., Чернооченко С. І. та інші.

Постановка завдання. Завданням дослідження є виявлення і обґрунтування особливостей особистого немайнового права – права на психічну недоторканність. Досягнення

поставленого завдання видається можливим використовуючи аналітичний і ретроспективний методи. Центральне місце у дослідженні відводиться евристичній категорії – «свідомість», як ємнісній та універсальній.

Представлення прав людини, втілених у нормативному масиві, передбачає розуміння структурних та еволюційних підвалин, які, в першу чергу, дозволяють обґрунтувати право і його зміст, тобто набути змісту підстави права, в другу чергу – пристосувати право-нормативний інструментарій до правової реальності. Вихідною точкою нашого пошуку є дослідження категорія «свідомість».

Результати дослідження. Визначення «свідомості» людини є першим кроком до розуміння її основоположного значення у науці і правовій доктрині зокрема. Іншими ж словами, «свідомість» людини в гіперболізованому значенні яскраво передається наступною тезою: «Логіка наукового пошуку й дослідження природи психічного виявляє одну суттєву закономірність – чим ретельніше ми вивчаємо психічні функції, тим скоріше ми починаємо розуміти, що сама психіка і свідомість особистості є функцією Життя...» [19, с. 330]. Розділяємо погляд Садло О. П., що «... у дослідженні проблеми свідомості виявляється така тенденція: наукове осмислення відштовхується від опису свідомості через мову. Можливо причиною такої ситуації є складність об'єкта дослідження, що перевищує пізнавальні можливості когнітивної лінгвістики й можливості її поняттєвого апарату» [26, с. 47]. У філософсько-психічному значенні, свідомість означає процес відображення дійсності мозком людини, який охоплює всі форми психічної діяльності й зумовлює цілеспрямовану діяльність людини. В іншому значенні – сприйняття, розуміння навколишнього, властиві людині; розум [5, с. 1297]. В іншому словниковому виданні пропонується: «свідомість – здатність людини відображати дійсність у мисленні» [30, с. 643]. З-поміж інших визначень, «свідомість – це властиве людині сприймання й розуміння оточуючого» [8, с. 426].

Зустрічається і визначення свідомості через позначення психіки: «свідомість – це вища з відомих людству форма психіки, яка вирізняється здатністю до довільного смислопокладання, бо смисли є маяками, орієнтуючись на які, відбуваються переходи між рівнями віртуалізації» [2, с. 36]. В розумінні частин мови, від слова «свідомість» в прикметниковому значенні також існують терміни «підсвідоме» та «безсвідоме», і тлумачаться наступним чином: «підсвідоме – прижиттєве сформована сфера психіки людини, до якої відносяться установки, поведінкові стереотипи, уміння, навички, звички тощо» [6, с. 86]; «безсвідоме – сукупність мимовільних психічних процесів, система вроджених безумовно-рефлекторних реакцій» [6, с. 17].

Маємо зазначити, що розуміння понять «свідомість» та «психіка» має певні особливості. Перша специфіка полягає в отождоженні психіки із свідомістю. На користь цього з точки зору історичної ретроспективи Ішук Н. В. згадує значення психіки в розумінні: «психіка (свідомість)» та «психіка (душа)». Далі, автор розглядає психіку, як складну систему відкритих, нелінійних, самоорганізованих психовимірних середовищ» [10, с. 47, 50]. Інший підхід – біологічний – передбачає, що «психіка – це біологічні реакції організму, які не підпорядковуються свідомості, але спрямовані на адаптацію організму до середовища з метою вижити в ньому» [4, с. 65]. Симбіотичний підхід відображається у наступній дефініції: «психіка – предмет вивчення психологічної науки, нематеріальна функція матеріального мозку, його здатність відображати навколишню дійсність і себе, як суб'єкта психічної діяльності» [27, с. 279]. Група авторів-науковців вважають, що «пізнаючи самого себе з позицій збереження нашої пам'яті – довгостроковою і наддовгостроковою, і виходячи з нашого власного індивідуального і колективного несвідомого, з одного боку, і підсвідомість, з іншою, ми «філігранно відточуємо» свою свідомість і надсвідомість, і тим самим «умножуючи» еніологічні їх потоки, як «вертикальні», «горизонтальні», і їх гармонію, так і «осьові» потоки, досягаючи найвищого рівня духовності, яка, у свою чергу, народжує нашу «просвітлену» свідомість з розширенням в нас самих творчих інтелектуальних, лідерських можливостей, генеруючи тим самим нові ідеї в тих або інших областях сучасного знання і тим само розширяючи пізнання і самопізнання людини» [34, с. 228–229]. Вочевидь, визначити

«свідомість» і «психіку» з позиції окремої галузі знань чи науки зі збереженням повноти їх змісту неможливо.

В компонентно-конструюючому сенсі категорію «свідомість» пропонуємо класифікувати, залежно від:

1) ступеня допустимості в суспільстві: *функціонально-стримуюча та функціонально-стимулююча*.

Відповідно до положень теорії Г. Айзенка: «1) схильність до злочину є універсальна, але у більшості вона стримується свідомістю суб'єкта; 2) свідомість є генералізованим рядом умовно-рефлекторних відповідей на стимули середовища, що були вироблені у дитинстві та підлітковому віці відповідно до правил павловського зумовлювання...» [6, с. 9]. Тобто, середовище, яке продукує відповідні його стани, зумовлює ті чи інші дії/реакції людини, наслідки вчинення яких залежать від стримуючих факторів, які зібрані у свідомості. Функції стримування і стимулювання передують правомірній поведінці, або ж в негативно-наслідковому значенні – неправомірній;

2) ступеня суспільної еволюції (репрезентації): *суспільна свідомість, релігійна свідомість, інформаційна свідомість, історична свідомість, національна свідомість, національно-економічна свідомість, правосвідомість* тощо.

Еволюційний підхід пропонується для пояснення факторів суспільних зрушень, які мали перспективу або ж досягли результату, утвердивши явища та процеси, особливістю яких є масовість (групова риса). Теорія інформаційного суспільства також в достатній мірі орієнтується на проблематику свідомості: «Історія зародження феномену інформаційного суспільства, на четвертому етапі «від інформаційного суспільства до мережевого співтовариства» зумовлюється двома типами змін – трансформацією суспільства (і його економіки) та трансформацією свідомості людей». Крім того, «інформація виступає як важливий стимулятор змін у суспільстві, формуючи «інформаційну свідомість»» [13, с. 85–86].

Свідомість, як категорія, в історичному і похідних від нього процесах дозволяє встановити її якісну аксіологічну властивість, яка продовжує досліджуватися з багатьох аспектів. Найбільш сформованою в теоретичному аспекті вбачається така форма свідомості, як правосвідомість. Пінська О.С. уточнювала: «За допомогою компонентів правосвідомості особа оцінює норми права та зіставляє їх зі своїми власними цінностями» [23, с. 787];

3) ступеня експлуатаційного спрямування: *споживацька та електоральна свідомість*.

Половинчак Ю. здійснювалося акцентування на нагальних потребах подолання негативних тенденцій глобалізації: «Ідеться про наростання процесів соціокультурного відчуження, проявами якого є втрата національної ідентичності, смисложиттєвих компонент, розповсюдження споживацької свідомості, які деформують ментальність в Україні насамперед молодого покоління» [22, с. 249]. Відносно цього підходу вдале бачення проблематики в Ороховської Л. А., на думку якої «Можливість ціленаправленого впливу на свідомість людей забезпечує можливість легшого управління ... людьми, що використовується і комерсантами, які за допомогою рекламного бізнесу отримують значні прибутки, й політиками під час виборчих кампаній» [18, с. 53]. У доповнення до цього згадаємо тезу Станкевича Б. про те, що ще одним прикладом симуляції масової демократії є витіснення апеляції до суспільної свідомості за допомогою маніпуляцій експертів із рейтингами [29, с. 79]. На рівні політологічних досліджень більш ніж достатньо прикладів маніпулювання свідомістю, а увагу конфлікту права у цьому ракурсі приділимо у майбутніх дослідженнях.

Фікцію, як нетиповий регулятор суспільних відносин, маємо сміливість розглядати інтегративно, з огляду на наступне: уявлення і раціональне передбачення виражене у досягненні індивідуальних та групових інтересів, в ідеальному розумінні, зумовлені сукупністю факторів. На користь цього, Чукавіна Т. Е. вказувала: «Масова та індивідуальна свідомість існують поряд багато тисяч років, доповнюючи одна одну. Цим процесам розвитку психіки людства властива періодичність. Домінування масової свідомості змінюється розквітом індивідуальної, а потім знов, у свою чергу, з'являється «масова людина» [33, с. 136]. Темпоральна особливість проблематики свідомості або ж періодизація становлення її у якості самостійної

правової категорії, зважаючи на практично відсутні дослідження у цьому напрямі, дозволяє стверджувати про її специфічні характеристики, які зіставляються із немайновими властивостями прав людини. Враховуючи це, маємо виділити три аспекти проблематики, що позначають її складність:

1. Свідомість та психіка – об'єкт дослідження психології та психіатрії.

Оскільки психологія, як наука про свідомість, від античного до новітнього часу, фактично представлена у якості центрального об'єкта, відносно становлення предмета психології представляється позиція, відповідно до якої «...З одного боку, методологічно психологія обмежувалась проблемами свідомості і шляхів її формування, етапів розвитку образів світу і себе. З іншого боку, вивчення змісту і функцій свідомості приводило до фактичного включення поведінки, рушійних сил і регуляції не тільки внутрішньої, але і зовнішньої активності в коло досліджень провідних психологів того часу» [7, с. 69]. «Психологія, перш ніж стати наукою, довгий час шукала власний предмет дослідження (спочатку це була душа, потім – свідомість, пізніше – психіка)» [9, с. 15].

2. Психічна недоторканність – об'єкт правової охорони, приватноправова категорія у вузькому значенні; віддзеркалює сутнісне наповнення окремих галузей з конкретикою щодо їх специфіки. «Психічна недоторканність – це володіння особою своїми психічними станами та даними мозку так, щоб без її згоди ніхто не міг читати, розповсюджувати або змінювати такі стани та дані з метою умовного впливу на особу» [36, с. 222]. Психічна недоторканність, як цінність, втілюється у праві, відповідно обумовлює право на психічну недоторканність.

3. Ментальне та психічне здоров'я – узагальнюючі категорії, які є змістом прав людини у широкому значенні. Вони історично набули об'єктивної форми в джерелах права і визнаються у якості охоронюваних благ. У вузькому значенні такі категорії слід сприймати, як стандарти та маркери стану розвитку суспільства.

У правовій науці вченими виділяються чотири покоління прав людини. Четверте покоління прав людини позначається, як результат втручання у психофізіологічну сферу життя людини [28, с. 64–66]. Психічна недоторканність декларувалася, як правова цінність і поглиналася загальним правом на недоторканність першого покоління, і продовжується у четвертому. Дискусії щодо подальшого розширення цієї систематизації на теперішньому етапі не набули наукової форми. На думку Тиріної М. П. «...вкрай важливим залишається ще четверте, оскільки вразі його незбереження, незахищеності п'яте та шосте покоління вже зовсім не знадобляться» [21, с. 731].

Окремі аспекти психічної недоторканності також доцільно розглядати у розрізі матеріального і процесуального права. Як самостійне правове явище в історичній ретроспективі нормативне закріплення охорони свідомості людини, а власне – її психічної недоторканності не прослідковується у дореволюційній (1917–1918 рр.) період. «У радянський період (1917–1991 рр.) законодавче регулювання особистих немайнових відносин продовжувало перебувати в занепаді – перш за все у зв'язку з тим, що погляди ідеологів марксизму-ленізму заперечували все приватне, особисте» [3]. «Дані цивільні кодекси (мається на увазі – СНД) чітко не встановлюють регулювання особистих немайнових відносин, не пов'язаних з майновими, а лише допускають це регулювання, іншими словами – не заперечують». Перші згадки про немайнові права простежуються у Цивільному кодексі Української УРСР 1963 р., [11, 12] які, тим не менш, не були представлені у цілісній системі немайнових прав, навіть імплікатурно.

У якості історичної ремарки відзначимо, що у радянській період на теренах України, так і за її межами у соціалістичному таборі країн галузь психіатрії є темною плямою історії, адже психіатрія використовувалася, як одна із форм репресій. Закон України «Про дерадянізацію законодавства України» від 07.05.2022 р. передбачає, що на території України не застосовуються, серед іншого Основи законодавства Союзу РСР та союзних республік про охорону здоров'я від 19 грудня 1969 року. Проте, гуманістичні начала галузі можна відліковувати з 2000 року, коли в незалежній Україні було прийнято закон «Про психіатричну допомогу».

Кримінологічна наука у класифікації детермінант злочинності за природою включає об'єктивні і суб'єктивні. Суб'єктивними охоплюється усе особистісне, що залежить від волі людини; демографічні та соціально-психологічні особливості населення (свідомість, звички, нахили, ціннісні орієнтири, мораль, право, політичні погляди, традиції тощо) [17, с. 10]. У поясненні особи злочинця зазначається: «Соціальні якості конкретної особи пов'язані з рівнем її свідомості, змістом внутрішнього духовного світу. Обумовлена соціальним середовищем і попереднім досвідом свідомість стає активним елементом особи, визначаючи у конкретних випадках вибір нею тієї чи іншої соціальної позиції, лінії і форми поведінки» [15, с. 133]. Відносно визначення власне свідомості: «Внутрішньою (ідеальною) стороною людської діяльності є свідомість – активне, цілеспрямоване відображення соціальної дійсності» [16, с. 103]. В дослідженні проблематики уявної оборони в циклі кримінального права щодо різновидів уявної оборони, Птащенко Д. С. згадує уявну оборону (і застосовує поняття кримінально-правової ситуації), як різновид помилки, а в подальшому дослідженні зазначає «4) під впливом певних чинників така зовнішня активність (курсив мій – Д.С.: у контексті малося на увазі «активності з боку постраждалої особи») помилково сприймається суб'єктом саме, як вказане суспільно небезпечне посягання; 5) зазначеними чинниками можуть бути обстановка, в якій перебувають обидві фізичні особи, а також окремі фізичні та (або) психічні властивості суб'єкта уявної оборони» [31, с. 6–9]. Тобто відносно уявної оборони, з цього може слідувати превалювання оцінних факторів в кримінально-правовій ситуації, як результат домінування психічних властивостей.

Цивільно-правова наука також оперує терміно-поняттями «свідомість» і «психіка». Загальнотеоретичне значення вини в цивільному праві в аспекті цивільно-правової відповідальності пояснюється так: «Вина пов'язана з психічними процесами, які відбуваються в свідомості людини. Ці внутрішні процеси можуть бути оцінені лише по поведінці людини, в якій знаходять своє зовнішнє вираження» [35, с. 114]. Характеризуючи правопорушення, Кравчук Д. В. згадує «свідомо-вольовий характер: протиправний вчинок, завжди здійснюється під контролем свідомості і волі суб'єкта правопорушення. Правопорушник усвідомлює (розуміє) протиправний характер власного діяння, передбачає його негативні наслідки (як правило) і здатний керувати своїми діями» [14, с. 101]. Відносно погляду на показник наявності або відсутності правопорушення існує думка, відповідно до якої: «Усяке правопорушення повинне спричинити настання покарання для порушника, але нести несприятливі наслідки свого протиправного вчинку можуть тільки ті суб'єкти, які усвідомлювали свою поведінку. Дії суб'єкта протиправні, якщо вони перебували під контролем його свідомості» [20, с. 68]. В інших дослідженнях поняття «вина» визначається, як психічне ставлення фізичної особи як суб'єкта правопорушення до ознак складу вчиненого нею правопорушення, виражене у певній інтелектуально-вольовій формі [32, с. 145]. «Протиправне діяння відбувається у свідомості людей, які його вчинили або спостерігали момент його вчинення, а також виявляється у вигляді різних змін на предметах і документах. У першому разі це образи й поняття, що належать до сфери психіки, у другому – зміна предметів матеріального світу, речей, їх властивостей і відносин, тобто фізичні та механічні зміни» [1, с. 316]. Окремої уваги вартує відсутність, як в теоретичному, так і практичному значенні застосування понять «свідомість» і «психіка» відносно юридичних осіб, що логічно обумовлено і персоналізує ці поняття відносно живих істот, а не явищ фікцій.

На відміну від норм матеріального права, які хоча б у мінімальній мірі, у різних історичних етапах, передбачають правове регулювання немайнової сфери, процесуальне право відтворює специфічне врегулювання. У цьому сенсі уявлення про свідомість і психіку, як надбання психології, психіатрії і медицини набуло практичного значення. Так, згідно ЦПК УРСР 1963 р. [25] у цивільному судочинстві передбачалися справи окремого провадження щодо визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним (обставини, що свідчать про психічну хворобу або недоумство, внаслідок чого особа не може розуміти значення своїх дій або керувати ними). Крім того, не могли бути свідками особи, нездатні через свої фізичні або психічні вади правильно сприймати обставини, що мають значення для справи,

або давати про них правильні показання. Аналогічним чином за КПК УРСР 1960 р. [24] визначення психічного стану передбачалося при дослідженні неосудності або стану обмеженої осудності щодо обвинуваченого. Можемо з цього приводу підкреслити, що процесуальне право перебувало і перебуває у тісному зв'язку із спеціальним законодавством у сфері судової експертизи та психіатричної допомоги.

Дослідження проблем свідомості людини та її психічної недоторканності в історичному фокусі у доктрині права можна охарактеризувати, як результат застосування вчень з поступовим утвердженням наук психології, психіатрії, медицини, в подальшому – кримінології та кримінального і цивільного права. Принциповою обставиною слід назвати привілей процесуального права і спеціального законодавства у радянський період, які на відміну від матеріального права, містили окремі норми щодо кваліфікації психічно-вольової сфери людини.

Висновки. Наведені визначення та інтерпретації дозволяють нам узагальнити розуміння змісту понять свідомості та психіки людини. 1. Свідомість, як психічна категорія, є передумовою діяльності людини, є аспектом психіки, як комплексного явища. 2. Свідомість, як здатність і один із способів людини орієнтуватися в оточуючому світі. 3. Свідомість, як результат упорядкування соціальної активності людини (в розумінні її цілеспрямованої та немеханічної діяльності). 4. Психіка є збірною біологічною властивістю людини, що продукує нематеріальний результат – свідомість та інші аспекти нематеріальної діяльності. З точки зору історичної ретроспективи явища свідомості людини і психічної недоторканості є симультанними, тобто такими, в яких висока ступінь атемпоральності. Слід констатувати, що категорія «свідомість» відносно особистого немайнового права – права на психічну недоторканність, має пресупозиційний характер. Зважаючи на концептуальне розмаїття означеної проблематики зберігається актуальність її подальшого і системного дослідження.

Список використаних джерел:

1. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галуцько та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
2. Андрієнко О. В. Психіка як самостійна фізична сила. *Юридична психологія*. 2018. № 1. С. 29–42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp_2018_1_5 (дата звернення: 15.10.2024).
3. Басенко Р. О., Аванесян Г. М., Коваленко В. Ф. Історико-правові аспекти становлення особистих немайнових відносин в цивільному законодавстві України. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2022. № 6. URL: https://reicst.com.ua/pmtl/issue/view/issue_6_2022 (дата звернення: 01.10.2024).
4. Варій М. Психіка людини у психоенергетичній концепції. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2017. Vol. 54, № 126, P. 65–71. URL: https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/03/ped_psy_v_54_126.pdf (date of access: 06.09.2024).
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / ред. В. Бусел. Київ : Ірпінь ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
6. Гарькавець С. О. Юридична психологія : словник-довідник. Сєверодонецьк : СЛУ ім. В. Даля, 2021. 152 с.
7. Євдокімова О. Історія психології : навч. посіб. Вид. 2-ге, допов. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 320 с.
8. Івченко А. Тлумачний словник української мови. Харків : Фоліо, 2002. 543 с.
9. Коханова О. П. Історія психології: від античності до початку XX століття : навч. посіб. Київ. НВП «Інтерсервіс», 2016. 235 с.
10. Іщук Н. В. Обриси системного розуміння психіки. *Вісник Національного авіаційного університету. філософія. культурологія*. 2015. № 1. С. 46–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnau_f_2015_1_12 (дата звернення: 22.10.2024).
11. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях / ред.: Р. О. Стефанчук, М. О. Стефанчук ; уклад.: Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько. Київ : Прав. єдність, 2009. Т. 1. 1168 с.

12. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях / ред.: Р. О. Стефанчук, М. О. Стефанчук ; уклад.: Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько. Київ : Прав. єдність, 2009. Т. 2. 1236 с.
13. Компанцева Л. Ф. Деструктивні впливи на свідомість інформаційного суспільства. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2009. № 3. С. 82–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sitsbo_2009_3_17 (дата звернення: 30.10.2024).
14. Кравчук Д. В. Цивільно-правова відповідальність держави за шкоду, заподіяну приватним особам : дис. ... д-ра філософії в галузі права : 081. Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Київ, 2020. 186 с.
15. Кримінологія : навч. посіб.-практикум / С. Шалгунова та ін. ; ред. С. Шалгунова. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 332 с.
16. Кримінологія : підручник / О. М. Джу́жа та ін. ; ред. В. В. Чернєй. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
17. Яремко Г. З., Устрицька Н. І. Кримінологія : навч.-метод. посіб. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 144 с.
18. Ороховська Л. А. Телекратія та її вплив на суспільну свідомість. *Вісник національного авіаційного університету. філософія. культурологія*. 2010. № 1. С. 52–55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnau_f_2010_1_14 (дата звернення: 27.09.2024).
19. Вернік О., Вовчик-Блакитна О., Рудоміно Дусятська О. Особистісні детермінанти еколого-орієнтованої життєдіяльності : монографія / ред. Ю. Швалб. Київ. Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 330 с.
20. Резніченко С. В., Церковна О. В. Підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності за завдання шкоди: теорія і практика : монографія. Одеса : ОДУВС, 2009. 188 с.
21. Тиріна М. Покоління прав людини: проблеми сучасної класифікації. Київ. *Держава і право*. 2011. № 52. С. 728–732.
22. Половинчак Ю. Національний розвиток і національна свідомість на фоні активізації глобалізму. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2010. № 26. С. 247–253. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2010_26_26 (дата звернення: 22.10.2024).
23. Пінська О. С. Правова свідомість: загальна характеристика, основні риси та структура. *Форум права*. 2011. № 1. С. 784–788. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.
24. Про затвердження Кримінально-процесуального кодексу Української РСР : Закон України від 28.12.1960 № 1000-05. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1000-05#Text> (дата звернення 28.07.2024).
25. Про затвердження Цивільного процесуального кодексу Української РСР. Закон України від 18.07.1963 № 1500-06. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1500-06#Text> (дата звернення: 28.07.2024).
26. Садло О. П. Розуміння поняття «свідомість» в когнітивній лінгвістиці. *Мова і культура*. 2011. Т. 1, № 14. С. 43–49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2011_14_1_9 (дата звернення: 16.10.2024).
27. Загальна психологія : навч. посіб. / О. П. Сергеєнкова та ін. Київ : Центр учб. літ., 2012. 296 с.
28. Скаун О. Теорія держави і права : підручник. Вид. 4-те, переробл. і допов. Київ : Алерта, 2014. 524 с.
29. Станкевич Б. Інформаційні маніпуляції та їхній вплив на електоральну свідомість. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2011. № 1. С. 78–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Srup_2011_1_13 (дата звернення: 22.10.2024).
30. Сучасний тлумачний словник української мови: 50 000 слів / ред. В. В. Дубічинський. Харків : ВД «Школа», 2006. 832 с.
31. Птащенко Д. С. Уявна оборона за кримінальним правом України : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. 18 с.

32. Федоров М. Поняття вини у сучасній юриспруденції. *Наука і правоохорона*. 2013. № 2. С. 140–147. URL: https://naukaipravooohorona.com/journal/ukr/2013_2/25.pdf (дата звернення: 01.10.2024).

33. Чукавіна Т. Е. Маси та масова свідомість. Людина в масі. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». філософія. психологія. педагогіка*. 2011. № 3. С. 132–136. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_fpp_2011_3_23 (дата звернення: 17.10.2024).

34. Свідомість, інтелект та почуття, та їх прояви у системі генерації нових ідей та розробки нових валеологічних підходів / О. І. Шушляпін та ін. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. психологія*. 2011. № 39. С. 216–229. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psykhol_2011_39_23 (дата звернення: 17.10.2024).

35. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення / ред. Ю. В. Байлін. Донецьк : ПП «ВД «Кальміус», 2013. 424 с.

36. Martins H. Upper Limit: An Essay on Mental Integrity and Mental Enhancement. *Medicine, Law & Society*. 2022. Vol. 15, №. 2. P. 217–240. DOI: 10.18690/mls.15.2.217-240.2022 (date of access: 04.10.2024).

ХОРОШЕНЮК О. В.,кандидат наук з державного управління,
адвокат,доцент кафедри права та публічного
адміністрування*(Хмельницький кооперативний
торговельно-економічний інститут)***УДК 347.615****DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.19>****ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИЗНАННЯ ОСОБИ НЕДІЄЗДАТНОЮ**

У статті розглянуто окремі аспекти інституту визнання фізичної особи недієздатною за національним законодавством України. Питання психічного здоров'я фізичної особи завжди перебувало у центрі уваги суспільства. Це грань етики, медицини, права, сімейних відносин. Особливої гостроти дані питання набувають в умовах сьогодення, коли ми перебуваємо в умовах постійного конфлікту, підсиленого війною, втратами близьких, вимушеними розлуками. Безумовно, велике значення у порушених питаннях відіграє практична психологія і робота фахівців даної сфери. Однак, саме у даному дослідженні розкриваються теоретичні та практичні аспекти підстав та порядку визнання особи недієздатною як правової категорії.

Підстави визнання фізичної особи недієздатною містяться у статті 39 Цивільного кодексу України згідно з якою фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

Таким чином, законодавець визначив, що єдиною підставою для визнання особи недієздатною є стан її психічного здоров'я. До того ж, це має бути хронічний, стійкий психічний розлад.

При цьому, Закон України «Про психіатричну допомогу» містить поняття «психічні розлади» та «тяжкий психічний розлад».

На відміну від підстав визнання фізичної особи недієздатною, які визначені матеріальним правом (Цивільним кодексом України), порядок визнання особи недієздатною регулюється нормами цивільного процесуального права.

Зауважу, що процесуальною правосуб'єктністю на подання заяви про визнання особи недієздатною наділені не всі родичі такої особи, а лише члени сім'ї, у тому числі близькі родичі.

Оскільки єдиними підставами визнання особи недієздатною є хронічний, стійкий психічний розлад, у такій категорії справ обов'язковим є проведення судово – психіатричної експертизи. Саме судова психіатрія визначає ступінь розуміння, усвідомлення особою своєї поведінки, відповідальності за свої вчинки перед іншими людьми, суспільством, законом

Аналізується питання зловживання правом з боку заінтересованих осіб, особливо в період воєнного стану. Здійснено моніторинг відповідних судових рішень.

Звертається увага на доцільності прийняття окремого законодавчого акта, що дозволить забезпечити єдиний підхід до соціальних та організаційних засад і гарантій державної політики з питань опіки та піклування над повнолітніми недієздатними особами. У даному законодавчому акті доречно визначити

завдання, основні принципи опіки над повнолітніми недієздатними особами; чітко встановити повноваження органів опіки та піклування; детально регламентувати права та відповідальність повнолітніх недієздатних осіб. Вноситься пропозиція запровадження обліку повнолітніх недієздатних осіб, з метою, в першу чергу, захисту прав осіб, визнаних недієздатними. Обґрунтовується необхідність у визначенні чітких критеріїв до опікуна недієздатної особи, а також прав, обов'язків, повноважень опікуна, припинення повноважень щодо здійснення опіки над недієздатною особою.

Ключові слова: фізична особа, визнання особи недієздатною, опіка, опікун, встановлення опіки над недієздатною особою.

Khorosheniuk O. V. Separate issues of recognition a person as incapacitated

Separate aspects of the institution of recognition an individual as incapacitated under the national legislation of Ukraine have been considered in the article. The issue of mental health of an individual has always been in the center of attention of society. This is the facet of ethics, medicine, law, and family relations. These issues have become especially acute nowadays, when we are in conditions of constant conflict, intensified by war, loss of loved ones, and forced separations. Undoubtedly, practical psychology and the work of specialists in this field play a great role in the issues raised. However, it is in this study that the theoretical and practical aspects of the grounds and procedure for recognition a person incapacitated as a legal category have been revealed.

The grounds for recognition an individual as incapacitated are contained in Article 39 of the Civil Code of Ukraine, according to which an individual may be recognized as incapacitated by the court if, due to a chronic, persistent mental disorder, he is unable to realize the meaning of his actions and (or) manage them.

Thus, the legislator determined that the only ground for declaring a person incapacitated is the state of his mental health. In addition, it must be a chronic, persistent mental disorder.

At the same time, the Law of Ukraine "On Psychiatric Care" contains the concepts of "mental disorders" and "severe mental disorders".

In contrast to the grounds for recognition an individual as incapacitated, which are defined by substantive law (Civil Code of Ukraine), the procedure for recognition a person as incapacitated is governed by the rules of civil procedural law.

One should note that not all relatives of such a person have the procedural legal personality to submit an application for declaring a person incapacitated, but only family members, including close relatives.

Since the only grounds for declaring a person incompetent are a chronic, stable mental disorder, in this category of cases, a forensic psychiatric examination is mandatory. It is forensic psychiatry that determines the degree of understanding, awareness of a person's behavior, responsibility for his actions before other people, society, the law.

The issue of abuse of rights by interested parties, especially during the period of martial law, has been analyzed. Monitoring of relevant court decisions has been carried out.

Attention has been paid to the expediency of adopting a separate legislative act that will ensure a unified approach to the social and organizational principles and guarantees of state policy on guardianship and care of adults with disabilities. In this legislative act, it is appropriate to define the tasks, the main principles of guardianship of adult incapacitated persons; to clearly establish the powers of guardianship and guardianship bodies; to regulate in detail the rights and responsibilities of adult

incapacitated persons. A suggestion has been made to introduce registration of adult incapacitated persons, with the aim, of protecting the rights of persons recognized as incapacitated. The need to define clear criteria for the guardian of an incapacitated person, as well as the rights, duties, powers of the guardian, termination of powers to exercise guardianship over an incapacitated person has been substantiated.

Key words: *individual, recognition of a person as incapacitated, guardianship, guardian, establishment of guardianship over an incapacitated person.*

Вступ. Питання психічного здоров'я фізичної особи завжди перебувало у центрі уваги суспільства. Це грань етики, медицини, права, сімейних відносин. Особливої гостроти дані питання набувають в умовах сьогодення, коли ми перебуваємо в умовах постійного конфлікту, підсиленого війною, втратами близьких, вимушеними розлуками. Безумовно, велике значення у порушених питаннях відіграє практична психологія і робота фахівців даної сфери.

У даній статті я свідомо не хочу висвітлювати питання етики, медицини та психології, оскільки не є фахівцем у даній сфері, а маю намір розкрити теоретичні та практичні аспекти підстав та порядку визнання особи недієздатною як правової категорії.

Дослідженню даного питання приділено багато уваги такими вченими як Кравцов С., Блажеєв В.Д., Фурса С.Я., Комаров В.В., Світлична Г.О.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення поняття, підстав та порядку визнання особи недієздатною, поновлення особи у дієздатності. Виокремлення окремих проблемних питань, що виникають під час судового розгляду справ про визнання особи недієздатною, зокрема, під час проведення судово – психіатричної експертизи. Дослідження права на доступ до правосуддя у разі ініціювання нею цивільного провадження щодо поновлення у дієздатності. Аналіз окремих аспектів зловживання правом в означеній темі.

Результати дослідження. Підстави визнання фізичної особи недієздатною містяться у статті 39 Цивільного кодексу України [1] згідно з якою фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

Таким чином, законодавець визначив, що єдиною підставою для визнання особи недієздатною є стан її психічного здоров'я. До того ж, це має бути хронічний, стійкий психічний розлад.

При цьому, Закон України «Про психіатричну допомогу» містить поняття «психічні розлади» та «тяжкий психічний розлад».

Так, термін психічні розлади, згідно зі статтею першою вказаного Закону вживається у такому значенні: розлади психічної діяльності, визнані такими згідно з чинною в Україні Міжнародною статистичною класифікацією хвороб, травм і причин смерті. Під тяжкими психічними розладами законодавець розуміє розлад психічної діяльності (затмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті), який позбавляє особу здатності адекватно усвідомлювати оточуючу дійсність, свій психічний стан і поведінку [2].

На відміну від підстав визнання фізичної особи недієздатною, які визначені матеріальним правом (Цивільним кодексом України), порядок визнання особи недієздатною регулюється нормами цивільного процесуального права.

Так, відповідно до Глави 2 Цивільного процесуального кодексу України заява про визнання фізичної особи недієздатною подається до суду за місцем проживання цієї особи, а якщо вона перебуває на лікуванні у закладі з надання психіатричної допомоги – за місцем знаходження цього закладу [3].

Заяву про визнання фізичної особи недієздатною може бути подано членами її сім'ї, близькими родичами, незалежно від їх спільного проживання, органом опіки та піклування, закладом з надання психіатричної допомоги.

Зауважу, що процесуальною правосуб'єктністю на подання заяви про визнання особи недієздатною наділені не всі родичі такої особи, а лише члени сім'ї, у тому числі близькі родичі. Така позиція знайшла своє підтвердження і у практиці Верховного суду. Так, у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 28 лютого 2024 року у справі № 372/3474/21 колегія суддів зауважує, що процесуальною правосуб'єктністю на подання заяви про визнання особи недієздатною наділені не всі родичі такої особи, а лише члени сім'ї, у тому числі близькі родичі (частина третя статті 296 ЦПК України). Близькі родичі – це фактично особи, які мають особливі права та обов'язки через тісні стосунки між собою. ОСОБА_3 як встановлено судами попередніх інстанцій, є троюрідною сестрою ОСОБА_6, згідно з визначенням у законодавстві України переліком таких осіб, не входить до числа його близьких родичів та не може діяти всупереч діям та намірам матері ОСОБА_6. Встановивши, що суд першої інстанції не мав правових підстав для розгляду по суті заяв осіб, які не наділені процесуальною правосуб'єктністю, визначеною частиною третьою статті 296 ЦПК України, суд апеляційної інстанції законно та обґрунтовано на підставі положень частини п'ятої статті 367 ЦПК України переглянув справу окремого провадження у повному обсязі (Джерело: <https://tinyurl.com/22ft472b>).

Оскільки єдиними підставами визнання особи недієздатною є хронічний, стійкий психічний розлад, у такій категорії справ обов'язковим є проведення судово – психіатричної експертизи. Саме судова психіатрія визначає ступінь розуміння, усвідомлення особою своєї поведінки, відповідальності за свої вчинки перед іншими людьми, суспільством, законом.

На момент призначення судово – психіатричної експертизи в учасників процесу існує лише сумнів у психічній повноцінності особи, і є лише припущенням про наявність в особи психічного розладу, здатного вплинути на юридично значиму поведінку цієї особи.

Проведений аналіз ресурсу «Судова влада України» дає підстави стверджувати, що, як правило, суди України, призначаючи судово- психіатричну експертизу, в своїх ухвалах ставлять перед експертом наступні запитання: «1) Чи страждає (хворіє) ОСОБА на психічну хворобу? 2) Чи розуміє ОСОБА значення своїх дій та чи може керувати ними?»

Цікавою з точки зору правозастосовчої практики є постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 26 червня 2024 року у справі № 175/1741/18. Встановивши, що ОСОБА_1 не виконала ухвалу Дніпровського апеляційного суду від 15 лютого 2023 року, якою її зобов'язано забезпечити безперешкодний доступ судових експертів Державної установи «Інститут психіатрії, судово – психіатричної експертизи та моніторингу наркотиків Міністерства охорони здоров'я України» до ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_1, за її місцем перебування, у зв'язку із чим у справі не було проведено повторної судово – психіатричної експертизи, суд апеляційної інстанції дійшов правильного висновку про відсутність підстав для задоволення заяви ОСОБА_1 про визнання фізичної особи недієздатною. При цьому судом правильно застосовано положення статті 109 ЦПК України, відповідно до якої у разі ухилення учасника справи від подання експертам необхідних матеріалів, документів або від іншої участі в експертизі, якщо без цього провести експертизу неможливо, суд, залежно від того, хто із цих осіб ухиляється, а також яке для них ця експертиза має значення, може визнати факт, для з'ясування якого експертиза була призначена, або відмовити у його визнанні. Суд апеляційної інстанції правильно врахував висновки Верховного Суду, викладені у постанові від 29 вересня 2021 року у цій справі, характер правовідносин та ухилення заявника від проведення повторної судово – психіатричної експертизи при новому розгляді в суді апеляційної інстанції, та дійшов висновку про відмову у задоволенні заяви ОСОБА_1 про визнання ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_1, недієздатною у зв'язку із недоведеністю вимог (Джерело: <https://tinyurl.com/mtuc676h>).

Справа про визнання особи недієздатною розглядається за участю захисника, представника органу опіки та піклування та особи, стосовно якої здійснюється вирішення справи про визнання недієздатною. Вимога щодо участі такої особи може не дотримуватися за умов неможливості її присутності під час судового засідання за станом здоров'я або її присутності у режимі відеоконференції за умов перебування у спеціалізованому закладі.

Як правило, участь захисника у такій категорії справ, забезпечується через відповідні центри з надання безоплатної правничої допомоги, які діють відповідно до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» [4]. Згідно з пунктом 24 частини першої статті 14 означеного закону особи, стосовно яких суд розглядає справи про визнання фізичної особи недієздатною, поновлення цивільної дієздатності недієздатних фізичних осіб мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу протягом розгляду справи в суді.

Згідно зі статтею 300 Цивільного процесуального кодексу України суд, ухвалюючи рішення про визнання фізичної особи недієздатною, встановлює над нею опіку і за поданням органу опіки та піклування призначає їй опікуна.

Саме на опікуна покладається обов'язок діяти від імені та в інтересах недієздатної особи, в тому числі під час вчинення будь-якого виду правочину.

Опікун призначається за його заявою переважно з осіб, які перебувають у сімейних, родинних відносинах з підопічним, з урахуванням особистих стосунків між ними, можливості особи виконувати обов'язки опікуна. Фізичній особі може бути призначено одного або кількох опікунів або піклувальників (стаття 63 ЦК України).

Відповідно до частини першої статті 67 ЦК України опікун зобов'язаний дбати про підопічного, про створення йому необхідних побутових умов, забезпечення його доглядом та лікуванням.

При призначенні опікуна важливі і обов'язково повинні враховуватися особисті приязні взаємини між опікуном і підопічним, що забезпечить нормальне життєзабезпечення підопічного. Можливість особи здійснювати повноваження опікуна перевіряються органом опіки та піклування, який висловлює пропозиції про доцільність призначення опікуна.

Верховний суд у постанові від 07 квітня 2022 року у справі № 712/10043/20 (провадження № 61-21311св21) зазначив, що призначення опікуна недієздатної особи здійснюється за поданням органу опіки та піклування, яке повинне відповідати вимогам закону щодо його обґрунтованості та змісту, має бути подано в належній процесуальній формі згідно вимог ЦПК України. При внесенні подання орган опіки та піклування має якнайкраще врахувати інтереси особи, над якою встановлюється опіка (Джерело: <https://cutt.ly/13OiYO>).

З метою забезпечення єдиного підходу до соціальних та організаційних засад і гарантій державної політики з питань опіки та піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами цивільна дієздатність якої обмежена пропонуємо врегулювати означені питання окремим законодавчим актом. У даному законодавчому акті доречно визначити завдання, основні принципи опіки та піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами цивільна дієздатність якої обмежена. Чітко встановити повноваження органів опіки та піклування; детально регламентувати права та відповідальність повнолітніх недієздатних осіб. Доречно запровадити облік повнолітніх недієздатних осіб, з метою, в першу чергу, захисту прав осіб, визнаних недієздатними. З іншого боку, є необхідність у визначенні чітких критеріїв до опікуна недієздатної особи, а також прав, обов'язків, повноважень опікуна, припинення повноважень щодо здійснення опіки над недієздатною особою.

Проте, є і зловживання правом в означеній сфері, а також порушення принципу добросовісності. Для прикладу, стаття 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» до осіб, які мають підстави відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації відноситься, в тому числі, опікунів осіб, визнаних судом недієздатними [5].

Станом на сьогоднішній день, має місце прийняття судами України (у даній статті аналізується судова практика у межах Хмельницької області) судових рішень, якими відмовляється особам чоловічої статі у призначенні їх опікунами недієздатних осіб. Так, у мотивувальній частині рішення Полонського районного суду Хмельницької області від 09 травня 2024 року по справі № 681/444/24, суд зауважує, що станом на сьогоднішній день саме орган опіки та піклування на підставі звернення особи чоловічої статі призовного віку із заявою про призначення його опікуном недієздатної особи, враховуючи введений у державі воєнний стан та закріплений статтею 65 Конституції України обов'язок щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, повинен з'ясувати необхідність такого,

уникаючи можливих зловживань в цьому напрямку, та належним чином мотивувати свій висновок про можливість призначення особи опікуном та, перш за все необхідність такого призначення. Окрім того, суд наголосив, що умови існування в Державі можуть визначати домінування суспільного інтересу над приватним, що характерно для сучасної України, яка перебуває зараз в стані війни з російською федерацією (<https://reyestr.court.gov.ua/Review/118909202>).

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене, слід зазначити, що визнання особи недієздатною, встановлення над нею опіки, були та залишаються ключовою темою для дослідження у цивільному праві України. На підставі проведеного аналізу судової практики, констатовано наявність зловживань при визнанні особи недієздатною та встановленні над нею опіки. Автором доводиться необхідність прийняття окремого законодавчого акта, яким буде визначено завдання, основні принципи опіки та піклування над повнолітніми недієздатними особами, встановлено повноваження органів опіки та піклування; детально регламентовано права та відповідальність повнолітніх недієздатних осіб, а також пропонується запровадити облік повнолітніх недієздатних осіб, з метою, в першу чергу, захисту прав осіб, визнаних недієздатними.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Про психіатричну допомогу від 22 лютого 2000 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
4. Про безоплатну правничу допомогу від 2 червня 2011 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>
5. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію Закон України від 21 жовтня 1993 р. № 3543-XII /96-ВР/ *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

ШИШКА Р. Б.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного
права, інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін
*(Київський університет інтелектуальної
власності та права Національного
університету «Одеська юридична
академія»)*

ГАЛУНЬКО В. В.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного
права, інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін
*(Київський університет інтелектуальної
власності та права Національного
університету «Одеська юридична
академія»)*

ХРИСТИНЧЕНКО Н. П.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри адміністративного
права, інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін
*(Київський університет інтелектуальної
власності та права Національного
університету «Одеська юридична
академія»)*

УДК 347: 36.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.20>**ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН В ПЕРІОД ВІЙНИ**

Робота присвячена проблемі обмежень прав людини у воєнний час, що має об'єктивну зумовленість та практичну значущість. Автори виходять з того, що такі обмеження як звуження можливостей здійснення суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів в умовах воєнного часу є вимушеною мірою для забезпечення обороноздатності країни та виконання стратегічних та тактичних завдань протидії агресору. В ній проаналізована позитивна (міжнародно-правова та національна) основа обмежень та механізм їх запровадження через владні загальнообов'язкові рішення органів влади з їх конкретизацією військовими адміністраціями, заходи дотримання. Проведено розмежування обмежень з поразкою в правах як актів індивідуальної дії та санкцій за допущені кримінальні правопорушення. Постулюється, що в обмеженнях прав простежується дві парадигми щодо їх збереження та одночасного обмеження заради збереження держави, а у широкому сенсі збереження традиційних демократичних

інститутів та протидії перетворенню в тоталітарні. це є відходом від правила, що особа здійснює свої права вільно, на власний розсуд. Побіжно піддані критиці формальні вимоги допуску дисертаційних досліджень до захисту та вибору їх ключових суб'єктів (керівників, рецензентів, опонентів та голови разової спеціалізованої ради), що призвело до різкого збільшення публікацій наукових статей та відомих зловживань на цій вимозі: збільшення вартості публікацій та появи видань, які їх оприлюднюють не вдаючись на значення та цінність, недовіри МОН України до кваліфікації призначених керівників, які «повинні мати роботи по тематиці дослідження за останні п'ять років»?)). Це штучно ускладнило підготовку наукових кадрів та призвело до її підвищення витрат на це. Визнано, що правова природа звуження прав людини у воєнний період, як вимушеної, але правомірної діяльності держави із забезпечення недоторканості та суверенітету країни зводиться до загальнообов'язкових актів органів влади загального впливу і обов'язкові до виконання, всім кому вони адресовані. Такі обмеження прав можуть бути загальні та персональні.

Ключові слова: держава, органи держави, охоронювані законом інтереси, обмеження прав, поразка прав, права, правопорядок.

Shyshka R. B., Halunko V. V., Khrystynchenko N. P. Restrictions on the rights of citizens during the war

The work is devoted to the problem of restrictions on human rights in wartime, which has an objective determination and practical significance. The authors proceed from the fact that such restrictions as the narrowing of the possibilities of exercising subjective rights and interests protected by law in wartime conditions are a forced measure to ensure the country's defense capability and fulfill strategic and tactical tasks of countering the aggressor. It analyzes the positive (international legal and national) basis of restrictions and the mechanism of their introduction through authoritative binding decisions of the authorities with their specification by military administrations, enforcement measures. A distinction was made between restrictions and the loss of rights as acts of individual action and sanctions for committed criminal offenses. It is postulated that two paradigms can be traced in the restriction of rights regarding their preservation and simultaneous restriction for the sake of the preservation of the state, and in a broad sense the preservation of traditional democratic institutions and resistance to the transformation into totalitarian ones. this is a departure from the rule that a person exercises his rights freely, at his own discretion. The formal requirements for the admission of dissertation studies to the defense and selection of their key subjects (supervisors, reviewers, opponents and the chairman of a one-time specialized council) were briefly criticized, which led to a sharp increase in the publication of scientific articles and known abuses of this requirement: an increase in the cost of publications and the appearance publications, which publish them without referring to the meaning and value, distrust of the Ministry of Education and Culture of Ukraine to the qualifications of the appointed managers, who "must have works on research topics for the last five years"?). This artificially complicated the training of scientific personnel and led to an increase in its costs. It is recognized that the legal nature of the restriction of human rights during the war period, as a forced but legitimate activity of the state to ensure the inviolability and sovereignty of the country, is reduced to universally binding acts of authorities of general influence and mandatory for everyone to whom they are addressed. Such restrictions of rights can be general or personal.

Key words: state, state bodies, interests protected by law, restriction of rights, defeat of rights, rights, law and order.

Вступ. З нападом на Україну актуалізувалася проблема збереження прав громадян та інших людей суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави (ст. 1 Конституції України [3]) де простежується, принаймні, дві парадигми щодо їх збереження та одночасного обмеження для збереження цієї держави, а у широкому сенсі збереження традиційних демократичних інститутів та протидіє перетворенню в тоталітарні.

Зрозуміло, що національні інтереси, безпека в таких умовах є вищими концептуальними пріоритетами, що припускає їх домінування та підпорядкування їй інших цінностей такого суспільства, в тому числі й приватних прав фізичних та юридичних осіб. Принаймні ст. 12 ЦК [8] України постулювала, що особа здійснює свої права вільно, на власний розсуд. Якщо законом встановлені правові наслідки недобросовісного або нерозумного здійснення особою свого права, вважається, що поведінка особи є добросовісною та розумною, якщо інше не встановлено судом.

Проте суспільство може застосовувати і превентивні заходи, що не пов'язані з їх правопорушеннями. В такому разі є певні санкції, зокрема обмеження дієздатності, визнання банкрутом, встановлення піклування і навіть обмеження прав. Вони встановлені як органами влади так і утвореннями громадян, наприклад для невірнізованих вболівальників – права відвідувати матчі за участі улюбленої команди.

Окрім того, не слід забувати про інститут поразки в правах за вчинені кримінальні правопорушення для колаборантів та адептів «руського миру», який на відміну від загальних обмежень має персональний характер та діє на період судимості за вказані правопорушення. Так, іноземців, що скоїли злочини на території Польщі (організація незаконного перетину кордону, керування транспортним засобом у стані сп'яніння) після відбуття покарання саджатимуть на літак до країни походження або відправлятимуть до центру для іноземців під охороною для подальшої депортації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Доктринальне обґрунтування обмежень приватних прав в Україні розробили Є.О. Мічурін [4] в цивільному праві та В.О. Кожевникова [1] в сімейному праві та інші їх послідовники, зокрема В.М. Слома та Н.П. Москалюк, Д.В. Горбась, О.О. Кот. Так, перший концептував, що: 1) суб'єктивне цивільне право іманентно охоплює поняття межі, яка й окреслює коло повноважень особи, визначає свободу її дій у середині цієї межі, а в них визначаються обмеження, які не впливають на можливість здійснення суб'єктивного цивільного права як такої, втім здатні ускладнювати здійснення особою суб'єктивного цивільного права», а [4, с. 31] обмеження майнових прав фізичних осіб виявляється у тих суб'єктивних цивільних правах, що здійснюються в наявних межах, проте з урахуванням особливостей правовідносин відбувається додаткове ускладнення їх здійснення через дію механізму правового регулювання [5, с. 215].

Мета статті, окрім підтримки планів кафедри та університету з підготовки науковців (прагматичний аспект) полягає у визначенні правової природи обмежень цивільних прав на час дії воєнного часу та їх наслідків (доктринальний аспект). Такий дуальний підхід до визначення мети причинений об'єктивними вимогами допуску дисертаційних досліджень до захисту та вибору їх ключових суб'єктів (керівників, рецензентів, опонентів та голови разової спеціалізованої ради), що призвело до різкого збільшення публікацій наукових статей та відомих зловживань на цій вимозі: збільшення вартості публікацій та появи видань, що готові це зробити не вдаючись на значення та цінність таких публікацій та збільшення так званого наукового сміття, фактичної недовіри МОН України до кваліфікації призначених керівників, які «повинні мати роботи по тематиці дослідження за останні п'ять років»). Це штучно ускладнило підготовку наукових кадрів та призвело до її підвищення витрат на це.

Її об'єктом стали правовідносини, що виникають при обмеженні приватних прав фізичними особами в воєнний та і повоєнний період, а предметом – чинне позитивне право, практика його застосування, в тому й зарубіжний досвід, судова практика, доктрина прав людини та їх звуження.

Виклад основних положень. Обмеження прав має свою ґносеологію та позитивну основу і потреба в ньому виникає на певному етапі та умовах для забезпечення більш

охоронюваного блага, а даному разі при стиканні публічного приватного інтересів та постає проблема вибору між ними.

На міжнародному рівні ст. 15 Європейської конвенції про права людини [2] закріплено, що в період воєнного стану можуть бути введені тимчасові обмеження конституційних прав фізичних та юридичних осіб. Це нею поширено на такі права: недоторканості житла (стаття 30); таємниці телефонних переговорів, листування та поштових відправлень (стаття 31); невтручання в особисте і сімейне життя (стаття 32); свободу пересування, право на перетин кордону та повернення в Україну (стаття 33); право на свободу думки і слова, а також вільне вираження своїх поглядів і переконань (стаття 34); право брати участь в управлінні державними справами і референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування, рівний доступ до державної служби (стаття 38); право на мирні мітинги і демонстрації (стаття 39); право на володіння і розпорядження власним майном (стаття 41); право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (стаття 42); право на освіту (стаття 53). Вважаємо на рівні передбачення та реалів сюди повинні бути і віднесені обмеження права на інформацію та її поширення в ЗМІ та соціальних мережах, які на момент її прийняття не мали такого значення і активізувалися наразі в Україні, де пов'язують атака ворога із поширенням інформації про підготовку бійців на певних локаціях, ротацію військ на передовій.

С.Ю. Серьогін при дослідженні правейсі поділив межі здійснення права на три групи: 1) обмеження, пов'язані з наявністю у законодавстві заборонних норм; 2) обмеження, які тим чи іншим чином пов'язані з правами та інтересами третіх осіб; 3) обмеження, що суперечать основним постулатам позитивістської правової теорії [8, с. 141]. Зрозуміло, що на той час не виникало і особливо не дискутувалася проблема обмежень прав людини у воєнний час і є в цій тріаді віднайти місце таким обмеженням уже з врахування реалів та законів війни.

Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного часу» [7] воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Правовою основою введення воєнного стану стала Конституція України [3] та зазначений вище закон і указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях» [6] що, затверджений Верховною Радою України, де у його п. 3 встановлено: на період дії правового режиму воєнного стану можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина та наведено конкретні статті Конституції, дію яких легалізовано обмежувати.

У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного часу» та п. 3 вказаного вище Указу Президента та ч. 1 ст. 8 закону.

Україна ще у 2022 році заявила про відступ від окремих положень «Пакту про громадянські і політичні права» у частині правового статусу громадян зараз нічого суттєво не поміняється. Звісно, тепер громадяни не зможуть звертатися до Європейського суду з прав людини щодо порушень окремих статей Конвенції 1950 року. Але це закономірно, бо не діють окремі статті Конституції під час воєнного стану», – наголосив експерт. Більш

того, Україна подала заявку до Ради Європи про часткове призупинення дії в країні деяких пунктів Європейської конвенції з прав і свобод людини у зв'язку з воєнним станом.

Тож військове керівництво України отримало право обмежувати свободу пересування громадян, оглядати речі, а також примусово відчужувати майно для потреб держави.

Порівняння цих переліків надає підстави вважати, що здебільше вони змістовно збігаються. Проте є й відмінності.

Військове командування, в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини здійснювати такі правові заходи: примусове відчуження об'єктів права приватної або комунальної власності для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану воєнного стану в порядку, встановленому законом, та видавати про це відповідні документи (п. 4); запровадити комендантську годину (заборону перебування на вулицях та в інших громадських місцях у визначений час без спеціально виданих перепусток і посвідчень) у встановленому порядку (п. 5); встановлювати в установленому порядку особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства (п. 5); встановлювати в установленому порядку пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також пересування транспортних засобів (п. 6); проводити в установленому порядку огляд речей, транспортних засобів, багажу і вантажобагажу, службових приміщень і житла громадян, за винятком встановленому порядку, за винятком обмежень, встановлених Конституцією України (п. 7); забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів, демонстрацій та інших масових заходів (п. 8); встановлювати в установленому порядку заборону або обмеження щодо вибору місця перебування чи місця проживання осіб на території, де введено воєнний стан (п. 10); заборонити громадянам, які перебувають на військовому або спеціальному обліку, змінювати місце проживання (місце (місця перебування) без відповідного дозволу (п. 16); встановити військово-житловий обов'язок для фізичних та юридичних осіб (п. 17).

Висновки. На підставі наведеного вважаємо, що правова природа звуження прав людини у воєнний період, як вимушеної, але правомірної діяльності держави із забезпечення недоторканності та суверенітету країни зводиться до загальнообов'язкових актів органів влади. Вони є актами державної влади загального впливу і обов'язкові до виконання, всім кому вони адресовані.

Обмеження прав можуть бути загальні та персональні, що встановлені для окремих фізичних та юридичних осіб. Так чи інакше, вони повинні бути засновані на законі чи рішенні суду та вступити в законну силу.

Список використаних джерел:

1. Кожевникова В. О. Обмеження прав суб'єктів сімейних відносин: проблеми теорії та практики: монографія. Київ : Комп'ютерний дизайн, 2019. 520 с.
2. Конвенція захисту прав та основоположних свобод Європейська конвенція про права людини. *Урядовий кур'єр* від 17.11.2010. № 215.
3. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Голос України* від 13.07.1996. № 128.
4. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект) : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 463 с.
5. Мічурін Є. О. Межі та обмеження цивільних прав. *Право і безпека*. 2010. № 3 (35). С. 212–215.
6. Про введення воєнного стану в Україна або в окремих її місцевостях : Указ Президента України № 64 від 24 лютого 2022 р. *Голос України* від 24.02.2022. № 37.
7. Про правовий режим воєнного часу : Закон України від 12 травня 2015р. № 389-VIII. 2024. URL: *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 12.10.2024)
8. Серьогін С. Ю. Критерії визначення меж здійснення особою суб'єктивних прав. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 116 (Ч. 1). С. 136–142.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ВОЛИНЕЦЬ В. В.,

доктор юридичних наук,
професор кафедри готельно-ресторанної
справи
(Київський університет туризму
економіки і права)

УДК 347.918:342.7:004.738.5

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.21>

ЗГОДА НА ОБРОБКУ ДАНИХ В ОНЛАЙН ТОРГІВЛІ: ЮРИДИЧНІ ВИМОГИ ТА КРАЩІ ПРАКТИКИ

У статті досліджується правове регулювання захисту персональних даних в Україні в контексті міжнародних стандартів та вимог. Аналізуються ключові положення Закону України «Про захист персональних даних» та їх відповідність Загальному регламенту захисту даних (GDPR) Європейського Союзу. Особлива увага приділяється визначенню поняття «персональні дані», яке в українському законодавстві трактується як будь-яка інформація, що прямо або опосередковано стосується визначеної або ідентифікованої фізичної особи. Це включає різноманітні види даних, які можуть дозволити встановити особу, навіть за наявності лише непрямих вказівок.

Аналізується концепція згоди на обробку персональних даних як правочину, що має юридичну силу. Згода повинна бути добровільною, інформованою, конкретною та наданою однозначно, що є обов'язковою умовою для її дійсності. Висвітлюється питання форми надання згоди, зокрема, електронної згоди, та необхідність її підтвердження через активну дію суб'єкта даних, що відповідає міжнародним стандартам.

Розглядаються випадки, коли обробка персональних даних може здійснюватися без згоди суб'єкта даних, підкреслюючи важливість правових основ для таких дій. Зокрема, це стосується виконання договірних або юридичних зобов'язань, захисту життєво важливих інтересів суб'єкта даних або іншої фізичної особи, а також виконання завдань, що здійснюються в суспільних інтересах або в рамках офіційних повноважень.

На підставі проведеного аналізу запропоновано шляхи вдосконалення правового регулювання обігу персональних даних, серед яких гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами, розвиток механізмів міжнародного співробітництва, підвищення ефективності діяльності наглядових органів та підвищення обізнаності громадян про їхні права. У висновках ідеться про необхідність подальшого розвитку правових механізмів та інституційної спроможності для забезпечення належного рівня захисту персональних даних.

Ключові слова: персональні дані, правове регулювання, захист даних, згода на обробку, GDPR, національне законодавство, міжнародне право, правозастосування, цифрова трансформація, чутливі дані, cookies.

Volynets V. V. Consent for data processing in online commerce: legal requirements and best practices

The article examines the legal regulation of personal data protection in Ukraine within the context of international standards and requirements. It analyzes the key provisions of the Law of Ukraine "On Personal Data Protection" and their compliance with the General Data Protection Regulation (GDPR) of the European Union. Special attention is given to the definition of "personal data," which is interpreted in Ukrainian legislation as any information that directly or indirectly relates to an identified or identifiable natural person. This includes various types of data that may allow the identification of an individual, even in the presence of only indirect indications.

The concept of consent for personal data processing as a legal transaction with binding legal force is analyzed. Consent must be voluntary, informed, specific, and unequivocally given, which is a mandatory condition for its validity. The article highlights the issue of the form in which consent is provided, particularly electronic consent, and the necessity for its confirmation through an active action by the data subject, which aligns with international standards.

The article discusses cases where personal data processing may be carried out without the consent of the data subject, emphasizing the importance of legal grounds for such actions. In particular, this concerns the fulfillment of contractual or legal obligations, the protection of the vital interests of the data subject or another natural person, as well as the performance of tasks carried out in the public interest or within the framework of official authority.

Based on the conducted analysis, the article proposes ways to improve the legal regulation of personal data circulation, including the harmonization of national legislation with international standards, the development of mechanisms for international cooperation, enhancing the effectiveness of supervisory authorities, and raising public awareness about their rights. The conclusions emphasize the need for further development of legal mechanisms and institutional capacity to ensure an adequate level of personal data protection.

Key words: *personal data, legal regulation, data protection, consent for processing, GDPR, national legislation, international law, law enforcement, digital transformation, sensitive data, cookies.*

Вступ. У сучасному світі онлайн-торгівля стала невіддільною частиною повсякденного життя, створюючи нові можливості для бізнесу та споживачів. Водночас разом із цим виникають і деякі нововідкриті питання, пов'язані з обробкою та захистом персональних даних. Збирання, зберігання та використання інформації про клієнтів стали важливими аспектами діяльності будь-якої компанії, яка працює у сфері електронної комерції.

При цьому персональні дані клієнтів самі по собі стали цінним активом, що дозволяє компаніям покращувати свої сервіси, таргетувати рекламу та розвивати лояльність споживачів. Однак, разом із цими можливостями зростає ризик порушення приватності у формі неправомірного використання або витоку інформації про особу. У зв'язку з цим, юридичні рамки обробки даних стають дедалі жорсткішими, що відображається в законодавстві багатьох країн, зокрема, в Україні.

Важливу роль у формуванні законодавчих норм щодо захисту персональних даних відіграють міжнародні стандарти та рекомендації, такі як положення Конвенції Ради Європи № 108 та Директива ЄС 95/46/ЄС. Ці нормативні джерела закріплюють основні принципи обробки даних, які покликані захищати права і свободи людини в контексті ледь не повсякденного використання інформаційних технологій.

Постановка завдання. У пропонованій статті ми розглянемо основні юридичні вимоги до згоди на обробку даних в онлайн-торгівлі, а також кращі практики, які допоможуть

забезпечити відповідність діяльності компаній вимогам законодавства та захистити права споживачів. На матеріалах міжнародного та національного права ми проаналізуємо правові аспекти обробки даних, зокрема, принципи законності, справедливості та прозорості, а також розглянемо питання безпеки даних і управління ризиками, пов'язаними з їх обробкою.

У світлі викладеного, мета цього дослідження полягає в тому, щоб змалювати порядок та способи надання згоди на обробку персональних даних, а також правовий режим персональної інформації, на обробку якої надано згоду, а також запропонувати практичні рекомендації для бізнесу, спрямовані на покращення процедур обробки персональних даних, що сприятиме підвищенню довіри споживачів та зміцненню репутації компаній на ринку онлайн-торгівлі.

Огляд літератури з темою дослідження. З огляду на поширеність правовідносин у сфері обробки персональних даних, широка увага дослідників тут є цілком закономірною. В цьому контексті передусім потрібно згадати працю М.В. Беми та І.М. Городиського, котрі у своєму науково-практичному посібнику аналізують правові аспекти захисту персональних даних, звертаючи увагу на проблеми правозастосування та необхідність вдосконалення національного законодавства з урахуванням міжнародних стандартів [1, с. 45–67]. Ці питання перегукуються з дослідженням Т.Г. Каткової, яка розглядає адміністративну відповідальність за порушення законодавства у цій сфері, пропонуючи вдосконалення механізмів нагляду [5, с. 121].

Питання згоди на обробку даних, розглянуте В.В. Заборовським і В.В. Манзюком, акцентує на необхідності чіткого правового регулювання з метою забезпечення прав клієнтів на захист їхніх даних, що є важливим для адвокатської практики [2, с. 649–650]. Своєю чергою, А.С. Михайлик досліджує нормативно-правове регулювання захисту персональних даних працівників, вказуючи на недостатнє врахування трудових відносин у чинному законодавстві [6, с. 83–84].

К.О. Калаченкова та К.В. Бородата фокусуються на захисті персональних даних у контексті використання таргетованої реклами, наголошуючи на ризиках для конфіденційності, що виникають у процесі обробки даних для маркетингових цілей [3, с. 18–20]. Ця тематика дотично пов'язана з дослідженням Ю.Я. Самагальської, яка аналізує специфіку захисту даних в Інтернеті, акцентуючи на потребі міжнародного співробітництва у забезпеченні кібербезпеки [9, с. 261–262].

Проблематика конституційно-правового захисту інформації про особу, розглянута А.В. Кардашем, підкреслює важливість забезпечення права на приватність у різних правових системах [4, с. 105–112]. О.В. Легка також акцентує на значенні імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство, враховуючи досвід інших країн у сфері захисту даних [8, с. 76].

А.Ю. Нашинець-Наумова у своїй монографії аналізує питання правового регулювання інформаційної безпеки, пропонуючи вдосконалення механізмів захисту даних у цифровому середовищі [7, с. 55–67]. Аналогічні аспекти підіймає і Х.Я. Терешко, досліджуючи види інформації у сфері медичного обслуговування та необхідність чіткіших правових механізмів захисту чутливих даних [10, с. 66–68].

Наостанок, Я.Г. Худолей та Н.А. Загребельна аналізують питання захисту персональних даних у період дії правового режиму воєнного стану в Україні, розглядаючи загально-теоретичні аспекти права на приватність та безпеку даних [11, с. 76–78]. Їхній аналіз підкреслює необхідність адаптації правових норм до специфічних умов, що виникають під час особливих правових режимів.

Таким чином, аналіз літератури свідчить про те, що захист персональних даних є складним і багатогранним питанням, яке потребує інтегрованого підходу, що включає як вдосконалення національного законодавства, так і міжнародну співпрацю для забезпечення ефективної охорони прав на конфіденційність в умовах сучасних викликів.

Результати дослідження. І. Джерела міжнародного права. Міжнародно-правові джерела регулювання обігу персональних даних, безумовно, відіграють ключову роль

у формуванні правових стандартів захисту приватності та конфіденційності у глобалізованому світі. Варто наголосити, що правове регулювання персональних даних на міжнародному рівні здійснюється через систему багатосторонніх договорів, рекомендаційних документів, а також практику міжнародних судових органів, які разом створюють комплексну правову основу для забезпечення захисту персональних даних у різних юрисдикціях.

Почнімо з Конвенції Ради Європи № 108 «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних» від 1981 року [12], яка є першим і, до певної міри, еталонним міжнародно-правовим документом у цій галузі. Конвенція встановлює загальні принципи щодо обробки даних (статті 5–8), які включають вимоги до законності, чесності та прозорості обробки, мінімізації даних, а також точності і збереження даних лише на період, необхідний для досягнення визначеної мети. Важливо підкреслити, що Конвенція також передбачає права суб'єктів даних, такі як право доступу до своїх персональних даних (стаття 8), право на виправлення або видалення неправомірно оброблених даних, а також право на оскарження таких дій.

Варто зазначити, що Конвенція № 108 була доповнена Протоколом CETS № 181 (від 2001 року), який уточнює та посилює вимоги щодо транскордонної передачі персональних даних. Зокрема, стаття 2 Протоколу містить положення про те, що передача персональних даних до країн, які не є членами Ради Європи, дозволяється лише за умови, що такі країни забезпечують адекватний рівень захисту персональних даних, або ж якщо існують відповідні правові гарантії. Тут же встановлюються вимоги щодо створення незалежного наглядового органу, який би здійснював контроль за дотриманням норм захисту даних (стаття 1 Протоколу).

Продовжуючи розгляд правових актів, не можна оминати увагою Загальний регламент про захист даних (GDPR) Європейського Союзу, що набув чинності у травні 2018 року [13]. GDPR замінив Директиву 95/46/ЄС і встановлює нові стандарти щодо захисту даних у Європейському Союзі. Особливої уваги заслуговують такі його положення, як стаття 6, яка детально регламентує підстави для обробки персональних даних, включаючи згоду суб'єкта даних, виконання контракту, виконання правового обов'язку, захист життєво важливих інтересів, виконання завдання, здійснюваного в суспільних інтересах або в рамках здійснення офіційних повноважень (пункти 1(a)–(f)). Водночас стаття 9 встановлює суворіші вимоги до обробки спеціальних категорій персональних даних, включаючи дані про расове або етнічне походження, політичні погляди, релігійні або філософські переконання, членство в профспілках, генетичні дані, біометричні дані для унікальної ідентифікації особи, дані про здоров'я або дані щодо сексуального життя або сексуальної орієнтації. Окрім цього, чільне місце з-поміж джерел в схарактеризованій сфері посідає Європейська конвенція про захист прав та основоположних свобод (стаття 8) [14] та практика Європейського суду з прав людини, котра розвиває та конкретизує Конвенцію в контексті права на повагу приватного та сімейного життя людини.

Що стосується міжнародно-правових актів, розроблених Організацією Об'єднаних Націй, то тут слід звернути увагу на Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН № 45/95 від 1990 року «Керівні принципи регулювання комп'ютерних файлів, що містять персональні дані», яка рекомендує державам-членам приймати національні законодавчі акти, що встановлюють мінімальні стандарти для обробки персональних даних. Зокрема, пункти 3 і 4 цих Керівних принципів наголошують на необхідності забезпечення прав суб'єктів даних на доступ, виправлення або видалення інформації, що міститься в таких файлах, а також на важливості забезпечення безпеки даних і попередження їх несанкціонованого доступу або втрати.

Крім того, у рамках Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) було розроблено «Керівні принципи захисту недоторканності приватного життя і транскордонних потоків персональних даних» (1980 р., переглянуті в 2013 р.), які встановлюють основні принципи обробки персональних даних, такі як обмеження збору, якість даних, обмеження мети, гарантії безпеки та прозорість. Вказані принципи, хоча і мають

рекомендаційний характер, стали основою для багатьох національних законодавчих актів і міжнародних договорів, включаючи GDPR та Конвенцію № 108.

Також варто звернути увагу на Хартію основних прав Європейського Союзу, стаття 8 якої проголошує право кожного на захист персональних даних, що його стосуються. Вона встановлює, що такі дані мають оброблятися справедливо, для визначених цілей та на основі згоди відповідної особи або на іншій законній підставі, передбаченій законом (параграф 2). Також кожна особа має право на доступ до зібраних даних, що стосуються неї, та на їх виправлення.

Отже, міжнародно-правові джерела регулювання обігу персональних даних формують комплексний нормативно-правовий простір, що включає основні принципи та стандарти для забезпечення захисту прав людини на приватність та інформаційну безпеку. Ці стандарти, хоча і різняться залежно від конкретного акта, мають спільну мету: забезпечення балансу між правами та інтересами суб'єктів даних і потребами суспільства в ефективному використанні інформації.

II. Джерела національного рівня. Національні джерела регулювання обігу персональних даних в Україні відображають прагнення держави забезпечити належний рівень захисту приватності, що відповідає міжнародним стандартам, і водночас враховують специфіку національного правового порядку та соціальних відносин. В основі нормативно-правової бази захисту персональних даних лежить Закон України «Про захист персональних даних» [15], який прийнято у 2010 році та який зазнав низки змін з метою адаптації до європейських стандартів, зокрема після підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом.

Закон України «Про захист персональних даних» визначає ключові поняття, принципи, права та обов'язки сторін у сфері обробки персональних даних. Відповідно до статті 2 Закону, під «персональними даними» розуміється будь-яка інформація, що стосується фізичної особи, яка прямо або опосередковано визначається або може бути визначена. Важливим є також поняття «обробки персональних даних», яке охоплює будь-які дії або сукупність дій, здійснюваних у повністю або частково автоматизованій чи неавтоматизованій формі з персональними даними (збирання, запис, систематизація, накопичення, зберігання, адаптація, зміна, відновлення, використання, знищення тощо) (стаття 5).

Цікаво зазначити, що Закон передбачає ряд специфічних принципів обробки персональних даних, які включають законність, цільову визначеність, пропорційність, точність, обмеження строків зберігання, конфіденційність та безпеку обробки даних (статті 6, 7). Законність обробки означає, що обробка персональних даних може здійснюватися лише на підставах, чітко визначених законодавством (стаття 11), таких як згода суб'єкта даних, необхідність для виконання контракту або юридичного обов'язку, захист життєво важливих інтересів суб'єкта даних або третьої особи, а також виконання завдання, здійснюваного в суспільних інтересах або під час здійснення офіційних повноважень.

Крім того, важливою частиною національного законодавства є права суб'єктів персональних даних, які передбачені у розділі IV Закону. Ці права включають право на інформацію про обробку даних (стаття 16), право доступу до власних даних (стаття 17), право на заперечення обробки даних (стаття 18), право на виправлення, видалення чи блокування неточних або незаконно оброблених даних (стаття 19), а також право на захист своїх прав у випадку порушення законодавства (стаття 20).

Додатково, Закон України «Про захист персональних даних» встановлює обов'язки володільців та розпорядників персональних даних, включаючи вимоги до забезпечення безпеки даних (стаття 24), необхідність повідомлення Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про обробку даних, що становлять особливий ризик для прав і свобод суб'єктів (стаття 21), та інші заходи для захисту даних.

Окремо варто згадати про Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», що, в аспекті розглядуваної нами тематики, визначає роль в ній Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини як органу, відповідального за здійснення контролю за дотриманням законодавства у сфері захисту персональних даних

(стаття 22). Уповноважений має повноваження здійснювати планові та позапланові перевірки (стаття 23), видавати приписи про усунення порушень та накладати адміністративні стягнення за невиконання вимог законодавства (стаття 25). Слід зауважити, що регламентуючі акти Уповноваженого, такі як методичні рекомендації, також є важливим джерелом тлумачення і застосування положень Закону.

Крім Закону «Про захист персональних даних», захист персональних даних в Україні також регулюється іншими, більш загальними нормативно-правовими актами, такими як Цивільний кодекс України, який встановлює загальні засади захисту особистих немайнових прав, зокрема права на особисте життя (стаття 270). Окрім цього, у Законі України «Про інформацію» передбачено принципи та механізми захисту інформації про фізичну особу (стаття 11), що також стосується захисту персональних даних.

Важливо звернути увагу, що у зв'язку з процесом євроінтеграції, Україна поступово адаптує своє законодавство до вимог ЄС, зокрема, враховуючи положення GDPR. Так, законодавчі ініціативи останніх років спрямовані на удосконалення національних стандартів захисту даних, включаючи запровадження механізмів відповідальності за порушення прав суб'єктів персональних даних та встановлення суворіших вимог до обробки даних спеціальних категорій.

III. Згода на обробку персональних даних як правочин: основні вимоги. Згода на обробку персональних даних, безперечно, є одним із фундаментальних елементів сучасного правового регулювання у цій сфері. Як національне, так і міжнародне законодавство визнають згоду суб'єкта персональних даних правочином, що надає правові підстави для обробки таких даних. Розглянемо детально, чому згода розглядається як правочин, у якій формі вона має надаватися, та за яких умов обробка персональних даних може здійснюватися без такої згоди.

Національне законодавство України, а саме Закон України «Про захист персональних даних», вказує, що згода суб'єкта персональних даних є одним із правових підстав для обробки персональних даних (стаття 11). Важливо зазначити, що згідно зі статтею 2 цього Закону, згода визначається як добровільне волевиявлення фізичної особи щодо надання дозволу на обробку своїх персональних даних відповідно до визначеної мети їх обробки, висловлене у письмовій формі або у формі, що дозволяє зробити висновок про надання згоди. Таким чином, згода є правочином, що містить елементи одностороннього волевиявлення, яке створює правові наслідки для суб'єкта, що надає таку згоду.

У міжнародно-правовому контексті, Загальний регламент про захист даних (GDPR) Європейського Союзу містить подібне визначення. Стаття 4(11) GDPR визначає згоду як «будь-яке добровільно надане, конкретне, усвідомлене і однозначне виявлення волевиявлення суб'єкта даних, за допомогою якого він чи вона шляхом заяви або чіткої підтверджувальної дії погоджується на обробку персональних даних, що його чи її стосуються». Тобто, згода повинна відповідати вимогам ясності, конкретності та добровільності, що робить її правочином, який має юридичну силу та наслідки.

IV. Форма надання згоди. Згода на обробку персональних даних може надаватися у різних формах. Відповідно до українського законодавства, згода може бути надана у письмовій формі або в іншій формі, що дозволяє зробити висновок про її надання (стаття 2 Закону «Про захист персональних даних»). Така форма може включати електронну згоду, наприклад, шляхом натискання на кнопку «Приймаю» на вебсайті, або через вибір відповідної опції у цифровій формі (наприклад, у мобільному додатку). Важливо, щоб форма надання згоди дозволяла чітко зафіксувати волевиявлення суб'єкта даних і, таким чином, забезпечувала можливість підтвердження наданої згоди у майбутньому.

GDPR також встановлює вимоги до форми згоди, наголошуючи, що згода повинна бути надана у формі, яка дозволяє чітко визначити згоду суб'єкта даних. Це може бути як письмова згода, так і електронна, за умови, що вона є однозначною та підтверджує активні дії з боку суб'єкта даних (стаття 7 GDPR). Наприклад, у випадку з електронною згодою, GDPR прямо забороняє використання попередньо заповнених чекбоксів, оскільки вони не забезпечують чіткої та активної дії суб'єкта даних.

Питання про згоду на обробку персональних даних набуває особливої актуальності в контексті використання файлів cookies на вебсайтах. Cookies можуть збирати різні типи персональних даних, такі як IP-адреси, поведінка користувачів на вебсайті тощо. Відповідно до GDPR (стаття 6 та 7), для використання cookies, які не є строго необхідними для функціонування вебсайту, вебсайти повинні отримати чітку і недвозначну згоду користувача. Це означає, що користувачі повинні бути проінформовані про те, які саме дані збираються, з якою метою, та мати можливість вибору – прийняти або відхилити використання таких cookies.

V. Випадки, коли згода не вимагається. Однак, варто відзначити, що існують ситуації, коли обробка персональних даних може здійснюватися без згоди суб'єкта даних. Як українське законодавство, так і GDPR передбачають такі винятки. Наприклад, відповідно до статті 11 Закону України «Про захист персональних даних», обробка персональних даних може здійснюватися без згоди у випадках, коли це необхідно для виконання договору, стороною якого є суб'єкт даних, для виконання юридичного обов'язку володільця даних, для захисту життєво важливих інтересів суб'єкта даних або іншої фізичної особи, а також для захисту державної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

GDPR у статті 6(1)(b)–(f) встановлює подібні підстави, що дозволяють обробку даних без згоди суб'єкта, включаючи виконання контракту, виконання юридичного обов'язку контролера даних, захист життєво важливих інтересів суб'єкта даних або іншої фізичної особи, виконання завдання, здійснюваного в суспільних інтересах або під час здійснення офіційних повноважень, а також для легітимних інтересів контролера або третьої сторони, за винятком випадків, коли ці інтереси не переважають інтереси або фундаментальні права і свободи суб'єкта даних.

Таким чином, згода на обробку персональних даних є ключовим правочином у сучасному правовому регулюванні, який становить собою фактичну підставу (юридичний факт) для законної обробки даних. Водночас законодавство передбачає конкретні вимоги до форми та змісту такої згоди, що має бути добровільною, конкретною, усвідомленою та однозначною. Разом із тим, як на національному, так і міжнародному рівнях, передбачені випадки, коли обробка персональних даних може здійснюватися без згоди, що свідчить про необхідність збалансованого підходу до захисту прав суб'єктів даних і забезпечення ефективного функціонування економіки та державних інституцій.

Висновки. З урахуванням викладеного вище варто підкреслити, що правове регулювання захисту персональних даних, попри значний прогрес, досягнутий як на національному, так і міжнародному рівнях, все ще стикається з численними викликами та проблемами, які потребують подальшого вдосконалення і узгодження. Серед ключових проблем можна виділити недостатню узгодженість національних правових систем з міжнародними стандартами, проблеми транснаціональної обробки даних, а також ефективність правозастосування та дотримання прав суб'єктів персональних даних.

Першою і, безумовно, важливою проблемою є недостатня узгодженість національних правових систем з міжнародними стандартами захисту персональних даних. Незважаючи на те, що Україна, як і багато інших країн, активно адаптує своє законодавство до вимог Загального регламенту захисту даних (GDPR) Європейського Союзу, все ще існують значні розбіжності в трактуванні та застосуванні правових норм. Це призводить до правової невизначеності як для національних, так і для міжнародних суб'єктів, що діють у межах різних юрисдикцій.

Зокрема, кейс Schrems II, рішення у якому Суд Європейського Союзу виніс у липні 2020 року, демонструє складнощі, пов'язані з міжнародною передачею даних. Як відомо, в цій справі означений Суд визнав недійсним Рішення Європейської Комісії про адекватність захисту персональних даних у рамках програми «Privacy Shield» між ЄС і США, оскільки американське законодавство не забезпечує рівень захисту, порівнянний з тим, що надається у ЄС. Цей випадок підкреслює необхідність подальшого вдосконалення міжнародно-правового співробітництва у сфері захисту даних і узгодження стандартів.

Другою значущою проблемою є питання транснаціональної обробки даних, яке стає все більш актуальним у сучасному глобалізованому світі. Розвиток цифрових технологій і поширення Інтернету призвели до того, що обробка даних часто здійснюється поза межами країни, де ці дані були зібрані. Це створює серйозні виклики для національних регуляторів, які не завжди мають можливість контролювати обробку даних за кордоном.

Відсутність ефективних механізмів міжнародного співробітництва у цій сфері часто призводить до того, що персональні дані суб'єктів залишаються незахищеними або піддаються ризику зловживань. Наприклад, сумнозвісний кейс із «Cambridge Analytica» продемонстрував, що компанія, яка базується у Великобританії, змогла отримати доступ до персональних даних мільйонів користувачів Facebook і використовувати їх без належної згоди для політичного таргетингу. Цей випадок виявив прогалини у законодавстві та показав, що національні регулятори часто не мають ефективних інструментів для контролю обробки даних за межами своїх юрисдикцій.

Ще однією суттєвою проблемою є ефективність правозастосування. Незважаючи на існування правових механізмів для захисту прав суб'єктів даних, на практиці забезпечення дотримання цих прав часто є складним. Це може бути пов'язано як з недостатньою поінформованістю громадян про свої права, так і з обмеженими можливостями органів контролю.

У цьому контексті важливим є кейс Google Spain SL, Google Inc. проти Agencia Española de Protección de Datos (AEPD), Mario Costeja González, де Суд ЄС визнав «право на забуття», зобов'язавши пошукові системи видаляти посилання на персональні дані на вимогу користувача, якщо ці дані застарілі або більше не актуальні. Цей випадок, хоча і став важливою віхою у захисті прав суб'єктів даних, також підкреслив складнощі, пов'язані з забезпеченням дотримання прав у цифровому середовищі.

Для вирішення окреслених вище проблем слід запропонувати декілька стратегій. По-перше, необхідно продовжувати гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами, включаючи повну імплементацію положень GDPR та інших міжнародних документів у національні правові системи. По-друге, слід розвивати міжнародно-правове співробітництво, включаючи укладення нових міжнародних договорів, які б встановлювали чіткі правила для транснаціональної обробки даних та ефективні механізми контролю.

По-третє, варто посилити правозастосування на національному рівні, забезпечивши більш ефективну діяльність наглядових органів, таких як Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, та підвищити обізнаність громадян про їхні права щодо захисту персональних даних. Це можна досягти шляхом впровадження навчальних програм, інформаційних кампаній, а також створення доступних та зручних механізмів для подачі скарг і захисту своїх прав.

Насамкінець, слід зауважити, що захист персональних даних у сучасному світі – це динамічна і складна сфера, яка потребує постійного вдосконалення правових механізмів та інституційної спроможності. Лише таким чином можна забезпечити належний захист прав людини на приватність та безпеку інформації в умовах швидко мінливого цифрового середовища.

Список використаних джерел:

1. Бем М. В., Городиський І. М. Захист персональних даних: правове регулювання та практичні аспекти : науково-практичний посібник. Київ : К.І.С., 2015. 220 с.
2. Заборовський В. В., Манзюк В. В. Згода клієнта адвоката на обробку його персональних даних як складова реалізації права на адвокатський запит. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 648–652.
3. Калаченкова К. О., Бородата К. В. Захист персональних даних у процесі використання таргетованої реклами. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 17–21.
4. Кардаш А. В. Конституційно-правовий захист інформації про особу (порівняльно-правовий аспект) : дис. канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2019. 228 с.

5. Каткова Т. Г. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства у сфері захисту персональних даних. *Економічна та інформаційна безпека: актуальні питання та інновації* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Дніпро, 4 листоп. 2021 р. С. 120–122.
6. Михайлик А. С. До питання нормативно-правового регулювання захисту персональних даних працівників в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. № 72, ч. 2. С. 82–87.
7. Нашинець-Наумова А. Ю. Інформаційна безпека: питання правового регулювання : монографія. Київ : Гельветика, 2017. 168 с.
8. Легка О. В. Актуальні питання захисту персональних даних: вітчизняний та міжнародний досвід. *Правова позиція*. 2021. № 2 (31). С. 74–79.
9. Самагальська Ю. Я. Захист персональних даних в мережі Інтернет. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Вип. 82, ч. 2. С. 259–264.
10. Терешко Х. Я. Види інформації як об'єкта цивільних правовідносин у сфері медичного обслуговування. *Медичне право*. 2019. № 1 (23). С. 65–73.
11. Худолей Я. Г., Загребельна Н. А. Захист персональних даних у період дії в Україні правового режиму воєнного стану: загальнотеоретичні аспекти. *Legal Bulletin*. 2023. С. 75–82.
12. Конвенція Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних від 28.01.1981 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text (дата звернення: 08.04.2024).
13. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16/conv#Text (дата звернення: 08.04.2024).
14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 08.04.2024).
15. Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 року № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17&#8203>

ПРОСКУРНЯ Т. В.,

членкиня

(Комітет з питань господарського права та процесу Національної асоціації адвокатів України),

адвокатка, керуюча партнерка

*(Адвокатське об'єднання «Група бізнес партнерів»)***УДК 346.9:347.919.7****DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.22>****РОЛЬ ВЕРХОВНОГО СУДУ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ**

У статті розглянуто роль Верховного Суду у процесі забезпечення єдності судової практики. Проведено аналіз такого правового інструменту, визначеного законом, як відступлення Верховного Суду від правового висновку.

Метою дослідження є пошук ефективного технічного рішення, що покращить роботу Верховного Суду та судів інших інстанцій, дозволить спростити пошукові та аналітичні процеси у Єдиному державному реєстрі судових рішень, а також модернізувати й перетворити у зручний інструмент для прогнозування судових рішень адвокатами та суддями, зменшить навантаження на працівників судового апарату та покращить контроль за дотриманням судами єдності судової практики.

Піднімається питання щодо впливу окремої думки судді на формування єдності судової практики. Розглядається актуальність забезпечення поступового переходу від попередніх правових висновків Верховного Суду, їх застосування на перспективу.

Приділяється увага такій важливій темі як створення окремого модулю у Єдиному державному реєстрі судових рішень, що може відслідковувати зміни (доповнення) попередніх правових висновків Верховного Суду, що значно спростить контрольну та аналітичну функції Верховного Суду щодо забезпечення сталості та єдності судової практики.

Порушено проблематику щодо використання Верховним Судом правових висновків зі скасованих ним же постанов, що створює певну суперечність у адвокатської спільноти та суддів та, як наслідок, – призводить до правової невизначеності.

Автор піднімає питання щодо важливості визначення поняття «подібності» (тотожності) правовідносин на законодавчому рівні, адже незважаючи на сформувану Верховним Судом сталу судову практику, суди нижчих інстанцій продовжують застосовувати суб'єктивні критерії до визначення подібності правовідносин, що негативно впливає на дотримання судами принципу єдності судової практики. Пропонується вирішити цю проблему за допомогою впровадження технічних рішень (відповідний модуль у Єдиному державному реєстрі судових рішень), обов'язкових для застосування судами всіх інстанцій, що надасть можливість встановлювати подібність/тотожність правовідносин за певними критеріями (суб'єктивний, об'єктивний, змістовний) та прогнозувати судові рішення.

Ключові слова: *правовий висновок Верховного Суду, правова позиція Верховного Суду, єдність судової практики, судова практика, штучний інтелект,*

єдина база даних, аналіз ефективності ухвалених судових рішень, механізми та інструменти забезпечення судової практики, релевантна судова практика, подібність правовідносин, окрема думка.

Proskurnya T. V. The role of the supreme court ensuring unity of judicial practice

The article examines the role of the Supreme Court in the process of ensuring the unity of judicial practice. An analysis of such the legal instrument defined by the law as the Supreme Court's departure from a legal opinion was carried out.

The purpose of the research is to find an effective technical solution that will enhance the efficiency of Supreme Court and lower courts, simplify search and analytical processes in the Unified State Register of Court Decisions, and enable its modernization into a convenient tool for predicting court rulings by lawyers and judges, will also reduce the burden on employees of the judiciary and improve oversight of courts' compliance with the unity of judicial practice.

The issue of a judge's dissenting opinion and its influence on forming a unified judicial practice is under consideration. The relevance of ensuring a gradual transition from previous legal conclusions of the Supreme Court and their prospective application is also discussed.

Attention is given to an important topic: creating a dedicated module within the Unified State Register of Court Decisions. This module could track changes (and additions) to previous legal conclusions of the Supreme Court, significantly simplifying the Supreme Court's monitoring and analytical functions in ensuring the consistency and unity of judicial practice.

A problem concerning the Supreme Court's use of legal conclusions from its own repealed decisions has been raised, which creates a certain tension among the legal community and judges and ultimately leads to legal uncertainty.

The author highlights the importance of defining the concept of "similarity" (identity) of legal relations at the legislative level. Despite the established case law of the Supreme Court, lower courts continue to apply subjective criteria to determine the similarity of legal relations, negatively impacting adherence to the principle of unity in judicial practice. To address this, it is proposed to implement technical solutions (such as a corresponding module in the Unified State Register of Court Decisions), mandatory for use by courts at all levels, which would enable the identification of similarity/identity of legal relations according to specific criteria (subjective, objective, and substantive) and allow for the prediction of court decisions.

Key words: *legal opinion of the Supreme Court, legal position of the Supreme Court, unity of judicial practice, judicial practice, artificial intelligence, unified database, analysis of the effectiveness of court decisions, mechanisms and tools for ensuring judicial practice, relevant judicial practice, similarity of legal relations, dissenting opinion.*

Вступ. Досягнення реальної єдності судової практики в Україні є вкрай гострим питанням сьогодення. Наукова спільнота разом з суддями розробляють нові механізми та інструменти, що мають ефективно забезпечити єдність судової практики. Насамперед потрібно звернути увагу на досягнення єдності судової практики саме у сфері господарського права та процесу, адже від цього залежить майбутнє бізнесу країни, передбачуваність правових наслідків для іноземних інвесторів, що напряму впливає на розвиток економіки України. Водночас без покращення роботи Верховного Суду як інструменту уніфікації ми можемо не розраховувати на швидке вирішення цієї проблеми.

Впровадження певних систем аналізу та контролю судових рішень за допомогою штучного інтелекту суттєво покращить українську правову систему та підвищить її передбачуваність.

Постановка завдання. Метою дослідження є технічне покращення роботи судової системи, що дозволить оптимізувати аналітичні процеси баз судових рішень, що своєю чергою зменшить навантаження на судовий апарат та покращить контроль за дотриманням судами фундаментального принципу єдності судової практики. Починати пошук ефективних інструментів, що дозволять досягти оптимального рівня єдності судової практики, слід саме з Верховного Суду.

Згідно з нормами статті 125 Конституції України [1] Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України.

Стаття 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [2] передбачає, що Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом.

Згідно з нормами частин п'ятої та шостої статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [2] висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права.

Згідно з нормами частини четвертої статті 236 Господарського процесуального кодексу [3] України при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках Верховного Суду.

Правові позиції колишнього Верховного Суду України також зберігають юридичну силу, що випливає із пункту 7 частини першої Перехідних положень Господарського процесуального кодексу України [3], де зазначено, що суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів або палати (об'єднаної палати), передає справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо така колегія або палата (об'єднана палата) вважає за необхідне **відступити від висновку** щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду України.

Слід зауважити, що поняття правової позиції законодавством не визначено. Головне науково-експертне управління Верховної Ради України зазначає, що правові висновки та правові позиції не є тотожними поняттями, адже правові позиції, які викладені в мотивувальній частині постанови Верховного Суду, є обґрунтуванням певного положення, тоді як висновок – коротким формулюванням цього обґрунтування.

У такий спосіб правовий висновок – це результат застосування норм права до конкретних правовідносин, а правова позиція відображає аргументацію суду у контексті конкретного спору.

Згідно з положеннями пункту 15 частини 1 розділу I Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень, затвердженого рішенням Вищої Ради Правосуддя від 19.04.2018 № 1200/0/15-18 [4] окрема думка судді – сформований суддею письмовий документ, який є формою визначення власної позиції судді в разі незгоди з прийнятим (наданим) рішенням (висновком) або викладенням обставин, що доповнюють мотивувальну частину рішення (висновку). Окрема думка відображає правову позицію судді у конкретній справі, яка розглядалася судом, та спрямована на заперечення, уточнення або обґрунтування висновків у рішенні суду.

Тож окрему думку судді слід врахувати, формуючи загальну правову позицію. Але практичне застосування цього аспекту не зовсім зрозуміле.

Суддя Великої Палати Верховного Суду Олена Кібенко у своїй статті «Нові підходи Великої Палати Верховного Суду до забезпечення єдності судової практики» [5] зазначає, що за кордоном правники дуже ретельно відстежують окремі думки, вивчають їх доводи і підсилюють свої аргументи в наступних справах, якщо вважають, що певна позиція має

бути подолана. В Україні ще майже немає такої аналітики, але вважаю, що цей напрямок досліджень є надзвичайно перспективним. Багато суддів ВП сьогодні пишуть окремі думки не в будь-якому випадку, коли вони голосували проти ухваленого рішення, а лише в найбільш важливих, принципових питаннях – коли сподіваються на майбутній відхід ВП від «помилкової», на їх погляд, правової позиції і хочуть підготувати для цього належне підґрунтя. Це дуже важлива робота на майбутнє.

Безперечно, наявність низки окремих думок у подібних справах може свідчити про те, що чинна правова позиція є неоднозначною або застарілою і є підстави для її оновлення (уточнення).

Законодавець закріпив, що Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та способів, визначені процесуальним законом. Отже, теоретично, застосування ефективних аналітичних інструментів на рівні тільки Верховного Суду уже мали б зробити значний внесок у досягненні єдності судової практики.

Заразом реальна ситуація з правовими висновками Верховного Суду, які б мали стати фундаментом досягнення єдності судової практики, м'яко кажучи, відрізняється від ідеальної.

Статтею 302 Господарського процесуального кодексу України [3] передбачено підстави для передачі справи на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду. Норми цієї статті передбачають, що суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів, передає справу на розгляд палати, до якої входить така колегія, якщо остання вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів з цієї ж палати або у складі такої палати.

У такий спосіб у складі Верховного Суду ми маємо три механізми, необхідні для досягнення єдності судової практики: судова палата, об'єднана палата, Велика Палата.

Статтею 45 Закону України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів» встановлено, що Велика Палата Верховного Суду є постійно діючим колегіальним органом Верховного Суду, одним із головних завдань якого є здійснення касаційного перегляду судових рішень з метою забезпечення однакового застосування судами норм права, аналіз судової статистики та вивчення судової практики, узагальнення судової практики тощо.

Такий правовий інструмент як відступ Верховного Суду від попередніх висновків є важливим у системі правосуддя, який може як позитивно, так і негативно впливати на єдність судової практики. Він дозволяє Верховному Суду переглядати та змінювати свої попередні правові позиції в умовах, коли є необхідність у корекції тлумачення закону або його застосування в нових умовах. Така гнучкість у правозастосуванні, безумовно, дає позитивний вплив на єдність судової практики.

Відповідно до інформації з сайту Верховного Суду [6] <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1399652/>, станом на березень 2023 року загальна кількість постанов ВП ВС, у яких було здійснено відступ від правових висновків, за 5 років роботи ВС становить 142, із них 58 – з питань процесуального права і 84 відступи від висновків щодо застосування норм матеріального права.

Відступ від попередніх правових висновків дозволяє Верховному Суду коригувати свою практику відповідно до нових суспільних умов, змін у законодавстві або міжнародних зобов'язань держави, як-от нові рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Це сприяє актуалізації правозастосування і забезпеченню відповідності новим реаліям, що є важливим для узгодженості правової системи з міжнародними стандартами.

Ба більше, відступ Верховного Суду від попередніх правових висновків дозволяє виправити помилки або суперечності щодо застосування норми права, стимулювати розвиток права. І це також може сприяти зміцненню правової передбачуваності та ясності, а також усунути розбіжності у застосуванні права на рівні нижчих судів, які слідує за правовими позиціями Верховного Суду.

Практика відступу від попередніх правових позицій в умовах постійних законодавчих змін надає право Верховному Суду змінювати свої правові позиції відповідно до нових правових норм, що позитивно впливає на забезпечення єдності судової практики, оскільки відступ від попередніх висновків Верховного Суду дозволяє судовій системі швидше адаптуватися до законодавчих змін і забезпечити їхнє єдине застосування, що удосконалює правозастосування.

Водночас відступ від попередніх правових позицій Верховного Суду має і негативні наслідки для єдності судової практики та призводить до нестабільності таких правових позицій.

По-перше, за останні роки можна спостерігати, що Верховний Суд досить активно відступає від своїх попередніх висновків, що створює правову нестабільність і невизначеність, оскільки суди нижчих інстанцій не матимуть чіткої орієнтації щодо того, яку позицію слід вважати остаточною.

По-друге, правникам складно відслідковувати зміни у правових позиціях, адже їх не реєструють окремо в Єдиному державному реєстрі судових рішень.

У пошукових системах приватних нормативно-правових баз можна поставити фільтри для відсортування саме постанов Верховного Суду з правовими висновками, але і вони не відображають змін до таких правових висновків, зокрема у випадку, якщо Верховний Суд згодом відступить від них або змінить (уточнить) свою позицію щодо застосування норм права у певних правовідносинах.

Ця ситуація погіршується ще й тим, що навіть при подальшому відступі від правових висновків або їхньої зміни постанов Верховного Суду не підлягає скасуванню, а інформація про зміни в жодний спосіб не знаходить відображення у Єдиному державному реєстрі судових рішень щодо такої постанови.

І, навпаки, постанову Верховного Суду можуть скасувати, а Верховний Суд і далі активно посиляється на свої правові висновки, викладені у скасованій постанові, адже скасування правових висновків Верховного Суду та скасування постанови не є тотожними поняттями.

Так, наприклад, постанову Великої Палати Верховного Суду від 25 травня 2021 року у справі № 910/11027/18 [7] скасувала 03.08.2022 сама ж Велика Палата Верховного Суду за результатами її перегляду за нововиявленими обставинами.

Водночас Верховний Суд у своїх рішеннях у банківських справах продовжує активно посилається на правові висновки, викладені у скасованій постанові Великої Палати Верховного Суду від 25 травня 2021 року у справі № 910/11027/18 (постанова ВС 29 травня 2024 року у справі № 910/15260/18 [8], постанова ВС від 18 жовтня 2023 року у справі № 758/5941/20 [9], постанова ВС від 24 травня 2023 року у справі № 910/1895/20 [10]).

Такий складний процес відслідковування змін у правових позиціях Верховного Суду, врахування правових висновків Верховного Суду у скасованих постановах призводить до плутанини не тільки в адвокатському середовищі, а й серед суддів.

Велика Палата Верховного Суду у постанові від 30.01.2019 року у справі № 755/10947/17 [11] зазначила, що незалежно від того, чи перераховані усі постанови, у яких викладена правова позиція, від якої відступила Велика Палата Верховного Суду, суди під час вирішення тотожних спорів мають враховувати саме останню правову позицію Великої Палати Верховного Суду.

Такий теоретично доцільний висновок є досить складним для практичного застосування з причин відсутності технічної можливості відслідковувати правові позиції Верховного Суду щодо застосування норм права та змін до них в офіційних джерелах.

Суддя Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду Лариса Рогач у своїй презентації «Відступи Великої Палати Верховного Суду у господарських справах» [12] зазначила, що причинами виникнення розбіжностей у судовій практиці є:

- нестабільність неякісність існуючого законодавства;
- робоче навантаження суддів та працівників апарату;

- недостатній рівень горизонтальної та вертикальної комунікації суддів;
- відсутність та недостатній рівень можливостей сучасних технологій, недостатність обсягу фінансування системи судочинства;
- відсутність необхідної пошукової системи судових рішень;
- різне розуміння, тлумачення та застосування загальних правових понять, положень матеріального та процесуального права.

Цілком зрозуміло, що принцип єдності судової практики не може бути абсолютним, оскільки це б зупинило розвиток права, позбавило суди виправляти свої позиції в умовах динамічних змін законодавства.

Водночас якщо Верховний Суд постійно змінює трактування одного й того ж закону в різних випадках, це викликає плутанину серед юристів та громадськості.

Консультативною радою європейських суддів у висновку № 11 (2008) щодо якості судових рішень [13] зазначено:

- визнаючи повноваження судді тлумачити закон, слід пам'ятати також і про обов'язок судді сприяти юридичній визначеності, яка гарантує передбачуваність змісту та застосування юридичних норм, сприяючи тим самим забезпеченню високоякісної судової системи;
- метою судового рішення є не тільки вирішення певного спору через надання сторонам юридичної визначеності, а часто також установлення судової практики, яка може попередити виникнення інших спорів та забезпечити суспільну гармонію.

Така ситуація призводить до того, що судді різних інстанцій використовуватимуть різні правові позиції, що порушує єдність судової практики та знижує передбачуваність правосуддя.

Часті зміни Верховного Суду до своїх попередніх висновків зумовлює правову невизначеність та підриває довіру до судової системи.

Насамперед слід визначитись з поняттям подібності (тотожності) правовідносин. І це є певним викликом.

Велика Палата Верховного Суду неодноразово зазначала, що подібність суд касаційної інстанції визначає з урахуванням обставин кожної конкретної справи (пункт 32 постанови від 27 березня 2018 року у справі № 910/17999/16 [14]; пункт 38 постанови від 25 квітня 2018 року у справі № 925/3/17 [15], пункт 40 постанови від 16 травня 2018 року у справі № 910/24257/16 [16]; пункт 22 постанови від 5 червня 2018 року у справі № 243/10982/15-ц [17]; пункт 24 постанови від 31 жовтня 2018 року у справі № 372/1988/15-ц [18]; пункт 22 постанови від 5 грудня 2018 року у справах № 522/2202/15-ц [19] тощо). Заразом під час практичного застосування критеріїв подібності (тотожності) правовідносин у судових справах судді продовжують застосовувати свої суб'єктивні критерії.

Визначену проблему можна вирішити за допомогою впровадження технічних рішень, обов'язкових для застосування судами всіх інстанцій. Це може бути, наприклад, відповідний модуль у Єдиному державному реєстрі судових рішень, який буде прогнозувати судові рішення, частиною якого і стане встановлення подібності/тотожності правовідносин за певними критеріями (суб'єктний, об'єктний, змістовний). Розроблення такого модуля дозволить як прогнозувати судові рішення адвокатам перед поданням позовної заяви, так і проводити аналітику судових рішень і контроль забезпечення єдності судової практики Верховним Судом, який з огляду на закон є найвищим судом у системі судоустрою України та забезпечує сталість і єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом.

До того ж впровадження технічних рішень за допомогою штучного інтелекту дозволить застосовувати норми закону з дотриманням фундаментальних принципів права, на чому постійно акцентує увагу ЄСПЛ у своїх рішеннях. Крім того, таке технічне рішення дозволить уникати впливу політичної кон'юнктури або інших зовнішніх чинників, що негативно впливатиме на єдність і незалежність судової системи. А також створює відчуття непослідовності в ухваленні рішень.

Згадане технічне рішення дозволить швидко та ефективно аналізувати існуючі правові позиції Верховного Суду та дозволить визначити чіткі критерії для відступу від попередніх

правових позицій. У такий спосіб Верховний Суд повинен буде ретельно обґрунтовувати необхідність відступу від попередніх правових висновків, посилаючись на нові обставини, зміни у законодавстві або міжнародні правові стандарти, що своєю чергою сприятиме стабільності судової практики. Це є важливою умовою для забезпечення правової безпеки та захисту прав людини.

У результаті модернізації Єдиного державного реєстру судових рішень та впровадження нових аналітичних систем щодо судової практики, а саме щодо аналізу правових позицій Верховного Суду (їхніх змін), окремих думок, Верховний Суд точно розумітиме:

- у яких правовідносинах назріла потреба щодо перегляду чинної правової позиції;
- чому попереднє рішення більше не відповідає умовам сучасного правозастосування або суперечить принципам права;
- чи вплинули на втрату актуальності правової позиції зміни у законодавстві;
- чи вплинули на втрату актуальності правової позиції еволюція суспільних відносин, економічних або соціальних обставин.

Ще один важливий аспект, який набирає актуальності у сучасному праві – це забезпечення поступового переходу від чинних правових позицій, адже відступ не повинен створювати правову невизначеність або порушувати стабільність права.

Забезпечення поступового переходу є вкрай важливим, адже на сьогодні правники зіштовхуються з тим, що позови подають до суду з урахуванням однієї позиції Верховного Суду, а в процесі судового розгляду Верховний Суд може відійти від викладених раніше правових позицій, що може поставити сторону у невідгдане становище порівняно з тим, на що вона розраховувала під час подання позову. Тож особа, звертаючись до суду, не знає, чого очікувати і може опинитися у ситуації, коли сплатила судовий збір, понесла витрати на правничу допомогу, а їй ще доведеться компенсувати судові витрати опонента, що не є справедливим та призводить до невизначеності права.

Консультативною радою європейських суддів у висновку № 20 (2017) про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону [20] зазначено, що *якби сторони розуміли б свої позиції заздалегідь, вони навіть могли б вирішити не звертатися до суду. Адвокати мали б у такому випадку розуміти, наскільки це можливо, які саме надавати поради своїм клієнтам, тобто сторонам процесу, щодо їхніх прав. Прецеденти чи усталена судова практика (надалі – судова практика), які встановлюють чіткі, послідовні та надійні правила, можуть скоротити потребу залучення судів до вирішення спорів. Якщо є можливість посилатися на попередні судові рішення, які були прийняті в подібних справах, зокрема вищими судами, відповідні справи могли б розглядатися більш ефективно (п. 7).*

Існуюча практика застосування нової правової позиції Верховного Суду до правовідносин, що існували до того як позиція була сформована (ретроспективний підхід), є застарілою.

В умовах постійних змін у законодавстві зміна правових позицій Верховним Судом є неминучою. Тому назріла необхідність впровадження механізмів щодо застосування нових правових позицій Верховного Суду на перспективу.

Висновки. Дотримання принципу верховенства права суддями всіх рівнів допомагає уникати конфліктних рішень та підходів. Принцип верховенства права містить забезпечення єдності та передбачуваності судової практики.

В такий спосіб єдності судової практики можна досягнути завдяки встановленню чітких нормативних правил, обов'язковості правових позицій Верховного Суду, огляду практики та належному функціонуванню нових технічних рішень для аналізу судових рішень, контролю технічних і правових механізмів та інструментів, що ефективно мають забезпечувати єдність судової практики.

Такий інструмент як відступ від попередніх позицій Верховного Суду може позитивно впливати на єдність судової практики, коли це дозволяє виправити помилки, врахувати нові обставини або узгодити правові позиції з міжнародними стандартами. Однак, часте використання цього правового інструменту може призвести до нестабільності та правової

невизначеності. Тож важливо дотримуватися балансу, забезпечуючи обґрунтованість і прозорість таких рішень.

Формування єдиної практики та забезпечення її сталості є основним завданням, яке покладено законом на Верховний Суд. Ключову роль у забезпеченні єдності судової практики відіграє Верховний Суд, а нові технічні рішення щодо роботи судової системи призведуть до підвищення його авторитету.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / *Голос України* від 13.07.1996 № 128.
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII / *Верховна Рада України. Голос України*, 2017, 11, 28.11.2017 N 221-222, ст. 13, ст. 36.
3. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII / *Верховна Рада України. Голос України*, 2017, 11, 28.11.2017 N 221-222, ст. 236.
4. Рішення Вищої Ради Правосуддя від 19.04.2018 № 1200/0/15-18: Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень. *Закон і Бізнес*, 2018, 05, 10, N18-19.
5. Олена Кібенко. Нові підходи Великої Палати Верховного Суду до забезпечення єдності судової практики». *Судебно-юридическая газета*, 2018, URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/129294-novi-pidkhodi-velikoyi-palati-verkhovnogo-sudu-do-zabezpechennya-yednosti-sudovoyi-praktiki?fbclid=IwAR0nUPg6D9yYZYL0Xmr2MC6kWXThsZ6I-SFStEOUuqCAIKo9qooGyFTmKJEE>
6. Інформація з сайту Верховного Суду, URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1399652/>
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25 травня 2021 року у справі № 910/11027/18, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97220727>
8. Постанова Верховного Суду від 29 травня 2024 року у справі № 910/15260/18, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121383225>
9. Постанова Верховного Суду від 18 жовтня 2023 року у справі № 758/5941/20, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114322794>
10. Постанова Верховного Суду від 24 травня 2023 року у справі № 910/1895/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111552004>
11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30.01.2019 р. у справі № 755/10947/17, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79834955>
12. Лариса Рогач у своїй презентації «Відступи Великої Палати Верховного Суду у господарських справах». URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prez_Rogach_2022_02_18.pdf
13. Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів щодо якості судових рішень. Офіційний портал Судова влада. Верховний Суд : вебсайт. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf (дата звернення 18.03.2024).
14. Постанова Верховного Суду від 27 березня 2018 року у справі № 910/17999/16, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73188742>
15. Постанова Верховного Суду від 25 квітня 2018 року у справі № 925/3/17, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73727727>
16. Постанова Верховного Суду від 16 травня 2018 року у справі № 910/24257/16, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74023468>
17. Постанова Верховного Суду від 5 червня 2018 року у справі № 243/10982/15-ц, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74838890>
18. Постанова Верховного Суду від 31 жовтня 2018 року у справі № 372/1988/15-ц, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79298617>
19. Постанова Верховного Суду від 5 грудня 2018 року у справах № 522/2202/15-ц, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79298391>
20. Висновок № 20 (2008) Консультативної ради європейських суддів щодо якості судових рішень (Страсбург, 10 листопада 2017 року). Офіційний портал Судова влада. Верховний Суд : вебсайт. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/opinion_20_ua.pdf

ЧЕРНИХ О. С.,

адвокат, аспірант

*(Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень**імені В. К. Макутова**Національної академії наук України»)*

УДК 346.62

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.23>**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ БЛОКЧЕЙН ТЕХНОЛОГІЙ В ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

В Україні активно впроваджується нормативне регулювання віртуальних активів, що відповідає Регламенту Європейського Союзу ринків криптоактивів, опублікованому 9 червня 2023 року. Цей Регламент встановлює правові основи для криптоактивів, фактично прирівнюючи їх до фінансових інструментів. Згідно з дослідженнями міжнародних експертів, зокрема Світового економічного форуму, найактуальнішими проблемами в цій галузі є запобігання відмиванню коштів (AML) та дотримання принципу «Знай свого клієнта» (KYC). Ефективні заходи AML і KYC є критично важливими для підтримання цілісності екосистеми цифрових активів.

Важливим інструментом для сприяння інноваціям та їх розвитку є нормативні та технічні "пісочниці", які дозволяють компаніям тестувати нові продукти під наглядом, відповідно до сучасних стандартів. Децентралізовані фінанси (DeFi) також створюють нові виклики, змінюючи традиційні моделі взаємодії користувачів з технологіями. Забезпечення конфіденційності і безпеки активів споживачів підвищує довіру до цифрових активів.

В статті висвітлюється вивчення міжнародного досвіду у контексті українських реалій є необхідною умовою для імплементації та гармонізації законодавства. Відзначено, що українські вчені активно досліджують правове регулювання віртуальних активів, але зміна законодавства та швидкий розвиток технологій вимагають перегляду наукових підходів. Постійні глобальні дискусії щодо регулювання криптоактивів вказують на необхідність адаптації українського законодавства до міжнародних стандартів.

Регламент MiCA встановлює жорсткі вимоги до діяльності емітентів криптоактивів та передбачає відповідальність за порушення. У той же час важливо розрізняти криптоактиви, які підпадають під регулювання MiCA, та інші фінансові інструменти. Регуляторні зміни на рівні ЄС відкривають нові можливості для України, проте відсутність чіткої імплементації щодо цифрових валют центральних банків (CBDC) і децентралізованих фінансів залишається проблемою.

Ключові слова: віртуальні активи, криптовалюта, блокчейн, фінансові інструменти, регулювання, AML, KYC, DeFi, MiCA, криптоактиви.

Chernykh O. S. Actual problems of legal regulation of the application of blockchain technologies in economic activity

Ukraine is actively implementing regulatory frameworks for virtual assets in line with the European Union's Markets in Crypto-Assets Regulation, published on June 9, 2023. This Regulation establishes the legal foundations for crypto-assets, effectively equating them with financial instruments. According to research from

international experts, including the World Economic Forum, the most pressing issues in this sector are anti-money laundering (AML) measures and adherence to "Know Your Customer" (KYC) principles. Effective AML and KYC protocols are critical for maintaining the integrity of the digital asset ecosystem.

Regulatory and technical "sandboxes" play a vital role by allowing and development companies to test new products under supervision, ensuring compliance with current standards. Decentralized finance (DeFi) also presents new challenges, altering traditional user interactions with technologies. Ensuring the privacy and security of consumer assets increases trust in digital assets.

Article is studying international experiences in the context of Ukrainian realities is essential for the implementation and harmonization of legislation, as well. Ukrainian researchers are actively exploring the legal regulation of virtual assets; however, changes in legislation and the rapid development of technology necessitate a reassessment of scientific approaches. Ongoing global discussions regarding the regulation of crypto-assets highlight the need for Ukraine to adapt its laws to international standards.

The MiCA Regulation establishes stringent requirements for crypto-asset issuers and outlines penalties for violations. At the same time, it is crucial to differentiate between crypto-assets governed by MiCA and other financial instruments. Regulatory changes at the EU level open new opportunities for Ukraine, but the absence of clear implementation regarding central bank digital currencies (CBDCs) and decentralized finance remains a concern.

Key words: *virtual assets, cryptocurrency, blockchain, financial instruments, regulation, AML, KYC, DeFi, MiCA, crypto assets.*

Вступ. Україною впроваджується нормативне регулювання віртуальних актів [1] з метою імплементації Регламенту Європейського Союзу ринків криптоактивів [2] (далі Регламент) який оприлюднений 09 червня 2023 року, і який в свою чергу встановлює правове регулювання криптоактивів, що фактично прирівнює їх до фінансових інструментів.

Зі свого боку, відповідно до досліджень міжнародних експертів, зокрема Світового економічного форуму [3] визначили найактуальнішими проблемами галузі.

– Запобігання відмиванню коштів (AML) та «Знай свого клієнта» (KYC): ефективні заходи AML та KYC є критично важливими для цілісності екосистеми цифрових активів, оскільки вони сприяють створенню прозорого та безпечного середовища.

– Нормативні та технічні «пісочниці»: пісочниці відіграють ключову роль, дозволяючи компаніям тестувати продукти під наглядом, сприяючи відповідальним інноваціям, забезпечуючи при цьому відповідність існуючим і майбутнім стандартам.

– Децентралізовані фінанси (DeFi): мета DeFi змінити існуючу парадигму централізації має значний вплив на те, як користувачі взаємодіють із технологічними додатками, і створює нові регулятивні проблеми в майбутньому.

– Конфіденційність і безпека: надійні заходи захищають активи та дані споживачів від загроз, створюють безпечне середовище цифрових активів і підвищують довіру споживачів.

Вивчення міжнародного досвіду з орієнтацією на українські правові реалії є необхідною складовою процесу імплементації та гармонізації законодавства, для чого і проведені зазначені в статті дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями актуальних проблем правового регулювання правовідносин з віртуальними активами займаються українські вчені Вінник О. [4], Бакалінська О., Чаплян С. [5], Подцерковний О.П., Могил Л.С. [6] Гудіма Т., Устименко В., Джабраїлов Р. [7], Кулик О. [8], Вебер М.В. [9], а також іноземні Саммонс Лони [10], А.Б. Ядав та Д. Прашант [11] А. МакФерсон, Б. Юксел Ріплі, Л. Карей [12], але зміна правового регулювання та швидкий розвиток технологій вимагає перегляду деяких

наукових позицій, розширення вивчення взаємодії інститутів права та технічної складової технології блокчейн.

Результати дослідження. Необхідно враховувати постійні глобальні обговорення щодо правового регулювання різних видів криптоактивів, оскільки в різних юрисдикціях існують різні підходи до цього питання. Один із ключових аспектів обговорень стосується того, чи слід регулювати криптоактиви за аналогією з принципами фінансового ринку, або ж застосовувати регуляторні підходи, подібні до тих, що використовуються для азартних ігор, враховуючи ризиковість цих операцій, що дослужувалося автором [13] в тому числі в контексті імплементації Європейського Регламенту «Ринки криптоактивів» (MiCA) з ринків криптоактивів [14]. Українським законодавцям варто взяти до уваги ці відмінності під час розробки національних нормативних актів і врахувати позитивний досвід.

Європейський Союз з впровадженням Регламенту MiCA стає одним із найбільших ринків із розвиненим нормативним регулюванням крипто активів, а відповідно і застосування блокчейн технологій. Відповідно до цього регламенту змінюється регулювання правової природи щодо питань безпеки та прозорості цифрових активів, конфіденційності. При цьому залишено поза увагою, правове регулювання незамінних токенів (NFT) і децентралізованих активів. Регламент передбачає жорсткі умови введення діяльності емітентів, (схожі з вимогами до ринків капіталів) і вводить систему штрафів за порушення порядку емісій, випуску криптоактивів та публікації «білих книг» (проспектів емісій) [15].

Також впорядковано положення Регламенту MiCA для стейблкоїнів які набудуть чинності з 30 червня 2024 року. Основна мета Регламенту MiCA полягає в гармонізації нормативних актів серед держав-членів ЄС, замінивши чинне національне законодавство, а виконання буде делеговано відповідним національним органам. MiCA зосереджений на захисті інвесторів та забезпеченні цілісності ринку, головна увага приділяється постачальникам послуг із криптоактивами (VASP) і певним типам токенів. Також встановлені правила для стейблкоїнів, які регулюють управління та збереження резервів, а також вимогу дотримання відповідного законодавства. В той же час необхідно розрізняти криптоактиви, які підпадають під дію MiCA, і фінансові інструменти в цифровій формі, що регулюються чинним законодавством щодо цінних паперів (наприклад, Директива MiFID). Так стаття 2 зазначеного Регламенту ЄС визначає, що він не застосовується до криптоактивів, що підпадають під дію правового режиму: фінансових інструментів, як визначено в пункті (15) частини 1 статті 4 Директиви 2014/65/ЄС; електронних грошей, як визначено в пункті (2) статті 2 Директиви 2009/110/ЄС, за винятком випадків, коли вони кваліфікуються як токени електронних грошей відповідно до цього Регламенту; депозитів, як визначено в пункті (3) частини 1 статті 2 Директиви 2014/49/ЄС Європейського Парламенту та Ради [16]; структуровані депозити, як визначено в пункті (43) частини 1 статті 4 Директиви 2014/65/ЄС; сек'юритизації, як визначено в пункті (1) статті 2 Регламенту (ЄС) 2017/2402 Європейського Парламенту та Ради [17].

Слід звернути увагу, що Закон ЄС про цифрову операційну стійкість (DORA) [18] і пілотний режим DLT створюють правову базу для торгівлі та розрахунків з іншими цифровими активами відповідно до MiFID II (що діє з 2018 року), завдячуючи чому ці регуляторні зміни дають можливість ЄС стати найбільшим світовим ринком із чітким нормативно-правовим забезпеченням.

В той самий час наукова і практична дискусія в Україні щодо механізмів легалізації криптовалют Спитська Л. [19], їх практичного втілення Устименко В., Джабраїлов Р., Гудима Т., Черних О. [7], і співвідношення понятійного апарату що склався в практиці і визначень, що використовуються в українському господарському праві (Подцерковний О., Могил С. [6]) відображає невизначеність щодо того, як найкраще класифікувати та регулювати криптоактиви, оскільки вони часто перебувають на межі між фінансовими інструментами та спекулятивними, інколи створюючи правовідносини, які не були до того а ні досліджені, а ні врегульовані. Різні юрисдикції можуть надавати пріоритет управлінню ризиками та захисту інвесторів, використовуючи або регулювання аналогічне з регулюванням

фінансових ринків, або механізми, спрямовані на регулювання ризиків, пов'язаних з азартними іграми запропоновані Кулик О. [8]. Проблема вибору режиму регулювання матиме значний вплив на Україну під час формування її підходу до регулювання криптоактивів.

Проблема вибору методу правового регулювання криптоактивів полягає у необхідності визначення рівнів споживчих ризиків. Важливо виявити, класифікувати та розмежувати різні підходи до правового регулювання залежно від типу криптоактивів. Це дозволить ефективніше застосовувати відповідні методи регулювання для кожного окремого виду активів. Загальна класифікація віртуальних активів запропонована в Регламенті, і підтримана НКЦПФР в пропонуваннях змінах до Закону України «Про віртуальні активи» [1] полягає в трьох типах криптоактивів:

- токени електронних грошей;
- токени пов'язані з активами;
- інші криптоактиви (криптоактиви що не пов'язані з активами та токенами електронних грошей).

При цьому відокремлення правового режиму криптоактивів від фінансових інструментів, що регулюються відповідно до Директиви 2009/110/ЕС не виключає фактичне застосування системи управління ризиками з їх використання, до аналогічних систем управління ризиками, що застосовуються до фінансових інструментів. На підтвердження цього можуть слугувати механізми публічності емісій, звітності емітентів віртуальних активів та пруденційного нагляду регуляторів, тощо.

В розрізі Регламенту, про це також свідчить етапність процедури випуску криптоактивів та термінологія, що застосовується в процесі емісії. Так визначення «емітент криптоактиву», «публічна пропозиція криптоактиву» в комплексі з вимогами аналогічними до кредитних установ та установ електронних грошей, підтверджує що Європейська правова доктрина за характеристиками та способом правого регулювання ототожнює фінансові інструменти та криптоактиви.

В той же час, зберігаючи спеціальне правове регулювання для визначених категорій криптоактивів, Регламент МіСА за загальним правилом п. 55 Преамбули Регламенту встановлює, що Послуги з використання криптовалютних активів слід вважати «фінансовими послугами», як це визначено в Директиві 2002/65/ЕС Європейського парламенту та Ради [20].

Чи можна на основі аналізу Регламенту МіСА стверджувати, що криптоактиви є сучасним видом фінансових інструментів і просто застосовувати до них діюче законодавство України? Або ж це стосується лише певних видів криптоактивів, чи, можливо, усіх без винятку? Постає питання, які методи правового регулювання варто обрати українському законодавцю для ефективного контролю крипторинку. Виходячи з аналізу європейського законодавства, криптоактиви (здебільшого, окрім незамінних (NFT) та службових токенів можна таки вважати фінансовими інструментами, які функціонують на основі технології розподіленого реєстру (блокчейн). Це потребує врахування специфіки кожного виду активів при створенні правових рамок для їх регулювання.

В той самий час МіСА критикують за те, що вона не охоплює такі технологічні додатки, як цифрові валюти центральних банків (CBDC), службові токени, DeFi та NFT, що може призвести до непередбачуваних наслідків[3]. Окремі положення, такі як вимоги до резервів стейблкоїнів, визнаються експертами занадто суворими. Слід визнати, що наявність необхідності імплементувати положення законодавства ЄС щодо CBDC значно пришвидшила б процес реформування галузі в Україні і розробки в цьому напрямку проводяться [21] але їх відсутність, як відсутність орієнтиру і вимоги в рамках плану дій Україна-ЄС шкодить ринку віртуальних активів України.

В той же самий час, важливими і такими, що не розвиваються на рівні встановлення нормативного забезпечення лишаються питання регулювання розподілених фінансів DeFi, відсутності імплементатії Україною 15 рекомендації FATF [22].

Висновки. Таким чином, виходячи з міжнародного досвіду регулювання, слід визначити можливі дискусійні аспекти правового забезпечення віртуальних активів в Україні:

– можливість науково обґрунтованого відокремлення незабезпечених, спекулятивних віртуальних активів, а також навпаки забезпечених криптоактивів як (стейблкоїни чи CBDC), для застосування спеціального режиму правового регулювання;

– необхідність введення визначення «внутрішньої цінності/вартості» криптоактиву та розробки критеріїв наявності внутрішньої цінності/вартості, як з метою розрахунків платіжних еквівалентів, оподаткування, обліку віртуальних активів відповідно до міжнародних стандартів;

– необхідність чіткого відокремлення віртуальних активів, що працюють для розвитку економіки від тих, що лише «використовують ореол легальності» і не мають в своїй суті економічних механізмів, а використовують лише технологію розподіленого реєстру (блокчейн) для процесів схожих з азартними іграми.

Аналіз Регламенту MiCA вказує на можливість вважати криптоактиви сучасними фінансовими інструментами, які функціонують на основі технології розподіленого реєстру (блокчейн). Проте виникає питання про використання вже діючого законодавства України до всіх видів криптоактивів або лише до певних категорій і кроках по імплементації Регламенту MiCA. Це підкреслює необхідність розробки правових рамок, що враховують специфіку різних видів активів, включаючи незамінні токени (NFT) та службові токени, цифрові валюти центральних банків (CBDC), DeFi та NFT, вказує на можливі прогалини в регулюванні, які можуть призвести до непередбачуваних наслідків для ринку. Наприклад, вимоги до резервів стейблкоїнів, що вважаються занадто суворими, можуть обмежити інновації.

Необхідність імплементації положень європейського законодавства щодо CBDC та інших нових технологій може суттєво пришвидшити процес реформування галузі в Україні ввівши в неї участь держави, не лише як регулятора, а як рівного учасника ринку і надасть можливість здійснювати господарську діяльність суб'єктам державної власності на ринку крипто активів також. Відсутність чіткої регуляторної бази, а також орієнтиру в рамках плану дій Україна-ЄС негативно позначається на розвитку ринку віртуальних активів, створюючи «регулятивний вакуум».

Таким чином, українським законодавцям необхідно ретельно вивчити міжнародний досвід і врахувати особливості різних видів криптоактивів під час розробки законодавства. Це сприятиме ефективному контролю над крипто ринком, захисту прав інвесторів, споживачів та розвитку інновацій в Україні. Визначення оптимального правового режиму регулювання ринку віртуальних активів має забезпечити інвестиційну привабливість цього ринку в Україні та підвищити конкурентоспроможність країни як міжнародної юрисдикції для учасників ринку віртуальних активів.

Список використаних джерел:

1. Віртуальні активи в законі: в Україні представлений довгоочікуваний документ для запуску ринку. *Офіційна сторінка Національної комісії з регулювання ринків цінних паперів та фондового ринку*. 14.06.2023. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/virtualni-aktyvy-v-zakoni-v-ukraini-predstavlenyi-dovhoochikuvanyi-dokument-dlia-zapusku-ryнку/> (дата звернення: 02.10.2024).
2. Regulation of the European Parliament and of the Council on markets in crypto-assets, and amending directive (EU) 2019/1937. *EUR-LEX* : офіційний сайт Європейського союзу. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020PC0593> (дата звернення: 02.10.2024).
3. Digital assets regulation 2024. World Economic Forum. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Digital_Assets_Regulation_2024.pdf (дата звернення: 10.10.2024).
4. Вінник О. Регулювання відносин у сфері цифрової економіки: проблеми термінології. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 163–166.
5. Бакалінська О., Чаплян С. Суспільний договір як основа для виникнення та розвитку криптовалют. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 71–75.

6. Подцерковний О. П., Могил Л. С. Щодо потреб застосування теорії правової фікції для визначення поняття «криптовалюта». *Економіка та право*. 2023. № 1. С. 11–23.
7. Гудіма Т., Устименко В., Джабраїлов Р., Черних О. Особливості правового регулювання обігу віртуальних активів в Україні: де-факто vs де-юре. *Financial and credit activity problems of theory and practice*. 2022. № 5(46). С. 137–148. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptr.5.46.2022.3844> (дата звернення: 02.10.2024).
8. Кулик О. І. Правове регулювання проведення азартних ігор з використанням віртуальних активів. *Вісник ЛТЕУ. Юридичні науки*. 2023. № 14. С. 43–49.
9. Вебер М. В. Модернізація законодавства України у сфері регулювання віртуальних активів. *Право України*. 2023. № 3. С. 4–12. DOI: 10.37332/2309-1533.2023.3.4. (дата звернення: 10.10.2024).
10. Sammons L. Protecting consumers in an age of Amazon: amending the Hague Service Convention to meet the needs of the virtual consumer. *Ohio St. Bus. LJ*. 2021. № 15. С. 296.
11. Yadav A. B., Desai P. Protecting privacy in the digital marketplace: a comparative study of legal mechanisms for consumer rights in the metaverse. *Journal of data protection & privacy*. 2024. № 6(4). С. 355–374.
12. Macpherson A., Yüksel Ripley B., Carey L. Mapping the legal landscape for cryptoassets in Scotland. University of Aberdeen: School of Law. Aug. 2024. URL: <https://www.abdn.ac.uk/law/blog/mapping-the-legal-landscape-for-cryptoassets-in-scotland/> (дата звернення: 02.10.2024).
13. Chernykh O. S. Rights of consumers of financial services. Controversial legal regulation of virtual assets (cryptoassets) in the legislation of the European Union, Great Britain and Ukraine. International scientific conference «*European potential for the development of legal science, legislation and law enforcement practice*». Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. С. 65–68. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-334-7-15> (дата звернення: 02.10.2024).
14. Черних О. Соціальна справедливість та права споживачів фінансових послуг: дискусійність правового регулювання віртуальних активів (криптоактивів) в законодавстві Європейського Союзу, Великої Британії та України. *Правове забезпечення*. 2023. С. 238.
15. European Securities and Markets Authority. Markets in crypto-assets regulation (MiCA). URL: <https://www.esma.europa.eu/esmas-activities/digital-finance-and-innovation/markets-crypto-assets-regulation-mica> (дата звернення: 02.10.2024).
16. Директива 2014/49/ЄС Європейського парламенту та ради від 16 квітня 2014 року про схеми гарантування вкладів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_041-14#Text (дата звернення: 02.10.2024).
17. Regulation (EU) 2017/2402 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2017 laying down a general framework for securitisation and creating a specific framework for simple, transparent and standardised securitisation, and amending Directives 2009/65/EC, 2009/138/EC and 2011/61/EU and Regulations (EC) No 1060/2009 and (EU) No 648/2012. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32017R2402> (дата звернення: 02.10.2024).
18. European Union. Regulation (EU) 2023/1113 of the European Parliament and of the Council. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32023R1113> (дата звернення: 02.10.2024).
19. Spytska L. Prospects for the legalization of cryptocurrency in Ukraine, based on the experience of other countries. *Social and legal studios*. 2023. № 4(6). С. 226–232.
20. Директива 2002/65/ЄС Європейського парламенту та ради від 23 вересня 2002 р. щодо дистанційного маркетингу споживчих фінансових послуг. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b31#Text (дата звернення: 02.10.2024).
21. Hudima T., Kamyshanskyi V., Dmytrenko T., Shmyhov M. Optimal CBDC design for Ukraine through the lens of privacy and security. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(69). С. 73–83. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.6>. (дата звернення: 10.10.2024).
22. FATF Recommendations. URL: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Fatfrecommendations/Fatf-recommendations.html> (дата звернення: 10.10.2024).

ЩЕРБАКОВА Н. В.,

докторка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри цивільного права
і процесу
(Донецький національний університет
імені Василя Стуса)

УДК 346.2+347.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.24>

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВИЗНАННЯ ПРОЦЕДУРИ РЕОРГАНІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НЕДІЙСНОЮ

Стаття присвячена питанням оспорування реорганізації господарських організацій, зокрема визначенню правових наслідків визнання процедури реорганізації недійсною. Відсутність належного правового регулювання та наукових досліджень за даним питанням призводить до того, що будь-яка реорганізація, яка була проведена чи проводиться в Україні, несе у собі великий ризик бути визнаною незаконною. У статті проаналізовано можливі варіанти правових наслідків визнання реорганізації господарських організацій недійсною шляхом обрання двох підходів: повернення суб'єктів, які брали участь у реорганізації, до первинного становища, або незворотності процесу реорганізації та збереженні існуючих суб'єктів господарювання. Доведено, що визнання реорганізації правочином та застосування до процесу реорганізації таких самих наслідків, як і для недійсного правочину за аналогією, є необґрунтованим та не відповідає сутності реорганізації як певної сукупності послідовно здійснюваних дій як організаційного, так і майнового характеру.

Обґрунтовано, доцільність закріплення в законодавстві положень щодо визнання процедури реорганізації недійсною: (1) вичерпного переліку правових наслідків; (2) базового принципу – зцілення (збереження) господарської організації, що реорганізується, у разі наявності неістотних недоліків або таких, що можуть бути виправлені у відповідно надані судом строки; (3) додаткового принципу – міра відповідальності (впливу) за порушення має бути пропорційною та адекватною правам та цінностям, які підлягають захисту; (4) положення, що визнання реорганізації недійсною не є підставою для визнання недійсними зобов'язань, які виникли у господарській організації (організацій) після закінчення процесу реорганізації, та запровадження солідарної відповідальності всіх господарських організацій, котрі брали участь у реорганізації, за такими зобов'язаннями.

Встановлено правові наслідки визнання реорганізації недійсною в залежності від ступеню порушення та можливості усунення недоліків: (1) *якщо недоліки реорганізації є істотними (грубими) та такими, які неможливо усунути та виправити* – повернення суб'єктів реорганізації в первинне попереднє майнове та організаційне становище; (2) *якщо недоліки реорганізації є неістотними та такими, що можуть бути виправленими* – без повернення суб'єктів реорганізації в первинне положення, усунення недоліків протягом строку, встановленого судом, та відшкодування збитків особі, чії права та законні інтереси були порушені проведенням такої реорганізації.

Ключові слова: реорганізація, господарська організація, оспорування, визнання процедури недійсною, правові наслідки визнання процедури реорганізації недійсною, істотні недоліки, неістотні недоліки.

Shcherbakova N. V. Legal consequences of recognizing the procedure of reorganization of economic organizations as invalid

The article is devoted to the issues of challenging reorganisation of economic organizations, in particular, determining the legal consequences of invalidating the reorganisation procedure. The lack of proper legal regulation and scientific research on this issue leads to the fact that any reorganisation that has been carried out or is being carried out in Ukraine carries a high risk of being declared illegal.

The article analyses the possible options for the legal consequences of invalidating the reorganization of economic organizations by choosing two approaches: returning the entities which participated in the reorganization to their original position, or irreversibility of the reorganization process and preservation of existing economic organizations. The author proves that recognition of reorganization as a transaction (agreement) and application of the same consequences to the reorganization process as to an invalid transaction by analogy is unreasonable and does not correspond to the essence of reorganization as a certain set of successive actions of both organizational and property nature.

The author substantiates the expediency of enshrining in legislation the provisions on invalidation of the reorganisation procedure: (1) an exhaustive list of legal consequences; (2) the basic principle – healing (preservation) of a reorganised economic organization in case of insignificant deficiencies or those which can be corrected within the time limits set by the court; (3) an additional principle – the measure of liability (impact) for offences should be proportionate and adequate to the rights and values to be protected; (4) the provision that invalidation of a reorganisation is not a ground for invalidation of obligations incurred by an economic organization (organizations) after the reorganisation process is completed and the introduction of joint and several liability of all economic organizations that participated in the reorganisation for such obligations.

The author establishes the legal consequences of invalidation of reorganisation depending on the degree of the offence and the possibility of eliminating the deficiencies, namely: (1) if the reorganisation deficiencies are significant (gross) and cannot be eliminated and corrected, the reorganisation subjects shall be returned to their original pre-existing property and organisational position; (2) if the reorganisation deficiencies are insignificant and can be without returning the reorganisation economic organization to their original position, elimination of deficiencies within the period established by the court, and compensation of losses to the person whose rights and legitimate interests were violated by such reorganisation.

Key words: *reorganisation, economic organization, contestation, invalidation of the procedure, legal consequences of invalidation of the reorganisation procedure, significant deficiencies, insignificant deficiencies.*

Вступ. Суб'єкти господарювання вдаються до реорганізаційної процедури на певних стадіях свого «життєвого циклу» як до ефективного правового засобу задля досягнення економічних цілей, які ставилися на початку її проведення, застосовуючи певні організаційно-правові, господарські та фінансові заходи. Досягти відповідної реалізації зазначеної процедури можливо тільки шляхом точного дотримання всіх вимог законодавства, в протилежному випадку – позитивний ефект, спрямований на підвищення привабливості суб'єкта господарювання, може бути нівельований. Чинне законодавство не містить норм, які вказують на можливість оспорування реорганізації, відповідних правових підстав та правових наслідків визнання реорганізації господарських організацій недійсною. Відсутність належного правового регулювання та наукових досліджень за даним питанням призводить до того, що будь-яка реорганізація, яка була проведена чи проводиться в Україні, несе у собі великий

ризик бути визнаною незаконною. Ось чому вкрай важливим та необхідним представляється визначення та законодавче закріплення правових наслідків визнання процедури реорганізації господарських організацій недійсною, оскільки саме правові наслідки визначають подальшу долю господарських організацій, які беруть участь у реорганізації; впливають на стабільність та передбачуваність (прогнозування) здійснення їх господарської діяльності, подальшого правового статусу, здійснення і захист прав та законних інтересів як учасників (акціонерів), правову визначеність договірних відносин, які складаються між кредиторами та господарськими організаціями-боржниками тощо.

Постановка завдання. Метою даної статті є обґрунтування та встановлення правових наслідків визнання процедури реорганізації господарських організацій недійсною.

Результати дослідження. Доцільно відзначити, що в наукових джерелах питання щодо оспорування реорганізації господарських організацій (правових підстав визнання процедури реорганізації недійсною) та відповідно правових наслідків визнання процедури недійсною практично не розроблено, і це, в свою чергу, не сприяло розвитку наукової думки в окресленому напрямку.

Спробуємо розглянути можливі варіанти правових наслідків визнання реорганізації недійсною. Тут може бути два варіанти (підходи): повернення суб'єктів, які брали участь у реорганізації, до первинного становища, або незворотність процесу реорганізації та збереженні існуючих суб'єктів господарювання.

Перший варіант – якщо припустити, що єдиним наслідком визнання реорганізації недійсною може бути тільки повернення в первинне становище, тобто застосування принципу *status quo ante* [1], або так званої реституції (слово «реституція» походить від латинського «*restituere*», що в переклад означає «відновлювати, відшкодовувати, впорядковувати» [2, с. 187]), простої реституції – повернення в попередній майновий та фактичний стан [3, с. 92, 95]. Разом з тим слід зазначити, що способи такого повернення скоріш за все будуть залежати від того, із якого моменту слід вважати реорганізацію недійсною – чи то з моменту державної реєстрації знову створеної юридичної особи, чи то з моменту вступу в законну юридичну силу судового рішення про недійсність реорганізації.

Якщо припустити, що реорганізацію слід вважати недійсною не з моменту проведення державної реєстрації припинення юридичних осіб та створення нової чи нових юридичних осіб, а на майбутнє, тобто з моменту визнання реорганізацію недійсною (вступ судового рішення в законну силу про визнання реорганізації недійсною). Визнання недійсною реорганізації із моменту вступу в законну силу судового рішення не буде автоматично вважатися підставою для визнання всіх правочинів нікчемними, укладених такою знову створеною юридичною особою до моменту визнання державної реєстрації недійсною (з моменту визнання недійсною реєстраційної дії, пов'язаної із внесенням в Єдиний державний реєстр (далі – ЄДР) відомостей про юридичну особу). Отже, у такому разі реорганізація повинна розглядатися як правочин та визнаватися недійсною в тому випадку, якщо така реорганізація не відповідає вимогам законодавства. Розгляд реорганізації як правочину допускати у разі її нікчемності пред'явлення вимог про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину будь-якою заінтересованою стороною (абз. 1 ч. 5 ст. 216 Цивільного кодексу України [4] (далі – ЦК України)), навіть із власної ініціативи суду (абз. 2 ч. 5 ст. 216 ЦК України).

Зворотній процес такого підходу полягає в тому, що утворене та (чи) реорганізоване товариство (у разі приєднання) знову приймає рішення про реорганізацію (при злитті – це поділ, у разі приєднання – це виділ); складає передавальний акт, в якому відображають зворотню передачу майна, отриманого в результаті реорганізації, та здійснюють процедуру державної реєстрації. Проте навряд чи це можливо вважати поверненням до первинного стану і насамперед тому, що із моменту завершення реорганізації та до державної реєстрації такого юридичного факту новий суб'єкт господарювання укладав правочини, продовжував здійснювати свою поточну господарську діяльність, а, отже, змінював своє майнове становище, якісну структуру свого майна. Визнання в такому разі всіх укладених правочинів після державної реєстрації суб'єкта, який реорганізувався, призведе до нестабільності

господарського обігу, тобто, по суті, це вже не буде поверненням господарських організацій, які припинили колись своє існування, а виступатимуть абсолютно інші нові суб'єкти.

Більше того, реалізація такого способу в межах чинного законодавства виявляється ускладненою. Оскільки реорганізація – це самодостатня процедура, яка ініціюється щодо правомірно створених юридичних осіб; рішення про реорганізацію приймається загальними зборами учасників за пропозицією уповноважених осіб добровільно та самостійно, за винятком випадку примусової реорганізації за рішенням суду (уповноваженого органу) та тільки у випадках прямо встановлених законом. А отже, «змусити» товариство прийняти рішення про власну реорганізацію у зв'язку із тим, що під час його створення були допущені порушення та провести повну процедуру реорганізації відповідно до чинного законодавства буде неможливим. Поверненням до первинного стану це також важко визнати, оскільки в результаті «зворотної реорганізації» виникнуть цілковито інші суб'єкти права, аніж ті, які існували до реорганізації. Крім того, може мати місце ситуація, коли в процесі реорганізації до моменту визнання недійсною державної реєстрації проведеної реорганізації передане знову утвореному товариству майно може вибути із володіння (при тому, що правочини із передачі такого майна третім особам будуть вважатися дійсними), а отже, передавати за «новим» розподільчим балансом (передавальним актом) буде нічого.

Ліквідація знову утворених (існуючих) товариств також не буде вирішенням проблеми, оскільки насамперед – це порушує права тих учасників (акціонерів), які дали згоду на проведення реорганізації, а тепер змушені примусово позбутися свого майна (акцій, часток). У свою чергу нові кредитори знову ж таки можуть пред'явити вимоги тільки до правонаступника, а не до реорганізованого (первинного) товариства (ч. 1 ст. 52 Господарського процесуального кодексу України [5] – у разі припинення юридичної особи шляхом реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) в зобов'язанні, щодо яких виник спір, суд залучає до участі у справі правонаступника відповідного учасника справи на будь-якій стадії судового процесу). Насамкінець слід зазначити, що такі правові наслідки недійсності реорганізації не будуть сприяти зміцненню та стабільності господарського обігу та здатні істотно погіршити інвестиційний клімат в Україні.

Представляється, що визнання реорганізації правочином та застосування до процесу реорганізації таких самих наслідків, як і для недійсного правочину за аналогією, є необґрунтованим та не відповідає сутності реорганізації як певної сукупності послідовно здійснюваних дій як організаційного, так і майнового характеру. Правочин (договір) – це насамперед дія. Навіть формально реорганізація не підпадає під визначення правочину, яке передбачено ч. 1 ст. 202 ЦК України, де результатом є виникнення, зміна або припинення цивільних прав та зобов'язань. Тоді як результатом реорганізації є передача прав та обов'язків у порядку універсального правонаступництва іншим юридичним особам. При цьому зміст прав та обов'язків залишається незмінним, а змінюються тільки власники відповідних прав та обов'язків. Крім того, розгляд реорганізації як правочину може по аналогії призвести до віднесення її до категорії правочинів і ліквідації юридичних осіб (в тому числі й банкрутство) та створення юридичних осіб – а це вже повністю суперечить не тільки договірному праву, а й теорії права загалом.

Якщо ж припустити, що державна реєстрація реорганізації буде вважатися недійсною з моменту самої державної реєстрації, а не з моменту визнання її такою, то це, власне, буде означати, що акт реєстрації не створює жодних юридичних наслідків аналогічно недійсному правочину (відповідно до ч. 1 п. 2 ст. 216 ЦК України недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю, та є недійсним із моменту укладання). У такому випадку знову створені в результаті реорганізації господарські організації повинні вважатися не створеними, а господарська організація, яка реорганізувалася, – такою, що не припинила свою діяльність (за винятком виділу). Такий підхід знову ж таки базується, за аналогією до правочину, як і попередній, та являє собою механізм двосторонньої реституції. Відповідно до ч. 1 п. 2 ст. 216 ЦК України кожна зі сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі

неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, – відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування. У такий спосіб позивач, намагаючись визнати правочин недійсним та примусово повернути його контрагентів в первинний майновий стан, фактично «розчищає» собі шлях до пред'явлення майнової вимоги до одного із них, тобто застосовуючи як наслідки недійсності державної реєстрації реорганізації двосторонню реституцію, кредитор повертає собі право вимоги до первинного боржника. У такий спосіб буде мати місце механізм двосторонньої реституції у процедурі реорганізації: виключення знову утвореної або існуючої після реорганізації юридичної особи із державного реєстру юридичних осіб зі скасуванням всіх записів про державну реєстрацію та відновлення в реєстрі незаконно реорганізованих юридичних осіб. Вбачається, що такий підхід викликає певні складнощі як практичного, так і теоретичного характеру. По-перше, повністю упускається з поля зору широкий та важливий пласт відносин, які пов'язані із державною реєстрацією випуску емісійних цінних паперів (акцій, облігацій) господарських товариств, які беруть участь у процесі реорганізації (стосується акціонерних товариств) та відновленням відповідного членства в так званих «старих» акціонерних товариствах. По-друге, такий механізм не відображає всієї повноти практичних дій, які необхідно буде здійснити для «повернення» майна «старим» господарським товариствам. Крім того, представляється, що двостороння реституція можлива тільки у разі закріплення обов'язку знову утворених господарських товариств (реорганізованих у разі приєднання) здійснювати роздільне управління та вести відокремлений бухгалтерський облік того майна, яке було передано в процесі реорганізації. Врешті-решт строк такого роздільного управління повинен встановлюватися, виходячи із строку можливого пред'явлення вимоги щодо визнання недійсною державної реєстрації проведеної реорганізації.

Як уже зазначалося вище, заінтересована особа, яка оспорує державну реєстрацію реорганізації, має намір у такий спосіб захистити свої права, які, як правило, мають майновий характер. Проте встановлення як наслідку недійсності реорганізації механізму двосторонньої реституції не сприяє захисту прав заінтересованих осіб, оскільки на момент проведення «двосторонньої реституції» активи можуть бути виведеними у зв'язку із виплатою незгодним учасникам (акціонерам), достроковим виконанням зобов'язань перед кредиторами за договорами, тощо – як наслідок, знову утвореним господарським організаціям просто нічого буде повертати.

Другий варіант, який відрізняється від першого варіанту, базується не на визнанні реорганізації недійсною, а на незворотності процесу реорганізації.

Обґрунтованість щодо незворотності процесу реорганізації пов'язана із тим, що процедура реорганізації – це достатньо складний процес, який вміщує в собі багато етапів правового, майнового, організаційного, технічного характеру. Крім того, в реорганізації ключове місце займають публічно-правові елементи дозвільного (залучення органів державної реєстрації, органів Антимонопольного комітету України – у разі злиття та приєднання, Національного банку України – у разі реорганізації комерційних банків, органів Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку України), контролюючого, регулятивного, конкурентного (ст. ст. 22–25 Закону України «Про захист економічної конкуренції» [6] – контроль за концентрацією суб'єктів господарювання), фінансового, податкового, екологічного та іншого характеру, що свідчить про відповідний контроль з боку державних органів щодо законності проведеної процедури реорганізації.

Утім, звісно не позбавляє можливості того, що можуть мати місце відповідні порушення законодавства під час проведення реорганізації на кожному із окремих її етапів – але варто наголосити на тому, що визнання процедури реорганізації господарської організації недійсною та її відміни і, як наслідок, повернення в первинне становище, яке існувало до порушення законодавства про реорганізацію, повинно бути застосовано тільки тоді, коли іншим шляхом усунути такі порушення неможливо. Тобто це повинні бути такі порушення в законодавстві, які мають грубий характер та які іншим шляхом (окрім ліквідації суб'єкта

господарювання) неможливо усунути. У цьому зв'язку, що слід розуміти під грубим порушенням законодавства, варто звернутися до роз'яснень судової практики. Так, відповідно до абз. 5 п. 16 роз'яснення Вищого арбітражного суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із створенням, реорганізацією та ліквідацією підприємств» від 12 вересня 1996 року № 02-5/334 (зі змінами та доповненнями, внесеними у 2003 р. Вищим Господарським Судом України) [7] *грубим* може вважатися одноразове порушення законодавства, яке свідчить про явне і умисне нехтування його вимогами з боку товариства (наприклад, здійснення без ліцензії таких видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до чинного законодавства) та/або потягло наслідки у вигляді значної шкоди, завданої державі, юридичним чи фізичним особам. Оцінюючи, наскільки шкода є значною, слід виходити з конкретних обставин справи, враховуючи, зокрема, розмір витрат, які зробила юридична (фізична) особа, що зазнала шкоди, чи має зробити для усунення згаданих наслідків. На підтвердження факту порушення та розміру шкоди можуть подаватися будь-які докази з додержанням вимог щодо їх належності, зокрема, акти та інші матеріали перевірок, прийняті за їх підсумками акти державних та інших органів (рішення, постанови, накази тощо), документи, що свідчать про застосування до підприємства штрафних та фінансових санкцій, тощо.

Отже, як вбачається із зазначеного, грубим порушенням законодавства вважатиметься таке порушення, яке в своєму складі правопорушення буде мати форму вини як суб'єктивної умови виникнення юридичної відповідальності [8, с. 586; 9, с. 233], у вигляді умислу, та, як роз'яснюється судом, «явне та умисне», тобто таке, яке містить ознаки навмисної свідомої поведінки юридичної особи – через вину її органів, посадових осіб, робітників, через їх психічне ставлення до протиправної дії та її наслідків [10, с. 216]. Причому, як зазначається в Роз'ясненні Вищого арбітражного суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із створенням, реорганізацією та ліквідацією підприємств» від 12 вересня 1996 року № 02-5/334, така форма вини може як не мати негативних наслідків (достатньо лише факту грубого порушення законодавства), так і призвести до них у вигляді значної шкоди, завданої державі, юридичним чи фізичним особам.

Варто підкреслити, що за загальним правилом розмір відшкодування не залежить від форми вини та ступеня вини завдавача шкоди, важливою є лише її наявність [11, с. 427]. Так, С. Д. Гринько відмічає, що для визначення поняття вини для цивільного права достатнім є встановити наявність такої вини, так як форми та ступінь вини не впливають на розмір відшкодування [8, с. 603]. У свою чергу В. Д. Примак наголошує, що вина в цивільно-правовій відповідальності не передбачає ані оцінки особистості порушника, ані покарання його як особи, оскільки спрямована на відшкодування шкоди, завданої кредиторів за рахунок суб'єкта відповідальності [12, с. 55].

Тобто задля того, щоб кваліфікувати порушення як грубе під час здійснення процесу реорганізації господарської організації – достатнім є факт порушення законодавства, яке свідчить про явне і умисне нехтування його вимогами з боку суб'єкта господарювання та/або наявність завданої значної шкоди.

З приводу правових наслідків у разі визнання реорганізацію недійсною відсутній єдиний підхід і в зарубіжному законодавстві.

Відповідно до Комерційного кодексу Франції [13, с. 131–132] (який виступає основним джерелом права компаній [14]) визнання реорганізації недійсною не має зворотної сили. Французький законодавець вбачає захист учасників від незаконної реорганізації не шляхом повернення суб'єктів у первинне становище, а у можливості притягнення керівників реорганізованих юридичних осіб, ревізорів до відповідальності та відшкодуванні ними у зв'язку із їх незаконними протиправними діями спричинених незаконною реорганізацією збитків (ст. 235-12 – ст. 235-14).

Закон Німеччини не настільки однозначно підходить до цього питання – реєстрація реорганізації не провадиться, якщо подано позов та оспорується процедура реорганізації. Тільки позов, поданий проти вступу в силу рішення про злиття (яке визнане судом завідомо

незаконним чи об'єктивно необґрунтованим) – не буде вважатися перепорою для реєстрації юридичної особи (абз. 3 § 16 Закону «Про реорганізацію»/«*Transformation Act*») [15; 16]. У разі якщо після реєстрації злиття позов буде визнано обґрунтованим, тоді реорганізована компанія зобов'язана відшкодувати позивачеві шкоду, яка виникла через рішення, засноване на реєстрації злиття. Водночас як компенсацію шкоди позивач не вправі вимагати припинення дій щодо реєстрації злиття. Отже, як вбачаємо із викладеного, німецький законодавець захищає особу, яка реорганізувалася, навіть у разі доведення факту порушення, яке мало місце. При цьому слід зазначити, що визнання реорганізації недійсною не впливає на дійсність зобов'язань (прав та обов'язків), які виникали щодо знову утворених у результаті реорганізації компаній із моменту реєстрації реорганізації та до моменту вступу в юридичну силу судового рішення.

У свою чергу подібним чином ці питання вирішуються і в Директиві Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2017/1132 від 14 червня 2017 року щодо деяких аспектів корпоративного права (кодифікація) [17], передбачаючи умови нікчемності злиття (ст. 108) та умови нікчемності поділу (ст. 153). Серед спільних умов нікчемності, які характерні і для злиття, і для поділу, можна назвати такі:

- нікчемність оголошується судовим рішенням;
- злиття/поділ, що набуло чинності, може бути визнане нікчемним, тільки якщо судовий чи адміністративний превентивний нагляд за його законністю не здійснювався або якщо його не було оформлено та засвідчено в належній правовій формі, або якщо буде доведено, що рішення загальних зборів є нікчемним або оспорюваним відповідно до національного законодавства;
- процедура визнання нікчемності не може бути розпочата більш ніж через шість місяців після дати набуття чинності злиттям/поділу щодо особи, що заявляє про нікчемність, або якщо ситуація була виправлена;
- якщо можливо виправити дефект, що може призвести до нікчемності злиття/поділу, компетентний суд повинен надати компаніям, що беруть участь у злитті/поділі, строк для виправлення ситуації;
- судові рішення про оголошення злиття/поділу нікчемним публікується в порядку, встановленому законодавством кожної держави-члена;
- якщо законодавство держави-члена дозволяє третій особі оскаржувати таке судові рішення, зазначена особа може зробити це тільки протягом шести місяців після опублікування судового рішення в установленому порядку;
- судові рішення про оголошення злиття/поділу нікчемним саме собою не впливає на дійсність зобов'язань перед компанією, що придбаває, або стосовно неї, що виникли до опублікування цього судового рішення та після дати набуття чинності злиттям/поділом.

Відмінною умовою нікчемності, яка притаманна злиттю та поділу, виступає відповідальність:

- для злиття: компанії, що брали участь у злитті, несуть *солідарну відповідальність* за зобов'язаннями компанії, що придбаває;
- для поділу: кожна з компаній-одержувачів несе відповідальність за своїми зобов'язаннями, що виникли після дати набуття чинності поділом і до дати опублікування рішення про визнання нікчемності поділу. Поділювана компанія також несе відповідальність за такими зобов'язаннями; держави-члени можуть передбачити обмеження цієї відповідальності часткою чистих активів, переданою компанії-одержувачу, для якої виникли такі зобов'язання.

Отже, як вбачається із вищезазначеного, рішення суду про визнання реорганізації недійсною за своєю суттю не є підставою для визначення недійсними зобов'язань, що виникли у товариства- правонаступника у період між здійсненням реорганізацій та визнанням її недійсною. При цьому: товариство (товариства) – правопередник та товариства- правонаступники несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, що виникли за вказаний період (у разі злиття/приєднання) [18, с. 235] або поділювана компанія несе відповідальність за такими зобов'язаннями (у разі поділу).

Корисним може стати й досвід Польщі з приводу питань оскарження рішень про реорганізацію товариств капіталів. Так, у Кодексі торговельних товариств (далі – КТТ) передбачено можливість подання до суду кредиторами та/або учасниками товариства скарги у зв'язку із наявними порушеннями, що виникли при проведенні злиття або приєднання (ст. 509 § 1–4), поділу/виділу (ст. 544 § 1–4), перетворення (ст. 422–427) [19]. Так, скарга/позов може подаватися з метою скасування рішення про злиття/приєднання (*pozew o uchylenie uchwały o polaczeniu spolek*) або визнання недійсним рішення про злиття/приєднання товариств (*pozew o stwierdzenie nieważności uchwały o polaczeniu spolek*).

Правовими підставами подання позову про скасування рішення про реорганізацію є наявність у сукупності двох юридичних фактів: (1) рішення суперечить положенням договору (статуту) або добрим звичаям та (2) загрожує інтересам товариства чи має на меті порушення прав його учасника (акціонера) (§ 2 ст. 509, § 2 ст. 541, § 1 ст. 249, § 1 ст. 422 КТТ). Правовою підставою подання позову про визнання недійсним рішення про реорганізацію є суперечність такого рішення законодавству (при цьому слід зазначити, що суперечність рішення настає, коли зміст цього ж рішення, його форма або порядок прийняття суперечать законодавству (§ 1 ст. 252, § 1 ст. 425 КТТ)) [20, с. 168].

Якщо мало місце злиття/приєднання – позов про скасування або визнання недійсним рішення подається до новоствореного товариства або до товариства, до якого здійснюється приєднання, у строк, що не менший ніж місяць з дня прийняття рішення. У разі поділу/виділу позов щодо скасування рішення або визнання рішення недійсним подається проти товариства, до якого здійснюється поділ (виділ), або проти новоствореного товариства не пізніше ніж до трьох місяців з моменту прийняття рішення. При цьому слід зазначити, що у всіх реорганізаційних процедурах незалежно від форми її проведення законодавець виключив можливість подання скарги на рішення на підставі заперечення щодо добросовісності оцінки вартості часток та акцій учасника. У такому випадку можливим є лише відшкодування шкоди за загальними правилами [21, с. 154–155, с. 164–165, с. 169].

Правовим наслідком скасування або визнання рішення про реорганізацію недійсним виступає виключення судом із реєстру записів про реорганізацію у відповідних формах та після набрання законної сили рішення суду направлення відповідного повідомлення до реєстраційних судів за місцезнаходженням товариств. Крім того, варто наголосити на тому, що, так як і в інших законодавствах держав-членів ЄС, в законодавстві Польщі забезпечується дотримання положень й норм договірного права: скасування записів у реєстрі судом не впливає на дійсність правочинів, що були укладені з контрагентом товариства між днем реорганізації та днем скасування товариства (товариств) у реєстрі. За зобов'язаннями, що випливають з цих правочинів, несуть солідарну відповідальність товариства, які беруть участь у реорганізації в одній із форм.

Цікавим вбачається досвід законодавчого регулювання низки закордонних країн (таких як: Німеччина, Бельгія) та ЄС, яким відомий інститут зцілення недоліків під час проведення реорганізації юридичних осіб. Сутність цього інституту полягає в наступному: нікчемність рішення загальних зборів, яке не було оформлено належним чином, усувається у разі, якщо таке рішення було зареєстровано в торговому реєстрі (§ 242 Акціонерного закону Німеччини); недоліки нотаріального посвідчення договору про злиття/приєднання, недоліки щодо схвалення злиття/приєднання окремими категоріями акціонерів «зцілюються» реєстрацією спеціалізованим судом (п. 4 § 20 Закону Німеччини про реорганізацію); сторонам, які беруть участь у реорганізації, судом надається період часу для виправлення помилки, якщо таку помилку є можливим виправити (ст. 174/16 Закону Бельгії «Про комерційні корпорації» [22, с. 142]).

Отже, аналіз законодавства закордонних країн свідчить про те, що законодавець не ставить за мету визнати недійсною реорганізацію у зв'язку із порушеннями, які мають місце, та ліквідувати знову утворений суб'єкт господарювання. Навпаки, враховуючи, що процедура проведення реорганізації – це достатньо складний та довготривалий процес, який супроводжується припиненням діяльності одного/або декількох суб'єктів та створенням одного

та/або декількох суб'єктів – в залежності від форми реорганізації), то було б нелогічним та недоцільним повертати сторони в первинне майнове та організаційне становище. Інтереси третіх осіб залишаються законними та захищаються в інший спосіб – у тому числі за рахунок надання права на усунення недоліків, які мають місце в процедурі реорганізації, – при цьому не знищуючи суб'єкт господарювання. В справедливості такого рішення переконує не тільки досвід ефективного застосування такого підходу в законодавстві закордонних країн, а й здоровий глузд – краще виправляти, удосконалювати, аніж руйнувати.

У законодавстві України варто також запровадити можливість зцілення недоліків – такий охоронюваний налагоджений механізм (процедуру), який буде обов'язковим для застосування тими суб'єктами реорганізації, щодо яких виявлено певні порушення, котрі *можуть бути усунуті* протягом спеціально встановленого судом періоду часу. Цей механізм ґрунтується на визнанні незворотності процесу реорганізації у випадках, коли порушення можуть бути усунуті. Питання щодо визначення та закріплення на законодавчому рівні правових наслідків визнання реорганізації недійсною представляється складним та потребуючим скорішого розв'язання. Вбачається, що при встановленні визначення правових наслідків недійсності реорганізації необхідно виходити із такого принципу: міра відповідальності (впливу) повинна бути пропорційна та адекватна правам та цінностям, які підлягають захисту у такий спосіб, щоб втратам усіх заінтересованих осіб (кредиторів, учасників (акціонерів), робітників, власне господарюючого суб'єкта) можна було запобігти або зменшити їх, а порушення повинні бути настільки істотними, щоб зазначені правові наслідки в якості міри, дійсно були спрямовані на відповідний та ефективний захист прав та законних інтересів інших осіб.

Отже, у зв'язку із чим пропонується встановити такі *види правових наслідків визнання реорганізації недійсною в залежності від ступеня правопорушення та можливості усунення недоліків*.

Якщо недоліки реорганізації є істотними (грубими) та такими, які неможливо усунути та виправити – то правовим наслідком виступатиме повернення суб'єктів реорганізації (господарських організацій, які реорганізувалися) в первинне майнове та організаційне становище, та прийняття одного із таких рішень в залежності від форми реорганізації:

(а) ліквідація господарської організації та створення господарської організації, яка існувала раніше (у разі перетворення);

(б) ліквідація господарської організації та створення господарських організацій, які існували раніше (у разі злиття);

(в) ліквідація господарських організацій та створення господарської організації, яка існувала раніше (у разі поділу);

(г) ліквідація господарської організації та передача цілісного майнового комплексу господарській організації, із якої раніше його було виділено (у разі виділу);

(г) виділ цілісного майнового комплексу із господарської організації та створення на її базі господарської організації, яка існувала раніше (у разі приєднання).

При цьому слід зазначити, що ліквідація господарської організації як своєрідна міра відповідальності за порушення вимог законодавства під час проведення реорганізації повинна бути стимулом для дотримання сторонами реорганізації вимог законодавства та застосовуватися як крайня та необхідна міра захисту прав та законних інтересів учасників реорганізації. Тому із метою виключення можливості зловживань, з якої би то не було сторони, слід закріпити закритий перелік процедурних порушень, які можуть спричинити застосування вказаного правового наслідку.

II) *Якщо недоліки реорганізації є неістотними та такими, що можуть бути виправленими*, то правовим наслідком буде усунення таких недоліків (протягом строку, встановленого судом) без повернення сторін реорганізації в первинне положення та відшкодування збитків стороні, чиї права та законні інтереси були порушені проведенням такої реорганізації.

Слід зазначити, що чинним законодавством передбачено низку норм, які регламентують питання винесення судом відповідних рішень та внесення на їх основні відомостей

до ЄДР юридичних осіб. Зокрема, згідно з ч. 1 п. 2 ст. 25 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» [23] державна реєстрація та інші реєстраційні дії проводяться на підставі судових рішень, що набрали законної сили та тягнуть за собою зміну відомостей в Єдиному державному реєстрі, щодо: визнання повністю або частково недійсними змін до установчих документів юридичної особи; скасування реєстраційної дії/запису в Єдиному державному реєстрі; виділу юридичної особи; припинення юридичної особи, що не пов'язано з банкрутством юридичної особи; відміни державної реєстрації припинення юридичної особи.

Висновки. Таким чином, на підставі викладеного, враховуючи аналіз норм чинного законодавства, законодавства ЄС та законодавства зарубіжних країн (Франції, Німеччини, Бельгії, Польщі), судової практики, вважаємо необхідним закріпити в чинному законодавстві відповідні правові засади щодо визнання процедури реорганізації господарських організацій недійсною, а саме: (1) вичерпного переліку правових наслідків визнання процедури реорганізації недійсною; (2) базового принципу застосування правових наслідків визнання реорганізації недійсною – зцілення (збереження) господарської організації, що реорганізуються, у разі наявності неістотних недоліків або таких, що можуть бути виправленими у відповідно надані судом строки; (3) додаткового принципу: міра відповідальності (впливу) за порушення під час реорганізації має бути пропорційною та адекватною правам та цінностям, які підлягають захисту; (4) положення, що визнання реорганізації недійсною не є підставою для визнання недійсними зобов'язань, які виникли у господарської організації після закінчення процесу реорганізації, та запровадження солідарної відповідальності всіх господарських організацій, котрі брали участь у реорганізації, за такими зобов'язаннями.

Встановлено правові наслідки визнання процедури реорганізації недійсною шляхом обґрунтування видів таких наслідків в залежності від ступеню порушення та можливості усунення недоліків: (1) якщо недоліки реорганізації є істотними (грубими) та такими, які неможливо усунути та виправити – повернення суб'єктів реорганізації (господарських організацій, які реорганізуються) в первинне попереднє майнове та організаційне становище; (2) якщо недоліки реорганізації є неістотними та такими, що можуть бути виправленими – без повернення суб'єктів реорганізації в первинне положення, усунення недоліків протягом строку, встановленого судом, та відшкодування збитків особі, чії права та законні інтереси були порушені проведенням такої реорганізації.

Список використаних джерел:

1. The status quo ante – is mean the situation that existed before. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/status-quo-ante> (Last accessed: 05.10.2024).
2. Давидова І. В. Особливості двосторонньої реституції як наслідку визнання правочину недійсним за цивільним законодавством України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Серія Право. Випуск 23. Частина І. Том 1. С. 186–189.
3. Солом'яний В. Р. Поняття та види реституції. *Наукові записки*. 2010. Том 103. *Юридичні науки*. С. 91–95. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6be5f229-b26c-4863-9906-e8c00bfc5734/content> (дата звернення: 06.10.2024).
4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 461.
5. Господарський процесуальний кодекс України : Закону України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
6. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січня 2001 року № 2210-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 12. Ст. 64 (із відп. змін. та допов.).
7. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із створенням, реорганізацією та ліквідацією підприємств : Роз'яснення Вищого Арбітражного суду України від 12.09.96 р. № 02-5/334. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_33480096?find=1&text=%D0%BD%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B9%D1%81%D0%BD%D0%B8#w1_22 (дата звернення: 05.10.2024).

8. Гринько С. Д. Деліктні зобов'язання римського приватного права: поняття, система, рецепція : монографія. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2012. 724 с.
9. Ромась Д. С. Вина як суб'єктивна умова виникнення цивільно-правової відповідальності за порушення авторського права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 233–237.
10. Матвеев Г. К. Вина в радянському цивільному праві. Київ : Вид-во Київського ун-ту, 1955. 307 с.
11. Цивільне право України : навч. посіб. Ю. В. Білоусов, В. А. Ватрас, С. Д. Гринько, та ін.; / За заг. ред. Р. О. Стефанчука. Київ : Правова єдність, 2009. 536 с.
12. Примак В. Д. Вади та переваги основних теоретичних концепцій цивільної вини. *Юридична Україна*. 2006. № 5. С. 54–58.
13. Commercial Code of France. With the participation of Louis VOGEL, Professor at the University of Paris II and, for the Book VI on Businesses in difficulty, of Françoise PEROCHON, Professor at the University of Montpellier I. URL: <https://wipolex-res.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/fr/fr199en.pdf> (Last accessed: 12.09.2024).
14. Company Act in France. Our articles. Partner of Bridge West. On 3rd of July 2024. URL: <https://companyformationfrance.com/company-act-france/> (Last accessed: 10.10.2024).
15. Transformation Act (Umwandlungsgesetz) as of October 28, 1994. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_umwg/index.html (Last accessed: 14.10.2024).
16. Transformation Act of 28 October 1994 (Federal Law Gazette I p. 3210, 1995 I p. 428), last amended by Article 22 of the Act of 24 April 2015 (Federal Law Gazette I page 642). [The Act was passed as Article 1 of the Act dated 28 October 1994 (Federal Law Gazzette I p. 3120 (Act on the Reform of the Laws Governing Transformations (Gesetz zur Bereinigung des Umwandlungsrechts UmwBerG)) by the Bundestag with the consent of the Bundesrat. Pursuant to Article 20 of said Act, it entered in force on 1st January]. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_umwg/englisch_umwg.html#p0102 (Last accessed: 07.10.2024).
17. Directive (EU) 2017/1132 of the European Parliament and of the Council of 14 June 2017 relating to certain aspects of company law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT?uri=CELEX%3A32017L1132#d1e3917-46-1/> (Last accessed: 06.09.2024).
18. Shcherbakova N. The main directions in the sustainable development of legal regulation of reorganization in Ukraine. *Law and Sustainability: perspectives and Lithuania and beyond* / Bartolacelli A., Sagatiene D. Krakow, 2023. 483 p. (P. 225–240).
19. The Commercial Companies Code z dnia 15 września 2000 r. (Dz.U. tłum. gb Nr 94, poz. 1037). URL: <https://supertrans2014.files.wordpress.com/2014/06/the-commercial-companies-code.pdf> (Last accessed: 05.10.2024 p.).
20. Щербаківа Н. В. Питання оспорювання реорганізації господарських організацій. *Другі наукові читання пам'яті професора Пронської Грацієлли Василівни: Економіка війни та повоєнний економічний розвиток України: проблеми, пріоритети, завдання правового регулювання*. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (21 квітня, 2023 р., м. Київ) / За заг. ред.: В. В. Поєдинюк. Київ : Вид-во Ліра-К, 2023. 182 с.
21. Корпоративне право Польщі та України : монографія. Васильєва В. А., Ковалишин О. Р., Гербет Анджей [та ін.]; за ред. проф. В. А. Васильєвої. Івано-Франківськ, 2016. 375 с.
22. Geens K. & Servaes B. Corporations and Partnerships in Belgium. Hague, Bruxelles. 1997. 350 p.
23. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15 травня 2003 року № 755-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31. Ст. 263.

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

АЛІМЕНКО О. Ю.,

доктор філософії з галузі «Право»,
докторант відділу проблем цивільного,
трудового та підприємницького права
(Інститут держави і права
імені В. М. Корецького
Національної академії наук України)

АЛІМЕНКО О-М. І.,

кандидат юридичних наук,
незалежна дослідниця

УДК 349.2:305

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.25>

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ГЕНДЕРНОГО ЗАМІЩЕННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ

У науковій статті досліджуються основні науково-теоретичні проблеми гендерного заміщення трудових ресурсів у період дії воєнного стану. В умовах збройних конфліктів, тактика та окремих досвід використання трудових ресурсів, завжди змінюються під впливом демографічних зрушень та вартим долучення окремих виробничих процесів, так як ведений військовий стан, зокрема на території України, має беззаперечно значний вплив на соціальні та економічні структури суспільства, включаючи ринок праці.

У правовому контексті гендерного питання щодо заміщення трудових ресурсів під час війни, наукова праця надає змістовно-правовий аналіз законодавчих ініціатив і діючих механізмів, які сприяють залученню жінок до ключових секторів економіки під час війни. Окремо приділяється увага обґрунтуванню правових механізмів, які полегшують інтеграцію жінок, зокрема під час введення воєнного стану.

Стаття має на меті формулювання комплексного огляду правових аспектів гендерного заміщення трудових ресурсів під час війни, а також забезпечити рекомендації щодо оптимізації правового регулювання викладеної тематики.

Завдання статті полягає у дослідженні основних науково-теоретичних проблем гендерного заміщення трудових ресурсів у період дії воєнного стану. Встановити та виокремити окремі правові механізми, які полегшують інтеграцію жінок, зокрема під час введення воєнного стану.

Окрім цього, в науковій праці розглядаються окремі положення нормативно-правових актів щодо забезпечення гендерної рівності. Додатково проаналізовано досвід різних країн, включаючи успішні приклади гендерної інтеграції під час воєнних конфліктів, а також потенційні ризики, що виникають у таких умовах. Також проведено аналіз дослідження у ході вказаної праці нормативно правових актів законодавства України про працю, яке вказує на те, що законодавець не в повній мірі розкриває окремі поняття гендерна рівність та гендерна інтеграція.

Ключові слова: гендерна рівність, гендерна інтеграція, правове регулювання, трудові ресурси, воєнний стан.

Alimenko O. Yu., Alimenko O-M. I. The legal aspects of gender substitution workforce during the war

The article researches the main scientific-theoretical problems of gender substitution workforce of a state of war. In armed conflict tactics and some different experience of use of labor resources always change under the influence demographic shifts to the need for manufacturing processes, because a national state of war on the territory of Ukraine have a significant impact on the social and economic society, including the labor market.

In the legal context the gender issue about gender substitution workforce of a state of war the research paper provides a legal assessment legislative initiative and acting mechanisms of that contribute to attracting women in the main keys in a sector of economy during the war. Special attention is paid to substantiating the legal mechanism that facilitates the integration of women of a state of war.

The article aims to formulate a comprehensive review of the legal aspects of gender substitution of labor resources during the war, as well as to provide recommendations for optimizing the legal regulation of the above topics.

The task of the article is to study the main scientific and theoretical problems of gender replacement of labor resources during the period of martial law. Establish and isolate separate legal mechanisms that facilitate the integration of women, in particular during the introduction of martial law.

In addition, the research paper certain provisions some legislative acts about the gender equity. We also analyzed the experience of different countries including successful examples to the gender integration in armed conflict as well as the potential risks arising under these circumstances. Also, an analysis of the study was carried out in the course of this work of normative legal acts of the legislation of Ukraine on labor, which indicates that the legislator does not fully disclose certain concepts of gender equality and gender integration.

Key words: *gender equity, gender integration, legal regulation, workforce, state of war.*

Вступ. Проблемні питання, що виникають у контексті гендерного заміщення трудових ресурсів під час війни є складним процесом, вирішення якого складає життєво важливий механізм для підтримання економіки та суспільства в цілому.

Так, з початком введення в Україні воєнного стану, зумовленого повномасштабним вторгненням РФ на територію України, відбувається примусова міграція населення, виконується активне залучення громадян, зокрема чоловіків до лав Збройних сил України, що викликає дефіцит працівників в окремих галузях права. Для подолання вказаних негативних тенденцій у сфері зайнятості, законодавцем прийняті зміни до трудового законодавства України на період дії воєнного стану, зокрема у частині залучення жінок до важких робіт і до робіт із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також до підземних робіт чи до нічних робіт. Це дозволяє зменшити гендерний розрив у сфері праці та залучати жінок до так званих «чоловічих» професій. Однак, вказані зміни носять тимчасовий характер, а правове регулювання гендерного заміщення трудових ресурсів потребує системних змін і їх актуальність є беззаперечною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження правових аспектів гендерного заміщення трудових ресурсів під час війни здійснювали такі вчені правники: К.В. Адамська, В.М. Андріїв, Л.О. Балагур, О.М.-І. Бачинська, А.Г. Бірюкова, Н.Б. Болотіна, В.В. Ганаба, М. М. Дученко, Т.Ю. Журженко, Т.А. Занфірова, М.І. Іншин, О.Л. Кучма, І.В. Лагутіна, Л.Ю. Малюга, В.Я. Мацюк, Т.О. Марценюк, П.Д. Пилипенко, Д.В. Світовенко, С.М. Черноус, В.І. Щербина, О.М. Ярошенко та інші. Незважаючи на те, що праці вітчизняних дослідників складають змістовне наукове значення, деякі питання щодо гендерного

заміщення трудових ресурсів в умовах воєнного стану залишаються відкритими, а деякі взагалі не вирішеними. Викладене вказує на необхідність додаткового дослідження.

Стаття має на меті формулювання комплексного огляду правових аспектів гендерного заміщення трудових ресурсів під час війни, а також забезпечити рекомендації щодо оптимізації правового регулювання викладеної тематики.

Завдання статті полягає у дослідженні основних науково-теоретичних проблеми гендерного заміщення трудових ресурсів у період дії воєнного стану. Встановити та виокремити окремі правові механізми, які полегшують інтеграцію жінок, зокрема під час введення воєнного стану. Розглянути окремі нормативно-правові акти щодо забезпечення гендерної рівності та проаналізувати досвід різних країн, включаючи успішні приклади подолання гендерного розриву та гендерних упереджень у сфері праці.

Постановка завдання. Завдання статті полягає у дослідженні основних науково-теоретичних проблеми гендерного заміщення трудових ресурсів у період дії воєнного стану. Встановити та виокремити окремі правові механізми, які полегшують інтеграцію жінок, зокрема під час введення воєнного стану. Розглянути окремі нормативно-правові акти щодо забезпечення гендерної рівності та проаналізувати досвід різних країн, включаючи успішні приклади гендерної інтеграції під час воєнних конфліктів.

Результати дослідження. Правові аспекти гендерного заміщення трудових ресурсів під час війни є важливим та комплексним питанням, що потребує обліку та аналізу окремих нормативних, соціальних та економічних факторів.

На нашу думку, в умовах війни необхідним є внесення змін до трудового законодавства для підтримання стабільності економіки та ефективного використання робочої праці. Особливу увагу варто приділити соціальному захисту працівників. Викладене зумовлює створення відповідних заходів щодо забезпечення безпеки на робочому місці, гідної оплати праці та доступу до соціальних послуг для всіх гендерних груп.

Ми погоджуємося з думкою Світовенко Д.В. про те, що виконання вимог принципу гендерної рівності за трудовим законодавством України не є хаотичним, воно здійснюється відповідно до конкретних форм і за рахунок використання відповідних способів реалізації цього принципу. Форми реалізації принципу гендерної рівності за трудовим законодавством України є зовнішньо вираженими напрямками реалізації засади рівності усіх працівників незалежно від їх статі. Ці форми бувають двох типів: активні форми (виконання, використання, застосування відповідних норм трудового законодавства); пасивні форми (дотримання трудових прав і можливостей працівників незалежно від їх статі). В свою чергу, окремі шляхи відтворення принципу гендерної рівності з урахуванням положень чинного трудового законодавства України є фактичні діяння (дії, бездіяльність), що вчиняються уповноваженим на те правоздатним суб'єктом для відповідного формування гендерного правопорядку в сфері праці та зайнятості [1].

Досліджуючи стан чинного законодавства щодо забезпечення гендерної рівності, недискримінації та подолання гендерного розриву зазначимо, що вказані питання регулюються низкою нормативно правових актів, зокрема: Конституцією України, Кодексом законів про працю України, Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», Законом України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» тощо.

Так, частиною 3 статтею 24 Конституції України визначено, що рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям) [2]. Аналіз цієї норми свідчить, що законодавець розглядає «гендерне питання» у двох аспектах: по-перше, закріплення формальної рівності чоловіків та жінок, надання

рівних можливостей реалізації гарантованих прав; і, по-друге, створення особливих умов для жінок, що пов'язано із фізичними особливостями, необхідністю поєднувати трудову діяльність з материнством тощо. Проте, незважаючи на задекларовану в Конституції України рівність чоловіків та жінок, численні норми українського законодавства все ще містять прояви гендерної дискримінації [3].

Вартим уваги є один із основних нормативно-правових актів, який визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії дискримінації з метою забезпечення рівних можливостей щодо реалізації прав і свобод людини та громадянина, а саме Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». Так, у статті 6 вказаного документу визначено, що відповідно до Конституції України, загальновизнаних принципів і норм міжнародного права та міжнародних договорів України всі особи незалежно від їх певних ознак мають рівні права і свободи, а також рівні можливості для їх реалізації [4].

Відповідно до статті 2-1 Кодексу законів про працю України забороняється будь-яка дискримінація у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного, соціального та іноземного походження, віку, стану здоров'я, інвалідності, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, підозри чи наявності захворювання на ВІЛ/СНІД, сімейного та майнового стану, сімейних обов'язків, місця проживання, членства у професійній спілці чи іншому громадському об'єднанні, участі у страйку, звернення або наміру звернення до суду чи інших органів за захистом своїх прав або надання підтримки іншим працівникам у захисті їхніх прав, повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції», а також сприяння особі у здійсненні такого повідомлення, за мовними або іншими ознаками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання [5].

Попри задекларовану рівність та недискримінацію у сфері праці, в зазначеному нормативно-правовому акті, також вважаємо за необхідне виокремити ряд існуючих до цього часу дискримінаційних положень, зокрема у статтях 174–177 Кодексу законів про працю України, а саме у частині заборони застосування праці жінок на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах, крім деяких підземних робіт (нефізичних робіт або робіт по санітарному та побутовому обслуговуванню), заборони залучення жінок до підіймання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми, обмеження праці жінок на роботах у нічний час та заборона залучення вагітних жінок та жінок, що мають дітей віком до трьох років або дітей від трьох до чотирнадцяти років або дітей з інвалідністю до нічних, надурочних робіт, робіт у вихідні дні і направлення їх у відрядження

В свою чергу, статтею 1 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» визначено, що гендерна рівність – рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства [6].

Тобто, в правовому контексті гендер – це соціальне явище, яке впливає з принципу рівності та допускає свободу дій для осіб як чоловічої, так і жіночої статі з урахуванням їх психофізіологічних особливостей. Як й інші соціальні явища, гендер проявляється в різних сферах соціального буття людини, включаючи сферу праці, регульовану трудовим законодавством, яке сприяє рівності всіх працездатних осіб незалежно від їх статі. Однак трудове законодавство також враховує об'єктивні психофізіологічні можливості чоловіків (працівників) і жінок (працівниць), щоб гарантувати, що працівники (працівниці) можуть працювати без шкоди для своєї гідності, здоров'я або здоров'я інших людей, які залежать від їх роботи (зокрема дітей, а також ще ненароджених дітей) [7].

Виходячи із вищевикладеного, на законодавчому рівні визначено дотримання державою принципу рівності прав і можливостей чоловіків та жінок у сфері праці без застосування будь-якої форми дискримінації та обмеження прав працівників. Однак, практична реалізація

задекларованих принципів виконується не в повній мірі, що підтверджується наявністю та збільшенням гендерного розриву у працевлаштуванні та оплаті праці чоловіків та жінок. Так, відповідно до статистичних даних щодо існуючого гендерного розриву у працевлаштуванні чоловіків та жінок: гендерний розрив в Україні за 2022 рік склав 29% [8]. У той же час гендерний розрив в оплаті праці відповідно до інформації оприлюдненої Державною службою статистики України, у 2021 році середньомісячна заробітна плата жінок була на 18,4% менша ніж у чоловіків (13 802 грн. – у жінок та 16 912 грн. – у чоловіків) [9]. Станом на 2023 рік гендерний розрив в оплаті праці становив 18,6% [10].

На наш погляд, поглиблення гендерного розриву у сфері праці пов'язється із наступними чинниками, зокрема:

1) наявністю дискримінаційних положень законодавства щодо заборони залучення жінок до праці на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах (крім законодавчих виключень), залучення жінок до підймання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми, залучення вагітних жінок та жінок, що мають дітей віком до трьох років або дітей від трьох до чотирнадцяти років або дітей з інвалідністю до нічних, надурочних робіт, робіт у вихідні дні і направлення їх у відрядження та обмеження праці жінок на роботах у нічний час;

2) поширене як у Європі, так і в Україні явище «скляної стелі» – невидимий бар'єр, що заважає жінкам просуватися кар'єрною драбиною;

3) поверненням до патріархатних стереотипів, що визначали жінку як «берегиню сімейного вогнища» та ідеалізацією «традиційної сім'ї», [11], що передбачає повернення до «природних» гендерних ролей, тобто формування уявлення про роль жінок як відповідальних за виховання дітей, догляд літніх батьків і хворих родичів, виконання домашніх обов'язків [12], а також як таких, що мусять поступитися кар'єрними амбіціями для виконання вказаних завдань;

3) наявністю стереотипів за ознакою статі в сфері освіти, професійної підготовки та перекваліфікації (так звані «чоловічі» професії та «чоловічі» спеціальності);

4) повномасштабним вторгненням, відтоком жіночих та чоловічих (в переважній більшості) кадрів на війну, міграцією населення, необхідністю заміщення вакантних посад жінками. Про це, зокрема зазначається у Звіті за результатами аналізу найкращих практик бізнесу з економічного уповноваження жінок під час повномасштабної російської війни проти України, затверджений ООН жінки в м. Київ за 2023 рік: «за обставин, коли здебільшого чоловіки проходять військову службу, жінки частіше почали виконувати роль голови домогосподарства й більше часу приділяти догляду за дітьми, активно займатися волонтерством, часто за рахунок працевлаштування» [12];

5) повільною інтеграцією вимог ратифікованих міжнародних актів в національну систему в частині подолання гендерного розриву як у сфері освіти, так і у сфері праці (положень Конвенцій Міжнародної організації праці № 100 про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності, № 111 про дискримінацію в галузі праці та занять, № 156 про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками), а також недостатній рівень використання досвіду європейського законодавця у цьому напрямку (положень Директиви (ЄС) 2019/1158 Європейського парламенту та ради про баланс професійного та особистого життя для батьків та піклувальників від 20 липня 2019 року; положень Директиви Ради 2000/78/ЄС про створення загальної системи рівного ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності від 27 листопада 2000 року);

6) недостатній рівень реалізації розроблених державних та національних стратегій у напрямку подолання гендерного розриву у сфері праці.

Вважаємо, що подолання або зменшення гендерного розриву у сфері праці можливе за рахунок гендерного заміщення трудових ресурсів, що набуває додаткової актуальності в умовах воєнного стану в Україні, в тому числі через дефіцит працівників в різних галузях економіки.

Так, для вирішення питань подолання гендерного розриву в сфері освіти та зайнятості схвалено Кабінетом Міністрів України Державну стратегію забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року (Розпорядження КМУ від 12 серпня 2022 року № 752-р), Національну стратегію подолання гендерного розриву в оплаті праці на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2023–2025 роки (Розпорядження КМУ від 15 вересня 2023 року № 815-р) та Стратегію впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та затвердження операційного плану заходів на 2022–2024 роки з її реалізації (Розпорядження КМУ від 20 грудня 2022 року № 1163-р), а для забезпечення гендерного заміщення трудових ресурсів вирішується у прийнято Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» та Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин».

Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року передбачає операційний план з реалізації завдань, в тому числі для забезпечення рівних економічних можливостей жінок та чоловіків, у відповідності до якого визначено пріоритетними цілями: розробку консолідованої редакції Закону України «Про рівне винагородження за рівноцінну працю»; розробку методичних рекомендацій щодо запровадження гендерних квот; проведення інформаційно-комунікаційних заходів для подолання стереотипних уявлень щодо «чоловічих» та «жіночих» професій; заохочення приватного бізнесу запроваджувати ініціативи, спрямовані на подолання гендерних розривів тощо. В продовження розвитку цієї стратегії було схвалено Національну стратегію подолання гендерного розриву в оплаті праці на період до 2030 року та Стратегію впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року, якими було дещо уточнено і розширено завдання держави у напрямку забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, зокрема: розробити нову редакцію Закону України «Про працю» із запровадженням принципу однакової оплати за працю рівної цінності, незалежно від статі та розширення повноважень Державної служби України з питань праці на предмет перевірки випадків дискримінації в оплаті праці за гендерною ознакою; створити умови для зручного поєднання сімейних і професійних обов'язків через систему державних і приватних садочків, організацій, які займаються дітьми старшого віку та через стимулювання роботодавців щодо залучення у даному напрямку; провести інформаційну кампанію для жінок «Звісно, зможеш» для подолання стереотипів і дискримінації за ознакою статі; розробити та запровадити навчальні програми за спеціалізацією, програми із підвищення кваліфікації із забезпеченням рівних прав та можливостей жінок і чоловіків тощо [15; 16].

Із прийняттям Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» у період дії воєнного стану в Україні не діють заборони на залучення жінок до роботи у нічний час (за умови їх згоди) та до важких робіт і до робіт із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також до підземних робіт (крім вагітних жінок і жінок, які мають дитину віком до одного року). Такі зміни хоч і тимчасово, але певною мірою усувають дискримінаційні обмеження, передбачені ст. 174–177 Кодексу законів про працю України щодо залучення жінок до певних видів робіт та допомагають у поступовому просуванні до зменшення гендерного розриву у сфері зайнятості [17].

Схожого вектору направлення зміни, передбачені до ст. 23 Кодексу законів про працю України на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин», зокрема визначення зобов'язання роботодавця інформувати які працюють за строковим трудовим договором, про вакансії, що відповідають їх кваліфікації та передбачають можливість укладення безстрокового трудового договору для забезпечення рівних можливостей працівників для укладення трудового договору. Аналізуючи вищевикладене, варто зазначити, що держава значно просунулася у напрямку формування стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у період дії воєнного стану, в тому числі з метою подолання або зменшення гендерного розриву. Попри такі позитивні зрушення, існує нагальна потреба у практичній реалізації та у системному

впровадженні окреслених задекларованих цілей в сфері освіти та зайнятості населення. На жаль, на даному етапі більшість зазначених ініціатив перебувають на етапі ініціації, розроблення чи підготовки до реалізації попри настання нормативних строків виконання, передбачених описаними вище стратегіями. Однак, ряд змін у законодавстві про працю відбулися (хоч і несуть тимчасовий характер), зокрема і щодо усунення дискримінаційних обмежень на залучення жінок до важких робіт і до робіт із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також до підземних робіт чи до нічних робіт.

Досліджуючи питання правових аспектів гендерного заміщення трудових ресурсів, важливо використовувати міжнародний досвід у вирішенні вказаних питань, а також активно співпрацювати з міжнародними організаціями для отримання технічної та фінансової підтримки. Наприклад, для подолання явища «скляної стелі» серед жінок окремі країни світу (Канада, Ізраїль, Австрія, Бельгія, ПАР) запроваджували на різних етапах свого розвитку так звані «гендерні квоти», тобто регламентували зобов'язання державних підприємств, установ та організацій залучати до роботи не менше законодавчо встановленого відсотка жінок [13].

Для зменшення гендерного розриву в оплаті праці у Ісландії в 2018 році було реалізовано політику, яка вимагала від приватних компаній та установ із понад 25 співробітниками/цями довести, що вони однаково платять чоловікам і жінкам за однакову роботу. Якщо умова дотримувалася, така компанія отримувала відповідний сертифікат. Починаючи з 2020 року, сертифікація стала обов'язковою, а компанії без сертифікації сплачують штраф [14].

В умовах воєнних конфліктів питаннями гендерного розриву у сфері праці займався Ізраїль, дозволивши жінкам нести службу на рівні з чоловіками та брати участь у будь-яких секторах армії, наголошуючи на рівності можливостей та обов'язків.

Враховуючи задекларовані напрями державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, окремі положення чинного законодавства в частині, що стосується гендерного заміщення трудових ресурсів у період дії воєнного стану, а також міжнародний досвід іноземних країн у цьому напрямку, надаємо наступні системні, організаційні, методологічні та законодавчі пропозиції, зокрема:

1) внести зміни до дискримінаційних норм Кодексу законів про працю України (ст. 174–177) шляхом зняття заборони на залучення жінок до праці на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах (крім законодавчих виключень), залучення жінок до підіймання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми, залучення вагітних жінок та жінок, що мають дітей віком до трьох років або дітей від трьох до чотирнадцяти років або дітей з інвалідністю до нічних, надурочних робіт, робіт у вихідні дні і направлення їх у відрядження та обмеження праці жінок на роботах у нічний час, а також додати можливість (через надання згоди) жінки вирішувати чи хоче вона працювати на вказаних видах робіт. З метою дотримання цих положень, додатково потрібно передбачити обов'язок роботодавця забезпечити для працівника (жінки або чоловіка) безпечні умови праці на таких видах робіт та регламентувати можливість перевірки дотримання таких умов Державною службою України з питань праці з правом накладати штрафні санкції за порушення вказаних вимог, скасувати штрафні санкції за залучення жінок до таких видів робіт;

2) ратифікувати міжнародні документи для забезпечення гендерної рівності, зокрема конвенції Міжнародної організації праці про перегляд Конвенції (переглянутої) 1952 року про охорону материнства № 183 та про гідну працю домашніх працівників (фрілансерів) № 189 та оцінити національне законодавство на предмет його модернізації через інтеграцію положень Директиви (ЄС) 2019/1158 Європейського парламенту та ради про баланс професійного та особистого життя для батьків та піклувальників від 20 липня 2019 року та Директиви Ради 2000/78/ЄС про створення загальної системи рівного ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності від 27 листопада 2000 року, а також неухильне дотримання та виконання переліку дій, визначених в Державній стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року, Національній стратегії подолання

гендерного розриву в оплаті праці на період до 2030 року та Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року;

3) створити та запустити навчальні програми за спеціалізацією, програми з перекваліфікації жінок (за фінансування держави або міжнародних партнерів з розвитку) для здобуття знань, навичок та вмінь в так званих «чоловічих» професіях та спеціальностях;

4) встановити на законодавчому рівні гарантії рівної оплати праці для жінок та чоловіків;

5) запровадити гендерні квоти для жінок на законодавчому рівні для підвищення рівня їх залучення до праці;

6) створити умови для зручного поєднання сімейних і професійних обов'язків через систему державних і приватних садочків, організацій, які займаються дітьми старшого віку та стимулювання роботодавців щодо долучення у вказаному напрямку;

7) проводити просвітницькі заходи серед населення з метою подолання стереотипних уявлень щодо залучення жінок до «чоловічих» професій та спеціальностей, ролі жінки в системі зайнятості (не тільки виховання дітей, а цінність як працівника) тощо.

Висновки. На підставі викладеного зазначимо, що аналіз досліджених у ході вказаної наукової праці нормативно правових актів України про працю вказує на їх здебільшого декларативний характер та недостатність їх практичної реалізації. Правові аспекти гендерного заміщення трудових ресурсів під час війни умовно розглядаються в різних правових категоріях таких як: реалізація рівних прав, правове регулювання, соціальний захист, освіта і перепідготовка, баланс сімейних обов'язків, захист від дискримінації, психологічна підтримка, моніторинг та міжнародна співпраця. Варто зауважити, що українське суспільство все більше визнає важливість та внесок жінок у підвищення економічного розвитку держави. Водночас, існують питання щодо забезпечення гендерної рівності, зменшення гендерного розриву та боротьби з дискримінацією. В свою чергу, реалізація розглянутих у науковій праці окремих заходів дозволить забезпечити стійкість економіки та соціальної сфери в умовах війни.

Зауважено, що основні причини поглиблення гендерного розриву є: наявність дискримінаційних положень законодавства щодо обмеження залучень жінок до окремих видів робіт; існування в Україні явища «скляної стелі» – невидимий бар'єр, що заважає жінкам просуватися кар'єрною драбиною; наявність упереджень щодо ролі жінки у сім'ї та в роботі; наявність стереотипів за ознакою статі в сфері освіти, професійної підготовки та перекваліфікації (так звані «чоловічі» професії та «чоловічі» спеціальності); повномасштабне вторгнення, відтік чоловічих (в переважній більшості) кадрів на війну, вимушена міграція населення, необхідність заміщення вакантних посад жінками; повільна інтеграція міжнародного та європейського законодавства в національну систему в частині подолання гендерного розриву; недостатній рівень реалізації розроблених державних та національних стратегій у напрямку подолання гендерного розриву у сфері праці.

З урахуванням окремих положень чинного законодавства в частині, гендерного заміщення трудових ресурсів у період дії воєнного стану запропоновано: внесення змін ст. 174–177 Кодексу законів про працю України; пришвидшення ратифікації міжнародних документів для забезпечення гендерної рівності, створення та запуск навчальних програм за спеціалізацією, програм з перекваліфікації жінок (за фінансування держави або міжнародних донорів) для здобуття навичок та вмінь для зайнятості в так званих «чоловічих» професіях та спеціальностях; встановлення гарантій рівної оплати праці для жінок та чоловіків на законодавчому рівні; запровадження гендерних квот для жінок на законодавчому рівні для підвищення рівня їх залучення до праці; створення умови для зручного поєднання сімейних і професійних обов'язків працівниками; проведення просвітницької діяльності серед населення з метою подолання стереотипних уявлень щодо залучення жінок до «чоловічих» професій та спеціальностей, ролі жінки в системі зайнятості (не тільки виховання дітей, а цінність як працівника) тощо.

Список використаних джерел:

1. Світовенко Д.В. Нормативна основа принципу гендерної рівності у законодавстві України про працю та зайнятість. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Т. 2. № 72. С. 286–290. doi:10.24144/2307-3322.2022.72.87.
2. Конституція України: Закон України № 254к/96-ВР (у ред. від 01.01.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Бачинська О.-М. І. Принцип недискримінації і механізми його реалізації (теоретико-правові аспекти) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 248 с. С. 128–129.
4. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України № 5207-VI (у ред. від 30.05.2014) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>.
5. Кодекс законів про працю України : Закон України № 322-08 (у ред. від 24.08.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
6. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України № 2866-IV (у ред. від 03.08.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>.
7. Балагур Л.О., Ганаба В.В. Особливості реалізації гендерної рівності у секторі безпеки та оборони: теоретичний аспект. *Актуальні проблеми впливу збройного конфлікту на Сході України на появу й поширення гендерно обумовленого насильства та забезпечення доступу до правосуддя* : зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. (м. Київ, 18 вересня 2020 року). Київ : ДНДІ МВС України, 2020. С. 20–24.
8. Глобальний звіт про гендерні розриви за 2022 рік (від 13.07.2022). *World economic forum*. Електронний ресурс. URL: <https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2022/digest/>.
9. Звіт Державна служба статистики України щодо рівня оплати праці жінок та чоловіків у 2021. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.
10. На 18,6% менше. Що таке гендерний розрив в оплаті праці. Опубліковано від 21.02.2024. URL: <https://jurfem.com.ua/hendernyy-rosryv/>.
11. Марценюк Т.О., Адамська К.В. Чинне подолання «Скляної стелі» в бізнесі в Україні. *Наукові записки*. 2017. Том 196. Соціологічні науки. С. 52–65.
12. Звіт за результатами аналізу найкращих практик бізнесу з економічного уповноваження жінок під час повномасштабної російської війни проти України. URL: <https://ukraine.unwomen.org/uk/digital-library/publications/2023/08/zvit-za-rezultatamy-analizu-naykrashchykh-praktyk-biznesu-z-ekonomichnoho-upovnovazhennya-zhinok-pid-chas-povnomasshtabnoyi-rosiyskoyi-viyny-proty-ukrayiny>.
13. Women in the boardroom: A global perspective Deloitte Touche Tohmatsu Limited. 2013. URL: <http://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Risk/gx-ccg-women-in-the-boardroom.pdf>. – Title from the screen.
14. How Iceland Is Closing the Gender Wage Gap. January 8, 2021. URL: <https://hbr.org/2021/01/how-iceland-is-closing-the-gender-wage-gap>.
15. Уряд схвалив Національну стратегію подолання гендерного розриву в оплаті праці в Україні на період до 2030 року. Міністерство економіки України від 15 вересня 2023 року. Електронний ресурс. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-skhvalyv-natsionalnu-stratehiu-podolannia-hendernoho-rozryvu-v-oplati-pratsi-v-ukraini-na-period-do-2030-roku>.
16. Про схвалення Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та затвердження операційного плану заходів на 2022–2024 роки з її реалізації : Кабінет Міністрів України. Схвалення № 1163-2022-р від 20.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2022-%D1%80#Text>.
17. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України № 2136-IX (у редакції від 24.12.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>.

ПИЖОВА М. О.,

доктор юридичних наук, доцент,
проректор з наукової роботи, адвокат
(Державний податковий університет)

ЧИЖ Б. І.,

кандидат юридичних наук, адвокат,
начальник юридичного відділу
(Національний університет фізичного
виховання і спорту України),
заступник голови
(Комітет Національної асоціації
адвокатів України з питань захисту
прав осіб з інвалідністю)

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.26>

ЗАХИСТ ПРАЦІВНИКІВ ВІД МОБІНГУ ТА ДИСКРИМІНАЦІЇ: ПРАКТИКА ЄСПЛ

У цій статті досліджується практика Європейського суду з прав людини щодо захисту працівників від мобінгу та дискримінації, аналізується роль Суду у формуванні стандартів, які захищають гідність, рівність і справедливість на робочому місці. Мобінг і дискримінація залишаються поширеними проблемами на робочих місцях в Європі, часто призводячи до психологічного стресу, втрати роботи та ерозії основних прав. Незважаючи на різноманітність національного трудового законодавства в Європі, рішення ЄСПЛ забезпечують єдину правову базу, яка наголошує на дотриманні прав людини в професійному середовищі, збалансовуючи інтереси як роботодавців, так і працівників.

Автори розглядають ключові рішення ЄСПЛ, які стосуються складних аспектів мобінгу та дискримінації, зосереджуючись на справах, які ілюструють відданість Суду принципам недоторканності приватного життя, свободи вираження поглядів, прав на справедливий судовий розгляд і недискримінації. Зокрема, стаття класифікує прецедентне право ЄСПЛ на чотири основні сфери: право на приватне життя та особисту гідність, захист свободи вираження поглядів при повідомленні про неналежну поведінку на робочому місці, гарантія справедливого судового розгляду та захист від дій помсти, а також заборона дискримінації. на основі захищених характеристик, таких як стать, стан здоров'я та вік. Кожна категорія дає зрозуміти, як ЄСПЛ балансує між необхідністю законних дій роботодавця та необхідністю захисту працівників від необґрунтованого та упередженого ставлення.

Дослідження також підкреслює, як ці стандарти ЄСПЛ можуть слугувати планом для країн, які прагнуть покращити свій національний захист праці. Для України, де реформа трудового законодавства триває, а захист від мобінгу все ще недостатньо розвинений, прийняття принципів ЄСПЛ пропонує шлях до посилення прав на робочому місці та узгодження з ширшими європейськими правовими стандартами.

Ключові слова: мобінг, дискримінація, трудові відносини, працівник, роботодавець, честь, гідність, ділова репутація, гендерна рівність, психологічний тиск, економічний тиск, оплата праці, судові рішення, рівні права, утиск, рівні можливості, моральна шкода.

Pyzhova M. O., Chyzh B. I. Protection of employees against mobbing and discrimination: ECtHR practice

This article examines the practice of the European Court of Human Rights (ECtHR) on the protection of workers against mobbing and discrimination, and analyzes the Court's role in shaping standards that protect dignity, equality and fairness in the workplace. Mobbing and discrimination remain common workplace problems in Europe, often leading to psychological distress, job loss and erosion of fundamental rights. Despite the diversity of national labor laws in Europe, ECtHR decisions provide a single legal framework that emphasizes respect for human rights in the professional environment, balancing the interests of both employers and employees.

The authors examine key decisions of the ECtHR dealing with complex aspects of mobbing and discrimination, focusing on cases that illustrate the Court's commitment to the principles of privacy, freedom of expression, fair trial rights and non-discrimination. In particular, the article classifies ECtHR case law into four main areas: the right to privacy and personal dignity, the protection of freedom of expression when reporting misconduct in the workplace, the guarantee of a fair trial and protection against retaliation, and the prohibition of discrimination. based on protected characteristics such as gender, health and age. Each category provides insight into how the ECtHR balances the need for legitimate employer action with the need to protect employees from unreasonable and prejudicial treatment.

The study also highlights how these ECHR standards can serve as a blueprint for countries seeking to improve their national labor protection. For Ukraine, where labor law reform is ongoing and protection against mobbing is still underdeveloped, adopting the principles of the ECHR offers a way to strengthen workplace rights and align with broader European legal standards.

Key words: *mobbing, discrimination, labor relations, employee, employer, honor, dignity, business reputation, gender equality, psychological pressure, economic pressure, wages, court decision, equal rights, oppression, equal opportunities, moral damage.*

Вступ. Захист працівників від мобінгу та дискримінації залишається актуальним питанням трудового права, особливо з огляду на те, що сучасні тенденції на ринку праці. Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) своїми рішеннями встановив важливі стандарти, що забезпечують надійний захист працівників, які стикаються з переслідуваннями, дискримінацією та іншими порушеннями прав на робочому місці. Практика ЄСПЛ створила фундамент правових стандартів, які пропонують працівникам засоби захисту від неправомірних дій, гарантуючи повагу до гідності, недоторканності приватного життя та рівності на робочому місці.

Україна, яка переживає значні соціально-економічні перетворення, стикається з особливими викликами у приведенні своєї системи захисту трудових прав у відповідність до цих європейських стандартів. Поточна динаміка ринку праці в Україні, що супроводжується економічною невизначеністю та внутрішньою міграцією, посилила випадки мобінгу та дискримінації на робочому місці. Однак, не маючи конкретної процедури доказування факту мобінгу, та обмеженість судових прецедентів, працівникам часто важко знайти ефективний засіб правового захисту. Незважаючи на те, що Україна досягла певних успіхів у законодавчій реформі, включаючи кроки в напрямку антидискримінаційних заходів, правова царина залишається фрагментарним, особливо в питаннях боротьби з мобінгом, який має визначення в Кодексі законів про працю України, та водночас низку проблем під час доказування його як факту в суді.

Стаття має на меті проаналізувати практику ЄСПЛ у справах про мобінг і дискримінацію та обговорити, як ці стандарти можуть бути адаптовані в рамках українського трудового законодавства. Орієнтуючись на європейську практику, Україна може посилити захист

працівників, сприяти створенню більш справедливих умов праці та подальшій інтеграції з європейськими правовими стандартами, що в кінцевому підсумку сприятиме створенню більш рівноправного та справедливого трудового середовища.

Виклад основного матеріалу. Питання захисту від мобінгу та дискримінації посідає важливе місце у міжнародному нормативно-правову регулюванні. Так, відповідно до ч. 2 ст. 26 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (далі – Міжнародний пакт) «...всякого роду дискримінація повинна бути заборонена законом, і закон повинен гарантувати всім особам рівний і ефективний захист проти дискримінації за будь-якою ознакою, як-от: раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження, майновий стан, народження чи інші обставини». Міжнародний пакт закріплює основний (не виключний) перелік ознак, за якими може відбуватися дискримінація особи.

Загальна декларація прав людини у ст. 5 проголошує, що ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання». Така позиція закріплена і в положеннях Хартії Європейського Союзу про основоположні права: «...кожен робітник має право на умови праці, які поважають його здоров'я, безпеку та гідність». Принагідно слід виокремити і низку Директив, в яких наголошено на недопущенні дискримінації за ознаками, зазначеними у Міжнародному пакті. Так, зокрема, у Директиві Ради № 89/391/ЄЕС про запровадження заходів, покликаних заохочувати до покращення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі, проголошено, що: «Працедавець зобов'язаний забезпечувати безпеку та охорону здоров'я працівників у кожному пов'язаному з роботою аспекті». Директива Європейського Союзу № 2000/78/ЄС встановлює рівність поводження у сфері праці та зайнятості, визначаючи поведінку з метою створення ворожої, образливої обстановки, яка принижує гідність людини, або як переслідування працівника, що прирівнюється до дискримінації трудових прав [1]. Крім того, відповідно до статті 26 Європейської соціальної хартії держави взяли на себе зобов'язання сприяти запобіганню систематичним непорядним або явно негативним та образливим діям щодо окремих працівників на робочому місці або у зв'язку з виконанням роботи і вживати всіх відповідних заходів для захисту працівників від такої поведінки роботодавців.

Враховуючи зазначене вище, ми цілком розуміємо чому практика ЄСПЛ щодо порушеного питання є такою широкою. Тому з метою більш ефективного аналізу практики ЄСПЛ щодо мобінгу на робочому місці, ми пропонуємо класифікувати справи на основі конкретних правових принципів, яких дотримується Суд. Ми виділили чотири найголовніші аспекти.

Перший аспект, це право на приватне життя та особисту гідність. справи цієї категорії демонструють, як ЄСПЛ захищає працівників від переслідувань і мобінгу з боку роботодавців, які посягають на їхнє приватне життя або гідність. Відповідні рішення підкреслюють, що переслідування на робочому місці можуть становити порушення особистих прав, якщо вони пов'язані з принизливим поводженням.

На наше переконання ці рішення гарно ілюструють захист права працівників на недоторканність приватного життя та особисту гідність, кожне з яких проливає світло на конкретні аспекти недоторканності приватного життя в контексті трудових відносин:

Copland v. the United Kingdom (2007) [2]: у цій справі роботодавець контролював телефон, електронну пошту та користування Інтернетом на робочому місці заявниці без її згоди. Суд встановив порушення статті 8 (право на повагу до приватного життя і кореспонденції), дійшовши висновку, що моніторинг без попереднього повідомлення або законних підстав втручався у право працівника на приватне життя. Суд підкреслив, що хоча роботодавцям іноді може знадобитися моніторинг комунікації для забезпечення належного виконання, такі дії повинні бути законними, необхідними та пропорційними.

У свою чергу справа *Garamukanwa v. the United Kingdom* (2019) [3] навпаки ілюструє ситуацію щодо вчасного попередження про моніторинг. Так, вона стосувалася працівника, звільненого з державної служби охорони здоров'я після розслідування звинувачень

у домаганнях на підставі приватних електронних листів і повідомлень WhatsApp, що зберігалися на його телефоні. Суд встановив, що працівник не міг обґрунтовано очікувати, що ці повідомлення залишаться приватними, оскільки вони стосувалися передбачуваних домагань. Суд постановив, що порушення статті 8 не було, підкресливши, що працівника раніше попереджали про неналежну поведінку.

Аналогічна ситуації і у справі *Libert v. France* (2018) [4]. Працівника французької національної залізничної компанії (SNCF) було звільнено після того, як під час вилучення його робочого комп'ютера було виявлено особисті файли, в тому числі неналежного змісту. Суд постановив, що порушення статті 8 не було, оскільки файли зберігалися на робочому комп'ютері і не були позначені як приватні, що дозволило роботодавцю отримати доступ до них відповідно до чинного французького законодавства про конфіденційність. Ця справа підкреслює, що хоча працівники мають право на недоторканність приватного життя, роботодавці можуть мати доступ до робочих пристроїв, якщо правила чітко визначені та законні.

А у справі *Özpinar v. Turkey* (2010) [5] суддю було звільнено через нібито неналежну поведінку в її приватному житті, включаючи її стосунки та зовнішній вигляд. ЄСПЛ встановив порушення статті 8, зазначивши, що втручання в її приватне життя було непропорційним. Суд підкреслив, що, хоча державні службовці можуть дотримуватися високих стандартів поведінки, особисте життя повинно поважатися, якщо тільки воно не впливає безпосередньо на професійні обов'язки.

Ці справи ілюструють збалансований підхід ЄСПЛ, який захищає приватне життя працівників і водночас надає роботодавцям певні права, якщо їхні дії є пропорційними, прозорими та юридично обґрунтованими. Вони підкреслюють необхідність дотримання законних процедур, попереднього повідомлення та обмежень щодо моніторингу на робочому місці.

Другу категорію справ, яку ми виділяємо, це справи, які стосуються свобода вираження поглядів і право повідомляти про неправомірні дії. До цієї групи належать випадки, коли працівники стикалися з мобінгом або діями у відповідь після того, як повідомляли про неправомірні дії на робочому місці або висловлювали свою думку з приводу проблем на робочому місці. ЄСПЛ часто розглядає такі ситуації як порушення свободи вираження поглядів, особливо коли повідомлення про порушення є в інтересах суспільства.

Так, знакова справа *Guja v. Moldova* (2008) [6] стосувалася звільнення Думітру Гуджа, керівника прес-служби Генеральної прокуратури Молдови, який оприлюднив документи, що свідчили про політичне втручання в кримінальне провадження. ЄСПЛ постановив, що його звільнення порушило статтю 10 (свобода вираження поглядів), підкресливши право державних службовців розкривати інформацію з питань, що становлять значний суспільний інтерес, навіть якщо така інформація стосується неправомірних дій уряду. Суд підкреслив, що втручання у право Гуджі поширювати інформацію не було «необхідним у демократичному суспільстві», оскільки суспільний інтерес у викритті втручання переважав інтерес уряду в збереженні конфіденційності.

У справі *Matúz v. Hungary* (2014) [7] заявник, журналіст, який працював на державну телекомпанію, був звільнений після публікації книги, в якій стверджувалося про цензурні практики в організації. ЄСПЛ постановив, що мало місце порушення статті 10, зазначивши, що угорські суди не змогли збалансувати свободу вираження поглядів заявника з інтересами роботодавця. Суд підкреслив важливість захисту прав журналістів виступати проти внутрішньої цензури, особливо коли розкрита інформація стосується суспільних інтересів.

Заслуговує на увагу рішення ЄСПЛ у справі *Heinisch v. Germany* (2011) [8], яке стосувалося медсестри, яка була звільнена після подання кримінальної скарги про неналежний догляд за пацієнтами в її геріатричному будинку для літніх людей. ЄСПЛ встановив порушення статті 10, постановивши, що її звільнення було непропорційним і що Німеччина не змогла збалансувати необхідність захисту репутації роботодавця з правом медсестри піднімати питання в інтересах суспільства. Це рішення підтвердило принцип, згідно з яким працівники не повинні зазнавати каральних дій за повідомлення про законні занепокоєння щодо громадського здоров'я та безпеки.

Повчальною є справа *Herbai v. Hungary* (2019) [9]. Заявника, фахівця з управління персоналом, звільнили з роботи за те, що він дописував на зовнішньому веб-сайті, де обговорювалися кадрові питання. ЄСПЛ постановив, що його звільнення порушило статтю 10, дійшовши висновку, що угорські суди не змогли належним чином зважити його право ділитися своїми професійними поглядами проти бізнес-інтересів роботодавця. Суд стверджував, що обмеження свободи слова лише тому, що воно не стосується «питання, що становить суспільний інтерес», є не виправданим обмеженням свободи вираження поглядів.

Ці справи ілюструють прихильність ЄСПЛ до балансу між свободою вираження поглядів та обов'язком лояльності до роботодавця, особливо коли працівники викривають неправомірну поведінку або обговорюють питання, пов'язані з роботою, що становлять суспільний інтерес. Кожне рішення відображає нюансований підхід, наголошуючи на пропорційності та необхідності захищати розкриття інформації в інтересах суспільства, поважаючи при цьому законні інтереси роботодавця.

У третю групу ми виділили приклади рішень ЄСПЛ, які характеризують право на справедливий судовий розгляд і захист від переслідування. Справи цієї категорії ілюструють випадки, коли працівники стикалися з мобінгом у формі несправедливих звільнень або правових наслідків. ЄСПЛ наголошує на праві на справедливий судовий розгляд і правовий захист у таких випадках, захищаючи працівників від свавільної помсти при здійсненні ними своїх законних прав.

Так, справа *Cudak v. Lithuania* (2010) [10] стосувалася секретарки, звільненої з посади в посольстві Польщі у Вільнюсі після того, як вона подала скаргу про сексуальні домагання. Литовські суди відмовили в юрисдикції, посилаючись на державний імунітет. ЄСПЛ визнав це звільнення необґрунтованим і таким, що порушує статтю 6, наголосивши на праві працівника звертатися до суду зі скаргами на несправедливе поводження. Це рішення підкреслює, що державний імунітет не повинен перешкоджати доступу працівника до правосуддя, коли він стикається з репресивними діями у зв'язку зі скаргами на переслідування.

Цікавою для міжнародного трудового права є справа *Sabeh El Leil v. France* (2011) [11], де заявник, який працював у посольстві Кувейту в Парижі, вимагав компенсації після звільнення без поважних причин. Французькі суди відмовили в юрисдикції, визнавши імунітет посольства. ЄСПЛ постановив, що обмеження було непропорційним, порушуючи основоположне право працівника на справедливий судовий розгляд, і визнав порушення статті 6. Ця справа підкреслює захисну позицію Суду щодо прав працівників на доступ до справедливого судового розгляду, навіть у складних ситуаціях міжнародного працевлаштування.

Особливо слід звернути увагу на рішення ЄСПЛ у справі *Felix Guțu v. Moldova* (2020) [12]. Заявника було звільнено з роботи у зв'язку з відкритим кримінальним провадженням за розкрадання. Незважаючи на відсутність остаточного обвинувального вироку, цивільні суди підтримали звільнення, що поставило під загрозу презумпцію невинуватості заявника. ЄСПЛ визнав це порушенням статті 6(2) (презумпція невинуватості), постановивши, що формулювання цивільних судів несправедливо припускають вину. Ця справа відображає акцент ЄСПЛ на забезпеченні права на справедливий судовий розгляд та захист працівників від презумптивних судових формулювань, які можуть несправедливо вплинути на результати працевлаштування.

Ці справи в сукупності демонструють прихильність ЄСПЛ до захисту працівників від свавільних або репресивних дій на робочому місці та забезпечення їхнього права на справедливий судовий процес.

Особливу групу, яку ми виділяємо це справи, які стосуються недискримінація у сфері зайнятості. Деякі випадки мобінгу можна розглядати як форму дискримінації за ознаками статі, стану здоров'я чи інших захищених характеристик. ЄСПЛ досліджує, чи є переслідування дискримінаційним, з'ясовуючи, чи було воно несправедливо спрямоване на працівника через одну з ознак, захищених законом. Ми підібрали приклади справ ЄСПЛ, присвячених захисту працівників від дискримінації у сфері зайнятості, що стосуються різних підстав для дискримінації.

Справа *Emel Boyraz v. Turkey* (2014) [13] стосувалася жінки, звільненої з роботи співробітника служби безпеки в державній електроенергетичній компанії, оскільки вона не була чоловіком і не пройшла військову службу. ЄСПЛ встановив порушення статті 14 (заборона дискримінації) у поєднанні зі статтею 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя). Суд постановив, що сама по собі стаття не є достатньою підставою для звільнення, особливо з огляду на те, що не було жодних вказівок на її нездатність виконувати вимоги до роботи (ЄСПЛ справи про мобілізацію).

Зразковим є рішення ЄСПЛ у справі *I.B. v. Greece* (2013) [14], де суть полягала у звільненні ВІЛ-позитивного працівника через передбачуваний тиск з боку його колег. ЄСПЛ постановив, що це звільнення становило дискримінацію за ознакою стану здоров'я і порушувало статтю 8 у поєднанні зі статтею 14. Суд розкритикував національні суди за те, що вони не надали достатнього обґрунтування того, яким чином стан здоров'я працівника може зашкодити інтересам роботодавця, таким чином не забезпечивши баланс між правами особи та організації.

Дійсно важливим є недавнє рішення у справі *Jurčić v. Croatia* (2021) [15], у якому йшлося про скасування медичного страхування вагітної працівниці, яка нібито підписала контракт безпосередньо перед тим, як дізналася про свою вагітність. ЄСПЛ постановив, що відкликання страховки становило дискримінацію, наголосивши, що вагітність сама по собі не повинна виправдовувати відмову у трудових виплатах. Ця справа висвітлила дискримінацію за ознакою статі, оскільки Суд засудив стереотип про те, що вагітні жінки повинні утримуватися від роботи.

Неоднозначним, як на наш погляд, є рішення ЄСПЛ у справі *Napotnik v. Romania* (2020) [16]. Румунську дипломатку звільнили з посади після того, як вона оголосила про свою вагітність. ЄСПЛ постановив, що звільнення не було дискримінаційним, оскільки держава обґрунтувала переведення на іншу посаду необхідністю підтримувати операційну ефективність посольства. Однак ця справа демонструє складнощі, пов'язані з гендерною дискримінацією, особливо щодо дипломатичних посад.

Ці справи ілюструють відданість ЄСПЛ боротьбі з дискримінацією за ознакою статі, стану здоров'я та іншими захищеними характеристиками, гарантуючи, що роботодавці не можуть несправедливо звільняти або ставити працівників у невигідне становище на цих підставах. Кожне рішення підкреслює важливість дотримання балансу між правами працівників і виробничими вимогами, забороняючи при цьому необґрунтовані або упереджені дії з боку роботодавців.

Висновки. Своїми рішеннями ЄСПЛ встановив ключові стандарти, які стосуються різних аспектів мобінгу та дискримінації на робочому місці. Ці принципи підкреслюють важливість гідного та шанобливого робочого середовища, гарантуючи захист працівників від свавільних звільнень, несправедливого ставлення та дій помсти. Для України узгодження з цими європейськими стандартами відкриває можливість покращити систему трудового законодавства та посилити захист працівників, які стикаються з переслідуваннями та дискримінацією. Прийнявши правові стандарти ЄСПЛ, Україна може побудувати більш надійну систему, яка підтримує справедливість, рівність і гідність на робочому місці. Цей підхід не тільки узгоджується з цілями європейської інтеграції, але й сприяє створенню більш здорового та справедливого трудового середовища, яке підтримує благополуччя та права всіх працівників. Особливо це важливо та необхідно в умовах напрацювання української судової практики щодо мобінгу та подолання проблем, які існують в цій царині.

Список використаних джерел:

1. Серeda О. Г. Державно-правовий механізм захисту прав працівників в умовах інтеграції України до Європейського Союзу: теорія та практика : монографія / О. Г. Серeda. Харків : Право, 2018. 472 с.
2. Copland v. the United Kingdom (2007). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22002-2765%22%5D%7D>

3. Garamukanwa v. the United Kingdom (2019). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-193839%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-193839%22]})
4. Libert v. France (2018). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus/#{%22itemid%22:\[%22001-181273%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus/#{%22itemid%22:[%22001-181273%22]})
5. Özpinar v. Turkey (2010). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-101212%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-101212%22]})
6. Guja v. Moldova (2008). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:\[%22001-99501%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-99501%22]})
7. Matúz v. Hungary (2014). URL: <https://cedem.org.ua/library/sprava-matuz-proty-ugorshhyny/>
8. Heinisch v. Germany (2011). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22002-446%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22002-446%22]})
9. Herbai v. Hungary (2019). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/spa#{%22itemid%22:\[%22001-197216%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/spa#{%22itemid%22:[%22001-197216%22]})
10. Cudak v. Lithuania (2010). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-97879%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-97879%22]})
11. Sabeh El Leil v. France (2011). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22002-472%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22002-472%22]})
12. Felix Guțu v. Moldova (2020). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-205641%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-205641%22]})
13. Emel Boyraz v. Turkey (2014). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-148271%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-148271%22]})
14. I.B. v. Greece (2013). URL: (2021) [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22002-9195%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22002-9195%22]})
15. Jurčić v. Croatia (2021). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:\[%22001-207633%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:[%22001-207633%22]})
16. Napotnik v. Romania (2020). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-205222%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-205222%22]})

ШВЕЦЬ Н. М.,

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри трудового права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

СЕРЕДА О. Г.,

докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри трудового права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 349.22

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.27>

ОКРЕМІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗВІЛЬНЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ЗАХОДИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ МАСОВИХ ВИВІЛЬНЕНЬ

У статті проаналізовано проблемні правові аспекти звільнення працівника в умовах воєнного стану. Розглянуто нову підставу розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця – неможливість забезпечення працівника роботою, визначеною трудовим договором, у зв'язку зі знищенням (відсутністю) виробничих, організаційних та технічних умов, засобів виробництва або майна роботодавця внаслідок бойових дій.

Наведено орієнтовний перелік документів, які підтверджують знищення майна: матеріали технічної інвентаризації, що засвідчують факт знищення майна; довідки органів внутрішніх справ України; акт про пожежу; офіційні висновки інших установ або організацій, які відповідно до законодавства уповноважені засвідчувати факт знищення майна; акти обстеження майна; акт (протокол) огляду місця події роботодавця із залученням двох свідків із фото-, відеофіксацією; акт комісійного або технічного обстеження об'єкта створеного органом місцевого самоврядування або військовою адміністрацією комісією; заява про злочин до органу Національної поліції та витяг з ЄРДР; свідчення очевидців – на відео, через правоохоронні органи або адвоката, письмово; публікації у медіа – скріншоти, відеозаписи тощо.

Констатовано, що законодавство не роз'яснює поняття «виробничі, організаційні та технічні умови» у контексті звільнення за п. 6 ч. 1 ст. 41 КЗпП. Вочевидь, роботодавець повинен мати письмові докази їх відсутності на випадок виникнення трудового спору.

Детально розглянуто процедурні аспекти розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця за п. 6 ч. 1 ст. 41 КЗпП.

Доведено, що коли в умовах воєнного стану чи навіть у мирні, проте кризові часи, роботодавець не здатен зберегти трудовий потенціал через свою неплатоспроможність – існує можливість передати свій занепадаючий бізнес іншому власнику. У цьому контексті ще одна новація у законодавстві про працю – поява у нормах КЗпП статті 36-1 під назвою «Трудові відносини при передачі суб'єкта господарювання».

Аргументовано, що норми ст. 36-1 КЗпП спрямовані на захист прав працівників та стабільність їхньої зайнятості в умовах змін власності підприємств, на

збереження трудових прав працівників під час передачі бізнесу від одного власника до іншого, а також на забезпечення інформованості та захисту їх інтересів через обов'язкове повідомлення та узгодження з профспілками.

Зазначено, що попередити масові вивільнення працівників у разі неплатоспроможності роботодавця внаслідок часткового руйнування за умов воєнного стану виробничих потужностей можна, зокрема, провівши релокацію підприємства.

Ключові слова: працівник, роботодавець, трудові права, воєнний стан, неплатоспроможність, масові вивільнення, звільнення працівників, профспілка, вихідна допомога, трудові правовідносини, переважне право на залишення на роботі.

Shvets N. M., Sereda O. G. Separate legal aspects of dismissal of workers under martial law and measures to prevent mass dismissals

The article analyzes the problematic legal aspects of the dismissal of an employee under martial law. A new ground for terminating the employment contract at the employer's initiative was considered – the impossibility of providing the employee with the work specified in the employment contract due to the destruction (absence) of production, organizational and technical conditions, means of production or the employer's property as a result of hostilities.

An approximate list of documents confirming the destruction of property is provided: technical inventory materials certifying the fact of destruction of property, certificates of the internal affairs bodies of Ukraine, fire report, official conclusions of other institutions or organizations authorized by law to certify the fact of destruction of property; acts of property inspection; act (protocol) of the inspection of the employer's scene with the involvement of two witnesses with photo and video recording; an act of commission or technical inspection of the object created by the local self-government body or the commission by the military administration; statement about the crime to the National Police body and an extract from the ERDR; eyewitness testimony – on video, through law enforcement agencies or a lawyer, in writing; media publications – screenshots, video recordings, etc.

It has been established that the legislation does not clarify the concept of "production, organizational and technical conditions" in the context of the exemption under Clause 6, Part 1 of Article 41 of the Criminal Code. Obviously, the employer must have written evidence of their absence in case of a labor dispute.

Procedural aspects of terminating the employment contract at the initiative of the employer under Clause 6, Part 1, Art. 41 of the Criminal Code.

It has been proven that when, under conditions of martial law or even during peaceful but crisis times, the employer is unable to maintain the labor potential due to his insolvency, there is an opportunity to transfer his declining business to another owner. In this context, another innovation in labor legislation is the appearance of Article 36-1 entitled "Labor relations upon transfer of a business entity" in the provisions of the Labor Code.

It is argued that the norms of Art. 36-1 of the Labor Code are aimed at protecting the rights of employees and the stability of their employment in the conditions of changes in the ownership of enterprises, at preserving the labor rights of employees during the transfer of business from one owner to another, as well as at providing information and protecting their interests through mandatory notification and coordination with trade unions.

It is noted that it is possible to prevent mass layoffs of workers in case of insolvency of the employer due to the partial destruction of production facilities under martial law, in particular, by carrying out the relocation of the enterprise.

Key words: *employee, employer, labor rights, martial law, insolvency, mass redundancies, layoffs, trade union, severance pay, labor relations, preferential right to remain at work.*

Вступ. Оголошений на теренах України воєнний стан спровокував виклики у сфері реалізації трудових прав громадян. Зокрема, за реалій збройної агресії проти України спостерігається зміна умов праці, у тому числі істотних умов праці (розмірів оплати праці, пільг, режиму роботи тощо), роботодавці у невинуватених випадках, без законних на те підстав відправляють працівника у відпустку без збереження зарплати, неплатоспроможність роботодавців призводить до масових звільнень з ініціативи останніх, у нормах Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП) з'явилися нові підстави для звільнення працівника. На додачу, Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [1] радикально змінює звичне функціонування трудових правовідносин упродовж дії воєнного стану, зводить до нуля права працівників і, натомість, розширює права роботодавця.

На жаль, болючі реалії воєнного стану нерідко провокують банкрутство (неплатоспроможність) роботодавця, що призводить до масових звільнень працівників. В Україні функціонує Реєстр боржників у справах про банкрутство (неплатоспроможність), що функціонує на базі Єдиного реєстру підприємств, щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство, який містить відомості про суб'єктів підприємницької діяльності, відносно яких триває або завершена процедура банкрутства, про стан провадження у справі про банкрутство тощо [2].

Постановка завдання. Метою статті є дослідження проблемних правових аспектів звільнення працівника в умовах воєнного стану, аналіз нових підстав розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця та новацій у інших нормах КЗпП, спрямованих на запобігання масовим звільненням працівників з акцентом на захист інтересів останніх.

Результати дослідження. Одним із найболючіших питань в умовах воєнного стану для працюючої людини є звільнення, адже позбавлення особи заробітку у ці надскладні часи лише посилює рівень тривожності, що й так підвищений за реалій війни, може призвести до затяжної депресії з усіма впливаючими наслідками.

Питанню звільнення працівників з ініціативи роботодавця приділяли увагу ряд фахівців у галузі трудового права у своїх публікаціях, ця проблематика цікавить науковий осередок завжди, оскільки процедурні аспекти звільнення мають низку підводних каменів, що себе оголюють у перебігу проведених узагальнень судової практики.

Наукова спільнота активно обговорює питання механізму захисту порушених трудових прав працівників, у тому числі у разі незаконного звільнення з роботи в умовах воєнного стану. Механізм захисту трудових прав – сукупність послідовних дій, які здійснюються суб'єктом, права якого порушено. Механізм захисту передбачає кілька етапів: усвідомлення порушеного права, обрання суб'єкта захисту, звернення до нього з заявою, вирішення питання по суті [3, с. 180]. Дійсно, у ситуації порушення роботодавцем прав працівника, як у мирний час, а в умовах військової агресії поготів, працівникам та їх представникам (профспілка, адвокат) доцільно активно вдаватися до захисних дій, протидіяти несумлінним роботодавцям, адже працівники – рушійна сила економіки країни.

Серед нових додаткових підстав розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця – неможливість забезпечення працівника роботою, визначеною трудовим договором, у зв'язку зі знищенням (відсутністю) виробничих, організаційних та технічних умов, засобів виробництва або майна роботодавця внаслідок бойових дій (п. 6 ч. 1 ст. 41 КЗпП) [4].

Раніше КЗпП не містив спеціальної підстави для оперативного звільнення працівника, якщо приміщення або обладнання роботодавця знищені внаслідок бойових дій. Процедура звільнення у зв'язку з ліквідацією підприємства на підставі п. 1 ч. 1 ст. 40 КЗпП триває два місяці, а якщо на підприємстві створено профспілку – три.

Тепер роботодавець наділений правом звільнити працівника у зв'язку з неможливістю забезпечити роботою через знищення засобів виробництва або майна роботодавця внаслідок бойових дій. Так, роботодавець вправі звільнити працівників, якщо підприємство потрапило у зону бойових дій чи розташоване на окупованій території і не може працювати, або внаслідок ракетного удару знищено будівлю підприємства в регіоні, де безпосередньо бойові дії не ведуться.

Документами, які підтверджують знищення майна, можуть бути матеріали технічної інвентаризації, що засвідчують факт знищення майна, довідки органів внутрішніх справ України, акт про пожежу, офіційні висновки інших установ або організацій, які відповідно до законодавства уповноважені засвідчувати факт знищення майна [5]; акти обстеження майна (бажано за участю представників органу державної влади та/або військово-цивільної адміністрації та фахівців, які мають відповідну кваліфікацію); акт (протокол) огляду місця події роботодавця із залученням двох свідків із фото-, відеофіксацією за допомогою спеціальної програми; акт комісійного або технічного обстеження об'єкта створеною органом місцевого самоврядування або військовою адміністрацією комісією на підставі Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії РФ, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд (постанова КМУ від 19.04.2022 р. № 473); заява про злочин до органу Національної поліції та витяг з ЄРДР; свідчення очевидців – на відео, через правоохоронні органи або адвоката, письмово; публікації ЗМІ – скріншоти, відеозаписи; сертифікат регіонального підрозділу Торгово-промислової палати України про настання обставин непереборної сили [6].

На жаль, законодавство не роз'яснює поняття «виробничі, організаційні та технічні умови». Вочевидь, роботодавець повинен мати письмові докази їх відсутності на випадок виникнення трудового спору.

Процедурні аспекти звільнення за новою підставою передбачені у ч. 7 ст. 49-2 КЗпП. Зокрема, вивільнення працівників відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 41 КЗпП здійснюється в такому порядку: про наступне вивільнення працівників персонально попереджають не пізніше ніж за 10 календарних днів; не пізніше ніж за 10 календарних днів до запланованого вивільнення працівників первинним профспілковим організаціям надається інформація щодо цих заходів, включаючи інформацію про причини вивільнення, кількість і категорії працівників, яких це може стосуватися, про строки проведення звільнення. У разі якщо вивільнення працівників є масовим відповідно до ст. 48 Закону України «Про зайнятість населення», роботодавець за 10 календарних днів до проведення звільнення повідомляє державну службу зайнятості про заплановане вивільнення працівників, а також протягом 5-ти календарних днів проводить консультації з профспілками про заходи щодо запобігання звільненням чи зведення їх кількості до мінімуму або пом'якшення несприятливих наслідків будь-яких звільнень [4].

Якщо вивільнення масове, то роботодавець має до звільнення працівників подати до центру зайнятості звіт № 4-ПН «Інформація про заплановане масове вивільнення працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці». Форму звіту й порядок його подання Мінекономіки затвердило наказом від 18.03.2021 р. № 563. У травні 2022 року було змінено ст. 48 Закону України «Про зайнятість населення», що встановлює критерії масового вивільнення. Так, масовим вивільненням з ініціативи роботодавця є протягом одного місяця: 1) вивільнення 10 і більше працівників у роботодавця з чисельністю працівників від 20 до 100; 2) вивільнення 10 і більше відсотків працівників у роботодавця з чисельністю працівників від 101 до 300; 3) вивільнення 30 і більше працівників у роботодавця з чисельністю працівників від 301 до 1000; 4) вивільнення 3 і більше відсотків працівників у роботодавця з чисельністю працівників від 1001 і більше [7].

Роботодавець має право звільнити працівників за п. 6 ч. 1 ст. 41 КЗпП навіть під час хвороби чи відпустки (ч. 3 ст. 41 КЗпП). Роботодавцю не потрібно отримувати згоду профспілки на звільнення працівників, які є членами профспілки (абз. 11 ч. 1 ст. 43-1 КЗпП). Звільнити працівника правомірно, якщо його неможливо перевести на іншу роботу за його згодою (ч. 4 ст. 41 КЗпП). Роботодавець при звільненні виплачує вихідну допомогу в розмірі не менше середнього місячного заробітку (ст. 44 КЗпП).

Роботодавець може збільшити гарантований законом мінімум вихідної допомоги для всіх працівників – у колективному договорі підприємства; для конкретного працівника – у письмовому трудовому договорі.

Невиплата працівникові вихідної допомоги тягне відповідальність і додаткові витрати. Суми вихідної допомоги не належать до фонду оплати праці (п. 3.8 Інструкції зі статистики заробітної плати, затвердженої наказом Держстату від 13.01.2004 р. № 5). Тому вихідна допомога не є мінімальною державною гарантією в оплаті праці, недотримання якої загрожує штрафом у дві мінімальні заробітні плати. Інспектор праці під час інспекційного відвідування кваліфікує невиплату вихідної допомоги як порушення абз. 3 ч. 2 ст. 265 КЗпП – порушення встановлених строків виплати зарплати, інших виплат, передбачених законодавством про працю, більш як за один місяць, виплата їх не в повному обсязі.

Щоб захистити свої права у разі невиплати роботодавцем вихідної допомоги при звільненні, працівникові доцільно звернутися з позовною заявою до суду. Суд ухвалить рішення на користь працівника (постанова ВСУ від 28.01.2019 р. у справі № 711/1467/18) і зобов'яже роботодавця виплатити працівникові не лише належні кошти, а й середній заробіток за весь час затримки виплати вихідної допомоги (ст. 117 КЗпП, постанова ВСУ від 21.01.2019 р. у справі № 587/964/17).

Звільнені працівники за п. 6 ч. 1 ст. 41 КЗпП мають переважне право укласти трудовий договір, якщо колишній роботодавець упродовж року прийматиме на роботу працівників аналогічної кваліфікації (ч. 1 ст. 42-1 КЗпП). Роботодавцям, які планують та/або можуть відновити свою діяльність протягом одного року, доцільно зберігати контактні дані звільнених працівників та здійснювати інформування таких осіб у разі поновлення прийняття на роботу працівників аналогічної кваліфікації. Працівники, які бажають реалізувати своє переважне право на поворотне прийняття, також можуть повідомити про це роботодавця під час звільнення відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 41 КЗпП. Переважне право на укладення трудового договору у разі поворотного прийняття на роботу надається особам, зазначеним у ст. 42 КЗпП України, та в інших випадках, передбачених колективним договором.

Захищеними від звільнення під час воєнного стану, за винятком випадку повної ліквідації підприємства, залишаються соціально незахищені суб'єкти: вагітні жінки, жінки з дітьми до трьох років, одинокі матері, які мають дитину віком до 14 років, батьки, які виховують дітей без матері (ч. 3 ст. 184, ст. 186-1 КЗпП). Також заборона на звільнення під час воєнного стану розповсюджується на молодих працівників, які отримали перше робоче місце, і працівників, які обиралися до складу профспілкових органів за умов, визначених законом. У випадку виявлення порушення трудових прав працівник має право звернутися за захистом до суду, скориставшись своїм правом у порядку, передбаченому ст. 55 Конституції України та ст. 233 КЗпП.

Коли в умовах воєнного стану чи навіть у мирні, проте кризові часи, роботодавець не здатен зберегти трудовий потенціал через свою неплатоспроможність – існує можливість передати свій занепадаючий бізнес іншому власнику, який ризикне його підхопити. У цьому контексті ще одна новація у законодавстві про працю – поява у нормах КЗпП статті 36-1 під назвою «Трудові відносини при передачі суб'єкта господарювання».

Норми ст. 36-1 КЗпП спрямовані на захист прав працівників та стабільність їхньої зайнятості в умовах змін власності підприємств, на збереження трудових прав працівників під час передачі бізнесу від одного власника до іншого, а також на забезпечення інформованості та захисту їх інтересів через обов'язкове повідомлення та узгодження з профспілками.

Так, ст. 36-1 КЗпП розтлумачено поняття «передача суб'єкта господарювання», «відчужувач», «набувач»; визначена процедура правонаступництва у трудових правовідносинах. При передачі суб'єкта господарювання трудові відносини працівників продовжуються із набувачем. Права і обов'язки за трудовими договорами між працівниками і відчужувачем, що існували, переходять до набувача.

При передачі суб'єкта господарювання статус і функції виборного органу первинної профспілкової організації зберігаються на тих же самих умовах і підлягають виконанню ті ж самі умови, які існували до переходу прав і обов'язків від відчужувача до набувача.

Відчужувач та набувач зобов'язані не пізніше 10 робочих днів до передачі суб'єкта господарювання повідомити виборний орган первинної профспілкової організації про: дату або орієнтовну дату передачі суб'єкта господарювання; причини передачі суб'єкта господарювання; правові, економічні та соціальні наслідки передачі суб'єкта господарювання для працівників; будь-які заходи, передбачені стосовно працівників.

Про зміни істотних умов праці, спричинених передачею суб'єкта господарювання, працівника слід повідомити не пізніше ніж за два місяці.

У разі звільнення працівника через зміну істотних умов трудового договору на шкоду працівникові роботодавець вважається таким, що несе відповідальність за завершення трудового договору або трудових відносин [4].

Попередити масові вивільнення працівників у разі неплатоспроможності роботодавця внаслідок часткового руйнування в умовах воєнного стану виробничих потужностей можна, зокрема, провівши релокацію підприємства. Працівники з тривалим стажем роботи на таких підприємствах наважуються переїхати до безпечних регіонів разом з родинами. Релокація підприємства – зміна місця знаходження підприємства. Так, урядом України запроваджена Програма релокації підприємств з метою збереження стійкості економіки України шляхом переміщення підприємств із територій, що наближені або перебувають у зоні бойових дій, до безпечніших регіонів Заходу України. За цією програмою бізнес може отримати допомогу від держави для переміщення свого обладнання на безпечні території, у пошуку виробничих приміщень та розселенні працівників. Реалізація програми здійснюється на основі таких нормативно-правових актів: постанови КМУ № 305 від 17.03.2022 р. «Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану», яка регламентує безоплатне перевезення майна вітчизняних підприємств, установ та організацій згідно з переліком, який формується Міністерством економіки і передається до Міністерства інфраструктури засобами АТ «Укрпошта»; розпорядження КМУ № 246-р від 25.03.2022 р., яке передбачає план невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію [8, с. 314].

Програма релокації підприємств дозволяє зберегти виробничі потужності та робочі місця, які вкрай необхідні державі в умовах воєнного стану для наповнення державного бюджету, зменшення безробіття і забезпечення ринку необхідними товарами. Незважаючи на складнощі, викликані війною, завдяки державним програмам та місцевим ініціативам український бізнес поступово пристосовується до нових умов існування, а відновлення ділової активності залежить від подальшої послідовної виваженої політики уряду [8, с. 316]. Програма релокації підприємств, з нашої позиції, також підвищує рівень підприємницької активності в конкретному регіоні; дозволяє ввести в експлуатацію законсервовані об'єкти або ті, які тривалий час простоювали.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що в умовах воєнного стану суттєвих змін зазнало законодавство про працю: з одного боку, розширені підстави для розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця, а з іншого, – з метою захисту прав та інтересів працівників акцент зроблено на стабільності трудових правовідносин, попередженні масових звільнень працівників. Цей процес трансформації трудового законодавства за сучасних викликів буде тривати. Завдання нормотворця – збалансувати інтереси як роботодавців, так і працівників, сприяти гармонізації трудових відносин між сторонами трудового договору, попередити невдоволення персоналу через фінансові труднощі роботодавця (неплатоспроможність, кредити тощо) і надати дорожню карту дій роботодавцю, який опинився у скрутному становищі через руйнацію обладнання, втрату виробничих потужностей тощо.

Список використаних джерел:

1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення: 18.10.2024).
2. Порядок функціонування автоматизованої системи «Банкрутство та неплатоспроможність» : Наказ Міністерства юстиції України від 18.02.2020 р. № 594/5: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0186-20#Text> (дата звернення: 18.10.2024).
3. Кузнецова М., Ананьєв С., Сафонова Т. Механізми захисту трудових прав в період дії воєнного стану. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2022. № 5. С. 178–181. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/270375/265743> (дата звернення: 18.10.2024).
4. Кодекс законів про працю України : Закон УРСР від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 18.10.2024).
5. Житкова І. Чотири нові підстави звільнення в КЗпП. *Кадровик-01*. № 8. 2022. URL: <https://ekadrovik.expertus.com.ua/982165> (дата звернення: 18.10.2024).
6. Житкова І. Внаслідок бойових дій знищене майно роботодавця або відсутні умови для роботи: як звільнити за новою підставою. *Кадровик-01*. № 11. 2022. URL: <https://ekadrovik.expertus.com.ua/10001836> (дата звернення: 18.10.2024).
7. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text> (дата звернення: 18.10.2024).
8. Яковець О.В. Релокація підприємств в Україні в умовах воєнного стану. *Проблеми та перспективи розвитку бізнесу в Україні* : матеріали III Міжнародної наук.-практ. конф. молодих вчених і студентів (м. Львів, 2 березня 2023 р.). Львів : Львівський торговельно-економічний університет, 2023. С. 313–316.

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО**КОСТОГРИЗОВ О. В.,**

аспірант кафедри земельного

та аграрного права

*(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)***УДК 349.4****DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.28>****ДО ПИТАННЯ ПРИПИНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ**

У статті досліджуються питання припинення права власності на землю. Основна увага приділяється визначенню та характеристиці земельної ділянки як об'єкта права власності.

Автор простежує основні погляди провідних науковців щодо визначення понять «знищення майна», «пошкодження майна», а також можливості фізичного знищення земельної ділянки. У статті розглянуті питання щодо знищення земельної ділянки як неспецифічної підстави припинення права власності на землю. Окрему увагу приділено аналізу законодавчих актів та проаналізовано актуальну судову практику Верховного Суду щодо питання припинення права власності на майно, у зв'язку із його знищенням та можливості екстраполяції зазначених висновків на правовідносини, пов'язані з припинення права власності на землю.

У статті визначено співвідношення норм Цивільного кодексу України та Земельного кодексу України щодо підстав припинення права власності на майно, у зв'язку із його знищенням. Встановлено, що хоча стаття 140 Земельного кодексу України і містить перелік підстав для припинення права власності на земельну ділянку, цей перелік не є вичерпним.

При дослідженні питання щодо можливості знищення земельної ділянки як фізичного об'єкта, автор приділяє увагу визначенню та встановленню меж земельної ділянки. Наголошуються, що межі земельної ділянки відіграють ключову роль у її ідентифікації та існуванні як матеріального об'єкта, оскільки вони визначають просторові границі ділянки, її площу та місцезнаходження. Підкреслюється, що чітке встановлення меж є важливим для розуміння, чи може земельна ділянка бути знищена фізично або пошкоджена настільки, що стане неможливим її використання за основним призначенням.

Аргументовано, що у випадку припинення існування земельної ділянки як об'єкта права власності, цілком можливо припинення права власності на таку земельну ділянку на підставі положень ст. 349 Цивільного кодексу України. Для узгодження положень цивільного та земельного законодавства доцільно доповнити статті 140 та 141 Земельного кодексу України новою підставою для припинення права власності на земельну ділянку, а саме – її знищення.

Ключові слова: земельна ділянка, право власності, право користування, підстави припинення, примусове припинення, знищення, пошкодження.

Kostohryzov O. V. On the issue of termination of land title

The article examines the issues of termination of land ownership. The focus is on the definition and characterization of a land plot as an object of property rights.

The author traces the main views of leading scholars on the definition of the concepts of “destruction of property”, “damage to property”, and the possibility of physical destruction of a land plot. The article deals with the issues of destruction of a land plot as a non-specific ground for termination of land ownership. Particular attention is paid to the analysis of legislative acts and the current case law of the Supreme Court on the issue of termination of ownership of property in connection with its destruction and the possibility of extrapolating these conclusions to legal relations related to the termination of land ownership.

The article determines the correlation between the provisions of the Civil Code of Ukraine and the Land Code of Ukraine regarding the grounds for termination of ownership of property due to its destruction. The author establishes that although Article 140 of the Land Code of Ukraine contains a list of grounds for termination of ownership of a land plot, this list is not exhaustive.

When studying the issue of the possibility of destruction of a land plot as a physical object, the author pays attention to the definition and establishment of the boundaries of the land plot. It is emphasized that the boundaries of a land plot play a key role in its identification and existence as a material object, since they determine the spatial boundaries of the plot, its area and location. It is emphasized that a clear establishment of boundaries is important for understanding whether a land plot can be physically destroyed or damaged to the extent that it becomes impossible to use it for its primary purpose.

It is argued that in case of termination of the existence of a land plot as an object of property rights, it is quite possible to terminate the ownership of such a land plot on the basis of the provisions of Article 349 of the Civil Code of Ukraine. In order to harmonize the provisions of civil and land legislation, it is advisable to supplement Articles 140 and 141 of the Land Code of Ukraine with a new ground for termination of ownership of a land plot, namely, its destruction.

Key words: *land plot, ownership, right of use, grounds for termination, compulsory termination, destruction, damage.*

Вступ. Проблеми припинення права власності на землю залишаються важливими та актуальними як для юридичної науки, так і для правозастосовної практики. Особливо гостро, в умовах сьогодення, постає питання щодо припинення прав на земельну ділянку внаслідок її знищення. Військові дії, руйнування інфраструктури, використання важкої техніки, вибухи, забруднення ґрунтів та інші наслідки війни можуть призвести до знищення або серйозного пошкодження земельних ділянок, що робить їх використання за попереднім призначенням неможливим. Таким чином, дослідження припинення права власності у зв'язку зі знищенням земельної ділянки є надзвичайно актуальним і потребує окремої уваги, що обґрунтовує важливість цієї наукової публікації.

Питання припинення права власності на землю розглядали у своїх працях такі вчені, як: В.І. Андрейцев, В.В. Носік, І.І. Каракаш, П.Ф. Кулинич, М.В. Шульга, Є.О. Платонова, В.І. Гордєєв та ін. Водночас окремі питання щодо припинення права власності на землю, потребують подальшого та ретельного дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз чинного законодавства та наукових підходів щодо можливості припинення права власності на земельну ділянку внаслідок її знищення.

Результати дослідження. Згідно зі ст. 140 Земельного кодексу України підставами припинення права власності на земельну ділянку є наступні: (а) добровільна відмова

власника від права на земельну ділянку; (б) смерть власника земельної ділянки за відсутності спадкоємця; (в) відчуження земельної ділянки за рішенням власника; (г) звернення стягнення на земельну ділянку на вимогу кредитора; (г) відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб; (д) конфіскація за рішенням суду; (е) невідчуження земельної ділянки іноземними особами та особами без громадянства у встановлений строк у випадках, визначених ЗКУ; (є) примусове вилучення земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності [1].

Законодавець врегулював питання припинення права власності на земельну ділянку визначивши, на перший погляд, вичерпний перелік підстав для такого припинення. Так, у статті 140 ЗК України закріплено вісім підстав припинення права власності на земельну ділянку, при цьому вказана стаття не містить посилання на існування інших, не зазначених у ній підстав для припинення права власності на землю.

Водночас системний аналіз положень земельного законодавства свідчить, що перелік підстав припинення права власності на земельну ділянку, визначений ст. 140 Земельного кодексу України, все ж таки не є вичерпним.

Як переконливо підкреслює Є.О. Платонова, зазначений перелік не враховує декількох випадків припинення права власності на земельну ділянку, а саме: припинення існування юридичної особи; поділ земельної ділянки; об'єднання земельних ділянок; розірвання угоди про перехід права власності на земельну ділянку тощо. На думку вченої, в правовій літературі обґрунтовано звертається увага на необхідність розширення цього переліку та врегулювання відповідних правовідносин з урахуванням їх особливостей [2, с. 251].

Верховний Суд також акцентує увагу на цьому питанні. Так, у пункті 50 постанови Великої Палати Верховного Суду від 14.12.2022 р. у справі № 477/2330/18 зазначається, що право власності на земельну ділянку може бути припинене тільки з підстав, визначених у статті 140 ЗК України, а використання земельної ділянки не за цільовим призначенням та не усунення допущених порушень може мати наслідком лише примусове припинення права користування земельною ділянкою. Велика Палата Верховного Суду вважає, що використання земельної ділянки не за цільовим призначенням може бути підставою для припинення в судовому порядку як права власності, так і права користування нею (пункту «а» частини першої статті 143 ЗК України) [3].

Таким чином, наведений у ст. 140 ЗК України перелік підстав припинення права приватної власності на земельну ділянку очевидно не можна вважати вичерпним, оскільки законодавством передбачено й інші підстави припинення такого права на землю.

Право власності, як одне з ключових речових прав, є важливим для нормального функціонування правової системи, тому воно потребує спеціального правового регулювання. З цієї причини законодавець визначив не лише підстави для набуття права власності, але й підстави для його припинення (стаття 346 ЦК України) [4]. Водночас згідно зі ст. 9 Цивільного кодексу України його положення застосовуються до земельних відносин в частині, не врегульованій земельним законодавством, а тому, оскільки земельне законодавство цього не забороняє, підставами припинення права власності на земельну ділянку можуть бути також визначені статтею 346 ЦКУ загальні підстави припинення права власності на майно [5, с. 367].

Відповідно до ст. 349 Цивільного кодексу України право власності на майно припиняється в разі його знищення. Необхідно підкреслити, що положення частини другої статті 349 ЦК України було виключено із введенням в дію з 21.10.2019 р. Кодексу України з процедур банкрутства [6]. Так, до 21.10.2019 р. редакція вказаної ч. 2 статті 349 ЦК України передбачала, що державна реєстрація припинення права власності на майно, у зв'язку із його знищенням, відбувалась виключно за заявою власника такого майна.

Крім того, з вказаного випливає, що припинення права власності на підставі статті 349 ЦК України може здійснюватися як самим власником, так й іншими особами. В останньому випадку право власності також припиняється незалежно від волі власника, тобто примусово.

У постанові від 23.12.2021 р. у справі № 914/1919/20 Верховний Суд наголошує, що у чинному законодавстві не встановлено жодних обмежень щодо суб'єктів звернення з позовом про припинення права власності, яким може бути не тільки власник майна, а будь-яка особа у разі порушення, невизнання або оспорування її права та інтересу. Так само, перелік документів, на підставі яких можна встановити факт знищення майна, не є вичерпним [7].

Отже, зі змісту наведеної статті 349 ЦК України можна зробити висновок, що умовою припинення права власності є наявність встановленого факту знищення майна, під яким слід розуміти такий вплив на нього, в результаті якого об'єкт права власності припиняє своє існування. При цьому, статтею 349 ЦК України не визначено, ані суб'єктів за ініціативи яких може бути припинено право власності на майно, у зв'язку із його знищенням, ані перелік майна право власності на яке може бути припинено, у зв'язку з його знищенням, ані доказів, що можуть підтверджувати таке знищення.

Як вже було зазначено вище, спеціальна норма статті 140 ЗК України не містить вичерпного переліку підстав для припинення права власності на земельну ділянку, що викликає питання можливості застосування до зазначених правовідносин загальної підстави припинення права власності визначеної ст. 346 ЦК України.

Для відповіді на це питання необхідно встановити чи можливе взагалі знищення такого об'єкта права власності як земельна ділянка.

Відповідно до ч. 1 ст. 79 ЗК України земельна ділянка – це частина земної поверхні з установленними межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами. Право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (грунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться, якщо інше не встановлено законом та не порушує прав інших осіб (ч. 2 ст. 79 ЗКУ).

При цьому, згідно зі ст. 79¹ ЗК України земельна ділянка може бути об'єктом цивільних прав виключно з моменту її формування та державної реєстрації прав на неї. Формування земельної ділянки передбачає визначення її площі, меж та внесення інформації про неї до Державного земельного кадастру. Земельна ділянка вважається сформованою з моменту присвоєння їй кадастрового номера.

Таким чином, земельну ділянку можна розглядати як двоаспектне явище: з одного боку, це матеріальний об'єкт – частина земної поверхні, а з іншого – правова абстракція, що представлена у вигляді сукупності відомостей у Державному земельному кадастрі.

Як слушно підкреслює Ю.Є. Ходико, земельна ділянка з правової точки зору розглядається як ідеальний і матеріалізований об'єкт одночасно. Його ідеальність полягає в тому, що з точки зору права він розглядається як абстрактна поверхня (зовнішня оболонка) землі як природного ресурсу. З іншого боку, його матеріальність полягає в тому, що земельна поверхня складає його матеріальну сутність, є повною мірою реальною і сприймається нашими органами чуття [8, с. 254].

Земельна ділянка як об'єкт права власності є юридичною конструкцією, яка не позбавлена матеріальності, оскільки виступає правовою формою залучення природного ресурсу – землі – до майнового обороту. Визначення земельної ділянки як об'єкта цивільних правовідносин здійснюється шляхом поєднання її фізичних характеристик (належність до земної поверхні, межі, місце розташування, площа) з юридичними властивостями (форма власності, цільове призначення, кадастровий номер) [9, с. 93].

Об'єктом цивільних правовідносин є не земля як природний ресурс, а земельна ділянка як індивідуалізована у встановленому законом порядку частина земної поверхні. При цьому, визначення площі та меж земельної ділянки є не лише засобом її індивідуалізації, а й способом створення самого об'єкта права [10].

Земельний кодекс України пов'язує можливість припинення існування земельної ділянки виключно з внесенням відповідних відомостей про її поділ, об'єднання або скасування до Державного земельного кадастру (ДЗК). Відповідно до цих положень, земельна ділянка розглядається переважно як правова абстракція, тобто сукупність відомостей щодо її площі та координат поворотних точок (горизонтальних меж) в ДЗК (ч. 13 ст. 79¹ ЗК України).

Для відповіді на питання щодо можливості знищення земельної ділянки як фізичного об'єкта також доцільно звернути увагу на питання визначення її меж. Межі земельної ділянки відіграють ключову роль у її ідентифікації та існуванні як матеріального об'єкта, оскільки вони визначають просторові границі ділянки, її площу та місцезнаходження. Чітке встановлення меж є важливим для розуміння, чи може земельна ділянка бути знищена фізично або пошкоджена настільки, що стане неможливим її використання за призначенням.

Отже, чи може земельна ділянка як матеріальний об'єкт з визначеними межами бути знищеною? Перш за все, варто зазначити, що чинне законодавство та судова практика оперують поняттям «знищення або пошкодження земельної ділянки».

Так, згідно ст. 11 Закону України «Про оренду землі» визначається, що ризик випадкового знищення або пошкодження об'єкта оренди несе орендодавець, якщо інше не передбачено договором оренди землі. Крім того, статтею 32 вказаного закону передбачено, що знищення чи пошкодження земельної ділянки визначено як підстави припинення договору оренди [11].

Як бачимо, Закон України «Про оренду землі» розрізняє випадки знищення та пошкодження земельної ділянки. Проте, визначення поняття «знищення земельної ділянки» або «пошкодження земельної ділянки» закон не містить.

При цьому, поняття «знищення майна» та «пошкодження майна» детально розкрито в теорії кримінального права.

Приміром, А.В. Сакун стверджує, що «під «знищенням» майна варто розуміти протиправне заподіяння шкоди чужому майну, що робить майно повністю непридатним стосовно його цільового призначення. Під «пошкодженням» майна варто розуміти протиправне заподіяння шкоди чужому майну, що викликає погіршення його якості, зменшення цінності або приведення на якийсь час до непридатності стосовно його цільового призначення» [12, с. 6].

Подібне визначення поняття «знищення майна» наводиться у судовій практиці Касаційного господарського суду Верховного суду у постанові від 01.08.2019 р. у справі № 915/406/18, де вказано, що під «знищенням майна слід розуміти фізичне руйнування майна, що призводить до припинення його існування як такого» [13].

Таким чином, «знищення майна» можливо узагальнено визначити як фізичне руйнування, що призводить до припинення його існування. Водночас «пошкодження майна» можна трактувати як погіршення його стану, що робить неможливим його використання за цільовим призначенням, принаймні до моменту його відновлення.

У контексті можливості знищення такого майна як «земельна ділянка» деякі науковці дотримуються думки про неможливість її знищення.

Так, з погляду Д.С. Спесівцева, знищення, як правоприпиняючий юридичний факт, може існувати виключно у правовідносинах з приводу штучно створених нерухомих речей, тобто квартир, будинків, споруд тощо [14, с. 171].

Вказуючи на неможливість знищення земельної ділянки, О.С. Харченко зазначає, що земельній ділянці «можна лише завдати шкоди в більшому чи меншому розмірі її природним властивостям» [15, с. 10].

Вказана думка також підтримується Кисилицею Н.Д., яка розглядає поняття «знищення земельної ділянки» в контексті неможливості її використання за цільовим призначенням та неможливості отримання корисних властивостей цієї земельної ділянки [16, с. 102].

Отже, згідно із зазначеною позицією, знищення земельної ділянки характеризується втратою нею певної цінності, яка визначала можливість її використання за цільовим призначенням. В цьому випадку, хоча земельна ділянка фізично продовжує існувати, її функціональна придатність може бути повністю або частково втрачена, що унеможливило використання земельної ділянки за призначенням.

В такому випадку, знищення фактично трактується як пошкодження або псування земельної ділянки.

На нашу думку, знищення земельної ділянки у розумінні положень ст. 349 ЦК України, тобто припинення її існування як фізичного об'єкта, цілком можливе. Так, внаслідок

природних катастроф, техногенних аварій, військових дій, земельна ділянка стає непридатною для будь-якого подальшого використання, при цьому, її фізичні характеристики (межі, ґрунтовий покрив тощо) зазнають таких змін, що об'єкт фактично припиняє своє існування в первісному вигляді. Наприклад, у 2018 році у Кенії утворився розлом земної кори який у глибину 50 метрів до 5 метрів розсікає навколишню сільську місцевість у кенійській Рифтовій долині [17].

В цьому випадку, утворення тектонічного розлому значних розмірів цілком може призвести до втрати земельною ділянкою ознак об'єкта нерухомості та неможливості використання земельної ділянки за будь-яким цільовим призначенням.

Іншим прикладом може слугувати затоплення земельних ділянок сільськогосподарського призначення внаслідок підриву греблі Каховської ГЕС [18]. Розширення річища Дніпра нижче за течією та, так би мовити, «поглинання» цих земель рікою, призведе до їх зникнення як матеріальних об'єктів.

Таким чином, хоча випадки фізичного знищення земельних ділянок вбачаються досить малоімовірними, виключати їх повністю неможливо.

Висновки. Підсумовуючи вище викладене, слід зазначити, що у випадку припинення існування земельної ділянки як об'єкта права власності, можливо припинення права власності на таку земельну ділянку на підставі положень ст. 349 ЦК України. Отже, для узгодження положень цивільного та земельного законодавства доцільно доповнити статті 140 та 141 Земельного кодексу України новою підставою припинення права власності на земельну ділянку, а саме – її знищення.

Список використаних джерел:

1. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 1389-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
2. Платонова Є.О. Загальні умови та спеціальні підстави припинення прав на землю. *Набуття і реалізація прав на землю в Україні* : навчальний посібник / [А.Й. Годованюк, І.І. Каракаш, Є.О. Платонова та ін.]; за ред. проф. І.І. Каракаша. Одеса : Юридична література, 2016. С. 249–267.
3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14.12.2022 р., судова справа № 477/2330/18. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/109390160?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03
4. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
5. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України / кол. авт.: Л.О. Бондар, А.П. Гетьман, В.Г. Гончаренко та ін. За заг. ред. В.В. Медведчука. Київ : Юрінком Інтер. 2004. С. 656.
6. Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#n1763>
7. Постанова Верховного Суду від 23.12.2021, судова справа № 914/1919/20. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=102736035&red=100003ea9b2e0ca8be759d4412e2093b2ed09b&d=5>
8. Ходыко Ю.Е. Земельный участок как объект гражданских правоотношений. *Харьковская цивилистическая школа: объекты гражданских прав* : монография / И. В. Спасибо-Фатеева, В. И. Крат, О. П. Печеный и др.; под общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков : Право, 2015. 715 с.
9. Гузеват М.О. Земельна ділянка як об'єкт цивільного права. *Актуальні проблеми юридичної науки* : збірник тез Міжнародної наукової конференції «Чотирнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 23–24 жовтня 2015 р.). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2015. 224 с.
10. Ходыко Ю.Е. Співвідношення понять «земля» та «земельна ділянка» в аспекті визначення предмета договору іпотеки. *Актуальні проблеми цивільного, житлового та*

сімейного законодавства : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. В. П. Маслова. (Харків, 16 березня 2012 р.). Харків : Право, 2012. С. 279–281.

11. Про оренду землі : Закон України від 6 жовтня 1998 року № 161-XIV.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text>

12. Сакур А.В. Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження майна : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 20 с.

13. Постанова Верховного Суду від 01.08.2019, судова справа № 915/406/18.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83567400>.

14. Спесівцев Д.С. Юридичні факти у механізмах виникнення, переходу та припинення речових прав на нерухомість в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 225 с.

15. Харченко О. С. Підстави припинення права власності : автореф. дис ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 20 с.

16. Кисилиця Н.Д. Знищення земельної ділянки як підстава припинення права оренди землі. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 97–103.

17. The Washington Post: Fault line slices through Kenya's Rift Valley. URL: https://www.washingtonpost.com/video/world/fault-line-slices-through-kenyas-rift-valley/2018/04/05/43cc380e-3918-11e8-af3c-2123715f78df_video.html

18. Bloomberg: Dam Breach Remakes Ukraine Battlefield as Vast Reservoir Drains. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-06-15/putin-s-war-russia-s-advantage-from-burst-kakhovka-dam-may-not-last/>

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

ГАЛУНЬКО В. М.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри поліцейської
діяльності

(Одеський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 351:63:27

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.29>

ЕЛЕМЕНТИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СЛІДЧОГО

У статті здійснено аналіз елементів статусу слідчого. В умовах військового стану потребує переосмислення побудова всього публічного управління, діяльності правоохоронних органів, особливо органів досудового розслідування, оскільки на них лежить основне навантаження з розкриття та розслідування злочинів. В умовах сьогодення значно ускладнилась їх діяльність, особливо тих, хто працює в областях, де відбуваються активні бойові дії, і це не тільки складність у розслідуванні кримінальних правопорушень, але і збільшення обсягу таких проваджень, щоденні психологічні навантаження, що значно впливають на роботу слідчого загалом. Визначення правового статусу слідчого дозволить чітко окреслити його повноваження, права та обов'язки для виконання безпосередньо функцій, що покладені на нього. Ефективне та законне розслідування злочинів є гарантом забезпечення прав та свобод громадян. Підняття статусу та ролі правоохоронної системи загалом відіграють важливу роль в державі та на міжнародному рівні. Саме від діяльності слідчих залежить ухвалення законних рішень у провадженнях, а в подальшому – справедливого судового рішення, що значно підвищує довіру громадян до цих органів. Питання діяльності досудового слідства завжди викликали неоднозначні погляди щодо їх діяльності з боку науковців. Із реформуванням правоохоронної системи сьогодні досудове слідство здійснює широке коло суб'єктів, а саме: слідчі підрозділи органів Національної поліції; органів безпеки; органів Державного бюро розслідувань; підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України; підрозділи детективів органів Бюро економічної безпеки України. Визначено, що статус слідчого має певну подвійність: у частині розслідування кримінальних проваджень його дії підпорядковуються Кримінальному процесуальному кодексу, в іншому необхідно звертатись до інших нормативних документів, що мають неоднозначний характер, і саме тому є доцільним сьогодні визначитись зі статусом слідчого та ухвалити це рішення на законодавчому рівні.

Ключові слова: елементи, Національна поліція, орган правопорядку та підрозділ дізнання, повноваження, правова характеристика, правовий статус, принципи, процесуальний статус і проходження служби, публічна безпека, слідчий, структура.

Halunko V. M. Elements of the legal status of the investigator

The article analyzes the elements of the investigator's status. In the conditions of martial law, the structure of the entire public administration, the activities of law enforcement agencies, especially pre-trial investigation agencies, need to be reconsidered, since they bear the main burden of detecting and investigating crimes. In today's conditions, their activities have become significantly more complicated, especially for those who work in areas where active hostilities are taking place, and this is not only the difficulty in investigating criminal offenses, but also the increase in the volume of such proceedings, daily psychological stress, which significantly affects the work of the investigator as a whole. Determining the legal status of the investigator will allow to clearly outline his powers, rights and duties to directly perform the functions assigned to him. Effective and legal investigation of crimes is a guarantor of ensuring the rights and freedoms of citizens. Raising the status and role of the law enforcement system as a whole plays an important role in the state and at the international level. It is on the activity of investigators that the adoption of legal decisions in the proceedings, and in the subsequent fair court decision depends, which significantly increases the trust of citizens in these bodies. The issue of pre-trial investigation activity has always caused ambiguous views on their activity from the side of scientists. While reforming the law enforcement system, pre-trial investigation is currently carried out by a wide range of subjects, namely: investigative units of the National Police; security agencies; bodies of the State Bureau of Investigation; detective unit, internal control unit of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine; units of detectives of the bodies of the Bureau of Economic Security of Ukraine. It was determined that the status of the investigator has a certain duality, in the part of the investigation of criminal proceedings, his actions are subject to the Criminal Procedure Code, in the rest it is necessary to refer to other normative documents of an ambiguous nature, that is why it is expedient today to determine the status of the investigator and make this decision on legislative level. It was determined that the status of the investigator has a certain duality, in the part of the investigation of criminal proceedings, his actions are subject to the Criminal Procedure Code, in the rest it is necessary to refer to other normative documents of an ambiguous nature, that is why it is expedient today to determine the status of the investigator and make this decision on legislative level.

Key words: *elements, investigator, legal characterization, legal status, National Police, law enforcement authority, and inquiry unit, powers, principles, procedural status and service, public safety, structure.*

Вступ. В умовах військового стану потребує переосмислення побудова всього публічного управління, діяльності правоохоронних органів, особливо органів досудового розслідування оскільки на них лежить основне навантаження з розкриття та розслідування злочинів. В умовах сьогодення значно ускладнилась їх діяльність, особливо тих, хто працює в областях, де відбуваються активні бойові дії, і це не тільки складність у розслідуванні кримінальних правопорушень – це і збільшення обсягу таких проваджень, щоденні психологічні навантаження, що значно впливають на роботу слідчого загалом. Визначення правового статусу слідчого дозволить чітко окреслити його повноваження, права й обов'язки для виконання безпосередньо функцій, що покладені на нього.

Огляд останніх досліджень. Питанням діяльності слідчого приділяли увагу провідні вітчизняні вчені, зокрема В. Авер'янов, С. Алфьоров, О. Андрійко, І. Арістова, О. Бандурка, В. Бевзенко, А. Берлач, Ю. Битяк, Л. Біла-Тіунова, В. Білоус, В. Бевзенко, О. Безпалова, І. Бородін, В. Гаращук, З. Гладун, А. Головач, І. Голосніченко, С. Гончарук, В. Гуславський, Л. Гуртієва, П. Діхтієвський, Е. Демський, Е. Додін, В. Заросило, С. Ківалов, В. Ковальська, І. Коліушко, Т. Коломєць, В. Колпаков, Н. Квасневська, А. Кірієнко, А. Комзюк,

В. Конопльов, А. Куліш, В. Курило, Є. Курінний, К. Левченко, В. Ліпкан, Д. Лук'янець, А. Манжула, Н. Матюхіна, Т. Мінка, Р. Мельник, С. Мосьондз, І. Назаров, В. Настюк, С. Петков, А. Подоляка, Д. Приймаченко, О. Проневич, Р. Сербин, С. Стеценко, Ю. Стефанюк, Н. Тиндик, О. Харитонов, Р. Шаповал, І. Шопіна, М. Якимчук, Х. Ярмачі та ін. Однак слід зазначити, що в працях вищезазначених науковців розкрито окремі аспекти слідчої діяльності або досліджено більш широкі чи суміжні суспільні відносини.

Мета і завдання статті полягає в тому, щоб на основі чинного законодавства здійснити аналіз елементів статусу слідчого, визначити найбільш проблемні питання та запропонувати засоби їх удосконалення.

Наукова новизна дослідження. Ефективне та законне розслідування злочинів є гарантом забезпечення прав та свобод громадян. Підняття статусу та ролі правоохоронної системи загалом відіграє важливу роль у державі та на міжнародному рівні. Саме від діяльності слідчих залежить ухвалення законних рішень у провадженнях, а у подальшому – справедливого судового рішення, що значно підвищує довіру громадян до цих органів. Питання діяльності досудового слідства завжди викликали неоднозначні погляди щодо їх діяльності з боку науковців. На сьогодні досудове слідство здійснює широке коло суб'єктів, а саме: слідчі підрозділи органів Національної поліції; органів безпеки; органів Державного бюро розслідувань; підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України; підрозділи детективів Бюро економічної безпеки України [1]. Відповідно до завдань кожного із перерахованих підрозділів слідчі розслідують свою категорію злочинів, підслідність яких визначається в Кримінальному процесуальному кодексі.

Цим же законодавчим актом зазначено і повноваження слідчого щодо розслідування кримінальних проваджень. Так, слідчий уповноважений: починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених цим Кодексом; проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, установлених цим Кодексом; доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам; звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій; повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру; за результатами розслідування складати обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та подавати їх прокурору на затвердження; ухвалювати процесуальні рішення у випадках, передбачених цим Кодексом, зокрема щодо закриття кримінального провадження за наявності підстав, передбачених статтею 284 цього Кодексу; здійснювати інші повноваження, передбачені цим Кодексом.

У випадках відмови прокурора у погодженні клопотання слідчого до слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій слідчий має право звернутися до керівника органу досудового розслідування, який після вивчення клопотання за необхідності ініціює розгляд питань, порушених у ньому, перед прокурором вищого рівня, який упродовж трьох днів погоджує відповідне клопотання або відмовляє у його погодженні. Слідчий зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються у письмовій формі. Невиконання слідчим законних вказівок і доручень прокурора, наданих у порядку, передбаченому Кодексом, тягне за собою передбачену законом відповідальність [1].

Кримінальним процесуальним кодексом передбачено один із елементів статусу слідчого – його самостійність у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові особи, інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого. Дійсно, лише слідчий зобов'язаний дослідити всі обставини вчиненої події, повно зібрати доказову базу, надати їй оцінку та ухвалити рішення відповідно до діючого законодавства. Він несе відповідальність за ухвалення рішень, які будуть суперечать нормам закону.

На сьогодні на слідчого покладається не тільки розслідування злочинів, а й виконання оперативно-розшукових слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій спільно з відповідним оперативним підрозділом. На сьогодні є досить суперечливим елемент статусу щодо самостійності, оскільки більшість клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій слідчий погоджує у прокурора, що свідчить про не зовсім самостійне ухвалення ним рішень.

Дуже спірним є статус підрозділів детективів, підрозділів внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України; підрозділів детективів органів Бюро економічної безпеки України, які також належать до слідчих органів.

На нашу думку, чинне законодавство трактує широко деякі повноваження учасників досудового слідства, що може призвести до різного роду викривлень у трактуванні однієї норми та ухваленні різних рішень, що суттєво може вплинути на стан розслідування та ухвалення кінцевого рішення. Так, у неухваленому Законопроекті від 25.01.2008 № 1437 «Про статус слідчих» зазначалося, що слідчий є службовою особою, уповноваженою в межах компетенції, передбаченої Кримінально-процесуальним кодексом України, провадити досудове слідство у кримінальних справах. Статус слідчого поширюється також на начальників слідчих підрозділів відповідних державних органів та їх заступників, які діють у межах своєї компетенції. Слідчим може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту, необхідний рівень знань, достатній для здійснення досудового слідства, за умови, якщо він склав кваліфікаційні іспити та Присягу слідчого. Слідчий не може належати до політичних партій чи рухів, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої у вільний від роботи час. Не може бути слідчим особа, яка має судимість, цивільна дієздатність якої обмежена або яка визнана у встановленому порядку недієздатною чи є непридатною згідно з вимогами закону до проходження служби у відповідних відомствах, або стан здоров'я якої на підставі висновку відповідно лікарської чи військово-лікарської комісії не дає можливості виконувати обов'язки слідчого. Порядок прийняття слідчого на службу у відповідне відомство, призначення його на посаду та проходження лікарської чи військово-лікарської комісії встановлюється згідно із цим Законом і нормативно-правовими актами відповідних відомств з урахуванням особливостей проходження служби в цих відомствах [2].

Уже не один рік питання щодо статусу слідчого не можуть закріпити на законодавчому рівні, що дозволило б уникнути суперечок щодо його трактування, отримання певної освіти, здійснення процесуального керівництва тощо. На сьогодні жодним нормативним документом чітко не визначається статус слідчого: у кожному відомстві, де існують слідчі, є свої підходи та відповідні трактування. Наприклад, у Положенні про слідчі підрозділи Національної поліції України затверджене наказом МВС від 06.07.2017 № 570, зазначено, що слідчий – це службова особа органу Національної поліції України, уповноважена в межах компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень. Під час досудового розслідування слідчий самостійно ухвалює процесуальні рішення, крім випадків, коли законом передбачено винесення рішення слідчого судді, суду або згода прокурора чи погодження керівника слідчого підрозділу, або якщо рішення про його проведення ухвалює виключно прокурор, і є відповідальним за законне та своєчасне виконання цих рішень [3]. До слідчих ДБР висунуто такі вимоги: вища юридична освіта, спеціаліст, магістр за спеціальністю «Право», не менше 3 років на посадах у слідчих підрозділах та/або на посадах, пов'язаних із процесуальним керівництвом досудовим розслідуванням, або досвід роботи на посадах у слідчих підрозділах Державного бюро розслідувань, вільне володіння державною мовою [4].

Отже, статус слідчого має певну подвійність: щодо розслідування кримінальних проваджень його дії підпорядковуються Кримінальному процесуальному кодексу, в іншому разі слід звертатись до інших нормативних документів, що мають неоднозначний характер, саме тому є доцільним на сьогодні визначитись із статусом слідчого та ухвалити це рішення на законодавчому рівні.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Проект Закону від 25.01.2008 № 1437 «Про статус слідчих». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF13X00A>
3. Положення про слідчі підрозділи Національної поліції України : Наказ МВС від 06.07.2017 № 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text>
4. Кваліфікаційні вимоги та критерії професійної придатності для зайняття посади слідчого Третього слідчого відділу (з дислокацією у м. Дніпрі) Територіального управління Державного бюро розслідувань. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/konkurs/2022/08/1.1.pdf>

МАХНО А. А.,
аспірантка кафедри службового
та медичного права
(Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

УДК 342.98

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.30>

ПРАВО ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ НА ІНФОРМАЦІЮ: НЕДОЛІКИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто порядок нормативного регулювання здійснення публічними службовцями права на інформацію. Автором проаналізовано норми 11 Законів України, які регламентують особливості реалізації цього права різними категоріями публічних службовців, а саме: Закони України «Про державну службу», «Про статус депутатів місцевих рад», «Про статус народного депутата України», «Про внесення змін до деяких законів України щодо внесення депутатських запитів», «Про Регламент Верховної Ради України», «Про Кабінет Міністрів України», «Про Бюро економічної безпеки України», «Про Державне бюро розслідувань», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Національну поліцію» та «Про внесення змін до законів України "Про Національну поліцію" та "Про Дисциплінарний статут Національної поліції України" з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану». Також проаналізовано положення підзаконних нормативно-правових актів на предмет їх відповідності вимогам зазначених законів. Висвітлено окремі особливості застосування цього законодавства на практиці шляхом наведення релевантних кейсів із судової практики.

На підставі проведеного дослідження з'ясовано, що українське законодавство у сфері регулювання права публічних службовців на інформацію не позбавлене недоліків. Протягом останніх років парламент кілька разів ухвалював закони, спрямовані на вирішення наявних проблем, однак у чинних законах та підзаконних нормативно-правових актах до цього часу залишаються норми, які не узгоджуються з вимогами інших актів законодавства.

Наголошено, що для виправлення законодавчих неточностей необхідно коректно зазначати назви органів влади, які є суб'єктами правовідносин, чітко прописати процедуру здійснення права публічних службовців на інформацію на рівні підзаконних нормативно-правових актів, а також узгодити окремі підзаконні нормативно-правові акти з положеннями профільних законів.

Ключові слова: службове право, публічна служба, державна служба, народний депутат, права людини, право на інформацію, законодавство, юридичні дефекти.

Makhno A. A. The right of public servants to information: shortcomings of legislative regulation in Ukraine

The article examines the procedure for regulating the exercise of the right to information by public servants. The author analyzes the provisions of 11 Laws of Ukraine which regulate the specifics of the exercise of this right by different categories of public servants, namely: The Laws of Ukraine «On Civil Service», «On the Status

of Deputies of Local Councils», «On the Status of People's Deputy of Ukraine», «On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Submission of Parliamentary Inquiries», «On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine», «On the Cabinet of Ministers of Ukraine», «On the Bureau of Economic Security of Ukraine», «On the State Bureau of Investigation», «On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine», «On the National Police», and «On Amendments to the Laws of Ukraine "On the National Police" and "On the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine" in order to optimize police activities, including during martial law». The author also analyzes the provisions of bylaws and regulations for their compliance with the requirements of these laws. Certain peculiarities of application of this legislation in practice are highlighted by providing relevant case law.

Based on the study, the author finds that Ukrainian legislation regulating the right of public servants to information is not without its shortcomings. In recent years, the Parliament has adopted several laws aimed at solving the existing problems, but there are still provisions in the current laws and regulations that are not consistent with the requirements of other legislative acts.

It is emphasized that in order to correct legislative inaccuracies, it is necessary to correctly indicate the authorities that are subjects of legal relations, to clearly prescribe the procedure for exercising the right of public servants to information at the level of bylaws, and to harmonize certain bylaws with the provisions of specialized laws.

Key words: *service law, public service, civil service, people's deputy, human rights, right to information, legislation, legal defects.*

Вступ. Для прийняття управлінських рішень публічним службовцям нерідко доводиться звертатися до органів влади, установ чи організацій з метою отримання інформації з того чи іншого питання. У процесі здійснення такої діяльності вони реалізують своє право на інформацію, гарантоване статтею 34 Конституції України. Низка чинних нормативно-правових актів, які визначають статус різних категорій публічних службовців, регулюють особливості здійснення цього права. Водночас правозастосовна практика засвідчує існування недоліків, притаманних такому правовому регулюванню. Незважаючи на це у вітчизняній юридичній науці вирішенню цього питання не приділена належна увага. Переважно актуальні аспекти цієї проблематики розкриваються в аналітичних матеріалах громадських організацій, зокрема Лабораторії законодавчих ініціатив [1; 2, с. 29–30], Руху ЧЕСНО [3], ІНТЕГРИТІ ЮА [4], Опори [5] тощо. Серед науковців окремі проблемні питання здійснення права публічних службовців на інформацію розглядали у своїх працях І. Є. Словська [6; 7], Ю. Г. Барабаш [8], О. О. Майданник [9] та інші.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення аналізу чинного українського нормативно-правового регулювання на предмет виявлення недоліків у сфері регламентації права публічних службовців на інформацію.

Результати дослідження. Особливості здійснення права на інформацію різними категоріями публічних службовців врегульовано профільними законами та підзаконними нормативно-правовими актами. Так, наприклад, право на інформацію державних службовців закріплене у пункті 12 частини 1 статті 7 Закону України «Про державну службу», який встановлює, що ці особи можуть отримувати від державних органів, підприємств, установ та організацій, органів місцевого самоврядування необхідну інформацію з питань, що належать до їх повноважень, у випадках, встановлених законом [10].

Так само у профільному законі відповідне право закріплене і за народними депутатами України. Закон України «Про статус народного депутата України» містить статтю 19, яка визначає умови забезпечення народних депутатів інформацією та регламентує порядок її використання. Органом, який відповідальний за забезпечення парламентарів всією необхідною інформацією в частині актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету

Міністрів України та інших центральних органів виконавчої влади, рішень Конституційного Суду України, найвищого суду в системі судуострою України, офіційних матеріалів Рахункової палати і Центральної виборчої комісії, є Апарат Верховної Ради України. У цьому контексті важливо звернути увагу, що на позначення найвищого суду в системі судуострою у чинному Законі України «Про статус народного депутата України» використовується термін «Верховний Суд України». Водночас вважаємо, що таке формулювання є некоректним, оскільки внаслідок судової реформи 2016 року було змінено систему судуострою. За її результатами з грудня 2017 року почав діяти Верховний Суд (без слова «України»), який є найвищим судом в системі судуострою України. Незважаючи на це, згадки про новий Верховний Суд у статті 19 Закону України «Про статус народного депутата України» до цього часу немає. Ця неточність створює перепону в дотриманні норми закону при реалізації права народних депутатів на інформацію, оскільки така опція фактично є неможливою для здійснення на практиці.

Іншими аспектами здійснення права народних депутатів на інформацію є передбачена законом можливість доступу до державної таємниці (стаття 19), направлення депутатських запитів (стаття 15) та депутатських звернень (стаття 16). Депутати попередніх скликань неодноразово звертали увагу на проблему з неможливістю відкритого ознайомлення з текстами депутатських запитів, тобто вимог народного депутата, народних депутатів чи комітету парламенту, які заявляються на сесії Верховної Ради України до Президента України, до органів Верховної Ради України, до Кабінету Міністрів України, до керівників інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також до керівників підприємств, установ і організацій, розташованих на території України, незалежно від їх підпорядкування і форм власності, дати офіційну відповідь з питань, віднесених до їх компетенції. (частина 2 статті 15). Це було пов'язано з тим, що наявний на час каденції парламенту VII та VIII скликань механізм розміщення депутатських запитів на офіційному вебсайті Верховної Ради України не передбачав можливості отримання доступу до їх повних текстів, про що свідчить обґрунтування необхідності внесення змін, зазначене в низці пояснювальних записок до законопроектів [11; 12; 13; 14; 15]. Цю проблему правового регулювання було вирішено лише 2019 року з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо внесення депутатських запитів», яким Регламент Верховної Ради України було доповнено нормами про розміщення на офіційному вебсайті парламенту депутатських запитів та текстів відповідей на них після знеособлення персональних даних [16].

Ще одним механізмом реалізації права публічних службовців на інформацію є «година запитань до Уряду», яка виступає окремим елементом інституту парламентського контролю. Цей механізм передбачений нормами двох законів – статтею 229 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» [17] та статтею 35 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [18]. Відповідно до вимог цих актів, «година запитань до Уряду» має проводитися щотижня у дні проведення пленарних засідань парламенту. Однак з початком повномасштабного вторгнення втілення цього механізму було поставлене на паузу через існування загрози для життя членів парламенту. Відповідно, формальне порушення вимог законодавства тривало майже 20 місяців – до 06 жовтня 2023 року, коли було проведено першу з часів повномасштабного вторгнення «годину запитань до Уряду» [1]. Наступна «година запитань» була проведена аж лютому 2024 року [19]. Загалом станом на жовтень 2024 року за весь період воєнного стану відповідний контрольний механізм застосовувався лише 10 разів [19; 20; 21] за 2,5 роки, незважаючи на те, що порівняно з першими місяцями неспровокованої російської агресії рівень небезпеки для народних депутатів та членів Кабінету Міністрів зменшився. Ця обставина вказує на недієвість запровадженого законодавчого регулювання на практиці.

Особливості здійснення права на інформацію у контексті діяльності депутатів місцевих рад передбачена Законом України «Про статус депутатів місцевих рад» [22]. Цей акт регулює порядок направлення та отримання інформації за депутатським зверненням (стаття 13), депутатський запитом і депутатським запитанням (статті 21, 22). Крім того,

деталізація цих процедур закріплюється на рівні підзаконних нормативно-правових актів, якими є регламенти відповідних місцевих рад. Відповідно до загальних правил ієрархії нормативно-правових актів за юридичною силою, підзаконні акти органів місцевого самоврядування не повинні суперечити змісту законів. Водночас, як показує практика, в окремих випадках все ж зустрічаються невідповідності правового регулювання, зазначеного в регламенті місцевої ради, нормам профільних законів. Прикладом такої ситуації в контексті порядку реалізації права депутатів місцевих рад на інформацію є Регламент Київської міської ради [4]. Зокрема, на противагу Закону України «Про статус депутатів місцевих рад», цей акт встановлює додаткові умови подачі депутатського запиту, чим ускладнює процедуру здійснення права на інформацію, окреслену в законі. Так, у частині 4 статті 21 Регламенту наголошується, що на пленарному засіданні Київради розглядаються депутатські запити, які «були подані до управління організаційного та документального забезпечення діяльності Київради не пізніше 13 години дня, що передує відповідному пленарному засіданню Київради» [23]. Водночас Закон України «Про статус депутатів місцевих рад» встановлює лише, що «депутатський запит може бути внесений депутатом місцевої ради або групою депутатів попередньо або на пленарному засіданні ради у письмовій чи усній формі». Таким чином, підзаконне регулювання накладає додаткові часові обмеження на реалізацію досліджуваного права.

Крім того, недолік законодавчого регулювання полягає і в тому, що в окремих випадках в регламентах місцевих рад відсутні нормативно передбачені технічні процедури впровадження положення Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» щодо направлення депутатських запитів. Такі прогалини створюють правові невизначеності, які призводять до неоднозначних трактувань вимог законодавства на практиці, прикладом чого можуть слугувати судові справи. Наприклад, у справі № 810/122/18, розгляд якої дійшов на найвищої судової інстанції – Верховного Суду, – усна форма подачі депутатського запиту не була передбачена Регламентом Васильківської міської ради VII скликання. Через це виник правовий спір щодо правомірності заявлення такого запиту депутатом на сесії Васильківської міської ради. За результатами розгляду справи, Касаційний адміністративний суд Верховного Суду постановив, що «[в]ідсутність у Регламенті технічної процедури впровадження норми Закону № 93-IV, що дозволяє депутату місцевої ради вносити усний запит під час проведення пленарного засідання, не утворює підстав для заборони використання визначеного цим Законом права на подання запиту у такий спосіб» (пункт 76) [24]. Разом з тим судового спору можна було б уникнути, якби процедуру внесення усного запиту на пленарних засіданнях як альтернативного варіанту виконання депутатом власних повноважень, право на яке встановлене статтею 22 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад», все ж було б деталізовано у нормах регламенту міської ради.

Досить часто право на інформацію у межах службової діяльності доводиться реалізовувати уповноваженим особам правоохоронних органів. Порядок здійснення цього права закріплюється у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України), профільних законах та інструкціях з діловодства (в частині окремих процедурних аспектів). Наприклад, стаття 7 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» встановлює, що з метою отримання інформації для здійснення своїх функцій та повноважень уповноважені особи Бюро економічної безпеки України (далі – БЕБ) взаємодіють з органами публічної влади (наприклад, з Державною службою фінансового моніторингу України, Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольним комітетом України, Фондом державного майна України, органами державного фінансового контролю, податковими та митними органами), підприємствами, установами та організаціями, банками та іншими фінансовими установами [25]. Отримати необхідну інформацію службовці БЕБ можуть шляхом доступу до автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів та баз даних, шляхом витребування інформації та/або документів в порядку, визначеному КПК України (зокрема, на підставі статті 93) [26], а також шляхом надсилання письмових запитів. Водночас важливо наголосити, що з початком повномасштабного вторгнення

окремі адвокати висловлювали критику щодо відсутності у публічному доступі інструкції з діловодства, яка б містила детальні вимоги до запитів [27].

Також на підставі профільного закону та статті 93 КПК України реалізують право на інформацію службовці Державного бюро розслідувань (далі – ДБР). Зокрема, нормами статті 7 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» передбачено, що уповноважені посадові особи цього центрального органу виконавчої влади з метою виконання покладених на них завдань безоплатно одержують за письмовими запитами інформацію, необхідну у справах про кримінальні правопорушення. Відповідна інформація (у тому числі й інформація з обмеженим доступом) може бути одержана з автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів та банків даних, держателем (адміністратором) яких є органи державної влади або органи місцевого самоврядування. Крім того, окремі організаційні аспекти реалізації права на інформацію розкриваються й у положеннях Інструкції з діловодства у центральному апараті ДБР, затвердженій Наказом Державного бюро розслідувань від 22.12.2020 № 859 (зі змінами) [28].

Що стосується Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ), умови здійснення права на інформацію його уповноважених осіб передбачено у статті 17 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України». На підставі норм зазначеного закону його службовці мають право витребувати та одержувати за запитами інформацію, необхідну для виконання обов’язків НАБУ, від інших правоохоронних та державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій. Така інформація може стосуватися не лише відкритого кримінального провадження, але й містити відомості про майно, доходи, видатки, фінансові зобов’язання осіб, які ними декларуються у встановленому законом порядку, відомості про використання коштів Державного бюджету України, розпорядження державним або комунальним майном. Крім того, за цією статтею службовцям НАБУ надається право безпосереднього (у тому числі автоматизованого) доступу до автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів та банків даних, держателем (адміністратором) яких є державні органи або органи місцевого самоврядування, а також право користуватися державними засобами зв’язку і комунікацій, мережами спеціального зв’язку та іншими технічними засобами. Подібно до вищезазначених правоохоронних органів, НАБУ реалізує досліджуване право також на підставі статті 93 КПК України. Водночас адвокати, аналізуючи наведені положення законодавства, вказують на проблему, що чинні нормативно-правові акти не надто детально регламентують питання направлення запитів НАБУ та надання відповіді на них [29]. Відповідно це несе ризик виникнення низки питань під час застосування норм на практиці.

Право працівників поліції отримувати інформацію за запитами тривалий час не було закріплено у положеннях профільного закону. Відповідна норма з’явилася лише у 2022 році, коли статтю 23 Закону України «Про Національну поліцію» [30] було доповнено вказівкою на таке повноваження шляхом внесення змін на підставі Закону України «Про внесення змін до законів України "Про Національну поліцію" та "Про Дисциплінарний статут Національної поліції України" з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану» [31]. Тож з 01 травня 2022 року – з дати набрання чинності цим законом – за поліцейськими легально закріплене право звертатися з письмовими запитами для безоплатного одержання від державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб державної форми власності інформації, яка є необхідною для виконання завдань та повноважень поліції (пункт 36 частини 1 статті 23). Відповідно в такий спосіб було виправлено недолік, пов’язаний з неповнотою правового регулювання статусу поліцейських.

Висновки. На підставі проведеного дослідження було встановлено, що нормативна регламентація здійснення публічними службовцями права на інформацію не позбавлена недоліків. Ці недоліки мають як змістовні, так і процедурні аспекти. Зокрема, до змістовних недоліків можна віднести такі: 1) некоректне позначення органів влади, які є суб’єктами правовідносин; 2) відсутність чітко прописаної процедури здійснення права на інформацію на рівні підзаконних нормативно-правових актів; 3) неузгодженість окремих підзаконних

нормативно-правових актів з положеннями профільних законів. Процедурними недоліками, притаманними українському законодавству, є: 1) відсутність впродовж тривалого часу нормативно-правової регламентації здійснення права на інформацію чи окремих його аспектів для певних категорій публічних службовців; 2) недостатня дієвість запроваджених механізмів здійснення права на інформацію на практиці. Існування цих недоліків вказує на потребу доопрацювання українського законодавства з метою виправлення зазначених проблем.

Список використаних джерел:

1. Без «години запитань»: як парламент комунікує з Кабміном під час війни? Лабораторія законодавчих ініціатив. 2023. URL: <https://parlament.org.ua/analytics/bez-godyny-zapytan-yak-parlament-komunikuye-z-kabminom-pid-chas-vijny/>. (дата звернення: 05.10.2024).
2. Впровадження внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України: Актуальний статус та потенціал впровадження. *Часопис «Парламент»*. 2022–2023. № 2. URL: <https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/08/chasopys-parliament-2-2022-2023-ali.pdf>. (дата звернення: 05.10.2024).
3. Ілюзія контролю: як проходить «година запитань до уряду» під час війни. *ЧЕСНО*. 2024. URL: <https://www.chesno.org/post/6066/>. (дата звернення: 05.10.2024).
4. Депутатський запит як дзеркало Київради. INTEGRITY.UA. 2019. URL: <https://integrityua.ngo/deputatskyi-zapyt-iak-dzerkalo-kyiv rady/>. (дата звернення: 05.10.2024).
5. Реформа законодавства щодо статусу народного депутата України й етичних стандартів депутатської діяльності. *Опора*. 2023. URL: <https://www.oporaua.org/parliament/reforma-zakonodavstva-shhodo-statusu-narodnogo-deputata-ukrayini-y-etichnih-standartiv-deputats-koyi-diyal-nosti-24919>. (дата звернення: 05.10.2024).
6. Словська І. Є. «Година запитань до Уряду» як форма реалізації контрольної функції парламенту України. *Держава і право*. 2011. Випуск 54. С. 177–183. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/64082/28-Slovskaya.pdf?sequence=1>. (дата звернення: 05.10.2024).
7. Словська І. Є. Депутатський запит як форма реалізації контрольної функції парламенту (за законодавством України). *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2011. № 4. С. 53–57.
8. Барабаш Ю. Г. Парламентський контроль в Україні: проблеми теорії та практики : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Х., 2003. С. 135–138.
9. Майданник О. О. Теоретичні проблеми контрольної функції парламенту України: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.02. К., 2008. С. 339–340.
10. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>. (дата звернення: 06.10.2024).
11. Проект Закону про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України щодо розміщення тексту депутатського запиту від 13.02.2013 № 2285. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45752. (дата звернення: 06.10.2024).
12. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо розміщення тексту депутатського запиту від 25.09.2015 № 3182. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56623. (дата звернення: 06.10.2024).
13. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо розміщення тексту депутатського запиту та відповіді на нього від 09.10.2015 № 3182-1. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56751. (дата звернення: 06.10.2024).
14. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо порядку внесення депутатського запиту) від 06.04.2017 № 6302. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61520. (дата звернення: 06.10.2024).
15. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо порядку внесення депутатського запиту) від 04.09.2019 № 2057. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=6660. (дата звернення: 06.10.2024).

16. Про внесення змін до деяких законів України щодо внесення депутатських запитів : Закон України від 17.10.2019 № 206-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/206-20#n11>. (дата звернення: 06.10.2024).
17. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>. (дата звернення: 06.10.2024).
18. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>. (дата звернення: 06.10.2024).
19. Стенограми пленарних засідань. Одинадцята сесія Верховної Ради України IX скликання. URL: <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/83>. (дата звернення: 06.10.2024).
20. Стенограми пленарних засідань. Дванадцята сесія Верховної Ради України IX скликання. URL: <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/84>. (дата звернення: 06.10.2024).
21. Стенограми пленарних засідань. Десята сесія Верховної Ради України IX скликання. URL: <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/82>. (дата звернення: 06.10.2024).
22. Про статус депутатів місцевих рад : Закон України від 11.07.2002 № 93-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15#Text>. (дата звернення: 06.10.2024).
23. Про Регламент Київської міської ради : Рішення Київської міської ради від 4 листопада 2021 року № 3135/3176. URL: <https://kmr.gov.ua/uk/content/reglament-kyuyivrady>. (дата звернення: 06.10.2024).
24. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 14.12.2022 у справі № 810/122/18. URL: <https://opendatabot.ua/court/107904591-39433e2635502c6858b21e059a7c9974>. (дата звернення: 06.10.2024).
25. Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>. (дата звернення: 12.10.2024).
26. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. (дата звернення: 12.10.2024).
27. Горобець О. Запити правоохоронних органів під час воєнного стану. 2022. URL: https://legalhouse.group/wp-content/uploads/2022/07/zapiti-pravoohoronnih-organiv_Gorobets.docx. (дата звернення: 12.10.2024).
28. Інструкція з діловодства у центральному апараті Державного бюро розслідувань, затверджена Наказом Державного бюро розслідувань від 22.12.2020 № 859 (зі змінами). URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/documents/instrukciya-z-dilovodstva-zi-zminami-vid-25.05.2021.pdf>. (дата звернення: 12.10.2024).
29. Слободян Б. Запит про надання інформації від НАБУ: поради адвоката. 2020. URL: <https://equity.law/press-center/publications/986.html>. (дата звернення: 13.10.2024).
30. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. (дата звернення: 13.10.2024).
31. Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2123-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#n34>. (дата звернення: 13.10.2024).

ОКСЮТЕНКО К. В.,

докторант

(Інститут держави і права

імені В. М. Корецького

Національної академії наук України)

УДК 342.9 (477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.31>

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Наукова публікація присвячена аналізу історіографії та методології дослідження адміністративно-правового забезпечення розвитку електронного урядування в умовах євроінтеграції.

За результатами дослідження наукових праць, публікацій у фахових виданнях виділяються два основні етапи розвитку історіографії обраної теми дослідження. Зазначається, що перший етап пов'язаний із технологічною революцією, стрімким поширенням Інтернет, комп'ютеризацією системи органів публічної адміністрації та відповідною цифровізацією діловодства, надання адміністративних послуг тощо (початок 2000-х років). Другий етап пов'язаний із суттєвою активізацією євроінтеграційних процесів після Революції Гідності 2014 року, ратифікацією Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, якою безпосередньо передбачена адаптація національного законодавства до права ЄС, включаючи адміністративно-правове забезпечення електронного урядування.

В цілому дослідження історіографії обраної теми дозволило виявити тенденцію щодо активізації наукових досліджень різних аспектів правового забезпечення розвитку електронного урядування.

Серед методів дослідження адміністративно-правового забезпечення розвитку електронного урядування основну увагу приділено методу діалектики, прийомам соціологічного методу, системному та структурно-функціональному методам дослідження, а також спеціально-юридичним методам дослідження: формально-юридичному, методам порівняльного правознавства та юридичного моделювання. Підкреслюється необхідність використання всіх провідних наукових підходів в процесі дослідження адміністративно-правового забезпечення розвитку електронного урядування: антропоцентричного, цивілізаційного, історико-правового, телеологічного та синергетичного.

Сформульовано пропозиції щодо удосконалення методології дослідження адміністративно-правового забезпечення розвитку електронного урядування в умовах євроінтеграції, а саме поєднання методології порівняльного правознавства та синергетичного наукового підходу.

Ключові слова: електронне урядування, історіографія, методологія, теоретичні засади, публічне адміністрування, цифровізація, штучний інтелект, діалектика, синергетика.

Oksyutenko K. V. Historiography and methodology of the study of administrative and legal ensuring the development of electronic government in the conditions of European integration

The scientific publication is devoted to the analysis of the historiography and research methodology of administrative and legal support for the development of electronic governance.

According to the results of the research of scientific works, publications in professional publications, two main stages of the development of the historiography of the selected research topic are distinguished. It is noted that the first stage is related to the technological revolution, the rapid spread of the Internet, the computerization of the system of public administration bodies and the corresponding digitalization of office management, the provision of administrative services, etc. (early 2000s). The second stage is related to the significant activation of European integration processes after the Revolution of Dignity in 2014, the ratification of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand, which directly provides for adaptation national legislation to EU law, including administrative and legal provision of e-government.

In general, the study of the historiography of the chosen topic made it possible to reveal a trend towards the activation of scientific research on various aspects of legal support for the development of e-government.

Among the research methods of administrative and legal support for the development of e-governance, the main attention is paid to the method of dialectics, systemic and structural-functional research methods, as well as special legal research methods: formal-legal, methods of comparative jurisprudence and legal modeling. The need to use all leading scientific approaches in the process of researching administrative and legal support for the development of e-government is emphasized: anthropocentric, civilizational, historical-legal, teleological and synergistic.

Proposals for improving the methodology of the study of administrative and legal support for the development of e-governance in the conditions of European integration are formulated, namely the combination of the methodology of comparative jurisprudence and the synergistic scientific approach.

Key words: *electronic governance, historiography, methodology, theoretical foundations, public administration, digitalization, artificial intelligence, dialectics, synergy.*

Актуальність теми. Змістовне дослідження будь-якої теми передбачає аналіз її історіографії та визначення методології наукового пошуку, яка буде застосовуватись автором. Дослідження історіографії дозволяє визначити стан та ступінь наукової розробленості теми, проаналізувати здобуток юридичної науки у певній сфері суспільних відносин та визначити перспективні напрями подальших наукових пошуків. Водночас визначення методології, яка буде використовуватись в процесі дослідження, дозволяє виокремити той методологічний інструментарій, який допоможе досягти мети та виконати основні завдання дослідження в оптимальні строки та з найбільшою ефективністю.

Отже, аналіз історіографії та методології дослідження адміністративно-правового забезпечення розвитку електронного урядування має як теоретичне, так і практичне значення для розвитку юридичної науки та визначення перспективних напрямів удосконалення чинного національного законодавства у даній сфері суспільних відносин.

Різні аспекти правового забезпечення електронного урядування завжди були в центрі уваги науковців. Із останніх наукових праць, пов'язаних із темою даної публікації слід виділити роботи Д. Біленької, М. Бабик, О. Берназюка, М. Віхляєва, О. Гунбіної, Т. Ковальнової,

О. Комарова, А. Краковської, Т. Коломоець, Р. Мельника, А. Омельченка, Р. Стефанчука, В. Пилипчука, І. Тищенкої, В. Цимбалюка, С. Чукут та інших науковців.

Проте історіографія та методологія дослідження адміністративно-правового забезпечення розвитку електронного урядування ще не були предметом окремого наукового аналізу, що актуалізує підготовку даної публікації.

Постановка завдання. Метою наукової публікації є аналіз історіографії та методології дослідження адміністративно-правового забезпечення розвитку електронного урядування в умовах євроінтеграції.

Методологія даної публікації включає філософські, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи дослідження. Враховуючи тему публікації, більшою мірою використовуються системний та структурно-функціональний методи дослідження, а також прийоми логіки: аналіз, синтез, дедукція та індукція. Також в процесі дослідження використовуються такі наукові підходи як цивілізаційний, антропоцентричний, телеологічний та синергетичний.

Результати дослідження. Кінець 90-их років минулого століття та початок 2000-х років ознаменувався технологічною революцією, яка проявилась у формі комп'ютеризації майже всіх сфер суспільних відносин, різкому збільшенні користувачів Інтернет, цифровізації системи органів публічної адміністрації та їх поступовому переході на електронний документообіг.

Вищеназвані процеси потребували належного адміністративно-правового забезпечення, що поставило перед науковцями завдання розробити належну теоретико-методологічну основу розвитку інформаційного суспільства, цифровізації публічно-правових відносин, протидії інформаційним загрозам тощо.

Серед наукових праць того періоду варто виділити публікації Б. Кормича «Інформаційна безпека: організаційно-правові основи» [1], М. Швеця, Р. Калужного, В. Гавловського та В. Цимбалюка «Інформаційне законодавство України: концептуальні основи формування» [2], В. Лавриненка «Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності органів державної влади» [3], В. Гавловського, В. Гриценка та В. Цимбалюка «Організаційно-правові питання формування державної інформаційної політики в Україні» [4].

Окрему увагу дослідженню сутності електронного уряду та принципів його організації приділила С. Чукут [5]. Також під її керівництвом та за її участю було досліджено вітчизняний і зарубіжний досвід впровадження електронного урядування [6; 7].

Також на увагу заслуговує дослідження особливостей впровадження світового досвіду електронного урядування із застосуванням портальних технологій, яке провів П. Клімущин [8].

Таким чином, перший етап формування історіографії адміністративно-правового забезпечення розвитку електронного урядування пов'язаний із технологічною революцією, стрімким поширенням Інтернет (збільшення кількості користувачів всесвітньої мережі у геометричній прогресії), комп'ютеризацією системи органів публічної адміністрації та відповідною цифровізацією діловодства, надання адміністративних послуг тощо.

Наступним етапом наукових пошуків у вказаній сфері став період, який почався після Революції Гідності. Він пов'язаний із активізацією євроінтеграційних процесів та необхідністю адаптації національного законодавства до права ЄС, включаючи адміністративно-правове забезпечення розвитку електронного урядування.

Так, у 2016 році виходить монографія А. Барікової «Електронна держава: нова ефективність урядування», присвячена цифровізації публічного управління [9].

На увагу заслуговує докторська дисертація О. Берназюка на тему «Цифрові технології у праві: тенденції та перспективи розвитку» [10]. За результатами проведеного дослідження О. Берназюк зазначає, що складовими елементами інформаційного суспільства є електронне урядування, електронний уряд, електронна демократія, електронний суд тощо. Він також формулює авторське визначення електронного урядування як форми організації публічного управління, яка характеризується застосуванням цифрових (інформаційно-комп'ютерних) технологій на кожному рівні та етапі такого управління. Електронний уряд,

на думку О. Берназюка, є більш вузьким поняттям, яке означає інфраструктурне забезпечення електронного урядування, тобто систему взаємозв'язків між інститутами публічного управління, юридичними та фізичними особами, засновану на використанні цифрових технологій [10, с. 21–22].

Також слід виділити публікації у періодичних виданнях В. Куйбіди, О. Карпенка та В. Наместник «Цифрове врядування в Україні: базові дефініції понятійно-категоріального апарату» [11], М. Лахижі «Діджиталізація в Україні: поняття, проблеми, перспективи та завдання публічного управління» [12], Н. Литвин та Л. Крупної «Діджиталізація як засіб підвищення відкритості, прозорості та ефективності діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо надання електронних послуг» [13], І. Лопушинського ««Цифровізація» як основа державного управління на шляху трансформації та реформування українського суспільства» [14].

На окрему увагу заслуговує колективна монографія «Цифрова трансформація публічного управління» [15].

Одним із актуальних напрямів розвитку електронного урядування є подальша цифровізація надання адміністративних послуг. Вказаній тематиці присвятили свої публікації Т. Ковальова та О. Гунбіна «Правові проблеми надання адміністративних послуг з використанням інтернет-технологій» [16], А. Краковська та М. Бабик «Цифровізація адміністративних послуг в Україні: проблеми та перспективи розвитку» [17], Ю. Мохова «Оцінка діяльності центрів надання адміністративних послуг в умовах цифровізації України» [18], Н. Петренко та Л. Машковська «Цифровізація державних адміністративних послуг в Україні: нормативно-правові аспекти» [19], І. Тищенко «Адміністративні процедури надання електронних публічних послуг публічною адміністрацією в Україні» [20].

Для ефективного розвитку електронного урядування в умовах євроінтеграції ключове значення має захист персональних даних на рівні європейських стандартів. У зв'язку із цим слід відзначити публікацію В. Пилипчука та В. Брижка «Трансформація системи захисту персональних даних та приватності в контексті євроінтеграції України» [21].

Правовому забезпеченню розвитку інформаційних технологій присвячена публікація Р. Стефанчука «Інформаційні технології та право: quo vadis?» [22].

В контексті теми дослідження також слід відзначити колективні монографії: «Цифрове врядування», за редакцією О. Карпенка [23], та ««Цифрова Україна»: конституційно-правова модель», за редакцією Р. Стефанчука [24].

До окремої групи слід віднести публікації, присвячені правовому забезпеченню електронного урядування в частині цифровізації судочинства. Це, зокрема, наукові праці В. Антонока «Елементи діджиталізації адміністративного судочинства України» [25], А. Заїкіна «Дігіталізація судової влади: теоретико-правовий аспект» [26], А. Каламайка «Цифровізація правосуддя та доступ до правосуддя під час COVID» [27], С. Обрусної, І. Іванової та В. Чубань «Проблеми адміністративно-правового забезпечення електронного суду в Україні в умовах пандемії Covid-19» [28].

Розглядаючи адміністративно-правове забезпечення розвитку електронного урядування на регіональному рівні слід відзначити наукові публікації О. Комарова, присвячені адміністративно-правовому статусу суб'єктів здійснення цифрової трансформації регіону [29] та електронному документообігу як напрямку цифровізації управлінської діяльності Київської міської державної адміністрації [30].

Наведені вище наукові праці звичайно не відображають всієї палітри досліджень, присвячених різним аспектам електронного урядування. Проте, навіть проаналізовані в даній публікації дослідження вітчизняних науковців дають право зробити висновок про суттєву активізацію наукових пошуків у сфері правового забезпечення розвитку електронного урядування та використання інформаційних технологій в сучасній системі публічного управління.

Аналізуючи методологію дослідження адміністративно-правового забезпечення розвитку електронного урядування слід відзначити, що для повного та змістовного розкриття

обраної теми необхідно використовувати всі відомі філософські, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи дослідження.

Так, закон переходу кількісних змін у якісні, як один із фундаментальних законів діалектики, дозволяє простежити еволюцію електронного урядування та його адміністративно-правового забезпечення (системні реформи, включаючи прийняття великої кількості нормативно-правових актів у сфері цифровізації публічного управління, дозволили побудувати якісну сучасну систему електронного урядування в Україні).

Закон єдності та боротьби протилежностей дозволяє розкрити питання переходу на електронний документообіг в діяльності органів публічної адміністрації з одночасним використанням паперового документообігу в значних обсягах. Традиції бюрократії, з якими пов'язані величезні потоки паперових документів, важко піддаються трансформації і на практиці від виконавців завдань керівництво часто вимагає формування як електронних, так і паперових документів. Ці протилежності (електронний та паперовий документообіг) і конкурують, і взаємодіють одночасно, що вимагає від суб'єктів владних повноважень більш рішучих дій щодо переходу на цифрові форми взаємодії та використання паперового документообігу лише у виключних випадках, прямо передбачених законом.

Прийом «заперечення заперечення» використовується в тих випадках, коли з початку ми заперечуємо переваги електронного уряду та електронної демократії, але потім заперечуємо своє власне заперечення, аргументуючи очевидні переваги електронного урядування у порівнянні з традиційним.

Принцип об'єктивності вимагає від дослідника використання лише перевірених, верифікованих фактів, результатів репрезентативних соціологічних досліджень, офіційних текстів нормативно-правових актів тощо. В свою чергу дотримання принципу історизму спонукає дослідника враховувати історичні факти, події, які передували тим або іншим правовим процесам, реформам, законодавчим ініціативам та супроводжували їх в процесі реалізації. Наприклад, необмежена свобода дій учасників правовідносин в Інтернет на початку його існування була зумовлена тим, що суб'єкти владних повноважень ще не усвідомлювали які загрози несе з собою неконтрольоване поширення будь-якої інформації у всесвітній павутині. Так само перші спроби електронного урядування часто лише ускладнювали роботу органів публічної адміністрації, проте із удосконаленням цифрових інструментів та їх адміністративно-правового забезпечення все більше користувачів почали розуміти та відчувати переваги електронного урядування у порівнянні із традиційним (швидкість та зручність візування та пересилання документів в електронній формі, надання адміністративних послуг в електронній формі тощо).

Серед загальнонаукових методів дослідження обраної теми більшою мірою використовуються прийоми логіки (аналіз, синтез, дедукція та індукція), а також системний та структурно-функціональний методи дослідження (це стосується зокрема систематизації нормативно-правових актів, якими врегульовано різні аспекти розвитку електронного урядування). Для повноти дослідження теоретичних засад адміністративно-правового забезпечення електронного урядування важливо також використовувати прийоми соціології та інструментарій статистики. Опитування громадян та суб'єктів владних повноважень дозволяє виявити реальні потреби щодо перспективних напрямів удосконалення електронного урядування та його адміністративно-правового забезпечення. Наприклад, встановити – які саме адміністративні послуги в цифровому форматі бажають отримувати користувачі, які сервіси та ресурси бажають бачити на офіційних веб-сайтах органів публічної адміністрації тощо.

Спеціально-юридичні методи дослідження природно використовуються для аналізу правової проблематики розвитку електронного урядування. Так, формально-юридичний метод як похідний від аксіоматичного методу дослідження, дозволяє визначити чіткі юридичні аксіоми, характерні для правової матерії – рівність всіх перед законом, верховенство визнаного міжнародного права над національним тощо. Методологія порівняльного правознавства дозволяє дослідити та запозичити найкращий позитивний досвід зарубіжних країн у сфері адміністративно-правового забезпечення електронного урядування. Метод

юридичного моделювання в свою чергу дозволяє сформулювати актуальні пропозиції щодо удосконалення чинного національного законодавства та відповідної юридичної практики.

Окрім перелічених відомих методів дослідження правових явищ та процесів необхідно повною мірою використовувати різноманітні наукові підходи, серед яких: цивілізаційний, антропологічний, телеологічний, синергетичний тощо.

Так, метод синергетики дозволяє розглядати електронне урядування як самостійну організовану систему суспільних відносин у сфері публічного управління у цифровому форматі; систему, яка прагне удосконалення та розвивається завдяки синергетиці всіх її складових, елементів, які взаємодіють між собою та доповнюють один одного.

Телеологічний науковий підхід дозволяє чітко визначити цілі адміністративно-правового забезпечення електронного урядування – максимальний перехід на електронний документообіг в діяльності органів публічної адміністрації, спрощення та оптимізація порядку надання цифрових адміністративних послуг, удосконалення взаємодії між органами публічної адміністрації та населенням (розвиток електронної демократії) тощо.

Антропологічний підхід дозволяє орієнтуватися в процесі розробки перспективних правових реформ на інтереси простої людини, ставити перед органами публічної адміністрації ключове завдання – забезпечити засобами електронного урядування високий рівень реалізації та захисту прав і свобод людини.

Цивілізаційний науковий підхід вказує на необхідність враховувати в процесі дослідження та формулювання пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства особливості національної правосвідомості та правової культури, національні правові традиції та звичаї, сформовані в процесі розвитку кожної унікальної цивілізації. Так, сліпе, автоматичне запозичення зарубіжного досвіду у сфері адміністративно-правового забезпечення електронного урядування без урахування національних правових традицій та звичаїв може призвести до негативного сприйняття тих або інших новел електронного урядування національною спільнотою, конфлікту публічних та приватних інтересів учасників відповідних правовідносин.

Висновки. Аналіз наукових публікацій та монографічних досліджень, присвячених різним аспектам адміністративно-правового забезпечення розвитку електронного урядування дозволяє зробити висновок про те, що в історіографії обраної теми дослідження можна умовно виділити два основні етапи еволюції наукового пошуку. Так, перший етап пов'язаний із технологічною (науково-технічною) революцією, стрімким поширенням Інтернет, комп'ютеризацією системи органів публічної адміністрації та відповідною цифровізацією діловодства, надання адміністративних послуг тощо (кінець 90-х, початок 2000-х років). Другий етап пов'язаний із суттєвою активізацією євроінтеграційних процесів після Революції Гідності 2014 року, а також ратифікацією Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, якою безпосередньо передбачена адаптація національного законодавства до права ЄС, включаючи адміністративно-правове забезпечення електронного урядування.

Аналіз історіографії також дозволив виявити тенденцію щодо суттєвої активізації наукових досліджень різних аспектів правового забезпечення розвитку електронного урядування в останні роки.

Систематизація методології дослідження дозволяє зробити висновок про необхідність застосування як відомих філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів дослідження, так і різних наукових підходів: антропологічного, телеологічного, цивілізаційного, синергетичного тощо.

Перспективним напрямом удосконалення методології дослідження адміністративно-правового забезпечення розвитку електронного урядування в умовах євроінтеграції є поєднання методології порівняльного правознавства та синергетичного наукового підходу, що дозволить запозичити найкращий та перевірений зарубіжний досвід у даній сфері суспільних відносин, сформулювати пропозиції щодо побудови ефективної національної

моделі електронного урядування з урахуванням європейських стандартів публічного управління із використанням цифрових технологій.

Перспектива подальшого дослідження даної теми обумовлена необхідністю аналізу норм чинного національного законодавства, якими врегульовані різні аспекти електронного урядування з метою формулювання пропозицій щодо внесення змін до чинних нормативно-правових актів, прийняття перспективного законодавства та удосконалення юридичної практики у даній сфері суспільних відносин.

Список використаних джерел:

1. Кормич Б.А. Інформаційна безпека: організаційно-правові основи. К. : Кондор, 2004. 384 с.
2. Швець М., Калюжний Р., Гавловський В., Цимбалюк В. Інформаційне законодавство України: концептуальні основи формування. *Право України*. 2001. № 7. С. 88–91.
3. Лавріненко В. Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності органів державної влади. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2003. № 1. С. 502–507.
4. Гавловський В., Гриценко В., Цимбалюк В. Організаційно-правові питання формування державної інформаційної політики в Україні. *Науковий вісник. Збірник наукових праць Академії державної податкової служби України*. 2002. № 3 (17). С. 177–182.
5. Чукут С. Сутність електронного уряду та принципи його організації. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2003. №2. С. 429–433.
6. Чукут С.А. Зарубіжний досвід упровадження електронного урядування / Камінська Т., Каменський А., Пасічник М. та ін.; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. С.А. Чукут. К., 2008. 200 с.
7. Вітчизняний і зарубіжний досвід впровадження електронного урядування / Збірник матеріалів науково-практичної конференції; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. С.А. Чукут, канд. наук з держ. упр. О.В. Загвойської. К., 2008. 1128 с.
8. Клімушин П.С. Особливості впровадження світового досвіду електронного урядування із застосуванням порталних технологій. *Державне будівництво*. 2010. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2010_1_43
9. Барікова А.А. Електронна держава: нова ефективність урядування : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 224 с.
10. Берназюк О.О. Цифрові технології у праві: тенденції та перспективи розвитку: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Ужгород, 2021. 34 с.
11. Куйбіда В.С., Карпенко О.В., Карпенко О.В., Наместнік В.В. Цифрове урядування в Україні: базові дефініції понятійно-категоріального апарату. *Вісник НАДУ. Серія «Державне управління»*. 2018. № 1. С. 5–11.
12. Лахижа М.І. Діджиталізація в Україні: поняття, проблеми, перспективи та завдання публічного управління. *Науковий вісник: Державне управління*. 2020. № 2(4). С. 202–213.
13. Литвин Н.А., Крупнова Л.В. Діджиталізація як засіб підвищення відкритості, прозорості та ефективності діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо надання електронних послуг. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2020. Вип. 3. С. 69–76.
14. Лопушинський І.П. «Цифровізація» як основа державного управління на шляху трансформації та реформування українського суспільства. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2018. № 2. URL: http://el-zbirn-du.at.ua/2018_2/20.pdf.
15. Цифрова трансформація публічного управління: колект. монографія / О.В. Карпенко та ін.; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ: НАДУ, 2020. 254 с.
16. Ковальова Т.В., Гунбіна О.В. Правові проблеми надання адміністративних послуг з використанням інтернет-технологій. *Наукові перспективи. Серія «Право»*. 2021. № 9 (15). С. 260–271. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/download/483/486>.

17. Краковська А.Є., Бабик М.К. Цифровізація адміністративних послуг в Україні: проблеми та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2022. Випуск 70. С. 329–334.
18. Мохова Ю.Л. Оцінка діяльності центрів надання адміністративних послуг в умовах цифровізації України. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2021. № 2 (29). С. 22–28. URL: <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2021/2/6.pdf>.
19. Петренко Н.О., Машковська Л.О. Цифровізація державних адміністративних послуг в Україні: нормативно-правові аспекти. *Розбудова держави і права: питання теорії та конституційної практики*. 2020. № 2. С. 112–119. URL: http://pravosuspilstvo.org.ua/archive/2020/2_2020/part_1/20.pdf.
20. Тищенко І.О. Адміністративні процедури надання електронних публічних послуг публічною адміністрацією в Україні. *Форум права. Юридичний форум*. 2017. № 2. С. 124–129. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2017_2_21.pdf
21. Пилипчук В.Г., Брижко В.М. Трансформація системи захисту персональних даних та приватності в контексті євроінтеграції України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 3(90). С. 36–50.
22. Стефанчук Р. Інформаційні технології та право: quo vadis? *Право України*. 2018. № 1. С. 30–50.
23. Цифрове врядування: монографія / О.В. Карпенко та ін.; за ред. д-ра наук з держ. упр., доц. Карпенка Олександра Валентиновича; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Каф. інформ. політики та цифр. технологій. Київ: Ідея Принт, 2020. 336 с.
24. «Цифрова Україна»: конституційно-правова модель / Р.О. Стефанчук та ін.; за ред.: Р.О. Стефанчук та ін.; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. Київ: Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 2021. 687 с.
25. Антонюк В.В. Елементи діджиталізації адміністративного судочинства України. *Діджиталізація та права людини: збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (м. Хмельницький, 30 берез. 2021 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 9–12.
26. Заїкін А.П. Дігіталізація судової влади: теоретико-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Харків, 2021. 197 с.
27. Каламайко А.Ю. Цифровізація правосуддя та доступ до правосуддя під час COVID. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 14. С. 98–108.
28. Обрусна С.Ю., Іванова І.В., Чубань В.С. Проблеми адміністративно-правового забезпечення електронного суду в Україні в умовах пандемії Covid-19. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 196–199.
29. Комаров О.В. Адміністративно-правовий статус суб'єктів здійснення цифрової трансформації регіону. *Юридична наука*. 2020. 12 (114). С. 122–128. URL: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-114-12.15>
30. Комаров О.В. Електронний документообіг як напрям цифровізації управлінської діяльності Київської міської державної адміністрації. *Юридична наука*. 2020. 11 (113). С. 110–115. URL: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-113-11.15>

ПАВЛЮХ Б. Я.,

аспірант кафедри адміністративного
права, інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін
(Київський університет
інтелектуальної власності та права
Національного університету
«Одеська юридична академія»)

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.32>

ПОНЯТТЯ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ

В статті визначено, що публічне адміністрування у сфері лісового господарства в Україні – це системна діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, спрямована на забезпечення охорони, захисту, відтворення та раціонального використання лісів, реалізацію державної політики у сфері лісового господарства, надання адміністративних послуг у сфері лісового господарства та здійснення державного контролю у сфері лісового господарства. Основними функціями публічного адміністрування у сфері лісового господарства України є: формування та реалізація державної політики у сфері лісового господарства; забезпечення охорони, захисту, відтворення та раціонального використання лісів; здійснення державного контролю у сфері лісового господарства; надання адміністративних послуг у сфері лісового господарства. Для вдосконалення публічного адміністрування у сфері лісового господарства в Україні необхідно: розробити та прийняти нову Лісову стратегію України на період до 2030 року; вдосконалити законодавство у сфері лісового господарства; створити електронну систему надання адміністративних послуг у сфері лісового господарства; провести навчання та підвищення кваліфікації працівників органів публічного адміністрування у сфері лісового господарства; забезпечити ширше залучення громадськості до процесу прийняття управлінських рішень у сфері лісового господарства. Впровадження цих рекомендацій дозволить: підвищити ефективність управління лісовими ресурсами України; збільшити прозорість та підзвітність органів публічного адміністрування; забезпечити ширше залучення громадськості до процесу прийняття управлінських рішень; зберегти та примножити лісові ресурси України для майбутніх поколінь. Ефективне публічне адміністрування цієї сфери дозволить реалізувати цей потенціал та забезпечити стале використання лісових ресурсів на благо всієї країни.

Ключові слова: державні органи, лісове господарство, публічне адміністрування, управління, реформування, корпоратизація, функції.

Pavliukh B. Ya. The concept of public administration in the field of forestry in Ukraine

The article defines that public administration in the field of forestry in Ukraine is a systematic activity of state authorities, local self-government bodies and their officials, aimed at ensuring the protection, protection, reproduction and rational use of forests, the implementation of state policy in the field of forestry, provision

of administrative services in the field of forestry and implementation of state control in the field of forestry. The main functions of public administration in the field of forestry in Ukraine are: formation and implementation of state policy in the field of forestry; ensuring protection, protection, reproduction and rational use of forests; implementation of state control in the field of forestry; provision of administrative services in the field of forestry. To improve public administration in the field of forestry in Ukraine, it is necessary to: develop and adopt a new Forest Strategy of Ukraine for the period up to 2030; to improve legislation in the field of forestry; create an electronic system for providing administrative services in the field of forestry; conduct training and advanced training of employees of public administration bodies in the field of forestry; ensure wider involvement of the public in the process of management decision-making in the field of forestry. The implementation of these recommendations will allow: to increase the efficiency of management of forest resources of Ukraine; increase transparency and accountability of public administration bodies; ensure wider involvement of the public in the process of making management decisions; preserve and increase forest resources of Ukraine for future generations. Effective public administration of this area will allow us to realize this potential and ensure the sustainable use of forest resources for the benefit of the entire country.

Key words: *state body, forestry, public administration, management, reform, corporatization, functions.*

Актуальність дослідження. Лісове господарство України відіграє важливу роль у забезпеченні екологічної безпеки країни, збереженні біорізноманіття та розвитку економіки. Ефективне управління лісовими ресурсами потребує чіткої системи публічного адміністрування, яка ґрунтується на принципах законності, публічності, підзвітності та ефективності. Недостатня прозорість та ефективність публічного адміністрування у цій сфері може призвести до нераціонального використання ресурсів, погіршення екологічного стану лісів і порушення законодавства.

Загалом, лісове господарство в Україні є економічно важливою галуззю, яка забезпечує зайнятість у сільських районах, розвиток деревообробної промисловості та сприяє експортному потенціалу країни. Водночас, непрозорість механізмів управління та корупційні ризики стають значними перешкодами для її сталого розвитку. У зв'язку з цим наразі актуальним завданням для органів публічного адміністрування є розробка та впровадження сучасних інструментів публічного адміністрування, які сприятимуть підвищенню ефективності управлінських процесів і контролю за використанням лісових ресурсів.

Крім того, інтеграція України до європейських та міжнародних інституцій ставить перед державою завдання адаптації національного законодавства та управлінських практик до європейських стандартів. Це стосується і сфери лісового господарства, де необхідно забезпечити відповідність нормам сталого розвитку, екологічного права та вимогам міжнародних договорів. У цьому контексті важливо осмислити, як публічне адміністрування може допомогти ефективніше реалізувати ці зобов'язання та сприяти інтеграції до європейської системи охорони природних ресурсів.

Таким чином, дослідження поняття публічного адміністрування у сфері лісового господарства в Україні є актуальним, оскільки воно сприяє вирішенню сучасних екологічних, економічних та правових викликів, стоїть на шляху до підвищення ефективності управління лісовими ресурсами та забезпечення їх сталого використання.

Огляд останніх досліджень і публікацій. До проблематики публічного адміністрування у сфері лісового господарства в Україні звертали свою увагу Авер'янов В., Андрейцев В., Андрійко О., Битяк Ю., Бородин І., Біднячук С., Бобко А., Галуцько В., Глобенко І., Голосніченко П., Голян В., Додін Є., Довгий Т., Дребот О., Зіновчук Н., Калюжний Р., Ківалов С., Коваль Я., Лавров В., Лакида П., Мельник С., Мішенін Є., Мордовець А., Пил В.,

Синякевич І., Фурдичка О., Шубало О. та інші. Однак, вище зазначені вчені доторкалися даної проблематики лише побічно, досліджуючи лише суміжні та дотичні поняття.

Формулювання цілей статті. *Мета статті* полягає в тому щоб на основі аналізу теорії адміністративного права та діючого законодавства розкрити тему поняття публічного адміністрування у сфері лісового господарства в Україні.

Виклад основних положень. Нагасв В., вважає що під терміном «адміністрування» застосовується переважно, організаційно-розпорядчий метод державного управління, який використовується органами державної влади. Іншими словами, адміністрування – бюрократичний метод управління суспільством, що ґрунтується на силі та авторитеті влади, тобто в наказах, постановах, розпорядженнях, вказівках та інструкціях. Цей метод є специфічним та його переважно використовують виконавчі органи влади в особі державних службовців. Тобто, адміністрування – це дії державних службовців у частині надання громадянам країни послуг щодо чинного законодавства. Відповідно до цього, публічне адміністрування – це метод управління, який з одного боку забезпечує надання суспільству послуг щодо законодавства, з іншого боку – реалізацію обраного типу політики, яку втілюють державні службовці, яким було делеговано повноваження під час волевиявлення народу на виборах, як в межах країни так і закордоном, у всіх напрямках її прояву [1].

Галунько В., вважає що публічна влада – це здатність публічних суб'єктів впливати на суспільні відносини між людьми з приводу організації їхньої сумісної діяльності на основі реалізації публічного інтересу. Публічне адміністрування – це вид управлінської діяльності державних органів і посадових осіб, що спрямований на забезпечення виконання законів, регулювання суспільних відносин та надання суспільних послуг громадянам [2].

Таким чином, у контексті лісового господарства публічне адміністрування передбачає здійснення державного контролю за використанням, охороною та відтворенням лісових ресурсів, а також координацію діяльності різних суб'єктів лісових відносин.

Відповідно до статті 1 Лісового кодексу України, лісове господарство – це тип природних комплексів (екосистема), у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище. Ліси України є її національним багатством і за своїм призначенням та місцезнаходженням виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні, інші функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах. Усі ліси на території України, незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них, становлять лісовий фонд України і перебувають під охороною держави [3].

Крім того, основним органом публічної адміністрації у сфері координації лісових відносин є Кабінет Міністрів України: 1) забезпечує реалізацію державної політики у сфері лісових відносин; 2) спрямовує та координує діяльність органів виконавчої влади щодо організації охорони, захисту, використання та відтворення лісів; 3) забезпечує розроблення та виконання загальнодержавних програм з охорони, захисту, використання та відтворення лісів; 4) затверджує державні програми з охорони, захисту, використання та відтворення лісів; 5) передає у власність, надає у постійне користування для нелісогосподарських потреб земельні лісові ділянки, що перебувають у державній власності; 7) приймає рішення про обмеження або тимчасове припинення діяльності підприємств, установ та організацій у разі порушення ними природоохоронного та лісового законодавства; 8) вирішує інші питання у сфері лісових відносин відповідно до Конституції України та закону [3].

Відповідно до вищезазначеного, лісове господарство України є важливою частиною екосистеми країни та національним багатством, яке виконує численні функції: водоохоронні, захисні, оздоровчі, рекреаційні та інші. Ліси відіграють ключову роль у підтримці екологічної рівноваги та задоволенні потреб суспільства в природних ресурсах. Державна охорона лісів є важливим завданням, що здійснюється через систему публічного адміністрування, де

головним координатором є Кабінет Міністрів України. Державна політика в галузі лісових відносин спрямована на захист, відтворення та раціональне використання лісових ресурсів, що є важливою умовою сталого розвитку країни. З метою збереження лісів та їх раціонального використання держава контролює виконання програм охорони лісів, координує діяльність органів влади, а також вживає заходів щодо порушників природоохоронного законодавства.

Проаналізована інформація дає можливість зробити висновок, що система публічного адміністрування у сфері лісового господарства України включає такі суб'єкти владних повноважень: центральні органи виконавчої влади: Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, Державне агентство лісових ресурсів України; місцеві органи виконавчої влади: обласні державні адміністрації, районні державні адміністрації; державні лісгосподарські підприємства; науково-дослідні інститути; громадські організації.

Рябець Т., вважає що удосконалення адміністративно-правових засад діяльності органів державної виконавчої влади у галузі лісового господарства, можливе шляхом їх оптимізації: 1. Передати ліси у підпорядкування Державного агентства лісових ресурсів України за винятком основних фондів та виробників, які спеціалізуються на переробці деревини та інших ресурсів лісу. Ці виробники повинні перебувати у приватній або комунальній власності і працювати на загальних ринкових засадах. 2. Запровадити зміни до ст. 10 Закону України «Про плату за землю», згідно з якими замість плати за використання лісових ресурсів започаткувати податки за право користування лісними земельними ресурсами. Ставки земельного податку повинні бути диференційовані в залежності від потенційної продуктивності, родючості ґрунтів. 3. З метою підвищення рентабельності галузі, усунення умов для корупційних дій сплату такс при заготівлі деревини в порядку рубок головного користування запровадити також при заготівлі деревини в порядку рубок догляду, тобто ведення лісового господарства. 4. Контроль за господарською діяльністю державних лісгосподарських підприємств Державного агентства лісових ресурсів України покласти на Міністерство аграрної політики та продовольства України. 5. Законодавчо застосувати вивізне мито на ліс [6].

Таким чином, запропоновані зміни можуть сприяти підвищенню ефективності управління лісовим господарством та розвитку лісової галузі в цілому. Однак, для досягнення позитивних результатів необхідно ретельно проаналізувати всі можливі наслідки та розробити комплекс заходів, спрямованих на мінімізацію негативних впливів.

На слушну думку, Шершуна М. структура системи лісоуправління включає такі підсистеми: державне управління лісами, управління власністю на землі лісгосподарського призначення, управління лісовим господарством як видом економічної діяльності відповідно до класифікатора видів економічної діяльності. Такі наукові підходи дають змогу розмежувати функції управління та відповідають основним вимогам ринкової системи господарювання. Обґрунтовано поділ лісового адміністрування (державного управління лісами) і лісового менеджменту (управління лісовим господарством), що базується на розмежуванні господарських, управлінських та контрольно-наглядових функцій. З огляду на необхідність формування конкурентного середовища у сфері лісокористування та лісовідтворення, а також з метою посилення фінансової самодостатності лісових господарств запропоновано механізм корпоратизації державного сектору лісового господарства шляхом участі у великих лісопромислових корпораціях із державними актами на землі лісгосподарського призначення. Створення та розвиток корпорацій у сфері управління лісгосподарськими землями як об'єктом державної власності може забезпечити ефективне виконання завдань збереження лісів з дотриманням лісівничих принципів, отримання економічно обґрунтованої кількості продукції і послуг з одиниці площі земель лісгосподарського призначення [7].

Таким чином, вищезазначене є важливим внеском у дискусію про реформування лісового господарства в Україні. Її реалізація може сприяти сталому розвитку лісового сектору та забезпечити збереження лісових ресурсів для майбутніх поколінь.

Основними функціями публічного адміністрування у сфері лісового господарства України є: формування та реалізація державної політики у сфері лісового господарства;

забезпечення охорони, захисту, відтворення та раціонального використання лісів; здійснення державного контролю у сфері лісового господарства; надання адміністративних послуг у сфері лісового господарства.

Крім того, на основі вище проаналізованої інформації важливо звернути увагу на проблеми які виникають у площині публічного адміністрування у сфері лісового господарства в Україні: неналежне фінансування лісового господарства; обмежена кількість наукових досліджень у сфері лісівництва; відсутність просвітницької роботи серед населення щодо значення лісів.

На нашу думку, логічним буде запропонувати й наступні висновки, щодо вдосконалення у сфері публічного адміністрування лісового господарства в Україні: розробити та прийняти нову Лісову стратегію України на період до 2030 року; вдосконалити законодавство у сфері лісового господарства; створити електронну систему надання адміністративних послуг у сфері лісового господарства; провести навчання та підвищення кваліфікації працівників органів публічного адміністрування у сфері лісового господарства; забезпечити ширше залучення громадськості до процесу прийняття управлінських рішень у сфері лісового господарства. Впровадження цих рекомендацій дозволить: підвищити ефективність управління лісовими ресурсами України; збільшити прозорість та підзвітність органів публічного адміністрування; забезпечити ширше залучення громадськості до процесу прийняття управлінських рішень; зберегти та примножити лісові ресурси України для майбутніх поколінь. Ефективне публічне адміністрування цієї сфери дозволить реалізувати цей потенціал та забезпечити сталі використання лісових ресурсів на благо всієї країни.

Висновок. Отже, публічне адміністрування у сфері лісового господарства в Україні – це системна діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, спрямована на забезпечення охорони, захисту, відтворення та раціонального використання лісів, реалізацію державної політики у сфері лісового господарства, надання адміністративних послуг у сфері лісового господарства та здійснення державного контролю у сфері лісового господарства.

Список використаних джерел:

1. Нагаєв В. Публічне адміністрування: електронний навчальний посібник. Харків. ХНАУ. 2018. 278 с.
2. Галуцько В., Діхтієвський П., Кузьменко О. Адміністративне право України. Повний курс : підручник та ін. Херсон. ОЛДІ-ПЛЮС. 2018. 446 с.
3. Лісовий кодекс України. Закон України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1994, № 17, ст. 99. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>
4. Про державну службу. Закон України. *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2016, № 4, ст. 43. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>
5. Про схвалення Державної стратегії управління лісами України до 2035 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України. *Урядовий кур'єр* від 11.01.2022 № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-2021-%D1%80#Text>
6. Рябець Т. Шляхи оптимізації адміністративно-правових засад діяльності органів державного управління у галузі лісового господарства. *Юридична наука*. 2011. № 3. С. 125–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2011_3_16
7. Шершун М. Напрями реформування організаційно-економічної структури управління лісовим господарством. *Збалансоване природокористування*. 2013. № 1. С. 5–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zp_2013_1_

СОЦЬКИЙ А. М.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри соціального
адміністрування та гуманітарних
комунікацій
(Чернівецький інститут Міжнародного
гуманітарного університету)

УДК 351.73:339.543:340.6(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.33>**ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ МИТНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УКРАЇНІ**

Митна експертиза призначається у випадках коли для роз'яснення тих чи інших питань вимагаються вузькопрофільні пізнання при здійсненні митної справи. Митна справа включає здійснення комплексу почергових заходів, передбачених митним законодавством України з метою реалізації зовнішньоекономічної діяльності. Прикладом таких заходів можуть слугувати митний контроль, митне оформлення, провадження у справах про порушення митних правил тощо. На кожному етапі виконання відповідних заходів можуть виникати спірні питання, відповіді на які можуть бути отримані спеціалістами або експертами шляхом призначення митної експертизи.

У статті визначено, що митна експертиза являє собою науково-практичне дослідження, яке здійснюється експертом з метою отримання відповіді на спірні питання, що виникають у посадових осіб митної служби при здійсненні митного контролю, оформлення, а також провадження у справах про порушення митних правил та контрабанду. При проведенні експертизи, держава достатньо жорстко регламентує правила митного оформлення товарів та встановлює режим переміщення товарів через митний кордон. Підставами для призначення та проведення митних експертиз можуть бути, наприклад, ідентифікація товарів, підтвердження митної вартості товарів, або встановлення країни походження товарів, належності товарів до наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, сильнодіючих чи отруйних речовин, належності товарів до предметів, що мають художню, історичну чи археологічну цінність тощо.

У статті розглянуто діяльність Спеціалізованої лабораторії з питань експертизи та досліджень, що є спеціалізованим органом із забезпечення реалізації державної митної політики з питань проведення досліджень і здійснення експертної діяльності у митній справі, попередньої оцінки майна, вилученого, конфіскованого за порушення митного законодавства, а також встановлено певні проблемні аспекти при проведенні експертиз відповідними лабораторіями.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, митна експертиза, митний кордон, митні органи, митні лабораторії.

Sotskyi A. M. Problematic aspects of customs expertise in Ukraine

Customs expertise is appointed in cases where narrow-profile knowledge is required to clarify certain issues in the implementation of customs. Customs includes the implementation of a set of successive measures provided for by the customs legislation of Ukraine for the purpose of implementing foreign economic activity. Examples of such measures include customs control, customs clearance, proceedings in cases of violation of customs rules, etc. At each stage of implementation

of the relevant measures, controversial issues may arise, the answers to which may be obtained by specialists or experts through the appointment of a customs examination.

The article defines customs expertise as a scientific and practical research carried out by an expert with the aim of obtaining answers to controversial issues arising from customs officials in the course of customs control, clearance, and proceedings in cases of customs rules violation and smuggling. When conducting an expert examination, the state strictly regulates the rules of customs clearance of goods and establishes the regime for the movement of goods across the customs border. The grounds for appointing and conducting customs examinations may include, for example, identification of goods, confirmation of the customs value of goods, or determination of the country of origin of goods, whether the goods are narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues, precursors, potent or poisonous substances, whether the goods are objects of artistic, historical or archaeological value, etc.

The article examines the activities of the Specialized Laboratory for Expertise and Research, which is a specialized body to ensure the implementation of the state customs policy on research and expert activities in customs, preliminary assessment of property seized and confiscated for violation of customs legislation, and identifies certain problematic aspects in conducting examinations by the relevant laboratories.

Key words: *foreign economic activity, customs expertise, customs border, customs authorities, customs laboratories.*

Вступ. Щорічне зростання ввезення великого об'єму товарів, транспортних засобів комерційного призначення, продукції, сировини з різних країн світу, обумовлюють підвищений інтерес до порядку їх митного супроводження та безпеки. Митні органи України здійснюють контроль за постачанням на внутрішній ринок продукції шляхом проведення експертизи сировини, що потрапляє на територію нашої держави. Відповідні контрольні заходи та супутні їм дії передбачають виконання покладених на митні органи України функцій, а саме: фіскальні, регулятивні та захисні тощо.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження поняття та сутності митної експертизи товарів при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, розгляд видів експертиз та виявлення проблемних аспектів проведення експертизи на етапах митного контролю, оформлення, а також провадження у справах про порушення митних правил та контрабанду.

Результати дослідження. Питання експертної діяльності у сфері митної справи, правового статусу експертів та проблем проведення експертизи у справах про контрабанду й порушення митних правил були предметом дослідження багатьох вчених різних галузевих наук, серед яких необхідно відзначити праці: І.П. Голосніченка, Є.В. Додіна, Ю.М. Дьоміна, Л.М. Дорофєєвої, Л.В. Калаянц, Г.Л. Карпенко, С.В. Ківалова, Б.А. Кормича, П.І. Костирина, Д.В. Приймаченко, В.В. Прокопенка, О.О. Пунди, В.К. Шкарупи. Є.В. Жиряєвої, О.П. Федотова та ін.

Попри наявність значної кількості наукових праць, донині не з'ясовано сутність митної експертизи як складової процесу здійснення митної справи в Україні, не визначено її природу, не запропоновано шляхів модернізації законодавчих актів з питань проведення митних експертиз тощо.

Виклад основного матеріалу. При здійсненні митного контролю за товарами та сировиною, що потрапляють на територію нашої держави необхідно проводити цілий комплекс загальних завдань фіскального, контрольного, економічного, правоохоронного, статистичного і захисного характеру, що вимагають спеціальних знань та проведення експертних досліджень. У разі потреби, для здійснення зовнішньоекономічної діяльності на етапах митного контролю, оформлення, а також провадження у справах про порушення митних правил та контрабанду, можуть залучатися спеціалісти та експерти.

Інститут митної експертизи існує вже більше тридцяти років, а саме з часів створення окремого органу державної влади у галузі митної справи. Так, питання митної експертизи на протязі 1991–1996 років були підвідомчі Державному митному комітету України. На протязі 2012–2014 роки митна експертиза зазнала суттєвих змін й під час функціонування Міністерства доходів і зборів України при поєднанні повноважень митної та податкової служб, оскільки окрім вирішення спірних питань з митної справи, митні лабораторії вирішували ще податкові. У той період з 2014 по 2019 років митні лабораторії підпорядковувалися Департаменту податкових та митних експертиз Державної фіскальної служби України. У період з 1996–2012 років митні експертизи здійснювалися Центральним митним управлінням лабораторних досліджень та експертних робіт Державної митної служби України. З 2019 р. по теперішній час питання митної експертизи здійснюються Спеціалізованою лабораторією з питань експертизи та досліджень Держмитслужби України. Таким чином, митна експертиза при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності у процесі свого розвитку зазнала ряд адміністративних перетворень.

До складу Спеціалізованої лабораторії з питань експертизи та досліджень Державної митної служби України на сьогоднішній день входять 6 підрозділів: 3 управління – Дніпропетровське, Одеське та Харківське, 2 відділи – Закарпатській і Львівський та Луганський сектор експертиз та досліджень [1].

Неодноразово вченими розглядалися питання визначення митної експертизи для встановлення сутності та значення досліджень характеристики товарів, що переміщуються через митний кордон України. Так, наприклад, відомий вчений Бавико О.Є. пропонує під митною експертизою розуміти спеціальне науково-практичне дослідження, яке проводиться фахівцями митної справи для вирішення податкових, контрольних, економічних, правоохоронних, статистичних завдань [2, с. 5].

Найденко О.Є. пропонує під митною експертизою розуміти процесуальні заходи, які здійснюються митними органами або кваліфікованими спеціалістами (експертами) для отримання необхідної інформації під час митного оформлення товарів [3, с. 122].

Бойко О.В. пропонує під митною експертизою розуміти комплексне науково-практичне дослідження, яке здійснюється митними органами в рамках митного контролю товарів щодо складу, властивостей конкретного товару або його компонентів після отримання достатньої інформації про товар, кінцевою метою якої є забезпечення митної, державної, економічної та фінансової безпеки країни, захист національних митних інтересів України та недопущення надходження на внутрішній ринок недоброякісних товарів [4, с. 58].

Але поза уваги вказаних авторів залишають питання призначення митної експертизи при здійсненні провадження у справах про порушення митних за згодою начальника митниці чи його заступника або відповідного начальника відділу по боротьбі з контрабандою і порушеннями митних правил чи його заступника. Також, відповідно до пункту 3 Положення про Спеціалізовану лабораторію з питань експертизи та досліджень Держмитслужби, затвердженого наказом Держмитслужби від 23.10.2019 р. № 18 [5]. Відповідно до цього наказу на Спеціалізовану лабораторію з питань експертизи та досліджень Держмитслужби покладено завдання з проведення досліджень та здійснення експертної діяльності у митній сфері, а також здійснення відповідно до законодавства попередньої оцінки майна, вилученого, конфіскованого за порушення митного законодавства.

Основою правового забезпечення експертної діяльності в митній сфері є митний кодекс України. Експертиза являється однією з процесуальних дій, визначених у ст. 508 Митного кодексу України, які можуть проводитись у справі про порушення митних правил. Поряд з нею до переліку процесуальних дій віднесено взяття проб та зразків для проведення дослідження (аналізу, експертизи) [6].

Для початку, посадовій особі митниці потрібно визначити необхідність проведення експертизи, тому Митний кодекс України передбачає підстави проведення експертизи та взяття проб чи зразків товарів. Отже, згідно ст. 356 Митного кодексу України взяття проб (зразків) товарів здійснюється посадовими особами митного органу на підставі вмотивованого

письмового рішення керівника митниці (або особи яка його заміщує). Підставами для проведення митної експертизи є необхідність:

- 1) ідентифікації товарів з метою визначення фізичних та хімічних властивостей;
- 2) перевірки задекларованої митної вартості товарів;
- 3) встановлення країни походження товарів;
- 4) встановлення належності товарів до наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, сильнодіючих чи отруйних речовин;
- 5) встановлення належності товарів до предметів, що мають художню, історичну чи археологічну цінність;
- 6) встановлення належності товарів до таких, що виготовлені з використанням об'єктів права інтелектуальної власності, що охороняються відповідно до закону.

Також при проведенні митної експертизи можуть ставитися питання встановлення достовірності документів та даних, які вони містять. Ці та інші питання ставляться перед спеціалістами або експертами для вирішення питань, які виникають або можуть виникати при здійсненні митного контролю, оформлення товарів, провадження у справах про порушення митних правил та контрабанду.

Відповідно до Митного кодексу України декларанти або уповноважені ними особи мають право бути присутніми під час процедури взяття проб товарів та повинні сприяти її проведенню. Для великогабаритних і технічно складних товарів (машини, технологічні лінії, промислові конструкції тощо) митні органи можуть вимагати лише надання техніко-технологічної документації, якою вважаються офіційно видані книги, державні та галузеві стандарти, технічні умови, специфікації, каталоги, креслення і паспортні дані на виріб. З метою встановлення характеристик товару, необхідних для його митного оформлення, митні органи можуть письмово, у тому числі, з використанням засобів інформаційних технологій, затребувати з підприємств-виробників, суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та громадян наявну у них техніко-технологічну документацію про склад, фізико-хімічні властивості товарів, інформацію про основні технологічні стадії їх виробництва та призначення. Проби чи зразки товарів беруться в мінімальній кількості у двох примірниках (досліджуваний та контрольний), кожен з яких є достатнім для проведення дослідження. Якщо взяття контрольних проб товарів неможливе, проби беруться в одному примірнику відповідно до Нормативів взяття проб (зразків) товарів для проведення дослідження (експертизи), про що повинен бути складений акт відповідно до форми, затвердженої наказом Міністерства фінансів України від 02.12.2016 р. № 1058 [7]. На кожен взятую пробу чи зразок накладається окреме митне забезпечення. За умови забезпечення сплати митних платежів відповідно до обраного митного режиму, товари, проби яких взяті для проведення дослідження, можуть випуститись митним органом у вільний обіг до одержання результатів відповідних досліджень, якщо до них не застосовуються обмеження щодо переміщення через митний кордон України.

Необхідно також відмітити, що на сьогоднішній день Спеціалізована лабораторія з питань експертизи та досліджень є спеціалізованим органом із забезпечення реалізації державної митної політики, а також участі у боротьбі з правопорушеннями під час застосування митного законодавства; проведення досліджень і здійснення експертної діяльності у митній справі; здійснення попередньої оцінки майна, вилученого, конфіскованого за порушення митного законодавства. Призначення дослідження в інших установах допускається лише у разі неможливості проведення дослідження спеціалізованим митним органом з питань експертного забезпечення. Дослідження проб проводиться протягом 10 днів після їх надходження до експертної установи. У разі потреби цей строк може бути продовжено за рішенням керівника спеціалізованого митного органу з питань експертного забезпечення або відповідної експертної установи, але не більше ніж на 20 днів, але дослідження проб товарів, які мають обмежений строк зберігання, здійснюється невідкладно. Строк проведення досліджень проб може бути призупинено у разі наявності клопотання експерта перед митним органом, який призначив дослідження, про надання йому додаткових матеріалів. Додаткові матеріали повинні бути надані у 10 денний термін з моменту отримання такого клопотання.

У разі ненадання додаткових матеріалів у зазначений строк керівник експертної установи приймає рішення про проведення часткового дослідження або про відмову у проведенні дослідження. У разі порушення строків проведення досліджень чи у разі неможливості їх проведення митний орган зобов'язаний повідомити про це декларанта, а збитки, завдані декларанту відшкодовуються митними органами. За результатами проведених досліджень експерт готує висновок, в якому обов'язково повинно бути зазначено:

- 1) місце і дата проведення дослідження;
- 2) ким і на підставі якого документа проводилося дослідження;
- 3) запитання, поставлені перед експертом;
- 4) об'єкти дослідження;
- 5) матеріали і документи, надані експерту;
- 6) зміст та результати дослідження із зазначенням методів їх проведення;
- 7) оцінка результатів дослідження, висновки та їх обґрунтування.

У разі недостатньої ясності та повноти висновку експерта може бути призначено додаткове дослідження, яке доручається тому самому або іншому експертові. Також в разі необґрунтованості висновку або виникнення сумнівів у його правильності може бути призначено повторне дослідження, проведення якого доручається іншому експерту. Додаткові та повторні дослідження призначаються на загальних підставах. Декларанти або уповноважені ними особи повинні бути ознайомлені з результатами проведеного дослідження проб та зразків товарів і отримати від митного органу, який призначив таке дослідження, примірники цих результатів не пізніше наступного робочого дня після проведення дослідження митним органом або отримання ним примірників результатів такого дослідження від інших державних органів. Контрольні проби, а також залишки досліджених проб та пошкоджені під час проведення досліджень зразки зберігаються у спеціалізованому митному органі з питань експертного забезпечення протягом 60 днів з дня їх надходження. Протягом цього строку декларант або уповноважена ним особа має право оскаржити рішення митного органу, прийняте на підставі результатів проведеного дослідження. Проби товарів, повертаються декларанту на їх письмову вимогу з оформленням відповідного акта, проби товарів, не затребувані власником протягом встановленого строку зберігання, знищуються з оформленням відповідного акта, при цьому вартість зазначених проб власникові або уповноваженій ним особі не відшкодовується.

Таким чином, необхідність проведення митної експертизи виникає при здійсненні митного контролю або експертиза призначається, якщо для з'ясування питань, що постають у справі про порушення митних правил, виникла потреба у спеціальних знаннях з окремих галузей науки, техніки, мистецтва, релігії тощо [8, с. 5]. Здійснюють митні органи митну експертизу з метою забезпечення безпеки населення товарами, дотримання екології, та відповідності товарів та продукції державним стандартам якості тощо.

Однак, відповідно до приписів ч.1 ст. 515 Митного кодексу України, експертиза у справі про порушення митних правил не є судовою експертизою. Так згідно ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» [9], судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду.

Одночасно слід зазначити, що попередження про кримінальну або іншу відповідальність експерта, який проводить експертизу в рамках адміністративної справи про порушення митних правил не передбачено жодним документом та нормативно-правовим актом, що є значною прогалиною у законодавстві.

Проведений аналіз поняття митної експертизи, дозволив відзначити, що митна експертиза являє собою науково-практичне дослідження, яке здійснюється експертом з метою отримання відповіді на питання, що виникають у посадових осіб митної служби при здійсненні митної контролю, оформлення, а також провадження у справах про порушення митних правил та контрабанду. Митна експертиза вирішує комплекс загальних завдань фіскального,

економічного, правоохоронного, захисного характеру та є однією з форм контролю у сфері зовнішньоекономічного характеру. Таким чином, при проведенні митної експертизи використовуються інструменти митної справи, наукові та спеціальні знання у різних галузях. У зв'язку із цим експертизи бувають товарознавчі, оціночні, ідентифікаційні, технологічні, матеріалознавча, судово-криміналістичні, екологічні, експертизи культурних цінностей, хімічні (наркотичних засобів, психотропних речовин) тощо.

Висновки. Необхідно відзначити, що проведення митної експертизи під час митного контролю, оформлення товарів, провадження у справах про порушення митних правил та контрабанди є важливим та невід'ємним елементом здійснення митної справи. Кардинальні зміни у економічній складовій митної справи тягне за собою необхідність модернізації та поліпшення заходів митного контролю, оформлення, провадження у справах про порушення митних правил та контрабанду тощо. Дотримання умов проведення якісної митної експертизи та дослідження дозволить підвищити рівень митного контролю, оформлення, вирішення справ про порушення митних правил як у адміністративному так й судовому порядку, та й взагалі зменшить рівень правопорушень у галузі митної справи.

Список використаних джерел:

1. Сайт Спеціалізованої лабораторії з питань експертизи та досліджень Держмитслужби України URL. <https://customs.gov.ua/spetsializovana-laboratoriia-z-pitan-ekspertizi-ta-doslidzhen-derzhmitsluzhbi>.
2. Бавико О.Є. Експертиза товарів як складовий елемент митного супроводу зовнішньоекономічних операцій: завдання та алгоритм здійснення. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. Сер. Економ. Науки*. 2018. № 1 (68). С. 5–13.
3. Найдено О.Є. Нормативно-правове забезпечення проведення експертиз в митній справі. *Бізнес-навігатор*. 2022. Випуск 3(70). С. 121–127.
4. Бойко О.В. Митна експертиза в Україні: проблемні аспекти. *Право та державне управління*. 2022. № 3. С. 53–60.
5. Положення про Департамент спеціалізованої підготовки та кінологічного забезпечення Держмитслужби : наказ Державної митної служби України від 23.10.2019 р. № 18. URL. <https://dspkz.customs.gov.ua/wp-content/uploads/2024/04/18-%D0%B7%D1%96-%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8.pdf>
6. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44-45, № 46-47, № 48. Ст. 558.
7. Нормативи взяття проб (зразків) товарів для проведення дослідження (експертизи): наказ Міністерства фінансів України від 02.12.2016 р. №1058. *Офіційний вісник України*. 2017. №4. Ст. 164. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1694-16#n4>].
8. Додін Є.В. Експертиза в митній справі. Митна справа. 2001. № 2. С. 3–8.
9. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>]

ЦХОВРЕБОВА М. Г.,
аспірантка кафедри державно-правових
дисциплін
(Міжнародний гуманітарний
університет)

УДК 342.9.03

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.34>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДВАЛИНИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ПОЗИЦІЇ ПРИ РОЗГЛЯДІ ЮРИДИЧНИХ СПРАВ В АДМІНІСТРАТИВНІЙ СФЕРІ

Невід'ємною умовою належного вирішення юридичної справи є обґрунтована й законна правова позиція, в якій закріплено результати юридичної кваліфікації фактичних обставин справи й аргументації причинно-наслідкових зв'язків досліджених доказів. Формування правової позиції в адміністративній сфері вбачається затребуваним напрямом наукових розробок бо пов'язане з важливою роллю, яку адміністративне право відіграє у врегулюванні відносин між державою та громадянами, а також між різними органами влади.

Методологічні підвалини дослідження особливостей формування правової позиції в адміністративній сфері передбачають науковий підхід до правового аналізу, який враховує специфіку адміністративного права й процесу та потреби захисту прав громадян і юридичних осіб, підтримання інтересів держави. Складовими компонентами такого дослідження виступають наступні: 1) аналіз методології сучасної юриспруденції та спеціальних методів дослідження у правовій сфері; 2) розкриття сутності принципів адміністративного процесу та судочинства; 3) перегляд особливостей етичних та професійних стандартів учасників розгляду юридичних справ в адміністративній сфері.

Під час дослідження особливостей формування правової позиції в адміністративній сфері слід використовувати наступні методи: загальні методи (опису, спостереження, порівняння, узагальнення); загальнонаукові методи (діалектика, аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, аналогія); міждисциплінарні методи (соціологічний, статистичний, історичний, когнітивний); спеціально-наукові методи юридичних наук (формально-юридичний, порівняльно-правовий, юридичної герменевтики); спеціальні методи юридичної техніки й технологій (юридичний аналіз, юридико-логічна концентрація, юридичне конструювання).

В процесі формування правової позиції, слід враховувати особливості адміністративного провадження, зокрема щодо строків, процедур доказування, прав учасників процесу тощо. Розуміння особливостей адміністративного процесу допомагає формувати позиції, які можуть витримати процедури перевірки та контролю, забезпечуючи ефективний захист інтересів сторони.

При формуванні правової позиції необхідно враховувати етичні стандарти професійної діяльності, адже ефективна правова позиція повинна захищати інтереси учасників, залишаючись у межах правових і моральних норм.

Ключові слова: адміністративний процес, адміністративне судочинство, методологія юриспруденції, правова позиція, принципи права, юридична кваліфікація, юридична діяльність.

Tskhovrebova M. G. Methodological foundations of studying the features of the formation of the legal position when considering legal cases in the administrative sphere

An integral condition for the proper resolution of a legal case is a well-founded and legal legal position in which the results of the legal qualification of the factual circumstances of the case and the argumentation of the cause-and-effect relationships of the researched evidence are established. The formation of a legal position in the administrative sphere is seen as a popular direction of scientific research because it is connected with the important role that administrative law plays in the regulation of relations between the state and citizens, as well as between various authorities.

The methodological foundations of the study of the peculiarities of the formation of a legal position in the administrative sphere provide for a scientific approach to legal analysis, which takes into account the specifics of administrative law and the process and the need to protect the rights of citizens and legal entities, support the interests of the state. The components of such a study are the following: 1) analysis of the methodology of modern jurisprudence and special research methods in the legal field; 2) disclosure of the essence of the principles of the administrative process and judicial proceedings; 3) review of the peculiarities of ethical and professional standards of participants in the consideration of legal cases in the administrative sphere.

The following methods should be used when studying the specifics of the formation of a legal position in the administrative sphere: general methods (description, observation, comparison, generalization); general scientific methods (dialectics, analysis, synthesis, abstraction, generalization, induction, analogy); interdisciplinary methods (sociological, statistical, historical, cognitive); special scientific methods of legal sciences (formal legal, comparative legal, legal hermeneutics); special methods of legal techniques and technologies (legal analysis, legal-logical concentration, legal construction).

In the process of forming a legal position, one should take into account the peculiarities of administrative proceedings, in particular regarding terms, evidentiary procedures, rights of process participants, etc. Understanding the peculiarities of the administrative process helps to form positions that can withstand verification and control procedures, ensuring effective protection of the party's interests.

When forming a legal position, it is necessary to take into account the ethical standards of professional activity, because an effective legal position must protect the interests of the participants, staying within the limits of legal and moral norms.

Key words: *administrative process, administrative proceedings, methodology of jurisprudence, legal position, principles of law, legal qualification, legal activity.*

Вступ. Формування правової позиції в адміністративній сфері вбачається затребуваним напрямом наукових розробок бо пов'язане з важливою роллю, яку адміністративне право відіграє у врегулюванні відносин між державою та громадянами, а також між різними органами влади. У сучасних умовах розвитку правової держави й верховенства права, адміністративна юрисдикція стала ефективним інструментом для захисту прав і законних інтересів осіб у відносинах з державою. Формування правової позиції в адміністративних справах потребує врахування різноманітних факторів, серед яких правове регулювання, практика тлумачення, адміністративна і судова практика.

Постановка завдання. Метою статті є загальнотеоретичний аналіз методологічних підвалин дослідження процесів формування правової позиції в адміністративній сфері.

Результати дослідження. Методологічні підвалини дослідження особливостей формування правової позиції в адміністративній сфері передбачають науковий підхід до правового аналізу, який враховує специфіку адміністративного права й процесу та потреби захисту прав громадян і юридичних осіб, підтримання інтересів держави. Складовими

компонентами такого дослідження виступають наступні: 1) аналіз методології сучасної юриспруденції та спеціальних методів дослідження у правовій сфері; 2) розкриття сутності принципів адміністративного процесу та судочинства; 3) перегляд особливостей етичних та професійних стандартів учасників розгляду юридичних справ в адміністративній сфері.

Розвиток сучасного правознавства обумовлений його переходом від методологічного монізму до світоглядно-методологічного плюралізму, що пов'язано з серйозним переглядом уявлень про державно-правові закономірності. Глибокий аналіз усіх явищ, визначення принципів орієнтирів подальшого розвитку юридичної науки стає найважливішим напрямом наукових досліджень, основою ефективності яких має бути методологія правознавства [13, с. 5].

Методологія сучасної юриспруденції є комплексною системою знань та підходів, що поєднують загальнонаукові та спеціальні методи для аналізу права як явища і як соціальної інституції. Основні методологічні підходи в сучасній юриспруденції враховують як традиційні, так і нові тенденції в правовій науці, включаючи міждисциплінарний аналіз, інтеграцію соціологічних, психологічних та економічних аспектів у вивчення права. Це дозволяє глибше зрозуміти правові явища, враховувати динаміку розвитку суспільства та вносити пропозиції щодо вдосконалення правової системи.

Слід погодитися із тим, що особливістю сучасної методологічної ситуації у правознавстві і державознавстві стають неокласичний та постнеокласичний виміри дослідження. Все більше проявляється діалогічність в культурній площині, заперечується концепт «правильності» у розвитку різних правових систем, що сприяє закріпленню принципу толерантності та формує ідеали акумуляції через запозичення позитивного правового досвіду та становлення ідеї загальнолюдських цінностей правового розвитку [12, с. 58].

Існують вузький та широкий підходи до розуміння методології юриспруденції. Широкий підхід, резюмує, що методологія це не лише система принципів, підходів і методів, але й система знань про їх природу та особливості застосування. Вузький підхід є відображенням розуміння того, що методологія це сукупність принципів, підходів і методів, які мають бути використані під час дослідження. Саме у вузькому сенсі нами буде проаналізовано методологію дослідження особливостей формування правової позиції в адміністративній сфері.

М. Костицький, слушно зауважує, що методологія пізнання в юриспруденції є систематизованою сукупністю філософських і наукових теорій, концептуальних ідей (моделей), методологічних принципів, парадигм і методів. Отже, той, хто досліджує юридичну теорію та практику, може здійснювати вибір між уже наявними вченнями чи теоріями, обрати розроблені на їх ґрунті принципи й методи пізнання та застосовувати у своїй пошуковій діяльності. Методологій і методів, які використовують у юридичному пізнанні, може бути дуже багато [6, с. 14].

Слідуючи обраному напрямку, стає необхідним проаналізувати принципи, підходи і методи, завдяки застосуванню яких слід розкривати характерні ознаки предмету нашого дослідження.

До плеяди принципів які виступають фундаментом дослідження особливостей формування правової позиції в адміністративній сфері слід відносити: принцип історизму, принцип системності, принцип плюралізму, принцип міждисциплінарності.

Світоглядно-орієнтуючими компонентами стали аксіологічний, антропологічний, діяльнісний, функціональний та герменевтичний підходи.

На думку М. С. Кельмана, методологічний підхід – це комплекс концептуальних, тактичних та методологічних аспектів. У вузькому розумінні цей термін застосовують до будь-якого з аспектів, що відповідають практиці вживання його у науковому середовищі [4, с. 29].

Системоутворюючим інструментом дослідження безумовно виступає саме діяльнісний (діяльний) підхід, завдяки якому стало можливим встановити особливості та закономірності здійснення діяльності з формування правової позиції по справі в системі юридичної діяльності сучасної України.

В зазначеному аспекті, слід погодитися із науковою позицією С. Д. Гусарєва, що діяльнісний підхід це «...гармонійна сукупність установок, прийомів, ансамблів і методів, серед яких метод діяльності вважається провідним, а інші стосовно нього виконують обслуговуючу роль. Цей підхід дозволяє сконцентрувати увагу дослідника не тільки на проблемі власне діяльності, а й на інших явищах, у співвідношенні або взаємодії з якими знаходиться діяльність. Вивчаються аспекти включення конкретного виду діяльності до системи вищого рівня або віднесення її до певного типу соціальної діяльності тощо (соціальне значення, обумовленість станом розвитку суспільних відносин, функціональне призначення діяльності або функції суб'єкта діяльності, взаємозв'язок функціонального призначення та структури, характеристика стану, визначення критеріїв ефективності, перспективи розвитку, взаємодії)» [2, с. 64].

В нашому дослідженні ми поділяємо наукову позицію Н. М. Крестовської, щодо класифікації методів, відповідно до якої слід виділяти наступні групи: загальні методи пізнання; загальнонаукові методи; міждисциплінарні методи; спеціально-наукові методи юридичних наук [7, с. 30].

В свою чергу, Манько Д. Г., досліджуючи мистецтво створення правових актів, наголошує на доцільності виокремлення наступних груп методів: загальнонаукові методи (метод історизму, метафізичний, системно-структурний, порівняльний, соціологічний, лінгвістичний, технічний, логічний методи); методи окремих наук (формально-юридичний, порівняльно-правовий, юридичної герменевтики); спеціальні методи юридичної техніки й технологій (юридичний аналіз, юридико-логічна концентрація, юридичне конструювання) [8, с. 15–17].

Враховуючи зазначені положення, під час розкриття предмету нашого дослідження слід використовувати наступні методи: загальні методи (опису, спостереження, порівняння, узагальнення); загальнонаукові методи (діалектика, аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, аналогія); міждисциплінарні методи (соціологічний, статистичний, історичний, когнітивний); спеціально-наукові методи юридичних наук (формально-юридичний, порівняльно-правовий, юридичної герменевтики); спеціальні методи юридичної техніки й технологій (юридичний аналіз, юридико-логічна концентрація, юридичне конструювання).

Дослідження особливостей формування правової позиції в юридичній справі вимагає поєднання різних методів, що враховують специфіку аналітичної та практичної роботи в правовій сфері.

Формально-юридичний метод застосовується для структурування правової аргументації, логічного обґрунтування позиції та побудови послідовної лінії захисту чи обвинувачення. Цей метод допомагає уникнути помилок, суперечностей і прогалин у аргументації, що підвищує переконливість правової позиції.

Порівняльно-правовий метод застосовується для вивчення судової практики та правових позицій в аналогічних справах, у тому числі в інших країнах або юрисдикціях. Це дає змогу запозичити вдалі рішення і техніки аргументації, які можуть бути ефективними для конкретної правової позиції.

Використання юридичної герменевтики під час формування правової позиції є надзвичайно важливим для глибокого розуміння, інтерпретації та застосування правових норм у конкретних обставинах справи. Юридична герменевтика вимагає розуміння правового тексту в його соціальному, історичному та культурному контекстах, що дозволяє побачити ширше значення правових норм.

Використання методів юридичної техніки й технологій надало можливість встановити алгоритм здійснення діяльності по формуванню правової позиції щодо формування правової позиції по юридичній справі у адміністративній сфері.

Слід погодитися із Д. Г. Маньком, що «...метод юридичного аналізу орієнтує на пізнання фактичних обставин юридичної справи, доказової бази та затребуваності у правовому акті, який підлягає створенню.

Метод юридико-логічної концентрації зумовлює застосування вищого рівня професійної майстерності юриста, з урахуванням як його професійного досвіду, так і фактичного

відчуття права, розуміння порядку організації системи законодавства та знання чинних правових норм, звичаїв ділового обороту, а також особливостей організації юридичної діяльності, юридичної доктрини та догми права.

Метод юридичного конструювання відображає послідовність пошуку та створення необхідного виду формально-юридичного оформлення – як самого процесу провадження юридичної справи, так і фіксації її результатів» [9, с. 31–35].

Використання зазначеної методології дозволяє всебічно та повно проаналізувати діяльність з формування правової позиції, розкрити її правову природу та характерні риси, встановити взаємозв'язок та взаємовплив із іншими поняттями та явищами сучасної юриспруденції.

Правова позиція має забезпечувати, щоб дії адміністративних органів були підпорядковані закону та правовим стандартам, а відтак, вона має бути розроблена з урахуванням права всіх сторін на рівні можливості та справедливий розгляд. При формуванні правової позиції слід обґрунтовувати, що адміністративні заходи відповідають легальним цілям і не є надмірними.

Виконання зазначених орієнтирів можливо лише за умови дотримання принципів адміністративного процесу.

В. В. Кальник, під принципами адміністративного процесу пропонує розуміти основні керівні ідеї та положення, які визначають порядок та правила здійснення адміністративного провадження, регулюють взаємовідносини між суб'єктами адміністративного процесу, забезпечують справедливість, ефективність та законність адміністративних дій і рішень. Принципи служать основою для формування, функціонування та розвитку адміністративного права, допомагають уникати зловживань владою та забезпечують захист прав і свобод громадян [3, с. 497].

Принципи адміністративного процесу формують магістральний напрям алгоритму дій з формування правової позиції під час розгляду і вирішення справ у адміністративній сфері.

А. Пухтецька, аналізуючи принципи адміністративного процесу поділяє їх на: 1) матеріальні принципи, серед яких сім основних принципів: принцип законності, принцип рівності перед законом, принцип відповідності статутним цілям, принцип пропорційності, принцип об'єктивності та безсторонності, принцип захисту довіри до закону та законодавчо закріплених прав, принцип відповідальності; 2) процедурні принципи, серед яких шість основних принципів: принцип доступу до державних (публічних) послуг, право бути почутим, право на представництво та допомогу, принцип розумного строку (терміну), принцип повідомлення, пояснення причин та визначення засобів захисту прав і апеляцій, принцип виконання адміністративних рішень» [11, с. 82].

Матеріальні і процедурні принципи адміністративного процесу формують каркас вимог і соціальнозначущих приписів щодо забезпечення розуміння природи діяльності з вирішення юридичних справ у адміністративній сфері.

В рамках розкриття предмету нашого дослідження необхідно враховувати й особливості засад адміністративного судочинства як справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

У статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України зазначається, що «...основними засадами (принципами) адміністративного судочинства є: 1) верховенство права; 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 3) гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 4) змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі; 5) обов'язковість судового рішення; 6) забезпечення права на апеляційний перегляд справи; 7) забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, визначених законом; 8) розумність строків розгляду справи судом; 9) неприпустимість зловживання процесуальними

правами; 10) відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судове рішення» [5].

В процесі формування правової позиції, слід враховувати особливості адміністративного провадження, зокрема щодо строків, процедур доказування, прав учасників процесу тощо. Розуміння особливостей адміністративного процесу допомагає формувати позиції, які можуть витримати процедури перевірки та контролю, забезпечуючи ефективний захист інтересів сторони.

Слід погодитися із науковцями, що принципів адміністративного судочинства повинні дотримуватись не лише судові інстанції, а й інші учасники адміністративного процесу. В противному разі їх вимоги будуть гальмуватись на різних стадіях адміністративного судочинства і в кінцевому рахунку негативно впливати на його результати [1, с. 66].

Поряд із цим, прецеденти, зокрема рішення Європейського суду з прав людини, мають значний вплив на формування правових позицій в адміністративних спорах, бо їх використання підвищує їх обґрунтованість. Адміністративні суди також створюють правові позиції, що стають орієнтиром для формування нових підходів у подібних справах.

Адміністративна сфера часто зачіпає суспільні відносини, тож у формуванні правової позиції важливо враховувати соціальні наслідки рішень та практичні результати для громадян. Відтак, формування правової позиції має бути узгоджено з публічними інтересами та суспільними цінностями, включно із захистом публічного порядку, добробуту та безпеки.

Заключним компонентом дослідження особливостей формування правової позиції в адміністративній сфері є аналіз особливостей етичних та професійних стандартів учасників розгляду юридичних справ.

Праця юристів здебільшого проходить у суді, але далеко не завжди ним обмежується. Етичні вимоги, звернені до учасників судочинства, можуть бути класифіковані у міру залученості їх (учасників) у процес. Серед них виділяють: а) тих, для кого судова діяльність є постійним професійним обов'язком (адвокат, прокурор, суддя); б) експертів, які, маючи спеціальні професійні знання, можуть періодично залучатися до участі в судових засіданнях; в) осіб, для яких участь у судових процесах має тимчасовий характер (присяжні); г) громадян, які беруть участь у судовому розгляді епізодично (свідки, правозахисники, представники громадських організацій та ін.). Суб'єктом, який здійснює правосуддя, є суддя або судді. Особа, яка обіймає посаду судді, повинна відповідати не лише загальнопрофесійним (досягнення відповідного віку, наявність вищої юридичної освіти, стажу роботи тощо), але й певним моральним критеріям, що передбачені в законодавстві, Статтею 127 Конституції України передбачено, що на посаду судді може бути призначений громадянин України, який є доброчесним, а у статті 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» зазначається, що суддя повинен дотримуватись правил судової етики, «виявляти та підтримувати високі стандарти поведінки у будь-якій діяльності» [10, с. 57, 58].

Відтак, при формуванні правової позиції необхідно враховувати етичні стандарти професійної діяльності, адже ефективна правова позиція повинна захищати інтереси учасників, залишаючись у межах правових і моральних норм. Повага до прав іншої сторони, прагнення до об'єктивного розгляду та уникнення маніпуляцій є важливими складовими успішного та належного правового обґрунтування.

Висновки. Отже, методологічні основи дослідження формування правової позиції в адміністративній сфері є комплексними й базуються на принципах, методах, аналізі прецедентів та етичних стандартах. Ці елементи дозволяють створити обґрунтоване та стійке розуміння діяльності зі створення правової позиції, яке відповідає як вимогам адміністративного процесу, так і загальним засадам юридичної науки.

Список використаних джерел:

1. Гончарук С. Т., Белкін Л. П. Трансформація принципів адміністративного процесу в адміністративному судочинстві. *Юридичний вісник*. № 1 (30). 2014. С. 62–67.
2. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. К., 2007. 422 с.
3. Кальник В. В. Принципи адміністративного процесу: теоретичні основи та правозастосування. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. № 5. 2024. С. 497–501.
4. Кельман М. Осмислення методологічних підходів у сучасному правознавстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2018. № 894. С. 24–30.
5. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
6. Костицький М., Кушакова-Костицька Н. Методологія теоретичного та практичного пізнання в юриспруденції як у науково-практичному комплексі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 9–17.
7. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2015. 584 с.
8. Манько Д. Г. Юридична техніка й технології. Херсон : Грінь Д. С., 2014. 192 с.
9. Манько Д. Г. Юридичні технології та алгоритми формалізації права у вимірі юридичної діяльності : монографія / Д. Г. Манько. Одеса : Фенікс, 2019. 320 с.
10. Професійна етика юриста : навчально-методичний посібник (у схемах) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів: ПП «Арал», 2018. 108 с.
11. Пухтецька А. А. Принципи адміністративного права: адміністративно-правові та євроінтеграційні аспекти оновлення змісту та практики застосування: монографія. К. ; Харків : ПП Панов, 2016. 434 с.
12. Серебро М. В. Постнекласичні тенденції в методології юриспруденції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2019. Вип. 55. Т. 1. С. 54–58.
13. Хрідочкін А. В., Макушев П. В. Методологія сучасного правознавства : навчальний посібник. Дніпро : Видавничий дім «Гельветика». 2017. 368 с.

ЯВОРСЬКИЙ Р. І.,

кандидат юридичних наук,
докторант кафедри адміністративного
та інформаційного права
(Національний університет
«Львівська політехніка»),
аспірант кафедри адміністративного
та фінансового права
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 338.48:342.951

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.35>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОВОА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ТУРИСТИЧНІЙ СФЕРІ

Дослідження присвячене багатосторонньому аналізу адміністративно-правової відповідальності у туристичній сфері, що розкриває аспекти правопорядку та повної безпеки туристів. Розглядаються базові принципи, підходи та норми, які регулюють діяльність суб'єктів туристичної індустрії й відповідно, які формують основу адміністративно-правової відповідальності. У дослідженні визначається важливість ефективного та якісного правового регулювання туристичних послуг та комплексного захисту прав споживачів. Розкриваються основні аспекти системи міжнародних нормативно-правових актів, які встановлюють загальні правила відповідальності у туристичній сфері, в яких прописані принципи застосування адміністративних санкцій.

В дослідженні проводиться аналіз нормативно-правових актів країн Європейського Союзу щодо відповідальності в туристичній сфері, які розкривають специфіку, сучасні виклики, основні підходи, до адміністративно-правової відповідальності у туристичній сфері. Проведений аналіз міжнародних угод, що регулюють діяльність та функціонування туристичної сфери розкриває основні підходи до принципів захисту прав туристів.

Проаналізовані основні типи адміністративних правопорушень у туристичному кластері, а саме: неякісне надання туристичних послуг, надання невірної інформації споживачам, порушення умов ліцензування. Результати дослідження показують, що адміністративно-правова відповідальність у туристичній сфері допомагає підвищенню рівня дотримання законодавчих вимог.

У висновках дослідження розкриваються основні результати та пропонуються рекомендації щодо вдосконалення практики правозастосування у туристичному кластері. Науковцем запропоновані заходи для підвищення ефективності адміністративної відповідальності, а саме: включаючи вдосконалення нормативно-правової бази, підвищення рівня правосвідомості серед суб'єктів туристичної діяльності та зміцнення контролю з боку держави. Відповідно, запропоноване нами дослідження створює значний внесок у розвиток наукового дискурсу щодо адміністративно-правової відповідальності у туристичній сфері.

Ключові слова: адміністративно-правова відповідальність, туристична сфера, законодавча база, суб'єкти відповідальності, правопорушення, адміністративні стягнення, процедура притягнення, права туристів.

Yavorskyi R. I. Administrative and legal liability in the tourism sector

The study is dedicated to a multifaceted analysis of administrative and legal liability in the tourism sector, revealing aspects of law and order and the complete safety of tourists. The relevance of this study lies in its comprehensive analysis of administrative and legal liability in the tourism sector, which is crucial for ensuring law and order and the safety of tourists. It examines the basic principles, approaches, and norms that regulate the activities of subjects in the tourism industry, forming the foundation of administrative and legal liability. The study highlights the importance of effective and high-quality legal regulation of tourism services and comprehensive consumer rights protection. The main aspects of the system of international legal acts establishing general liability rules in the tourism sector are revealed, including the principles of applying administrative sanctions.

The study analyzes the legal acts of European Union countries regarding liability in the tourism sector, uncovering the specifics, modern challenges, and main approaches to administrative and legal liability in tourism. An analysis of international agreements regulating the activities and functioning of the tourism sector reveals the main approaches to the principles of tourist rights protection.

The main types of administrative offenses in the tourism cluster are analyzed, namely: the provision of low-quality tourism services, the provision of false information to consumers, and violations of licensing conditions. The research results show that administrative and legal liability in the tourism sector helps improve compliance with legislative requirements.

The study concludes by highlighting the main results and offering recommendations for improving the practice of law enforcement in the tourism cluster. The researcher proposes measures to enhance the effectiveness of administrative liability, including improving the legal framework, raising legal awareness among tourism activity subjects, and strengthening state control. Thus, our proposed study significantly contributes to the scientific discourse on administrative and legal liability in the tourism sector.

Key words: *administrative and legal liability, tourism sector, legislative framework, subjects of liability, offenses, administrative sanctions, enforcement procedure, tourists' rights.*

Постановка проблеми. Адміністративно-правова відповідальність у туристичній сфері є основною для забезпечення належного рівня послуг й безпеки туристів. Відповідно до останніх тенденцій зростання популярності подорожей, туристичний кластер вимагає чіткої регламентації та контролю діяльності туристичних компаній [1, с. 54]. Зауважимо, що необхідність адміністративного регулювання обумовлена потребою у захисті прав та інтересів споживачів туристичних послуг та створенні відповідних умов для якісного обслуговування.

Попри чинні законодавчі акти, які регулюють діяльність у сфері туризму, на практиці часто виникають порушення прав туристів, включаючи неналежне виконання договірних зобов'язань, введення в оману щодо якості та обсягу послуг, відсутність належної інформації про тури [2, с. 401]. Відповідно такі прецеденти обумовлюють необхідність посилення адміністративної відповідальності та вдосконалення механізмів, принципів та підходів до контролю і моніторингу за діяльністю суб'єктів туристичного бізнесу.

Варто відзначити, що однією з основних проблем є недостатність або невідповідність чинних правових норм реальним потребам та викликам [3, с. 10], що виникають у туристичній галузі. Крім того, важливою проблемою є низький рівень обізнаності туристів про свої права й механізми захисту у випадку порушення договорів про надання туристичних послуг [4, с. 117]. Відповідно це обумовлює необхідність проведення інформаційно-роз'яснювальної

роботи серед населення, а також покращення взаємодії між державними органами, туристичними компаніями та споживачами послуг. Лише комплексний підхід до вирішення зазначених проблем дозволить забезпечити ефективний захист прав туристів і сприятиме сталому розвитку туристичної галузі.

Аналіз досліджень та публікацій. У дослідженнях і публікаціях, присвячених адміністративно-правовій відповідальності в туристичній сфері, розглядаються різні підходи регулювання цього питання. Буркальцева Д., Мацола В., Моїсєєва Н., Омельченко Г., Пилипенко С., Тодьєрішко Е., Чичкалюк Т. відзначають необхідність вдосконалення законодавства для забезпечення більш ефективного контролю за якістю надання туристичних послуг на міжнародному рівні.

Також дослідження звертають увагу на практичні проблеми застосування адміністративних санкцій. Гонсалес-Родрігес М., Дилевський М., Калиновський М., Кесеоглу М., Мартін-Сампер Р., Мігдал Н., Окумус Ф., Пасека С., Філіп'як Б., Фонт Х. формують позицію щодо недостатньої ефективності наявних механізмів, принципів та методів контролю та моніторингу, а також відсутності належної координації між різними державними органами, відповідальними за регулювання туристичної сфери. Андрюкайтене Р., Гонсалес М., Домінго А., Лю Ю., Сяо Т., Сантос-Лакуева Р., Саркісян Г., Стяпанавічус Е., Фан З., Чжао Х. підкреслюють необхідність посилення адміністративної відповідальності за порушення прав споживачів туристичних послуг та розробки нових підходів до контролю якості надання туристичних послуг.

Мета статті – проаналізувати адміністративно-правову відповідальність у туристичній сфері для забезпечення високої якості послуг і захисту прав споживачів.

Виклад основного матеріалу. Туристична сфера є однією з найдинамічніших галузей світової економіки, що приносить значний внесок у розвиток держав. Однак, зростання цього кластеру супроводжується численними викликами, пов'язаними з відповідальністю та якістю надання послуг [5, с. 85]. Відповідальність у туристичній сфері охоплює різні підходи, включаючи екологічну, соціальну та економічну відповідальність. За словами дослідників Лю Ю., Сяо Т., Фан З. та Чжао Х.: «Відповідальність у туризмі передбачає врахування впливу туристичних дій на місцеві спільноти та природні ресурси, а також на дотримання етичних стандартів у наданні туристичних послуг» [6, с. 1027]. Також, науковець Мігдал Н. у своїх дослідженнях відзначає, що: «Туристичні компанії та туристи повинні активно сприяти збереженню навколишнього середовища, мінімізуючи вплив на природні ресурси та біорізноманіття, – це все є відповідальністю в межах сучасних тенденцій» [7, с. 24]. Натомість Сантос-Лакуева Р., Гонсалес М. та Домінго А. апелюють до важливості соціальної відповідальності в туристичній сфері, а саме: «значною є важливість співпраці з місцевими спільнотами для забезпечення їх економічного розвитку та соціального добробуту» [8, с. 1231].

Стяпанавічус Е. та Андрюкайтене Р. звертають увагу на те, що: «відповідальні туристичні практики сприяють довгостроковій стабільності ринку, залучаючи інвестиції та забезпечуючи високий рівень задоволеності клієнтів» [9, с. 124]. Тобто саме економічна відповідальність туристичних організацій полягає у створенні умов для сталого економічного зростання, що охоплює прозорість у фінансових операціях, етичні стандарти в бізнесі та підтримку місцевих економік через закупівлі та інвестиції. На нашу думку, відповідальність у туристичній сфері є багатограним поняттям, що охоплює різносторонні аспекти, тренди, тенденції та підходи.

Відповідно до вище відзначеного, у міжнародній сфері туризму сформовані традиційні та загальноприйняті угоди та стандарти, які регулюють та моніторять туристичну діяльність – відповідно забезпечують права та інтенсивність, як туристів, так й організацій, які надають послуги:

– Глобальний етичний кодекс туризму, який був прийнятий UNWTO, охоплює основні підходи до регулювання етики туризму, також там закріплені права та обов'язки туриста та провайдера туристичних послуг;

– різносторонні міжнародні угоди, приміром, Шенгенська угода, а саме договір «Про скасування паспортного митного контролю між країнами Європейського Союзу», регулюють порядок перетину кордонів між державами, тобто спрощують візові процедури для туристів;

– функціонування міжнародних стандартів безпеки, а саме: ICAO, IMO;

– дотримання загальноприйнятих міжнародних норм регулювання діяльності туристичних агентств та операторів;

– впровадження міжнародних програм, що дозволяють здійснювати підтримку сталого розвитку туризму;

– регулювання електронної комерції в туризмі за допомогою міжнародних угод та регламентів забезпечення правових основ;

– сприяння впровадженню міжнародних програм, приміром, як UNEP, що підтримують розвиток екологічно безпечного туризму [10, с. 1489–1493; 11, с. 1902–1907].

Враховуючи світову практику, українські та міжнародні науковці сформулювали типи правопорушень в межах туристичної діяльності, що можуть бути вчинені як фізичними, так і юридичними особами, а саме:

– порушення умов ліцензування, тобто здійснення туристичної діяльності без відповідної ліцензії;

– організація нелегальних туристичних маршрутів;

– неналежне надання туристичних послуг, а саме: ненадання туристичних послуг, які були передбачені договором, надання послуг, які не відповідають стандартам;

– недотримання вимог щодо звітності перед контролюючими органами;

– надання неправдивої або недостовірної інформації про туристичні послуги;

– порушення правил та норм, що регулюють права споживачів на ринку туристичних послуг;

– заподіяння шкоди культурним та історичним пам'яткам під час туристичної діяльності;

– забруднення навколишнього середовища під час проведення туристичних заходів [12, с. 230–233; 13, с. 35–44].

Відповідно, адміністративні санкції за вчинення правопорушень містять штрафи, анулювання ліцензій, обов'язкові відшкодування збитків передбачені чинним законодавством.

В межах дослідження варто зауважити, що адміністративно-правова відповідальність у туристичній сфері є важливим механізмом впровадження, забезпечення, функціонування правопорядку, що направлений на захист прав та інтересів туристів [14, с. 327]. Тому, як зауважують дослідники та аналітики, – така відповідальність базується на чинному законодавстві та цілісних принципах, а саме: законності, справедливості, пропорційності презумпції невинуватості. В розробленій нами таблиці 1 розкриті базові принципи адміністративно-правової відповідальності у туристичній сфері.

Приміром, адміністративно-правова відповідальність у туристичній сфері в міжнародній практиці має свої особливості та регулюється різними нормативно-правовими актами. Наприклад, в Іспанії функціонує Ley 20/1997, de 9 de julio, del Turismo, що регулює адміністративні санкції за порушення у сфері туризму. Так, стаття 49 закону передбачає штрафи за ненадання належної інформації туристам або за відсутність необхідних дозволів на здійснення туристичної діяльності. А у статті 60 відзначається, що у разі порушень: «забороняється отримання або поновлення необхідних дозволів або реєстрацій для здійснення туристичної діяльності» [16]. У Франції діє Code de la consommation, в якому стаття L.141-1 передбачає адміністративні штрафи за введення в оману споживачів щодо туристичних послуг: «агенція, яка вводить споживача в оману щодо основних характеристик товару або послуги, підлягає адміністративному штрафу» [17].

Німеччина має закон Gesetz zur Regelung des Tourismusgewerbes, наприклад, в якому чітко відзначається, що за надання неправдивої інформації про туристичні послуги (§ 23): «адміністративним правопорушенням є, якщо хтось навмисно або з необережності робить

Таблиця 1

Принципи адміністративно-правової відповідальності у туристичній сфері

Принцип	Опис
Законність	Відповідальність настає тільки за правопорушення в туристичній сфері, передбачені законом. Дії або бездіяльність повинні відповідати чинному законодавству.
Справедливість	Покарання має відповідати ступеню та характеру вчиненого правопорушення, навіть в рамках туристичного кластера не допускається надмірне чи недостатнє покарання.
Презумпція невинуватості	Особа вважається невинною у вчиненні правопорушення, поки її вину не буде доведено і встановлено в законному порядку.
Пропорційність	Покарання має бути пропорційним правопорушенню та не перевищувати необхідних меж для досягнення цілей покарання.
Індивідуалізація відповідальності	Урахування особистих особливостей особи, обставин вчинення правопорушення та інших чинників при визначенні міри покарання, тобто це стосується як самих туристів, так й агенцій, які надають туристичні послуги.
Неупередженість	Вирішення справ повинно здійснюватися неупереджено та без стороннього впливу, з урахуванням тільки об'єктивних обставин справи.
Публічність	Розгляд справ про адміністративні правопорушення має бути публічним, за винятком випадків, передбачених законом, коли це може зашкодити суспільству.
Оперативність	Справи про адміністративні правопорушення повинні розглядатися в найкоротші строки для ефективного захисту прав і законних інтересів.
Повнота дослідження обставин	Всі обставини справи повинні бути всебічно і повно досліджені для прийняття обґрунтованого рішення.
Забезпечення прав і свобод людини	Усі заходи адміністративно-правової відповідальності повинні відповідати міжнародним стандартам туристичної діяльності.
Превентивність	Адміністративні стягнення мають на меті не тільки покарати винного, але й запобігти новим правопорушенням у туристичній сфері.

Джерело: власна розробка автора на основі [4; 7; 11; 14; 15]

заяву, що може створити враження особливої якості, якої насправді немає) [18], накладається штраф або втрата ліцензії.

В Україні адміністративно-правова відповідальність у туристичній сфері регулюється Законом України «Про туризм» [20] та Кодексом України про адміністративні правопорушення [21]. Згідно з цими нормативними актами, туристичні оператори та агентства зобов'язані дотримуватись вимог щодо надання якісних послуг, інформаційного забезпечення туристів та ведення діяльності відповідно до ліцензійних умов. Наприклад, стаття 20 Закону України «Про туризм» передбачає: «туроператор несе перед туристом відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору на туристичне обслуговування» [20], а в статті 30 чітко відзначається, що: «порушення законодавства в галузі туризму тягне за собою відповідальність згідно із законом» [20].

Зокрема, стаття 164 Кодексу України про адміністративні правопорушення встановлює штрафи за здійснення господарської діяльності без державної реєстрації або без відповідної ліцензії, що включає й туристичну діяльність [21].

Висновки. Адміністративно-правова відповідальність у туристичній сфері є вагомим для забезпечення належного рівня послуг та захисту інтересів прав споживачів. Відповідно до сучасних тенденцій, модернізація та трансформація туризму вимагає адаптації

законодавства до нових умов та викликів в межах глобалізації. Будь-який кластер, а особливо туристичний вимагає вдосконалення нормативно-правової бази, впровадження нових стандартів і регламентів, а також чітка регламентація діяльності туристичних агентств.

Враховуючи сучасні тенденції та швидкість розвитку туристичної сфери, науковці та дослідники вважають, що недостатність чинних правових норм, принципів, підходів й механізмів контролю та нагляду за діяльністю туристичних компаній є однією з основних проблем у сфері адміністративної відповідальності. Тому для ефективного захисту прав споживачів необхідно посилити адміністративні санкції за порушення договірних зобов'язань, покращити координацію між різними державними органами, відповідальними за регулювання туристичної діяльності, та забезпечити належний моніторинг і контроль за якістю надання послуг.

Отже, враховуючи сучасні виклики та тенденції, підвищення ефективності, результативності адміністративної відповідальності у сфері туризму вимагає комплексного та системного підходів, що містять декілька конкретних заходів. По-перше, постійне покращення, вдосконалення та модернізація нормативно-правової бази в межах туристичної діяльності дозволить удосконалити туристичний кластер, а разом з цими усунути правові прогалини. По-друге, вагомим є підвищення рівня правосвідомості в межах туристичної діяльності, тобто туристи мають володіти інформацією про туристичні послуги й освоїти законодавство тієї країни куди води подорожують.

По-третє, зміцнення контролю з боку держави, включаючи регулярні інспекції, запровадження ефективних механізмів моніторингу та застосування адекватних санкцій, сприятиме дисципліні та відповідальності серед учасників ринку, підвищуючи загальний рівень дотримання норм і стандартів.

Список використаних джерел:

1. Тодьєрішко Е. В. Вітчизняний та закордонний досвід управління туристичним підприємством на основі моделі просторової маршрутизації. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 20. С. 52–57.
2. González-Rodríguez M. R., Martín-Samper R. C., Köseoglu M. A., Okumus F. Hotels' corporate social responsibility practices, organizational culture, firm reputation, and performance. *Journal of Sustainable Tourism*. 2019. № 27(3). P. 398–419.
3. Likarchuk N., Andrieieva O., Likarchuk D., Bernatskyi A. Impression marketing as a tool for building emotional connections in the public administration sphere. *Studies in Media and Communication*. 2022. № 10(1). P. 9–16.
4. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України: монографія. ІРД НАН України. Львів, 2017. 259 с.
5. Саркісян Г. О. Деякі аспекти регулювання туристичної галузі регіону. *Бізнес-інформ*, 2020. № 8. С. 83–87.
6. Liu Y., Xiao T., Fan Z. P., Zhao X. Pricing, environmental governance efficiency, and channel coordination in a socially responsible tourism supply chain. *International Transactions in Operational Research*. 2019. № 26(3). P. 1025–1051.
7. Migdal N. Hotel Law: Transactions, Management and Franchising. *Routledge*. 2015. 192 p.
8. Santos-Lacueva R., González M., Domingo A. The integration of sustainable tourism policies in European cities. *PASOS. Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*. 2022. Vol. 20. № 5. P. 1229–1242.
9. Стяпанавічюс Е., Андрюкайтене Р. Тенденції реалізації корпоративної соціальної відповідальності у сфері туризму. *Humanities Studies*. 2022. № 10(87). С. 122–127.
10. Pasiaka, S. R., Kolokolchukova I. V., Morozova O. H., Krushynska A. V., Krasnodied T. L., Popova T. V. The potential of tourist and recreational clusters in European space. *Geo Journal of Tourism and Geosites*, 2021. № 39. P. 1488–1500.

11. Burkaltseva D., Tsohla S., Yanovskaya A., Olga G. U. K., Zharova A., Polskaya S. Analysis of the Functioning of the Tourist and Recreational Industry in Conditions of Restrictions. *Journal of Environmental Management and Tourism*. 2020. № 3. P. 1902–1914.
12. Omelchenko H., Pilipenko S., Moisyeyeva N. Tourism as an innovational project of modern globalization. Innovative tools for socio-economic systems' development : monograph. Katowice: Katowice School of Technology. 2019. № 25. P. 229–234.
13. Chychkalyuk T. The Use of Natural and Recreational Areas for Tourism Development: European Experience. Public policy and economic development. 2015. № 3. P. 36–47.
14. Filipiak B., Dylewski M., Kalinowski M. Economic development trends in the EU tourism industry. Towards the digitalization process and sustainability. Quality & Quantity. 2023. № 57. Suppl 3. P. 321–346.
15. Font X., Torres-Delgado A., Crabolu G., Palomo Martinez J., Kantenbacher J., Miller G. The impact of sustainable tourism indicators on destination competitiveness: The European Tourism Indicator System. *Journal of Sustainable Tourism*. 2023. № 31(7). P. 1608–1630.
16. Código del Turismo. Ministro de la Presidencia, Justicia y Relaciones con las Cortes. 2021. URL: https://www.boe.es/biblioteca_juridica/codigos/codigo.php?id=325&modo=2&nota=0&tab=2
17. Code de la consommation. Legifrance.gouv.fr 2024. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006069565/
18. Gesetz zur Regelung des Tourismusgewerbes. Bundesministerium für Arbeit und Wirtschaft. 2024. URL: <https://www.bmaw.gv.at/Themen/Tourismus/tourismusfoerderungen/betriebliche-tourismusfoerderung.html>
19. Закон України «Про туризм» 324/95-ВР, редакція від 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр#Text>
20. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X, редакція від 23.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

КОСТЕНКО Ю. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри господарського
та адміністративного права
(Донецький національний університет
імені Василя Стуса)

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.36>**МОНІТОРИНГ ТРАНСФЕРТНОГО ЦІНОУТВОРЕННЯ**

В роботі обґрунтовано, що питання трансфертного ціноутворення відносяться до сфери державного регулювання, й, зокрема, низка ключових положень врегульовано безпосередньо нормами податкового законодавства. Уточнено поняття та види контрольованих операцій; розкрито сутність та цілі запровадження принципу «витягнутої руки», як міжнародного стандарту.

На підставі розкриття поняття та змісту моніторингу, як складової частини податкового контролю за трансфертним ціноутворенням, виділено ключові цілі його застосування: 1) встановлення відповідності умов контрольованих операцій принципу «витягнутої руки»; 2) виявлення потенційних ризиків трансфертного ціноутворення; 3) виявлення ризиків відсутності розумної економічної причини (ділової мети); 4) проведення аналізу ризиків заниження платником податків податкових зобов'язань; 5) забезпечення контролю за своєчасністю та повнотою подання звітів про контрольовані операції, документації з трансфертного ціноутворення, майстер-файлу. Наведено методи моніторингу: 1) аналіз: а) звітів, документації, майстер-файлу, повідомлень, звітів у розрізі країн та іншої інформації відповідно до положень ст. 39 ПК України; б) податкової інформації, отриманої в порядку передбаченому ст. 73 ПК України; в) інших інформаційних джерел, що містять відкриту інформацію та надають інформацію про зіставні операції та осіб; 2) опитування уповноважених осіб та/або працівників платника податків відповідно до п. 39.4 ст. 39 ПК України. Уточнено та розкрито етапи моніторингу трансфертного ціноутворення: 1) первинний аналіз інформації про здійснені контрольовані операції; 2) аналіз звітів про контрольовані операції та повідомлень про участь у міжнародній групі компаній; 3) аналіз глобальної документації (майстер-файлу); 4) прийняття рішення щодо моніторингу.

Ключові слова: державне регулювання, податкове законодавство, податкові органи, податковий контроль, моніторинг, трансфертне ціноутворення, контрольовані операції, податкова звітність, податкове планування, міжнародні стандарти, принцип «витягнутої руки».

Kostenko Yu. O. Transfer pricing monitoring

The publication substantiates that the issues of transfer pricing belong to the sphere of state regulation, and, in particular, a number of key provisions are regulated directly by the norms of tax legislation. The concept and types of controlled transactions have been clarified; The essence and goals of the introduction of the arm's length principle as an international standard are disclosed.

Based on the disclosure of the concept and content of monitoring, as an integral part of tax control over transfer pricing, the key objectives of its application are allocated: 1) establishing the compliance of the conditions of controlled transactions with the "arm's length" principle; 2) identification of potential transfer pricing risks; 3) identification of risks of the absence of a reasonable economic reason (business purpose); 4) analysis of the risks of understatement of tax liabilities by the taxpayer; 5) ensuring control over the timeliness and completeness of submission of reports on controlled transactions, transfer pricing documentation, master file. Monitoring methods are provided: 1) analysis of: a) reports, documentation, master file, messages, country-by-country reports and other information in accordance with the provisions of Art. 39 of the Tax Code of Ukraine; b) tax information obtained in accordance with the procedure provided for in Art. 73 of the Tax Code of Ukraine; c) other information sources containing open information and providing information on comparable transactions and persons; 2) questioning of authorized persons and/or employees of the taxpayer in accordance with para. 39.4 of Art. 39 of the TC of Ukraine. The stages of transfer pricing monitoring have been clarified and disclosed: 1) primary analysis of information on controlled transactions; 2) analysis of reports on controlled transactions and notices of participation in an international group of companies; 3) analysis of global documentation (master file); 4) making a decision on monitoring.

Key words: *state regulation, tax legislation, tax authorities, tax control, monitoring, transfer pricing, controlled transactions, tax reporting, tax planning, international standards, arm's length principle.*

Вступ. Питання щодо трансфертного ціноутворення відносяться до сфери державного регулювання, й, зокрема, низка ключових положень врегульовано безпосередньо нормами Податкового кодексу України (далі – ПК України), адже, йдеться не тільки про прибутковість компаній та загальну стратегію бізнесу, а й про дотримання принципу справедливості в оподаткуванні, розробку заходів протидії розмиванню бази оподаткування та виведенню прибутку з-під оподаткування. Основною метою такого ціноутворення є – забезпечення того, щоб ціни встановлювалися на рівні, який відповідає умовам вільного, конкурентного ринку (йдеться про відповідність умовам, які б встановлювалися між незалежними сторонами). Україна активно впроваджує рекомендації Організації економічного співробітництва та розвитку щодо трансфертного ціноутворення та боротьби з агресивним податковим плануванням з метою приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів, зокрема, йдеться впровадження принципу «витагнутої руки», стандартів BEPS.

Серед вітчизняних наукових досліджень, у яких був започаткований ґрунтовний аналіз відносин щодо моніторингових форм контролю в сфері трансфертного ціноутворення, слід виділити роботи В.В. Кругляк, Є.А. Курілова Н.Ф. Стеблюка, Д.К. Мироненка, Г.Р. Ботвінова, Т.М. Карнауха, Р. Мельниченка, А. Субботи, М.Д. Пасічного тощо [2–6]. Проте дискусійність низки положень, й перш за все актуалізація питань, пов'язаних із здійсненням окремих форм контролю в сфері контрольованих операцій, зумовлюють подальший інтерес до цього питання.

Постановка завдання. Мета роботи полягає у дослідженні сучасного стану правового регулювання моніторингу господарських операцій в сфері трансфертного ціноутворення.

Результати дослідження. Відповідно до ст. 62 ПК України податковий контроль здійснюється шляхом: 1) ведення обліку платників податків; 2) інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності контролюючих органів; 3) здійснення перевірок та звірок; 4) моніторингу контрольованих операцій та опитування посадових (уповноважених осіб) та/або працівників платника податків; 5) обліку та моніторингу діяльності фінансових агентів для цілей Угоди FATCA та Багатосторонньої угоди CRS [7]. В такий спосіб, самостійною

формою податкового контролю є моніторинг контрольованих операцій. Аналогічний висновок міститься й в судовій практиці [8].

Перш ніж перейти до особливостей здійснення податкового моніторингу, слід визначитися з поняттям, змістом та видами контрольованих операцій.

Відносини у сфері трансфертного ціноутворення регулюються ст. 39 ПК України й підпадають під правовий режим контрольованих операцій. Так, до останніх, відповідно до п.п. 39.2.1.1 п. 39.2.1 ст. 39 ПК України, відносяться господарські операції платника податків, що можуть впливати на об'єкт обкладання податком на прибуток підприємств (для резидентів Дія Сіті – платників податку на особливих умовах – на фінансовий результат до оподаткування, визначений у фінансовій звітності згідно з національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку або міжнародними стандартами фінансової звітності), зокрема:

а) господарські операції, що здійснюються з пов'язаними особами – нерезидентами;
б) зовнішньоекономічні господарські операції з продажу та/або придбання товарів та/або послуг через комісіонерів-нерезидентів;

в) господарські операції, що здійснюються з нерезидентами, зареєстрованими у державах відповідно до затвердженого Кабінетом Міністрів України переліку (Князівство Андорра, Барбадос, Боснія і Герцеговина, Ірландія, Чорногорія тощо), або які є резидентами цих держав [9];

г) господарські операції, що здійснюються з нерезидентами, які не сплачують податок на прибуток (корпоративний податок), у тому числі з доходів, отриманих за межами держави реєстрації таких нерезидентів, та/або не є податковими резидентами держави, в якій вони зареєстровані як юридичні особи;

г) господарські операції (у тому числі внутрішньогосподарські розрахунки), що здійснюються між нерезидентом та його постійним представництвом в Україні [7].

Безпосередньо до господарських операцій для цілей трансфертного ціноутворення відносять такі, як:

а) операції з товарами (сировиною, готовою продукцією тощо);
б) операції з придбання (продажу) послуг;
в) операції з нематеріальними активами (роялті, ліцензії, плата за використання патентів, товарних знаків, ноу-хау тощо, а також з будь-якими іншими об'єктами інтелектуальної власності);

г) фінансові операції, включаючи лізинг, участь в інвестиціях, кредитах, комісії за гарантію тощо;

г) операції з купівлі чи продажу корпоративних прав, акцій або інших інвестицій, купівлі чи продажу довгострокових матеріальних і нематеріальних активів;

д) операції (у тому числі внутрішньогосподарські розрахунки), що здійснюються між нерезидентом та його постійним представництвом в Україні;

е) операції, у результаті яких обсяг доходу та/або фінансовий результат платника податку зменшується внаслідок повної або часткової, безповоротної або тимчасової передачі функцій разом з матеріальними та/або нематеріальними активами (або без них), вигодами, ризиками та можливостями іншому платнику податку (іншій особі) в тих випадках, коли у взаємовідносинах між непов'язаними особами така передача не здійснювалася б без компенсації, незалежно від того, чи відображені такі операції у бухгалтерському обліку тощо [7].

Окрім змістовного економічного характеру визначення операцій між нерезидентом та його постійним представництвом контрольованими, законодавець вводить й кількісний критерій, зокрема:

а) перевищення річного доходу платника податків від будь-якої діяльності на суму більш ніж 150 мільйонів гривень (за вирахуванням непрямих податків) за відповідний податковий (звітний) рік;

б) перевищення обсягу таких господарських операцій платника податків з кожним контрагентом на суму більш ніж 10 мільйонів гривень (за вирахуванням непрямих податків) за відповідний податковий (звітний) рік;

в) в разі здійснення господарських операцій між нерезидентом та його постійним представництвом в Україні на суму більш ніж 10 мільйонів гривень (за вирахуванням непрямих податків) за відповідний податковий (звітний) рік (п.п. 39.2.1.7 п. 39.2 ст. 39 ПК України) [7].

З наведеного випливає, що основною ідеєю в сфері трансфертного ціноутворення є пріоритет економічної сутності над юридичною формою, адже, при аналізі господарських операцій потрібно фокусуватися саме на реальному економічному змісті подій, а не на формальній їх стороні.

Для забезпечення справедливого оподаткування міжнародних компаній та запобігання маніпулюванню цінами всередині групи компаній в міжнародному податковому праві та бухгалтерському обліку для регулювання трансфертного ціноутворення було запроваджено принцип «втягнутої руки» («arm's length principle»). Відповідно з національним законодавством – це міжнародний стандарт, який використовується для визначення справедливої вартості контрольованих операцій між пов'язаними особами та передбачає, що умови зазначених операцій не відрізняються від умов, що застосовуються між непов'язаними особами у зіставних неконтрольованих операціях [10].

Можна виділити низку цілей запровадження зазначеного принципу:

1. Запобігання ухиленню від сплати податків. Так, суб'єкти господарювання, що працюють у різних країнах, можуть намагатися завищувати або занижувати ціни на товари, послуги чи нематеріальні активи, щоб перевести прибуток у юрисдикції з нижчими податковими ставками. Принцип «втягнутої руки» вимагає, щоб правочини між пов'язаними особами здійснювалися на тих самих умовах, що й між незалежними сторонами, що, в свою чергу, запобігає переміщенню прибутку в країни з низьким рівнем оподаткування.

2. Підтримка ринкової кон'юнктури. Принцип «втягнутої руки» допомагає створити умови, за яких пов'язані компанії поведуться на ринку так, ніби вони не пов'язані між собою, що забезпечує більш прозорі та передбачувані ринкові умови та уникнення порушень добро-совісної конкуренції.

3. Справедливість в оподаткуванні. Розподіл прибутку між юрисдикціями здійснюється відповідно до реального внеску кожного підрозділу компанії. Це важливо для того, щоб оподаткування прибутку відбувалося за законодавством держави, на території якої він був створений.

4. Спрощення міжнародного податкового контролю та запровадження стандартів його здійснення, що полегшує виявлення порушень і сприяє гармонізації стандартів трансфертного ціноутворення між країнами.

В такий спосіб, основна мета принципу «втягнутої руки» полягає в тому, щоб міжнародні компанії не використовували внутрішньогрупові транзакції для зниження податкового навантаження, а податки, в свою чергу, сплачувалися саме в місці створення реальної вартості.

Обов'язок визначення обсягу оподатковуваного прибутку відповідно до принципу «втягнутої руки» покладено безпосередньо на платника податку, який застосовує найбільш доцільний, з урахуванням фактів та обставин здійснення відповідної контрольованої операції, метод трансфертного ціноутворення.

Ієрархія таких методів виглядає наступним чином:

1) метод порівняльної неконтрольованої ціни (визначення ціни на товари чи послуги з урахуванням ринкових цін на подібні об'єкти);

2) метод ціни перепродажу (вартість визначається на основі первісної закупівельної ціни з додаванням маржі, необхідної для реалізації продукту);

3) метод «витрати плюс» (обчислення ціни включає оцінку виробничих витрат товару або послуги з націнкою, характерною для аналогічних продуктів);

4) метод чистого доходу (порівняння рентабельності схожих операцій серед незалежних компаній);

5) метод розподілу доходів (враховує співвідношення в розподілі вигоди в угоді між учасниками) (п. 39.3 ст. 39 ПК України) [11].

При виборі конкретного методу трансфертного ціноутворення платник має враховувати низку критеріїв:

- доцільність обраного методу характеру контрольованої операції, що визначається, зокрема, на основі результатів функціонального аналізу господарської операції (з урахуванням виконуваних функцій, використовуваних активів і понесених ризиків);

- наявність повної та достовірної інформації, необхідної для застосування обраного методу;

- ступень зіставності між контрольованими і неконтрольованими операціями, включаючи надійність коригувань зіставності, якщо такі застосовуються та можуть використовуватися для усунення розбіжностей між такими операціями.

Платник податку з урахуванням зазначених критеріїв використовує будь-який метод, який він вважає найбільш доцільним, однак у разі, якщо існує можливість застосування і методу порівняльної неконтрольованої ціни, і будь-якого іншого методу, застосовується саме перший метод. У разі, якщо з урахуванням наведених вище критеріїв, метод ціни перепродажу або метод «витрати плюс» та метод чистого прибутку або розподілення прибутку можуть застосовуватися платником податку з однаковою надійністю, застосовується метод ціни перепродажу або метод «витрати плюс». При цьому, платник податку має право може не застосовувати більше одного із зазначених методів.

Дотримання наведеного процедурного порядку визначення відповідності господарської операції принципу «витягнутої руки», є вкрай важливим, адже, здійснюючи їх моніторинг податкові органи мають виходити саме з методу трансфертного ціноутворення, який застосовувався платником податків, за винятком доведення недоцільності застосування обраного методу.

Окрім цього, слід зазначити, що платником податків може бути ініційовано процедуру узгодження ціноутворення у контрольованих операціях, за результатами якої укладаються договори про попереднє узгодження ціноутворення, що мають односторонній, двосторонній або багатосторонній характер (advance pricing arrangements, надалі – АРА) [12]. За результатами АРА податковий орган та платник податків мають дійти згоди щодо предмета договору, критеріїв визначення відповідності умов контрольованих операцій принципу «витягнутої руки». І в такому разі контролюючий орган при моніторингу має виходити з методу трансфертного ціноутворення, який зазначений у договорі про попереднє узгодження ціноутворення.

До цілей моніторингу, як складової частини податкового контролю за трансфертним ціноутворенням, можна віднести наступні:

- встановлення відповідності умов контрольованих операцій принципу «витягнутої руки»;

- виявлення потенційних ризиків трансфертного ціноутворення;
- виявлення ризиків відсутності розумної економічної причини (ділової мети);
- проведення аналізу ризиків заниження платником податків податкових зобов'язань;
- забезпечення контролю за своєчасністю та повнотою подання звітів про контрольовані операції, документації з трансфертного ціноутворення, глобальної документації з трансфертного ціноутворення (майстер-файлу), звітів у розрізі країн міжнародної групи компаній, повідомлень про участь у міжнародній групі компаній та іншої додаткової інформації відповідно із вимогами, встановленими ст. 39 ПК України.

Фактично податковий моніторинг контрольованих операцій здійснюється шляхом:

- 1) аналізу: а) звітів, документації, майстер-файлу, повідомлень, звітів у розрізі країн та іншої інформації відповідно до положень ст. 39 ПК України; б) податкової інформації, отриманої в порядку передбаченому ст. 73 ПК України; в) інших інформаційних джерел, що містять відкриту інформацію та надають інформацію про зіставні операції та осіб;

- 2) опитування уповноважених осіб та/або працівників платника податків відповідно до п. 39.4 ст. 39 ПК України [7; 13].

Безпосередньо порядок проведення моніторингу контрольованих операцій встановлюється Наказом Міністерства фінансів України від 14.08.2015 р. № 706 [13]. Процедура моніторингу складається із декількох самостійних етапів:

- 1) первинний аналіз інформації про здійснені контрольовані операції;
- 2) аналіз звітів про контрольовані операції та повідомлень про участь у міжнародній групі компаній;
- 3) аналіз глобальної документації (майстер-файлу);
- 4) прийняття рішення щодо моніторингу.

Розглянемо ці етапи більш докладно. Під час першого етапу моніторингу відбувається зіставлення контролюючим органом показників податкової, фінансової звітності платника податку, даних митних декларацій, а також порівняння рівня цін (рентабельності) та умов, що застосовуються платниками податків у контрольованій операції, із рівнем цін (рентабельності) та умов у неконтрольованій операції з метою встановлення відповідності умов контрольованих операцій платника податку принципу «втягнутої руки» та/або виявлення фактів заниження платником податків податкових зобов'язань. З метою проведення первинного аналізу контролюючі органи можуть збирати та накопичувати інформацію, що є загальнодоступною, про ринкові ціни на товари (роботи, послуги) та створювати інформаційні продукти та бази даних для зберігання та узагальнення такої інформації. Особливістю цього етапу є те, що первинний аналіз здійснюється незалежно від факту подання платником податку звіту за відповідний звітний період.

В.В. Кругляк та Є.А. Курілов цілком вірно доходять висновку, що контролюючими органами з метою встановлення операцій, у яких наявний ризик відхилення умов та цін, що застосовуються сторонами контрольованих операцій від ринкових, та аналізу ризикових операцій здійснюється спостереження [1, с. 66]. Спостереження проводиться шляхом порівняння рівня цін та умов таких операцій з рівнем неконтрольованих операцій на підставі всієї загальнодоступної інформації про ринкові ціни на товари (роботи, послуги). З метою спостереження контролюючий орган може створювати інформаційні продукти та бази даних для зберігання й узагальнення такої інформації. Фактично спостереження проводиться впродовж усього звітного періоду і є безперервним процесом, результати якого використовуються для подальшого аналізу звітів про контрольовані операції, документації з трансфертного ціноутворення та прийняття рішення про призначення перевірки контрольованих операцій.

Результати первинного аналізу інформації про контрольовані операції використовуються для: 1) прийняття рішення про направлення платнику податку письмових запитів: а) про надання додаткової документації; б) про надання майстер-файлу; 2) подальшого аналізу документації та вирішення питання щодо призначення позапланової перевірки платника податків з питань дотримання принципу «втягнутої руки».

Наступні два етапи пов'язано безпосередньо з аналізом поданої звітності. Так, платники податків, які у звітному періоді (календарному році) здійснювали контрольовані операції, зобов'язані подавати за встановленою формою до 1 жовтня року, що настає за звітним, звіт про всі такі операції до ДПС України засобами електронного зв'язку в електронній формі з дотриманням вимог законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [14].

Важливою є норма, яка передбачає право подання уточнюючої інформації до раніше поданого звіту платником податку в разі виявлення помилок (недоліків, не повного пакету документів). При цьому важливим є подання нового чи уточнюючого звіту саме до закінчення граничного строку подання звіту про контрольовані операції за такий самий період. Платники податків, що здійснюють контрольовані операції, повинні складати та зберігати документацію з трансфертного ціноутворення за кожний звітний період.

Виходячи з аналізу нормативно-правових актів [7; 10; 14] можна виділити два типи документації з трансфертного ціноутворення:

1) документація першого рівня трансфертного ціноутворення (сукупність документів або єдиний документ, складений у довільній формі), що має містити низку даних, прямо передбачених п.п. 39.4.6 п. 39.4 ст. 39 ПК України (дані про сторін контрольованої операції та про пов'язаних осіб платника податків; опис діяльності та стратегії ділової активності, що провадиться платником податків, зокрема, економічні умови діяльності, аналіз відповідних ринків товарів (робіт, послуг), на яких проводить свою діяльність платник податків, основні конкуренти; відомості про участь платника податків у реструктуризації бізнесу або передачі нематеріальних активів у звітному або попередньому році з поясненням аспектів цих операцій, що вплинули або впливають на діяльність платника податків; опис контрольованої операції із зазначенням ланцюга постачання (створення вартості) товарів (робіт, послуг) у контрольованій операції тощо);

2) документація другого рівня з трансфертного ціноутворення – глобальна документація (майстер-файл), яка є певним документом або сукупністю документів, що складаються компаніями у довільній формі наповнення якого визначено п.п. 39.4.7 п. 39.4 ст. 39 ПК України. Фактично йдеться про детальний звіт, який охоплює всю необхідну інформацію про компанію, включаючи її структуру, основні напрямки діяльності, ключові активи, фінансову інформацію та багато іншого.

Майстер-файл подається компаніями, річний дохід яких в консолідації з іншими членами однієї міжнародної групи компаній за фінансовий рік, що передусє звітному, рівний чи перевищує обсяг в 50 млн євро. Податковий орган може направити запит на отримання глобальної документації не раніше 12 місяців після завершення відповідного податкового року, за який готується майстер-файл і не пізніше тридцяти шести місяців з дати закінчення фінансового року, встановленого міжнародною групою компаній, до якої належить такий платник податків, а у разі відсутності відомостей про встановлений міжнародною групою компаній фінансовий рік – не раніше дванадцяти місяців і не пізніше тридцяти шести місяців після закінчення звітного року. Відповідно на платника податків покладено обов'язок щодо подання зазначеної у запиті інформації протягом 90 календарних днів з дня його отримання.

Слід зазначити, що під час моніторингу контролюючий орган має право ініціювати опитування посадових, уповноважених осіб (працівників платника податків) з питань трансфертного ціноутворення, яке здійснюється в порядку, встановленому Наказом Міністерства фінансів України від 14 серпня 2015 року № 706 [13]. Опитування здійснюється з метою визначення об'єктивності та повноти проведення платником податків економічного та функціонального аналізу контрольованих операцій й відображення відповідної інформації у податковому звіті та документації з трансфертного ціноутворення.

Опитування (інтерв'ювання) посадових осіб та працівників платників податків є міжнародною практикою і важливим засобом уникнення необґрунтованих висновків з боку контролюючих органів, що проводиться шляхом очної зустрічі податківців та відповідної особи платника податків. Суттєвою є вимога до платника податків щодо сприяння контролюючому органу у проведенні опитування посадових, уповноважених осіб та/або працівників платника податків (п. 10 Наказу Міністерства фінансів № 706) [13]. Результати опитування оформляються протоколом опитування посадових, уповноважених осіб та/або працівників платника податків з питань трансфертного ціноутворення, який відображає позицію платника податків і враховується при прийнятті контролюючими органами остаточних рішень про здійснені контрольовані операції.

Отже, моніторинг контрольованих операцій представляє собою спостереження за цінами та умовами, що застосовуються сторонами; аналіз інформації про здійснені господарські операції та показники діяльності міжнародної групи компаній, отриманої від платника податків відповідно до п. 39.4 ст. 39 ПК України, та інформації, отриманої за спеціальними письмовими запитами від компетентних органів іноземних країн. Розуміння важливості виконання зазначених заходів є суттєвим, оскільки результати проведеного аналізу фактично на кожному з наведених етапів можуть бути використані при ухваленні рішення про проведення перевірки з питань дотримання платником податків принципу «витягнутої

руки». Тобто, результатом податкового моніторингу є прийняття рішення щодо відповідності контрольованих операцій порядку, встановленому податковим законодавством, і в разі виявлення відхилень ініціювання позапланової податкової перевірки. Саме на таку послідовність форм податкового контролю зауважено й в судовій практиці.

Так, 16.06.2021 р. Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду, розглядаючи касаційну скаргу ТОВ «Пларіум Юкрейн» на рішення Харківського окружного адміністративного суду та постанову Другого апеляційного адміністративного суду дійшов наступних висновків: 1) ненадання на запит або надання не в повному обсязі податкової інформації для здійснення податкового моніторингу є підставою для призначення позапланової перевірки відповідно до порядку, встановленому ст. 78 ПК України; 2) моніторинг контрольованих операцій і проведення перевірок щодо дотримання платником принципу «втягнутої руки» є різними формами податкового контролю за встановленням відповідності умов контрольованих операцій принципу «втягнутої руки», порядок яких врегульований різними нормами ПК України; 3) покликання на отримання податкової інформації в порядку ст. 73 ПК України, встановлено лише в п.п. 39.5.1.1 п. 39.5 ст. 39 ПК України, який регулює порядок моніторингу, а не перевірок; 4) ненадання на запит або надання не в повному обсязі податкової інформації для здійснення податкового моніторингу є підставою для призначення перевірки в порядку, визначеному ст. 78 ПК України. Правовідносини, пов'язані з направленням письмового запиту в порядку п. 73.3 ст. 73 ПК України, припиняються після початку проведення перевірки; 5) в разі призначення позапланової податкової перевірки при неподанні податкової інформації щодо трансфертного ціноутворення, така перевірка здійснюється лише з питань контролю трансфертного ціноутворення [8].

Аналіз статистичних даних свідчить про дієвість такої форми податкового контролю, як моніторинг. Так, за період з січня 2022 – липень 2024 року податковими органами ініційовано 331 запит щодо документації з трансфертного ціноутворення, з яких 75% опрацьовано. Близька у 80% від опрацьованих випадків – підтверджено фіскальні ризики. Внаслідок перевірки податкової дисципліни платників у 2015–2024 роках встановлено 2094 порушень різного ступеню важкості і оформлено штрафів на суму 495,5 млн грн, в т.ч. 922 факти (44,0% в загальній структурі) у 2022–2024 роках зі штрафами на суму 181,1 млн грн. За результатами ініційованих внаслідок моніторингу 123 позапланових податкових перевірок на відповідність контрольованих операцій принципу «втягнутої руки» за 2015–2024 роки збитки бюджету було зменшено на 9,36 млрд грн, донараховано податку на прибуток на суму 5,58 млрд грн [6; 15].

Висновки. Таким чином, моніторинг контрольованих операцій, будучи самостійною формою попереднього податкового контролю, має забезпечити встановлення відповідності умов контрольованих операцій принципу «втягнутої руки», виявлення потенційних ризиків трансфертного ціноутворення, аналіз ризиків заниження платником податків податкових зобов'язань з податку на прибуток підприємств, контроль за своєчасністю і повнотою поданих звітів про контрольовані операції та документації з трансфертного ціноутворення. Така форма контролю носить системний характер та реалізується шляхом комплексного аналізу, постійного спостереження, опитування уповноважених осіб та/або працівників платника податків з питань трансфертного ціноутворення.

Список використаних джерел:

1. Кругляк В.В., Курілов Є.А. Основні положення моніторингу контрольованих операцій як складової податкового контролю за дотриманням правил трансфертного ціноутворення в Україні. *Економічний вісник*. 2021. Вип. 7. С. 61–73. URL: 8.pdf (dpu.kyiv.ua)
2. Стеблюк Н.Ф., Мироненко Д.К., Ботвінов Г.Р. Податкове регулювання трансфертного ціноутворення та його вплив на сферу міжнародного бізнесу. *Актуальні проблеми економіки*. 2024. № 1. С. 98–108. URL: qxd (eco-science.net)
3. Карнаух Т.М. Трансфертне ціноутворення: сутність та перспективи запровадження в Україні. *Наукові записки*. Том. 168. 2015. С. 120–123. URL: 149248662.pdf (core.ac.uk)

4. Мельниченко Р. Податковий контроль трансфертного ціноутворення в Україні. *Публічне право*. 2019. № 5. С. 63–79. URL: (knute.edu.ua)
5. Суббот А. Особливості правового регулювання контролю трансфертного ціноутворення у відносинах великих платників податків. *Віче*. 2014. № 6. С. URL: verstka_8 (univer.km.ua)
6. Пасічний М.Д. Трансфертне ціноутворення у системі пріоритетів податкової політики. *Економіка та суспільство*. 2024. № 65. URL: (researchgate.net)
7. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
8. Постанова КАС ВС від 16 червня 2021 року у справі № 520/4404/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97735580>.
9. Про затвердження переліку держав (територій), які відповідають критеріям, установленим підпунктом 39.2.1.2 підпункту 39.2.1 пункту 39.2 статті 39 Податкового кодексу України, та визнання таким, що втратило чинність, розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2015 р. № 977 : Постанова КМУ від 27.12.2017 р. № 1045. URL: (rada.gov.ua)
10. Про затвердження Порядків встановлення відповідності умов контрольованої операції щодо сировинних товарів принципу «витягнутої руки» : Наказ Міністерства фінансів України від 18.01.2022 р. № 19. URL: (rada.gov.ua)
11. Поліщук С. Що таке трансфертне ціноутворення. *Наша бухгалтерія*. 2023. URL: (nashabuhgalteria.com)
12. Порядок попереднього узгодження ціноутворення у контрольованих операціях, за результатами якого укладаються договори, що мають односторонній, двосторонній та багатосторонній характер, для цілей трансфертного ціноутворення : Постанова КМУ від 28.10.2021 р. № 1114. URL: (rada.gov.ua)
13. Порядок опитування уповноважених, посадових осіб та/або працівників платника податків з питань трансфертного ціноутворення : Наказ Міністерства фінансів України 14.08.2015 р. № 706 У. URL: (rada.gov.ua)
14. Про затвердження форми та Порядку складання Звіту про контрольовані операції : Наказ Міністерства фінансів України від 18.01.2016 р. № 8. URL: (rada.gov.ua)
15. Державна податкова служба України. Презентаційні матеріали з трансфертного ціноутворення. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist/transfertne-tsinoutvorennya-ta-mijnarodne-opodatkovannya/transfertne-tsinoutvorennya/prezentatsiyni-materiali>

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

БОБЧИНСЬКИЙ П. М.,
аспірант кафедри кримінального права
та кримінології
(Одеський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 343.44

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.37>

**ВДОСКОНАЛЕННЯ КВАЛІФІКУЮЧИХ ОЗНАК ПОРУШЕННЯ
НЕДОТОРКАНОСТІ ЖИТЛА: АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ ПОЛОЖЕНЬ
КК УКРАЇНИ ТА КК ІНШИХ КРАЇН**

Стаття присвячена дослідженню доктринальних та законодавчих положень кваліфікуючих ознак, передбачених ст. 162 КК України «Порушення недоторканості житла». Проаналізовано законодавчі положення кримінальних кодексів України та інших країн щодо забезпечення недоторканості житла, а саме виявленню плюсів та вад закріплених кваліфікуючих ознак в КК України. Надано пропозиції на підставі зарубіжних КК щодо певних уточнень або змін до складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 162 КК України. Доведено, що окрім встановленої схожості кваліфікованих ознак забезпечення недоторканості житла у КК України та нормах КК інших країн, у зарубіжному законодавстві закріплені й інші ознаки, які можуть бути імплементовані до КК України (ст. 162 КК України). Так, серед цих ознак: КК Республіки Молдова – вчинення організованою злочинною групою або злочинною організацією; КК Грузії – що спричинило значну шкоду; вчинення групою осіб; КК Республіки Таджикистан – з незаконною установкою в житловому приміщенні підслуховуючих або інших спеціальних пристроїв; КК Республіки Казахстан – вчинення групою осіб; в нічний час; КК Французької Республіки – за допомогою брехні, самоуправства; КК Чеської Республіки – подолання перешкод метою якої є недопущення проникнення до приміщення; вчинення діяння із зброєю по відношенню до щонайменше двох осіб; КК Республіки Болгарія – з використанням хитрості, обману; спеціальних технічних засобів; вночі; озброєною особою або двома чи більше особами. Звернення до досвіду деяких зарубіжних країн вказує на наявність додаткових кваліфікуючих ознак, які могли би поповнити ст. 162 КК України, зокрема встановлення форм співучасті – вчинення організованою злочинною групою або злочинною організацією, вчинення групою осіб; встановлення способів – з незаконною установкою підслуховуючих або інших спеціальних пристроїв; спеціальних технічних засобів; вчинення діяння із зброєю по відношенню до щонайменше двох осіб; з озброєною особою або двома чи більше особами; хитрості, обману; за допомогою брехні, самоуправства; вчинення в нічний час. Із перерахованого переліку кваліфікуючих ознак, запропоновано закріпити у ч. 2 ст. 162 КК України, такі кваліфіковані ознаки, як вчинення групою осіб; з незаконною установкою спеціальних технічних засобів.

Key words: досвід, житло, злочин, імплементація, кваліфікуючі ознаки, кримінальне правопорушення, кримінальне законодавство, недоторканість, насильство, службова особа.

Bobchynskyi P. M. Improving the qualifying features of violation of the inviolability of housing: analysis of legislative provisions of the Criminal Code of Ukraine and the Criminal Code of other countries

The article is devoted to the study of doctrinal and legislative provisions of qualifying features provided for by Art. 162 of the Criminal Code of Ukraine "Violation of the inviolability of housing". The legislative provisions of the criminal codes of Ukraine and other countries on ensuring the inviolability of housing are analyzed, namely, the advantages and disadvantages of the qualifying features enshrined in the Criminal Code of Ukraine are identified. Proposals are given based on foreign Criminal Codes regarding certain clarifications or changes to the composition of the criminal offense provided for by Art. 162 of the Criminal Code of Ukraine. It is proven that in addition to the established similarity of the qualifying features of ensuring the inviolability of housing in the Criminal Code of Ukraine and the norms of the Criminal Codes of other countries, other features are enshrined in foreign legislation that can be implemented in the Criminal Code of Ukraine (Article 162 of the Criminal Code of Ukraine). Thus, among these features: the Criminal Code of the Republic of Moldova – committed by an organized criminal group or criminal organization; the Criminal Code of Georgia – which caused significant damage; committed by a group of persons; the Criminal Code of the Republic of Tajikistan – with the illegal installation of eavesdropping or other special devices in residential premises; The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan – committed by a group of persons; at night; the Criminal Code of the French Republic – with the help of lies, arbitrariness; the Criminal Code of the Czech Republic – overcoming obstacles the purpose of which is to prevent entry into the premises; committing an act with a weapon against at least two people; the Criminal Code of the Republic of Bulgaria – with the use of cunning, deception; special technical means; at night; by an armed person or two or more persons. An appeal to the experience of some foreign countries indicates the presence of additional qualifying features that could supplement Article 162 of the Criminal Code of Ukraine, in particular, the establishment of forms of complicity – committing by an organized criminal group or criminal organization, committing by a group of persons; establishment of methods – with the illegal installation of listening or other special devices; special technical means; committing an act with a weapon against at least two people; with an armed person or two or more persons; cunning, deception; with the help of lies, arbitrariness; committing at night. From the above list of qualifying features, it is proposed to include in Part 2 of Article 162 of the Criminal Code of Ukraine such qualifying features as committing by a group of persons; with the illegal installation of special technical means.

Key words: *experience, housing, crime, implementation, qualifying features, criminal offense, criminal legislation, immunity, violence, official.*

Вступ. У теорії кримінального права під кваліфікуючими ознаками розуміють передбачені законом притаманні частині злочинів відповідного виду суттєві обставини, що відбивають типовий, значно змінений порівняно з основним складом злочину ступінь суспільної небезпечності вчиненого й особи винного та вплив на законодавчу оцінку вчиненого й міру відповідальності [4, с. 48]. Кваліфікуючі ознаки, поряд з іншими кримінально-правовими засобами, виконують функцію диференціації кримінальної відповідальності, встановлюючи нові, підвищені порівняно з передбаченими санкціями за злочин з основним складом межі типового покарання [18, с. 366]. Отже, кваліфікуючі ознаки використовуються у кримінальному праві як засіб диференціації кримінальної відповідальності для конструювання більш небезпечного виду діянь і відповідно для визначення у законі нових меж караності порівняно з тими, які передбачені за вчинення основного складу кримінального правопорушення.

Серед обставин, які визнаються кваліфікуючими ознаками складу кримінального правопорушення передбаченого ст. 162 КК: вчинення його службовою особою; із застосуванням насильства чи з погрозою його застосування. Арсенал засобів для диференціації здається більш, ніж достатнім, однак використання його не за певними ustalеними правилами призводить до того, що нівелюється різниця між покараннями за основний та кваліфікований склад кримінального правопорушення часто обсяг покарання не відповідає ступеню суспільної небезпеки певного кримінального правопорушення, завданий ним шкоди.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження доктринальних та законодавчих положень щодо кваліфікуючих ознак, передбачених ст. 162 КК України «Порушення недоторканості житла», аналіз законодавчих положень щодо забезпечення недоторканості житла, а саме виявлення плюсів та вад закріплених кваліфікуючих ознак в КК України та пропозиції на підставі зарубіжних КК щодо певних уточнень або змін нададуть в подальшому більшості дієвості складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 162 КК України.

Результати дослідження. Перелік обтяжуючих обставин міститься в ст. 67 Кримінального кодексу України. Вони виходять за межі складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 162 КК України, і є підставою для суду в призначенні більш суворого покарання в межах санкції статті цього Кримінального кодексу. Але буває й так, що певна обтяжуюча обставина знаходить своє закріплення як кваліфікуюча ознака конкретного складу кримінального правопорушення. При застосуванні покарання в таких випадках суд не може враховувати її при призначенні покарання як таку, що його обтяжує (ст. 67 КК України).

Як вже було зазначено раніше ч. 2 ст. 162 КК України передбачає відповідальність за кваліфікуючі (обтяжуючі) види діяння, зазначені в указаній диспозиції статті. До них належать: а) вчинення його службовою особою; б) із застосуванням насильства чи з погрозою його застосування.

На диференціацію відповідальності і покарання впливає багато чинників, одним із яких є спеціалізація кримінальної відповідальності за рахунок створення норм зі спеціальним суб'єктом. Так і у ст. 162 КК України законодавець передбачив відповідну ознаку в ч. 2 ст. 162 КК України – вчинення його службовою особою. Із змісту диспозиції зрозуміло, що кримінальне правопорушення може бути вчинене службовою особою (без конкретизації). Такий виклад породжує певні суперечки між науковцями, які вбачають помилки кваліфікації під час відмежування кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 162 КК України від кримінальних правопорушень розділу XVII (у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг), а саме від кримінальних правопорушень, передбачених статтями 364, 364-1, 365 та 365-1 ККУ. Жмур Ю. М. відмічає, що серйозною вадою конструкції цієї норми є те, що у ній відсутнє посилання на використання службовою особою влади або свого службового становища. Норма ч. 2 ст. 162 КК України обмежується лише вказівкою «Ті самі дії, вчинені службовою особою...». Така ситуація формально дає можливість кваліфікувати за ч. 2 ст. 162 КК України дії будь-якої службової особи, навіть якщо вони не пов'язані з її професійною діяльністю [6, с. 185–191].

Слід зазначити, зокрема у процесі кваліфікації виникає питання про подолання конкуренції ч. 2 ст. 162 КК України та перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК України). Ч. 2 ст. 162 КК України та ст. 365 КК України мають свої характерні особливості, на які слід звертати увагу при кваліфікації. Так, у диспозиції ст. 162 КК України передбачається відповідальність за вчинення незаконних дій (незаконного проникнення до житла або іншого володіння особи, проведення в них огляду або обшуку, а так само незаконного виселення чи інших дій, що порушують недоторканність житла громадян), які загалом характерні для перевищення влади або службових повноважень, коли службова особа виходить за межі наданих їй повноважень, діє у незаконний спосіб (незаконними методами) [7, с. 499; 1, с. 217, 239]. А при скоєнні зловживання владою або службовими повноваженнями службова особа «в межах її повноважень, визначених законом, використовує їх всупереч інтересам служби» [7, с. 499]. А отже, ст. 365 КК України доцільно визнавати загальною, а ч. 2 ст. 162 КК України – спеціальною нормою. Це твердження

підтримують, зокрема, П.П. Андрушко та А.А. Стрижевська [1, с. 241], а також положення постанови Пленуму Верховного Суду України [20]. Аналіз диспозицій ч. 2 ст. 162 КК України та ст. 365 КК України демонструє, що у статті, яка вміщує загальну норму (ст. 365 КК України), обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення названі суспільно небезпечні наслідки – заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, які можуть, зокрема, полягати і в порушенні охоронюваних Конституцією України чи іншими законами прав та свобод людини і громадянина [20]. У той же час у статті, яка вміщує спеціальну норму (ч. 2 ст. 162 КК України), суспільно небезпечні наслідки не передбачені. У зв'язку з цим виникає закономірне питання про те, чи потрібно при кваліфікації враховувати підвищену суспільну небезпеку посягання, що передбачена у загальній нормі? Як зазначав Навроцький В.О., цю проблему загострює незбалансованість санкцій загальної та спеціальної норм, оскільки «спеціальна норма по суті містить привілейований вид злочину» [19, с. 473]. Вирішення питання про відмежування розглядуваної норми Розділу XVII КК України, необхідно здійснювати за правилами подолання конкуренції загальної та спеціальної норми. За своїм змістом положення ч. 2 ст. 162 ККУ є спеціальним видом зловживання та перевищення службовою особою своїх повноважень, оскільки з усіх можливих дій, які утворюють зловживання чи перевищення, криміналізуються лише ті, що порушують недоторканність житла чи іншого володіння. З огляду на це перевага повинна віддаватися саме цій нормі [6, с. 185–191].

Звернення до окремих випадків на практиці вказує на те, що вчинення службовою особою порушення недоторканності житла кваліфікується по-різному. Наприклад, Дубенським міськрайонним судом К. (оперуповноважений Дубенського міськрайвідділу УМВС України в Рівненській області) був засуджений за ч. 1 ст. 365 КК України. Як вказано у формулюванні обвинувачення, перевищення влади або службових повноважень виразилося у тому, що К. незаконно оглянув житло Д., помістив його до ізолятора тимчасового тримання та незаконно провів оперативну закупку наркотичної речовини – макової соломи [3]. Вважаємо, що кваліфікація діянь винного за ч. 1 ст. 365 КК України була помилковою, оскільки, виходячи з формулювання обвинувачення, винний скоїв три самостійних склади злочинів – порушення недоторканності житла (ч. 2 ст. 162 КК) щодо незаконного огляду житла Д., завідомо незаконне затримання (ч. 1 ст. 371 КК) щодо поміщення Д. до ізолятора тимчасового тримання (ця стаття також є спеціальною щодо ст. 365 КК), а також перевищення влади (ч. 1 ст. 356 КК) щодо незаконного проведення оперативної закупки наркотичної речовини. Тобто, Лубенський міськрайонний суд допустився помилки, кваліфікувавши реальну сукупність злочинів за однією статтею 365 КК України. Проте у кримінальних провадженнях трапляються і випадки правильної кваліфікації дій службової особи, яка порушила недоторканність житла громадян, за ч. 2 ст. 162 КК України. Саме так були кваліфіковані дії Д., яка працювала на посаді начальника гуртожитку медпрацівників Миколаївської обласної лікарні та незаконно проникла у житло (кімнату гуртожитку) та провела у ньому огляд [2], дії старшого державного виконавця ВДВС Корабельного районного управління юстиції м. Миколаєва, яка незаконно проникла і провела огляд у житлі потерпілого [5]. Проте, відповідні два приклади вказують на наявні суперечності кримінально-правових норм через неточність змісту диспозиції кримінального правопорушення ч. 2 ст. 162 КК України (відсутність на конкретизацію службової особи), а також конкуренцію ч. 2 ст. 162 КК України із кримінальними правопорушеннями у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг Розділу XVII (конкуренція загальної та спеціальних кримінально-правових норм).

Відповідні проблеми щодо правильної кваліфікації за ч. 2 ст. 162 КК України, а саме при застосування кваліфікуючої ознаки вчинення службовою особою, вимагає від нас звернення до досвіду деяких КК зарубіжних країн, які схожу ознаку також закріплюють у нормах, що регулюють недоторканість житла в іншому вигляді. Так КК Республіки Молдова у ст. 179 (3) передбачає особливу кваліфікуючу ознаку «з використанням службового

становища» [12, с. 339]; КК Республіки Болгарія у ч. 1 ст. 170 передбачає серед інших ознак «зловживання владою», як спосіб вчинення діяння [13, с. 108]; КК Королівства Іспанія ст. 204 передбачає кримінальну відповідальність «посадовій особі, яка вийшла за дозволи законом межі і використала своє службове становище» [10, с. 107]; КК Грузії у ч. 3 ст. 160 передбачено «з використанням службового становища ...» [9, с. 93–94]; КК Республіки Таджикистан у ч. 2 ст. 147 передбачає використання службового становища» [14, с. 95–96]; КК Азербайджанської Республіки у ст. 157.3 «...службовою особою з використанням свого службового становища» [8, с. 125]; КК Республіки Казахстан ч. 3 ст. 149 передбачає «особою з використанням свого службового становища» [8, с. 317]. Отже відповідний досвід вищезазначених країн щодо визначення (формулювання) схожої ознаки (вчинення службовою особою, передбаченої ч. 2 ст. 162 КК України) може бути запозичений, що на наш погляд зменшить коло питань, щодо змістових та сутнісних ознак передбачених у ч. 2 ст. 162 КК України, а такому вигляді «Ті самі дії, вчинені особою з використанням службового становища».

Іншою кваліфікованою ознакою кримінального правопорушення передбаченого ст. 162 КК України є застосування насильства чи з погрозою його застосування. Звернення до коментарів до Кримінального кодексу України зазначають, що під поняттям насильство у складі кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 162, охоплюється будь-яке фізичне насильство. Під насильством слід розуміти фізичне насильство як небезпечне, так і безпечне для життя і здоров'я потерпілого: умисне спричинення легкого тілесного ушкодження (ст. 125 КК), нанесення побоїв (ст. 126 КК) тощо. Якщо потерпілому спричиняється умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК), умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК) або смерть (ст. 115 КК), то винний відповідає за сукупністю статей КК, що передбачають відповідальність за посягання на здоров'я та життя і за порушення недоторканності житла) [15]. Отже, ми підтримуємо таку позицію і вважаємо, що поняттям «насильство» як кваліфікуючої ознаки порушення недоторканності житла у кримінальному правопорушенні, передбаченому ч. 2 ст. 162 КК України, охоплюється фізичне насильство, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого (ч. 2 ст. 162 КК України), а також і психічне насильство, яке виражається в погрозі застосування такого ж за характером фізичного насильства. Погроза застосування насильства виражається в залякуванні потерпілого застосуванням до нього фізичного насильства і має бути реальною. «Погроза насильством» становить залякування застосуванням насильства щодо потерпілого або інших осіб. Така погроза зазначається в статтях КК, де закріплюється одним із двох способів: як самостійний кримінальний правопорушення або як спосіб вчинення кримінального правопорушення. Зазвичай погрози визначаються за своїм певним змістом, окрім випадків, передбачених ч. 2 ст. 162 КК України, де вказується лише на сам факт погрози. У вказаних випадках висловлена погроза охоплюється ознаками ч. 2 ст. 162 КК України і додаткової кваліфікації за ст. 129 КК України чи ст. 195 КК України не потребує [15]. Отже, кваліфікуючою ознакою застосування насильства та погрози його застосування (ч. 2 ст. 162 КК України) є порушення недоторканності житла, що поєднані з застосуванням фізичного насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого або погрозою його застосування.

Маємо зазначити, що схожу ознаку в нормах КК зарубіжних країн, містить ст. 179 КК Республіки Молдова (застосування насильства чи погрозою його застосування) [12, с. 339]; ч. 1 ст. 170 КК Республіки Болгарія (використання сили, залякувань) [13, с. 108]; ст. 157.3 КК Азербайджанської Республіки (насильства чи загрози його застосування) [8, с. 125]; ст. 202 КК Королівства Іспанія (насильства або залякування) [10, с. 107]; ч. 3 ст. 160 КК Грузії (із застосуванням насильства або з погрозою насильства) [9, с. 93–94]; ст. 147 КК Республіки Таджикистан (з застосуванням насильства чи погрози його застосування) [14, с. 95–96]; ст. 149 КК Республіки Казахстан (із застосуванням насильства або погрози його застосування) [8, с. 317]; ст. 226–4 КК Французької Республіки (погроз та примусу) [16, с. 134]; ст. 178 КК Чеської Республіки (насильства або погрозу прямого застосування насильства) [17, с. 114]; ст. 165 КК Литовської Республіки (насильств, іншим способом проти волі власника чи інших уповноважених осіб) [11, с. 92]. Отже за змістом усі перераховані випадки

закріпленої ознаки схожі, в більшості країн ідентичні українському закріпленню (ознака охоплює зокрема такі способи діяння, як погроза, примус, залякування тощо).

Окрім встановлення схожості КК України із нормами, що ставлять під охорону суспільні відносини, що забезпечують право на недоторканість житла, для більш ширшого підходу до удосконалення кваліфікуючих ознак варто, як на наш погляд проаналізувати відповідні норми КК зарубіжних країн на предмет наявності інших ознак, які можуть бути імплементовані до КК України (ст. 162 КК України). Так, серед таких ознак маємо зазначити: КК Республіки Молдова – вчинення організованою злочинною групою або злочинною організацією; КК Грузії – що спричинило значну шкоду, вчинення групою осіб; КК Республіки Таджикистан – з незаконною установкою в житловому приміщенні підслуховуючих або інших спеціальних пристроїв; КК Республіки Казахстан – вчинення групою осіб, в нічний час; КК Французької Республіки – за допомогою брехні, самоуправства; КК Чеської Республіки – подолання перешкод метою якої є недопущення проникнення до приміщення, вчинення діяння із зброєю по відношенню до щонайменше двох осіб; КК Республіки Болгарія – з використанням хитрості, обману, спеціальних технічних засобів, вночі, озброєною особою або двома чи більше особами.

Розкриваючи кваліфікуючі ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 162 КК України маємо зазначити, що визначені законодавцем, хоча і мають певні вади, проте не повною мірою впливають на реалізацію попереджувальної (стримуючої) функції кримінального правопорушення тим більш стосовно, вчинення відповідного кримінального правопорушення із обтяжуючими обставинами. Звернення до досвіду деяких зарубіжних країн вказує на наявність у відповідних складах, що забезпечують охорону приватності житла додаткових кваліфікуючих ознак, які могли би поповнити ст. 162 КК України, зокрема встановлення форм співучасті – вчинення організованою злочинною групою або злочинною організацією, вчинення групою осіб; встановлення способів – з незаконною установкою підслуховуючих або інших спеціальних пристроїв; спеціальних технічних засобів; вчинення діяння із зброєю по відношенню до щонайменше двох осіб; з озброєною особою або двома чи більше особами; використанням хитрості, обману, за допомогою брехні, самоуправства; вчинення в нічний час. Із перерахованого переліку кваліфікуючих ознак, вважаємо доцільним закріпити у ч. 2 ст. 162 такі як вчинення групою осіб, з незаконною установкою спеціальних технічних засобів. Отже, викласти ч. 2 ст. 162 КК України в такій редакції «2. Ті самі дії, вчинені особою з використанням службового становища або із застосуванням насильства чи з погрозою його застосування або вчинені групою осіб або з використанням спеціальних технічних засобів».

Список використаних джерел:

1. Андрушко, П. П., Стрижевська А. А. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально-правова характеристика : навч. посіб. Київ : Юрисконсульт, 2006. 342 с.
2. Архів Верховного Суду України. Кримінальна справа № 5-200 км за 2006 р. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення 11.10.2024)
3. Архів Рівненського Апеляційного суду. Кримінальна справа № 11а-235 за 2006 р. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення 11.10.2024)
4. Гурова Н.О. Проблеми вдосконалення кваліфікуючих ознак злочинів у сфері господарської діяльності. *Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності* : матер. наук.-практ. конференції / ред. кол.: В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. Х.: «Кроссруд», 2006. С. 47–50.
5. Єдиний державний реєстр судових рішень. – Кримінальна справа № 40661. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення 11.10.2024)
6. Жмур Ю.М. Розмежування «Порушення недоторканності житла» від складів злочинів зі схожим складом, що складають конкуренцію норм. *Економіка і право*. Серія 18. 2015 р. С. 185–191.

7. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко та ін.; за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. Київ : Юридична думка, 2004. 656 с.
8. Кримінальний кодекс Азербайджанської Республіки, Кримінальний кодекс Республіки Казахстан під ред. В. Л. Менчинського. Переклад на українську мову. Т. В. Руденко. К. : ОВК, 2016. 490 с.
9. Кримінальний кодекс Грузії / Переклад на українську мову. Т. В. Руденко; під заг. ред. О. В. Коротюк. К. : ОВК, 2021. 254 с.
10. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія / під ред. В.Л. Менчинського ; переклад на українську мову О.В. Лішевської. Київ : ОВК, 2017. 284 с.
11. Кримінальний кодекс Литовської Республіки / переклад К. В. Менченя; під ред. О. В. Коротюк. К. : ОВК, 2021. 158 с.
12. Кримінальний кодекс Республіки Білорусь, Кримінальний кодекс Молдова, під ред. В. Л. Менчинського. Переклад на українську мову Т.В. Руденко. К. : ОВК, 2016. 462 с.
13. Кримінальний кодекс Республіки Болгарія / О. В. Коротюк. К. : ОВК, 2024. 294 с.
14. Кримінальний кодекс Республіки Таджикистан / переклад Станіч В.С.; під ред. О. В. Коротюк. К. : ОВК, 2021. 288 с.
15. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред.В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Х. : Право, 2013.Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Ба у лін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.
16. Кримінальний кодекс Французької Республіки, під ред. В. Л. Менчинського. Переклад на українську мову Станіч В.С.. К. : ОВК, 2017. 348 с.
17. Кримінальний кодекс Чеської Республіки / Переклад на українську мову О. В. Коротюк. К. : ОВК, 2020. 264 с.
18. Марін О.К. Окремі теоретичні основи аналізу системи ознак, що кваліфікують злочин. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матер. XII регіон. наук.-практ. конф., 9–10 лютого 2006 р. Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. С. 366–369.
19. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: Навч. посібник. К. : Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
20. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: постанова Пленуму Верховного Суду України №15 від 26 грудня 2003 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03#Text> (дата звернення 12.10.2024)
21. Тадика Є. Д. Порушення недоторканості житла: проблеми кваліфікації та відповідальності. *Молодий вчений*. 2018. № 12, ч. 2. С. 201–204.

МАЛЕТОВА О. С.,доктор юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри кримінально-
правових дисциплін та судочинства
(Сумський державний університет)

УДК 35.078.3:352.0

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.38>**СМАРТ-ПРОТИДІЯ: ВПЛИВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ
НА ЗМІНУ ЗАХОДІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ¹**

Стаття присвячена дослідженню потенціалу та практичного застосування штучного інтелекту (далі – ШІ) у сфері протидії корупції. Автор здійснює глибокий аналіз інноваційних підходів до виявлення, запобігання та розслідування корупційних діянь за допомогою технологій ШІ. У роботі детально розглядаються можливості ШІ в аналізі великих масивів даних, включаючи фінансові транзакції, державні контракти та декларації про доходи, з метою виявлення аномалій та підозрілих шаблонів поведінки.

Особлива увага приділяється системам раннього попередження, які здатні передбачати потенційні корупційні ризики на основі аналізу історичних даних та поточних тенденцій. Автор наводить конкретні приклади успішного застосування ШІ в антикорупційній діяльності різних країн, демонструючи широкий спектр можливостей цієї технології. Зокрема, детально розглядається досвід Бразилії з використанням сервісу Serenata.ai для громадського контролю витрат парламентарів, що дозволяє виявляти нецільове використання державних коштів.

Значна увага приділяється проекту Мексиканського інституту конкурентоспроможності з аналізу державних закупівель, який демонструє ефективність ШІ у виявленні потенційних зловживань у сфері публічних тендерів. Автор також висвітлює використання програмного забезпечення Raven у Великій Британії для аналізу документів у корупційних справах, що значно прискорює процес розслідування складних фінансових злочинів.

Окремо розглядається досвід України у впровадженні ШІ для перевірки декларацій посадовців та моніторингу державних закупівель, що демонструє потенціал цих технологій у країнах з перехідною економікою. Автор акцентує увагу на викликах, пов'язаних з впровадженням ШІ в антикорупційну діяльність, зокрема на питаннях захисту персональних даних, етичного використання технологій та забезпечення прозорості алгоритмів.

У статті підкреслюється необхідність розробки відповідних правових та етичних рамок для регулювання використання ШІ в боротьбі з корупцією. Автор наголошує на важливості балансу між ефективністю антикорупційних заходів та захистом прав і свобод громадян. У висновках зазначається, що впровадження ШІ відкриває нові перспективи у протидії корупції, але вимагає вирішення ряду технічних, етичних та правових питань. Наголошується на критичній важливості підтримки з боку державних інституцій та активного залучення громадянського суспільства для успішного застосування ШІ в антикорупційній діяльності та досягнення довгострокових позитивних результатів.

¹ Робота виконана в рамках проекту «Корупція в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови: оптимальна модель протидії» (номер державної реєстрації 0124U000556)

Ключові слова: штучний інтелект, протидія корупції, антикорупційні заходи, державні закупівлі, електронне декларування, етика штучного інтелекту.

Maletova O. S. Smart counteraction: the impact of artificial intelligence on shaping anti-corruption measures

The article explores the potential and practical application of artificial intelligence (AI) in combating corruption. The author analyses innovative approaches to detecting, preventing, and investigating corrupt practices using AI technologies. To detect anomalies and suspicious behavioural patterns, the study thoroughly examines AI's capabilities in analysing large datasets, including financial transactions, government contracts, and income declarations.

Special attention is given to early warning systems capable of predicting potential corruption risks based on historical data analysis and current trends. The author provides concrete examples of AI's successful use in anti-corruption efforts across various countries, showcasing the broad potential of this technology. Notably, the study highlights Brazil's experience with the Serenata.ai service, which enables public oversight of parliamentary expenses, helping to identify the misuse of public funds.

Significant focus is placed on the project by the Mexican Institute for Competitiveness in analysing public procurement, demonstrating AI's effectiveness in identifying potential abuses in public tenders. The author also discusses the use of Ravn software in the UK for document analysis in corruption cases, which significantly accelerates the investigation of complex financial crimes.

Ukraine's experience with AI implementation for monitoring official declarations and public procurement is also examined, showcasing the potential of these technologies in transition economies. The author highlights challenges associated with AI's integration into anti-corruption activities, particularly concerning data protection, ethical technology use, and algorithm transparency.

The article emphasises the need to develop appropriate legal and ethical frameworks for regulating AI use in anti-corruption efforts. The author stresses the importance of balancing effective anti-corruption measures with the protection of citizens' rights and freedoms. In conclusion, the article points out that AI adoption presents new opportunities for fighting corruption but requires the resolution of several technical, ethical, and legal issues. It underlines the critical importance of government support and active involvement from civil society to ensure AI's successful application in anti-corruption activities and achieve long-term positive outcomes.

Key words: artificial intelligence, anti-corruption, anti-corruption measures, public procurement, electronic declarations, AI ethics.

Вступ. Вводячи у пошуковій системі «Google» українською мовою запит «протидія корупції» за 0,34 секунди видає 3 520 000 відповідей, а вводячи це ж словосполучення англійською мовою – 240 000 000 за 0,31 секунди. Це свідчить про високу «популярність» як цієї проблеми в цілому, так і заходів запобігання та боротьби з таким деструктивним явищем як корупція. І не зважаючи на те, що вибудування антикорупційних заходів та інституцій триває вже багато сторіч і відбувається як на національному, так і наднаціональному рівні, все ж корупція лишається однією з найбільших глобальних проблем сьогодення. Вона проявляється у багатьох аспектах – від дрібної неправомірної вигоди до великого розкрадання державних ресурсів. З розвитком технологій корупція дедалі більше стає транснаціональною проблемою без поваги до кордонів, оскільки тепер гроші можуть легше переміщуватися в країни та з них, щоб приховати незаконні прибутки [1]. Щорічні витрати від міжнародної корупції становлять приголомшливі 3,6 трильйона доларів [2].

Саме ті ризики, загрози та деформації суспільного устрою, економічного розвитку та політичної стабільності, які несе в собі корупція акумулює наукові зусилля, громадські ініціативи та політичні дії до пошуку новітніх або навіть альтернативних заходів щодо нівелювання корупційних ризиків, розслідування корупційних кримінальних правопорушень та профілактики їх вчинення.

За даними словника Collins, словом 2023 року було обрано термін «ШІ», що означає «моделювання комп'ютерними програмами когнітивних функцій людини». Як відзначили у Collins, ШІ, який може стати наступною технологічною революцією, зазнав стрімкого розвитку та був однією з найактивніше обговорюваних тем у 2023 році [3].

Алгоритми ШІ використовуються в Україні для роботи з відкритими даними судового реєстру, моніторингу стану довкілля та виявлення ризиків у публічних закупівлях [4]. Тому, зовсім не дивною є ідея «залучення» ШІ до протидії корупції. Oxford Insights перелічує ШІ як «наступний рубіж у боротьбі з корупцією», частково через його здатність виявляти закономірності у надто великих наборах даних для управління людьми [5].

Постановка завдання. Метою статті є дослідження того, як впровадження ШІ змінює підходи до протидії корупції. У статті аналізується потенціал ШІ для підвищення ефективності антикорупційних заходів, виявлення корупційних схем та оптимізації процесів їх розслідування. Також розглядаються нові можливості, які відкриває ШІ у запобіганні корупційним проявам, та обговорюються виклики, що виникають у зв'язку з його застосуванням.

Результати дослідження. ШІ має значний потенціал для підвищення ефективності антикорупційних заходів, пропонуючи інноваційні підходи до виявлення, запобігання та розслідування корупційних діянь. У сфері виявлення корупції ШІ може аналізувати величезні масиви даних, включаючи фінансові транзакції, державні контракти, декларації про майно та доходи осіб, уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування, а також соціальні мережі та новинні джерела.

Алгоритми машинного навчання здатні виявляти аномалії та підозрілі шаблони, які можуть вказувати на корупційну діяльність. Наприклад, ШІ може ідентифікувати незвичні зв'язки між компаніями та державними службовцями, виявляти невідповідності між декларованими доходами та стилем життя. Варто відмітити, що ці тези є не просто можливим сценарієм, а дійсно реальністю, адже в Бразилії діє Serenata.ai, сервіс для громадського контролю публічних витрат бразильських парламентарів. Модель AI Rosie аналізує витрати депутатів та виявляє серед них підозрілі. Онлайн дашборд Jarbas [6] дозволяє користувачам переглянути результати автоматичного аналізу та підтвердити або спростувати підозрілі випадки. За час існування ініціативи понад 600 волонтерів надіслали до парламенту офіційні скарги щодо майже 630 підозрілих відшкодувань витрат від 216 депутатів на загальну суму понад 65,5 тисяч доларів [4].

У превентивних заходах, враховуючи, що потенціал ШІ для прискорення процесів і вирішення проблем величезний [7], то він може бути використаний для створення систем раннього попередження, які передбачають потенційні корупційні ризики ще до того, як вони матеріалізуються. Це може включати аналіз поведінкових патернів, оцінку ризиків у різних секторах державного управління та моніторинг змін у законодавстві чи адміністративних процедурах, які можуть створювати можливості для корупції. Наприклад, Мексиканський інститут конкурентоспроможності (IMCO) разом із Participatory Intelligence (PI) використали автоматизовані запити ШІ для аналізу мільйонів записів даних, що стосуються державних контрактних процедур, з метою ідентифікації корупційних ризиків. Набір даних охоплював період з 2012 по 2017 рік і містив 6 мільйонів рядків даних із 230 мільйонами комірок, зібраних із 9 різних джерел. На основі цього аналізу було розроблено індекс корупційного ризику, який оцінював ризики в понад 1500 одиницях закупівель. Ф. Алькасар, дослідник проекту, підкреслював, що вирішення проблеми корупції починається з реформування державної політики в сфері державних закупівель. Мексика займає одне з провідних місць серед країн ОЕСР щодо впровадження відкритих урядових даних, а набір даних, використаний для виявлення корупційних ризиків, також є відкритим. Країна

першою запровадила проект «Open Up Guides», який став офіційним стандартом у 2015 році під егідою Transparencia Mexicana. Незважаючи на наявність антикорупційних законів та інституцій у Мексиці, виконання цих законів залишається проблемним, що підтверджують останні дослідження U4. Відсутність волі чи здатності правоохоронних органів реагувати на корупцію після її виявлення залишається ключовою проблемою, що призвела до зниження рейтингу країни в Індексі сприйняття корупції (PCI) за останні п'ять років [5].

У процесі розслідування корупційних справ ІІІ може значно прискорити аналіз доказів, включаючи обробку великих обсягів документів, аудіо- та відеоматеріалів. Прикладом уже розробленого інструменту, який довів свою ефективність, є Ravn, програмне забезпечення зі ІІІ, яке може фільтрувати, індексувати та узагальнювати документи швидко й без помилок, перевершуючи людей за ефективністю. Він здобув популярність завдяки ролі, яку він зіграв у розкритті справи про корупцію в Rolls-Royce у 2008 році, коли допоміг Управлінню серйозних шахрайств Великобританії (SFO) проаналізувати 30 мільйонів документів, щодня обробляючи 600 000 документів. Ці програми, відомі як «Lawtech», використовують інтелектуальні алгоритми, щоб вивчати їхній досвід, оптимізуючи час і ресурси. Вони можуть виконувати такі завдання, як індексування багатонаціональних сховищ або автоматичне вилучення номерів паспортів із зображень. Незважаючи на свою ефективність, вони розглядаються не як загроза зайнятості в легальному секторі, а як інструмент підвищення ефективності.

Подібним чином в Іспанії податкова адміністрація та соціальний захист мають цифрові платформи, які спрощують і автоматизують процеси та, перехресно посилаючись на інформацію, можуть ідентифікувати шахрайство. З 2015 року Генеральна дирекція інспекції праці та соціального захисту використовує програмне забезпечення на основі ІІІ (аналіз даних) для більш гнучкого виявлення шахрайства під назвою Anti-fraud tool [8].

Технології розпізнавання мови та тексту можуть допомогти в аналізі комунікацій, виявляючи ключові фрази або зв'язки, які могли б залишитися непоміченими при ручному аналізі. NLP (обробка природної мови) допомагає аналізувати великі обсяги текстових даних, виявляючи підозрілі патерни комунікацій [9]. Семантичний аналіз виявляє приховані значення та контексти, включаючи евфемізми та кодові слова [10, с. 49]. Технологія розпізнавання іменованих сутностей (NER) ідентифікує та класифікує імена осіб, організацій і локацій, що прискорює виявлення зв'язків між учасниками схем [11].

Крім того, ІІІ може підвищити ефективність електронних систем декларування, автоматизуючи процес перевірки та виявлення невідповідностей. Це дозволить антикорупційним органам зосередитися на найбільш суттєвих випадках, оптимізуючи використання обмежених ресурсів. Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) змінило підхід до перевірки декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування, зосереджуючись на підвищенні ефективності та мінімізації корупційних ризиків шляхом впровадження ІІІ.

Раніше НАЗК щорічно перевіряло декларації лише високопосадовців, таких як президент, міністри, народні депутати та судді. При цьому понад 99% декларацій не підлягали систематичному контролю, а перевірка інших чиновників проводилася лише за зверненнями громадян, журналістськими розслідуваннями або у співпраці з правоохоронними органами.

Зміни полягають у тому, що тепер декларації відбиратимуться для перевірки на основі оцінки ризику, що визначатиметься рейтингом ризику декларації. Усі подані декларації будуть підлягати ризик-оцінці, і ті, що мають найнижчий рейтинг ризику, перевірятимуться автоматизованими алгоритмами на базі ІІІ.

Цей підхід включає порівняння даних декларацій з іншими реєстрами та аналіз наявності ознак незаконного збагачення або необґрунтованих активів за певними алгоритмами. Під час періоду, коли подання та перевірка декларацій були призупинені, НАЗК зосередилося на розробці IT-продуктів для впровадження цього нового підходу, а також на моніторингу способу життя посадовців [12].

У сфері державних закупівель ШІ може аналізувати тендерні пропозиції, виявляючи ознаки змови між учасниками або інші форми маніпуляцій. Це може допомогти забезпечити справедливість та прозорість процесу закупівель. В Україні Платформа DOZORRO [13] розробляє модель машинного навчання для виявлення ризикових закупівель. Зі ШІ DOZORRO громадські активісти зможуть значно швидше виявляти «зраду» в закупівлях та звертатися до контролерів та правоохоронних органів [4].

Важливо зазначити, що впровадження ШІ в антикорупційну діяльність також створює нові виклики, зокрема щодо захисту персональних даних, етичного використання технологій та забезпечення прозорості алгоритмів. Захист персональних даних є ключовим аспектом, оскільки системи на основі ШІ (далі – AI-системи) аналізують великі обсяги інформації, що можуть включати конфіденційні дані. Забезпечення безпеки цієї інформації та запобігання її несанкціонованому доступу є необхідним для збереження довіри суспільства та дотримання прав людини. Важливо, щоб збір, зберігання та обробка даних відповідали міжнародним стандартам конфіденційності та регуляторним вимогам.

Етичне використання ШІ передбачає дотримання принципів справедливості, недискримінації та відповідальності. AI-системи повинні бути розроблені таким чином, щоб уникати упередженості або дискримінації за ознаками, такими як раса, вік чи стать. Це особливо важливо в контексті антикорупційних розслідувань, де навіть невеликі помилки або упередження можуть мати серйозні наслідки для окремих осіб або груп. Крім того, відповідальні особи повинні забезпечувати належний моніторинг і контроль за роботою AI-систем, щоб уникнути зловживань або неправильного використання технологій.

Забезпечення прозорості алгоритмів є критично важливим для підтримки громадської довіри до систем, що використовують ШІ. Прозорість передбачає доступність інформації про те, як працюють алгоритми, на яких даних вони базуються і які рішення приймаються. Це дозволяє залученим сторонам перевіряти правильність і обґрунтованість результатів, що генеруються AI-системами, а також звертатися до них у разі потреби. У свою чергу, це сприяє підвищенню довіри до результатів антикорупційних заходів та забезпечує можливість їх подальшої легітимізації в суспільстві. Тому розробка та впровадження таких систем повинні супроводжуватися відповідними правовими та етичними рамками.

Висновки. Впровадження ШІ у сферу антикорупційної діяльності відкриває нові перспективи, забезпечуючи інноваційні інструменти для виявлення, запобігання та розслідування корупції. AI-системи демонструють потенціал у виявленні корупції через аналіз даних, превентивних заходах завдяки системам раннього попередження, прискоренні розслідувань, оптимізації державних закупівель та автоматизації електронного декларування.

Однак, для ефективної інтеграції ШІ необхідно вирішити кілька важливих питань, серед яких захист персональних даних, етичність використання технологій та прозорість алгоритмів. Важливим є також розробка правових і етичних рамок, забезпечення конфіденційності та впровадження контрольних механізмів для мінімізації ризиків зловживання.

Досвід таких країн, як Бразилія, Мексика, Велика Британія, Іспанія та Україна, демонструє практичну ефективність використання ШІ в протидії корупції. Проте важливо підкреслити, що успіх застосування ШІ залежить від належної підтримки державних інституцій та суспільства.

Список використаних джерел:

1. Corruption is a Global Problem for Development. To Fight It, We All Have a Role to Play. *World Bank Group* : website. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/opinion/2023/06/13/corruption-is-a-global-problem-for-development-to-fight-it-we-all-have-a-role-to-play> (date of appeal: 05.09.2024).
2. Corruption is costing the global economy \$3.6 trillion dollars every year. *Geo-Economics and Politics Group* : website. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2018/12/the-global-economy-loses-3-6-trillion-to-corruption-each-year-says-u-n/> (date of appeal: 05.09.2024).

3. Слово 2023 року за версією словника Collins – AI (штучний інтелект). *AIN* : вебсайт. URL: <https://ain.ua/2023/11/02/slovo-2023-roku-collins-ai/#:~:text=AI%2C%20%D0%B0%D0%B1%D1%80%D0%B5%D0%B2%D1%96%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%20Artificial%20Intelligence,%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%96%D1%88%D0%B5%2C%20%D0%BD%D1%96%D0%B6%20%D1%83%20%D0%BF%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8> (дата звернення: 05.09.2024).
4. Як штучний інтелект використовується у сфері відкритих даних. *ДІЯ* : вебсайт. URL: <https://diia.data.gov.ua/info-center/aiod> (дата звернення: 05.09.2024).
5. Aarvik, P. Artificial Intelligence – a Promising Anti-Corruption Tool in Development Settings? U4 Report 2019:1 Series Editor: A. Strand. URL: <https://www.u4.no/publications/artificial-intelligence-a-promising-anti-corruption-tool-in-development-settings.pdf> (date of appeal: 05.09.2024).
6. Dashboard J. Cota para Exercício da Atividade Parlamentar. *Reembolsos* URL: https://jarbas.serenata.ai/dashboard/chamber_of_deputies/reimbursement/ (дата звернення: 05.12.2023).
7. Early Warnings for All: Artificial Intelligence to unlock the potential of Early Warning Systems. *COP Event - Science for Climate Action Pavilion* : website. URL: <https://wmo.int/events/cop28/ew4all-ai-unlock-potential-EWS> (date of appeal: 05.09.2024).
8. Artificial Intelligence and the fight against corruption. *Blog AVAF-En* website. URL: <https://www.antifraucv.es/en/artificial-intelligence-and-the-fight-against-corruption/> (date of appeal: 05.09.2024).
9. Devlin J., Chang M. W., Lee K., Toutanova K. Bert: Pre-training of deep bidirectional transformers for language understanding. arXiv preprint arXiv:1810.04805, 2018. URL: <https://arxiv.org/abs/1810.04805> (date of appeal: 05.09.2024).
10. Cambria E., White B. Jumping NLP curves: A review of natural language processing research. *IEEE Computational intelligence magazine*. 2014. T. 9, № 2. P. 48–57.
11. Lample G., Ballesteros M., Subramanian S., Kawakami K., Dyer C. Neural architectures for named entity recognition arXiv preprint arXiv:1603.01360, 2016. URL: <https://arxiv.org/abs/1603.01360> (date of appeal: 05.09.2024).
12. AI Will Be Used to Check Declarations. *Kyiv Post* December 23, 2023. URL : <https://www.kyivpost.com/post/25840> (date of appeal: 05.09.2024).
13. How artificial intelligence DOZORRO monitors purchases. *DOZORRO* : website. URL: <https://dozorro.org/blog/yak-shtuchnij-intelekt-dozorro-monitorit-zakupivli> (date of appeal: 05.09.2024).

ОМЕЛЬЧЕНКО О. І.,
аспірант кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
(Київський університет інтелектуальної
власності та права
Національного університету
«Одеська юридична академія»)

УДК 343.3/.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.39>

**СУСПІЛЬНО-НЕБЕЗПЕЧНІ НАСЛІДКИ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО Ч. 1 СТ. 241 КК УКРАЇНИ
«ЗАБРУДНЕННЯ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ»**

У статті автором досліджено суспільно-небезпечні наслідки об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 241 КК України «Забруднення атмосферного повітря». Обґрунтовано, що кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 241 КК України «Забруднення атмосферного повітря», є матеріальним кримінальним правопорушенням.

Кримінальна відповідальність за забруднення атмосферного повітря може наставати лише у випадку створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля. Створення небезпеки є своєрідним суспільно небезпечним наслідком, який хоч і пов'язаний з діянням, однак має самостійний характер. Дане кримінальне правопорушення як «делікт створення небезпеки» характеризується тим, що загроза заподіяння шкоди об'єкту кримінально-правової охорони повинна бути реальною і відокремленою від діяння.

Забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря розглядається як первинний наслідок у вигляді змінення складу і властивостей атмосферного повітря в результаті надходженням відповідних фізичних, біологічних факторів і (або) хімічних сполук, які зумовлюють настання основного наслідку – створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

На підставі аналізу наукових досліджень, чинного законодавства у сфері охорони атмосферного повітря та вироків судів України за 2013–2023 роки обґрунтовано необхідність використання чітких критеріїв визначення реальності небезпеки для життя і здоров'я людей чи для довкілля внаслідок забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря.

У зв'язку з тим, що створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля є суспільно небезпечним наслідком, який спричиняє шкоду об'єкту кримінально-правової охорони, судам необхідно досліджувати питання про причинний зв'язок між діянням і цим суспільно небезпечним наслідком. Обґрунтовано необхідність у вироків чітко вказати в чому виявилось створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

Ключові слова: кримінальні правопорушення проти довкілля, суспільно небезпечні наслідки, забруднення атмосферного повітря, інша зміна природних властивостей атмосферного повітря, створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля, кримінальна відповідальність.

Omelchenko O. I. The socially dangerous consequences of a criminal offense provided for in Part 1 of Article 241 of the Criminal Code of Ukraine "Atmospheric air pollution"

In the article, the author investigated the socially dangerous consequences of the objective side of the criminal offense provided for in Art. 241 of the Criminal Code of Ukraine "Atmospheric air pollution". It is substantiated that the criminal offense provided for in Part 1 of Art. 241 of the Criminal Code of Ukraine "Atmospheric air pollution" is a material criminal offense.

Criminal responsibility for atmospheric air pollution can arise only in the case of creating a danger to life, health of people or the environment. The creation of danger is a kind of socially dangerous consequence, which, although connected with the action, has an independent character. This criminal offense as "delict of creating danger" is characterized by the fact that the threat of harm to the object of criminal law protection must be real and separate from the act.

Pollution or other changes in the natural properties of atmospheric air is considered as a primary consequence in the form of a change in the composition and properties of atmospheric air as a result of the entry of relevant physical, biological factors and (or) chemical compounds that lead to the occurrence of the main consequence – the creation of a danger to life and health of people or for the environment.

Based on the analysis of scientific research, current legislation in the field of atmospheric air protection and judgments of courts of Ukraine for 2013–2023, the need to use clear criteria for determining the reality of danger to human life and health or to the environment as a result of pollution or other changes in the natural properties of atmospheric air is substantiated.

In connection with the fact that the creation of a danger to life, health of people or the environment is a socially dangerous consequence that causes damage to the object of criminal law protection, courts need to investigate the question of the causal connection between the act and this a socially dangerous consequence. The need to clearly indicate in the judgments the danger to life, health of people or the environment was justified.

Key words: *criminal offenses against the environment, socially dangerous consequences, atmospheric air pollution, another change in the natural properties of atmospheric air, creating a danger to life, health or the environment, criminal liability.*

Вступ. Ч. 1 ст. 241 КК «Забруднення атмосферного повітря» передбачає кримінальну відповідальність за забруднення або іншу зміну природних властивостей атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля [1].

Суспільна небезпека даного кримінального правопорушення полягає в тому, що діяння (дія або бездіяльність) посягає на суспільні відносини охоронювані кримінальним законом та викликає в них певні негативні зміни. Питання суспільно небезпечних наслідків кримінально-протиправного забруднення атмосферного повітря є актуальним. Особливо визначення і врахування суспільно небезпечних наслідків при кваліфікації діянь за ст. 241 КК України.

Щороку виявляється і реєструється на рівні не менше 30 фактів забруднення атмосферного повітря. У середньому фіксується 73 таких даних на рік. За останні п'ять років середня кількість збільшилася – 85 випадків вчинення злочину, передбаченого ст. 241 КК України, за рік обліковують органи правопорядку. При цьому щорічний мінімум становить не менше 50 виявлених фактів на рік. З різних підстав чимала кількість кримінальних проваджень, порушених за ст. 241 КК України, закривається, а саме за останнє десятиріччя (2014–2023 рр.) було закрито 346 кримінальних проваджень, тобто майже половина від тієї кількості фактів, які були зафіксовані при облікуванні [2, с. 126–127].

Суспільна небезпека забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК України) не викликає жодних сумнівів, проте незадовільний його стан викликає, як порушення вимог природоохоронного законодавства, так і неналежним рівнем його кримінально-правової охорони.

Питання суспільно небезпечних наслідків кримінальних правопорушень проти довкілля (в тому числі забруднення атмосферного повітря) розглядались у працях українських вчених, зокрема: П. С. Берзіна, С. Б. Гавриша, В. К. Грищука, О. О. Дудорова, Т. В. Корнякової, В. В. Локтіонової, В. К. Матвійчука, І. І. Митрофанова, Р. П. Олійничука, М. І. Панова, І. О. Харь, Н. С. Шевченко. Однак, незважаючи на доволі значні наукові здобутки у сфері кримінальної відповідальності за забруднення атмосферного повітря, окремі питання суспільно небезпечних наслідків забруднення атмосферного повітря залишаються спірними і дискусійними, особливо враховуючи правозастосовну діяльність.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є аналіз суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 241 КК України «Забруднення атмосферного повітря».

Результати дослідження. Суспільно небезпечні наслідки слід розуміти як обумовлені кримінально протиправним діянням (дією або бездіяльністю) суспільно небезпечні зміни в об'єкті кримінально-правової охорони, а саме охоронюваних Кримінальним кодексом суспільних відносинах, що полягають у заподіянні або загрозі заподіяння їм шкоди, передбаченої Кримінальним кодексом України.

Суспільна небезпека кримінального правопорушення полягає в тому, що діяння (дія або бездіяльність) посягає на суспільні відносини, охоронювані кримінальним законом та викликає в них певні негативні зміни. Суспільно небезпечний наслідок кримінального правопорушення завжди виступає результатом кримінально протиправного діяння. Суспільна сутність цих наслідків полягає в порушенні суспільних відносин, охоронюваних кримінальним законом. Суспільно небезпечні наслідки, залежно від характеру та обсягу шкоди, заподіяної діянням (дія або бездіяльність) об'єкту, поділяються на наслідки у виді реальної шкоди чи наслідки у вигляді створення загрози (небезпеки) заподіяння шкоди.

Виходячи з цього, суспільно небезпечні наслідки кримінальних правопорушень проти довкілля, як різновид суспільно небезпечних наслідків взагалі, характеризуються суспільно небезпечними змінами в довкіллі, що знаходять відображення в заподіянні або загрозі заподіяння йому екологічної, майнової та іншої шкоди, передбаченої нормою розділу VIII Особливої частини закону України про кримінальну відповідальність [3, с. 115].

Ч. 1 ст. 241 КК «Забруднення атмосферного повітря», передбачає кримінальну відповідальність за забруднення або іншу зміну природних властивостей атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля [1].

Щодо суспільно небезпечних наслідків даного кримінального правопорушення, то в науковій літературі по різному розглядається дане питання.

По-перше, науковці стверджують, що в ч. 1 ст. 241 КК України передбачено кримінальне правопорушення з формальним складом, а наслідки кримінального правопорушення «Забруднення атмосферного повітря» визначені у ч. 2 ст. 241 КК України [4, с. 56, 71; 5, с. 55, 70]. По-друге, кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 241 КК України, характеризується матеріальним складом і закінченим з настання передбачених суспільно небезпечних наслідків у вигляді створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля внаслідок забруднення або іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря [6, с. 370; 7, с. 46; 8, с. 237]. В.В. Лактіонова розглядає створення небезпеки заподіяння (загрози заподіяння) фізичної або екологічної шкоди специфічним наслідком кримінально караного діяння проти довкілля [3, с. 161]. По-третє, доводиться, що це матеріальне за складом кримінальне правопорушення з суспільно небезпечними наслідками у вигляді забруднення або іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря, а створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля є самостійним елементом об'єктивної сторони [9, с. 536].

Така спірність поглядів щодо моменту суспільно небезпечних наслідків основного складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 241 КК України, є не дивною. Адже у науковій літературі значний час ведеться дискусія щодо правової природи створення небезпеки. Ю. Бурачинська, аналізуючи стан дослідження проблеми кримінальної відповідальності за створення небезпеки в доктрині кримінального права, виділила чотири підходи до розуміння створення небезпеки: 1) властивість злочинного діяння; 2) реальна можливість заподіяння шкоди є один із видів суспільно небезпечних наслідків; 3) проміжний етап між вчиненням злочинного діяння та фактичним злочинним наслідком; 4) певний етап у процесі становлення злочинного діяння; при цьому за певних умов створення небезпеки може бути або властивістю самого злочинного діяння, або певним його наслідком [10, с. 249].

Враховуючи визначення суспільно небезпечних наслідків М. І. Панова [11, с. 123], В. К. Гришука [12, с. 236], О. О. Дудорова [13, с. 173], П. С. Берзіна [14, с. 720–721] і конструкцію статті ст. 241 КК України, більш обґрунтованою є думка, що створення небезпеки є своєрідним суспільно небезпечним наслідком, який хоч і пов'язаний з діянням, однак має самостійний характер. В даному випадку маються на увазі так звані делікти поставлення в небезпеку («делікти створення небезпеки»), які спричиняють об'єкту кримінально-правової охорони шкоду. М. І. Панов відмічає, що делікти створення небезпеки порушують стан захищеності, безпеки суспільних відносин, поставлених під охорону кримінального закону, порушують безпечні умови їх функціонування [11, с. 124]. Відповідно склади кримінальних правопорушень так званих «деліктів створення небезпеки» відносяться до матеріальних кримінальних правопорушень, загроза заподіяння шкоди в яких є реальною і відокремленою від діяння.

Відповідно до п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 10 грудня 2004 р. № 17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» створення небезпеки для життя і здоров'я людей має місце в разі, коли забруднення навколишнього природного середовища чи вчинення інших протиправних дій могло призвести до загибелі хоча б однієї людини, масових захворювань людей, зараження хоча б однієї людини епідемічним або інфекційним захворюванням, зниження тривалості життя чи імунного захисту людей, відхилень у розвитку дітей тощо [15].

Враховуючи дане визначення автори науково-практичних коментарів Кримінального кодексу України розглядають небезпеку для людей як реальну можливість загибелі хоча б однієї людини, наприклад внаслідок вдихання забрудненого атмосферного повітря, а небезпеку для здоров'я людей як загрозу захворювання людей в результаті забруднення атмосфери шкідливими речовинами [9, с. 538–539; 16, с. 424].

П. С. Берзін і В. В. Кудрявцев відмічають, що небезпека для життя людей – це створення реальної можливості загибелі хоча б однієї людини, а небезпеку для здоров'я слід розуміти як створення реальної загрози здоров'ю людей чи здоров'ю майбутніх поколінь (поширення захворювань, зменшення тривалості життя в регіоні, поява каліцтв чи видимих фізичних відхилень у розвитку дітей тощо) [17, с. 843].

Аналізуючи зміст п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» М. В. Іщенко звертає увагу на неузгодженості у трактуванні поняття «створення небезпеки для життя і здоров'я людей» як реальну можливість загибелі хоча б однієї людини. На його думку, небезпека для життя людей має місце лише в разі, коли це діяння могло призвести до загибелі хоча б двох людей. Якби в КК України було вжито словосполучення «якщо це створило небезпеку для життя і здоров'я людини <...>», то з роз'ясненням зазначеної постанови Пленуму ВСУ можна було б погодитися [18, с. 102]. Погоджуючись з цією думкою, Р. О. Мовчан на підставі аналізу кримінального законодавства інших країн, обґрунтовано пропонує використовувати у Кримінальному кодексі України поняття «створення небезпеки для життя, здоров'я людини» [19, с. 540]. Таку ж пропозицію висловлює і В. В. Локтіонова [20, с. 222].

Щодо створення небезпеки для довкілля, то у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 10 грудня 2004 р. № 17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» не відображено зміст даного наслідку. Науковці розуміють

небезпеку для довкілля як загрозу заподіяння шкоди рослинному та тваринному світу внаслідок забруднення або іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря [16, с. 424; 9, с. 538–539]. В. В. Локтіонова вважає, що при створенні загрози заподіяння шкоди довкіл्लю необхідно, перш за все, розглядати не тільки можливість спричинення загибелі, захворювання, ушкодження об'єктів тваринного і рослинного світу тощо, але й загрозу настання інших наслідків [3, с. 156].

В науково-практичних коментарях, можна зустріти і більш загальні визначення створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля, наприклад, що це порушення прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище внаслідок порушення винним норм екологічної безпеки, а також допущення наднормативних, аварійних, залпових та інших викидів забруднюючих і шкідливих речовин в атмосферне повітря, невжиття заходів щодо попередження та ліквідації таких наслідків [21, с. 426].

На підставі вище зазначено, слід відмітити, що у п. 7 Постанови Пленуму Верховного суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» подано надто загальне визначення створення небезпеки для життя і здоров'я людей, яке не містить чітких критеріїв визначення створення небезпеки для життя і здоров'я людей.

Потрібно відмітити, що при створенні небезпеки для життя і здоров'я людей чи для довкілля повинна бути реальна можливість спричинення шкоди.

При аналізі суспільно небезпечних наслідків кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 241 КК України, слід також звернути увагу на те, що в юридичній літературі «забруднення та інша зміна природних властивостей атмосферного повітря» тлумачиться як: 1) діяння і суспільно небезпечний наслідок [6, с. 360; 8, с. 237]; 2) суспільно небезпечний наслідок діяння [9, с. 536].

Поняття «забруднення атмосферного повітря» в юридичній літературі розглядають по-різному. О. О. Дудоров, Р. П. Олійничук зазначають, що забруднення атмосферного повітря – це надходження в атмосферне повітря або утворення у ньому шкідливих (забруднюючих) речовин у концентраціях, які перевищують встановлені державою екологічні нормативи [8, с. 237; 22, с. 824]. С. Б. Гавриш відмічає, що це привнесення в його склад або утворення в ньому забруднюючих речовин у концентрації, яка перевищує нормативи якості та рівні природного вмісту [16, с. 423]. В. В. Локтіонова під забрудненням атмосферного повітря розуміє рідкі й тверді часточки та газуваті речовини, що надходять в атмосферу внаслідок побутової та промислової діяльності людей, а також фізіологічного життя людей і тварин у понаднормовій кількості. І взагалі, забрудненістю атмосфери називають несприятливі зміни стану атмосферного повітря, цілком або частково зумовлені діяльністю людини, які безпосередньо чи опосередковано впливають на розподіл енергії, що надходить, рівні радіації, фізико-хімічні властивості атмосфери та умови існування живих організмів [3, с. 195–196]. І. О. Харь даним поняття охопила протиправне насичення атмосферного повітря, як правило, для нього не характерними фізичними, хімічними або біологічними агентами або перевищення внаслідок людської протиправної діяльності на конкретний момент природного рівня (в межах крайніх коливань) концентрацій, викидів, впливів, перелічених агентів у атмосферному повітрі (що змінює природні властивості та склад атмосферного повітря), що справляють шкідливий вплив на людину, флору і фауну, або тягнуть за собою часткову або повну непридатність цього природного об'єкта для використання [5, с. 23].

Інша зміна природних властивостей атмосферного повітря полягає у фізичній, хімічній, біологічній, радіаційній зміні атмосферного повітря, яка впливає на його прозорість, наявність і концентрацію озону, шумові, електромагнітні та інші показники, які перевищують встановлені екологічні та санітарно-гігієнічні нормативи шкідливого впливу на довкілля, створюють небезпеку для життя, здоров'я людини, стану рослинного та тваринного світу, екологічної діяльності, генофонду людини, рослин і тварин. Це негативне відхилення від існуючого в певному регіоні (районі) стану атмосферного повітря (наприклад, збільшення частки вуглекислого газу, зміна концентрації озону тощо) [16, с. 423].

З огляду на бланкетний характер диспозиції ст. 241 КК, при визначенні забруднення атмосферного повітря потрібно використовувати положення Закону України «Про охорону атмосферного повітря». Ст. 1 даного Закону визначає, що забруднення атмосферного повітря – змінення складу і властивостей атмосферного повітря в результаті надходження або утворення в ньому фізичних, біологічних факторів і (або) хімічних сполук, що можуть несприятливо впливати на здоров'я людини та стан навколишнього природного середовища [23].

Відповідно до ч. 1 ст. 241 КК України кримінально-караним є не будь-яке забруднення атмосферного повітря, а лише змінення його складу і властивостей шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

Слід відмітити, що при забрудненні атмосферного повітря потрібно виходити не лише з факту надходження у повітря забруднюючих речовин, а основною ознакою є несприятливий вплив на рослини, тварини, здоров'я людини. Забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря розглядається як первинний наслідок у вигляді змінення складу і властивостей атмосферного повітря в результаті надходження відповідних фізичних, біологічних факторів і (або) хімічних сполук. Закінченим дане правопорушення буде вважатися з моменту настання основного наслідку – створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

У зв'язку з тим, що створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля є суспільно небезпечним наслідком, який завдає шкоди, то у правозастосовній діяльності необхідно досліджувати причинний зв'язок між діянням і цим суспільно небезпечним наслідком. П. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 10 грудня 2004 р. № 17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» передбачено, що суд крім обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні визначених КПК України, повинен з'ясувати чи є причинний зв'язок між ним і фактом заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, чи не зумовлені шкідливі наслідки факторами, що не залежали від волі підсудного (стихійне лихо, пожежа тощо). Відповідальність за злочини проти довкілля настає і в тому разі, коли відповідні дії були вчинені у зв'язку з виробничою або іншою діяльністю [15].

Суди повинні з'ясувати чи реально створена небезпека діями винної особи, чи ні. Варто погодитися з О. О. Пенязьковою, що у вирокі потрібно чітко вказати, в чому виявилось створення небезпеки конкретному порядку суспільних відносин, що забезпечують життя, здоров'я людини або безпечний стан довкілля [24, с. 140].

На практиці під час застосування ч. 1 ст. 241 КК України така вимога не завжди виконується. За результатами вивчення доступних в Єдиному державному реєстрі судових рішень чотирьох винесених вироків за ст. 241 КК України «Забруднення атмосферного повітря» протягом 2013–2023 років можна відмітити наступні варіанти встановлення судами наслідків у вигляді створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

По-перше, у вирокі при доведенні факту створення небезпеки суд посилається на висновки експертів або звіти інших фахівців, в яких прямо вказується на те, викид яких забруднюючих речовин змінив склад і властивості атмосферного повітря, що може несприятливо впливати на здоров'я людини та стан довкілля, тим самим створює небезпеку для життя і здоров'я людей чи для довкілля. Такий вирок лише один. *Комунарський районний суд міста Запоріжжя при винесенні вироку зазначив, що у ході діяльності «Запорізька ливарно-механічна компанія» зі здійснення обробки металу, в атмосферне повітря викидала наступні забруднюючі речовини: оксиди азоту (оксид та діоксин азоту), оксид вуглецю, азоту оксид, речовини у вигляді суспендованих твердих часток недиференційованих за складом, свинець та його сполуки, діоксид сірки (діоксид та триоксид), фтор і його пароподібні та газоподібні сполуки, що підтверджується звітом по інвентаризації викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел промислових підприємств*

по пр. Леніна, 20в, в м. Запоріжжя, складеним ТОВ «Еко-стандарт 05». Дані речовини не є компонентами повітря та входять до переліку найбільш поширених та небезпечних забруднюючих речовин, викиди яких в атмосферне повітря підлягають регулюванню, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 29.11.2001 № 1598.

Відповідно до звіту про науково – дослідну роботу «Здоров'я населення як показник екологічних ризиків» Академії медичних наук України Інституту гігієни та медичної екології забруднюючі речовини, які в ході діяльності ТОВ «Запорізька ливарно-механічна компанія» зі здійснення обробки металу викидаються в атмосферне повітря впливають на показники захворюваності та смертності серед населення. Так, діоксин сірки, оксид вуглецю, азоту оксид впливають на збільшення хронічних серцево-судинних захворювань у населення; суспендовані тверді частки впливають на збільшення хронічних захворювань органів дихання; оксид вуглецю впливає на збільшення захворювань центральної нервової системи.

В період з 29.10.2012 року до 07.04.2013, ОСОБА_2 у порушення вимог спеціальних правил, які регулюють питання охорони атмосферного повітря, допустила діяльність ТОВ «Запорізька ливарно-механічна компанія» з металообробних операцій, в процесі якої в атмосферне повітря здійснюються викиди забруднюючих речовин (оксиди азоту, оксид вуглецю, азоту оксид, речовини у вигляді суспендованих твердих часток недиференційованих за складом, свинець та його сполуки, діоксид сірки, фтор і його пароподібні та газоподібні сполуки), без отримання відповідного дозволу спеціально уповноважених органів виконавчої влади, чим спричинив забруднення атмосферного повітря, шляхом зміни його складу і властивостей в результаті надходження до нього хімічних сполук, які можуть несприятливо впливати на здоров'я людини та стан навколишнього природного середовища, тим самим створивши небезпеку для життя і здоров'я людей, а також навколишнього природного середовища [25].

По-друге, суди відмічаючи наднормові викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, доводять що вони призвели до створення небезпеки для довкілля. При цьому суди обґрунтовують це лише власним переконанням. Зокрема, Збаразький районний суд Тернопільської області у мотивувальній частині вироку відмітив, що внаслідок виробничої діяльності цегельного заводу ТОВ «Збаразький Райагробуд» без спеціального дозволу на викиди, з вини та відома його керівника, порушено спеціальні правила та допущено викиди забруднюючих речовин до атмосферного повітря стаціонарними джерелами викидів – цегельним заводом ТОВ «Збаразький Райагробуд», що забруднило атмосферне повітря шкідливими для довкілля речовинами промислового виробництва, та створило небезпеку для довкілля [26].

Броварський міськрайонний суд Київської області вказав, що внаслідок спалювання відходів (автомобільних шин) у комплексі переробки відходів обертового типу, ОСОБА здійснила наднормативні викиди забруднюючих (шкідливих) речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами за відсутністю відповідного дозволу, що є порушенням статей 10 та 11 Закону України «Про охорону атмосферного повітря», чим створив небезпеку для довкілля [27].

У вказаних судових вироках зазначено, лише яка діяльність призвела до викиду забруднюючих, а саме: виробнича діяльність з виготовлення цегли, спалювання відходів (автомобільних шин) у комплексі переробки відходів обертового типу. Червонозаводський районний суд міста Харкова у мотивувальній частині вироку навіть не вказує в результаті якої виробничої діяльності відбулося забруднення атмосферного повітря зазначаючи, що ОСОБА допустила наднормові викиди забруднюючих речовин до атмосферного повітря стаціонарними джерелами викидів ТОВ «НВП «Новінтех», що забруднило атмосферне повітря шкідливими для довкілля речовинами промислового виробництва, та створило небезпеку для довкілля [28].

В даній ситуації, обґрунтованою є позиція О. О. Дудорова, В. М. Комарницького, Р. О. Мовчана, Д. В. Каменського, що для встановлення причинного зв'язку між здійсненням викидів в атмосферне повітря та негативними змінами у його структурі необхідно призначити відповідну екологічну експертизу [6, с. 371].

А також необхідним є визначення чітких критеріїв встановлення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля. В цьому випадку доцільно підтримати пропозицію В. В. Локтіонової щодо критеріїв визначення наявності конкретної небезпеки настання зазначеної шкоди: існування джерела загрози (токсичної речовини в об'єктах навколишнього природного середовища (її відсоткова частка, агрегатний стан речовини), технологічного процесу, що передбачає використання шкідливих речовин тощо); наявність цього джерела небезпеки в шкідливій для людини дозі; схильність населення до впливу вказаної дози токсичної речовини внаслідок обставин місця та обстановки (метеорологічних умов, відсутність огорожень, попереджуючих знаків і т.п.) вчинення злочину, спосіб утилізації (негерметичність упаковки, її відсутність і т.п.) та ін.» [20, с. 221].

Висновки. Кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 241 КК України «Забруднення атмосферного повітря», є матеріальним кримінальним правопорушенням. Кримінальна відповідальність настає лише у випадку створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

Створення небезпеки є своєрідним суспільно небезпечним наслідком, який хоч і пов'язаний з діянням, однак має самостійний характер. В даному випадку маються на увазі так звані делікти поставлення в небезпеку («делікти створення небезпеки»), які спричиняють шкоду об'єкту кримінально-правової охорони. Загроза заподіяння шкоди в них є реальною і відокремленою від діяння.

При встановленні загрози заподіяння шкоди слід виходити з чітких критеріїв визначення реальної небезпеки для життя і здоров'я людей чи для довкілля.

Забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря розглядається як первинний наслідок у вигляді змінення складу і властивостей атмосферного повітря в результаті надходження відповідних фізичних, біологічних факторів і (або) хімічних сполук, які зумовлюють настання основного наслідку – створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

У зв'язку з тим, що створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля є суспільно небезпечним наслідком, який спричиняє шкоду об'єкту кримінально-правової охорони, судам необхідно досліджувати питання про причинний зв'язок між діянням і цим суспільно небезпечним наслідком. Доцільно у вирахах чітко вказати в чому виявилось створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 30.10.2024)
2. Дудоров О. О., Письменський Є. О. Стан кримінально-правового реагування на забруднення атмосферного повітря в Україні. *Захист прав людини в українській моделі перехідного правосуддя* : матеріали наук.-практ. круглого столу, 14 черв. 2024 р., Харків : Право, 2024. С. 126–133. <https://doi.org/10.31359/9786178411541> (дата звернення 30.10.2024)
3. Локтіонова В.В. Суспільно небезпечні наслідки у злочинах проти довкілля : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2013. 260 с.
4. Матвійчук В. К., Харь І. О. Забруднення атмосферного повітря: кримінальна відповідальність, досудове слідство та запобігання : монографія. К.: Національна академія управління, 2013. 272 с.
5. Харь І.О. Кримінально-правова охорона атмосферного повітря : монографія. К.: Національна академія управління, 2011. 192 с.
6. Злочини проти довкілля: кримінально-правова характеристика : практичний посібник / О. О. Дудоров, Д. В. Каменський, В. М. Комарницький, М. В. Комарницький, Р. О. Мовчан. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 616 с.
7. Шевченко Н. С. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання забрудненню атмосферного повітря : дис. ... д-ра філософії : 081. Харків, 2024. 259 с.
8. Олійничук Р. Кримінально-правова характеристика забруднення атмосферного повітря. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 4. С. 235–239.

9. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: за станом законодавства і постанов Пленуму Верховного суду України на 1 грудня 2001 р. / За ред. С. С. Яценка. К.: А.С.К., 2002. 936 с.
10. Бурачинська Ю. Кримінальна відповідальність за створення небезпеки: стан дослідження проблеми у доктрині кримінального права. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 245–252.
11. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тютюгін В. І. та ін. / за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2010. 456 с.
12. Гришук В. К. Кримінальне право України: загальна частина : навчальний посібник. Хмельницький, 2005. 570 с.
13. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
14. Берзін П. С. Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення : монографія. Київ : Дакор, 2009. 736 с.
15. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10 грудня 2004 р. № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04> (дата звернення 30.10.2024)
16. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2-х т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.
17. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. К.: Дакор, 2008. 1428 с.
18. Іщенко М. В. Створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля як наслідок забруднення або псування земель. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2018. № 32. С. 102–105.
19. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика : монографія. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 1152 с.
20. Локтіонова В.В. Створення небезпеки заподіяння фізичної та екологічної шкоди у злочинах проти довкілля. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2013. Вип. 5. С. 219–223. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2013_5_50 (дата звернення 30.10.2024)
21. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / під заг. ред. М. О. Потєбенька, В. Г. Гончаренка Київ : ФОРУМ, 2001, Ч. 2. 942 с.
22. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1368 с.
23. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16.10.1992 р. № 2707-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text> (дата звернення 30.10.2024)
24. Пенязькова О. О. Кримінально-правова охорона земель в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 292 с.
25. Вирок Комунального районного суду міста Запоріжжя від 09 грудня 2013 р. у справі №333/8701/13-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/36103648> (дата звернення 30.10.2024)
26. Вирок Збаразького районного суду Тернопільської області від 20 грудня 2016 р. у справі № 598/1714/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63568091> (дата звернення 30.10.2024)
27. Вирок Броварського міськрайонного суду Київської області від 05 січня 2017 р. у справі № 361/7512/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63947685> (дата звернення 30.10.2024)
28. Вирок Червонозаводського районного суду міста Харкова від 24.01.2014 р. у справі № 646/5300/13-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/36863224> (дата звернення 30.10.2024)

ПЕТЕР Г. Г.,

проректор з правових питань
та розвитку, викладач кафедри
адміністративного та кримінального
права
(Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара)

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.40>

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНИХ КОСМІЧНИХ ВІДНОСИН –
ПЕРЕДУМОВА ДОСЯГНЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ КОСМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
(ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ МІЖНАРОДНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ
В КОСМІЧНІЙ СФЕРІ)**

Наростаюче неконтрольоване свавілля в космічній діяльності загрожує людству і перешкоджає співробітництву, а тому необхідний надійний міжнародний правопорядок. Право на безпеку (безпечне життя) – це фундаментальне природне право кожної людини, і жодна сфера життєдіяльності суспільства, в тому числі і космічна діяльність, не може функціонувати нормально тоді, коли не забезпечується кримінологічна безпека.

Теоретичні засади, сутність наукових ідей, що формують зміст концепції кримінологічної моделі космічної безпеки та ролі й можливостей кримінології в вирішенні задач в міжнародно-правовій сфері, розглядалися авторами на базі опрацювання наукових, нормативних і практичних джерел, праць вітчизняних науковців у галузі загального міжнародного права, міжнародного та національного космічного права, кримінології, інших галузей права, зокрема: Антипенко В.Ф., Стельмах О.С., Шишка Р.Б., Дубовіч І., Мозоль С.А., Шемшученко Ю.С. та інші.

Вчений, відомий український юрист В.Ф. Антипенко в концептуальних роботах сформулював позицію щодо інституту міжнародної кримінології, яка має стати ефективним інструментом дієвості міжнародного права, оскільки покликана функціонувати в сфері серйозних порушень міжнародного права (міжнародних правопорушень), зокрема, і міжнародного космічного права.

Міжнародні договори (угоди) та декларації, на яких базується космічне право, не є нормою права і характеризується як «м'яке право», що не забезпечує регуляцію нових відносин між суб'єктами та не запроваджує нові права і обов'язки для учасників, зайнятих освоєнням космічного простору. І головне, в міжнародному космічному праві відсутня елементарна система забезпечення кримінологічної космічної безпеки як країн-учасниць, так і всього людства від протиправної поведінки будь-кого з учасників космічної діяльності. «Проблему ефективності міжнародного права насамперед утворює ситуація, коли злочинні наслідки, що мають місце в міжнародному суспільстві, які є співставними з руйнівним потенціалом світових війн, у сучасних умовах глобальної капіталізації світу на деконструктивному фундаменті фінансової цивілізації, настають в результаті в основному легітимних, правомірних дій провідних держав світу та правлячих еліт» – констатує доктор юридичних наук Антипенко В.Ф. [1. с. 58].

Організація Об'єднаних Націй є однією з міжнародних інституцій, яка впливає на політико-правову систему держав-учасниць космічної діяльності, проте, на жаль, на сьогодні цього замало, оскільки ООН не в змозі забезпечити не те що кримінологічної космічної безпеки, а навіть належної організації роботи

з правового забезпечення космічної діяльності держав-учасниць. Більше того, на жаль, має місце неспроможність ООН забезпечити реальну міжнародну безпеку, зокрема космічну, що сприяє зростанню загрози міжнародному миру. ООН з її декларативними повноваженнями, за своєї неспроможності, останнім часом перебуває в стані паралічу, внаслідок чого, ні Генеральна Асамблея ООН, ні Рада Безпеки ООН, ні його органи не належно та не своєчасно виконують покладені на них важливі функції, щоб зберегти мир і забезпечити в повному обсязі міжнародну безпеку членів міжнародної спільноти.

У цьому контексті Антипенко В.Ф. зазначає: «Криміногенність, криміногенні обставини і чинники тут набувають нових незвичайних для кримінології форм і «образів». Власне кримінологія немов би не помічає (а можливо, і не здатна помічати) їх присутність у міжнародному соціальному житті, не реагує своєю дослідницькою увагою на ці обставини, а отже, міжнародне кримінальне право не отримує адекватних обґрунтувань і рекомендацій щодо змісту міжнародної нормотворчості і кримінально-правового контролю» [1, с. 59].

У статті розкривається недостатня ефективність чинного міжнародного космічного права, його невідповідність сучасним світовим соціально-економічним реаліям, як наслідок, неналежної уваги до кримінологічної космічної безпеки. Кримінологічна модель космічної безпеки має стати одним із пріоритетних напрямків наукових розробок сучасної кримінології та найбільш пріоритетним у системі кримінологічних інститутів, що забезпечать ефективну роботу механізму запобігання та протидії правопорушенням у космічній сфері.

Такий висновок, перш за все, базується на інформації про зростаючу кількість правопорушень в міжнародній космічній сфері та розширення кола чинників, які впливають на відповідний рівень. Виходячи з такого підходу, питання розроблення, аргументації та імплементації в космічне право поняття кримінологічної космічної безпеки уявляється найбільш нагальним.

Вказана тематика актуалізується в умовах стрімкого зростання неконтрольованого свавілля в міжнародній космічній діяльності, що створює нові й незвичні загрози для людства та довкілля. Усе це вимагає великих зусиль юристів і дипломатів щодо перегляду та вдосконалення існуючої системи міжнародного космічного права.

Ключові слова: міжнародне космічне право, кримінологічна модель космічної безпеки, космічний тероризм, кримінологія, космічне право, злочинність, тероризм.

Peter H. H. Legal regulation of international space relations: a prerequisite for achieving criminological space security (prevention and counteraction of international offenses in the space domain)

The growing uncontrolled arbitrariness in space activities poses a threat to humanity and hinders cooperation, thus necessitating a reliable international legal order. The right to security (a safe life) is a fundamental natural right of every individual, and no sphere of society's activity, including space activities, can function properly without ensuring criminological security.

The theoretical foundations and essence of scientific ideas that shape the concept of the criminological model of space security, as well as the role and potential of criminology in addressing tasks within the international legal sphere, were analyzed by the authors based on the study of scientific, normative, and practical sources, including works by Ukrainian scholars in general international law, international and national space law, criminology, and other fields of law, such as: Antypenko V.F., Stelmakh O.S., Shyshka R.B., Dubovych I., Mozol S.A., Shemshuchenko Y.S., and others.

The well-known Ukrainian lawyer V.F. Antypenko, in his conceptual works, formulated a position regarding the institute of international criminology, which should become an effective tool for the functioning of international law, as it is meant to operate in the sphere of serious violations of international law (international offenses), including international space law.

International treaties (agreements) and declarations that form the basis of space law are not legally binding and are characterized as "soft law," which does not regulate new relations between entities nor introduce new rights and obligations for participants involved in space exploration. Most importantly, international space law lacks a basic system for ensuring criminological space security, both for participating countries and for humanity as a whole, from the unlawful actions of any of the participants in space activities.

"The problem of international law's effectiveness is primarily caused by situations where criminal consequences that occur in the international community, comparable in destructive potential to world wars, arise from generally legitimate, lawful actions by leading world states and ruling elites in the modern conditions of global capitalization on the destructive foundation of financial civilization," states Doctor of Law V.F. Antypenko [1, p. 58].

The United Nations is one of the international institutions influencing the political and legal system of space activity participants, but unfortunately, it is insufficient today, as the UN cannot ensure even the basic organization of legal regulation of space activities of participating states, let alone criminological space security. Moreover, the UN is currently unable to ensure real international security, including space security, which increases the threat to international peace. The UN, with its declarative powers and current incapacity, is in a state of paralysis, as neither the UN General Assembly nor the UN Security Council nor its bodies properly and timely fulfill their vital functions to maintain peace and fully ensure the international security of the members of the international community.

In this context, V.F. Antypenko notes: "Criminality, criminal circumstances, and factors here take on new and unusual forms and 'images' for criminology. Criminology itself seems not to notice (and perhaps is not capable of noticing) their presence in international social life, nor does it focus its research attention on these circumstances, and thus international criminal law does not receive adequate justifications and recommendations regarding the content of international norm-making and criminal law control" [1, p. 59].

This article reveals the insufficient effectiveness of current international space law, its inconsistency with modern global socio-economic realities, and as a result, the inadequate attention to criminological space security. The criminological model of space security should become one of the priority areas of scientific research in modern criminology and the most critical in the system of criminological institutions, ensuring the effective functioning of the mechanism for preventing and countering offenses in the space sphere.

This conclusion is primarily based on information about the growing number of offenses in the international space field and the expanding range of factors influencing the corresponding level. From this approach, the issue of developing, justifying, and implementing the concept of criminological space security into space law seems to be the most urgent.

This topic is becoming increasingly relevant in the context of the rapid growth of uncontrolled arbitrariness in international space activities, which creates new and unusual threats to humanity and the environment. All of this requires significant efforts from lawyers and diplomats to review and improve the existing system of international space law.

Key words: *international space law, criminological model of space security, space terrorism, criminology, space law, crime, terrorism.*

Вступ. Безпека протягом усієї історії світової цивілізації була і залишається однією з найголовніших цілей як окремої людини, так і соціальних груп, країн і суспільства.

У юридичній енциклопедії поняття «безпека» означає «стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави від зовнішніх і внутрішніх загроз».

У цьому контексті доречним буде посилення на навчальний посібник «Забезпечення національної безпеки за основними напрямками життєдіяльності України» (за загальною редакцією А.М. Кислого і М.П. Стрельбицького), де вказано, що на початку третього тисячоліття актуальність стратегії забезпечення безпеки зумовлена тим, що проблема існування і розвитку соціумів отримала новий вимір. Він полягає в тому, що не економіка, не політика, а саме питання безпеки стали справді глобальними; необхідним є опрацювання й належне розуміння стану систем міжнародної та національної безпеки, а також визначення пріоритету принципово нових підходів і методів щодо їх забезпечення [2, с. 36].

Що стосується поняття «космічної безпеки», яке є стрижнем досліджень міжнародно-правового режиму безпеки космічної діяльності, яку як робочу дефініцію застосовують при колективному розгляді світовою спільнотою питань, що стосуються космічної безпеки, то «на сучасному етапі розвитку політико-правової думки поняття «космічна безпека» прийнято визначати як безпечний і сталий доступ до космічного простору та його використання, а також свободу від загроз, що виникають у космосі» [3].

Постановка завдання. Метою статті є розглянути особливості космічної безпеки на основі міжнародного досвіду та в умовах глобалізаційних процесів.

Результати дослідження. Праці світових інтелектуалів дали широкий контекст нових досліджень космічних безпекових підтем – мілітаризація космосу, екологічна (космічне сміття), безпечність експлуатації космічних об'єктів та інші, які загрожують безпеці. З огляду на типи загроз і змістовні аспекти, можна говорити, що космічна безпека включає і такі її сфери як: економічну, екологічну, ресурсну, енергетичну, політичну, правову, науково-технічну та цілу низку інших безпеки. Тобто, такий поділ передбачає космічну безпеку як узагальнюючу категорію для безпеки, оскільки космічна діяльність багатофункціональна, охоплює широкий комплекс науково-технічної та промислової інфраструктури, яка працює в єдиному напрямку – освоєння Космосу, що і є визначальним, а вже мета у кожного суб'єкта космічної діяльності – індивідуальна.

У цьому контексті доречним буде посилення на О. Стельмах, яка зауважила: «Незважаючи на надзвичайну актуальність проблеми, в вітчизняному та зарубіжному правознавстві до цього часу відсутні комплексні наукові дослідження проблем міжнародно-правового забезпечення космічної діяльності, чим зумовлюється наявність широкого простору для самостійних творчих пошуків» [4, с. 2]. Саме в своїй дисертації «Міжнародно-правовий режим безпеки дослідження та використання космічного простору в мирних цілях» О. Стельмах досліджено поняття та зміст суб'єктів та об'єктів забезпечення космічної діяльності у їх єдності, що обумовлено структурною «двовимірністю» діяльності. Розглянуто ті категорії суб'єктів, які є суб'єктами міжнародно-правових відносин, а також ті, що не будучи такими, задіяні в розбудові режиму безпеки діяльності у космічному просторі. В свою чергу об'єкти забезпечення космічної діяльності досліджувалися відштовхуючись від можливих загроз (ризиків) безпеці, тобто причин небезпек, пов'язаних із провадженням космічної діяльності.

У юридичній спільноті загальноновизнаним є розуміння, що міжнародна космічна безпека – передбачає дотримання всіма суб'єктами міжнародних відносин загальноновизнаних норм і принципів міжнародного права, і виключає дозвіл розбіжностей і спірних питань з використанням сили або загрози застосування сили. Проте, Антипенко В.Ф. слушно зазначає: «В силу відмінності міжнародного права, як іншої системи права, держава може відмовитись від узятих на себе зобов'язань або відмовитись від їх узяття взагалі (шляхом, відповідно, виходу з договору та неприєднання). Тобто держава може завчасно або в процесі участі в міжнародній нормі права декриміналізувати свою поведінку. У подібних випадках специфічною сферою міжнародної кримінології є визначення криміногенності поведінки держави поза її участю у міжнародній нормі (договорі), її оцінка не лише за еквівалентом

основоположних принципів міжнародного права *jus cogens*, але й зважаючи на міжнародно-правові звичаї, традиції, норми міжнародної моралі» [5, с. 70].

Поняття «міжнародна безпека» вперше було закріплено 27 серпня 1928 р. в Договорі про відмову від війни як знаряддя національної політики або так званому пакті Бріана-Келлога, під яким розумівся «інститут запобігання воєн і профілактики їх зародження». Вищевказаний термін знайшов застосування і широко вживається в Статуті Організації Об'єднаних Націй, резолюціях Генеральної Асамблеї ООН, резолюціях Ради Безпеки ООН, рішеннях Міжнародного Суду ООН, документах, прийнятих міжнародними організаціями, а також в укладених між державами-учасницями ООН угодах, правових документах, прийнятих на національному рівні, і доктрині міжнародного права.

Проте, в доктрині міжнародного права відсутнє загальновизнане визначення терміну «міжнародна безпека» під яким прийнято розуміти певний стан міжнародних відносин, при якому підтримання миру і безпеки проголошено найважливішою метою, однак «особливої уваги вимагає ще одне з базових положень політичного реалізму – положення про анархічну природу міжнародних відносин, яка й відрізняє міжнародні відносини від сфери внутрішньодержавних» [6, с. 8–9]. Цьому сприяє намагання країн, які зайняті космічною діяльністю, отримати стратегічні переваги в космічному просторі, що є складовою, а точніше новим викликом глобалізаційних процесів та геополітичних інтересів держав-учасників космічних програм. У цьому контексті Антипенко В.Ф. зазначає: «Зважаючи на координаційну сутність міжнародного права (на відміну від ієрархічного внутрішнього права), поведінка держави, що може утворити злочинність, розглядається з позицій оцінки дотримання (чи недотримання) добровільно узятих державою на себе зобов'язань (кримінальність) або поза такими зобов'язаннями (криміногенність)» [5, с. 70].

Таким чином, можна констатувати, що при визначенні космічної безпеки і значущості при цьому людини, простежуються два взаємодоповнюючих напрями: перший, це пріоритетність об'єктної складової космічної безпеки як відображення її об'єктивної природи при здійсненні космічної діяльності та здатності матеріальних і соціальних систем зберігати свою стійкість за наявності різних негативних загроз (екологічних, військових, економічних та інших). Другий, це суб'єктний характер природи космічної безпеки, за яким беззаперечний пріоритет належить значущості для безпеки суб'єктів її забезпечення, тобто людини. Саме тому, таке розуміння космічної безпеки, як сучасного феномену – освоєння Космосу, і містить у собі не лише елементи міжнародно-правового погляду, а і кримінологічного, як механізму убезпечення космічної діяльності, що є свідченням зацікавленості та стурбованості людства станом космічної безпеки.

У літературі безпека від протиправної поведінки (злочинності) дістала назву кримінологічної безпеки. У низці публікацій кримінологічна безпека розглядається і як мета, і як засіб (забезпечення) її досягнення в загальній системі соціально-правового контролю над злочинністю. Проміжними ж цілями кримінологічної безпеки є захист (охорона) від загроз криміногенного характеру на рівні об'єктивної дійсності та суб'єктивного сприйняття стану безпеки. Тому логічним буде визначити предмет кримінологічної космічної безпеки (тобто, власне те на що вона має спрямовуватися) – як сукупність необ'єктивних закономірностей космічної діяльності, що виникають у зв'язку з дослідженням і використанням космічного простору, які призводять до прояву шкоди, спричиненої протиправною поведінкою, а саме до природно-екологічних і техногенно-виробничих загроз як усьому людству, так і окремій людині. А системою кримінологічної космічної безпеки можна визначити об'єктивно сформовану і конституйовану сукупність правових норм, загально-соціальних та спеціально-кримінологічних заходів протидії, а також організаційно-правових засад функціонування спеціалізованих державних (міждержавних) органів, що здійснюють контроль – регулятивну діяльність (адміністрування) у космічній сфері та протидіють протиправній поведінці. Отже, визначальним вектором становлення режиму кримінологічної космічної безпеки – є забезпечення вільного від усіляких загроз сталого космічного середовища, з особливим значенням безпеки всього людства та принципу мирних цілей дослідження і використання

космічного простору. Професор Шишка Р.Б. з цього приводу в статті «Правовий режим космічних об'єктів: наукова доктрина» зауважив, що космічний простір та небесні тіла відкриті для дослідження і використання всіма державами без будь-якої дискримінації на основі рівності й відповідно до міжнародного права при вільному доступі до всіх районів небесних тіл. Це створює загальні та локальні загрози для безпеки освоєння космосу [7, с. 64].

Науковцями зроблено досить системну характеристику заходам безпеки в цілому та у площині кримінологічної безпеки, які застосовні і до моделі космічної безпеки. Сформована стійка точка зору, що заходи безпеки – це вид правового обмеження, який використовується для припинення шкідливого впливу джерела підвищеної небезпеки й захисту об'єкта підвищеної охорони, який за своїми основними ознаками суттєво відрізняється від інших видів правового обмеження – заходів покарання й відновлення. Таким чином, розкриття сутності кримінологічної космічної безпеки здійснюється через поняття небезпеки від криміногенних загроз з освоєння Космосу, шляхом застосування особливих цілеспрямованих заходів дії (відмінних від інших каральних та некаральних заходів).

Міжнародний (глобальний) рівень кримінологічної безпеки, на думку багатьох вчених, є першим рівнем з п'яти рівнів кримінологічної безпеки, який безпосередньо і впливає на сферу міжнародної космічної діяльності.

С.А. Мозоль вказує: «Перший рівень кримінологічної безпеки – міжнародний (глобальний) рівень, який включає безпеку людства, тобто міжнародну безпеку. В даний час, з розвитком засобів знищення і можливостей по їх транспортуванню в будь-яку точку земної кулі, з загостренням глобальних проблем, які зачіпають основи існування людської цивілізації, роль міжнародної безпеки значно зростає. Міжнародна безпека передбачає такий стан міжнародних відносин, при якому їх суб'єктам (народам і державам) не загрожує небезпека війни або іншого зазіхання ззовні на існування, суверенний і незалежний розвиток. У періоди загальносвітового кризового розвитку баланс сил та інтересів порушується, суперечності нарастають, і може вибухнути регіональна або світова війна.

Міжнародна безпека складається з:

- міжнародної глобальної безпеки – безпеки, яка охоплює весь світ в цілому і впливає на забезпечення безпеки на нижчих рівнях;
- міжнародної регіональної безпеки, в межах якої забезпечуються інтереси груп держав (наприклад, країн Європейського Союзу або країн Співдружності Незалежних Держав)» [8, с. 254].

С.А. Мозоль підкреслює, що будь-який рівень забезпечення безпеки та захисту особистості можна вважати самостійним, оскільки він пристосований до обліку специфічних умов свого прояву і, при цьому, є збалансований зв'язок між рівнями, єдність безпеки особистості та суспільства. Як видається, досягнення загальної теорії безпеки можуть бути перенесені в практику протидії протиправній поведінці в космічній сфері та послужити базою для формування цілісної концепції кримінологічної космічної безпеки.

Отже, враховуючи, що антропогенні загрози в космічній діяльності становлять одну з основних небезпек та провокують виникнення загроз природного та техногенного характеру і пов'язані з цим криміногенні явища та процеси, відповідно, виникає необхідність у посиленні наукового та професійного інтересу до безпекових проблем у освоєнні Космосу. При цьому слід враховувати, що саме делінквентною поведінкою держав, задіяних у процесі експлуатації (використання) Космосу, і створюються загрози безпеці людства, що саме й вказує на криміногенний потенціал порушень правових імперативів та норм міжнародного космічного права. «Адже сьогодні держава – основний діючий на міжнародній арені суб'єкт міжнародного права, тому природно, що від її поведінки залежить можливість реалізації відповідальності за міжнародним правом. Вивчати цю особливу за змістом і масштабом поведінку на потреби упередження міжнародної злочинності мусить особлива, а точніше, інша за змістом і масштабами кримінологічна наука – міжнародна кримінологія. Міжнародна кримінологія зі своїм науковим інструментарієм глобального характеру покликана «вивести» державу із тіні в сфері причинності міжнародної злочинності і надати тим самим предметності міжнародному кримінальному праву» – зазначає Антипенко В.Ф. [5, с. 71].

Проблема кримінологічної космічної безпеки протягом останніх років залишається об'єктом прискіпливого інтересу з боку низки політиків та науковців, а тому ця тема поступово концептуалізується як інтелектуальна проблема. Раніше заходи космічної безпеки та захисту суспільства не завжди схвально сприймалися та втілювалися в практику попередження протиправної поведінки в космічній діяльності. А втім, публікації засобів масової інформації, аналіз наукових публікацій початку ХХІ століття свідчать про стурбованість та розуміння політиками, наукових кіл ідей, убезпечення суспільства від загроз криміногенного характеру від всезростаючого освоєння Космосу. Відмітним є те, що це сприяє інтенсивному розвитку кримінологічної науки, відродження заходів безпеки відбувається не тільки в межах інструментарію засобів кримінального права, а з позицій кримінологічної концепції, яка спрямована на системний та комплексний вплив на протиправну поведінку держав-учасниць у космічній діяльності. У цьому контексті Антипенко В.Ф. зазначає: «За браком міжнародної кримінологічної спеціалізації, за межами уваги кримінологічної науки (а отже і міжнародного права) залишається (або відслідковується через перекручені оцінки їх сутності) низка детермінантів міжнародної конфліктності, що утворює зростання загроз міжнародному миру і безпеці» [5, с. 71].

Важливе значення для забезпечення міжнародної кримінологічної космічної безпеки має попередження та нейтралізація загроз та викликів міжнародній космічній безпеці. Загрозами кримінологічній космічній безпеці є реальні впливи, специфічні соціальні явища, процеси, які ускладнюють або унеможливають реалізацію міжнародних або національних інтересів і створюють політичну, військову, екологічну, економічну та іншу небезпеку як інтересам окремої нації, так і світовій спільноті. Слід враховувати, що космічна діяльність передбачає як міждержавні, так і транснаціональні та регіональні форми співпраці, що відповідно створює такі ж форми протиправної діяльності, тобто об'єкт кримінологічної безпеки не обмежується внутрішньо-національними інтересами.

Є зрозумілим, що нормативна база космічного міжнародного права, а також Керівні принципи забезпечення довгострокової стійкості космічної діяльності, є добровільними нормами, а не обов'язковими законами, що, на жаль, не сприяє вирішенню складних проблем, пов'язаних із космічною діяльністю. Потребує змін космічне законодавство і в зв'язку з ухваленням Керівних принципів забезпечення довгострокової стійкості космічної діяльності [9].

Отже, аналіз тенденцій розвитку космічного міжнародного права з питань дослідження та використання космічного простору дає підстави констатувати, що наявні механізми міжнародного регулювання цієї діяльності в сучасних умовах відстають від потреб часу, що створює реальну загрозу безпеки людства. «Адже сьогодні держава – основний діючий на міжнародній арені суб'єкт міжнародного права, тому природно, що від її поведінки залежить можливість реалізації відповідальності за міжнародним правом. Вивчати цю особливу за змістом і масштабом поведінку на потреби упередження міжнародної злочинності мусить особлива, а, точніше, інша за змістом і масштабами кримінологічна наука – міжнародна кримінологія. Міжнародна кримінологія зі своїм науковим інструментарієм глобального характеру покликана «вивести» державу із тіні в сфері причинності міжнародної злочинності і надати тим самим предметності міжнародному кримінальному праву» – зазначає Антипенко В.Ф. [5, с. 71].

Так, в умовах нових геополітичних реалій та російсько-загарбницької війни в Україні були розставлені значні акценти на військовому аспекті проблеми. Загальновідомо, що одночасно з російськими спробами шантажу цивілізованого світу ядерними ударами по Україні або «брудною бомбою» на порядку денному кремлівських лідерів з'явилися нові погрози. Цього разу мова йшла про погрози знищити штучні супутники Землі, які нібито «становлять загрозу російській федерації» та використовуються для надання військової допомоги Україні. Не до вподоби супутникова мережа Starlink і Китаю [10].

Аналітики вважають це проявом нової форми тероризму, а саме – високотехнологічний тероризм, складовими якого є кібертероризм (електронний, комп'ютерний) і космічний тероризм.

Фактично з боку російської федерації мають місце прояви космічного тероризму, який полягає в загрозі існуючому міжнародному порядку. Саме через загрозу насильства сучасний космічний тероризм може стати реальністю і виступає однією з найсерйозніших загроз міжнародному миру і безпеці. При цьому слід враховувати, що на орбіті є десятки космічних апаратів з носіями ядерних та іонізуючих джерел живлення, то це робить їх надзвичайно небезпечними у випадку ціленаправленого впливу на космічний апарат іншої сторони з метою виведення його з орбіти і направлення в задану точку земної кулі... Не зважаючи на те, що вказана ситуація не набула розголосу, а широким загалом не вживається термін «космічний тероризм», це не знімає проблему щодо реальної загрози для всього людства.

Є зрозумілим, що «космічний тероризм», став не просто наслідком глобалізаційних процесів, а є дуже ефективним засобом для досягнення протиправних цілей окремими державами, як правило, з диктаторськими режимами.

Саме тому в міжнародному праві серед декількох наукових підходів щодо розбудови стратегічної моделі міжнародної системи боротьби з тероризмом, превалує силовий підхід. «Прихильники моделі силового підходу (знищення терористів) розглядають тероризм крізь призму кримінально-правової категорії, оперативно-розшукової діяльності та міжнародно-правових методів регулювання боротьби з тероризмом. Головним лейтмотивом цієї теорії є визнання тероризму найнебезпечнішим міжнародним злочином, який необхідно знищити «під корінь». Найбільш вираженим послідовником такої теорії на міжнародній арені виступають США, які в своїй оборонній доктрині, посилаючись на право на самооборону, прописали можливість нанесення військових ударів по базам терористів та тим, хто їх фінансує чи активно підтримує» – зазначає М. Кучерук [11, с. 12].

Серед науковців питання протидії тероризму крізь призму кримінально-правової категорії, оперативно-розшукової діяльності та міжнародно-правових методів розділяють: В. Антипенко («Боротьба з сучасним тероризмом: міжнародно-правові підходи»), Т. Бояр-Сазонович («Міжнародний тероризм і міжнародна законність»), Т. Денікер («Стратегія антитерору»), В. Ємельянов («Проблеми відповідальності за міжнародний тероризм»).

Отже, космічний тероризм є складним, багатоплановим негативним проявом процесу глобалізації і доповнює існуюче різноманіття форм тероризму новою, більш високотехнологічною його формою. Ефективна боротьба з космічним тероризмом, на думку фахівців, можлива тільки на основі кримінологічних заходів, а саме превентивних методів: у виявленні, усуненні, нейтралізації, локалізації і мінімізації дії тих чинників і причин, які або породжують космічний тероризм, або йому сприяють.

Проте, Антипенко В.Ф. зазначає: «Національний» підхід у кримінології зашкоджує дослідженню причинності і змісту планетарної небезпеки, яка виходить від таких тяжких міжнародних злочинів як тероризм і агресія...

Не досягнуто порозуміння навіть у визначенні загальноприйнятих понять таких глобально небезпечних злочинів як тероризм і агресія. Чого ж варта за таких умов та «запекла» боротьба, яка, зокрема, ведеться в міжнародному просторі з тероризмом? Як можна системно напрацьовувати міжнародно-правовий інструментарій і налагоджувати боротьбу із злочином, сутність якого і кваліфікаційний склад не усвідомлено?

Не дивно, що від такого «впливу» з боку кримінологічної науки і тероризм, і збройна агресивність на планеті лише поширюються, відбувається їхня ескалація. Зважаючи на це, знову постає питання, чи може кримінологічна наука, яка створила (або не створила?) теоретичну базу для таких результатів, точніше для їх відсутності, а подекуди сприяла зворотному ефекту, вважатися цільною і самодостатньою?

Мабуть ні. На безпорадність чинної кримінології або, щонайменше, на її неспроможність, нездатність охопити дослідницькою увагою міжнародну конфліктність вказує слабка наукова база гуманітарної сфери, що покликана створювати підґрунтя для диференціації міжнародних злочинів. Наприклад, слідуючи традиційним методам і критеріям оцінки злочинності (що значною мірою виходить із внутрішнього кримінального права), кримінологія логічним чином визначає тероризм як різновид транснаціональної злочинності, яка

виявляється в основному в особливо небезпечних діях. Таким чином, у тероризмі криміналізації підлягають явні суспільно небезпечні дії і система їх організації, що цілком диференціюється із кримінологічними схемами, які застосовуються у сфері транснаціональної організованої злочинності. Між тим, міжнародне суспільство це зовсім інша аніж та, що базується на структурі держави, соціальна цілісність, і дослідження конфліктності в межах цієї цілісності також мусить мати іншу, відмінну від «внутрішньодержавної» методологію. Нерозуміння і неврахування цього веде до спрощення, а то й до примітивізму в кримінологічній науці, що у кінцевому підсумку, результує викривлення у кримінально-правовій характеристиці тероризму, агресії і інших серйозних міжнародно-правових порушень. Недосконала кримінологія певним чином дезорієнтує міжнародне кримінальне право, його нормативну спрямованість. Внаслідок такої недосконалості виникають додаткові міжнародні подразники, додаткова міжнародна конфліктність, оскільки за межами міжнародного кримінально-правового впливу і відповідальності залишаються не вивченими, а в деяких випадках, і не викритими, цією кримінологією, суттєві суб'єкти міжнародних злочинів. Тобто з певною часткою умовності можна ставити проблему криміногенності кримінології.

Слід при цьому зауважити, що зміна назви сама по собі нічого до змісту міжнародного напрямку в кримінологічній науці не додає. Важливою сферою діяльності міжнародної кримінології є дослідження у цілому легітимної поведінки держав та інших міжнародних акторів і здатність виявити в ній кримінальну або таку, що підлягає криміналізації за міжнародним правом сутність» [5, с. 71].

Висновки. Як видається, досягнення цієї мети може бути перенесено в практику кримінологічної моделі космічної безпеки та послужити базою для формування цілісної концепції кримінологічної космічної безпеки. За для цього, необхідна об'єктивна зацікавленість космічних держав у стабільності міжнародного космічного правопорядку, додержання норм міжнародного космічного права та чіткого функціонування механізму міжнародно-правового регулювання космічних відносин, що стане рушійною силою у вдосконаленні нормативної основи, здатної створити атмосферу безпеки в космічній сфері, вирішити питання запобігання і протидії протиправній поведінці в космічних відносинах та стане одним із пріоритетних напрямків наукових розробок сучасної кримінології у системі кримінологічних інститутів.

Концепція міжнародної кримінологічної космічної безпеки викликана необхідністю формування нової ідеології протидії правопорушенням в космічній діяльності та враховує практичну необхідність розробки науково обґрунтованих інноваційних механізмів та технологій охорони соціуму від загроз криміногенного характеру і головне гарантування максимального усунення суспільно шкідливих наслідків. Як видається, одним з пріоритетних завдань міжнародної космічної безпеки мають стати базові орієнтири для формування міжнародної кримінологічної політики, перманентний моніторинг загроз та соціальне управління ризиками кримінологічної космічної безпеки.

«Сам факт виникнення і формування як самостійних таких наук у якості «міжнародних» з їх відмінною методологією і окремим предметом дослідження, яким є міжнародне суспільство як соціальна цілісність (у відповідності до сфери зацікавленості кожної науки), вказує, що сумарний продукт цих наук, який надходитиме на потреби кримінології, так само визначає останню як науку міжнародну за своїм змістом і призначенням.

Нарешті слід нагадати, що міжнародний зміст кримінологічної науки передбачає значну політизованість, точніше «геополітизованість», оскільки за характеристиками свого предмету, методу і наукового інструментарію покликаний досліджувати криміногенні чинники глобалізації і пов'язаної з нею системної кризи світоустрою» – резюмує Антипенко В.Ф. [5, с. 75].

Список використаних джерел:

1. Антипенко В.Ф. Щодо проблем ефективності міжнародного права. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2013. № 1042. С. 58–60.
2. Забезпечення національної безпеки за основними напрямками життєдіяльності України: навчальний посібник у 2-х ч. / Омельчук В.А., Стрельбицький М.П., Гордієнко С.Г.; за заг. ред. А. М. Кислого і М. П. Стрельбицького. Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2021. 304 с.
3. Cesar Jaramillo. *Journal of Space Security Index*, 7 (library and Archives Canada Cataloguing in Publications Data 2011) <<https://spacesecurityindex.org/wp-content/uploads/2019/10/space.security.2011.revised.pdf>> accessed 20 October 2024 (in English).
4. Стельмах О. С. Міжнародно – правовий режим безпеки дослідження та використання космічного простору в мирних цілях : автореф. дис. ... канд. юрид. наук (д-ра філософії) : 12.00.11 / Національна академія наук України Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2015. 24 с.
5. Антипенко В.Ф. Міжнародне кримінальне право і міжнародна кримінологія: проблема взаємозв'язку. *Міжнародна кримінологія: стан і перспективи* : збірник матеріалів круглого столу (м. Одеса, 2010 р.). Одеса, 2010. С. 66–75.
6. Міжнародне публічне право: навчальний посібник/ Теліпко В.Е., Овчаренко А.С.; за заг. ред. Теліпко В. Е. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 608 с.
7. Шишка Р.Б. Правовий режим космічних об'єктів: наукова доктрина. *Advanced Space Law*, 2018, Volume 2, С. 63–69.
8. Мозоль С.А. Класифікація рівнів кримінологічної безпеки. *Форум права*. 2017. № 5. С. 252–258.
9. Сорока Л.В. Керівні принципи забезпечення довгострокової стійкості космічної діяльності як основа нової космічної доктрини. *Юридичний науковий електронний журнал*, № 2, 2020. С. 484–486.
10. SpaceX Starlink Маска під прицілом китайських військових? URL: <https://www.dw.com/uk/spacex-starlink-ilona-mask-a-pid-prytsilom-kytaiskykh-viiskovykh-a-62011269/a-62011269> (дата звернення: 10.10.2024).
- Кучерук М.Н. Теоретичні засади дослідження феномену протидії тероризму з погляду міжнародного права. *«Правові системи»*. Науково-практичний електронний журнал, №1/2, 2017. С. 3–24.

РЕВА І. П.,

аспірант наукової лабораторії з проблем
протидії злочинності

(Навчально-науковий інститут № 1
Національної академії внутрішніх справ)

УДК 343.76:343.97

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.41>

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ УЧИНЕННЯ ПОРУШЕНЬ ВСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОДАВСТВОМ ВИМОГ ПОЖЕЖНОЇ АБО ТЕХНОГЕННОЇ БЕЗПЕКИ

У статті, на основі офіційних статистичних даних та наявної емпіричної бази з'ясовано сучасний стан та основні тенденції учинення порушень встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки шляхом аналізу кількісно-якісних показників даних кримінальних правопорушень. Встановлено, що кількість досліджуваних кримінальних правопорушень є відносно стабільною, без різких коливань. Акцентовано на суттєвій різниці між загальною кількістю облікованих кримінальних правопорушень і таких, у яких особам вручено повідомлення про підозру, а також за якими провадження направлені до суду, що свідчить про наявність низки проблем, які стоять на заваді ефективній протидії досліджуваним кримінальним правопорушенням. Здійснено спробу типізації порушень встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки залежно від особи, яка їх вчиняє, зокрема від того, чи входить забезпечення дотримання правил пожежної та техногенної безпеки до посадових (функціональних) обов'язків суб'єкта. Встановлено, що суб'єктами першої групи кримінальних правопорушень часто є власники (керівники) підприємств, або спеціально призначені відповідальні особи, діяння яких виявляються у порушеннях: встановленого порядку зберігання, використання та перевезення пожежонебезпечних речовин та матеріалів; правил пожежної безпеки у технологічних процесах на виробництві; правил влаштування та експлуатації електромереж, електроустаткування та електроприладів тощо. Суб'єктами другої групи кримінальних правопорушень визнано здебільшого пересічних громадян, які вчиняють такі діяння переважно за місцем проживання і вони не пов'язані з професійною чи службовою діяльністю цих осіб, зокрема це порушення: експлуатації електроустаткування та електроприладів; правил пожежної безпеки при використанні відкритого джерела вогню; вимог експлуатації пічного опалення та ін.

Ключові слова: протидія, кількісно-якісні показники, тенденції, типізація, правила пожежної та техногенної безпеки, суб'єкт злочину, особа порушника, кримінальне провадження, судова статистика.

Reva I. P. The current state and trends of violations of fire or man-made safety requirements established by law

In the article, on basis of official statistical data and the available empirical base, the current state and the main trends of violations of the requirements of fire or man-made safety established by law are clarified by analyzing the quantitative and qualitative indicators of these criminal offenses. It was established that the number of investigated criminal offenses is relatively stable, without sharp fluctuations. Emphasis is placed on the significant difference between the total

number of registered criminal offenses and those in which persons were served with a notice of suspicion, as well as for which the proceedings were sent to court, which indicates the presence of a number of problems that stand in the way of effective counteraction to the investigated criminal offenses. An attempt was made to typify violations of fire or man-made safety requirements established by law, depending on the person who commits them, in particular, whether ensuring compliance with fire and man-made safety rules is included in the official (functional) duties of the subject. It has been established that the subjects of the first group of criminal offenses are often owners (managers) of enterprises, or specially appointed responsible persons, whose actions are manifested in violations of: the established order of storage, use and transportation of fire-hazardous substances and materials; fire safety rules in manufacturing processes; rules for the installation and operation of electrical networks, electrical equipment and electrical appliances, etc. Subjects of the second group of criminal offenses are mostly ordinary citizens who commit such acts mainly at their place of residence and they are not related to the professional or official activities of these persons, in particular this violation: operation of electrical equipment and electrical appliances; fire safety rules when using an open fire source; requirements for operation of furnace heating, etc.

Key words: *countermeasures, quantitative and qualitative indicators, trends, typification, rules of fire and man-made safety, subject of crime, person of violator, criminal proceedings, court statistics.*

Постановка проблеми. Протидія кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 270 КК України (Порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки) відзначається цілою низкою ускладнень, що зумовлені зокрема бланкетним характером норми та потребою апелювати до спеціальних нормативно-правових актів; необхідністю залучення до проваджень відповідних спеціалістів (представників різних органів та відомств) та налагодження ефективної взаємодії з ними; труднощі кваліфікації через подібність слідової картини кримінальних правопорушень, пов'язаних з виникненням пожежі тощо.

Для розроблення ефективних та дієвих заходів запобігання кримінальним правопорушенням особливе значення має інформаційно-аналітичне забезпечення, що зокрема передбачає наявність у розпорядженні суб'єктів запобігання об'єктивної інформації про кількісно-якісні показники таких кримінальних правопорушень.

Метою статті є здійснення аналізу сучасного стану та основних тенденцій учинення порушень встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки на підставі вивчення офіційних статистичних даних та відповідної емпіричної бази.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим аспектами протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним з виникненням пожеж, у різні часи присвячували свої дослідження М. В. Безуглова, В. Д. Безвесільний, Ю. О. Бондаренко, М. С. Брайнін, М. М. Букаєв, Б. М. Гамалюк, О. С. Григор'ян, В. С. Давиденко, А. А. Дерев'янка, О. Ф. Дьяченко, А. П. Єгоров, С. І. Зернов, Г. М. Казаков, В. М. Кіцелюк, В. В. Колесніков, С. Д. Лехман, Б. В. Мегорський, А. В. Мішин, О. В. Пирогов, І. О. Попов, С. Г. Степаненко, О. В. Таран, Є. М. Ткаченко, М. Л. Цимбал, І. Д. Чешко та ін. Водночас, внаслідок динамічних змін стану злочинності в цілому, та порушень встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки зокрема, вивчення сучасних тенденцій учинення даної категорії кримінальних правопорушень залишається актуальним.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо основні кількісно-якісні показники порушень встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки (ст. 270 КК України). Звернімося до статистичних даних Офісу Генерального прокурора України та Судової влади України. Так, за 2020 рік загальна кількість облікованих кримінальних

правопорушень проти громадської безпеки склала 7901, з них за ст. 270 КК України – 465 (5,88%); за 2021 рік із 6487 – 367 (5,65%); за 2022 рік із 7333 – 408 (5,56%); за 2023 рік із 7974 – 337 (4,22%); за січень-серпень 2024 року із 6485 – 313 (4,8%) [1]. Як бачимо, у кількості досліджуваних кримінальних правопорушень прослідковується певна динаміка, яка виявляється у не надто різких коливаннях: у 2021 році відбулося зменшення кількості на 21,1%, у 2022 – збільшення на 11,1%, у 2023 – зменшення на 17,4%. Отже в цілому кількість облікованих кримінальних правопорушень за ст. 270 КК України є відносно стабільною.

Кількість зареєстрованих випадків порушень встановлених законодавством правил пожежної та техногенної безпеки варто співвідносити з іншими показниками. Для цього звернімося до статистичних даних Судової влади України (табл. 1).

Як бачимо з таблиці, звертає на себе увагу різниця різниці між загальною кількістю облікованих кримінальних правопорушень і таких, у яких особам вручено повідомлення про підозру, а також за якими провадження направлені до суду. Зокрема, у 2020 році кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру склали лише 0,8%, у 2021 році – 2,2%, у 2022 році – 0,7%, у 2023 році – 0%, у січні-серпні 2024 року – 0,6% від загальної кількості облікованих кримінальних правопорушень. Відсоток кримінальних правопорушень, за якими провадження направлені до суду, взагалі мізерний: 2020 рік – 0,4%, 2021 – 0,8%, 2022 – 0,2%, 2023 – 0%, січень-серпень 2024 року – 0,6%.

Ця різниця підтверджується також емпіричними даними судової влади України. Так, проаналізуємо кількість осіб, засуджених за ст. 270 КК України: 2020 рік – 3 особи (з них засуджених – 3); 2021 рік – 5 осіб (з них засуджених – 3, матеріали кримінального провадження у відношенні яких закрито – 2); 2022 рік – 4 (з них засуджених – 3, матеріали кримінального провадження у відношенні яких закрито – 1); 2023 рік – 2 (з них засуджених – 2) [2].

Крім того, як видно з таблиці, майже кожен рік кількість облікованих кримінальних правопорушень практично збігається

Таблиця 1

Відомості про кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень за ст. 270 КК України та результати їх досудового розслідування

	Обліковано кримінальних правопорушень звітному періоді	Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду (п.п. 2,3 ст. 283 КПК України) з обвинувальним актом	Кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито за п.п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України	Кримінальні правопорушення, у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято (про закінчення або зупинення)
2020	465	4	2	1245	407
2021	367	8	3	1457	364
2022	408	3	1	963	407
2023	337	-	-	1003	337
січень-серпень 2024	313	2	2	560	311

з кількістю тих, у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято (про закінчення або зупинення). Так, у 2020 році це 87,5%, у 2021 – 99,2%, у 2022 – 99,7%, у 2023 – 100%, за 8 місяців 2024 року – 99,3%.

Такий стан речей може бути пояснений низкою факторів, зокрема недоліками існуючого порядку реєстрації кримінальних правопорушень, недостатнім рівнем професіоналізму слідчих органів та відповідно – низьким рівнем розкриття зазначених кримінальних правопорушень. Крім того, не варто забувати про можливість перекваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних з виникненням пожеж. Дійсно, часто буває досить складно розрізнити реальні причини пожежі, адже слідова картина таких порушень зазнає істотних пошкоджень внаслідок впливу високих температур, а іноді пожежа взагалі знищує більшість слідів первісного злочину. Не варто забувати і про можливість інсценування порушень вимог пожежної безпеки. Адже досить часто злочинці використовують способи, що свідчать про некримінальне загоряння для приховування умисних злочинів, розраховуючи на те, що вогонь знищить всі сліди [3, с. 43].

Вивчення емпіричної бази, зокрема вироків за ст. 270 КК України у Єдиному державному реєстрі судових рішень, засвідчило, що порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки вчиняється як у містах, так і в сільській місцевості. При цьому в селах такі порушення часто пов'язані з порушеннями правил експлуатації твердопаливних печей, зокрема використанням для розпалення легкозаймистих речовин, невчасне проведення (непроведення) чищення трубопроводів, внесення конструктивних змін до будови печі тощо.

Приклад. Мешканець с. Медисівка (Хмельницької обл.) ОСОБА_5 за місцем свого проживання з метою покращення опалення шляхом внесення конструктивних змін у наявне пічне опалення, вмонтував у грубку металеву решітку, яку розташував над топковим отвором грубки, що призвело до фактичного доступу з житлової кімнати до відкритого полум'я в топці грубки. В подальшому ОСОБА_5 розмістив дитячі ліжка та речі побутового вжитку на відстані близько одного метра від топкового отвору печі та прикритого самостійно встановленою металевою решіткою отвору в самій топці.

17 листопада 2021 року близько 197 год. 00 хв. ОСОБА_7 (дружина ОСОБА_5), без нагальної потреби залишила будинок, в якому знаходилися четверо її малолітніх дітей, які спали в кімнаті, де встановлена топка печі, закрила за собою двері та пішла в центр села, де в той час перебував її чоловік.

Під час відсутності ОСОБА_5 та ОСОБА_7, близько 20 год. 00 хв. через несправності в грубці і порушення правил пожежної безпеки при експлуатації печі на твердому паливі, загорілися легкозаймисті речі побутового вжитку, що знаходилися впритул до печі, і в будинку виникла пожежа, внаслідок якої діти померли через гостре отруєння чадним газом [4].

У містах пожежі внаслідок порушень встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки найчастіше трапляються на підприємствах. Загалом, аналіз кримінальних проваджень дозволив встановити, що найпоширенішими місцями вчинення досліджуваних кримінальних правопорушень є наступні: територія підприємств (55,6%), об'єкти будівництва (22,8%), житлові будинки (12,8%), торгівельні та розважальні організації та заклади (6,2%), установи охорони здоров'я та соціального захисту населення (2,1%), освітні заклади (0,5%) [5, с. 21].

Зважаючи на значний обсяг нормативно-правових актів різного рівня, що встановлюють вимоги щодо дотримання правил пожежної та техногенної безпеки, такі порушення можуть мати безліч різноманітних проявів. Проте, вивчення слідчої та судової практики їх розслідування дозволяє прослідкувати певні тенденції та виявити стійкий та повторюваний характер деяких з них.

Так, досліджуючи порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки в межах дисертаційного дослідження, В. М. Кіцелюк, найбільш типовими з них визнає наступні:

- порушення встановленого порядку зберігання, використання та перевезення пожежонебезпечних речовин та матеріалів (27,3%);
- порушення правил пожежної безпеки у технологічних процесах на виробництві (24,2%);
- порушення при влаштуванні та експлуатації електромереж, електроустаткування та електроприладів (20,1%);
- порушення правил пожежної безпеки при використанні відкритого джерела вогню (16,1%);
- порушення вимог експлуатації пічного опалення (12,3%) [3, с. 56, 57].

У нашому дослідженні ми пропонуємо здійснити типізацію досліджуваних порушень залежно від особи, яка їх вчиняє, зокрема від того, чи входить забезпечення дотримання правил пожежної та техногенної безпеки до посадових (функціональних) обов'язків суб'єкта.

Відповідно до ч. ч. 2, 3 ст. 55 Кодексу цивільного захисту України та розділу II Правил пожежної безпеки в Україні, затверджених наказом Міністерства внутрішніх справ України 30.12.2014 р. № 1417 діяльність із забезпечення пожежної безпеки є складовою виробничої та іншої діяльності посадових осіб і працівників підприємств, установ, організацій, а забезпечення пожежної безпеки суб'єкта господарювання покладається на власників та керівників таких суб'єктів господарювання. Отже перша група порушень часто вчиняється власниками (керівниками) підприємств, або відповідальними особами, спеціально окремо призначеними цими власниками (керівниками). Такі порушення зазвичай мають місце на підприємствах різного призначення та виявляються у порушеннях: встановленого порядку зберігання, використання та перевезення пожежонебезпечних речовин та матеріалів; правил пожежної безпеки у технологічних процесах на виробництві; правил влаштування та експлуатації електромереж, електроустаткування та електроприладів; правил пожежної безпеки при використанні відкритого джерела вогню тощо.

Під час вивчення судових вирків за ст. 270 КК України, ми звернули увагу на те, що в межах даної групи порушень також часто зустрічаються випадки порушення правил експлуатації нежитлових приміщень особою-підприємцем, що призводять до виникнення пожеж.

Приклад 1. Діючи як орендар приміщення готелю «ІНФОРМАЦІЯ_3» на території туристично-розважальної бази заміського комплексу, без будь-яких дозвільних документів з 01.01.2021 до 22.12.2021 ОСОБА_4 (суб'єкт підприємницької діяльності) здійснювала господарську діяльність у незданому належним чином в експлуатацію шестиповерховому житловому приміщенні. Усвідомлюючи наявні порушення вимог законодавства з пожежної безпеки у готелі «ІНФОРМАЦІЯ_3», що можуть створити загрозу життю та здоров'ю людей, маючи на меті отримання прибутку, ОСОБА_4 не вжила заходів з дотримання пожежної безпеки, не припинила фактичну експлуатацію та надання послуг готельного відпочинку.

Як наслідок допущених порушень 22.12.2021 приблизно о 03 год. 04 хв., у приміщенні готелю «ІНФОРМАЦІЯ_3» виникла пожежа та не була своєчасно погашена первинними засобами пожежогасіння (вогнегасниками) через їх відсутність в місці її виникнення, відбулось швидке неконтрольоване розповсюдження вогню, що призвело до блокування полум'ям на 6-му поверсі декількох осіб, які були змушені вистрибувати із вікон будівлі, намагаючись врятувати своє життя. Внаслідок вказаної події ОСОБА_6 загинула на місці події, ОСОБА_7 від отриманих травм помер у лікувальному закладі, ОСОБА_8 отримала тяжкі тілесні ушкодження, а ОСОБА_9 – легкі тілесні ушкодження [6].

Приклад 2. ОСОБА_9 (директор ТзОВ «Старнайт») здійснив незаконне будівництво та експлуатацію ТзОВ «Старнайт» капітальної прибудови всупереч державним будівельним нормам, невиконання рішень судів про повернення з оренди приміщень кінотеатру ім. Котляревського, порушення вимог примітки 3 Таблиці 10.2 п. 10.3.1. ДБН 2.2.-9-2018 «Громадські будинки та споруди», п. 6.17 ДБН 1.1.-7-2016 «Пожежна безпека», аб. 1 п. 2.5 глави 2 розділу III, пункту 2.23 глави 2 розділу III пункту 2.3 глави 2 розділу VI Правил пожежної безпеки в Україні, що зумовило поширення вогню із незаконної капітальної прибудови

закладу громадського харчування «Тераса» на всю будівлю кінотеатру ім. Котляревського. Внаслідок даної пожежі територіальній громаді міста Полтава завдано матеріальної шкоди у розмірі 30 726 944, 07 грн, що становить особливо великий розмір, відповідно до примітки до ст. 270 КК України [7].

Уявляється, що в межах розглядуваної групи порушень встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки варто також розглядати порушення, вчинені військовослужбовцями. Відмітимо, що аналіз досліджуваних кримінальних проваджень дозволяє констатувати збільшення таких випадків останнім часом. Військові, перебуваючи на позиціях, часто в неналежних умовах, змушені використовувати для обігріву чи приготування їжі різного роду устаткування, яке може не відповідати встановленим законодавством нормам чи вимогам. Тим не менш, це не позбавляє їх обов'язку дотримуватися правил пожежної безпеки, що прямо зазначено у нормативно-правових актах, які врегульовують службу діяльність військових.

Приклад. СОБА_6, будучи військовослужбовцем військової служби за контрактом і проходячи її на посаді водія-механіка-гранатометника зенітного ракетного взводу зенітної ракетної батареї ракетно-артилерійського дивізіону військової частини НОМЕР_1, перебуваючи в середині дерев'яного бліндажу на БКП «Пальма», діючи із злочинною самовпевненістю, тобто передбачаючи можливість настання суспільно-небезпечних наслідків свого діяння, але легковажно розраховуючи на їх відвернення через несумлінне ставлення до виконання своїх службових обов'язків, в порушення вимог ст.ст. 3, 17, 65, 68 Конституції України, ч.ч. 1, 2 ст. 1, ч. 4 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», ст.ст. 11, 16, 28–33, 127, 128 Статуту внутрішньої служби ЗСУ та ст.ст. 1–4 Дисциплінарного статуту ЗСУ, п. 2 додатку 19 до Статуту внутрішньої служби ЗСУ, п. 2.13 розділу IV Правил пожежної безпеки в Україні, затверджених наказом МВС України 30.12.2014 за № 1417, вчинив порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки шляхом необережного поводження з легкозаймистою речовиною – бензином, намагаючись використати його для розпалювання печі, внаслідок чого сталась пожежа, в результаті якої спричинено інші тяжкі наслідки – двоє військовослужбовців, які на час спалаху вогню відпочивали у бліндажі, отримали тілесні ушкодження різного ступеню тяжкості, які відносяться до тяжких тілесних ушкоджень за ознакою «небезпека для життя» [8].

Суб'єктами іншої групи порушень встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки є пересічні громадяни, які вчиняють такі порушення за місцем проживання і такі діяння не пов'язані з їхньою професійною чи службовою діяльністю. В межах даної групи поширеними є порушення: експлуатації електроустаткування та електроприладів; правил пожежної безпеки при використанні відкритого джерела вогню; вимог експлуатації пічного опалення та ін.

Приклад. 01.12.2021 о 15-00 год. ОСОБА_5, знаходячись за місцем свого мешкання у будинку АДРЕСА_2, почав розпалювати твердопаливну піч, яка розташовувалась в кухонній кімнаті будинку. Діючи необережно, ОСОБА_5, із кримінальною протиправною недбалістю, не передбачаючи настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, хоча повинен був і міг їх передбачити, в порушення вимог п. 2.13 Глави 2 Розділу IV Правил пожежної безпеки в Україні, затверджених наказом Міністра внутрішніх справ України № 1417 від 30.12.2014, під час експлуатації пічного опалення застосував для розпалювання печі легкозаймисту речовину, шляхом внесення в топку печі інтенсифікатора горіння у виді легкозаймистої рідини – бензину, яка знаходилась у 5-літровій ємності та перебувала в приміщенні будинку. Після загорання легкозаймистої рідини у топці печі, полум'я розповсюдилось на вищезазначену ємність, яку ОСОБА_5 в цей час тримав у руках. Під час загорання ємності він відкинув її у напрямку входних дверей будинку. Після чого, інтенсифікатор горіння бензин потрапив на обстановку кухонної кімнати, в результаті чого розпочалося горіння горючої пари, що надходила з поверхні рідини.

Внаслідок загорання внесеного в топку печі ОСОБА_5 інтенсифікатора горіння, у вигляді легкозаймистої рідини, його загорання та розповсюдження полум'я на рештки

палива, які залишилися у ємності з розливом палаючої рідини, у приміщенні кухонної кімнати будинку виникла пожежа.

Під час зазначеної пожежі малолітній ОСОБА_7 (малолітній син ОСОБА_5) отримав отруєння оксидом вуглецю та помер на місці пожежі [9].

Висновки. Таким чином, аналіз кількісно-якісних показників, що характеризують сучасний стан порушень встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки, свідчить про те, що попри відносно стабільну кількість досліджуваних кримінальних правопорушень, протидія їм відзначається наявністю ускладнень, про що свідчить значна різниця між загальною кількістю облікованих кримінальних правопорушень і таких, у яких особам вручено повідомлення про підозру, а також за якими провадження направлені до суду.

В результаті проведеного дослідження запропоновано типізацію порушень встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки залежно від особи, яка їх вчиняє, зокрема від того, чи входить забезпечення дотримання правил пожежної та техногенної безпеки до посадових (функціональних) обов'язків суб'єкта. Суб'єктами першої групи кримінальних правопорушень часто є власники (керівники) підприємств, або спеціально призначені відповідальні особи, діяння яких виявляються у порушеннях: встановленого порядку зберігання, використання та перевезення пожежонебезпечних речовин та матеріалів; правил пожежної безпеки у технологічних процесах на виробництві; правил влаштування та експлуатації електромереж, електроустаткування та електроприладів тощо. До даної групи порушень можна віднести і порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки, вчинені військовими. Кількість таких діянь наразі зростає, що часто пояснюється неналежними умовами їх перебування на лінії зіткнення, в тому числі використанням для обігріву чи приготування їжі устаткування, яке не відповідає встановленим нормам чи вимогам. Водночас обов'язок дотримання вимог пожежної та техногенної безпеки прямо зафіксований у нормативно-правових актах, які врегульовують службову діяльність військових.

Суб'єктами іншої групи кримінальних правопорушень є пересічні громадяни, які вчиняють їх за місцем проживання і такі діяння не пов'язані з їхньою професійною чи службовою діяльністю, зокрема це порушення: експлуатації електроустаткування та електроприладів; правил пожежної безпеки при використанні відкритого джерела вогню; вимог експлуатації пічного опалення та ін. Кримінальні правопорушення останньої групи часто вчиняються у стані алкогольного сп'яніння.

Список використаних джерел:

1. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
2. Судова статистика. Річна звітність. *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/
3. Кіцелюк В. М. Розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : НАВС, 2017. 253 с.
4. Вирок Теофіпольського районного суду Хмельницької області від 18 жовтня 2022 року у справі № 685/274/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106793577>
5. Таран О. В., Кіцелюк В. М., Грига М. А. Розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки: метод. рек. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 47 с.
6. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 18 серпня 2022 року у справі № 127/12626/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105813522>

7. Вирок Октябрського районного суду м. Полтави від 30 січня 2023 року у справі № 554/5438/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108657731>

8. Вирок Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області від 04 квітня 2024 року у справі № 233/452/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118133972>

9. Вирок Слов'янського міськрайонного суду від 03 серпня 2022 року у справі № 243/2467/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105553848>

ШУМСЬКА Н. С.,

викладач кафедри кримінально-правових
дисциплін

(Навчально-науковий інститут

права та інноваційної освіти

Дніпропетровського державного

університету внутрішніх справ)

УДК 343.139 (477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.42>

ПІДСТАВИ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАНІСТЬ ПІД ЧАС ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті констатовано, що процес сучасного реформування кримінального процесуального законодавства України є орієнтованим на загальнолюдські цінності, в тому числі на свободу й особисту недоторканість. Обмеження прав завжди встановлюються на загальному нормативному рівні, але потім конкретизуються на індивідуальному. Обмеження права особи на свободу і особисту недоторканість під час затримання є обмеженням свободи дій і пересування особи внаслідок прямого фізичного або психічного примусу. Такі обмеження зумовлені необхідністю захисту свободи інших та соціально значимих цінностей, які становлять завдання кримінального провадження (ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України). Запропонована систематизація підстав обмеження права на свободу та особисту недоторканість під час затримання особи в кримінальному процесі з урахуванням умов воєнного стану та особливого режиму досудового розслідування: підстави передбачені ст. 5 Європейської конвенції з прав людини; підстави передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України: затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення як тимчасовий запобіжний захід (ч. 2 ст. 176, ст. 208 Кримінального процесуального кодексу України); затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (ч. 1 ст. 188 Кримінального процесуального кодексу України); затримання в Україні особи, яка розшукується іноземною державою у зв'язку із вчиненням нею кримінального правопорушення (ст. 582 Кримінального процесуального кодексу України), та застосування до неї тимчасового арешту (ст. 583 Кримінального процесуального кодексу України); затримання особи до 216 годин без судового контролю, а й, в частині застосування затримання особи на строк понад 72 години, ще й без прокурорського нагляду (п. 6 ч. 1 ст. 615 Кримінального процесуального кодексу України). Введення воєнного стану зумовило істотні зміни у сфері кримінальної юстиції зокрема і щодо затримання уповноваженою службовою особою в порядку ст. 208 КПК України (підстави та суб'єкти затримання; процедур проведення обшуку затриманої особи, здійснення перекладу під час затримання, розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу щодо затриманої особи; оформлення протоколу затримання; дотримання граничного строку вручення письмового повідомлення про підозру затриманій особі).

Ключові слова: *затримання особи, кримінальне провадження, кримінальне правопорушення, особиста недоторканість, права, свобода, розслідування, обмеження права.*

Shumska N. S. Grounds for limitation of the right to liberty and personal inviting during detention of a person in a criminal proceeding

The article states that the process of modern reform of the criminal procedural legislation of Ukraine is oriented towards universal human values, including freedom and personal integrity. Limitations of rights are always established at the general regulatory level, but then specified at the individual level. Restriction of a person's right to freedom and personal integrity during detention is a restriction of a person's freedom of action and movement as a result of direct physical or mental coercion. Such restrictions are due to the need to protect the freedom of others and socially significant values, which are the tasks of criminal proceedings (Article 2 of the Criminal Procedure Code of Ukraine). The proposed systematization of the grounds for restricting the right to freedom and personal integrity during the detention of a person in criminal proceedings, taking into account the conditions of martial law and the special regime of pre-trial investigation: the grounds are provided for in Art. 5 of the European Convention on Human Rights; grounds provided for by the Criminal Procedure Code of Ukraine: detention of a person on suspicion of committing a criminal offense as a temporary preventive measure (part 2 of Article 176, Article 208 of the Criminal Procedure Code of Ukraine); detention of the suspect, the accused for the purpose of pretext for participation in the consideration of the petition for the application of a preventive measure in the form of detention (Part 1 of Article 188 of the Criminal Procedure Code of Ukraine); detention in Ukraine of a person who is wanted by a foreign state in connection with his commission of a criminal offense (Article 582 of the Criminal Procedure Code of Ukraine), and the application of temporary arrest to him (Article 583 of the Criminal Procedure Code of Ukraine); detention of a person for up to 216 hours without judicial control, and, in the case of the application of detention of a person for a period of more than 72 hours, even without prosecutorial supervision (clause 6, part 1, article 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine). The introduction of martial law led to significant changes in the field of criminal justice, in particular, regarding detention by an authorized official in accordance with Art. 208 of the Criminal Procedure Code of Ukraine (grounds and subjects of detention; procedures for conducting a search of a detained person, translation during detention, consideration of a request for a preventive measure against a detained person; drawing up a detention protocol; compliance with the deadline for delivering a written notice of suspicion to a detained person).

Key words: *detention of a person, criminal proceedings, criminal offense, personal integrity, rights, freedom, investigation, limitation of rights.*

Актуальність теми. Основна ідея сучасного етапу формування демократичного суспільства та розвитку правової держави в Україні полягає в створенні умов, які сприятимуть життю та всебічному розвитку кожного громадянина. Ці умови повинні відповідати міжнародним стандартам і загально визнаним у провідних країнах Західної Європи уявленням про людину як найвищу соціальну цінність. Для досягнення цієї ключової мети важливу роль відіграє соціокультурний фактор, зокрема право, яке здатне надавати відносинам гуманістичний зміст і впливати на рівень духовного розвитку нації.

Демократичні зміни в сучасному українському суспільстві, а також його гуманізація, сприяли зростанню значення особистості, акцентуванню уваги на правах і свободах індивіда, а також дослідженню питання свободи особистості в загальному. Якщо розглядати суть права в найзагальніших термінах, то вона є мірою свободи людини, що визнається розвитком суспільства. Цінність права можна охарактеризувати як справедливе регулювання антагоністичних інтересів різних соціальних груп, верств населення та окремих осіб [1, с. 37].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Деякі аспекти виокремлення підстав обмеження прав на свободу та особисту недоторканість під час затримання особи у кримінальному процесі досліджували такі українські вчені-процесуалісти: О. О. Бандура, О. В. Винокуров, Є. В. Дояр, О. В. Гришук, А. А. Жук, А. В. Захарко, Д. В. Лазарева, Т. О. Лоскутов, А. М. Мерник, М. Я. Никоненко, В. В. Рогальська, О. А. Солдатенко, Г. К. Тетерятник, Т. Г. Фомина, А. К. Чернова, О. В. Шульга, В. В. Юсубов та ін.

Тема реалізації права завжди була актуальною та викликала дослідницький інтерес, особливо, враховуючи живу природу права, його змінність та різне розуміння. Доки в її основу будуть вкладати реальне, практичне перетворення у життя формально-визначених правових приписів, а не принципів права, доти існуватимуть суперечності з приводу сутності правозастосувальних процесів.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Основного Закону України усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними; конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані; кожен має право на повагу до його гідності; кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність; права і свободи людини і громадянина захищаються судом; кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [2]. У Конституції України право на свободу та особисту недоторканість людини визнано невід'ємним [3], а рішення Конституційного Суду України таке право закріпило як визначальне та фундаментальне [4].

На думку, В. М. Братасюка, який порівнюючи типи розуміння права, зауважує, що «право можна розуміти дуже механістично, частково, усічено, звівши його до писаних законодавчих норм, правил ... або право ще можна розуміти як процес, діалог, в якому беруть участь окремішні індивіди, їх об'єднання, громадянське суспільство, державна влада тощо» [5, с. 39].

Проблематика прав людини в контексті сучасного розвитку аналізується з трьох перспектив: 1) як природні права, що впливають з концептуального розуміння людини як біологічного та соціального феномена; 2) як юридичні права, тобто можливості, які гарантуються людині позитивним правом; 3) як реальні можливості суспільства та держави для забезпечення прав людини. Проте, повне усунення межі між цими двома підходами було б можливим лише за умови припущення зникнення держави [6, с. 21–22].

Конвенція про захист прав людини та основних свобод [7] спрямована на впровадження спільних цінностей, демократії, а також соціальних і культурних стандартів на європейському континенті. Україна підписала текст Конвенції (протоколи № 1, 2, 4, 7, 11 – 9.11.1995 р., а № 6 лише був ратифікований 22.02.2000 р.). З моменту набрання чинності для України положень Конвенції та згаданих протоколів, в системі захисту прав людини сформувалася нова правова ситуація, яка почала активно розвиватися в двох напрямках. По-перше, відбулося інтегрування європейських правових цінностей, пов'язаних із захистом прав людини та основних свобод, у законодавство України. По-друге, Україна стала потенційним відповідачем у Європейському суді. У світлі адаптаційних законодавчих процесів це право знайшло своє відображення в Конституції України [3]. З моменту набуття чинності положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Україна є однією з лідерів серед інших країн за кількістю звернень щодо порушених прав. Це свідчить про те, що, незважаючи на існування в Україні, так би мовити, «подвійного» захисту прав та свобод – як на конституційному рівні, так і на рівні Конвенції, – проблеми їх практичного застосування залишаються невирішеними [8, с. 61–62].

Звертаючи увагу на свободу та особисту недоторканість зазначимо, що свобода принаманна тільки людині та є головною з тих власних підвалин суспільства, на яких воно здійснює свою самоорганізацію. У цілому людина не є вільною від умов. Але вона, як зауважує О. О. Бандура: «Людина має можливість зайняти певну позицію щодо обставин, які її оточують. Умови не визначають її дії повністю. Власне людське існування починається там, де закінчується будь-яка однозначна визначеність, і проявляється особистісна позиція,

яка—додається до природних даних людини. Від цієї позиції, в межах певних обмежень, залежить, чи піддається вона обставинам. Свідомо чи несвідомо людина вирішує: чинити опір чи піддатися. Вона здатна піднятися над обставинами і таким чином увійти до людського виміру. Її поведінка значною мірою формується її самосприйняттям. Особистість людини проявляється в її діях. Особистісне існування людини означає свободу – свободу стати особистістю» [9, с. 140–141].

У свою чергу, В. В. Рогальська, О. А. Солдатенко, Д. В. Лазарева, Н. С. Резцова зазначають, що свобода є однією з найважливіших людських цінностей. За певних обставин вона може вважатися значущішою навіть за саме життя, особливо власне. Це та фундаментальна цінність, яка визначає можливість існування будь-яких інших цінностей. Свобода як сутність є глибинним сенсом людського існування, без якого воно втрачає свою суб'єктивність. Втрата можливості до самовизначення позбавляє людину її людськості. Свобода може бути зовнішньою та внутрішньою. Право регулює лише зовнішню свободу. Важливо зазначити, що західна та східна культури суттєво різняться у співвідношенні цих типів свободи. Захід, створивши численний середній клас (тобто клас із середнім рівнем власності), забезпечив людині зовнішню свободу, тоді як Схід приділяв увагу її внутрішній свободі. Увага жителів західних країн спрямована на зовнішні аспекти, що дозволило їм створити демократичне суспільство, яке законодавчо захищає їхню зовнішню свободу. Зовнішня (соціальна) захищеність не вимагає від цих людей здатності до внутрішнього самозахисту [10, с. 98–99].

Кожна особа є недоторканою на основі принципу справедливості, який суспільство не повинне порушувати за жодних обставин. Відтак, справедливість відкидає навіть думку про те, що обмеження свободи одних може бути виправдане досягненням більшого блага для інших. Враховувати слід інтереси всіх членів суспільства, а не лише окремих груп, навіть якщо вони численні. У демократичному суспільстві свободи рівноправних громадян розглядаються як політичні права, гарантовані справедливістю. Несправедливість може бути допустимою лише для запобігання ще більшій несправедливості. Справедливість також має бути визнана однією з загальнолюдських цінностей. Її можна розглядати і як основну правову цінність [10, с. 268–269].

Таким чином, варто наголосити, що свобода та недоторканість через відповідальність та справедливість виступають основними формами реалізації права, у тому числі й кримінального процесуального. Обмеження таких прав має здійснюватися з дотриманням гарантій захисту основоположних (закріплених міжнародними нормативно-правовими актами) прав і свобод.

Серед ключових цінностей ефективної конституційної демократії виділяється свобода, яка є однією з основних умов для розвитку та соціалізації особистості. Право на свободу є невід'ємним і невідчужуваним конституційним правом людини, що передбачає можливість вибору власної поведінки для вільного та всебічного розвитку, самостійного прийняття рішень і реалізації задумів, визначення пріоритетів, здійснення всього, що не заборонено законом, вільного пересування територією держави, вибору місця проживання тощо. Право на свободу означає, що особа має свободу у своїй діяльності від зовнішнього втручання, за винятком обмежень, встановлених Конституцією та законами України [2].

Кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом [7]. У п. 1 ст. 5 Європейської конвенції з прав людини закріплено підстави для правомірного позбавлення особи свободи відповідно до процедури, встановленої законом, до яких належить законне затримання: законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом; законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом; законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення, або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення; затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою

застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою допровадження його до компетентного органу; законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг; законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції [7].

Також варто зауважити, що у п. 4 такого міжнародного основоположного документу зазначено: «Кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вартою, має право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним» [7].

На виконання ст. 5 Європейської конвенції з прав людини, у ст. 12 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України визначено, що під час кримінального провадження ніхто не може триматися під вартою, бути затриманим або обмеженим у здійсненні права на вільне пересування в інший спосіб через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення інакше як на підставах та в порядку кримінальним процесуальним законодавством [12]. Засада, закріплена в у такій нормі, сформульована на основі ст. 29 Конституції України [3], пп. 1, 2 ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. [13], ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [7] та норм інших міжнародних договорів за участі України. Обмеження права особи на свободу та особисту недоторканність, насамперед, стосується обмеження свободи дій і пересування особи внаслідок прямого фізичного або психічного примусу. Це право не є абсолютним. У випадках, передбачених законом, особливо у кримінальному провадженні, можуть бути введені обмеження з метою захисту свободи інших осіб та соціально значущих цінностей, що є завданнями кримінального провадження [13, с. 41].

Варто констатувати, що найбільші обмеження права особи на свободу й особисту недоторканність, що гарантоване ст. 5 Європейською конвенцією з прав людини та ст. 12 КПК України, відбуваються під час застосування процесуальних заходів примусу, пов'язаних з ізоляцією особи, серед яких ЗЗКП у вигляді затримання. Стандарти затримання особи у кримінальному провадженні – це баланс між ефективністю розслідування та дотриманням прав людини. Також, стандарти – це критерії для прийняття процесуальних рішень, своєрідний алгоритм дій.

У рамках кримінального провадження встановлено такі обмеження права на свободу та особисту недоторканність: затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення як тимчасовий запобіжний захід (ч. 2 ст. 176, ст. 208 КПК України); затримання підозрюваного або обвинуваченого з метою забезпечення його участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (ч. 1 ст. 188 КПК України); затримання в Україні особи, яка розшукується іноземною державою у зв'язку з вчиненням нею кримінального правопорушення (ст. 582 КПК України), та застосування до неї тимчасового арешту (ст. 583 КПК України); застосування до підозрюваного або обвинуваченого таких запобіжних заходів, як домашній арешт (ст. 181 КПК) та тримання під вартою (ст. 183 КПК України); примусове поміщення особи до лікувального закладу для проведення стаціонарної медичної чи психіатричної експертизи (ч. 2 ст. 197, ч. 3 ст. 242, ч. 2 ст. 509 КПК України); поміщення дитини, яка вчинила суспільно небезпечне діяння у віці від 11-ти років до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, до приймального-розподільника на строк до 30 днів з можливістю продовження ще на 30 днів (ч. 4 ст. 499 КПК України); тримання особи під вартою в Україні, коли є рішення компетентного органу іноземної держави про взяття її під варту або призначення їй покарання у вигляді позбавлення волі, якщо ця особа транзитно перевозиться територією України або тимчасово видана в Україну (ст. 580 КПК України); застосування екстрадиційного арешту до особи, яка вчинила злочин за межами України, але була затримана в Україні і до якої був застосований тимчасовий арешт (ст. 583 КПК України), після надходження запиту органу іноземної держави про її видачу (ст. 584 КПК України). Зміни, внесені законом України

№ 2201-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану», дозволяють уповноваженій службовій особі затримувати особу до 216 годин без судового контролю, а також без прокурорського нагляду у випадках затримання на строк понад 72 години. Прокурори в умовах воєнного стану здійснюють нагляд за додержанням законів під час досудового розслідування в умовах, коли здійснення судового контролю слідчими суддями ускладнене [14, с. 42].

Відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства підставами обмеження права на свободу та особисту недоторканність під час затримання особи є вчинення нею протиправних дій; дотримання правомірності суб'єктом затримання обмеження права на свободу; виконання обов'язків щодо здійснення захисту прав людини в порядку КПК України (дізнавач, слідчий, прокурор, слідчий суддя).

Проведений аналіз ст. 5 Європейської конвенції з прав людини дозволяє виділити три групи гарантій права особи на свободу й особисту недоторканність:

- (I) визначає умови правомірності обмеження права на свободу;
- (II) визначає процедурні гарантії для тих осіб, хто позбавлений свободи;
- (III) гарантує право особи на відшкодування у випадках порушень, передбачених попередніми пунктами прав.

Введення воєнного стану зумовило істотні зміни у сфері кримінальної юстиції. Так, якщо станом на 23.02.2022 Розділ IX-1 Кримінального процесуального кодексу України мав назву «Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях» та містив одну статтю, то надалі ситуація істотно змінилася. Зокрема, були внесені зміни та доповнення до Розділу IX-1, включаючи назву, такими Законами України: № 2201-IX від 14.04.2022, а також іншими Законами, зокрема № 2108-IX від 03.03.2022, № 2110-IX від 03.03.2022, № 2111-IX від 03.03.2022, № 2125-IX від 15.03.2022, № 2137-IX від 15.03.2022, № 2160-IX від 24.03.2022, № 2198-IX від 14.04.2022, № 2201-IX від 14.04.2022, № 2462-IX від 27.07.2022, які встановили деякі особливості здійснення досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану, зокрема і щодо затримання уповноваженою службовою особою в порядку ст. 208 КПК України, а саме: підстав затримання; суб'єктів затримання; процедури проведення обшуку затриманої особи; процедурі здійснення перекладу під час затримання; оформленні протоколу затримання; граничного строку вручення письмового повідомлення про підозру затриманій особі; процедурі розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу щодо затриманої особи. Оскільки, підстави та суб'єкти затримання були вже детально розглянуто в окремій статті [16], пропонується більш детально розглянути інші особливості, а саме:

- процедуру проведення обшуку затриманої особи. Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України [12], якщо при проведенні обшуку особи в умовах воєнного стану залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я – обшук особи під час затримання може бути проведений без залучення понятих. У такому разі хід і результати його проведення в обов'язковому порядку фіксуються доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису;
- процедуру здійснення перекладу під час затримання. Так, під час дії воєнного стану, законодавець в ч. 12 ст. 615 КПК України, передбачив можливість для дізнавача, слідчого, прокурора можливість, за наявності обставин, що унеможливають участь перекладача у кримінальному провадженні, особисто здійснювати переклад пояснень, показань або документів, якщо він володіє однією з мов, якими володіє підозрюваний [12];
- оформлення протоколу затримання. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України, в умовах воєнного стану законодавець дозволив за відсутності можливості складання процесуальних документів про хід і результати проведення процесуальних дій здійснювати фіксацію доступними технічними засобами з подальшим складанням відповідного протоколу не пізніше сімдесяти двох годин з моменту завершення таких процесуальних дій [12];

• граничний строк вручення письмового повідомлення про підозру затриманій особі. Відповідно до ч. 7 ст. 615 КПК України, у разі наявності об'єктивних обставин, що унеможливають вручення затриманій особі письмового повідомлення про підозру у строки, встановлені ст. 278 КПК України, якщо такі процесуальні дії здійснюються в умовах воєнного стану, строк для вручення письмового повідомлення про підозру затриманій особі може бути продовжено до сорока восьми годин;

• процедуру розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу щодо затриманої особи. Законодавець в п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України передбачив можливість такого розгляду із застосуванням доступних технічних засобів відеозв'язку, однак лише у тому випадку – якщо в умовах воєнного стану відсутня об'єктивна можливість доставити затриману особу до слідчого судді, суду у строк, передбачений ст. 211 КПК України, тобто не пізніше шістдесяти годин з моменту затримання. Проте наявність воєнного стану жодним чином не впливає на обов'язок уповноважених службових осіб під час затримання в порядку ст. 208 КПК України застосовувати норми Європейської конвенції з прав людини [7] та враховувати практику Європейського суду з прав людини. Вищезазначені особливості здійснення затримання з'явилися в національному законодавстві.

Висновки. Таким чином, свобода та недоторканість здійснюється через відповідальність та справедливість, виступаючи при цьому основними формами реалізації права, у тому числі й кримінального процесуального. Тому визначені підстави законного затримання у п. 1 ст. 5 Європейської конвенції з прав людини та КПК України (ч. 2 ст. 176, ст. 208, ч. 1 ст. 188, ст. 582, ст. 583, п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України) водночас закріпили й обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод, але які не можуть бути свавільними та несправедливими й мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими. Таким міжнародним положенням відповідає чинний КПК України, в частині обмеження права на свободу та особисту недоторканність під час затримання особи в кримінальному процесі, позаяк за наявності підстав обмеження запроваджується таке правове регулювання, яке дозволяє оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права.

Гарантії права особи на свободу й особисту недоторканність визначаються (I) умовами правомірності обмеження права на свободу; (II) процедурними гарантіями для тих осіб, хто позбавлений свободи; (III) невід'ємним правом особи на відшкодування у випадках порушень за першими двома пунктами прав.

Введення воєнного стану зумовило істотні зміни у сфері кримінальної юстиції зокрема і щодо затримання уповноваженою службовою особою в порядку ст. 208 КПК України (підстави та суб'єкти затримання; процедур проведення обшуку затриманої особи, здійснення перекладу під час затримання, розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу щодо затриманої особи; оформлення протоколу затримання; дотримання граничного строку вручення письмового повідомлення про підозру затриманій особі).

Список використаних джерел:

1. Мерник А. М. Теоретико-правові вчення щодо обмеження прав і свобод людини і громадянина. *Порівняльно-аналітичне право*: електрон. наук. фах. вид. 2018. Вип. 2. С. 36–38.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 01.06.2016 р. № 2-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text>
3. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення та пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» (справа про строки адміні-

стративного затримання) від 11.10.2011 р. № 10-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-11#Text>

5. Братасюк В. М. Людина-особистість як суб'єкт права: законницький та юридичний (природно-правовий) підходи. *Публічне право*. 2011. №4. С. 281-289.

6. Крук О. Проблемні питання реалізації демократичних прав і свобод людини. *Право України*. 2007. № 5. С. 20–24.

7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004

8. Барабаш Ю., Бориславська О. Конституційна юриспруденція (офіційна конституційна доктрина) в Україні: проблеми становлення. *Право України*. 2023. № 7. С. 53–69.

9. Бандура О. О. Правознавство у системі наукового знання: аксіологічно-гносеологічний підхід: монографія. Київ: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. 272 с.

10. Затримання у кримінальному провадженні: навчальний посібник/ кол. авторів: А. В. Захарко, В. В. Рогальська, О. А. Солдатенко, Д. В. Лазарева, Н. С. Резцова та ін. Дніпро, 2020. 131 с.

11. Гришук О. В. Людська гідність у праві : філософські проблеми. К. : Атіка, 2007. 432 с.

12. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

13. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

14. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України / за ред. Т. В. Варфоломєєвої, В. Т. Нора. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 583 с.

15. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : Закон України від 14.04.2022 р. № 2201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text>

16. Фоміна Т., Рогальська В. Затримання особи в умовах воєнного стану: підстави та уповноважені службові особи на здійснення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 371–376.

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

БАЛАДИГА С. П.,

адвокат,

аспірант кафедри кримінального права
та процесу

(Державний податковий університет)

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.43>

**ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ
ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікація злочинів проти основ національної безпеки України займає перше місце в особливій частині Кримінального кодексу України, що підкреслює тяжкість кримінальних правопорушень.

Окремі аспекти процесу розслідування злочинів проти основ національної безпеки викладено в дослідженнях вітчизняних і закордонних фахівців, таких як: І.М. Дальший, В.В. Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисодєд, О.М. Яковлев, В.Н. Кудрявцев, М.Ф. Головатий, В.А. Бачинін, А.Е. Тарас, К.В. Сельченко, Матвійчук В.К., Мошняга Л.В., Савченко А.В., Томчук І.О., Хавронюк М.І., Чорний Р.Л. та інших.

Під час російського повномасштабного вторгнення в Україну постає гостра потреба в удосконаленні методів та процесів розслідування злочинів проти основ національної безпеки.

Кримінальний кодекс України протягом останніх років доповнено новими видами злочинів, такі як: стаття 111-1 «Колабораційна діяльність», стаття 114-2 «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану», стаття 111-2 «Пособництво державі-агресору». Зміни зазнали й межі території або державного кордону України, які наразі є тимчасово окуповані.

Нові види злочинів потребують нових методів та навиків розслідування, з урахуванням воєнного стану, проблем зі збиранням доказів, окупацію територій Донецької, Луганської, Харківської, Запорізької областей та Автономної республіки Крим.

Нові та удосконалені наявних методів розслідування злочинів проти основ національної безпеки України мають забезпечити перш за все швидке та ефективне розкриття злочинів з подальшим притягненням винних осіб до відповідальності задля безпеки держави. Особливої уваги потребує міжнародна співпраця державних органів України задля набуття нових навичок та вмінь.

Мета статті полягає у визначенні шляхів удосконалення процесу розслідування злочинів проти основ національної безпеки України.

Для досягнення поставленої мети було проаналізовано норми кримінального та кримінально-процесуального права, що встановлюють кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України та визначають процедуру проведення слідчо-розшукових дій, а також досліджено статі науковців кримінального процесу та міжнародну практику розслідування злочинів проти національної безпеки.

Ключові слова: державна безпека, державна зрада, колабораційна діяльність, кримінальна відповідальність, злочин, кримінальне законодавство, національна безпека.

Baladyha S. P. Separate issues of improving the investigation of crimes against the foundations of national security of Ukraine

The qualification of crimes against the foundations of the national security of Ukraine occupies the first place in a special part of the Criminal Code of Ukraine, which emphasizes the severity of criminal offenses.

Separate aspects of the process of investigating crimes against the foundations of national security are outlined in the studies of domestic and foreign specialists, such as: I.M. Further, V.V. Holina, O.G. Kalman, O.V. Lysodyed, O.M. Yakovlev, V.N. Kudryavtsev, M.F. Heady; V.A. Bachinin, A.E. Taras, K.V. Selchenok, V.K. Matviychuk, L.V. Moshnyaga, A.V. Savchenko, I.O. Tomchuk, M.I. Havronyuk, R.L. Black and others.

During the Russian full-scale invasion of Ukraine, there is an urgent need to improve the methods and processes of investigating crimes against the foundations of national security.

In recent years, the Criminal Code of Ukraine has been supplemented with new types of crimes, such as: Article 111-1 "Collaborative Activities", Article 114-2 "Unauthorized dissemination of information on the sending, movement of weapons, armaments and military supplies to Ukraine, movement, movement or placement of Armed Forces of Ukraine or other military formations formed in accordance with the laws of Ukraine, committed under conditions of war or a state of emergency", Article 111-2 "Assistance to the aggressor state". The borders of the territory or the state border of Ukraine, which are currently temporarily occupied, have also undergone changes.

New types of crimes require new investigative methods and skills, taking into account the state of war, problems with gathering evidence, the occupation of the territories of Donetsk, Luhansk, Kharkiv, Zaporizhia regions and the Autonomous Republic of Crimea.

New and improvement of existing methods of investigation of crimes against the foundations of national security of Ukraine should ensure, first of all, quick and effective disclosure of crimes with subsequent prosecution of the guilty persons for the sake of the security of the state. Special attention is needed for the international cooperation of the state bodies of Ukraine in order to acquire new skills and abilities.

The purpose of the article is to identify ways to improve the process of investigating crimes against the foundations of Ukraine's national security.

To achieve the goal, the norms of criminal and criminal-procedural law were analyzed, which establish criminal liability for crimes against the foundations of national security of Ukraine and determine the procedure for conducting investigative actions, as well as the gender of criminal process scientists and the international practice of investigating crimes against national security.

Key words: state security, treason, collaborative activity, criminal liability, crime, criminal legislation, national security.

Вступ. Успіх здійснення правоохоронними органами своїх функцій щодо розслідування найтяжчих злочинів, зокрема проти основ національної безпеки України, знаходиться у прямому зв'язку з використанням у їх діяльності досягнень науково-теоретичного прогресу. Провідне значення в цьому процесі належить юридичній науці, зокрема, криміналістиці з її методикою розслідування злочинів. Методика розслідування злочинів знаходиться в стані активного розвитку у зв'язку з чим є певні труднощі під час її вивчення.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження окремих питань вдосконалення розслідування злочинів проти основ національної безпеки України.

Результати дослідження. Україна перебуває в унікальній ситуації, коли повністю збережено та не втрачено національну систему правосуддя, забезпечено роботу кожного правоохоронного органу та наявна здатність в умовах війни розслідувати воєнні злочини, злочини проти національної безпеки за допомогою правоохоронних органів та судів. Подібного міжнародного досвіду в країнах Європи, які мають розвинену правоохоронну систему та перебувають у стані війни не існує.

Органи досудового розслідування відзначають наявність складнощів, які стають на перешкоді ефективному розслідуванню злочинів проти основ національної безпеки України. Серед них – великі масштаби воєнних дій, законодавчі перепони, брак необхідних ресурсів та знань специфіки розслідування таких злочинів.

Існують проблеми в розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки, які полягають у непроведенні першочергових необхідних слідчих дій або недбале їх проведення, втраті доказів, хаотичному та безсистемному зберіганні матеріалів кримінального провадження, необґрунтованій та неодноразовій зміні підслідності, недосвідченості слідчих тощо [1, с. 42].

Великі масштаби воєнних дій на території України є об'єктивною обставиною, яка перешкоджає ефективному розслідуванню злочинів, на яку не можливо здійснити вплив держави, то законодавчі перепони, брак необхідних ресурсів та знань специфіки розслідування таких злочинів тощо є обставинами, які можуть бути вирішені державою.

Першочергово для покращення розслідування злочинів проти основ національної безпеки слід налагодити ефективну координацію усіх органів досудового розслідування та їх належну комунікацію. Неодноразово прослідковувалось, що одну і ту ж роботу зі збирання доказів можуть проводити декілька правоохоронних органів, що звісно не покращує її ефективність виконання. Натомість налагодивши координацію усіх правоохоронних органів досудового розслідування, а саме Служби безпеки України, Національної поліції, Державного бюро розслідувань, прокуратури, розподіливши між правоохоронними органами свої функції та задачі в розслідуванні, значним чином вплине на ефективність та саме головне вплине результат розслідування злочинів проти основ національної безпеки України [2, с. 212].

Серед інших методів покращень процесу розслідувань – створення єдиного алгоритму розслідування злочинів проти основ національної безпеки України, враховуючи особливості кожного злочину зазначено в першому розділі Особливої частини Кримінального кодексу України (посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, диверсія, шпигунство, колабораційна діяльність та інші).

Безумовно, варто наголосити, що будь-яка робота правоохоронних органів має супроводжуватись постійним підвищенням кваліфікації правоохоронців. Сучасний стан держави вимагає високого культурного рівня, освіченості, здатності до самоосвіти та самовдосконалення, вмінням правильно й ефективно застосовувати свої знання в різних сферах правоохоронної діяльності.

Постійне вдосконалення знань, умінь і навичок неможливе без якісної діяльності системи післядипломної освіти. За сучасних швидкозмінних умов система вищої відомчої освіти не може забезпечити знаннями працівників правоохоронних органів на все життя, тому єдиним правильним шляхом вирішення питання є своєчасне проходження додаткового навчання у системі післядипломної освіти [3, с. 125].

До прикладу наказом Міністерства внутрішніх справ від 24.12.2015 № 1625 затверджено Положення про організацію післядипломної освіти працівників Національної поліції. Відповідно до зазначеного положення, тривалість навчання в системі післядипломної освіти визначається відповідно до навчальних планів та програм і встановлюється навчальним закладом, органом поліції, підприємством, установою, організацією, органом державної влади, органом місцевого самоврядування, в яких здійснюється навчання за погодженням

із замовником. На підвищення кваліфікації працівники поліції направляються за потребою, але не рідше одного разу на 3 роки, а також обов'язково перед призначенням на керівну посаду, у тому числі вищу керівну посаду, ніж займана [4].

В умовах воєнного стану, традиційні підходи до підготовки працівників правоохоронних органів, що склалися протягом багатьох років і багато в чому були встановлені за радянських часів, не забезпечують необхідну якість і професійну обізнаність, компетентність кваліфікованих кадрів.

Однак з огляду на воєнний стан в якому перебуває Україна, оновлення знань працівників правоохоронних органів найефективніше можливе в вигляді короткострокового підвищення кваліфікації за допомогою спеціалізованих навчальних курсів, тематичних семінарів, семінар-практикумів, семінар-тренінгів тощо.

Короткострокове підвищення кваліфікації проводиться з метою вивчення актуальних проблем розслідування злочинів проти основ національної безпеки, нових актів законодавства, кращого вітчизняного та зарубіжного досвіду розслідування злочинів, правоохоронної та правозахисної діяльності, що є ефективним з огляду сьогодення. Таке підвищення кваліфікації працівників правоохоронного сектору може здійснюватися за місцем несення ними служби з обов'язковим залученням науково-педагогічного та педагогічного (викладацького) складу навчальних закладів.

Широкого застосування у навчанні правоохоронних органів осучаснених займають новітні технології, зокрема дистанційне навчання. Розробник фахових навчальних дистанційних курсів для працівників поліції К.Л. Бугайчук зазначав, що при обранні форми навчання для перепідготовки, підвищення кваліфікації «відповідно до чинних нормативних актів треба звернути увагу, що в умовах дистанційного навчання застосовуються не тільки інформаційно-комунікаційні, але й психолого-педагогічні технології». Це свідчить про те, що дистанційне навчання – це не тільки Інтернет, програмне забезпечення та комп'ютерна техніка, але й застосування у навчальному процесі педагогічних технологій, методів, прийомів та способів організації і проведення навчального процесу. Такі технології у своїй сукупності і мають назву «технології дистанційного навчання» [5, с. 157].

Одним із методів покращення розслідування злочинів проти безпеки держави, може стати і залучення країн-партнерів, міжнародних організацій та інституцій у вигляді залучення спеціалістів з належним досвідом для ідентифікації тіл загиблих, отримання відповідного обладнання та інших ресурсів, потрібних для такої роботи. Однак такий метод покращення є досить дискусійним у зв'язку з втручанням в процес розслідування іноземних елементів, тому підлягає для обговорення між науковцями та законотворцями.

Ще одним з методів ефективності розслідування злочинів проти основ національної безпеки є моніторинг та оцінка розслідування злочинів. Даний елемент є важливими в кримінально процесуальній діяльності, оскільки забезпечує прозорість, ефективність та відповідальність у процесі розслідування. Здійснюючи моніторинг та оцінку розслідувань, держава визначає ефективності методів розслідування, оцінку своєчасності реагування на злочини, забезпечує дотримання прав людини. Аналізуючи процеси розслідувань, можна з'ясувати час, витрачений на розслідування, кількість розкритих злочинів, відсоток успішних кримінальних справ у суді [6 с. 121].

Саме останній елемент, як відсоток успішних кримінальних справ у суді, є показником успішності діяльності правоохоронних органів при розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки, оскільки саме суд, як незалежний орган, виносить вирок стосовно осіб, обвинувачених в тероризмі, державній зраді, шпигунство тощо [7].

Ефективний, постійний моніторинг та оцінка процесів розслідування злочинів, може суттєво поліпшити якість розслідувань та довіру громадськості до правоохоронних органів [8].

Висновки. Отже, в умовах повномасштабного вторгнення РФ на територію України виникла нагальна потреба вдосконалення криміналістичної методики розслідування злочинів проти національної безпеки. Ця методика повинна враховувати нові форми та масштаби

злочинів, специфіку воєнного стану, труднощі збору доказів на окупованих територіях, необхідність протидії кіберзлочинам та інформаційним диверсіям.

Звичайно, що процеси покращення розслідування злочинів є критично важливими для підвищення ефективності правоохоронних органів та забезпечення справедливості.

Покращення процесів розслідування злочинів потребує комплексного підходу, що охоплює технологічні інновації, навчання персоналу та зміцнення зв'язків між усіма учасниками кримінального процесу. Професійна підготовка у вигляді регулярних тренінгів з нових методів розслідування, використання технологій і дотримання прав людини, обмін досвідом шляхом залучення міжнародних експертів та участь у конференціях для обміну найкращими практиками, а також використання сучасних технологій є основними методами сьогодення, які можуть покращити процеси розслідувань злочинів проти основ національної безпеки України.

Список використаних джерел:

1. Глазов О. В. Національна безпека: сутність, ознаки, концепція та геополітичні чинники. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер. Політологія*. 2011. Вип. 143. С. 42–46.
2. Кононенко Ю.С. Основи методики розслідування державної зради. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису : дис. ... канд. філол. наук: 081 – Право. Одеський державний університет внутрішніх справ, Одеса, 2024. 212 с.
3. Муzychuk O.M. Сутність професійної підготовки персоналу ОВС. *Форум права*, 2007. № 1. С. 125–130.
4. Положення про організацію післядипломної освіти працівників Національної поліції: затв. наказом МВС України від 24.12.2015 № 1625 : веб-сайт. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0076-16> (дата звернення: 20.10.2024).
5. Бугайчук К.Л. Застосування технологій дистанційного навчання в післядипломній освіті працівників Національної поліції України : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. Харків : ХНУВС, 2017. С. 157–161.
6. Письменський Є.О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в Україні (кримінально-правові аспекти): наук. нарис. Сєверодонецьк, 2020. 121 с.
7. Кримінальний кодекс України : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (дата звернення: 20.10.2024).
8. Політика запобігання злочинності в Україні у світлі статистики злочинності за вісім місяців 2022 року/ Ягунов Д. В. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2022. № 7. С. 28–45.

ПЛЮСКВА А. В.,

аспірант кафедри кримінального

процесу та криміналістики

(Львівський державний університет

внутрішніх справ)

УДК 341.1**DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.44>****СУТНІСТЬ ФУНКЦІЇ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ
«ПІДТРИМАННЯ ПУБЛІЧНОГО ОБВИНУВАННЯ В СУДІ»**

У науковій статті розглянуто функцію органів прокуратури підтримання публічного обвинувачення в суді. порушено проблему забезпечення прав і свобод людини в Україні через реалізацію функції підтримання публічного обвинувачення в суді. Наведено завдання, що постають перед прокурорами та обов'язки, які на них прокладаються. Зосереджено увагу на недоліках діяльності прокурора, як процесуального керівника. Згадано про принцип обвинувачення за будь-яку ціну. Акцентовано на важливості людиноцентричного підходу та розвитку законодавства, яке відповідало б міжнародним стандартам у сфері прав людини. Зазначено про історичне запровадження людиноцентричного підходу в діяльність органів державної влади. Дано визначення поняттю «держава», як створеного громадянами сервісу. Розглянуто точки зору науковців щодо понять «людиноцентричний підхід» та «підтримання публічного обвинувачення». Проаналізовані проблеми підтримання обвинувачення в роботах науковців. Описано виникнення концепції «Human Security». Зазначено принципи концепції «Human Security»: універсальності, трансграничності, безпеки, людиноцентризму та їх тлумачення. Наголошено про поділ цілей прокурора під час реалізації функції підтримання публічного обвинувачення в суді. Виокремлено основні аспекти функції «підтримання публічного обвинувачення в суді». Вказано на вимоги, які пред'являються до прокурора на законодавчому рівні. Сформуовано висновки, щодо сутності функції органів прокуратури «підтримання публічного обвинувачення в суді». Наголошено на потребі втілення людиноцентричного підходу в реалізації функції прокуратури «підтримання обвинувачення в суді» на законодавчому рівні.

Ключові слова: прокурор, органи прокуратури, публічне обвинувачення, держава, функція «підтримання публічного обвинувачення в суді», людиноцентричний підхід, концепція «Human Security».

**Pliuskva A. V. The essence of the function of the prosecutor's office
“maintenance of public prosecution in court”**

The scientific article examines the function of the prosecutor's office in maintaining a public accusation in court. The problem of ensuring human rights and freedoms in Ukraine has been raised through the implementation of the function of maintaining a public prosecution in court. The tasks facing the prosecutors and the duties imposed on them are given. Attention is focused on the shortcomings of the prosecutor's activity as a procedural manager. The principle of prosecution at any cost is mentioned. Emphasis is placed on the importance of a people-centered approach and the development of legislation that would meet international standards in the field of human rights. It is noted about the historical introduction of a people-centered approach in the activities of state authorities. The concept of “state”

is defined as a service created by citizens. The viewpoints of scientists regarding the concepts of “people-centered approach” and “maintenance of public prosecution” are considered. The problems of maintaining the prosecution in the works of scientists are analyzed. The emergence of the concept of “Human Security” is described. The principles of the concept of “Human Security”: universality, transboundary, security, human-centeredness and their interpretation are indicated. The division of goals of the prosecutor during the implementation of the function of maintaining a public prosecution in court is emphasized. The main aspects of the “maintenance of public prosecution in court” function are highlighted. The requirements for the prosecutor at the legislative level are indicated. Conclusions were formed regarding the essence of the function of the prosecutor's office “maintaining a public accusation in court”. The need to implement a people-centered approach in the implementation of the function of the prosecutor's office “supporting the accusation in court” at the legislative level is emphasized.

Key words: *prosecutor, prosecutor's office, public prosecution, the state, the function of “supporting public prosecution in court”, human-centered approach, the concept of “Human Security”.*

Вступ. Після вступу до Ради Європи Україна зобов'язалася впроваджувати практики правоохоронних та судових органів, які характерні для правових та демократичних держав. Їх розвиток є необхідною умовою для адаптації країни до світових стандартів у сфері кримінальної юстиції. Тому одним із пріоритетних напрямків діяльності держави сьогодні є вдосконалення системи правоохоронних органів та визначення їх завдань відповідно до найкращих міжнародних практик. В Україні у сфері кримінальної юстиції важливу роль відіграють саме органи прокуратури, які виконують одну з ключових функцій «підтримання публічного обвинувачення в суді». Прокурор, як ключовий учасник кримінального процесу, зобов'язаний забезпечувати дотримання законності та протистояти порушенню прав і свобод людини. На сьогодні, в діяльності прокуратури, в контексті підтримання публічного обвинувачення в суді, постає проблема забезпечення прав і свобод людини та втілення людиноцентричного підходу в кримінальний процес, що передбачає відхід від обвинувального ухилу та активний захист прав усіх учасників процесу, а також необхідність розвитку законодавства, в частині розширення можливостей органів прокуратури в забезпеченні дотримання прав людини.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття сутності функції органів прокуратури «підтримання публічного обвинувачення в суді» та втілення людиноцентричного підходу в її реалізацію.

Результати дослідження. В самореалізації України як європейської держави одним з першочергових завдань є забезпечення прав та свобод людей, які перебувають під її юрисдикцією. Права і свободи людей забезпечуються шляхом застосування основного принципу верховенства права в системі державних органів. На сьогодні в Україні одними із найважливіших органів, які здатні забезпечити дотримання прав і свобод людини стали органи прокуратури, процесуальна діяльність котрих в першу чергу ґрунтується на основному законі держави – Конституції України. Прокурор є ключовим учасником процесу, який здійснює нагляд за додержанням законів з моменту внесення відомостей до ЄРДР до набрання вироком суду законної сили і саме його участь у процесі здатна забезпечити дотримання прав і свобод людей.

Згідно з вимогами ст. 131-1 Конституції України [1], в Україні діє прокуратура, яка здійснює підтримання публічного обвинувачення в суді, що підкреслює пріоритетність цієї функції в її діяльності.

На нашу думку, «підтримання публічного обвинувачення в суді» – є функцією, що передбачає забезпечення дотримання закону і захисту суспільних інтересів при вчиненні кримінальних правопорушень. Це реалізується через виконання завдань покладених

на прокурора кримінально-процесуальним законодавством України, які спрямовані на всебічне, повне та неупереджене дослідження всіх обставин, виявлення особи, причетної до кримінального правопорушення, оцінку доказів і застосування норм Кримінального кодексу України та відповідних заходів покарання [2]. Виконання цих завдань прокурором потребує системного підходу у виробленні стратегії та тактики доведення обставин події кримінального правопорушення в суді. Прокурор зобов'язаний довести обсяг обвинувачення, вказаний в обвинувальному акті, прийняти правильне рішення щодо змін або доповнень до обвинувачення, а також переконати суд у обґрунтованості своєї позиції стосовно винуватості обвинуваченого за відповідною статтею Кримінального кодексу України. Крім того, необхідно довести доцільність запропонованого суду покарання, що відповідає тяжкості злочину та особі обвинуваченого, чи викласти позицію про невинуватість обвинуваченого, спираючись на фактичні дані подані суду, за наявності для цього підстав – відмовитися від обвинувачення, пропонуючи суду винести виправдувальний вирок та закрити справу. Безумовно, що така ситуація є свідченням неякісної діяльності прокурора як процесуального керівника, не вірної оцінки ним системи зібраних доказів у кримінальному провадженні та перспектив доведення вини обвинуваченого в суді. Але в діяльності прокурора не має бути принципу обвинувачення за будь-ку ціну, всупереч встановленим про подію кримінального правопорушення фактам, навіть на стадії судового розгляду кримінальної справи.

Людиноцентричність як пріоритет соціального аспекта в рішеннях важливих внутрішніх питань закріплена в Конституції України [2], яка чітко зазначає, що Україна є поміж іншого соціальною та правовою державою. Стаття 3 підкреслює, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю», а головним обов'язком держави є забезпечення прав і свобод людини.

В українському суспільстві утворився стереотип людиноцентричного підходу в державному управлінні, який зосереджений на задоволення потреб громадян. Він виступив одним зі складових згуртування громадянського суспільства в 2004 та 2012 роках та чинення спротиву не справедливим та протиправним рішенням влади. На сьогодні концепт людиноцентричності увійшов на програмному рівні у 2020 році в діяльність Кабінету Міністрів України, а саме, що «державна – це створений громадянами сервіс, головним завданням якого є вирішення існуючих проблем та відвернення потенційних загроз для громадян шляхом забезпечення балансу інтересів різних частин суспільства» [3], забезпечуючи баланс інтересів суспільства.

У своєму дослідженні Грищенко І. описала, що людиноцентричний підхід сформував нове світосприйняття, яке спрямоване на створення гуманного суспільства з умовами для економічного та соціального прогресу. Інтеграція тут означає зближення політичних, правових, економічних та культурних систем держав для взаємодії між територіями [4].

Запровадження людиноцентричного підходу в діяльність органів державної влади бере початок з доповіді Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) під назвою «Нові виміри безпеки людини» 1994 року [5], в якій запропоновано перейти від традиційного розуміння глобальної безпеки до концепції, яка захищає кожну особистість. Таким чином і виникла концепція «Human Security», яка базується на чотирьох основних принципах: універсальності, який вказує, що проблема злочинності та порушення прав людини, стосується всіх людей, незалежно від їх громадянства; трансграничності, який свідчить про глобальні виклики, такі як голод і хвороби, які не стримуються державними кордонами; безпеки, який в першу чергу зосереджує акцент на превентивних заходах; людиноцентризму, який акцентує увагу на правах, свободах і добробуті людини.

Україна є членом ООН та взяла на себе зобов'язання дотримуватись принципів «Human Security» та її суверенітет передбачає відповідальність за захист осіб, які перебувають на її території. Якщо ж права та свободи людини порушуються через недотримання закону, принцип невтручання замінюється на міжнародну відповідальність за захист, включаючи попередження, реагування та відновлення.

Людиноцентричний підхід у правових механізмах потребує активного врахування індивідуальних інтересів, потреб та прав кожної людини. У контексті України це означає підготовку і впровадження на законодавчому рівні заходів спрямованих на захист прав індивідуально. Людиноцентричний підхід передбачає створення умов для рівного доступу до правосуддя, правоохоронної діяльності, освіти, охорони здоров'я та інших соціальних сфер для всіх громадян, без будь-якої дискримінації. Це викликає потребу прийняття законів і політичних стратегій для забезпечення відповідності законодавства міжнародним стандартам у сфері прав людини, зокрема у сфері підтримання публічного обвинувачення в суді. Тому ж ключовим аспектом є зосередження зусилля на розвиток та підтримку людиноцентричного підходу у системі підтримання публічного обвинувачення, що сприяє побудові справедливого, відкритого та рівноправного суспільства для всіх його членів.

Проблеми підтримання обвинувачення в суді були викладені в роботах таких науковців, як О. Дудоров, І. Курбатова, В. Нагорна, І. Рогатюк, В. Топчій, М. Хавронюк, В. Юрчишин та інші. Проте питання захисту прав особи під час кримінального провадження та втілення людиноцентричного підходу в діяльність органів прокуратури на належному науковому рівні не отримало достатньої уваги, що вимагає його окремого дослідження.

Під час розгляду кримінальних проваджень у суді обов'язкова участь не лише обвинуваченого, а й прокурора як державного обвинувача. Це забезпечує змагальність процесу, дозволяючи сторонам об'єктивно сприймати обставини справи, висловлювати свої позиції щодо доказів і зберігати неупередженість суду. Прокурор не лише доводить винуватість обвинуваченого, а й не допускає безпідставного притягнення до кримінальної відповідальності особи, збираючи виправдувальні докази. Таким чином, прокурор може забезпечити дотримання прав усіх учасників кримінального процесу, виконуючи правозахисну функцію і підтримуючи публічне обвинувачення відповідно до конституційних вимог. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

В. Юрчишин та інші автори зазначили, що загальна процесуальна функція обвинувачення, яку здійснюють органи прокуратури у кримінальному провадженні, поділяється законодавцем на дві частини: обвинувачення у матеріальному та процесуальному значеннях. На їхнє бачення, матеріальну частину прокурорської діяльності, що спрямована на забезпечення матеріально-правової підстави обвинувачення (підготовка та затвердження обвинувального акта), слід розглядати як підготовку кримінального позову. Другу ж частину прокурорської діяльності, яка спрямована на забезпечення процесуальних підстав обвинувачення – доведення обвинувачення перед судом з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин – слід визначити як підтримання публічного обвинувачення в суді [6, с. 91–92].

На думку Дудорова О. О. та Хавронюка М. І. в основі функції публічного обвинувачення лежить певна діяльність органів прокуратури, що складає самостійний специфічний вид державної діяльності взагалі, у сучасних умовах спрямованої на західні зразки, де обвинувачення за своєю суттю зводиться до кримінального переслідування. Функцію обвинувачення необхідно розуміти у статичній як окреме поняття, термін і у динаміці, коли ця функція практично здійснюється, тобто коли обвинувачення функціонує заради активної поведінки осіб, які є сторонами обвинувачення [7, с. 210].

Аналізуючи положення кримінального процесуального законодавства Рогатюк І. В. зосереджує увагу на тому, що публічне обвинувачення завжди спрямовано проти конкретної особи. У кожному випадку воно є персоніфікованим і складається з виявлення цієї особи. Сутність публічного обвинувачення полягає в сукупності дій прокурора з відстоювання перед судом обвинувального акту про передбачене законом кримінальне правопорушення, що його вчинила особа, яка перебуває на лаві підсудних [8, с. 79].

Доречними вбачаються роздуми науковців у розрізі дослідження сутності публічного обвинувачення про те, що джерелом публічного обвинувачення є діяльність органів досудового розслідування, зусиллями яких особа, викрита як така, що вчинила кримінальне

правопорушення, у зв'язку з чим має постати перед судом. Тому, підтримання публічного обвинувачення в суді – логічне продовження тієї функції кримінального переслідування, яку прокурор виконував на стадії досудового розслідування. Це обвинувачення не називають публічним, тому що в процесі розслідування воно ще може змінюватися або доповнюватися, тобто не є остаточним. Після затвердження або складання прокурором обвинувального акту воно набуває характеру публічного (офіційного) обвинувачення від імені держави [9, с. 210].

Неможливо не погодитися з думкою Топчій В. В. та Курбатової І. С., що під час розгляду кримінальної справи прокурор має на меті захист прав і свобод людини, що визначає його діяльність у суді. Ці цілі поділено на три рівні залежно від їх важливості. Перший рівень фокусується на забезпеченні захисту природних прав і свобод громадян та охоплює не лише захист прав обвинуваченого, а й відшкодування збитків, завданих потерпілому, юридичній особі чи державі. Другий рівень підкреслює важливість забезпечення основних прав і свобод громадян. Завдання прокурора під час кримінального процесу полягає в тому, щоб не допустити порушення гарантованих Конституцією України прав і свобод усіх учасників та оперативно реагувати на їх порушення. Третій рівень акцентує на необхідності гарантій прав і свобод, які забезпечують ефективне виконання функцій усіма учасниками процесу. Це включає право на доступ до матеріалів справи, можливість заявляти клопотання та оскаржувати дії органів досудового розслідування [10, с. 159–165].

Функція «підтримання публічного обвинувачення» є важливою частиною кримінально-процесуальної діяльності прокурора, оскільки забезпечує контроль за дотриманням законності в ході кримінального процесу та гарантує дотримання принципу верховенства права для втілення людиноцентричного підходу в діяльність органів прокуратури. Основні аспекти цієї функції слід поділити на чотири групи. Першою є захист прав і свобод людини, суспільства та держави, яка дає збагнути, що публічне обвинувачення виступає від імені суспільства та держави, яке має право на справедливий судовий процес і захист від протиправних посягань. Другою слід виокремити забезпечення справедливості – яка полягає у тому, що обвинувачення повинно дотримуватись етичних норм і діяти справедливо, намагаючись не лише засудити, але й врахувати всі обставини справи, в тому числі і ті які виправдовують особу в першу чергу під час досудового розслідування для забезпечення своєчасного припинення кримінального переслідування особи на стадії досудового розслідування, а у випадках не доведення вини особи під час судового розгляду – визнання цього факту. Третя полягає у доведенні вини, тобто сторона обвинувачення зобов'язана представити суду достатні докази, які підтверджують провину підсудного. Четверта націлена на взаємодію з судом та стороною захисту, в умовах змагального кримінального провадження, використовуючи судові процесуальні дії пошуково-пізнавального характеру для формування судових доказів у кримінальному провадженні та використання їх для обґрунтування власної процесуально-правової позиції.

До прокурора, який виконує функцію державного обвинувача в суді, пред'являються закріплені на законодавчому рівні вимоги. Підтримка публічного обвинувачення є одним із ключових аспектів його роботи та основним обов'язком. Окрім цього, прокурор повинен дотримуватись Конституції та законів України, гарантувати конституційні і процесуальні права учасників кримінального судочинства. Він зобов'язаний активно досліджувати докази та сприяти повному розгляду справи, а також забезпечувати об'єктивність у процесі обвинувачення, підтримуючи його тільки в межах доведеності для забезпечення прийняття законного й справедливого процесуального рішення. Прокурор також повинен реагувати на серйозні помилки і порушення законності, виявлені під час досудового розслідування, не переносючи їх визнання на стадію судового розгляду.

Висновки. З огляду на викладене, сутність функції підтримання обвинувачення в суді складає комплекс форм та методів, через які прокурор здійснює свою процесуальну діяльність в суді. Публічне обвинувачення є центральним елементом судового процесу, навколо якого зосереджуються зусилля всіх учасників кримінального провадження. Обвинувачення, викладене в обвинувальному акті, та підтверджуючі його докази формують основний

предмет судового розгляду. Крім того, прокурор, підтримуючи обвинувачення, має виконувати виконувати є – також роль правозахисника, використовуючи можливість змінювати або відмовлятися від обвинувачення та висувати нове обвинувачення, захищаючи інтереси усіх сторін кримінально-правового конфлікту. Не декларативна, а реальна, стабільна практика діяльності прокурорів із забезпечення прав і свобод людини, може посилити втілення людиноцентричного підходу в діяльність органів прокуратури і ще більше наблизити її до європейських стандартів у сфері кримінальної юстиції.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України станом від 06.11.2022 / Верховна Рада України. 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
3. Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України: Постанова Верховної Ради України від 04.10.2019 № 188-IX. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T190188.html
4. Грищенко І. Програма діяльності Кабінету Міністрів України в аспекті консолідації та розвитку української нації. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2020. Вип. 1. С. 33–40.
5. Нові виміри безпеки людини : щоріч. доп. ПРООН. 1994 рік. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf
6. Юришин В. Обвинувальна діяльність прокурора у кримінальному судочинстві за новим КПК України. *Вісник прокуратури*. 2012. № 6. С. 89–97.
7. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право : навчальний посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. К. : Ваіте, 2014. 944 с.
8. Рогатюк І.В. Функція обвинувачення – рушійна сила кримінального процесу. *Право України*. 2002. № 2. С. 79–82.
9. Нагорна В.В. Теоретичний аналіз конституційної функції прокурора з підтримання державного обвинувачення в суді. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2010. № 2. С. 208–212.
10. Курбатова І.С., Топчій В.В. Захист прокурором прав особи під час підтримання державного обвинувачення в суді. *Періодичні наукові видання НАВС. Право і суспільство*, 2020. № 2 ч. 3. С. 159–165. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/d3014085-b86c-4504-9fa4-d673662993b8/content>.

САРІБЕКЯН Ю. А.,

аспірант відділу докторантури

та ад'юнктури

(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.985:343.347.5

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.45>**ОКРЕМІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ
НЕЗАКОННОЇ ЛІКУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ
НАДАННЯ КОСМЕТОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ**

Питання незаконної лікувальної діяльності у сфері надання косметологічних послуг дуже гостро постає у сучасному суспільстві. Це пов'язано зі швидким вдосконаленням косметологічної діяльності, а також, зокрема, зі стрімким збільшенням кількості відповідних кримінальних правопорушень, труднощами у частині притягнення винних до відповідальності та проблемами, які виникають під час захисту прав потерпілих осіб. Тенденція до зростання рівня злочинності у сфері косметології спонукає до аналізу зазначеної проблеми та побудови чіткого механізму її вирішення.

У цій роботі ми проаналізували декілька практичних ситуацій, які пов'язані з наданням косметологічних послуг некваліфікованими спеціалістами. У статті досліджено окремі аспекти організації розслідування незаконної лікувальної діяльності у сфері надання косметологічних послуг. Зосереджено увагу на основних проблемах, з якими стикаються правоохоронні органи під час встановлення фактів порушення законодавства та залучення фахівців у сфері косметології.

Необхідно зазначити, що у Єдиному державному реєстрі судових рішень є велика кількість судових рішень, які безпосередньо чи опосередковано пов'язані з косметологічною діяльністю. Під час аналізу зазначеного реєстру ми розглядали справи, пов'язані виключно з кримінальними правопорушеннями.

У більшості випадків правопорушення у сфері косметології кваліфікують за статтею 140 Кримінального кодексу України «Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником». У роботі ми проаналізували, чи доцільно кваліфікувати такі випадки саме за цією статтею та які норми можна запровадити задля ефективної кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері надання косметологічних послуг.

В Україні вже були зафіксовані випадки, коли після виконаної косметологічної процедури (або під час її проведення) наставала смерть пацієнта. Один із таких злочинів розслідували слідчі Головного управління Національної поліції в Харківській області. Зокрема, цей випадок є одним із тих, що проаналізовані у нашій роботі.

За результатами проведеної роботи ми зробили висновки щодо наявних проблем у сфері незаконної косметології, запропонували окремий механізм розслідування, а також надали певні рекомендації, які допоможуть запобігти скоєнню подібних кримінальних правопорушень у майбутньому.

Ключові слова: *незаконна лікувальна діяльність, косметологічні послуги, розслідування, правоохоронні органи.*

Saribekian Yu. A. Certain aspects of organizing the investigation of illegal medical practices in the provision of cosmetic services

The issue of illegal medical practices in the field of cosmetic services is a pressing concern in modern society. This is due to the rapid advancements in the cosmetic industry, the significant rise in related criminal offenses, the difficulties in holding offenders accountable, and the challenges faced in protecting the rights of the victims. The growing trend of criminal activity in the cosmetic sector prompts the need for analysis of this problem and the development of a clear mechanism for its resolution.

In this paper, we analyzed several practical cases related to the provision of cosmetic services by unqualified specialists. The article explores certain aspects of organizing the investigation of illegal medical activities in the field of cosmetic services. The focus is on the main challenges faced by law enforcement agencies in establishing legal violations and involving experts from the field of cosmetology.

It is important to note that the Unified State Register of Court Decisions contains numerous court rulings that are either directly or indirectly related to cosmetic activities. In our analysis of this register, we specifically reviewed cases associated with criminal offenses.

In most cases, offenses in the field of cosmetology are classified under Article 140 of the Criminal Code of Ukraine, "Improper performance of professional duties by a medical or pharmaceutical worker." In this paper, we examined whether it is appropriate to qualify such cases under this article and what regulations could be introduced to effectively classify criminal offenses in the provision of cosmetic services.

There have already been documented cases in Ukraine where patients died after or during cosmetic procedures. One such crime was investigated by the Main Department of the National Police in Kharkiv Oblast. This case, among others, is analyzed in our work.

Based on our research, we have drawn conclusions regarding the existing problems in the illegal cosmetic practice sector, proposed a distinct investigation mechanism, and provided specific recommendations that could help prevent such criminal offenses in the future.

Key words: *illegal medical practices, cosmetic services, investigation, law enforcement agencies.*

Вступ. Незаконна лікувальна діяльність у сфері надання косметологічних послуг є актуальною проблемою сучасного суспільства. Стрімке зростання попиту на косметологічні послуги, а також швидкий розвиток та вдосконалення цієї діяльності стимулює появу некваліфікованих працівників, які надають послуги без належної медичної освіти, підготовки та ліцензії. У свою чергу, це створює серйозні ризики для здоров'я клієнтів та ускладнює роботу правоохоронних органів під час розслідування відповідних правопорушень.

Постановка завдання. Мета цієї статті – дослідити особливості організації розслідування незаконної лікувальної діяльності у сфері косметологічних послуг, опираючись на практичний досвід та чинні судові рішення, а також запропонувати окремий механізм розслідування та надати певні рекомендації, які допоможуть запобігти скоєнню подібних кримінальних правопорушень у майбутньому.

Результати дослідження. Проаналізувавши Єдиний державний реєстр судових рішень, ми встановили, що наразі існує велика кількість судових рішень, пов'язаних з косметологічною діяльністю. З метою встановлення актуальних проблем пропонуємо розглянути деякі справи.

Так, слідчі Головного управління Національної поліції в Харківській області розслідують факт настання смерті внаслідок неякісно наданих косметологічних послуг. 16 березня 2024 року потерпіла звернулася до косметологічної клініки для проведення лазерного лі полізу. Необхідно зауважити, що ця процедура вимагає введення місцевої анестезії. Відповідно до чинних вимог та правил перед веденням анестезії косметологу необхідно

було розрахувати дозу анестетика, відштовхуючись від характеристик потерпілої. Однак, у цьому випадку косметолог не виконав цієї вимоги, що призвело до перевищення дози анестетика в 15 разів.

Після введення місцевої анестезії стан пацієнтки різко погіршився та вона почала скаржитися на погане самопочуття. У свою чергу, косметолог не звернув на це належної уваги. Після цього жінка залишилася без нагляду на 15 хвилин, під час яких у неї з'явилися серйозні симптоми – галюцинації, судоми, задуха. Лише коли вона втратила свідомість, їй почали вводити протиалергійні препарати, але викликати швидку допомогу все ж таки зовіли. На жаль, потерпіла особа померла дорогою до лікарні.

Згідно з висновками судово-медичної експертизи причиною смерті стало гостре отруєння анестетиком через перевищення дози. 04 жовтня слідчим слідчого управління Головного управління Національної поліції в Харківській області під процесуальним керівництвом Харківської обласної прокуратури та оперативним супроводом Харківського управління внутрішньої безпеки Департаменту внутрішньої безпеки Національної поліції України 33-річній косметологині повідомили про підозру за частиною 1 статті 119 («Вбивство через необережність») Кримінального кодексу України [1].

Під час аналізу розслідування зазначеного кримінального правопорушення в Єдиному державному реєстрі судових рішень встановлені ухвали Київського районного суду міста Харкова. Згідно з першою ухвалою було погоджено клопотання про арешт майна підозрюваної особи [2]. Відповідно до другої ухвали до підозрюваної особи застосований запобіжний захід у вигляді особистого зобов'язання [3].

Крім того, у ході розслідування також було встановлено, що підозрювана особа не має закінченої медичної освіти та відповідної кваліфікації на проведення анестезії. Як бачимо, випадки незаконної косметології з кожним роком стають частіше, а одна з головних причин – відсутність відповідної освіти та кваліфікації у спеціалістів. Вищезазначений злочин кваліфікували як вбивство через необережність. Проте постає питання, чи можна вважати, що тут було місце необережності, якщо особа завідомо усвідомлюючи ризики некваліфікованої роботи виконала процедуру без дотримання необхідних вимог? На нашу думку, діяльність косметологів сьогодні потребує додаткового контролю, адже безкарність осіб за роботу у косметологічній сфері без медичної освіти спонукає «недофахівців» надавати все більше неякісних послуг та ризикувати здоров'ям та життям пацієнтів.

Як ми вже зазначали, в реєстрі зустрічається не одна справа, пов'язана з косметологічною діяльністю, тому пропонуємо проаналізувати наступну ситуацію.

Було встановлено, що до Приморського районного суду міста Одеси звернулися слідчі з клопотанням про тимчасовий доступ до речей та документів, що містить охоронювану законом таємницю.

Відповідно до клопотання 11 червня 2024 року до чергової частини відділу поліції надійшла заява від громадянки щодо прийняття заходів правового характеру до невідновлених медичних працівників приватного косметологічного кабінету. Зазначені працівники 13 травня 2024 року, проводячи обкалування ін'єкціями, внаслідок неналежного виконання професійних обов'язків, своїми діями призвели до тяжких наслідків.

За даним фактом слідчим внесені відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань за ознаками вчинення кримінального правопорушення, передбаченого частиною 1 статті 140 Кримінального кодексу України («Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником»). Цей випадок не єдиний, коли за фактом вчинення неякісних косметологічних послуг, що призвели до тяжких наслідків, правоохоронні органи опираються саме на статтю 140 Кримінального кодексу України.

Під час проведення досудового розслідування 12 червня 2024 року громадянку визнано потерпілою, а також був проведений допит потерпілої. Під час допиту були встановлені наступні обставини: особа звернулася до лікаря-косметолога, якого знайшла через соціальну мережу «Instagram», та записалась на прийом з метою проходження ін'єкційної процедури обличчя гіалуроновою кислотою (під час процедури був застосований такий препарат як гіалуроновий філер «Філер Auralya 3 Deep»).

Усі медикаменти, препарати та інструменти були розпаковані в присутності потерпілої особи, після чого процедуру розпочав лікар-тренер, ввівши ін'єкцію в праву сторону обличчя. Надалі процедуру продовжив лікар-стажер, ввівши ін'єкцію в ліву сторону обличчя. Уже під час проведення процедури потерпілій стало зле, що призвело до втрати свідомості. Прийшовши до тями, потерпіла розраховалась та покинула медичний заклад.

Через тиждень після проведення ін'єкційних процедур потерпіла особа помітила, що на ділянках, де був введений гіалуроновий філер, з'явилися набряки, почервоніння, а також температура тіла почала підвищуватись. Виявивши перші симптоми потерпіла знову звернулася до косметолога, яка, у свою чергу, повідомила, що зазначена реакція організму є нормальною після проведення відповідної процедури. Всупереч заявам косметолога, протягом певного проміжку часу, стан потерпілої особи тільки погіршувався.

Проаналізувавши судові рішення, ми встановили, що у ході розслідування у слідчого виникла необхідність в отриманні документів, які допомогли б отримати додаткову доказову інформацію та дозволили б, шляхом їх дослідження, встановити винну особу.

У результаті суд частково задовольнив клопотання слідчого про тимчасовий доступ до речей та документів, що містять охоронювану законом таємницю, а саме: був наданий дозвіл на тимчасовий доступ до речей та документів із можливістю вилучення документації, яка становить охоронювану законом таємницю та перебуває у володінні косметологічного закладу (оригінали усієї медичної документації, що стосується звернення до медичного закладу потерпілої), з подальшим поверненням до клініки [4].

Отже, за результатами нашого дослідження було встановлено, що значну кількість кримінальних правопорушень, пов'язаних з косметологічною діяльністю, кваліфікують саме за статтею 140 Кримінального кодексу України «Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником». Проте виникає наступне питання: чи буде ця стаття охоплювати випадки, коли особа, яка виконала неякісні косметологічні послуги, не є медичним або фармацевтичним працівником? А також кого можна вважати медичним або фармацевтичним працівником? Оскільки однією з головних умов такої роботи є наявність відповідної освіти, але наразі значна частина косметологів виконують роботу, не маючи медичної освіти та кваліфікації. Головне питання – чи відповідає косметолог, який не має медичної освіти та кваліфікації, вимогам суб'єкта, передбаченого статтею 140?

Висновки. На нашу думку, для того, щоб уникнути всіх труднощів кваліфікації та побудувати чіткий механізм притягнення винних до відповідальності, необхідно запровадити окрему статтю, яка буде регулювати виключно косметологічну діяльність.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що чинне кримінальне законодавство потребує відокремлення кримінальних правопорушень у сфері косметології від інших кримінальних правопорушень. Необхідно створити нову норму та запровадити статтю до Кримінального кодексу України, яка буде регламентувати діяльність косметологів та косметологічних закладів.

Зокрема, на нашу думку, за надання косметологічних послуг особою, яка не має медичної освіти та відповідної кваліфікації, має бути передбачена кримінальна відповідальність, оскільки така діяльність загрожує життю та здоров'ю потенційних клієнтів (пацієнтів).

Список використаних джерел:

1. У Харкові слідчі повідомили про підозру косметологу, яка з необережності вбила свою пацієнтку. Головне управління Національної поліції в Харківській області. URL: <https://hk.npu.gov.ua/news/u-kharkovi-slidchi-povidomyly-pro-pidozru-kosmetolohu-iakaz-neoberezhnosti-vbyla-svoiu-patsientku> (дата звернення: 22.10.2024)
2. Київський районний суд міста Харкова, 07 жовтня 2024 року, 953/2628/24 (Україна). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122116768>
3. Київський районний суд міста Харкова, 09 жовтня 2024 року, 953/2628/24 (Україна). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122179778>
4. Приморський районний суд міста Одеси, 25 липня 2024 року, 522/12195/24 (Україна). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120596599>

СТРУЖ П. В.,

аспірант кафедри кримінального

процесу та криміналістики

(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 343.985

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.46>**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ
БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ**

У статті визначені особливості форм протидії розслідуванню порушень правил безпеки дорожнього руху. Форми протидії розслідуванню таких кримінальних правопорушень розділені на дві групи за суб'єктами протидії – внутрішні та зовнішні. Зазначено, що внутрішня протидія розслідуванню виходить від суб'єктів та інших учасників досудового розслідування, а зовнішня – від осіб, які не беруть участь у розслідуванні. В якості типових суб'єктів протидії виділені: особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 286 КК України; близькі, родичі особи, яка вчинила кримінальне правопорушення; інші особи, матеріально зацікавлені в уникненні кримінальної відповідальності винним (особи, які працюють в підпорядкуванні в особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, або у суб'єкті господарювання, власником, співвласником якого є така особа, найняті для реалізації протидії розслідуванню певним способом); захисник підозрюваного; свідки, яким відомі обставини вчинення порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту; корумповані службові особи, які можуть вчинити вплив на слідчого, прокурора процесуального керівника; судові експерти, які проводять судову експертизу у кримінальному провадженні; слідчий, який здійснює кримінальне провадження; прокурор процесуальний керівник у кримінальному провадженні. Щодо наведених суб'єктів описана мотиваційна основа їх дій, обставини, які можуть обумовлювати протидію розслідуванню з їх боку, характерні для таких суб'єктів способи протидії розслідуванню та їх потенційний вплив на результати доказування вини особи у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 286 КК України. Окремо зазначено, що джерелом протидії розслідуванню порушень правил безпеки дорожнього руху може бути не одна особа, а група осіб, які можуть керуватися різними мотивами, але діяти спільно, переслідуючи спільну для них мету – не допустити або припинити кримінальне переслідування особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 286 КК України. І в окремих випадках така група осіб може діяти як єдиний суб'єкт протидії розслідуванню такого злочину, змінювати стратегію та тактику протидії, залучати до неї нових осіб в залежності від слідчої ситуації у кримінальному провадженні.

Ключові слова: протидія розслідуванню, порушення правил безпеки дорожнього руху, суб'єкт протидії розслідуванню, досудове розслідування, доказ, доказування.

Struzh P. V. Peculiarities of the forms of counteraction to the investigation of violations of road safety rules

The article defines the specifics of the forms of counteraction to the investigation of violations of road safety rules. Forms of opposition to investigating such criminal offences are divided into two groups by subjects of opposition – internal and external.

It is noted that internal opposition to the investigation comes from the subjects and other participants of the pre-trial investigation, and external – from persons who do not participate in the investigation. As typical subjects of countermeasures, the following are highlighted: a person who has committed a criminal offence provided for in Art. 286 of the Criminal Code of Ukraine; close relatives of a person who has committed a criminal offence; other persons materially interested in avoiding criminal responsibility of the guilty (persons who work under the authority of a person who committed a criminal offense or in a business entity, the owner or co-owner of which is such a person, hired to implement countermeasures to the investigation in a certain way); the defense attorney of the suspect; witnesses who are aware of the circumstances of committing a violation of the rules of road traffic safety or vehicle operation; corrupt officials who can influence the investigator, the prosecutor, the procedural manager; forensic experts who conduct the forensic examination in criminal proceedings; an investigator conducting criminal proceedings; the prosecutor is the procedural manager in criminal proceedings. The motivational basis of their actions, the circumstances that may cause opposition to the investigation on their part, the methods of opposing the investigation characteristic of such subjects and their potential influence on the results of proving the guilt of a person in committing a criminal offence, provided for in Article 286 of the Criminal Code of Ukraine. It is specifically stated that the source of opposition to the investigation of traffic safety violations may not be one person but a group of persons who may be guided by different motives but act together, pursuing a common goal for them – to prevent or stop the criminal prosecution of a person who has committed a criminal offence, provided for by Art. 286 of the Criminal Code of Ukraine. In some cases, such a group of persons can act as a single subject of counteraction to the investigation of such a crime, change the strategy and tactics of counteraction, and involve new people in it depending on the investigative situation in criminal proceedings.

Key words: *opposition to the investigation, violation of traffic safety rules, the subject of opposition to the investigation, pre-trial investigation, evidence, proving.*

Вступ. З початком кримінального провадження у особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 286 КК України, а також в осіб, зацікавлених в уникненні притягнення до кримінальної відповідальності такої особи, актуалізується як об'єкт впливу досудове розслідування та його результати. Такий вплив за найбільш розповсюдженою класифікацією форм протидії досудовому розслідуванню може бути внутрішнім, таким що виходить від суб'єктів та інших учасників досудового розслідування, та зовнішнім – від осіб, які не беруть участь у розслідуванні.

Постановка завдання. Метою статті є описати особливості форм протидії розслідуванню під час досудового розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху.

Результати дослідження. В дослідженнях, присвячених особливостями розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 286 КК України, питанням протидії їх розслідуванню приділялася побіжна увага. В роботах Ольховенка С. І. [1, с. 141], Антіпової О. І. [2, с. 154], Стаскевича Г. С. [3, с. 214], Крупей В. Ю. [4, с. 123–124], Чичиркіна А. О. [5, с. 132, 134] є тільки вказівки на факт існування протидії розслідуванню таких кримінальних правопорушень.

У порівнянні з наведеними вище науковцями Луцюк П. П., працюючи над методичними рекомендаціями з розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації автотранспортних засобів, більше, але недостатньо, уваги приділив протидії розслідуванню таких кримінальних правопорушень, відмічаючи реальність існування окремих проявів протидії, описуючи окремі способи приховування цих злочинів та давання неправдивих показань [6, с. 54, 66–69, 144].

З початком досудового розслідування навколо нього та його потенційно негативного для особи, яка вчинила порушення правил безпеки дорожнього руху, результату розгортаються дії суб'єктів протидії.

Узагальнення результатів опитування слідчих, які розслідували злочини, передбачені ст. 286 КК України, під час якого було поставлене питання щодо визначення на підставі власного досвіду суб'єктів протидії розслідуванню, дозволяє виділити таких наступних типових суб'єктів протидії:

- особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 286 КК України – 89%;
- близькі, родичі особи, яка вчинила кримінальне правопорушення – 61%;
- інші особи, матеріально зацікавлені в уникненні кримінальної відповідальності винним (особи, які працюють в підпорядкуванні в особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, або у суб'єкті господарювання, власником, співвласником якого є така особа, найняті для реалізації протидії розслідуванню певним способом) – 2%;
- захисник підозрюваного – 46%;
- свідки, яким відомі обставини вчинення порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту – 65%;
- корумповані службові особи, які можуть вчинити вплив на слідчого, прокурора процесуального керівника – 24%;
- судові експерти, які проводять судову експертизу у кримінальному провадженні – 2%;
- слідчий, який здійснює кримінальне провадження – 4%;
- прокурор процесуальний керівник у кримінальному провадженні – 35%.

Вивчення робіт криміналістів, які присвятили свою увагу криміналістичній характеристиці суб'єктів протидії розслідуванню, призводить до формування системи критеріїв, за якими має збиратися та узагальнюватися інформація про таких суб'єктів, для формування уявлень про їх потенціал при протидії розслідуванню порушень правил безпеки дорожнього руху:

- по-перше, мотиваційна основа дій суб'єкта протидії розслідуванню;
- по-друге, характер взаємозв'язку суб'єкта протидії з процесом досудового розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 286 КК України;
- по-третє, наявні в суб'єкта протидії можливості щодо впливу на хід та результати досудового розслідування.

Поняттям особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 286 КК України, охоплюються всі варіанти статусів, в яких може бути злочинець з моменту початку кримінального провадження до його завершення, а саме:

- процесуальний статус такої особи є не визначеним;
- особа є підозрюваною у кримінальному провадженні.

Для таких осіб уникнення кримінальної відповідальності є ключовим мотивом їх дій. Але вибір способів протидії, до яких можуть вдаватися особи, які вчинили кримінальне правопорушення, залежать не тільки від психологічної складової, а від комбінації цілого комплексу чинників – біологічного, соціального та ситуаційного характеру. Нестерова І. А. та Софілканич О. В. вірно зазначають, що ознакою злочинця є особливості його інтелектуальної і емоційно-вольової сфер, характеру, темпераменту, спрямованості, орієнтацій, типових реакцій у поведінці, мотивацій його правовірних і протиправних діянь та ін. [7, с. 364].

Біологічні чинники пов'язані з інтелектуальним розвитком людини, її темпераментом та зовнішніми рисами. Комбінація рівня інтелекту та типу темпераменту, який є в протидіючій особі, визначає різну здатність людини до сприйняття, обробки та перетворення даних про подію кримінального правопорушення, швидкість її реакції на зміну ситуації в процесі застосування того чи іншого способу протидії розслідуванню, а також різний ступінь інтенсивності впливу на інших осіб в процесі протидії.

Так, сангвініки є енергійними, комунікабельними та швидко входять у соціальні контакти, є надзвичайно адаптивними. Меланхоліки з одного боку є емоційно чутливими

та схильними до внутрішніх переживань, що можуть уповільнити їх реакції на ситуацію, що має місце у зв'язку із вчиненням ними кримінальним правопорушенням та його наслідками. Але з іншого боку притаманна їм креативність, уважність до деталей та творчість, можуть призвести до формування максимально узгоджених між собою та деталізованих недостовірних даних про обставини, які передували, мали місце під час дорожньо-транспортної події та після неї. Флегматики з їх внутрішнім спокоєм, емоційною стійкістю схильні до виваженого аналізу ситуації та прийняття на підставі нього логічних рішень. Високий рівень емоційності холериків, поєднана зі спрямованістю на досягнення поставлених перед ними цілей, може призводити до інтенсивного, комплексного впливу на носії інформації, яка має значення для кримінального провадження.

Психологічні чинники протидії розслідуванню з боку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, – це не тільки про мотивацію, хоча вона і відіграє вкрай важливу роль триггеру поведінкових реакцій особи. Це про поведінковий досвід такої особи. Порушення правил безпеки дорожнього руху, передбачені ст. 286 КК України, відносяться до тої категорії кримінальних правопорушень, які можуть вчиняти особи з різним життєвим, і далеко не кримінальним, досвідом, рівнем та складністю процесів мислення, включаючи структуру сприйняття, міркування та прийняття рішень. Не слід упускати і вольові якості особи. Комбінація різних рівнів волі та інтелекту може впливати не тільки на вибір та застосування певного способу чи способів протидії розслідуванню, а й на припинення такої протидії. При чому, як показує досвід, комбінація рівня інтелекту вище середнього з високим рівнем вольових якостей можуть забезпечити готування та реалізацію особою способів протидії, результати застосування яких можуть суттєво ускладнити встановлення достовірних даних про обставини дорожньо-транспортної події (наприклад, шляхом комбінації достовірних та недостовірних даних про подію, що відбулася та її учасників). А найскладніше з припиненням протидії, коли особа має низький рівень інтелекту та високий рівень вольових якостей. Така комбінація зумовлює те, що особа є закритою від психологічного (логічного, емоційного) впливу з метою переконати її відмовитися від протидії розслідуванню.

Не менш важливими для визначення потенціалу протидії розслідуванню є соціальні чинники – соціальні норми, які є базовими у визначенні поведінки особи, та її соціально-економічний статус.

В контексті протидії розслідуванню мова йде як про норми моралі, так і правові норми. При чому саме перша група норм визначає межі поведінки людини в ситуації протиставлення потенційного негативного для неї наслідку (притягнення до кримінальної відповідальності), засобів не допущення настання такого наслідку та результатів їх застосування і притягненням особи до кримінальної відповідальності за вчинене нею кримінальне правопорушення.

Соціально-економічний статус особи складається з соціальних зв'язків особи, її положення в суспільстві, матеріальних статків. Як показує слідча практика ця група чинників може грати значну роль у визначенні форм та конкретних способів протидії розслідуванню. І не завжди інтенсивна комплексна протидія розслідуванню із залученням корумпованих представників органів державної влади, в тому числі правоохоронних, судових, місцевого самоврядування може мати місце по фактам вчинення порушення правил безпеки дорожнього руху матеріально забезпеченим громадянином. Така протидія може мати місце і при вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 286 КК України, пересічною особою, яка може мати соціальні зв'язки з особами, які можуть вчинити владний вплив на осіб, які здійснюють досудове розслідування.

Досвід розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху показує, що серед осіб, які вчиняють такі кримінальні правопорушення, як окремі категорії необхідно виділяти громадян України (ними були у 94% випадках з вивчених кримінальних проваджень) та іноземці (у 6% вивчених кримінальних проваджень).

Узагальнення слідчої практики розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху в контексті визначення взаємозв'язку статусу громадянина України та протидії

розслідуванню з його боку призводить до визначення наявності кореляції статусу особи з протидією розслідуванню з її боку. Найбільший коефіцієнт кореляції (0,8) між цими фактами мають випадки вчинення дорожньо-транспортної події особами, які мають спеціальний правовий статус, а саме, Народні депутати України, судді, прокурори, адвокати. Окрему позицію серед підгрупи суб'єктів протидії розслідуванню, яка розглядається, є громадяни України, які є працівниками дипломатичного представництва, консульської установи та були за кермом транспортного засобу під час вчинення ними дорожньо-транспортної події, який належить дипломатичній або консульській установі та має відповідну державну реєстрацію. Специфічність цьому суб'єкту протидії додає сам транспортний засіб, щодо якого є обмеження у огляді та подальшому вилученні, визначені ч. 3 ст. 22 Віденської конвенції про дипломатичні відносини, прийнятої 18 квітня 1961 року в Організації Об'єднаних Націй, та ч. 4 ст. 31 Віденської конвенції про консульські зносини, прийнятої 24 квітня 1963 року в Організації Об'єднаних Націй. Громадянин України, який як водій є членом обслуговуючого персоналу дипломатичного представництва або консульської установи, може повідомити своїм керівникам недостовірні відомості щодо обставин події під впливом чого вони можуть не надати дозвіл на огляд та вилучення транспортного засобу, а це виключить в подальшому проведення важливих для встановлення обставин події судових експертиз (автотехнічної, транспортно-трасологічної, дорожньо-технічної, медико-криміналістичної, молекулярно-генетичної, тощо).

Окрему категорію осіб складають правопорушники, які є громадянами України, але вчинили кримінально каране порушення правил безпеки дорожнього руху за кордоном в країні, у якій вони перебували, маючи дипломатичний імунітет і провадження щодо яких у порядку перейняття було передано до уповноважених правоохоронних органів нашої держави. Такі особи мають вагомий соціальний статус, який може спрацювати та обумовити чинення впливу на слідчого, прокурора процесуального керівника з метою примусу їх до прийняття процесуальних рішень, що забезпечать не притягнення правопорушника до кримінальної відповідальності.

Під іноземцями в міжнародному праві розуміють осіб, які знаходяться на території певної держави і мають громадянство іншої держави або не мають громадянства взагалі. У свою чергу в числі іноземців можуть бути особи, які мають дипломатичний імунітет. У всіх випадках вчинення дорожньо-транспортної події іноземцем слідчий має з'ясовувати його статус і окремо враховувати те, що до захисту його прав може приєднатися представник дипломатичного представництва або консульської установи. Статус (соціальний, спеціальний правовий, тощо) такої особи в державі, громадянином якої він є, може обумовити дії щодо перешкоджання розслідуванню під політичним впливом з боку представників органів державної влади іншої держави.

Часові проміжки, протягом яких особа, яка вчинила злочин, передбачений ст. 286 КК України, може не набувати процесуального статусу підозрюваного можуть бути різні. Як правило, це може бути обумовлене тим, що для достатності підстав повідомлення такої особи про підозру є потреба у наявності висновку судової експертизи (автотехнічної, транспортно-трасологічної, дорожньо-технічної, медико-криміналістичної, молекулярно-генетичної, тощо). За таких умов в цей проміжок особа, яка вчинила порушення правил безпеки дорожнього руху, може чинити протидію комбінуючи безпосередній та опосередкований вплив на результати розслідування. Безпосередній вплив відбувається шляхом впливу на джерела фактичних даних про обставини події кримінального правопорушення, а саме, на свідків. Вивчення матеріалів кримінальних проваджень дає підстави для висновку, що характерним для розслідування є підкуп свідків, потерпілих. Жодного випадку психічного насильства для схиляння свідків, потерпілих до давання неправдивих показань нами встановлено не було. Опосередкований вплив на результати розслідування з боку особи, яка вчинила дорожньо-транспортну подію, може відбуватися шляхом:

– впливу на слідчого, прокурора процесуального керівника через знайомих злочинця, які займають керівні посади в правоохоронних органах, інших органах державної влади;

- підкупу слідчого, прокурора, процесуального керівника;
- підкупу керівника органу досудового розслідування, правоохоронного органу, прокуратури, для схилення слідчого, прокурора процесуального керівника, до здійснення дій у якому працює відповідно слідчий чи прокурор, процесуальний керівник;
- підкупу експерта, який проводить судову експертизу (автотехнічну, транспортно-трасологічну, тощо).

З моменту повідомлення про підозру до безпосередньої форми протидії розслідуванню таких кримінальних правопорушень додається давання неправдивих показань підозрюваним. Особливість структури доказування по таким кримінальним провадженням полягає в тому, що ефективність неправдивих показань як способу протидії розслідуванню прямо залежить від повноти даних про обставини порушення правил безпеки дорожнього руху. У випадках затримання особи після вчинення дорожньо-транспортної події та обрання їй запобіжного заходу тримання під вартою – протидія розслідуванню може реалізовуватися через близьких, родичів особи, яка вчинила кримінальне правопорушення або інших осіб, матеріально зацікавлених в уникненні кримінальної відповідальності винним. Така категорія осіб, як свідчить узагальнення слідчої практики, може діяти як самостійно через обмеженість можливості спілкування із підозрюваним (така поведінка є характерною для близьких, родичів такої особи), так і за вказівками підозрюваного. Характерними способами протидії для таких осіб є підкуп слідчого, прокурора процесуального керівника у кримінальному провадженні, судового експерта, осіб для давання ними неправдивих показань.

Особами, які можуть дати неправдиві показання як свідки та вплинути в такий спосіб на хід та результати розслідування кримінального провадження по ст. 286 КК України, можуть бути особи, які були разом із правопорушником у транспортному засобі або бачили обставини, які мали місце перед, під час та після дорожньо-транспортної події. Мотиваційна основа дій таких осіб може бути обумовлена різними чинниками – наявністю близьких чи родинних стосунків з особою, яка вчинила дорожньо-транспортну подію, пропозицією надати матеріальну чи іншу вигоду за давання неправдивих показань. Предметом неправдивих показань можуть бути різні обставини – факт перебування правопорушника за кермом в момент вчинення ним дорожньо-транспортної події, окремі складові дорожньої обстановки та дії інших учасників дорожнього руху.

Недобросовісний захисник підозрюваного є одним з найнебезпечніших суб'єктів протидії розслідуванню дорожньо-транспортних подій. Особливо той, який спеціалізується на захисті по справах по ст. 286 КК України. Через розуміння алгоритмів доказування у таких кримінальних провадженнях захисник може стати центральною фігурою в організації протидії розслідуванню. Векторами, за якими може організовуватися та здійснюватися протидія розслідуванню захисником, можуть бути:

- підкуп слідчого судді, який буде розглядати клопотання слідчого у кримінальному провадженні, суддів апеляційної інстанції, які будуть розглядати скаргу захисника та підозрюваного на ухвалу слідчого судді;
- підкуп експерта, який проводить судову експертизу щодо обставин порушення правил безпеки дорожнього руху;
- організація давання неправдивих показань свідками;
- заява клопотань щодо проведення процесуальних дій та оскарження процесуальних рішень у кримінальному провадженні з метою уповільнити або припинити процес притягнення до кримінальної відповідальності винного;
- зрив проведення процесуальної дії з метою уповільнити розслідування.

Небезпеку для встановлення обставин події дорожньо-транспортної події становить вплив на прийняття процесуальних рішень слідчим, прокурором з боку корумпованих службових осіб. Їх можна розділити на дві групи за ознакою можливості чинити безпосередній вплив на слідчого, прокурора з використанням службового становища.

Першу, складають керівники слідчих підрозділів, прокуратури, які використовуючи владні повноваження можуть чинити безпосередній вплив на результати розслідування,

даванням незаконних вказівок щодо здійснення процесуальних дій чи прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні. У випадках, коли слідчий, прокурор відмовляються виконувати такі вказівки, ними може бути здійснена заміна слідчого, прокурора процесуального керівника на тих, які такі вказівки виконають.

Другу – службові особи органів державної влади, місцевого самоврядування, які використовуючи свій вплив можуть звертатися з проханнями до керівників органів досудового розслідування, прокуратури щодо прийняття процесуальних рішень, спрямованих на припинення кримінального переслідування особи, яка вчинила дорожньо-транспортну подію.

Схиляння слідчого, прокурора процесуального керівника такими службовими особами до вчинення незаконних процесуальних дій, рішень може відбуватися не тільки під впливом владного, соціального становища службової особи. Вони також можуть пропонувати неправомірну вигоду за такі дії слідчому, прокурору та їх керівникам.

Через те, що одне з ключових місць в системі доказів у кримінальних провадженнях по ст. 286 КК України займають судові експертизи, судові експерти, які проводять судову експертизу у кримінальному провадженні, у випадках залучення їх до протидії розслідуванню можуть чинити суттєвий вплив на результати розслідування. Особливо це стосується експертів, які проводять автотехнічну та транспортно-трасологічну експертизу. Надання неправомірної вигоди є основним засобом схиляння судових експертів до протидії розслідуванню.

За нашими оцінками слідчий, який спеціалізується на розслідуванні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 286 КК України, є найбільш небезпечним суб'єктом протидії розслідуванню. Якщо особам, зацікавленим у результатах розслідування вдається вплинути на слідчого з моменту початку досудового розслідування, то у матеріалах кримінального провадження дані про подію, що сталася, можуть бути спотворені або можуть бути умисно створені прогалини у даних про дорожньо-транспортну подію. Наш особистий досвід свідчить, що у таких випадках при передаванні кримінального провадження доброчесному слідчому вкрай важко, а інколи неможливо встановити дані в достатньому обсязі для доведення вини особи у вчиненні кримінального правопорушення. На це, зокрема, може й бути розрахунок суб'єктів протидії розслідуванню. Особливо у ситуаціях, коли злочин спричинив суспільний резонанс і слідчий, прокурор, їх керівники, які залучені до протидії розслідуванню, не хочуть ризикувати бути звинуваченими у не притягненні до кримінальної відповідальності винного.

Прокурор процесуальний керівник може протидіяти розслідуванню шляхом давання незаконних вказівок, спрямованих на формування підґрунтя для прийняття незаконних процесуальних рішень у кримінальному провадженні. Однак, він повністю залежить від слідчого, який може як погодитися з ними, так і навпаки. У випадках не виконання слідчим незаконних вказівок прокурора він може вдатися до звернення до керівника органу досудового розслідування з метою впливу на нього для примушення за його участі слідчого до здійснення процесуальних дій, прийняття процесуальних рішень, які потрібні для обґрунтування припинення кримінального переслідування винного, або для підшукування іншого слідчого, який виконає незаконні та необґрунтовані вказівки прокурора.

Висновки. Як видно з наведеного матеріалу джерелом протидії розслідуванню порушень правил безпеки дорожнього руху може бути не одна особа, а група осіб, які можуть керуватися різними мотивами, але діяти спільно, переслідуючи спільну для них мету – не допустити або припинити кримінальне переслідування особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 286 КК України. І в окремих випадках така група осіб може діяти як єдиний суб'єкт протидії розслідуванню такого злочину, змінювати стратегію та тактику протидії, залучати до неї нових осіб в залежності від слідчої ситуації у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел:

1. Ольховенко С. І. Методика розслідування залишення в небезпеці потерпілого внаслідок дорожньо-транспортної пригоди : дис... к.ю.н. зі спеціальності : 12.00.09. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2011. 227 с.
2. Антіпова О. І. Предмет та процес доказування при розслідуванні кримінальних правопорушень про дорожньо-транспортні пригоди : дис... к.ю.н. зі спеціальності : 12.00.09. Донецький юридичний інститут. Маріуполь, 2014. 232 с.
3. Стаскевич Г. С. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з дорожньо-транспортними пригодами : дис.. к.ю.н. зі спеціальності : 12.00.09. Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет». Київ, 2018. 223 с.
4. Крупей В. Ю. Розслідуванню правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами : дис... к.ю.н. зі спеціальності 12.00.09. ПРАТ «Вищий навчальний заклад «Межрегіональна академія управління персоналом»». Київ, 2020. 256 с.
5. Чичиркін А. О. Взаємодія слідчого з експертними підрозділами під час розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту : дис... д.ф. зі спеціальності 081 Право. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 268 с.
6. Луцюк П. П. Розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації автотранспортних засобів : дис... к.ю.н. : 12.00.09. Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2007. 223 с.
7. Нестерова І. А., Софілканіч О. В. Темперамент як біологічна детермінанта злочинної поведінки. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Серія Право. Вип. 69. С. 362–366.

ТУРИК Є. М.,

ад'юнкт відділу докторантури

та ад'юнктури

(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.1**DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.47>****ВІДОМЧИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ЗАКОННІСТЮ ПОЧАТКУ
ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ**

У статті розглядається відомчий контроль за законністю початку досудового розслідування як один із ключових аспектів правової системи України, що забезпечує відповідність дій правоохоронних органів вимогам законодавства та захист прав учасників кримінального процесу. Проаналізовано чинне законодавство, яке регулює процесуальні дії на етапі внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР), зокрема положення Кримінального процесуального кодексу України (КПК) та Закону України «Про прокуратуру». Окрему увагу приділено ролі прокуратури у здійсненні нагляду за дотриманням законності та проблемам, що виникають під час здійснення відомчого контролю, включаючи недоліки у кваліфікації слідчих, затримки у внесенні відомостей до ЄРДР та недостатнє ресурсне забезпечення.

У роботі обґрунтовано необхідність вдосконалення процедур, що регулюють початок досудового розслідування, шляхом внесення змін до законодавства, спрямованих на конкретизацію строків та процесуальних вимог. Наголошується на важливості підвищення кваліфікації кадрів та систематизації контролюючих механізмів для забезпечення законності, прозорості та ефективності у роботі правоохоронних органів. Дослідження також порушує проблему недостатньої координації між різними правоохоронними органами та впливу цього фактору на ефективність досудового розслідування.

Запропоновані рекомендації включають оптимізацію ресурсного забезпечення, впровадження автоматизованих систем обробки інформації, спрощення адміністративних процедур та створення незалежних контролюючих органів, що забезпечить підвищення якості контролю за дотриманням законодавства на етапі початку досудового розслідування. Зазначені зміни дозволять не лише підвищити ефективність діяльності правоохоронних органів, але й сприяти зміцненню правового порядку та довіри громадян до системи правосуддя.

Ключові слова: відомчий контроль, досудове розслідування, законність, Єдиний реєстр досудових розслідувань (ЄРДР), Кримінальний процесуальний кодекс України, прокуратура.

Turyk Ye. M. Departmental control over the legality of the initiation of pre-trial investigation

The article examines departmental oversight of the legality of initiating pre-trial investigations as a key aspect of Ukraine's legal system, which ensures that law enforcement actions comply with legislative requirements and protect the rights of participants in criminal proceedings. It analyzes the current legislation governing procedural actions at the stage of entering information into the Unified Register of Pre-trial Investigations (URPI), including the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine (CPC) and the Law of Ukraine "On the Prosecutor's

Office”/ Special attention is given to the role of the prosecutor’s office in ensuring legality and the challenges arising during the oversight process, including issues with investigator qualifications, delays in data entry into the URPI, and inadequate resource allocation.

The paper substantiates the need to improve procedures regulating the initiation of pre-trial investigations through legislative amendments aimed at clarifying deadlines and procedural requirements. Emphasis is placed on the importance of enhancing staff qualifications and systematizing oversight mechanisms to ensure legality, transparency, and efficiency in law enforcement operations. The study also addresses the problem of insufficient coordination among various law enforcement bodies and its impact on the effectiveness of pre-trial investigations.

The recommendations include optimizing resource allocation, implementing automated information processing systems, simplifying administrative procedures, and establishing independent oversight bodies to improve law compliance oversight at the initiation stage of pre-trial investigations. These changes would not only increase the efficiency of law enforcement agencies but also contribute to strengthening the rule of law and public trust in the justice system.

Key words: *departmental oversight, pre-trial investigation, legality, Unified Register of Pre-trial Investigations (URPI), Criminal Procedure Code of Ukraine, prosecutor’s office.*

Вступ. Відомчий контроль за законністю початку досудового розслідування є важливим елементом забезпечення верховенства права в Україні. Цей механізм відіграє ключову роль у підтримці відповідності дій правоохоронних органів вимогам законодавства, що є необхідною умовою для захисту прав громадян на ранніх етапах кримінального процесу. Проблеми, що виникають у процесі здійснення відомчого контролю, зокрема затримки у внесенні відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) та питання недостатньої кваліфікації кадрів, вимагають підвищеної уваги з боку державних органів.

Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз системи відомчого контролю за законністю початку досудового розслідування в Україні. Це включає вивчення правової основи, зокрема положень Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про прокуратуру», які регулюють початковий етап досудового розслідування. Важливим аспектом є визначення ролі прокуратури у забезпеченні законності на цьому етапі, виявлення проблем, таких як затримки у внесенні відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) та недоліки у кваліфікації слідчих. Дослідження спрямоване на розробку рекомендацій щодо підвищення ефективності контролюючих механізмів, оптимізації ресурсного забезпечення і вдосконалення правового регулювання, що сприятиме забезпеченню законності, прозорості та довіри громадян до правової системи України.

Результати дослідження. Відомчий контроль за законністю початку досудового розслідування є критично важливим для правової системи України. Він забезпечує відповідність дій правоохоронних органів до вимог законодавства, що є основою для захисту прав громадян та підтримки правосуддя. У сучасних умовах реформування правової системи України, цей контроль стає ще більш актуальним, оскільки допомагає виявити і виправити порушення на ранніх стадіях кримінального процесу [1, с. 54]. Важливість цього аспекту обумовлена необхідністю гарантування прав та свобод особи, а також забезпечення ефективного функціонування кримінальної юстиції. Процедури, що регулюють початок досудового розслідування, є критичними для того, щоб всі наступні етапи розслідування відбувалися у відповідності до законодавства і з дотриманням прав потерпілих та підозрюваних.

Законодавча база, що регулює процедуру початку досудового розслідування, складається з кількох ключових документів. Основним актом є Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК), який визначає порядок внесення відомостей до Єдиного реєстру

досудових розслідувань (ЄРДР) і встановлює правила для розслідування кримінальних справ [2, с. 102]. Кодекс деталізує вимоги до процесуальних дій, обов'язки слідчих і прокурорів, а також права і обов'язки учасників кримінального процесу.

Зокрема, КПК передбачає, що внесення відомостей до ЄРДР є першим етапом у кримінальному процесі, що забезпечує початок розслідування [2, с. 145]. Цей процес повинен здійснюватися відповідно до чітких процедур і строків, що допомагає уникнути порушень прав громадян і забезпечити дотримання законності на всіх етапах кримінального процесу.

Закон України «Про прокуратуру» доповнює норми КПК, визначаючи повноваження прокурорів у контролі за дотриманням законності. Прокурори мають право перевіряти дії слідчих, забезпечувати законність у розслідуваннях і втручатися у випадках порушення законодавства [3, с. 78]. Це створює механізм нагляду, що є важливим для забезпечення прав громадян і дотримання законності на всіх етапах досудового розслідування.

Відомчий контроль за досудовим розслідуванням включає різні механізми, такі як систематичні перевірки, моніторинг і аудити. Однією з основних функцій прокурорів є здійснення постійного нагляду за законністю дій слідчих [5, с. 56]. Це включає перевірку відповідності дій слідчих до процесуальних норм, оцінку обґрунтованості внесення відомостей до ЄРДР і виявлення можливих порушень.

Систематичний аналіз статистичних даних також є важливим механізмом контролю. Проводячи періодичні перевірки діяльності правоохоронних органів, можна виявити порушення і недоліки в процесуальних діях [6, с. 34]. Для цього необхідно мати чітко визначені критерії для оцінки ефективності роботи правоохоронних органів і забезпечити належну звітність.

Проте, практика показує, що ці механізми часто не забезпечують належного рівня контролю. Наприклад, недостатня кількість ресурсів або недостатня кваліфікація контролюючих органів може призводити до неефективного нагляду [7, с. 45]. Це підкреслює необхідність вдосконалення процедур і забезпечення більшої прозорості у діяльності правоохоронних органів.

Аналіз практики показує, що існують суттєві проблеми у здійсненні відомчого контролю. Однією з основних проблем є затримка у внесенні відомостей до ЄРДР, що може призводити до затримок у розгляді справ і порушення прав потерпілих та підозрюваних [6, с. 34]. Відсутність чітких строків або їх неналежне дотримання можуть негативно вплинути на ефективність розслідувань.

Іншою проблемою є недостатній рівень мотивації і професійної підготовки слідчих. Недостатнє знання норм законодавства або недостатня кваліфікація може призводити до помилок у правозастосуванні [4, с. 198]. Це може включати неправильне тлумачення законодавства або недотримання процесуальних строків, що негативно впливає на якість досудового розслідування.

Зокрема, дослідження показують, що існує проблема з неефективним використанням ресурсів і недостатньою координацією між різними правоохоронними органами. Це може призводити до дублювання зусиль, втрати важливої інформації або затримок у розслідуваннях [7, с. 115]. Оптимізація ресурсного забезпечення і поліпшення координації є необхідними для покращення якості досудового розслідування.

Проблеми у відомчому контролі можуть мати серйозний вплив на правозастосування. Неналежне внесення відомостей до ЄРДР може призводити до порушення прав осіб, що є учасниками кримінального процесу [5, с. 56]. Це може включати затримки у розгляді заяв, неправильну оцінку доказів або відсутність належного нагляду за процесуальними діями.

Зниження рівня довіри громадян до правоохоронних органів через недостатню прозорість і ефективність контролю також негативно вплине на правозастосування [7, с. 45]. Недовіра до правоохоронних органів може ускладнити їхню взаємодію з громадськістю, зменшити ефективність роботи органів правопорядку і погіршити загальний імідж правової системи.

Законодавець регулювання процесу початку досудового розслідування в Україні стикається з кількома суттєвими проблемами. Перша проблема – це недостатня чіткість норм Кримінального процесуального кодексу України. Законодавство часто не надає достатньо детальних інструкцій для проведення процесуальних дій, що може призводити до неоднозначних тлумачень і застосувань норм [2, с. 102]. Наприклад, положення про внесення відомостей до ЄРДР іноді викликають суперечності у практиці. Це може створювати правові невизначеності, які ускладнюють роботу слідчих та прокурорів.

Крім того, деякі аспекти законодавства потребують удосконалення, щоб забезпечити більш чітке і ефективне регулювання. Нечітке визначення строків для внесення відомостей до ЄРДР може призводити до затримок і порушень прав осіб, що є учасниками кримінального процесу [2, с. 145]. Для покращення ситуації необхідно вносити поправки до законодавства, які б конкретизували процедури і терміни, що дозволить уникнути правових невизначеностей і підвищити ефективність правозастосування.

Незважаючи на існуючі норми, які регулюють початок досудового розслідування, практика показує, що іноді ці норми є суперечливими або недостатніми. Це може призводити до проблем у правозастосуванні, таких як помилки у документуванні справ або затримки у проведенні розслідувань [3, с. 78]. У зв'язку з цим необхідно не тільки вносити зміни до законодавства, але й забезпечити ефективний механізм моніторингу за дотриманням цих норм.

Професійна підготовка слідчих і прокурорів є критично важливою для забезпечення ефективного відомчого контролю. Однак існують значні виклики, пов'язані з підготовкою кадрів. По-перше, нерегулярні підвищення кваліфікації і недостатня якість освіти можуть призводити до проблем у виконанні процесуальних обов'язків [4, с. 198]. Це може включати як недостатнє знання сучасних методик розслідування, так і незнання новітніх змін у законодавстві.

Нааявність старих навчальних програм, які не враховують новітні зміни у законодавстві та практиці, може негативно вплинути на якість роботи правоохоронців [5, с. 56]. Важливо забезпечити актуальність навчальних курсів і тренінгів для слідчих і прокурорів, щоб вони могли ефективно виконувати свої обов'язки. Регулярні тренінги і сертифікаційні курси повинні стати частиною професійного розвитку кадрів, що дозволить підтримувати високу якість правозастосування.

Крім того, необхідно зосередитися на створенні системи постійного навчання та підвищення кваліфікації, яка б відповідала сучасним вимогам і викликам. Це може включати інтеграцію нових технологій і методів у навчальний процес, а також забезпечення доступу до сучасних джерел інформації [4, с. 198]. Професійна підготовка повинна включати не тільки теоретичні знання, але й практичні навички, які допоможуть слідчим і прокурорам ефективно виконувати свої обов'язки.

Адміністративні бар'єри також є значною проблемою у відомчому контролі за досудовим розслідуванням. Відсутність достатнього фінансування і ресурсу може призводити до нерегулярного проведення перевірок і моніторингу [6, с. 34]. Це може включати недостатню кількість кадрів для проведення перевірок, що знижує ефективність контролю.

Бюрократичні перепони і складні адміністративні процедури також можуть ускладнювати роботу правоохоронних органів. Це може включати затримки у видачі необхідних документів, труднощі у взаємодії між різними відомствами або проблеми з обробкою інформації [7, с. 115]. Для подолання цих бар'єрів необхідно спростити адміністративні процедури і забезпечити більшу прозорість у роботі правоохоронних органів.

Впровадження нових інформаційних технологій і автоматизація процесів можуть суттєво покращити ефективність контролю. Автоматизовані системи можуть допомогти зменшити навантаження на кадри і прискорити обробку інформації [7, с. 115]. Необхідно інвестувати в сучасні технології і забезпечити їх ефективне використання для покращення роботи правоохоронних органів.

Для підвищення ефективності відомчого контролю за початком досудового розслідування важливо внести зміни до законодавства. Перше, що слід зробити, – це чітко визначити

процедури і строки для внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР). Чіткість у цих процедурах дозволить уникнути затримок і забезпечить дотримання прав осіб, які беруть участь у кримінальному процесі [2, с. 102].

Необхідно також уточнити термінологію і механізми оскарження, що дозволить зменшити правову невизначеність і спростити процедури для всіх учасників процесу [2, с. 145]. Зокрема, зміни повинні включати конкретизацію термінів для подання та розгляду скарг, а також визначення чітких критеріїв для оцінки правомірності дій слідчих і прокурорів.

Крім того, важливо забезпечити узгодженість між різними правовими актами, які регулюють досудове розслідування. Це може включати гармонізацію норм Кримінального процесуального кодексу з іншими нормативними актами, що стосуються права і процедури досудового розслідування [3, с. 78]. Своєчасне оновлення законодавчих актів і внесення змін на основі практичного досвіду допоможе забезпечити правову визначеність і зменшити можливість порушень.

Для забезпечення високої якості роботи слідчих і прокурорів необхідно здійснити комплекс заходів з підвищення їх професійної підготовки. По-перше, слід створити і впровадити нові навчальні програми, які відображатимуть сучасні вимоги і виклики. Програми повинні включати не лише теоретичні знання, але й практичні навички, необхідні для ефективного виконання процесуальних обов'язків [4, с. 198].

По-друге, важливо забезпечити регулярне підвищення кваліфікації. Це може включати сертифікаційні курси, спеціалізовані тренінги і семінари, що дозволять слідчим і прокурорам оновлювати свої знання і навички відповідно до новітніх тенденцій і змін у законодавстві [4, с. 198]. Регулярні оцінки кваліфікації допоможуть відстежувати рівень підготовки кадрів і вчасно виявляти проблеми.

Також слід запровадити систему наставництва і коучингу, що дозволить новим працівникам отримувати підтримку і поради від досвідчених колег. Це може сприяти швидшій адаптації нових співробітників і підвищенню загального рівня професійної підготовки [5, с. 56]. Інтеграція нових технологій у навчальний процес, таких як симулятори процесуальних дій або онлайн-курси, може також суттєво покращити якість підготовки кадрів.

Одним із ключових аспектів для підвищення ефективності відомчого контролю є оптимізація роботи правоохоронних органів. Це може включати реорганізацію робочих процесів для зменшення навантаження на слідчих і прокурорів [6, с. 34]. Реорганізація повинна передбачати чіткий розподіл обов'язків і створення ефективних механізмів для обробки справ.

Важливо також інвестувати в сучасні інформаційні технології. Впровадження автоматизованих систем для обробки інформації, зберігання документів і ведення справ може суттєво зменшити навантаження на кадри і підвищити ефективність роботи [7, с. 115]. Автоматизація процесів дозволить скоротити час, необхідний для обробки справ, і зменшити ймовірність помилок.

Оптимізація ресурсів також включає забезпечення достатнього фінансування для правоохоронних органів. Наявність достатньої кількості кадрів і матеріально-технічного забезпечення дозволить підвищити ефективність роботи і забезпечити якісне виконання завдань [7, с. 115]. Важливо також забезпечити регулярний моніторинг і оцінку ефективності роботи правоохоронних органів для виявлення проблем і впровадження необхідних коректив.

Створення незалежних контролюючих органів є важливим кроком для підвищення прозорості і підзвітності правоохоронної системи. Незалежні органи повинні здійснювати моніторинг діяльності правоохоронних органів на всіх етапах досудового розслідування, що допоможе забезпечити дотримання прав і законних інтересів громадян [6, с. 34].

Такі органи повинні мати чітко визначені повноваження і механізми звітності. Це включає регулярний аудит і перевірки діяльності правоохоронних органів, а також створення механізмів для отримання і розгляду скарг від громадян [6, с. 34]. Незалежні контролюючі органи повинні забезпечити неупереджене і об'єктивне оцінювання роботи правоохоронних органів, що допоможе виявити порушення і забезпечити ефективний контроль.

Важливо також забезпечити підтримку і захист для осіб, які повідомляють про порушення або корупційні дії в правоохоронних органах. Це може включати створення системи захисту свідків і анонімних заявників, що допоможе забезпечити відкритість і прозорість у діяльності правоохоронних органів [7, с. 115]. Залучення громадськості до процесу моніторингу і контролю також може сприяти підвищенню довіри до правоохоронної системи.

Висновки. Відомчий контроль за законністю початку досудового розслідування є важливим аспектом правової системи України, що забезпечує відповідність дій правоохоронних органів до вимог законодавства. Проблеми, пов'язані з недоліками в законодавчому регулюванні, низьким рівнем професійної підготовки кадрів та перевантаженістю органів досудового розслідування, негативно впливають на ефективність цього контролю.

Для покращення ситуації необхідно внести зміни до законодавства, підвищити кваліфікацію кадрів, оптимізувати роботу правоохоронних органів та створити незалежні контролюючі органи. Запровадження зазначених змін сприятиме підвищенню ефективності відомчого контролю, що, в свою чергу, допоможе забезпечити справедливість і захист прав громадян у кримінальному процесі. Це є важливим кроком на шляху до побудови ефективної та справедливої правової системи в Україні.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Київ : Парламентське видання, 2012. 54.
2. Закон України «Про прокуратуру». Київ : Парламентське видання, 2015. С. 102, 145.
3. Малиновський В.Я. Державне управління: навчальний посібник. Вид. 2 ге, доп. та перероб. Київ, Атіка, 2003. С. 25, 78.
4. Павлов І.В. Адміністративне право України. Київ : Юрінком Інтер, 2010. С. 198.
5. Остренко В. В. Актуальні питання реформування кримінального процесу в Україні. Київ : Юридична практика, 2021. С. 56–89.
6. Дорошенко Н. І. Проблеми правозастосування у сфері досудового розслідування. Харків : Право, 2022. С. 34–76.
7. Вовк В. І. Контроль та нагляд у кримінальному процесі: нові підходи та практики. Львів : Видавництво «Юридична література», 2023. С. 45–115.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО**БААДЖИ Н. А.,**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного
та морського права
(Міжнародний гуманітарний
університет)

ГРУШКО М. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного
та європейського права
(Національний університет «Одеська
юридична академія»)

УДК 341.231.14

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.48>**ПРАВО НА СВОБОДУ ОБ'ЄДНАННЯ В АСОЦІАЦІЇ ТА ПРОФСПІЛКИ:
ПРАКТИКА ЄСПЛ**

У статті проведено аналіз практики ЄСПЛ щодо гарантування права на свободу об'єднання в асоціації та профспілки.

Підкреслено, що право створювати профспілки та вступати до них згідно з ЄКПЛ є частиною права на свободу об'єднання, його зміст є досить широким, оскільки визначається метою такого об'єднання, яка полягає в захисті інтересів робітників.

Особливу увагу в дослідженні приділено аналізу практики ЄСПЛ, що дозволило визначити елементи змісту права працівників на об'єднання та визначити зобов'язання держави, необхідні для встановлення гарантій та забезпечення захисту права на свободу об'єднання в асоціації та профспілки.

Позначено, що на практиці право на свободу зібрань та асоціацій включає свободу об'єднуватись в асоціації та свободу мирних зібрань. Держави повинні гарантувати право на свободу збиратися в асоціації, яке захищене ст. 11 ЄКПЛ. Держави повинні гарантувати свободу мирних зібрань. З метою забезпечення законності та правопорядку попередній дозвіл органів державної влади є законним, якщо це передбачено законом.

Підкреслено, що важливою гарантією діяльності профспілок, що впливає з прецедентного права ЄСПЛ, є необхідність державного регулювання не тільки можливостей для створення відповідних об'єднань, але й забезпечення їх діяльності протягом усього періоду існування.

В прецедентному праві ЄСПЛ позначені також обмеження права на свободу зібрань та асоціацій. Це той випадок, коли орган державної влади може довести, що його дії є законними, необхідними та пропорційними для того, щоб захищати національну або громадську безпеку; запобігти заворушенням чи злочинам; захищати здоров'я чи мораль; захищати права і свободи інших людей.

Розглянуто обмеження, які містяться в статті 11 ЄКПЛ щодо здійснення права на свободу об'єднання. Для того щоб відповідні обмеження були виправданими,

вони повинні: 1) бути встановленими законом; 2) мати легітимну мету і бути пропорційними цій меті.

Зроблено висновок, практика ЄСПЛ щодо статті 11 ЄКПЛ має використовуватися в реформуванні трудового законодавства для максимізації позитивних зобов'язань держави, що може стати поштовхом для активізації профспілкової діяльності.

Ключові слова: *свобода асоціацій, профспілка, ЄКПЛ, прецедентне право ЄСПЛ, судова практика, обмеження права на свободу об'єднання, національне законодавство.*

Baadzhy N. A., Hrushko M. V. The right to freedom of association in associations and trade unions: ECtHR case law

The article analyzes the case law of the ECtHR concerning the guarantee of the right to freedom of association in associations and trade unions. It is emphasized that the right to form and join trade unions, according to the ECHR, is part of the right to freedom of association, and its scope is quite broad, as it is determined by the purpose of such associations, which is to protect workers' interests.

Special attention is given to the analysis of ECtHR case law, which has allowed the identification of the elements of workers' right to association and the determination of state obligations necessary to establish guarantees and ensure the protection of the right to freedom of association in both associations and trade unions.

It is noted that, in practice, the right to freedom of assembly and association includes the freedom to form associations and the right to peaceful assembly. States must guarantee the right to freedom of association, which is protected by Article 11 of the ECHR, and ensure the freedom of peaceful assembly. To maintain law and order, prior authorization by state authorities is legitimate if prescribed by law.

It is emphasized that an important guarantee of trade union activities, derived from ECtHR case law, is the need for state regulation not only of the opportunities to create such associations but also of ensuring their operation throughout their existence.

ECtHR case law also outlines the limitations on the right to freedom of assembly and association. These occur when the state authority can prove that its actions are lawful, necessary, and proportionate to protect national or public security, prevent disorder or crime, protect health or morals, or protect the rights and freedoms of others.

The article also examines the restrictions contained in Article 11 of the ECHR concerning the exercise of the right to freedom of association. For these restrictions to be justified, they must: 1) be prescribed by law; 2) pursue a legitimate aim and be proportionate to that aim.

It is concluded that the ECtHR case law regarding Article 11 of the ECHR should be used in the reform of labor legislation to maximize the state's positive obligations, which could serve as a stimulus for the revitalization of trade union activities.

Key words: *freedom of association, trade union, European Convention on Human Rights, ECtHR case law, judicial practice, restriction on the right to freedom of association, national legislation.*

Вступ. Кожен має право на свободу мирних зібрань і на свободу об'єднання з іншими, включаючи право створювати професійні спілки та вступати до них. Кожен має право організовувати приватні чи публічні збори, асоціації та політичні партії. Влада зобов'язана вживати відповідних заходів, щоб не перешкоджати громадянам користуватися своїм правом на свободу мирних зібрань та можливість об'єднання у профспілки для захисту своїх трудових прав. Важливим моментом в захисті права на об'єднання є практика ЄСПЛ, яку вивчають національні судові інстанції, а законодавець вдосконалює існуючий правовий масив норм у цій сфері.

Постановка завдання. Метою цієї статті є аналіз сучасного змісту права на свободу об'єднання відповідно до практики ЄСПЛ, вивчення особливостей обмеження такого права та встановлення ролі профспілок у захисті трудових прав та інтересів працівників.

Результати дослідження. Однією з найважливіших цілей статті 11 ЄКПЛ [1] є захист людей від свавільного втручання з боку державних органів у здійснення права на свободу об'єднання. У справі *Manole and Romanian Farmers Direct v Romania* (2015) ЄСПЛ наголошує, що: «згідно з його прецедентним правом, свобода профспілок не є окремим правом, а конкретним аспектом свободи об'єднання, визнаним статтею 11 Конвенції» [2]. Основна увага статті зосереджена на визначенні негативних зобов'язань держави, які полягають у обмеженні її втручання в реалізацію права людини на створення чи вступ до профспілок. Водночас багато рішень ЄСПЛ підкреслюють позитивний обов'язок держав щодо забезпечення ефективного здійснення цього права.

У іншій справі *Wilson, National Union of Journalists and Others v the United Kingdom* (2002) було визнано порушення ст. 11 ЄКПЛ через невиконання державою своїх позитивних зобов'язань [3]. В цій справі ЄСПЛ зазначає, що хоча основною метою статті 11 є захист особи від свавільного втручання з боку державних органів у здійснення захищених прав, можуть також існувати позитивні зобов'язання держави щодо забезпечення ефективного користування цими правами. У цій справі питання, на які скаржаться заявники – відмова роботодавців визнавати профспілки для колективних переговорів і пропозиція більш сприятливих умов праці для працівників, які погодилися не бути представленими профспілками, – не включають прямого втручання держави. Однак відповідальність держави виникає, якщо ці питання є наслідком його невиконання зобов'язань щодо забезпечення заявникам прав, передбачених статтею 11 Конвенції, у національному законодавстві [3]. Суд визнав, що у Сполученому Королівстві діяли норми, які дозволяли роботодавцям перешкоджати здатності профспілок захищати інтереси своїх членів. Дозволяючи фінансові стимули, що суперечать профспілковим правам, держава порушила свій позитивний обов'язок забезпечити здійснення права на свободу об'єднання.

Ще один приклад визнання ЄСПЛ порушення державою позитивного зобов'язання у контексті ст. 11 ЄКПЛ – справа *Demir and Baykara v Turkey* [4]. Суд встановив, що Туреччина не надала можливості муніципальним службовцям реалізувати своє право на створення профспілки. Цікаво, що у цій справі мали місце порушення з боку держави як у формі дій (невизнання правосуб'єктності профспілки *Tüm Bel Sen*), так і бездіяльності (відсутність законодавчих змін для реалізації права на створення профспілки для державних службовців). У зв'язку з цим Суд підкреслив можливість розгляду скарги як порушення Туреччиною її негативних зобов'язань (втручання держави відповідно до ст. 11) та позитивних зобов'язань. За результатами розгляду справи, пріоритетними для юридичних наслідків для заявників було невиконання позитивного зобов'язання. Держава не забезпечила законодавчих можливостей для реалізації профспілкових прав через невизнання права муніципальних працівників створювати профспілку, хоча й ратифікувала відповідну Конвенцію МОП № 87, яка закріплює таке право.

Отже, на практиці право на свободу зібрань та асоціацій включає свободу об'єднуватись в асоціації та свободу мирних зібрань на вулиці загального користування (демонстрація). Держави повинні гарантувати право на свободу збиратися в асоціації, яке захищене ст. 11 ЄКПЛ.

У 2007 році Суд визнав, що мало місце порушення статті 11 у справі *Ramazanov and others v. Azerbaijan* [5]. Заявники заснували асоціацію під назвою «Сприяння захисту прав людини бездомних і вразливих жителів Баку» і кілька разів зверталися до органів влади з проханням зареєструвати організацію. Суд визнав, що значні затримки з реєстрацією асоціації з порушенням встановлених законом строків становлять порушення права заявників на свободу асоціації.

Держави повинні гарантувати свободу мирних зібрань. З метою забезпечення законності та правопорядку попередній дозвіл органів державної влади є законним, якщо це передбачено законом.

У 2007 році Суд визнав, що мало місце порушення статті 11 у справі *Mkrtchyan v. Armenia* [6]. Армена Мкртчяна було зобов'язано сплатити штраф за участь у демонстрації у травні 2002 року. Зауваживши, що на той час у Вірменії не було законодавства, яке регулювало б організацію демонстрацій, Суд дійшов висновку, що втручання в право заявника на свободу мирних зібрань не було передбачено.

У справі *Vlakhov v. Croatia* ЄСПЛ одноголосно постановив, що мало місце порушення статті 11 (свобода асоціацій) Європейської конвенції про права людини права [7]. Справа стосувалася права профспілок контролювати своє членство порівняно з правом на свободу об'єднання потенційних членів.

Суд вирішив, що засудження пана Влахова було втручанням у право профспілок – як об'єднань, сформованих людьми – контролювати своє членство, як це гарантується статтею 11 Конвенції.

Суд встановив, що рішення національних судів не були належним чином обґрунтовані. Рішенням не вистачало деталей і не було детально розкрито, у світлі відповідних принципів за статтею 11 Конвенції, щодо дотримання заявником внутрішніх положень і статуту профспілки, щодо того факту, що заявник мав право на час як представник профспілки для вжиття заходів щодо захисту інтересів своїх членів та внутрішньої суперечки в СШ та його можливі наслідки. Більше того, суди відмовили заявнику в отриманні додаткових доказів без належно обґрунтованого рішення.

У будь-якому випадку Суд встановив, що потенційні учасники, очевидно, не зазнали будь-яких помітних труднощів, оскільки не було закритої угоди. Крім того, вони мали право приєднатися до іншої профспілки або подати судовий процес щодо умов їхньої праці.

Суд також не зміг знайти дискримінаційний мотив у діях заявника. Дійсно, він не мав на меті відмовити потенційним членам як таким, а відкласти рішення про продовження членства профспілки до майбутніх щорічних загальних зборів. Суд встановив, що оскаржуване втручання не було необхідним у демократичному суспільстві, і тому постановив, що мало місце порушення статті 11 Конвенції.

Важливою гарантією діяльності профспілок, що впливає з прецедентного права ЄСПЛ, є необхідність державного регулювання не тільки можливостей для створення відповідних об'єднань, але й забезпечення їх діяльності протягом усього періоду існування. У справі *United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey* підкреслювалося, що якщо гарантії статті 11 ЄКПЛ стосувалися б лише створення об'єднань, це право було б декларативним, оскільки не виключало б розпуску об'єднань одразу після їх створення [8]. Тому захист ЄКПЛ у цьому випадку поширюється на весь період існування профспілок.

Суттєвим обмеженням ефективного здійснення профспілкових прав може бути наявність відповідальності для профспілкових активістів. У рішенні «*Trade Union of the Police in the Slovak Republic and Others v. Slovakia*» ЄСПЛ підкреслив необхідність для держави забезпечити, щоб не було непропорційних покарань, які б заважали представникам профспілок захищати інтереси своїх членів [9]. Згідно з рішенням у справі *Urcan and Others v. Turkey* [10], кримінальні або дисциплінарні санкції за профспілкову діяльність можуть бути перешкодою для законної участі у страйках та інших активних діях з метою захисту професійних інтересів працівників.

Однак важливим моментом є встановлення причинно-наслідкового зв'язку між профспілковою діяльністю працівника та застосуванням відповідальності. Наприклад, у справі «*Трофимчук проти України*» заявниця вказувала на своє звільнення за прогули як обмеження її права на об'єднання [11]. ЄСПЛ не встановив зв'язку між дисциплінарним заходом у формі звільнення та створенням заявницею профспілки, оскільки вона не довела своєї участі у створенні профспілки або перешкоджання роботодавцем її участі в діяльності профспілки. Отже, порушення ст. 11 ЄКПЛ не було встановлено.

Як позначає дослідниця І. С. Сахарук зміст права на свободу об'єднання відповідно до практики та прецедентного права ЄСПЛ визначається двома взаємопов'язаними принципами:

– максимальна свобода розсуду держави при визначенні заходів для забезпечення позитивних зобов'язань;

– мінімальна свобода розсуду під час втручання держав у здійснення права на свободу об'єднання та врегулювання тих аспектів змісту цього права, без яких воно не може бути належним чином реалізоване [12, р. 177].

Відповідно, під час регулювання заходів для сприяння ефективному здійсненню права на свободу об'єднання, визначення обмежень його реалізації на законодавчому рівні держава повинна враховувати ті елементи змісту цього права, які ЄСПЛ вважає істотними.

Отже, окрім гарантій щодо права на свободу об'єднання в асоціації та профспілки, в прецедентному праві ЄСПЛ позначені і обмеження права на свободу зібрань та асоціацій. Є деякі ситуації, коли державна влада може обмежити право особи на свободу зібрань і асоціацій.

Це той випадок, коли орган державної влади може довести, що його дії є законними, необхідними та пропорційними для того, щоб:

- захищати національну або громадську безпеку;
- запобігти заворушенням чи злочинам;
- захищати здоров'я чи мораль;
- захищати права і свободи інших людей.

Дія є «пропорційною», коли вона доцільна і не більше ніж необхідна для вирішення відповідної проблеми. Працівники поліції чи державної служби можуть зіткнутися з ширшим діапазоном обмежень.

У серпні 2010 року Ліга захисту Англії (EDL) запланувала акцію протесту в Бредфорді. Також була запланована контрдемонстрація «Єднаймося проти фашизму». Деякі місцеві жителі хотіли заборонити протест, і були занепокоєння щодо повторення насильницьких сутичок, які мали місце на попередніх заходах EDL. Поліція Західного Йоркшира була зобов'язана захистити протест, якщо не було явних доказів насильства. Вони розглянули правозахисний аспект ситуації та поговорили з місцевим населенням, зокрема з мусульманською громадою, про право на мирний протест. Після цього пояснення громада зрозуміла, що правоохоронні органи мусять дозволити протест. Громадські групи працювали з поліцією, щоб переконати молодих людей не здійснювати злочинні дії цього дня та не втручатися в заплановану акцію протесту [13].

Важливою гарантією здійснення права на свободу об'єднання є захист від необмеженого державного втручання у його реалізацію. Однак, пункт 2 статті 11 ЄКПЛ передбачає низку правових обмежень на здійснення цього права. Для того щоб відповідні обмеження були виправданими, вони повинні: 1) бути встановленими законом; 2) мати легітимну мету і бути пропорційними цій меті [1].

У справі «Корецький та інші проти України» [14] ЄСПЛ також виявив порушення критерію передбачуваності стосовно положень українського законодавства у сфері реєстрації об'єднань громадян. ЄСПЛ визнав такі норми надто розмитими, що надає органам влади надмірну свободу розсуду при ухваленні рішення про реєстрацію або відмову у реєстрації громадської організації. У такому випадку навіть наявність судового захисту не змогла запобігти свавільній відмові в реєстрації. На цій підставі ЄСПЛ, зокрема, визнав порушення статті 11 ЄКПЛ.

Крім законності, обмеження на свободу об'єднання повинні мати легітимну мету, яка в основному пов'язана з національними або громадськими інтересами та захистом прав і свобод людини. Так, відповідно до пункту 2 статті 11, реалізація права на об'єднання може бути встановлена, якщо це «необхідно в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання безладу або злочинам, для захисту здоров'я або моралі, а також для захисту прав і свобод інших осіб» [1]. Оскільки положення статті досить загальні, ЄСПЛ під час визначення правомірності конкретних обмежень виходить з аналізу їхньої мети, пропорційності втручання та його відповідності для досягнення відповідної мети.

Наприклад, Конституція України забороняє створення та діяльність громадських організацій (включаючи профспілки), програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, насильницьку зміну конституційного ладу, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підлив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права та свободи людини, на громадське здоров'я (стаття 37) [15]. Такі обмеження відповідають загальним принципам обмеження свободи об'єднання, передбаченим статтею 11 пунктом 2 ЄКПЛ.

Висновки. Право працівників на свободу об'єднання є важливою складовою прав людини. Зміст права на свободу об'єднання є динамічним і змінюється з розвитком суспільних відносин, удосконаленням міжнародних трудових стандартів та практик окремих держав. Водночас практика ЄСПЛ сприяє покращенню правового регулювання права працівників на створення та вступ до профспілок. Коли ЄСПЛ виявляє порушення статті 11 ЄКПЛ, держави приводять своє законодавство і практику у відповідність до вимог міжнародної спільноти. Крім того, практика ЄСПЛ щодо статті 11 ЄКПЛ має також використовуватися в реформуванні трудового законодавства для максимізації позитивних зобов'язань держави, що також може стати поштовхом для активізації профспілкової діяльності.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.10.2024).
2. Case of Manole and «Romanian Farmers Direct» v. Romania: Application no. 46551/06, Judgment of 16 June 2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155631> (дата звернення: 20.10.2024).
3. Case of Wilson, National Union Of Journalists and others v. The United Kingdom: Application nos. 30668/96, 30671/96 and 30678/96, Judgment of 2 July 2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60554> (дата звернення: 20.10.2024).
4. Case of Demir and Baykara v. Turkey: Application no. 34503/97, Judgment of 12 November 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89558> (дата звернення: 20.10.2024).
5. Case of Ramazanova and others against Azerbaijan: Application no. 44363/02, Judgment of 1 February 2007. URL: <https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=004-1607> (дата звернення: 20.10.2024).
6. Case of Mkrtychyan v. Armenia: Application no. 6562/03, Judgment of 11 January 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78954> (дата звернення: 20.10.2024).
7. Case of Vlahov v. Croatia: Application no. 31163/13, Judgment of 5 May 2022. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-217114> (дата звернення: 20.10.2024).
8. Case of United Communist Party of Turkey and Others v Turkey: Application no. 133/1996/752/951, Judgment of 30 January 1998. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58128> (дата звернення: 20.10.2024).
9. Case of Trade Union of the Police in the Slovak Republic and Others v Slovakia: Application no. 11828/08, Judgment of 25 September 2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-113335> (дата звернення: 20.10.2024).
10. Case of Urcan and Others v Turkey: Application nos. 23018/04, 23034/04, 23042/04, 23071/04, 23073/04, 23081/04, 23086/04, 23091/04, 23094/04, 23444/04 and 23676/04, Judgment of 17 October 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-79948> (дата звернення: 20.10.2024).
11. Справа «Трофимчук проти України»: Заява № 4241/03, Рішення від 08.01.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_846#Text (дата звернення: 20.10.2024).
12. Sakharuk I. The protection of the worker's right to freedom of association: the ECtHR caselaw. Access to Justice in Eastern Europe. 2021. Vol. 1(9). P. 166–185.

13. Article 11: Freedom of assembly and association. 4 May 2016. URL: <https://www.equalityhumanrights.com/human-rights/human-rights-act/article-11-freedom-assembly-and-association> (дата звернення: 20.10.2024).

14. Справа Корецкий та інші проти України: Заява N 40269/02, Рішення від 3 квітня 2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_446#Text (дата звернення: 20.10.2024).

15. Конституція України: Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

СЕЛЕЗНЬОВА О. М.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри професійних
та спеціальних правових дисциплін
(Приватний вищий навчальний заклад
«Буковинський університет»)

ПОЛОНКА І. А.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри професійних
та спеціальних правових дисциплін
(Приватний вищий навчальний заклад
«Буковинський університет»)

УДК 340.12 (045)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.49>

МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА ВТІЛЕННЯ ЮВЕНАЛЬНОГО ПІДХОДУ В НОРМАХ ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню міжнародної практики втілення ювенального підходу в нормативно-правових базах держав різних правових сімей щодо відповідальності неповнолітніх осіб. З огляду на неухильне зростання як наукового, так і практичного інтересу до регламентації відповідальності та можливого покарання саме такої категорії громадян, як неповнолітні особи, а також, як наслідок, прогресивне становлення ювенального права, дослідження запропонованої тематики є на сьогоднішній момент вкрай актуальними. Ситуація щодо вивчення існуючого міжнародного досвіду поглиблюється складністю сучасних відносин щодо неповнолітніх у контексті воєнних дій на території України, необхідністю удосконалення правового поля ювенальних інституцій. Більше того, існуючі відносини починають виходити за межі регулювання кримінального права, що створює необхідність пошуку нових підходів.

Обґрунтовується, що досвід законодавства певних держав, проаналізований у статті, міг би бути корисним для кримінального та ювенального права України. З метою формування найзагальнішого уявлення про систему відповідальності у статті розглянуто практику різних правових сімей. Показово, що для неповнолітніх застосовано м'якші та нетрадиційні форми відповідальності. Цікавими для вивчення є іспанський досвід медіації (посередництво як метод вирішення спорів у справах про неповнолітніх осіб), американський – метод «шокового утримання» неповнолітніх, ізраїльський – залежність відповідальності від часових рамок та ін.

Основою на наведених у статті фактах, приходимо до висновку, що в українському нормативно-правовому полі одним з напрямків у протидії молодіжної злочинності має стати широке застосування заходів перевиховання молодих правопорушників і зведення до мінімуму призначення покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства.

Ключові слова: відповідальність неповнолітніх, міжнародна практика регулювання відповідальності неповнолітніх, ювенальне право, покарання неповнолітніх, ювенальна юстиція.

Seleznova O. M., Polonka I. A. International practice of the implementation of the juvenile approach in the norms of law on the liability of minors: experience for Ukraine

The article is devoted to the study of the international practice of implementing the juvenile approach in the legislation of states of different legal families regarding the responsibility of minors. In view of the steady growth of both scientific and practical interest in the regulation of responsibility and possible punishment of such a category of citizens as minors, as well as, as a result, the progressive formation of juvenile law, research on the proposed topic is extremely relevant at the moment. The situation regarding the study of existing international experience is deepened by the complexity of modern relations with minors in the context of military operations on the territory of Ukraine, the need to improve the legal field of juvenile institutions. Moreover, the existing relations begin to go beyond the regulation of criminal law, which creates the need to find new approaches.

It is justified that the experience of the legislation of certain states, analyzed in the article, could be useful for the criminal and juvenile law of Ukraine. In order to form the most general idea about the system of responsibility, the article examines the practice of different legal families. It is significant that softer and non-traditional forms of responsibility are applied to minors. Interesting to study are the Spanish experience of mediation (mediation as a method of resolving disputes in cases involving minors), the American one – the method of «shock detention» of minors, the Israeli one – the dependence of responsibility on time frames, etc.

Based on the facts presented in the article, we come to the conclusion that in the Ukrainian regulatory and legal field, one of the directions in combating youth crime should be the widespread use of measures to re-educate young offenders and minimize the imposition of punishments associated with isolation from society.

Key words: *responsibility of minors, international practice of regulation of responsibility of minors, juvenile law, punishment of minors, juvenile justice.*

Вступ. Ювенальне право як наука в Україні тільки починає розвиватися. Відповідно у сучасній вітчизняній системі права воно ще не набуло визначених, притаманних виключно йому, ознак. І не можна не підкреслити, що ювенальне право перебуває тільки на початках свого розвитку, а тому потребує глибокого та всебічного аналізу його характеристик з метою включення у правову систему України найбільш доцільним шляхом. Вагому роль у цьому процесі набувають наукові розвідки, присвячені вивченню міжнародної практики регулювання ювенально-правових відносин. Поряд з дослідженнями питань профілактики насильства серед неповнолітніх, домашнього насильства, запобігання дитячій безоглядності (безпритульності) та інших не менш важливих аспектів, значне місце в ювенальному праві приділяється й визначенню кримінальної відповідальності та покаранню неповнолітніх. Далеко не зайвою є потреба звернення до міжнародного досвіду, адже світова спільнота використовує у регулюванні ювенально-правових відносинах широкий комплекс нормативно-правових актів як міжнародного рівня (приміром, міжнародні договори, резолюції міжнародних організацій, таких як Організації Об'єднаних Націй та її підрозділів), так і внутрішньодержавних кодексів та законів. А тому досягнення Україною визнаних міжнародних стандартів щодо відповідальності неповнолітніх, вбачається доволі значущою перспективою у правовому полі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Період становлення та оформлення ювенального права як певної інституції дістає підтвердження схваленням Указом Президента України у 2011 році Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні [1], а також наявними у літературі науковими розвідками щодо онтологічної природи ювенального права (наприклад, Н. М. Крестовська [2] розуміє його як комплексну галузь

права), пропозиціями щодо введення у навчальний процес закладів вищої освіти, що надають освітні послуги за освітніми програмами «Право», навчальних дисциплін «Ювенальна пеналогія» (Є. С. Назимко [3]), «Ювенальна превенція» (В. Березняк, В. Хашев [4]), неодноразовими дописами у періодичних виданнях стосовно окремих аспектів розвитку ювенально-правових відносин (Т. Дмитришина [5], Д. В. Лактіонов [6], А. С. Романова [7] та ін.). Разом з тим, аспекти міжнародного досвіду юридичної відповідальності та покарання неповнолітніх залишаються маловивченими.

Постановка завдання. Завдання даної статті полягає у тому, щоб на ґрунті первинного аналізу основних тенденцій розвитку законодавства країн різних правових сімей щодо відповідальності неповнолітніх, сформулювати позицію щодо необхідності імплементації окремих норм, а також формування загального уявлення про впровадження міжнародної практики у нормативно-правове поле України.

Результати дослідження. Проаналізуємо основні вияви інституту відповідальності у різних країнах:

1. *Відповідальність і покарання в Іспанії* (Кримінальний кодекс Іспанії; спеціальний нормативно-правовий акт – Закон «Про кримінальну відповідальність неповнолітніх»).

Вибір покарання для неповнолітніх осіб, що вчинили неправомірні діяння здійснюється за принципом інтеграції дитини в суспільство, тому заходи по затриманню є винятковими. Вони застосовуються тільки у випадках вчинення злочинів, кваліфікованих Кримінальним кодексом як важкі.

Відповідно до ст. 26 Закону «Про кримінальну відповідальність неповнолітніх», прокурор або відповідальна особа, яка здійснює опіку над неповнолітнім, має право звернутися до суду за дозволом про розміщення дитини в «Центрі захисту неповнолітніх з порушеннями поведінки, які перебувають у складній соціальній ситуації» [8]. Ця заявка на переміщення дитини у виховний заклад має бути заснована на звітах, виданих спеціальним персоналом, хто спостерігав за проживанням дитини у домашньому середовищі, його поведінкою, впливом на нього батьків і оточення. Це – крайня міра обмеження свободи неповнолітнього, але, з іншого боку, в умовах, коли у дитини немає адекватного середовища для отримання освіти і виховання, в таких центрах створюються умови для нормалізації поведінки підлітків з розладами поведінки та подальшого розвитку.

Досить позитивно зарекомендував себе у Іспанії такий метод вирішення спорів у справах про неповнолітніх осіб як посередництво (медіація), що проходить за участю медіатора, який допомагає урегулювати конфліктну ситуацію і проблеми «важкого» підлітка.

2. *Відповідальність і покарання в Німеччині* (Кримінальний кодекс Німеччини; спеціальний нормативно-правовий акт – Закон «Про відновлення правосуддя у справах неповнолітніх»).

У ст. 5 Закону «Про відновлення правосуддя у справах неповнолітніх» законодавцем чітко визначені виховні та виправні міри покарання [9].

Заходи виховного характеру спрямовані на розвиток особистісних якостей дитини, вони можуть бути корисні не тільки для його майбутнього життя, а й для суспільства в цілому (наприклад, прийняття участі у заняттях з дотримання правил дорожнього руху, у курсі соціального тренування з метою розвитку у неповнолітнього почуття відповідальності, можливості вирішення конфліктів мирним шляхом).

Виправні заходи належать до більш суворих заходів, до яких відносять: попередження, покладання обов'язків і призначення арешту.

Покаранням для неповнолітніх є позбавлення волі та розміщення їх у виправних будинках для неповнолітніх. Мінімальний термін покарання становить 6 місяців, а максимальний – 5 років. Разом з тим, якщо неповнолітній скоює злочин, за який згідно із загальним кримінальним правом призначається максимальний термін позбавлення волі більш, ніж на 10 років, то для неповнолітніх цей термін становить 10 років.

3. *Відповідальність і покарання в Сполучених Штатах Америки* (кримінальне законодавство штатів (кодекси)).

Особливу цікавість викликає такий вид покарання, як «шокове утримання», застосування якого у США обумовлене його певною позитивною дією на неповнолітніх злочинців. Так, у даний час більше тридцяти штатів із п'ятдесяти передбачають цей захід. Шокове утримання є видом позбавлення волі на нетривалий термін (для неповнолітніх – на термін від 90 до 180 днів) із утриманням ув'язненого у таборі напіввійськового типу. У такому таборі засуджені зайняті по 6-8 годин на день важкою ручною працею. Крім того, після закінчення робочого дня вони займаються фізичними вправами та стройовою підготовкою, здобувають освіту, проходять курс лікування від алкоголізму або наркоманії. Суворе дотримання розпорядку дня, постійна зайнятість неповнолітніх, безумовне виконання засудженими розпоряджень працівників пенітенціарної установи дозволяють прищепити молодим злочинцям за короткий строк перебування в місцях позбавлення волі певні навички правомірної поведінки в суспільстві. За цей час підліток більшою чи меншою мірою привчається до праці, дисципліни, отримує основні елементи загальної освіти та й відповідно піддається інтенсивному виховному впливу.

Негативною тенденцією з якою ми зіштовхнулися є безпрецедентні випадки порушення міжнародного права прав людини при призначенні неповнолітнім правопорушникам у деяких юрисдикціях довічного позбавлення волі (Невада). Крім того, саме США і досі не ратифікували Конвенцію ООН з прав дитини. Сьогодні у чотирнадцяти країнах, за даними Human Rights Watch, існують закони, що допускають довічне ув'язнення неповнолітніх правопорушників. Спірним та неврегульованим залишається питання чи у всіх цих випадках це означає довічне позбавлення волі, чи є можливим умовно-дострокове звільнення.

4. *Відповідальність і покарання у Великобританії* (закони «Про дітей і підлітків», «Про злочини і інші порушення порядку» та ін.).

За кримінальним законодавством Англії відносно неповнолітніх, не може бути призначене покарання у вигляді позбавлення волі. Із сучасної системи покарань для неповнолітніх виключене направлення у виправні заклади із суворим режимом для злочинців у віці від 16 до 21 року. Проте викладене не означає, що англійське законодавство зовсім відмовилося відносно неповнолітніх злочинців від такого виду покарання, як позбавлення волі. Так, при вчиненні неповнолітнім тяжкого насильницького злочину, наприклад вбивства, розбійного нападу тощо, передбачене направлення до виправної установи для «молодих» злочинців закритого типу на певний строк. У виняткових випадках з урахуванням особливої тяжкості вчиненого й наслідків, що настали, законодавством допускається призначення позбавлення волі довічно, з відбуванням покарання у вищезазначеній виправній установі.

Однак загалом кримінальна політика Англії спрямована на застосування до неповнолітніх заходів виховного, а не карального характеру. У зв'язку з цим в Англії досить широко застосовуються покарання, не пов'язані з обмеженням свободи, а саме: відшкодування шкоди потерпілому, встановлення «плану дій» неповнолітнього, а також ретельний нагляд з боку батьків або опікунів.

Відшкодування шкоди потерпілому здійснюється тільки за згодою самого потерпілого. Наказ «про план дій» неповнолітніх полягає в контролі за поведінкою підлітків, які стали на злочинний шлях. А з метою забезпечення більш уважного ставлення батьків або опікунів до своїх дітей, передбачається покладання на них обов'язків по здійсненню ретельного контролю за дітьми протягом одного року. Крім того, на батьків може бути покладений і обов'язок відвідування спеціальних курсів, спрямованих на отримання нових знань з виховання дитини.

5. *Відповідальність і покарання в Ісламській Республіці Іран* (Закон «Про ісламські кримінальні покарання»).

Відповідно ст. 12 Закону «Про ісламські кримінальні покарання» законодавцем передбачено п'ять видів покарань: 1) нормоване покарання (худуд – «обмеження») – смертна кара, розп'яття, забивання камінням, відсікання рук і ніг, посилення, відрізання голови, бичування; 2) відплата (кісас) – покарання, яке призначається винній особі за злочин проти життя і здоров'я, яке рівноцінне шкоді, заподіяній вчиненим злочином. Дане покарання

ґрунтується на принципі таліона: помститися вбивством за вбивство, образою за образу, шкодою здоров'ю за шкоду здоров'ю; 3) віра (дія) – являє собою матеріальне відшкодування шкоди, заподіяної злочином проти життя і здоров'я; 4) судове стягнення (тазир); 5) стримуючі заходи, які застосовуються з метою підтримання громадського порядку, забезпечення суспільних інтересів, попередження порушень законів і правил, встановлених державою, та мають дисциплінарний і кримінальний характер. Відповідно правильно підкреслює Хакан Хакері, що ісламське кримінальне право найбільшою мірою є продуктом не Корану, а світських поглядів [10].

Проаналізувавши ряд статей Закону «Про ісламські кримінальні покарання», ми бачимо суттєві недоліки у сфері регулювання кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, зокрема в аспекті структуризації. На нашу думку, вкрай важливим є їх усунення, причому найближчим часом. Для цього необхідно виділити у зазначеному законі самостійну главу, яка б регламентувала питання кримінальної відповідальності неповнолітніх, систему покарань і заходів виховного характеру, що застосовуються до неповнолітніх, підстави звільнення від кримінальної відповідальності та ін.

6. *Відповідальність і покарання в Ізраїлі* (спеціальний нормативно-правовий акт – закон «Судочинство, покарання та шляхи перевиховання (Закон про неповнолітніх)»).

Важливими особливостями при виборі покарання у законодавстві Ізраїлю є: замість в'язниці суд вправі направити неповнолітнього до спеціального закритого закладу – притулку для неповнолітніх; не можна застосовувати смертну кару; суд не зобов'язаний призначати тюремне ув'язнення, навіть коли характер справи та вид правопорушення до цього зобов'язують; неповнолітній не буде відбувати тюремне ув'язнення разом з повнолітніми.

Відмітимо також і те, що в Ізраїлі створено спеціальну судову інстанцію – трибунал, який покликаний розглядати правопорушення неповнолітніх. Врегульованою є норма, відповідно до якої, не можна притягнути до відповідальності неповнолітнього, якщо пройшов рік з моменту скоєння даного правопорушення, і немає згоди юридичного радника уряду [11, с. 26].

Справи щодо неповнолітніх правопорушників у віці від 14 до 20 років розглядаються сімейним судом. За результатами розгляду справи сімейний суд має право винести одне з таких рішень: про застосування захисного нагляду, про направлення до виховної або піклувальної установи, про направлення до виправної школи для неповнолітніх, про незастосування жодних заходів.

6. *Відповідальність і покарання в Японії* (Кримінальний кодекс Японії; спеціальний нормативно-правовий акт – Закон «Про неповнолітніх»).

Зазвичай до кримінального суду Японії найчастіше передаються справи відносно неповнолітніх, які вчинили тяжкі насильницькі й корисливо-насильницькі злочини. Позбавлення волі застосовується лише у випадках вчинення підлітками тяжких злочинів проти життя, здоров'я та статевої недоторканності.

Конкретизується і відповідальність осіб молодше 16 років: якщо вони не піддаються покаранню, то глави сімей, опікуни зобов'язані посилити контроль за поведінкою таких осіб, за їх вихованням; при необхідності ці особи можуть бути взяті на виховання державою.

Позитивно оцінюючи систему покарання неповнолітніх у далекосхідних країнах, вкрай негативно ставимося до застосування смертної кари до осіб старше 18 років. Ще ні одна країна світу не створила настільки досконале правосуддя, яке б у кожній справі на 100% підтверджувало винність особи. А тому, говорити про смертну кару навіть тільки з юридичної точки зору не є доцільним.

Висновки. З'ясувавши основні тенденції регламентації відповідальності і покарання в державах різних правових сімей, приходимо до висновку, що досвід їхнього законодавства міг би бути корисним для кримінального і ювенального права України. Питання про необхідність створення ювенальної юстиції для неповнолітніх неодноразово піднімалися вітчизняними вченими, проте істотних прогресивних зрушень у даному напрямку не відбулося. Саме тому покарання, пов'язані з ізоляцією від суспільства, застосовуються

до підростаючого покоління у виняткових випадках. Представлений підхід до покарання неповнолітніх нам бачиться вірним. Вважаємо, що в українському нормативно-правовому полі одним з напрямків у протидії молодіжної злочинності має стати широке застосування заходів перевиховання молодих правопорушників і зведення до мінімуму призначення покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства.

Наступними етапами дослідження мають стати розробки, присвячені більш ґрунтовному вивченню міжнародної практики регулювання відносин, пов'язаних з деліктною поведінкою неповнолітніх осіб.

Список використаних джерел:

1. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента України від 24 трав. 2011 р. № 597/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/2011#Text> (дата звернення: 19.08.2024).
2. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан : автореф. на здоб. наук. ступ. д.ю.н. Одеса, 2008. 40 с.
3. Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. Генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна пеналогія : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 384 с.
4. Березняк В., Хашев В. Ювенальна превенція : курс лекцій. Київ : Алерта, 2021. 134 с.
5. Дмитришина Т. Ювенальна юстиція: міжнародний досвід та перспективи його впровадження в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 210–219.
6. Лактіонов Д. В. Вплив інформації, що надається ЗМІ, на скоєння проступків дітьми: адміністративно-правове дослідження : автореф. на здоб. наук. ступ. к.ю.н. Київ, 2014. 20 с.
7. Романова А. С. Ювенальна превенція під час війни: особливості реалізації повноважень. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 408–411.
8. Rius A. V. Restorative justice in Spain: criminal legislation affecting juveniles and adults. *Regulating restorative justice: a comparative study of legislative provision in European countries*. Frankfurt : Verlag fur Polizeiwissenschaft, 2012. P. 351.
9. Jugendgerichtsgesetz. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/stgb/gesamt.pdf> (дата звернення: 19.08.2024).
10. Хакері Хакан. Вплив ісламу на кримінальне право. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. № 1(5). С. 1–9.
11. Полонка І. А. Віковий критерій суб'єктів об'єктивно-протиправного діяння: теорія та аналіз міжнародної практики. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2019. Т. 30 (69). № 6. С. 23–28.

ТИМОШЕНКО О. О.,
аспірантка кафедри кримінально-
правових дисциплін та судочинства
(Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету)

УДК 341+ 347.782
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.50>

СТВОРЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЗА ДОПОМОГОЮ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ВИКЛИКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

У статті проаналізовано виклики правового регулювання створення об'єктів інтелектуальної власності за допомогою штучного інтелекту в Україні та Великобританії. Доводиться, що однією з ключових проблем є питання прав належності на результати діяльності штучного інтелекту, оскільки в обох країнах виникає необхідність розробки нових норм, які чітко визначатимуть, кому належать права на твори, створені штучним інтелектом. Це може включати права розробників технологій, користувачів, або навіть самого штучного інтелекту, якщо буде визнано його статус певним чином. Встановили, що у цьому контексті важливо враховувати зміни, які відбуваються у сфері творчості, зокрема, як штучний інтелект впливає на традиційні уявлення про автора та творчий процес. Довели, що проблеми створення об'єктів інтелектуальної власності за допомогою штучного інтелекту в Україні та Великобританії виявило численні виклики, з якими стикаються правові системи обох країн. Перш за все, існує значна невизначеність щодо авторства творів, створених штучним інтелектом. У Великобританії авторське право надається фізичній особі, але коли творець – це алгоритм, виникає правова колізія. В Україні ситуація подібна, оскільки законодавство не містить чітких визначень, що призводять до правових прогалин у захисті інтелектуальної власності. Встановили, що штучний інтелект має величезний потенціал для підвищення продуктивності, аналітичної спроможності та отримання результатів, ставши потужним інструментом для трансформації економіки та суспільства. Визначили, що результати дослідження вказують на те, що Україні та Великобританії необхідно активно працювати над вдосконаленням своїх правових систем у контексті створення об'єктів інтелектуальної власності за допомогою штучного інтелекту, а подальше дослідження та правова активність можуть стати основою для формування адекватних механізмів захисту прав, що відповідатимуть сучасним викликам та потребам суспільства.

Ключові слова: інтелектуальна власність, об'єкти інтелектуальної власності, штучний інтелект, правове регулювання штучного інтелекту, законодавство України, законодавство Великобританії.

Tymoshenko O. O. Creation of objects of intellectual power using artificial intelligence: implications of legal regulation in Ukraine and Great Britain

The article analyzes the challenges of legal regulation of the creation of intellectual property objects with the help of artificial intelligence in Ukraine and Great Britain. It is proven that one of the key problems is the issue of ownership rights to the results of artificial intelligence, since in both countries there is a need to develop new norms that will clearly define who owns the rights to works created by artificial intelligence. This may include the rights of technology developers, users, or even the artificial

intelligence itself, if its status is recognized in a certain way. It was established that in this context it is important to take into account the changes taking place in the field of creativity, in particular, how artificial intelligence affects traditional ideas about the author and the creative process. They proved that the problems of creating intellectual property objects with the help of artificial intelligence in Ukraine and Great Britain revealed numerous challenges faced by the legal systems of both countries. First of all, there is considerable uncertainty regarding the authorship of works created by artificial intelligence. In the UK, copyright is granted to an individual, but when the creator is an algorithm, there is a legal conflict. In Ukraine, the situation is similar, as the legislation does not contain clear definitions, which lead to legal gaps in the protection of intellectual property. It was established that artificial intelligence has a huge potential to increase productivity, analytical capacity and obtain results, becoming a powerful tool for the transformation of the economy and society. It was determined that the results of the study indicate that Ukraine and Great Britain need to actively work on improving their legal systems in the context of the creation of intellectual property objects with the help of artificial intelligence, and further research and legal activity can become the basis for the formation of adequate mechanisms for the protection of rights, that will meet the modern challenges and needs of society.

Key words: *intellectual property, objects of intellectual property, artificial intelligence, legal regulation of artificial intelligence, legislation of Ukraine, legislation of Great Britain.*

Вступ. Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту (ШІ) створює нові можливості для створення об'єктів інтелектуальної власності (ОІВ) в різних сферах – від літератури та музики до інноваційних технологій і наукових відкриттів. ШІ стає не тільки інструментом для допомоги людині, а й автономним творцем нових продуктів, що викликає численні питання у правовому полі. Хто є власником таких об'єктів? Чи можна вважати ШІ автором? Як захистити права на ОІВ, створені за допомогою ШІ? В сучасних умовах глобальне поширення технологій ШІ викликає необхідність адаптації правових норм до нових реалій. У світі вже існують приклади штучно створених музичних композицій, статей, художніх творів, а також технічних рішень, які мають значний комерційний потенціал. Проте, у зв'язку з новизною цього явища, законодавство багатьох країн, зокрема України та Великобританії, ще не містить чітких механізмів для регулювання питань, пов'язаних зі створенням та охороною таких об'єктів.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз сучасних викликів правового регулювання інтелектуальної власності, створеної за допомогою штучного інтелекту, з акцентом на правові системи України та Великобританії. Порівняння правових підходів цих двох країн дозволить виявити спільні проблеми, а також можливі шляхи вирішення, враховуючи міжнародний досвід.

Результати дослідження. Штучний інтелект (ШІ) у сфері правового регулювання розглядається як новий виклик для економічної та правової систем, що виступає новим явищем із мультиплікаційним ефектом, правовим феноменом у структурі правовідносин, а також новим об'єктом для правового регулювання. Сучасний науково-технологічний прогрес призвів до того, що ШІ став здатним створювати різноманітні твори в галузях науки, літератури та мистецтва. Генерація таких творів за допомогою ШІ стала невід'ємною частиною діяльності в сучасній цифровій економіці. Це породжує питання щодо визнання авторства в процесі створення творів ШІ, можливості авторів розпоряджатися своїми правами та застосовувати правові механізми для охорони об'єктів інтелектуальної власності [1, с. 60]. Іншими словами, створення ШІ робіт, які підлягають охороні інтелектуальної власності, вже стало реальністю, оскільки світ знає численні приклади створення ШІ літературних творів, картин, музики і навіть винаходів [2, с. 62].

На жаль, в Україні існують певні труднощі з правовим регулюванням цієї галузі загалом, особливо щодо такого її аспекту, як об'єкти інтелектуальної власності, створені за допомогою штучного інтелекту. По-перше, для того щоб зрозуміти, як забезпечити правову охорону, необхідно визначити, які саме об'єкти підлягають такій охороні. Перелік об'єктів інтелектуальної власності, які можуть бути створені штучним інтелектом або за його участю, є неостаточним і постійно розширюється. Важливо також зазначити, що безпосередніми винаходами штучного інтелекту є ті об'єкти, які вважаються авторськими творами, створеними людиною. Сюди відносяться літературні й художні твори, комп'ютерні програми, компіляції даних (бази даних), виконання, фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій, наукові відкриття, винаходи, корисні моделі, промислові зразки та компонування (топографії) інтегральних мікросхем. По-друге, ці об'єкти варто визнати унікальними продуктами, які за своєю суттю та функціональними можливостями можуть бути створені виключно штучним інтелектом, враховуючи його здатність до розвитку та формування відмінної інтелектуальної діяльності. Сюди відносяться такі процеси, як управління сучасними гаджетами, інтелектуальний аналіз, створення віртуальних просторів, нові ідеї й технології, а також багато інших, детермінування яких ще не відбулося [3, с. 199].

Згідно зі ст. 177 Цивільного кодексу України, національне законодавство визнає об'єктами цивільних прав речі, включаючи гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної та творчої діяльності, інформацію, а також інші матеріальні та нематеріальні блага [4]. Проте правова регламентація щодо використання творів, створених без участі людини, відсутня. Автором твору визнається виключно фізична особа [5]. Хоча українське законодавство містить відкритий перелік об'єктів, які можуть охоронятися авторським правом і потенційно можуть бути створені за допомогою систем штучного інтелекту (наприклад, літературні або музичні твори), воно однозначно визначає, що автором твору є фізична особа, зазначена як автор на оригіналі або примірнику твору (презумпція авторства) [6]. З правової точки зору комп'ютери, програми та інші форми штучного інтелекту не можуть розглядатися як автори або винахідники, оскільки вони не визнані суб'єктами права. Відтак, в Україні авторське право не поширюється на твори, створені штучним інтелектом. Як зазначають експерти, це означає, що будь-хто може вільно використовувати музику чи візуальні зображення, створені за допомогою комп'ютерних програм, без загрози порушення закону. Законодавство нашої країни не визнає за штучним інтелектом право авторства на об'єкти інтелектуальної власності. Проте, з часом цей підхід може зазнати змін, оскільки на міжнародному рівні вже обговорюється правовий статус роботів та можливість їх визнання як «електронних осіб» (electronic person) [7, с. 52].

Правове регулювання створення об'єктів інтелектуальної власності за допомогою штучного інтелекту в Україні стикається з низкою викликів, пов'язаних із недосконалістю нормативної бази. Наразі українське законодавство перебуває на стадії формування у сфері штучного інтелекту, що створює прогалини, особливо у визнанні авторських прав на об'єкти, створені без участі людини. Законодавство визнає автором твору виключно фізичну особу, а це означає, що об'єкти інтелектуальної власності, створені штучним інтелектом, не можуть отримати належного захисту в рамках чинної системи авторського права. Це створює потенційну можливість для вільного використання таких творів іншими особами без санкцій, оскільки законодавство не визнає штучний інтелект суб'єктом права. Проте міжнародні обговорення щодо визнання штучного інтелекту «електронною особою» можуть у майбутньому вплинути на зміни в українському праві, оскільки країна адаптує своє законодавство до міжнародних стандартів. Крім того, відсутність чітких механізмів захисту таких об'єктів підвищує ризик шахрайства та зловживань у цій сфері, що вимагає вдосконалення правових інструментів.

Варто відзначити, що інтелектуальна власність (ІВ) дає дослідникам, винахідникам, творцям і підприємствам впевненість інвестувати свій час, енергію та гроші в створення чогось нового. Він підтримує економічне зростання, заохочуючи інвестиції, захищаючи активи та надаючи можливість обміну ноу-хау в таких технологіях, як штучний інтелект

(ШІ). Переваги інтелектуальної власності полягають не лише в прибутковості бізнесу. Є інвестиції в талановитих працівників, регіональні кластери, людей і громади, які отримують користь від нових ідей, продуктів і розваг. Це також сприяє позиції нації на світовій арені.

Великобританія завжди була світовим лідером у сфері інтелектуальної власності (ІВ). В сучасних умовах система інтелектуальної власності здатна найкращим чином стимулювати дослідження, розробки та розгортання технологій ШІ. Крім того, Великобританія прагне бути найкращим місцем у світі для стартапів, розширень і технологічних лідерів ШІ для інноваційних досліджень і розробок, а також стимулювати подальші інновації та креативність у Великобританії та в усьому світі шляхом комерціалізації результатів цих досліджень [8].

Розкриття можливостей штучного інтелекту є головним пріоритетом у плані стати найбільш протехнологічним урядом Великобританії, що спирається на досягнення в рамках Угоди для сектору штучного інтелекту. Так, Нова Національна стратегія штучного інтелекту забезпечує позицію Великобританії серед світових супердержав ШІ. Стратегія гарантує, що уряд Великобританії інвестує в довгострокові потреби екосистеми штучного інтелекту Великобританії та що кожен сектор і регіон зможуть отримати вигоду від переходу до економіки штучного інтелекту, зосередившись на заохоченні інновацій, одночасно захищаючи громадськість [9].

Інноваційна стратегія Великої Британії: ведучи майбутнє, створюючи його, – містить довгостроковий план щодо забезпечення зростання на основі інновацій [10]. Його основна мета полягає в тому, щоб збільшити інвестиції приватного сектора по всій Великобританії. Це забезпечить належні умови для всіх компаній для впровадження інновацій і додасть їм впевненості в цьому.

Оскільки штучний інтелект продовжує розвиватися безпрецедентними темпами, він має глибокий вплив на захист інтелектуальної власності (ІВ). Чат-боти зі штучним інтелектом, такі як ChatGPT, можуть створювати неймовірно складні людські письмові відповіді завдяки здатності мовної моделі розуміти запитання та завдання та виробляти відповіді на основі маси тексту та даних, на яких вона була навчена. Штучний інтелект стає все більше у публічній сфері, і його роль у бізнесі лише зростатиме. За оцінками уряду Великої Британії, штучний інтелект привніс 3,7 мільярда фунтів стерлінгів в економіку Великої Британії минулого року – враховуючи це, зацікавленість і, отже, фінансування ШІ продовжуватиметься швидко [11].

Штучний інтелект (ШІ) має потенціал революціонізувати багато галузей і стає все більш виразним з кожним місяцем. Одним із секторів, який уже зазнав значних зривів, є світ креативних і цифрових технологій, у якому нещодавно виникло кілька суперечок щодо прав інтелектуальної власності. Значна частина дискурсу стосується роботи, яка традиційно захищалася законом про авторське право (Закон про авторське право, зразки та патенти 1988 року) [12]. Тоді як у минулому творчий контент, створений комп'ютером, здебільшого залежав від людського внеску (CGI, створений, наприклад, для фільмів, телевізійних програм і відеоігор, потребує художників комп'ютерної графіки), нове покоління машинного навчання може створювати літературу, зображення, відео або комп'ютерний код із текстових підказок. (На деякий час у творчій спільноті, Marvel використовував штучний інтелект, щоб створити перші титри для свого нового випуску Disney+ [13]). Як зазначила Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ) ще в 2017 році: «Машина була щонайбільше інструментом або інструментом, дуже схожим на пензель або полотно [...] Але з останніми типами штучного інтелекту, комп'ютерна програма більше не є інструментом; він насправді приймає багато рішень у творчому процесі без втручання людини» [14]. Шість років потому, коли генеративні інструменти штучного інтелекту, такі як ChatGPT, Google Bard, DALL-E та BLOOM, стали доступними у вільному доступі, питання про те, хто насправді володіє інтелектуальною власністю для роботи, створеної штучним інтелектом, постійно перебувають у центрі уваги [15].

При цьому, можливо, що штучний інтелект може бути використаний для створення нових форм інтелектуальної власності, таких як винаходи, створені штучним інтелектом, які зараз не можуть подати заявку на патентний захист згідно із законодавством Великобританії, оскільки перетин штучного інтелекту та інтелектуальної власності є складною сферою, що розвивається. Так, до прикладу генерувальний штучний інтелект продовжує швидко розвиватися, проте правова невизначеність щодо законності навчання моделей і генерації вихідних даних може негативно вплинути на інвестиції та їх використання. Ландшафт відповідальності стає дедалі складнішим, охоплюючи різні етапи «життя» моделі, включаючи позовне відтворення, розподіл відповідальності та можливий захист від порушень.

На стадії навчання, згідно з законодавством ЄС та Великобританії, акти вилучення та відтворення для цілей технологічного розвитку даних (TDM) підлягають певним обмеженням, що вимагає дотримання правил авторського права. Відповідальність за результати, що порушують авторські права, може розповсюджуватися не лише на користувачів моделей, а й на їх розробників і постачальників. Британське законодавство дозволяє визнати розробників як вторинних або основних порушників, а договірні обмеження відповідальності можуть бути недійсними. Тобто, питання відповідальності за результати, створені ШІ, потребує уваги. Якщо метою є забезпечення збалансованого розвитку технологій, важливо враховувати аспекти, пов'язані зі створенням і розповсюдженням результатів ШІ, що повинні займати важливе місце в обговореннях про ризики та відповідність [16, с. 21].

Зі суто юридичної точки зору системи штучного інтелекту самі по собі не можуть вважатися авторами, оскільки в більшості законодавств автором може вважатися лише фізична особа. Однак у поточному контексті штучного інтелекту комп'ютерна програма більше не є просто інструментом, а приймає багато рішень, пов'язаних із творчим процесом, без втручання людини. Виходячи з цієї передумови, оскільки системи штучного інтелекту можуть створювати роботи автономно, можна стверджувати, що, уникнувши захисту авторських прав, будь-хто може використовувати їх вільно, і це буде стримуючим стимулом для компаній, які інвестують мільйони у створення цих систем, які потім не можуть бути захищені правами інтелектуальної власності. Відтак, дебати з цього питання є широкими та продовжують бути відкритими, проте є країни (в тому числі Велика Британія) які вирішують це питання та вже включили концепцію творів, створених комп'ютерами, надання захисту юридичним особам. Це свідчить, що ШІ має величезний потенціал для підвищення продуктивності, аналітичної спроможності та отримання результатів, ставши потужним інструментом для трансформації економіки та суспільства [17].

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що дослідження проблеми створення об'єктів інтелектуальної власності за допомогою штучного інтелекту (ШІ) в Україні та Великобританії виявило численні виклики, з якими стикаються правові системи обох країн. Перш за все, існує значна невизначеність щодо авторства творів, створених ШІ. У Великобританії авторське право надається фізичній особі, але коли творець – це алгоритм, виникає правова колізія. В Україні ситуація подібна, оскільки законодавство не містить чітких визначень, що призводять до правових прогалин у захисті інтелектуальної власності. Крім того, ще одним викликом є адаптація законодавства до нових технологічних реалій: в Україні правова база не готова до викликів використання ШІ, тому потрібні нові нормативні акти, а у Великобританії, незважаючи на розвинене законодавство, також необхідна гнучкість для швидких змін.

Список використаних джерел:

1. Андрощук Г. О. Штучний інтелект і інтелектуальна власність: проблеми регулювання. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2021. № 2 (14). С. 58–78. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2\(14\)-58-78](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2(14)-58-78)
2. Мойсюк О. В. Право інтелектуальної власності на об'єкти, створені штучним інтелектом : кваліфікаційна робота на здобуття рівня «магістр». Національний університет

- «Києво-Могилянська академія». Київ. 2020. 103 с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/23b3f5b6-ea84-4c08-9c71-bad109497ba7/content> (дата звернення: 21.10.2024).
3. Коваленко Д. О., Уткіна М. С. Проблема правового регулювання інтелектуальної власності на об'єкти, створені штучним інтелектом. *Нове українське право*. 2022. Випуск 1, С. 197–201. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.1.30>
4. Цивільний кодекс України: Кодекс України; Закон, Кодекс від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 21.10.2024).
5. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 р. № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення: 21.10.2024).
6. Васильєва Д. Захист авторських прав для AI: гра на випередження. *Юридична газета online*. 2019. № 45–46. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/informaciynе-pravo-telekomunikaciyi/zahist-avtorskih-prav-dlya-ai-gra-na-viperedzhennya.html> (дата звернення: 21.10.2024).
7. Стрельник В. В. Правове поєднання права інтелектуальної власності та технології штучного інтелекту. *Приватне та публічне право* : науковий фаховий журнал. 2020. № 4. С. 50–53.
8. Government response to call for views on artificial intelligence and intellectual property. URL: <https://www.gov.uk/government/consultations/artificial-intelligence-and-intellectual-property-call-for-views/government-response-to-call-for-views-on-artificial-intelligence-and-intellectual-property> (Accessed: 21.10.2024).
9. National AI Strategy. Department for Science, Innovation and Technology, Office for Artificial Intelligence, Department for Digital, Culture, Media & Sport and Department for Business, Energy & Industrial Strategy Published 22 September 2021. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/national-ai-strategy> (Accessed: 21.10.2024).
10. UK Innovation Strategy: leading the future by creating it (accessible webpage). published under the 2019 to 2022 Johnson Conservative government. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/uk-innovation-strategy-leading-the-future-by-creating-it/uk-innovation-strategy-leading-the-future-by-creating-it-accessible-webpage> (Accessed: 21.10.2024).
11. James Godefroy How Does Artificial Intelligence Affect Intellectual Property Protection? URL: <https://rouse.com/insights/news/2024/how-does-artificial-intelligence-affect-intellectual-property-protection> (Accessed: 21.10.2024).
12. Copyright, Designs and Patents Act 1988. UK Public General Acts. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/48/contents> (Accessed: 21.10.2024).
13. Marvel faces backlash over AI-generated opening credits. URL: <https://www.theguardian.com/tv-and-radio/2023/jun/21/marvel-ai-generated-credits-backlash> (Accessed: 21.10.2024).
14. Andres Guadamuz Artificial intelligence and copyright. URL: https://www.wipo.int/wipo_magazine/en/2017/05/article_0003.html (Accessed: 21.10.2024).
15. Artificial Intelligence impact on Intellectual Property copyright | For UK businesses. URL: <https://www.businessgrowthhub.com/resources/artificial-intelligence-impact-on-intellectual-property-copyright-for-uk-businesses/> (Accessed: 21.10.2024).
16. Eleonora Rosati Infringing AI: Liability for AI-generated outputs under international, EU, and UK copyright law. Forthcoming in *European Journal of Risk Regulation*. 2024. P. 1–21.
17. Darliss Gordon Artificial Intelligence and Intellectual Property: challenges and opportunities in terms of legal protection. URL: <https://consortiumlegal.com/en/2024/04/30/artificial-intelligence-and-intellectual-property-challenges-and-opportunities-in-terms-of-legal-protection/> (Accessed: 21.10.2024).

ЧЕРНЯВСЬКИЙ М. В.,
аспірант кафедри міжнародного
та європейського права
(Національний університет «Одеська
юридична академія»)

УДК 341.232.1:355.357
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.51>

ВИКЛИКИ МИРОТВОРЧИХ ОПЕРАЦІЙ ООН В УМОВАХ ГІБРИДНИХ ВІЙН І ТЕРОРИЗМУ

Дослідження присвячене аналізу викликів миротворчих операцій ООН в умовах гібридних війн і тероризму. Швидкі зміни у характері сучасних конфліктів та їх впливом на міжнародний мир і безпеку закликають до більше активної роботи миротворчих операцій. Гібридні війни, що поєднують традиційні військові дії з асиметричними атаками та терористичними акціями, створюють нові виклики для миротворчих операцій, які традиційно орієнтовані на чітко визначені бойові ситуації. Ці нові загрози вимагають адаптації підходів і стратегій ООН, що є критично важливим для забезпечення стабільності та ефективності міжнародних миротворчих місій. Оскільки ООН відіграє ключову роль у підтриманні міжнародного миру та безпеки, розуміння цих викликів і розробка рекомендацій для їх подолання має велике значення. Актуальність теми також підкріплюється необхідністю удосконалення співпраці між ООН, регіональними організаціями та іншими міжнародними акторами, що є важливим для забезпечення більш комплексного і скоординованого реагування на сучасні загрози.

У дослідженні розглядаються зміни в характері конфліктів, що вимагають нових підходів до миротворчих місій, а також проблеми, з якими стикаються міжнародні сили при забезпеченні стабільності та безпеки в зонах конфлікту. Аналізуємо ефективність сучасних стратегій і тактик, застосовуваних ООН, та оцінюємо їх адаптацію до нових загроз. Дослідження також звертає увагу на необхідність інтеграції зусиль ООН з іншими міжнародними і регіональними організаціями, що може покращити координацію і загальну ефективність миротворчих місій у складних і швидко змінюваних умовах сучасних конфліктів.

Ключові слова: міжнародна безпека, захист населення, миротворчі операції, тероризм, гібридна війна, міжнародні відносини, Організація Об'єднаних Націй.

Chernyavskyi M. V. Challenges of UN peacekeeping operations in the context of hybrid wars and terrorism

The study analyses the challenges of UN peacekeeping operations in the context of hybrid warfare and terrorism. Rapid changes in the nature of modern conflicts and their impact on international peace and security call for more active peacekeeping operations. Hybrid warfare, which combines traditional military operations with asymmetric attacks and terrorist activities, poses new challenges to peacekeeping operations that have traditionally focused on clearly defined combat situations. These new threats require the adaptation of UN approaches and strategies, which is critical to ensuring the stability and effectiveness of international peacekeeping missions. As the UN plays a key role in maintaining international peace and security, understanding these challenges and developing recommendations to overcome them

is of great importance. The relevance of the topic is also reinforced by the need to improve cooperation between the UN, regional organisations and other international actors, which is essential to ensure a more comprehensive and coordinated response to contemporary threats.

The study examines the changes in the nature of conflicts that require new approaches to peacekeeping missions, as well as the challenges faced by international forces in ensuring stability and security in conflict zones. We analyse the effectiveness of current strategies and tactics used by the UN and assess their adaptation to new threats. The study also draws attention to the need to integrate the UN's efforts with other international and regional organisations, which can improve the coordination and overall effectiveness of peacekeeping missions in the complex and rapidly changing environment of modern conflicts.

Key words: *international security, population protection, peacekeeping operations, terrorism, hybrid warfare, international relations, United Nations.*

Постановка проблеми. Миротворчі операції ООН традиційно розроблялися для вирішення конфліктів, які мали чіткі фронти і структуровані військові сили. Однак сучасні гібридні війни і тероризм внесли суттєві зміни в характер глобальних конфліктів, що ставлять під сумнів ефективність традиційних підходів миротворчих місій. Гібридні війни, які поєднують військові дії, асиметричні атаки, інформаційні операції та терористичні акти, ускладнюють визначення чітких ліній фронту, що у свою чергу ускладнює виконання мандатів миротворців.

Однією з основних проблем є те, що в умовах гібридних конфліктів часто немає чітко визначених учасників або визначених територій, що ускладнює не тільки відстеження і контролювання ситуації, але і забезпечення відповідного захисту для цивільного населення. Наприклад, бойові дії можуть вестися не тільки в рамках збройних сил, але й серед місцевих громад, що робить важким розмежування мирних жителів від учасників конфлікту. Це, в свою чергу, підвищує ризик цивільних втрат і робить миротворчі місії уразливими до критики за їхню неспроможність ефективно забезпечувати безпеку та стабільність.

В умовах такої непередбачуваності миротворці повинні адаптувати свої стратегії і тактики, що включає розвиток нових форм розвідки, взаємодії з неурядовими організаціями та громадами, а також впровадження технологій для моніторингу та контролю. Ключовим є також налагодження тісної співпраці з місцевими владними структурами і міжнародними партнерами, щоб зібрати повнішу інформацію про конфлікт і відповідно реагувати на його зміни.

Крім того, необхідно зосередитися на міждисциплінарному підході, де миротворці можуть працювати не тільки в рамках традиційних військових і поліцейських завдань, але і з точки зору гуманітарної допомоги, відновлення державності та підтримки прав людини. Таке комплексне втручання може допомогти забезпечити довготривалу стабільність, оскільки воно спрямоване не тільки на припинення насильства, але і на створення умов для відновлення суспільства і його розвитку.

Метою статті є аналіз викликів миротворчих операцій ООН в умовах гібридних війн і тероризму.

Аналіз наукових публікацій. До дослідження миротворчих операцій зверталися такі українські науковці як: Жуковська Я. М. [1], Кухарець Д. В. Голіна О. Ю., Васильченко Р. В. [2], Назаренко О. [3], Панченко Л. [4], Перова Л. [5] та інші.

Виклад основного матеріалу. Світова спільнота постає перед новими викликами сучасності, такими як, гібридні війни та тероризм. На нашу думку слід більш детально розглянути, що саме ми розуміємо під гібридними війнами та тероризмом. Ідея гібридної війни не є абсолютно новою в сучасному світі. Багато експертів стверджують, що вона настільки ж стара, як сама війна. Проте останніми роками цей концепт набув значного поширення

й актуальності, оскільки держави починають використовувати недержавні актори та інформаційні технології для підпорядкування своїх супротивників, як в умовах прямого збройного конфлікту, так і в періоди відносного миру. Гібридна війна залишається предметом дискусій, і не існує єдиного, загальноприйнятого визначення цього поняття. Концепцію критикують за відсутність чіткої концептуальної бази, за те, що її часто сприймають як «модне» слово без реального змісту, і за те, що вона не привнесла значних нововведень у політичні дебати. Проте ця концепція надає корисні інструменти для аналізу сучасних і майбутніх викликів у сфері оборони та безпеки.

Гібридна війна є комбінацією традиційних і нетрадиційних методів впливу та саботажу. Це означає синхронне використання різних інструментів, спрямованих на використання слабких місць противника та створення синергетичного ефекту. Кінетичні та некінетичні методи змішуються, щоб завдати максимальної шкоди противнику найбільш ефективним способом. Гібридна війна має дві основні особливості. По-перше, кордон між миром та війною стає досить розмитим. Це ускладнює визначення початку конфлікту та робить його менш помітним. Зокрема, гібридна війна дає змогу враховувати широкий спектр чинників, таких як кібератаки, дезінформація, економічні санкції та інші нетрадиційні методи впливу. Вона підкреслює важливість інтеграції різних видів стратегії та засобів у рамках одного конфлікту, що вимагає від держав гнучкішого та багатоваріантного підходу до розроблення своїх оборонних і зовнішньополітичних стратегій.

Гібридні дії, що перебувають нижче порога відкритого насильства, приносять значні переваги, оскільки вони вимагають менших витрат і пов'язані з меншими ризиками порівняно з традиційними військовими операціями. Організувати дезінформаційну кампанію або дії недержавних акторів набагато простіше, ніж вводити танкові війська або відправляти бойові літаки. Хоча витрати і ризики значно знижуються, збиток від таких операцій може бути досить істотним. Питання в тому, чи можна вести війну без прямих бойових дій? Гібридні конфлікти підтверджують, що це можливо. Друга особливість гібридної війни пов'язана з невизначеністю і труднощами у встановленні відповідальності. Під час гібридних атак часто спостерігається значний ступінь неясності. Ті, хто здійснює гібридні дії, цілеспрямовано створюють цю незрозумілість, щоб ускладнити виявлення джерела атаки та вжиття адекватних заходів у відповідь. У результаті країна, що стала жертвою таких дій, може не мати можливості визначити, хто стоїть за атакою, або встановити, хто несе відповідальність за її організацію. Гібридні актори ефективно використовують цю невизначеність, що ускладнює розробку політичних і стратегічних відповідей з боку жертви.

В умовах глобалізації та швидкого технологічного прогресу здатність адаптуватися до нових викликів і загроз стає ключовим елементом національної безпеки. Такий інтегрований підхід включає в себе необхідність координації між різними державними та приватними секторами, а також активне використання новітніх технологій та аналітичних інструментів. Важливою частиною цього процесу є зміцнення міжвідомчої взаємодії та підвищення готовності до швидкого реагування на різні форми атак і тиску. Також потрібне постійне вдосконалення процедур моніторингу та оцінювання ризиків, щоб своєчасно виявляти та нейтралізувати потенційні загрози. Ефективний захист в умовах гібридних загроз має на увазі не тільки наявність потужних оборонних ресурсів, а й уміння оперативно змінювати тактики і стратегії у відповідь на мінливі умови і дії противника.

Швидкість, масштаб та інтенсивність гібридних загроз зросли в останні роки. Бути готовим до запобігання, протидії та реагування на гібридні атаки, як державних, так і недержавних суб'єктів, є головним пріоритетом для НАТО. Наприклад, російська федерація використовує складні гібридні стратегії, включаючи політичне втручання, зловмисну кібердіяльність, економічний тиск і примус, підривну діяльність, агресію та анексію. Примусова військова позиція та риторика також використовуються як частина гібридних стратегій російської федерації для досягнення своїх політичних цілей і підриву заснованого на правилах міжнародного порядку. Зловмисні гібридні та кібероперації Китайської Народної Республіки (КНР), її конфронтаційна риторика та дезінформація спрямовані проти членів Альянсу

та завдають шкоди безпеці Альянсу. Наприклад, КНР прагне контролювати ключові технологічні та промислові сектори, критичну інфраструктуру, а також стратегічні матеріали та ланцюжки поставок. Він використовує свої економічні важелі для створення стратегічних залежностей і посилення свого впливу [6].

Поряд з гібридними війнами, тероризм також є досить складним та актуальним питанням сучасності, яке потребує втручання спільноти, а саме миротворчих операцій. Тероризм – це загроза або застосування насильства з метою залякування чи примусу з метою досягнення політичних чи ідеологічних цілей. Зазвичай це роблять недержавні суб'єкти – особи чи організації, які не є частиною уряду [7]. Терористичні акти часто спрямовані на цивільне населення, щоб створити атмосферу страху і нестабільності, яка може змусити уряди чи суспільства діяти відповідно до вимог терористів. Такі дії можуть мати різні форми, включаючи вибухи, захоплення заручників, кібератаки та інші види насильства. Тероризм також може мати міжнародний характер, коли атаки плануються та здійснюються за межами країни, що підсилює його загрозу на глобальному рівні. Сучасний тероризм стає дедалі складнішим явищем через використання новітніх технологій, соціальних мереж для вербування та пропаганди, а також через фінансові та організаційні зв'язки з іншими злочинними угрупованнями.

Тероризм може проявлятися в різних формах, таких як вибухи, збройні напади, викрадення літаків або захоплення заручників. Його мішенями можуть бути як цивільні особи, так і державні установи чи об'єкти громадської інфраструктури. Хоча терористичні атаки та смерті рідко трапляються в глобальному масштабі, їх частота значно варіюється в залежності від країни: в одних регіонах тероризм є поширеним явищем і продовжує зростати, тоді як в інших такі напади майже не трапляються або зовсім відсутні. Незважаючи на відносну рідкість, тероризм залишається серйозною проблемою для людей по всьому світу.

Терористи часто використовують страх як основний інструмент для досягнення своїх цілей. Навмисне створення атмосфери хаосу і невизначеності дозволяє їм маніпулювати суспільною думкою та примушувати уряди до певних дій. Для цього терористичні угруповання можуть використовувати як традиційні методи насильства, так і новітні технології, такі як кібертероризм, який передбачає атаки на комп'ютерні мережі, фінансові системи та інші критично важливі інфраструктури.

Сучасний тероризм також характеризується зростанням транснаціональних мереж і радикальних ідеологій, що поширюються через інтернет. Відкритий доступ до інформації та легкість комунікації дозволяють терористичним групам залучати нових членів та координувати атаки з різних куточків світу. Ці фактори ускладнюють завдання національних урядів щодо забезпечення безпеки та боротьби з тероризмом. Відповідь на терористичну загрозу включає широкий спектр заходів, починаючи від посилення охорони громадських місць і закінчуючи міжнародною співпрацею у сфері обміну розвідувальною інформацією. Важливим елементом є також робота з радикалізованими групами, спрямована на їх реабілітацію та інтеграцію у суспільство. Однак боротьба з тероризмом часто супроводжується складними етичними та правовими питаннями, такими як дотримання прав людини і свободи слова.

Крім того, для ефективної протидії тероризму необхідно вирішувати корінні причини, що сприяють його виникненню, такі як соціальна нерівність, політична нестабільність, економічні труднощі та відсутність доступу до освіти. Це є лише деякими з факторів, що можуть спонукати людей до радикальних дій. Інвестування в розвиток, освіту та соціальну справедливість є ключовими аспектами у запобіганні тероризму на довгострокову перспективу.

У зв'язку з досить специфічними факторами гібридних війн та тероризму, миротворчі операції ООН спіткають певні виклики у своїй діяльності. Гібридні війни стирають межі між комбатантами та цивільними особами, що ускладнює для миротворців розрізнення між загрозами та не загрозами. Залучення недержавних акторів, таких як терористичні групи, ще більше ускладнює оперативне середовище. У таких умовах навіть звичайні цивільні інфраструктури можуть стати мішенями або бути використані для проведення атак, що підвищує ризики для населення та робить миротворчі операції надзвичайно складними.

Крім того, постійні інформаційні війни і пропагандистські кампанії, які є невід'ємною частиною гібридних конфліктів, створюють плутанину і недовіру серед населення, що ще більше підриває зусилля щодо підтримання миру і стабільності. У таких умовах миротворці змушені діяти не лише як військові сили, але й як медіатори, аналітики і навіть гуманітарні працівники, що вимагає від них нових навичок та гнучкості. Використання кібератак та інших технологічних засобів впливу робить конфлікти ще більш багатовимірними, оскільки атаки можуть бути невидимими і непередбачуваними, а їхні наслідки – глобальними. Все це створює додаткові виклики для традиційних підходів до ведення війни та забезпечення миру, вимагаючи від міжнародного співтовариства розробки нових підходів і методів для ефективного реагування на гібридні загрози.

Ще одним викликом, який постає перед миротворчими операціями, є те, що кібероперації, включаючи хакерство та дезінформацію, стають ключовими компонентами гібридних війн. Це може підірвати довіру до миротворчих місій, порушити комунікації та підірвати місцеву та міжнародну підтримку. В умовах, коли інформація може бути перекручена або повністю сфабрикована, миротворцям стає важче отримати точні дані про ситуацію на місці та ухвалювати обґрунтовані рішення. Крім того, цілеспрямовані кібератаки можуть вивести з ладу критично важливі інфраструктури, такі як системи зв'язку, енергопостачання або навіть медичні установи, що може серйозно ускладнити діяльність миротворчих сил і загрожувати безпеці цивільного населення. В результаті, здатність миротворчих місій ефективно виконувати свої завдання може бути суттєво ослаблена, що призведе до зростання нестабільності та погіршення гуманітарної ситуації.

Кіберзагрози також створюють додаткові складнощі у встановленні та підтримці довіри між миротворцями та місцевими громадами. Недовіра, спричинена дезінформаційними кампаніями, може призвести до того, що місцеве населення стане ворожим або недоброзичливим до миротворців, що ускладнить їхню роботу і знизить ефективність місії. В таких умовах надзвичайно важливо, щоб миротворчі операції мали доступ до передових технологій та експертних знань у галузі кібербезпеки, щоб успішно протидіяти цим новим викликам і зберігати свою здатність підтримувати мир і безпеку в зонах конфлікту.

Висновки. Миротворчі операції ООН в контексті гібридних війн і тероризму у сучасному світі постають перед певними викликами, які ускладнюють роботу даних операцій. Традиційні миротворчі принципи, такі як неупередженість і незастосування сили, окрім випадків самооборони, мають бути переглянуті у світлі нових реалій на місцях. ООН має продовжувати впроваджувати інновації та адаптувати свої миротворчі стратегії, забезпечуючи, щоб її місії залишалися актуальними та ефективними для підтримки міжнародного миру та безпеки. Це передбачає поєднання вдосконаленої підготовки, гнучких повноважень, надійних можливостей розвідки та стратегічного партнерства. Миротворчі операції ООН повинні бути адаптовані до динаміки сучасних конфліктів, адже саме це визначатиме її роль у підтримці глобальної стабільності. Важливо, щоб миротворчі місії не тільки реагували на поточні виклики, але й передбачали майбутні загрози, залишаючись гнучкими та інноваційними у своєму підході. Тільки таким чином ООН зможе ефективно протистояти складним викликам гібридних війн і тероризму, сприяючи миру та безпеці у все більш складному і взаємопов'язаному світі.

Список використаних джерел:

1. Жукорська Я.М. Історія виникнення та становлення миротворчої діяльності ООН DOI: 10.36695/2219-5521.4.2020.76
2. Кухарець Д.В. Голіна О.Ю., Васильченко Р.В. Шляхи вдосконалення правового механізму залучення правоохоронних органів України до міжнародних операцій із підтримання миру та безпеки. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/9>
3. Назаренко О. А., Сучасна концепція підтримання миру в рамках ООН. *Правове регулювання економіки*. 2012. № 11–12. С. 433–442.

4. Панченко Л.Є. Новітні форми міжнародно-правового регулювання миротворчої діяльності : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. 2016.
5. Перова Л. В. Проблеми міжнародно-правового регулювання миротворчих операцій ООН. DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2019-4-31>
6. Countering hybrid threats. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_156338.htm
7. Bastian Herre, Veronika Samborska, Hannah Ritchie and Max Roser. Terrorism. URL: <https://ourworldindata.org/terrorism>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

МИХАЛЮК О. Ю.

аспірант кафедри фінансового права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.52>

**ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕФОРМУВАННЯ УПРАВЛІННЯ
ПУБЛІЧНИМИ ІНВЕСТИЦІЯМИ В УКРАЇНІ**

У статті досліджується питання правового регулювання реформи управління публічними інвестиціями в Україні. Автором підкреслено, що в умовах воєнного стану в Україні вкрай важливого значення набуває не лише стратегічне бачення цілісної системи управління державними фінансами, а й системи управління публічними інвестиціями, оскільки саме управління публічними інвестиціями останнє є дуже актуальним в контексті необхідності відновлення, реконструкції та модернізації нашої держави.

На підставі аналізу Дорожньої карти реформування управління публічними інвестиціями на 2024–2028 роки як єдиного стратегічного документу, який визначає напрями вдосконалення системи управління публічними інвестиціями в Україні, позначено низку недоліків, які необхідно усунути для ефективного управління публічними інвестиціями. Також у процесі дослідження автором систематизовано основні стратегічні напрямки та завдання, які необхідно реалізувати. На виконання положень Дорожньої карти реформування управління публічними інвестиціями на 2024–2028 роки урядом затверджено відповідний План заходів. В межах першого етапу реалізації Дорожньої карти, який розрахований на 2024 і 2025 роки, заплановано створення передумов для переходу до нової моделі управління публічними інвестиціями.

Констатовано, що Стратегічна інвестиційна рада функціонує як консультативний орган у сфері публічних інвестицій, який активно працює з органами виконавчої влади й саме шляхом такої взаємодії узгоджуються стратегічні пріоритети реформи публічного інвестування, а також визначення пріоритетних інвестиційних проєктів, в межах перехідного періоду. зазначимо, що поза увагою законодавця залишається питання, пов'язане із тим, яким органом буде здійснюватися управління публічними інвестиціями, після завершення перехідного періоду.

Проаналізовано пропоновані законодавчі новації до Бюджетного кодексу України щодо внесення змін до ст. 2 й закріплення понять «публічні інвестиції», «публічний інвестиційний проєкт». Відзначено, що у процесі реформування публічних інвестицій активно використовуються цифрові технології. Розкрито правові підходи до впровадження Єдиної цифрової інтегрованої інформаційно-аналітичної системи управління процесом відбудови об'єктів нерухомого майна, будівництва та інфраструктури (екосистема DREAM).

Ключові слова: воєнний стан, Дорожня карта, екосистема DREAM, правове регулювання, публічні інвестиції, реформа, Стратегічна інвестиційна рада, управління публічними інвестиціями, цифрові технології.

Mykhaliuk O. Yu. Legal Aspects of Reforming Public Investment Management in Ukraine.

The article examines the issue of legal regulation of public investment management reform in Ukraine. The author emphasizes that in the context of martial law in Ukraine, not only a strategic vision of an integrated public finance management system, but also a public investment management system is of utmost importance, since public investment management is very relevant in the context of the need to restore, reconstruct and modernize our country.

Based on the analysis of the Roadmap for Public Investment Management Reform for 2024-2028 as a single strategic document which defines the directions for improving the public investment management system in Ukraine, the author identifies a number of shortcomings which need to be addressed for effective public investment management. In the course of the study, the author also systematized the main strategic directions and tasks to be implemented. In order to implement the provisions of the Roadmap for Public Investment Management Reform for 2024-2028, the Government has approved the relevant Action Plan. The first stage of the Roadmap implementation, which is scheduled for 2024 and 2025, is aimed at creating the preconditions for the transition to a new model of public investment management.

It is established that the Strategic Investment Council functions as an advisory body in the field of public investment, which actively works with executive authorities, and it is through such interaction that the strategic priorities of public investment reform are agreed upon, as well as the identification of priority investment projects within the transition period. It should be noted that the legislator does not address the issue of which body will manage public investment after the end of the transition period.

The author analyzes the proposed legislative innovations to the Budget Code of Ukraine to amend Article 2 and consolidate the concepts of “public investment” and “public investment project”. It is noted that digital technologies are actively used in the process of public investment reform. The legal approaches to the implementation of the Unified Digital Integrated Information and Analytical System for the Management of the Process of Reconstruction of Real Estate, Construction and Infrastructure (DREAM Ecosystem) are revealed.

Key words: *martial law, Roadmap, DREAM ecosystem, legal regulation, public investment, reform, Strategic Investment Council, public investment management, digital technologies.*

Вступ. Публічні інвестиції відіграють важливу роль у забезпеченні економічного розвитку, модернізації інфраструктури та стимулюванні підприємницької активності. В умовах євроінтеграції та сучасних економічних викликів Україна потребує ефективної моделі регулювання публічних інвестицій, що базується на міжнародних стандартах. Попри існуючу законодавчу базу, включно із Законом України «Про інвестиційну діяльність», нормативно-правове регулювання публічних інвестицій залишається фрагментарним і недостатньо адаптованим до сучасних умов. Це спричиняє низку проблем, таких як низький рівень ефективності використання коштів, непрозорість процедур та слабкий контроль за результатами інвестицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти правового регулювання публічних інвестицій в Україні досліджувалися такими науковцями, як О. Івашко, О. Линник, В. Федюк та ін. Водночас дослідження реформування публічних інвестицій та їх сучасного правового регулювання проведено не було. З огляду на це, **мета статті** полягає у проведенні аналізу актуального законодавчого регулювання публічних інвестицій.

Методологія статті. Методологічну основу дослідження становлять діалектичний аналіз і синтез, дедукція та індукція, формально-юридичний, порівняльно-правовий методи.

Результати дослідження. В умовах довготривалих євроінтеграційних процесів наша держава активно почала реформу управління державними фінансами. Перші кроки у цьому напрямку розпочалися з прийняття ще у 2017 році з прийняттям Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки, а наприкінці 2021 року Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки та схвалення плану заходів з її реалізації [1]. В умовах воєнного стану, що триває вже майже три роки в Україні, вкрай важливого значення набуває не лише стратегічне бачення цілісної системи управління державними фінансами, а й системи управління публічними інвестиціями. На наше переконання, останнє є дуже актуальним в контексті необхідності відновлення, реконструкції та модернізації нашої держави.

Зазначимо, що процес реформування підходів до управління публічними інвестиціями також є доволі тривалим. Так, процес упорядкування системи управління публічними інвестиціями для забезпечення їх ефективності та результативності відповідно до кращих практик розпочався з 2015 року у тісній співпраці зі Світовим банком. Зокрема, було внесено зміни до Бюджетного кодексу України з метою удосконалення системи управління, передусім, державними інвестиційними проектами, і встановлено процедури оцінки та відбору, незалежної експертизи, регулярного моніторингу та коригування державних інвестиційних проєктів. У 2016 році вперше було запроваджено моніторинг реалізації державних інвестиційних проєктів на принципах публічності інформації про результати моніторингу. Разом з тим практична реалізація зазначених змін, яка була сфокусована лише на одній категорії інвестицій, не призвела до суттєвого підвищення ефективності системи управління публічними інвестиціями [2]. Тож, перед урядом нашої держави постало питання щодо подальшого реформування публічних інвестицій.

Зазначимо, що збройна агресія Росії проти України призвела до радикальних змін у інвестиційних потребах. Йдеться, зокрема, про: (1) масштаби завданої шкоди, які завдані збройним конфліктом, а також потреб на повсьогенне відновлення; (2) падіння ВВП; (3) скорочення обсягу зовнішнь-економічної діяльності; (4) недонадходження до бюджетів запланованих обсягів податкових платежів; (5) значне підвищення рівня дефіциту державного бюджету, ускладненість виконання боргових зобов'язань; (6) невизначеність та неможливість реалістичного прогнозування тривалості війни. Наведені чинники стали справжніми викликами для системи державних фінансів та публічного інвестування.

У зв'язку із цим було затверджено Дорожню карту реформування управління публічними інвестиціями. Дорожня карта реформування управління публічними інвестиціями на 2024–2028 роки, схвалена Кабінетом Міністрів України [3], є стратегічним документом, що визначає напрями вдосконалення системи управління публічними інвестиціями в Україні. У цьому документі позначено низку недоліків, які необхідно усунути для ефективного управління публічними інвестиціями. При цьому виокремлено основні та додаткові недоліки. До основних віднесено такі, як-то: відсутність стратегічного планування публічних інвестицій як на державному, так і на місцевому рівні, що призводить до розпорошування обмежених ресурсів та неможливості виміряти вплив і ефективність здійснених вкладень;

слабкий зв'язок між публічними інвестиціями та бюджетним плануванням, що призводить як до непередбачуваності фінансових ресурсів для реалізації інвестиційних проєктів, так і до відсутності коштів на утримання створених об'єктів;

фрагментованість процедур підготовки, оцінки, відбору та реалізації інвестиційних проєктів залежно від механізмів фінансування та існування можливостей для їх уникнення, що унеможливує створення єдиного портфелю проєктів, їх пріоритезацію та ефективний моніторинг;

слабку інституційну спроможність органів влади щодо підготовки, оцінки та реалізації інвестиційних проєктів, зокрема відсутність формалізованих процедур на рівні органів щодо управління інвестиційними проєктами та брак кваліфікованих кадрів, особливо на місцевому рівні;

відсутність дієвої системи моніторингу та оцінки реалізації публічних інвестиційних проєктів;

слабке управління публічними активами, включаючи недостатній контроль за накопиченням, аналізом та поповненням реєстрової інформації про стан об'єктів державної та комунальної власності.

До другої групи недоліків віднесено необхідність реагування на потреби негайного відновлення зруйнованих об'єктів, передусім критичної інфраструктури та житла, і розроблення більш гнучких процедур для реалізації інвестиційних проектів, які б при цьому забезпечували достатній рівень контролю та ефекту від здійснених капіталовкладень [2]. Як бачимо, в межах першої групи виділено інституційні недоліки, вирішення яких сприятиме формуванню нового механізму управління публічними інвестиціями, а друга – пов'язана із необхідністю впровадження нових підходів для вирішення питань, пов'язаних із відновленням об'єктів, що зруйновані у період воєнного стану.

На основі аналізу положень Дорожньої карти ми систематизували основні стратегічні напрямки та завдання, які необхідно реалізувати. По-перше, йдеться про інтеграцію стратегічного планування та бюджетування, в межах якого передбачається прийняття рішень про публічні інвестиції в рамках стратегічного та середньострокового бюджетного планування, а також передбачається створення Стратегічної інвестиційної ради для координації інвестиційних проектів. По-друге, передбачено уніфікацію процедур управління інвестиціями. В цій ситуації наголошено на необхідності поширення єдиних процедур на всі інвестиційні проекти, пов'язані з відбудовою, відновленням та розвитком й впровадження уніфікованих підходів до оцінки та відбору проектів, незалежно від джерел фінансування. По-третє, окремим напрямком визначено впровадження оцінки фінансової стійкості та управління ризиками. Зокрема, наголошується на тому, що Міністерство фінансів оцінюватиме фінансову стійкість публічних інвестицій та посилюватиме управління фінансовими ризиками. По-четверте, наголошено на нагальній необхідності розбудови спроможностей на всіх рівнях, що передбачає підвищення компетенцій з управління публічними інвестиціями на центральному та місцевому рівнях.

Для реалізації позначених завдань у червні 2024 року було затверджено План заходів з реалізації Дорожньої карти реформування управління публічними інвестиціями на 2024-2028 роки [3]. Зазначимо, що в межах першого етапу реалізації Дорожньої карти, який розрахований на 2024 і 2025 роки заплановано створення передумов для переходу до нової моделі управління публічними інвестиціями. Цей етап передбачає виконання низки завдань:

1. Законодавче унормування уніфікованих процедур управління публічними інвестиціями
2. Запровадження стратегічного планування публічних інвестицій.
3. Створення методологічної бази управління публічними інвестиціями.
4. Удосконалення середньострокового бюджетного планування публічних інвестицій, оцінки різних аспектів фінансової сталості публічних інвестицій на всіх етапах інвестиційного циклу та посилення управління фінансовими ризиками державного та місцевих бюджетів, пов'язаними з публічними інвестиціями.
5. Створення IT-архітектури управління публічними інвестиціями на основі оновленої методологічної бази.
6. Підвищення інституціональної спроможності органів з управління публічними інвестиціями.

Підкреслимо, що кожне із зазначених завдань охоплює доволі велику кількість заходів, які мають бути реалізовані для досягнення очікуваних результатів. З огляду на обмежений обсяг цієї наукової публікації ми зупинимося на деяких заходах, передбачених в таких завданнях. Так, одним із заходів є створення Стратегічної інвестиційної ради для забезпечення узгодження стратегічних пріоритетів здійснення публічних інвестицій. При цьому його реалізація передбачалася на червень 2024 року шляхом схвалення Кабінетом Міністрів України положення про Стратегічну інвестиційну раду.

Показово, що це завдання було реалізовано достроково. Зокрема, 14 травня 2024 року було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про утворення Стратегічної

інвестиційної ради» [4]. Зазначена Рада становить собою тимчасовий консультативно-дорадчий орган Кабінету Міністрів України, основними завданнями якого є:

1) сприяння забезпеченню координації дій органів виконавчої влади з питань узгодження стратегічних пріоритетів здійснення публічних інвестицій;

2) підготовка пропозицій щодо єдиного проектного портфеля здійснення публічних інвестицій;

3) підготовка пропозицій щодо підвищення ефективності здійснення публічних інвестицій;

4) підготовка пропозицій щодо удосконалення законодавства з питань здійснення публічних інвестицій [4, п. 3]. Наведене дозволяє зробити висновок про те, що діяльність Стратегічної ради спрямована на різноаспектний розвиток публічних інвестицій, що на наше переконання, є позитивним. Хоча законодавець не конкретизує строк, до якого функціонує така Рада, з огляду на перелік тих завдань, які ставляться, логічно стверджувати, що вона буде правомочною до завершення реалізації заходів з реалізації Дорожньої карти реформування управління публічними інвестиціями.

Згідно з п. 9 цієї ж Постанови на своїх засіданнях Рада розробляє пропозиції (рекомендації) з питань, що належать до її компетенції. Вони вважаються схваленими, якщо за них проголосувало більш як половина присутніх на засіданні членів Ради. Пропозиції (рекомендації) Ради оформлюються протоколом засідання, який підписується головуючим на засіданні та секретарем і надсилається всім членам Ради та Кабінетові Міністрів України. Член Ради, який не підтримує пропозиції (рекомендації), може викласти у письмовій формі свою окрему думку, яка додається до протоколу засідання [4, п. 9]. При цьому вказано, що такі пропозиції чи рекомендації Ради можуть бути реалізовані шляхом прийняття Кабінетом Міністрів України рішення, проект якого вносить орган виконавчої влади відповідно до своїх повноважень [4, п.10]. Тож, Рада функціонує як консультативний орган у сфері публічних інвестицій, який активно працює з органами виконавчої влади й саме шляхом такої взаємодії узгоджуються стратегічні пріоритети реформи публічного інвестування, а також визначення пріоритетних інвестиційних проектів, в межах перехідного періоду. Проте, зазначимо, що поза увагою законодавця залишається питання, пов'язане із тим, яким органом буде здійснюватися управління публічними інвестиціями, розглядатися питання відбору та подальшого фінансування інвестиційних проектів після завершення перехідного періоду.

У цьому контексті також необхідно проаналізувати порядок підготовки, подання, оцінки та визначення критеріїв публічних інвестиційних проектів на 2025 рік [5]. Цей процес також пов'язаний із діяльністю Стратегічної інвестиційної ради, оскільки саме цьому органу подаються на розгляд пропозиції стосовно єдиного проектного портфеля здійснення публічних інвестицій (переліку пріоритетних публічних інвестиційних проектів) на 2025 рік у рамках реалізації перехідної моделі управління публічними інвестиціями під час підготовки проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» [5, п. 1]. Передусім йдеться про створення Єдиного проектного портфелю здійснення публічних інвестицій, який було схвалено Стратегічною інвестиційною радою 10 вересня 2024 року [6].

Відповідно до п. 2 Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання підготовки, подання, оцінки та критеріїв пріоритезації концепцій публічних інвестиційних проектів на 2025 рік» ініціаторами створення концепції можуть бути головні розпорядники бюджетних коштів або підпорядковані їм підприємства, установи та організації, які визначені головними розпорядниками такими, що можуть реалізувати відповідний проект, забезпечувати його фінансову та технічну підтримку, а також здійснювати контроль за його виконанням у межах своїх повноважень [5]. Зазначимо, що концепції готуються як для нових проектів, так і для тих, що вже перебувають на стадії реалізації і потребуватимуть у 2025 році фінансування з державного бюджету (зокрема за рахунок коштів міжнародних фінансових організацій та іноземних урядів) або державної підтримки (державні гарантії тощо), а також для проектів державно-приватного партнерства [5, п.3].

При цьому відповідно до вищезазначеного нормативно-правового акта у процесі створення таких концепцій важливу роль відіграють сучасні цифрові технології. Так, вся інформація щодо цього процесу вноситься головними розпорядниками бюджетних коштів до Єдиної цифрової інтегрованої інформаційно-аналітичної системи управління процесом відбудови об'єктів нерухомого майна, будівництва та інфраструктури. Ця цифрова система є експериментальною, порядок її функціонування регламентовано Постановою Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проекту із створення, впровадження та забезпечення функціонування Єдиної цифрової інтегрованої інформаційно-аналітичної системи управління процесом відбудови об'єктів нерухомого майна, будівництва та інфраструктури» [7]. Ця система називається DREAM, організаційні засади функціонування Єдиної цифрової інтегрованої інформаційно-аналітичної системи управління процесом відбудови об'єктів нерухомого майна, будівництва та інфраструктури регламентовані відповідним Положенням [8].

Не вдаючись до детального аналізу її функціонування, зазначимо, що це – фундамент для подальшої відбудови нашої держави, оскільки така екосистема має стати своєрідним банком публічних інвестиційних проектів, що відповідають стратегічним пріоритетам національного та регіонального розвитку. Особливість цієї екосистеми у тому, що вона багатокомпонентна і у підсумку буде взаємодіяти одразу з 9 різними системами: реєстр пошкодженого та зруйнованого майна; геоінформаційна система регіонального розвитку (у стадії розробки); Єдина державна система у сфері будівництва (є-будівництво); Дія - єдиний портал державних послуг; Система управління проектами відбудови чи функціонал користувача; Prozorro - електронна система публічних закупівель; eContracting (у стадії розробки); Єдиний державний реєстр; Spending.gov.ua - єдиний веб-портал використання публічних коштів; ЄДР - єдиний державний реєстр юридичних осіб [9]. Такий процес інтеграції з різними реєстрами та цифровими реєстрами і системами забезпечить повноцінний обмін інформацією, що дозволить відстежувати реалізацію проекту відновлення на кожній стадії. Слід наголосити на тому, що при забезпеченні належного функціонування досліджуваної екосистеми можливий якісний синергетичний ефект, який досягатиметься шляхом відкритої інтеграції до процесу різних суб'єктів, зокрема, представників органів влади, громадськості, експертного середовища, бізнесу, міжнародних партнерів, наукових інституцій.

Разом із тим необхідно забезпечити надійний захист інформації, яка міститься у зазначених реєстрах. Наразі розробники стверджують, що дані захищені наскрізним шифруванням та зберігаються в сертифікованих дата-центрах в Україні, з бекапом у хмарних сховищах, а також створено резервні копії інформації, що міститься в системі. Проте реальну перевірку надійності екосистеми DREAM можна буде перевірити лише після повноцінного її функціонування. Зазначимо, що в межах першого етапу реалізації заходів реформи управління публічними інвестиціями на 2024 рік урядом передбачено лише підготовчий етап. Подальший розвиток буде у 2025 році, йдеться про можливість формування Єдиного проектного портфелю здійснення публічних інвестицій починаючи з рівня громад та працювати з ним за різними напрямками, як-то регіональний чи секторальний.

При цьому слід відзначити, що Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.06.2024 р. № 588-р. передбачено формування концепції єдиної цифрової екосистеми управління публічними інвестиціями на основі оновленої методологічної бази, опису основних компонентів, включаючи Єдину цифрову інтегровану інформаційно-аналітичну систему управління процесом відбудови об'єктів нерухомого майна, будівництва та інфраструктури (екосистема DREAM), IT-системи Мінфіну для планування та моніторингу виконання державного та місцевих бюджетів (відображення відібраних для фінансування проектів у бюджеті), Prozorro (планування та реалізація закупівель), Казну (виконання проектів з фінансування), та їх взаємна інтеграція для забезпечення наскрізного управління процесом. Загальновідомо, що система Prozorro активно використовується в Україні вже досить тривалий час. Водночас, на нашу думку, подальша інтеграція цієї системи у процеси публічного інвестування свідчить про позитивну динаміку процесів гармонізації українського

законодавства із директивами ЄС, наприклад, Директивою 2014/24/EU про публічні закупівлі [10]. Такий підхід вважаємо позитивним, оскільки наша держава перебуває в активній фазі інтеграції до Європейського Союзу, а отже, національне законодавство має бути узгодженим. Крім того, наголошуємо на тому, що імплементація вищевказаної Директиви сприяє прозорості, конкуренції та ефективності, що є ключовими факторами для економічного розвитку країни.

У цьому контексті В. Федюк наголошує, що запровадження уніфікованих норм і правил, поза сумнівом дозволить уникнути багатьох розбіжностей і суперечностей, що мають місце та поліпшити управління публічними інвестиціями. Разом із цим, у процесі його реформування вкрай важливо не допустити положень, які можуть надмірно ускладнити певні процедури. Приміром, дослідник акцентує увагу на процедурах підготовки, оцінки, відбору та реалізації інвестиційних проєктів, а також на тому, що їх надмірне ускладнення може зробити публічні інвестиції не доступними для громад, які не належать до територій відновлення, чи, навпаки, здійснювати фінансування проєктів секторальних міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, якщо в них проігноровано оцінку територіального впливу [11]. Дійсно, будь-які законодавчі новації мають бути спрямовані на удосконалення вже існуючого або ж запровадження нового дієвого, ефективно функціонуючого механізму.

Говорячи про узгодженість законодавчих приписів відзначимо що Основним нормативно-правовим актом, який регулює інвестиційну діяльність, є Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18 вересня 1991 р. № 1560-XII [12]. Зазначений Закон визначає загальні принципи інвестування, включаючи публічні інвестиції. Однак, у ньому недостатньо деталізовано механізми реалізації інвестиційних проєктів, критерії ефективності та відповідальності за порушення інвестиційного процесу. Також слід відзначити Бюджетний кодекс України, який регулює використання бюджетних коштів для інвестування [13]. При цьому підкреслимо, що вказані нормативні акти не містять визначення поняття «публічні інвестиції», хоча саме ця категорія є основоположною.

Вирішення цієї проблеми позначено одним із першочергових завдань в межах заходів з реалізації Дорожньої реформування управління публічними інвестиціями на 2024-2028 роки [3]. Так, уряд як перше завдання в межах аналізованого етапу реалізації вказаної Дорожньої карти вказує розроблення проєктів законів України щодо внесення змін до Бюджетного кодексу України та деяких законів України стосовно управління публічними інвестиціями, зокрема щодо: визначення понять «публічні інвестиції» та «публічний інвестиційний проєкт», законодавчого розмежування здійснення видатків для реалізації публічних інвестиційних проєктів та інших видів капітальних видатків. Для реалізації зазначеного завдання Верховною Радою України 19 грудня 2024 р. у першому читанні було прийнято за основу Проєкт Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо актуалізації та удосконалення деяких положень» № 12245 [14]. У цьому законопроєкті запропоновано визначення категорій «публічні інвестиції» та «публічний інвестиційний проєкт». Розглянемо їх.

Публічні інвестиції - це кошти державного (місцевого) бюджету, у тому числі залучені державою (органом місцевого самоврядування) або отримані у вигляді міжнародної технічної допомоги, а також кошти, залучені під державну (місцеву) гарантію, капітальні інвестиції державних унітарних підприємств та господарських товариств, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі (крім банків), комунальних унітарних підприємств, установ, організацій, крім тих, які здійснюються за рахунок власних коштів таких підприємств, товариств, установ і організацій, що спрямовуються на створення (придбання), реконструкцію, технічне переоснащення основних засобів, інших необоротних матеріальних активів, нематеріальних активів, очікуваний строк корисної експлуатації яких перевищує один рік, а також виплати за договорами, укладеними в рамках державно-приватного партнерства [14]. А публічний інвестиційний проєкт становить собою комплекс заходів (організаційно-правових, управлінських, аналітичних, фінансових та інженерно-технічних), визначених на основі національної системи документів стратегічного планування з метою

розвитку, у тому числі відбудови і відновлення, окремих галузей, секторів економіки, регіонів та територіальних громад, спрямованих на створення (придбання), реконструкцію, технічне переоснащення основних засобів, інших необоротних матеріальних активів, нематеріальних активів, очікуваний строк корисної експлуатації перевищує один рік, не обмежених окремим об'єктом інвестування, які повністю або частково реалізуються за рахунок публічних інвестицій, у тому числі на умовах державно-приватного партнерства, крім проєктів, пов'язаних з обороноздатністю держави [14]. Як вбачається, наведені визначення відповідають поставленим завданням та меті реформування правового механізму публічного інвестування. Ми бачимо, що при визначенні публічних інвестицій законодавець окреслив рівень бюджету, з якого можуть здійснюватися фінансування відповідних напрямків, джерела формування публічних інвестицій та напрямки фінансування за рахунок таких коштів. Розкриваючи ж сутність публічного інвестиційного проєкту, законодавець акцентує увагу на тому, що такі проєкти є комплексом різноманітних заходів, які спрямовані на розвиток, відбудову та відновлення тощо, реалізуються саме за рахунок публічних інвестицій. На наше переконання, такий підхід є конструктивним.

Водночас зазначимо, що у наведених поняттях має місце неузгодженість зокрема, через відмінність у підходах до визначення об'єкта інвестування за договорами, укладеними в рамках державно-приватного партнерства. Крім того, в уже згаданому за текстом статті Законі України «Про інвестиційну діяльність», а також в чинній редакції Бюджетного кодексу України вже міститься визначення «державний інвестиційний проєкт» - інвестиційний проєкт, що реалізується шляхом державного інвестування в об'єкти державної власності з використанням державних капітальних вкладень та/або кредитів (позик), залучених державою або під державні гарантії [13, ст. 2]. Наведене визначення є зовсім іншим за своїм змістовним наповненням, зокрема, воно стосується лише проєктів державного інвестування, що на наш погляд, є значно вужчим, ніж проєкти публічного інвестування; у наведеному визначенні вказано в які об'єкти може здійснюватися таке інвестування, за рахунок яких коштів та з яких джерел. Не охоплено увагою законодавця сутність таких проєктів та мета їх фінансування, важливість для держави. Тож зміни, пропонувані в проєкті Закону України № 12245 є позитивними. Однак однієї зміни термінології у Бюджетному кодексі України буде недостатньо для формування ефективного механізму публічних інвестицій. У цьому контексті ми знову ж таки повертаємося до необхідності узгодження положень чинного національного законодавства. Вважаємо необхідним узгодити пропонувані положення законопроєкту із приписами Закону України «Про інвестиційну діяльність».

Висновки. Синтезуючи наведені міркування, робимо висновок про те, що процес реформування правового регулювання публічних інвестицій є тривалим та різноплановим. Проте, це важливий крок на шляху до економічного зростання та інтеграції з Європейським Союзом. Основними завданнями є створення єдиної законодавчої бази, впровадження сучасних механізмів управління та моніторингу, а також підвищення прозорості та підзвітності. На підставі проведеного аналізу етапів, завдань та заходів, які заплановані в межах такої реформи на 2024-2025 роки зазначимо, що передбачено комплексний підхід для створення цілісної системи управління публічними інвестиціями. Наголошено на тому, що важливе значення у процесі реформування відіграють сучасні цифрові технології й особливої актуальності набувають питання, пов'язані із захистом даних, які заносяться у відповідні інформаційно-аналітичні системи.

Підкреслено необхідність врегулювання й узгодження термінології щодо публічного інвестування в актах національного законодавства. На наше переконання, при комплексному реформуванні публічних інвестицій до очікуваних результатів можна віднести підвищення ефективності використання бюджетних коштів; покращення інвестиційного клімату в Україні, посилення прозорості та боротьба з корупцією у сфері публічних інвестицій; забезпечення сталого економічного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки та плану заходів з її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. № 1805-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021-%D1%80#Text>
2. Дорожня карта реформування системи управління публічними інвестиціями. URL: https://www.mof.gov.ua/storage/files/%d0%94%d0%be%d1%80%d0%be%d0%b6%d0%bd%d1%8f_%d0%ba%d0%b0%d1%80%d1%82%d0%b0_%d0%a3%d0%9f%d0%86.pdf
3. Про затвердження плану заходів з реалізації Дорожньої карти реформування управління публічними інвестиціями на 2024-2028 роки: затв. розпорядж. Кабінету Міністрів України від 18.06.2024 р. № 588-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2024-%D1%80#Text>
4. Про утворення Стратегічної інвестиційної ради: постанова Кабінету Міністрів України від 14.05.2024 р. № 549. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-2024-%D0%BF#Text>
5. Деякі питання підготовки, подання, оцінки та критеріїв пріоритезації концепцій публічних інвестиційних проєктів на 2025 рік: Постанова Кабінету Міністрів України від 9.08. 2024 р. № 903. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/903-2024-%D0%BF#Text>
6. Єдиний проєктний портфель здійснення публічних інвестицій. Засідання Стратегічної інвестиційної Ради від 10.09.2024. URL: <https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%84%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%D1%84%D0%B5%D0%BB%D1%8C%20%D0%B7%D0%B4%D1%96%D0%B9%D1%81%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D1%96%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%96%D0%B9.pdf>
7. Про реалізацію експериментального проєкту із створення, впровадження та забезпечення функціонування Єдиної цифрової інтегрованої інформаційно-аналітичної системи управління процесом відбудови об'єктів нерухомого майна, будівництва та інфраструктури: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.11.2022 р. № 1286. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1286-2022-%D0%BF#Text>
8. Про затвердження Положення про Єдину цифрову інтегровану інформаційно-аналітичну систему управління процесом відбудови об'єктів нерухомого майна, будівництва та інфраструктури: Наказ Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України від 23.01.2024 р. № 65. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0198-24#n14>
9. Цифрова екосистема для підзвітного управління відновленням. URL: <https://dream.gov.ua/ua>
10. Directive 2014/24/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 On public procurement and repealing Directive 2004/18/EC Text with EEA relevance. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014L0024>
11. Федюк В. Щодо дорожньої карти реформування управління публічними інвестиціями (Аналітичний коментар). URL: <https://www.csi.org.ua/news/shhodo-dorozhnoyi-karty-reformuvannya-upravlinnya-publichnymu-investyctyamy-analitychnyj-komentar/>
12. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09 1991 р. № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>
13. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
14. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо актуалізації та удосконалення деяких положень: проєкт Закону України від 25.11.2024 р. № 12245 . URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/45320>

ТИЦЬКА Я. О.

кандидат юридичних наук
доцент кафедри державно-правових
дисциплін
факультету права та економіки,
(Міжнародний гуманітарний
університет)

УДК 341.29

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.53>

КАТЕГОРІЯ НАУКИ У СУЧАСНІЙ ДОКТРИНІ Й МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПРОЦЕСИ

У цій статті авторкою відзначено, що істотні та поки не повністю досліджені виміри міжнародно-правової правотворчої та правозастосовчої діяльності на глобальному та й на європейському рівнях у контексті формулювання універсального тлумачення феномену науки та, відповідно, сприйняття наукової співпраці, досліджень та пошуку ще не набули у сучасних умовах системного виміру, що б надало сприяння й відповідному вирішенню питання структурного відображення явища науки у контексті модерного міжнародного права.

У форматі проведеного аналізу релевантної вітчизняної та іноземної доктрини авторкою було підкреслене, що ефективні та системні дослідження особливостей та перспектив розвитку такого явища, як міжнародно-правове регулювання наукової діяльності та наукової співпраці фактично неможливо провести без першочергового та водночас послідовного визначення категорії науки та, відповідно, наукової співпраці та співробітництва.

Але у цьому контексті авторка підкреслює й системну відсутність узагальнюючих робіт у галузях теорії права чи міжнародного права, які б сприяли системному окресленню релевантного вектору доктринального пошуку та й забезпечили б формування відповідного загальноновизначеної глосарій, який було б доцільно використовувати для актуальних напрямів юридичної практики.

Предметом статті визначено міжнародно-правовий вимір щодо категорій наукового пошуку у сучасній доктрині, насамперед власне порівняння сприйняття українськими та іноземними дослідниками феномену науки, а її метою стало визначення спільного та відмінного у сприйнятті власне категорії науки українськими та іншими європейськими авторами для подальшого опрацювання питання її універсального відображення у сучасному міжнародному праві в контексті вимог системності, розвитку та класифікації.

У статті послідовно висвітлене парадокси та виклики, з якими зіткнулися дослідники у спробах надати універсальне визначення науці та при цьому окреслити її функціональні ознаки та відмінні характеристики. Доведено, що вітчизняні дослідники або не згадують узагалі, або не приділяють значної уваги питанням універсальності науки та її цивілізаційного виміру, цілком оминають питання права на наукову діяльність, як складову прав людини, та не відображають модерні виклики академічної свободи та міжнародної наукової співпраці.

Авторка вважає, що такі доктринальні підходи не спираються на описані концепції європейських дослідників ХХ сторіччя, та не вирішують ті проблеми, що окреслили відповідні автори: внутрішньої системи науки у її герменевтичному та гносеологічному вимірах, та межі науки й інших соціально корисних складових культури, й, відповідно, сучасні виклики суспільству та міжнародним відносинам у вимірі ненауки та паранауки.

Ключові слова: міжнародне право, наука, наукові дослідження, історія науки, соціологія науки, філософія науки.

Tytska Ya. O. Science Category in Modern Doctrine and International Legal Processes

In this article, the author notes that the significant and not yet fully explored dimensions of international law-making and law-enforcement activities at the global and European levels in the context of formulating a universal interpretation of the phenomenon of science and, accordingly, the perception of scientific cooperation, research and search, have not yet acquired a systemic dimension in modern conditions, which would facilitate the appropriate resolution of the issue of the structural reflection of the phenomenon of science in the context of modern international law.

In the format of the analysis of relevant Ukrainian and foreign doctrine, the author emphasized that effective and systematic research into the features and prospects for the development of such a phenomenon as international legal regulation of scientific activity and scientific cooperation is actually impossible without a primary and at the same time consistent definition of the category of science and, accordingly, scientific cooperation and collaboration.

But in this context, the author also emphasizes the systematic absence of generalizing works in the fields of legal theory or international law, which would contribute to the systematic delineation of the relevant vector of doctrinal search and would ensure the formation of an appropriate generally recognized glossary, which would be appropriate to use for current areas of legal practice.

The subject of the article is the international legal dimension of the categories of scientific search in modern doctrine, primarily the actual comparison of the perception of the phenomenon of science by Ukrainian and foreign researchers, and its goal is to determine, what is common and different in the perception of the category of science itself by Ukrainian and other European authors for further study of the issue of its universal reflection in modern international law in the context of the requirements of systematicity, development and classification.

The article consistently highlights the paradoxes and challenges that researchers have encountered in attempts to provide a universal definition of science and at the same time outline its functional features and distinctive characteristics. It has been proven that Ukrainian researchers either do not mention at all or do not pay much attention to the issues of the universality of science and its civilizational dimension, completely bypass the issue of the right to scientific activity as a component of human rights, and do not reflect the modern challenges of academic freedom and international scientific cooperation.

The author believes that such doctrinal approaches are not based on the described concepts of European researchers of the 20th century, and do not solve the problems outlined by the relevant authors: the internal system of science in its hermeneutic and epistemological dimensions, and the boundaries of science and other socially useful components of culture, and, accordingly, modern challenges to society and international relations in the dimension of non-science and parascience.

Key words: *history of science, international law, philosophy of science, science, scientific research, sociology of science.*

Вступ. Істотні та поки не повністю досліджені виміри міжнародно-правової правотворчої та правозастосовчої діяльності на глобальному та й на європейському рівнях у контексті формулювання універсального тлумачення феномену науки та, відповідно, сприйняття наукової співпраці, досліджень та пошуку ще не набули у сучасних умовах системного виміру, що б надало сприяння й відповідному вирішенню питання структурного відображення явища науки у контексті модерного міжнародного права.

Ефективні та системні дослідження особливостей та перспектив розвитку такого явища, як міжнародно-правове регулювання наукової діяльності та наукової співпраці фактично неможливо провести без першочергового та водночас послідовного визначення категорії науки та, відповідно, наукової співпраці та співробітництва.

Поміж робіт модерних українських правознавців згадана проблематика згадувалася у працях Б.В. Бабіна, К.В. Громовенка, С.В. Ківалова, але комплексних, системних, та монографічних досліджень цих питань авторкою не виявлене. Але феномен науки у онтологічному, аксіологічному та гносеологічному вимірах системно досліджували європейські та американські автори з історії науки та соціології науки.

У цьому вимірі слід визначити праці таких авторів, як Джозеф Агассі, Пітер Ачінштайн, Баррі Барнс та Девід Блур, Герберт Баттерфілд, Генрі Бауер, Джон Д. Бернал, Джон Х. Брук, Джозеф Бен-Давід, Чарльз К. Джилліспі, Вестфал Кеннет, Томас Кун, Росс Мак-Дональд, Казем Сагед-Заде, Джордж Сартон, Трюїкена Оссенблока та Брюса Хевлі. Та серед наявних українських публікацій, які містять визначення та характеристику феномену науки, варто навести навчальні матеріали таких вчених, як Білуха М.Т., П'ятницька-Позднякова І.С., Свердан М.М., Філіпенко А.С., Цехмістрова Г.С., Шейко В.М. та роботи інших дослідників, детальніше висвітлені надалі у цій публікації.

Постановка завдання. Предметом статті є міжнародно-правовий вимір щод категорій наукового пошуку у сучасній доктрині, насамперед власне порівняння сприйняття українськими та іноземними дослідниками феномену науки, а її метою стало визначення спільного та відмінного у сприйнятті власне категорії науки українськими та іншими європейськими авторами для подальшого опрацювання питання її універсального відображення у сучасному міжнародному праві в контексті вимог системності, розвитку та класифікації.

У статті послідовно висвітлене парадокси та виклики, з якими зіткнулися дослідники у спробах надати універсальне визначення науці та при цьому окреслити її функціональні ознаки та відмінні характеристики.

Для досягнення поставленої мети слід системно проаналізувати виклики та парадокси, з якими зіткнулися сучасні європейські та українські автори у спробах надати універсальне визначення науці та окреслити її функціональні ознаки та відмінні характеристики; слід порівняти відповідні моделі та застосовані підходи. Крім того варто порівняти відповідний доктринальний пошук, який спостерігається насамперед у історії та філософії науки, відповідний методичний літературі, та здійснити його аксіологічний та порівняльний аналіз.

Для досягнення мети й наведених завдань роботи у доцільному та достовірному науковому форматі слід застосувати порівняльний, герменевтичний, формально-правовий, прогностичний, та системний методи.

Результати дослідження. Професор Університету Копенгагену Біргер Хьорланд констатує, що «етимологічно зв'язок між словами «наука» та «знання» дуже тісний і що слово «наука» вживається як щодо певного роду знання (наприклад, як продукт дослідження), так і щодо типу соціальної організації, яка створює це знання», та що «наука пов'язана з методами, які, як передбачається, забезпечують справжнє знання». Це означає, додає цей професор, що «сама концепція науки знаходиться під глибоким впливом епістемологічних питань про те, як отримати знання», визнаючи, що «у науковій літературі відносно важко знайти статті, що обговорюють різні концепції науки», та що розвиток теорії пізнання ускладнює визначення терміну «наука» в епістемологічних термінах» [3, р. 478].

Д. Ліндберг водночас констатує, що «кожне значення терміна «наука», ... є умовністю, прийнятою значною групою людей, які навряд чи відмовляться від свого улюбленого використання без боротьби» та декларує, що «немає іншого вибору, як прийняти різноманітний набір значень як законний і зробити все можливе, щоб визначити з контексту вживання, що означає термін «наука» в будь-якому конкретному випадку» [5, р. 122].

Пітер Ачінштайн стосовно цього питання визначає, що «багато людей вважають наукове дослідження вищим за інші форми дослідження та підтримують три основні тези: наука має на меті і може досягти пізнання світу; знання в науці вимагає доказів, стандарти

яких є універсальними для всіх наук і можуть бути сформульовані в наборі правил, які називаються «науковим методом» та хоча недоведені пропозиції (іноді їх називають гіпотезами) вводяться в науку з метою дослідження, вчені не мають права вірити в них, доки вони не будуть доведені відповідно до стандартів, встановлених «науковим методом» [1, р. 346]; [4, р. 166].

Біргер Хьорланд констатує що «Оксфордський словник англійської мови 2020 року документує 10 тлумачень, зокрема 17 підтлумачень науки (англ. «science»), деякі з яких застаріли, а інші є спеціальними почуттями, які можна проігнорувати». Він наводить такі релевантні, на його думку, тлумачення «науки» у цьому словникові, як «галузь дослідження, дисципліну або діяльність, пов'язану з теорією» або «галузь дослідження, яка має справу з пов'язаним набором продемонстрованих істин або з спостережуваними фактами, систематично класифікованими та більш-менш досягнутими загальними законами, що включають надійні методи» [3, р. 479].

Стів Фуллер стосовно такої проблематики констатував, що «слово наука семантично складніше, ніж воно з'являється вперше» та пропонує «розрізнити «науку» як абстрактний і конкретний іменник: тобто різницю між тим, що щось означає бути наукою, і змістом конкретної науки», досліджуючи «як змістовну, так і функціональну відповідь» [2, р. 62].

Також Б. Хьорланд не відкидає такі визначення Оксфордського словника, як «вид організованого знання або інтелектуальної діяльності, прикладами якого є різні галузі навчання», а також діяльність «щодо наукових принципів або процесів, які керують або лежать в основі (визначеного) явища чи технології» та «стосовно наукових результатів, отриманих у результаті спостережень, експериментів тощо» [3, р. 479]. М. Манер заявляє, що «викладач природничих наук (англ. «science educator») не може просто сказати своїм учням, що ніхто не знає, що таке наука, але вони все одно повинні вивчати науку, а не псевдонауку», але констатує, що «результат попереднього огляду очевидний: не існує ні єдиного критерію, такого як фальсифікованість, щоб відмежувати науку від ненауки, ні загальноприйнятого набору необхідних і достатніх критеріїв для виконання цієї роботи» [6, р. 520].

Для вирішення поставленої проблеми М. Манер пропонує розглядати «як конкретну систему, а саме як дослідницьку спільноту», бо тоді «відносно легко визначити, хто є частиною цієї спільноти, а хто ні». Але цей автор визнає, що такий соціологічний підхід не настільки ефективний для філософа науки (англ. «philosopher of science»), якого «більше цікавить наука як сукупність надійних предметів знання, створених за допомогою певних методологічних стандартів», визнаючи, що «просування суспільного розуміння науки вимагає, щоб ми мали справу не лише з наукою, а й з пара наукою», яку цей автор йменує ще екзоєрезією (англ. «exoheresies») [6, р. 521].

Біргер Хьорланд визнає, що «інші автори, які займаються дослідженнями подібного масштабу і стикаються з такими ж труднощами, також вдаються до дуже широкого використання терміну «наука», та додає, з посиланнями на платформу «Web of Science», на комплексне дослідження «Кембриджська історія науки» та на Енциклопедію організації знань ISKO, що «у таких фразах, як «класифікація наук», «наукове картографування» та «атлас науки», слово «наука» часто розуміється в широкому значенні», заявляючи подібне й стосовно категорії «наукова комунікація» (англ. «scientific communication»), посилаючися щодо цього на дисертацію голландського автора Трюїкена Оссенблока [7, р. 32]; [4, р. 167].

С. Фуллер констатує, що, «хоча філософи та соціологи, здається, дивляться на науку під різними кутами зору, їхні визначення зрештою тяжіють до двох полярних ідеологій, які можна назвати просвітництвом і позитивістом», називаючи їх «двома загальними тенденціями в історії науки». Цей дослідник визначає, що «Просвітництво розглядає те, що воно називає «наукою», як менталітет, який потенційно пронизує все суспільство і, отже, не може бути обмежений діяльністю елітарної групи», та що «у цьому відношенні науку можна розглядати нарівні з іншими секуляризуючими силами, такими як протестантизм і капіталізм».

Водночас, додає С. Фуллер, «позитивізм припускає, що наукою займаються в основному (або, можливо, в ідеалі) академічні спеціалісти, професійні «науковці», які, у свою

чергу, можуть керувати більшим суспільством як державні службовці чи політичні аналітики». Цей автор констатує, що «обидва рухи віддані універсальності як характерній рисі наукового знання, яке, незалежно від його походження, робить його знанням для всіх» [2, р. 64].

Б. Хьорланд також констатує, що категорія «наука» «вживається як як родовий термін для всіх наук (у вузькому чи широкому розумінні), так і щодо окремої науки», як «наукова дисципліна» або просто «дисципліна» (англ. «scientific discipline» та «discipline»), вказуючи, що це «загальне використання, здається, пов'язане з ідеєю «єдності науки»», та що «використання «науки» про різні галузі знань часто пов'язане з позитивістським чи непозитивістським розумінням», наводячи приклади історії та психології [4, р. 169].

Дж. Зіман вказує, що у науковій сфері «жорстка конкуренція за довіру суворо регулюється усталеною практикою, наприклад експертною оцінкою», за якій «високоспеціалізовані міжнародні співтовариства незалежних експертів спонтанно формуються та генерують знання, які ми називаємо «науковими» – систематичні, теоретичні, емпірично перевірені, кількісні тощо», які насправді є «невіддільними від звичайних когнітивних можливостей і особливих соціальних відносин їх виробників». Водночас Дж. Зіман додає, що саме «цей ширококутний крупний план природничих і гуманітарних наук визнає їх унікальну цінність, водночас розкриваючи межі їхньої раціональності, надійності та універсальної застосовності» [8, р. 58].

Мартін Манер наголошує, що для визначення науки слід провести її відмежування від ненауки, та не тільки у широкому сенсі, за яким «все, що не є наукою, є ненаукою», бо розмежовувати слід саме діяльність, що передбачає «навчання, а отже, певне пізнання, що веде, зокрема, до процедурного знання» [6, р. 518]. Джон Зіман стосовно цієї проблематики констатував, що «науковцям і «антинауковцям» потрібен більш реалістичний образ науки», оскільки «традиційний спосіб дослідження, академічна наука, – це не просто «метод»: це особлива культура, представники якої завойовують повагу та працевлаштування, оприлюднюючи свої висновки» [8, р. 56].

У цьому форматі М. Манер констатує на важливості відповідного розмежування у сфері «когнітивної діяльності та практик, що ведуть до пропозиційного знання, тобто явного та ясного знання, яке може бути певною мірою істинним або хибним», а отже у потребі визначення «ненаукових когнітивних сфер, що включають гіпотези та системи таких (тобто теорій), а також процедури, за допомогою яких вони пропонуються, перевіряються та оцінюються». Примітно, що при цьому М. Манер досліджує й відмежування «мистецтва та гуманітарних наук» та «аспектів психічного та фізичного здоров'я, а також культури та політики» [6, р. 518].

Варто додати, що Б. Хьорланд критикує спроби «описати різницю між наукою та гуманітарними науками» через «розрізнення між поясненням у природничих науках та розумінням у гуманітарних науках», але визнає, що таке тлумачення «було піддано критиці сучасною герменевтикою». Тому, додає цей автор, «сьогодні важливою тенденцією є уявлення як про науку, так і про гуманітарні науки як про інтерпретації єдиних феноменів, критика позитивізму та застосування «поняття «культура» як важливе як для природничих, так і для гуманітарних наук» [3, р. 489].

Цей дослідник додає, що «замість того, щоб підтримувати різкий дуалізм між «наукою» та «гуманітарними науками», сучасна тенденція полягає у визнанні унікальності багатьох форм навчання», констатує, що «деякі дослідники не вважають, що «наука» є правильним ярликом для їхньої галузі, а віддають перевагу іншим ярликам, наприклад, «дослідженням». Б. Хьорланд додає, що ««наука» та «дослідження» можуть вважатися синонімами в деяких галузях, або, принаймні, їх важко відрізнити», визнаючи водночас, що «застосування терміну «наука» до галузі дослідження виглядає не закритим, а відкритим питанням», зважаючи на спроби використання таких заміників як «дослідження» (англ. «research»), «систематичне дослідження» (англ. «systematic investigation») та «науковий пошук» (англ. «inquiry») [4, р. 170-171].

У сучасній українській доктрині також можна відстежити спроби надати визначення категорії «наука». Але більшість спроб доктринального тлумачення категорії науки у вітчизняних авторів спостерігається не у власних дослідницьких працях, а у чисельних навчальних посібниках та підручниках для закладів вищої освіти в рамках дисципліни «Основи наукової діяльності».

Для такого роду пошуку, крім системного ігнорування як питань міжнародних стандартів наукової діяльності, так й викликів сучасної міжнародної співпраці, помітно системне використання авторами радянських та російських наративів щодо визначення науки, на які, у свою чергу, істотно вплинула комуністична доктрина.

Навіть у переліках джерел ці навчальні матеріали послідовно концентрувалися на радянських та пострадянських російськомовних джерелах. Достатньо вказати, що академіки Національної академії наук України Наумовець А.Г. та Находкін М.Г. не у подібному підручнику, а навіть у статті «Проблеми сучасності і мораль науковця», оприлюдненій у Віснику згаданої ж академії в 2006 р., детермінували науку, як «постійний діалог людини з природою, метою якого є пошук істини і здобуття нових знань» та при цьому послалися у своїх міркуваннях насамперед на... такого «історика та філософа науки» як російський протописьменник Д.І. Фонвізін [15, с. 5].

Прикладом, Кузь О.М., посилаючись на російські та радянські джерела, робить вкрай дискусійний висновок про те, що начебто у «більшості європейських мов чітко простежуються асоціації між науковим дослідженням та судовим дізнанням» на доволі невдалому прикладі тлумачення англійського слова «investigation» та трагікомічному порівнянні російськомовних слів «естествоиспытатель» та «пытать» [14, с. 8].

У відповідних підручниках Єнчева Г.Г., констатує варіативність розуміння категорії «наука», пропонує розуміти її «суму знань, досягнутих людством», або ж як «сферу людської діяльності, функції якої – розробка і теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність». Також ця дослідниця, як і її описані вище колеги, тлумачить науку як чинник суспільного розвитку і процес виробництва нових знань, як специфічну форму суспільної свідомості, як вид суспільного поділу праці та як процес пізнання закономірностей об'єктивного світу [11, с. 13].

Аналогічно, Швець Ф.Д. при цьому подібним чином вважає, що науку на цьому етапі розвитку суспільства варто розглядати як «специфічну форму суспільної свідомості, процес пізнання закономірностей об'єктивного світу та процес виробництва знань і їх використання в практиці, як певний вид суспільного розподілу праці» [18, с. 5]. Ковальчук В.В. стосовно цієї самої проблематики вважає, що наука містить у собі не лише власну діяльність людини, спрямовану на одержання знань, але й результат цієї діяльності – суму отриманих на даний момент наукових знань, які у сукупності утворюють наукову картину світу [12, с. 10].

Ханстантинов В.О. детермінує науку, як «досить складний, багатоплановий феномен у сучасній культурі», та як «раціонально-предметну діяльність свідомості» з метою «утворення теоретичних моделей предметів на основі зовнішнього досвіду». Цей дослідник зазначає, що «наука орієнтується на предмети й об'єктивне дослідження дійсності, об'єктивних законів зміни і розвитку об'єктів», при цьому він відносить наукову діяльність до «суттєвих аспектів інноваційної діяльності, спрямованої на розроблення нових товарів», додаючи, що «головною вимогою сучасного суспільства до наукової діяльності» є «не просто пізнавальні новації, а максимально корисні інновації» [17, с. 18].

При цьому Бірта Г.О. пропонує розуміти науку як процес творчої діяльності щодо отримання нового знання, та водночас й як результат цієї діяльності у вигляді цілісної системи знань, сформульованих на основі певних принципів, називаючи її «найвищим щаблем розумового розвитку людини, вершинним і найспецифічнішим досягненням людської культури», та водночас, на думку цього науковця, «наука завжди розвивається у конкретних історичних умовах, які зумовлюються передусім рівнем розвитку суспільства» [9, с. 5].

Вітченко А.О. визначає науку як «галузь інтелектуальної творчої діяльності, спрямована на об'єктивне, цілісне, системне пізнання, відображення, перетворення навколишньої

дійсності з метою задоволення найвищих особистісних і суспільних потреб, досягнення прогресу та гармонії в їхньому розвитку» [10, с. 24]. Швець Ф.Д. визначає науку не тільки як «систему наукових знань, що пояснюють навколишній світ», що включає процеси формування, передавання та і відтворення знань, але й як «засіб його вимірювання та перетворення», що «впливає на пізнання природи людиною не через емоційне сприйняття, а шляхом систематизованої логічної взаємодії інтелекту, природи і суспільства» [18, с. 12].

Крушельницька О.В. подібним чином визначає науку як сферу «безперервного розвитку людської діяльності, основною ознакою і головною функцією якої є відкриття, вивчення й теоретична систематизація об'єктивних законів про об'єктивну дійсність з метою їх практичного застосування». Вона також детермінує науку, як «сферу людської діяльності, функції якої – розробка і теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність», з «безпосередньою метою в описі, поясненні й передбаченні процесів, явищ дійсності, які є предметом її вивчення, на основі відкриття наукою законів» [13, с. 9-10]. Крім того, дослідниця Єнчева Г.Г. визначала науку, як «динамічний розвиток системи знань про об'єктивні закони природи, суспільства і мислення, отримані і перетворені у безпосередню продуктивну силу суспільства в результаті спеціальної діяльності людей» [11, с. 13].

Сидоренко В.К. вважає, що «як соціальний інститут наука включає в себе вчених з їхніми знаннями, здібностями, кваліфікацією і досвідом, з поділом і кооперацією праці», та водночас відносить до цього й «наукові установи з їх лабораторно-експериментальним устаткуванням, науково-дослідні програми творчої діяльності, методи і методик науково-дослідницької роботи», та, більш того, й «понятійний апарат, мережу наукової інформації, систему підготовки й атестації кадрів, форми функціонування і використання всіх нагромаджених знань» [13, с. 11].

Крушельницька О.В. вказує, що оскільки «наука складає суть людських знань» та «виражає в абстрактних поняттях, схемах... закономірні зв'язки дійсності», то формою розвитку науки є наукове дослідження, як «цілеспрямоване пізнання, результатом якого виступають система понять, законів і теорій», та водночас «вивчення явищ і процесів, аналіз впливу на них різних чинників, а також вивчення взаємодії між явищами за допомогою наукових методів з метою отримання доведених і корисних для науки і практики рішень з максимальним ефектом» [16, с. 18-19].

Висновки. Таким чином, за умов відсутності визначення науки у загальній теорії права чи у міжнародному праві відповідний доктринальний пошук спостерігається насамперед у історії та у соціології науки.

Відносна молодість терміну науки як універсальної характеристики дослідницької діяльності, його неповна тотожність з поняттями науки у інших мовах міжнародного спілкування, та наявність інших термінів подібного чи близького змісту впливають на загальні підходи до регулювання наукової діяльності в міжнародному праві.

Більшість спроб детермінації українськими науки як суспільного феномену можна помітити у методичних працях стосовно предметів вищої школи про наукових досліджень, та вони досі не позбавлені спирання на доктринальні підходи до науки, що панували у ідеології радянського періоду.

Ці концепції або не згадують узагалі, або не приділяють значної уваги питанням універсальності науки та її цивілізаційного виміру, цілком оминають питання права на наукову діяльність, як складову прав людини, та не відображають модерні виклики академічної свободи та міжнародної наукової співпраці.

Такі доктринальні підходи не спираються на описані концепції європейських дослідників XX сторіччя, та не вирішують ті проблеми, що окреслили відповідні автори: внутрішньої системи науки у її герменевтичному та гносеологічному вимірах, та межі науки й інших соціально корисних складових культури, й, відповідно, сучасні виклики суспільству та міжнародним відносинам у вимірі ненауки та паранауки

Проблематика відображення відповідного категоріального апарату у подальшому розвитку міжнародних договорів України про наукову співпрацю має стати предметом окремого наукового пошуку.

Список використаних джерел:

1. Achinstein P. Scientific Knowledge. *The Routledge Companion to Epistemology*. Ed. by S. Bernecker, D. Pritchard. New York: Routledge, 2011. P. 346-357.
2. Fuller S. *Science*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998. 356 p.
3. Hjørland B. Science, Part I: Basic Conceptions of Science and the Scientific Method. *Knowledge Organization*. 2022. Volume 48. Issue 7-8. P. 473-498.
4. Hjørland B. The Foundation of Information Science: One World or Three? A Discussion of Gnoli. *Journal of Documentation*. 2018. Volume 75. P. 164-171.
5. Lindberg D. C. *The Beginnings of Western Science*. Chicago, University of Chicago Press, 2008. 480 p.
6. Mahner M. *Demarcating Science from Non-Science. General Philosophy of Science: Focal Issues*. Ed. by Theo Kuipers. Amsterdam: Elsevier, 2007. P.515–575.
7. Ossenkloek T. *Scientific Communication in the Social Sciences and Humanities: Analysis of Publication and Collaboration Patterns in Flanders*. PhD dissertation. Antwerp, University of Antwerp., 2016. 299 p.
8. Ziman J.M. *Real Science: What It Is, and What It Means*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 412 p.
9. Бірта Г.О., Бургу Ю.Г. *Методологія і організація наукових досліджень*: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2014. 142 с.
10. Вітченко А.О., Вітченко А.Ю. *Основи наукових досліджень у вищій школі*: підручник. Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2020. 272 с.
11. Єнчева Г.Г. *Основи наукової діяльності*. Конспект лекцій. Київ: НАУ, 2016. 87 с.
12. Ковальчук В.В., Моїсєєв Л.М. *Основи наукових досліджень*: навч. посібник. 3-ге вид., перероб. і доп. Київ: Професіонал, 2008. 240 с.
13. Крушельницька О.В. *Методологія та організація наукових досліджень*: навч. посібник. Київ: Кондор, 2006. 206 с.
14. Кузь О.М., Чешко В.Ф. *Філософія науки*: навч. посібник. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. 172 с.
15. Наумовець А.Г., Находкін М.Г. Проблеми сучасності і мораль науковця. *Вісник НАН України*. 2006. № 5. С. 3-10.
16. Сидоренко В.К., Дмитренко П.В. *Основи наукових досліджень*: навч. посібник. Київ: «ДІНІТ», 2000. 260 с.
17. Ханстантинов В.О. *Філософія науки*: курс лекцій. Миколаїв: МНАУ, 2017. 188 с.
18. Швець Ф.Д. *Основи наукових досліджень*: навч. посібник. Рівне: НУВГП, 2013. 208 с.

ГОЛОВАЧ О. А.

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
(Науково-дослідний інститут
публічного права)
ORCID ID: 0009-0007-8462-3561X

УДК 342.951:334.012

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.54>**ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ**

Підприємницька діяльність як і будь-яка діяльність людини в соціальній правовій державі повинна ґрунтуватись на чіткому та неухильному дотриманні вимог чинного законодавства, розроблених з дотриманням принципу верховенства права та балансу між публічними та приватними інтересами учасників правовідносин. Однак законами України не можуть бути врегульовані всі аспекти підприємницької діяльності, адже закони відрізняються від інших нормативно-правових актів особливим порядком прийняття та внесення змін до них, повинні бути максимально стабільними та лаконічними з метою забезпечення дотримання принципу правової визначеності. Із огляду на це, на окрему увагу заслуговує аналіз судової практики, в якій відображаються актуальні проблемні питання адміністративно-правового регулювання підприємницької діяльності, що і є метою нашого дослідження. Доведено, що правові позиції (висновки) Верховного Суду, а також рішення Європейського Суду з прав людини є важливим доповненням до адміністративно-правових засад підприємницької діяльності, адже у вказаних рішеннях судів, які по суті є судовими прецедентами, вирішуються правові колізії, заповнюються правові прогалини, а також розтлумачуються фундаментальні принципи права, дотримання яких є гарантією належного та ефективного правового захисту інтересів суб'єктів підприємницької діяльності у їх взаємовідносинах із органами публічної адміністрації. Встановлено, що аналіз національного законодавства та судової практики у сфері адміністративно-правового регулювання підприємницької діяльності в Україні дозволяє виявити наявні правові прогалини та колізії в правовому регулюванні підприємницької діяльності, що в свою чергу дозволяє сформулювати пропозиції щодо вдосконалення чинного національного законодавства.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, підприємницька діяльність, судова практика, висновки Верховного Суду, рішення Європейського Суду з прав людини.

Holovach O. A. Peculiarities of administrative law regulation of entrepreneurial activity: analysis of judicial practice

Entrepreneurial activity, like any human activity in a social legal state, must be based on clear and unwavering compliance with the requirements of current legislation, developed in compliance with the principle of the rule of law and the balance between public and private interests of the participants in legal relations. However, the laws of Ukraine cannot regulate all aspects of business activity, because laws differ from other normative legal acts in a special order of adoption and amendments to them, they must be as stable and concise as possible in order to ensure compliance with the principle of legal certainty. In view of this, the analysis of judicial practice,

which reflects the current problematic issues of administrative and legal regulation of entrepreneurial activity, which is the purpose of our research, deserves special attention. It has been proven that the legal positions (conclusions) of the Supreme Court, as well as the decisions of the European Court of Human Rights are an important addition to the administrative and legal foundations of entrepreneurial activity, because in the specified decisions of the courts, which are essentially judicial precedents, legal conflicts are resolved, legal gaps are filled, and the fundamental principles of law are explained, the observance of which is a guarantee of proper and effective legal protection of the interests of business entities in their relations with public administration bodies. It has been established that the analysis of national legislation and judicial practice in the field of administrative and legal regulation of business activity in Ukraine allows to identify existing legal gaps and conflicts in the legal regulation of business activity, which in turn allows to formulate proposals for improving the current national legislation.

Key words: *administrative and legal regulation, entrepreneurial activity, judicial practice, conclusions of the Supreme Court, decisions of the European Court of Human Rights.*

Вступ. У будь-якому демократичному цивілізованому суспільстві підприємницька діяльність посідає одне із основних місць в економічній основі (фундаменті) громадянського суспільства. Адже саме підприємці створюють левову частину валового внутрішнього продукту, наповнюють дохідну частину бюджету сплаченими податками та зборами, створюють нові робочі місця та виходять на міжнародних ринок з національним продуктом, забезпечуючи розвиток національної економіки та України як держави в цілому. Водночас підприємницька діяльність як і будь-яка діяльність людини в соціальній правовій державі повинна ґрунтуватись на чіткому та неухильному дотриманні вимог чинного законодавства, розроблених з дотриманням принципу верховенства права та балансу між публічними та приватними інтересами учасників правовідносин. Однак законами України не можуть бути врегульовані всі аспекти підприємницької діяльності, адже закони відрізняються від інших нормативно-правових актів особливим порядком прийняття та внесення змін до них, повинні бути максимально стабільними та лаконічними з метою забезпечення дотримання принципу правової визначеності.

Із огляду на це, на окрему увагу заслуговує аналіз судової практики, в якій відображаються актуальні проблемні питання адміністративно-правового регулювання підприємницької діяльності, що і є метою нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Адміністративно-правові засади здійснення підприємницької діяльності досліджували такі відомі вчені, як: О. Болгар, А. Боровик, А. Головач, О. Дубинський, Л. Дудник, О. Клим, Х. Кульгавець, А. Ластовецький, Ю. Сагайдак, В. Селіванов, Л. Хомко, К. Чаплигін, А. Чорна, О. Юшкевич.

Втім, питанню аналізу судової практики, в якій відображаються актуальні проблемні питання адміністративно-правового регулювання підприємницької діяльності приділялося мало уваги, що й обумовило актуальність цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Для прикладу наведемо декілька правових позицій (висновків) вищої судової інстанції України.

Так, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 07 липня 2022 року у справі №160/3364/19 Велика Палата Верховного Суду відступила від правового висновку ВСУ щодо несумісності статусу фіктивного підприємства з легальною підприємницькою діяльністю, визначивши, що суб'єкт господарювання з ознаками фіктивності є правосуб'єктом, незважаючи на дефекти при його створенні або мету діяльності [1].

Вирок щодо посадової особи контрагента за статтею 205 КК України (фіктивне підприємство), а також ухвала про звільнення особи від кримінальної відповідальності за

цією статтею у зв'язку із закінченням строків давності не можуть створювати преюдицію для адміністративного суду в податковому спорі при встановленні реальності господарських операцій платника податків із таким контрагентом, якщо тільки суд кримінальної юрисдикції не встановив конкретні обставини щодо дій чи бездіяльності платника податків. Такі вирок або ухвала суду за результатами розгляду кримінального провадження мають оцінюватися адміністративним судом разом із наданими первинними документами й обставинами щодо наявності первинних документів, правильності їх оформлення, можливості виконання (здійснення) спірних господарських операцій, їхнього зв'язку з господарською діяльністю платника податків та можливого використання придбаного товару (робіт, послуг) у подальшій діяльності [1].

Таким чином, Верховним Судом встановлено, що суб'єкт підприємницької діяльності не може нести відповідальності за дії своїх контрагентів, що відповідає загальному принципу презумпції невинуватості, який має діяти не тільки в рамках кримінального права.

Показовою для визначення актуальних проблемних питань адміністративно-правового регулювання підприємницької діяльності в Україні є також постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 1 грудня 2021 року у справі №140/11033/20.

Так, 01 грудня 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду розглянув касаційну скаргу Головного управління Державної податкової служби у Волинській області на ухвалу Волинського окружного адміністративного суду від 29 липня 2020 року на постанову Восьмого апеляційного адміністративного суду від 28 жовтня 2020 року у справі №140/11033/20 за позовом ТОВ «Волиньтабак» до ГУ Державної податкової служби у Волинській області про визнання протиправним і скасування рішення про відповідність/невідповідність платника критеріям ризиковості та внесення до журналу ризикових платників, зобов'язання виключити платника з переліку платників податків, які відповідають критеріям ризиковості [1].

Судами встановлено, що позивача було включено до переліку ризикових платників податків, що призвело до зупинення реєстрації податкових накладних в Єдиному реєстрі податкових накладних та неможливості подальшої їх реєстрації, погіршення ділової репутації, можливого розірвання відносин з контрагентами та потенційного банкрутства. Платник подав до суду заяву про вжиття заходів забезпечення адміністративного позову, у якій він просив забезпечити позов шляхом зупинення дії рішення контролюючого органу про відповідність/невідповідність платника критеріям ризиковості та внесення до журналу ризикових платників [1].

Суди попередніх інстанцій дійшли висновку, що забезпечення позову на час судового розгляду справи надасть позивачу можливість провадити господарську діяльність та реєструвати податкові накладні до остаточного вирішення цього спору. Натомість Верховний Суд задовольнив касаційну скаргу, скасувавши оскаржувані судові рішення й ухваливши нове, яким відмовив у задоволенні заяви про забезпечення позову [1].

В обґрунтування свого рішення Верховним Судом було зазначено, що положення Податкового кодексу України та Порядку зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних, затвердженого постановою КМУ від 11 грудня 2019 року № 1165, вказують на відсутність законодавчих підстав уважати, що зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування унеможливає подальшу реєстрацію цих документів податкової звітності.

Верховним Судом також було зазначено, що вирішуючи питання про вжиття заходів забезпечення позову шляхом зупинення дії рішення контролюючого органу про відповідність або невідповідність платника критеріям ризиковості та внесення до журналу ризикових платників, суд в ухвалі про забезпечення позову має не лише навести мотиви, з яких дійшов висновку, що невжиття таких заходів може істотно ускладнити чи унеможливити виконання рішення суду або ефективний захист або поновлення порушених чи оскаржуваних прав або інтересів позивача, але й указати, в чому будуть полягати дії, спрямовані на відновлення прав позивача, оцінити складність вчинення цих дій, встановити, що витрати, пов'язані з відновленням прав, будуть значними [1].

Верховним Судом також було зазначено, що віднесення платників до категорії ризикових є формою податкового контролю, спрямованого, зокрема, на забезпечення прав та інтересів суб'єктів господарювання щодо правильності відображення результатів господарської діяльності з метою оподаткування. Вжиття заходів забезпечення позову у запропонований позивачем спосіб фактично би вирішило спір по суті, що суперечить меті застосування статті 150 Кодексу адміністративного судочинства України [1].

Також показовою є постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 27 квітня 2022 року у справі № 200/5932/19-а, в якій Верховний Суд зазначив, що при вирішенні податкових спорів, суд виходить із презумпції добросовісності платника, яка резюмує економічну виправданість дій платника, що мають своїм наслідком отримання податкової вигоди, та достовірність відомостей у бухгалтерській та податковій звітності платника.

Подання платником податку до контролюючого органу усіх належним чином оформлених первинних документів, передбачених податковим законодавством, з метою отримання податкової вигоди є підставою для її отримання, якщо податковий орган не доведе неправдивість, недостовірність або суперечливість відомостей, що містяться у таких документах [1].

Судді Верховного Суду зазначили, що недобросовісність платника має бути встановлена безумовними та однозначно розтлумаченими доказами, водночас такі докази податковим органом в акті перевірки не наведено та реальність виконання господарських операцій не спростовано, які не зазначено жодних належних доказів на підтвердження того, що визначені умовами договорів не виконано.

При цьому, чинне законодавство не ставить умову виникнення податкових зобов'язань платника у залежність від стану податкового обліку його контрагентів, наявності чи відсутності основних фондів, працівників у штаті, подання або неподання податкової звітності [1].

Таким чином, Верховним Судом вчергове було підтверджено неприпустимість покладання на суб'єкта підприємницької діяльності відповідальності за дії його контрагентів.

Верховний Суд зазначив, що позивач не може нести відповідальність за невиконання його контрагентами своїх зобов'язань, адже, поняття «добросовісний платник», яке вживається у сфері податкових правовідносин, не передбачає виникнення у платника додаткового обов'язку з контролю за дотриманням його постачальниками правил оподаткування, а саме: платник ненаділений повноваженнями податкового контролю для виконання функцій, покладених на податкові органи, а тому не може володіти інформацією відносно виконання контрагентом податкових зобов'язань. А відтак, за умови не встановлення податковим органом наявності замкнутої схеми руху коштів, яка б могла свідчити про узгодженість дій позивача та його постачальників для одержання товариством незаконної податкової вигоди, останнє не може зазнавати негативних наслідків внаслідок діянь інших осіб, що перебувають поза межами його впливу. Такий підхід узгоджується з судовою практикою Європейського Суду з прав людини.

Так, Європейський Суд з прав людини у своєму рішенні по справі

«БУЛІВЕСАД» проти Болгарії» (заява № 3991/03) зазначив, що платник податку не повинен нести наслідків невиконання постачальником його зобов'язань зі сплати податку і в результаті сплачувати ПДВ другий раз, а також сплачувати пеню. На думку Суду, такі вимоги стали надмірним тягарем для платника податку, що порушило справедливий баланс, який повинен підтримуватися між вимогами суспільного інтересу та вимогами захисту права власності [1].

Показовим є також рішення у справі «Інтерсплав проти України» (заява

№ 803/02), в якому Європейський Суд з прав людини зазначив, що у разі наявності у державних органів інформації про зловживання в системі оподаткування конкретною компанією, вони повинні застосовувати відповідні заходи саме до цього суб'єкта, а не розповсюджувати негативні наслідки на інших осіб при відсутності зловживання з їх боку.

Отже, притягнення суб'єкта права до відповідальності за діяння, що було вчинено іншою особою, є неможливим, за винятком встановлених ст. 228 Цивільного кодексу України та ст. ст. 207 і 208 Господарського кодексу України випадків свідомого укладення таким суб'єктом права нікчемного правочину з метою відображення певних первинних документів в податковому обліку без фактичного проведення господарських операцій [1].

Одночасно Верховний Суд зазначив, що реальність вчинюваної господарської операції – це встановлення факту зміни руху активів чи зміни стану зобов'язань платника податку внаслідок придбання ним товарів (послуг), що використовуються таким платником у своїй господарській діяльності.

Підставою для виникнення у платника права на податковий кредит з податку на додану вартість, який у подальшому приймає участь у формуванні сум бюджетного відшкодування, є факт реального здійснення операцій з придбання товарів та послуг з метою їх використання в оподатковуваних операціях у межах господарської діяльності платника податку, а також оформлення відповідних операцій належним чином складеними первинними документами, які містять достовірні відомості про їх обсяг та зміст [1].

Крім того, Верховним Судом було підкреслено, що вирішуючи податкові спори, суд керується презумпцією добросовісності платника, яка резюмує економічну виправданість дій платника, що мають своїм наслідком отримання податкової вигоди, та достовірність відомостей у бухгалтерській та податковій звітності платника. Подання платником до контролюючого органу усіх належним чином оформлених первинних документів, установлених податковим законодавством, з метою отримання податкової вигоди, є підставою для її отримання, якщо податковий орган не доведе неправдивість, недостовірність або суперечливість відомостей, що містяться в таких документах.

Водночас недобросовісність платника має бути встановлена безумовними та однозначно розтлумаченими доказами. Чинне законодавство не узалежнює виникнення податкових зобов'язань платника від стану податкового обліку його контрагентів, наявності чи відсутності основних фондів, працівників у штаті, подання або неподання податкової звітності [1].

Таким чином, у даній справі Верховним Судом також було підкреслено, що платник не може нести відповідальність за невиконання його контрагентами своїх зобов'язань, оскільки поняття «добросовісний платник», яке вживається у сфері податкових правовідносин, не зумовлює виникнення у платника додаткового обов'язку з контролю за дотриманням його постачальниками правил оподаткування.

Верховним Судом за результатами розгляду вказаної справи резюмовано, що платник не наділений повноваженнями податкового контролю для виконання функцій, покладених на податкові органи, а тому не може володіти інформацією щодо виконання контрагентом податкових зобов'язань. За умови не встановлення податковим органом наявності замкнутої схеми руху коштів, яка б могла свідчити про узгодженість дій платника та його постачальників для одержання товариством незаконної податкової вигоди, останнє не може зазнавати негативних наслідків внаслідок діянь інших осіб, що перебувають поза межами його впливу [1].

На увагу заслуговує також постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 8 жовтня 2020 року у справі № 280/2284/20. Так, 08 жовтня 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду розглянув касаційну скаргу Головного управління Державної податкової служби у Запорізькій області на ухвалу Запорізького окружного адміністративного суду від 09 квітня 2020 року та постанову Третього апеляційного адміністративного суду від 24 червня 2020 року у справі №280/2284/20 за позовом Товариства з обмеженою відповідальністю «Комінко» до Головного управління Державної податкової служби у Запорізькій області, про визнання протиправним та скасування рішення про включення позивача до переліку ризикових платників, зобов'язання відповідача виключити платника з переліку ризикових платників податків шляхом прийняття відповідного рішення [1].

Згідно із матеріалами вказаної справи, контролюючий орган провів перевірку суб'єкта господарювання на відповідність критеріям ризиковості платника податків, унаслідок якої було прийнято рішення, згідно з яким позивач отримав статус ризикового платника.

Суб'єкт господарювання (позивач) звернувся до суду із заявою про вжиття заходів забезпечення позову, у якій він просив забезпечити позов шляхом зупинення дії рішення контролюючого органу про включення позивача до переліку ризикових платників, до набрання законної сили судовим рішенням у справі. Обґрунтовуючи позовні вимоги, позивач (платник) зазначив, що після прийняття такого рішення кожна податкова накладна/розрахунок

коригування, направлені на реєстрацію, будуть зупинені, а покупці не зможуть своєчасно сформувати податковий кредит та відмовляться від подальшої співпраці з платником [1].

Суди попередніх інстанцій дійшли висновку, що оскаржуване рішення про зарахування позивача до переліку ризикових платників податків ускладнить ведення господарської діяльності підприємством позивача, що призведе до понесення ним та його контрагентами збитків. Так, Запорізький окружний адміністративний суд ухвалою, залишеною без змін постановою Третього апеляційного адміністративного суду, задовольнив заяву про забезпечення позову. Натомість Верховний Суд касаційну скаргу задовольнив, рішення судів попередніх інстанцій скасував та ухвалив нове рішення, яким у задоволенні заяви про забезпечення позову відмовив [1].

В обґрунтування свого рішення Верховним Судом було зазначено, що за платником податків залишається право належними документами довести реальність здійснення фінансово-господарських операцій у межах своєї господарської діяльності, а в разі повноти документів щодо цих операцій – подальшого прийняття позитивного рішення про реєстрацію податкових накладних/розрахунків коригування. Та обставина, що надання додаткових документів та пояснень у кожному конкретному випадку вимагає значного часу та зусиль, не може сприйматися як визначена законом підстава для забезпечення позову.

Верховним Судом було зазначено, що не доведення необхідності вжиття застосованих судами заходів забезпечення позову, з урахуванням положень частини другої ст.150 КАС України, зумовлює те, що застосовані заходи суперечать приписам частини другої ст.151 цього Кодексу [1].

Не менш важливою для розуміння актуальних проблем адміністративно-правового регулювання підприємницької діяльності є постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 3 грудня 2020 року у справі №140/8457/20. Так, 03 грудня 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду розглянув касаційну скаргу Головного управління Державної податкової служби у Волинській області на ухвалу Волинського окружного адміністративного суду від 17 червня 2020 року про забезпечення позову та постанову Восьмого апеляційного адміністративного суду від 16 вересня 2020 року у справі № 140/8457/20 за позовом Товариства з обмеженою відповідальністю «БеттаГрант» до Головного управління Державної податкової служби у Волинській області про визнання протиправним і скасування рішення контролюючого органу в частині відповідності позивача п. 8 Критеріїв ризиковості платника податку на додану вартість та внесення до журналу ризикових платників, зобов'язання виключити позивача з переліку ризикових платників податку на додану вартість.

Порядок зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 року № 117, втратив чинність станом на дату винесення рішення контролюючого органу про відповідність позивача п. 8 Критеріїв ризиковості платника податку на додану вартість. Обґрутовуючи заяву про забезпечення позову, платник зазначив, що включення його до переліку ризикових платників блокує господарську діяльність підприємства, яке внаслідок існування таких обставин позбавлене можливості зареєструвати податкові накладні, у зв'язку з чим контрагенти не купують товар, позивач не отримує прибуток і не вжиття заходів забезпечення позову може спричинити припинення діяльності платника [1].

Суди попередніх інстанцій, мотивуючи свої рішення про наявність підстав для забезпечення позову, застосували норми матеріального права, що регулюють питання зарахування платників податків до категорії ризикових, посилаючись на приписи Порядку зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 року № 117. Враховуючи викладене, Волинський окружний адміністративний суд ухвалою, залишеною без змін постановою Восьмого апеляційного адміністративного суду, задовольнив заяву про забезпечення позову.

Натомість Верховний Суд задовольнив касаційну скаргу, скасувавши оскаржувані судові рішення та відмовивши в задоволенні заяви про забезпечення позову.

В обґрунтування свого рішення Верховним Судом було зазначено, що перевірка контролюючим органом на відповідність критеріям ризиковості платника податків здійснюється

під час реєстрації кожної податкової накладної/розрахунку коригування, незалежної від факту належності платника податків до переліку ризикових, і є передбаченим законом заходом контролю [1].

Верховним Судом за результатами розгляду вказаної справи було резюмовано, що зупинення рішення про відповідність платника податку на додану вартість критеріям ризиковості та внесення до журналу ризикових платників фактично вирішує спір по суті, що суперечить меті застосування заходів забезпечення позову. Зокрема, посилення в рішеннях судів попередніх інстанцій на аргументовані висновки про наявність підстав для забезпечення позову, беручи до уваги обставини визнання нечинними окремих пунктів Порядку № 117, свідчить про вирішення судами на стадії розгляду клопотання про забезпечення позову питання обґрунтованості заявлених позовних вимог, яке може бути предметом дослідження судом лише під час розгляду спору по суті [1].

Окреме значення для удосконалення адміністративно-правового регулювання підприємницької діяльності в Україні має практика Європейського суду з прав людини. Це, наприклад, Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Котій проти України» (Koti v. Ukraine) від 5 березня 2015 року, заява № 28718/09, в якому Європейський суд з прав людини зазначив, що для того, щоб національне законодавство відповідало вимогам Конвенції, воно має гарантувати засіб правового захисту від свавільного втручання органів державної влади у права, гарантовані Конвенцією. У питаннях, які стосуються основоположних прав, надання правової дискреції органам виконавчої влади у вигляді необмежених повноважень було б несумісним з принципом верховенства права – одним з основних принципів демократичного суспільства, гарантованих Конвенцією. Відповідно законодавство має достатньо чітко визначати межі такої дискреції, наданої компетентним органам влади, та порядок її реалізації (див. рішення у справі «Гілланта Квінтон проти Сполученого Королівства» (Gillan and Quinton v. The United Kingdom), заява № 4158/05, п. 77, ECHR 2010 (витяги), з подальшими посиланнями) [2].

Існування конкретних процесуальних гарантій є у цьому контексті необхідним. Те, які саме гарантії вимагатимуться, принаймні певною мірою залежатиме від характеру та масштабів зазначеного втручання (див. рішення у справі «Р.Г. та Л.Н. проти Сполученого Королівства» (P.G. and J.H. v. The United Kingdom), заява № 44787/98, п. 46, ECHR 2001-IX). У різних контекстах статті 8 Конвенції Суд наголошував на тому, що питання про застосування превентивних заходів, які впливають на права людини, має вирішуватись в межах певного змагального процесу перед незалежним органом, що може своєчасно розглянути підстави для прийняття рішення та відповідні докази (див. рішення у справах «Аль-Нашіф проти Болгарії» (Al-Nashif v. Bulgaria), заява № 50963/99, п. 123, від 20 червня 2002 року; «Х. проти Фінляндії» (X v. Finland), заява № 34806/04, пп. 220-222, ECHR 2012 (витяги), та «Олександр Волков проти України» (Oleksandr Volkov v. Ukraine), заява № 21722/11, п. 184, ECHR 2013) [2].

Висновок. Таким чином, правові позиції (висновки) Верховного Суду, а також рішення Європейського Суду з прав людини є важливим доповненням до адміністративно-правових засад підприємницької діяльності, адже у вказаних рішеннях судів, які по суті є судовими прецедентами, вирішуються правові колізії, заповнюються правові прогалини, а також розтлумачуються фундаментальні принципи права, дотримання яких є гарантією належного та ефективного правового захисту інтересів суб'єктів підприємницької діяльності у їх взаємодіях із органами публічної адміністрації.

Список використаних джерел:

1. Аналіз судової практики. Огляди судової практики касаційних судів. *Верховний Суд*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokaznikidiyalnosti/analiz/>
2. . Справа «Котій проти України» (Заява № 28718/09) : рішення Європейського суду з прав людини від 05 берез. 2015 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a82#Text

КОСТИЦЬКИЙ В. В.,

доктор юридичних наук, професор,
академік
(Національна академія правових наук
України)
ORCID ID: 0000-0003-1692-9810

БОГУН В. П.,

кандидат юридичних наук

УДК 34«313»:551.58-049.65

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.55>

ПИТАННЯ ЗАХИСТУ КЛІМАТУ У СУЧАСНІЙ ПРАВОВІЙ НАУЦІ

На підставі проведеного дослідження авторами показано, що проблеми захисту клімату перебувають у фокусі досліджень сучасної юридичної науки порівняно нещодавно, нараховуючи щонайбільше кілька десятиліть. Правова доктрина все ще знаходиться на етапі побудови науково-методологічної основи для фахівців, які намагаються напрацювати загальні оцінки кліматичної проблеми як ключового глобалізаційного виклику ХХІ ст. У сучасній науці екологічного права та соціології і філософії права виокремилися два підходи до досліджень захисту клімату: нормативно-правовий та інтегративний. Перший передбачає конструювання на міжнародно-правовому рівні та рівні національного законодавства відповідних пріоритетів. Оскільки державний суверенітет не обмежується кліматичними проблемами та способами їх вирішення, а передача кліматичних проблем на транснаціональний рівень має обмежений характер, першочерговим вважається врахування національних інтересів, які є первинними щодо міжнародних, що знаходить своє відображення у розвитку нормативного регулювання захисту клімату як на міжнародному, так і на національному рівні. Другий інтегративний підхід враховує примат прав і свобод людини і громадянина та відповідальності держави перед людиною і суспільством у тому числі і за стан клімату як основи сучасної доктрини лібералізму, що визначає особливості сьогоденного розвитку права та державотворення у рамках західно-європейської та північно-американської цивілізації. Цей підхід передбачає з'ясування теоретико-методологічних і практичних проблем забезпечення державою права людини на сприятливе довкілля і є проявом описаного В. Костицьким «закону сполучених посуден», який відображає особливості розвитку права у сучасному світі, переливання прогресивних норм, принципів та ідей між національними правовими системами та міжнародним і національним правом, а також зводиться до пропорційності відповідальності держави і суспільства за вирішення проблем захисту клімату.

Ключові слова: державна кліматична політика, право, права людини, право на сприятливе для життя довкілля, кліматичні права людини, людиноцентризм і кліматичній політиці держави.

Kostytskyi V. V., Bohun V. P. Climate protection issues in modern legal science

Based on the conducted research, the author shows that climate protection problems have been in the focus of research in modern legal science relatively recently, counting at most several decades. Legal doctrine is still at the stage of building

a scientific and methodological basis for specialists who are trying to develop general assessments of the climate problem as a key globalization challenge of the 21st century. In modern science of environmental law and sociology and philosophy of law, two approaches to climate protection research have been distinguished: normative-legal and integrative. The first involves constructing relevant priorities at the international legal level and the level of national legislation. Since state sovereignty is not limited to climate problems and ways to solve them, and the transfer of climate problems to the transnational level is limited in nature, the priority is considered to be taking into account national interests, which are primary in relation to international ones, which is reflected in the development of regulatory regulation of climate protection both at the international and national levels. The second integrative approach takes into account the primacy of human and citizen rights and freedoms and the responsibility of the state to man and society, including for the state of the climate, as the basis of the modern doctrine of liberalism, which determines the features of today's development of law and state-building within the framework of Western European and North American civilization. This approach involves clarifying the theoretical, methodological and practical problems of ensuring the state's right to a favorable environment and is a manifestation of the «law of connected vessels» described by V. Kostytsky, which reflects the features of the development of law in the modern world, the transfer of progressive norms, principles and ideas between national legal systems and international and national law, and also boils down to the proportionality of the responsibility of the state and society for solving climate protection problems.

Key words: *state climate policy, law, human rights, the right to a favorable environment for life, climate human rights, human-centrism and climate policy of the state.*

Вступ. Питання захисту клімату сьогодні стали одним із найважливіших пріоритетів міжнародної та національної політики, що зумовило появу наднаціональних засобів правового регулювання, нових галузей та інститутів права, політизації та гуманізації права, юридикації суспільного життя, поглиблення взаємодії міжнародного та внутрішнього права тощо[1]. Згадане передбачає переорієнтацію усталених юридичних парадигм та доктрин, необхідність науково-теоретичного забезпечення формування та реалізації державної кліматичної політики як якісно нового напрямку діяльності системи органів публічної влади, а також включення кліматичної проблематики в систему розвитку права. Ці процеси супроводжуються загальним хронічним недотриманням стратегічних кліматичних цілей і спонукають до пошуку інструментів, здатних підняти кліматичну політику на новий якісний рівень, зробити її релевантною до новітніх кліматичних викликів.

Стан дослідження проблеми. Концентрація наукових досліджень у царині права на проблемах захисту клімату дає свої позитивні результати за рахунок розширення наукового діалогу, проведення спеціальних наукових форумів, на яких дослідники та практики можуть регулярно зустрічатися та обговорювати прогалини та пріоритети досліджень у цій сфері, що стимулює наукові підходи до найактуальніших проблем і пріоритетів цієї політики через призму розширення гуманітарної перспективи (утвердження верховенства права та пріоритету прав людини у сфері кліматичної політики[2-5]). Намітився активний міжнародний діалог у багатьох зрізах соціуму (вчені, політики, громадські діячі, представники бізнесу, медичні працівники), який призводить до загальносвітового визнання необхідності забезпечення права людини і суспільства на сприятливе для життя довкілля, якому як одна із складових має відповідати право на екологічну безпеку. Гострота цієї проблематики обумовлюється не тільки погіршенням клімату, але й недостатньою ефективністю кліматичної політики, відсутністю помітного прогресу у реалізації заходів з пом'якшення зміни клімату, першочерговим завданням якої зараз стало обмеження підвищення глобальної середньої

температури значно нижче 2 °С або навіть 1,5 °С порівняно з доіндустріальним рівнем, як того вимагають положення Паризької угоди[6]. Звідси, зміна клімату стала не тільки екологічною, але й політичною проблемою, яка торкається всіх секторів суспільства, від транспорту до промислового виробництва, від сільського господарства до житлового будівництва та міського планування тощо, її можна вирішити лише за допомогою успішної реалізації сучасними державами відповідних рішень, які інтегрують кліматичну політику з політикою в цих різних секторах та будуються на останніх даних моніторингу довкілля і результатах наукових досліджень у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Сучасна правова наука враховує як стан захисту клімату та кліматичні зміни, так і реагування юридичної практики на труднощі захисту клімату. Юридична практика напрацювала тут наступні способи вирішення кліматичних проблем через: розширення використання так званої «стратегії судових процесів щодо зміни клімату»; заохочення фіксації «прав природи» в конституціях або інших правових джерелах; через поширення ідей побудови транснаціональних юридичних інфраструктур, що відповідають логіці «загальнопланетарних кордонів».

Розширення участі недержавних суб'єктів захисту клімату на фоні активізації ролі держав і міжнародних організацій у цій сфері породили транснаціональну теорію управління кліматом[7], як частину глобального управління кліматом. В Україні цей підхід знайшов свій вияв у статті 17 Конституції України, яка юридично закріпила принцип спільної відповідальності держави і громадянського суспільства за захист навколишнього середовища і клімат, визначивши питання екологічної безпеки основним обов'язком держави та справою усього Українського народу[8]. Таке положення можна вважати однією із важливих підстав розгляду Конституції як Суспільного договору, а саму концепцію називати концепцією кліматичного конституціоналізму. На сьогодні ця проблема розглядається як можлива юридична відповідь на соціальне та політичне небажання держав ефективно боротися зі зміною клімату, відсутність розуміння проблем захисту клімату як глобальної проблеми. Передбачається, що конституціоналізація міжнародного кліматичного права забезпечить більшу участь недержавних суб'єктів, таких як неурядові організації чи окремі особи, і відмову від державного суверенітету, коли держави не піклуються про виконання своїх кліматичних зобов'язань.

Йдеться про те, що норми щодо захисту клімату поступово стають найважливішими у системі міжнародного, тобто відбувається процес, який можна назвати конституціоналізацією міжнародного кліматичного права. У цьому сенсі глобальний конституціоналізм розглядається як концептуальна основа для побудови стратегій державної кліматичної політики в епоху, коли соціальне відтворення переросло на глобальний рівень і визначає навіть своє власне фізичне середовище. У цьому контексті юридична наука постає як знаряддя вчених для розробки «фундаментальних концепцій і структур» і тлумачення «чинного права в світлі загальних принципів», а також натхнення критики «правових розробок» для того, щоб реагувати на нову ситуацію, визначену антропоценом[9].

Кліматичний конституціоналізм — це новітня концептуальна відповідь, яка розглядає в якості «матриці» еволюцію екологічного конституціоналізму для подолання глобальної загрози, спричиненої кліматичною кризою[10-11]. Зокрема, підвищення кліматичних змін із предмета звичайного законодавства та державної політики до предмета вищого — конституційного характеру — не може полягати просто у включенні більшої кількості людських прав до конституційних текстів разом із супутньою опорою на суди для забезпечення їхнього додержання і захисту. Виключно або головним чином орієнтований на людські права та судовий їх захист конституціоналізм може страждати від дефіциту легітимності в суспільствах, де індивідуальна автономія чи антиетатизм не є домінуючими культурними цінностями чи основними уроками історичного досвіду. Якщо конституції стають засобом боротьби зі зміною клімату зі ступенем ефективності, що відповідає їхньому вищому статусу, тоді кліматичні положення повинні не тільки відображати загальні стандарти належного управління, але також резонувати з культурним етосом конкретного суспільства, в яке вони включені[12].

Основний висновок дослідження державної політики в цьому ракурсі полягає в тому, що вибір інструментів і їх комбінації є вирішальними для здатності уряду долати суспільні виклики у сфері зміни клімату.

У змістовній перспективі існують юридичні теорії, які обговорюють наслідки, які явище зміни клімату справляє на форми (нормативні, юридичні та доктринальні) правових систем держав. Ця галузь включає дослідження політики пом'якшення наслідків клімату та адаптації[13], законодавства про кліматичні катастрофи[14] і юридичної природи причинно-наслідкового зв'язку, шкоди та відповідальності за клімат[15]. Дослідження «стратегій судових процесів щодо зміни клімату» та їхньої функції сприяння пом'якшенню клімату також можна розглядати у цьому ж контексті, особливо з врахуванням зробленого В. Костицьким висновку про те, що ХХІ століття у зв'язку із зростанням ролі судів у суспільному житті можна назвати «епохою судової влади»[16].

Зростає роль органів судової влади не тільки у здійсненні кліматичної політики та захисті кліматичних прав і свобод людини, але навіть у формуванні кліматичної політики. Точного розуміння масштабів цього впливу наразі не має, але існує майже загальновизнаний висновок, що судові процеси відіграють значну роль у стимулюванні змін у більших соціальних рухах, і що судові процеси щодо клімату можуть служити корисним інструментом для притягнення учасників до відповідальності, коли вони не вживають адекватних заходів для просування кліматичних заходів.

В основу другого інтегративного підходу визнання того, що в основу сучасної екологічної і кліматичної політики має бути покладено ідею людиноцентризму, тобто не функцію держави із забезпечення екологічної безпеки, яка поступово перетворилася у фікцію[17;18] у системі функції сучасної держави, а обов'язок держави забезпечувати сприятливе для життя довкілля[19; 20]. Другий підхід враховує наявність закладених в основу сучасної політики лібералізму, яка є основою розвитку права та державотворення, примату прав і свобод людини і громадянина та відповідальності держави перед людиною і суспільством у тому числі і за стан клімату, передбачає з'ясування теоретико-методологічних і практичних проблем забезпечення державою права людини на сприятливе довкілля. заходи, що вживатимуться в розрізі цієї політики мають бути пропорційними можливостям держави та суспільства. Враховуючи, що суб'єктом суверенітету і суб'єктом влади є народ[16, Р. 99-112], всі рішення в рамках кліматичної політики мають ґрунтуватися на суспільному консенсусі, бути суспільно прийнятними та легітимними.

Значимість інтегративного підходу до формування і здійснення кліматичної політики також дозволяє враховувати феномен «закону сполучених посуден»[21] як факту перетікання прогресивних норм, ідей і принципів із міжнародного права, яке виявилось в авангарді цивілізаційного спротиву погіршення кліматичної ситуації, акумулює передові ідеї у цій царині, які імплементуються у національне законодавство, ілюструють переважаючі перспективи кліматичної політики у різних країнах і різних секторах політики[22;23].

Перспективним шляхом тут є ідея соціальної справедливості, яка має базуватися на спільній відповідальності держави і суспільства за вирішення проблем екологічної безпеки. Відзначимо, що принцип спільної відповідальності передбачений статтею 17 Конституції України[8], яка конституювала як елемент Суспільного договору, що ним є Конституція України, відповідальність за національну, у тому числі екологічну безпеку для нинішніх і прийдешніх поколінь людей як найважливішу функцію держави та справу усього Українського народу.. У світі отримала високу популярність ідея «справедливого переходу», яка полягає у спільній відповідальності усіх верств суспільства за вирішення проблем захисту клімату. У зв'язку зі збільшенням підтримки справедливого переходу цю концепцію було впроваджено як у міжнародні договори, так і в національні кліматичні закони. Зокрема, її було включено до преамбули Паризької угоди[24], а згодом її було введено в Європейський закон про клімат.[25] що є ще однією важливою ілюстрацією дій у розвитку права запропонованого В. Костицьким та згаданого вище «закону сполучених посуден». На національному рівні справедливий перехід міститься принаймні у семи різних рамкових законах про зміну клімату (Шотландії, Ірландії,

Португалії, Південної Кореї, Іспанії, Південноафриканської Республіки, Колумбії), в яких, серед іншого, передбачено принципи справедливого переходу та зобов'язання, що впливають із необхідності розробки та реалізації планів справедливого переходу[26]. Отже, ця концепція ввела в міжнародне кліматичне право новий елемент внутрішньодержавної справедливості, який привертає увагу до необхідності розподільних і процедурних заходів справедливості для створення справедливого кліматичного права та політики.

Висновки. В останні роки у правовій науці спостерігається кліматичний бум. Кількість наукових досліджень у цій сфері зростає у геометричній прогресії, а їх змістовна наповненість насичена постановкою проблематики та чисельними ефективними пропозиціями, що супроводжується їх використанням у нормотворчій практиці на рівні міжнародного та національного права. Вивчення цих проблем здійснюється у рамках двох підходів: шляхом унормування тих чи інших суспільних відносин у міжнародному чи національному праві (нормативно-правовий підхід) та з поступовим домінування інтегративного підходу, який виступає ілюстрацією описаного В. Костицьким «закону сполучених посуден» як явища, яке відображає перманентний процес «переливання» прогресивних правових норм та ідей і принципів із міжнародного права у національне, із національного права у міжнародне право або ж шляхом обміну такими прогресивними нормами між правовими системами сучасних держав. Цей підхід передбачає з'ясування теоретико-методологічних і практичних проблем забезпечення державою права людини на сприятливе довкілля як основи кліматичної політики сучасних держав і пов'язаний із зміною парадигми, що визначає заміни в її екологічній функції обов'язку щодо забезпечення екологічної безпеки на обов'язок держави створювати умови для уможливлення реальності реалізації права людини на сприятливе для життя довкілля.

Список використаних джерел:

1. Tatsiy V. Y., & Danilyan O. G. The impact of globalization processes on the legal sphere. *Amazonia Investiga*. 2019. № 8(22). pp. 580–586. P. 586.
2. Antonioli L. Climate Change Litigation and the Rule of Law in the European Union. In: Antonioli, L., Ruzza, C. (eds) *The Rule of Law in the EU*. Springer, Cham. 2024. P. 279-303.
3. Buser A. National climate litigation and the international rule of law. *Leiden Journal of International Law*. 2023;36(3):593-615.
4. Sulyok K. Transforming the Rule of Law in Environmental and Climate Litigation: Prohibiting the Arbitrary Treatment of Future Generations. *Transnational Environmental Law*. Published online 2024:1-27.
5. Philippe Sands, Climate Change and the Rule of Law: Adjudicating the Future in International Law. *Journal of Environmental Law*, Volume 28, Issue 1, 2016. P. 19–35.
6. A sectoral perspective on global climate governance: Analytical foundation Sebastian Oberthür a, b, *, Lukas Hermwille c, d , Tim Rayner. P. 1.
7. Andonova, L., Betsill, M., & Bulkeley, H. Transnational climate governance. *Global Environmental Politics*. 2009. № 9(2). pp. 52–73.
8. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141.
9. Research Handbook on Global Climate Constitutionalism Research Handbooks in Climate Law series Edited by Jordi Jaria-Manzano and Susana Borrás. P. 2.
10. Brian J Preston, 'Climate Change Litigation (Part 1)' (2011) 5 *Carbon & Climate Law Review* 3, 3–14.
11. James R May and Erin Daly, 'Global Climate Constitutionalism and Justice in the Courts' in Jordi Jaria-Manzano (eds), *Research Handbook on Global Climate Constitutionalism* (Edward Elgar Publishing 2019) 235.
12. Navraj Singh Ghaleigh, Joana Setzer, Asanga Welikala, The Complexities of Comparative Climate Constitutionalism, *Journal of Environmental Law*, Volume 34, Issue 3, November 2022, Pages 517–528, P. 527.

13. Climate Change and The Law. By Erkki Hollo and Kati Kulovesi and Michael Mehling (eds). [Dordrecht; London: Springer, 2013. 693 pp.
14. Lyster, Rosemary and Verchick, Robert R. M., Introduction - Climate Disaster Law: Barriers and Opportunities (October 11, 2017). This is a draft chapter. The final version will be available in Climate Disaster Law: Barriers and Opportunities edited by Rosemary Lyster & Robert R.M. Verchick, Edward Elgar Publishing Ltd. 2018, Forthcoming, Sydney Law School Research Paper No. 17/87, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3051496>
15. Mechler R., Bouwer L. M., Schinko T., Surminski S. and LinneroothBayer J. (eds.) Loss and Damage from Climate Change: Concepts, Methods and Policy Options. Climate Risk Management, Policy and Governance (CRMPG). Springer, pp. 3-37.
16. Kostytsky Wasyl. Podzial wladzy w kontekscie teologiczno-sociologicznego rozumienia prawa (eseje z sociologii prawa) /W. Kostytsky. Warszawa: Wydawca: Trybunal Konstytucyjny, 2023, S. 160-162.
17. V. Kostytsky, Sociological and Legal problems of formation of Ecological stste. – «Problems of Environmental Law Theory : collective monograph» / V. Kostytsky, A.P. Getman, H.V. Anisimova, Y.A. Getman, etc. ; edited by Prof. V. Kostytsky. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2020. 112 p.
18. Костицький В.В. Про необхідність третьої революційної зміни змісту доктрини екологічного права. *Від правової охорони природи Української РСР до екологічного права України*: Збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції, 26 травня 2017 р., м. Київ / Укладачі: В.В. Носік [та ін.]; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Чернівці: Кондратьєв А.В., 2017. С. 209-213.
19. Костицький В.В. Забезпечення екологічної безпеки чи забезпечення сприятливого довкілля: теоретико-правове обґрунтування призначення сучасної екологічної держави. *Екологічне право*. 2020. №2. С. 29-33. (Фахове видання. Index Copernicus .
20. Костицький В.В. Екологічна держава: фікція чи умова виживання цивілізації// «Концепт природи в сучасному праві: науково-методичні питання розвитку екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права»: збірник тез наукових доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті докторки юридичних наук, професорки, член-кореспондентки НАПрН України, заступника декана юридичного факультету з навчальної роботи заочного відділення (2002-2004), завідувачки кафедри екологічного права юридичного факультету (2011-2018), професорки кафедри екологічного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка Марії Василівни Красної (26 травня 2023 року)/ За ред. Т.Г. Ковальчук, к.ю.н. , к.ю.н. та Е.В. Позняк – Київ: талком, 2023. 2-2 с. С. 57-62.
21. Костицький В.В. Про необхідність третьої революційної зміни змісту доктрини екологічного права /В.В. Костицький// Від правової охорони природи Української РСР до екологічного права України: Збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції, 26 травня 2017 р., м. Київ / Укладачі: В.В. Носік [та ін.]; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Чернівці: Кондратьєв А.В., 2017. С. 209-213.
22. Adam, C., Knill, C. & Fernandez-i-Marín, X. Rule growth and government effectiveness: Why it takes the capacity to learn and coordinate to constrain rule growth. *Policy Sci.* 2017. №50, 241–268
23. Limberg, J., Steinebach, Y., Bayerlein, L. & Knill, C. The More The Better? Rule Growth And Policy Impact From A Macro Perspective. *Eur. J. Political Res.* 60, 438–454 (2021).
24. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 9 травня 1992 року. Паризька угода: ратифіковано Законом № 1469-VIII від 14.07.2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_161#Text.
25. Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 (European Climate Law) [2021] OJ L 243, arts 4(5)(c) and 9.
26. Vilja Johansson, Just Transition as an Evolving Concept in International Climate Law, *Journal of Environmental Law*, Volume 35, Issue 2, July 2023, Pages 229–249. P. 231.

СОЦЬКА А. М.

**д.ю.н., доцент кафедри філософії,
права та соціально-гуманітарних
дисциплін**

*(Національна академія статистики,
обліку та аудиту)*

радник Голови

*(Національна Асамблея людей
з інвалідністю України)*

ORCID ID: 0000-0002-6633-9192

УДК 342.9:347.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.56>

ЗМІСТ КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ У СФЕРІ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ НАД ПОВНОЛІТНІМИ НЕДІЄЗДАТНИМИ ОСОБАМИ ТА ОСОБАМИ, ДІЄЗДАТНІСТЬ ЯКИХ ОБМЕЖЕНА

Авторкою у статті приділено увагу контролю та нагляду у сфері опіки та піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами, дієздатність яких обмежена. Передусім наголошено на непоодиноких випадках посягань на права таких осіб не лише в Україні, а й за кордоном, що зумовлює потребу в ефективному адмініструванні сфери опіки та піклування засобами контролю та нагляду. Акцентовано, що відповідні контроль та нагляд є різних видів залежно від суб'єктів та рівнів здійснення, а також мети. Для посилення розуміння досліджуваної теми і висновків наведено наукові дефініції понять «контроль» та «нагляд», а також сформульовано авторське розуміння категорій «контроль у сфері опіки та піклування над повнолітніми особами» і «нагляд у сфері опіки та піклування над повнолітніми особами»; зазначено про співвідношення контролю й нагляду. Проаналізовано здійснення органами опіки та піклування контролю та нагляду за діяльністю опікунів та піклувальників повнолітніх недієздатних осіб та осіб, дієздатність яких обмежена. Зазначено про способи їх здійснення, пов'язані з перевіркою умов проживання, перевіркою дотримання прав, збором, аналізом і перевіркою звітів, сповіщенням опікунами про згоду підопічного на госпіталізацію тощо. Коротко сказано про контроль за діяльністю управителя майном недієздатної чи обмежено дієздатної фізичної особи – підприємця. Окремо приділено увагу питанню контролю за діяльністю органів опіки та піклування в контексті виконання ними безпосередніх управлінських обов'язків та здійснення цими органами опіки та піклування над повнолітніми особами. Охарактеризовано парламентський контроль в досліджуваній сфері з наведенням практичного прикладу. Насамкінець зазначено про повноваження зі здійснення контролю Кабінетом Міністрів України і місцевими органами виконавчої влади.

Ключові слова: *контроль, нагляд, опіка, піклування, повнолітня особа, недієздатність, обмежена дієздатність*

Sotska A. M. The content of control and supervision in the field of guardianship and care of incapacitated adults and persons with limited legal capacity

The author of the article pays attention to control and supervision in the field of guardianship and care of incapacitated adults and persons with limited legal capacity. First of all, she emphasizes the frequent cases of infringements on the rights

of such persons not only in Ukraine, but also abroad, which determines the need for effective administration of the field of guardianship and care by means of control and supervision. It is emphasized that the relevant control and supervision are of different types depending on the subjects and levels of implementation, as well as the purpose. To enhance the understanding of the topic under study and conclusions, scientific definitions of the concepts of «control» and «supervision» are given, and the author's understanding of the categories «control in the field of guardianship and care of adults» and «supervision in the field of guardianship and care of adults» is formulated; The relationship between control and supervision is described. The implementation by guardianship and trusteeship bodies of control and supervision over the activities of guardians and trustees of adult incapacitated persons and persons with limited legal capacity is analyzed. The methods of their implementation are indicated, related to checking living conditions, checking compliance with rights, collecting, analyzing and checking reports, notifying guardians about the ward's consent to hospitalization, etc. The control over the activities of the manager of the property of an incapacitated or limited legal capacity individual - entrepreneur is briefly described. Separate attention is paid to the issue of control over the activities of guardianship and trusteeship bodies in the context of their performance of direct managerial duties and the exercise by these bodies of guardianship and trusteeship over adults. Parliamentary control in the studied area is characterized with a practical example. Finally, the powers of the Cabinet of Ministers of Ukraine and local executive authorities to exercise control are indicated.

Key words: *control, supervision, guardianship, trusteeship, adult, incapacity, limited capacity.*

Постановка проблеми. Відповідно до Правил опіки та піклування, затверджених наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26 травня 1999 р. № 34/166/131/88, опіка та піклування є особливими формами державної турботи про повнолітніх осіб, які потребують допомоги щодо забезпечення їх прав та інтересів, і встановлюються, окрім іншого, для захисту особистих і майнових прав та інтересів повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати свої обов'язки [6].

Практика свідчить, що незахищеність повнолітніх осіб, які потребують опіки та піклування, може зробити їх об'єктом маніпуляції з боку корисливих опікунів чи піклувальників та членів сім'ї, недобросовісних співробітників спеціальних закладів тощо. Відтак потрібне здійснення належних та ефективних засобів адміністрування, серед яких, контроль і нагляд за процедурою встановлення опіки й піклування, сумлінним виконанням суб'єктами здійснення опіки та піклування над повнолітніми особами відповідних обов'язків, дотриманням прав у захисті інтересів осіб, які перебувають під опікою та піклуванням, тощо.

Стан дослідження. Питання контролю та нагляду у сфері опіки та піклування тією чи іншою мірою у своїх наукових працях вивчали й аналізували Н.А. Аблятіпова, І.В. Мамай, О.І. Пергамент та інші. Проте як і за всіма іншими напрямками адміністрування сфери опіки та піклування над повнолітніми особами дослідження питання контролю та нагляду є незавершеним і потребує подальших наукових пошуків.

Мета. У зв'язку з зазначеним у цій статті зроблено спробу аналізу контролю і нагляду у сфері опіки та піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами, дієздатність яких обмежена.

Виклад основного матеріалу. Передусім варто зазначити, що на практиці опіка та піклування можуть використовуватися недобросовісними суб'єктами як способи обмеження, дискримінації і зловживання правами та інтересами повнолітніх осіб, які потребують

опіки та піклування. Про можливість такого ефекту опіки й піклування свідчить навіть те, що ще на початку виникнення в різних країнах цієї інституції зазначене питання часто розглядалося як засіб контролю та обмеження людей з інтелектуальною недостатністю в інтересах громади. Іноді така опіка перетворювалася на контроль не лише за підопічною особою, а й за всією її сім'єю. І лише ближче до сьогодення аспект сприйняття опіки та піклування змістився на захист і турботу про осіб, над якими вони встановлюються.

Такий стан справ у сфері опіки та піклування над повнолітніми особами не є винятковим лише для України. Підтверджує зазначене наукова позиція, яка полягає в тому, що життя тисяч людей у Східній та Центральній Європі зазнає значного впливу опікунства. Для прикладу, часто ці інституції регулюються цивільними кодексами, які залишаються незмінними ще з соціалістичних часів, а самі інституції опіки не привертають значної уваги законодавців. Тому найзначніші зловживання в усьому регіоні Центральної та Східної Європи у сфері роботи з відповідними категоріями осіб трапляються саме в інститутах опіки, починаючи від судового розгляду питання про недієздатність особи і закінчуючи призначенням опікуна, наділенням його повноваженнями, контролем за діяльністю опікуваної особи та переглядом необхідності опіки [12].

Загалом контроль і нагляд як ефективні та результативні засоби адміністрування, зокрема й у сфері опіки та піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами, дієздатність яких обмежена, здійснюються різними суб'єктами, на різних рівнях і з різною метою.

Водночас контроль варто розуміти як перевірку, а також спостереження з метою перевірки для протидії чомусь небажаному, виявлення, попередження та припинення протиправної поведінки з боку кого-небудь [2, с. 8]. Своєю чергою нагляд – це здійснення спеціальними державними структурами цільового спостереження за дотриманням виконавчо-розпорядчими органами, підприємствами, установами, організаціями та громадянами правил, передбачених нормативними актами [4, с. 622].

Принагідно, як стверджує О.Ф. Андрійко, нагляд слід розглядати як окремий вид (форму) контролю, особливістю якого є те, що нагляд здійснюється державними органами щодо об'єктів, які їм організаційно не підпорядковані, а контроль стосується підпорядкованих суб'єктів; у процесі нагляду застосовуються заходи адміністративного впливу, за результатами ж контролю можуть застосовуватися і заходи дисциплінарні; адміністративний нагляд здійснюється за дотриманням відповідними суб'єктами спеціальних норм і правил, тоді як контроль – за діяльністю підконтрольних об'єктів у цілому чи окремими її аспектами [1, с. 349-350].

Як здійснюються зазначені два засоби адміністрування досліджуваної сфери?

Органи опіки та піклування, на обліку в яких перебувають повнолітні недієздатні особи та особи, дієздатність яких обмежена, уповноважені на здійснення контролю і нагляду за діяльністю опікунів та піклувальників зазначених осіб, спрямованих на здійснення перевірки відповідності діяльності опікунів та піклувальників вимогам національного законодавства та переконання у відсутності ризиків для їх підопічних [8].

Загалом на практиці контроль за діяльністю опікунів та піклувальників здійснюється такими способами: перевірка умов проживання повнолітніх осіб, які перебувають під опікою та піклуванням; перевірка дотримання прав таких осіб; здійснення інших заходів відповідного спрямування.

Цей вид контролю здійснюється за встановленим графіком, проте не рідше рази на рік, із залученням громадськості шляхом планових відвідувань осіб, які перебувають під опікою та піклуванням. Водночас перша перевірка має бути проведена через три місяці після встановлення опіки чи піклування. За потреби результати розглядаються на засіданнях опікунської ради з метою прийняття рішень щодо заходів реагування та їх подальшої реалізації. Акт про результати перевірки є підставою для оцінки діяльності опікунів і піклувальників [8].

Формою здійснення контролю за діяльністю опікунів та піклувальників є також збір, аналіз і перевірка звітів опікунів та піклувальників. Для прикладу, відповідно до

підпункту 4.11 пункту 4 Правил опіки та піклування опікуни та піклувальники подають щорічно, не пізніше 1 лютого, до органів опіки та піклування звіт про свою діяльність за минулий рік щодо захисту прав та інтересів підопічних, у тому числі щодо збереження належного їм майна та житла [6].

Принагідно варто зауважити, що законодавством багатьох країн передбачається оцінка діяльності опікунів [12], проте в Україні чіткі критерії такої оцінки не встановлені, а обов'язковий щорічний звіт (який опікуни здають доволі рідко) не може об'єктивно свідчити про якість виконання ними своїх обов'язків.

Опікуни недієздатних осіб в рамках здійснення органами опіки та піклування контрольної функції щодо них повинні сповіщати відповідний орган за місцем проживання підопічного про згоду останнього на госпіталізацію до закладу з надання психіатричної допомоги [9]. Проте на законодавчому рівні не визначено порядок такого інформування. Тому вбачається, що таке сповіщення може надійти в усній або письмовій формі: в телефонному режимі, іншими каналами зв'язку або на особистому прийомі громадян. З огляду на викладене, видається доцільним ведення журналу реєстрації повідомлень про надання особі, визнаній недієздатною, психіатричної допомоги.

Крім того органи опіки та піклування контролюють цільове використання коштів повнолітніх осіб, які перебувають під опікою та піклуванням.

Органи опіки та піклування можуть вживати також інші заходи, спрямовані на здійснення контролю за діяльністю опікунів та піклувальників щодо опіки та піклування над повнолітніми особами [8].

Також органи опіки та піклування статтею 54 Цивільного кодексу України [11] уповноважені на здійснення контролю за діяльністю управителя майном недієздатної чи обмежено дієздатної фізичної особи – підприємця відповідно до правил про контроль за діяльністю опікуна і піклувальника.

Окрім опікунів та піклувальників підконтрольними в питаннях опіки та піклування над повнолітніми особами органам опіки та піклування є також спеціальні заклади як суб'єкти здійснення опіки та піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами, дієздатність яких обмежена. Однак через відсутність належної законодавчої регламентації зазначеного контролю на практиці спосіб його здійснення визначається органами опіки та піклування.

Водночас згідно з пунктом 1.9 Правил опіки та піклування [6] за діяльністю органів опіки та піклування стосовно здійснення ними своїх повноважень у сфері опіки та піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами, цивільна дієздатність яких обмежена, також здійснюється контроль. Суб'єктами його здійснення є орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації та виконавчі комітети вищестоящих рад.

Такий контроль здійснюється за двома напрямками: 1) стосовно виконання безпосередніх управлінських обов'язків; 2) а також щодо здійснення опіки та піклування над повнолітніми особами, яким не призначено опікунів та піклувальників і які не перебувають під опікою або піклуванням спеціальних закладів. Порядок цього контролю в досліджуваній сфері з боку місцевих органів виконавчої влади не регламентований.

Важливим видом контролю, зокрема і за додержанням конституційних прав і свобод повнолітніх недієздатних та обмежено дієздатних осіб, у досліджуваній сфері є парламентський контроль, здійснюваний Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини [10]. Об'єктом такого контролю, окрім іншого, є діяльність органів опіки та піклування.

У цьому контексті цікавим видається моніторинговий візит Департаменту моніторингу додержання соціальних та економічних прав Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини до Ірпінської міської територіальної громади щодо додержання прав недієздатних осіб та осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, в умовах воєнного стану. Із виявлених порушень в контексті здійснення органом опіки та піклування Ірпінської міської ради відповідних функцій: не здійснюється належний контроль за діяльністю опікунів

і піклувальників, єдиним заходом контролю є отримання річних звітів від опікунів (піклувальників) про їх діяльність; не здійснюються планові відвідування осіб, які перебувають під опікою (піклуванням), не виконується вимога законодавства щодо наявності графіків проведення відвідувань таких осіб; не вжито належних превентивних заходів щодо захисту майнових прав недієздатних осіб та осіб, цивільна дієздатність яких обмежена; не здійснюється взаємодія з відповідними органами, установами та організаціями з метою контролю додержання прав осіб, які потребують опіки (піклування) у різних сферах, тощо [5].

Свою чергою статтею 1 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [7] на Уряд покладено обов'язок контролювати діяльність міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим та місцевих державних адміністрацій. У цьому випадку можливе здійснення Кабінетом Міністрів України контролю за діяльністю Національної соціальної сервісної служби України, яка виконує завдання зі здійснення методичного забезпечення діяльності та в межах повноважень, визначених законом, координацію взаємодії центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, центрів надання адміністративних послуг з питання опіки і піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами, дієздатність яких обмежена, їх соціального захисту [3], а також за місцевими органами виконавчої влади.

Зазначеним вище питання здійснення контролю та нагляду у сфері опіки та піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами, дієздатність яких обмежена, не вичерпується і потребує подальшого наукового вивчення.

Висновки. Резюмуючи вищезазначене, вважаємо, що контроль у сфері опіки та піклування над повнолітніми особами – це правова форма діяльності уповноважених суб'єктів із перевірки дотримання суб'єктами у сфері опіки та піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами, дієздатність яких обмежена, вимог законодавства з метою унеможливлення, запобігання, виявлення та припинення протиправних діянь і застосування в разі їх встановлення відповідних засобів впливу. Своєю чергою нагляд у досліджуваній сфері вважаємо правовою формою діяльності уповноважених суб'єктів зі спостереження за діяльністю суб'єктів у сфері опіки та піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами, дієздатність яких обмежена, збору, аналізу і перевірки звітів та інших процедур з метою встановлення відповідності такої діяльності законодавству та вжиття відповідних заходів реагування.

Насамкінець існуюча в нашій державі система моніторингу діяльності у сфері опіки та піклування над повнолітніми особами є недосконалою, адже не забезпечує виявлення всіх порушень та зловживань і не дає змоги ліквідувати їх наслідки. Тому, вона потребує вдосконалення, передусім у частині належної законодавчої регламентації та практики реалізації вимог законодавства.

Список використаних джерел:

1. Адміністративне право України. Академічний курс : [підруч.] : у 2 т. / ред. кол. : В.Б. Аверянов (голова) та ін. К. : Юридична думка, 2007. Т. 1 : Загальна частина. 2007. 592 с.
2. Гаращук В.М. Контроль і нагляд у державному управлінні : [навч. посіб.] / Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 1999. 55 с.
3. Деякі питання Національної соціальної сервісної служби України : постанова Кабінету Міністрів України від 26 серп. 2020 р. № 783. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF#Text>
4. Колпаков В.К. Адміністративне право України : [підруч.] / К. : Юрінком Інтер, 1999. 736 с.
5. Моніторинг додержання прав недієздатних осіб та осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, в умовах воєнного стану на території Ірпінської міської територіальної громади. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/monitoring-doderzhannya-prav-nediyezdatnih-osib-ta-osib-civilna-diyezdatnist-yakih-obmezhen-v-umovah-voyennogo-stanu-na-teritoriyi-irpinskoyi-miskoyi-teritorialnoyi-gromadi

6. Про затвердження Правил опіки та піклування : наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26 трав. 1999 р. № 34/166/131/88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99#Text>
7. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лют. 2014 р. № 794-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>
8. Про опіку та піклування над повнолітніми особами : лист Міністерства соціальної політики України від 10 черв. 2015 р. № 8596/0/14-15/19. <https://www.msp.gov.ua/news/8364.html>
9. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22 лют. 2000 р. № 1489-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>
10. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 груд. 1997 р. № 776/97-ВР. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>
11. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
12. Lewis O. Mental disability law in Central and Eastern Europe : paper, practice, promise // Journal of Mental Health Law. 2002. №8. P. 293-303. https://www.researchgate.net/publication/291576220_Mental_disability_law_in_central_and_eastern_Europe_paper_practice_promise

ДОБРОВОЛЬСЬКА В. В.

к.ю.н., доцент, доцент кафедри
господарського права і процесу
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)
ORCID ID: 0000-0002-9304-3792

БУДУРОВА Г. М.

к.ю.н., доцент,
доцент кафедри господарського права
і процесу
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)
ORCID ID: 0000-0002-9304-3792

УДК 346.62

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.57>

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА БІЗНЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена змістовній характеристиці засобів державної підтримки бізнесу в умовах воєнного стану, адже саме за допомогою держави більшість вітчизняних підприємств можуть стабілізувати своє фінансове становище задля подальшого здійснення господарської діяльності. Виокремлена державна підтримка у період особливого стану господарювання (воєнних умов господарювання) як спеціально-організаційна підтримка, змістом якої є комплекс заходів, як правило, фінансового характеру, які надаються на підставі планово-програмної діяльності уряду та відповідних спеціально уповноважених органів з урахуванням поточного стану підприємств, їх територіального розташування, наявності майна, договірно-зобов'язальних відносин, тощо.

Правове забезпечення державної підтримки становлять норми загального та спеціального законодавства, до першого відносяться ГК України, ЦК України, а до другого – Закони України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» та чисельні спеціальні акти підзаконного характеру, що свідчить про комплексний правовий підхід державної підтримки бізнесу. Доведено, що провідним чинником та змістовною складовою державної підтримки є те, що вона надається виключно за волевиявленням – рішенням відповідних спеціально уповноважених органів, що свідчить про те, що вона є відповідним самостійним засобом державного регулювання.

Виокремлено ветеранське підприємництво, яке є різновидом підприємницької діяльності, яка активно розвивається, навіть в умовах воєнного стану, але потребує різноманітної державної підтримки як фінансового, так і організаційного, інвестиційного та іншого характеру.

Важливим принципом державної підтримки у період особливого стану господарювання є принцип доцільності та оперативності, які є підґрунтям та умовою її надання.

Ключові слова: державна підтримка, бізнес, засіб державного регулювання, стан воєнної економіки, пільгове фінансування, ветеранське підприємництво.

Dobrovolska V. V., Budurova H. M. Government support of business under the conditions of marital state

The article is devoted to the substantive characteristics of state support for business in the conditions of a war economy, because it is with the help of the state that most domestic entrepreneurs can stabilize their financial improvement for further business operations. State support during a special state of business (wartime business conditions) is singled out as special organizational support, the content of which is a set of measures, as a rule, of a financial nature, which are provided on the basis of the planned and programmatic activities of the government and the relevant specially authorized bodies, taking into account the current state of entrepreneurs, their territorial location, the availability of property, contractual and binding relations, etc.

The legal support of state support is provided by the norms of general and special legislation, the first includes the Commercial Code of Ukraine, the Civil Code of Ukraine, and the second - the Law of Ukraine "On State Assistance to Business Entities" and numerous special acts of a subordinate nature, which indicates a comprehensive legal approach to state support for business. It is proven that the leading factor and substantive component of state support is that it is provided exclusively by the will of the relevant specially authorized bodies, which indicates that it is an appropriate independent means of state regulation.

Veteran entrepreneurship is highlighted, which is a type of entrepreneurial activity that is actively developing, even in conditions of martial law, but requires various state support of both financial and organizational, investment and other nature.

An important principle of state support during a special state of management is the principle of expediency and efficiency, which are the basis and condition for its provision.

Key words: *state support, business, means of state regulation, state of the military economy, preferential financing, veteran entrepreneurship.*

Вступ. Державна підтримка є певним самостійним державним інструментом, за допомогою якого реалізується підтримуючо-стимулююча функція державного регулювання бізнесу. В умовах воєнного стану зазначене є вельми доречним та актуальним, адже майже з перших його днів вітчизняний бізнес зазнав шалених збитків та майже його половина опинилася у стані стійкої фінансової неплатоспроможності, та, як наслідок, банкрутства. З огляду на це, перед державою постає завдання переосмислення ролі засобів державної підтримки в поточних умовах, закріплення і впровадження ефективних засобів державної підтримки малого та середнього підприємництва, здатних забезпечити функціонування суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання державної підтримки бізнесу досліджували у своїх працях, як юристи, так й економісти та соціологи, наприклад, Д. Лічак, Т. Лозінська, Т. Мельник, Я. Петруненко, Д.Шварц та інші. Однак положення щодо господарсько-правового забезпечення державної підтримки під час воєнного стану та її визначення залишаються малодослідженими та є актуальними.

Метою статті є виокремлення та аналіз державної підтримки у період особливого стану господарювання (воєнних умов господарювання) як спеціально-організаційної підтримки.

Виклад основного матеріалу. Державна підтримка бізнесу в умовах воєнного стану є викликом для вітчизняної економіки, але держава просто повинна її надавати, адже бізнес це позитивно-динамічна сила економіки та її фінансове забезпечення у вигляді встановлених обов'язкових платежів.

Правове забезпечення державної підтримки становлять норми загального та спеціального законодавства, до першого відносяться ГК України, ЦК України, а до другого – Закони України

«Про державну допомогу суб'єктам господарювання», «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» та чисельні спеціальні акти підзаконного характеру, що свідчить про комплексний правовий підхід державної підтримки бізнесу.

Провідним чинником та змістовною складовою державної підтримки є те, що вона надається виключно за волевиявленням – рішенням відповідних спеціально уповноважених органів, що свідчить про те, що вона є відповідним самостійним засобом державного регулювання. Державне регулювання, як певну ознаку державної підтримки, аналізують як економісти, так й юристи. На думку економістів, саме «пріоритетність державного регулювання та підтримки підприємництва в умовах війни зумовлює необхідність переходу від прямого адміністративного сприяння до формування сприятливого економічного і соціального середовища щодо удосконалення механізмів та інструментів стимулювання розвитку суб'єктів бізнесу» [1, с. 7]. Зокрема, ряд науковців виокремлюють макроекономічні аспекти відновлення функціонування малого та середнього бізнесу в контексті повоєнної відбудови національної економіки України. Вони окреслюють виклики та можливості, які виникають для цього сектору в умовах післявоєнного відновлення, акцентуючи увагу на необхідності ефективних заходів підтримки та стимулювання підприємницької діяльності [2, с. 89].

Н. Зарічна цілком обґрунтовано звертає увагу на фінансове забезпечення розвитку стартап-підприємництва в умовах воєнного стану. Вона зазначає про необхідність розробки та впровадження спеціальних фінансових інструментів та програм для підтримки інноваційних стартапів у таких умовах [3, с. 66]. Тобто, мова йдеться про фінансову державну підтримку. Ю. Гаркуша, аналізуючи державну підтримку функціонування та розвитку підприємницької діяльності в Україні, акцентує увагу на необхідності адаптації державних програм та заходів підтримки до умов воєнного конфлікту [4]. Зауважимо, що державна програма є основним нормативно-правовим актом спеціального характеру щодо порядку, умов та критеріїв надання будь-якого різновиду державної підтримки.

В. Дикань та Н. Фролова виокремлюють напрями й інструменти державної підтримки розвитку малого та середнього бізнесу в Україні у воєнний час. Автори зазначають, що необхідно враховувати специфіку ситуації, адже воєнний конфлікт породжує нові виклики та обмеження [5]. У дослідженні В. Гриніва розглядається концептуалізація економічної політики підтримки інвестиційно-інноваційного розвитку підприємництва. Автор акцентує увагу на важливості створення сприятливого середовища для інвестицій та інновацій в умовах воєнного конфлікту [6, с. 22]. В. Лойко й Б. Александрова аналізують підтримку та розвиток малого та середнього бізнесу в Україні в умовах війни. Науковці вказують на необхідність посилення державної підтримки та розробки спеціальних заходів для стимулювання підприємництва [7, с. 228].

Ряд вчених-господарників пропонують запровадити «заходи з державної підтримки підприємств, які передбачають повне або часткове відшкодування державою витрат на відновлення об'єктів, що були пошкоджені в ході воєнних дій (об'єкти, що потребують відновлення, рекомендовано поділити на групи і визначити для кожної з них пріоритетність відновлення з використанням адаптованого методу суми років, що традиційно застосовується для розрахунку амортизації основних засобів)» [8, с. 204].

Д.В. Лічак наголошує, що державну підтримку варто розглядати з погляду державного стимулювання економічного росту, як один із напрямів державного регулювання економіки. До чинників, що зумовлюють необхідність такого стимулювання, дослідниця відносить: нерівний розподіл ресурсів між суб'єктами господарювання, слабкість малого підприємництва порівняно з великим бізнесом, залежність окремих видів виробництва від природних умов, високу ризикованість деяких видів господарської діяльності, у здійсненні яких зацікавлене суспільство. В економічній політиці України спостерігається відхід від класичної кейнсіанської моделі економічного стимулювання, яка передбачає цілеспрямований і послідовний розвиток макроекономічних умов для підприємств усіх форм власності [9, с. 3]. Тобто, вчена виокремлює суто економічний характер державної підтримки та її «адресний» персоналізований характер, що є суто їй притаманними рисами.

Я. В. Петруненко виокремлює державну підтримку суб'єктів господарювання як «врегульовану законодавством діяльність уповноважених державних органів, що полягає в розробленні програм або наданні в індивідуальному порядку фінансової підтримки суб'єкту господарювання, який має важливе стратегічне значення або відповідає іншим критеріям, визначеним у ній, за рахунок коштів державного бюджету у будь-якій формі та з метою забезпечення стабільності національної економіки, підвищення конкурентоздатності вітчизняного товаровиробника, оздоровлення окремих галузей економіки, забезпечення соціально-економічного добробуту в державі» [10, с. 114].

Від початку повномасштабного вторгнення українська економіка зазнала значних збитків. За даними Advanter Group, прямі поточні втрати малого та середнього бізнесу в Україні за перші два тижні війни склали 30-60 млрд \$. В перші тижні війни в Україні повністю припинили діяльність 54 % підприємств, 25 % – майже зупинили свою діяльність. Але зараз 21 % підприємств провели релокацію (2 % – повністю, 12 % – частково, 7 % – в процесі), 31 % підприємств не встигли її провести [11]. Зокрема, в межах реалізації програми «Компенсація за працевлаштування ВПО» з резервного фонду державного бюджету призначено виплати роботодавцям за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб. Таку компенсацію може отримати суб'єкт господарювання, що працевлаштував внутрішньо переміщену особу із заробітною платою не менше мінімальної (6700 грн), якщо він перебуває на обліку як платник єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [12].

Програма є правовим підґрунтям порядку та умов надання державної підтримки, яка розробляється урядом. Серед актуальних програм для допомоги малому та середньому бізнесу, можна виділити «Програму Уряду щодо тимчасового переміщення підприємств з постраждалих під час війни регіонів». Сама програма спрямована на збереження виробничого і трудового потенціалу України та орієнтована на усі підприємства, які бажають перемістити виробництво на території західних областей України [13]. Зауважимо, що серед запропонованих областей на Західній Україні підприємства найбільше вибирають Львівську область за рахунок зручного розташування та розвинутого транспортного сполучення. Сам регіон відіграє важливу транзитну роль між країнами Євросоюзу та Україною, що дає більше можливостей для релокації бізнесу. Тому, лише за програмою релокації у Львівську область перемістилось більше 200 підприємств. Більшість із них вже працюють повноцінно та створили більше 5 тисяч робочих місць. Для підтримки бізнесу в обласному бюджеті було передбачено 50 млн грн. [14].

Попри введення воєнного стану, економічна активність в Україні поступово відновлюється, чому сприяє і звільнення окупованих Росією територій Київської, Сумської, Чернігівської та Харківської областей. Так, за результатами опитування членів Американської торговельної палати, на сьогодні повноцінно функціонують 60 % підприємств, ще третина працює частково, 5 % – тимчасово призупинили діяльність і лише 1 % – повністю припинили роботу. Наразі до роботи повернулися більш як 80 % підприємств [15]. Така економічна стійкість обумовлена різними причинами позаекономічного характеру, але велику роль у відновленні діяльності підприємств малого бізнесу відіграла вчасно надана державною підтримкою

Важливою є державна підтримка невеликих локальних виробників, яка надається у вигляді фінансових інструментів (грантів, кредитних бюджетних і банківських програм) та інформаційного сприяння (навчання, консультування тощо). На регіональному рівні позитивні наслідки мало надання одноразової грошової допомоги для започаткування власної підприємницької діяльності та/або матеріальної допомоги малим підприємствам, що виробляють органічну сільськогосподарську сировину, займаються її переробкою та експортом. Пропонується збереження державної підтримки малого бізнесу під час дії воєнного стану та протягом не менше, ніж року, після його скасування, зважаючи на те, що малі підприємства є основою економічної стабільності, сприяючи створенню додаткових робочих місць та зниженню рівня безробіття [16, с. 50]. Крім того, промислові підприємства отримали 25 % кредитів, а торгові підприємства – 20 %, що свідчить про зусилля уряду щодо підтримки та

розвитку цих сфер. Такий розподіл кредитів вказує на стратегічний підхід уряду до розвитку економіки, сприяючи сталому економічному зростанню та соціальному прогресу через підтримку ключових галузей. Зокрема, це свідчить про важливість та необхідність ефективної підтримки сільського господарства як стратегічно важливої галузі економіки. З метою відновлення та розвитку після воєнного конфлікту, вирішення економічних проблем і забезпечення сталого розвитку, уряд активно вживає заходів щодо підтримки різних галузей підприємницької діяльності» [17, с. 18].

Основним питанням щодо підтримки бізнесу в умовах воєнного стану є фінансування діяльності підприємств, особливо тих, які зазнали суттєвих фінансових збитків. За даними Національного інституту стратегічних досліджень [18] для розвитку бізнесу за програмою «єРобота» від держави планують надати майже 211 млн. гривень грантів 47 підприємцям переробної галузі, виплатити 126 млн. гривень компенсації підприємцям, які взяли на роботу внутрішньо переміщених осіб, також близько 10,7 тисяч українських агропідприємств вже одержали 53,65 млрд. гривень банківських кредитів на розвиток господарств. Інвестиційним сервісом FinStream [19] відмічається, що інтенсивно відбувається фінансування бізнесу через гранти, за допомогою яких в Україні було реалізовано понад 7000 бізнес-проектів для малого та середнього бізнесу (пекарні, кав'ярні, малі виробництва тощо). Наприклад, проект «Власна справа» допомагає ветеранам та їхнім родинам отримати кошти для початку своєї справи, а програма «Варто» від Українського ветеранського фонду сприяє розвитку бізнесу шляхом видачі грантів майже на суму понад 1,8 млрд. гривень. На сьогодні вже є низка практичних вдалих кейсів від Українського ветеранського фонду. Міністерство у справах ветеранів України системно займається питанням переходу військовослужбовців, що повернулися з фронту з фізичними ушкодженнями, з військової кар'єри на професійну цивільну з фокусом на функції, що інтегрують їх у кадрову структуру Міністерства оборони України, військові відомчі структури державних органів сектору безпеки. Цей перехід включає повний супровід, від власне набору на держслужбу, до повної інтеграції в роботу в структурі, з набуттям всіх необхідних компетенцій для виконання службових обов'язків по цивільній посаді. Поряд з цим, низкою інституцій реалізуються проекти за підтримки уряду в частині відновлення ментального здоров'я у військових та покращення їх психологічної стійкості при поверненні до буденного цивільного життя. З 2023 році в Україні продовжується проводиться ряд ініціатив і заходів, що спрямовані на надання термінової підтримки на розвиток компетенцій, психологічної стійкості у військових, а також вибудовується всеохоплююча і «глибока» системна психологічна підтримка у секторі безпеки та оборони України [20, с. 110]. Мова йде про ветеранське підприємництво, яке є різновидом підприємницької діяльності, яка активно розвивається, навіть в умовах воєнного стану але потребує різноманітної державної підтримки як фінансового так й організаційного, інвестиційного та іншого характеру.

Висновки. Державна підтримка малого та середнього бізнесу входить до системи заходів державного регулювання господарської діяльності і передбачена чинним законодавством. Між тим, доцільним є визначення у нормах чинного законодавства поняття «державна підтримка у період особливого стану господарювання (воєнних умов господарювання)» як спеціально-організаційної підтримки, змістом якої є комплекс заходів, як правило, фінансового характеру, які надаються на підставі планово-програмної діяльності уряду та відповідних спеціально уповноважених органів з урахуванням поточного стану підприємств, їх територіального розташування, наявності майна, договірно-зобов'язальних відносин, тощо. Посилення роботи у цьому напрямку сприятиме відновленню роботи багатьох підприємств, чия господарська діяльність зупинилась через війну.

Список використаних джерел:

1. Мельник Т.Ю. Державна підтримка та стимулювання розвитку бізнесу в Україні під час дії воєнного стану. *Економіка, управління та адміністрування*. 2022. № 2 (100). С. 3-11.

2. Ключковська В.О., Ключковський О.В., Трегубов О.С. Макроекономічні аспекти відновлення функціонування малого та середнього бізнесу в контексті повоєнної відбудови національної економіки України. *Економіка і організація управління*. 2023. № 1 (49). С. 88-94.
3. Зарічна Н. Фінансове забезпечення розвитку стартап-підприємництва в умовах воєнного стану. *Галицький економічний вісник*. 2024. Том 86. № 1. С. 62-68.
4. Гаркуша Ю.О. Державна підтримка функціонування та розвитку підприємницької діяльності в Україні. Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції "Географія та туризм" (28 лютого 2024 р., м. Харків). с. 323-326. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstr> (дата звернення: 04.10.2024).
5. Дикань В.В., Фролова Н.Л. Напрями та інструменти державної підтримки розвитку малого та середнього бізнесу в Україні у воєнний час. *Економіка та суспільство*. 2022. № 38. URL: <https://economyandsociety> (дата звернення: 04.10.2024).
6. Гринів В.Б. Концептуалізація економічної політики підтримки інвестиційно-інноваційного розвитку підприємництва. *Вісник ЛТЕУ. Економічні науки*. 2024. № 75. 17-24.
7. Лойко В.В., Александров Б.В. Підтримка та розвиток малого та середнього бізнесу в Україні в умовах війни. *European Scientific Journal of Economic and Financial Innovation*. 2023. № 1 (11). С. 227-134.
8. Мозговий Є. В. Державна підтримка підприємців під час війни. *Бізнес Інформ*. 2024. № 6. С. 202–207.
9. Лічак Д.В. Господарсько-правове забезпечення непрямої державної підтримки суб'єктів господарювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Одеса, 2011. 21 с.
10. Петруненко Я. В. Поняття державної підтримки суб'єктів господарювання як засобу забезпечення ефективного використання бюджетних коштів. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 110–115.
11. Підтримка ФОПів та скасування акцизу на пальне. Верховна Рада ухвалила податкові стимули для бізнесу. URL: <https://forbes.ua> (дата звернення: 30.10.2024).
12. Підтримка бізнесу в умовах війни. Дія.Бізнес – Головна сторінка. URL: <https://business.diaa.gov.ua/wartime> (дата звернення: 04.10.2024).
13. Національний банк України. Просто про економіку (за матеріалами Інфляційного звіту за липень 2022 року). Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua> (дата звернення: 04.10.2024).
14. Ватаманюк-Зелінська, У., Кілочко, О., & Зелінський, М.-П. (2022). Державна фінансова підтримка МСБ в період воєнного стану. *Економіка та суспільство*, (45). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-77> (дата звернення: 04.10.2024).
15. Шварц Д. Допомога під час війни: як держава може стимулювати розвиток бізнесу. URL: <https://www.unian.ua> (дата звернення: 04.10.2024).
16. Лозинська Т.М. *Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування*. 2022. № 4 (78). С. 45-52.
17. Гринів В.Б. Концептуалізація економічної політики підтримки інвестиційно-інноваційного розвитку підприємництва. *Вісник ЛТЕУ. Економічні науки*. 2024. № 75. С. 17-24.
18. Інструменти підтримки бізнесу в період воєнного стану в Україні. Вересень 2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-e> (дата звернення: 04.10.2024).
19. Український бізнес під час війни: реальна аналітика та перспективи на майбутнє у 2024 році. URL: <https://finstream.ua/ukrayins> (дата звернення: 04.10.2024).
20. Kraus, K., Ignatyuk, A., & Kraus, N. (2023). Ветеранське підприємництво та бізнес в Україні: інституційна, фінансова та проєктна складова практичної реалізації. *Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій*. 1 (11). С. 98-111.

АЛЕНІН Ю. П.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального
процесу, заслужений юрист України
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

ТОРБАС О. О.

доктор юридичних наук, професор,
в.о. завідувача кафедри кримінального
процесу
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

МАНДРИЧЕНКО Ж. В.

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 343.14(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.58>

**ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ ФАКТУ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРАВОПОРУШЕННЯ ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ**

В статті проаналізовано особливості доказування факту вчинення кримінального правопорушення організованою групою. В статті автори вивчають положення законодавства щодо виділення ключових ознак організованої групи, а також досліджують практику Верховного Суду з цього приводу. Так, в статті наводиться аналіз позиції Верховного Суду, де вказано, що для кваліфікації такого виду співучасті достатньо вчинення лише одного кримінального правопорушення. З цього приводу автори зазначають, що по-перше, в ч. 3 ст. 28 КК України досить чітко зазначено «для вчинення цього та іншого (інших) кримінальних правопорушень». Формулювання «та іншого (інших)» однозначно має тлумачитися як таке, що вказує на підготовку до вчинення декількох кримінальних правопорушень, а не одного. По-друге, в даному випадку ВС робить окремий акцент саме на стійкості відповідного злочинного угруповання та ретельності підготовки до злочинної діяльності як на ключові ознаки, які і повинні бути оцінені в першу чергу. Однак ці поняття є вкрай оціночними і для їх встановлення та, відповідно, оцінки, мають бути сформульовані більш чіткі критерії, які б дозволили на практиці краще розмежовувати відповідні форми співучасті.

В той же час науковці доходять висновку, що законодавець, намагаючись визначити більш чіткі критерії для визначення даної форми співучасті, встановив, що організовані групи створюються з метою вчинення декількох кримінальних правопорушень. Проте кількість кримінальних правопорушень тут використовується лише як підтвердження стійкості та ефективності структури відповідного злочинного угруповання, однак це лише критерій, але не ознака сама по собі. Дійсно, такий висновок дещо суперечить самому формулюванню,

яке зазначено в ч. 3 ст. 28 КК України, проте в більшій мірі відповідає логіці виділення організованої групи як окремої форми співучасті. Судді, відповідно, задля встановлення правильної форми співучасті, мають оцінювати не лише очевидні зовнішні прояви вчинення кримінального правопорушення організованою групою, а і більш складні «приховані» ознаки, такі як ретельність підготовки до злочинної діяльності, можливість її продовження в майбутньому та розподіл ролей. При цьому розподіл ролей буде відігравати якщо не ключову, то вкрай важливу роль.

Ключові слова: організована злочинність, організована група, злочинні угруповання, злочинна діяльність, злочинна спільнота, доказування, кримінальне провадження, практика Верховного Суду.

Alenin Yu. P., Torbas O. O., Mandrychenko Z. V. Peculiarities of proving the fact of committing a criminal offense by an organized group

The article analyzes the features of proving the fact of committing a criminal offense by an organized group. In the article, the authors study the provisions of the legislation on the allocation of key features of an organized group, and also examine the practice of the Supreme Court on this issue. Thus, the article provides an analysis of the position of the Supreme Court, which states that for the qualification of this type of complicity, the commission of only one criminal offense is sufficient. In this regard, the authors note that, firstly, Part 3 of Article 28 of the Criminal Code of Ukraine quite clearly states “for the commission of this and other (other) criminal offenses”. The wording “and other (other)” should be unambiguously interpreted as indicating preparation for the commission of several criminal offenses, and not one. Secondly, in this case, the Supreme Court places special emphasis on the stability of the relevant criminal group and the thoroughness of preparation for criminal activity as key features, which should be assessed first of all. However, these concepts are extremely evaluative and for their establishment and, accordingly, assessment, clearer criteria should be formulated that would allow in practice to better distinguish the relevant forms of complicity. At the same time, scientists conclude that the legislator, trying to determine clearer criteria for determining this form of complicity, established that organized groups are created for the purpose of committing several criminal offenses. However, the number of criminal offenses is used here only as confirmation of the stability and effectiveness of the structure of the relevant criminal group, but this is only a criterion, but not a sign in itself. Indeed, such a conclusion somewhat contradicts the very wording, which is specified in Part 3 of Article 28 of the Criminal Code of Ukraine, but to a greater extent corresponds to the logic of distinguishing an organized group as a separate form of complicity. Accordingly, in order to establish the correct form of complicity, judges must assess not only the obvious external manifestations of the commission of a criminal offense by an organized group, but also more complex “hidden” signs, such as the thoroughness of preparation for criminal activity, the possibility of its continuation in the future and the distribution of roles. In this case, the distribution of roles will play, if not a key, then an extremely important role.

Key words: organized crime, organized group, criminal groups, criminal activity, criminal community, evidence, criminal proceedings, practice of the Supreme Court.

Вступ. «Організовані групи та злочинні організації, як найбільш небезпечні форми співучасті, загрожують важливим суспільним відносинам, поставленим під кримінально-правову охорону, зокрема життю, здоров'ю, волі, честі, гідності, громадській безпеці, громадському порядку, а останнім часом і національній безпеці держави. Злочини, вчинені

у складі організованих злочинних об'єднань характеризуються високим ступенем кримінальної активності, професіоналізму та ефективності. При цьому учасники організованих груп і злочинних організацій розраховують на підтримку один одного та об'єднання в цілому, яка здебільшого полягає у незаконному впливі на потерпілих та свідків, а також використанні корумпованих зв'язків в органах державної влади для уникнення кримінальної відповідальності» [1, с. 4]. Очевидно, що суспільство зацікавлене у розслідуванні кримінальних правопорушень, які вчиняються організованими злочинними угрупованнями і в якості ключового фактору тут виступає навіть не тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, а сам факт існування такого злочинного об'єднання, адже вчинення кримінальних правопорушень за такої співучасті відбувається на більш професіональному рівні. Власне це і пояснює таку увагу до проблеми організованої злочинності в правовій доктрині.

Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз специфіки доказування факту вчинення кримінального правопорушення організованою групою через призму практики Верховного Суду.

Результати дослідження. Науковці не мають єдиного розуміння сутності поняття «організована злочинність». Так, А. Закалюк вказує, що даний вид злочинності становить «багатозначний різнорівневий та складно структурований феномен суспільного життя, який виник і розвивається в результаті прагнення частини членів суспільства змінити кримінальними способами його цивілізовану, передусім правову впорядкованість в інтересах збагачення й отримання завдяки цьому фактичної влади» [2, с. 184]. О. Джуза, у свою чергу, пропонує визначати організовану злочинність як «системно пов'язаний комплекс злочинів, учинених учасниками стійких, ієрархізованих, злочинних структур (груп, співтовариств, асоціацій), які підтримують один одного, узгоджуючи діяльність; мета цих угруповань – отримати максимальний прибуток від злочинного бізнесу на певній території або у певній сфері, що перебуває під їх контролем» [3, с. 165]. Т. Турчин серед кримінологічних ознак організованої злочинності називає: «1) високий рівень зв'язків із корумпованою частиною працівників органів державної влади та правоохоронних органів; 2) регіональний контроль; 3) наявність загальних правил поведінки; 4) вербування нових членів угруповань; 5) тісний зв'язок із верхівкою традиційної злочинності; 6) масштабний характер злочинної діяльності; 7) політизація державної діяльності; 8) встановлення контролю над банківсько-комерційною діяльністю; 9) легалізація капіталу, накопиченого злочинним шляхом; 10) установа контролю над засобами масової інформації» [4, с. 212-213]. З цього приводу М.А. Джелілова зазначає, що «організована злочинність представляє собою один із найскладніших та найнебезпечніших видів злочинності, що може посягати одночасно на економічні, політичні, правові та інші сфери суспільного життя, характеризується особливими кількісними та якісними ознаками, серед яких можна вказати системність, відносну стійкість, інституційний характер, переважно корисливу спрямованість та наявність корупційних зв'язків» [5, с. 318].

Власне вчинення кримінальних правопорушень організованою групою розглядається як одна з форм співучасті. При цьому сама по собі співучасть характеризується «1) умисною участю у вчиненні умисного злочину; 2) спільною участю; 3) наявністю кількох суб'єктів злочину. Умисна участь у вчиненні умисного злочину передбачає, що кожен співучасник усвідомлює суспільно небезпечний характер діяння (дії або бездіяльності), що вчиняє разом з іншими співучасниками, передбачає його суспільно небезпечні наслідки й бажає їх настання. Мотиви діяльності цього суб'єкта можуть бути різними. Співучасники діють здебільшого з прямим умислом і лише в окремих випадках виконавець (співвиконавець) або пособник мають непрямої умисел. Спільна участь означає, що злочин учиняється спільними зусиллями кількох осіб; злочин єдиний для усіх; зусилля співучасників спрямовано на досягнення загального результату; між діяннями співучасників і загальним злочинним наслідком наявний причинний зв'язок. Для співучасті необхідна наявність кількох суб'єктів злочину – двох і більше фізичних осудних осіб, які досягли віку кримінальної відповідальності. Немає співучасті в умисній спільній діяльності суб'єкта злочину та особи, яка не може бути суб'єктом злочину (є неосудною або не досягла віку, з якого настає кримінальна

відповідальність). У цьому разі винна особа діє як посередній виконавець, а залучення до вчинення злочину неповнолітнього тягне додаткову відповідальність (ст. 304 КК України)» [1, с. 10].

Вказані ознаки є універсальними. В той же час законодавець в ст. 28 КК України окремо звертає увагу на вчинення кримінальних правопорушень групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією, що вказує на необхідність чіткого розмежування таких форм. «До організованої злочинності належать різні за ступенем суспільної небезпеки форми співучасті, і тому на практиці часто виникають труднощі з їх розмежуванням і кваліфікацією кримінальних правопорушень, учинених у співучасті. Вимогою до законодавчого визначення тієї чи іншої форми співучасті є наявність певних ознак, які дають можливість відмежовувати їх від інших форм співучасті. Якщо йдеться про менш організовану групу, то це може бути група з двох осіб, які за попередньою змовою вчиняють кримінальне правопорушення. Вважається правильним і науково обґрунтованим законодавче встановлення мінімальної кількості осіб для організованої групи — трьох осіб. Підвищена суспільна небезпечність організованої злочинної групи полягає не тільки в її організованості, а й у здатності довготривало здійснювати злочинну діяльність, яка обумовлює вчинення кількох або багатьох кримінальних правопорушень» [6, с. 762].

Власне об'єктом даного наукового дослідження є саме організована група, тому в першу чергу необхідно згадати про нормативне регулювання. Так, відповідно до ч. 3 ст. 28 КК України, кримінальне правопорушення визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) кримінальних правопорушень, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

Виходячи з даного визначення, можна встановити перелік ключових ознак, на яких робить акцент законодавець:

- 1) три і більше особи;
- 2) попередня організація;
- 3) стійкість об'єднання;
- 4) мета (вчинення цього та іншого (інших) кримінальних правопорушень);
- 5) єдиний план;
- 6) розподіл ролей відповідно до мети;
- 7) обізнаність учасників групи про такий розподіл ролей.

Як можна помітити, перелік ознак є досить великий. Однак, по-перше, ці ознаки є взаємопов'язаними та взаємозамінними. Відповідно, в процесі визначення факту вчинення кримінального правопорушення організованою групою одні і ті самі докази можуть бути використані для підтвердження одразу декількох ознак. По-друге, цей перелік сформовано виходячи з буквального тлумачення ч. 3 ст. 28 КК України. В той же час аналіз практики Верховного Суду показує, що ці ознаки можуть в деякій мірі змінюватися в залежності від обставин кримінального провадження.

Так, в одному з рішень ВС було вказано, що «за змістом ч. 3 ст. 28 КК України під організованою групою належить розуміти внутрішньо стійке об'єднання трьох і більше осіб, яке було попередньо утворене з метою вчинення ряду злочинів або тільки одного, але який потребує ретельної підготовки. При цьому, стійкість організованої злочинної групи полягає в їх здатності забезпечити стабільність і безпеку свого функціонування, тобто ефективно протидіяти факторам, що можуть їх дезорганізувати, як внутрішнім, так і зовнішнім» [7]. Відповідно, виходячи з логіки даного судового рішення, не має значення, скільки саме злочинів планувалося вчинити, значення має стійкість відповідного злочинного угруповання та ретельність підготовки до злочинної діяльності. Така позиція піддається критиці [8], що, на нашу думку, є цілком обґрунтованим. По-перше, в ч. 3 ст. 28 КК України досить чітко зазначено «для вчинення цього та іншого (інших) кримінальних правопорушень». Формулювання «та іншого (інших)» однозначно має тлумачитися як таке, що вказує на підготовку

до вчинення декількох кримінальних правопорушень, а не одного. По-друге, в даному випадку ВС робить окремий акцент саме на стійкості відповідного злочинного угруповання та ретельності підготовки до злочинної діяльності як на ключові ознаки, які і повинні бути оцінені в першу чергу. Однак ці поняття є вкрай оціночними і для їх встановлення та, відповідно, оцінки, мають бути сформульовані більш чіткі критерії, які б дозволили на практиці краще розмежовувати відповідні форми співучасті.

Критикуючи дану позицію ВС, в цілому можна побачити логіку, якою керувалися судді при формулюванні такої позиції. Як вже було зазначено вище, організована злочинність розглядається як вкрай негативне явище саме у зв'язку з можливістю ефективно протистояти правоохоронним органам в процесі вчинення кримінальних правопорушень через стійкість відповідних формувань. «При цьому, стійкість організованої злочинної групи полягає в їх здатності забезпечити стабільність і безпеку свого функціонування, тобто ефективно протидіяти факторам, що можуть їх дезорганізувати, як внутрішнім, так і зовнішнім» [7]. Законодавець, намагаючись визначити більш чіткі критерії для визначення даної форми співучасті, встановив, що організовані групи створюються з метою вчинення декількох кримінальних правопорушень. Проте, на нашу думку, кількість кримінальних правопорушень тут використовується лише як підтвердження стійкості та ефективності структури відповідного злочинного угруповання, однак це лише критерій, але не ознака сама по собі. Дійсно, такий висновок дещо суперечить самому формулюванню, яке зазначено в ч. 3 ст. 28 КК України, проте в більшій мірі відповідає логіці виділення організованої групи як окремої форми співучасті. Судді, відповідно, задля встановлення правильної форми співучасті, мають оцінювати не лише очевидні зовнішні прояви вчинення кримінального правопорушення організованою групою, а і більш складні «приховані» ознаки, такі як ретельність підготовки до злочинної діяльності, можливість її продовження в майбутньому та розподіл ролей. При цьому розподіл ролей буде відігравати якщо не ключову, то вкрай важливу роль.

Так, ВС зазначає, що «розбій вважається таким, що вчинений за попередньою змовою групою осіб, а не організованою групою, якщо за матеріалами кримінального провадження неможливо встановити керівника групи, наявності централізованого підпорядкування в ній, єдиних правил поведінки співучасників, взаємозв'язку між діями всіх співучасників, керованості їхніми діями при вчиненні злочинів та їх планування, а також ознак здатності забезпечити стабільність і безпеку функціонування групи» [9]. В даному випадку ще раз підкреслюється значення внутрішнього розподілу ролей для визначення саме такої форми співучасті. При цьому такий розподіл має відбуватися попередньо, що також є досить важливим фактором. ВС зазначає, що «за змістом указаної норми злочин може бути вчинений організованою групою лише в тому випадку, коли така група (об'єднання) утворена попередньо, отже, має бути доведено, що вчиненню злочину організованою групою передували дії щодо її утворення. Конструктивною ознакою організованої групи, яка виділяє цю форму співучасті, є не попередня змова, а стійкість групи, тобто набуття нею таких внутрішніх механізмів, які забезпечують її існування, і спроможність протидіяти дезорганізуючим факторам (зовнішнім чи внутрішнім). Стійкість злочинного об'єднання (організованої групи) не можна розуміти тільки як ступінь деталізації злочинного плану і розподілу обов'язків між учасниками об'єднання. Ці критерії не є свідченням стійкості, а, як правило, визначаються характером злочину, який готується» [10].

Висновки. В цілому необхідно зазначити, що судова практика дещо інакше розглядає ознаки організованої групи, ніж ті, що передбачені в ч. 3 ст. 28 КК України. В значній мірі це пояснюється необхідністю дослідження не зовнішніх (очевидних) факторів існування такого угруповання, а внутрішніх (прихованих), які проявляється і стійкості, ефективності, розподілу ролей тощо. Оцінити такі фактори набагато складніше, однак саме це і повинні робити судді для виявлення такої форми співучасті.

Список використаних джерел:

1. Вознюк А.А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій : монографія. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 192 с.
2. Закалюк А. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.
3. Кримінологія: навч. посіб. / О. Джужа, В. Василевич, Ю. Іванов та ін.; за заг. ред. О. Джужі. Київ: Прецедент, 2006. 208 с.
4. Турчин Т. Організована злочинність: кримінологічна характеристика, детермінація й запобігання. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 211–215.
5. Джелілова М. А. Загальна характеристика організованої злочинності в Причорноморському регіоні України. *Аналітичне-порівняльне правознавство*. 2023. №2. С. 317-322.
6. Воробей П.А., Лазарев А.А., Шилка Р.Б., Галунько В.В. Форми співучасті в структурі організованої злочинності в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 761-763.
7. Постанова ККС ВС від 27.11.2018, справа № 338/378/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78192638>
8. Кірюшин А.А. Кількість вчинених або запланованих злочинів не впливає на наявність або відсутність кваліфікації «вчинення злочину організованою групою» (ВС/ККС № 338/378/16-к від 27.11.2018). *Протокол: юридичний інтернет ресурс*. URL: https://protocol.ua/ua/vs_kks_kilkist/
9. Постанова ККС ВС від 26.05.2022, справа № 404/352/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104604275>
10. Постанова ККС ВС від 13.09.2023, справа № 728/943/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113536435>

ДНІПРОВ О. С.

доктор юридичних наук, старший
дослідник
ректор
(Київський національний університет
будівництва і архітектури)

НІКІТІН В. В.

доктор юридичних наук,
професор кафедри політичних наук
і права
(Київський національний університет
будівництва і архітектури)

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.59>

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ВИДІВ ПОДВІЙНОГО ОПОДАТКУВАННЯ ТА ЇХ ВИЗНАЧАЛЬНА СУТНІСТЬ

Стаття розкриває правові засади визначення, поділу та класифікацію видів подвійного оподаткування. Авторами встановлено, що подвійне оподаткування є негативним явищем, при якому певний об'єкт чи суб'єкт податку оподатковується більше одного разу подібними чи аналогічними податками в межах однієї або декількох фіскальних юрисдикцій за один і той самий відрізок часу (податковий період). Також зазначаються визначальні сутності подвійного оподаткування та їх вплив та фінансову систему.

З'ясовано, що суттєвими юридично значимими ознаками подвійного оподаткування, зокрема є: тотожність його об'єкта, ідентичність суб'єкта (платника податку) та строків сплати податку, в тому числі подібність чи аналогічність податкового платежу. Обкладення податком певного об'єкта оподаткування та ідентичність платника податку є ключовими рисами подвійного оподаткування. На цьому підґрунті базується механізм міжнародного подвійного оподаткування, як постулат обмеженого податкового обов'язку встановлює приписи щодо обкладення податком об'єкта оподаткування, у той час як постулат необмеженого податкового обов'язку передбачає приписи щодо визначення резидентського статусу платника податку. Стягнення з платника податку щодо відповідного об'єкта оподаткування подібного чи аналогічного податку більш ніж один раз є також важливою ознакою подвійного оподаткування. Проведення оподаткування платника податку однією чи кількома окремими податковими юрисдикціями дозволяє встановити конкретний вид подвійного оподаткування, позаяк оподаткування в межах однієї податкової юрисдикції породжує внутрішнє подвійне оподаткування, а участь кількох юрисдикцій під час оподаткування певного об'єкта – зовнішнє (міжнародне) оподаткування.

У той же час визначення видів подвійного оподаткування надає можливість встановити зв'язок між об'єктом оподаткування та суб'єктом відповідно до правової природи походження складових подвійного оподаткування.

Здійснення подвійного оподаткування щодо ідентичних об'єктів чи суб'єктів, як правило, за один і той самий податковий період є ще однією визначальною ознакою такого оподаткування.

Ключові слова: податок, оподаткування, подвійне оподаткування, система оподаткування, міжнародне подвійне оподаткування, правові засади, види подвійного оподаткування.

Dnipro O. S., Nikitin V. V. Historical and legal nature of double taxation and legal essence of the legal construction «double taxation»

The article discloses the legal principles of definition, division and classification of types of double taxation. The authors established that double taxation is a negative phenomenon in which a certain object or tax subject is taxed more than once with similar or similar taxes within one or more fiscal jurisdictions for the same period of time (tax period). Determinants of double taxation and their impact on the financial system are also noted.

It was found that the essential legally significant signs of double taxation, in particular, are: the identity of its object, the identity of the subject (tax payer) and the terms of tax payment, including the similarity or analogy of the tax payment. The taxation of a certain object of taxation and the identity of the taxpayer are the key features of double taxation. Taxation of a taxpayer by one or more separate tax jurisdictions allows establishing a specific type of double taxation, since taxation within one tax jurisdiction gives rise to internal double taxation, and the participation of several jurisdictions during the taxation of a certain object is external (international) taxation.

At the same time, the definition of types of double taxation makes it possible to establish a connection between the object of taxation and the subject in accordance with the legal nature of the origin of the components of double taxation.

Double taxation of identical objects or entities, as a rule, for the same tax period is another prominent feature of such taxation.

Key words: *tax, taxation, double taxation, taxation system, international double taxation, legal principles, types of double taxation.*

Залежно від форми вираження подвійного оподаткування та порядку його застосування до відповідних суб'єктів сучасні вчені поділяють його на правове (юридичне) й фінансове (економічне).

Під його видом мається на увазі ситуація, коли в силу формальних, установлених податковим законодавством підстав у однієї й тієї ж особи щодо одного й того ж об'єкта оподаткування виникає обов'язок сплатити податків більше одного разу за один і той же період.

На відміну від цього виду оподаткування, з економічної точки зору економічним подвійним оподаткуванням є послідовне оподаткування одного й того ж об'єкта різних платників податків, тобто багаторазове економічне оподаткування виникає у зв'язку зі стягненням 2-х і більше податків з однієї економічної бази і становить собою ситуацію, коли з одного й того ж доходу податок сплачують декілька його послідовних отримувачів. На противагу подвійному юридичному оподаткуванню, подвійне економічне здійснюється щодо доходів різних суб'єктів – платників податків, але з однією економічної бази. Прикладом останнього є оподаткування прибутку, отриманого організацією, спочатку податком на нього, а потім повторне його оподаткування при розподілі серед засновників (акціонерів) – податком на доходи фізичних осіб або податком на дохід, але вже в якості дивідендів. Подвійне економічне оподаткування може бути внутрішнім і міжнародним. Подвійне юридичне оподаткування є оподаткування податками одного й того ж платника податків щодо одного й того ж об'єкта за один і той же період часу. Воно буває також 2-х видів – внутрішнє (національне) й міжнародне.

У зв'язку з процедурою застосування подвійне оподаткування поділяють на внутрішнє і зовнішнє. Перше виникає в державі у випадку, коли один і той же податок стягується на рівні різних адміністративно-територіальних одиниць. Явище внутрішнього подвійного оподаткування виникає, як правило, в силу причин, що мають економічний або ж політичний характер, причому, за умови, коли одна податкова юрисдикція на підставі актів національного законодавства встановлює для одного об'єкта оподаткування обов'язок сплати податку більше одного разу.

У структурі розглядуваного явища можна виділити 2 підвиди – вертикальне й горизонтальне подвійне оподаткування [1]. Вертикальне виникає при сплаті однакового податку на місцевому й державному рівні. Наприклад, у Швеції сплачуються місцевий і державний прибутковий податки. Горизонтальне виникає при оподаткуванні на одному адміністративному рівні за рахунок розходжень у визначенні об'єкта оподаткування.

Незважаючи на непрості випадки виникнення внутрішнього подвійного оподаткування, цілком очевидно, що основна його перевага полягає в тому, що воно може бути усунено шляхом аналізу відповідних податкових механізмів і внесення змін до національного законодавства відповідної країни. Але механізм усунення внутрішнього подвійного оподаткування не є предметом нашого дослідження.

Причинами внутрішнього подвійного оподаткування можна визначити, зокрема колізійність норм внутрішнього національного законодавства внаслідок його реформування або інших умов, пов'язаних з недосконалістю правотворчої діяльності й податкової політики уряду, а також потреба в залученні додаткових фінансових ресурсів, що свідомо планується фінансовою політикою держави.

Що ж стосується зовнішнього подвійного оподаткування, в науковій площині не існує однозначного пояснення причини його виникнення. Таке оподаткування має місце у випадках, коли до особи пред'являються податкові вимоги фіскальних органів 2-х або більше країн. Цьому сприяють різні підходи держав до питання взаємозв'язку суб'єкта й об'єкта оподаткування, що, у свою чергу, зумовлено різницею в їх податкових системах, економічній політиці, фінансових інструментах, особливостями національного законодавства тощо [2].

Найбільш чітко, на наш погляд, причину виникнення зовнішнього подвійного оподаткування сформулював О. А. Шахматєв. Він зазначає, що такою причиною є екстенсивне використання державами податкового суверенітету за рахунок максимального розширення складу об'єктів оподаткування і складу платників податків, яке держави використовують як можливість для збільшення своїх доходів у межах власного податкового суверенітету [3].

Дійсно, в сучасній міждержавній практиці платник податків, який є резидентом однієї країни (країни постійного перебування), може одержати дохід на території іншої країни. У силу можливості екстенсивного використання податкового суверенітету країна постійного перебування резидента (на підставі принципу резидентства) і країна, на території якої отримано прибуток (на підставі принципу територіальності), спираючись на власні податкові юрисдикції, можуть претендувати на отримання частини своїх доходів у вигляді податків для збільшення доходів держави.

До того ж, у різних державах унаслідок екстенсивного використання податкового суверенітету застосовуються різноманітні критерії встановлення резидентства платника, через що він може бути визнаний резидентом 2-х і більше країн, а це створює додаткові підстави для його оподаткування в цих країнах. У податковому законодавстві різних держав витрати, понесені платником податків, визначаються неоднаково, а тому змінюється й підхід до встановлення доходу в одній державі, внаслідок чого з нього необхідно сплатити податок, навіть якщо з отриманого доходу вже заплачено податок в іншій. Вважаємо, що загальною причиною зовнішнього подвійного оподаткування є конфлікт податкових юрисдикцій різних країн, який виникає при екстенсивному використанні ними своїх податкових суверенітетів для збільшення державних доходів шляхом максимального розширення складу об'єктів оподаткування і складу платників податків.

Зовнішнє (міжнародне) подвійне оподаткування, повторимось, має місце в результаті зіткнення декількох самостійних податкових юрисдикцій, а тому проблема розмежування визначення платника податку й об'єкта оподаткування переходить за межі однієї держави.

Деякі дослідники у сфері податків поділяють подвійне оподаткування на дійсне й можливе. При першому податки підлягають сплаті у 2-х (або більше) державах, а загальна їх сума є значно більшою, ніж при виконанні податкового обов'язку в одній державі. У випадку з можливим подвійним оподаткуванням немає колізії вимог про сплату податків, а має місце право іншої держави на підставі суверенітету в будь-який час (наприклад, після набрання

чинності податкової угоди) встановити податок, аналогічний стягненому в першій державі. В основному ж дослідники вважають, що подвійне оподаткування може бути визначено виключно як дійсне, коли через претензії декількох держав на реалізацію прав щодо оподаткування загальний податковий тягар стає більш значним, аніж тягар в одній з держав з більш високим рівнем оподаткування [4].

По-друге, міжнародне подвійне оподаткування розглядається у вузькій формі (правовій) та широкій формі (фінансовій). При цьому, під подвійним оподаткуванням у вузькому змісті мається на увазі ідентичність об'єкта й суб'єкта оподаткування, в той час як у широкому розумінні – під оподаткуванням одного об'єкта при юридично різних, але економічно ідентичних суб'єктах (наприклад, обкладення податком спочатку компанії, а потім її акціонерів). Окремі дослідники у сфері податків, з поглядом яких дисертант погоджується, вважають штучним розмежування вказаних понять. При цьому вони стверджують: якби оподаткування не проводилося на рівні компанії, розмір дивідендів акціонерів був би збільшений на суму податку, що підлягає сплаті компанією. Виходить, що в остаточному підсумку податок з останньої сплачується з доходу (хоча й гіпотетичного в такому випадку) акціонерів [5]. Інші ж (наприклад, експерти ОЕСР) – переконані в тому, що концепція економічного подвійного оподаткування належним чином не визначена й дотепер, щоб бути підставою для її аналізу. Проте вони не заперечують, що у випадку, якщо платники податку стосовно одного й того ж доходу перебувають у різних державах, може мати місце міжнародне подвійне оподаткування, усунути яке вдасться за допомогою включення відповідних положень в угоди (договори) про уникнення подвійного оподаткування.

По-третє, в науці податкового права виділяють пряме й непряме подвійне оподаткування. Перше може бути викликано застосуванням 2-х чи більше податкових законодавств з різною або схожою структурою щодо того самого об'єкта і того самого суб'єкта або ж тільки стосовно об'єкта оподаткування. Іншими словами, пряме подвійне оподаткування в широкому розумінні і непряме подвійне оподаткування означають те ж саме, що й подвійне оподаткування об'єкта при юридично різних суб'єктах. Однак, якщо пряме подвійне оподаткування (в широкому сенсі) існує тільки при економічній ідентичності суб'єктів, то непряме виникає, коли боржник в одній державі не може зменшити свою податкову базу за рахунок платежів, які він переводить на користь кредитора в іншій державі, отже, вони обидва сплачують податки з таких платежів. Непряме подвійне оподаткування можливе між фізичними особами в разі виплат допомог та аліментів, а також відсотків по кредитах і ліцензійних зборах.

По-четверте, при встановленні підходів до усвідомлення подвійного оподаткування існує наукове судження, що його причиною не слід вважати застосування прогресивних податкових ставок державами, які для запобігання такого оподаткування використовують метод звільнення, коли ставка податку, що підлягає сплаті в державі резидентства, залежить від сукупного доходу або всього майна платника податків. У цій ситуації немає значення ні місце походження доходу, ні місце перебування майна. При цьому підвищена ставка податку застосовуватиметься державою резидентства щодо отриманих у ній доходів, за винятком тих що одержані в іншій державі [4]. Вважаємо, що в такому випадку подвійного оподаткування не відбувається, хоча платник податків опиняється в менш вигідних умовах порівняно з резидентами, які не здійснюють діяльність за кордоном.

Комітет з податкових справ Організації економічного співробітництва й розвитку в коментарі до Типової конвенції про уникнення подвійного оподаткування (версія 1998 р.) зазначає: міжнародне юридичне подвійне оподаткування загалом можна визначити як оподаткування одного платника податків за однією й тією самою статтею за один і той же самий час у 2-х або більше державах. Інколи може також використовуватися конструкція «міждержавне подвійне оподаткування», якою підкреслюються сфера існування такого феномену, як міждержавні відносини. Вона тлумачиться як стягнення подібних податків у 2-х (чи кількох) країнах від одного й того ж платника податків з одним і тим самим об'єктом оподаткування і за один і той же період. Подвійне оподаткування виникає в результаті того, що більшість держав оподатковують податком не лише власний ринок, а й доходи

у своїх країнах і майно міжнародних компаній. Додатково держава оподатковує ще й активи інших країн на їх території.

Для чіткого розуміння сутності правової конструкції «міжнародне подвійне оподаткування», потрібно розглянути випадки, за яких можна вести мову про появу цього явища. Подвійне оподаткування може мати місце, коли один і той самий дохід (чи власність) оподатковується аналогічними податками у 2-х чи більше країнах. Подібна ситуація виникає, коли: а) одна й та сама особа визнається резидентом більше ніж в одній країні, при цьому існує подвійне оподаткування всієї суми доходів; б) один і той же дохід розглядається таким, що має джерело походження у 2-х чи більше державах – має місце подвійне оподаткування іноземного доходу; в) один і той самий дохід оподатковується в одній країні – на підставі резидентства його одержувача, а в іншій – на підставі правила про джерело доходу; г) існують відмінності між країнами щодо порядку й норм зарахування витрат, яких зазнав платник податку – оподатковується двоє осіб з приводу одного й того ж доходу.

Отже, міжнародне подвійне оподаткування становить собою оподаткування подібними чи аналогічними податками одного й того самого платника податку щодо одного об'єкта за один і той же період часу, результатом чого є виникнення ідентичності податкового платежу, об'єкта й суб'єкта оподаткування і термінів сплати податків.

Для досліджуваного виду оподаткування характерними є: (а) ідентичність суб'єктів оподаткування – платників податків; (б) ідентичність об'єктів оподаткування – джерел доходів і самих доходів; (в) підпорядкованість суб'єктів та об'єктів оподаткування податковій юрисдикції різних держав; (г) одночасність оподаткування; (д) відмінності у правилах і методах обчислення доходу, оподаткованого в різних країнах [6].

Звичайно, з огляду на теоретичну можливість подвійного оподаткування платник податків його не зазнає, проте подвійне оподаткуванню може вплинути на господарську активність суб'єкта. Таким чином, ми підтримуємо позицію, згідно з якою ЗПО поділяється на дійсне та можливе. Р. Л. Дєрнберг видом ЗПО назвав потенційне оподаткування яке, на думку вченого, полягає в тому, що його потенційна можливість виникає у випадку колізії претензій на податкову юрисдикцію, отже, фактично, він веде мову про можливе ЗПО. З нашого погляду, застосування терміну «потенційне» для підкреслення теоретичної можливості країни в будь-який час установлювати на підставі власного податкового суверенітету податок, аналогічний тому, що вже стягується в іншій країні, є більш правильним для визначення виду ЗПО. А тому пропонуємо за критерієм наявності застосування ЗПО визначати 2 його види – дійсне й потенційне [7].

Деякі науковці наполягають на виокремленні вузького (юридичного) й широкого (економічного) ЗПО, яке вони ділять залежно від змісту останнього. Так, під юридичним ЗПО (*juridical double taxation*) мається на увазі оподаткування одного й того ж суб'єкта й об'єкта, коли один і той же платник податків (юридична або фізична особа) оподатковується податком стосовно одного й того ж доходу у 2-х чи більше країнах. Економічне ЗПО (*economic double taxation*) означає оподаткування одного об'єкта при юридично різних, але економічно ідентичних суб'єктах, тобто коли 2-х різних платників оподатковують щодо одного й того ж самого доходу дві чи більше країн (розподілення дивідендів, застосування правил трансферного ціноутворення тощо) [8].

Механізм формування явища міжнародного подвійного оподаткування передбачає 2 підходи держав при оподаткуванні доходів чи майна, що знаходяться на їх території. Перший полягає в тому, що при окресленні сфери своїх податкових повноважень, деякі держави виходять з принципу резидентства, коли оподатковуються усі доходи суб'єктів, які мають місце проживання або резиденцію на їх території, незалежно від того, в якій державі цей дохід отримано в дійсності. Такий підхід прийнято вважати необмеженим податковим обов'язком, що встановлюється для платника податку. Відповідно до другого підходу – обмеженого податкового обов'язку платника – країна додержується принципу джерела доходів, тобто оподатковує будь-які доходи, отримані на її території, незалежно від того, має їх одержувач місце проживання або резиденцію в цій країні чи ні. Більшість держав, у тому

числі й Україна, здійснюють оподаткування на підставі поєднання обох указаних принципів (підходів) [9].

Загалом же при застосуванні правил обмеженого й необмеженого податкового обов'язку можуть мати місце певні ситуації, а саме:

- коли 2 держави накладають необмежений податковий обов'язок на одного й того ж суб'єкта (наприклад, на особу, яка має місце проживання в одній державі, але проживає в іншій понад 183 дні в підзвітному році);

- якщо певний суб'єкт в одній державі підлягає необмеженому податковому обов'язку, а в іншій обмеженому податковому обов'язку;

- коли закони 2-х держав стверджують, що той чи інший дохід отримано на їх території, і накладають на суб'єкта, який його одержав, обмежений податковий обов'язок.

Перша з наведених ситуацій міжнародного подвійного оподаткування найбільше виникає, коли особа підлягає подвійному оподаткуванню однією державою на підставі громадянства, а іншими – в результаті визнання її резидентом. При цьому, як підкреслюється в публікаціях зарубіжних авторів, обидві держави (держава громадянства й держава резидентства) вправі обкладати податком сукупний дохід особи незалежно від місця одержання останнього. У міжнародному податковому праві подібне явище йменується конфліктом (збігом) необмеженої податкової відповідальності [4].

Таким чином, міжнародне подвійне оподаткування наявне у випадках, якщо особі висуваються податкові вимоги із податкових відомств 2-х і більше держав щодо сплати прямих податків з одного й того ж доходу. У суб'єктів, які в декількох державах одночасно здійснюють комерційну діяльність, виникає обов'язок сплати у кожній з цих держав одного й того ж податку. Така ситуація, за загальним правилом, є результатом колізій внутрішньодержавного податкового законодавства. Отже, платниками податків можуть визнати дві чи більше держави через розбіжності в їх національному законодавстві, зокрема, за ознакою резидентства. Приміром, особа через свою фактичну присутність на території однієї держави може бути визнана резидентом цієї держави, але у той же час бути резидентом іншої держави – у зв'язку з наявністю громадянства цієї держави, а через економічні інтереси визнаватися одночасно резидентом третьої держави.

Є сенс наголосити, що подвійне оподаткування завжди засновано на протиріччях, що мають місце в однотипних податкових механізмах, приміром, у рамках прямих або непрямих податків, а не при оподаткуванні об'єктів, які різняться між собою за типом податків. Узявши до уваги викладене вище, можна стверджувати, що сутність досліджуваного поняття полягає в перевищенні загального податкового навантаження, що обчислюється за аналогічними економічними операціями.

Найтиповішим є подвійне оподаткування у наслідок колізії необмеженого й обмеженого податкового обов'язку, в результаті якого одна держава здійснює оподаткування на підставі громадянства (або резидентства), інша – на підставі припису щодо джерела отриманого доходу. Але ця проблема не стосується оподаткування нерухомого майна, позаяк усі держави виходять з того, що таке майно оподатковується тільки тією країною, на території якої воно знаходиться. У цьому й проявляється територіальний суверенітет держави. Проте якщо держава, де знаходиться нерухомість, стягує ще й податок з доходів отриманих внаслідок такого майна (приміром, оренда тощо), то власник майна зобов'язаний сплатити ще й цей податок. Адже держава, громадянство (або резидентство) якої має власника майна, отримує можливість здійснити оподаткування доходів, одержуваних особою від такого майна [10].

Подвійне оподаткування іноді можливе також у випадку колізії обмеженого податкового зобов'язання, в результаті якого держави оподатковують тотожний дохід, отриманий із джерел, що знаходяться на їх території. Конфлікт обмеженої податкової відповідальності є можливим, якщо бракує відповідної податкової угоди або коли йдеться про оподаткування доходів від авторських прав і ліцензій. Приміром, країна, в якій використовується інтелектуальна власність, та з якої отримано дохід, здійснює оподаткування цього доходу. У той же час держава, в якій перебуває власник авторського права, теж оподатковує такий дохід. Як

наслідок, один і той самий вид доходу оподатковується двічі: спочатку – як частина прибутку від використання інтелектуальної власності, а згодом – як виплати на користь власника авторських прав. При цьому, ця особа може й не бути резидентом обох таких держав [9].

У результаті названих колізій податкових розпоряджень 2-х чи більше держав виникає явище міжнародного подвійного оподаткування. У підґрунтя визначення конструкції «міжнародне подвійне оподаткування» споконвічно було закладено твердження, що цей вид оподаткування виникає, коли 2 автономні податкові влади (зокрема, 2 держави) одночасно обкладають, так би мовити, однорідним податком одного й того самого платника. У більш пізніх податкових юридичних документах введено критерій тієї ж самої (тотожної) сфери оподаткування з установленням остаточної дефініції досліджуваної конструкції як конфлікту правових засад, який має місце, коли в рамках первинних фіскальних юрисдикцій податкова влада обкладає податком одного й того ж суб'єкта [9].

Міжнародне податкове право не містить загальних правил, що забороняють міжнародне подвійне оподаткування. Будь-яка держава володіє виключним правом стягувати податки на своїй території згідно з національним податковим законодавством. Водночас варто завжди враховувати наслідки такого оподаткування, які впливають на взаємодію національного та міжнародного податкових режимів.

Література:

1. Кучерявенко М. П. Основи податкового права : навч. посіб. Харків : Легас, 2001. 304 с.
2. Шакір'янов А. А. Правові заходи уникнення подвійного оподаткування. *Адвокат*. 2006. № 3. С. 71–77.
3. Нікітін В. В. Теоретичний зміст поняття подвійне оподаткування. *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, Україна, 8–9 лют. 2019 р.). Одеса, 2019. С. 51–54.
4. Knechtle A. Basic Problems in International Fiscal Law. London : HFL Publishers Ltd, 1979. 264 p.
5. Tixier G., Gest G. Droit fiscal international. Paris : Cop, 1985. 111 p.
6. Петраш І. Ю. Міжнародно-правові аспекти співробітництва України з питань подвійного оподаткування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Львів, 2003. 190 с.
7. Doernberg R. L. International taxation in a nutshell. 2nd ed. St. Paul, Minn : West Publishing Co., 1993. 287 p.
8. Tixier G., Gest G. Droit fiscal international. Paris : Cop, 1985. 111 p.
9. Міжнародне оподаткування : навч. посіб. / за ред. Ю. Г. Козак, В. М. Сліп. Київ : Центр навч. літ., 2003. 550 с.
10. Нікітін В.В. Подвійне оподаткування в умовах взаємодії національного і міжнародного податкових режимів : дис. док. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021.

МАЦЕЛЮХ І. А.

доктор юридичних наук,
доцент, професор кафедри службового
та медичного права
(Навчально-науковий інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.60>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті здійснено комплексне дослідження міжнародного досвіду адміністративно-правового регулювання соціального захисту дітей в умовах збройних конфліктів та визначено перспективи його імплементації в Україні. Актуальність дослідження зумовлена безпрецедентними викликами, з якими стикається Україна у сфері захисту дітей внаслідок широкомасштабної збройної агресії, та необхідністю вдосконалення існуючих механізмів захисту з урахуванням найкращих міжнародних практик. Проаналізовано міжнародно-правові засади захисту дітей, включаючи положення Конвенції ООН про права дитини, Женевських конвенцій, Факультативного протоколу щодо участі дітей у збройних конфліктах та інші нормативні документи. Особливу увагу приділено дослідженню механізмів моніторингу та документування порушень прав дітей, розроблених у рамках системи ООН, зокрема діяльності Офісу Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань дітей та збройних конфліктів. На основі аналізу офіційних документів та практичного досвіду міжнародних організацій, зокрема МКЧХ та ЮНІСЕФ, досліджено комплексні підходи до захисту дітей, які включають превентивні заходи, механізми раннього попередження, системи реагування на порушення та програми реабілітації. Визначено пріоритетні напрями вдосконалення української системи захисту дітей, включаючи створення комплексної системи моніторингу порушень, розвиток мережі спеціалізованих центрів психосоціальної підтримки та посилення міжвідомчої координації. Обґрунтовано необхідність системного підходу до імплементації міжнародних стандартів, який враховує як успішний зарубіжний досвід, так і специфіку української ситуації. Запропоновано конкретні рекомендації щодо вдосконалення нормативно-правової бази, інституційного забезпечення та практичних механізмів захисту дітей в умовах збройного конфлікту. Особливу увагу приділено питанням розвитку інформаційно-аналітичного забезпечення системи захисту дітей, зокрема створенню єдиних баз даних та впровадженню сучасних технологічних рішень для моніторингу ситуації. Наголошено на важливості міжнародного співробітництва та обміну досвідом у сфері захисту дітей, а також на необхідності постійного вдосконалення механізмів реагування на нові виклики та загрози.

Ключові слова: соціальний захист дітей, збройні конфлікти, адміністративно-правове регулювання, міжнародний досвід, права дитини, воєнний стан, збройні конфлікти.

Matseliukh I. A. Administrative and Legal Regulation of Social Protection of Children in Armed Conflicts: International Experience and Prospects for its Implementation in Ukraine

The article provides a comprehensive study of international experience in administrative and legal regulation of social protection of children in armed conflicts and determines the prospects for its implementation in Ukraine. The relevance of the study is due to unprecedented challenges faced by Ukraine in protecting children as a result of large-scale armed aggression, and the need to improve existing protection mechanisms considering best international practices. The international legal framework for protecting children has been analyzed, including provisions of the UN Convention on the Rights of the Child, Geneva Conventions, Optional Protocol on the Involvement of Children in Armed Conflict, and other fundamental documents. Special attention is paid to studying monitoring mechanisms and documenting violations of children's rights developed within the UN system, particularly the activities of the Office of the Special Representative of the UN Secretary-General for Children and Armed Conflict. Based on the analysis of official documents and practical experience of international organizations, particularly the ICRC and UNICEF, comprehensive approaches to child protection have been studied, including preventive measures, early warning mechanisms, response systems for violations, and rehabilitation programs. Priority areas for improving the Ukrainian child protection system have been identified, including the creation of a comprehensive violation monitoring system, development of a network of specialized psychosocial support centers, and strengthening inter-agency coordination. The necessity of a systematic approach to implementing international standards has been substantiated, taking into account both successful foreign experience and the specifics of the Ukrainian situation. Specific recommendations have been proposed for improving the legal framework, institutional support, and practical mechanisms for protecting children in armed conflict. Special attention is paid to developing information and analytical support for the child protection system, particularly creating unified databases and implementing modern technological solutions for situation monitoring. The importance of international cooperation and exchange of experience in child protection has been emphasized, as well as the need for continuous improvement of response mechanisms to new challenges and threats.

Key words: *social protection of children, armed conflicts, administrative and legal regulation, international experience, children's rights, martial law, armed conflicts.*

Вступ. Актуальність дослідження зумовлена критичною необхідністю вдосконалення системи захисту дітей в Україні в умовах широкомасштабної збройної агресії. За даними ООН, діти становлять майже половину від 65,6 мільйонів осіб, переміщених внаслідок конфліктів та насильства у світі [1]. В Україні ситуація набула особливої гостроти через безпрецедентні масштаби порушень прав дітей внаслідок російської агресії, включаючи примусові депортації, незаконні усиновлення, руйнування освітньої інфраструктури та психологічні травми.

Існуюча система адміністративно-правового регулювання соціального захисту дітей в Україні потребує суттєвого вдосконалення з урахуванням нових викликів та загроз. Особливої уваги потребують питання координації діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування та міжнародних організацій у сфері захисту дітей, розробки ефективних механізмів моніторингу порушень прав дітей, створення комплексної системи психосоціальної підтримки та реабілітації.

У цьому контексті надзвичайно важливим є вивчення та адаптація міжнародного досвіду, особливо тих країн, які мають успішну практику захисту дітей в умовах тривалих

збройних конфліктів. Аналіз міжнародних стандартів та механізмів захисту дітей, розроблених у рамках системи ООН, а також практики їх імплементації на національному рівні, дозволить виробити ефективні рішення для вдосконалення української системи захисту дітей.

Стан наукового дослідження питання. Теоретичною основою дослідження стали роботи міжнародних експертів та офіційні документи міжнародних організацій. Особливе значення має доповідь Граси Мачел [2], яка заклала основи сучасного розуміння впливу збройних конфліктів на дітей. Фундаментальні принципи захисту дітей викладені в документах UNICEF [3] та рекомендаціях Глобального кластера з питань захисту [1].

Постановка завдання. Метою статті є проведення комплексного дослідження міжнародного досвіду адміністративно-правового регулювання соціального захисту дітей в умовах збройних конфліктів, визначення можливостей та перспектив його імплементації в Україні, а також розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення національної системи захисту дітей з урахуванням сучасних викликів та загроз.

Результати досліджень. Міжнародно-правова база захисту дітей під час збройних конфліктів є складною багаторівневою системою норм та механізмів, що сформувалися впродовж тривалого часу під впливом міжнародного гуманітарного права та розвитком прав людини. Фундаментальним документом у цій сфері є Конвенція ООН про права дитини та її Факультативний протокол щодо участі дітей у збройних конфліктах, які встановлюють базові стандарти захисту дітей та зобов'язання держав щодо їх дотримання.

Важливим етапом розвитку міжнародно-правового захисту дітей стало ухвалення Паризьких принципів та керівних вказівок щодо дітей, пов'язаних зі збройними силами чи збройними групами [4]. Означений документ розроблений під егідою ЮНІСЕФ та встановлює детальні стандарти захисту дітей, визначає конкретні зобов'язання держав щодо запобігання залученню дітей до збройних конфліктів. Особлива увага приділяється питанням реінтеграції дітей, які були пов'язані зі збройними силами чи збройними групами, в мирне життя.

Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них містять спеціальні положення щодо захисту дітей під час збройних конфліктів. Зокрема, IV Женевська конвенція про захист цивільного населення передбачає захист дітей як особливо вразливої категорії цивільного населення. Додатковий протокол I встановлює заборону вербування дітей до збройних сил та їх участі у військових діях, а також передбачає спеціальні заходи захисту дітей під час міжнародних збройних конфліктів.

Значним досягненням у розвитку системи захисту дітей стало створення механізму моніторингу та звітності щодо серйозних порушень прав дітей у ситуаціях збройного конфлікту (MRM), запровадженого резолюцією Ради Безпеки ООН 1612 (2005) [5]. Такий механізм забезпечує систематичний збір інформації про шість видів серйозних порушень: вбивство та каліцтво дітей; вербування або використання дітей-солдатів; сексуальне насильство над дітьми; викрадення дітей; напади на школи та лікарні; відмова в гуманітарному доступі до дітей.

Особливу роль у системі захисту дітей відіграє Офіс Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань дітей та збройних конфліктів, який здійснює моніторинг ситуації, готує щорічні доповіді та надає рекомендації щодо посилення захисту дітей. Важливим інструментом є також «список сорому» - перелік сторін конфлікту, які вчиняють серйозні порушення прав дітей, що публікується у щорічній доповіді Генерального секретаря ООН [5].

Римський статут Міжнародного кримінального суду визначає перелік дій, які визначають порушення прав дітей під час збройних конфліктів як воєнні злочини, що створює правову основу для притягнення винних до відповідальності на міжнародному рівні. Зокрема, вербування або використання дітей віком до п'ятнадцяти років у збройних силах чи збройних групах визнається воєнним злочином. У контексті регіонального регулювання важливе значення мають документи Ради Європи, зокрема Керівні принципи щодо правосуддя, дружнього до дітей, та Стратегія Ради Європи з прав дитини, які встановлюють додаткові стандарти захисту дітей, у тому числі в ситуаціях збройних конфліктів.

У відповідь на зростаючі виклики щодо захисту дітей у збройних конфліктах міжнародні організації розробили та впровадили комплексні підходи до вирішення цієї проблеми. Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ), спираючись на свій багаторічний досвід роботи в зонах конфліктів, створив всеохоплюючу систему захисту дітей. Вона базується на чотирьох взаємопов'язаних компонентах, кожен з яких має свої специфічні механізми реалізації [6]. Превентивна складова системи МКЧХ включає широкий спектр заходів, спрямованих на запобігання порушенням прав дітей. Йдеться про навчання військовослужбовців та працівників правоохоронних органів щодо особливостей поводження з дітьми в зонах конфлікту, проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення, а також розробка та впровадження спеціальних протоколів захисту дітей у надзвичайних ситуаціях.

Механізми раннього попередження, розроблені МКЧХ, передбачають створення мережі моніторингу ситуації на місцях, налагодження системи комунікації між різними суб'єктами, залученими до захисту дітей, та розробку чітких алгоритмів реагування на потенційні загрози. Особлива увага приділяється виявленню факторів ризику та розробці превентивних заходів [6].

Системи реагування на порушення включають протоколи невідкладних дій у випадку виявлення порушень прав дітей, механізми документування таких порушень та надання екстреної допомоги постраждалим. МКЧХ також розробив спеціальні процедури для роботи з дітьми, які були завербовані збройними силами чи збройними групами. Програми реабілітації, впроваджені МКЧХ, охоплюють медичну, психологічну та соціальну підтримку дітей, постраждалих від конфлікту. Вони включають довгострокову психосоціальну підтримку, освітні програми та заходи з реінтеграції дітей у суспільство [6].

Свою чергою ЮНІСЕФ розробив комплексну стратегію захисту дітей, яка має системний характер та спрямована на створення сталих механізмів захисту на національному рівні. Стратегія передбачає не лише реагування на безпосередні загрози, але й регламентує засади для довгострокового забезпечення прав та інтересів дітей. Створення безпечного середовища у розумінні ЮНІСЕФ включає як фізичну безпеку дітей, так і формування сприятливого соціального оточення, що передбачає роботу з громадами, розвиток інфраструктури захисту дітей, створення безпечних просторів для навчання та розвитку [3].

Посилення національних систем захисту є ключовим елементом стратегії ЮНІСЕФ. Організація надає технічну підтримку урядам у розробці законодавства, створенні інституційних механізмів та розвитку спроможності фахівців, які працюють у сфері захисту дітей. Соціальні зміни на підтримку захисту дітей передбачають роботу з громадською думкою, подолання шкідливих стереотипів та практик, а також мобілізацію суспільства для захисту прав дітей. ЮНІСЕФ активно працює над зміною соціальних норм, які можуть становити загрозу для благополуччя дітей [3].

Відтак, аналіз міжнародного досвіду дозволяє сформулювати конкретні рекомендації щодо вдосконалення системи захисту дітей в Україні, які враховують як успішні практики міжнародних організацій, так і специфіку української ситуації. Створення комплексної системи моніторингу порушень прав дітей, відповідно до стандартів ООН, є першочерговим завданням. Така система повинна включати механізми оперативного збору інформації, її верифікації та аналізу, а також процедури реагування на виявлені порушення. Важливим елементом є забезпечення координації між різними суб'єктами, залученими до захисту дітей, та створення єдиної бази даних порушень.

Впровадження механізмів раннього попередження та реагування має базуватися на досвіді МКЧХ та враховувати особливості української ситуації, яка передбачає створення мережі моніторингу на місцях, розробку чітких протоколів реагування на різні типи загроз, а також забезпечення оперативної комунікації між всіма залученими структурами.

Розвиток мережі спеціалізованих центрів психосоціальної підтримки є критично важливим для забезпечення довгострокової реабілітації дітей, постраждалих від конфлікту. Такі центри повинні надавати комплексну допомогу, включаючи психологічну підтримку,

соціальний супровід та освітні послуги. Особлива увага має приділятися підготовці фахівців для роботи з травмованими дітьми.

Висновки. Таким чином, міжнародна спільнота створила комплексну систему правових норм та механізмів захисту дітей, що включає як загальні міжнародно-правові документи (Конвенція ООН про права дитини, Женевські конвенції), так і спеціальні механізми моніторингу та реагування на порушення прав дітей у зонах конфліктів. Ефективність цієї системи підтверджується практикою її застосування в різних країнах світу. Окремо слід враховувати досвід провідних міжнародних організацій, зокрема МКЧХ та ЮНІСЕФ, який демонструє необхідність системного підходу до захисту дітей, який охоплює превентивні заходи, механізми раннього попередження, системи реагування на порушення та програми реабілітації.

В умовах триваючої збройної агресії проти України особливої актуальності набуває впровадження ефективних механізмів моніторингу та документування порушень прав дітей, створення комплексної системи психосоціальної підтримки постраждалих дітей та розвиток спеціалізованої інфраструктури захисту дітей. Удосконалення системи захисту дітей в Україні вимагає не лише імплементації міжнародних стандартів та успішних практик, але й розвитку власних інноваційних підходів, які враховують масштаб та специфіку викликів, з якими стикається наша держава. Це передбачає, зокрема, розробку спеціального законодавства, створення ефективних механізмів міжвідомчої координації, підготовку кваліфікованих фахівців, залучення громадянського суспільства, розвиток міжнародного співробітництва та впровадження інноваційних технологічних рішень.

Список використаних джерел:

1. Handbook for the Protection of Internally Displaced Persons / Global Protection Cluster Working Group. UNHCR, 2010. URL: <https://www.unhcr.org/4c2355229.pdf>
2. Machel G. Impact of Armed Conflict on Children: Report of the expert of the Secretary-General. UN, 1996. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/223213>
3. UNICEF Child Protection Strategy. UNICEF Executive Board Annual Session. 2008. URL: https://www.unicef.org/protection/CP_Strategy_English.pdf
4. Paris Principles and Guidelines on Children Associated with Armed Forces or Armed Groups. UNICEF, 2007. URL: <https://www.unicef.org/mali/media/1561/file/ParisPrinciples.pdf>
5. The Six Grave Violations Against Children During Armed Conflict: The Legal Foundation / Office of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict. UN, 2013. URL: https://childrenandarmedconflict.un.org/publications/WorkingPaper-1_SixGraveViolationsLegalFoundation.pdf
6. A Guide to International Humanitarian Law / International Committee of the Red Cross. ICRC, 2019. URL: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_0703.pdf

МЕРЕНИЧ О. С.

аспірант кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства,
(Ужгородський національний
університет)

УДК 351.862:342.5(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.61>

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: РОЛЬ ОБОРОННО-СТРАТЕГІЧНИХ ДОКУМЕНТІВ

Визначено, забезпечення національної безпеки України в умовах збройної агресії Російської Федерації та глобальних трансформацій безпекового середовища вимагає системного підходу до формування та реалізації відповідної державної політики. Центральною складовою цього процесу є нормативно-правовий механізм, який включає систему правових норм, стратегічних документів, управлінських процедур та інституційних механізмів.

Встановлено, актуальні оборонно-стратегічні документи є невід'ємною складовою системи забезпечення національної безпеки України, позаяк формують основу для організації та координації зусиль усіх суб'єктів сектору безпеки, визначають рамкові принципи взаємодії між органами державної влади, силовими структурами та іншими учасниками сектору, забезпечують єдність їхніх дій у досягненні спільних стратегічних цілей. Такі документи встановлюють чіткі функції кожного суб'єкта, формують систему управління та сприяють підвищенню ефективності міжвідомчої взаємодії.

Підкреслено, важливим завданням оборонно-стратегічних документів є визначення пріоритетів у використанні ресурсів держави, котре передбачає концентрацію фінансових, технічних і людських ресурсів на розвиток критичних спроможностей, необхідних для забезпечення стійкості перед сучасними викликами. Зокрема, йдеться про модернізацію озброєння, посилення кібербезпеки, захист критичної інфраструктури та створення ефективної системи територіальної оборони. Враховуючи обмеженість ресурсів, досліджувані документи виступають інструментом стратегічного планування, що дозволяє забезпечити раціональне використання наявних можливостей.

Акцентовано, оборонно-стратегічні документи відіграють ключову роль у забезпеченні інтеграції України до міжнародних систем колективної безпеки, визначають принципи та механізми співпраці з міжнародними партнерами, зокрема НАТО та Європейським Союзом. Документи враховують стандарти Альянсу, формують дорожню карту реформ сектору безпеки та оборони, зокрема у сфері планування, управління, підготовки кадрів та технічного забезпечення.

Наголошено, оборонно-стратегічні документи не лише забезпечують функціональну взаємодію всіх складових сектору безпеки, але і виступають основою для зміцнення обороноздатності держави. Їхній зміст визначає довгострокові пріоритети та завдання, що створюють умови для захисту суверенітету, територіальної цілісності та незалежності України.

Ключові слова: національна безпека, зовнішні загрози, гібридна війна, кібербезпека, міжнародне співробітництво, обороноздатність, оборонно-стратегічні документи.

Merenych O. S. Structural elements of the normative and legal mechanism of ensuring national security of Ukraine: the role of defense and strategic documents

It has been established that ensuring Ukraine's national security in the context of the Russian Federation's armed aggression and global transformations in the security environment requires a systematic approach to the formation and implementation of state policy. A central component of this process is the normative and legal mechanism, which includes a system of legal norms, strategic documents, managerial procedures, and institutional mechanisms.

It has been determined that contemporary defense and strategic documents are an integral part of Ukraine's national security system, as they provide the foundation for organizing and coordinating the efforts of all security sector entities, define the framework principles of interaction between government authorities, security forces, and other sector participants, and ensure the unity of their actions in achieving common strategic goals. Such documents delineate the specific functions of each entity, establish a governance system, and contribute to enhancing interagency cooperation.

The study emphasizes that a crucial task of defense and strategic documents is to determine priorities for the allocation of state resources, which involves focusing financial, technical, and human resources on developing critical capabilities necessary to ensure resilience against modern challenges. This includes the modernization of armaments, strengthening cybersecurity, protecting critical infrastructure, and creating an effective territorial defense system. Given resource constraints, these documents act as tools for strategic planning, enabling the rational use of available resources.

The paper highlights the pivotal role of defense and strategic documents in ensuring Ukraine's integration into international collective security systems, defining principles and mechanisms of cooperation with international partners, particularly NATO and the European Union. These documents incorporate Alliance standards and establish a roadmap for security and defense sector reforms, including planning, management, personnel training, and technical support.

It is underscored that defense and strategic documents not only ensure functional interaction among all components of the security sector but also serve as a foundation for strengthening the country's defense capabilities. Their content outlines long-term priorities and objectives, creating the conditions for protecting Ukraine's sovereignty, territorial integrity, and independence.

Key words: *national security, external threats, hybrid warfare, cybersecurity, international cooperation, defense capability, defense and strategic documents.*

Постановка проблеми. Забезпечення національної безпеки України в умовах збройної агресії Російської Федерації та глобальних трансформацій безпекового середовища вимагає системного підходу до формування та реалізації відповідної державної політики. Центальною складовою цього процесу є нормативно-правовий механізм, який включає систему правових норм, стратегічних документів, управлінських процедур та інституційних механізмів. Одним із ключових елементів цього механізму є оборонно-стратегічні документи, які визначають напрями розвитку сектору безпеки та оборони, розподіл ресурсів і засобів, а також алгоритми дій державних органів в умовах кризових ситуацій.

Попри значний прогрес у реформуванні системи безпеки та оборони України, зокрема в контексті адаптації до стандартів НАТО, залишається низка проблем, пов'язаних із недосконалістю нормативно-правового забезпечення. Це стосується як чіткості ієрархії стратегічних документів, так і їх узгодженості з базовими законами та міжнародними зобов'язаннями

України. Іншою важливою проблемою є недостатнє врахування динаміки змін безпекового середовища під час розробки стратегічних документів. Виклики, зокрема у кіберпросторі, інформаційній сфері, а також у питаннях мобілізації ресурсів і підготовки людського потенціалу, часто залишаються лише задекларованими, без достатньої нормативно-правової конкретизації. Також постає питання гармонізації оборонно-стратегічних документів із актами законодавства, які регулюють діяльність сектору безпеки та оборони.

Стан дослідження. Аналіз проблематики забезпечення національної безпеки України знайшов своє відображення у наукових доробках О. Бандурки, О. Борисенко, Ю. Битяка, О. Давидюка, С. Домбровської, А. Калюжного, Є. Романенка, Г. Ситника та ін.

Метою статті є аналіз ролі оборонно-стратегічних документів у сфері забезпечення національної безпеки України.

Виклад основних положень. Одним із ключових структурних елементів загальної системи національної безпеки та оборони України є оборонно-стратегічні документи держави [1], котрі створюють нормативно-правову базу для формування політики, планування і реалізації заходів у сфері безпеки та оборони. Зазначені документи забезпечують стратегічний напрямок дій усіх суб'єктів сектору безпеки, задаючи рамки, пріоритети і цілі для розвитку держави в умовах сучасних викликів.

«Стратегія національної безпеки України» є базовим документом, що визначає пріоритети державної політики у сфері національної безпеки. Зазначений документ формує концептуальні підходи до захисту суверенітету, територіальної цілісності, демократичного ладу, економічного і соціального розвитку. Стратегія охоплює широке коло питань, серед яких:

- ідентифікація реальних і потенційних загроз національній безпеці;
- визначення пріоритетів зовнішньої та внутрішньої політики у сфері безпеки;
- окреслення ролі та напрямків модернізації діяльності суб'єктів сектору безпеки [2].

Стратегія воєнної безпеки України 2021 року є концептуальним документом, що визначає основні принципи, цілі та завдання державної політики у сфері забезпечення обороноздатності держави. Вона ухвалена як відповідь на сучасні виклики та загрози, пов'язані з воєнною агресією Російської Федерації, глобальними змінами у безпековому середовищі та необхідністю реформування сектору оборони відповідно до євроатлантичних стандартів. Воєнна безпека України розглядається як одна із ключових умов для реалізації права українського народу на самовизначення, забезпечення суверенітету, територіальної цілісності та сталого розвитку держави. Зазначена концепція базується на демократичних цінностях, верховенстві права, свободі, гідності та безпеці громадян.

Захист суверенітету та територіальної цілісності є найважливішою функцією держави, яка реалізується через всебічну мобілізацію ресурсів, зокрема воєнних, політичних, економічних, міжнародно-правових та соціокультурних. У цьому контексті Стратегія відображає необхідність протидії існуючим викликам, зокрема воєнній агресії з боку Російської Федерації, та формування системи оборони, здатної до стійкого опору.

Всеохоплююча оборона є центральним елементом Стратегії, що поєднує превентивні дії, стійкість до загроз та інтеграцію з міжнародними безпековими структурами. Така концепція передбачає: 1) превентивні дії, що спрямовані на виявлення та нейтралізацію загроз у всіх сферах: суші, морі, повітрі, кіберпросторі та інформаційному середовищі; 2) використання всього потенціалу держави та суспільства, котре охоплює синергію воєнних і невоєнних інструментів, залучення економічних, політичних, дипломатичних і соціальних ресурсів для забезпечення обороноздатності; 3) асиметричні та інноваційні підходи до збройної боротьби – застосування новітніх технологій, кіберзасобів та спеціальних операцій для компенсації чисельної та технічної переваги противника [3].

Стратегія воєнної безпеки України є всеосяжним документом, який поєднує аналіз викликів із визначенням шляхів їх подолання та спрямований на забезпечення сталого розвитку оборонної системи держави, посилення її міжнародної позиції та ефективну протидію сучасним загрозам, забезпечення суверенітету, територіальної цілісності і безпеки України.

Стратегічний оборонний бюлетень України, затверджений Указом Президента України від 17 вересня 2021 року, є важливим стратегічним документом, який визначає основні напрями розвитку сектору оборони та безпеки України на коротко- та середньострокову перспективу. Бюлетень має на меті забезпечення реалізації всеохоплюючої оборони України, розвитку оборонних спроможностей, інтеграції до євроатлантичних структур, а також адаптації сил оборони до сучасних викликів та загроз. Документ базується на чинній правовій основі, що охоплює Конституцію України, закони України, Стратегію національної безпеки та Стратегію воєнної безпеки. Він враховує міжнародні зобов'язання держави, зокрема у рамках співпраці з НАТО. Правова обґрунтованість бюлетеня є важливою гарантією його легітимності та узгодженості із загальною державною політикою у сфері безпеки.

Бюлетень передбачає перехід сектору оборони на новий рівень функціонування, що ґрунтується на принципах демократичного цивільного контролю, підвищення ефективності управління та ресурсного забезпечення. Особливий акцент зроблено на впровадженні стандартів НАТО у всіх аспектах діяльності Збройних Сил України та інших складових сил оборони. Зокрема, визначено завдання з модернізації військової техніки, розвитку інноваційних технологій, створення системи кібероборони, підготовки кадрів відповідно до євроатлантичних стандартів, а також забезпечення гендерної рівності у військовій сфері.

Документ також передбачає положення щодо адаптації оборонного менеджменту до сучасних умов шляхом застосування програмно-проектного підходу, що відповідає практикам держав-членів НАТО, та впровадження якого забезпечить прозорість та ефективність використання оборонних ресурсів, сприятиме залученню міжнародної допомоги та реалізації інвестиційних проектів.

Особливої уваги заслуговує стратегічна мета бюлетеня – досягнення оперативної і технологічної сумісності з державами-членами НАТО, що є ключовим етапом на шляху до інтеграції України в євроатлантичний безпековий простір. Для цього передбачено широкий комплекс заходів, зокрема участь у спільних навчаннях, модернізація військової освіти та наукових досліджень, впровадження сучасних підходів до організації військової служби.

Стратегічний оборонний бюлетень України є важливим інструментом формування державної політики у воєнній сфері, сферах оборони і безпеки. Його реалізація залежить від належного фінансування, взаємодії між органами державної влади, а також від ефективної координації із міжнародними партнерами. У цьому контексті особливу роль відіграє вдосконалення нормативно-правової бази у сфері оборони [4].

«Стратегія забезпечення державної безпеки» 2022 року визначає основні напрями державної політики у сфері забезпечення державної безпеки, серед яких:

1. запровадження проактивного підходу на основі управління ризиками – передбачає перехід від реагування на загрози до їхнього попередження через впровадження ризико-орієнтованих моделей управління, що сприятиме зниженню рівня вразливості системи державної безпеки до потенційних загроз;
2. чітке розмежування повноважень між суб'єктами сектору безпеки та оборони через оптимізацію повноважень і завдань органів сектору безпеки, забезпечення ефективної взаємодії між ними, у тому числі в аспекті інформаційного обміну, що є необхідною умовою для підвищення їхньої результативності;
3. удосконалення законодавства у сфері державної безпеки шляхом приведення нормативно-правової бази у відповідність до європейських стандартів та документів НАТО, гармонізації національних норм з міжнародними вимогами, що сприятиме інтеграції України до євроатлантичного безпекового простору.
4. розвиток державно-приватного партнерства, котре повинно забезпечувати збалансоване врахування пріоритетів державної безпеки (приватні суб'єкти можуть бути залучені до виконання окремих завдань у межах загальної системи безпеки, зокрема у сферах кіберзахисту та охорони критичної інфраструктури);
5. захист державної таємниці та службової інформації – зміцнення системи захисту інформації з обмеженим доступом повинно базуватися на впровадженні стандартів безпеки

НАТО та Європейського Союзу, котре охоплює як удосконалення законодавчого регулювання, так і підвищення технологічних можливостей у цій сфері;

6. участь у міжнародних програмах співробітництва – приєднання до міжнародних ініціатив дозволить Україні запозичувати передовий досвід у сфері державного управління безпекою [5].

Слід підкреслити, що морська безпека України займає ключове місце у загальній системі національної безпеки держави. Її основні пріоритети визначаються сучасними викликами, пов'язаними із забезпеченням суверенітету, територіальної цілісності та інтеграцією до міжнародної безпекової системи. Головні пріоритети у цій сфері відповідно до «Стратегії морської безпеки України» можна сформулювати наступним чином:

1. захист прав, свобод і законних інтересів громадян України – у морських просторах України повинні бути гарантовані права українських громадян, як тих, хто безпосередньо здійснює господарську діяльність у морській галузі, так і тих, чії права можуть бути порушені внаслідок агресії або незаконної діяльності в морських акваторіях;

2. гарантування відсічі широкомасштабній збройній агресії з морських напрямків – Україна має забезпечити готовність до відбиття можливих атак з боку Російської Федерації, яка здійснює агресивні дії з використанням своїх військово-морських сил; стратегічною метою є витіснення агресора за межі території України та її морських просторів;

3. відновлення суверенітету та територіальної цілісності України – пріоритетом є повернення тимчасово окупованих територій, у тому числі морських акваторій, та відновлення повного контролю над територіальними водами у міжнародно визнаних кордонах України;

4. відновлення миру в Україні – забезпечення тривалого та стабільного миру є невід'ємною частиною національної безпеки та охоплює як дипломатичні зусилля, так і військові заходи, спрямовані на встановлення справедливості мирного порядку;

5. розбудова військово-морського потенціалу – Україна повинна відновити та розвинути свій військово-морський флот до рівня, який дозволяє ефективно стримувати потенційних агресорів; крім того, важливим є розвиток річкового транспорту і портової інфраструктури для забезпечення економічної та стратегічної стійкості;

6. забезпечення судноплавства відповідно до норм міжнародного права – у морських просторах України повинні діяти режими судноплавства, визначені Конвенцією ООН з морського права, котрі передбачають захист прав суден на вільне плавання, безпеку портів та підтримання стабільного режиму роботи торгових шляхів;

7. інтеграція до міжнародних безпекових систем – важливим вбачається продовження курсу на інтеграцію до Європейського Союзу та НАТО, що дозволить Україні отримати додаткові гарантії безпеки; поряд із зазначеним, слід розвивати регіональні ініціативи для стабілізації ситуації на Чорному та Азовському морях;

8. перетворення Чорного та Азовського морів на зони миру і торгівлі – метою є запобігання спробам Росії монополізувати ці акваторії; Чорне та Азовське моря повинні стати відкритими для міжнародної торгівлі, вільного судноплавства і взаємовигідного співробітництва, що відповідає міжнародним нормам [6].

Варто зауважити, що пріоритети морської безпеки України є багатогранними та передбачають як військовий, так і економічний, правовий та дипломатичний аспекти. Їх реалізація вимагає комплексного підходу, котрий охоплює модернізацію військово-морських сил, гармонізацію з міжнародними стандартами та активну інтеграцію у глобальну систему безпеки, що дозволить зміцнити позиції України як суверенної морської держави.

Висновок. Актуальні оборонно-стратегічні документи є невід'ємною складовою системи забезпечення національної безпеки України, позаяк формують основу для організації та координації зусиль усіх суб'єктів сектору безпеки, визначають рамкові принципи взаємодії між органами державної влади, силовими структурами та іншими учасниками сектору, забезпечують єдність їхніх дій у досягненні спільних стратегічних цілей. Такі документи встановлюють чіткі функції кожного суб'єкта, формують систему управління та сприяють підвищенню ефективності міжвідомчої взаємодії.

Важливим завданням оборонно-стратегічних документів є визначення пріоритетів у використанні ресурсів держави, котре передбачає концентрацію фінансових, технічних і людських ресурсів на розвиток критичних спроможностей, необхідних для забезпечення стійкості перед сучасними викликами. Зокрема, йдеться про модернізацію озброєння, посилення кібербезпеки, захист критичної інфраструктури та створення ефективної системи територіальної оборони. Враховуючи обмеженість ресурсів, досліджувані документи виступають інструментом стратегічного планування, що дозволяє забезпечити раціональне використання наявних можливостей.

Оборонно-стратегічні документи відіграють ключову роль у забезпеченні інтеграції України до міжнародних систем колективної безпеки, визначають принципи та механізми співпраці з міжнародними партнерами, зокрема НАТО та Європейським Союзом. Документи враховують стандарти Альянсу, формують дорожню карту реформ сектору безпеки та оборони, зокрема у сфері планування, управління, підготовки кадрів та технічного забезпечення.

Оперативність реагування на зміну безпекового середовища є однією з ключових функцій оборонно-стратегічних документів, оскільки вони також серед іншого передбачають механізми моніторингу та прогнозування потенційних загроз, а також забезпечують готовність сектору безпеки до кризових ситуацій. Завдяки адаптивності та гнучкості таких документів, держава здатна своєчасно змінювати пріоритети та мобілізувати ресурси у відповідь на нові загрози. Їх реалізація сприяє підвищенню готовності сил і засобів сектору безпеки, проведенню регулярних навчань, перевірок боєздатності та впровадженню сучасних технологій.

Оборонно-стратегічні документи не лише забезпечують функціональну взаємодію всіх складових сектору безпеки, але і виступають основою для зміцнення обороноздатності держави. Їхній зміст визначає довгострокові пріоритети та завдання, що створюють умови для захисту суверенітету, територіальної цілісності та незалежності України.

Список використаних джерел:

1. Національна безпека України: складові елементи та виклики сьогодення. Український мілітарний портал. URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/natsionalna-bezpeka-ukrayiny-skladovi-elementy-ta-vyklyky-sogodennya/> (дата звернення: 16.01.2023)
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України №392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення: 04.05.2023)
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України №121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n8> (дата звернення: 16.08.2024)
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України»: Указ Президента України від 17 вересня 2021 року № 473/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2021#n17> (дата звернення: 23.07.2024)
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки»: Указ Президента України №56/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377> (дата звернення: 23.07.2024)
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію морської безпеки України»: Указ Президента України №468/2024. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4682024-51461> (дата звернення: 16.08.2024)

ЩЕРБАНЮК О. В.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри процесуального права
(Чернівецький національний
університет
імені Юрія Федьковича)
професор,
(Вільнюський університет)
ORCID ID: 0000-0002-1307-2535

УДК 34.05

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.62>

КОНСТИТУЦІЙНА ОСНОВА ЄС ДЛЯ ТЕСТУ ЕНГЕЛЯ ТА КОНЦЕПЦІЇ САНКЦІЙ

Робота з темою санкцій – це амбіція, яка не позбавлена труднощів. Ефективність санкцій необхідно оцінювати у світлі цілей, які вони переслідують. Беручи до уваги напрацювання ЄСПЛ у цій сфері, можна стверджувати, що три критерії стали справжнім тестом при аналізі характеру адміністративного правопорушення або санкції. Доктрина Енгеля застосовується наступним чином: Суд залишає за собою право проаналізувати доречність цього терміну в конкретній справі, оскільки він не може залишити застосування процесуальних гарантій статті 6 ЄКПЛ на розсуд суверенної волі держав за допомогою простої нормативної класифікації, яка дозволяє його виключити. Після рішення у справі Енгеля виникла потреба в подальшому дослідженні сфери застосування, а також способу використання критеріїв, вперше викладених у 1976 році, з метою більш точного визначення того, коли і за яких обставин особа підлягає кримінальному покаранню. Важливим, серед іншого, було засвоєння конвенційних критеріїв також європейською спільнотою через Суд ЄС, який використовував їх при кваліфікації злочинів з метою розширення гарантій. У зв'язку з цим критерії Енгеля також виявили розбіжності між ЄСПЛ та Судом ЄС щодо «заборони подвійного притягнення до відповідальності». Першим критерієм є правова класифікація правопорушення за національним законодавством, другим – справжній характер правопорушення, а третім – рівень тяжкості правопорушення, від якого загрожує загрозувати відповідна особа. Другий і третій критерії є альтернативними і не обов'язково кумулятивними. Однак це не виключає кумулятивного підходу, при якому окремий аналіз кожного критерію не дозволяє зробити чіткий висновок щодо наявності кримінального обвинувачення.

Ключові слова: санкції, критерій Енгеля, Європейський суд з прав людини, Суд ЄС, кримінальні санкції, адміністративна відповідальність

Shcherbanyuk O. V. The EU constitutional basis for the Engel test and the concept of sanctions

Dealing with the topic of sanctions is an ambition that is not without its challenges. The effectiveness of sanctions must be assessed in the light of the goals they pursue. Taking into account the ECtHR's case law in this area, it can be argued that three criteria have become a real test when analysing the nature of an administrative offence or sanction. The Engel doctrine is applied as follows: The Court reserves the right to analyse the relevance of the term in a particular case, as it cannot leave the application of the procedural guarantees of Article 6 ECHR to the sovereign will of the states by

means of a simple statutory classification that allows its exclusion. Since the Engel judgment, there has been a need to further explore the scope of application, as well as the way in which the criteria first set out in 1976 are used, in order to more precisely determine when and under what circumstances a person is subject to criminal punishment. It was important, among other things, that the Convention criteria were also adopted by the European community through the EU Court of Justice, which used them in qualifying crimes to expand safeguards. In this regard, the Engel criteria also revealed differences between the ECtHR and the CJEU regarding the “prohibition of double jeopardy”. The first criterion is the legal classification of the offence under national law, the second is the true nature of the offence, and the third is the level of gravity of the offence from which the person concerned is at risk. The second and third criteria are alternative and not necessarily cumulative. However, this does not preclude a cumulative approach, where a separate analysis of each criterion does not allow for a clear conclusion on the existence of criminal charges.

Key words: *sanctions, Engel criterion, European Court of Human Rights, Court of Justice of the European Union, criminal sanctions, administrative liability*

Постановка проблеми. Причинами, що спонукали до поглибленого вивчення цієї теми, стали зміни в конституційній юриспруденції, які характеризували мислення суддів протягом останніх п'яти років щодо застосування критеріїв Енгеля. Європейський суд з прав людини, фактично, після рішення у справі Енгеля 1976 року, в якому він дав автономне визначення кримінальної санкції, здатне включати не тільки санкції, формально визначені як такі, але й ті санкції, які на змістовному рівні були наділені типовими характеристиками кримінальних санкцій, відкрив шлях до низки проблем конституційного значення, щодо яких наш суддя законів повинен був висловитися.

Стан опрацювання. Дана тематика була досліджена такими вченими Г. Кельзенем та Дж. Бентамом. Емпіричною базою даного дослідження є аналіз практики Європейського суду з прав людини, а також Суду ЄС.

Мета статті вбачається у вивченні проблематики конституційної основи ЄС для тесту Енгеля та концепції санкції.

Виклад основного матеріалу. За твердженням Г. Кельзена: «Закон є основною нормою, яка передбачає санкцію» [11].

У статті під назвою «Юрисдикційні гарантії Конституції», опублікованій у «Revue du droit public», Ганс Кельзен розглядає різні санкції для забезпечення відповідності звичайних законів конституції [10]. Насправді, ці санкції не є спеціально передбаченими для забезпечення конституційності законів, оскільки, як зазначає сам Г. Кельзен, «вони є загальними гарантіями, які розробила сучасна юридична техніка щодо державних актів» [10]. Ганс Кельзен спочатку поділяє ці санкції на два види: превентивні та репресивні санкції. Останні також поділяються на персональні санкції та об'єктивні санкції. Серед персональних санкцій Кельзен згадує можливість притягнення до відповідальності глави держави, який ухвалив неконституційний указ, та міністрів, які, які контрасигнували його акти [14]. Об'єктивними санкціями є нікчемність та скасування конституційного закону. Г. Кельзен також передбачає контроль за конституційністю законів з боку органів, відповідальних за їх за їх опублікування. Слідуючи дослідженням Г. Кельзена, ми можемо виділити заходи, прийоми, спрямовані на гарантування відповідності законів конституції наступним чином: запобіжні санкції; репресивні санкції; особисті санкції; кримінальна відповідальність глави держави; кримінальна відповідальність міністрів Б. Об'єктивні санкції: нікчемність; скасування.

Свого часу Джеремі Бентам вказував, що існують чотири типи джерел, що походять від фізичної, політичної, моральної і релігійної сфери життя, з якої походить задоволення і біль, і «як задоволення і страждання, що належать кожному з них, здатні надати обов'язкову силу будь-якому закону або правилу поведінки, усі вони можуть бути названі санкціями» [12].

Оскільки санкції є джерелом, який забезпечує мотив і силу, і таким чином надає обов'язкову силу будь-якому типу закону, також стає сумнівним, чи є існування санкцій основною, але необхідною передумовою для існування будь-якого чинного закону та норми. Якщо закон не змушує своїх суб'єктів діяти згідно з його правилом чи нормою, чи можна тоді підтвердити, що закон був обов'язковим? Чи може це взагалі він вважатися законом? Джеремі Бентам посилається на латинське «*sanctio*», яке, за його словами, «використовувалося для позначення акту зв'язування, і за допомогою граматичного переходу, будь-яка річ, яка служить для зв'язування людини: до розуму, до дотримання певного способу поведінки».

Поняття «санкції» регулюється Європейською конвенцією з прав людини («ЄКПЛ») шляхом застосування ЄСПЛ критеріїв Енгеля відповідно до статей 6 ЄКПЛ та статті 4 Протоколу № 7 до ЄКПЛ і факторів Велча відповідно до статті 7 ЄКПЛ, які разом називаються «тестом Енгеля». Тест Енгеля визначає, чи відповідають кримінально-правові гарантії, закріплені в статтях 6 ЄКПЛ та статті 4 Протоколу № 7 як вони застосовуються. Суд справедливості Європейського Союзу визнав і застосував тест Енгеля в постановах, що стосуються в першу чергу статті 50 і 52(3) Хартії основоположних прав Європейського Союзу та статті 6 Конвенції Договору про Європейський Союз («ДЕС»). Таким чином Суд ЄС застосував тест Engel і переніс автономне поняття санкцій, яке регулюється ЄКПЛ і розроблене ЄСПЛ у правовий порядок ЄС. Метою статті є аналіз тесту Енгеля, його функцій, теорії санкцій ЄСПЛ, архітектурні структури та принципи, які складають конституційну концепцію санкцій на основі результатів та принципів, які випливають з прецедентного права ЄСПЛ та Суду справедливості ЄС та формування конституційної концепції санкцій.

«Доступ до правосуддя є одним із стовпів верховенства права» [20]. Хоча текст статті 6 ЄКПЛ прямо не посилається на право на суд, ЄСПЛ розглядає право на судбути захищеним і прочитаним у статті 6 [9].

Два ключових і фундаментальних принципи, що стосуються верховенства права, також містяться в статті 7 ЄКПЛ. По-перше, принцип «*nullum crime sine lege*» визначає, що кримінальне засудження допускається лише тоді, коли ґрунтується на нормі, яка існувала на момент інкримінованої дії чи бездіяльності. По-друге, принцип «*nulla poena sine lege*» визначає, що ні може бути призначено більш суворе покарання, ніж покарання, яке було застосоване на момент вчинення правопорушення.

У справі Engel ЄСПЛ дійшов висновку, що дисциплінарне провадження відповідно до військового права Нідерландів мало кримінальний характер після оцінки провадження та санкцій у світлі того, що стало трьома критеріями Енгеля [6].

Починаючи зі справи Енгеля, ЄСПЛ постійно посилався на критерії Енгеля, і сьогодні посилання на нього майже набуло стандартизованої форми [18]. Уперше ЄСПЛ узагальнив зміст і методологію, надані критеріями Енгеля, у справі Озтюрк проти Німеччини [16]. У цій знаковій справі ЄСПЛ також розробив другий критерій Енгеля і передбачав дві кумулятивні умови для проведення оцінки за другим критерієм Енгеля. Вони перевіряють: (I) обсяг норми, порушених відповідачем, і (II) мету санкцій. Ці дві кумулятивні умови називають «критеріями Озтюрка».

Це означає, що тест Енгеля по суті полягає у застосуванні трьох альтернативних критеріїв Енгеля ((A)-(C)) і два кумулятивні критерії Озтюрка ((B)(I)-(II)) разом з індикативними та кримінально-правовими факторами класифікації: (A) Законодавча класифікація правопорушень і санкцій; (B) Характер правопорушення: (I) Обсяг норми порушено; (II) Мета санкцій; (C) Характер і суворість санкцій. Терміну «санкція» надається перевага, оскільки він краще підходить для використання в нейтральному значенні.

Судова практика підтверджує методологічний факт, що головним чином другий і третій критерії Енгеля чітко зберегли свій альтернативний характер [7]. За межами основної та традиційної сфери кримінального права, де заявники ставлять під сумнів класифікацію злочину та санкції, ЄСПЛ застосовує тест Енгеля. ЄСПЛ досліджує, як національне законодавство класифікує та прописує норми, що порушуються.

Правопорушником(ами) і які санкції доступні для санкційного органу [6]. Це використовується для того, щоб створити основу та забезпечити більш широкий законодавчий контекст правопорушень і санкцій і часто бере до уваги відповідну національну прецедентну практику, що стосується поточної проблеми [15, 17].

ЄСПЛ розглядає національні положення відповідно до другого і третього критеріїв Енгеля. Відповідно, ЄСПЛ оцінює реалії та змістовний, а не формальний характер положень, і це робить це «у світлі спільного знаменника відповідного законодавства різних Договірних держав, щоб з'ясувати як кваліфікуються правопорушення та санкції».

ЄСПЛ висловлював свою точку зору щодо цілей санкцій, щоб описати значення цих цілей, яких ЄСПЛ продовжує дотримуватися, щоб обґрунтувати свої висновки. У зв'язку з цим важливо зазначити, що ЄСПЛ не завжди послідовний у своєму підході, оскільки оцінка мети санкцій досить часто може проводитися разом з оцінкою характеру санкцій, яка, як правило, є оцінкою, що проводиться за третім критерієм Енгеля. Однак дуже важливим є лише оцінка та принципи, що складають мету, характер і серйозність санкцій.

Справа «Серажин проти Хорватії» виявилася важливою, оскільки принципи, які впливають з неї дозволяють провести фундаментальну різницю між поняттям правової «санкції» як одну з форм правової влади та поняттям «запобіжні заходи» як іншим видом правового впливу.

Цілі некримінальних і дисциплінарних стягнень «Мета покарання, як інший аспект другого критерію, головним чином служить відрізнити кримінальні санкції від чисто відшкодувальних або компенсаційних санкцій» [19].

ЄСПЛ застосовує логіку, яка встановлює загальні принципи, якими керуються її погляди на некримінальні санкції.

Крім того, ЄСПЛ має також за критерієм Енгеля, а також у справах, що розглядаються як цивільна частина статті 6 ЄКПЛ, де не застосовувався тест Енгеля, використовувала певні критерії, які радше вказують на характер дисциплінарних стягнень, ніж їх призначення.

Філософія санкцій ЄСПЛ показує, що всі санкції переслідували мету відновлення. Характер санкцій насправді є питанням їх «сутнісної природи». У свою чергу, сутнісний характер санкцій є питанням, яке стосується поняття «позбавлення» по відношенню до конкретного «права», яке є або підлягатиме позбавленню.

ЄСПЛ у своїй діяльності може дотримуватися найважливіших міжнародно-правових інструментів, включаючи європейське право та інше порівняльне право та практики, а саме Рекомендацій FATF та Директиви ЄС 2014/42 від

Європейського парламенту та Ради від 3 квітня 2014 року про замороження та конфіскацію засобів та доходів від злочинів у Європейському Союзі [8]; щодо санкцій за порушення законів про цінні папери, Директиву про зловживання ринком 2003 року ('MAD I') [5]. Низка справ також показує, що окрім національного законодавства та національного прецедентного права, ЄСПЛ також бере до уваги законодавство ЄС та практику інституцій ЄС, наприклад, Комісії ЄС та його законодавчі повноваження та практика у сфері конкуренції на основі статті 102 ДФЄС [17] та прецедентне право Суду ЄС.

Прецедентне право Суду ЄС показує, що в різних правових контекстах Суд ЄС звертався, дотримувався або застосовував тест Енгеля та результати в справах ЄСПЛ. Починаючи з епохальних справ C-489/10 – Bonda та C-617/10 – Fransson [3], прецедентне право, що стосується, головним чином, статті 50 Хартії основоположних прав ЄС, здається, передбачає, що застосування тесту Енгеля буде поступово поширюватися на все більшу кількість справ у дуже різних сферах права ЄС і національного права. Що стосується останнього, це може бути насамперед ситуація, коли правова позиція згідно з національним законодавством або складатиметься з прямого застосування Регламентів ЄС, або базуватиметься на імplementації Директив ЄС, і якщо ці Регламенти ЄС та Директиви ЄС забезпечують правову основу для прямого застосування та/або реалізації режиму санкцій, яким керує національний адміністративний орган, оскільки вони надають цьому органу низку різних повноважень із застосування санкцій. Хоча ЄС не приєднався до ЄКПЛ і тому не є її конституційним правовим

інструментом, який був офіційно інкорпорований у правопорядок ЄС, тоді стаття 6(3) ДЄС підтверджує, що основні права, які містяться в Хартії основоположних прав ЄС, визнаються згідно з ЄКПЛ, вони становлять загальні принципи права ЄС. Крім того, стаття 52(3) Хартії основоположних прав ЄС також передбачає принцип узгодженості, за яким містяться основні права в Хартії основоположних прав ЄС, які відповідають правам людини, гарантованим ЄКПЛ, мають те саме значення та сферу застосування, що й ті, що встановлені ЄКПЛ [3]. Це означає, що Суд справедливості ЄС у тлумаченні Хартії основоположних прав ЄС повинен враховувати відповідні права в ЄКПЛ, включаючи статті 6-7 і 4 Протоколу № 7 у тлумаченні ЄСПЛ, і забезпечити їй «як мінімальний поріг захисту» [2]. Суд справедливості ЄС, тим не менш, може передбачити вищий рівень захисту, ніж простий мінімальний поріг, встановлений у ЄКПЛ [1].

Відповідно до статті 51(1) Хартії основоположних прав ЄС: «Положення Хартії адресовано всім установам, службам і агенціям Союзу з належним дотриманням принципу субсидіарності та державам-членам, лише коли вони виконують законодавство Союзу. Отже, вони поважають права, дотримуються принципів та сприяють їх застосуванню згідно зі своїми відповідними повноваженнями, поважаючи межі повноважень Союзу, покладених на Союз Договорами».

Прецедентне право Суду Європейського Союзу перш за все показує, що кожного разу, коли особливості справи стосуються питання, які стосуються статті 6(3) ДЄС та статей 51(1) і 52(3) Хартії основоположних прав ЄС, зокрема поважаючи правила щодо «правосуддя», передбачені статтями 47-50 розділу VI «Правосуддя» Хартії основоположних прав ЄС, Суд справедливості ЄС може мати потребу застосувати або іншим чином посилатися або дотримуватися тест Енгеля для цієї мети визначити самостійно або для судів, які посилаються, щоб вирішити, чи класифікуються санкції як кримінальні санкції. Таким чином, ці положення є правовими підставами для застосування тесту Енгеля у правопорядку ЄС та конституційне поняття санкцій.

У значній кількості справ, які розглядаються Судом ЄС, у різних правових сферах національне законодавство та законодавства ЄС, Суд справедливості ЄС або посилався на тест Енгеля, дотримувався його, або безпосередньо його застосовував тест для того, щоб скерувати національні суди щодо того, чи підсудному повинні бути надані кримінальні гарантії. Щодо законодавства ЄС про конкуренцію, це також загальне зауваження, що Суд справедливості ЄС прямо підтримав і застосовував результати застосування ЄСПЛ тесту Енгеля з посиланням на відповідні справи ЄСПЛ.

Слід відзначити також прецедентну практику Суду справедливості ЄС щодо консультування з питань, що стосуються законності наданих санкцій; відповідності та/або пропорційності накладених санкцій або рішень про санкції, прийнятих деякими національними органами влади та органами ЄС; чи інші питання щодо санкцій.

У справі C-489/10 [3] – запит на попереднє рішення, яке Верховний суд Польщі подав до Суду справедливості Європейського Союзу (гарний приклад симбіозу, який сплітається між ЄСПЛ Ради Європи та Судом ЄС Європейського Союзу) 15 грудня 2011 року генеральний адвокат Джуліан Кокотт виклала свій Висновок, в якому більш детально посилялася на ці критерії (§§ 47-49):

Перший критерій Енгеля стосується класифікації положення в кримінальному праві відповідно до національного правопорядку. Однак ЄСПЛ не вважає цю класифікацію вирішальною, а лише відправною точкою для аналізу.

У контексті другого критерію Енгеля ЄСПЛ розглядає, по-перше, групу адресатів права, яке карає за конкретне порушення. Коли норма спрямована на широку громадськість, а не, наприклад, в дисциплінарному праві на групу, яка має певний статус, цей факт свідчить про те, що санкція має кримінальний характер. При цьому ЄСПЛ враховує мету санкції, передбаченої кримінальним положенням. Кримінальний характер заперечується, якщо санкція спрямована лише на відшкодування майнової шкоди. Однак, якщо вона спрямована на репресії та запобігання, існує кримінальне покарання. Крім того, ЄСПЛ взяв до уваги

(...), чи призначена санкція за вчинення злочину для захисту законних інтересів, захист яких зазвичай гарантується нормами кримінального законодавства. Ці елементи необхідно оцінювати в комплексі.

Третій критерій Енгеля стосується типу і суворості санкції, що передбачається. У випадку з позбавленням волі загалом існує презумпція того, що санкція має кримінальний характер, яка допустить докази протилежного лише у винятковий спосіб. Так само грошові стягнення, за невиконання яких передбачено альтернативне покарання у вигляді позбавлення волі, або які тягнуть за собою запис у реєстрі судимостей, виступають, в загальному випадку, розумінням того, що має місце кримінальне провадження.

Висновки. Отже, після справи «Енгель та інші проти Нідерландів» у 1976 році вже неможливо кваліфікувати санкцію в суто формальних термінах, оскільки тлумач повинен визнати її «по суті злочинною», якщо виконується хоча б один із критеріїв, розроблених нині консолідованою Страсбурзькою юриспруденцією (саме «критерії Енгеля»): 1) кваліфікація національного права; 2) характер порушення; 3) суворість покарання. І для цієї мети достатньо наявності лише одного з трьох згаданих вище критеріїв.

Список використаних джерел:

1. Case C-350/15 – Orsi and Baldetti, para. 25. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62015CJ0217>
2. Case C-481/19 – DB v CONSOB, para. 37. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62019CJ0481>
3. Case C-617/10 – Fransson, ECLI:EU:C:2013:105. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62010CJ0617>
4. Case C-537/16 – Garlsson Real Estate v CONSOB, EU:C:2018:193, para. 24. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62016CJ0537>
5. Directive 2003/6/EC of the European Parliament and of the Council of 28 January 2003 on insider dealing and market manipulation (market abuse). OJ L 96, 12.4.2003, p. 16–25.
6. Engel and Others v. the Netherlands, 23 November 1976, Nos. 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72, 5370/72. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57479>
7. Ezeh and Connors v. the United Kingdom, para. 86. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61333>
8. G.I.E.M.S.r.l. and Others v. Italy, para. 146
9. Golder v. the United Kingdom, paras. 24-36. URL: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:ihrl/9echr75.case.1/law-ihrl-9echr75>
10. Hans Kelsen, La garantie juridictionnelle de la constitution : la justice constitutionnelle, Revue du droit public, 1928, p.197-257.
11. Hans Kelsen, General Theory of Law and State (Oxford University Press 1961) 61
12. Jeremy Bentham. An Introduction to the Principles of Morals and Legislation (HardPress Publishing 2019) 24.
13. Judgment of the Court (Grand Chamber), 5 June 2012 URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-489/10&language=EN>
14. Kelsen, Théorie pure du droit, op. cit., p.364
15. Michalache v. Romania, paras. 31-43 and 58. URL: <https://www.echr.coe.int/w/mihalache-v.-romania-no.-54012/10->
16. Öztürk v. Germany, para. 50. URL: https://www.stradalex.eu/en/se_src_publ_jur_eur_cedh/document/echr_8544-79
17. Produkcija Plus Storitveno podjetje d.o.o. v. Slovenia, paras. 10, 18, and 25. URL: <http://www2.gov.si/dp-rs/escp.nsf/11da38c61cb020c4c1256bdf0021ab45/69c7a28851d9e844c1258352002aeb2e>
18. Ramos Nunes de Carvalho E Sá v. Portugal, para. 122. URL: <https://laweuro.com/?p=4714>
19. Valico S.r.l. v. Italy, p. 12. URL: https://www.stradalex.eu/en/se_src_publ_jur_eur_cedh/document/echr_70074-01
20. Van Dijk Pieter and others, Theory and Practice of the European Convention on Human Rights: Fifth Edition (5 ed edition, Intersentia Publishers 2018) 497.

КУРКОВА К. М.

доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу науково-правових
експертиз

та законопроектних робіт

(Науково-дослідний інститут
публічного права)

ORCID ID: 0000-0002-4259-5511

БОРОВИК А. В.

кандидат юридичних наук, доцент,
віце-президент з наукової роботи

(Науково-дослідний інститут
публічного права)

ORCID ID: 0000-0003-1834-404X

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.63>

**ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
ЩОДО ПРОТИДІЇ ЗАГРОЗАМ ЦИФРОВОГО ПОХОДЖЕННЯ, ЯКІ МАЮТЬ
ПОТЕНЦІАЛ ДЛЯ ДЕФОРМАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ**

У статті висвітлено проблематику особливостей взаємодії Бюро економічної безпеки України щодо протидії загрозам цифрового походження, які мають потенціал для деформації вітчизняних економічних процесів. Наголошено, що динамічний розвиток цифрових інновацій та технологій має як переваги, так і певні ризики для функціонування економіки держави. Акцентовано увагу на загрозливості деяких таких тенденцій, що потребує уваги з боку відповідних інституцій шляхом реалізації відповідних форм і методів управлінської діяльності.

В рамках представленої тематики оцінено роль впливу загроз цифрового походження на економічні процеси. Доведено багатогранність і складність цього питання з огляду технологічну обмеженість, законодавчу недосконалість, а також уразливість національної економіки в нинішній період.

З таких же мотивів обґрунтовано доцільність та своєчасність посилення взаємодії заходів Бюро економічної безпеки України із іншими суб'єктами функціонально чи діяльнісно дотичних до таких питань. Підкреслено необхідність консолідації зусиль як із міжнародними й іноземними, так і національними учасниками відповідних відносин. Аргументовано провідну роль досліджуваної установи з огляду на її компетенцію та власне значимість стійкості економіки в умовах збройної агресії.

Визначено особливості спільної діяльності в сучасних умовах за участі Бюро економічної безпеки України, продиктовані правовим забезпеченням, рівнями взаємодії, чисельністю потенційних учасників, актуалізацією кола відповідних питань, євроінтеграційними прагненнями, усвідомленням потреби розвитку відповідного законодавства та іншими факторами. Наголошено на необхідності подальшого розвитку спільної діяльності у відповідних міжнародних процесах, національних заходах тощо. Запропоновано першочергові напрями подальшої систематичної розбудови цієї сфери відносин із мотивів характеру відповідних

загроз і природи правоохоронної діяльності. Акцентовано увагу на тому, що реалізація цих кроків в осяжному майбутньому має істотно підвищити функціональний потенціал досліджуваної установи, позитивно відображаючись на ступеневі забезпеченості системи економічної безпеки України.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, цифрова безпека, цифрова економіка, віртуальний актив, цифровий актив, цифрові загрози, цифрові інновації та технології, правоохоронні органи, Бюро економічної безпеки, адміністративно-правові засади, спільна діяльність, взаємодія, протидія

Kurkova K. M., Borovyk A. V. Features of the interaction of the bureau of Economic Security of Ukraine in countering threats of digital origin that have the potential to deform domestic economic processes

The article highlights the issues of the peculiarities of the interaction of the Bureau of Economic Security of Ukraine in countering threats of digital origin, which have the potential to deform domestic economic processes. It is emphasized that the dynamic development of digital innovations and technologies has both advantages and certain risks for the functioning of the state economy. Attention is focused on the threat of some such trends, which requires attention from the relevant institutions, through the implementation of appropriate forms and methods of management activity.

Within the framework of the presented topic, the role of the influence of digital threats on economic processes is assessed. The multifacetedness and complexity of this issue are proven in view of technical limitations, legislative imperfections, as well as the vulnerability of the national economy in the current period.

For the same reasons, the expediency and timeliness of strengthening the interaction of the Bureau of Economic Security of Ukraine with other entities functionally or actively related to such issues is substantiated. The need to consolidate efforts with both international and foreign, as well as national participants in relevant relations is emphasized. The leading role of the institution under study is argued in view of its competence and the actual significance of the stability of the economy in conditions of armed aggression.

The features of joint activities in modern conditions with the participation of the Bureau of Economic Security of Ukraine are determined, dictated by legal support, levels of interaction, the number of potential participants, the updating of the range of relevant issues, European integration aspirations, awareness of the need to develop relevant legislation and other factors. The need for further development of joint activities in relevant international processes, national events, etc. is emphasized. Priority areas for further systematic development of this sphere of relations are proposed based on the nature of the relevant threats and the nature of law enforcement activities. Attention is focused on the fact that the implementation of these steps in the foreseeable future should significantly increase the functional potential of the institution under study, positively reflecting on the degree of security of the economic security system of Ukraine.

Key words: national security, economic security, digital security, digital economy, virtual asset, digital asset, digital threats, digital innovations and technologies, law enforcement agencies, Bureau of Economic Security, administrative and legal frameworks, joint activities, interaction, counteraction

Актуальність теми дослідження. Система економічної безпеки України давно стала важливим елементом національної безпекової діяльності та рушійною силою для демонстрації фінансових можливостей держави. Відповідні процеси мають виняткове значення для багатьох сфер санкціонованого публічного впливу, а також приватноправових відносин.

Істотну роль вони відіграють і з точки зору обороноздатності держави, оскільки від економічних індикаторів та показників залежить матеріальна забезпеченість сил оборони, що безпосередньо відображається на боездатності української армії. Їх роль також офіційно визнається в Законі України «Про оборону України», абз. 3 ст. 1 якого економічні заходи розцінюються в якості одних із складових оборонної діяльності [1]. Вказаний підхід можна прослідкувати і в інших нормативно-правових актах та профільних стратегічних [2] й концептуальних документах [3].

Їхня безспірна цінність зумовлює об'єктивну потребу ефективно й систематично реагувати на будь-які ризики та загрози для системи економічної безпеки України. В протилежному випадку ймовірно очікувати ускладнення фінансової, інвестиційної, макроекономічної і інших похідних обставин, що неодмінно екстраполюється на різні, в тому числі критичні сфери суспільного життя.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цифрових інновацій та технологій призводить до появи додаткових і реальних ризиків втручання в економічну діяльність. Концептуальні способи та засоби неправомірного впливу на фоні об'єктивної відсутності адаптованих захисних систем можуть деформувати, ускладнити чи унеможливити перебіг відповідних процесів. Непоодинокі приклади таких практик в різних країнах доводять слушність і своєчасність цієї гіпотези.

За вказаних обставин уповноважені інституції мають реалізовувати кроки щодо формування державної політики відносно предметних питань. Ураховуючи законодавчо визначені функції та повноваження, особливе місце серед їх числа відведено Бюро економічної безпеки України (далі – БЕБ). Компетенція установи передбачає залученість у процеси забезпечення аналізованої безпеки шляхом застосування управлінських, інформаційно-аналітичних, кримінально-процесуальних, оперативно-розшукових й інших заходів. На фоні обмеженості законодавчого регулювання, зумовленого п. 1 Перехідних та прикінцевих положень Закону України «Про віртуальні активи» [4] виникає потреба реалізації всіх допустимих форм діяльності з ціллю мінімізації таких впливів.

Перспективним серед їхнього числа слід вважати взаємодію з рештою суб'єктів, що має посилити позиції правоохоронного органу. До того ж це позитивно відобразиться на колективній протидії відповідним чинникам та явищам, котрі мають нетиповий характер й форми прояву. З огляду на таку постановку питання, своєчасним і доцільним є аналіз проблематики взаємодії однойменної установи щодо предметної позиції.

Стан наукової розробки тематики дослідження. Тематика впливу цифрових активів на економіку держави фрагментарно розкрита у роботах деяких вітчизняних дослідників. Зокрема, В. Гавва та М. Гапонюк, надаючи визначення і здійснюючи класифікацію останніх, відмічають їх вплив на трансформацію деяких економічних відносин і появу нових засобів для реалізації певних цілей підприємницької діяльності [4, с. 240-241, 244]. Характеристику з позиції їхньої нематеріальної природи та відповідних економічних переваг і ризиків наводить О. Бутнік-Сіверський [8, с. 95-96]. Питання їх співвідношення і взаємозв'язку з офіційно визнаною категорією «віртуальні активи» змістовно розкриває О. Дмитрик [9, с. 250-251]. Особливу увагу таким активам з позиції загрози для економіки, а також всебічного аналізу самого поняття звернено у роботі О. Кудя [7, с. 31-32, 35].

В той же час, представлені й інші дослідження не містять змістовних напрацювань щодо адміністративно-правового регулювання протидії відповідним проявам. З-поміж іншого, це стосується й питання взаємодії БЕБ із рештою суб'єктів, як одного з перспективних напрямів функціонування в сучасних реаліях.

Мета дослідження. Зважаючи на сутність і характер представленої проблеми метою дослідження мають стати аналіз тематики взаємодії БЕБ щодо протидії загрозам цифрового походження. Поставлена мета зумовлює висвітлення такого кола питань: 1) оцінка ролі впливу загроз цифрового походження на економічні процеси; 2) обґрунтування доцільності своєчасності посилення взаємодії БЕБ щодо протидії загрозам цифрового походження; 3) визначення особливостей такої спільної діяльності в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Проблематика щодо реального впливу загроз цифрового походження поступово набуває розголосу серед багатьох вчених і фахівців в різних країнах. Важливість економічних галузей, недостатня дослідженість названого типу загроз та випадки руйнування елементів економічних систем доводять реалістичність відповідних проявів.

У науковій літературі названі засоби незалежно від їхніх переваг або ризиків для економіки переважно іменуються «цифровими активами», оскільки таке визначення поєднує низку змістовно релевантних характеристик. До прикладу В. Гава і М. Гапонюк вважають, що йдеться про будь-які, об'єкти що існують в цифровому форматі [5, с. 240]. При цьому, посилаючись на деякі іноземні дослідження [6], вони вказують, що з появою технології «блокчейн» нами стали іменувати, криптовалюти, NFT, токенизовану нерухомість, токени, забезпечені активами тощо [5, с. 240]. Подібну думку висловлює О. Кудь зауважуючи, що йдеться про інформаційний ресурс, похідний від права на цінність і обертається у розподіленому реєстрі у вигляді унікального ідентифікатора [7, с. 34]. На думку О. Бутніка-Сіверського, йдеться про комп'ютерне оцифровування у вигляді цифрових активів фінансової, бухгалтерської, податкової, банківської інформації, цифрового контенту тощо, які унікально ідентифіковані, включаючи й фотографії, що створює умови для переведення інформації в цифрову форму з подальшим інтегруванням в інтелектуальну платформу управління інформацією та створення внутрішньо корпоративного документообігу на цифрових носіях [8, с. 101-102]. Відсутність законодавчо закріпленого такого поняття призводить до об'єктивізації різних думок щодо представленої дефініції. Проте, ознайомлюючись і аналізуючи наведені й деякі інші твердження, можна зробити висновок, що вони смислово істотно не різняться між собою. Слушно припустити, що це обумовлено власне природою таких активів, а також ключовими, насамперед технічними властивостями останніх.

Зустрічається думка, що за допомогою вказаних інструментів створюються віртуальні середовища та одиниці платежу чи обміну на майно (товари), роботи (послуги) й інших форм цивільного обороту, які у національному законодавстві позиціонуються віртуальними активами [9, с. 251]. Так, згідно п. 1 ч. 1 ст. 1 однойменного закону йдеться про нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість і виражене сукупністю даних в електронній формі [4; 5]. Попри те, що офіційно не дозволено використання останніх для виконання платіжних чи обмінних операцій законодавча та технологічна обмеженість дають можливість обходити цю заборону. Фактично, будь-яка особа, оперуючи віртуальним активом, розробленим виключно за допомогою цифрових інструментів може скоювати протиправні заходи (легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансування тероризму, фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, маніпулювання на організованих ринках, ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), шахрайство тощо), маючи високий ступінь анонімності.

Окрім теоретичних міркувань свідченням цьому є матеріали нещодавніх правозастосовних практик. До прикладу, в Ухвалі Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області від 5 грудня 2023 р. (Справа 688/3758/23 (№ 1-кс/688/2796/23)) судом встановлено, що особу без його відома було використано у шахрайській схемі, яка називається «трикутник р2р» [10]. У загальних рисах мова йшла про отримання доступу до системи онлайн-банкінгу потерпілої та подальшого списання певної суми на власну користь. В ході досудового розслідування було встановлено, що такі кошти були зараховані на баланс іншої особи і з подальшим придбанням криптовалюти на цю суму. Після чого така криптовалюта була придбана невідомою особою, а кошти надійшли зловмиснику [10]. В результаті чого самі кошти були легалізовані за допомогою функціоналу цифрових засобів та властивостей віртуальних активів.

Також можна навести Вирок Березанського районного суду Миколаївської області від 28 липня 2023 р. (№ 1-кп/469/221/23) відповідно до якого було затверджено угоду про визнання винуватості осіб, котрі неправомірно заволоділи коштами одного з українських банків шляхом застосування цифрових засобів [11]. Ці та інші приклади наочно засвідчують

уразливість систем логічного захисту до значної частини неправомірних посягань реалізованих завдяки цифровим технологіям.

Виходячи з цього, можна вважати доведеною точку зору про потенціал цифрових активів щодо здатності до деформації вітчизняних економічних процесів. Численні діяння та їх масштаби на фоні функціональної обмеженості і законодавчої недосконалості породжують певні загрози для економіки.

За таких обставин всі суб'єкти правоохоронної діяльності мають долучатися до розробки цього напрямку. Специфіка вітчизняної підслідності, визначеної ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України [12] не залишає альтернатив з огляду на потребу ефективної роботи.

Водночас особлива роль у цьому аспекті відведена БЕБ, ураховуючи коло завдань (ч. 1 ст. 4) та функцій (абз. 2 ч. 1 ст. 1) установи [13]. Це відображається і на підслідності правоохоронного органу (ч. ч. 3, 7, 9, 10 ст. 216) [12], адже відповідні правопорушення посягають на функціонування економіки держави. А засобами чи способами скоєння останніх можуть, у тому числі, бути аналізовані об'єкти наукового інтересу.

Зважаючи на функціональну малодослідженість цифрових активів та лише поступове усвідомлення потреби розбудови відповідних механізмів, особливої уваги вартує питання взаємодії БЕБ з іншим суб'єктами. Консолідація зусиль матиме значення для всіх учасників, адже самі загрози за проявом є однотипними щодо багатьох сфер і носять транснаціональний характер.

Слід також враховувати, що БЕБ наділений статусом центрального органу виконавчої влади. З-поміж іншого, вказане передбачає подання пропозицій щодо внесення змін до нормативно-правових актів з питань усунення передумов створення схем протиправної діяльності у сфері економіки (пп. 3 п. 4 Положення про Бюро економічної безпеки України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 жовтня 2021 р. № 1068 [14]). Виконання такого завдання передбачає формування змістовних методичних розробок, чому суттєво сприятимуть колективні міри. Отримання відповідного досвіду можна буде використати для напрацювання дієвих пропозицій із удосконалення чинного законодавства.

Тому питання взаємодії БЕБ має вкрай важливе значення в умовах сьогодення. Перераховані вище законодавчі і теоретичні аргументи доводять слушність та своєчасність наведеної думки, особливо на фоні уразливості економіки.

Ст. ст. 6-7 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» визначено правові засади спільної діяльності суб'єкта із компетентними органами інших держав, міжнародними, міждержавними організаціями, а також органами державної влади, органами місцевого самоврядування, правоохоронними органами та іншими особами (підприємствами, установами, організаціями, банками та іншими фінансовими установами), відповідно [13]. Такі норми утворюють базис для різних форм (правових і неправових, організаційних і управлінських тощо) спільної діяльності на всіх рівнях.

Залежно від сфери відання того чи іншого суб'єкта проводяться або можуть здійснюватися спільні заходи для досягнення попередніх цілей взаємодії. У березні 2023 р. в рамках «Програми міжнародних візитерів» було досягнуто домовленості про налагодження взаємодії з Підрозділом кримінальних розслідувань Служби внутрішніх доходів США (IRS-CI), зокрема й щодо забезпечення так званої «цифрової безпеки» [15; 16]. Маючи на увазі компетенцію досліджуваного правоохоронного органу, безумовно йдеться про питання захисту економіки держави від відповідних загроз.

Також протягом 2023 р. відбулося підписання Меморандумів за участю БЕБ та Державної навчально-наукової установи «Академія фінансового управління», а також Громадської організації «Українська сучасна цифрова наука» [17], присвячених різним аспектам незаконного використання цифрових активів. Попри відсутність цього терміну в законодавстві України все ж мають місце офіційні згадки про таку дефініцію.

На додаток до зазначеного, у 2023 році під час міжнародного семінару організованого представництвом Консультативної місії Європейського Союзу (далі – КМЕС) було

висвітлено питання специфіки злочинів у сфері віртуальних активів [18]. Форум був проведений за участі представників органів прокуратури, юстиції, БЕБ, Національної поліції, Служби безпеки України, Львівського державного університету внутрішніх справ, суддів та міжнародних експертів. Зауважимо, що вкотре визнано складність проблеми та її значимість для різних органів правопорядку, інших інституцій, а також зацікавлених осіб.

Аналогічні заходи під патронатом КМЄС відбувалися у 2024 р., де зокрема наголошувалося про те, що 80 % злочинів сьогодні мають цифрову складову [19]. При цьому відмічається розширення складу учасників таких зібрань, що обумовлено дійсною важливістю відповідних питань. Йдеться не лише про правоохоронні органи, а й деякі інші державні установи та заклади вищої освіти, що вказує на істотний дослідницький потенціал цих і суміжних дискусійних позицій.

Такі інсайди наочно демонструють прагнення представників БЕБ до систематичного удосконалення власних вмій та навичок із протидії загрозам цифрового походження, які мають потенціал для деформації вітчизняних економічних процесів. Залученість у різні формати спільних заходів матиме позитивний ефект, адже посилить колективну стійкість до багатьох відповідних подразників.

Усвідомлення характеру конкретної проблеми цього походження сприятиме поступовій розбудові ефективних механізмів реагування на певний чинник чи явище в межах локального рівня. В подальшому такі напрацювання можна буде використати у рамках послідовних спільних заходів із метою невинного розвитку безпечового потенціалу.

Зважаючи на прогресування загроз цифрового походження слідування безпековим трендам – важлива умова забезпечення стійкості національної економіки та сприяння поступального розвитку останньої. У протилежному випадку із високою ймовірністю Україна зіткнеться з проблемами руйнування економічних ланок та ланцюгів у способи і методи від яких будуть відсутні дієві запобіжники. Тому під цим кутом зору слушно вести мову про потребу систематичної колективної розбудови відповідного напрямку державного регулювання.

Виходячи з цього, до особливостей взаємодії БЕБ щодо протидії однойменним загрозам слід віднести такі: 1) існування сприятливих правових основ для реалізації різних форм спільних заходів; 2) можливість взаємодії на всіх рівнях; 3) участь у таких заходах багатьох суб'єктів публічних і приватноправових відносин; 4) активізація спільних заходів за останні роки у зв'язку із невинним зростанням ролі цифрової складової та її масштабної інтеграції в економічні процеси; 5) долучення та стійка підтримка міжнародних і національних рухів з протидії загрозам цифрового походження; 6) систематичне удосконалення механізмів реагування на відповідні чинники, явища і тенденції. Зважаючи на поточну ситуацію й урахування фактичних відомостей, такі характеристики змістовно розкривають специфіку нинішньої взаємодії аналізованої установи.

Водночас додаткової уваги заслуговує питання поглиблення спільних заходів за цим напрямом із правоохоронними органами іноземних держав. Враховуючи однотипність зазначених загроз та їх проявів, а також тотожність природи правоохоронної діяльності, взаємний обмін досвідом матиме позитивний ефект для економіки країни. Більше того, це матиме вагоме значення і для інших країн-учасниць, адже й вони посилюватимуть власний безпековий потенціал шляхом запозичення вітчизняного досвіду.

Тому своєчасним і виправданим доцільно вважати пролонгацію участі у відповідних міжнародних процесах, національних заходах під егідою КМЄС, а також реалізацію інших форм взаємодії за рештою напрямів. Особливу увагу слід присвятити посиленню цієї діяльності з правоохоронними органами іноземних держав, зважаючи на транснаціональний характер проблеми.

Висновки. Узагальнюючи викладене слід зауважити, що взаємодія БЕБ щодо протидії загрозам цифрового походження, які мають потенціал для деформації вітчизняних економічних процесів на сучасному етапі вирізняється низкою важливих особливостей. Зміст цих специфік та власне каталізатори їх існування доведені отриманими результатами, ключовими з яких є такі:

1. Загрози цифрового походження мають істотний потенціал для деформації вітчизняних економічних процесів, впливаючи на показники й індикатори системи економічної безпеки України. Численні протиправні діяння та їх масштаби на фоні технологічної обмеженості й законодавчої недосконалості забезпечують сприятливе підґрунтя для розвитку відповідних явищ і чинників. Досвід національних та іноземних реалій наочно показує неготовність існуючих безпекових систем до викликів і загроз такого характеру.

2. Малодослідженість цифрових активів та поступове усвідомлення потреби розбудови відповідних механізмів реагування на руйнівні прояви, з-поміж іншого, зумовлює потребу об'єднання зусиль державних органів й інших суб'єктів функціонально чи діяльнісно дотичних до цих питань. При чому йдеться і про залучення суб'єктів міжнародного права та іноземної юрисдикції, зважаючи на транснаціональний характер проблеми і однотипність її проявів. Особливе місце у цих заходах має бути відведено БЕБ, зважаючи на завдання, функції і повноваження останнього, а також ураховуючи специфіку підслідності установи.

3. На сучасному етапі взаємодія БЕБ з іншими суб'єктами у цій сфері характеризується низкою типових особливостей. До переліку ключових із їхнього числа слід віднести такі: 1) існування сприятливих правових основ для реалізації різних форм спільних заходів; 2) можливість взаємодії на всіх рівнях; 3) участь у таких заходах багатьох суб'єктів публічних і приватноправових відносин; 4) активізація спільних заходів за останні роки у зв'язку із невинним зростанням ролі цифрової складової та її масштабної інтеграції в економічні процеси; 5) долучення та стійка підтримка міжнародних і національних рухів з протидії загрозам цифрового походження; 6) систематичне удосконалення механізмів реагування на відповідні чинники, явища і тенденції.

Важливими завданнями залишається пролонгація участі у відповідних міжнародних процесах, національних заходах під егідою КМЄС, а також реалізація інших форм взаємодії, особливо з правоохоронними органами іноземних країн. Консолідація інтелектуального та ресурсного забезпечення стане вагомою перевагою у питаннях удосконалення законодавчого забезпечення і розбудови інституційної основи.

4. Проблематика взаємодії БЕБ з іншими суб'єктами загрозам цифрового походження, які мають потенціал для деформації вітчизняних економічних потреб, потребує подальшого вивчення та дослідження. З огляду на правовий статус самої установи та специфіку відповідних чинників і явищ всі санкціоновані шляхи протидії останнім потребують комплексної наукової розробки.

Список використаних джерел:

1. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. ст. 106.
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року»: Указ Президента України від 11 серпня 2021 р. № 347/2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>
3. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 167-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text>.
4. Гавва В., Гапонюк М. Цифрові фінансові активи: визначення та класифікація. *Економічний аналіз*. 2023. Т. 33. № 3. С. 238–246.
5. Про віртуальні активи: Закон України від 17 лютого 2022 р. № 2074-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 15. ст. 51.
6. All about digital assets & how to create digital assets marketplace with Nasdaq's Marketplace Services Platform. Site: *Nasdaq*. Available from: <https://www.nasdaq.com/solutions/fintech/marketplace-technology/about-digital-assets>.
7. Кудь А. Обґрунтування поняття «цифровий актив»: економіко-правовий аспект. *International Journal of Education and Science*. 2019. № 2(3). С. 29–41.

8. Бутнік-Сіверський О. Цифрові та віртуальні активи: методологія, правові аспекти, нематеріальні ресурси. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2024. № 2. С. 94–104.
9. Дмитрик О. Віртуальні активи і цифрові активи: до питання про співвідношення понять. *Право та інноваційне суспільство*. 2021. № 2 (17). С. 248–254.
10. Ухвала Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області від 5 грудня 2023 р. (Справа 688/3758/23 (№ 1-кс/688/2796/23)). Веб-портал: Судова влада України. 2023. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115427588>
11. Вирок Березанського районний суд Миколаївської області від 28 липня 2023 р. (№ 1-кп/469/221/23). Веб-портал: Судова влада України. 2023. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112481101>
12. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. ст. 88.
13. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28 січня 2021 р. № 1150-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2021. № 23. ст. 197.
14. Деякі питання організації діяльності Бюро економічної безпеки України: постанова Кабінету Міністрів України від 6 жовтня 2021 р. № 106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-2021-%D0%BF#n11>.
15. БЕБ співпрацюватиме з Службою внутрішніх доходів США. Веб-портал: Бюро економічної безпеки України. 2023. URL: <https://esbu.gov.ua/news/beb-spivpratsiuvatyme-z-sluzhboiu-vnutrishnikh-dokhodiv-ssha>.
16. Детективи БЕБ спільно з американськими правоохоронцями проводитимуть розслідування у сфері цифрової безпеки. Веб-портал: Бюро економічної безпеки України. 2023. URL: <https://esbu.gov.ua/news/detektyvy-beb-spilno-z-amerykanskyu-pravookhorontsiamy-provodytymut-rozsliduvannia-u-sferi-tsyfrovoi-bezpeky>.
17. БЕБ протидіятиме незаконному використанню цифрових активів. Веб-портал: Бюро економічної безпеки України. 2023. URL: <https://esbu.gov.ua/news/beb-protydiatyme-nezakonnomu-vykorystanniu-tsyfrovykh-aktyviv>.
18. Злочини в сфері віртуальних активів. БЕБ переймає досвід європейських правоохоронців. Веб-портал: Бюро економічної безпеки України. 2023. URL: <https://esbu.gov.ua/news/zlochyny-v-sferi-virtualnykh-aktyviv-beb-pereimaie-dosvid-ievropeiskykh-pravookhorontsiv>.
19. Цифрові детективи: майбутнє правоохоронних органів України. Веб-портал: Консультативна місія Європейського Союзу. 2024. URL: <https://www.euam-ukraine.eu/ua/news/digital-detectives-the-future-of-ukraine-s-law-enforcement/>.

ГОЛОВЧАК Р. Ю.,

аспірант кафедри загально-правових
дисциплін

(Навчально-науковий інститут права
та правоохоронної діяльності
Львівського державного університету
внутрішніх справ)

УДК 34(4)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.64>

РЕГУЛЯТИВНИЙ ЗМІСТ ПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ (ЗАСАДИ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА)

У статті на основі проведеного дослідження констатовано, що в сучасному українському суспільстві регулятивний зміст правомірної поведінки особи є важливим чинником забезпечення безпеки та цілісності держави, що розкривається на основі дотримання принципу верховенства права як фундаменту розбудови правової держави. Після початку повномасштабного вторгнення і введення правового режиму воєнного стану дотримання закону і правових норм своєрідним маркером стабільності суспільства і правопорядку, гарантією національної безпеки, зміцнення економіки та сприяння майбутній відбудові країни. З'ясовано, що принцип верховенства права передбачає, що всі громадяни, органи влади та посадові особи повинні діяти у межах закону, забезпечуючи тим самим захист прав та свобод людини. Цей принцип вимагає ясності інформації та її загальної доступності для громадян з тим, щоб кожен з них зрозумів свої права та обов'язки, а також наслідки недотримання законності та правопорядку. Повага до закону і дотримання правових норм сприяє функціонуванню більш стабільного та правового суспільства, де кожен громадянин має можливість реалізувати свої права та свободи лише у межах закону. Обґрунтовано, що в умовах третього року війни, розпочатої державою-агресором проти України, регулятивний зміст правомірної поведінки на основі принципу верховенства права став впливовим фактором зміцнення правової дисципліни в суспільстві, а також – безпековою умовою державної стабільності. Головною передумовою забезпечення цілісності держави є пріоритетне збереження територіальних кордонів, політична єдність та стабільність соціально-економічної системи, державних інституцій, ефективне функціонування економічної системи та згуртованість суспільства. Відтак підсумовано, що безпека і цілісність держави вимагають системного підходу для їх забезпечення. Йдеться про збереження ознак стійкої політичної системи, гарантій та забезпечення реалізації прав людини, дотримання справедливості та рівності перед законом. Водночас потрібно, щоб держава мала сильні інституції та механізми, які захищають суспільство від порушення прав і свобод громадян, для чого необхідно вчасно запобігати виникненню конфліктів і зберігати єдність держави, забезпечувати захист кордонів, гарантуючи її внутрішню і зовнішню безпеку.

Ключові слова: людина, правомірна поведінка, громадянин, верховенство права, громадянське суспільство, безпека, правова держава.

Golovchak R. Yu. Regulatory content of lawful conduct (principles of the rule of law)

The article, based on the conducted research, states that in modern Ukrainian society, the regulatory content of a person's lawful behavior is an important factor in ensuring the security and integrity of the state, which is revealed on the basis of compliance with the principle of the rule of law as the foundation for building a legal state. After the start of a full-scale invasion and the introduction of the legal regime of martial law, compliance with the law and legal norms is a kind of marker of the stability of society and law and order, a guarantee of national security, strengthening the economy and promoting the future reconstruction of the country. It is found that the principle of the rule of law provides that all citizens, authorities and officials must act within the law, thereby ensuring the protection of human rights and freedoms. This principle requires clarity of information and its general accessibility for citizens so that each of them understands their rights and obligations, as well as the consequences of non-compliance with law and order. Respect for the law and compliance with legal norms contributes to the functioning of a more stable and legal society, where each citizen has the opportunity to exercise their rights and freedoms only within the law. It is substantiated that in the conditions of the third year of the war launched by the aggressor state against Ukraine, the regulatory content of lawful behavior based on the principle of the rule of law has become an influential factor in strengthening legal discipline in society, as well as a security condition for state stability. The main prerequisite for ensuring the integrity of the state is the priority preservation of territorial borders, political unity and stability of the socio-economic system, state institutions, effective functioning of the economic system and cohesion of society. Therefore, it is concluded that the security and integrity of the state require a systemic approach to ensure them. This is about preserving the features of a stable political system, guarantees and ensuring the implementation of human rights, observing justice and equality before the law. At the same time, the state needs to have strong institutions and mechanisms that protect society from violations of the rights and freedoms of citizens, for which it is necessary to prevent conflicts in a timely manner and preserve the unity of the state, ensure the protection of borders, guaranteeing its internal and external security.

Key words: *person, lawful behavior, citizen, rule of law, civil society, security, legal state.*

Регулятивний зміст правомірної поведінки особи як гарантії безпеки та цілісності держави підкреслює їх взаємозв'язок і значення як підґрунтя стабільного розвитку і процвітання суспільства, що вимагає ефективних заходів та співпраці держави і суспільства на різних рівнях – національному, регіональному та міжнародному на засадах верховенства права.

На думку авторитетних науковців, існує певна проблематичність у дефініюванні феномену верховенства права внаслідок пануючого як в Україні, так і Європейському Союзі типу праворозуміння (його називають *інтегральним -авт.*), яке спирається на природно-правові, і, водночас, на позитивістсько-правові підходи. Тому, Європейський суд з прав людини, надаючи перевагу забезпеченню загальних прав людини, у той же час ситуативно інтерпретує зміст поняття права і не дає його однозначного визначення, «яке можна було б поширити на всі без винятку конкретно-історичні й конкретно-суб'єктивні життєві випадки» [1, с. 22].

Зазначене сповна відноситься до тлумачення «верховенства права», змістовні дефініції якого дані Конституційним Судом України та Європейським судом з прав людини, але, на думку П. Рабіновича, вони є занадто широкими, розпливчатиими. Так, наприклад, в абзаці другому і третьому підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного

Суду України від 2 листопада 2004 року N 15-рп/2004 зазначено лише, що «верховенство права - це панування права в суспільстві».

Дослідник В. Гапотій, навпаки вважає, що при різному значенні, яке може мати верховенство права з огляду на багатоаспектність (такі як ідея, доктрина, концепція чи принцип у правовій сфері), його особливістю є відмінність від верховенства закону. Якщо верховенство права пов'язане з принципами природного права, то верховенство закону стосується характеристик позитивного права, тобто законів, що діють у суспільстві [2, с. 43].

Погодьмося, що концептуально верховенство права призначене для того, щоби обмежити «свавілля публічної влади щодо суспільства і щодо окремої особи» [3, с. 258]. Очевидно, що, будучи принципом правової держави, верховенство права водночас є принципом створення стабільної та прозорої політико-правової системи метою якої є забезпечення рівності, справедливості для кожного, дотримання прав людини, розбудови гармонійних відносин у суспільстві, адже саме так (через взаємодію держави і суспільства- авт.) можна зменшити ризик непередбачуваності та свавілля в діях уряду та інших владних інституцій [4, с. 16].

Верховенство права, безпека і цілісність держави значною мірою залежать від правомірної поведінки громадян. Верховенство права та правомірна поведінка тісно пов'язані між собою, оскільки верховенство права є фундаментальним принципом, що гарантує функціонування справедливого та ефективного правового порядку в суспільстві. Принцип верховенства права передбачає, що всі дії державних органів, приватних осіб та організацій повинні відповідати законам, які є загальновідомими, однаковими для всіх і виконуються без винятків. З іншого боку, правомірна поведінка означає дотримання законів і норм, встановлених у суспільстві. Вона базується на повазі до законодавства та усвідомленні прав і обов'язків кожного громадянина. В умовах верховенства права правомірна поведінка стає можливою та очікуваною, адже законодавча система створює чіткі рамки, в яких громадяни можуть діяти, не побоюючись несправедливих чи незаконних санкцій щодо себе. Отже, верховенство права забезпечує необхідні умови для формування правомірної поведінки, сприяючи встановленню порядку та справедливості в суспільстві. Водночас, правомірна поведінка громадян виступає запорукою підтримання та розвитку верховенства права, оскільки саме через дотримання законів і правил громадяни роблять свій внесок у стабільність та ефективність правової системи.

У формуванні правомірної поведінки особи важливу роль відіграють соціально-психологічні фактори, які визначають і детермінують мотивацію, вибір типу поведінки і ставлення до закону, узагальнити які варто з метою з'ясування їх впливу на види правомірної поведінки.

Розпочнемо з теорії соціального навчання, яка базується на психологічних механізмах, що можуть бути допоміжними при розробці програм та заходів, спрямованих на підвищення правомірної поведінки в суспільстві, серед яких - освітні програми, кампанії соціальної реклами та інші ініціативи. Вихідною ідеєю теорії А. Бандури є спостереження за поведінкою інших і наслідування, або ж копіювання позитивного і успішного досвіду авторитетних особистостей. Якщо людина бачить, що інші отримують винагороду за певні дії, вона має бажання повторити або ж наслідувати таку поведінку. Треба сказати, що йдеться не про механічне, а свідоме засвоєння позитивного досвіду, а тому віра у власні можливості додає шансів на успіх. У повній мірі це відноситься до правомірної поведінки, адже люди, які мають високу мотивацію є більш впевненими у своїх силах досягти позитивних результатів, особливо, якщо людина належить до соціальної групи, в якій правомірна поведінка є загальноприйнятою нормою [5].

Більш потужною концептуальною рамкою для розуміння і прогнозування правомірної поведінки можна вважати теорію планової поведінки сучасного американського соціального психолога І. Айзена (нар. 1942). Вона базується на виділенні трьох основних компонентів, які впливають на наміри людини вчинити ту чи іншу дію: установки, суб'єктивні норми і сприйнятий контроль поведінки. По-перше, основним фактором, який детермінує

поведінку, є установки людини щодо неї. Якщо людина вважає, що дотримання закону є правильним і вигідним для неї, позитивна установка на дотримання правомірної поведінки підвищує ймовірність того, що вона діятиме в правовому полі. Іншими словами, якщо особа впевнена, що правомірна поведінка сприятиме її добробуту і безпеці, вона буде більш схильною до дотримання законодавства. По-друге, якщо сімейні, групові або ж колективні традиції підтримують правомірну поведінку і схвалюють дотримання законів, то людина дотримуватиметься їх, щоб отримати соціальне схвалення і уникнути осуду. По-третє, в теорії І. Айзена йдеться про віру людини у власні сили і вміння контролювати свої дії, досягати результатів, яких вона бажає. У контексті аналізу готовності до правомірної поведінки, людина навіть за наявності спокус буде більш мотивованою дотримуватися правопорядку. Схильність до правомірної поведінки також може посилюватися через відповідні освітні програми та тренінги, що підвищують правову грамотність і навички самоконтролю.

Загалом, теорія планової поведінки підкреслює важливість як внутрішніх (особисті установки та віра в свої сили), так і зовнішніх (соціальні норми та очікування) чинників у формуванні правомірної поведінки. Вона допомагає зрозуміти, що для ефективного стимулювання дотримання законів необхідно працювати на декількох рівнях: формувати позитивні установки до правомірної поведінки через просвітницькі кампанії, підсилювати позитивні суб'єктивні норми через рольові моделі та соціальні групи, а також підвищувати рівень сприйнятого контролю через навчання та підтримку [6, с. 179–189].

У теорії мотивації досягнення Д. МакКлелланда є глибоке розуміння того, як мотиваційні фактори впливають на поведінку людини, включно з правомірною поведінкою. Відповідно до цієї теорії, людина підкоряється рушійним силам, якими для неї є задоволення трьох основних потреб: потреби в досягненнях, потреби у владі та потреби у причетності. Кожна з цих потреб може відігравати важливу роль у формуванні правомірної поведінки.

Потреба у досягненні значущих цілей мотивує долати труднощі та постійно покращувати свої результати. Ця мотивація може сприяти правомірній поведінці, оскільки індивіди з високою потребою в досягненнях зазвичай прагнуть успіху за допомогою легальних і морально-етичних засобів. Вони сприймають дотримання законів як невід'ємну частину досягнення цілей, оскільки це працює на користь їх діловій репутації, стабільного соціального статусу та довготривалому успіху. Щодо потреби у владі, то вона може бути як з позитивною, так і з негативною мотивацією. У контексті правомірної поведінки це проявляється у прагненні дотримуватися законів і правил, щоб зберегти свою репутацію та вплив для підтримки правопорядку і встановлення справедливих норм у відносинах з іншими. Однак, якщо мотивацію виражено негативною потребою, наприклад, бажанням отримати владу і нехтувати моральними нормами, індивід може використовувати свою владу в обхід законів або з метою маніпулювання ними. Тому важливо, щоб потреба у владі супроводжувалася високими моральними стандартами та відповідальністю особи.

Особливістю поведінки людей з високою потребою у владі відрізняє бажання до встановлення міцних і стійких взаємин у групі, прагнення отримувати схвалення від інших. Такі індивіди цінують соціальну гармонію і намагаються уникати конфліктів з законом, які можуть призвести до соціального осуду або відчуження. Вони можуть активно підтримувати закони та норми своєї спільноти, щоб зберегти гармонійні відносини і мати підтримку та схвалення від оточуючих. Наприклад, член громади, який активно бере участь у громадських заходах і взаємодіє з іншими, ймовірніше буде дотримуватися законів, щоб підтримувати позитивний імідж і добрі взаємини у громаді.

Загалом, теорія мотивації досягнення Девіда Мак Клеелланда показує важливість внутрішніх потреб у формуванні поведінки людини. Її автор підкреслює, що для стимулювання правомірної поведінки важливо враховувати ці потреби та створювати середовище, яке б підтримувало досягнення цілей, надавало можливості для позитивного впливу та забезпечувало відчуття причетності та соціальної підтримки [7, с. 108].

Наступною теорією, до якої звернемося з метою пояснення вибору тою чи іншою особою виду правомірної поведінки, є теорія когнітивного дисонансу Л. Фестінгера. Її головна

ідея полягає у поясненні того, як люди прагнуть гармонізувати думки, переконання та поведінку. Когнітивний дисонанс виникає, коли у особи існує конфлікт між двома або більше когніціями (думками, переконаннями або знаннями), що створює для неї психологічний дискомфорт, який мотивує людину до його зменшення, що може вплинути на формування правомірної поведінки. Наприклад, якщо людина вірить, що бути законослухняним є важливим, але при цьому порушує його, вона може відчувати значний дискомфорт. Щоб зменшити цей дисонанс, індивід змінює свою поведінку, дотримуючись законів, що сприяє формуванню правомірної поведінки. Іншим способом зменшити дисонанс є зміна переконань або раціоналізація поведінки. Людина може змінити ставлення до закону, переконавши себе, що певні порушення не є такими глобальними, або, що обставини виправдовують її дії. Однак, якщо соціальний тиск та особисті цінності залишаються потужними, індивід швидше змінить поведінку, ніж переконання.

Соціальні норми і тиск з боку групи можуть посилювати когнітивний дисонанс у разі, якщо людина порушує ці норми. Наприклад, в групі або спільноті прийнято дотримуватися законів і етичних норм, отже порушення правил може викликати дисонанс і мотивацію до зміни поведінки, щоби в майбутньому відповідати очікуванням групи. Це відчутно стимулює правомірну поведінку, оскільки бажання бути прийнятим та схваленим групою діє як потужний мотиватор. Когнітивному дисонансу може також сприяти навчання через досвід. Коли людина стикається з негативними наслідками своєї неправомірної поведінки (наприклад, штрафами, соціальним осудом або внутрішнім почуттям провини), вона може змінити поведінку, щоби уникнути подальшого дисонансу.

Отже, емпіричним шляхом людина доходить до висновку про правильність правомірної поведінки в майбутньому. Загалом, теорія когнітивного дисонансу показує, як важливо підтримувати відповідність між особистими переконаннями і поведінкою для досягнення згоди з собою. Застосування цієї теорії до формування правомірної поведінки містить значний потенціал, адже включає вивчення умов, за яких люди відчувають дисонанс при порушенні законів та етичних норм, і мають мотивацію до змін для відновлення гармонії у цих сферах [8, с. 207–209].

Врешті решт, у правовій державі людиноцентризм вимагає, щоби правові норми та правозастосовча практика були спрямовані на захист інтересів людини, а не на репресивне забезпечення державного порядку. Це вимога означає, що правомірна поведінка повинна оцінюватися не лише з точки зору формального дотримання норм, але й з точки зору того, наскільки ця поведінка сприяє реалізації прав і свобод людини. Наприклад, у кримінальному праві принцип людиноцентризму може проявлятися як вимога врахування індивідуальних обставин при призначенні покарання, що дозволяє забезпечити справедливий баланс між суспільними інтересами та правами особи. У цивільному праві це може бути виражено у захисті прав споживачів, права на приватність, недоторканність житла тощо. Людиноцентризм впливає не лише на зміст правових норм, але й на процес їх застосування. Правоохоронні органи, суди та інші правозастосовчі інституції зобов'язані враховувати інтереси і права людини у своїй діяльності. Це означає, що будь-які дії, які порушують ці права, повинні бути визнані незаконними, навіть якщо вони формально відповідають закону.

Важливим аспектом людиноцентризму є його етичний вимір, оскільки він вимагає поваги до гідності людини, її свободи та рівності. Етичний аспект людиноцентризму передбачає відповідальність за власну поведінку, що виражається у готовності поважати права інших, дотримуватися законів та активно брати участь у суспільному житті, спрямованому на захист і реалізацію прав людини.

Список використаних джерел:

1. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: монографія; Рабінович П. М., Луців О. М., Добрянський С. П., Панкевич О. З., Рабінович С. П. та ін. Львів: Сполом, 2016. 200 с.

2. Гапотій В. Д. Верховенство права: сучасні наукові концепції: монографія. Мелітополь: Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2016. 194 с.
3. Копча В. В. Основні принципи верховенства права України. *Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 3-4 травня 2019 р.). 2019. С. 256–262.
4. Братасюк М., Росоляк О. Співвідношення принципу верховенства права та принципу законності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 1 (13). 2018. С. 11–17.
5. Bandura A. Social cognitive theory of mass communication. URL: https://www.researchgate.net/publication/344269232_Social_Learning_TheoryAlbert_Bandura
6. Ajzen I. The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 1991. Vol. 50. Iss. 2. P. 179–211.
7. McClelland D. C., Burnham D. H. Power is the great motivator. *Harvard Business Review*. 1976. Vol. 54. Iss. 2. P. 100–110.
8. Festinger L., Carlsmith, J. M. Cognitive consequences of forced compliance. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*. 1959. Vol. 58. Iss. 2. P. 203–210.

ПЕТКОВ С. В.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових
і гуманітарних наук,
(Навчально-науковий гуманітарний
інститут
Таврійського національного
університету імені В. І. Вернадського)
ORCID ID: 0000-0003-4160-767X

БОРТНЯК К. В.

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових
і гуманітарних наук,
(Навчально-науковий гуманітарний
інститут
Таврійського національного
університету імені В. І. Вернадського)
ORCID ID: 0000-0002-2135-3820

ДОБРЯНСЬКА Н. В.

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових
та гуманітарних наук,
(Навчально-науковий гуманітарний
інститут
Таврійського національного
університету імені В. І. Вернадського)
ORCID ID: 0000-0002-6319-0409

УДК 34.01:342.9:340.134

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.65>

**КОНТРОЛЬНА ТА РЕГУЛЮЮЧА ФУНКЦІЇ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ
УКРАЇНИ У СФЕРІ НОРМОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:
ПРАВОВІ ОСНОВИ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ**

Стаття присвячена дослідженню контрольної та регулюючої функцій Міністерства юстиції України у сфері нормотворчої діяльності, які відіграють важливу роль у забезпеченні ефективності та прозорості правотворчого процесу. Автор аналізує правові основи, які визначають компетенцію Міністерства юстиції у цій сфері, зокрема законодавчі акти та підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють процедуру розробки, погодження та контролю за якістю нормативно-правових документів.

У статті автором розроблено класифікацію контрольної та регулюючої функцій. Наголошено на ключових функціях Міністерства юстиції України, таких як здійснення юридичної експертизи проєктів нормативно-правових актів, контроль за відповідністю актів Конституції України, нормам чинного законодавства та міжнародним зобов'язанням України.

Аналізуються сучасні виклики, які постають перед Міністерством юстиції в контексті реформування правової системи України, зокрема у сфері цифровізації нормотворчого процесу, забезпечення відкритості та участі громадськості в розробці нормативних документів. У роботі розглядаються проблеми дублювання функцій між різними органами державної влади, недостатність кадрових ресурсів та відсутність чітких критеріїв оцінки ефективності нормативно-правових актів.

На підставі проведеного науково-правового аналізу автор пропонує шляхи подолання сучасних викликів, зокрема через удосконалення законодавчої бази, підвищення професійного рівня кадрів, впровадження інноваційних технологій та забезпечення міжвідомчої взаємодії. Результати дослідження можуть бути використані для подальшого вдосконалення правового регулювання нормотворчої діяльності в Україні та підвищення ефективності функціонування Міністерства юстиції як ключового суб'єкта у цій сфері.

Ключові слова: Міністерство юстиції України, нормотворча діяльність, контрольні функції, регулювання, правові основи.

Petkov S. V., Bortniak K. V., Dobrianska N. V. Control and regulatory functions of the ministry of justice of Ukraine in the sphere of regulatory activities: legal basis and current challenges

The article is devoted to the study of the control and regulatory functions of the Ministry of Justice of Ukraine in the sphere of normative activity, which play an important role in ensuring the efficiency and transparency of the law-making process. The author analyzes the legal framework that determines the competence of the Ministry of Justice in this sphere, in particular, legislative acts and subordinate normative legal acts that regulate the procedure for the development, approval and quality control of normative legal documents.

The author has developed a classification of control and regulatory functions in the article. The key functions of the Ministry of Justice of Ukraine are emphasized, such as the implementation of legal expertise of draft normative legal acts, control over the compliance of acts with the Constitution of Ukraine, the norms of current legislation and international obligations of Ukraine.

The article analyzes the current challenges facing the Ministry of Justice in the context of reforming the legal system of Ukraine, in particular in the sphere of digitalization of the normative legal process, ensuring openness and public participation in the development of normative documents. The paper examines the problems of duplication of functions between various state authorities, insufficient human resources, and the lack of clear criteria for assessing the effectiveness of regulatory legal acts.

Based on the conducted scientific and legal analysis, the author suggests ways to overcome modern challenges, in particular through improving the legislative framework, increasing the professional level of personnel, introducing innovative technologies, and ensuring interdepartmental interaction. The results of the study can be used to further improve the legal regulation of regulatory activities in Ukraine and increase the effectiveness of the functioning of the Ministry of Justice as a key entity in this area.

Key words: Ministry of Justice of Ukraine, regulatory activities, control functions, regulation, legal framework.

Постановка проблеми. Міністерство юстиції України відіграє ключову роль у забезпеченні законності, ефективності та прозорості правотворчого процесу. Як центральний орган виконавчої влади, Міністерство здійснює широкий спектр функцій, зокрема контроль

та регулювання нормотворчої діяльності, що включає юридичну експертизу, державну реєстрацію нормативно-правових актів, а також моніторинг їх відповідності Конституції України, чинному законодавству та міжнародним зобов'язанням. У сучасних умовах трансформації правової системи України ці функції набувають особливої актуальності, адже від їх ефективності залежить не лише якість правового регулювання, а й рівень довіри до державних інституцій.

Реформування законодавчої бази, цифровізація правотворчого процесу та зміцнення демократичних принципів у взаємодії з громадськістю створюють нові можливості для удосконалення діяльності Міністерства юстиції. Водночас, перед ним постають і численні виклики, зокрема необхідність подолання кадрових, ресурсних та інституційних обмежень, а також забезпечення належної координації з іншими органами влади.

Для визначення перспективних напрямів удосконалення його діяльності актуальним є дослідження широкого кола питань, пов'язаних з визначенням контрольних та регулюючих функцій Міністерства юстиції України у сфері нормотворчої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реалізації окремих функцій Міністерства юстиції України у сфері нормотворчої діяльності досліджували у своїх роботах такі науковці, як О. Г. Завада, В. В. Дем'янчик, В. М. Кондратенко, О. О. Кравченко, О. В. Марченко, В. І. Риндюк та ін. Разом з тим, огляд цих наукових праць та робіт інших вчених показує, що залишаються недостатньо дослідженими такі питання у цій сфері, як ефективність юридичної експертизи нормативно-правових актів, оптимізація взаємодії між Міністерством юстиції України та іншими державними органами у процесі розробки й контролю нормативно-правових актів, залучення громадськості до нормотворчого процесу тощо. Вирішення цих питань є необхідною умовою для підвищення ефективності Міністерства юстиції України як ключового суб'єкта нормотворчої діяльності.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є виявлення ключових аспектів, які впливають на ефективність виконання Міністерством юстиції України контрольних і регулюючих функцій, та формулюванні рекомендацій для підвищення ефективності їх реалізації в контексті сучасних викликів. З цією метою у статті поставлені та виконані такі завдання: 1) провести аналіз правових основ функціонування Міністерства юстиції України у сфері нормотворчої діяльності; 2) визначення ключових функцій Міністерства юстиції України у процесі нормотворчості, таких як юридична експертиза, моніторинг відповідності нормативно-правових актів, державна реєстрація та забезпечення їх відповідності міжнародним стандартам; 3) оцінка сучасних викликів, які постають перед Міністерством у контексті реформування правової системи, цифровізації процесів та забезпечення відкритості правотворчої діяльності; 4) формулювання рекомендацій для вдосконалення діяльності Міністерства юстиції в аспекті його контрольних і регулюючих функцій.

Виклад основного матеріалу. Міністерство юстиції України є центральним органом виконавчої влади, наділеним спеціальними повноваженнями у сфері правотворчості. Його контрольні та регулюючі функції спрямовані на забезпечення законності, ефективності та якості нормативно-правових актів, які розробляються державними органами.

При цьому, розмежовуючи ці дві групи функцій, необхідно виходити з того, що контрольні функції забезпечують відповідність нормативно-правових актів законам та Конституції, регулюючі – сприяють створенню якісного, актуального та ефективного правового поля. У комплексі ці функції забезпечують стабільність правової системи, сприяють утвердженню верховенства права, а також підвищують довіру суспільства до державних органів.

Реалізація Міністерством юстиції України цих функцій здійснюється у порядку, визначеному законами України від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX «Про правотворчу діяльність» [1], від 17 березня 2011 р. № 3166-VI «Про центральні органи виконавчої влади» [2], Положенням про Міністерство юстиції України, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228 [3] та ін.

У науковій літературі наголошується, що особливістю правового статусу Міністерства юстиції України є те, що вказаний орган має значний вплив на формування державної політики щодо створення умов для громадян на справедливий юридичний захист конституційних прав, свобод та законних інтересів, а також на розвиток сучасного суспільства в юридичній сфері [4, с. 76].

Інші науковці вказують, що на Міністерство юстиції України покладено ряд зобов'язань у сфері державної політики, основна мета яких є забезпечення справедливості, а саме правового регулювання (захисту) прав свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб [5, с. 262].

Водночас, необхідно погодитися з вченими, які серед основних напрямів діяльності Міністерства юстиції України у сфері реалізації державної правової політики виокремлюють нормотворчість, правову експертизу і державну реєстрацію нормативно-правових актів [6, с. 60], оскільки усі три згадані напрями діяльності є взаємопов'язаними елементами механізму реалізації державної правової політики. Вони сприяють: забезпеченню верховенства права та законності; створенню якісної та ефективної системи правового регулювання та посиленню довіри громадян до органів влади через прозорість і передбачуваність їхньої діяльності.

Аналіз нормативно-правових актів у сфері регулювання діяльності Міністерства юстиції України та правотворчого процесу в Україні дозволяє виокремити такі види контрольних функцій у сфері нормотворчої діяльності:

1) юридична експертиза проєктів нормативно-правових актів: Міністерство юстиції України перевіряє відповідність проєктів актів Конституції України, чинному законодавству, міжнародним договорам та європейським стандартам. Особливу увагу приділяють узгодженню нормативно-правових актів із зобов'язаннями України в рамках міжнародного права.

У свою чергу, проведення правової експертизи проєкта нормативно-правового акта передбачає концептуальну, системно-юридичну та юридико-технічну його оцінку [7, с. 63];

2) державна реєстрація нормативно-правових актів: включає в себе контроль за тим, щоб акти, що видаються міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, були належним чином зареєстровані, що забезпечує їхню законність і обов'язковість виконання.

Необхідно зазначити, що більшість змін, які були запроваджені у 2022 році щодо нормотворчої діяльності Міністерство юстиції України у зв'язку із введенням правового режиму воєнного стану, стосувалися вдосконалення процесу державної реєстрації нормативно-правових актів [8, с. 160];

3) моніторинг та оцінка чинних нормативно-правових актів, що здійснюється аналіз ефективності вже прийнятих нормативних документів, їх відповідності реальним потребам суспільства та економіки.

Правовий моніторинг нормативно-правових актів здійснюється щодо актів, включених до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів [9, с. 26].

Необхідно зауважити, що навіть в умовах воєнного стану, важливим є, трансформуючись на воєнний устрій економіки, забезпечити неухильне дотримання загальних засад, спрямованих на реалізацію основоположних принципів демократизму, верховенства права, непорушності власності тощо [10, с. 201], з огляду на що Міністерство юстиції України в умовах воєнного стану повинно забезпечити швидке прийняття змін до законодавства, адаптуючи правове регулювання до реалій воєнного часу (мобілізація ресурсів, посилення контролю за критично важливими галузями).

Таким чином, діяльність Міністерства юстиції України, особливо в період дії воєнного стану, має базуватися на балансі між швидкістю дій і непорушністю основоположних принципів права, що є критично важливим для забезпечення як правопорядку, так і довіри до державних інститутів;

4) контроль за дотриманням правових процедур у нормотворчій діяльності: Міністерство юстиції забезпечує, щоб процес розробки і прийняття нормативно-правових актів відповідав установленим законом процедурам, зокрема публічним обговоренням.

До системи регулюючих функцій відносяться:

1) розробка власних нормативно-правових актів або подання пропозицій щодо законопроектів, які стосуються сфери юстиції, правосуддя, боротьби з корупцією, забезпечення прав і свобод громадян;

2) координація нормотворчої діяльності органів виконавчої влади: забезпечується узгодженість законопроектів, які розробляють різні державні органи, із загальною стратегією правової політики України;

3) методичне забезпечення нормотворчого процесу: Міністерство розробляє рекомендації, настанови та типові форми для розробки нормативно-правових актів іншими органами державної влади.

Наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 31 Закону України «Про правотворчу діяльність» Міністерство юстиції України розробляє рекомендації щодо застосування загальних правил техніки нормопроєктування. Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України можуть видавати рекомендації щодо особливостей техніки нормопроєктування нормативно-правових актів, що ними приймаються (видаються) [1].

4) забезпечення відповідності законодавства міжнародним стандартам: Міністерство юстиції аналізує та адаптує національне законодавство до вимог міжнародного права, зокрема європейських директив і регламентів;

5) реалізація антикорупційних ініціатив у нормотворчій діяльності: запровадження інструментів для оцінки корупційних ризиків у проєктах нормативно-правових актів.

У сучасних умовах реалізація контрольних і регулюючих функцій Міністерства юстиції України у сфері нормотворчої діяльності стикається з низкою проблем, які знижують ефективність діяльності цього органу. Основні проблеми включають:

1. Недостатність кадрових та ресурсних можливостей: брак кваліфікованих фахівців із глибокими знаннями як національного, так і міжнародного права, що впливає на якість експертизи нормативно-правових актів; низький рівень оплати праці працівників у Міністерстві юстиції не дозволяє залучити й утримати висококваліфіковані кадри; обмежені фінансові ресурси ускладнюють впровадження сучасних технологій у процес нормотворчості та моніторингу.

2. Перевантаженість нормотворчого процесу: велика кількість нормативно-правових актів, які потребують погодження та контролю, перевищує можливості Міністерства, що призводить до затримок у процесах юридичної експертизи та реєстрації; часті зміни законодавства, які не завжди є добре обґрунтованими, ускладнюють забезпечення узгодженості правової системи.

3. Недосконалість законодавчого регулювання нормотворчої діяльності: відсутність чітких критеріїв оцінки якості нормативно-правових актів та методик моніторингу їхньої ефективності; проблеми дублювання функцій між Міністерством юстиції та іншими державними органами (наприклад, в сфері антикорупційної експертизи чи адаптації до міжнародного права); нечіткість механізмів громадського обговорення законопроєктів і врахування результатів цих обговорень.

4. Обмежений рівень цифровізації процесів: недостатнє використання сучасних технологій для автоматизації процесів юридичної експертизи, моніторингу нормативно-правових актів і взаємодії з іншими органами влади; відсутність єдиної цифрової платформи для координації нормотворчої діяльності між державними органами.

5. Вплив політичної нестабільності та зовнішніх факторів: часті зміни політичного курсу, які призводять до непослідовності реформ і несистемного оновлення законодавства; військова агресія РФ проти України, яка перенаправляє ресурси держави на оборонні потреби та ускладнює нормотворчість через постійні виклики безпеці.

6. Недостатній рівень залучення громадськості: громадянське суспільство часто має обмежений доступ до нормотворчого процесу, а їхня участь у публічних обговореннях не завжди враховується; низький рівень прозорості у створенні нормативно-правових актів створює ризики корупції та недовіру до результатів роботи Міністерства.

7. Виклики адаптації до міжнародних стандартів: процес імплементації норм європейського та міжнародного права часто стикається з розбіжностями у правових традиціях, а також із браком координації між органами влади; відсутність систематичного підходу до гармонізації законодавства з нормами Європейського Союзу.

Розв'язання зазначених проблем потребує системного підходу, зокрема:

1) посилення кадрового потенціалу Міністерства юстиції України через підвищення оплати праці, навчання та залучення молодих фахівців;

2) удосконалення законодавчого регулювання нормотворчої діяльності, зокрема впровадження критеріїв оцінки ефективності нормативно-правових актів;

3) розширення цифровізації процесів, впровадження єдиних електронних платформ для моніторингу та експертизи;

4) забезпечення ширшої участі громадськості у нормотворчості, що підвищить прозорість та довіру до діяльності Міністерства.

Ці заходи сприятимуть покращенню роботи Міністерства юстиції України та підвищенню якості нормотворчої діяльності в цілому.

Висновки. Таким чином, контрольна та регулююча функції Міністерства юстиції України у сфері нормотворчої діяльності є ключовими елементами забезпечення правової стабільності та якості законодавства. В умовах сучасних викликів, таких як активні реформи, цифровізація, євроінтеграція та військові загрози, ці функції набувають особливого значення.

Юридичні основи діяльності Міністерства юстиції України дозволяють забезпечувати ефективний контроль за дотриманням нормотворчого процесу його суб'єктами, аналізувати відповідність законопроектів Конституції України та узгодженість з чинним законодавством, а також проводити експертизу на предмет відповідності міжнародним зобов'язанням України. Водночас, регулююча функція полягає у формуванні чітких процедур, координації міждержавних органів та розробці інструктивних матеріалів для забезпечення єдності правозастосування.

Сучасні виклики, серед яких війна, адаптація національного законодавства до стандартів ЄС та забезпечення прозорості нормотворчого процесу, потребують активізації зусиль Міністерства юстиції України. Інтеграція інноваційних підходів, розширення міжнародної співпраці та підвищення кваліфікації кадрів є необхідними умовами ефективного виконання контрольних і регулюючих функцій.

Отже, Міністерство юстиції України виступає ключовим гарантом правової політики держави, і його діяльність має вирішальне значення для забезпечення правової безпеки, справедливості та верховенства права в Україні.

Список використаних джерел:

1. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>.
2. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text>.
3. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF>.
4. Кондратенко В. М., Дем'янчик В. В. Особливості адміністративно-правового статусу органів юстиції в Україні. *Наукові записки. Серія право*. 2020. Вип. 9. С. 74-77.
5. Марченко О. В. Поняття та зміст адміністративно-правового статусу Міністерства юстиції України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2016. № 32. С. 259-268.
6. Предместніков О. Повноваження міністерства юстиції України у сфері державної правової політики: нормотворчість і правова експертиза. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 4. С. 56-61.
7. Риндюк В. І. Нормотворча діяльність : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. К. : КНЕУ, 2009. 162 с.
8. Кравченко О. О., Завада О. Г. Роль та особливості роботи Міністерства юстиції України в умовах війни. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 20. С. 158-162.
9. Бодюл Є. М. Класифікація суб'єктів правового моніторингу. Правове забезпечення трансформації діяльності органів публічної влади для відновлення України : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, приуроченої до 28-ої річниці прийняття Конституції України (м. Київ, 25 червня 2024 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. 276 с.
10. Правотворчість в Україні: перспективи законодавчого врегулювання : збірник наукових праць; за заг. ред. О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Н. В. Міловської. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 226 с.

ДЕНИСОВА А. В.

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративно-
правових дисциплін
(Інститут права та безпеки
Одеського державного університету
внутрішніх справ)

УДК347.91:347.965.42(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.66>

РОЛЬ МЕДІАЦІЇ У ВИРІШЕННІ СПОРІВ: ВПЛИВ НА ПРОЦЕС СУДОВОГО СТЯГНЕННЯ МІЖ СТЯГУВАЧАМИ ТА БОРЖНИКАМИ

Проблема ефективного вирішення спірних ситуацій між стягувачами та боржниками є однією з найбільш актуальних у правовій системі України, зокрема у контексті значного обсягу справ, пов'язаних із стягненням боргів. Високий рівень судового навантаження, тривалість судових процесів і постійне збільшення кількості судових справ роблять необхідним пошук альтернативних методів вирішення спорів, здатних забезпечити швидке та ефективне правосуддя. Медіація, як метод альтернативного вирішення спорів, представляє собою перспективний інструмент для досягнення взаєморозуміння між стягувачами та боржниками без необхідності звернення до суду. У цьому процесі незалежна третя особа — медіатор — допомагає сторонам конфлікту знайти взаємовигідне рішення, яке задовольняє інтереси обох сторін, знижуючи емоційну напругу та сприяючи збереженню добрих відносин. Медіація в Україні поступово набуває популярності, однак її застосування в контексті судового стягнення є обмеженим через недостатню обізнаність та низьку інтеграцію цього інструменту у судову практику. У статті детально аналізується роль медіації як ефективного альтернативного способу вирішення спорів між стягувачами та боржниками в Україні, оцінюються її переваги та недоліки, а також розглядається її вплив на економічну ефективність процесу стягнення боргів. Окрему увагу приділено аналізу правових механізмів, що регулюють медіацію в Україні, порівнянню національних підходів до міжнародних стандартів, що стосуються медіації, та визначенню можливостей для зниження навантаження на судову систему завдяки використанню цього методу. Також обговорюються перспективи подальшого розвитку медіації у контексті забезпечення ефективності правосуддя в Україні.

Ключові слова: медіація, суд, виконавець, стягувач, боржник, звернення стягнення, мирова угода, угода за результатами медіації.

Denysova A. V. Role of mediation in dispute resolution: impact on the debt recovery process between creditors and debtors

The issue of effectively resolving disputes between creditors and debtors is one of the most pressing challenges in the Ukrainian legal system, especially given the high volume of debt recovery cases. The significant workload of the courts, the lengthy court proceedings, and the constant increase in the number of cases make it necessary to search for alternative dispute resolution methods that can ensure prompt and effective justice. Mediation, as an alternative dispute resolution method, represents a promising tool for achieving mutual understanding between creditors and debtors without the need for court involvement. In this process, an independent

third party – the mediator – helps the parties in dispute find a mutually beneficial solution that satisfies both sides' interests, reduces emotional tension, and promotes the preservation of positive relationships. Mediation is gradually gaining popularity in Ukraine, but its application in the context of debt recovery remains limited due to insufficient awareness and low integration of this tool into judicial practice. This article provides a detailed analysis of the role of mediation as an effective alternative dispute resolution method between creditors and debtors in Ukraine, evaluates its advantages and disadvantages, and examines its impact on the economic efficiency of the debt recovery process. Special attention is given to analyzing the legal mechanisms governing mediation in Ukraine, comparing national approaches with international mediation standards, and identifying opportunities to reduce the burden on the judiciary by using this method. The article also discusses the prospects for further development of mediation in the context of ensuring the effectiveness of justice in Ukraine.

Key words: *mediation, court, executor, creditor, debtor, debt recovery, settlement agreement, agreement resulting from mediation.*

Вступ. Вирішення спорів між стягувачами та боржниками є однією з найактуальніших проблем в юридичній практиці, особливо в умовах значного навантаження на судову систему України. Зокрема, процес стягнення боргів часто супроводжується тривалими судовими розглядами, що негативно позначається на ефективності правосуддя. У цьому контексті медіація, як альтернативний спосіб вирішення спорів, набуває дедалі більшої популярності. Медіація дозволяє сторонам знайти компромісні рішення без звернення до суду, зберігаючи при цьому їхні відносини. Стаття розглядає роль медіації у вирішенні спорів між стягувачами та боржниками, а також аналізує її вплив на процес судового стягнення, оцінюючи можливість для зниження навантаження на судову систему та покращення економічної ефективності цього процесу.

Мета написання статті. Метою написання статті є аналіз ролі медіації як альтернативного способу вирішення спорів між стягувачами та боржниками в Україні, зокрема в контексті процесу судового стягнення боргів. Стаття прагне оцінити можливості для зниження навантаження на судову систему через застосування медіації, а також окреслити перспективи розвитку медіації в Україні для забезпечення ефективного правосуддя.

Результати дослідження. За статтею 55 Конституції України права і свободи громадян України захищаються судом. Хоча згідно з частиною 1 статті 16 Цивільного кодексу України кожна особа має право звертатися до суду для захисту своїх особистих немайнових та майнових прав і інтересів, спори, що виникають між учасниками цивільно-правових відносин, можуть бути вирішені також іншими способами, передбаченими Цивільним кодексом.

Поряд із традиційними судовими процедурами, існують альтернативні механізми, які дозволяють сторонам конфлікту знайти компроміс без втручання суду [2, с. 89].

Одним з таких інструментів є медіація — метод альтернативного вирішення спорів, що передбачає залучення посередника для досягнення мирної угоди між сторонами. Медіація застосовується в різних сферах: від сімейних спорів до комерційних конфліктів, зокрема, у питаннях боргових відносин.

Альтернативне вирішення спорів (ADR – англ. Alternative Dispute Resolution) є загальним поняттям, яке охоплює різні процедури вирішення конфліктів позасудовим шляхом. Водночас, у європейських країнах використовуються й інші терміни, такі як «Ефективне розв'язання спорів» (EDR – Effective Dispute Resolution) та «Дружнє розв'язання спорів» (Amicable Dispute Resolution) [3, с. 59].

Медіація може сприяти швидкому вирішенню спорів у цивільних та комерційних справах з мінімальними витратами, завдяки процесам, адаптованим до потреб сторін. Також

є більша ймовірність, що угоди, досягнуті в результаті медіації, будуть добровільно виконуватись, а стосунки між сторонами залишатимуться дружніми і тривалими [1, с. 36]. Таким чином, медіація дозволяє уникнути звернення до суду або, в разі її застосування на пізніших етапах, істотно спрощує та прискорює процес вирішення спору. Зазначений процес є ефективним у різних сферах: цивільних, комерційних, сімейних, трудових, а також у випадках боргових відносин. Медіація дозволяє сторонам зберегти контроль над результатом, а не покладатися на рішення суду, яке може бути непередбачуваним.

Медіація підтверджує свою ефективність у процесах врегулювання спорів через її ключові принципи як концепції (табл. 1).

Таблиця 1

Принципи функціонування медіації

Принцип	Характерна ознака
Добровільність	Участь у медіації є абсолютно добровільною для всіх сторін, оскільки одна з них не зобов'язана погоджуватися на медіацію або на підписання угоди, що виникла в її результаті.
Неупередженість медіатора	Медіатор повинен залишатися нейтральним і не мати особистої зацікавленості в результатах медіації. Він не бере на себе роль арбітра або судді, не висловлює власної думки про правомірність або справедливість.
Конфіденційність	Усі відомості, які стали відомі в ході медіації, не можуть бути розголошені без дозволу сторін.
Гнучкість та самостійне прийняття рішення	Медіація дає сторонам можливість самостійно визначити, як вирішити їхній спір, без обмежень, що притаманні судовим рішенням.
Інформованість	Сторонам необхідно бути в курсі можливих наслідків своїх рішень. Медіатор забезпечує розуміння процесу і його наслідки, зокрема юридичні, у разі досягнення угоди.

Джерело: розроблено на основі [4]

Ці принципи позитивно сприяють вирішенню спорів, оскільки такий альтернативний метод забезпечує сторонам відчуття контролю над процесом та результатом. Конфіденційність дозволяє сторонам вільно і відкрито обговорювати питання, не побоюючись, що інформація буде використана проти них у майбутньому в суді або інших правових процедурах. Це дає змогу створювати нестандартні, індивідуальні рішення, які можуть бути більш задовільними для обох сторін.

Медіація має багато переваг порівняно з традиційним судовим процесом. Для досягнення позитивного результату важливо, щоб сторони активно співпрацювали одна з одною. Судовий процес, натомість, часто призводить до посилення ворожнечі та недовіри між конфліктуючими сторонами. Останнім аспектом є те, що медіація надає сторонам можливість самостійно контролювати вирішення спору. Оскільки процес не має складних процедурних вимог і доказів, учасники отримують більшу гнучкість і можуть обговорювати всі важливі для них питання без обмежень [13].

Для того, що зрозуміти роль медіації у вирішенні спорів, потрібно розглянути безпосередньо медіатора, особу яка виступає третім суб'єктом. Медіатор – особа, яка організовує процес медіації, допомагає сторонам знайти спільне рішення і забезпечує ефективне спілкування.

В Україні формування вимог до професійної підготовки медіаторів проходить етап становлення. Позитивним фактом є те, що професія медіатора формально визнана державою. Згідно з Класифікатором професій України медіатор — це фахівець з урегулювання конфліктів та медіації в соціально-політичній сфері [5, с. 161]. Законодавчо встановлені вимоги до навчання та набуття професії медіатора поки відсутні.

На відміну від судді, медіатор не надає рекомендацій щодо суті спору. Основні функції медіатора можна охарактеризувати так:

– фасилітація процесу, в якому медіатор організовує зустрічі між сторонами, допомагає структурувати обговорення, забезпечує продуктивну атмосферу та допомагає сторонам зрозуміти один одного;

– медіатор займається управлінням комунікації, контролює хід переговорів, створюючи умови для конструктивного діалогу. Важливою функцією є допомога у зменшенні емоційної напруженості між сторонами;

– медіатор допомагає сторонам формулювати варіанти рішень, які відповідають інтересам обох сторін, а не лише юридичним вимогам;

– медіатор сприяє тому, щоб обидві сторони зрозуміли важливість компромісу для вирішення конфлікту та досягнення стабільного результату, що створює мотивацію до компромісу.

Процес медіації складається з кількох етапів, кожен з яких має своє значення і сприяє досягненню взаємоприязного та ефективного рішення конфлікту. На першому підготовчому етапі медіатор здійснює оцінку справи, розглядаючи тип спору, інтереси кожної зі сторін, можливі наслідки та визначаючи, чи є медіація підходящим інструментом для вирішення конфлікту. Далі визначаються умови медіації, що включають підписання угоди, в якій сторони погоджуються на конфіденційність процесу, обов'язковість участі та можливість звернення до суду, якщо угода не буде досягнута.

Другий, основний етап, полягає у створенні умов для конструктивного діалогу між сторонами. Медіатор встановлює правила обговорення, намагаючись знизити емоційне напруження, що часто виникає у конфліктах. Кожна сторона має змогу висловити свою точку зору, і медіатор допомагає з'ясувати спільні інтереси, а також визначити можливі шляхи вирішення спору. На цьому етапі медіатор сприяє пошуку та формулюванню кількох варіантів вирішення конфлікту, аби сторони могли знайти компромісне рішення.

І останній етап – заключний. Якщо в результаті обговорень сторони досягають домовленості, медіатор допомагає оформити угоду в письмовій формі. Однак угода, досягнута через медіацію, не набирає юридичної сили до її затвердження судом, хоча зазвичай сторони добровільно виконують ці домовленості.

Проте, ще раз варто наголосити, що медіація є лише однією з форм альтернативного вирішення спорів, поряд з арбітражем та переговорним процесом. Проте її головною перевагою є гнучкість, добровільність і можливість досягнення взаємоприязного рішення, яке часто більш ефективно для сторін, ніж рішення, нав'язане судом або арбітром. Порівнюючи арбітраж і переговори, можна дійти висновку, що арбітраж це процес, при якому третя сторона (арбітр) приймає остаточне рішення, яке є обов'язковим для виконання. Відповідно, арбітраж є більш формалізованим і схожим на судовий процес, на відміну від медіації, де сторони самостійно приймають рішення. В той час як переговори — це процес, за якого сторони безпосередньо між собою досягають угоди. У переговорах немає нейтральної третьої сторони, на відміну від медіації, де медіатор забезпечує конструктивний процес і підтримку.

Медіація може бути різних видів в залежності від специфіки спору, місця і форми процесу, а саме:

- сімейна медіація;
- комерційна медіація;
- медіація в судовому процесі.

Медіація може застосовуватися до або під час судового процесу для того, щоб допомогти сторонам досягти мирної угоди без судового рішення.

Судовий процес стягнення боргів в Україні зазвичай є довгим і складним, що обумовлено рядом факторів, таких як неефективне виконання судових рішень, відсутність чіткої стратегії щодо розшуку боржників і їх активів, а також великою кількістю справ у судах. Це створює додаткове навантаження на судову систему, спричиняючи затримки та підвищуючи витрати для стягувачів. Враховуючи це, медіація може стати важливим інструментом, який дозволить вирішити спори на ранніх етапах — ще до того, як справа потрапить до суду,

або ж під час виконання судових рішень, зменшуючи навантаження на суди та підвищуючи ефективність процесу.

Згідно зі статистичними даними за 2022 рік на розгляді в судах України перебувало майже 3,5 млн справ. Через різні причини значна частина з них не була вирішена. Водночас надмірна тривалість судового розгляду призводить до порушення фундаментального права осіб на доступ до правосуддя. Тож застосування процедури медіації сприятиме зменшенню навантаження на судову систему [12].

Судове стягнення боргів в Україні є важливим механізмом, який дозволяє кредиторам відновити свої права через судову систему.

В Україні механізм стягнення боргів регулюється рядом нормативно-правових актів, серед яких: Цивільний процесуальний кодекс України (ЦПК), Закон України «Про виконавче провадження», Закон України «Про судовий збір», Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд».

Процес судового стягнення боргу в Україні складається з кількох етапів. Першим етапом у процесі стягнення боргу є подання позову до суду. Згідно з статтею 122 Цивільного процесуального кодексу України, позовна заява подається до суду за місцем проживання боржника або за місцем знаходження його майна [6]. Це дозволяє забезпечити юрисдикцію суду щодо розгляду справи.

Позовна заява повинна містити всі необхідні документи, що підтверджують факт заборгованості. Укладення договору є основою для виникнення прав та обов'язків сторін, а отже, будь-яка заборгованість повинна бути чітко зафіксована в письмових документах. Суд приймає рішення про прийняття позову для подальшого розгляду, якщо всі документи оформлені належним чином, а сам позов містить всі необхідні елементи для розгляду.

Після подання позову до суду, наступним етапом є судовий розгляд. Згідно з статтею 16 ЦПК України [7], суд має повноваження розглядати справу, якщо є достатні докази, що підтверджують наявність заборгованості.

На цьому етапі суд вивчає всі подані докази та заслуховує сторони конфлікту.

Якщо суд прийде до висновку, що заборгованість є підтвердженою, він приймає рішення про стягнення боргу з боржника на користь стягувача. Також суд має право накладати штрафи чи інші санкції на боржника в разі необхідності, залежно від обставин справи.

Проте процес судового розгляду може бути тривалим, оскільки одна зі сторін може подати апеляцію або касаційну скаргу, що передбачено статтями 294–297 ЦПК України [8]. Цей етап може бути затягнутим, що в свою чергу збільшує витрати сторін та сприяє відтермінуванню виконання рішення.

Після ухвалення рішення суду стягувач має право звернутися до Державної виконавчої служби або приватного виконавця для примусового виконання. Згідно з статтями 1, 3 Закону України «Про виконавче провадження», виконавець має право застосовувати ряд заходів примусового виконання рішення суду, якщо боржник не виконує його добровільно [9].

До основних заходів примусового виконання відносяться:

- арешт майна – згідно з статтею 50 Закону України «Про виконавче провадження», виконавець може накласти арешт на майно боржника, включаючи банківські рахунки, автомобілі, нерухоме майно;

- примусова реалізація майна – відповідно до статті 56 цього ж Закону, у разі невиконання боржником рішення суду щодо передачі майна;

- вилучення доходів – відповідно до статті 59 Закону України «Про виконавче провадження», виконавець має право накласти арешт на частину регулярних доходів боржника, таких як заробітна плата, пенсії, соціальні виплати;

- заборона на виїзд за кордон – відповідно до статті 68 цього ж Закону, боржнику може бути заборонено виїзд за кордон до повного виконання боргових зобов'язань.

Після вжиття заходів примусового виконання, стягувач має право звертатися до виконавця для перевірки статусу виконання рішення суду. Згідно з статтею 7 Закону України «Про виконавче провадження», стягувач може подати заяву до виконавця, щоб з'ясувати, чи було рішення суду виконано [9].

Якщо боржник ухиляється від виконання, виконавець може подати до суду заяву про накладення додаткових санкцій або застосування інших заходів примусу. Відповідно до статті 82 цього ж Закону, виконавець може звернутися до суду для накладення додаткових штрафів на боржника.

Медіація може допомогти розв'язати конфлікти між стягувачами та боржниками без необхідності застосування тяжких судових процедур. Це особливо актуально в ситуаціях, коли сторони не можуть знайти спільну мову або коли стягнення боргу може призвести до негативних соціальних наслідків для боржника.

Перевагами медіації в стягненні боргів є економія часу та коштів, конфіденційність, гнучкість рішень.

Процес медіації в боргових спорах складається з підготовчого етапу, коли сторони вирішують, чи брати участь у медіації. Медіатор пояснює процес, умови конфіденційності та можливі варіанти вирішення спору. Після цього сторони підписують угоду про участь, визначаючи умови процесу.

Суд інформує сторони про можливості врегулювання спору шляхом медіації та зупиняє провадження у справі на час її проведення, та у разі примирення сторін може повернути до 60% сплаченого судового збору [10]. Цей етап може відбуватися навіть після подачі позову чи судового рішення.

Далі медіатор організовує першу зустріч, де кожна сторона викладає свої вимоги і проблеми. Триває пошук і формулювання варіантів вирішення спору, де медіатор допомагає обговорити можливі варіанти вирішення: часткові виплати, реструктуризацію боргу, знижки або відстрочку. Метою є задоволення фінансових та ділових інтересів обох сторін.

Якщо досягнуто угоди, медіатор допомагає зафіксувати її письмово. Угода набуває юридичної сили, якщо не суперечить законодавству та підтверджена судом. Після укладання угоди сторони повинні виконати її умови. У разі порушення зобов'язань одна зі сторін може звернутися до суду для примусового виконання угоди через виконавчу службу.

В Україні медіація знаходиться на етапі розвитку, і законодавча база для її застосування потребує вдосконалення. Одним з важливих кроків є прийняття Закону України «Про медіацію», який був прийнятий у 2021 році [10], але його впровадження стикається з рядом труднощів. Зокрема, відсутність достатнього кількості сертифікованих медіаторів та недостатнє інформування населення про можливості медіації є основними проблемами для її ефективного використання.

Згідно з законодавством України, медіація може бути використана на різних етапах судового процесу, у тому числі на етапі виконання судових рішень. Проте судова практика показує, що медіація у сфері стягнення боргів застосовується досить рідко.

Основні нормативно-правові акти, що регулюють медіацію в Україні:

Закон України «Про медіацію» (2021 р.) — основний нормативний акт, який регулює практику медіації в Україні. Закон визначає терміни, правила проведення медіації, права та обов'язки медіаторів, порядок сертифікації медіаторів та інші ключові питання. Закон передбачає, що медіація є добровільною і конфіденційною процедурою, що дає змогу сторонам укласти угоду без участі суду, зокрема у випадках сімейних, трудових, комерційних і цивільних спорів.

Цивільний процесуальний кодекс України (ЦПК) — з 2017 року в ЦПК були внесені зміни, які дозволяють використовувати медіацію в рамках судового процесу. Зокрема, після подання позову в цивільному процесі, суд може запропонувати сторонам пройти медіацію для вирішення спору до або під час судового розгляду [8].

Закон України «Про виконавче провадження» — цей акт також має значення для медіації в контексті стягнення боргів. Оскільки медіація може стати інструментом досягнення угоди до звернення до суду чи виконавчої служби, її роль в цьому контексті є важливою [9].

А також міжнародними документами, оскільки Україна є учасником низки міжнародних угод, таких як Конвенція ООН про мирне врегулювання спорів (1980 р.), Європейська конвенція про медіацію в цивільних і комерційних спорах (2002 р.), що сприяє розвитку медіації на національному рівні.

Медіація в Україні може застосовуватися на будь-якому етапі конфлікту, і її результат є юридично зобов'язуючим, якщо угода сторін отримує судове затвердження.

Попри існування правових засад для медіації, реальна практика її впровадження в Україні стикається з певними труднощами.

В Україні медіація ще не набула широкого поширення, і деякі громадяни й підприємства все ще сприймають суд як основний інструмент для вирішення спорів. Медіація, яка вимагає змін у культурі вирішення конфліктів, стикається з певним опором, оскільки більшість людей звикли до традиційних судових процедур.

Попри наявність юридичних рамок, в Україні спостерігається брак сертифікованих медіаторів, особливо в регіонах поза великими містами. Базова підготовка медіаторів здійснюється за програмою обсягом (тривалістю) не менше 90 годин навчання, у тому числі не менше 45 годин практичного навчання. Програма базової підготовки медіатора включає теоретичну підготовку і відпрацювання практичних навичок. За результатами навчання видається сертифікат, до якого додається перелік компонентів програми навчання і набутих компетентностей [11]. Це створює проблему щодо доступності медіації для широкого кола громадян. Медіатори повинні мати не тільки правову кваліфікацію, а й навички психологічного консультування, що додає додаткових вимог до цієї професії.

Серед громадян та підприємств існує низький рівень обізнаності про можливості медіації як альтернативи судовим спорам. Це, в свою чергу, знижує попит на медіацію, навіть якщо вона могла б стати більш вигідною для сторін.

І хоча медіація є закріпленою на законодавчому рівні, в Україні ще не до кінця розроблені конкретні механізми для її ефективного застосування в широкому спектрі справ. Проблеми з організацією навчання та сертифікацією медіаторів, а також з розвитку спеціальних медіаційних центрів, ускладнюють процес впровадження.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна зробити кілька ключових висновків щодо ролі медіації у вирішенні спорів між стягувачами та боржниками в Україні. Медіація є ефективним інструментом для досягнення мирних угод між сторонами, який дозволяє значно знизити навантаження на судову систему, скоротити час та витрати на судовий розгляд, а також сприяти збереженню ділових відносин між стягувачами та боржниками.

Незважаючи на потенціал медіації, її використання в Україні поки що є обмеженим, в основному через недостатню обізнаність та недостатню інтеграцію цього методу у судову практику. Однак урахування міжнародного досвіду та вдосконалення правового регулювання медіації може створити умови для її більш широкого застосування. Прийняття медіації на більш широкому рівні дозволить не лише полегшити судову систему, а й забезпечити економічну вигоду для всіх учасників процесу, оскільки конфлікти будуть вирішуватись швидше і з меншою кількістю витрат. Крім того, медіація є важливим елементом розвитку правової культури та цивілізованих способів вирішення спорів в Україні, що в кінцевому рахунку сприятиме стабільності та розвитку економічних і соціальних відносин у державі. Перспективи подальшого розвитку медіації в Україні вимагають активізації роботи щодо вдосконалення законодавства, підвищення рівня правової освіти та тренінгів для медіаторів, а також популяризації цього методу серед громадян і бізнесу.

Список використаних джерел:

1. Калмикова Л. Медіація: модний тренд чи нагальна потреба? *Вісник НААУ* № 12 (97). 2023. с. 32–40.
2. Слома В.В. Медіація як спосіб вирішення цивільно-правових спорів. Актуальні проблеми правознавства. № 4(36). 2023. с. 89–93.
3. Швецова Л. Альтернативні способи вирішення спорів. *Вісник НААУ* № 1-2 2024. С. 57–66.
4. Синельников Є.. Деякі аспекти медіації. Веб-сайт: URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_aspekti_mediacii.pdf?fbclid=IwAR3SbVj5yOOOSAEVn4vTelp4zAuzdkkmeEOQx_kBdR2bsH4rY9QQ2F3lVos.

5. Крестовська Н., Романадзе Л. Медіація у професійній діяльності юриста. Розділ 4. Учасники медіації. Одеса, 2019. С. 161. URL: <https://namu.com.ua/ua/downloads/-pidrychnik-dlya-uristov/%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%B7%20%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97.pdf>.
6. Цивільний Кодекс України. Стаття 122 ЦПК від 18.03.2004 № 1618-IV Обчислення процесуальних строків. URL: https://kodeksy.com.ua/tsivil_nij_protseual_nij_kodeks_ukraini.htm.
7. Цивільний Кодекс України. Ст. 16 ЦПК від 18.03.2004 № 1618-IV. Основні положення досудового врегулювання спору. URL: https://kodeksy.com.ua/tsivil_nij_protseual_nij_kodeks_ukraini/statja-16.htm.
8. Цивільно-правовий Кодекс України. (Чинний, ред. від 01.01.2025, підстава- 3586-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
9. Закон України «Про виконавче провадження». Документ 1404-VIII, чинний, поточна редакція — Редакція від 01.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>.
10. Закон України «Про медіацію» (Документ 1875-IX, чинний). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.
11. Правове регулювання: вимоги до медіатора. <https://www.mediation-help.com/about-mediation/ukraine/>
12. Роль медіації, її розвиток в Україні сьогодні й точки перетину із судочинством обговорили на круглому столі у ВС. Інтернет-джерело. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1512260>.
13. Alternative Dispute Resolution: Mediation. A Project of National Paralegal College. URL: <https://www.lawshelf.com/shortvideoscontentview/alternative-dispute-resolution-mediation>.

ІВАНОВСЬКА А. М.,

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового
права

(Хмельницький університет управління
та права імені Леоніда Юзькова)

ГАВРІК Р. О.,

кандидат юридичних наук, доцент
професор кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
(Хмельницький університет управління
та права імені Леоніда Юзькова)

ГАЛУС О. О.,

кандидатка юридичних наук, доцентка,
завідувачка кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
(Хмельницький університет управління
та права імені Леоніда Юзькова)

УДК 340.12:35.078:347.73

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.67>

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ
«ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ», «ЦИФРОВІЗАЦІЯ» ТА «ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ»
ТА ЇХ РОЛЬ У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ,
ЩО НАДАЮТЬ АДМІНІСТРАТИВНІ ПОСЛУГИ**

В науковій статті проведено наукове дослідження визначення понять «діджиталізація», «цифровізація» та «цифрова трансформація», їх ролі у діяльності органів публічної адміністрації, що надають адміністративні послуги. Зазначено, що поняття «діджиталізація» у наукових джерелах визначається через категорії: діджиталізації (оцифрування інформації, що належить органу публічної адміністрації або використовується ним); цифровізації його діяльності; особливого соціального явища, соціокультурного феномену, що спричиняє послідовні цифрові трансформації, в тому числі й у діяльності органів публічної адміністрації, що надають адміністративні послуги; проникнення цифрових технологій в усі сфери діяльності органів публічної адміністрації, що надають адміністративні послуги з метою оптимізації процесів їх надання та покращення комунікаційної взаємодії між цими органами; процесу, трансформації, змін у публічному управлінні та процесі надання адміністративних послуг, що зумовлюють більш широке використання цифрових технологій, переведення адміністративних послуг в електронний формат, мінімізацію контакту заявника з органом публічної адміністрації у адміністративних провадженнях. Поняття «діджиталізація» та «цифровізація» визначаються як схожі поняття, хоча діджиталізація є ширшим поняттям, яке включає як процес діджиталізації (оцифрування), цифрової трансформації, змін у публічному управлінні та процесі

надання адміністративних послуг, що зумовлюють більш широке використання цифрових технологій, і власне – явища більш широкого використання електронних технологій у діяльності органів публічної адміністрації, а цифровізація має вужче значення – передусім як інтеграція цифрових технологій у повсякденне життя суспільства (в цьому контексті поняття «цифровізація» та «діджиталізація» співпадають), а також як власне процес цифрової трансформації діяльності органів публічної адміністрації щодо надання ними адміністративних послуг. Адміністративно-правове регулювання цифровізації надання адміністративних послуг здійснюється відповідно до положень Законів України «Про адміністративні послуги», «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг», а також нормативно-правових актів, якими визначені особливості створення електронних сервісів окремих органів публічної адміністрації, особливості використання електронно-комунікаційних систем у діяльності органів публічної адміністрації, що надають адміністративні послуги, цифровізація процесів подання документів для надання адміністративної послуги.

Ключові слова: діджиталізація; цифровізація; цифрова трансформація; орган публічної адміністрації; публічне управління; адміністративна процедура; адміністративне провадження; адміністративні послуги; особистий кабінет платника податків.

Ivanovska A. M., Havrik R. O., Halus O. O. Theoretical and legal issues of the definition of the concepts of “digitalization”, “digitisation” and “digital transformation” and their role in the activities of public administration bodies providing administrative services

The scientific article contains a scientific study of the definition of the concepts of “digitalization”, “digitization” and “digital transformation”, their role in the activities of public administration bodies that provide administrative services. It is noted that the concept of “digitalization” in scientific sources is defined through the categories: digitization (digitization of information owned by a public administration body or used by it); digitalization of its activities; a special social phenomenon, a socio-cultural phenomenon that causes consistent digital transformations, including in the activities of public administration bodies that provide administrative services; the penetration of digital technologies into all areas of activity of public administration bodies that provide administrative services in order to optimize the processes of their provision and improve communication interaction between these bodies; the process, transformation, changes in public administration and the process of providing administrative services that lead to a wider use of digital technologies, the transfer of administrative services to an electronic format, and the minimization of the applicant’s contact with the public administration body in administrative proceedings. The concepts of “digitalization” and “digitization” are defined as similar concepts, although digitalization is a broader concept that includes both the process of digitization (digitization), digital transformation, changes in public administration and the process of providing administrative services that lead to a wider use of digital technologies, and actually the phenomenon of a wider use of electronic technologies in the activities of public administration bodies, while digitalization has a narrower meaning - primarily as the integration of digital technologies into the everyday life of society (in this context, the concepts of “digitization” and “digitalization” coincide), as well as the actual process of digital transformation of the activities of public administration bodies in providing administrative services. Administrative and legal regulation of the digitalization of the provision of administrative services is carried out in accordance with the provisions of the Laws of Ukraine “On Administrative

Services”, “On Peculiarities of the Provision of Public (Electronic Public) Services”, as well as regulatory legal acts that determine the features of the creation of electronic services of individual public administration bodies, the features of the use of electronic communication systems in the activities of public administration bodies that provide administrative services, and the digitalization of document submission processes for the provision of administrative services.

Key words: *digitalization; digitization; digital transformation; public administration body; public administration; administrative procedure; administrative proceedings; administrative services; taxpayer's personal account.*

Вступ. Цифрова трансформація українського суспільства, діджиталізація та цифровізація у діяльності органів публічної адміністрації неможлива без впровадження елементів електронного урядування, що включає в себе можливість автоматизації надання адміністративних послуг, які переважно надаються шляхом використання інформаційно-телекомунікаційних технологій, застосування систем електронного суду та розширення елементів електронної демократії, в тому числі запровадження електронного голосування [1, с. 294]. Діджиталізація публічного управління та цифровізація діяльності органів публічної адміністрації є одними із ключових трендів сучасного розвитку публічного управління та адміністрування. Перехід від традиційних до цифрових методів у публічному управлінні забезпечує підвищення ефективності та доступності надання адміністративних послуг, транспарентності у діяльності органів публічної адміністрації, особливо спочатку – в умовах глобальної пандемії Covid-19, а наразі – в умовах правового режиму воєнного стану. Зазначені фактори пришвидшили процес цифрової трансформації та переведення адміністративних послуг, що надаються органами публічної адміністрації у переважно цифровий (електронний) формат, оскільки традиційний формат – подання заяви та документів особисто або поштою, подальше вирішення питання та прийняття адміністративного акту за результатами адміністративного провадження став неможливим в умовах спочатку пандемії, а в подальшому – війни, особливо в регіонах, наближених до зони бойових дій. Діджиталізація публічного управління, цифровізація в діяльності органів публічної адміністрації не обмежилася лише впровадженням інформаційних технологій та переведення адміністративних послуг у електронний формат, вона також зумовила зміну управлінських процесів, створення нових підходів до взаємодії органів публічної адміністрації із фізичними та юридичними особами – споживачами адміністративних послуг, спрощення та пришвидшення процесу надання таких послуг. Досягнення сучасних інформаційних технологій та їх інтеграція у сферу діяльності органів публічної адміністрації створюють передумови для переосмислення традиційних підходів до надання адміністративних послуг. У цьому контексті терміни «діджиталізація», «цифровізація» та «цифрова трансформація» стають ключовими поняттями, що визначають вектори змін. Проте питання визначення понять «діджиталізація», «цифровізація», «цифрова трансформація» та форм їх прояву у сфері публічного управління залишається відкритим через багатогранність цих явищ та відсутність єдиного підходу до їх трактування. Зокрема, ці поняття нерідко використовуються як синоніми, що ускладнює розуміння специфіки їхнього впровадження в діяльність органів публічної адміністрації. У зв'язку із цим, питання наукового дослідження визначення понять «діджиталізація», «цифровізація» та «цифрова трансформація», їх ролі у діяльності органів публічної адміністрації, що надають адміністративні послуги є актуальним та потребує більш ґрунтовного дослідження.

Питання цифровізації у діяльності органів публічної адміністрації, що надають адміністративні послуги, загальні питання здійснення діджиталізації у публічному управлінні стало предметом наукових досліджень таких науковців, як А. М. Івановська, О. М. Вжешневська, О. Ю. Гусева, Ю. О. Костенко, М. С. Міхровська, Ю. М. Павлютін, Г. Ю. Разумей, В. С. Рудюк, К. В. Саван, В. Д. Сиротін, І. В. Струтинська. В той же час, наразі замало комплексних наукових досліджень тематики визначення понять «діджиталізація», «цифровізація»

та «цифрова трансформація», їх ролі у діяльності органів публічної адміністрації, що надають адміністративні послуги.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження визначення понять «діджиталізація», «цифровізація» та «цифрова трансформація», їх ролі у діяльності органів публічної адміністрації, що надають адміністративні послуги.

Результати дослідження. Наукове дослідження слід розпочати із визначення поняття «діджиталізація», «цифровізація» та «цифрова трансформація» у доктринальних джерелах, присвячених проблемам цифрової трансформації та формування електронного урядування і цифровізації процесу надання адміністративних послуг органами публічної адміністрації. Останні можемо визначити як органи публічної влади, органи та структура, що організаційно не входять до системи публічної влади, але виконують делеговані функції щодо реалізації публічних інтересів у всіх сферах життя суспільства і держави, діючи виключно в межах повноважень та в порядку, визначених законом, з метою забезпечення верховенства права, прав і свобод людини і громадянина для задоволення потреб суспільства і держави та наділяється прерогативою публічної влади [2, с. 91].

Поняття «діджиталізація» у наукових джерелах визначається через наступні категорії: а) діджитизації (оцифрування), тобто перетворення інформації у цифрову форму, що зумовлює зміни у підходах до самого бізнесу, держави та суспільного життя загалом [3, с. 107], б) оцифрування, тобто перенесення інформації з фізичних носіїв на цифрові, переведення аналогових даних у цифровий вигляд, перетворення інформації у цифрову форму, в) цифровізації, тобто створення нового продукту в цифровій формі [4, с. 82], г) особливого соціального явища, соціокультурного феномену, що спричиняє послідовні цифрові трансформації [3, с. 107], д) проникнення цифрових технологій в усі сфери суспільної діяльності з метою оптимізації різного роду процесів та покращення комунікаційної взаємодії [5, с. 34], е) процесу, трансформації, змін у публічному управлінні та процесі надання адміністративних послуг, що зумовлюють більш широке використання цифрових технологій, переведення адміністративних послуг в електронний формат, мінімізацію контакту заявника з органом публічної адміністрації у адміністративних провадженнях. Зокрема, діджиталізація визначається: як зміни в усіх сферах суспільного життя, пов'язані з використанням цифрових технологій, та є проявом глобальної цифрової революції, як процес докорінної зміни механізмів публічного управління загалом та діяльності державних органів зокрема, що базується на впровадженні цифрових технологій у всі аспекти діяльності та призводить до прогресивного розвитку цифрових трансформацій у країні [6, с. 140-141]; як інформаційно-комунікаційний процес, що забезпечується через використання автоматизованих, інформаційних, телекомунікаційних та електронних технологій, його важливим елементом [7, с. 9]; як трансформація всіх процесів і перехід до використання нових інструментів у напрямках і сферах діяльності банків, фінансового ринку, ринку, виробництва, економіки, професій, освіти, бізнесу та суспільства [8, с. 46]. В цьому контексті, діджиталізація має близьке значення із такими поняттями як «цифровізація» та «цифрова трансформація». У науковій літературі висловлена думка про те, що усі три терміни означають процеси, що відбуваються всередині системи публічного управління, які, за допомогою цифрових технологій, призводять до суттєвих змін у цій системі. Діджитизація – це передусім перехід від паперового документообігу до безпаперового, цифровізація – автоматизація більшості процесів у сфері публічного управління для більш зручного та швидкого спілкування між державою та громадянином, цифрова трансформація – перехід до нового рівня взаєморозуміння між державою та громадянином, де на перший план починають виходити не кількісні показники, а якісні, і де пріоритетом є не лише швидкість та доступність двостороннього їх спілкування, а саме дотримання прав, свобод та інтересів людини і громадянина [9, с. 129-130].

Отже, поняття «діджиталізація» та «цифровізація» визначаються як схожі поняття, хоча діджиталізація є ширшим поняттям, яке включає як процес діджитизації (оцифрування), цифрової трансформації, змін у публічному управлінні та процесі надання адміністративних послуг, що зумовлюють більш широке використання цифрових технологій,

і власне – явища більш широкого використання електронних технологій у діяльності органів публічної адміністрації, а цифровізація має вужче значення – передусім як інтеграція цифрових технологій у повсякденне життя суспільства (в цьому контексті поняття «цифровізація» та «діджиталізація» співпадають), а також як процес створення та використання нових, цифрових за замовчуванням інформаційних систем у публічному управлінні, які дають змогу не лише оцифрувати й автоматизувати наявні управлінські процеси за допомогою електронних інструментів, а й визначати певні «критичні точки» управлінського процесу, співвідношення між ними та приймати рішення з їх урахуванням» [10]. Втім, останній (техніко-організаційний) варіант розуміння цифровізації знаходимо й у законодавстві, а саме у Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки, відповідно до якої цифровізація визначена як насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливило інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір [11; 12, с. 814].

Як було зазначено на пресконференції Міністерства цифрової трансформації України «Цифрова трансформація сфери адміністративних послуг і ЦНАП: виклики та можливості» головною метою реформування системи надання адміністративних послуг в Україні є їхня стовідсоткова цифровізація, до якої буде прив'язано паперовий формат, реалізація основних напрямків державної політики з цифрової трансформації сфери надання адміністративних послуг у рамках реалізації напряму з покращення якості надання адміністративних послуг для населення [13].

Загальне правове регулювання цифровізації надання адміністративних послуг здійснюється відповідно до положень ст. 9 Закону України «Про адміністративні послуги», згідно з якою адміністративні послуги в електронній формі надаються з використанням Єдиного державного вебпорталу електронних послуг, у тому числі через інтегровані з ним інформаційні системи державних органів та органів місцевого самоврядування; при цьому, центри надання адміністративних послуг та суб'єкти надання адміністративних послуг у випадках, передбачених законодавством, а також на вимогу суб'єкта звернення забезпечують складання заяви в електронній формі, а також вимагають від заявника лише ті документи, які необхідні для надання адміністративної послуги і які не можуть бути отримані через систему електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів [14]. Більш детально особливості надання адміністративних послуг в електронній формі визначені у Законі України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» [15], а також окремими актами законодавства, якими визначені зокрема й: а) особливості створення електронних сервісів окремих органів публічної адміністрації, наприклад відповідно до ст. 42-1 Податкового кодексу України і наказу Міністерства фінансів України від 14 липня 2017 року № 637, здійснюється взаємодія податкових органів та платників податків через електронний кабінет платника податків (у формі отримання інформації (як відкритої, так і такої, що стосується лише платника податків), подання документів, в тому числі податкової звітності, сплати податків і зборів [16, с. 18]; б) особливості цифровізації діяльності щодо надання адміністративних послуг, в тому числі використання електронно-комунікаційних систем у діяльності органів публічної адміністрації, що надають адміністративні послуги, наприклад відповідно до наказу Міністерства соціальної політики України від 12 лютого 2021 року № 79 з метою організації виконання функцій з надання адміністративних послуг соціального характеру особам, які проживають у територіальних громадах передбачено використання програмного комплексу «Інтегрована інформаційна система «Соціальна громада» у діяльності відповідних центрів надання адміністративних послуг органів місцевого самоврядування [17; 18, с. 18]; в) цифровізація процесів подання документів для надання адміністративної послуги, наприклад відповідно до наказу Міністерства фінансів України 6 червня 2017 року № 557 запроваджено подання електронної податкової звітності із використанням ІТС «Єдине вікно подання електронної звітності» [16, с. 18], відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 29 березня 2024 року № 345 запроваджено можливість

проведення державної реєстрації шлюбу в електронній формі засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг, зокрема з використанням мобільного додатка Єдиного державного вебпорталу електронних послуг, в тому числі й цифровізація процесу подання заяви про державну реєстрацію шлюбу [19].

Висновки. Отже, на підставі проведеного наукового дослідження визначення понять «діджиталізація», «цифровізація» та «цифрова трансформація», їх ролі у діяльності органів публічної адміністрації, що надають адміністративні послуги можемо дійти висновків, що поняття «діджиталізація» та «цифровізація» визначаються як схожі поняття, хоча діджиталізація є ширшим поняттям, яке включає як процес діджиталізації (оцифрування), цифрової трансформації, змін у публічному управлінні та процесі надання адміністративних послуг, що зумовлюють більш широке використання цифрових технологій, і власне – явища більш широкого використання електронних технологій у діяльності органів публічної адміністрації, а цифровізація має вужче значення – передусім як інтеграція цифрових технологій у повсякденне життя суспільства (в цьому контексті поняття «цифровізація» та «діджиталізація» співпадають), а також як власне процес цифрової трансформації діяльності органів публічної адміністрації щодо надання ними адміністративних послуг. Адміністративно-правове регулювання цифровізації надання адміністративних послуг здійснюється відповідно до положень Законів України «Про адміністративні послуги», «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг», а також нормативно-правових актів, якими визначені особливості створення електронних сервісів окремих органів публічної адміністрації, особливості використання електронно-комунікаційних систем у діяльності органів публічної адміністрації, що надають адміністративні послуги, цифровізація процесів подання документів для надання адміністративної послуги.

Список використаних джерел:

1. Гаврік Р. О. До питання про перспективи запровадження електронного голосування в Україні в контексті реалізації концепції розвитку електронної демократії та діджиталізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2022. № 70. С. 293-296.
2. Bukhaneych Oleksandr M., Ivanovska Alla M., Kyrylenko Vyacheslav A.. Definition of legal categories «public authority», «public administration» and «public managing» in the modern doctrine of administrative law. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, Vol. 29. No. 1. 2022. С. 84-93.
3. Саван К. В. Поняття «діджиталізація» в контексті цифрового уряду. *Актуальні проблеми політики*. 2021. Випуск 67. С. 107-111.
4. Рудюк В. С. Діджиталізація у сучасному судочинстві. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 2 (20). С. 82-85.
5. Гусева О. Ю. Діджиталізація як інструмент удосконалення бізнес-процесів, їх оптимізація. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2018. № 1. С. 33-40.
6. Разумей Г. Ю., Разумей М. М. Діджиталізація публічного управління як складник цифрової трансформації держави. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2020. № 2 (25). С. 139-145.
7. Антонюк В. В. Елементи діджиталізації адміністративного судочинства України. *Діджиталізація та права людини: збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Хмельницький, 30 березня 2021 року)*. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 9-12.
8. Жосан Г. Стан розвитку діджиталізації в Україні. *Економічний аналіз*. 2020. №30. С. 45-56.
9. Міхровська М. Діджиталізація, діджиталізація, цифрова трансформація: зміст та особливості. *Грааль науки*. 2021. № 1. С. 128-130.
10. Сиротін В. Д. Сутність та особливості цифровізації у сфері публічного управління. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія Право, публічне управління та адміністрування*. 2023. № 8. URL: <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2023-8-02-05>.

11. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 року № 67-р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>.

12. Вжешневська О. М. Поняття та ознаки цифровізації як правової категорії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 813-815.

13. Цифрова трансформація сфери адміністративних послуг і ЦНАП: виклики та можливості. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3195218-cifrova-transformacia-sferi-administrativnih-poslug-i-snap-vikliki-ta-mozlivosti.html>.

14. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>.

15. Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг: Закон України від 15 липня 2021 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#Text>.

16. Івановська А. М. Актуальні питання здійснення цифровізації надання адміністративних послуг у сфері оподаткування в Україні: нормативно-правовий аспект. *Економіка. Фінанси. Право*. 2023. № 12. С. 15-19.

17. Про упровадження програмного комплексу «Інтегрована інформаційна система «Соціальна громада»: наказ Міністерства соціальної політики України від 12 лютого 2021 року № 79. *Міністерство соціальної політики України*. URL: <https://www.msp.gov.ua/documents/5947.html>.

18. Івановська А. М., Галус О. О., Рижук І. В. Організація надання адміністративних послуг соціального характеру в територіальній громаді в умовах децентралізації як гарантія конституційного права на соціальний захист. *Економіка. Фінанси. Право*. 2021. № 9. С. 17-20.

19. Про реалізацію експериментального проекту щодо проведення державної реєстрації шлюбу в електронній формі: постанова Кабінету Міністрів України від 29 березня 2024 року № 345. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/345-2024-%D0%BF#Text>.

ЛЕНГЕР Я. І.,доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного
права*(Волинський національний університет
імені Лесі Українки)*

ORCID ID: 0000-0003-2666-9709

УДК 342.1 +347.1 +347.5 +341.6

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.68>**КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ТА ПОЛІТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УРЯДУ:
ВІДМЕЖУВАННЯ ВІД ІНШИХ ВИДІВ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

Стаття присвячена дослідженню питання розмежування конституційно-правової та політичної відповідальності уряду від інших видів відповідальності. В ході дослідження з'ясовано об'єктивні критерії для розмежування випадків, в яких обрані посадові особи повинні нести лише політичну або конституційно-правову відповідальність за свої дії, від тих випадків, в яких доцільно застосовувати інший вид відповідальності. Насправді це питання стосується не лише критеріїв розмежування політичної відповідальності від інших видів відповідальності урядових посадових осіб, він стосується ширшого питання взаємозв'язку між політичною та правовою відповідальністю, яке є складним як у загальній конституційній теорії, так і в національному законодавстві.

Акцентовано увагу на факті існування трьох основних категорій виборних посадових осіб, які в принципі можуть бути притягнуті до політичної (а також правової) відповідальності: глави держав, міністри уряду (включаючи прем'єр-міністрів і всіх членів уряду) і члени парламенту (депутати). Встановлено, що правила і процедури відповідальності, як правові, так і політичні, в більшості конституційних систем відрізняються для кожної з цих трьох категорій. Як глави держав, так і депутати часто (хоча й з різних причин) користуються вищим ступенем імунітету від правової відповідальності, ніж це зазвичай роблять міністри уряду. Більшість справ, в яких виникали суперечки щодо співвідношення правової та політичної відповідальності, стосуються міністрів. Тому до розгляду основна увага буде стосуватися саме цієї категорії, оскільки частота порушень Основного закону України з боку владних інституцій не завжди підпадає адекватному реагуванню за допомогою традиційних видів юридичної відповідальності, що становить як науковий так і практичний інтерес та актуальність. В процесі аналізу достатньої кількості правової літератури встановлено, що політичну і конституційно-правову відповідальність членів уряду можна розглядати як два кола, з яких політична є найбільш охоплюючим поняттям, а конституційно-правова відповідальність, враховуючи її подвійну конституційно-політичну складову, дещо обмеженою, особливою формою відповідальності уряду.

Ключові слова: конституційно-правова відповідальність, політична відповідальність, санкції, санкції як міра конституційної відповідальності, уряд, міністри, влада, демократія, відповідальність уряду.

Lenher Ya. I. Constitutional, legal and political responsibility of the government: separation from other types of responsibility

The article is devoted to the study of the issue of distinguishing the constitutional, legal and political responsibility of the government from other types of responsibility. In the course of the study, objective criteria have been clarified to distinguish cases in which elected officials should bear only political or constitutional-legal responsibility for their actions, from those cases in which it is expedient to apply another type of responsibility. In fact, this question concerns not only the criteria for distinguishing political responsibility from other types of responsibility of government officials, it concerns the broader issue of the relationship between political and legal responsibility, which is complex both in general constitutional theory and in national legislation.

Attention is focused on the fact of the existence of three main categories of elected officials, who, in principle, can be brought to political (as well as legal) responsibility: heads of state, government ministers (including prime ministers and all members of the government) and members of parliament (deputies). It has been established that the rules and procedures of responsibility, both legal and political, in most constitutional systems differ for each of these three categories. Both heads of state and deputies often (albeit for various reasons) enjoy a higher degree of immunity from legal responsibility than government ministers usually do. Most of the cases in which there have been disputes about the ratio of legal and political responsibility concern ministers. Therefore, the main attention will be focused on this category, since the frequency of violations of the Basic Law of Ukraine by government institutions does not always fall into an adequate response with the help of traditional types of legal responsibility, which is of both scientific and practical interest and relevance. In the process of analyzing a sufficient amount of legal literature, it has been established that the political and constitutional-legal responsibility of government members can be considered as two circles, of which political is the most encompassing concept, and constitutional and legal responsibility, taking into account its dual constitutional-political component, is a somewhat limited, special form of government responsibility.

Key words: *constitutional and legal responsibility, political responsibility, sanctions, government, ministers, power, democracy, government responsibility.*

Постановка проблеми. Співвідношення правової та політичної відповідальності міністрів є основоположним питанням конституційного права, яке є складним і часто чутливим. Існує велика різноманітність у тому, як це регулюється національним конституційним законодавством в Україні так і в державах-членах Ради Європи. Не існує єдиної найкращої моделі, як поки що немає єдиних європейських стандартів з точки зору жорсткого права, крім тих, які можна вивести з Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ). Крім того, для того, щоб отримати всеосяжне порівняльне розуміння, необхідно порівняти не лише правові норми та процедури щодо відповідальності урядовців у державах-членах Ради Європи, але й спосіб, у який вони тлумачаться та застосовуються на практиці. Потребують визначення ключові поняття «політична», «правова» міністерська відповідальність, а також основні відносини між ними. Наприклад, правила і процедури притягнення урядових міністрів до юридичної відповідальності часто більшою чи меншою мірою є «політичними», оскільки деякі з основних санкційних положень, що застосовуються до міністрів (наприклад, «зловживання службовим становищем»), мають дуже широкий і нечіткий характер. Зацікавленість вищевказаними питаннями і становить як теоретичний так і практичний інтерес в доктрині конституційного права.

Стан наукової розробки проблеми. Достатньо велика кількість українських науковців займається питаннями конституційної та юридичної відповідальності, зокрема: Н. М. Батанова, Ю. М. Бисага, А. З. Георгіца, Л. М. Дешко, В. С. Журавський, А. Р. Крусян,

О. В. Марцеляк, О. В. Мельник, Н. В. Мішина, Л. Р. Наливайко, М. Ф. Орзіх, В. Ф. Погорілко, І. В. Процюк, О. Я. Рогач, А. О. Селіванов, С. Г. Сergyogina, В. Ф. Сіренко, О. В. Скрипнюк, І. Є. Словська, О. В. Совгіря тощо [8-14]. Основуючись на вище перерахованих дослідженнях все ж бачимо необхідність в більш детальному опрацюванні саме питання конституційно-правової та політичної відповідальності уряду, через двоякість розуміння, від ототожнення до повного розмежування, що і становить науковий інтерес.

Мета роботи. Теоретичні засади визначення питання політичної, конституційно-правової відповідальності уряду та їх відмежування від інших видів відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Політичну і конституційно-правову відповідальність членів уряду можна розглядати як два кола, з яких політична є найбільш широким, охоплюючи, в принципі, все, що робить міністр уряду. Конституційно-правова відповідальність – це більш обмежене поняття, яке охоплює лише ті випадки, в яких міністр порушує закон, і де є потенційні правові наслідки, якими можуть форми правових санкцій [7].

До прикладу Венеціанська комісія використовує у своєму звіті термін «політична» міністерська відповідальність у широкому сенсі, охоплюючи всі способи, за допомогою яких міністр уряду може бути «відповідальним» за політичні дії, починаючи від простої критики в парламенті чи засобах масової інформації, закінчуючи невдачею на виборах, до результатів більш формалізованих процедур парламентського контролю та нагляду. Включаючи відповіді на запитання, комітетські слухання, спеціальні слідчі комісії тощо. У парламентських системах кінцевою формою політичної відповідальності міністрів є вотум недовіри, який зобов'язує міністра (а іноді і весь кабінет) піти у відставку [7].

На практиці за природою політики політична відповідальність може охоплювати все, що робить або не робить міністр уряду, незалежно від того, чи є «об'єктивні» підстави для критики чи ні. Опозиція не зобов'язана «доводити», що міністр зробив щось неправильно, щоб притягнути його чи її до політичної відповідальності. Політична відповідальність може здійснюватися неформальним шляхом, наприклад, простою критикою, або через формалізовані парламентські та інші процедури, які регулюються правовими нормами, але які, тим не менш, є «політичними». Отже, вотум недовіри, за цією термінологією, слід вважати «політичною» санкцією, навіть якщо процедура законодавчо врегульована і рішення створює формальний обов'язок піти у відставку [3].

У будь-якій політичній системі, що керується принципами верховенства права, міністри уряду також зобов'язані дотримуватися закону і можуть бути притягнуті до юридичної відповідальності, якщо вони його порушують. У більшості країн існують спеціальні правила щодо правового імунітету для глав держав (королів і президентів) і для членів парламенту, але правила про імунітет для міністрів урядів менш поширені, і в тій мірі, в якій такі правила є, вони часто менш далекосяжні.

ЄСПЛ використовує три альтернативні критерії для визначення того, чи є санкція кримінальною чи ні – «класифікація правопорушення в національному законодавстві, характер правопорушення, а також характер і суворість покарання» [4]. Це означає, що правові санкції проти міністрів можуть бути класифіковані як «кримінальні» відповідно до ЄКПЛ, а отже, підпадають під вимоги статей 6 та 7, навіть якщо вони не вважаються такими відповідно до національного конституційного та кримінального законодавства. Класифікація правопорушення як «дисциплінарного» в національному законодавстві, наприклад, не виключає його автоматично зі сфери дії статті 6 ЄКПЛ [2].

Політична відповідальність – це поняття, яке в основному використовується для міністрів уряду, які все ще перебувають на посаді і які можуть бути підзвітні, наприклад, парламентом. Після того, як вони покинули свої посади, ймовірність притягнути колишніх міністрів до політичної відповідальності зазвичай набагато менша, хоча вони все ще можуть бути об'єктом критики за минулі дії. З іншого боку, інші види відповідальності можуть бути застосовані як до нинішніх, так і до колишніх міністрів, за дії, вчинені під час перебування на посаді. Політичний контекст, однак, може бути зовсім іншим. Для чинного міністра загроза кримінальних звинувачень, швидше за все, виходитиме від опозиції або

від зовнішніх суб'єктів (ЗМІ, прокурора). Для колишнього міністра існує інша загроза – що звинувачення можуть бути висунуті і новою владою в результаті зміни політики навіть як помсти за минулі розбіжності.

Крім того, поки що існує мало спільних європейських стандартів у цій сфері. Існують мінімальні вимоги, які випливають з Європейської конвенції з прав людини (ЕКПЛ), зокрема статей 6 і 7, і які є обов'язковими для всіх держав-членів Ради Європи [2]. Але крім цього, не існує загальноєвропейського «жорсткого закону» з цього питання. Можна, однак, спробувати встановити спільні стандарти як керівні принципи «м'якого права», що випливають із загальних принципів демократії та верховенства права, а також з порівняльних досліджень [5].

Загалом зрозумілим є факт, що основним стандартом має бути теза про те, що урядовці несуть політичну відповідальність за свої політичні дії, і це є демократично правильним способом забезпечення підзвітності в рамках політичної системи. Дії та рішення міністрів часто є політично суперечливими і можуть згодом виявитися дуже нерозумними і такими, що завдають шкоди національним інтересам.

Слід також враховувати особливості процедур прийняття політичних рішень та «політичної гри». Для демократії важливо, щоб урядові міністри мали простір для маневру, щоб проводити політику, для якої вони були обрані, з широким діапазоном помилок, без загрози кримінальних санкцій, що нависає над ними. У добре функціонуючій демократії міністри несуть відповідальність за свою політику політичними засобами, а не вдаються до інших видів відповідальності, зокрема кримінальної.

Якщо міністр грубо порушує чіткий конституційний обов'язок, це може мати серйозні наслідки для політичної системи та суспільних інтересів і може бути законно кваліфіковано як кримінальний злочин. Однак, якщо конституційне зобов'язання має більш політичний характер, то це повинно бути, в першу чергу, питанням політичної відповідальності, а кримінальне переслідування повинно розглядатися лише як крайній захід (*ultima ratio*), який слід застосовувати лише у випадку особливо тяжких [і явних злочинів проти об'єктивних інтересів демократичної держави] [6].

За Конституцією України передбачена конституційна та політична відповідальність Кабінету Міністрів України. Припинення повноважень членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади Президентом України на підставі п. 10 ч. 1 ст. 106 Конституції України [1] або відставка Кабінету Міністрів України у зв'язку з прийняттям Верховною Радою України резолюції недовіри згідно зі ст. 87 Конституції України означає, що відповідна оцінка діяльності членів Кабінету Міністрів України та керівників інших центральних органів виконавчої влади може стосуватися як законності їх дій, так і мати суто політичний характер [1].

Зокрема, відставка Кабінету Міністрів України може бути наслідком політичної відповідальності як результат прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінету Міністрів України, яка не має ознак юридичної відповідальності. Для останньої характерним є порушення юридичних норм, без чого не можлива реалізація санкції правової норми.

Разом з тим з факту припинення повноважень зазначених осіб можуть виникати правовідносини, що мають похідний від політичної відповідальності характер. У разі виникнення спору про право щодо них названі особи не позбавляються права на оскарження в суді окремих положень вказаних актів, зокрема щодо зміни дати, формулювання звільнення тощо.

Судовий захист прав і свобод людини і громадянина необхідно розглядати як вид державного захисту прав і свобод людини і громадянина. І саме держава бере на себе такий обов'язок відповідно до частини другої статті 55 Конституції України [1]. Право на судовий захист передбачає і конкретні гарантії ефективного поновлення в правах шляхом здійснення правосуддя. Відсутність такої можливості обмежує це право. А за змістом частини другої статті 64 Конституції України право на судовий захист не може бути обмежено навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану [1].

Згідно з ч. 2, ч. 3 ст. 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, судочинство здійснюється Конституційним Судом

України та судами загальної юрисдикції [1]. Це означає, що до юрисдикції Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції належить, відповідно до їх повноважень, також вирішення питань, які мають правовий (а не політичний) характер і які виникають у зв'язку з призначенням чи звільненням певних посадових осіб Президентом України або Верховною Радою України.

У зв'язку з тим, що відставка Кабінету Міністрів України може бути як санкцією конституційної відповідальності, так і санкцією політичної відповідальності, то і на практиці, і в доктрині підіймається питання чи можна оскаржити відставку того чи іншого члена уряду в суді, якщо перебуваючи на посаді ним добросовісно і без порушень норм Конституції виконувались покладені на нього обов'язки.

Конституція України гарантує кожному судовий захист його прав у межах конституційного, цивільного, господарського, адміністративного і кримінального судочинства України. Норми, що передбачають вирішення спорів, зокрема про поновлення порушеного права, не можуть суперечити принципу рівності усіх перед законом та судом і у зв'язку з цим обмежувати право на судовий захист.

Правове регулювання Конституцією України та спеціальними законами України статусу, зокрема Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України та інших посадових осіб не означає, що на них не можуть поширюватися положення інших законів щодо відносин, не врегульованих спеціальними законами.

Тому немає юридичних підстав вважати, що окремі норми Кодексу законів про працю України не можуть не застосовуватися до членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади та осіб, яких згідно з Конституцією України призначають на посади чи звільняють з посад Президент України або Верховна Рада України. Державні службовці мають право захищати свої законні права та інтереси у вищестоящих державних органах та у судовому порядку, а рішення про припинення державної служби вони можуть оскаржити безпосередньо до суду.

Це не виключає можливості оскарження до судів загальної юрисдикції актів Президента України або постанов Верховної Ради України індивідуального характеру з питань призначення на посади чи звільнення з посад стосовно їх законності, за винятком положень тих актів, які є наслідком конституційно-політичної відповідальності посадових осіб.

Висновки. Отже, до юрисдикції судів загальної юрисдикції належить, відповідно до їх повноважень, вирішення питань, що мають правовий характер - призначення чи звільнення певних посадових осіб Президентом України або Верховною Радою України. Але якщо застосовується така санкція конституційно-правової відповідальності, як відставка Уряду України, то ці питання не підвідомчі судам загальної юрисдикції. Має місце по суті політична відповідальність, а притягнення до неї оскарженню в суді не підлягає. Здатність національної конституційної системи відокремлювати і розмежовувати політичну і конституційно-правову відповідальність міністрів уряду (колишніх і теперішніх) є ознакою рівня функціонування і зрілості демократії, а також поваги до верховенства права.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. *Верховна Рада України*; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text>.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
3. ECtHR *Huhtamäki v. Finland*, 6 March 2012, § 44; *Cantoni v. France*, 15 November 1996, § 29.
4. *Coëme and Others v. Belgium*, 22 June 2000, § 145; *E.K. v. Turkey*, 7 February 2002, § 51.
5. ECtHR *Alimuçaj v. Albania*, 7 February 2012, § 149; *Jorgic v. Germany*, 12 July 2007, § 100.

6. ECtHR Jorgic v. Germany, quoted above, § 101; S.W. v. United Kingdom, 22 November 1995.
7. Report on the relationship between political and criminal ministerial responsibility. Adopted by the Venice Commission at its 94th Plenary Session (Venice, 8-9 March 2013) on the basis of comments by Mr James HAMILTON (Substitute Member, Ireland) Ms Maria Fernanda PALMA (Member, Portugal) Mr Fredrik SEJERSTED (Substitute Member, Norway) Mr Kaarlo TUORI (Member, Finland). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2013\)001-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2013)001-e).
8. Васильченко О.П., Дешко Л.М., Лотюк О.С. Співвідношення конституційно-правової та політичної відповідальності суб'єктів виборчого процесу. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2024. Випуск 85: частина 1. С. 181-187.
9. Дешко Л.М., Васильченко О.П., Лотюк О.С. Люстрація як вид конституційно-правової відповідальності та відшкодування моральної шкоди, завданої в результаті порушення права особи на участь в управлінні державними справами: практика ЄСПЛ у справах проти України. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. №11. С. 554-566.
10. Дешко Л. Суб'єкти конституційно-правової відповідальності. Відновлення та системний післявоєнний розвиток України - переможниці в умовах нового світового правопорядку: аналіз, погляди, передбачення: міжнародна колективна монографія / за заг. ред. Бисаги Ю. М., Белова Д. М., Пирого І. С., Берч В. В., Скрипнюка О. В., Дешко Л. М., Заборовського В. В. та Продан В. І. Братислава, Ужгород: PIK-Y, 2023. С. 149-156. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/66292/1/monogr.pdf>.
11. Дешко Л. Правові та організаційні засади очищення влади в Україні та державах-учасниках ЄС. Конституційно-правові засади інтеграції до Європейського Союзу : XVII Тодиківські читання : зб. тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф. (14 листоп. 2024 р.), м. Харків / редкол.: Т. М. Слінько (голова) та ін. ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2024. С. 35-36.
12. Vasylchenko O., Deshko L. Regime of military occupation, human rights, elections and referendums: case of Ukraine. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. №1. 121-125.
13. Deshko L.M., Vasylchenko O.P., Lotiuk O.S. Crimean tatar national-territorial autonomy: regulatory and legal guarantees of the rights and freedoms for the indigenous peoples of Ukraine. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. №3. P. 24–28.
14. Бисага Ю., Дешко Л., Нечипорук Г. Міжнародна безпека, національна безпека, конституційна безпека: теоретико-правові підходи. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 4. С. 43–49.

ЧЕРНІКОВА О. С.,

здобувач

(Науково-дослідний інститут
публічного права)

юрисконсульт

(Споживче товариство «Полігональ»)

УДК 342.9:314.15 (477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.69>**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАПОБІЖНИКИ В МІГРАЦІЙНІЙ СФЕРІ**

Статтю присвячено дослідженню поняття адміністративно-правових запобіжників у міграційній сфері, їх переліку та ролі у забезпеченні громадського порядку й безпеки, аналізу чинного законодавства та наукових доробків, що тим чи іншим чином стосуються таких заходів, для упорядкування та систематизації наявних матеріалів по цьому питанню.

Зважаючи на те, що проблема нелегальної міграції та інших подібних правопорушень є на сьогодні надзвичайно актуальною, важливим є дослідити й описати механізм, за допомогою якого держава в особі компетентних органів може протистояти цій проблемі та запобігати численним посяганням. Тільки за 2023 рік, за даними Державної міграційної служби, в Україні було виявлено 3389 нелегальних мігрантів, щодо 2891 із яких було прийнято рішення про примусове повернення. Звісно, цей показник в умовах повномасштабного вторгнення є значно меншим порівняно з попередніми роками, однак значне його зростання безумовно очікується після закінчення війни. А отже для держави важливим є діяти на попередження та заздалегідь модернізувати існуючу систему адміністративно-запобіжних заходів, оновивши вже існуючі засоби та запровадивши нові.

На сьогодні серед відповідних заходів основними є здійснення контролю на державному кордоні, установлення візового режиму, зокрема декількох типів віз залежно від цілі перебування в Україні, закріплення вимог до реєстрації та обліку іноземців і осіб без громадянства, як на пунктах пропуску, так і через Міністерство закордонних справ, а також проведення окремих запобіжних заходів, таких як перевірка документів, огляд осіб, транспортних засобів і вантажів, адміністративне затримання тощо. Тим не менше, цей перелік може розширюватися й надалі, як завдяки концептуальним новаціям у самому законодавстві, так і за допомогою аналізу робіт провідних дослідників, що пропонують власні механізми для покращення ситуації у міграційній сфері.

У науковому просторі на сьогодні відсутнє комплексне дослідження існуючих адміністративно-правових запобіжників міграційним правопорушенням, а отже інформація з цього питання потребує вивчення та систематизації в єдиному науковому доробку, що ми й спробували зробити в цій статті.

Ключові слова: адміністративні запобіжники, адміністративно-запобіжні заходи, міграційні правопорушення, нелегальна міграція, попередження, запобігання.

Chernikova O. S. Administrative and legal safeguards in the migration sphere

The article is devoted to the study of the concept of administrative and legal safeguards in the migration sphere, their list and role in ensuring public order and security, analysis of current legislation and scientific works which in one way

or another relate to such measures, and to the compilation and systematization of available materials on this issue.

Given that the problem of illegal migration and other similar offenses is extremely relevant today, it is important to study and describe the mechanism by which the state, represented by the competent authorities, can counteract this problem and prevent numerous encroachments. In 2023 alone, according to the State Migration Service, 3389 illegal migrants were detected in Ukraine, 2891 of whom were subject to a decision on forced return. Of course, this figure is much lower in the context of a full-scale invasion than in previous years, but a significant increase is certainly expected after the war ends. Therefore, it is important for the state to act proactively and modernize the existing system of administrative and preventive measures in advance, updating existing tools and introducing new ones.

Today, the main relevant measures include control at the state border, establishment of a visa regime, including several types of visas depending on the purpose of stay in Ukraine, establishment of requirements for registration and accounting of foreigners and stateless persons, both at border checkpoints and through the Ministry of Foreign Affairs, as well as certain preventive measures, such as document checks, inspection of persons, vehicles and cargo, administrative detention, etc. Nevertheless, this list can be expanded further, both due to conceptual innovations in the legislation itself and through the analysis of the works of leading researchers who propose their own mechanisms for improving the situation in the migration sphere.

Today, there is no comprehensive study of the existing administrative and legal preventive measures for migration offenses in the scientific space, and therefore, information on this issue needs to be studied and systematized in a single scientific work, which we have tried to do in this article.

Key words: *administrative preventive measures, administrative and legal safeguards, migration offenses, illegal migration, warning, prevention.*

Постановка проблеми. Запобігання та протидія протиправним посяганням і іншим загрозам, забезпечення громадського порядку та безпеки є однією із основних функцій органів державної влади. На сьогодні дедалі актуальнішою стає тема протистояння порушенням у міграційній сфері, адже через геополітичні події останніх років, зокрема інтенсифікацію міграційних процесів, початок в 2014 році поступової окупації українських територій і повномасштабне вторгнення на територію України, що почалося в лютому 2022 року, які спричинили внутрішнє переміщення великої кількості осіб, масову трудову міграцію, несприятливі демографічні тенденції тощо надзвичайно важливим є належне врегулювання цієї сфери та створення ефективних засобів для попередження та відвернення потенційних загроз. Інструментом у цьому стають адміністративно-запобіжні заходи, які покликані сприяти соціальному та економічному розвитку держави, підтримуючи міграційний правопорядок і забезпечуючи достатній рівень безпеки й охорони суспільних відносин у цій сфері.

Саме через провідну роль таких заходів у недопущенні випадків вчинення правопорушень, зокрема нелегальної міграції, актуалізується потреба в їх дослідженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітленню питань адміністративних правопорушень у міграційній сфері та засобів їх попередження присвячено наукові доробки І.П. Сторожук, Т.В. Дракохруст, А.В. Максименко, Р.А. Мартянової, Ю.В. Луценка, А.В. Тарасюка, О. Ярошенка, С.О. Баранова, Т.М. Зв'язної, Д.В. Бараненко, О.Г. Набокової, О.Ю. Салманової, А.Ф. Моти, М.А. Баламуша та інших.

Мета статті. Метою статті є комплексний аналіз законодавства та наукової літератури, що стосуються адміністративних запобіжників у міграційній сфері, наведення їх визначення та основного переліку, дослідження деяких заходів більш детально та визначення їх впливу на відвернення протиправних діянь, пов'язаних зокрема із нелегальною міграцією.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, необхідно з'ясувати поняття адміністративно-правових запобіжників як таких. Так Н.В. Гришина пропонує визначення адміністративно-запобіжних заходів як комплексу заходів впливу морального, фізичного, організаційного та іншого характеру, що дозволяють виявляти та не допускати в подальшому правопорушення, а також забезпечувати громадський порядок і громадську безпеку [1]. М.А. Баламуш описує такі заходи як сукупність способів і засобів примусового характеру, які застосовуються до осіб для попередження можливих правопорушень. Зокрема науковець серед таких виділяє перевірку документів та опитування осіб, зупинення транспортного засобу, поверхневу перевірку чи огляд [2]. Г.М. Зайкіна пропонує розуміти під запобіжниками певні адміністративно-правові заходи, спрямовані на запобігання правопорушень у тій чи іншій сфері [3].

Особливістю адміністративно-запобіжних заходів, за словами О.Ю. Салманової, є те, що вони не мають на меті саме покарання особи, до якої застосовуються, не потребують встановлення вини правопорушника як обов'язкової умови застосування [5]. А.Т. Комзюк також наголошує на тому, що адміністративно-запобіжні заходи не переривають вчинення правопорушення, а попереджають і відвертають його [6]. М.М. Бубрик, А.В. Солонар і К.Д. Янішевська теж вказують на те, що відповідні запобіжники застосовуються в умовах, коли протиправне діяння ще не було вчинено, а отже на меті стоїть саме його попередження, виявлення та відвернення [4]. Погодимось із думками науковців із цього приводу, адже навіть із самої назви «адміністративно-правові запобіжники» випливає те, що такі заходи мають спрямовуватися власне на запобігання, тобто відвернення ймовірних посягань, що може здійснюватися як до виникнення таких загроз, так і після їх виникнення за умови, що суспільно шкідливі наслідки ще не настали.

Як можна побачити із наведених визначень та ознак адміністративних запобіжників, вони мають на меті попередження певних правопорушень. Тому для аналізу превентивних заходів у міграційній сфері слід також дослідити питання того, які саме протиправні діяння можуть у цій сфері вчинюватися. Як такого єдиного та загально визнаного поняття адміністративного делікту у сфері міграції на сьогодні немає ані в законодавстві, ані в науковій літературі. Детально це питання також вдалося дослідити О.Ю. Салмановій, яка виділяє серед обов'язкових ознак таких діянь суспільну шкідливість, протиправність, винність та адміністративну караність, а також вказує, що такі правопорушення посягають на суспільні відносини, які охороняються саме міграційним законодавством [8]. О.І. Савченко надала авторське визначення адміністративному делікту у сфері міграції, назвавши таким суспільно небезпечне, протиправне й винне діяння, за вчинення якого законодавством у сфері міграції передбачена адміністративна відповідальність [9].

Перш за все, перед тим як перейти до основних превентивних заходів, слід сказати про роль закону в цьому питанні, адже воно теж є своєрідним запобіжником, який створює законодавчу основу для застосування решти засобів впливу. Тут ідеться як про нормативно-правові акти, що мають на меті комплексне регулювання міграційної політики держави, зокрема Закони України «Про державний кордон України», «Про прикордонний контроль», «Про правовий захист іноземців та осіб без громадянства», «Про Державну прикордонну службу», «Про зовнішню трудову міграцію», «Про імміграцію» тощо, так і про ті, які безпосередньо містять посилення на окремі запобіжні заходи та механізми їх реалізації. Так не можна оминути увагою Стратегію державної міграційної політики України на період до 2025 року [10], яка була схвалена Кабінетом Міністрів України в 2017 році. Зокрема одним із напрямів визнається запобігання нелегальній міграції, цілями в якому визнаються:

1. Ефективне використання системи видачі віз та можливості консульських установ для управління міграцією. Візовий режим визнається одним із заходів контролю, що сприяє законній міграції та протидіє нелегальній, а отже важливим є його подальше вдосконалення;
2. Здійснення прикордонного контролю, що був би адаптований до змінних міграційних потоків і можливостей інтегрованого управління кордонами. Зокрема тут ідеться про відвернення певного кола загроз для прикордонної безпеки держави, серед яких випадки

контрабанди, тероризму, порушення територіальної цілісності, транскордонної організованої злочинності тощо, та протидію ним тощо;

3. Посилення контролю за дотриманням міграційного законодавства всередині самої держави. Тут ідеться насамперед про створення належної законодавчої бази для ефективного контролю за випадками зловживань у сфері імміграції, а також посилення міжвідомчої співпраці, розширення можливостей відповідальних органів державної влади шляхом належного забезпечення необхідними засобами та приладами оперативної ідентифікації осіб, запровадження методології виявлення нелегальної міграції та аналізу ризиків тощо;

4. Забезпечення поваги до людської гідності осіб, які повертаються, та заохочення їх до добровільного повернення. Ця ціль включає в себе забезпечення належної політики повернення, проведення якої є складовою стримання нелегальної міграції;

5. Запровадження належного механізму та програми регуляризації нелегальних мігрантів, відповідно до якої держава надає можливість іноземцям, які незаконно перебувають на території країни, отримати законний статус. Так у Стратегії зазначено, що насамперед легалізації підлягають ті нелегальні мігранти, які проживають в Україні протягом тривалого часу, працюють і мають родини, не були обвинувачені у вчиненні будь-яких серйозних правопорушень і не становлять небезпеки для держави.

Таким чином, відповідне законодавство створює основу для застосування окремих адміністративно-запобіжних заходів, спрямованих на відвернення правопорушень та інших загроз у міграційній сфері. Дослідивши нормативно-правову базу, можна виділити основні запобіжники, які застосовуються на сьогодні, та навести наступний їх перелік:

1. Здійснення контролю на державному кордоні та прикордонного контролю, що включає серед іншого встановлення пунктів пропуску, запровадження процедур перевірки документів, поверхневої перевірки осіб, їх опитування, огляду транспортних засобів і вантажів, перевірки виконання іноземцями та особами без громадянства умов перетинання кордону тощо [2];

2. Запровадження візового режиму для громадян інших країн та встановлення різних типів візи залежно від мети поїздки. Так національним законодавством встановлено наступні види: а) транзитні (тип «В»), які використовуються для транзитного проїзду через територію України до третьої держави або транзитного перевезення пасажирів і вантажів; б) короткострокові (тип «С»), які використовуються для перебування в країні на строк, що не перевищує 90 днів протягом 180 днів та в) довгострокові (тип «D»), які використовуються для подальшого оформлення документів, що надають особі право на більш тривале перебування чи проживання в державі строком, що перевищує 90 днів [11];

3. Встановлення Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [12] та іншими нормативно-правовими актами вимог до реєстрації та обліку таких людей, що здійснюється на пунктах пропуску через державний кордон компетентними органами. Стосовно певних категорій осіб відповідну реєстрацію проводить також Міністерство закордонних справ;

4. Здійснення контролю за дотриманням законодавства про правовий статус іноземців і апатридів, зокрема проведення перевірки їх документів для встановлення законності перебування на території України;

5. Адміністративне затримання осіб, які підозрюються в порушенні міграційного законодавства, а також застосування адміністративних стягнень до осіб, винні у вчиненні протиправних діянь яких доведена та встановлена.

Наведений перелік відображає лише основні адміністративно-запобіжні заходи та не є вичерпним. Так, у залежності від модернізації закону, приведення його у відповідність із міжнародними та європейськими стандартами він може змінюватися та розширюватися. Яскравим прикладом цього є згадана вище програма регуляризації нелегальних мігрантів, яка має стати новелою вітчизняного законодавства. Крім того, власні пропозиції щодо додаткових адміністративних запобіжників виносять і науковці. Наприклад, С.О. Баранов пропонує запровадити: а) проведення обов'язкових співбесід із іноземцями та особами без

громадянства в ході їх перевірки для виявлення намірів і подальших планів стосовно перебування на території країни; б) запровадження систематичного інформування зазначеної категорії осіб про необхідність суворого дотримання міграційного законодавства; в) створення обов'язкових освітніх курсів для іноземних студентів, під час яких вони мали б змогу ознайомитися з основами українського законодавства тощо [13].

Конкретизувати ті чи інші запобіжники можна, звернувшись до аналізу діяльності суб'єктів, які такі заходи здійснюють. Так Т.В. Дракохруст, досліджуючи обов'язки підрозділів громадської безпеки Національної поліції, зауважує, що основною формою запобігання ними нелегальній міграції є проведення спеціальних операцій, таких як «Мігрант», «Кордон», «Іноземець», «Рубіж», «Турист» тощо, до яких залучалися також служби Міністерства внутрішніх справ, Міністерство інфраструктури, Державна туристична адміністрація, Міністерство освіти та науки та Державна прикордонна служба [14].

Державна міграційна служба є одним із провідних суб'єктів у цій сфері та здійснює заходи щодо запобігання та протидії в таких формах [15]: 1) Аналіз міграційної ситуації в Україні; 2) Здійснення державного контролю за дотриманням міграційного законодавства; 3) Ідентифікація іноземців і апатридів, які підлягають видворенню або реадмісії; 4) Прийняття рішення про скорочення строку тимчасового перебування іноземців і осіб без громадянства на території України; 5) Прийняття рішення про добровільне повернення осіб; 6) Прийняття рішення про примусове повернення іноземців і апатридів до країни їх походження або їх громадянської належності та інше.

Деякі науковці також вказують на те, що профілактика нелегальної міграції є обов'язком не тільки спеціальних суб'єктів, а усіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування, адміністрацій підприємств, установ і організацій, незалежно від їхньої форми власності та основного напрямку діяльності [16]. Згадати тут можна й про громадські формування з охорони громадського порядку та державного контролю, які, відповідно до закону, можуть допомагати підрозділам Державної прикордонної служби виявляти та затримувати осіб, що намагаються порушити державний кордон; здійснювати контроль у пунктах пропуску; виявляти умови та причини, що можуть призвести до злочинної діяльності на кордоні та вживати заходи для їх усунення; здійснювати профілактику порушень або спроб порушення кордону.

Також своєрідним запобіжником, спрямованим на попередження посягань у міграційній сфері, можна назвати й установлення відповідальності за відповідні правопорушення. Як уже було сказано, такі заходи мають на меті відвернення вчинення протиправних діянь, чому безпосередньо сприяє усвідомлення особами караності порушень чинного законодавства. Надважливу роль у цій сфері грає Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі-КУпАП) [8], який насамперед встановлює особливості відповідальності іноземців та апатридів, зазначаючи у статті 16 те, що вони підлягають ній на тих самих підставах, що й громадяни України. Це положення підтверджується і Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», який проголошує рівні права та обов'язки для всіх осіб, які перебувають на території України, незалежно від їхнього громадянства або його відсутності. Д.В. Бараненко та О.Г. Набокова виділяють наступні особливості адміністративної відповідальності за порушення у сфері міграції [17]:

1. Основою для такої відповідальності є вчинення адміністративного проступку, а саме порушення міграційного законодавства;

2. Адміністративні стягнення, накладення яких тягне за собою вчинення проступку, є відмінними від кримінальних покарань, дисциплінарних заходів і майнової відповідальності. Так стягнення полягає у видворенні за межі України іноземця чи апатриду, рішення про яке приймається у встановленому законом порядку;

3. Органами, що накладають і застосовують адміністративні стягнення є Державна міграційна служба, Державна прикордонна служба й Служба безпеки України.

Таким чином, законодавче закріплення відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень у міграційній сфері має спонукати осіб, як іноземців і апатридів, так і громадян, не вдаватися до протиправних посягань і діяти відповідно до закону.

Висновки. Підбиваючи підсумки, маємо зазначити насамперед те, що адміністративно-правові запобіжники в міграційній сфері можна визначити як комплекс заходів впливу, що спрямовані на попередження та відвернення адміністративних деліктів та, не маючи кримінального характеру, можуть застосовуватися компетентними органами до події правопорушення та встановлення вини особи. Серед основних запобіжників, передбачених законом, можна навести здійснення контролю на державному кордоні та прикордонного контролю, запровадження візового режиму, встановлення вимог до реєстрації та обліку іноземців і апатридів, здійснення контролю за дотримання чинних нормативно-правових актів у цій сфері та адміністративне затримання осіб за наявності відповідних підстав. Хоча основними суб'єктами, що у своїй діяльності реалізують такі заходи, є Державна міграційна служба, Національна поліція та Державна прикордонна служба, це не скасовує обов'язку й інших органів і осіб сприяти в профілактиці протиправних посягань, зокрема через громадські формування з охорони громадського порядку та державного кордону.

Важливим запобіжником можна вважати також встановлення адміністративної відповідальності за порушення в міграційній сфері, яка проявляється насамперед у видворенні за межі України іноземців і апатридів або накладенні штрафу на громадян.

Список використаних джерел:

1. Гришина Н.В. Сутність адміністративно-запобіжних заходів, їх місце в системі адміністративного примусу. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «Право». 2014. Вип. № 18. С. 90-93.
2. Баламуш М.А. Правові гарантії як елемент структури міграційного режиму в Україні. *Правова держава*. 2017. Вип. № 27. С. 48-54.
3. Зайкіна Г.М. Адміністративно-правові запобіжники правопорушень електронного врядування державно-приватного партнерства в секторі безпеки держави. *Наукові перспективи*. 2024. Вип. № 2 (44). С. 1113-1122.
4. М. М. Бурбик, А. В. Солонар, К. Д. Янішевська Адміністративне право України : навч. посіб. Суми : видавничо-виробниче підприємство «Мрія-1», 2015. 358 с.
5. Салманова О. Ю. Адміністративно-правові засоби забезпечення міліцією безпеки дорожнього руху : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2002. 232 с.
6. Комзюк А.Т. Адміністративно-запобіжні заходи: сутність, система та компетенція поліції щодо їх застосування: збір. наук. стат. ДІВС при ДНУ. Донецьк, 2002. С. 45-53.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон, Кодекс від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984 (№ 51). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text> (дата звернення 15.07.2024).
8. Салманова О.Ю. Адміністративні порушення міграційного законодавства: поняття, ознаки, елементи складу. *Право і безпека*. 2014. Вип. № 1 (52). С. 39-45.
9. Савченко О. І. Адміністративні делікти у сфері міграції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Нац. ун-т держ. податк. служби України. Ірпінь, 2008. 26 с.
10. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 № 482-р. *Урядовий кур'єр*. 2017 (№140). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text> (дата звернення 15.07.2024).
11. Про затвердження Правил оформлення віз для в'їзду в Україну і транзитного проїзду через її територію: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.2017 № 118. *Урядовий кур'єр*. 2017 (№ 80). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення 15.07.2024).
12. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 № 2813-IX. *Голос України*. 2011 (№ 199). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text>. (дата звернення 15.07.2024).
13. Баранов С.О. Роль запобігання та профілактики в механізмі протидії нелегальній міграції в сучасних умовах. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. Вип. № 3-4. С. 82-85.

14. Дракохруст Т. Адміністративно-правові форми та методи запобігання підрозділами громадської безпеки національної поліції нелегальній міграції. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. Вип. № 4. С. 76-80

15. Мартянова Р.А. Удосконалення організаційно-правового механізму протидії нелегальній міграції органами державно міграційної служби України. *Development vectors in public management and administration: Collective monograph*. Ріга, Латвія: "Baltija Publishing", 2021. С. 229-250.

16. Адміністративно-правове регулювання міграційних процесів: навч. посіб. / за заг. ред. Мінки Т.П. Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2012. 326 с.

17. Бараненко Д.В., Набокова О.Г. Особливості адміністративної відповідальності за порушення міграційного режиму в Україні. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. Вип. № 5. С. 302-305.

БАРАБАШ О. О.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії, історії
та конституційного права
(Навчально-науковий інститут права
та правоохоронної діяльності
Львівського державного університету
внутрішніх справ)
ORCID ID: 0000-0003-2666-9696

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.70>

СПОСОБИ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ У СФЕРІ НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

У статті досліджено особливості способів захисту цивільних прав у сфері надання медичних послуг. Окреслено проблеми реалізації особистих немайнових прав пацієнтів та відповідальність лікарів за неналежно надані медичні послуги. Зазначено, що захист цивільних прав здійснюється у випадках, передбачених законом. Значення цивільно-правового захисту посилюється в умовах воєнного стану в Україні. Особливості надзвичайного суспільно-політичного стану в країні зумовлюють нові виклики перед цивільним судочинством. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» закріпив, що жодні обмеження не можуть застосовуватися до права особи на судовий захист, а суди продовжують свою діяльність відповідно до положень Конституції України та інших законів і також не можуть бути жодним чином обмежені. На державу покладається обов'язок щодо збереження і зміцнення здоров'я українських захисників. Адже Програма медичних гарантій, затверджена Верховною Радою України у складі закону про Державний бюджет України на відповідний рік, передбачає насамперед забезпечення збереження і відновлення здоров'я населення шляхом надання медичних послуг, лікарських засобів і медичних виробів належної якості. Способи захисту цивільних прав у сфері надання медичних послуг не тільки мають бути спрямовані на відновлення майнових прав пацієнтів або отримання грошової компенсації моральної шкоди, а й забезпечувати реальне надання таких послуг медичним закладом. Особливості цивільно-правового регулювання правовідносин з надання медичної допомоги пов'язані з тим, що договірне регулювання обов'язків сторін має бути збалансоване зі здійсненням суб'єктами своїх конституційних та особистих немайнових прав. Наголошено, що медичні послуги мають бути надані на основі договору і при отриманні від пацієнта попередньої інформованої добровільної згоди на їх надання. Договір про медичне обслуговування населення є договором на користь третіх осіб – пацієнтів у частині надання їм медичних послуг, медичних виробів та лікарських засобів надавачами медичних послуг. Надавачам медичних послуг забороняється вимагати від пацієнтів винагороду в будь-якій формі за медичні послуги і лікарські засоби, надані за програмою медичних гарантій. Такі дії є підставою для притягнення до відповідальності, передбаченої договором про медичне обслуговування населення, зокрема одностороннього розірвання договору з ініціативи уповноваженого органу. Договір на надання медичних послуг хоч і належить до групи договорів платного надання послуг, має низку істотних особливостей. Ця специфіка обумовлена предметом договору – медичним

втручанням, що безпосередньо стосується фундаментальних прав людини: права на життя і права на здоров'я. Ця обставина накладає додаткову відповідальність на заклади охорони здоров'я і вимагає підвищеної уваги до правового регулювання цих відносин.

Ключові слова: цивільне право, права людини, особисті немайнові права, медична допомога, медичні послуги, система охорони здоров'я, договір про надання медичних послуг, відповідальність за порушення права на медичну допомогу, воєнний стан.

Barabash O. O. Methods of protecting civil rights in the provision of medical services: challenges of implementation and development prospects in Ukraine

The article examines the peculiarities of the protection of civil rights in the provision of medical services. It outlines the challenges of ensuring patients' personal non-property rights and the liability of doctors for improperly provided medical services. It is noted that the protection of civil rights is carried out in cases provided by law. The significance of civil law protection is heightened under martial law in Ukraine. The extraordinary socio-political situation in the country presents new challenges for civil litigation. The Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law" establishes that no restrictions may be applied to a person's right to judicial protection, and courts continue to function in accordance with the Constitution of Ukraine and other laws without any limitations. The state bears the obligation to preserve and strengthen the health of Ukrainian defenders. The Medical Guarantee Program, approved by the Verkhovna Rada of Ukraine as part of the state budget law for the relevant year, primarily aims to preserve and restore public health by ensuring the provision of medical services, medicines, and medical devices of proper quality. The means of protecting civil rights in the provision of medical services should not only aim at restoring patients' property rights or obtaining monetary compensation for moral damages but also ensure the actual provision of such services by medical institutions. The specifics of civil law regulation in the provision of medical care lie in the need to balance contractual obligations with the exercise of constitutional and personal non-property rights by the parties involved. It is emphasized that medical services must be provided based on a contract and with the patient's prior informed voluntary consent. A contract for medical services is a contract in favor of third parties—patients—regarding the provision of medical services, medical devices, and medicines by healthcare providers. Medical service providers are prohibited from demanding any form of remuneration from patients for services and medicines covered by the Medical Guarantee Program. Such actions constitute grounds for liability under the medical service contract, including unilateral termination of the contract at the initiative of the authorized body. Although a medical services contract belongs to the category of contracts for compensated services, it has several significant peculiarities. These specifics arise from the subject matter of the contract—medical intervention—which directly concerns fundamental human rights, such as the right to life and the right to health. This circumstance imposes additional responsibility on healthcare institutions and necessitates increased attention to the legal regulation of these relationships.

Key words: civil law, human rights, personal non-property rights, medical care, medical services, healthcare system, medical services contract, liability for violation of the right to medical care, martial law.

Вступ. Людина, її життя і здоров'я проголошені Конституцією України 1996 р. [1] найвищими соціальними цінностями. Це своєю чергою покладає обов'язок на державу гарантувати й забезпечити механізм охорони та захисту життя і здоров'я громадян України.

Такий механізм насамперед полягає в розробці державою необхідних нормативно-правових актів для здійснення контролю й нагляду у сфері надання медичних послуг.

Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) закріпив право на цивільно-правовий захист за умови порушення, невизнання або оспорювання прав та інтересів учасників цивільних право-відносин [2]. На основі положень ЦК України було сформовано поняття форм захисту, під яким мають на увазі певний комплекс організаційних заходів, які є внутрішньо взаємоузгодженими і спрямованими на захист порушених прав, а також можуть здійснюватися і уповноваженими суб'єктами, і самою особою, яка є носієм права [3]. Відповідно до статей 15 і 16 ЦК України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу [2]. Тож захист цивільних прав здійснюється лише у випадках, передбачених законом. Способи захисту цивільних прав у сфері надання медичних послуг не тільки мають бути спрямовані на відновлення майнових прав пацієнтів або отримання грошової компенсації моральної шкоди, а й забезпечувати реальне надання таких послуг медичним закладом.

Особливості цивільно-правового регулювання правовідносин з надання медичної допомоги пов'язані з тим, що договірне регулювання обов'язків сторін має бути збалансоване зі здійсненням суб'єктами своїх конституційних та особистих немайнових прав [4, с. 45]. Особисті немайнові права, які спрямовані на охорону прав і гідності людини під час медичного втручання, закріплено в низці статей ЦК України. Це: право на усунення небезпеки, яка загрожувє життю та здоров'ю (ст. 282); право на охорону здоров'я (ст. 283); право на медичну допомогу (ст. 284); право на інформацію про стан свого здоров'я (ст. 285); право на таємницю про стан здоров'я (ст. 286); право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 293); право на особисту недоторканність (зокрема, заборона катувань, жорстокого та нелюдського поводження) (ст. 289); право на повагу до гідності і честі (ст. 297); право на індивідуальність (ст. 300); право на особисте життя (ст. 301) [2].

Кожна людина має право в доступній для неї формі отримати наявну інформацію про стан свого здоров'я, враховуючи відомості про результати обстеження, наявність захворювання, його діагноз і прогноз на майбутнє, методи лікування, пов'язані з ними ризики, можливі варіанти медичного втручання, їхні наслідки й результати проведеного лікування. З огляду на характер потреби і специфіку медичних послуг, форма і порядок захисту права громадянина здійснюється у формі укладення публічного договору про надання медичних послуг. Саме в цивільно-правовому правочині виражається те, на що розраховує одержувач медичної послуги.

Значення цивільно-правового захисту посилюється в умовах воєнного стану в Україні. Особливості надзвичайного суспільно-політичного стану в країні зумовлюють нові виклики перед цивільним судочинством [3]. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» закріпив, що жодні обмеження не можуть застосовуватися до права особи на судовий захист, а суди продовжують свою діяльність відповідно до положень Конституції України та інших законів і також не можуть бути жодним чином обмежені [5]. При цьому важливо, що на державу покладається обов'язок щодо збереження і зміцнення здоров'я українських захисників. Адже Програма медичних гарантій, затверджена Верховною Радою України у складі закону про Державний бюджет України на відповідний рік, передбачає насамперед забезпечення збереження і відновлення здоров'я населення шляхом надання медичних послуг, лікарських засобів і медичних виробів належної якості [6]. Саме тому захист цивільних права на медичну допомогу в умовах воєнного стану є нагальною потребою сучасної України.

Утім, враховуючи, що чинне законодавство України у сфері надання медичних послуг перебуває на етапі реформування, це зумовлює актуальність нашого дослідження, яке спрямовано на систематизацію і вдосконалення правозахисного механізму захисту цивільних прав у сфері надання медичних послуг в Україні.

Ступінь наукової розробки. Інституту захисту прав пацієнтів та окремих його аспектів присвячені праці таких учених, як Р. Гревцова, Л. Дешко, С. Стеценко, Т. Тарасевич, С. Булеца, Р. Майданик, С. Короєд, М. Менджул та інших. Незважаючи на значну кількість наукових робіт, у яких досліджувалися проблеми захисту прав пацієнтів, медичних працівників і механізм його реалізації, питанням цивільно-правового захисту прав у сфері медичних послуг приділено недостатньо уваги.

Мета статті. Метою статті є дослідження особливостей способів захисту цивільних прав у сфері надання медичних послуг та окреслення проблем реалізації особистих немайнових прав пацієнтів та відповідальності лікарів за неналежно надані медичні послуги.

Виклад матеріалу. Чинне законодавство України визначає послугу з медичного обслуговування населення (медичну послугу) як послугу (зокрема, оцінювання повсякденного функціонування особи, реабілітаційну послугу), що надається пацієнтові в закладі охорони здоров'я, реабілітаційному закладі або фізичною особою – підприємцем, яка зареєстрована й одержала в установленому законом порядку ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики, й оплачується її замовником. Замовником послуги з медичного обслуговування населення можуть бути держава, відповідні органи місцевого самоврядування, юридичні і фізичні особи, зокрема пацієнт [7].

Однак це поняття не має легального визначення в чинному ЦК України, незважаючи на його можливу відшкодувальну основу і специфіку договірних відносин у цивільному праві. Хоча в юридичній науці наводяться характерні особливості медичних послуг, а саме: комплексний характер медичних послуг – послуги у сфері охорони здоров'я часто мають складну структуру, тобто охоплюють кілька «простих» послуг і є результатом діяльності кількох категорій медичних працівників; метою надання медичних послуг є вплив на здоров'я пацієнта, на його фізичний або психологічний стан; публічний характер – медичні послуги надаються всім особам, які звертаються за їх отриманням; не підлягають повній стандартизації, тому що не можна заздалегідь передбачити всі фактори (вік пацієнта, давність хвороби тощо); підвищені вимоги з боку держави, зокрема до суб'єкта їх надання (наприклад, суб'єкт надання медичних послуг повинен відповідати єдиним кваліфікаційним вимогам, мати ліцензію на заняття медичною практикою, проходити акредитацію); тривалий характер – тривалість медичної послуги в часі варіюється залежно від виду медичної послуги і стану здоров'я споживача такої послуги; кінцевим результатом медичної послуги є задоволення життєвих потреб людини і в цій якості медична послуга має споживчу вартість; ризиковість – часто медики не в змозі впоратися з блискавично або нетипово перебігаючими захворюваннями не через свою неосвіченість, а внаслідок порогу знання в медичній науці [8, с. 137].

Аналізуючи нормативну базу, зокрема Закон «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [7], варто зазначити, що відсутність легально закріплених стандартів надання саме платної медичної послуги, її видів вказує на наявність прогалин у чинному законодавстві та значно ускладнює реалізацію прав громадян України в галузі медичного обслуговування, що зокрема, створює перешкоди для відшкодування власне заподіяної шкоди. Такі обставини дають можливість максимально індивідуалізувати порядок та умови надання медичної послуги, проте одночасно сприяють довільному тлумаченню норм права і зневажливному ставленню до виконуваних послуг з боку закладів охорони здоров'я. Оскільки у ст. 901 ЦК України нормативно закріплено загальні положення про надання послуг, що поширюються на медичну сферу діяльності, то все-таки є можливість повноцінного врегулювання відносин такої вузькоспрямованої і життєво важливої сфери діяльності.

Принагідно зазначимо, що надавачі медичних послуг – це заклади охорони здоров'я всіх форм власності і фізичні особи – підприємці, які одержали ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики та уклали договір про медичне обслуговування населення з уповноваженим органом [9]. Відсутність спеціального порядку надання послуг і реалізації захисту порушених прав у сфері платного медичного обслуговування зумовлює застосування загальних положень цивільного законодавства, згідно з якими надавачі

медичних послуг зобов'язуються за завданням замовника надати послуги (здійснити певні дії чи здійснити певну діяльність), а замовник зобов'язується сплатити за ці послуги.

Усі медичні послуги мають бути надані на основі договору і при отриманні від пацієнта попередньої інформованої добровільної згоди на їх надання. У Законі України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» зазначається, що договір про медичне обслуговування населення є договором на користь третіх осіб – пацієнтів у частині надання їм медичних послуг, медичних виробів та лікарських засобів надавачами медичних послуг [9]. При цьому надавачам медичних послуг забороняється вимагати від пацієнтів винагороду в будь-якій формі за медичні послуги і лікарські засоби, надані за програмою медичних гарантій. Такі дії є підставою для притягнення до відповідальності, передбаченої договором про медичне обслуговування населення, зокрема одностороннього розірвання договору з ініціативи уповноваженого органу [9].

Акцентуємо, що договір на надання медичних послуг хоч і належить до групи договорів платного надання послуг, має низку істотних особливостей. Ця специфіка обумовлена предметом договору – медичним втручанням, що безпосередньо стосується фундаментальних прав людини: права на життя і права на здоров'я. Ця обставина накладає додаткову відповідальність на заклади охорони здоров'я і вимагає підвищеної уваги до правового регулювання цих відносин.

З урахуванням такого формулювання, на нашу думку, на практиці все має відбуватися так: заклад охорони здоров'я має надати послугу (виконати низку дій), причому без урахування її якості, а замовник (споживач) сплатити обумовлену договором суму. Однак, зважаючи на пріоритет життя і здоров'я громадян України, особливо неповнолітніх, виникає потреба закріпити стандарти якості медичних послуг, їхні види, відповідальність виконавця, випадки виникнення деліктних зобов'язань, облік провини і грубої необережності замовника, а також відшкодування завданих збитків при заподіянні шкоди здоров'ю внаслідок крайньої необхідності.

У цьому випадку за договором споживачеві (замовникові) надається в доступній формі інформація щодо можливості отримання відповідних видів та обсягів медичної допомоги без стягнення плати в межах програми державних гарантій безоплатного надання громадянам медичної допомоги. Своєю чергою за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань за договором виконавець несе відповідальність, передбачену законодавством України. Шкода, заподіяна життю чи здоров'ю пацієнта внаслідок надання неякісної платної медичної послуги, підлягає відшкодуванню виконавцем відповідно до законодавства.

Утім, трапляються випадки, коли замовник медичної послуги стикається з низкою правових перешкод при заподіянні шкоди здоров'ю внаслідок надання медичних послуг. Цивільне законодавство України не регламентує поняття «шкода здоров'ю», що зумовлює відсилання до Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень [10], виходячи з яких, під розладом здоров'я треба розуміти безпосередньо пов'язаний з ушкодженням послідовно розвинутий хворобливий процес. Розміри стійкої (постійної) втрати загальної працездатності при ушкодженнях встановлюються внаслідок ушкодження, що визначається на підставі об'єктивних даних з урахуванням документів, якими керуються у своїй роботі медико-соціальні експертні комісії. Під стійкою (постійною) втратою загальної працездатності треба розуміти таку необоротну втрату функції, яка повністю не відновлюється.

Повертаючись до цивільно-правового регулювання відшкодування заподіяної шкоди, варто зазначити, що заподіяння шкоди здоров'ю чи життю замовника з позицій цивільного права породжує відшкодування майнових збитків. Майнова шкода пов'язана з певними матеріальними втратами, вона виявляється у виникненні в потерпілого реального збитку, позбавлення його можливості отримати заплановані доходи, у несенні ним будь-яких додаткових витрат на лікування чи реабілітацію.

Цивільно-правове регулювання побудовано на доведенні постраждалою стороною наявності шкоди. Звертаючись до загальних правил виникнення цивільно-правової

відповідальності, варто відзначити умови її виникнення: наявність шкоди в замовника, вина і протиправність дій виконавця, наявність причинно-наслідкового зв'язку.

Головним складовим елементом при відшкодуванні шкоди закладом охорони здоров'я є причинно-наслідковий зв'язок між діями медичного працівника і наслідками – шкодою здоров'ю. Наявність зв'язку є підставою, що дозволяє потерпілому вимагати притягнення до відповідальності закладу охорони здоров'я. Шкода, заподіяна здоров'ю пацієнта внаслідок винних дій (бездіяльності) медичного закладу, може виражатися у втраті заробітку, у несенні будь-яких додаткових витрат, а також у фізичних і моральних стражданнях потерпілого.

Слід зазначити, що протиправне заподіяння шкоди здоров'ю в медичному праві треба відрізнити від поняття «неналежне надання медичних послуг». Неналежне надання медичних послуг є порушенням договірної зобов'язання. Заподіяння ж пацієнтові шкоди сприймається як ушкодження здоров'я, тобто нематеріального блага, що охороняється цивільним правом України. Надання медичних послуг у цьому випадку лише супроводжує заподіяння такої шкоди, збільшує її ймовірність. Питання відповідальності в такому разі регламентуються ЦК України (про відповідальність порушення зобов'язань). Варто мати на увазі, що є обставини, за яких навіть у разі наявності договору про платне надання медичної послуги застосуванню підлягатимуть норми щодо деліктної відповідальності. Із цих позицій ми підтримуємо думку судді Верховного Суду В. Крата щодо доцільності виокремити в законодавстві договір про медичні послуги. Суддя зауважив, що логічним є передбачити договір про надання медичних послуг у відповідній главі ЦК України. «У такого договору цивілістична сутність. Можна для нього передбачити окремі правила, встановити більше вимог до лікаря або медичної установи, наприклад, щодо ведення медичної документації. Оскільки пацієнт у таких відносинах завжди – слабша сторона, треба створити механізми, які сприятимуть у випадку неналежного виконання договору або навіть переходу в делікт захисту прав пацієнта», – зазначив Василь Крат [11].

Правовим підґрунтям цивільно-правової відповідальності за заподіяння шкоди при неналежному наданні медичної послуги є норми ЦК України, що стосуються зобов'язань внаслідок заподіяння шкоди. Так, шкода, заподіяна життю або здоров'ю громадянина під час виконання договірних зобов'язань, відшкодовується, якщо договором не передбачено інший вид відповідальності.

Важливо, що в деяких випадках відповідач за позовом про відшкодування шкоди, заподіяної ушкодженням здоров'я, доводить відсутність протиправності заподіяння шкоди, стверджуючи, що шкода заподіяна у стані крайньої необхідності. При цьому суд може кваліфікувати заподіяння шкоди при неналежному лікуванні як наслідок крайньої необхідності, лише якщо реальна небезпека загрожувала життю і здоров'ю пацієнта-потерпілого і не могла бути усунена іншими засобами за цих обставин. Запобігання шкоди перевищує шкоду заподіяну, при цьому враховується критерій оцінки кількісний та якісний.

Отже, основною причиною притягнення до цивільно-правової відповідальності медичного персоналу є ненадання або неналежне надання допомоги пацієнтові.

У разі заподіяння шкоди здоров'ю громадянина оцінюється її характер і величина. Шкідливий ефект може проявлятися в різних аспектах, зокрема й у фізичних і моральних стражданнях пацієнта. При цьому шкода, заподіяна ушкодженням здоров'я, має, окрім суто фізіологічних проявів, досить широкий спектр і соціально-економічні наслідки. Тому важливо правильно оцінювати окремі складники цього поняття для їх подальшого відшкодування.

Шкода здоров'ю містить два самостійні елементи: майнову шкоду і моральну шкоду. Щодо шкоди здоров'ю пацієнта при наданні медичної допомоги варто зазначити, що вона може бути як результатом прямого впливу медичних маніпуляцій, так і полягати в погіршенні вже наявного захворювання внаслідок неналежної або несвоєчасної медичної допомоги. Крім того, обов'язковою умовою деліктної відповідальності при наданні медичних послуг за договором є протиправність поведінки медичного персоналу, причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою і настанням шкоди життю або здоров'ю при здійсненні медичних послуг і вина заподіювача шкоди.

Протиправність, на наш погляд, заподіяння шкоди виражається в порушенні норм як об'єктивного права, так і суб'єктивних прав пацієнта одночасно. Протиправність у цивільному процесі доведенню не підлягає, оскільки презюмується, але якщо шкоду заподіяно правомірними діями, то заподіювач шкоди (медичний персонал) не нестиме відповідальності за винятком випадків, зазначених у законі. Причинно-наслідковий зв'язок має бути доведений пацієнтом, як і наявність самої шкоди.

Вина заподіювача шкоди в цивільному праві презюмується, на відміну від кримінального права, де презюмується невинуватість особи, яка вчинила злочин. Цей принцип впливає зі змісту ст. 614 ЦК України, де вказується, що особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності), якщо інше не встановлено договором або законом. Особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання. Відсутність своєї вини доводить особа, яка порушила зобов'язання. Правочин, яким скасовується чи обмежується відповідальність за умисне порушення зобов'язання, є нікчемним [2]. Із цього принципу випливає, що з потерпілого знімається обов'язок доводити вину особи, яка заподіяла йому шкоду, хоча не відкидається можливість надавати суду необхідні докази.

Отже, форма вини заподіювача шкоди (закладу охорони здоров'я) не впливає на настання чи ненастання деліктної відповідальності. Але якщо груба необережність самого потерпілого сприяла виникненню або збільшенню шкоди, залежно від ступеня вини заподіювача шкоди, розмір відшкодування має бути зменшений. Наприклад, у пацієнта після проведення оперативного втручання виник абсцес. Було проведено хірургічне втручання з видалення уражених тканин і призначено лікування. Вина медичного персоналу доведенню в цьому випадку не підлягає, вона вже презюмується. Але пацієнт не дотримувався призначення лікаря, через що виникло ускладнення. У такому разі пацієнт своїми діями сприяв збільшенню шкоди і ступінь його вини враховуватиметься при відшкодуванні шкоди разом зі ступенем вини заподіювача шкоди. Відповідно, будуть застосовуватися норми ЦК України, на підставі яких суд повинен знизити розмір відшкодування. Також форма вини заподіювача шкоди повинна враховуватися судом при визначенні розміру компенсації моральної шкоди відповідно. У медичній сфері це можливо, тільки якщо медична послуга була надана з використанням джерела підвищеної небезпеки. Сучасна судова практика таких випадків не знає, але в чинному законодавстві є така потенційна можливість.

Отже, проблеми реалізації права громадян України на захист у медичній сфері пов'язані з доказуванням обов'язкових умов відшкодування шкоди здоров'ю – шкідливих наслідків, протиправності, причинно-наслідкового зв'язку та винуватості закладу охорони здоров'я. Захист прав пацієнта на охорону його здоров'я здійснюється за допомогою і договірних конструкцій відповідальності, і позадоговірних. У разі порушення умов про якість договору оплатного надання медичних послуг застосовується законна або договірна неустойка, можливе застосування норм про компенсацію моральної шкоди. Якщо ж шкоду здоров'ю заподіяно під час надання медичних послуг, застосуванню підлягають норми ЦК України, умови договору або закону можуть застосовуватися тільки в тих випадках, коли передбачають вищий розмір відповідальності, що захищає права пацієнта найефективніше.

У чинному законодавстві закріплено принцип повного відшкодування заподіяної шкоди, проте з цього правила є виняток – з урахуванням вини самого потерпілого розмір відшкодування може бути зменшений судом, але закон не дає однозначної відповіді на запитання, на скільки можна знизити зазначений розмір, окрім того, враховується лише груба необережність і нічого не пояснюється щодо простої необережності. Усі ці проблеми досі не розв'язані на законодавчому рівні і спричиняють проблеми в судовій практиці, що вимагає подальшого вдосконалення реалізації цивільно-правового захисту прав пацієнтів в Україні.

Висновки. Резюмуючи викладене, зазначимо, що встановити об'єктивні ознаки цивільного правопорушення у сфері надання платних медичних послуг досить складно, при цьому вагоме значення має проведення судово-медичної експертизи. На підставі висновку судово-медичної експертизи щодо шкоди здоров'ю потерпілого суди зазвичай не можуть

встановити причинний зв'язок, тому відмовляють у позові. Така тенденція особливо чітко простежується за наявності в потерпілого супутніх захворювань, з якими могли бути, з тим чи іншим ступенем імовірності, пов'язані несприятливі наслідки лікування основного захворювання пацієнта (клієнта). Зараз, з огляду на неврегульованість відносин платного медичного обслуговування, є потреба у прийнятті нормативно-правового акта, який регламентував би поняття платної медичної послуги, її видів, стандартів якості, закріплював би дефініцію «заподіяння шкоди здоров'ю», містив би принципово новий порядок захисту порушених прав у галузі охорони здоров'я, а також посилював би відповідальність приватних закладів охорони здоров'я за заподіяння шкоди здоров'ю та надання неякісних медичних послуг.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Цивільний кодекс України : Закон від 16.01.2003 № 435-IV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
3. Кочина О. С., Лугина Є. Ю. Судовий захист цивільних прав та охоронюваних законом інтересів в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 217–221. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/294464/287252>.
4. Миронова Г. А. Цивільно-правові засади права на медичну допомогу. *Приватне право і підприємництво*. 2013. Вип. 12. С. 43–48. URL: <http://www.ppp-journal.kiev.ua/archive/2013/12/12.pdf>.
5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
6. Деякі питання реалізації програми державних гарантій медичного обслуговування населення у 2024 році : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.12.2023 № 1394. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1394-2023-%D0%BF#Text>.
7. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.
8. Медичне право : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С. Б. Булеци ; д-ра юрид. наук, доц. М. В. Менджул. Ужгород : ТОВ «РІК-У», 2021. 720 с.
9. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення : Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text>.
10. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень від 17.01.1995 № 6 / МОЗ України. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95#Text>.
11. Василь Крат розповів про договір та делікт у сфері надання медичних послуг. *Верховний Суд : офіц. вебсайт*. 2022. 21 листоп. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme-pres-centr/news/1348838/>.

КУЧЕР І. О.,

аспірант

*(Київський університет інтелектуальної
власності та права Національного
університету «Одеська юридична
академія»)*

ТИЛЬЧИК В. В.,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри адміністративного

права, інтелектуальної власності

та цивільно-правових дисциплін

*(Київський університет інтелектуальної
власності та права Національного
університету «Одеська юридична
академія»)*

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.71>

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСОБІВ ВИРІШЕННЯ МИТНИХ СПОРІВ

Стаття присвячена розгляду сутності та особливостям альтернативних способів вирішення митних спорів. Автор зосереджує увагу на тому, що нові методи альтернативного вирішення спорів, такі як медіація, арбітраж, примирення сторін зменшують витрати, знижують навантаження на суди та митні органи, а також забезпечують швидший і гнучкіший процес вирішення спорів. Наголошується, що ці методи дозволяють сторонам зберегти конфіденційність та досягнути більш ефективного вирішення суперечок без тривалих і дорогих судових процесів.

У статті робиться акцент на альтернативних способах вирішення митних спорів як методах вирішення суперечок між митними органами та підприємствами або особами, які використовують митні послуги, без звернення до суду. Автор називає такі методи як медіація, арбітраж та інші неформальні процедури для досягнення мирного вирішення конфлікту.

Автор наголошує на тому, що митний спір може стосуватися різних аспектів митної діяльності, таких як визначення митної вартості товарів, класифікація товарів, застосування митних тарифів, недотримання правил імпорту та експорту товарів, порушення правил щодо митних процедур, оформлення митних документів або стягнення митних зборів. Митний спір може бути вирішений через адміністративне оскарження, судову процедуру або спеціальні митні органи.

У статті розкриваються такі альтернативні види розгляду та вирішення митних спорів як: мирне врегулювання митного спору як вирішення суперечки шляхом переговорів між сторонами; адміністративні процедури при розв'язанні митних спорів та що собою являють такі адміністративні процедури; митний арбітраж – як один з альтернативних способів врегулювання спорів, який здійснюється при незалежній приватній інстанції (арбітражному суді). Автор зосереджує увагу на перевагах такого способу розв'язання конфлікту; судовий розгляд митного спору, який може бути розглянутий в адміністративних судах, зокрема у Верховному суді, якщо є питання, пов'язані з трактуванням митного

законодавства; медіація як альтернативне вирішення митного спору. Щодо можливості врегулювання митних спорів шляхом медіації, то автор звертається до думок низки вчених-адміністративістів – фахівців з цього питання.

Ключові слова: митні спори, альтернативні способи вирішення митних спорів, особливості альтернативних способів вирішення митних спорів, мирне врегулювання митного спору, адміністративні процедури при розв'язанні митних спорів, митний арбітраж, медіація.

Kucher I. O., Tylchuk V. V. Essence and features of alternative methods of customs dispute resolution

The article is devoted to the essence and peculiarities of alternative methods of customs dispute resolution. The author focuses on the fact that new methods of alternative dispute resolution, such as mediation, arbitration, and conciliation, reduce costs, reduce the burden on courts and customs authorities, and provide a faster and more flexible dispute resolution process. It is emphasised that these methods allow the parties to maintain confidentiality and achieve more efficient dispute resolution without lengthy and costly litigation.

The article focuses on alternative customs dispute resolution as a method of resolving disputes between customs authorities and businesses or persons using customs services without going to court. The author mentions such methods as mediation, arbitration and other informal procedures to achieve a peaceful resolution of the conflict.

The author insists that a customs dispute may relate to various aspects of customs activities, such as determination of the customs value of goods, classification of goods, application of customs tariffs, non-compliance with the rules of import and export of goods, violation of the rules on customs procedures, execution of customs documents or collection of customs duties. A customs dispute may be resolved through an administrative appeal, court proceedings or special customs authorities.

The article describes such alternative types of consideration and resolution of customs disputes as: amicable settlement of a customs dispute as a dispute resolution through negotiations between the parties; administrative procedures for resolving customs disputes and what such administrative procedures are; customs arbitration as one of the alternative ways of dispute resolution, which is carried out by an independent private instance (arbitration court). The author focuses on the advantages of this method of conflict resolution; judicial consideration of a customs dispute, which may be considered in administrative courts, in particular, in the Supreme Court, if there are issues related to the interpretation of customs legislation; mediation as an alternative solution to a customs dispute. With regard to the possibility of settling customs disputes through mediation, the author refers to the opinions of a number of administrative law scholars who are specialists in this area.

Key words: customs disputes, alternative ways of resolving customs disputes, peculiarities of alternative ways of resolving customs disputes, amicable settlement of customs disputes, administrative procedures for resolving customs disputes, customs arbitration, mediation.

Постановка проблеми. Митні органи часто перевантажені великими обсягами справ, що може призвести до затримок у прийнятті рішень. Це актуально для справ, що стосуються міжнародної торгівлі, митних платежів, порушень митних правил тощо. Затягування процесу може спричиняти додаткові фінансові витрати та негативно впливати на економічну ситуацію. Судові процедури можуть бути дуже складними, особливо в тих випадках, які стосуються міжнародного права, митних правил, особливостей економічних

санкцій чи конфліктів між країнами. Такі процеси часто потребують висококваліфікованих юристів та значних фінансових ресурсів. Крім того, судові витрати можуть включати не тільки оплату послуг адвокатів, але й адміністративні витрати, витрати на експертні оцінки, а також витрати на супутні послуги (перекладачів, технічних консультантів). Це може зробити судовий процес надзвичайно дорогим, особливо для малих та середніх підприємств. Митно-правові спори часто пов'язані з комерційною таємницею, яка може бути вразливою до розголошення під час судового процесу. Це питання може бути особливо важливим у випадках, коли інтереси кількох сторін перетинаються, і кожна з них намагається захистити свою інформацію. Враховуючи всі ці фактори, можна припустити, що необхідні нові методи альтернативного вирішення спорів, такі як медіація або арбітраж, щоб зменшити витрати, знизити навантаження на суди та митні органи, а також забезпечити швидший і гнучкіший процес вирішення спорів. Ці методи можуть дозволити сторонам зберегти конфіденційність та досягнути більш ефективного вирішення суперечок без тривалих і дорогих судових процесів. Все це й окреслює актуальність цієї тематики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням цієї тематики, зокрема питаннями розвитку, принципів та проблем застосування альтернативних способів розгляду спорів взагалі та митно-правових зокрема займалися такі вчені, як: А.Г. Бортнікова, Н.В. Боженко, С.І. Запара, Н.А. Мазаракі, Н.В. Нестор, С.Р. Сулейманова, С.В. Дяченко, В.В. Слома, К.Л. Карашук, С.С. Мирза, І.М. Горбаньов та інші. Частина означених наукових пошуків була присвячена такому виду альтернативного вирішення спору як медіація та її перевагам над традиційним правосуддям, але особливості альтернативних способів вирішення митних спорів залишалися поза увагою наукової спільноти.

Виклад основного матеріалу. Альтернативні способи вирішення митних спорів – це методи вирішення суперечок між митними органами та підприємствами або особами, які використовують митні послуги, без звернення до суду. Вони передбачають використання медіації, арбітражу та інших неформальних процедур для досягнення мирного вирішення конфлікту.

Митний спір – це юридико-правовий конфлікт, який виникає між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та митними органами або між самими суб'єктами через невідповідність їх інтересам або порушення митного законодавства митними органами та фізичними або юридичними особами, через суперечки щодо застосування митного законодавства. Спір може стосуватися різних аспектів митної діяльності, таких як визначення митної вартості товарів, класифікація товарів, застосування митних тарифів, недотримання правил імпорту та експорту товарів, порушення правил щодо митних процедур, оформлення митних документів або стягнення митних зборів. Митний спір може бути вирішений через адміністративне оскарження, судову процедуру або спеціальні митні органи [1; 2].

Чинне законодавство України передбачає використання альтернативних способів вирішення правових спорів [3, с. 55].

Взагалі альтернативні способи (практики) врегулювання спорів (конфліктів) (далі – АСВС) слугують посиленню доступу до правосуддя та сприяють згуртованості громад [4]. АСВС – переговори, арбітраж та медіація, фасилітація, міні-процес та інші – вважаються сьогодні реальними можливостями та дієвими процесами вирішення питань без звернення до суду, що суттєво дозволяють економити як час, так і кошти. Почали використовувати такі практики у 60-ті роки ХХ ст. в період кризи судової системи у США, а сьогодні вони активно використовуються в таких розвинених країнах, як Швеція, Франція, Канада, Великобританія, Німеччина та ін. Є гарні приклади використання медіації у різних сферах і в Україні [5].

Як зазначає Юрій Оніщик: «Враховуючи процес поширення та нормативно-правового закріплення альтернативних способів врегулювання юридичних конфліктів, сприяти прийняттю оптимальних рішень, які можуть максимально узгодити інтереси суб'єктів митних відносин, можуть альтернативні способи вирішення митних спорів» [6, с. 123].

Альтернативні способи вирішення митних спорів полягають у застосуванні процедур, які не включають судовий розгляд, з метою забезпечення швидшого, ефективнішого

та менш затратного вирішення конфліктів. Це можуть бути: медіація – процес, коли нейтральна сторона (медіатор) допомагає сторонам досягти угоди, сприяючи відкритому обговоренню; арбітраж – спосіб, за якого незалежний арбітр або комісія приймають рішення, яке є обов'язковим для обох сторін; переговори – безпосереднє обговорення між сторонами з метою знайти компроміс.

Митне законодавство України представляє митний спір як правовий конфлікт, який може виникнути з таких підстав, як: невірно визначено митну вартість товару [7]; неправильно класифіковано товар за митним кодом, що призводить до неправильного визначення митних платежів [8]; через порушення митних процедур, наприклад, порушення вимог щодо митного оформлення, перевезення товарів через митний кордон, їх зберігання тощо (ст. 458 Митного кодексу України) [1]; через розбіжності в застосуванні пільг або звільнення від митних зборів [9, с. 23]; незгода з рішеннями митних органів щодо повернення або списання митних платежів, штрафів або інших санкцій [1]. Відповідно до характеру спору, він може бути представлений у рамках адміністративної процедури, в тому числі з використанням альтернативних способів вирішення спору (як медіація або арбітраж), або ж у судовому порядку [10, с. 190].

Завантаженість митних органів, що вирішують підвідомчі ним справи; тривалість розгляду справ в судах; процедурна складність судочинства; значні судові витрати; розголошування конфіденційної інформації сторін – всі ці чинники вимагають шукати інші гнучкіші процедури вирішення так званих «митно-правових спорів» [10, с. 190; 11].

Розв'язання митних спорів включає кілька етапів та методів, в залежності від обставин конкретного конфлікту. Ось основні підходи:

1. *Мирне врегулювання митного спору.* Спочатку спір може бути вирішений шляхом переговорів між сторонами. Це можуть бути переговори між митними органами та підприємством або іншими учасниками зовнішньої торгівлі. Якщо є можливість, спір можна вирішити без втручання суду чи інших органів. Взагалі примирення сторін як спосіб вирішення митних спорів, як зазначає Ю. Оніщик, полягає у тому, що його застосування можливе на будь-якій стадії провадження у справах з митних спорів в адміністративному судочинстві України. «Альтернативні способи вирішення митних спорів» – це сукупність процедур, спрямованих на мирне врегулювання конфліктів шляхом взаємного волевиявлення обох сторін [6, с. 139].

2. *Адміністративні процедури при розв'язанні митних спорів.* В Україні митні спори часто вирішуються через адміністративний порядок. Це включає: подання скарг до митних органів; перегляд рішень митниці; апеляційне оскарження через вищі митні органи або інші відповідні державні органи. Враховуючи приписи врахувавши викладене, а також приписи ч.ч. 1, 2 ст. 486 МК України [1], В.В. Хомутянський пропонує власне «бачення провадження у справах про порушення митних правил, які, своєю чергою, складаються з окремих за змістом процесуальних дій, об'єднаних певним логічним зв'язком, – етапів. 1. Стадія порушення справи. 2. Стадія вирішення справи. 3. Стадія оскарження постанови та її перегляду. 4. Стадія виконання постанови» [12, с. 111].

3. *Митний арбітраж.* Взагалі арбітраж – це один з альтернативних способів врегулювання спорів, який здійснюється при незалежній приватній інстанції (арбітражному суді). Основна перевага такого способу розв'язання конфлікту – це автономність процесу, адже сторони самі призначають арбітрів (зазвичай від одного до трьох), обирають законодавство, яке регулюватиме їхні відносини та місце, де відбуватиметься арбітраж. Його вважають дешевшим, швидшим та ефективнішим засобом вирішення спору за, скажімо, національні суди [11]. Для вирішення спорів, що виникають між державами або великими компаніями в галузі митно-правових відносин, можуть застосовуватися механізми міжнародного митного арбітражу [13]. Це органи або ради, які спеціалізуються на розгляді таких суперечок, наприклад, за участю Світової організації торгівлі (СОТ) [13]. Митний арбітраж – це умовне поняття, що припускає розгляд різноманітних митних суперечок судовим органом [13]. Насправді українське законодавство не поділяє арбітражні суди за спеціалізацією. Всі спори господарської та підприємницької діяльності розглядаються арбітражними судами. У той же

час в самому судовому органі, як правило, існує поділ на судові склади. Спеціалізація суддів в залежності від специфіки розглянутих справ є неодмінна умова успішного вирішення арбітражного спору. Ось чому в юридичних колах прийнято говорити: митний арбітраж, податковий арбітраж, комерційний арбітраж і так далі, і тому подібне. Митний арбітраж розглядає спори в галузі митних відносин [13].

4. *Судовий розгляд митного спору.* Якщо адміністративне або мирне врегулювання не призводить до вирішення спору, останнім кроком є звернення до суду. В Україні митні спори можуть бути розглянуті в адміністративних судах, зокрема у Верховному суді, якщо є питання, пов'язані з трактуванням митного законодавства. Відповідно до ч. 1 ст. 283 КАСУ [2] провадження у справах за зверненням податкових та митних органів при здійсненні ними визначених законом повноважень здійснюється на підставі заяви таких органів щодо: зупинення видаткових операцій платника податків на рахунках/електронних гаманцях платника податків; підтвердження обґрунтованості адміністративного арешту майна платника податків; надання дозволу на погашення усієї суми податкового боргу за рахунок майна платника податків, що перебуває у податковій заставі; зобов'язання керівника підприємства провести інвентаризацію основних фондів, товарно-матеріальних цінностей, які перебували або перебувають під митним контролем чи використовувалися цим підприємством разом із товарами, які були поміщені у відповідний митний режим; стягнення коштів за податковим боргом; зобов'язання платника податків, який має податковий борг, укласти договір щодо переведення права вимоги дебіторської заборгованості цього платника на податковий орган; встановлення тимчасового обмеження керівника юридичної особи або постійного представництва нерезидента-боржника у праві виїзду за межі України. Відповідно до ст. 269 КАСУ у справах, визначених статтями 273-277, 280-283-2, 285-289 цього Кодексу, заявами по суті справи є позовна заява та відзив на позовну заяву (відзив) [2]. Копії позовної заяви та доданих до неї документів направляються відповідачу та іншим учасникам справи до електронного кабінету, а за його відсутності - електронною поштою, якщо така відома суду, або надаються для ознайомлення в судовому засіданні. Згідно ч. 2 ст. 283 КАСУ [2] заява подається до суду першої інстанції протягом 24 годин з моменту встановлення обставин, що зумовлюють звернення до суду. Згідно з чч. 1-3 та 5 ст. 270 КАСУ на обчислення строків, встановлених статтями 273-277, 280-283, 283-2 цього Кодексу, не поширюються правила частин другої - десятої статті 120 цього Кодексу [2].

5. *Медіація як альтернативне вирішення митного спору.* Медіація може бути застосована як альтернативний метод вирішення митних спорів, коли сторонні нейтральні особи (медіатори) допомагають сторонам знайти спільне рішення. Це зазвичай швидше і дешевше, ніж традиційний судовий процес. *Медіація* – це процес альтернативного вирішення спорів, в якому нейтральна сторона (медіатор) допомагає сторонам конфлікту досягти взаємоприйнятного рішення. У контексті митних спорів медіація може бути ефективним інструментом, оскільки дозволяє зберегти час, ресурси та уникнути тривалих судових процесів. Медіація в митних спорах може бути корисною у таких випадках: оскарження митних рішень: коли компанія чи фізична особа не згодна з рішенням митного органу, медіація може допомогти знайти компроміс; розв'язання спорів щодо класифікації товарів: коли є розбіжності щодо того, як саме має бути класифікований товар на митниці; порушення митних правил: у випадку невеликих порушень, медіація дозволяє швидше й ефективніше врегулювати конфлікт без застосування суворих санкцій.

Медіація – це метод вирішення спорів із залученням посередника (медіатора), який допомагає сторонам конфлікту налагодити процес комунікації і проаналізувати конфліктну ситуацію таким чином, щоб вони самі змогли обрати той варіант рішення, який би задовольняв інтереси і потреби усіх учасників конфлікту. На відміну від формального судового чи арбітражного процесу, під час медіації сторони доходять згоди самі – медіатор не приймає рішення за них.

Що стосується медіації в Європейському Союзі, то ЄС активно використовує медіацію як один з основних способів вирішення митних спорів. У 2009 році Європейська комісія

запропонувала створення Європейського митного кодексу, який передбачав механізми для використання альтернативних методів вирішення спорів, у тому числі медіації. Основною метою є допомогти підприємствам уникнути тривалих і дорогих судових розглядів, замість цього дозволяючи їм через медіацію дійти до компромісу.

ЄС також має спеціалізовані органи, які сприяють вирішенню митних спорів, такі як **European Court of Justice** (Європейський суд), але медіація залишається популярним інструментом, оскільки дозволяє сторонам швидше та менш формально вирішувати питання.

Щодо можливості врегулювання митних спорів шляхом медіації, то В.В. Рева розглядає процедуру медіації як «альтернативний (позасудовий) метод вирішення спорів із приводу оскарження рішень, дій чи бездіяльності митних органів в Україні... шляхом внесення відповідних змін у законодавство України, які були б основою діяльності медіатора для визначення поведінки в цій сфері» [14, с. 6]. М.В. Калантай наголошує, що «медіація у митних правовідносинах може компенсувати неспроможність митних органів подеколи правильно тлумачити отриману інформацію й ухвалювати абсолютно об'єктивне й обгрунтоване рішення, особливо, урахувуючи те, що митний орган певною мірою заінтересований у результатах митних процедур» [15, с. 45]. Вона зазначає, що «медіатор-економіст зможе значно полегшити вирішення конфлікту й запобігти переростанню його в митний спір. Цілком можливо, що його роль полягатиме не в тому, щоб запропонувати третій – взаємовигідний – варіант рішення, а в тому, щоб, використовуючи свою фахову підготовку та досвід, допомогти одній зі сторін визнати позицію іншої» [15, с. 45].

В науковій спільноті існує думка, що «набуває актуальності для провадження і розвитку у практиці роботи органів доходів і зборів інституту медіації... оскільки питання визначення митної вартості є принциповою домінантою митних правовідносин у процесі формування митних платежів і відповідно доходів державного бюджету, запровадження у практику розгляду сурперечностей, неузгодженостей залучення професійних медіаторів може стати компенсатором у транзакціях: інтереси держави, інтереси органів доходів і зборів, інтереси суб'єктів ЗЕД» [16, с. 231]. Таким чином, можемо констатувати, що запровадження інституту медіації як засобу врегулювання митних спорів цілком підтримується вченими-адміністративістами.

Ідею впровадження інституту медіації у розгляді та вирішенні митних спорів цілком підтримує А. Б. Маслова, яка зазначає, що: «процедура медіації є альтернативним засобом вирішення спорів, який створює максимально сприятливе середовище для комунікації й інформаційного обміну між сторонами спору під керівництвом професійного посередника для досягнення взаєморозуміння, подолання упередженості та, як підсумок, узгодження сторонами шляху врегулювання спору на взаємоприйнятних умовах. Перевагами та факторами ефективності медіації є конфіденційність змісту спілкування під час медіації та інформації, що стосується медіації, можливість якомога більш зручного й оперативного вирішення спору без необов'язкових судових процесуальних витрат, а також зменшення конфліктності та можливість відновлення та зміцнення довіри у стратегічних відносинах між сторонами спірних правовідносин. В адміністративно-правовій науковій думці поступово утверджується позиція щодо того, що використання альтернативних засобів вирішення публічно-правових спорів подеколи дозволяє підвищити ефективність публічного адміністрування порівняно з тою, яка була би досягнута за підсумками застосування адміністративних процедур, що ґрунтуються на субординації та підкоренні між учасниками адміністративно-правових відносин та нерідко вирізняються надмірним формалізмом, складністю, витратністю, неможливістю урахування всіх обставин справи, непередбачуваністю результатів і, як наслідок, меншим ступенем задоволення приватними особами якістю публічного адміністрування з погляду сприяння належній реалізації їхніх прав і законних інтересів у адміністративно-правовій площині. Більше того, визнається, що розширення можливостей для залучення медіатора до вирішення адміністративно-правових питань органічно узгоджується з тенденцією до більш широкого використання адміністративних договорів як інструментів адміністративно-правового регулювання. Водночас класична приватно-правова модель медіації має бути скоригована для її застосування в адміністративно-правовій площині. Сфера

застосування медіації для вирішення публічно-правових спорів може охоплювати лише ті з них, які пов'язані з реалізацією адміністративним органом покладених на нього дискреційних повноважень, якщо навіть за цих умов природа спору не є несумісною з можливістю його мирного врегулювання. Вкрай важливим також є дотримання публічності результатів врегулювання публічно-правових спорів шляхом медіації, послідовність адміністративних органів у вирішенні аналогічних адміністративно-правових питань і врахування ними інтересів тих осіб, котрі не беруть участь у спірних правовідносинах і медіації» [17, с. 14-15].

Висновки. На підставі викладеного вище, можна констатувати, що загалом альтернативні способи вирішення митних спорів є потужним інструментом, який дозволяє сторонам уникати тривалих судових розглядів та знаходити оптимальні рішення. Вони сприяють розвитку міжнародної торгівлі, знижують економічні та часові витрати, створюючи сприятливі умови для ведення бізнесу. Тому важливим є подальший розвиток цих методів в рамках митного законодавства, що забезпечить стабільність і ефективність митних відносин в Україні та за її межами.

Список використаних джерел:

1. Митний кодекс України: Закон України від 13 березня 2012 року № 4495VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>
2. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
3. Галупова Л.І. Альтернативні способи врегулювання конфліктів у сфері права інтелектуальної власності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2021. 207 с.
4. Робота з клієнтами. Посібник. Електронне видання. URL : <file:///C:/robota-z-klntami-pos-bnik>
5. Академія адвокатури України. Відеоматеріал. Альтернативні способи вирішення спорів. Медіація. URL: https://youtu.be/0w_um1-6TZQ
6. Оніщик Юрій. Альтернативні способи вирішення митних спорів. Krakowskie Studia Małopolskie 2022, nr 4 (36). С. 122-139.
7. Про затвердження форми рішення про коригування митної вартості товарів, Правил заповнення рішення про коригування митної вартості товарів та Переліку додаткових складових до ціни договору : Наказ Міністерства фінансів України від 24.05.2012 № 598. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0883-12#Text>
8. Кирєєва Наталія. Зміни в Митному кодексі: відповідальність бізнесу за неправильне визначення коду товару УКТ ЗЕД для митного оформлення. Юридична газета. Всеукраїнське професійне видання. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/zmini-v-mitnomu-koдекси-vidprovidalnist-biznesu-za-nepravilne-viznachennya-kodu-tovaru-ukt-zed-dlya-m.html>
9. Осух Н.М. Переваги, недоліки та ефективність застосування митних преференцій / Advantages, Disadvantages and Efficiency of Application of Customs Preferences. Тернопіль, 2021. 59 с. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/44295/1/Osux_original_04022022_084938.pdf
10. Хлистік М.А. Медіація: досвід європейських країн та перспективи для України. Нове українське право, Випуск 6, Том 2, 2022. С. 190-196.
11. Цурковська Тетяна. Арбітраж vs суд: що і коли краще обирати? Аналітичний центр ADASTRA. URL: <https://adastra.org.ua/blog/arbitrazh-vs-sud>
12. Хомутянський В.В. Адміністративні процедури митної діяльності: окремі питання визначення сутності. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Том 30 (69) № 6 2019. С. 108-113. URL: <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2019.6/21>
13. Митний арбітраж. Адвокатське бюро «Соболь и партнери». URL: <https://advokats.kiev.ua/uk/mitnij-arbitrazh/>
14. Рева В.В. Оскарження рішень, дій або бездіяльності митних органів, їх посадових осіб та інших працівників : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Національний авіаційний університет, Київ, 2020. 235 с.
15. Калантай М.В. Запобігання та припинення конфлікту щодо визначення митної вартості. Jurnalul juridic național: teorie și practică. 2018. С. 43–46.
16. Інститут митної вартості імпортованих товарів в Україні: актуальні питання та вектори розвитку : колективна монографія ; за заг. ред. І.Г. Бережнюка. Хмельницький : ФОП Стрихар А.М., 2017. 430 с.
17. Маслова А.Б. Загальнотеоретична характеристика медіації та передумови її використання як процедури вирішення митних спорів. Правова позиція. 2021. № 3 (32). С. 10-16.

БАЛАГУРА М. В.,

здобувач кафедри права та публічного управління

(ЗВО «Університет Короля Данила»)

ORCID ID: 0009-0007-1243-7647

УДК 378.147: 340.12

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.72>

ОЗНАКИ ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ ДЕМОКРАТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

Метою наукової статті є визначення основних ознак та характеристик демократичних інститутів у правовій системі сучасної держави, а також аналіз їхньої ролі у забезпеченні верховенства права, прав і свобод людини. Дослідження спрямоване на розкриття сутності демократичних механізмів, їхніх структурних особливостей та ефективності функціонування в умовах глобалізаційних і технологічних змін. Отримані результати дозволять сформулювати рекомендації щодо вдосконалення демократичних інститутів для зміцнення правової держави та громадянського суспільства. Методика включає всебічний аналіз і узагальнення існуючих науково-теоретичних даних, а також розробку відповідних висновків і пропозицій. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: загальнонаукові методи аналізу та синтезу, порівняльно-правовий, метод інституціонального аналізу, нормативно-правовий, соціологічний, прогностичний. У представленій статті здійснено комплексний аналіз сутності, структури та ключових ознак демократичних інститутів у контексті правової системи сучасних держав. Розглянуто основні характеристики, що визначають ефективність функціонування демократичних інститутів, зокрема принципи верховенства права, розподілу влади, забезпечення прав і свобод людини, участі громадян у процесах ухвалення рішень. Акцентується увага на сучасних викликах для демократії, таких як глобалізація, цифровізація та політична поляризація, що впливають на трансформацію правових систем. На основі порівняльного аналізу досвіду різних країн визначено особливості адаптації демократичних інститутів до нових умов. Наукова новизна статті полягає у комплексному аналізі ознак та характеристик демократичних інститутів у правовій системі сучасної держави з урахуванням новітніх глобалізаційних та цифрових викликів. Запропоновано авторську систематизацію ключових ознак демократичних інститутів, що включає їхню гнучкість, адаптивність до суспільних змін та ефективність у забезпеченні прав і свобод людини. Визначено нові підходи до оцінки функціональної ефективності демократичних механізмів у контексті трансформації державного управління та правової політики. Практична значимість наукової статті полягає у можливості застосування отриманих результатів для вдосконалення демократичних інститутів у правовій системі сучасної держави. Висновки дослідження можуть бути корисними для законотворчих органів, державних установ та громадянського суспільства при розробці реформ, спрямованих на зміцнення демократичних принципів, верховенства права та захисту прав людини. Запропоновані теоретичні напрацювання можуть використовуватися у науково-дослідницькій та освітній діяльності для підвищення рівня правової культури громадян та розвитку ефективних моделей взаємодії між державою і суспільством.

Ключові слова: демократія, правова система, демократичні інститути, верховенство права, участь громадян, політичні реформи.

Balahura M. V. Signs and characteristics of democratic institutions in the legal system of a modern state

The purpose of the scientific article is to determine the main signs and characteristics of democratic institutions in the legal system of a modern state, as well as to analyze their role in ensuring the rule of law, human rights and freedoms. The study is aimed at revealing the essence of democratic mechanisms, their structural features and the effectiveness of functioning in the conditions of globalization and technological changes. The results obtained will allow us to formulate recommendations for improving democratic institutions to strengthen the rule of law and civil society. The methodology includes a comprehensive analysis and generalization of existing scientific and theoretical data, as well as the development of relevant conclusions and proposals. The following methods of scientific knowledge were used during the study: general scientific methods of analysis and synthesis, comparative law, institutional analysis method, regulatory and legal, sociological, prognostic. The presented article provides a comprehensive analysis of the essence, structure and key features of democratic institutions in the context of the legal system of modern states. The main characteristics that determine the effectiveness of the functioning of democratic institutions are considered, in particular the principles of the rule of law, the separation of powers, ensuring human rights and freedoms, and citizen participation in decision-making processes. The focus is on modern challenges to democracy, such as globalization, digitalization and political polarization, which affect the transformation of legal systems. Based on a comparative analysis of the experience of different countries, the features of the adaptation of democratic institutions to new conditions are identified. The scientific novelty of the article lies in the comprehensive analysis of the features and characteristics of democratic institutions in the legal system of a modern state, taking into account the latest globalization and digital challenges. The author's systematization of the key features of democratic institutions is proposed, which includes their flexibility, adaptability to social changes and effectiveness in ensuring human rights and freedoms. New approaches to assessing the functional effectiveness of democratic mechanisms in the context of the transformation of public administration and legal policy are identified. The practical significance of the scientific article lies in the possibility of applying the obtained results to improve democratic institutions in the legal system of a modern state. The conclusions of the study can be useful for law-making bodies, state institutions and civil society in developing reforms aimed at strengthening democratic principles, the rule of law and the protection of human rights. The proposed theoretical developments can be used in scientific research and educational activities to increase the level of legal culture of citizens and develop effective models of interaction between the state and society.

Key words: *democracy, legal system, democratic institutions, rule of law, citizen participation, political reforms.*

Постановка проблеми. Демократичні інститути є невід'ємною складовою правової системи сучасної держави, забезпечуючи реалізацію принципів народовладдя, верховенства права та захисту прав і свобод людини. Вони виконують ключову роль у забезпеченні політичної стабільності, прозорості державного управління та ефективності правозастосовної діяльності. Проте, у сучасних умовах глобалізації, цифровізації та суспільно-політичних трансформацій демократичні інститути стикаються з низкою викликів, таких як зниження рівня довіри громадян до державних органів, популізм, маніпуляції суспільною свідомістю та вплив цифрових технологій на політичні процеси.

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, присвячених демократичним інститутам, залишається недостатньо вивченим питання їхньої адаптації до сучасних

викликів та пошук ефективних механізмів для забезпечення їхньої стабільності та дієвості. Важливо визначити ключові ознаки та характеристики демократичних інститутів у правовій системі сучасної держави, що дозволить розробити ефективні моделі їхнього функціонування та вдосконалення. У зв'язку з цим актуальним є комплексний аналіз демократичних інститутів, їхньої ролі у забезпеченні сталого розвитку суспільства та механізмів їхньої трансформації відповідно до сучасних викликів.

Аналіз досліджень і публікацій. Щодо питання демократичних інститутів та їх ролі у правовій системі сучасної держави була приділена низка наукових праць, але варто відмітити, що дані дослідження не розкривали повною мірою сучасний сенс, характеристику та ознак демократичних інституцій, які змінюються та підлаштовуються під виклики часу, враховуючи глобалізацію та інтеграційні процеси.

Виклад основного матеріалу дослідження. Верховенство права є одним з основних принципів, що дозволяє забезпечити гармонійні відносини між індивідом і державою. Відповідно до цього, державна влада не може діяти поза межами визначених юридичних норм. Ось чому підкреслено, що права людини є невід'ємними та незалежними від їх визнання в межах конкретного законодавства. Хоча правове закріплення цих прав є важливим кроком, саме визнання їх через закони та конституцію надає їм необхідну легітимність і сили.

Особливу роль у розвитку розуміння верховенства права в сучасній демократичній державі відіграє ідея, висловлена англійським правознавцем Альбертом Дайсі, який стверджував, що «жодна людина не може бути поза законом» [7, с. 375]. Це твердження залишається актуальним і в сучасних умовах, оскільки воно підкреслює принцип рівності всіх перед законом, незалежно від соціального статусу або економічної сили.

Не менш важливою є думка Браяна Таманагі, який зазначає, що передбачуваність дій держави є основним правилом верховенства права [8, с. 68]. Згідно з його концепцією, демократична держава повинна забезпечувати стабільність і послідовність своїх рішень, що є необхідною умовою для справедливості та розвитку демократичної системи. Коли держава діє в рамках правового поля, її політика – як внутрішня, так і зовнішня – залишається прозорою і зрозумілою для громадян.

У своєму дослідженні демократичних процесів, вчені також підкреслюють важливість розуміння демократії як динамічної системи, яка постійно адаптується до змін у суспільстві, а також до зовнішніх викликів, таких як глобалізація та технологічний прогрес. Так, сучасні демократичні держави стикаються з новими проблемами: як забезпечити ефективне та справедливе управління в умовах швидких змін, а також як підтримати довіру громадян до демократичних інститутів, що зіштовхуються з викликами від авторитарних режимів.

Механізм народовладдя в сучасній державі є багатограним і включає дві основні складові: представницьку та безпосередню демократію. Сучасний розвиток демократичних інститутів свідчить про те, що, попри різні форми народовладдя, головним способом участі громадян у політичному житті є представницька демократія. В її рамках народ-суверен здійснює публічну владу через обраних представників у парламенті та місцевих органах влади. Така система дає змогу забезпечити стабільність політичного процесу, адже дає можливість обраним посадовцям детальніше вивчати складні питання, що потребують фахових знань і часу на прийняття рішень [4, с. 307-312].

Пряма демократія, в свою чергу, дозволяє громадянам безпосередньо брати участь у процесах прийняття рішень, таких як референдуми, петиції, плебісцити чи ініціативи для відкликання посадових осіб. Вона також є важливим елементом в демократичному суспільстві, даючи можливість відразу виявляти волю громадян по конкретним питанням. Проте, цей механізм застосовується не так часто і лише у певних випадках, оскільки пряме волевиявлення може бути непридатним для вирішення всіх складних політичних питань.

Щодо правових гарантій та механізмів консенсусу в суспільстві, то демократію можна визначити як таку систему, де політичні рішення приймаються через вияв волі більшості, при цьому важливо забезпечити право меншин. Ідея, що демократія повинна захищати права всіх верств суспільства, включаючи меншини, є однією з основних у сучасних демократичних

країнах. Це вимагає від держави створення механізмів для захисту прав меншин, зокрема, через органи влади, що включають представників різних політичних сил.

Правова система повинна гарантувати, що навіть політичні сили, які перебувають в опозиції, матимуть змогу впливати на політичні процеси і брати участь у прийнятті важливих рішень [10, с. 132].

Важливою складовою демократії є механізм захисту прав людини. Як на національному, так і на міжнародному рівнях, демократична держава повинна забезпечити можливості для захисту прав громадян, використовуючи судові органи, правоохоронні інститути та правозахисні організації. Міжнародні суди, зокрема, Європейський суд з прав людини, також грають важливу роль у захисті прав людини, забезпечуючи стандарти, які повинні дотримуватись всі країни, що є частинами міжнародних правових угод.

Плюралізм в демократії, будь то ідеологічний, політичний чи економічний, є фундаментальною характеристикою західної моделі. Ідеологічний плюралізм дає можливість розвитку різних точок зору та підходів до вирішення соціальних і політичних проблем, що створює здорову атмосферу для свободи слова та вираження думок. Політичний плюралізм, виражений у багатопартійній системі, дозволяє забезпечити реальну конкуренцію на політичній арені, що стимулює розвиток політичних ідей і дає можливість громадянам обирати серед різних альтернатив. Економічний плюралізм, у свою чергу, створює умови для розвитку ринкової економіки, де існують різні форми власності та підприємницької діяльності.

Інститут розподілу влади також є ключовим для демократичного устрою. У сучасній демократичній державі публічна влада розосереджена по вертикалі та горизонталі, що є гарантією від узурпації влади. Розподіл влади між законодавчою, виконавчою та судовою гілками дозволяє кожній з них здійснювати контроль і баланс одне відносно одного. Це сприяє більш ефективному прийняттю рішень і запобігає зловживанню владою [6, с. 87-91].

Також варто наголосити на відкритості та транспарентності публічної влади. Вона є основою для забезпечення довіри до влади, її підзвітності та прозорості в діяльності. Відкритість влади сприяє формуванню ефективних механізмів контролю громадянським суспільством і допомагає знизити корупційні ризики, оскільки публічна інформація про діяльність органів влади доступна для громадян і може бути проаналізована незалежними спостерігачами.

Доступ до публічної інформації є важливим елементом демократичного суспільства, але в демократичних державах він може бути обмежений лише за наявності важливих суспільних інтересів, таких як національна безпека. Проте обмеження має бути пропорційним і не суперечити загальному публічному інтересу, що вимагає збереження доступу до інформації в питаннях прав людини, навіть коли це стосується питань національної безпеки. Це означає, що в питаннях порушення прав людини навіть найжорсткіші заходи безпеки не можуть стати на заваді відкритості та прозорості [2, с. 168-170].

Щодо поєднання сучасної демократії із соціальними механізмами, то така концепція стала основою сучасного розуміння державного устрою, де важливою є не лише забезпечення політичних прав і свобод, але й соціальної справедливості. Демократія, з одного боку, має бути гарантована правовими механізмами, а з іншого повинна включати елементи соціального забезпечення для найбільш вразливих груп населення. Це поєднання сформулоало концепцію «соціальної держави», де ефективне функціонування демократичних інститутів залежить від забезпечення мінімального рівня життя для всіх членів суспільства.

Як зазначають багато дослідників, у теорії соціальної держави головним є принцип соціального добробуту, який полягає у забезпеченні рівності у розподілі ресурсів і можливості для всіх громадян, незалежно від їх економічних можливостей. Наприклад, німецька конституційна теорія стверджує, що соціальна держава не лише надає право державі на перерозподіл благ, а й покладає на неї обов'язок забезпечувати мінімальні умови життя для всіх громадян. Як вказав Федеральний Конституційний Суд ФРН, «людська гідність» є основним принципом і цінністю, на якій базуються всі механізми правової держави [5, с. 223-225].

Крім того, «вільний демократичний конституційний лад» передбачає, що демократичне урядування має гарантувати повагу до прав людини, правосуддя, верховенство права

та принципи поділу влади. Важливе значення має також принцип народного суверенітету, тобто можливість народу самостійно визначати своє майбутнє через вільні вибори та участь у політичному процесі.

У сучасному світі, який зазнає впливу процесів глобалізації, ці принципи демократії стають більш складними. Глобалізація формує нову міжнародну реальність, де національні держави вже не мають такої абсолютної незалежності, як раніше. Як зазначав Ф. Лапорта, глобалізація є тривалим процесом, який руйнує національні кордони і створює нову транснаціональну цивілізацію. Водночас цей процес породжує не лише взаємозалежність, а й підвищену взаємодію між різними культурами, економіками та політичними системами.

Глобалізація не тільки уніфікує соціальні, економічні та політичні процеси, але й стимулює створення нових регіональних та міжнародних механізмів управління, що можуть посилювати як локалізацію, так і інтеграцію в глобальну систему. Це вимагає від держав розробки нових стратегій управління, здатних ефективно використовувати ресурси глобалізованого світу, зберігаючи при цьому національний суверенітет і культуру [10, с. 168].

В умовах глобалізації, демократія також набуває нових аспектів. Вона стає не лише справою національного уряду, але і частиною глобальних норм, закріплених у міжнародних документах, таких як ООН, Європейська конвенція з прав людини та інших правових актах. Як відзначають правознавці, демократичні принципи можуть бути реалізовані на міжнародному рівні через інститути, які забезпечують захист прав людини, такі як Європейський суд з прав людини, чия практика є важливим інструментом для забезпечення прав людини в багатьох європейських країнах.

На нашу думку, в умовах сучасних глобалізаційних викликів важливо не лише підтримувати демократичні інститути на національному рівні, але й активно працювати над зміцненням міжнародних механізмів захисту прав людини і підтримки демократичних цінностей у світі. Тільки таким чином можна зберегти баланс між національними інтересами і глобальними вимогами, забезпечивши сталий розвиток як національних, так і міжнародних систем [4, с. 141].

Демократичні інститути в правовій системі сучасної держави мають низку недоліків. Одним з основних є неефективне здійснення принципу поділу влади через політичний тиск та корупцію, що ослаблює незалежність судової системи та підриває функціонування правової держави. Крім того, інституційна неефективність, бюрократія і затримки в ухваленні рішень можуть впливати на швидкість реагування держави на виклики, що виникають. Нерівний доступ до правосуддя також є серйозною проблемою, оскільки фінансові та соціальні бар'єри обмежують можливості окремих груп населення у захисті своїх прав. Популістські рухи можуть зловживати демократичними інститутами для отримання влади, що веде до їх ослаблення і ризику трансформації демократичного режиму в авторитарний [12, с. 87-91].

Висновки. Зміцнення верховенства права, забезпечення незалежності судової влади та підвищення відповідальності державних органів є основою стабільності демократичного порядку. Інноваційні технології, зокрема цифрові суди та електронне голосування, можуть значно покращити доступ до правосуддя і підвищити ефективність правової системи. Освіта громадян з правових питань та підвищення їх правосвідомості також сприятимуть зміцненню демократичних процесів. Реформа виборчої системи для зменшення впливу фінансових інтересів і забезпечення реальної представницькості різних соціальних груп є важливим кроком до покращення функціонування демократії. Крім того, міжнародні механізми контролю, зокрема через організації як ООН та ЄС, можуть стати важливим інструментом для зміцнення демократичних принципів на глобальному рівні.

Таким чином, демократичні інститути вимагають постійного удосконалення для адаптації до нових викликів, зокрема глобалізаційних процесів, при цьому забезпечення ефективності правової системи та захисту прав людини є ключовими аспектами для забезпечення стабільності демократії в сучасному світі.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С. С. Теорія держави і права. Київ: Юрінком Інтер, 2022. 432 с.
2. Гавриленко О. І. Інституційні засади демократії: порівняльно-правовий аналіз. Харків: Право, 2023. 316 с.
3. Б'юкенен Дж., Таллок Г. Розрахунок згоди: Логічні основи конституційної демократії. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2021. 290 с.
4. Дюверже М. Політичні партії. Львів: Астролябія, 2022. 412 с.
5. Конституційна демократія: теоретичні засади та практичні механізми реалізації. Київ: Наукова думка, 2022. 318 с.
6. Шаповал В. М. Демократія та конституційні основи організації державної влади. Київ: Видавництво «Юридична думка», 2023. 275 с.
7. Dahl R. Democracy and Its Critics. Yale University Press, 2021. 340 p.
8. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Standards of Democratic Governance. Strasbourg: CoE Publishing, 2023. 425 p.
9. Fukuyama F. Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy. Farrar, Straus and Giroux, 2023. 423 p.
10. Lijphart A. Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries. Yale University Press, 2023. 382 p.
11. Rawls J. Political Liberalism. Columbia University Press, 2022. 261 p.
12. Schumpeter J. Capitalism, Socialism and Democracy. Routledge, 2021. 352 p.

БАЛАГУРА Т. В.,

здобувач кафедри права та публічного управління

(ЗВО «Університет Короля Данила»)

ORCID ID: 0009-0001-6051-7306

УДК 378.147: 340.12

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.73>**МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РІВНОСТІ ТА СПРАВЕДЛИВОСТІ**

Метою наукової статті є дослідження механізмів правового виховання як інструменту забезпечення соціальної рівності та справедливості, а також обґрунтування їх ролі у формуванні правосвідомості громадян. Стаття спрямована на аналіз сучасних підходів до правового виховання, визначення його впливу на подолання соціальної нерівності та розробку практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності цих механізмів у правовій системі України. Методика включає всебічний аналіз і узагальнення існуючих науково-теоретичних даних, а також розробку відповідних висновків і пропозицій. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: загальнонаукові методи аналізу та синтезу, порівняльно-правовий, метод інституціонального аналізу, нормативно-правовий, соціологічний, прогностичний. У статті здійснено комплексний аналіз правових та соціально-психологічних аспектів виховного впливу права на індивідуальний і колективний рівень суспільної взаємодії. Досліджено концептуальні засади правового виховання, його місце в системі забезпечення соціальної рівності та механізми реалізації через формальні та неформальні правові інститути. Особлива увага приділяється ролі правових стимулів і санкцій у формуванні свідомого правового мислення, впливу освітніх програм, державних та громадських ініціатив на підвищення рівня правової культури. Проаналізовано сучасні виклики та загрози для ефективності правового виховання, зокрема зростання соціальної поляризації, правового нігілізму та інформаційних маніпуляцій. Наукова новизна статті полягає у комплексному аналізі механізмів правового виховання як засобу забезпечення соціальної рівності та справедливості, а також у визначенні їхнього впливу на формування правосвідомості громадян. Запропоновано авторську концепцію інтеграції правового виховання в систему державної політики з метою мінімізації правової нерівності та усунення дискримінаційних бар'єрів у суспільстві. Визначено інноваційні підходи до реалізації правового виховання через цифрові технології та соціальні комунікації. Практична значимість наукової статті полягає у можливості застосування отриманих результатів для розробки та вдосконалення програм правового виховання, спрямованих на забезпечення соціальної рівності та справедливості. Запропоновані підходи можуть бути використані у сфері освіти, правопросвітницькій діяльності, а також у процесі формування державної політики щодо підвищення правової культури населення. Отримані висновки та рекомендації сприятимуть розвитку ефективних механізмів правового виховання, що забезпечуватимуть зниження рівня правової нерівності, підвищення правосвідомості громадян та створення більш справедливого суспільства.

Ключові слова: *правове виховання, соціальна рівність, правосвідомість, правова культура, механізми правового впливу, демократичне суспільство, соціальна справедливість.*

Balahura T. V. Mechanisms of legal education in the context of ensuring social equality and justice

The purpose of the scientific article is to study the mechanisms of legal education as a tool for ensuring social equality and justice, as well as to substantiate their role in the formation of citizens' legal awareness. The article is aimed at analyzing modern approaches to legal education, determining its impact on overcoming social inequality and developing practical recommendations for increasing the effectiveness of these mechanisms in the legal system of Ukraine. The methodology includes a comprehensive analysis and generalization of existing scientific and theoretical data, as well as the development of relevant conclusions and proposals. The following methods of scientific knowledge were used during the study: general scientific methods of analysis and synthesis, comparative law, institutional analysis method, regulatory and legal, sociological, prognostic. The article provides a comprehensive analysis of the legal and socio-psychological aspects of the educational impact of law on the individual and collective levels of social interaction. The conceptual foundations of legal education, its place in the system of ensuring social equality and mechanisms of implementation through formal and informal legal institutions are investigated. Special attention is paid to the role of legal incentives and sanctions in the formation of conscious legal thinking, the influence of educational programs, state and public initiatives on increasing the level of legal culture. Modern challenges and threats to the effectiveness of legal education are analyzed, in particular the growth of social polarization, legal nihilism and information manipulation. Scientific novelty. The scientific novelty of the article lies in the comprehensive analysis of the mechanisms of legal education as a means of ensuring social equality and justice, as well as in determining their impact on the formation of citizens' legal awareness. The author's concept of integrating legal education into the system of state policy is proposed in order to minimize legal inequality and eliminate discriminatory barriers in society. Innovative approaches to the implementation of legal education through digital technologies and social communications have been identified. The practical significance of the scientific article lies in the possibility of applying the obtained results to develop and improve legal education programs aimed at ensuring social equality and justice. The proposed approaches can be used in the field of education, legal educational activities, as well as in the process of forming state policy to improve the legal culture of the population. The conclusions and recommendations obtained will contribute to the development of effective mechanisms of legal education that will ensure a decrease in the level of legal inequality, an increase in the legal awareness of citizens and the creation of a more just society.

Key words: *legal education, social equality, legal awareness, legal culture, mechanisms of legal influence, democratic society, social justice.*

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві правове виховання є одним із ключових механізмів формування правосвідомості громадян, що сприяє забезпеченню соціальної рівності та справедливості. Проте, в Україні спостерігається недостатній рівень правової культури серед населення, що зумовлює правову нерівність, дискримінацію та низький рівень довіри до правової системи. Існуючі механізми правового виховання часто є фрагментарними, не враховують сучасні виклики та не забезпечують належного рівня правопросвітницької роботи серед різних верств населення.

Актуальним є дослідження ефективних механізмів правового виховання, здатних формувати у громадян розуміння власних прав і обов'язків, сприяти правовій соціалізації та забезпечувати соціальну справедливість. Особливо важливим є врахування цифрових технологій, інноваційних методик та інтеграції правопросвітницької діяльності в освітню

систему та державну політику. У зв'язку з цим необхідним є науковий аналіз механізмів правового виховання у контексті їхнього впливу на подолання соціальної нерівності та формування справедливого суспільства.

Аналіз досліджень і публікацій. Варто зазначити, що аналізу та дослідженню питання правового виховання приділеної праці багатьох науковців, але ґрунтовне розкриття механізмів правового виховання і як вони впливають на забезпечення соціальної рівності та справедливості не є вичерпне, саме тому тема набуває особливої актуальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правове виховання, як цілеспрямований процес формування правової свідомості та культури, має глибокі історичні корені, що відображають еволюцію ідеалів соціальної рівності та справедливості в різних правових системах світу. Його розвиток тісно пов'язаний із змінами суспільно-політичних формацій, філософських концепцій права та становленням прав людини як універсальної цінності.

У Стародавній Греції та Римі правове виховання було невіддільним від філософського осмислення природи права і справедливості. Платон і Арістотель розглядали справедливість як чесноту, що забезпечує гармонію в державі та особистості. У Римській імперії правове виховання набуло системності завдяки розвитку юриспруденції: Цицерон акцентував увагу на важливості права як засобу досягнення загального блага.

У середньовічний період правове виховання підпорядковувалося релігійним догмам. Християнська філософія в Європі інтегрувала ідеали рівності перед Богом у правові системи. Фома Аквінський поєднав природне право з божественним, заклавши основи для розуміння справедливості як відповідності людських законів божественному порядку [5, с.238].

Епоха Просвітництва принесла революційні зміни у правове виховання. Філософи Джон Локк, Шарль Монтеск'є, Жан-Жак Руссо заклали підвалини сучасних уявлень про рівність і справедливість, підкреслюючи природні права людини на свободу, власність і безпеку. У цей період з'являються перші правові акти, що закріплюють ці ідеї, зокрема Декларація прав людини і громадянина (1789).

Промислова революція і демократичні трансформації сприяли розширенню правового виховання як елементу громадянської освіти. Утвердження принципів правової держави в європейських країнах і США привело до впровадження правових дисциплін у навчальні програми. Зокрема, правове виховання починає охоплювати питання соціальної справедливості, прав жінок, трудових прав.

У ХХІ столітті правове виховання набуває глобального виміру, зосереджуючись на універсальних цінностях прав людини, гендерній рівності, толерантності. Особлива увага приділяється інтеграції правового виховання в систему загальної освіти та популяризації правової культури через неформальні освітні платформи. Роль міжнародних організацій (ООН, Рада Європи) у формуванні стандартів правової освіти є визначальною [10, с.56-63].

Особливу увагу при аналізі правового виховання слід приділити концепції правової активності, яка є важливим показником рівня правової культури суспільства. Як зазначає М. Цимбалюк, правова активність базується на ціннісно-комунікативному аспекті, що передбачає автономізацію правосвідомості, взаємовизнання прав і свобод, а також дотримання принципів свободи, відповідальності, рівності та справедливості. У цьому контексті важливою є ідея комунікативної самоорганізації суспільства, яку розвиває А. Токарська, підкреслюючи роль правової комунікації у формуванні правового порядку.

Реалізація демократичної моделі правового виховання потребує прозорості, багатофункціональної комунікації між громадянами, суспільством і владою. Це забезпечує не лише ефективний зворотний зв'язок, але й сприяє формуванню правової культури, заснованої на довірі та взаємній відповідальності. Правове виховання повинно бути гнучким, адаптованим до потреб суспільства, враховувати ментальні, соціально-економічні та духовні особливості українського соціуму.

Метою правового виховання має стати формування «людини правової» – громадянина, який не лише знає свої права та обов'язки, але й активно їх реалізує, сприяючи

поступальному розвитку демократичної, правової держави та громадянського суспільства. Тільки така модель правового виховання може забезпечити сталий розвиток України в умовах сучасних викликів і глобальних трансформацій [1, с.7-12].

Правове виховання виступає ключовим чинником формування правової свідомості громадян, забезпечуючи стабільність правопорядку та розвиток демократичного суспільства. Його основною метою є формування в індивіда стійких правових уявлень, ціннісних орієнтацій та настанов, які стають орієнтирами у повсякденному житті.

Перш за все, правове виховання має забезпечити закріплення у свідомості особи таких базових орієнтирів, як повага до закону і законності, усвідомлення їх як найвищих соціальних цінностей. Це створює підґрунтя для розвитку правового суспільства, де кожен громадянин відчуває особисту відповідальність за додержання правових норм. Важливою складовою є формування імунітету до протиправних спокус, розвиток мотивації до правомірної поведінки та активної участі у підтриманні правопорядку [2, с.112-118].

Соціальна рівність, у правовому сенсі, означає рівність можливостей для всіх громадян незалежно від їхнього соціального походження, статі, раси, національності, релігії чи інших ознак. Правове виховання, у цьому контексті, є засобом, що забезпечує усвідомлення та реалізацію цих можливостей на практиці

Інструментальна роль правового виховання у забезпеченні соціальної рівності полягає у кількох аспектах:

1. Формування правосвідомості: правове виховання сприяє усвідомленню громадянами своїх прав і свобод, а також обов'язків перед суспільством і державою. Це створює підґрунтя для активної громадянської позиції та захисту своїх прав у випадку їх порушення [11, с.321-322].

2. Підвищення правової грамотності: освітні програми з правознавства у школах, університетах і для дорослого населення допомагають формувати у громадян глибоке розуміння принципів верховенства права, рівності перед законом та недискримінації.

3. Зміцнення правової культури: виховання поваги до закону як до вищої соціальної цінності формує у громадян переконання у важливості дотримання правових норм як основи соціальної стабільності та рівності [7, с.101-108].

4. Попередження дискримінації: правове виховання допомагає боротися з упередженнями та стереотипами, що можуть призводити до дискримінаційної поведінки. Воно сприяє розвитку толерантності та поваги до прав інших людей.

5. Сприяння участі громадян у правотворчості: освічені громадяни мають більшу мотивацію брати участь у громадському житті, впливати на процеси прийняття рішень, що сприяє створенню законодавства, яке враховує інтереси різних соціальних груп.

Важливо, щоб правове виховання здійснювалося на систематичній основі та охоплювало різні рівні суспільства. Держава, громадські організації, освітні установи повинні співпрацювати у формуванні правової культури, орієнтованої на утвердження соціальної рівності. Це передбачає не лише формальне інформування про права та закони, але й активне залучення громадян до обговорення питань справедливості, прав людини та правової відповідальності.

Соціальна справедливість у контексті правової освіти та виховання передбачає забезпечення рівного доступу до правових знань і можливостей для всіх верств населення, незалежно від соціального статусу, національності, статі, віку чи інших ознак. Це можливо завдяки інклюзивним освітнім програмам, просвітницьким ініціативам, спрямованим на підвищення правової обізнаності маргіналізованих груп населення, а також завдяки активній участі громадянського суспільства у правовиховній діяльності [3, с.123-130].

Загалом, правова освіта і виховання є невід'ємними елементами стратегії забезпечення соціальної справедливості, оскільки вони формують основу для свідомого, відповідального громадянства, здатного ефективно функціонувати у демократичному суспільстві. Розвиток цих процесів сприяє створенню умов для рівноправного доступу до ресурсів, можливостей та захисту прав, що є запорукою стабільності та гармонії у суспільстві.

Висновки. На жаль, сучасні українські реалії свідчать про девальвацію правових цінностей, підміну їх антицінностями, що призводить до правового нігілізму. Як зазначає В. Кравчук, це пов'язано з міфологізацією правових цінностей, що виникає внаслідок нерозрізнення сенсів терміну "цінність", культивуванні обмеженого набору цінностей та ототожнення їхньої природи із предметами потреб. Він підкреслює, що відновлення ціннісного підґрунтя можливе лише через інтеграцію моральних та духовних орієнтирів у суспільне життя [3, с.184-186].

У цьому контексті важливою є роль релігійного та морального виховання у поєднанні з правовим. Як зазначає О. Петренко, відхід від морально-релігійних норм спричинив духовну кризу, що проявляється у зростанні аморальності та правового нігілізму. Тому інтеграція морально-етичних засад у систему правового виховання може стати важливим фактором підвищення його ефективності [8, с.45-52].

Важливу роль у цьому процесі мають відігравати громадські організації, які можуть здійснювати правовиховну діяльність шляхом реалізації просвітницьких програм, організації акцій, спрямованих на підтримку правових реформ, та участі у формуванні законодавчої бази. Їхня діяльність буде ефективнішою за умови сприятливого правового середовища, що передбачає спрощені процедури реєстрації, податкові стимули, правові гарантії доступу до соціальних послуг та участі у державній політиці.

Насамкінець варто зазначити, що правове виховання є невід'ємним елементом розвитку правової держави, сприяючи формуванню правової культури, підвищенню правової активності громадян та зміцненню демократичних інститутів. Його ефективність залежить від гармонійної взаємодії держави, громадянського суспільства та освітніх інституцій, орієнтованої на формування правосвідомості нового покоління українців.

Список використаних джерел:

1. Авер'янов В. Б. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики. Київ: Ін Юре, 2020. 512 с.
2. Гетьман А. П. Концепція правової політики в сучасній Україні. Харків: Право, 2021. 274 с.
3. Додін Є. В. Державна політика та державне управління: правові аспекти взаємодії. *Юридична Україна*. 2023. № 4. С. 11–18.
4. Кравчук М. В. Правове виховання: теоретико-методологічні аспекти. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 280 с.
5. Макеева О. М. Правова культура як чинник розвитку правової системи. *Юридичний вісник*. 2016. № 4(41). С. 48–52.
6. Марченко М. Н. Основи правової політики: методологічні підходи та напрями реалізації. Одеса: Фенікс, 2020. 276 с.
7. Окладна М. В. Правова культура і її роль у формуванні демократичної правової держави. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2015. № 1. С. 123–128.
8. Петренко О. П. Механізми правового виховання в умовах трансформації суспільства. *Вісник Національного університету «Юридична академія України»*. 2019. № 1. С. 45–52.
9. Романов С. П. Правове виховання як інструмент демократичного розвитку суспільства. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 3. С. 88–94.
10. Сидоренко Л. М. Роль правового виховання у формуванні правової культури. *Український журнал правничих наук*. 2021. Т. 12. № 3. С. 56–63.
11. Тимошенко Ю. І. Формування правосвідомості через механізми правового виховання: соціально-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2023. № 6. С. 112–118.
12. Федоренко П. В. Значення правової освіти у забезпеченні соціальної рівності та правової культури. *Вісник правових досліджень*. 2022. № 5. С. 67–73.

БОРОДАЙКО П. К.,

здобувач кафедри права та публічного
управління

(ЗВО «Університет Короля Данила»)

ORCID ID: 0009-0007-9750-3964

УДК 378.147: 340.12

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.74>

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ

Метою наукової статті є дослідження ролі правової культури як ключового чинника формування та реалізації правової політики, а також визначення механізмів її впливу на ефективність правового регулювання. Стаття спрямована на обґрунтування взаємозв'язку між рівнем правової культури суспільства та результативністю правової політики, зокрема у контексті правової свідомості, правової освіти та механізмів правового заохочення. Методика включає всебічний аналіз і узагальнення існуючих науково-теоретичних даних, а також розробку відповідних висновків і пропозицій. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: загальнонаукові методи аналізу та синтезу, порівняльно-правовий, метод інституціонального аналізу, нормативно-правовий, соціологічний, прогностичний. У статті здійснено комплексний аналіз ролі правової культури у процесах правотворення, правозастосування та реалізації стратегічних напрямів державної політики. Визначено взаємозв'язок між рівнем правової культури суспільства, ефективністю правової політики та стабільністю правової системи держави. Досліджено основні теоретико-методологічні підходи до правової культури як соціально-правового феномену, що впливає на правосвідомість громадян, рівень правозастосування та формування демократичних інституцій. Розглянуто проблеми дефіциту правової культури, правового нігілізму та інформаційних маніпуляцій як чинників, що ускладнюють впровадження ефективної правової політики. Запропоновано стратегічні напрями розвитку правової культури як інструменту зміцнення правової політики, зокрема через правову освіту, удосконалення нормативно-правового регулювання та підвищення рівня правосвідомості громадян. Наукова новизна статті полягає в обґрунтуванні правової культури як стратегічного чинника, що визначає ефективність формування та реалізації правової політики, а також у визначенні механізмів її впливу на правосвідомість та правозастосовну практику. Запропоновано авторський підхід до інтеграції правової культури у процеси державного управління та розроблено рекомендації щодо її підвищення як засобу оптимізації правової політики. Практична значимість результатів дослідження полягає у можливості їх застосування для вдосконалення правової політики шляхом підвищення рівня правової культури суспільства та державних інституцій. Отримані висновки можуть бути використані в процесі розробки освітніх та правопросвітницьких програм, спрямованих на формування правосвідомості громадян, а також у вдосконаленні механізмів правового регулювання та правозастосування.

Ключові слова: *правова культура, правова політика, правосвідомість, державне управління, правотворчість, демократичні інститути, правовий нігілізм.*

Borodaiko P. K. Legal culture as a determining factor in the formation and implementation of legal policy

The purpose of the scientific article is to study the role of legal culture as a key factor in the formation and implementation of legal policy, as well as to determine the mechanisms of its influence on the effectiveness of legal regulation. The article is aimed at substantiating the relationship between the level of legal culture of society and the effectiveness of legal policy, in particular in the context of legal awareness, legal education and mechanisms of legal promotion. The methodology includes a comprehensive analysis and generalization of existing scientific and theoretical data, as well as the development of relevant conclusions and proposals. The following methods of scientific knowledge were used during the study: general scientific methods of analysis and synthesis, comparative law, institutional analysis method, regulatory and legal, sociological, prognostic. The article provides a comprehensive analysis of the role of legal culture in the processes of lawmaking, law enforcement and implementation of strategic directions of state policy. The relationship between the level of legal culture of society, the effectiveness of legal policy and the stability of the state's legal system is determined. The main theoretical and methodological approaches to legal culture as a socio-legal phenomenon that affects the legal consciousness of citizens, the level of law enforcement and the formation of democratic institutions are investigated. The problems of the deficit of legal culture, legal nihilism and information manipulation as factors that complicate the implementation of effective legal policy are considered. Strategic directions for the development of legal culture as a tool for strengthening legal policy are proposed, in particular through legal education, improving regulatory and legal regulation and increasing the level of legal consciousness of citizens. Scientific novelty. The scientific novelty of the article lies in the substantiation of legal culture as a strategic factor that determines the effectiveness of the formation and implementation of legal policy, as well as in determining the mechanisms of its influence on legal consciousness and law enforcement practice. The author's approach to the integration of legal culture into the processes of public administration is proposed and recommendations are developed for its improvement as a means of optimizing legal policy. The practical significance of the research results lies in the possibility of their application to improve legal policy by increasing the level of legal culture of society and state institutions. The conclusions obtained can be used in the process of developing educational and legal education programs aimed at forming the legal consciousness of citizens, as well as in improving the mechanisms of legal regulation and law enforcement.

Key words: *legal culture, legal policy, legal consciousness, public administration, lawmaking, democratic institutions, legal nihilism.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації правової системи та державного управління правова культура відіграє ключову роль у формуванні та реалізації ефективної правової політики. Високий рівень правової культури сприяє зміцненню правопорядку, розвитку правової свідомості громадян та підвищенню ефективності правозастосовної діяльності. Однак у багатьох країнах, зокрема й в Україні, спостерігається недостатній рівень правової культури, що негативно позначається на якості правового регулювання, знижує рівень довіри до державних інституцій та ускладнює реалізацію правової політики.

Актуальним залишається питання дослідження механізмів впливу правової культури на правову політику, її здатність забезпечувати стабільність правового середовища та сприяти розвитку демократичних інститутів. Недостатня інтеграція правових освітніх програм, відсутність ефективних механізмів правового заохочення та слабка взаємодія між державними органами і громадянським суспільством у сфері правової політики створюють

додаткові виклики. У зв'язку з цим необхідним є теоретичне обґрунтування правової культури як визначального чинника формування та реалізації правової політики, що й зумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання правової культури та її впливу на формування і реалізацію правової політики є предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців у галузі теорії права, правової філософії та державного управління, але аналіз наукових праць свідчить про багатогранність підходів до визначення сутності правової культури, її функцій у суспільстві та ролі у забезпеченні ефективності правової політики держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто зазначити, що термін «культура» по відношенню до людини вперше був уживаний давньоримським мислителем Цицероном і означав вирощування людського духу. Якщо розглядати культуру у площині права, тут також існують різні підходи до розуміння «правової культури». Крім того, формулювання даного поняття пов'язане з теоретичними, практичними та методологічними труднощами, які викликані насамперед складністю та багатогранністю даного феномену (оскільки цей термін включає філософсько-правові, загальноюридичні, педагогічні, психологічні, соціальні, політичні та інші аспекти).

Так, М.В.Окладна визначає правову культуру як різновид духовно-матеріальної культури та зазначає, що культура сама по собі не є цінністю, але вона – об'єктивно існуюча даність, сенс і значення якої полягає у створенні цінності або, кажучи словами Штаммлера, «в прагненні до істинного» [5, с.123-128].

Розглядаючи правову культуру, деякі вчені, зокрема О.М. Макеєва, підкреслюють суб'єктивний чинник у понятійному апараті «правової культури», тобто значне місце займають особисті, психологічні властивості людини, спрямованість їх дій, вчинків, що з правовим поведінням. Варто також зазначити, що правову культуру слід розглядати через призму правових знань і умінь [3, с.48-52].

Так, В.М. Семенов включає в поняття «правової культури» особливості знання про право, розуміння його сутності та принципів, ціннісних властивостей та якостей, а також повага до закону впевненість у справедливості права та гуманності правосуддя, звичку дотримуватись та дотримуватися правових розпоряджень, права загалом [7, с.123-128].

Правова культура є складним і багатовимірним явищем, що охоплює сукупність правових знань, переконань, навичок і цінностей, які характеризують рівень правового розвитку як суспільства загалом, так і окремих соціальних груп чи індивідів. Вона визначається не лише знанням законів, а й глибинним розумінням їх сутності, повагою до права, а також готовністю діяти у відповідності до правових норм у щоденному житті.

Правова культура, як вважають багато науковців, є відображенням гармонійного поєднання права з іншими сферами суспільного життя – моральною, політичною, економічною та духовною культурами. Наприклад, О. В. Скакун розглядає правову культуру як показник правової досконалості суспільства, що відображає, наскільки правова система ефективно регулює соціальні відносини. У цьому сенсі правова культура слугує індикатором стану правової свідомості, правотворчої та правозастосовної діяльності [10, с.113-116].

Важливий акцент у дослідженнях робиться на тому, що правова культура це не лише знання правових норм, але й усвідомлене їх сприйняття як суспільної цінності. Г. Попадинець у своїх роботах наголошує, що правова культура тісно пов'язана з розвитком ідеалів справедливості, свободи, рівності й гуманізму. На думку вченого, правова культура розкривається через міру, в якій ці ідеали втілюються у правотворчості, правозастосуванні та поведінці громадян [6, с.65-70].

М.В. Костицький підкреслює системний характер правової культури, наголошуючи на її нерозривному зв'язку з моральними й духовними цінностями суспільства. Він зазначає, що без розвиненої правової культури неможливо побудувати ефективну правову державу, адже саме культура визначає, наскільки закон стає частиною повсякденного життя громадян [1, с.123-128].

Таким чином, правова культура є не лише частиною загальної культури суспільства, але й ключовою умовою його правового розвитку. Вона виконує низку важливих функцій, серед яких формування правосвідомості, забезпечення стабільності правопорядку, розвиток правового виховання та утвердження ідеалів гуманізму в праві. У суспільстві з високим рівнем правової культури закон не сприймається як зовнішній примус, а як добровільно прийняте й осмислене правило, що забезпечує гармонійне співіснування людей.

Існує кілька підходів до класифікації функцій правової культури, які враховують різні аспекти її впливу на суспільство та право.

Істотним показником високої правової культури є впевненість громадян у необхідності права, правової держави у дотриманні законності. Правова культура передбачає не тільки знання про право, чинні правові норми, а й обов'язкове «втільнення» правових знань, ідей на особисту «впевненість» (правову впевненість). Правова впевненість здійснює прямий вплив на вольову діяльність людей, на прийняття ними рішень. Правове переконання у справедливості правових норм у масовій правосвідомості створює стан нетерпимості до правопорушень, критично оцінювати власну поведінку та поведінку інших громадян. Правова впевненість спонукає людей до соціально-правової активності, яка є провідним показником правової культури людини. Якщо людина знає свої правничий та обов'язки, вирішує проблеми, знає, як захистити свої законні інтереси, куди звернутися – і є активна, що у правовій регламентації (правовому регулюванні) людської діяльності (суспільних відносин). Слід зазначити, що знання основних положень чинних нормативних правових актів недостатньо для дотримання законодавства та правомірної поведінки. Безумовно, регулятивна функція правової культури визначається її роллю в регулюванні поведінки людини на основі та відповідно до існуючої системи права. Однак не можна забувати, що регулятивна функція правової культури тісно пов'язана з моральною формою суспільної свідомості. У правовому регулюванні суспільних відносин регулятивна роль правової культури «поступається першістю» регулюючій силі норм права[4, с.53-57].

У сучасному суспільстві гостро стоїть питання дотримання права і свободи людини, пошану честі і гідності, оскільки основний сенс формування правової держави проявляється у створенні найкращих умов життя і всебічного розвитку кожної людини. В основі гуманізму лежать переконання про можливість людини щодо вдосконалення своїх здібностей (можливості всебічного розвитку), захисту прав, честі, щасливого життя в цілому. Гуманізм правових приписів, наприклад, може виражатися в гарантії недоторканності особистості (кожен має право на свободу та особисту недоторканність; кожному гарантується судовий захист його прав і свобод; ніхто не може бути затриманий за підозрою у скоєнні злочину або взятий під варту за відсутності на те законних) підстав). Гуманістичний принцип є важливою цінністю у праві, який можна використовувати для характеристики правової системи, стану правового життя суспільства та правової культури.

На сьогоднішній день дуже важливо розглядати правову культуру як певне ставлення кожної людини до іншої через їхні права та повагу до цих прав. Гуманізм – це універсальна людська чеснота, яку має мати кожна людина незалежно від її знань у сфері права, і, безумовно, – представники влади.

Функція історичної наступності. Кожній людині, суспільству та державі загалом потрібна морально-цінна, правова система координат. Правові цінності завжди є джерелом, «еталоном» мотивації вчинків людей. Охоплюючи всі сфери громадського життя, система цінностей і відповідних їй принципів ґрунтуються на історичному досвіді людства. Звісно, цінності можуть змінюватися, до того ж іноді радикально залежно від соціальних, економічних, політичних та інших аспектів життя. Зміни історичних умов позначаються стані правової культури. Перехід до нового стану правової культури не може супроводжуватись повною відмовою від попередніх правових досягнень[7, с.123-128].

Крім того, для стабільності правової системи необхідна «матриця» вічних, стійких (постійних) світоглядних архетипів, принципів, стандартів, стереотипів права певного соціального суб'єкта, яка обумовлена історичними, традиційними, природними та іншими факторами, що реалізуються у способах та формах правової життєдіяльності.

Гносеологічна (пізнавальна) функція. Розглядаючи цю функцію, необхідно зазначити, що людині потрібні знання про саму себе та про світ права в цілому, і ці знання мають бути правильними, істинними. Це викликає у вивченні пізнавальних процесів у праві. Пізнавальна діяльність у правовій сфері є складовою правової діяльності взагалі, а теорія правової діяльності є результатом відповідних пізнавальних процедур. Варто звернути увагу, що праву притаманний суб'єктивний характер, часто наші дії визначаються суб'єктивним баченням тієї чи іншої ситуації. Узгодженість взаємодії у правовій сфері залежить від ступеня взаєморозуміння та єдиним уявленням про «світ» права.

Сутність гносеологічної функції правової культури виявляється у тому, що прагнення пізнання «істини» права можна розглядати, як важливий чинник організації правової діяльності. А будь-яке розуміння права зобов'язане спиратися на розгорнуту концепцію прав людини, точніше особистості, і включати обов'язкові базові елементи: по-перше, аналіз права як аксіологічного за своєю природою, по-друге, системне побудова моральних основ права, справедливості, суспільних і людських «правових» ідеалів.

Комунікативна функція. Специфіка цієї функції полягає у впливі на суспільство через цілеспрямовану інформованість населення, передачу та обмін правовою та іншою інформацією; маніпуляції свідомістю (правоусвідомленням) людини; комунікативної професійної діяльності юристів; міжособистісне спілкування про правову реальність, реальність, правові явища і т.д.; встановлення контактів між людьми, між населенням та органами влади.

Сутність комунікативної функції правової культури проявляється як фундаментальний засіб спілкування для людей (як юристами) і втілює у собі особисті правові переживання, правові погляди, позиції тощо. Крім того, вона (комунікативна функція) є платформою для створення інформаційного простору, де відбувається процес накопичення, оновлення та розповсюдження правової інформації, тим самим створюється ефективна система реалізації прав громадян та соціальних інститутів на вільне отримання, розповсюдження та користування певною інформацією [11, с.41-46].

Аналізуючи правову культуру з погляду комунікативного підходу, Кривицький Ю.М. пише, що «людина як соціальна істота набуває соціального досвіду і знання або через безпосередній контакт із джерелом інформації, або через спілкування з іншими соціальними суб'єктами, тобто через акти комунікації. Таким чином, за допомогою комунікації відбувається спілкування громадян у сфері права та обмін інформацією (наприклад, про призначення соціальної допомоги; куди можна звернутися зі скаргою/претензією про придбання неякісних товарів тощо) [2, с.22-26].

Прогностична функція. Говорячи загалом про дану функцію, слід зазначити, що вони становлять певну достовірну модель, за допомогою якої можна передбачити наслідки та вжити заходів, спрямованих на досягнення певного результату. У сучасних умовах прогнозування означає систематичне дослідження перспектив розвитку того чи іншого явища чи процесу з використанням новітніх наукових засобів, достовірність яких забезпечується вибором правильних методів прогнозування та надійною вихідною інформацією.

Функція прогнозування передбачає встановлення кінцевого результату, який має настати у разі виконання або невиконання певних дій, та здійснюється на основі аналізу значного обсягу інформації з урахуванням геополітичної ситуації, рівня економічного розвитку, інших об'єктивних та суб'єктивних факторів. Прогноз дозволяє оцінити інноваційний потенціал проєктів нормативно-правових актів, осмислити можливі перешкоди на шляху їх реалізації, розробити механізми адаптації законодавства до закономірних потреб соціального розвитку та ін. Включаючи аналіз тенденцій, характерних для всієї правової системи.

Виховна функція. Виховна функція правової культури спрямовано формування правових мотивів, впливу ціннісних орієнтирів, внутрішніх потреб. У цілому нині дана функція пов'язана з процесом і системою правового виховання, з ідеологічною роллю права у суспільстві (вона впливає волю, думки і почуття людей). Загальновідомо, що мета правового виховання – формування знань, переконань, установок, звичок правової поведінки. У свою чергу, система правового це весь комплекс заходів, що проводяться державою та

громадськими організаціями з метою формування у громадян правосвідомості, правових понять. Своїм змістом виховна функція охоплює ту частину впливу права, яка здійснюється не спеціально-юридичними, а загальносоціальними, властивими всім надрядковим елементам прийомів та засобами (правове виховання, правосвідомість, загальні моральні принципи права, які ще не закріпили в нормах позитивного права, профілактика правопорушень та т.д.) [7, с.123-128].

Слід зазначити, що правова культура як багаторівневе системне поводить, з одного боку, всередині суспільства, з другого - поза її межами, особливо за взаємодії коїться з іншими культурами. Саме тому важливим складником є осмислення права як соціокультурного феномена. Важливо, що взаємодія правових культур проявляється, передусім, у вигляді рецепції права, тобто запозичення та пристосування до умов певної системи права.

Крім того, високий рівень правової культури проявляється також у відношенні (повазі) суспільства до права. Вважаємо, що шанобливе ставлення до права є невід'ємним елементом правової культури, яке передбачає:

- 1) ставлення до правових норм як необхідних та найбільш доцільних правил поведінки;
- 2) усвідомлення кожного члена суспільства про його соціальну роль у процесі індивідуального регулювання суспільних відносин;
- 3) ставлення до прав та свобод людини як ціннісних орієнтирів суспільства. Безумовно, існує подібність культури і права, і проявляється це в тому, що обидва феномени мають ознаку нормативності [4, с.53-57].

Висновки. Безсумнівно, правова культура пов'язані з правом, і тому розуміння сутності правової культури залежить, передусім, від цього, як трактується право, тобто від парадигми праворозуміння.

Правова культура це складне, багатовимірне соціально-правове явище, яке охоплює систему цінностей, норм, переконань, установок, знань та навичок, що характеризують рівень правового розвитку суспільства, груп або особистості. Вона включає як внутрішні, так і зовнішні аспекти правового життя, що виявляються через повагу до права, його знання, дотримання й активне використання.

Отже, правова культура є невіддільною частиною загальної культури суспільства й виконує важливу функцію у формуванні правопорядку, правосвідомості та правового виховання.

І в цьому сенсі, звичайно, можна говорити про те, що правову культуру необхідно розглядати і як позитивне правове явище, яке не залежить від певних умов (економічних, політичних тощо), безпосередньо «підпорядковується» праву (позитивному праву), та зумовлено правотворчою діяльністю держави. Таким чином, дослідження феномена правової культури на основі основних функцій дає підставу сформулювати поняття правової культури, яке дозволить визначити сутність та значення цієї юридичної категорії. Пропонуємо таке визначення поняття правової культури.

Список використаних джерел:

1. Костицький М. В., Чміль Б. Ф. Філософсько-правові погляди на проблему дослідження правової культури. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2014. № 78. С. 123–128.
2. Кривицький Ю. В. Вплив правової культури на ефективність реалізації правової реформи. *Часопис Київського університету права.* 2023. № 2. С. 22–26.
3. Макеева О. М. Правова культура як чинник розвитку правової системи. *Юридичний вісник.* 2016. № 4(41). С. 48–52.
4. Минькович-Слободяник О. В. Основні етапи формування правової культури на теренах сучасної України. *Часопис Київського університету права.* 2014. № 1. С. 53–57.
5. Окладна М. В. Правова культура і її роль у формуванні демократичної правової держави. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».* 2015. № 1. С. 123–128.

6. Попадинець Г. Поняття правової культури як складової демократичної правової держави. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2020. № 7(1). С. 65–70.
7. Семенов В. М. Правова культура як предмет вивчення теоретико-правовою наукою. *Порівняльно-аналітичне право.* 2019. № 4. С. 123–128.
8. Семенов В. М. Правова культура: поняття, склад та її стан в Україні. *Порівняльно-аналітичне право.* 2021. № 4. С. 123–128.
9. Скакун О. Ф. Правова культура як феномен загальнолюдської культури. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».* 2015. № 2. С. 123–128.
10. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. Харків: Консум, 2001. 656 с.
11. Цуркан-Сайфуліна Ю. В. Правова політика держави в контексті заохочувальних норм права та правової культури особи. *Право і суспільство.* 2024. № 1(2). С. 41–46.

ДЕШКО Л. М.,доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного
права*(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)*

ORCID ID: 0000-0001-5720-4459

УДК 341.1+342.2+340.5

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.75>**ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДДІ НАЦІОНАЛЬНОГО СУДУ:
РЕФОРМА ЗАКОНОДАВСТВА ПОЛЬЩІ ТА РІШЕННЯ СУДУ ЄС
В ВІДСТОЮВАННІ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ТА ЗАХИСТІ ЦІННОСТЕЙ ЄС**

В статті охарактеризовано реформу законодавства Польщі, що визначає порядок притягнення судді національного суду до дисциплінарної відповідальності, роль Суду ЄС в відстоюванні верховенства права та захисті цінностей, на яких засновано ЄС, забезпеченні ефективності системи стримувань і противаг в державі.

Зазначено, що кожна держава-учасниця ЄС, маючи власну національну ідентичність та власний досвід правового регулювання суспільних відносин, які виникають при притягненні судді до дисциплінарної відповідальності, здійснює реформування нормативно-правового та організаційно-правового механізмів притягнення судді національного суду до дисциплінарної відповідальності. Запроваджуючи ту або іншу модель дисциплінарної відповідальності судді держава має здійснювати оцінку чи не стає суддя та суд залежними від політики, законодавчої чи виконавчої гілок влади.

Встановлено, що реформуючи своє законодавство, Польща запровадила таку модель дисциплінарної відповідальності судді, яка в результаті розгляду в Суді ЄС була визнана такою, що не сумісна з принципом верховенства права: 1) визначення дисциплінарної відповідальності судді в національному законодавстві Польщі було широким, уможливило наявність декількох варіантів інтерпретації норм права, в тому числі і таку, що підірвала незалежність судді, довіру до судової гілки влади; 2) створені дисциплінарна палата та палата з надзвичайного контролю та державних справ отримали виключну широку юрисдикцію щодо питань дисциплінарної відповідальності судді хоча поряд з цим в законодавстві держави не були закріплені реальні гарантії незалежності судді та суду, які б запобігали підризу довіри до правосуддя в демократичному суспільстві; 3) норма національного права була сформульована таким чином, що вразі звернення судді національного суду до Суду ЄС на такого суддю може бути накладено дисциплінарне стягнення – така норма національного права не сумісна з законодавством ЄС; 4) норма національного права щодо дисциплінарної відповідальності судді була викладена таким чином, що вона могла бути інтерпретована як така, що хоча і дозволяє застосувати дисциплінарну відповідальність для того, щоб запобігти винесенню відповідними національними судами певних висновків, рішень з дотриманням права ЄС, але могла бути інтерпретована і таким чином, що ця інтерпретація впливає на судові рішення судів і як наслідок підриває незалежність суддів – такі норми національного права не сумісні зі ст. 267 ДФЕС.

Висновується, що якщо в державі-учасниці ЄС запроваджується модель

дисциплінарного проступку, заснованого на «явному та грубому порушенні законних норм» суддями Верховного Суду, то національним законодавством мають бути передбачені ефективні запобіжники, які б дозволили на практиці завадити використанню дисциплінарного режиму з метою здійснення тиску на суддю національного суду або певного стримуючого ефекту, який міг би вплинути на зміст рішення судді.

Суд ЄС здійснює відстоювання верховенства права як цінності ЄС, впливає на ефективність системи стримувань і противаг в державі-учасниці ЄС.

Ключові слова: верховенство права, цінності ЄС, ЄС, система стримувань і противаг, державна влада, судова влада, незалежність судді, незалежність суду, держава-учасниця ЄС, Суд ЄС, рішення Суду ЄС, Європейська Комісія, законодавство ЄС, тлумачення, норма права, законодавча техніка, політика, Конституційний Суд, Верховний Суд, суддя Верховного Суду, юрисдикція, тлумачення норм права ЄС.

Deshko L. M. Disciplinary liability of a national court judge: reform of Polish legislation and the role of the EU Court in upholding the rule of law and protecting EU values

The article describes the reform of Polish legislation, which determines the procedure for bringing a national court judge to disciplinary liability, the role of the EU Court in upholding the rule of law and protecting the values on which the EU is founded, ensuring the effectiveness of the system of checks and balances in the state. It is noted that each EU member state, having its own national identity and its own experience of legal regulation of social relations that arise when a judge is brought to disciplinary liability, is reforming the regulatory and organizational and legal mechanisms for bringing a national court judge to disciplinary liability.

By introducing one or another model of disciplinary liability of a judge, the state must assess whether the judge and the court become dependent on politics, the legislative or executive branches of power. It has been established that, while reforming its legislation, Poland introduced such a model of disciplinary liability of a judge, which, as a result of consideration by the Court of Justice of the EU, was recognized as incompatible with the principle of the rule of law: 1) the definition of disciplinary liability of a judge in the national legislation of Poland was broad, allowing for several options for interpreting legal norms, including one that undermined the independence of the judge and trust in the judicial branch of power; 2) the established disciplinary chamber and the chamber for extraordinary control and state affairs received exclusive broad jurisdiction over issues of disciplinary liability of a judge, although at the same time, the state legislation did not enshrine real guarantees of the independence of a judge and the court, which would prevent the undermining of trust in justice in a democratic society; 3) the norm of national law was formulated in such a way that in the event of an appeal by a judge of a national court to the Court of Justice of the EU, disciplinary action may be imposed on such a judge - such a norm of national law is not compatible with EU legislation; 4) the national law provision on the disciplinary liability of a judge was formulated in such a way that it could be interpreted as such that, although it allows the application of disciplinary liability in order to prevent the relevant national courts from making certain conclusions and decisions in compliance with EU law, it could also be interpreted in such a way that this interpretation affects the judicial decision of the courts and, as a result, undermines the independence of judges - such national law provisions are incompatible with Article 267 TFEU.

It is argued that if an EU Member State introduces a model of disciplinary misconduct based on a «clear and serious violation of legal norms» by judges

of the Supreme Court, then national legislation should provide for effective safeguards that would allow in practice to prevent the use of the disciplinary regime for the purpose of exerting pressure on a judge of a national court or a certain deterrent effect that could affect the content of the judge's decision.

The Court of Justice of the EU upholds the rule of law as an EU value, influences the effectiveness of the system of checks and balances in the EU member state.

Key words: *rule of law, EU values, EU, system of checks and balances, state power, judicial power, independence of the judge, independence of the court, EU member state, Court of Justice of the EU, decisions of the Court of Justice of the European Union, European Commission, EU legislation, interpretation, rule of law, legislative technique, policy, Constitutional Court, Supreme Court, Supreme Court judge, jurisdiction, interpretation of EU law.*

Постановка проблеми. Європейський Союз заснований на цінностях та принципах, які поділяються всіма державами-учасниками ЄС, становлять його фундамент, колективно захищаються ЄС та «індивідуально» кожною державою-членом ЄС. Такою фундаментальною цінністю є верховенство права. Існування в державі дієвого судового контролю є складовою верховенства права. При цьому, судова гілка влади має бути незалежною, а дисциплінарна відповідальність суддів не має бути інструментом, який би дозволив впливати законодавчій та виконавчій гілкам влади на зміст рішення суду. В інакшому випадку держава є такою, що не дотримується своїх зобов'язань за пп. 2 ст. 19 (1) Договору про ЄС (далі – ДЄС). Але при цьому і свавілля суддів та суду не має бути.

Досвід Польщі свідчить, що реформуючи національне законодавство, що визначає порядок притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, держава запровадила такий нормативно-правовий та організаційно-правовий механізм притягнення судді національного суду до дисциплінарної відповідальності, які стали не сумісними з верховенством права як цінністю і внаслідок цього Польща порушила ст. 2 та пп. 2 ст. 19 Договору про ЄС (далі – ДЄС) [1]: не дотримано вимоги про те, щоб суди були незалежними і таким чином, не було забезпечено, щоб у світлі цінності верховенства права запобігався будь-який регрес національних законів про організацію правосуддя, прийнято норми національного права, які підривають незалежність суддів [2; 3].

Утвердження в державі-учасниці ЄС поваги до цінностей ЄС проявляється і в ефективності національного законодавства та практики його застосування, і в запитах суспільства до держави тощо. Досвід Польщі свідчить, що в державі було прийнято національне законодавство та сформувалась відповідна практика його застосування, що мало наслідком, як зазначив Суд ЄС, не виконання державою своїх зобов'язань за другим підпунктом статті 19(1) Договору про ЄС [1].

Дослідження вище зазначеного досвіду Польщі та рішення Суду ЄС є актуальним для України: держава інтегрується з ЄС, в Україні триває судова реформа, національне законодавство та практика його застосування мають відповідати пп. 2 ст. 19 (1) Договору про ЄС. Також таке дослідження актуальне і з огляду на винесені Європейським судом з прав людини рішення у справах проти України («Олександр Волков проти України» [2], «Денісов проти України» [3], «Куликов та інші проти України» [4] та ін.), виконання яких вимагає від держави вжиття заходів загального характеру, серед яких – внесення змін до законодавства України та практики його застосування щодо дисциплінарної відповідальності суддів національних судів. Акцентуємо увагу – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. є вторинним джерелом права ЄС [5].

Отже, обрана тематика наукової статті є актуальною, має практичне та наукове значення.

Стан наукової розробки. В юридичній науці питання цінностей ЄС, системи стримувань і противаг, незалежності судової влади, дисциплінарної відповідальності суддів

досліджувалось науковцями різних галузей права. Всі вони одностайні в думці: дисциплінарна відповідальність не може бути інструментом в руках законодавчої чи виконавчої гілок державної влади, не може застосовуватись для тиску на суддю з метою змусити прийняти його судові рішення того або іншого змісту. Система стримувань і противаг покликана забезпечити незалежність судової гілки влади від виконавчої гілки влади і законодавчої гілки влади. Водночас, зміна суспільних відносин, реформування національного законодавства, що визначає порядок притягнення судді національного суду до дисциплінарної відповідальності, зміна практики застосування такого законодавства, винесення Судом ЄС рішень, в яких містяться правові позиції щодо дисциплінарної відповідальності судді національного суду, спонукає до дослідження досвіду зарубіжних країн та рішень Суду ЄС з метою розробки рекомендацій з вдосконалення національного законодавства України та практики його застосування.

Мета цієї статті – охарактеризувати реформу законодавства Польщі, що визначає порядок притягнення судді національного суду до дисциплінарної відповідальності, роль Суду ЄС в відстоюванні верховенства права та захисті цінностей, на яких засновано ЄС, забезпеченні ефективності системи стримувань і противаг в державі.

Виклад основного матеріалу. Станом на 2020 рік законодавство Польщі з питань дисциплінарної відповідальності судді зазнало суттєвих змін. Фактично поетапно була запроваджена її нова модель: у 2017 році в Верховному суді в Польщі було створено дві нові палати (дисциплінарна палата; палата з надзвичайного контролю та державних справ); відповідно до закону Польщі від 20 грудня 2019 р. про внесення змін до Закону Польщі про Верховний Суд цим двом палатам було надано нову юрисдикцію: дозволено розпочати кримінальне провадження проти судді або застосувати попереднє (тимчасове) ув'язнення судді (закон набрав чинності в 2020 р.); було заборонено будь-якому національному суду Польщі переглядати дотримання вимог, які випливають з законодавства ЄС, що стосується гарантії незалежного та неупередженого суду, раніше встановленого законом [1].

З 2020 р. Палата з надзвичайного контролю та державних справ отримала виключну юрисдикцію розглядати скарги та питання, що стосуються незалежності суду або судді. Ця юрисдикція була широкою: вона охоплювала розгляд скарг, в яких заявники стверджували про відсутність незалежності суду або судді; вчинення дій з визнання судових рішень незаконними, якщо ця незаконність полягала у поставленні під сумнів статусу особи, яка була призначена на судову посаду і виносила рішення у судовій справі; розгляд питання незалежності суду або судді Верховного Суду та ін. [1].

З визначення дисциплінарного проступку судді, яке містилося в цьому Законі, випливало, що суддя Верховного Суду несе дисциплінарну відповідальність за порушення професійних зобов'язань, у тому числі у випадках явного та грубого порушення норм права, вчинення дій або бездіяльності такого роду, які перешкоджають або серйозно підривають функціонування судового органу або дій, що ставлять під сумнів існування трудових відносин судді, ефективність призначення судді або легітимність конституційного органу Республіки Польща (ст. 72(1)) [1]. Аналогічні положення були запроваджені і щодо суддів судів загальної юрисдикції.

Запроваджена в Польщі модель дисциплінарної відповідальності судді робила суддю залежним від політики, мала наслідком порушення принципу незалежності суддів [7]. Вона була несумісна з принципом верховенства права, який є цінністю ЄС, його фундаментальною основою. Тому Європейська комісія подала позов до Суду ЄС про невиконання зобов'язань Польщею до Суду ЄС, зазначаючи, що Польща не виконала свої зобов'язання відповідно до другого підпункту статті 19(1) ДФЄС, оскільки при виборі своєї відповідної конституційної моделі держави-члени зобов'язані дотримуватися, зокрема, вимоги про те, щоб суди були незалежними, що випливає зі статті 2 та другого підпункту статті 19(1) ДЄС, і що вони, таким чином, зобов'язані, зокрема, забезпечити, щоб у світлі цінності верховенства права запобігався будь-який регрес їх законів про організацію правосуддя, утримуючись від прийняття правил, які підривали б незалежність суддів [2]. Отже, змінюючи існуючі моделі

дисциплінарної відповідальності суддів, держави зобов'язані дотримуватися вимоги про те, щоб суди і судді були незалежними, а також забезпечувати, щоб не відбувалось регресу нормативно-правового та організаційно-правового механізмів притягнення судді до дисциплінарної відповідальності.

Європейська комісія підкреслювала, що дисциплінарній палаті Верховного Суду не було гарантовано незалежність від ризику політичного контролю за змістом судових рішень або тиску та залякуванню суддів, які могли, серед іншого, призвести до появи відсутності незалежності або неупередженості з їхнього боку, а також не гарантувалась неупередженість цієї Палати [2]. Все це у сукупності свідчило про те, що в державі не буде забезпечено право кожного на справедливий судовий розгляд та може бути відсутній ефективний національний засіб правового захисту.

В своєму рішенні Суд ЄС зазначив, що Республіка Польща не виконала свої зобов'язання за другим підпунктом статті 19(1) ДЄС оскільки правовий порядок Польщі не включав гарантії, які б були здатні запобігти шкоді довірі, яку правосуддя в демократичному суспільстві, керованому верховенством права, повинно викликати в людей [7]. З рішення Суду ЄС випливає, що в законодавстві держави мають бути закріплені реальні гарантії незалежності судді та суду, які б запобігали підризу довіри до правосуддя в демократичному суспільстві.

Щодо визначення в Законі поняття дисциплінарного проступку Суд ЄС зазначив, що воно є дуже широким та неточним оскільки охоплює ситуації, в яких судді повинні перевірити, чи вони самі, суд, в якому вони засідають, інші судді або інші суди відповідають вимогам, що випливають з положень другого підпункту статті 19(1) ДЄС та статті 47 Статуту [2]. Отже, держава має дотримуватись правил законодавчої техніки, уникати ситуацій, коли ті або інші визначення термінів є широкими.

Також з рішення Суду ЄС випливає, що національні положення мають гарантувати, що відповідальність відповідних суддів за судові рішення, які вони покликані виносити, суворо обмежується виключно винятковими випадками і дисциплінарний режим, що застосовується до суддів, не може бути використаний для здійснення політичного контролю за судовими рішеннями [2].

Якщо норма національного права щодо дисциплінарної відповідальності судді викладена таким чином, що вона може бути інтерпретована як така, що хоча і дозволяє застосувати дисциплінарну відповідальність для того, щоб запобігти винесенню відповідними національними судами певних висновків, рішень з дотриманням права ЄС, але може бути інтерпретована і таким чином, що ця інтерпретація впливає на судові рішення судів і як наслідок підриває незалежність суддів, то такі норми національного права порушують ст. 267 ДФЄС. Якщо норма національного права сформульована таким чином, що вразі звернення судді національного суду до Суду ЄС на такого суддю може бути накладено дисциплінарне стягнення – така норма національного права не сумісна з законодавством ЄС.

Щодо дисциплінарного проступку, заснованого на «явному та грубому порушенні законних норм» суддями Верховного Суду, то з рішення Суду ЄС випливає, що такі та подібні норми права підривають незалежність суддів національних судів Польщі адже відсутні будь які запобіжники, які б дозволили завадити використанню дисциплінарного режиму з метою здійснення тиску на суддю або стримуючого ефекту, який може вплинути на зміст їхніх рішень [2]. Відповідно до законодавства Польщі факт звернення судді Верховного Суду з питанням до Суду ЄС для винесення попереднього рішення був підставою для порушення дисциплінарного провадження проти судді. Такі норми національного законодавства Польщі не сумісні з законодавством ЄС, що знайшло свою констатацію і в рішенні Суду ЄС в справі «Commission v. Pologne» від 5 червня 2023 р.: « ці національні положення здатні перешкоджати польським судам скасовувати положення, що суперечать ... положенням законодавства ЄС, які мають пряму дію, вони також можуть порушувати принцип примату права ЄС» [7]. Отже, якщо в державі-учасниці ЄС запроваджується модель дисциплінарного проступку, заснованого на «явному та грубому порушенні законних норм» суддями Верховного Суду, то національним законодавством мають бути передбачені ефективні

запобіжники, які б дозволили на практиці завадити використанню дисциплінарного режиму з метою здійснення тиску на суддю національного суду або певного стримуючого ефекту, який міг би вплинути на зміст рішення судді.

Висновки.

1. Кожна держава-учасниця ЄС, маючи власну національну ідентичність та власний досвід правового регулювання суспільних відносин, які виникають при притягненні судді до дисциплінарної відповідальності, здійснює реформування нормативно-правового та організаційно-правового механізмів притягнення судді національного суду до дисциплінарної відповідальності. Запроваджуючи ту або іншу модель дисциплінарної відповідальності судді держава має здійснювати оцінку чи не стає суддя та суд залежними від політики, законодавчої чи виконавчої гілок влади.

Реформуючи своє законодавство, Польща запровадила таку модель дисциплінарної відповідальності судді, яка в результаті розгляду в Суді ЄС була визнана такою, що не сумісна з принципом верховенства права: 1) визначення дисциплінарної відповідальності судді в національному законодавстві Польщі було широким, уможливлювало наявність декількох варіантів інтерпретації норм права, в тому числі і таку, що підривала незалежність судді, довіру до судової гілки влади; 2) створені дисциплінарна палата та палата з надзвичайного контролю та державних справ отримали виключно широку юрисдикцію щодо питань дисциплінарної відповідальності судді хоча поряд з цим в законодавстві держави не були закріплені реальні гарантії незалежності судді та суду, які б запобігали підризу довіри до правосуддя в демократичному суспільстві; 3) норма національного права була сформульована таким чином, що вразі звернення судді національного суду до Суду ЄС на такого суддю може бути накладено дисциплінарне стягнення – така норма національного права не сумісна з законодавством ЄС; 4) норма національного права щодо дисциплінарної відповідальності судді була викладена таким чином, що вона могла бути інтерпретована як така, що хоча і дозволяє застосувати дисциплінарну відповідальність для того, щоб запобігти винесенню відповідними національними судами певних висновків, рішень з дотриманням права ЄС, але могла бути інтерпретована і таким чином, що ця інтерпретація впливає на судові рішення судів і як наслідок підриває незалежність суддів – такі норми національного права не сумісні зі ст. 267 ДФЄС.

2. Якщо в державі-учасниці ЄС запроваджується модель дисциплінарного проступку, заснованого на «явному та грубому порушенні законних норм» суддями Верховного Суду, то національним законодавством мають бути передбачені ефективні запобіжники, які б дозволили на практиці завадити використанню дисциплінарного режиму з метою здійснення тиску на суддю національного суду або певного стримуючого ефекту, який міг би вплинути на зміст рішення судді.

3. Суд ЄС здійснює захист верховенства права як цінності ЄС. Суд ЄС впливає на ефективність системи стримувань і противаг в державі-учасниці ЄС за допомогою такого інструменту, як прийняття рішення, яким будь-яка норма національного права, практика її застосування можуть бути визнані такими, що суперечить (суперечать) нормам законодавства ЄС і на виконання рішення Суду ЄС – вони мають бути скасовані. Суд ЄС здійснює тлумачення норм права ЄС і вразі суперечностей у тлумаченні норми права ЄС між Судом ЄС і конституційним судом держави-учасниці ЄС – виключною юрисдикцією з остаточного тлумачення законодавства ЄС наділений Суд ЄС, а національний конституційний суд – повинен змінити свою власну судову практику, якщо було виявлено її несумісність з законодавством ЄС.

Список використаних джерел:

1. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.

2. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Олександр Волков проти України» від 9 січня 2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text.
3. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Денісов проти України» від 25 вересня 2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c96#Text.
4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Куликов та інші проти України» від 19 січня 2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b94#Text.
5. Петров Р.А. Право Європейського Союзу: навчальний посібник / Р.А. Петров. 3-ге вид. К., «Істина», 2011. 376 с.
6. Закон Польщі про внесення змін до Закону Польщі про Верховний Суд від 20 грудня 2019 р. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20180000005/U/D20180005Lj.pdf>.
7. Рішення Суду ЄС у справі «Commission v. Pologne» від 5 червня 2023 р. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62021CJ0204>.

КОСЦЕ В. В.,

здобувач

(Донецький державний університет
внутрішніх справ)

УДК 343.545

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.76>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ПЕРЕДБАЧЕНИМ СТ. 303 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ, ВЧИНЕНИМ ЩОДО ДІТЕЙ

В статті розглядаються особливості кримінально-правової протидії кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 303 Кримінального кодексу України. Вказано на доцільність збереження загальної тенденції до виокремлення спеціальних норм, якими встановлено кримінальну відповідальність за різні форми сексуальної експлуатації та сексуального насильства щодо дитини. Визнано доцільною криміналізацію втягнення дитини у зайняття проституцією в окремій нормі кримінального законодавства. Зазначено, що одним із ефективних способів удосконалення організаційно-правового напрямку спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 303 КК України, що вчиняються щодо дітей є розширення та подальше удосконалення заходів кримінально-правового характеру, які застосовуються щодо юридичних осіб, зокрема – це стосується визначення можливості застосовувати тимчасові обмеження діяльності юридичної особи та тимчасове обмеження в отриманні прав та/або переваг. Розглянуто перспективи удосконалення кримінально-правової протидії втягненню у проституцію дітей, окреслені в проєкті нового Кримінального кодексу України. Аргументовано, що рекомендації, викладені у Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства щодо відповідальності юридичних осіб за втягнення у зайняття проституцією у національному законодавстві було частково враховано.

Констатовано наявність низки організаційно-правових прогалин, усунення яких можливо заходами кримінального права та кримінального процесу, що надасть можливість якісно покращити кримінологічну ситуацію щодо вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 303 КК України. Систематизовано дієві способи зниження кількості кримінальних правопорушень, передбачених ст. 303 КК України.

Ключові слова: проституція, сутенерство, моральність, кримінальне правопорушення, втягнення, суспільна небезпечність, кримінально-правові заходи, запобігання.

Kosse V. V. Criminal law measures to prevent criminal offenses under Article 303 of the Criminal Code of Ukraine committed against children

The article examines the features of criminal law counteraction to criminal offenses provided for in Article 303 of the Criminal Code of Ukraine. It is indicated that it is advisable to maintain the general trend towards the isolation of special norms that establish criminal liability for various forms of sexual exploitation and sexual violence against a child. It may be advisable to criminalize the involvement of a child in prostitution in a separate norm of criminal legislation. It is noted that one of the effective ways to improve the organizational and legal direction of special criminological prevention of criminal offenses provided for in Article

303 of the Criminal Code of Ukraine committed against children is the expansion and further improvement of criminal law measures applied to legal entities, in particular, this concerns the determination of the possibility of applying temporary restrictions on the activities of a legal entity and temporary restrictions on obtaining rights and/or benefits. The prospects for improving the criminal law counteraction to the involvement of children in prostitution, outlined in the draft of the new Criminal Code of Ukraine, are considered. It is argued that the recommendations set out in the Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse regarding the liability of legal entities for involvement in prostitution have been partially taken into account in national legislation.

The existence of a number of organizational and legal gaps has been identified, the elimination of which is possible by measures of criminal law and criminal procedure, which will provide an opportunity to qualitatively improve the criminological situation regarding the commission of criminal offenses provided for in Article 303 of the Criminal Code of Ukraine. Effective ways to reduce the number of criminal offenses provided for in Article 303 of the Criminal Code of Ukraine have been systematized.

Key words: *prostitution, pimping, morality, criminal offense, involvement, public danger, criminal law measures, prevention.*

Постановка проблеми. Запобігання кримінальним правопорушенням включає в себе заходи, скеровані на усунення специфічних детермінант, котрі, як правило, знаходяться в одній площині – незадовільного рівня кримінально-правового регулювання відповідних суспільних відносин та загальної політико-економічної ситуації в країні. Вказане стосується більшості видів суспільно небезпечних діянь, не є виключенням і діяння, передбачене ст. 303 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 303 КК України розглядалась у працях таких учених як О.П. Горпинюк, Л.С. Кучанська, М.І. Мельник, Є.С. Назимко, А.А. Небитов та ін. Водночас окремі особливості кримінально-правової протидії таким суспільно небезпечним діянням залишились не у повній мірі розкритими, що свідчить про актуальність обраної теми.

Метою статті є аналіз та доопрацювання кримінально-правових заходів запобігання сутенерству або втягненню особи у зайняття проституцією.

Виклад основного матеріалу. Відтак, аналіз кримінального законодавства надав можливість констатувати, що ст. 303 КК України хоча і передбачає достатньо суворі санкції за простий та кваліфіковані склади кримінального правопорушення, проте не у повній мірі відповідає положенням та підходам, визначеним у міжнародних та європейських правових документах. Особливо, це стосується випадків, коли у проституцію втягується малолітня/неповнолітня особа або сутенер здійснює супровід щодо дитини.

У 2012 році Україна ратифікувала Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства [1], в якій було визначено, що втягнення дитини у зайняття проституцією є однією із форм сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Конвенцією також було визначено основні пріоритети, які мають бути враховані законодавцем під час конструювання кримінально-правової заборони на вчинення таких дій.

Так, у ст. 19 документу було визначено, що кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення криміналізації такої умисної поведінки: а) вербування дітей для заняття проституцією або спонукання дитини до участі в проституції; б) примушування дитини до проституції або отримання прибутку від цього або іншого використання дитини із цією метою; с) звернення до дитячої проституції. Для цілей цієї статті термін «дитяча проституція» означає факт використання дитини для діяльності сексуального характеру, коли грошова чи інша форма винагороди або відшкодування надаються чи обіцяються як оплата,

незалежно від того, чи здійснюється ця оплата, ця обіцянка або це відшкодування дитині чи третій особі [1]. Необхідно відзначити, що у 2021 році було прийнято Закон України № 1256-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції)» [2], відповідно до якого у чинне кримінальне законодавство було внесено низку змін та доповнень, серед яких була криміналізація одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження та проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи як самостійних кримінальних правопорушень.

У пояснювальній записці до проєкту вказаного законодавчого акту було визначено, що обґрунтуванням необхідності прийняття законопроєкту стало те, що у 2010 році Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) оприлюднив результати дослідження «Комплексна оцінка масштабів продажу дітей, дитячої проституції й порнографії в Україні». З-поміж опитаних неповнолітніх осіб 14–18 років 11% показували своє оголене тіло; 7,8% – займалися сексом за певну плату; 3,2% – погоджувалися сфотографуватися або знятися у фільмі в оголеному вигляді. Україна увійшла в п'ятірку країн-виробників дитячої порнографії та в десятку лідерів з її поширення. Недосконалість нормативно-правової бази України у сфері захисту дітей від сексуальної експлуатації була відзначена Ланцаротським комітетом у його першому звіті від 4 грудня 2015 року щодо виконання державами Ланцаротської конвенції. За результатами дослідження, проведеного у 2019 році в рамках проєкту «Покладемо край онлайновій сексуальній експлуатації та насильству стосовно дітей в Європі» під егідою Департаменту захисту прав дитини Директорату протидії дискримінації Ради Європи, напрацьовані зміни до законів України, що у разі прийняття дозволять наблизити українське законодавство до європейських стандартів у цій сфері [3]. Водночас необхідно відмітити, що щодо втягнення дітей у зайняття проституцією національне кримінальне законодавство не зазнало жодних змін.

Як видається, такий підхід не є аргументованим, особливо – із огляду на прагнення держави до остаточної євроінтеграції та визнаної потреби у приведенні національного законодавства у відповідність вимогам Європейського Союзу. Зазначене дає підставу вважати доцільним збереження загальної тенденції до виокремлення спеціальних норм, якими встановлено кримінальну відповідальність за різні форми сексуальної експлуатації та сексуального насильства щодо дитини. А отже, доцільним може стати криміналізація втягнення дитини у зайняття проституцією в окремій нормі кримінального законодавства.

У ст. 28 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства визначено, що кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості врахування таких обставин, якщо вони вже не є частиною складових елементів злочину, згідно з відповідними положеннями національного законодавства як обтяжуючі обставини під час визначення покарання за правопорушення, установлені відповідно до цієї Конвенції: а) злочин завдав серйозної шкоди фізичному або психічному здоров'ю жертви; б) злочину передувало або його супроводжувало катування чи тяжке насилля; в) злочин було скоєно проти особливо вразливої жертви; г) злочин було скоєно членом сім'ї, особою, яка проживала з дитиною, або особою, яка зловживала своїми повноваженнями; е) злочин було скоєно кількома особами, які діяли разом; ф) злочин було скоєно в рамках злочинної організації; г) правопорушника вже було засуджено за злочин подібного характеру [1].

Отже, враховуючи вказане, доцільним є внесення змін до кримінального законодавства України, а саме – доповнення КК України ст. 303-1, яку викласти таким чином:

Стаття 303-1. Втягнення дитини у заняття проституцією

1. Вербування, спонукання або примушування дитини до заняття та/або участі у проституції караються позбавленням волі на строк від чотирьох до семи років з конфіскацією майна.

2. Ті самі дії, вчинені повторно, або проти особливо вразливої жертви, або членом сім'ї, особою, яка проживала з дитиною, або особою, яка зловживала своїми повноваженнями караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені із застосуванням тяжкого насильства або за попередньою змовою групою осіб, караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років з конфіскацією майна.

4. Дії, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, вчинені організованою групою або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, що караються позбавленням волі на строк від дев'яти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна.

Такий підхід, по-перше, надасть можливість посилити межі кримінальної відповідальності та покарання за втягнення у зайняття проституцією дитини; по-друге, він повністю враховує рекомендації Європейського Союзу та є скерованим на наближення національного кримінального законодавства до *acquis* ЄС; по-третє, із урахуванням положень ч. 1 ст. 573 КПК України, це також удосконалив протидію транскордонним та транснаціональним кримінальним правопорушенням в частині видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиції).

У контексті удосконалення національного законодавства щодо протидії саме дитячій проституції необхідно відмітити і те, що відповідно до згаданої вище Конвенції, кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості притягнення до відповідальності юридичної особи за правопорушення, установлене відповідно до цієї Конвенції, яке вчинено на її користь будь-якою фізичною особою, яка діяла особисто чи в складі органу юридичної особи та займала керівну посаду в межах цієї юридичної особи, на підставі: а) повноважень представництва юридичної особи; б) повноважень приймати рішення від імені юридичної особи; с) повноважень здійснювати контроль у межах юридичної особи. Крім випадків, передбачених у пункті 1 цієї статті, кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості притягнення до відповідальності юридичної особи в разі, коли відсутність нагляду або контролю з боку фізичної особи, зазначеної в пункті 1, призвела до можливості вчинення правопорушення, установленого відповідно до цієї Конвенції, в інтересах цієї юридичної особи фізичною особою, яка діє під її керівництвом. Відповідно до принципів правової системи Сторони відповідальність юридичної особи може бути кримінальною, цивільною або адміністративною. Така відповідальність не впливає на кримінальну відповідальність фізичних осіб, які скоїли правопорушення [1].

Відповідно до чинного законодавства, вчинення уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи кримінального правопорушення, передбаченого ст. 303 КК України є підставою для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру.

В ч.8 ст. 214 КПК України також визначено, що відомості про юридичну особу, щодо якої можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру, вносяться слідчим або прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань негайно після вручення особі повідомлення про підозру у вчиненні від імені та в інтересах такої юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених ст.ст. 301-1-303 Кримінального кодексу України (у разі їх вчинення стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи). Про внесення відомостей слідчий або прокурор не пізніше наступного робочого дня письмово повідомляє юридичну особу. Провадження щодо юридичної особи здійснюється одночасно з відповідним кримінальним провадженням, у якому особі повідомлено про підозру [4]. Таким чином, можна констатувати, що рекомендації, викладені у Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства щодо відповідальності юридичних осіб за втягнення у зайняття проституцією було частково враховано.

Водночас необхідно відмітити, що існуючі наразі заходи кримінально-правового характеру, які можуть застосовуватись до юридичних осіб, які притягнуті до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 303 КК України не у повній мірі скорельовані на виконання ратифікованої Україною Ланцаротської конвенції. Так, у ст. 27 Конвенції зазначено, що кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення застосування до юридичних осіб, притягнутих до відповідальності згідно зі статтею 26 цієї Конвенції, ефективних, пропорційних та переконливих санкцій, які охоплюють грошові кримінальні або некримінальні стягнення та можуть охоплювати інші заходи, зокрема: а) позбавлення права отримання державних пільг або допомоги; б) тимчасове або постійне позбавлення права займатися комерційною

діяльністю; с) взяття під судовий нагляд; d) судові рішення про ліквідацію. Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для: а) передбачення арешту й конфіскації: товарів, документів й інших засобів, використаних для вчинення правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції, або для сприяння їхньому вчиненню; доходів, одержаних від таких злочинів, або власності, вартість якої еквівалентна таким доходам; б) передбачення закриття на тимчасовій або постійній основі будь-якого закладу, використаного для вчинення будь-якого з правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції, без обмеження прав третіх осіб, які діяли добросовісно, або позбавлення злочинця права постійно чи тимчасово займатися професійною або волонтерською діяльністю, яка охоплює контакт з дітьми, під час якого було вчинено злочин [1].

У ст. 96-6 КК України визначено, що до юридичних осіб судом можуть бути застосовані такі заходи кримінально-правового характеру: 1) штраф; 2) конфіскація майна; 3) ліквідація; 4) додаткові (нефінансові) заходи кримінально-правового характеру. До юридичних осіб штраф та ліквідація можуть застосовуватися лише як основні заходи кримінально-правового характеру, а конфіскація майна - лише як додатковий. При застосуванні заходів кримінально-правового характеру юридична особа зобов'язана відшкодувати нанесені збитки та шкоду в повному обсязі, а також розмір отриманої неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою. У випадках, передбачених частиною другою статті 96-3 цього Кодексу, до юридичної особи можуть застосовуватися такі додаткові (нефінансові) заходи кримінально-правового характеру: 1) тимчасові обмеження діяльності юридичної особи; 2) тимчасове обмеження в отриманні прав та/або переваг. У випадках, передбачених частиною другою статті 96-3 цього Кодексу, до юридичної особи не застосовуються ліквідація та конфіскація майна [5]. Так, аналіз цієї норми надає підставу для констатації відсутності низки заходів кримінально-правового характеру, які передбачені Конвенцією та можуть бути застосовані до юридичних осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 303 КК України.

У грудні 2024 року було прийнято Закон України від 04.12.2024 № 4111-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав» [6], відповідно до якого національне кримінальне законодавство було доповнено ст. 96-10-1, в якій було визначено види та підстави застосування додаткових (нефінансових) заходів кримінально-правового характеру. Водночас також було визначено, що такі заходи застосовуються виключно до юридичних осіб за вчинення суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого статтями 209, 369, 369-2 стосовно службових осіб.

У пояснювальній записці до проєкту цього законодавчого акту такий підхід пояснений тим, що одним із обов'язкових кроків на шляху до членства в ОЕСР є ратифікація Конвенції ОЕСР про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях, яка також є одним з найвищих антикорупційних стандартів, необхідних для наближення України до членства в ЄС. Основною вимогою Конвенції є встановлення автономної юридичної відповідальності юридичних осіб за підкуп іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях. Запроваджена у 2014 році кримінальна відповідальність юридичних осіб у вигляді заходів кримінально-правового характеру не задовольняє вимоги Конвенції. Для реалізації зазначеної мети та забезпечення імплементації Конвенції Україні необхідно внести зміни до КК України і, зокрема, передбачити: підстави для застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи незалежно від притягнення до відповідальності фізичної особи, розширений перелік заходів кримінально-правового характеру та збільшення розміру штрафу, який може застосовуватись до юридичної особи, можливість застосування спеціальної конфіскації на підставі ухвали суду про застосування заходів кримінально-правового характеру. У записці також визначено, що цей механізм буде передбачений лише для кримінальних правопорушень, визначених статтями 209, 369, 369-2 КК вчинених щодо службових осіб, передбачених у частині 4 статті 18 КК, що допоможе перевірити його ефективність на практиці щодо цієї конкретної категорії злочинів. У подальшому з урахуванням здобутого практичного досвіду та у разі ефективності запропонованого механізму кримінальної відповідальності юридичної особи його дія буде розширена і на інші категорії кримінальних правопорушень [7].

Отже, наведені зміни є тимчасовими та скерованими на вирішення конкретної політичної мети – забезпечення подальшої євроінтеграції України. Проте, не дивлячись, на обіцяне законодавцем розширення переліку кримінальних правопорушень вчинення яких є підставою для застосування додаткових (нефінансових) заходів кримінально-правового характеру, наразі як один із дієвих кримінально-правових заходів запобігання втягненню дітей у зайняття проституцією є тимчасові обмеження діяльності юридичної особи та тимчасове обмеження в отриманні прав та/або переваг, які можуть бути застосовані виключно у випадках, передбачених ч. 2 ст. 96-3 КК України.

Отже, одним із ефективних способів удосконалення організаційно-правового напрямку спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 303 КК України, що вчиняються щодо дітей є розширення та подальше удосконалення заходів кримінально-правового характеру, які застосовуються щодо юридичних осіб, зокрема – це стосується визначення можливості застосовувати тимчасові обмеження діяльності юридичної особи та тимчасове обмеження в отриманні прав та/або переваг.

Необхідно відзначити і перспективи удосконалення кримінально-правової протидії втягненню у проституцію дітей, окреслені в проєкті нового Кримінального кодексу України. Так, вчені відмічають, що щодо необхідності встановлення кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані з дитячою проституцією чи порнографією, жодних сумнівів чи дискусій не виникало. Поміж інших аргументів враховано, що криміналізація таких дій підтримується українською громадськістю, вона є реалізацію зобов'язань України за низкою вже чинних міжнародно-правових угод [8-11; 1; 12] (цитовано за авторами монографії «Проект нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення» – В.К.) та актів ЄС, з якими наша держава має узгодити своє законодавство під час вступу до Євросоюзу. Кримінальна відповідальність за дії, пов'язані з дитячою проституцією та порнографією, передбачена статтями 7.6.4–7.6.7 Проєкту КК, які встановлюють відповідальність за злочини 3 ступеня. Тяжкість дій, пов'язаних з дитячою проституцією (ст. 7.6.4), та залучення дитини до виготовлення дитячої порнографії (ст. 7.6.5) підвищується на два ступеня, якщо ці злочини вчинені щодо особливо уразливої людини (ст. 7.6.2) та на один ступінь, якщо це має місце щодо уразливої людини (ст. 7.6.3). У частині встановлення відповідальності за дії, пов'язані з дитячою проституцією (ст. 7.6.4 Проєкту КК), злочином визнається не поведінка неповнолітніх, які займаються такою діяльністю, а діяння дорослих, які завербували, схилили чи примусили дитину до зайняття проституцією, вчинили дії сексуального характеру з такою дитиною (тобто криміналізовано дії клієнтів), отримали вигоду від дитячої проституції. Окремо (ч. 2 ст. 3.4.4) визначено, що дитині, яка стала жертвою сексуального насильства чи сексуальної експлуатації, не признається покарання за участь у злочинній діяльності, передбаченій статтями 7.6.4–7.6.6, яку вона була змушена здійснювати [12, с. 319-320]. Отже, фактично, запропонована членами робочої групи редакція кримінально-правової норми враховує положення законодавства ЄС та розширює перелік форм реалізації об'єктивної сторони втягнення дітей у зайняття проституцією.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволило констатувати наявність низки організаційно-правових прогалин, усунення яких можливо заходами кримінального права та кримінального процесу, що надасть можливість якісно покращити кримінологічну ситуацію щодо вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 303 КК України.

Дієвими способами зниження кількості кримінальних правопорушень, передбачених ст. 303 КК України доцільно вважати:

1) приведення положень національного кримінального законодавства у відповідність до *acquis* ЄС, особливо – щодо втягнення у зайняття проституцією малолітніх та неповнолітніх осіб. Із урахуванням, що спеціальна норма щодо посягання на дітей передбачатиме відповідні кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки, це надасть можливість посилити межі кримінальної відповідальності за вчинення такого діяння щодо дітей;

2) визначення можливості лише умовно-дострокового звільнення осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, передбачені ст. 303 КК України. Такий підхід надасть можливість забезпечити реалізацію завдання протидії суспільно небезпечним діянням та виправлення і профілактики асоціальної поведінки;

3) підвищення рівня здійснення правосуддя у таких кримінальних провадженнях, шляхом усунення типових прогалин та нормативних помилок, які допускають судді на етапі судового розгляду. Це може бути здійснено шляхом удосконалення порядку притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності та розширення випадків – уточненням в п. а ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», що суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження через істотне порушення норм процесуального права під час здійснення правосуддя, що унеможливило реалізацію учасниками судового процесу наданих їм процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків або призвело до порушення правил щодо юрисдикції або складу суду та/або призвело до порушення розумних строків.

Список використаних джерел:

1. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text
2. Закон України від 18.02.2021 № 1256-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції)». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-20#n38>
3. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської Конвенції)». URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/126284d8-fe16-46d4-9fdf-53c1eb830d49](https://itd.rada.gov.ua/126284d8-fe16-46d4-9fdf-53c1eb830d49)
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
6. Закон України від 04.12.2024 № 4111-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4111-20#Text>
7. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо приведення у відповідність з міжнародними стандартами відповідальності юридичних осіб за вчинення корупційних кримінальних правопорушень». URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/0ae6ded5-f46e-448c-89a8-93db0da7c5ef](https://itd.rada.gov.ua/0ae6ded5-f46e-448c-89a8-93db0da7c5ef)
8. Конвенція МОП про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці, ратифікована Законом № 2022-III (2022-14) від 05.10.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166#Text
9. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, ратифікований Законом № 716-IV від 03.04.2003, ВВР, 2003, N 29, ст.226. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09#Text
10. Конвенція про кіберзлочинність, ратифікована із застереженнями і заявами Законом № 2824-IV від 07.09.2005, ВВР, 2006, N 5-6, ст.71). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text
11. Про боротьбу із сексуальною експлуатацією дітей і дитячою порнографією: Рамкове рішення Ради ЄС 2004/68/ЮВС від 22 грудня 2003 року.
12. Проект нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія. Андрушко П.П., Бакумов О.С., Баулін Ю.В., Бурдін В.М., Вишневська І.А., Горох О.П., Гуторова Н.О., Марчук Н.О., Навроцький В.О., Пономаренко Ю.А., Стрельцов Є.Л., Хавронюк М.І. / За заг. ред. Ю.В. Бауліна, М.І. Хавронюка. К.: Компанія ВАІТЕ. 494 с.

ГАЛАЙ А. Ю.,

аспірант

(Одеський державний університет
внутрішніх справ)

ORCID ID: 0009-0005-5170-6497

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.77>**КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ
НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ
РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ
ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ ТА ЗЛОЧИННИМ ОРГАНІЗАЦІЯМИ**

У статті розглянуто поняття і значення криміналістичної характеристики злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчиняються організованими групами та злочинним організаціями. Визначено, що криміналістична характеристика вказаних злочинів охоплює дані про: 1) організовану групу або злочинну організацію, а також відомості щодо їх учасників; 2) типові способи вчинення злочинів; 3) предмет злочинного посягання; 4) знаряддя і засоби; 5) обстановка, місце і час протиправних дій; 6) типові сліди злочинів.

Надано ознаки організованої групи та злочинної організації, а також характеристику лідера. Окреслено структуру злочинної групи в залежності від завдань та ролі учасників, які вони виконують.

Розкрито основні способи вчинення вказаних злочинів, до яких належать незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання, збут, контрабанду, посів і вирощування наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчиняються організованими групами та злочинним організаціями.

Акцентовано увагу на тому, що діяльність організованих груп та злочинних організацій детально планується, а тому кримінальні правопорушення вчиняються з їх попередньою підготовкою. З метою запобігання викриття організованої злочинної діяльності та уникнення кримінального переслідування діяльність злочинних груп маскується під виглядом підприємницької (кафе, ресторани, спортивні комплекси тощо), а також налагоджуються корупційні зв'язки з працівниками правоохоронних органів, представниками органів державної влади та митних органів.

До типових слідів досліджуваних злочинів віднесено: 1) сліди, що несуть криміналістичну інформацію про вчинення злочину; 2) сліди, залишені в результаті виготовлення або виробництва, зберігання, перевезення, пересилання або збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів; 3) ідеальні сліди (показання очевидців і учасників вчинення злочину).

Ключові слова: криміналістична характеристика, злочин, організована група, злочинна організація, незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Halai A. Yu. Criminal characteristics of crimes in the field of illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors committed by organized groups or criminal organizations

The article examines the concept and meaning of the forensic characteristics of crimes in the field of illicit trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances,

their analogues or precursors committed by organized groups or criminal organizations. Typical features of the forensic characteristics of these crimes are identified, which include data on: 1) an organized group or criminal organization, as well as information about their participants; 2) typical methods of committing crimes; 3) the subject of the criminal offense; 4) tools and means; 5) the situation, place and time of illegal actions; 6) typical traces of crimes.

The features of an organized group or criminal organization and the characteristics of the leader are provided. The structure of a criminal group is outlined depending on the tasks and roles of the participants they perform.

The main methods of committing the specified crimes are revealed, which include illegal: production, manufacture, acquisition, storage, transportation, shipment, sale, smuggling, sowing and cultivation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors, committed by organized groups or criminal organizations.

Attention is focused on the fact that the activities of organized groups or criminal organizations are planned in detail, and therefore criminal offenses are committed with their prior preparation. In order to prevent the exposure of organized criminal activity and avoid criminal prosecution, the activities of criminal groups are disguised as entrepreneurial (cafes, restaurants, sports complexes, etc.), and corrupt ties are established with law enforcement officers, representatives of state authorities and customs authorities.

Typical traces of the crimes under study include: 1) traces that carry forensic information about the commission of a crime; 2) traces left as a result of the manufacture or production, storage, transportation, shipment or sale of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors; 3) ideal traces (testimonies of eyewitnesses and participants in the commission of a crime).

Key words: *forensic characteristics, crime, organized group, criminal organization, illicit trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors.*

Постановка проблеми. Методика розслідування кримінальних правопорушень є теоретичним комплексом, який охоплює дані щодо криміналістично значущих ознак кримінальних правопорушень та специфіки їх розслідування. Запровадження ефективних заходів протидії злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, вчинених організованими групами або злочинними організаціями, потребує вивчення і аналізу організованої наркозлочинності шляхом дослідження її типових ознак, що надасть можливість розробити конкретні і дієві механізми виявлення і припинення протиправної діяльності, а також успішного розслідування вказаних злочинів. Вивчення криміналістичної характеристики є необхідним для розроблення теоретичних комплексів з питань протидії і розслідування організованої наркозлочинності та їх подальшого впровадження у практичну діяльність.

Метою статті є дослідження криміналістичної характеристики злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями; визначення типових ознак вказаних злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Криміналістична характеристика злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів досліджувалась такими вітчизняними науковцями: І.О. Ващенко, І.В. Горою, В.А. Колесником, П.С. Мигаленком, В.Д. Пчолкіним, В.М. Шевчуком та ін.

Під час написання статті використовувались загальні та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема емпіричні методи (опис), теоретичні методи (аналіз і синтез, індукція і дедукція).

Виклад основного матеріалу. На думку науковців, основною складовою методики розслідування кримінальних правопорушень є криміналістична характеристика, яка має велике значення для успішного розв'язання теоретичних і практичних завдань методики розслідування кримінальних правопорушень [6, с. 96]. Як зазначає Денисюк С.Ф., це відповідна наукова абстракція, заснована на аналізі слідчої, експертної, оперативно-пошукової, судової практики, що використовується цією практикою через методику розслідування кримінальних правопорушень відповідного виду, вихідною базою для розробки якої вона є [3, с. 279-280].

Крім того, криміналістична характеристика складається з важливих властивостей, які є закономірностями та проявляються насамперед у обстановці та способі (механізмі) кримінального правопорушення, індивідуальності злочинця та потерпілого, їх взаємозв'язку між собою та іншими даними, що мають своє відображення у слідовій картині. Так, злочинне діяння, є результатом діяльності особи, що контактує з предметами реальної обстановки та залишає на них певні сліди, які згодом стають носіями інформації та через вміння їх виявити та «прочитати» дають можливість встановити злочинця та зрозуміти як саме відбувалася злочинна подія [5, с. 698]. Таким чином, криміналістична характеристика є суто теоретичною складовою методики розслідування, яка відображає узагальнену типову інформацію про кримінальне правопорушення певного виду, що є суттєвою як для наукових досліджень, так і практичної реалізації криміналістичних рекомендацій в процесі побудови алгоритму розслідування.

Криміналістична характеристика вже довгий час є об'єктом досліджень багатьох вчених-криміналістів, більшість з яких наголошують на її теоретичному значенні. Проте, в криміналістиці відкритим є питання щодо змісту криміналістичної характеристики. Вивчення наукових публікацій надало можливість зробити висновок, що в межах криміналістичної характеристики в залежності від виду кримінальних правопорушень, які досліджуються науковці розглядають типову інформацію про спосіб кримінального правопорушення, обстановку, час і місце, особу злочинця, особу потерпілого, механізм кримінального правопорушення, сліди, знаряддя і засоби, предмет кримінально-протиправного посягання, причини, умови і наслідки кримінального правопорушення тощо. Проте, криміналістична характеристика злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, вчинених організованими групами або злочинними організаціями є недостатньо дослідженою.

З цього приводу Корнієнко М.В. зазначає, що питання кількісного та якісного складу елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень є найбільш дискусійним. Це стосується як всіх видів кримінальних правопорушень, так і кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, які у зв'язку з їх розповсюдженістю та небезпечністю для окремої особи, всього суспільства та держави, мають різноманітні способи вчинення, із проникненням у різні важливі сфери життя суспільства, у тому числі пов'язані з державним управлінням [5, с. 697].

Колесник В.А. та Гора І.В. до складу характерних для злочинів у сфері наркобізнесу елементів криміналістичного аналізу пропонують включати: відомості щодо предмета злочинного посягання (вид наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів, використані матеріальні об'єкти для виготовлення, перероблення, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів); відомості щодо особи злочинця та його місця і ролі в структурі злочинного угруповання (типовий склад та схема взаємозв'язків у злочинній групі); типові способи підготовки і вчинення злочину, способи його приховування, зокрема і типові знаряддя (засоби); відомості щодо типових обставин вчинення злочину (обстановка, час, місце, виконана технологічна операція з виготовлення й переробки наркотиків); відомості про сліди вчинення злочину тощо [4, с. 265].

Не можемо не погодитись з думкою Ващенко І.О. про те, що побудова криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються організованими групами або злочинними

організаціями у сфері наркобізнесу, не є звичайним складанням характеристик і визначенням відповідних методик розслідування. Аналізована криміналістична характеристика повинна відбити специфічний зв'язок окремих (видових) характеристик з урахуванням особливостей кримінальної діяльності організованої групи або злочинної організації. Така характеристика злочинів покликана об'єднати дві взаємозалежні системи даних. До них доцільно віднести криміналістичну характеристику визначених видів злочинів із виділенням специфічного напрямку злочинної діяльності організованих груп або злочинних організацій, а також криміналістичну характеристику самої групи як кримінального формування [1, с. 202]. Таким чином, криміналістична характеристика досліджуваних злочинів має містити узагальнену інформацію не тільки про криміналістично значущі ознаки протиправних діянь, а й характеристику і типові ознаки організованих груп або злочинних організацій.

На нашу думку, криміналістична характеристика злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчиняються організованими групами або злочинними організаціями має надавати інформацію про такі найбільш значущі ознаки: 1) організованої групи або злочинної організації, а також відомості щодо їх учасників; 2) типові способи вчинення злочинів; 3) предмет злочинного посягання; 4) знаряддя і засоби; 5) обстановка, місце і час протиправних дій; 6) типові сліди злочинів.

Провідним елементом криміналістичної характеристики злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчиняються організованими групами або злочинними організаціями є характеристика особи злочинця, а саме відомості щодо злочинного об'єднання, типові ознаки учасників, їх ролі у групі.

Організовані злочинні групи, котрі діють у сфері наркобізнесу як форма кримінального об'єднання, складають усталену групу осіб, що заздалегідь об'єдналися для вчинення декількох злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків чи відмиванням отриманих від їх реалізації коштів. Така група, як правило, ретельно готує та планує злочин, має техніку і засоби зв'язку, розподіляє ролі між співучасниками [4, с. 270]. До найбільш значущих ознак організованих груп або злочинних організацій, що здійснюють протиправну діяльність у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів слід віднести такі: ієрархічність, організованість, структурованість, дисциплінованість, латентність, законспірованість, суспільна небезпечність, масштабність, монополізація, планування діяльності.

Організовану групу або злочинну організацію очолює лідер (організатор), як правило це особа (декілька осіб), яка маючи мету отримання незаконних прибутків об'єднала та організувала групу людей для вчинення злочинів та налагодила протиправну діяльність із незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а саме виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання та збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Лідер контролює діяльність групи, регулює окремі аспекти її функціонування, підтримує корупційні зв'язки і взаємодіє з іншими лідерами груп, що здійснюють злочинну діяльність. Лідер спілкується з наближеним колом осіб, що реалізують його завдання та забезпечують виконання роботи іншими учасниками групи. Це робить майже неможливим доведення причетності лідера до організованої групи або злочинної організації і його ролі у організованій наркозлочинності, так як фактичне вчинення злочинів здійснюється виконавцями, які виготовляють і реалізують наркотичні засоби.

Колесник В.А., Гора І.В. виділяють три категорії злочинців, що беруть участь у наркобізнесі. Перша категорія – верхній, керівний ешелон злочинців, що планують операції й відмивають отримані від збуту наркотиків гроші, забезпечують реалізацію планів злочинного угруповання та безпеку наркооб'єднання. Друга категорія – це контрабандисти, заготівельники сировини, розкрадачі, виробники наркотиків, оптові скупники й збувальники наркотиків. Третя категорія – перевізники, групи охорони, роздрібні торговці, утримувачі місць для незаконного вживання наркотиків [4, с. 271].

До осіб, які беруть участь у незаконному обігу наркотичних засобів або психотропних речовин, належать:

а) виробники наркотичної сировини і наркотичних засобів. Ними можуть бути різні категорії населення: сільські жителі, які вирощують наркомісткі культури, медичні працівники, науковці та ін. Виробниками синтетичних наркотиків у більшості випадків є особи, які мають глибокі знання в хімії, біохімії або фармацевтиці;

б) розповсюджувачі наркотиків і сировини, що містить наркотики – це наркомани або особи, які не вживають наркотики, мешкають у містах, де є осередки наркотизації;

в) розкрадачі наркотичних речовин – це насамперед раніше засуджені за злочини, пов'язані з наркотиками.

г) перевізники наркотиків – ними можуть бути посередники між виробниками і збувальниками, самі збувальники, споживачі або інші особи;

г) споживачі наркотиків, якими є особи, що споживають наркотики систематично (наркомани);

д) утримувачі злочинних кубел, якими є споживачі наркотиків серед дружин або співмешканок наркоманів, засуджених до позбавлення волі, та ін. [10, с. 492].

Організована група або злочинна організація ділиться на окремі групи в залежності від завдань, які вони виконують. Зі зростанням обсягів протиправної діяльності і кількості вчинення злочинів (зокрема виготовлення і збут наркотичних засобів) збільшується кількість учасників, залучених до забезпечення функціонування групи та безпосередньої реалізації наркотиків.

На нашу думку, в залежності від завдань та ролі у організованій групі або злочинній організації можна виділити такі групи, що:

1) забезпечують поставки сировини для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів;

2) організовують виробництво, виготовлення або переробку наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів;

3) здійснюють збут наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів в окремому регіоні або місцевості;

4) забезпечують охорону лідера, його сім'ї та найближчого оточення. До таких груп зазвичай входять особи, що володіють навичками бойової майстерності. Групи охорони також приймають участь у врегулюванні конфліктних ситуацій та забезпеченні інтересів організованої групи або злочинної організації будь-якими способами, включаючи збройні сутички і насильницькі дії;

5) особи, що забезпечують врегулювання питань з представниками органів виконавчої влади, правоохоронних та митних органів для забезпечення сприяння у здійсненні протиправної діяльності від представників державних органів, а також уникнення викриття протиправної діяльності та притягнення до відповідальності. Це може бути лідер або особи, які працюють у відповідних державних органах і залучені до протиправної діяльності організованої групи або злочинної організації. До складу групи нерідко входять юристи (адвокати), які залучаються до роботи у випадку притягнення учасників групи до кримінальної відповідальності;

б) особи, що відповідають за постановку завдань керівникам окремих груп, їх контроль, а також збір і перерозподіл грошових коштів;

7) інші особи, які володіють знаннями з хімії, комп'ютерної техніки, бухгалтерського обліку, аудиту, а також лікарі та особи, що забезпечують діяльність групи, керівники підприємств за допомогою яких легалізуються кошти, отримані в результаті здійснення злочинної діяльності та маскується діяльність організованої групи або злочинної організації.

Окремої уваги потребує характеристика осіб, що приймають участь у протиправній діяльності організованих груп або злочинних організацій. Вивчаючи особу злочинця, причетного до вчинення злочинів у сфері наркобізнесу, треба звертати увагу на визначення тих властивостей, котрі могли б вказати на ступінь суспільної небезпеки конкретного з вчинених

злочинів, на основні причини, що породили злочин, умови, що сприяли його вчиненню. Сформовані мотиви злочинної діяльності особи становлять своєрідну первинну психологічну сходинку злочину, що визначає суб'єктивну готовність її до злочинних дій [4, с. 269].

Щодо характерних ознак особи, що вчинила злочин в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин їх аналогів або прекурсорів, вважаємо за необхідне взяти за основу наступні їхні види: 1) біологічні, які включають полові, вікові, фізіологічні ознаки; 2) психічні, які свідчать про інтелект, емоційній і вольовій сфері індивіда; 3) соціальні, які характеризують його соціальний статус, професійну приналежність, родинний стан, місце проживання, рід занять, взаємини з іншими людьми и ін. [2, с. 366]. Для визначення характеристики особи злочинця слід врахувати і типізувати такі основні ознаки : стать, вік, громадянство, працевлаштування і рід зайнятості, наявність сім'ї і дітей, наявність судимостей, роль в організованій групі або злочинній організації

Спосіб вчинення кримінального правопорушення охоплює систему взаємопов'язаних дій особи злочинця, що виконуються в певній послідовності, із застосуванням різних знарядь і засобів, спрямованих на досягнення поставленої мети [6, с. 96-97]. Як правило спосіб вчинення кримінального правопорушення відображає дії, вчинені злочинцем при підготовці до нього, а також заходи, здійснені з метою приховання протиправних дій. Діяльність організованих груп або злочинних організацій детально планується, а тому кримінальні правопорушення вчиняються з їх попередньою підготовкою, включаючи організацію функціонування злочинної групи, підбір учасників та розподіл функцій і завдань між ними, фінансування наркобізнесу, закупівлю сировини, пошуки місця виробництва або виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, підшукування знарядь і засобів для вчинення злочинів, пошук місця для зберігання наркотиків, відпрацювання алгоритмів перевезення та пересилання наркотичних засобів, пошук можливостей для відмивання коштів, налагодження корупційних зв'язків, розширення зон впливу та збільшення масштабів реалізації наркотичних засобів, усунення конкурентів.

Дії щодо безпосереднього вчинення злочинів диференціюються на декілька різноманітних та різнопланових способів, що утворюють самостійні склади злочинів: контрабанду, незаконне виготовлення, придбання, зберігання, перевезення та збут наркотичних засобів тощо [6, с. 96-97]. Статтями 305-320 КК України передбачено вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів шляхом незаконного:

1) виробництва наркотичних засобів, психотропних речовин – усі дії, пов'язані з серійним одержанням наркотичних засобів, психотропних речовин з хімічних речовин та (або) рослин, включаючи відокремлення частин рослин або наркотичних засобів, психотропних речовин від рослин, з яких їх одержують [8];

2) виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин – усі дії, включаючи рафінування, підвищення в препараті концентрації наркотичних засобів, психотропних речовин, чи переробку наркотичних засобів і психотропних речовин, у результаті яких на основі наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів наркотичних засобів і психотропних речовин одержуються готові до використання та (або) вживання форми наркотичних засобів, психотропних речовин, або лікарські засоби, що їх містять, чи інші наркотичні засоби, психотропні речовини [8]. Під незаконним виготовленням прекурсорів слід розуміти процес їх одержання з відповідної вихідної сировини будь-яким способом, у будь-якому вигляді (порошку, рідини, суміші тощо), приготування шляхом змішування різних хімічних препаратів або хімічного синтезу (реакції). Незаконне виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин утворює закінчений склад злочину з моменту, коли почали вчинятися дії, спрямовані на одержання таких засобів чи речовин, готових до вживання, або на рафінування чи підвищення у препаратах їх концентрації [9];

3) придбання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів необхідно вважати їх купівлю, обмін на інші товари або речі, прийняття як плати за виконану роботу чи надані послуги, позики, подарунка або сплати боргу, привласнення

знайденого. Під незаконним придбанням розуміється також збирання залишків наркотиківмісних рослин на поживних земельних площах після зняття з них охорони, на земельних ділянках громадян, а також збирання таких дикорослих рослин чи їх частин на пустирях [9];

4) зберігання, під яким потрібно розуміти будь-які умисні дії, пов'язані з фактичним незаконним перебуванням наркотичних засобів, психотропних речовин їх аналогів чи прекурсорів у володінні винної особи (вона може тримати їх при собі, у будь-якому приміщенні, сховищі або в іншому місці). Відповідальність за незаконне зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів настає незалежно від його тривалості [9];

5) перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів полягає в умисному переміщенні їх будь-яким видом транспорту в межах території України з порушенням порядку і правил, установлених чинним законодавством. Від перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів слід відрізняти їх перенесення з одного місця в інше, під час якого транспорт не використовується. Такі дії мають розглядатись як зберігання цих засобів і речовин [9];

6) пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів – це незаконне переміщення їх у просторі шляхом відправлення поштою, багажем, посильним або в інший спосіб з одного місця в інше в межах території України. При цьому злочин вважається закінченим з моменту оформлення і відправлення посилки, багажу, листа, бандеролі з цими засобами або речовинами незалежно від того, отримав їх адресат чи ні. Якщо злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від волі винної особи (наприклад, у зв'язку із затриманням під час оформлення квитанції на відправлення посилки, бандеролі чи вантажного контейнера або при їх огляді в момент здачі для пересилання), дії останньої належить кваліфікувати як замах на вчинення цього злочину [9];

7) збут наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, під яким слід розуміти будь-які оплатні чи безоплатні форми їх реалізації всупереч законодавству України (продаж, дарування, обмін, сплата боргу, позика, введення володільцем цих засобів або речовин ін'єкцій іншій особі за її згодою тощо). Про умисел на збут наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів може свідчити як відповідна домовленість з особою, яка придбала ці засоби чи речовини, так й інші обставини, зокрема: великий або особливо великий їх розмір; спосіб упакування та розфасування; поведінка суб'єкта злочину; те, що особа сама наркотичні засоби або психотропні речовини не вживає, але виготовляє та зберігає їх; тощо. При цьому слід мати на увазі, що відповідальність за збут таких засобів і речовин настає незалежно від їх розміру [9];

8) посів і вирощування наркомісних рослин – передбачає протизаконну (без відповідного дозволу) культивування рослин, у складі яких є концентрація наркотичних речовин;

9) контрабанда – незаконне, з порушенням встановлених митних правил переміщення (ввезення, вивезення, транзит) наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів через митний кордон шляхом їх приховування.

Важливою складовою способу вчинення протиправних дій є їх приховування. Уся діяльність організованої групи або злочинної організації планується та ретельно приховується, а також досить часто маскується за допомогою здійснення підприємницької діяльності з метою унеможливлення її викриття (кафе, ресторани, розважальні комплекси, спортивні клуби, автозаправні станції). З метою ускладнення виявлення протиправної діяльності, злочинці постійно удосконалюють способи вчинення злочинів, а для збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів використовуються телекомунікаційні мережі і можливості безконтактного збуту наркотиків, отримання грошових коштів за допомогою сучасних платіжних систем в мережі Інтернет та збут наркотиків за допомогою так званих «закладок». Крім того, з метою перешкоджання викриттю протиправної діяльності організованої групи або злочинної організації, а також уникнення кримінальної відповідальності налагаються корупційні зв'язки з працівниками правоохоронних органів та представниками органів державної влади тощо.

В криміналістиці предметом злочинного посягання є будь-які речі, предмети, цінності, грошові кошти, майно або права, які охороняються кримінальним законодавством,

а в деяких випадках і обмежені у вільному обігу (наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги) щодо яких злочинець вчиняє протиправні дії. В контексті криміналістичної характеристики досліджуваних кримінальних правопорушень до предмету кримінально-протиправного посягання слід віднести:

1) наркотичні засоби – під якими розуміють рослини, сировину або речовину природного, синтетичного і напівсинтетичного походження (фізична ознака), що мають властивість впливати на центральну нервову систему, призводять до стану особливого сп'яніння і наркотичної залежності (медична ознака), класифікуються в міжнародних конвенціях, спеціальних нормативних актах і віднесені до зазначеної категорії Комітетом по контролю наркотиків Міністерства охорони здоров'я України (юридична ознака), а зловживання ними становить загрозу народному здоров'ю (соціальна ознака) [10, с. 488]. До наркотичних засобів належать: опій, канабіс, кокаїн, морфін, метадон, героїн, диетиламід лізергінової кислоти (ЛСД) та ін.

2) психотропні речовини – речовини природні чи синтетичні, препарати, природні матеріали, включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів [8]. До психотропних речовин віднесено: диетиламід лізергінової кислоти (ЛСД), амфетамін, екстазі, мескалін, метамфетамін, псилоцибін та ін.

3) аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин – заборонені до обігу на території України речовини синтетичні чи природні, не включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, хімічна структура та властивості яких подібні до хімічної структури та властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких вони відтворюють [8]. До аналогів наркотичних засобів і психотропних речовин відносять аналоги канабісу, метамфетаміну та синтетичних опіоїдів;

4) прекурсори наркотичних засобів і психотропних речовин – речовини, які використовуються для виробництва, виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин [8]. До прекурсорів належать: ефедрин, ангідрид оцтової кислоти, толуол, ацетон, метилетилкетон, сафрол та ін.

Постановою КМУ № 770 від 06 травня 2000 р. «Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» закріплюється більш ніж 200 видів наркотичних засобів і психотропних речовин, обіг яких заборонено [7].

Обстановка кримінального правопорушення є сукупністю факторів, що характеризують місце, час і умови, які склались на момент вчинення кримінального правопорушення. Розглядаючи злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчиняються організованими групами або злочинними організаціями значення має встановлення місць виготовлення і виробництва наркотиків, їх зберігання, умов, що сприяли або заважали вчиненню протиправної діяльності.

Місце вчинення кримінального правопорушення як елемент криміналістичної характеристики дає змогу відповісти на запитання: де учинено протиправні дії. Місцем учинення злочину можуть бути квартира, будинок, вулиця, місце вживання наркотиків. Важливе значення мають і ті місця, де здійснювалося підготування до вчинення злочину, або залишені сліди, пов'язані зі злочинною подією, або приховані їхні ознаки. Мережа професійно обладнаних підпільних лабораторій з виробництва наркотиків розширюється. В багатьох випадках у них працюють дипломовані спеціалісти з медичною або хімічною освітою, студенти, технічний персонал науково-дослідних установ, використовуються сучасні технології [6, с. 97].

Під місцями для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів розуміються будь-які жилі або нежилі приміщення (будинки, квартири, казино, більярдні, лазні, гаражі, сарай, склад, горище, підвал, землянка тощо) за умови, що вони визначені для використання із зазначеною метою. Організація такого місця полягає у вчиненні однією чи кількома особами дій, що фактично призвели до його створення або були на це спрямовані (підшукування приміщення, готування пристроїв для вживання, виробництва та виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин, залучення клієнтів і співучасників, розроблення конспіративних заходів тощо).

Злочин вважається закінченим з моменту створення такого місця незалежно від того, почало воно функціонувати чи ні. [9].

Встановлення часу вчинення злочину має важливе криміналістичне значення. Час впливає на всі етапи виникнення, існування й використання доказової інформації. Урахування впливу часового фактору в процесі розслідування дає змогу: а) визначити час події злочину; б) встановити часові зв'язки між фактами; в) з'ясувати черговість подій, дій або фактів; г) обчислити тривалість різних подій та ін. [6, с. 98].

Обстановка вчинення злочину включає усі фактори, які могли сприяти або заважати вчиненню протиправних дій, а також умови, що впливали на вибір способу злочину, знарядь і засобів, які використовувалися для досягнення злочинної мети.

Слід зазначити, що функціонування наркобізнесу потребує наявності матеріальної бази, яка забезпечить потреби у виготовленні або виробництві, зберіганні, перевезенні і збуті наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Для виготовлення або виробництва наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів злочинцем необхідне спеціальне обладнання і прекурсори. Під обладнанням, призначеним для виготовлення наркотиків потрібно розуміти апарати, пристрої, прилади, за допомогою яких ці засоби й речовини виготовляються (наприклад, конденсаційна труба, випарник, генератор пари, прес, необхідні для виготовлення гашишу), чи окремі вузли, деталі відповідного агрегата (наприклад, насос для відсмоктування фільтра при перегонці опію). Використані для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів побутові предмети (кухонний посуд, млинок для кави, м'ясорубка тощо) [9].

Пропонуємо поділити знаряддя і засоби, що використовуються організованими групами або злочинними організаціями при вчиненні злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів на такі:

- 1) обладнання і устаткування для виготовлення або виробництва наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (колби, фільтри, подрібнювачі, електричні або газові нагрівачі, ваги, дозатори, преси, контейнери);
- 2) хімічні речовини для виготовлення або виробництва наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ацетон, ефедрин, сірчана кислота, хлоридна кислота, калій перманганат, натрій, калій та ін.);
- 3) упакування для перевезення, пересилання або збуту наркотиків (контейнери, банки, пакети, шприци, ампули, пластикові трубочки, вакуумне пакування тощо);
- 4) транспортні засоби, якими здійснюється перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (легкові автомобілі, вантажівки);
- 5) обладнання для зберігання наркотиків (тайники у квартирах і домоволодіннях, тайники у побутових предметах, макети продуктів харчування);
- 6) засоби, що використовуються для збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (мобільні телефони, банківські картки, інтернет-ресурси, сайти, месенджери, платіжні системи, грошові кошти).

Типові сліди є суттєвим елементом криміналістичної характеристики будь-якого виду кримінальних правопорушень, так як відображає інформацію щодо впливу злочинця на матеріальну обстановку і предмет кримінально-протиправного посягання, що виражається у вигляді слідів.

До типових слідів у криміналістичній науці належать будь-які зміни середовища, що виникли внаслідок вчинення в ньому кримінального правопорушення [6, с. 98]. Вчинення злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків завжди пов'язане з виникненням певних слідів, як традиційних у криміналістичному розумінні матеріальних й ідеальних, таких, що виникають внаслідок вчинення переважної більшості злочинів (слідів рук, ніг, біологічних слідів, засобів, знарядь тощо), так і специфічних, що притаманні лише визначеній категорії чи групі злочинів [4, с. 274]. Характерною особливістю досліджуваної категорії кримінальних правопорушень є те, що визначна роль в механізмі слідоутворення належить безпосередньо наркотичним засобам, як предмету злочинного посягання. Саме наркотичні засоби

в незаконному володінні є найважливішими слідами й виступають суттєвими ознаками будь-якого способу вчинення злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів. Сліди від наркотичних засобів залишаються: на місці злочинної події (у вигляді матеріальних і ідеальних слідів); на знаряддях злочину, використаних злочинцем; у місцях його подальшого знаходження, укриття або реалізації; на самому злочинці [1, с. 205].

Вказане питання детально розглянуто Шевчуком В.М., який розподілив сліди вчинення злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів на кілька груп:

1) сліди виготовлення, вирощування наркотичних засобів, до яких належать: а) устаткування або предмети, використовувані на будь-якій стадії технологічного процесу (преси, м'ясорубки, тампони, бинти, просочені бурою речовиною); б) будь-які технологічні матеріали (залишкові речовини, сухий осад); в) кінцевий продукт технологічного процесу (готовий наркотик); г) первинні та вторинні хімічні компоненти або природні речовини; г) пристрій для збору опію-сирцю, спеціальні ножі, посуд, пакувальні матеріали; д) вихідна сировина, до якої можуть додаватися інші компоненти для одержання кінцевого продукту; е) виявлена література, чорнові записи, документація, що містить формули, розрахунки та ін.

2) сліди зберігання, перевезення, збуту і придбання наркотиків, що здійснюється в спеціально виготовлених або пристосованих упаковках (паперових, целофанових), «контейнерах» (металевих, скляних) або в схованках, на них нерідко залишаються сліди пальців рук, нашарування речовин, різні мікрооб'єкти, а також самі наркотичні засоби (на згинах і в куточках пакетів).

3) сліди порушення правил виробництва, придбання, обліку, зберігання, відпуску, перевезення або пересилання наркотичних засобів – це насамперед дані, відображені в різних документах, за якими можна робити висновки про злочинну діяльність певних осіб (розбіжності в документації про прихід і витрату наркотичних засобів; невідповідність відпущених і прийнятих порожніх ампул з-під наркотиків; наявність підчищень у рецептах, слідів травлення в різних облікових документах), а також різні зміни обстановки, викликані злочином: надлишки, недостача, недовкладення, відсутність пломб, невідповідність ампул стандарту, затемнені місця на ампулах та ін.;

4) сліди споживання наркотиків, на що можуть вказувати сліди ін'єкцій (уколів) у вигляді дрібнокрапкових або великокрапкових саден, а в окремих випадках великих рубців із саден, що злилися. Локалізація таких слідів у районі вен може вказувати на систематичне введення лікарських або наркотичних засобів;

5) сліди впливу наркотичних засобів на організм людини та ін. На вживання наркотичних засобів можуть вказувати також виявлені пристрої для вживання наркотиків (трубки, шприци тощо), посуд зі слідами-нашаруваннями, мікрочастинками опію-сирцю та ін. Сліди впливу наркотичних засобів на організм людини виявляються в слідах ін'єкцій, зміни в життєдіяльності споживача наркотиків, у його поведінці тощо [10, с. 491-492].

Отже, до типових слідів досліджуваних злочинів слід віднести:

1) сліди, що несуть криміналістичну інформацію про вчинення протиправних дій (сліди пальців рук, запахові сліди, мікрооб'єкти, сліди транспорту, сліди знарядь і засобів вчинення злочину тощо);

2) сліди, залишені в результаті виготовлення або виробництва, зберігання, перевезення, пересилання або збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (хімічні речовини, залишки наркотиків, матеріали та інструменти, що використовувались злочинцями, документація, грошові кошти тощо);

3) ідеальні сліди (показання очевидців і учасників злочину).

Висновки. Криміналістичну характеристику злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчиняються організованими групами або злочинним організаціями доцільно розглядати як інформаційну систему, яка охоплює дані щодо механізму злочинних дій (спосіб, обстановка, знаряддя

і засоби) та характерні ознаки організованих груп або злочинних організацій, включаючи відомості про учасників групи, їх статус і завдання. Криміналістична характеристика злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчиняються організованими групами або злочинними організаціями має надавати інформацію про такі найбільш значущі ознаки: 1) організованої групи або злочинної організації, а також відомості щодо їх учасників; 2) типові способи вчинення злочинів; 3) предмет злочинного посягання; 4) знаряддя і засоби; 5) обстановка, місце і час протиправних дій; 6) типові сліди злочинів.

Список використаних джерел:

1. Ващенко І.О. Криміналістична характеристика організованої злочинної діяльності у сфері наркобізнесу. *European political and law discourse*. Volume 4 Issue 4. 2017. С. 200-206. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2017/2017-4-4/29.pdf> (дата звернення 26.03.2024).
2. Ващенко І.О. Щодо деяких особливостей особи злочинця при розслідуванні злочинів, пов'язаних з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. С. 365-368. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a3f728df-2746-447c-bd3d-3242a520f7ff/content> (дата звернення 26.03.2024).
3. Денисюк С.Ф. Дослідження криміналістичної характеристики незаконного публічного вживання наркотичних засобів. *Юридична наука*. 2020. № 1(103). С. 277-283. URL: <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/download/35/33> (дата звернення 05.04.2024).
4. Колесник В.А., Гора І.В. Криміналістика в протидії незаконному використанню вибухових пристроїв, вогнепальної зброї та обігу наркотиків : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 400 с. (дата звернення 11.05.2024).
5. Корнієнко М.В. Деякі аспекти криміналістичної характеристики злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 697-700. URL: http://lsej.org.ua/11_2021/178.pdf (дата звернення 18.04.2024).
6. Мигаленко П.С., Пчолкін В.Д. Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених*. 2021. С. 95-100. URL: <https://core.ac.uk/download/543385542.pdf> (дата звернення 18.04.2024).
7. Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : затв. постановою КМУ від 06 травня 2000 р. № 770. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/770-2000-%D0%BF#n11> (дата звернення 21.10.2024).
8. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 21.10.2024).
9. Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : постанова Пленуму Верховного суду України № 4 від 26.04.2002 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02#Text> (дата звернення 21.10.2024).
10. Шевчук В.М. Розслідування незаконного обігу наркотичних засобів. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/17496/1/Shevchuk_R-39.pdf (дата звернення 18.04.2024).

БАБЕНКО А. М.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінально-
правових дисциплін інституту права
та безпеки
(Одеський державний університет
внутрішніх справ)

ДЕНИСОВА А. В.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративно-
правових дисциплін інституту права
та безпеки
(Одеський державний університет
внутрішніх справ)

РЕЗНІЧЕНКО Г. С.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових
дисциплін
(Одеський державний університет
внутрішніх справ)

ДАРІЙ С. В.,

викладач кафедри кримінально-правових
дисциплін інституту права та безпеки
(Одеський державний університет
внутрішніх справ)

МАТВЄЄВСЬКИЙ О. В.,

старший викладач
кафедри кримінально-правових
дисциплін інституту права та безпеки
(Одеський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 351.74:35.07

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.78>

**ДЕРЖАВНЕ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ У ЗАПОБІГАННІ КРИМІНАЛЬНИМ
ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ:
ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ**

Стаття присвячена комплексному науковому аналізу діяльності Державного бюро розслідувань у протидії кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану, визначення основних напрямів його роботи, оцінки ефективності механізмів розслідування кримінальних правопорушень, а також виявленні викликів і перспектив функціонування цього правоохоронного органу в кризових умовах.

Встановлено, що Державне бюро розслідувань – орган, що здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень, вчинених представниками

правоохоронних органів, військовослужбовцями та високопосадовцями. Діяльність ДБР у період війни виходить за межі стандартних правоохоронних завдань і набуває стратегічного характеру, оскільки забезпечення невідворотності покарання за воєнні злочини, протидія колабораціонізму та корупції безпосередньо впливають на національну безпеку та стабільність державного управління. У структурному вимірі робота Бюро в умовах воєнного стану спрямована на розв'язання комплексу проблем, що постають перед правоохоронною системою в кризовий період.

З'ясовано, що серед найбільш поширених кримінальних правопорушень, які розслідуються Державним бюро розслідувань у період воєнного стану, варто відзначити такі категорії: кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби, зокрема самовільне залишення військової частини; кримінальні правопорушення у сфері службової і професійної діяльності, зокрема перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів; кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України та кримінальні правопорушення проти правосуддя.

Зроблено висновок, що для подолання цих труднощів та підвищення ефективності діяльності ДБР необхідно вдосконалити координацію з іншими органами, розширити застосування криміналістичних технологій, підвищити професійну підготовку співробітників та удосконалити систему внутрішнього контролю. Наголошується, що особливо важливим є запозичення міжнародного досвіду країн із незалежними та ефективними правоохоронними структурами, а також забезпечення прозорості та відкритості в діяльності ДБР.

Ключові слова: Державне бюро розслідувань, кримінальні правопорушення, протидія, запобігання, спеціальне досудове розслідування, воєнний стан, міжнародна співпраця, воєнні злочини, службові злочини, економічні, фінансові злочини, національна безпека, цифрові технології.

Babenko A. M., Denysova A. V., Reznichenko H. S., Darii S. V., Matvieievskiy O. V.
State bureau of investigation in preventing criminal offenses under martial law: challenges and ways to improve

The article is devoted to a comprehensive scientific analysis of the activities of the State Bureau of Investigation in combating criminal offenses under martial law, determining the main directions of its work, assessing the effectiveness of mechanisms for investigating criminal offenses, as well as identifying challenges and prospects for the functioning of this law enforcement agency in crisis conditions.

It is established that the State Bureau of Investigation is a body that carries out pre-trial investigations of criminal offenses committed by representatives of law enforcement agencies, military personnel and high-ranking officials. The activities of the State Bureau during the war go beyond standard law enforcement tasks and acquire a strategic nature, since ensuring the inevitability of punishment for war crimes, combating collaborationism and corruption directly affect national security and the stability of state administration. In the structural dimension, the work of the Bureau under martial law is aimed at solving a complex of problems that face the law enforcement system during a crisis period.

It was found that among the most common criminal offenses investigated by the State Bureau of Investigation during martial law, the following categories are worth noting: criminal offenses against the established procedure for military service, in particular, unauthorized leaving of a military unit; criminal offenses in the field of official and professional activities, in particular, abuse of power or official authority by law enforcement officers; criminal offenses against the foundations of national security of Ukraine and criminal offenses against justice.

It was concluded that in order to overcome these difficulties and increase the effectiveness of the SBI, it is necessary to improve coordination with other bodies, expand the use of forensic technologies, increase the professional training of employees and improve the internal control system. It is emphasized that borrowing international experience from countries with independent and effective law enforcement structures, as well as ensuring transparency and openness in the activities of the SBI, is of particular importance.

Key words: *State Bureau of Investigation, criminal offenses, counteraction, pre-trial investigation, martial law, international cooperation, war crimes, official misconduct, economic and financial crimes, national security, digital technologies.*

Вступ. З початком повномасштабної військової агресії проти України перед правоохоронною системою постало комплексне завдання щодо забезпечення правопорядку, захисту прав і свобод громадян, а також підтримання стабільності в умовах надзвичайної суспільно-політичної та безпекової ситуації. В умовах воєнного стану зросли ризики кримінальних правопорушень, зокрема воєнних злочинів, колабораційної діяльності, корупції та зловживань у сферах оборони, правоохоронної діяльності та державного управління.

Особливу роль у протидії цим викликам відіграє Державне бюро розслідувань (далі – ДБР) – орган, що здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень, вчинених представниками правоохоронних органів, військовослужбовцями та високопосадовцями. Діяльність ДБР у період війни виходить за межі стандартних правоохоронних завдань і набуває стратегічного характеру, оскільки забезпечення невідворотності покарання за воєнні злочини, протидія колабораціонізму та корупції безпосередньо впливають на національну безпеку та стабільність державного управління. У структурному вимірі робота Бюро в умовах воєнного стану спрямована на розв’язання комплексу проблем, що постають перед правоохоронною системою в кризовий період.

Ефективність діяльності Державного бюро розслідувань у воєнний період значною мірою визначається здатністю органу до оперативного реагування на нові виклики, що потребує модернізації методів розслідування, використання цифрових технологій для збору доказової бази, впровадження аналітичних механізмів у сфері кримінального переслідування, а також тісної співпраці з міжнародними партнерами. Особливого значення набуває питання правової визначеності та дотримання балансу між забезпеченням національної безпеки й гарантуванням фундаментальних прав людини.

Отже, Державне бюро розслідувань у період воєнного стану виконує не лише правоохоронні функції, а й стратегічно важливі завдання, що безпосередньо впливають на загальну стійкість держави. Документування воєнних злочинів, боротьба з колабораціонізмом, корупцією та іншими загрозами, що постають у кризових умовах, є складовими системного підходу до забезпечення правопорядку та зміцнення національної безпеки. Від ефективності цих процесів залежить не лише правосуддя щодо конкретних злочинців, а й формування основ для післявоєнного відновлення України як правової та демократичної держави.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний науковий аналіз діяльності Державного бюро розслідувань у протидії кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану, визначення основних напрямів його роботи, оцінка ефективності механізмів розслідування кримінальних правопорушень, а також виявлення викликів і перспектив функціонування цього правоохоронного органу в кризових умовах.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Питання організації та функціонування Державного бюро розслідувань є предметом дослідження низки науковців, які аналізують правові, організаційні та практичні аспекти діяльності цього органу. Зокрема, вагомий внесок у розробку цієї проблематики зробили такі вчені, як Л. І. Аркуша, Н. М. Бакаянова, Ю.В. Баулін, В.В. Василевич, Р. В. Гребя, О. В. Ільченко, В. І. Литвиненко, М. А. Погорецький, Є. Д. Скулиш, О. С. Старенький, С. В. Телешев, Г. О. Усатий, В. І. Цимбалюк,

І. В. Цюприк, О.О. Шкута та інші. У своїх працях вони досліджують питання правового статусу ДБР, особливості кримінального переслідування високопосадовців, роль органу в антикорупційній політиці держави, а також специфіку його діяльності в умовах кризових ситуацій, зокрема воєнного стану. Значний інтерес становлять роботи, присвячені міжнародному досвіду функціонування аналогічних структур і можливостям його імплементації в українську правоохоронну систему.

Основний текст. Державне бюро розслідувань є одним із ключових правоохоронних органів України, на який покладено функцію забезпечення верховенства права шляхом виявлення, припинення та розслідування злочинів, що вчиняються особами, які обіймають високі державні посади, представниками правоохоронних органів та військовослужбовцями. Специфіка його діяльності зумовлена тим, що воно здійснює досудове розслідування правопорушень, які можуть мати суттєвий вплив на функціонування державного апарату, рівень довіри суспільства до інститутів влади та стан національної безпеки [1; 2].

Законодавчо визначена компетенція ДБР охоплює кілька основних категорій кримінальних правопорушень. По-перше, це злочини, вчинені службовими особами, які займають особливо відповідальне становище, зокрема державними службовцями категорій «А» (першої-третьої категорій посад), суддями та працівниками правоохоронних органів. Важливість цього напрямку роботи полягає у забезпеченні належного контролю за діяльністю посадових осіб, які мають значний вплив на прийняття управлінських рішень та реалізацію державної політики. Саме тому ДБР виконує критично важливу функцію запобігання зловживанням владою, корупційним злочинам та іншим правопорушенням, що підривають основи державного управління. По-друге, у компетенцію Бюро входить розслідування злочинів, вчинених службовими особами Національного антикорупційного бюро України (НАБУ), а також прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП), у тому числі її керівником. Це положення законодавства має принципове значення для забезпечення незалежності антикорупційної системи, оскільки жоден орган, навіть той, що займається боротьбою з корупцією, не повинен бути поза контролем правозастосовних інституцій. Водночас, варто зазначити, що законодавець передбачив певні виключення, передавши підслідність окремих злочинів детективам підрозділу внутрішнього контролю НАБУ. Такий підхід має подвійний характер: з одного боку, він дозволяє НАБУ самостійно реагувати на внутрішні порушення, що може сприяти оперативності розслідувань, з іншого – може викликати ризики конфлікту інтересів. Саме тому важливим є ефективний механізм взаємодії між цими структурами для забезпечення неупередженості та прозорості слідства. По-третє, ДБР уповноважене на розслідування злочинів проти встановленого порядку несення військової служби, тобто військових злочинів, за винятком злочинів, передбачених статтею 422 Кримінального кодексу України (перевищення військовою службовою особою влади або службових повноважень). Актуальність цього напрямку діяльності Бюро значно зросла в умовах воєнного стану, коли дотримання законності у військовій сфері має не лише правове, а й стратегічне значення. Військові злочини можуть прямо впливати на боєздатність армії, рівень дисципліни, моральний стан військовослужбовців і, відповідно, на загальну ефективність оборонних заходів. У цьому контексті особливої уваги потребують випадки дезертирства, самовільного залишення місця служби, невиконання наказів або порушення правил поведінки зі зброєю [1; 3; 4, с. 122-123].

Узагальнюючи наведений аналіз, можна зробити висновок, що компетенція Державного бюро розслідувань чітко окреслена та спрямована на боротьбу з кримінальними правопорушеннями, які становлять підвищену загрозу для функціонування державних інституцій та правопорядку. Водночас, у сучасних умовах важливим залишається питання забезпечення ефективності його роботи, що передбачає оптимізацію організаційної структури, вдосконалення методів розслідування та забезпечення належного рівня кадрової підготовки. Особливо це стосується роботи ДБР у воєнний період, коли кількість злочинів, що підпадають під його підслідність, зростає, а сама діяльність органу набуває критичного значення для забезпечення національної безпеки та правосуддя.

Статистичні дані щодо діяльності Державного бюро розслідувань (ДБР) у 2022–2024 роках демонструють значне зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, що свідчить про зміну криміногенної ситуації в умовах воєнного стану. Водночас аналіз показників повідомлення про підозру та передачі кримінальних проваджень до суду вказує на певні труднощі у сфері досудового розслідування. Збільшення навантаження на слідчих, ускладнення розслідувань воєнних та корупційних злочинів, а також необхідність якісного збору доказової бази впливають на кінцеву ефективність роботи ДБР. Протягом трьох років спостерігається стійка тенденція до зростання кількості кримінальних проваджень. У 2022 році було зареєстровано 21 399 кримінальних правопорушень, у 2023 році цей показник збільшився до 37 823, а у 2024 році – до 98 339, що у 4,6 раза перевищує рівень 2022 року. Така динаміка може бути зумовлена кількома факторами: розширенням повноважень ДБР, посиленням боротьби з корупцією, збільшенням кількості воєнних злочинів та вдосконаленням механізмів виявлення правопорушень [5;6;7].

Однак темпи зростання кількості повідомлень про підозру та скерованих до суду обвинувальних актів є значно нижчими. Так, у 2022 році підозру було повідомлено 3 818 особам, у 2023 році – 5 600, а у 2024 році – 9 794. Це свідчить про те, що хоча кількість зареєстрованих проваджень зростає майже в п'ять разів, кількість підозрюваних збільшилася лише в 2,5 раза. Це може бути наслідком складності розслідувань, необхідності ретельного збору доказів або нестачі слідчих ресурсів [5;6;7].

Ще більш показовими є дані щодо передачі справ до суду. У 2022 році до суду було направлено 2 809 обвинувальних актів, у 2023 році – 4 512, а у 2024 році – 3 951. Зниження цього показника на фоні рекордної кількості зареєстрованих правопорушень може свідчити про збільшення тривалості розслідувань, зростання складності доведення вини або певні проблеми у взаємодії з судовими органами [5;6;7].

Співвідношення між кількістю зареєстрованих кримінальних проваджень, повідомлень про підозру та передачею справ до суду демонструє, що ефективність розслідувань ДБР має певні виклики. Якщо у 2022 році 17,8 % зареєстрованих справ завершувалися повідомленням про підозру, а 13,1 % – скеруванням до суду, то у 2024 році ці показники знизилися до 10 % та 4 % відповідно. Це може вказувати на перевантаження слідчих, складність збору доказової бази та необхідність додаткових ресурсів для оптимізації слідчих процесів [5;6;7].

Отже, Державне бюро розслідувань виконує надзвичайно важливу функцію в умовах воєнного стану, однак його ефективність потребує подальшого вдосконалення. Збільшення кількості зареєстрованих проваджень вимагає відповідного кадрового та технічного підсилення органу, а також посилення контролю за ефективністю розслідувань. Оптимізація роботи ДБР стане важливим чинником підвищення рівня правопорядку та національної безпеки України.

Кримінальні правопорушення проти порядку несення військової служби, зокрема самовільне залишення військової частини, є одними з найбільш поширених кримінально протиправних діянь, що розслідуються Державним бюро розслідувань (ДБР) в умовах воєнного стану. Зокрема, якщо у 2022 році було зафіксовано 13 583 таких правопорушень, то у 2023 році їх кількість зросла більш ніж удвічі – до 28 285, а у 2024 році цей показник досяг 89 194, що у 6,5 раза перевищує рівень 2022 року. Така динаміка є прямим наслідком тривалого воєнного конфлікту, мобілізаційних процесів, а також змін у морально-психологічному стані військовослужбовців. На фоні загального зростання кількості воєнних злочинів, найбільш поширеним правопорушенням у цій категорії залишається самовільне залишення військової частини або місця служби. У 2022 році було зафіксовано 6 174 таких випадки, у 2023 році – 16 316, а у 2024 році – 62 505, що удесятеро перевищує показник 2022 року [5;6;7]. Це свідчить про те, що проблема самовільного залишення місця служби загострюється з кожним роком війни, що може бути спричинене низкою як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів. Як варіант, тривала війна та високий тиск бойових дій призводять до фізичного і емоційного виснаження військових, що сприяє самовільному залишенню частин. Психологічні проблеми, такі як посттравматичний стресовий розлад, погіршують дисципліну, а відсутність підтримки веде до дезертирства. Крім того, артилерійські обстріли, складні завдання та обмежені ресурси знижують моральний стан військових [8].

Попри значне зростання кількості зафіксованих воєнних злочинів, кількість повідомлень про підозру зростає менш динамічно. У 2022 році було вручено 2 587 підозр, у 2023 році – 3 136, а у 2024 році – 7 967. Це означає, що якщо у 2022 році підозру отримували 19 % осіб, що вчинили правопорушення, то у 2024 році цей показник становить лише 8,9 % [5;6;7]. Зниження цього співвідношення може бути зумовлене: зростанням складності розслідувань, зокрема у зв'язку з необхідністю ретельного збору доказів у бойових умовах; проблемами у встановленні місцезнаходження правопорушників, особливо у випадках масового дезертирства; перевантаженістю слідчих органів, які фізично не встигають опрацювати всі матеріали у встановлені строки.

Отже, різке зростання кількості кримінальних правопорушень проти порядку несення військової служби у 2022–2024 роках є закономірним наслідком тривалої війни, мобілізаційних процесів та психологічного навантаження на військових. Зокрема, самовільне залишення військової частини набуває масового характеру, що ставить перед державними органами необхідність комплексного вирішення проблеми [9]. Ефективна протидія таким правопорушенням ДБР потребує не лише посилення контролю та відповідальності, а й системних змін у забезпеченні умов військової служби, психологічної підтримки та правозастосовної практики. Лише за умови комплексного підходу можна досягти зниження рівня військових злочинів та підвищення дисципліни у Збройних силах України.

Кримінальні правопорушення у сфері службової та професійної діяльності є другою за поширеністю категорією кримінально протиправних діянь, які розслідуються Державним бюро розслідувань. Статистичні дані свідчать про зростання кількості таких кримінальних правопорушень у 2022–2024 роках. Якщо в 2022 році було зафіксовано 3 395 злочинів у цій сфері, то в 2023 році їх кількість збільшилась до 3 904, а у 2024 році – до 4 085. Цей приріст можна розглядати як результат кількох факторів. По-перше, збільшення кількості кримінальних правопорушень може бути пов'язано з покращенням роботи правоохоронних органів щодо виявлення та реєстрації таких кримінально протиправних діянь. Зокрема, у 2024 році кількість зареєстрованих правопорушень у цій категорії зросла на 181 факт порівняно з 2023 роком, що свідчить про посилення контролю та ефективності роботи ДБР. Особливу увагу слід звернути на найбільш поширений вид кримінальних правопорушень у цій категорії – перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів (ст. 365 КК України). Кількість таких кримінальних правопорушень залишалась стабільно високою, збільшуючись щорічно: у 2022 році було зафіксовано 1 059 таких фактів, у 2023 році – 1 201, а в 2024 році – 1 159. Зростання на 142 випадки у 2023 році порівняно з 2022 роком, а потім невелике зниження у 2024 році може бути результатом різних факторів, зокрема змін в організаційній роботі правоохоронних органів і впливу соціально-психологічних аспектів на поведінку правоохоронців [5;6;7]. Приріст вказує на важливість не тільки покращення моніторингу та реагування на правопорушення, але й на необхідність вдосконалення роботи з працівниками правоохоронних органів, забезпечення їх психологічної підтримки та запобігання зловживанням службовими повноваженнями.

Аналіз статистичних показників щодо кримінальних правопорушень, розслідуваних Державним бюро розслідувань, дозволяє виявити певні тенденції та закономірності у динаміці таких кримінально протиправних діянь. Важливо зазначити, що до числа найбільш поширених категорій кримінальних правопорушень, розслідуваних Державним бюро розслідувань можна віднести й кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України та кримінальні правопорушення проти правосуддя. Розглянувши показники за 2022–2024 роки, можна зробити висновки про зміни у кількості зареєстрованих правопорушень і повідомлень про підозру в цих сферах, а також обґрунтувати причини таких змін в умовах війни та соціально-політичних викликів.

Так, у категорії кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України спостерігається суттєве зниження кількості зареєстрованих правопорушень у 2023–2024 роках порівняно з 2022 роком. У 2022 році було зафіксовано 1 067 таких кримінально протиправних діянь, а в 2023 році – 550, що є зниженням на 517 випадків (зменшення на 48,5 %). У 2024 році

цей показник ще знизився до 401 випадку (зменшення на 149 випадків, або 27,1 %). Кількість повідомлень про підозру також зменшилась: з 324 у 2022 році до 151 у 2024 році [5;6;7]. Ці зміни можна пояснити низкою факторів. З одного боку, зниження кількості таких кримінальних правопорушень може бути результатом більш ефективної роботи правоохоронних органів і збільшення уваги до безпеки, особливо у контексті воєнного стану. З іншого боку, цей зниження може свідчити про значні труднощі у виявленні й розслідуванні таких злочинів через високий рівень прикриття та складність ситуації на фронті.

Щодо кримінальних правопорушень проти правосуддя, то у цій категорії зафіксовано стабільне зростання у 2023 році (796 випадків) порівняно з 2022 роком (650 випадків), що становить приріст на 22,5 %. У 2024 році цей показник знизився до 777 випадків (зменшення на 2,4 %). Проте кількість повідомлень про підозру в цих кримінальних правопорушеннях залишається досить низькою: з 10 у 2022 році до 13 у 2023 і 2024 роках [5;6;7]. Така низька кількість підозр може свідчити про складність доказування таких кримінальних правопорушень, оскільки вони зазвичай пов'язані з високим рівнем захисту та конфіденційності осіб, причетних до правосуддя. Збільшення кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень проти правосуддя, ймовірно, пов'язано з ускладненням правової ситуації, зокрема через політичну напругу та зростання випадків маніпуляцій або тиску на судові органи та правоохоронців у контексті воєнного стану. Згідно з аналізом динаміки, зменшення в 2024 році, порівняно з 2023 роком, може бути наслідком певних стабілізаційних заходів у системі правосуддя, які мали за мету знизити вплив зовнішніх чинників на судові рішення та гарантувати більшу безпеку для суддів та інших учасників правосуддя.

Основні напрями вдосконалення діяльності ДБР у сфері протидії кримінальним правопорушенням є невід'ємною частиною розвитку національної правоохоронної системи. У контексті сучасних викликів, зокрема війни та політичної нестабільності, важливим аспектом є не лише підвищення ефективності роботи самого органу, а й створення системи взаємодії з іншими правоохоронними структурами для запобігання та виявлення злочинів, що завдають шкоди національній безпеці.

Першим напрямом є покращення координації та інтеграції з іншими правоохоронними органами. ДБР виконує надзвичайно важливу роль у розслідуванні злочинів, скоєних високопосадовцями, працівниками правоохоронних органів та іншими категоріями осіб, що займають важливе становище в державі. Для підвищення ефективності роботи бюро необхідно зміцнити співпрацю з іншими органами, такими як Національне антикорупційне бюро України, Служба безпеки України та прокуратура. У цьому контексті важливо налагодити оперативний обмін інформацією, що дозволить оперативно реагувати на правопорушення [10].

Другим напрямом є розширення використання сучасних технологій та криміналістичних методів для підвищення якості розслідувань. В умовах війни та високого рівня криміногенної ситуації, застосування новітніх технологій, таких як цифровий аналіз, використання штучного інтелекту для прогнозування злочинів та аналізу великих даних, стає важливим інструментом для оперативного виявлення злочинних схем та осіб, причетних до правопорушень. Це дозволить значно скоротити час на збори доказів і забезпечити якісне розслідування [11, с. 45].

Третім важливим напрямом є підвищення професійної підготовки та морально-психологічного забезпечення співробітників ДБР. З огляду на складність та специфіку роботи у сфері розслідування високопрофесійних злочинів, значна увага повинна приділятися постійному вдосконаленню кваліфікації співробітників, зокрема через регулярне навчання, участь у міжнародних конференціях та тренінгах [11, с. 46]. Крім того, важливим є розвиток системи психологічної підтримки для правоохоронців, що працюють у стресових умовах, що безпосередньо впливає на якість їхньої роботи та здатність ефективно реагувати на кризові ситуації.

Четвертим напрямом є покращення системи управління та внутрішнього контролю в органі. У контексті протидії кримінальним правопорушенням важливо забезпечити максимально прозору та ефективну систему внутрішнього моніторингу діяльності ДБР. Це

дозволить уникнути зловживань службовим становищем та забезпечить належний рівень дисципліни серед співробітників. Важливим кроком є створення незалежної системи оцінки діяльності співробітників і процедур, яка б дозволяла ефективно реагувати на порушення і запобігати корупції [12].

Важливим напрямом для підвищення ефективності Державного бюро розслідувань України є запозичення міжнародного досвіду, зокрема практик таких країн, де функціонують незалежні та ефективні правоохоронні органи, що займаються розслідуваннями корупції, порушень службової дисципліни, а також злочинів, скоєних державними службовцями. Наприклад, Федеральне бюро розслідувань у США є прикладом органу, який здійснює широке розслідування в різних сферах, зокрема в боротьбі з корупцією та правопорушеннями серед правоохоронців. Для підвищення ефективності ДБР важливим є створення чітких механізмів розслідування з детальними процедурами та регламентами, що дозволяє органу діяти незалежно від впливу інших політичних чи економічних структур [13]. У Великобританії наявність окремих органів, таких як Національна кримінальна розслідувальна служба, дозволяє ефективно боротися з серйозними злочинами, включаючи корупцію та організовану злочинність. Важливим аспектом є інтеграція новітніх технологій для збору та аналізу інформації, що підвищує ефективність розслідувань. Запровадження в ДБР подібних технологічних рішень та забезпечення сучасних методів збору доказів може значно покращити якість розслідувань [14]. У Нідерландах розслідування корупційних та службових правопорушень здійснюється за допомогою окремого органу, що дозволяє уникнути конфлікту інтересів та забезпечити незалежність. Важливим аспектом є взаємодія цієї служби з іншими правоохоронними органами та судовою системою для покращення координації дій. Така модель незалежності від політичних впливів [15]. У свою чергу, Швеція має систему незалежного контролю за діяльністю правоохоронних органів через спеціальні інституції, які здійснюють моніторинг і розслідування порушень. В Україні можна впровадити подібну систему, що включатиме внутрішній моніторинг та можливість громадського контролю за діяльністю правоохоронців, щоб запобігати зловживанням і корупції [16].

На нашу думку, цей досвід дозволить зробити діяльність ДБР більш ефективною та здатною відповідати на сучасні виклики у сфері протидії кримінальним правопорушенням.

Останнім, але не менш важливим напрямом, є підвищення прозорості та відкритості діяльності ДБР. Для зміцнення довіри громадян до органу розслідувань важливо забезпечити відкритість у роботі ДБР, включаючи публікацію звітів про результати розслідувань, аналітичних матеріалів, а також інформації про ухвалені рішення та розкриті кримінальні правопорушення. Така практика дозволяє підвищити ефективність взаємодії з громадськістю і забезпечити належний рівень громадського контролю [16].

Отже, вдосконалення діяльності ДБР потребує комплексного підходу, орієнтованого на модернізацію внутрішніх процесів, професійну підготовку співробітників, ефективну координацію з іншими державними структурами та забезпечення належного рівня прозорості у всіх аспектах роботи органу. Ці напрямки сприятимуть підвищенню ефективності розслідувань і забезпеченню належного правопорядку в країні.

Висновки. Державне бюро розслідувань відіграє ключову роль у забезпеченні правопорядку та національної безпеки України, особливо в умовах воєнного стану. З початком повномасштабної агресії проти України діяльність ДБР стала стратегічно важливою для протидії воєнним злочинам, корупції, колабораціонізму та іншими загрозами, які виникають у період кризи. Суттєвий приріст кількості кримінальних правопорушень, особливо у сфері військових злочинів та зловживань серед правоохоронців, потребує удосконалення методів роботи та підвищення ефективності розслідувань. Незважаючи на значне зростання кількості проваджень, існують проблеми у зборі доказів, перевантаженні слідчих органів та складності взаємодії з судовими органами, що затримує процеси розслідування. Важливими напрямками вдосконалення діяльності ДБР є покращення координації з іншими правоохоронними органами, застосування новітніх технологій для збору доказів, підвищення професійної підготовки співробітників, а також підвищення прозорості та відкритості роботи

органу. Запозичення міжнародного досвіду таких країн, де правоохоронні органи ефективно працюють у кризових умовах, може значно сприяти розвитку ДБР, підвищенню його незалежності та забезпеченню більш високого рівня ефективності в розслідуваннях. Підвищення прозорості та ефективності роботи ДБР є необхідним для зміцнення національної безпеки та правової стабільності в Україні, що має важливе значення для відновлення та розвитку країни після війни.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про Державне бюро розслідувань». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> дата звернення: 19.12.2024).
2. Історія – Державне бюро розслідувань. URL: <https://dbr.gov.ua/istoriya> (дата звернення: 20.12.2024).
3. Кримінальний процесуальний Кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.12.2024).
4. Моїсєєв М. С. Адміністративно-правовий статус Державного бюро розслідувань України: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Сумський державний університет. Суми, 2019. 227 с.
5. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 19.12.2024).
6. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 20.12.2024).
7. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року та про осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 25.12.2024).
8. Відповідальність за самовільне залишення військової частини (СЗЧ). URL: <https://inseinin.com.ua/tpost/17j99vfgi1-vdpovdalnst-za-samovlne-zalishennya-visk#:~:text=Залишення%20військовослужбовцями%20місця%20служби%20або,дисципліни%20та%20невиконання-%20обов'язків%20військовослужбовцями> (дата звернення: 22.12.2024).
9. Злочинність в Україні: яка вона є під час війни і якою може бути у післявоєнний час? URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=http://pbz.nlu.edu.ua/article/view/280625/274857&ved=2ahUKEwiZ_uv3iNeLAXUTHxAIHblmGu4QFnoECBIQAQ&usq=AOvVaw3uLTWFpBqF0CsaA9opzqSu (дата звернення: 23.12.2024).
10. Державне бюро розслідувань: матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Державне_бюро_розслідувань (дата звернення: 23.12.2024).
11. Кіш Я.В. Організаційна структура державного бюро розслідувань: сучасні виклики та перспективи. *Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування*. 2024. № 3. С. 42-48.
12. Державне бюро розслідувань у сучасній системі правоохоронних органів України: правові аспекти створення та діяльності / І. Ф. Літвінова, Є. Ю. Рєпіна. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2022. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2022_4_26 (дата звернення: 22.12.2024).
13. What We Investigate: website FBI. URL: <https://www.fbi.gov>. дата звернення: 21.12.2024).
14. Britain's National Criminal Intelligence Service. URL: <https://ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/britains-national-criminal-intelligence-service> (дата звернення: 22.12.2024).
15. The Netherlands: a review of cross-border white-collar crime and investigations developments. URL: <https://www.aoshearman.com/en/insights/cross-border-white-collar-crime-and-investigations-review-2024/the-netherlands-a-review-of-cross-border-white-collar-crime-and-investigations-developments> (дата звернення: 21.12.2024).
16. OECD Anti-Bribery Convention Phase 4: Report on Sweden. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2024/12/oecd-anti-bribery-convention-phase-4-report-on-sweden_ac496ae1/77dec27d-en.pdf (дата звернення: 22.12.2024).
17. Носевич Н.Р. Державне бюро розслідувань як суб'єкт формування та реалізації кримінологічної політики держави. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2022. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uptzp_2022_1_15 (дата звернення: 23.12.2024).

МЕЛЬНИК П. В.,
доктор філософії
за спеціальністю 081 право,
докторант кафедри
конституційного
та адміністративного права
(Державний університет
«Київський авіаційний інститут»)
ORCID ID: 0000-0001-8000-7357

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.79>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛУЖБИ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ

Стаття присвячена актуальним проблемам нормативно-правового забезпечення служби в органах місцевого самоврядування. Автор підкреслює, що чинне законодавче забезпечення служби в органах місцевого самоврядування не є достатньо досконалим і містить ряд системних проблем як теоретичного, так і практичного характеру. У статті досліджено місце правових норм, що регулюють службу в органах місцевого самоврядування, в системі адміністративного права; Окремо загострюється увага на необхідності визначення більш чіткішого співвідношення законодавства про службу місцевого самоврядування з трудовим законодавством та законодавством про державну службу; уніфікація термінології; наголошується на необхідності вироблення загальної концепції законодавчого забезпечення служби в органах місцевого самоврядування. Зроблено акцент, що основоположною тенденцією законодавчого забезпечення служби в органах місцевого самоврядування на цьому етапі має стати розробка та ухвалення низки підзаконних нормативно-правових актів до нового Закону про службу в органах місцевого самоврядування. Акцентується увага на необхідності створення повноцінного та дієвого механізму реалізації соціального та матеріального захисту службовців органів місцевого самоврядування. Автором проаналізовано основні положення національного та міжнародного законодавства щодо правового регулювання служби в органах місцевого самоврядування. На підставі аналізу чинного законодавства про службу в органах місцевого самоврядування, наукових розробок, вітчизняного і зарубіжного досвіду виявлено стан і визначено закономірності, тенденції нормативно - правового регулювання служби в органах місцевого самоврядування, розроблено обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення законодавства у цій сфері.

Ключові слова: *місцеве самоврядування; посадові особи органів місцевого самоврядування; служба в органах місцевого самоврядування; службові правовідносини; нормативно-правове регулювання.*

Melnyk P. V. Regulatory and legal support of service in local self-government bodies of Ukraine

The article is devoted to the current problems of regulatory and legal support of service in local self-government bodies. The author emphasizes that the current legislative support for the work of officials of local self-government bodies is not sufficiently perfect and contains a number of systemic problems of both theoretical and practical nature. The article examines the place of legal norms regulating service

in local self-government bodies in the system of administrative law; Separately, attention is drawn to the need to determine a clearer correlation of legislation on local self-government service with labor legislation and legislation on civil service; unification of terminology; the need to develop a general concept of legislative support for service in local self-government bodies is emphasized. It is emphasized that the fundamental trend of legislative support for service in local self-government bodies at this stage should be the development and adoption of a number of subordinate regulatory legal acts to the new Law on Service in Local Self-Government Bodies. The emphasis is on the need to create a full-fledged and effective mechanism for implementing social and material protection for employees of local self-government bodies. The author analyzed the main provisions of national and international legislation on the legal regulation of service in local self-government bodies. Based on the analysis of the current legislation on service in local self-government bodies, scientific developments, domestic and foreign experience, the state was identified and regularities, trends in the regulatory and legal regulation of service in local self-government bodies were determined, and substantiated proposals were developed to improve legislation in this area.

Key words: *local self-government; officials of local self-government bodies; service in local self-government bodies; legal regulations.*

Постановка проблеми. Утвердження в Україні соціальної та правової держави та підготовка змін до системи публічної служби на місцевому рівні зумовлює об'єктивні та закономірні процеси пов'язані із системними соціально-економічними реформами, реформою децентралізації влади, поступовою імплементацією європейських соціальних стандартів. Такі процеси відповідають духу Європейської хартії місцевого самоврядування та є вагомим складовою вдосконалення правових засад багаторівневого врядування. Впровадження в новому законодавстві України міжнародних стандартів і найкращих практик місцевої і регіональної демократії також має велике значення на шляху інтеграції України в Європейський Союз. За результатами підписання Угоди про асоціацію (Угода ратифікована згідно із заявою Законом №1678-VII від 16.09.2014), Україна взяла на себе зобов'язання привести чинне законодавство про службу в органах місцевого самоврядування до європейських стандартів. Особливого значення проблематика розвитку новітньої моделі служби в органах місцевого самоврядування набирає в ході інституційної реформою децентралізації влади, посиленням ролі територіальних громад в управлінських процесах післявоєнної відбудови України.

Стан опрацювання цієї проблематики. З огляду на вищезазначене, в умовах сьогодення виникає потреба науково-теоретичного дослідження нормативно-правового забезпечення служби в органах місцевого самоврядування в умовах соціальної та правової держави. У юридичній літературі зазначена проблематика у тій чи іншій мірі досліджувалась у працях таких вчених-юристів як: В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, А. В. Баско, Ю. П. Битяк, І. І. Бодрова, В. В. Галуцько, К. О. Голюкова, І. П. Голосніченко, О. Ю. Дрозд, Н. О. Максименцева, О. А. Марущій, В. І. Мельник, Р. С. Мельник, М. О. Пухтинський, Ю. С. Шемшученко, В. В. Жернаков, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилипо, В. І. Прокопенко, В. Л. Костюк, В. Я. Мацюк, К. Ю. Мельник, О. І. Процевський, В. Г. Ротань, Г. І. Чанишева, О. М. Ярошенко та інші вчені. Незважаючи на вагомий вклад наукових здобутків цих та інших науковців порушена проблематика потребує науково-теоретичного та законодавчого розв'язання, виходячи із умов подальшого розвитку в Україні соціальної та правової держави, особливо в післявоєнний період відновлення.

Метою статті є науково-правове дослідження суттєвих аспектів законодавчого забезпечення служби в органах місцевого самоврядування у контексті сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, варто відзначити, що правове регулювання служби в органах місцевого самоврядування (далі по тексту ОМС), характеризується

тим, що спрямоване на оптимальне поєднання спеціального правового регулювання та загальних приписів щодо застосування норм трудового права по відношенню до функціонування служби місцевого самоврядування. Концептуальні конституційно-правові основи служби в ОМС визначені на підставі Конституції України [1], за змістом якої в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування. Так, Основний Закон України (ст.38) закріплює право громадян брати участь в управлінні державними справами, вільно обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. У юридичній літературі підкреслюється, що положення Конституції України визначають конституційно-правові засади розвитку суспільства й держави з питань праці, засвідчують об'єктивну та закономірну необхідність їх подальшої імплементації в розбудову новітнього спеціального законодавства. У розвиток конституційних положень, ратифікована Верховною Радою України, Європейська хартія місцевого самоврядування (ст.6) встановлює: по-перше, самостійність органів місцевого самоврядування в межах закону визначати власні внутрішні адміністративні структури з урахуванням місцевих потреб і необхідності забезпечення ефективного управління; по-друге, добір на службу в органах місцевого самоврядування висококваліфікованого персоналу з урахуванням особистих якостей та компетентності шляхом забезпечення належних можливостей професійної підготовки, винагороди та просування по службі [2]. Важливим та своєчасним кроком на шляху кодифікації нормативного матеріалу в галузі служби в ОМС стало прийняття в 2001 році Закону «Про службу в органах місцевого самоврядування в Україні», який діє сьогодні та регулює цілу низку загальних питань служби (визначення служби, визначення посадової особи місцевого самоврядування; класифікація посад в органах місцевого самоврядування; основні принципи служби в органах місцевого самоврядування; зміст та умови реалізації права на службу в органах місцевого самоврядування; зміст державної політики щодо служби в органах місцевого самоврядування, тощо [3]. За змістом зазначеного Закону (ст.5) право на службу в ОМС мають громадяни України незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, терміну проживання на відповідній території. При цьому, на посаду можуть бути призначені особи, які мають відповідну освіту і професійну підготовку, володіють державною мовою та регіональними мовами в обсягах, достатніх для виконання службових обов'язків, а щодо окремих категорій посад (посадових осіб) проводиться спеціальна перевірка в порядку, встановленому Законом України «Про запобігання корупції» [4]. Варто підкреслити, що правовий статус посадових осіб місцевого самоврядування визначається Конституцією та законами України. Зокрема, посадові особи місцевого самоврядування діють лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією і законами України, та керуються у своїй діяльності Конституцією України і законами України, актами Президента України і Кабінету Міністрів України, актами органів місцевого самоврядування. Крім того, на посадових осіб місцевого самоврядування поширюється дія законодавства України про працю з урахуванням особливостей, передбачених цим Законом. Також Закон №2493 містить і інші важливі положення щодо службово-трудова правовідносин у системі місцевого самоврядування. Разом із тим, його норми не містять положень щодо мотивації приходу висококваліфікованих фахівців до системи місцевого самоврядування, механізмів заохочень, кар'єрного зростання тощо. Тому, з позицій сьогодення, цей Закон потребує концептуального реформування, що також пов'язано і новітніми державотворчими процесами. Варто зауважити, що основоположною тенденцією подальшого законодавчого забезпечення служби в органах місцевого самоврядування стала розробка та ухвалення у 2023 році, з врахуванням основних принципів Європейської хартії, нового Закону про службу в органах місцевого самоврядування [5]. Прийняття цього закону було і є вкрай важливим для подальшого розвитку публічної служби. Відповідно до перехідних положень цей Закон на сьогодні ще не набрав законної сили. З набранням чинності новим Законом мають запрацювати нові процедури управління персоналом та механізми реалізації гарантій для службовців місцевого самоврядування. За змістом новий Закон приділяє увагу таким ключовим питанням: 1) повністю

імплементовано положення статті 6 Європейської хартії місцевого самоврядування, а саме щодо: можливості визначати власні внутрішні адміністративні структури з урахуванням місцевих потреб і необхідності забезпечення ефективного управління; забезпечення умов служби найманих працівників ОМС, які дозволять добір висококваліфікованого персоналу з урахуванням особистих якостей і компетентності; забезпечення належних можливостей професійної підготовки, винагороди та просування по службі таких працівників; 2) завершено формування інституту служби в органах місцевого самоврядування; 3) враховано відмінності між місцевим самоврядуванням та державною владою і самотутності служби в ОМС; 4) закріплено рівний доступ до служби в органах місцевого самоврядування виключно на основі заслуг; прозоре прийняття на службу до ОМС; 5) стимулювання кар'єрного зростання; 6) впровадження ефективного механізму запобігання корупції; 7) підвищення рівня соціального та матеріального захисту службовців. Важливими нововведеннями нового Закону, на нашу думку, є наступні: максимально всі питання правового регулювання служби в органах місцевого самоврядування містяться в змісті самого закону; відсутні посилання на Закон про держслужбу; зменшення обсягу правового регулювання відносин служби законодавством про працю; збереження правового регулювання питань служби в ОМС актами Кабінету Міністрів України лише для виняткових випадків (віднесення нових посад службовців до відповідних підкатегорій, співвідношення між рангами та званнями, професійне навчання виборних посадових осіб); запровадження високого рівня правового регулювання питань служби в ОМС рішеннями ради (локальними нормативно-правовими актами); наявність типових положень і порядків із питань служби в ОМС, що затверджуються НАДС, які є основою при розробленні ОМС власних нормативно-правових актів із питань служби в ОМС; Обсяг правового регулювання служби в ОМС законодавством про працю (КЗпПУ, закони України «Про відпустки», «Про оплату праці» тощо) зменшується завдяки наявності в новому Законі положень про дисциплінарну та матеріальну відповідальність, звільнення з посад, оплату праці, а також частини інших норм про робочий час, час відпочинок, відпустки тощо. Таке регулювання стосується лише особливих випадків трудових відносин, оскільки основні та загальні положення включено до нового Закону. Окреме місце у системі законодавчого забезпечення служби в органах місцевого самоврядування належить Кодексу законів про працю України [6], який регламентує службово-трудова відносини у системі місцевого самоврядування, у частині питань, не вирішених спеціальним законодавством. Ураховуючи те, що КЗпП України, по суті, відображає законодавчу модель радянських трудових відносин, він перебуває у стадії системного реформування. За таких обставин, законодавче регулювання служби в органах місцевого самоврядування перед системними викликами пов'язаними із її якісним реформуванням. Важливим аспектом вдосконалення законодавства про службу в органах місцевого самоврядування є імплементація міжнародних стандартів щодо праці муніципальних службовців. Так, перш за все необхідно привести у відповідність чинне законодавство до вимог Угоди про асоціацію [7]. Основним позитивом від такої адаптації законодавства буде 1) приведення чинних стандартів праці посадових осіб органів місцевого самоврядування до європейських вимог та 2) отримання Україною можливості стати повноправним членом ЄС в найближчому майбутньому. Слід підкреслити, що організація імплементаційних процесів щодо розбудови новітньої моделі служби в органах місцевого самоврядування має включати такі чинники. По-перше, пришвидшення адаптації чинного трудового законодавства до міжнародних стандартів. Перш за все мова йде про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці (далі – МОП) No151 «Про захист права на організацію та процедури визначення умов зайнятості на державній службі» 1978 р. [8]. Основним позитивом даної Конвенції є те, що державні (публічні) службовці користуються такими ж громадськими та політичними і трудовими правами, як і всі інші працівники. Поширення на державних (публічних) службовців трудових прав і гарантій їх діяльності має істотне значення для нормального здійснення свободи об'єднання за єдиної умови дотримуватися зобов'язань, визначених їх статутами і характером виконуваних ними функцій. По-друге, у більшості випадків загальні міжнародні стандарти поширюються і на посадових осіб органу місцевого самоврядування (щодо

права об'єднуватися, входити до складу профспілки, на соціальний діалог, на гарантії при звільненні, недискримінації при прийомі на роботу та оплату праці, гігієну та безпеку праці тощо), а тому мають безпосередньо застосовуватися судами при вирішенні спорів як норми прямої дії, що мають примат перед нормами національного законодавства. Основним позитивом стане приведення правового статусу посадових осіб органів місцевого самоврядування до загальносвітових стандартів. По-третє, відповідно до стандартів МОП усі без винятку працівники мають належний захист проти будь-яких дискримінаційних дій, спрямованих на обмеження свободи об'єднання в галузі праці. Реалізація відповідного міжнародного стандарту в національному праві буде мати позитивом забезпечення права посадових осіб органів місцевого самоврядування на свободу асоціації та об'єднання. По-четверте, окремі міжнародні стандарти МОП встановлюють, що трудові відносини з працівником не повинні припинятись у зв'язку з провиною, яка відповідно до національного законодавства або практики була б підставою для припинення трудових відносин лише за одного чи багаторазового повторення, а тому потребують перегляду та змістовної конкретизації така спеціальна підстава звільнення як порушення присяги (з метою забезпечення більшої передбачуваності та правової визначеності). Розбудова новітнього законодавчого регулювання служби в органах місцевого самоврядування тісно пов'язана із урахуванням досвіду зарубіжних держав, насамперед, держав-членів ЄС. У юридичній літературі з цього приводу вказується на таких аспектах: відсутність терміну «посадова особа органу місцевого самоврядування» та використання терміну «муніципальний службовець» та «публічний службовець»; поділ посад на постійні (чиновницькі) та непостійні (виборні); високий рівень соціального захисту муніципальних службовців (пенсійного забезпечення, трудових прав, гарантій діяльності тощо); значне акцентування уваги на підвищення кваліфікації та освіту муніципальних службовців (на рівні ЄС прийнято понад 30 нормативно-правових актів з цих питань [9]); тенденція до забезпечення гендерної рівності чоловіків і жінок шляхом закріплення в законодавстві квоти для жінок (на рівні Скандинавських країн); високий рівень престижності муніципальної служби (зокрема, німецьке законодавство оперує поняттям «почесні обов'язки» та «почесна служба»); розвинутість інституту політичної відповідальності виборних муніципальних посад та суворість законодавства про дисциплінарні проступки муніципальних службовців). Також вдосконалення законодавства про службу в органах місцевого самоврядування має стати закріплення сучасного правового статусу відповідних службовців. Зокрема, необхідно визначити правовий статус керівника служби та коло його прав та обов'язків щодо підпорядкованих йому осіб.

Висновок. Отже, враховуючи викладене доречно підсумувати, що чинне законодавче забезпечення служби в органах місцевого самоврядування не є достатньо досконалим і містить ряд системних проблем як теоретичного, так і практичного характеру. Наразі основними векторами доктринального вдосконалення законодавства про службу в органах місцевого самоврядування мають бути: 1) чітке визначення співвідношення законодавства про службу місцевого самоврядування з трудовим законодавством, законодавством про державну службу; 2) уніфікація термінології; 3) вироблення загальної концепції законодавчого забезпечення служби в органах місцевого самоврядування. Основною тенденцією законодавчого забезпечення служби в органах місцевого самоврядування на цьому етапі має стати розробка та ухвалення низки підзаконних нормативно-правових актів до нового Закону про службу в органах місцевого самоврядування. Висловлюємо сподівання що в разі ефективної імплементації положень нового Закону будуть якісно та ефективно реалізовані в житті такі ключові питання: 1) підвищення престижності служби в органах місцевого самоврядування; 2) врегулювання правового статусу службовця органу місцевого самоврядування; 3) рівного доступу до служби в органах місцевого самоврядування виключно на основі заслуг; 4) прозорого прийняття на службу до органів місцевого самоврядування; 5) стимулювання кар'єрного зростання; 6) деполітизації; 7) нової моделі оплати праці, що мінімізує суб'єктивізм керівника; 8) впровадження ефективного механізму запобігання корупції; 9) підвищення рівня соціального та матеріального захисту службовців.

Список використаних джерел:

1. Конституція України *Відомості Верховної Ради України*. – 1996 - №30.Ст.141
2. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985. Хартію ратифіковано Законом України No452/97-ВР від 15.07.1997. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_036
3. Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» No2493 від 07.06.2001 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2493-14>
4. Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року No 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*.2014.No49.Ст.2056.
5. Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» No2493 від 02.05.2023 р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3077-20#Text>
6. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року No 322- VII (у редакції від 01.07.2018 р.). *Відомості Верховної Ради УРСР* 1971. No 50. Ст. 375.
7. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Угоду ратифіковано із заявою Законом No 1678-VII від 16.09.2014. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/984_011/paran147#n147
8. Конвенція Міжнародної організації праці No151 «Про захист права на організацію та процедури визначення умов зайнятості на державній службі» 1978 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/993_187
9. Місцеве самоврядування в країнах Скандинавії та Балтії. URL:<http://old.decentralization.gov.ua/pics/attachments/Miscevesamovryaduvannya-v-krayinah-Skandiinaviyi-ta-Baltiyyi.pdf>

БІЛЕЦЬКИЙ Є. В.,
аспірант PhD
кафедри міжнародного
та європейського права
(Національний авіаційний університет)

УДК 341.1/8
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.80>

ПІДХОДИ ДО ЗАСТОСУВАННЯ КОНТРЗАХОДІВ ЯК РІЗНОВИДУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ У РІШЕННЯХ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

У статті розглядається діяльність сучасних міжнародних організацій та підходів до застосування контрзаходів у рішеннях цих організацій. Встановлено, що контрзаходи застосовуються з метою забезпечення виконання державами своїх міжнародних зобов'язань щодо підтримання міжнародного миру та безпеки у світі. У дослідженні детально проаналізовано практику таких організацій, як Організація Об'єднаних Націй та Європейський Союз. Визначено, що Генеральна Асамблея ООН формує концептуальний підхід до поняття «контрзаходи» шляхом визначення їх ознак, умов та підстав застосування, суб'єктів застосування контрзаходів тощо, а також, окреслює напрями розуміння *erga omnes* та їх складових для застосування контрзаходів третіми державами та міжнародними організаціями. Досліджено, що Рада Безпеки ООН конкретизує концептуальні положення, викладені в документах Генеральної Асамблеї ООН, та безпосередньо впроваджує механізми реалізації правових норм, затверджених у резолюціях Генеральної Асамблеї ООН, використовуючи підхід від загального до конкретного. Саме цей орган встановлює, які види контрзаходів повинні застосовувати держави-члени ООН, і навіть може закликати інші держави до їх застосування. Дослідження показало, що Європейський Союз має системний та гнучкий підхід до контрзаходів, розробивши низку керівних принципів, які постійно оновлюються та змінюються відповідно до вимог часу. Останнім часом особлива увага приділяється точному встановленню держави-порушниці та особливостям розслідування. Більшість міжнародних організацій також розробляють власні підходи до застосування контрзаходів, що потребує подальшого дослідження та обговорення.

Ключові слова: контрзаходи, відповідальність держав, підходи до застосування контрзаходів, різновиди міжнародної відповідальності, міжнародні організації, рішення міжнародних організацій.

Biletskyi Ye. V. Approaches to the use of countermeasures as a form of state responsibility in decisions of international organisations

The article examines the activities of modern international organizations and approaches to the application of countermeasures in the decisions of these organizations. It is established that countermeasures are used to ensure that states fulfil their international obligations to ensure international peace and security in the world. The study provides a detailed analysis of the practice of such organisations as the United Nations and the European Union. It is determined that the UN General Assembly forms a conceptual approach to the concept of 'countermeasures' by defining their features, conditions and grounds for application, subjects of application of countermeasures, etc. It also indicates the directions of understanding *erga*

omnes and their components for the application of countermeasures by third states and international organisations. It is determined that the UN Security Council specifies the conceptual provisions set out in the documents of the UN General Assembly and directly implements the mechanisms for implementing the legal norms approved in the UN General Assembly Resolutions, using the approach from the general to the specific. It is this body that establishes what types of countermeasures should be applied by UN member states and can even call on other states to apply them. The study has shown that the European Union has a systematic and flexible approach to countermeasures, and has developed a number of guidelines that are constantly updated and amended in accordance with the requirements of the times. Recently, particular attention has been paid to the precise identification of the offending state and the specifics of the investigation. Most international organizations are also developing their own approaches to the application of countermeasures, which requires further research and discussion.

Key words: *countermeasures, state responsibility, approaches to the application of countermeasures, types of international responsibility, international organizations, decisions of international organizations.*

Вступ. Сучасний етап розвитку людства встановлює нові виклики для міжнародних відносин, що стимулює розвиток міжнародного публічного права. Політика територіального перерозподілу, розширення кіберпростору, розвиток технологій - все це ставить під загрозу існуючий міжнародний правопорядок та зумовлює необхідність удосконалення міжнародних інструментів його забезпечення. З метою стимулювання держав до дотримання норм та принципів міжнародного публічного права, було впроваджено інститут контрзаходів, які дозволяють потерпілій державі впроваджувати односторонні обмеження щодо держави-порушниці. Розвиток міжнародного публічного права нерозривно пов'язаний з діяльністю міжнародних організацій, а саме: політикою реалізованою ними, офіційними підходами до тлумачення та правозастосування норм міжнародного публічного права, а також рішеннями, які ними приймаються. Саме тому, виникає нагальна необхідність дослідження змісту рішень міжнародних організацій щодо застосування контрзаходів та аналізу підходів, які ними виражаються.

Постановка завдання. Метою статті є розглянути підходи до застосування контрзаходів, що виражені у рішеннях міжнародних організацій як різновиду відповідальності держави. В той же час поглиблений аналіз у зазначеному науковому дослідженні покликаний сприяти формуванню сучасного підходу до визначення міжнародно-правового механізму застосування контрзаходів.

Результати дослідження. Міжнародні організації виступаючи на рівні з державами суб'єктами міжнародного права, наділені правосуб'єктністю щодо формування правового забезпечення в сфері міжнародного правопорядку і створення примусового апарату зовнішньополітичної й економічної безпеки [1, с.32]. Як справедливо визначає Ю.П. Мельник «можливість застосування міжнародно-політичної відповідальності міжнародною організацією, як колективним суб'єктом, ґрунтується на уявленні про правову природу членства міжнародної організації» [2, с.16]. Необхідно зазначити, що застосовування примусових заходів міжнародними організаціями допускається лише в межах міждержавних відносин, може мати різні форми і визначається їх установчими актами в межах встановлених у них повноважень і функцій [1, с.33; 2, с.15]. Необхідно зазначити, що найбільш вагому роль для формування міжнародного публічного права та забезпечення міжнародної безпеки відіграють міжурядові міжнародні організації, діяльність яких базується на використанні економічних та політичних прямих чи опосередкованих впливів на держави, що входять до складу тієї чи іншої міжнародної організації.

За даними Союзу міжнародних асоціацій (UIA) у світі на сьогодні налічується 597 міжнародних міжурядових організацій, втім, варто зауважити, що не всі вони відіграють

однакову роль з точки зору міжнародного публічного права зважаючи на мету їх створення та вагомість їх ролі у підтриманні міжнародної безпеки [3, с.335]. Безумовно, однією з найбільших і найавторитетніших сучасних міжнародних організацій є Організація Об'єднаних націй (далі ООН), яка від 1945 року діє у міжнародних відносинах з метою підтримки миру та безпеки, а також розвитку глобальної співпраці у вирішенні економічних, соціальних, культурних і гуманітарних проблем. У своїй діяльності спрямована на забезпечення безпеки 223 міжнародних міжурядових організацій. Окрім ООН, що визнається ключовою організацією для забезпечення миру та безпеки у глобальному просторі, вагому роль відіграють й інші міжнародні організації, зокрема, НАТО та Європейський Союз [3, с.338]. Генеральна Асамблея ООН є головним директивним органом Організації і відіграє центральну роль у процесі встановлення стандартів і кодифікації міжнародного права. Необхідно підкреслити, що майже всі держави світу є членами ООН [4]. Тож, саме завдяки даному органу ООН було фактично здійснено кодифікацію міжнародно-правових принципів застосування контрзаходів в результаті прийняття Резолюції A/RES/56/83 «Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння». Визначенню змісту поняття контрзаходів та умов їх застосування присвячено главу II розділу III зазначеної Резолюції, а також Статтю 22. Детальний аналіз даної резолюції дозволяє розширити концепцію контрзаходів як виду відповідальності держави, адже більшість наукових дефініцій розглядають контрзаходи як односторонній вплив потерпілої держави на державу (держави), яка (які) порушили норми міжнародного права. Втім, ст. 48, ст. 54 дають підстави визначати можливість застосування контрзаходів не тільки зі сторони потерпілої, але й інших держав за визначених Резолюцією умов [5].

Необхідно зауважити, що введення у міжнародну практику поняття контрзаходів не є виключним наробком Генеральної асамблеї ООН. Так, ще у 1978 р. Міжнародний арбітражний суд застосовував даний термін у своєму рішенні по Справі про угоду про повітряне сполучення (Франція проти Сполучених Штатів), і навіть визначив певні його ознаки, такі як: пропорційність і помірність для уникнення ескалації конфлікту, а також визначив деякі умови застосування, а саме: можливість застосування при порушенні зобов'язань взятих на себе державою-порушником і можливість застосувати потерпілою державою заходів, які суперечать міжнародному праву [6].

У 2011 році Генеральна Асамблея ООН робить черговий важливий внесок щодо формування підходу до визначення контрзаходів у міжнародному праві і положеннями Резолюції A/RES/66/100: Відповідальність міжнародних організацій, розширює перелік суб'єктів, які можуть їх застосовувати. Так, відповідно до ст.51-56 Резолюції контрзаходи можуть застосовувати міжнародні організації, їх держави-члени, а також контрзаходи можуть застосовуватись щодо міжнародних організацій [7].

Необхідно звернути увагу, що будь-які інші односторонні примусові заходи, які не підпадають під кваліфікацію як контрзаходи Генеральна Асамблея ООН відкрито засуджує та закликає їх не використовувати [8].

Окрім того, важливою є роль Генеральної Асамблеї ООН у окресленні сфери *erga omnes*, що дає можливість розуміння засад застосування п.б ч.1 ст.48 Резолюції A/RES/56/83: Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння. Так, зокрема, поміж таких зобов'язань як повага до суверенітету, заборони актів агресії, Генеральна Асамблея ООН підтверджує важливість права людини на чисте, здорове і стійке навколишнє середовище та звертає увагу, що воно є частиною багатосторонніх угод укладених згідно принципів міжнародного екологічного права. Тобто, визнає екологічну безпеку як частину міжнародної безпеки [9].

Своєю Резолюцією Генеральна Асамблея ООН A/RES/68/262 підтвердила суверенність і територіальну цілісність України та закликала міжнародні організації та держави не визнавати змін її статусу після анексії Криму та проведення референдуму. Очевидно, що Резолюція не містить безпосередніх положень та закликів щодо застосування контрзаходів, але в той же час має велике правозастосовне значення, адже по суті визнає міжнародне правопорушення зі сторони Росії, тобто визначає підставу для застосування контрзаходів, санкцій та інших заходів з боку міжнародного співтовариства [10].

Отже, Генеральна Асамблея ООН формує концепцію застосування контрзаходів у міжнародному праві, визначаючи поняття, умови та підстави їх застосування, надає тлумачення щодо розуміння тих чи інших норм, виражає свою позицію щодо розуміння тих чи інших міжнародних подій, чим визначає можливість та напрямки застосування контрзаходів. Окрім того, Генеральна Асамблея ООН наділена повноваженнями щодо заклику Ради Безпеки ООН щодо розгляду можливості застосування контрзаходів [11], яка виступає ще одним важливим органом ООН з точки зору даного дослідження та згідно із ст.24(1) Статуту ООН несе головну відповідальність за підтримку міжнародного миру та безпеки, а усі держави-члени зобов'язані виконувати її рішення згідно зі Статутом ООН [12].

Аналіз Резолюцій Ради Безпеки ООН дозволяє зробити висновок, що нею впроваджуються механізми реалізації правових норм затверджених у Резолюціях Генеральної Асамблеї ООН. У своїй діяльності Рада Безпеки ООН постановляла застосовувати контрзаходи щодо багатьох країн, якщо їх діяльність виступала загрозою міжнародної безпеки та миру, зокрема, контрзаходи в різні роки вживалися, щодо: Іраку, Лівії, КНДР, Південного Судану, Центральноафриканської Республіки, Демократичної Республіки Конго, Сомалі, Ємену, Малі, Афганістану, М'янми, інших держав-спонсорів тероризму, а також держав, які порушують міжнародні угоди щодо зміни клімату. Підхід Ради Безпеки ООН відрізняється більш конкретизованим формулюванням норми, що стосуються впровадження контрзаходів. Втім, варто зауважити, що є як більш загальні резолюції, якими засуджуються дії певних держав, які порушують міжнародні зобов'язання, та висловлюється заклики до вжиття абстрактних заходів у відповідь, так і приймається питома кількість резолюцій, якими впроваджується конкретний перелік контрзаходів. Так, у Резолюції 731 від 21 січня 1992 р. Рада Безпеки ООН висловлює «шире занепокоєння» і застосовує узагальнений підхід: «наполегливо закликає всі держави в індивідуальному та колективному порядку заохочувати лівійську владу надати вичерпну та ефективну відповідь на дане прохання», такі «заклики» висловлені в резолюціях Рада Безпеки ООН можуть виходити за її межі [13]. Так, у Резолюції 661 від 06 серпня 1990 р. Рада Безпеки ООН «закликає всі держави, включно з державами, які не є членами ООН, діяти в суворій відповідності з положеннями дійсної резолюції...» [14]. Резолюцією 748 від 31 березня 1992 р. ілюструється більш жорсткий і конкретизований підхід, згідно з яким Рада Безпеки ООН встановлює, що всі держави приймуть встановлені у Резолюції контрзаходи із зазначенням дати початку їх впровадження [15]. Такі підходи яскраво ілюструють також резолюції: 1970 (2011), 1973 (2011), 2253 (2015), 2371 (2017), 2375 (2017), 2397 (2017), 2405 (2018), 2427 (2018), 2467 (2019), 2474 (2019), 2498 (2019), 2498 (2019), 2511 (2020), 2554 (2020), 2617 (2021), 2623 (2022), 2664 (2023), 2721 (2023), та ін.[16].

Серед інших організацій, які в той чи інший спосіб формулювали власні підходи до застосування контрзаходів, можна виділити Європейський Союз, який достатньо впевнено висловлює власну позицію. Європейський Союз вживає дещо іншу термінологію у своїх документах, зокрема вживаючи термін «restrictive measures (sanctions)». При цьому підхід Європейський Союзу є системним, що виражається у кодифікації і постійному удосконаленні нормативної бази щодо цього. Так, у різні роки було прийнято Керівні принципи імплементації та оцінки обмежувальних заходів (санкцій) в рамках Спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС 15579/03, в які вносили зміни відповідно до існуючих зовнішньополітичних ситуацій [17, 18, 19]. А також узагальнив свої попередні підходи у нових Кращих практиках ЄС щодо ефективного впровадження обмежувальних заходів 2024 р. (далі Кращі практики) [20]. Слід зауважити, що Кращі практики мають рекомендаційний характер і не є формально обов'язковими, не можуть бути застосовані всупереч законодавства Європейського Союзу чи національного законодавства країн-членів. У своїх рекомендаціях Європейський союз зазначає, що може застосовувати контрзаходи щодо «третіх країн», вони мають відповідати міжнародному праву, принципу верховенства права та Угоді Європейського Союзу. В першу чергу названі документи спрямовані на фінансові обмеження, такі як: ембарго, замороження фінансових активів, обмеження експорту і імпорту, тощо. Важливим в підході Європейського Союзу є те, що перед застосуванням будь-яких обмежень має

бути проведено детальне розслідування, методика якого безпосередньо наведена у Кращих практиках.

Слід зауважити, що контрзаходи застосовувалися і продовжують застосовуватись й іншими міжнародними організаціями, такими як Африканський Союз, який можна навести у приклад у зв'язку із застосуванням такого контрзаходу, як невиконання Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 748 і незастосування проти Лівії встановлених у Резолюції санкцій [21]. Слід звернути увагу на такі регіональні міжнародні організації, як: Організація Американських держав, Ліга Арабських Держав, Організація Ісламського співробітництва, тощо. Впливає на формування принципів застосування контрзаходів і Рада Європи, Міжнародний суд ООН, Світова Організація Торгівлі та ін. Проведене дослідження найбільш фундаментальних підходів щодо застосування контрзаходів викликає необхідність продовження наукових дискусій на наведену тему.

Висновки. Найбільш вагомим у розумінні застосування контрзаходів з метою сприяння виконання державами міжнародних зобов'язань для забезпечення міжнародного миру та безпеки виступає Організація Об'єднаних Націй. Генеральна Асамблея ООН прийняла кілька концептоутворюючих документів, якими узагальнила підходи до поняття «контрзаходів» шляхом визначення їх ознак, умов та підстав застосування, суб'єктів застосування контрзаходів, тощо. Окрім того, нею формуються напрямки розуміння *erga omnes*, їх складових, що важливо з точки зору застосування контрзаходів третіми державами і міжнародними організаціями. Рада Безпеки ООН як спеціальний орган, діяльність якого безпосередньо спрямована на підтримання миру і безпеки у світі, конкретизує концептуальні положення викладені у документах Генеральної Асамблеї ООН і безпосередньо впроваджує механізми реалізації правових норм затверджених у Резолюціях Генеральної Асамблеї ООН. При цьому застосовується підхід від загального до конкретного: спочатку Рада Безпеки ООН закликає держави до вжиття контрзаходів, щоб сприяти дотриманню державами-порушниками своїх зобов'язань, а вже згодом встановлює, які саме різновиди необхідно застосувати державам-членам ООН у даному випадку і навіть може закликати інші держави до їх застосування. Європейський Союз відрізняється системотворчим і гнучким підходом до вжиття контрзаходів, ним вироблено ряд методичних рекомендацій, які постійно оновлюються і змінюються відповідно до вимог часу. Останнім часом детальна увага акцентується на точному встановленню порушника(ів) і особливостях розслідування цього. Іншими міжнародними організаціями теж проявляються власні підходи щодо застосування контрзаходів, що потребують подальших наукових досліджень та дискусій.

Список використаних джерел:

1. Малишева Ю.В. Цілеспрямовані санкції та їх застосування Радою безпеки ООН: дис. канд. юрид. наук: 12.00.11. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2016. 253 с.
2. Мельник Ю.П. Теоретико-правові основи застосування політичної відповідальності міжнародними організаціями. *Альманах міжнародного права*. Вип. 27. С.13-21. URL: <http://www.inlawalmanac.mgu.od.ua/v27/2.pdf>
3. Eşref Erturk. Intergovernmental Organizations (IGOS) and Their Roles and Activities in Security, Economy, Health, and Environment. URL: <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/intergovernmental-organizations-igos-and-their-roles-and-activities-insecurity-economy-health-and-environment.pdf>
4. Functions and powers of the General Assembly. The United Nations. URL: <https://www.un.org/en/ga/about/background.shtml>
5. Responsibility of States for internationally wrongful acts: Resolution A/RES/56/83 adopted by the General Assembly on 12 Dec. 2001. URL: <https://docs.un.org/en/A/RES/56/83>
6. Air Service Agreement Case (France v. United States): Arbitration Tribunal, decision of 9 December 1978. *Reports of International Arbitral Award*. Vol. XVIII. P.417–493, 443. §81.
7. Responsibility of international organizations: Resolution A/RES/66/100 adopted by the General Assembly on 9 December 2011. URL: <https://docs.un.org/en/%20A/RES/66/100>

8. Human rights and unilateral coercive measures: Resolution A/RES/76/161 adopted by the General Assembly on 16 December 2021. URL:<https://docs.un.org/en/A/RES/76/161>

9. The human right to a clean, healthy and sustainable environment: Resolution A/RES/76/300 adopted by the General Assembly on 28 July 2022. URL:<https://docs.un.org/en/A/RES/76/300>

10. Territorial integrity of Ukraine. Resolution A/RES/68/262 adopted by the General Assembly on 27 March 2014. URL: <https://docs.un.org/en/A/RES/68/262>

11. The situation in the Syrian Arab Republic: Resolution A/RES/66/253 adopted by the General Assembly B on 3 August 2012. URL:<https://docs.un.org/en/A/RES/66/253%20B>

12. The Security Council. The United Nations. URL:<https://main.un.org/securitycouncil/en>

13. Resolution 731: adopted by the Security Council at its 3033rd meeting, on 21 January 1992. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/135677?ln=ru&v=pdf>

14. Resolution 661: adopted by the Security Council at its 2933rd meeting, on 6 August 1990. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/94221?ln=ru&v=pdf>.

15. Resolution 748: adopted by the Security Council at its 3063rd meeting, on 31 March 1992. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/196976?ln=ru&v=pdf>

16. Security Council the UN. Resolutions and Decisions. URL: https://digitallibrary.un.org/search?cc=Security%20Council&ln=en&p=&f=&rm=&sf=&so=d&rg=50&c=Security%20Council&c=&of=hb&fti=0&fct__1=Resolutions%20and%20Decisions&fti=0

17. Guidelines on implementation and evaluation of restrictive measures (sanctions) in the framework of the EU Common Foreign and Security Policy 15579/03: Council of the European Union, 3 December 2003. URL:<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST%2015579%202003%20INIT/EN/pdf>

18. Guidelines on implementation and evaluation of restrictive measures (sanctions) in the framework of the EU Common Foreign and Security Policy 11205/12: Council of the European Union, 15 June 2012. URL:<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST%2011205%202012%20INIT/EN/pdf>

19. Sanctions Guidelines 5664/18: Council of the European Union, 4 May 2018. URL:<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST%2015579%202003%20INIT/EN/pdf>

20. EU Best Practices for the effective implementation of restrictive measures 11623/24: Council of the European Union, 3 July 2024. URL:<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11623-2024-INIT/en/pdf>

21. The Crisis Between The Great Socialist People's Libyan Arab Jamahiriya and The United States of America and The United Kingdom: the Assembly of Heads of State and Government of the Organization of African Unity. 10 June, 1998. URL: https://archives.au.int/bitstream/handle/123456789/503/AHG%20Dec%20127%20%28XXXIV%29%20_E.pdf?sequence=1&isAllowed=y

КОВБАС І. В.,

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного права
юридичного факультету
(Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича)

ДЯКУР М. Д.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
юридичного факультету
(Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.81>

Е-ДЕКЛАРУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Стаття присвячена з'ясуванню сутності й особливостей функціонування е-декларування осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, як інструменту протидії корупції. Встановлено, що питання запобігання корупції та розбудова доброчесності є актуальним та ключовим. Доведено, що запровадження е-декларування передбачає доступ будь якої особи до декларації публічних службовців. Здійснено аналіз нормативно-правових актів, які регламентують процедурні аспекти е-декларування в Україні. Охарактеризовано три види електронних декларацій (щорічна декларація, декларація при звільненні, декларація кандидата на посаду), які зобов'язані подавати суб'єкти декларування. Встановлено, що суб'єкти декларування подає відомості про себе, членів своєї сім'ї, інших осіб та об'єкти декларування. Визначено, що Національне агентство з питань запобігання корупції проводить повну перевірку декларацій, а також такі види контролю: щодо своєчасності подання; щодо правильності та повноти заповнення; логічний та арифметичний контроль.

Значною перевагою е-декларування є здатність застосовувати автоматизовані системи обробки поданих даних. Публічне розкриття інформації, що міститься в е-деклараціях, може здійснюватися як через Інтернет, так і в інших формах, що залежить від рівня розвитку доступу до інформації. Визначається, що е-декларування спрямоване на підвищення ефективності діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, усунення корупційних ризиків у їх роботі, а також підвищення їх авторитету. Зазначимо, що застосування е-декларування сприяє досягненню таких основних цілей: підвищення рівня прозорості діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування і довіри громадян; запобігання конфлікту інтересів і його врегулювання в разі виникнення; контроль за змінами в майновому стані суб'єктів декларування дозволяє запобігти вчиненню ними протиправних корупційних діянь. Електронне декларування дозволяє антикорупційним органам вчасно виявляти і притягувати суб'єктів декларування до відповідальності за незаконне збагачення, декларування недостовірної інформації, неподання суб'єктом декларування декларації, подання недостовірних відомостей тощо.

Ключові слова: корупція, електронне декларування, фінансовий контроль, протидія корупції, цифрове середовище, інформаційні технології, корупційне правопорушення.

Kovbas I. V., Diakur M. D. E-declaration as an anti-corruption tool

The article is devoted to clarifying the essence and peculiarities of e-declaration of persons authorized to perform the functions of the State or local self-government as a tool for combating corruption. The author establishes that the issue of preventing corruption and building integrity is relevant and key. It is proved that the introduction of e-declaration provides for any person's access to the declaration of public officials. The author analyzes the legal acts regulating the procedural aspects of e-declaration in Ukraine. The author characterizes three types of electronic declarations (annual declaration, declaration upon dismissal, and declaration of a candidate for office) which are required to be submitted by the declaring entities. The author establishes that declarants submit information about themselves, their family members, other persons and objects of declaration. It is determined that the National Agency for the Prevention of Corruption conducts a full verification of declarations, as well as the following types of control: timeliness of submission; correctness and completeness of filling; logical and arithmetic control.

A significant advantage of e-declaration is the ability to use automated systems for processing the submitted data. Public disclosure of information contained in e-declarations may be made both via the Internet and in other forms, depending on the level of development of access to information. It is determined that e-declaration is aimed at improving the efficiency of persons authorized to perform the functions of the state or local self-government, eliminating corruption risks in their work, and increasing their authority. It should be noted that the use of e-declaration contributes to the achievement of the following main goals: increasing the level of transparency of the activities of persons authorized to perform state or local government functions and public trust; preventing conflicts of interest and resolving them in case of their occurrence; monitoring changes in the property status of the declaring entities helps prevent them from committing illegal corruption acts. E-declaration allows anti-corruption authorities to timely identify and bring declaring entities to justice for illicit enrichment, declaring false information, failure to submit a declaration, submission of false information, etc.

Key words: corruption, electronic declaration, financial control, anti-corruption, digital environment, information technology, corruption offense.

Постановка проблеми: Корупція як багатоаспектне явище, яке є невід'ємною частиною суспільного життя будь-якої держави незалежно від її географічного розташування, економічного та політичного рівня розвитку. На всіх етапах розвитку суспільства і державності корупція існувала та існує в тих чи інших проявах. Адже, корупція – це негативне явище, яке завдає шкоду як окремим правовим відносинам, так і суспільству та державі в цілому. Саме тому, викликом сьогодення є зменшення корупції, яка під час війни є не просто кримінальним злочином, а злочином проти української держави та українського народу. За даними міжнародної громадської організації Transparency International, яка проводить щорічне визначення рівня корупції шляхом формування Індексу сприйняття корупції, за 2023 рік свідчать про те, що Україна цього разу покращила свої показники на три бали і отримала 36 балів зі 100 можливих і посідає 104 місце поміж 180 країн [1].

Метою статті є аналіз національного антикорупційного законодавства, що стосується е-декларування як інструменту протидії корупції. Дослідження видів, порядку подання та перевірки електронних декларацій осіб уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Стан опрацювання проблематики. Питання електронного декларування на сьогодні є актуальним, дискусійним та досліджуваним серед таких вчених: Л. Войтович, Г.В. Муляр, С.В. Подгорець, А.В. Стебляко, І. Черненко та інші.

Виклад основного матеріалу. Корупція була і залишається надзвичайно чутливим питанням для українців, а тому сприймається як серйозна проблема для розвитку суспільства та держави. Це відображається в оцінках рівня її поширеності. Корупція асоціюється з відсутністю соціальної справедливості, низьким рівнем життям, неефективною роботою органів влади. Особливо подразнюючим це явище є на тлі викликів, які існують перед державою та суспільством, яке вже десятиліття протистоїть російській військовій агресії. За даними опитування населення, у 2024 році корупція залишилася на другому місці серед основних проблем (у 2022 році корупція була на третьому місці, а в 2023 – піднялася до другого). До того ж актуальність корупції як проблеми зростає. У 2024 році корупцію назвали дуже серйозною проблемою 79,4% громадян, що є більшим за аналогічний показник у 2023 році на 7,8 в.п. У 2024 році цей показник досяг найбільшого значення з 2021 року [2, с.7].

Питання запобігання корупції в Україні та розбудова доброчесності є ключовим для України. Е-декларування майна осіб уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування є одним із ефективних інструментів протидії корупції і одним із засобів фінансового контролю. В 2016 році в Україні було запроваджено електронне декларування, основним завданням якого є прозорість та підзвітність публічної служби. Запровадження е-декларування передбачає перш за все те, що будь яка особа має доступ до декларації посадовця в Єдиному державному реєстрі електронних декларацій. По друге, відомості, які підлягають декларуванню передбачає сукупність інформації, яка є основою проведення моніторингу способу життя посадових осіб. І по третє, наявність санкцій за декларування недостовірної інформації та порушення правил електронного декларування. Варто наголосити, що за цей період моніторинг способу життя посадових осіб пройшов шлях від процедури, що є підставою для перевірки електронних декларацій, до окремого інструменту фінансового контролю для виявлення незаконного збагачення, необґрунтованих активів, невідповідності рівня життя декларантів тощо.

Запровадженням електронного декларування Україна забезпечила виконання положень статті 13 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції, ратифікованої Законом України від 18.10.2006 р., яка визначає «необхідність участі суспільства у заходах щодо запобігання і протидії корупції, у тому числі шляхом забезпечення ефективним доступом до інформації, свободи пошуку, отримання, опублікування та поширення інформації про корупцію» [3, с. 61].

Одним із основних актів чинного законодавства України, що регулює електронне декларування, є Закон України «Про запобігання корупції». Він визначає «правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень» [4, с.16-17].

Варто наголосити, що новелою Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року стало запровадження обов'язку для осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування подавати декларацію в електронному вигляді. Так, відповідно до ч.1 ст. 45 даного Закону «суб'єкти декларування зобов'язані щорічно до 1 квітня подавати шляхом заповнення на офіційному веб-сайті Національного агентства декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за минулий рік за формою, що визначається Національним агентством» [5]. Також варто зазначити і про обов'язок осіб, які припиняють або припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави чи місцевого самоврядування, подати декларацію за період, не охоплений раніше поданими деклараціями, та обов'язок подати наступного року після припинення діяльності декларацію особи, уповноваженої на виконання таких самих функцій за минулий рік. На підставі вищевикладеного, можна виділити «три види електронних декларацій: 1) щорічна декларація, яка охоплює звітний рік (період з 01 січня

до 31 грудня включно), що передує року, в якому подається декларація, та за загальним правилом містить інформацію станом на 31 грудня звітного року; 2) декларація при звільненні – декларація, яка подається відповідно до абз. 1 ч. 2 ст. 45 Закону не пізніше 30 календарних днів з дня припинення діяльності. Така декларація подається за період, який не був охоплений деклараціями, раніше поданими суб'єктом декларування, та містить інформацію станом на останній день такого періоду, яким є останній день здійснення діяльності, яка передбачає обов'язок подання декларації, перебування на посаді, яка зумовлює здійснення такої діяльності; 3) декларація кандидата на посаду – декларація, яка подається відповідно до абз. 1 ч. 3 ст. 45 Закону та охоплює звітний період з 01 січня до 31 грудня включно, що передує року, в якому особа подала заяву на зайняття посади, якщо інше не передбачено законодавством та за загальним правилом містить інформацію станом на 31 грудня звітного року» [5].

Окремо варто звернути увагу і на інформацію, яка подається суб'єктом декларування. У декларації суб'єкт декларування подає відомості про себе, членів своєї сім'ї, інших осіб та об'єкти декларування. Зокрема, це відомості про майно (об'єкти нерухомості, об'єкти незавершеного будівництва, цінне рухоме майно); цінні папери (акції, облігації, чеки, сертифікати, векселі) та інші корпоративні права; нематеріальні активи; отримані доходи (заробітна плата, гонорари, дивіденди, проценти, роялті, страхові виплати, аліменти, благодійна допомога, пенсія); грошові активи (готівкові кошти, кошти, розміщені на банківських рахунках або які зберігаються у банку, внески до кредитних спілок та інших небанківських фінансових установ, кошти, позичені третім особам); банківські та інші фінансові установи; фінансові зобов'язання; видатки тощо.

Всі подані електронні декларації включаються до Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування держателем якого є Національне агентство з питань запобігання корупції (далі НАЗК). На офіційному веб-сайті НАЗК забезпечується відкритий цілодобовий доступ до реєстру декларацій шляхом можливості перегляду, копіювання та роздруковування інформації, а також у вигляді набору даних (електронного документа), організованого у форматі, що дозволяє його автоматизоване оброблення електронними засобами (машинозчитування) з метою повторного використання. В реєстрі декларацій можна знайти як декларації, так і повідомлення про суттєві зміни в майновому стані публічних службовців, крім тих, які вилучені з відкритого доступу публічної частини на період дії воєнного стану в Україні. Суб'єкти декларування також наділені правом за власною ініціативою одноразово подати виправлену декларацію упродовж 30 днів після дня подання первинної декларації шляхом створення та подання виправленої декларації до реєстру декларацій [6].

Значною перевагою е-декларування є здатність застосовувати автоматизовані системи обробки поданих даних. Публічне розкриття інформації, що міститься в е-деклараціях, може здійснюватися як через Інтернет, так і в інших формах, що залежить від рівня розвитку доступу до інформації.

Е-декларування в Україні стало справжнім проривом антикорупційної реформи і одним із інструментів протидії корупції. Адже, подаючи електронну декларацію посадові особи не тільки підтверджують свою доброчесність перед громадянським суспільством, а й можуть бути притягнуті до відповідальності за вчинення корупційних правопорушень.

А.В. Стеблянка та О.М. Резнік вважають, що «ефективним засобом контролю є електронне декларування державних службовців, до яких належать і деякі працівники правоохоронних органів, адже вони виконують управлінські та правоохоронні функції, здійснюють від імені й за дорученням держави виконавчо-розпорядчі повноваження правоохоронного характеру» [7, с.160].

В свою чергу В.В. Миргород-Карпова та О.С. Безвін, зазначають, що «запровадження електронного декларування підвищує рівень довіри населення до державних службовців та зменшує ризики вчинення корупційних дій, адже громадяни повинні бути впевнені у тому, що уповноважені особи кваліфіковано та чесно здійснюють свою діяльність відповідно до норм чинного законодавства» [8, с.11].

Для забезпечення прозорості і відповідальності суб'єктів декларування не менш важливим є автоматизований процес виявлення недостовірних відомостей у поданих деклараціях, який здійснюється шляхом контролю щодо повноти заповнення декларацій. Повноваженнями щодо повної перевірки декларацій наділене Національне агентство з питань запобігання корупції, яке також здійснює контроль щодо своєчасності подання декларації, правильності та повноти її заповнення та здійснює логічний та арифметичний контроль. Повна перевірка декларації полягає у з'ясуванні достовірності задекларованих відомостей, точності оцінки задекларованих активів, перевірки на наявність конфлікту інтересів та ознак незаконного збагачення чи необґрунтованості активів і може проводитися у період здійснення суб'єктом декларування діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, а також протягом трьох років після припинення такої діяльності [5].

Відповідно до Порядку проведення повної перевірки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування «при проведенні повної перевірки декларації здійснюється аналіз відомостей про об'єкти декларування та їх порівняння з відомостями з реєстрів, банків даних, інших інформаційно-комунікаційних та довідкових систем, створення, збирання, одержання, використання та інша обробка документів чи інформації, у тому числі з обмеженим доступом; створення, збирання, одержання, використання та інша обробка документів чи інформації; звернення у разі необхідності до посадових та службових осіб державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання незалежно від форми власності та їх посадових осіб, громадян та їх об'єднань; звернення у разі необхідності до суб'єкта декларування для отримання пояснень та копій підтвердних документів» [9]. Варто зазначити, що декларації, які можуть бути перевірені автоматизовано, проходять автоматизовану перевірку протягом 15 днів.

Створення ефективних механізмів перевірки електронних декларацій є актуальним, адже рівень сприйняття корупції населенням є високим. Необхідність проведення перевірки даних декларацій зумовлюється також потребою в запобіганні накопиченню недостовірної інформації в реєстрі [7, с.163]. В свою чергу, Г.В. Муляр та С.В. Подгорець, зазначають, що «що органи по боротьбі з корупцією мають на меті здійснення об'єктивного, швидкого та неупередженого розслідування корупційних злочинів. Органи, які здійснюють боротьбу з корупцією використовують автоматизовані системи аналізу даних для перевірки відомостей з електронних декларацій з іншими державними базами даних. Серед величезного масиву інформації з деклараціями необхідно визначити саме ті, які найбільш ймовірно мають випадки корупційних дій» [10, с.281].

Висновки. Е-декларування – це подання особами уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та членами їх сімей електронної декларації у встановленому законом порядку. Подання е-деклараций можна вважати одним із новітніх фінансових інструментів, призначених для протидії корупції в Україні. Зазначимо, що застосування е-декларування сприяє досягненню таких основних цілей: підвищення рівня прозорості діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування і довіри громадян; запобігання конфлікту інтересів і його врегулювання в разі виникнення; контроль за змінами в майновому стані суб'єктів декларування дозволяє запобігти вчиненню ними протиправних корупційних діянь. Електронне декларування дозволяє антикорупційним органам вчасно виявляти і притягувати суб'єктів декларування до відповідальності за незаконне збагачення, декларування недостовірної інформації, неподання суб'єктом декларування декларації, подання недостовірних відомостей тощо.

Список використаних джерел:

1. Індекс сприйняття корупції-2023: Україна покращила свій показник на 3 бали.
URL: <https://nazk.gov.ua/uk/antykoryptsijna-polityka/indeks-spryynyattya-koryptsii-2023-ukraina-pokraschyla-sviy-pokaznyk-na-3-baly/>

2. Корупція в Україні 2024: розуміння, сприйняття, поширеність. Аналітичний звіт за результатами опитування населення та бізнесу. Київ, 2024. 146 с.
3. Черненко І. Електронне декларування як новітній інструмент боротьби з корупцією в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Вип. 2. Том 2, 2017. С. 59-62.
4. Рябченко Т.О., Стеблянюк А.В. Електронне декларування як ефективний засіб запобігання корупції в органах місцевого самоврядування. *Правові горизонти*. Вип. 5(18), 2017. С. 14-19
5. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року №1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
6. Про затвердження форми декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та Порядку заповнення та подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 08.11.2023 № 252/23. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1965-23#Text>.
7. Стеблянюк А.В., Резнік О.М. Електронне декларування як форма контролю за діяльністю працівників правоохоронних органів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2017 С.160-1
8. Миргород-Карпова В.В., Безвін О.С. Правові основи електронного декларування доходів та видатків державних службовців в Україні та розвинутих країнах світу. *Правові горизонти*. Вип.25(38), 2020. С.7-13.
9. Про затвердження Порядку проведення повної перевірки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції 29.01.2021 № 26/21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0158-21#Text>.
10. Муляр Г.В., Подгорець С.В. Взаємодія органів по боротьбі з корупцією під час перевірки відомостей в електронних деклараціях. *DICTUM FACTUM*. 2024. №2 (16), С.276-282.

КУШНІР С. М.,доктор юридичних наук, професор,
(Запорізький національний університет)**КОЛОМОЄЦЬ Т. О.,**доктор юридичних наук, професор,
(Запорізький національний університет)**ПИРОЖКОВА Ю. В.,**доктор юридичних наук, професор,
(Запорізький національний університет)**ШУМЕЙКО І. П.,**доктор філософії за спеціальністю 081
«Право»
докторант,
(Запорізький національний університет)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.82>**РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ОСІБ НА ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ У ВІДНОСИНАХ З
СУБ'ЄКТАМИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ**

Статтю присвячено реалізації права осіб на правничу допомогу у відносинах з суб'єктами публічного адміністрування. Право на професійну правничу допомогу, закріплене в Конституції України, не обмежується захистом і представництвом інтересів у суді, а стосується також відносин між особою і суб'єктом публічного адміністрування. Поняття «правнича допомога» і «професійна правнича допомога» не є тотожними, оскільки професійна правнича допомога здійснюється виключно адвокатами. Інструментарій професійних прав адвоката дозволяє ефективно представляти інтереси клієнтів не лише у судах, а й перед суб'єктами публічного адміністрування. Особливу увагу в забезпеченні права на правничу допомогу держава приділяє тим, хто має право на одержання її безоплатно. Це пов'язано з тим, що міжнародні стандарти державного управління передбачають максимальне сприяння державою в наданні доступу найбільш вразливим верствам населення до правничої допомоги, в тому числі у відносинах з суб'єктами публічного адміністрування. В Україні створена і діє система безоплатної правничої допомоги, яка гарантує кожному право на безоплатну первинну правничу допомогу, а визначеним законом категоріям осіб - також і на вторинну. Перший вид безоплатної правничої допомоги не включає в себе представництво інтересів особи перед суб'єктами публічного адміністрування; воно здійснюється лише в рамках вторинної правничої допомоги. Разом з тим, існує проблема відсутності оплати послуг адвокатів з надання тієї безоплатної вторинної правничої допомоги, яка полягає у представництві інтересів особи перед органами державної влади чи органами місцевого самоврядування. Крім того, чинне законодавство унеможливує здійснення такого представництва працівниками центрів з надання безоплатної правничої допомоги. Прийняття

Закону України «Про адміністративну процедуру» розширило можливості надання правничої допомоги з представництва інтересів особи перед суб'єктами публічного адміністрування. Разом з тим, потребує вирішення правова колізія щодо переліку документів, якими можуть підтверджуватися повноваження представника особи при участі в адміністративній процедурі.

Ключові слова: адміністративна процедура, безплатна правнича допомога, міжнародні стандарти публічного управління, право на правничу допомогу, представництво, професійна правнича допомога, суб'єкт публічного адміністрування.

Kushnir S. M., Kolomoiets T. O., Pyrozhkova Yu. V., Shumeiko I. P. Exercise of the human right to legal aid in relations with public administration entities

The article is devoted to the exercise of the right to legal aid in relations with public administration entities. The right to professional legal aid enshrined in the Constitution of Ukraine is not limited to defence and representation of interests in court, but also applies to the relations between a person and a public administration entity. The concepts of 'legal aid' and 'professional legal aid' are not identical, since professional legal aid is provided exclusively by advocates. The toolkit of advocates' professional rights allows them to effectively represent clients' interests not only in courts, but also before public administration bodies. In ensuring the right to legal aid, the state pays special attention to those who are entitled to receive it free of charge. This is due to the fact that international standards of public administration provide for maximum assistance by the state in providing access to legal aid to the poorest segments of the population, including in relations with public administration. Ukraine has established and operates a system of free legal aid, which guarantees everyone the right to free primary legal aid, and secondary legal aid to categories of persons defined by law. The first type of free legal aid does not include representation of a person's interests before public administration bodies; it is provided only as part of secondary legal aid. At the same time, there is a problem with the lack of payment for the services of lawyers for the provision of secondary legal aid, which consists in representing the interests of a person before public authorities or local self-government bodies. In addition, the current legislation makes it impossible for employees of free legal aid centres to provide such representation. The adoption of the Law of Ukraine 'On Administrative Procedure' expanded the possibilities of providing legal aid to represent individuals before public administration bodies. At the same time, the legal conflict regarding the list of documents that may confirm the powers of a person's representative when participating in an administrative procedure needs to be resolved.

Key words: administrative procedure, free legal aid, international standards of public administration, professional legal aid, public administration entity, representation, right to legal aid.

Актуальність проблеми. Вплив діяльності суб'єктів публічного адміністрування на права людини важко переоцінити. Значна кількість втручальних адміністративних процедур та великий обсяг нормативної бази, яка застосовується в адміністративних провадженнях, вимагають наявності гарантованої можливості кожної особи захищати себе не лише особисто, а й з використанням правничої допомоги представника. Разом з тим, існуючі наукові дослідження у сфері права на професійну правничу допомогу, як правило, не охоплюють проблематики, пов'язаної з реалізацією особами такого права у відносинах з суб'єктами публічного адміністрування. Викладене робить важливою та актуальною обрану тему наукового дослідження.

Метою дослідження є з'ясувати обсяг права на професійну правничу допомогу, визначити суб'єктів її надання, з'ясувати порядок надання правничої допомоги особам у їхніх

відносинах з суб'єктами публічного адміністрування, визначити релевантні міжнародні стандарти державного управління, окреслити обсяг безоплатної правничої допомоги, яка може надаватися у сфері відносин між особами і суб'єктами публічного адміністрування, виявити недоліки в цій сфері та запропонувати шляхи їх усунення.

Сутність та зміст конституційного права на професійну правничу допомогу були об'єктами значної кількості наукових досліджень. Так, О. Крушніцька зосередила увагу на понятті «правнича допомога» і трактує це поняття як багатоаспектну діяльність правників, спрямовану на забезпечення верховенства права та реалізації прав кожної людини, яка вступає в певні правовідносини, зміст якої становлять здійснення юридично визначених засобів, що включають юридичні консультації та роз'яснення прав і процедур їх реалізації, допомогу в складанні й поданні заяв, клопотань, скарг та інших юридичних документів, ініціювання та участі у проведенні процесуальних дій і належному фіксуванні їх перебігу і результатів, оцінку належності, достовірності та допустимості доказів, аналізу законності юридичних рішень, вжиття заходів щодо поновлення порушених прав, відшкодування шкоди, заподіяної правопорушенням [1, с. 100]. Продовжуючи дискусію щодо розуміння терміну «право на професійну правничу допомогу», Ю. Олійник під цим правом пропонує розуміти передбачену нормами національного законодавства України та гарантовану державою міру можливої поведінки суб'єкта правовідносин, який потребує захисту, представництва та надання інших видів підтримки, що забезпечується юридичним обов'язком правника із достатнім рівнем професійної компетентності надати такому суб'єкту на платній чи безоплатній основі необхідну правову допомогу [2, с. 121]. Аналізуючи загальнотеоретичний аспект концепції професійної правничої допомоги в Україні, І. Міщук визначає професійну правничу допомогу як професійну діяльність правників, що спрямована на реалізацію конституційного права на професійну правничу допомогу з метою додержання законних інтересів, прав і свобод людини шляхом вирішення проблемної правової ситуації через надання юридичних послуг [3, с. 282].

Окрім змісту і сутності професійної правничої допомоги і права на неї, в юридичній науці також приділяють увагу окремим сферам, в яких надається професійна правнича допомога. Передусім йдеться про різноманітні форми судочинства. До прикладу, у статті Т. Волошанівської наводиться аналіз ефективності цього права як складової частини права на захист у кримінальному провадженні. Вчена приходить до висновку про те, що вироблені практикою ЄСПЛ стандарти вимагають від Держав-учасниць ЄКПЛ забезпечити ефективність захисту, в тому числі практичність та ефективність правової допомоги, що надається адвокатами в кримінальному провадженні [4, с. 146]. В свою чергу, О. Капля досліджував це право як один із принципів адміністративного судочинства України і відзначив, що забезпечення цього права в адміністративному судочинстві є діяльністю із застосування відповідних правових засобів з метою захисту або відновлення прав, свобод і законних інтересів учасника судового процесу; правова допомога існує у формі надання консультацій, роз'яснень із питань чинного законодавства, складання процесуальних документів, а також правового представництва [5, с. 110].

Іншим напрямком правових досліджень з питань права на професійну правничу допомогу є з'ясування особливостей реалізації цього права певними категоріями осіб. Так, Ю. Бисага, Д. Белов і С. Калинюк дослідили реалізацію цього права біженцями за допомогою інституту адвокатури і визначили, що будучи активним учасником механізму правозастосування, займаючи самостійне місце у механізмі правосуддя, адвокатура виконує (повинна виконувати) важливу функцію суспільного контролю у цій сфері [6, с. 199].

Разом з тим, на теперішній час відсутні комплексні наукові дослідження з питання реалізації права осіб на правничу допомогу саме у відносинах із суб'єктами публічного адміністрування. Адже, хоча представництво та захист інтересів під час здійснення судочинства є важливим видом правничої допомоги, правнича допомога надається не лише у судах. В Україні існує значна кількість органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, і вони наділені компетенцією з прийняття індивідуальних адміністративних актів та

вчинення дій, які так чи інакше впливають на права та обов'язки фізичних та юридичних осіб. У відносинах з цими органами кожна особа має право, перш за все, знати свої права та обов'язки, а по-друге, має право на надання своєчасної, належної та якісної правничої допомоги. Отже, зосередимо нашу увагу на сутності правничої допомоги та формах її здійснення у відносинах осіб з суб'єктами публічного адміністрування.

Міжнародні правові акти, такі як Загальна декларація прав людини і Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, не врегульовують права на професійну правничу допомогу саме у відносинах із суб'єктами публічного адміністрування. Наведена вище Конвенція передбачає право мати захисника у випадку обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення [7], проте, як відомо, Європейський Суд з прав людини поширює поняття «кримінальне обвинувачення» і на адміністративні правопорушення; при цьому відомо, що в Україні не лише суди здійснюють притягнення до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень. Отже слід дійти висновку, що Конвенція гарантує право на захист у відносинах з суб'єктами публічного адміністрування лише в адміністративно-юрисдикційній частині. Однак здійснення провадження у справах про адміністративні проступки становить собою зовсім невелику частину значного обсягу повноважень, якими наділені суб'єкти публічного адміністрування. Тому слід дійти висновку, що основоположні міжнародні документи з прав людини оминають увагою право на правничу допомогу у взаємовідносинах з суб'єктами публічного адміністрування, залишаючи регулювання цього права на розсуд законодавця.

Що стосується актів «м'якого права», що встановлюють міжнародні стандарти державного управління з цих питань, то варто згадати Рекомендацію № R (93) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбільш вразливих верств населення, ухвалену Комітетом Міністрів Ради Європи на 484 засіданні заступників міністрів 8 січня 1993 року. В цьому документі урядам держав - членів Ради Європи рекомендується сприяти доступу найбільш вразливих верств населення до закону шляхом заохочення до підвищення обізнаності правників про проблеми найбільш вразливих верств населення, заохочення розвитку служб юридичного консультування для найбільш вразливих верств населення, відшкодування вартості юридичних консультацій для найбільш вразливих верств населення наданням безоплатної правової допомоги, сприяння створенню консультаційних центрів у районах проживання бідного населення, коли це видається доцільним. Також у цьому документі міститься рекомендація щодо сприяння ефективному доступу найбільш вразливих верств населення до позасудових методів розв'язання конфліктів шляхом, зокрема, розширення участі недержавних організацій в квазісудових формах розв'язання конфліктів (посередництво, медіація), а також шляхом надання безоплатної правової допомоги та інших форм допомоги в застосуванні таких методів розв'язання конфліктів [8].

Статтею 59 Конституції України передбачено, що кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. При цьому стаття 131-2 Основного Закону України конкретизує, що для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура [9]. Отже, Конституція України закріплює право не на будь-яку правничу допомогу, а саме на професійну, яка, в свою чергу, надається адвокатурою.

Переходячи до аналізу законодавчих положень, які закріплюють право на правничу допомогу, звернімося перш за все до норм Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Перш за все слід звернути увагу на зміст поняття «представництво», наведений в п. 9 ч. 1 ст. 1 цього Закону: представництво – вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні реалізації прав і обов'язків клієнта в цивільному, господарському, адміністративному та конституційному судочинстві, *в інших державних органах*, перед фізичними та юридичними особами, прав і обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні [10]. Отже, адвокати надають професійну правничу допомогу, в тому числі, шляхом представництва інтересів клієнтів перед

суб'єктами публічного адміністрування. Перелік професійних прав, за допомогою яких адвокати надають таку правничу допомогу, міститься в ст. 20 цього Закону і містить, серед іншого, такі права: звертатися з адвокатськими запитами; представляти і захищати права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб у органах державної влади та органах місцевого самоврядування, перед посадовими і службовими особами; доповідати клопотання та скарги на прийомі в посадових і службових осіб та відповідно до закону одержувати від них письмові мотивовані відповіді на ці клопотання і скарги; бути присутнім під час розгляду своїх клопотань і скарг на засіданнях колегіальних органів та давати пояснення щодо суті клопотань і скарг тощо [10].

Також слід проаналізувати положення Закону України «Про безоплатну правничу допомогу». Перш за все варто зосередитися на безоплатній первинній правничій допомозі, адже право на неї, згідно зі ст. 8 цього Закону, мають усі особи, які перебувають під юрисдикцією України [11], тобто без урахування майнового чи соціального становища особи. Суб'єктами надання цього виду безоплатної правничої допомоги є: органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; центри з надання безоплатної правничої допомоги; спеціалізовані установи з надання безоплатної первинної правничої допомоги, утворені органами місцевого самоврядування з урахуванням потреб територіальної громади; юридичні особи приватного права, які мають право надавати правничу допомогу, залучені органами місцевого самоврядування у встановленому законом порядку; адвокати та інші фахівці у відповідній галузі права, залучені органами місцевого самоврядування у встановленому законом порядку [11]. Отже, безоплатна первинна правнича допомога є ширшим поняттям ніж професійна правнича допомога, з огляду на кількість суб'єктів, уповноважених надавати цей вид правничої допомоги. В той же час, перелік правничих послуг безоплатної первинної правничої допомоги, визначений в ч. 2 ст. 7 цього Закону, є обмеженим та спрямований передусім на здійснення конституційного права кожного знати про свої права та обов'язки. Винятком є послуга зі складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру), яка нормою п. 3 ч. 2 ст. 7 цього Закону теж віднесена до правничих послуг, з яких складається безоплатна правнича допомога [11].

Отже, значення безоплатної правничої допомоги у відносинах між особою і суб'єктом публічного адміністрування полягає в тому, що будь-яка особа, яка перебуває під юрисдикцією України, має гарантовану можливість безоплатно отримати інформацію про свої права та обов'язки і про порядок їхньої реалізації, а за потреби – отримати послугу зі складення документа правового характеру, необхідного для реалізації таких прав і обов'язків. Однак цей вид безоплатної правничої допомоги не включає в себе захист і представництво інтересів особи перед суб'єктом публічного адміністрування. Такі види правничої допомоги в Україні, за загальним правилом, надаються на платній основі за винятком випадків, коли особа має право на безоплатну вторинну правничу допомогу.

Слід зазначити, що безоплатна вторинна правнича допомога, серед іншого, включає в себе здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу, в судах, *інших державних органах, органах місцевого самоврядування*, перед іншими особами (п. 2 ч. 2 ст. 13 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу») [11]. Отже, за умови відповідності особи хоча б одному з критеріїв, визначеному ст. 14 цього Закону, особа отримує право на здійснення представництва її інтересів в органах державної влади і органах місцевого самоврядування. Разом з тим, існують певні складнощі у здійсненні цього права.

Перш за все варто відзначити, що норма ч. 4 ст. 131-2 Конституції України про виключне право адвоката здійснювати представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення [9], вочевидь, не поширюється на здійснення представництва однією особою іншої особи перед суб'єктом публічного адміністрування, адже суди до таких суб'єктів не належать. Отже, у разі звернення особи за наданням їй безоплатної вторинної правничої допомоги, центр з надання такої допомоги, гіпотетично, міг би доручати її надання своєму працівнику. Однак норма ч. 3 ст. 21 Закону України «Про безоплатну

правничу допомогу», яка передбачає, що «для здійснення представництва інтересів осіб, які мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу, у суді у спорах, що виникають з трудових відносин, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також щодо представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, або для складання документів процесуального характеру центр з надання безоплатної правничої допомоги може уповноважити свого працівника» [11], не дає можливості центрам уповноважувати своїх працівників на здійснення представництва осіб перед органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування. Потенційно це може призвести до непропорційного збільшення навантаження на адвокатів, які надають безоплатну правничу допомогу, хоча при цьому існує проблема щодо належної оплати послуг з представництва осіб адвокатами саме перед органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування.

Так, пункт 6 Методики обчислення розміру винагороди адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. № 465 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2016 р. № 1048), містить формулу обчислення розміру винагороди адвоката за надання правничої допомоги, передбаченої пунктом 2 частини другої статті 13 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», тобто за здійснення представництва, однак містить таке уточнення: «(крім випадків надання такої допомоги особам, визначеним пунктами 3 і 4 частини першої статті 14 Закону, а також у разі здійснення представництва інтересів осіб в державних органах (крім судів), органах місцевого самоврядування, перед іншими особами)» [12]. Тобто наразі оплата адвокатам за таку послугу, як здійснення представництва в органах державної влади (крім судів) та органах місцевого самоврядування – в системі безоплатної правничої допомоги не передбачена. Це є негативним явищем, яке не сприяє залученню адвокатів до участі в системі безоплатної правничої допомоги і призводить до порушення права на безоплатну правничу допомогу тих осіб, які потребують здійснення представництва їхніх інтересів перед суб'єктами публічного адміністрування. Отже, задля якомога повного впровадження міжнародних стандартів державного управління та втілення рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи існує необхідність внесення змін до наведеної вище методики шляхом запровадження оплати винагороди адвокатам за здійснення ними представництва осіб в органах виконавчої влади і органах місцевого самоврядування.

В свою чергу, позитивним кроком законодавця у сфері забезпечення права на правничу допомогу у відносинах з суб'єктами публічного адміністрування стало прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру», який встановив, в тому числі, загальні норми щодо представництва в адміністративному провадженні. Так, у відповідності до ч. 1 ст. 31 зазначеного вище Закону, особа може брати участь в адміністративному провадженні особисто та/або через представника. Особа не має права брати участь в адміністративному провадженні або у вчиненні окремих процедурних дій через її представника у разі, якщо законом передбачена особиста участь такої особи [13]. Таким чином, право особи мати представника під час адміністративного провадження може здійснюватися в будь-якому випадку окрім того, коли особиста участь такої особи є обов'язковою.

Разом з тим, норма ч. 2 ст. 31 Закону України «Про адміністративну процедуру» не повною мірою узгоджується із нормою ч. 1 ст. 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Так, у відповідності до ч. 2 ст. 31 Закону України «Про адміністративну процедуру», представник особи бере участь в адміністративному провадженні на підставі довіреності, договору, закону, акта органу управління юридичної особи та на інших підставах, встановлених законом [13]. В свою чергу, абзац другий ч. 1 ст. 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає, що документами, що посвідчують повноваження адвоката на надання правничої допомоги, можуть бути: 1) договір про надання правничої допомоги; 2) довіреність; 3) ордер; 4) доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правничої допомоги [10]. З одного боку формулювання «на інших підставах, встановлених законом» [13] може тлумачитися як бланкетна норма, що

відсилає, серед іншого, до ч. 1 ст. 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Проте на практиці можуть виникати випадки, коли представника не допускать до участі в адміністративному провадженні на тій підставі, що документ, який він надав на підтвердження своїх повноважень, не включений у перелік, що міститься в ч. 2 ст. 31 Закону України «Про адміністративну процедуру». Варто також згадати, що до адвокатського запиту додається саме копія ордеру або доручення (ч. 1 ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») і не додається копія договору про надання правничої допомоги. Отже, для усунення перепон в реалізації прав осіб на правничу допомогу у відносинах з суб'єктами публічного адміністрування, існує необхідність доповнення норми ч. 2 ст. 31 Закону України «Про адміністративну процедуру» згадкою про такі документи як ордер на надання правничої допомоги, а також доручення органу чи установи, уповноваженої на надання безоплатної правничої допомоги.

Висновки. Право на професійну правничу допомогу, закріплене в Конституції України, не обмежується захистом і представництвом інтересів у суді, а стосується також відносин між особою і суб'єктом публічного адміністрування. Поняття «правнича допомога» і «професійна правнича допомога» не є тотожними, оскільки професійна правнича допомога здійснюється виключно адвокатами. Інструментарій професійних прав адвоката дозволяє ефективно представляти інтереси клієнтів не лише у судах, а й перед суб'єктами публічного адміністрування. Особливу увагу в забезпеченні права на правничу допомогу держава приділяє тим, хто має право на одержання її безоплатно. Це пов'язано з тим, що міжнародні стандарти державного управління передбачають максимальне сприяння державою в наданні доступу найбільш вразливим верствам населення до правничої допомоги, в тому числі у відносинах з суб'єктами публічного адміністрування. В Україні створена і діє система безоплатної правничої допомоги, яка гарантує кожному право на безоплатну первинну правничу допомогу, а визначеним законом категоріям осіб – також і на вторинну. Перший вид безоплатної правничої допомоги не включає в себе представництво інтересів особи перед суб'єктами публічного адміністрування; воно здійснюється лише в рамках вторинної правничої допомоги. Разом з тим, існує проблема відсутності оплати послуг адвокатів з надання тієї безоплатної вторинної правничої допомоги, яка полягає у представництві інтересів особи перед органами державної влади чи органами місцевого самоврядування. Крім того, чинне законодавство унеможливує здійснення такого представництва працівниками центрів з надання безоплатної правничої допомоги. Прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» розширило можливості надання правничої допомоги з представництва інтересів особи перед суб'єктами публічного адміністрування. Разом з тим, потребує вирішення правова колізія щодо переліку документів, якими можуть підтверджуватися повноваження представника особи при участі в адміністративній процедурі.

Список використаних джерел:

1. Крушницька О.В. Розмежування поняття правової допомоги. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 98-102. DOI: 10.36695/2219-5521.4.2019.15. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/119/107>.
2. Олійник Ю. Доктринальні підходи до визначення поняття право на професійну правничу допомогу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3. С. 118-122. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-118-122. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/12187/1/19.pdf>.
3. Міщук І.В. Концепція професійної правничої допомоги в Україні: загальнотеоретичний аспект. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 5. С. 278-282. DOI: 10.24144/2788-6018.2022.05.51. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/12/53.pdf>.
4. Волошанівська Т. Право на практичну та ефективну правову допомогу як складова частина права на захист у кримінальному провадженні. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2017. № 5. С. 143-147. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/5/32.pdf>.

5. Капля О. Забезпечення права на правову допомогу як принцип адміністративного судочинства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 8. С. 107-111. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/8/23.pdf>.

6. Бисага Ю.М., Белов Д.М., Калинюк С.С. Конституційне право людини і громадянина на правову допомогу та його реалізація біженцями за допомогою інституту адвокатури. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2023. Випуск 76. Частина 2. С. 191-201. DOI: 10.24144/2307-3322.2022.76.2.32. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/05/34.pdf>.

7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

8. Рекомендація № R (93) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбільш вразливих верств населення, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 484 засіданні заступників міністрів 8 січня 1993 року. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/r_93_1_1993_01_08.pdf.

9. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

10. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>.

11. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 2 червня 2011 року № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>.

12. Методика обчислення розміру винагороди адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. № 465 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2016 р. № 1048). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-2014-%D0%BF#n16>.

13. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#n602>.

КОЗАК В. Я.,аспірант докторантури та аспірантури
(Одеський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 343.851

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.83>**ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОРГАНІЗАТОРА
ОРГАНІЗАЦІЇ АБО УТРИМАННЯ МІСЦЬ ДЛЯ НЕЗАКОННОГО ВЖИВАННЯ,
ВИРОБНИЦТВА ЧИ ВИГОТОВЛЕННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ,
ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ В УКРАЇНІ**

У статті проводиться аналіз кримінологічної характеристики організатора організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в Україні. На основі дослідження опублікованих офіційних статистичних даних правоохоронних органів в Україні за період 2018 по 2023 повні роки включно визначаються особливості вікової характеристики особи, яка вчинила діяння, передбачене ст. 317 КК України, розподіл даної категорії злочинців за гендерною ознакою; аналіз характеристики кримінологічної характеристики організатора організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів за ознакою освіти; дослідження особливостей кримінологічної характеристики особи, яка організувала наркопритон за ознакою громадянства. Характеристика особи-організатора наркопритону розглядається через кримінологічну структуру, елементами якої є її індивідуальні властивості, якості, особливості та стани, що визначають індивіда як окрему цілісну систему.

У результаті проведеного дослідження емпіричних даних за вказаний період встановлено узагальнений кримінологічний портрет особи організатора та інших осіб, які вчинили організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів та визначено, що це є особа чоловічої статі, як молодого, так і дорослого віку, переважно у віці 29-39 років, громадянин України, з базовою середньою або профільною середньою освітою, неодружений та непрацюючий.

Ключові слова: наркозлочинність, наркотичні засоби, незаконний обіг наркотичних засобів, наркопритон, кримінологічна характеристика, організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Kozak V. Ya. Peculiarities of the criminological characteristics of the organizer of the organization or maintenance of places for the illegal use, production or manufacture of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues in Ukraine

The article analyzes the criminological characteristics of the organizer of the organization or maintenance of places for the illegal use, production or manufacture of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues in Ukraine. Based on the study of published official statistics of law enforcement agencies in Ukraine for the period from 2018 to 2023 full years inclusive, the author identifies the peculiarities of the age characteristics of a person who committed

an act under Article 317 of the Criminal Code of Ukraine, and the distribution of this category of criminals by gender; analyzes the characteristics of the criminological characteristics of the organizer of the organization or maintenance of places for the illegal use, production or manufacture of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues on the basis of education; studies the peculiarities of the The characteristics of a person who organizes a drug den are considered through the criminological structure, the elements of which are his or her individual properties, qualities, features and states that define an individual as a separate integral system.

As a result of the study of empirical data for the specified period, a generalized criminological portrait of the organizer and other persons who organized or maintained places for the illegal use, production or manufacture of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues is established and it is determined that this is a male person, both young and adult, mainly aged 29-39 years, a citizen of Ukraine, with basic secondary or specialized secondary education, unmarried and unemployed.

Key words: *drug crime, narcotic drugs, drug trafficking, drug den, criminological characteristics, organization or maintenance of places for the illegal use, production or manufacture of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues.*

Постановка проблеми. Важливим елементом кримінологічної характеристики організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів є відомості про особу злочинця. Отриманні знання при дослідженні даної категорії лягають в основу розробки пропозицій по запобіганню та попередженню таких кримінальних правопорушень. Зазвичай, в межах кримінології під час дослідження особи злочинця з'ясуванню підлягають ті відомості, які необхідні для організації ефективного запобігання кримінально караним діянням, зокрема про стать, вік, громадянство, національність, освіту тощо.

Стан дослідження. Кримінально-правові та кримінологічні проблеми кримінальних правопорушень сфері незаконного обігу наркотичних засобів постійно перебувають в полі зору вітчизняних науковців, серед яких роботи: Ю.В. Бауліна, А.О. Габіані, Е.Г. Гасанова, Я.І. Гілінського, В.М. Дрьоміна, А.П. Закалюка, О.Г. Кальмана, О.М. Костенка, О.Г. Кулика, І.П. Лановенка, А.А. Музики, Ю.В. Олександрова, В.М. Смітєнка, Є.В. Фесенка, В.І. Шакуна, Г.Й. Шнайдера, О.Ю. Шостко та ін.

Метою даної статті є дослідження кримінологічної характеристики організатора та інших осіб, які вчинили організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Виклад основного матеріалу. Взагалі, особа злочинця є складним, інтегруючим і багатовекторним поняттям. Разом з тим, у вітчизняній кримінології особа злочинця розглядається як сукупність соціально значущих ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну у порушенні норм кримінального права [1, с. 72]. А.П. Закалюк зазначає, що особа злочинця – це сукупність суттєвих і усталених соціальних властивостей та ознак, соціально значущих біопсихічних особливостей індивіда, які надають вчиненому діянню характер суспільної небезпеки, а винному – властивість суспільної небезпечності, у зв'язку з чим вона і притягається до відповідальності, передбаченої кримінальним законодавством [2, с. 240]. У зміст «особа злочинця» вміщують й сукупність соціально-психологічних властивостей особистості, що склалися у процесі соціалізації людини [3, с. 76].

Отже, характеристика особи-організатора наркопритону розглядається через кримінологічну структуру, елементами якої є її індивідуальні властивості, якості, особливості та стани, що визначають індивіда як окрему цілісну систему. Пропонується дослідити вікову характеристику, за ознакою полу, освіти та громадянства на основі опублікованих офіційних статистичних даних [4].

Розглядаючи вікову характеристику особи організатора та інших осіб, які вчинили організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів зазначимо наступне.

За 2018 рік кримінальне правопорушення, передбачене ст. 317 КК України було вчинено особою у віці 16-17 років. 62 особи вчинили зазначене кримінальне правопорушення у віці 18-28 років. Найбільше осіб – суб'єктів кримінальної відповідальності у порядку ст. 317 КК України було зафіксовано у віковій групі 29-39 років – у звітному періоді цей показник склав 168 осіб. 99 осіб вчинили вказане кримінально каране посягання у віці 40-54 років; 6 осіб у віці 55-59 років та 2 особи у віці 60 років та більше.

У 2019 році осіб організаторів та інших осіб, які вчинили організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у віковій групі до 14 років, 14-15 років та 16-17 років виявлено не було. У віці від 18 до 28 років кримінальне правопорушення, передбачене ст. 317 КК України було вчинено 46 особами. 146 осіб – організаторів чи утримувачів наркопритонів виявлено у віці 29-39 років за вказаний звітний період. 104 особи вчинили у 2019 році вказане кримінальне правопорушення у віці 40-54 років. А також 4 особи у віці 55-59 років та 4 особи у віці 60 та більше років вчинили організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

За 2020 рік було виявлено 1 неповнолітню особу у віці 16-17 років, яка вчинила організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. 54 особи вчинили це діяння у віці 18-28 років. 111 організаторів та інших осіб, які вчинили організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів було встановлено у віці 29-39 років. 77 осіб винних у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 317 КК України було виявлено з віком 40-54 роки. Також 13 осіб у віці 55-59 та 6 осіб, які досягли 60 та більше років було притягнуто до кримінальної відповідальності за організацію чи утримання наркопритону.

У 2021 році малолітніми та неповнолітніми особами організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів не вчинялося, згідно статистичних даних Офісу Генерального прокурора. 35 осіб організаторів та інших осіб, які вчинили організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у віці 18-28 років було виявлено у вказаному звітному періоді. Суб'єктів кримінального правопорушення, передбаченого ст. 317 КК України у віці 29-39 років за вказаний період було зафіксовано 90 осіб. 78 осіб у віці 40-54 років вчинили досліджуване кримінальне правопорушення у 2021 році. 5 осіб у віці 55-59 років та 4 осіб у віці 60 та більше років було встановлено у якості організатора та інших осіб, які вчинили організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

За 2022 рік 1 особа у віці 16-17 років отримала підозру у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 317 КК України. 20 осіб у віці 18-28 років вчинили організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів за даний звітний період. 44 особи – організатори та інші особи, які вчинили організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у 2022 році вчинили у віці 29-39 років. 32 особи-обвинувачені у вчиненні організації чи утримання наркопритону було виявлено в даному звітному періоді. 6 осіб вчинили досліджуване кримінальне правопорушення у віці 55-59 років та 2 особи у віці 60 та більше років.

За період 2023 року було виявлено одну неповнолітню особу (16-17 років), обвинувачену у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 317 КК України. 37 осіб у віці 18-29 років вчинило організацію або утримання місць для незаконного вживання,

виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у даному звітному періоді. 88 осіб віком 29-39 вчинили дане кримінальне правопорушення у звітному періоді. 90 осіб – обвинувачених у організації чи утриманні наркопритону, які досягли віку 40-54 років. Також у зазначеному році організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів вчинили 3 особи у віці 55-59 років та 1 особа, яка досягла вік 60 та більше років.

Таким чином, приходимо до висновку, що найчастіше організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів вчиняють особи у віці 29-39 років та 40-54 роки, рідше у віці 18-29 року, зовсім рідко у віці 55-59 та понад 60. Виявлено одиничні випадки вчинення даного кримінального правопорушення неповнолітніми особами у віці 16-18 років.

35 жінок у 2018 році вчинили організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів було скоєно, що склало 10% від загальної кількості осіб, яким було вручено підозру про вчинення даного кримінального правопорушення.

31 жінкою було вчинено кримінальне правопорушення, передбачене ст. 317 КК України у 2019 році, що дорівнює 10,1% від загальної кількості осіб, які вчинили організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в даному році.

22 жінки у 2020 році отримало підозру у вчиненні організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що склало 8,5 % від загальної кількості виявлених осіб, винних у організації наркопритону.

У 2021 році суб'єктом організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів було 16 жінок, що становить 7% від загальної кількості.

9 жінок було обвинувачено у вчиненні організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у 2022 році, що склало 6,9% від загальної кількості осіб, які вчинили досліджуване кримінальне правопорушення у цьому році.

20 жінок були організаторами чи учасниками організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що відповідає 7,6 % від загальної кількості осіб, яким було вручено підозру у вчиненні діяння, передбаченого ст. 317 КК України у 2023 році.

Із зазначеного вбачається, що відсоток жінок – організаторів чи утримувачів наркопритонів переважно мав тенденцію до зниження починаючи з 2018 року до 2022 року включно, однак у 2023 році цей показник збільшився. Така ситуація може бути викликана в цілому змінами в демографічній ситуації в країні, які мають місце внаслідок повномасштабного вторгнення, зайнятості чоловіків, пов'язану з виконанням завдань по стримуванню збройного нападу та іншими соціально-демографічними наслідками, як викликані повномасштабним вторгненням до нашої країни. Однак, при цьому варто зауважити, що зміна питомої ваги жінок у вчиненні цього діяння за один рік може бути фрагментарним явищем та не може бути достатнім періодом для визначення певної тенденції.

Надалі пропонується проаналізувати особливості ознаки освіти особи - організатора та інших осіб, які вчинили організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Так, у 2018 році було виявлено 35 осіб, які вчинили організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, маючи повну вищу або базову вищу освіту, що становить 10,4 % від загальної кількості. 93 особи під час вчинення кримінального правопорушення мали професійно-технічну освіту, що відповідає 27,5 % від загальної кількості. 209 осіб на

момент вчинення організації чи утримання наркопритону мали повну загальну середню або базову загальну середню освіту, що відповідно становить 61,8 %. Та одна особа вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 317 КК України у даному звітному періоді з початковою загальною освітою чи без освіти.

У 2019 році 17 осіб, які вчинили організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, мали повну вищу та базову вищу освіту, що становить 5,6 % від загальної кількості осіб, які вчинили дане кримінальне правопорушення у зазначеному звітному періоді. 65 осіб, яким було вручено підозру у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 317 КК України мали професійно-технічну освіту, що склало показник 21,4% від загальної кількості. 217 осіб вчинили організацію чи утримання наркопритону, маючи повну загальну середню або базову загальну середню освіту, що відповідає 71,2 % від загальної кількості. 5 осіб мали початкову загальну освіту або не мали освіти взагалі під час вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 371 КК України, що становить 1,8 % від загальної кількості.

У 2020 році 18 осіб мали повну вищу чи фахову передвищу освіту, на час, коли вчинили організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що дорівнює 6,9 % від загальної кількості. 78 осіб мали професійно-технічну освіту на час організації чи утримання наркопритону, що склало 30 % від загальної кількості. 161 особа – організатор чи учасник організації або утримання наркопритону характеризувався ознакою базової середньої чи профільної середньої освіти, що відповідає 61 %. 3 особи мали початкову освіту та 2 особи були без освіти взагалі на час вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 317 КК України, що відповідно становить 1,1% та 1%.

У 2021 році 216 осіб-суб'єктів кримінального правопорушення, передбаченого ст. 317 КК України мали вищу або фахову передвищу освіту на момент вчинення організації чи утримання наркопритону, що склало 52,4 % від загальної кількості. 58 осіб характеризувалися ознакою професійно-технічної освіти, що відповідає 14%. 138 осіб мали базову середню та профільну технічну освіту, що відповідає 33,5 % від загальної кількості у звітному періоді. Осіб, які вчинили організацію чи утримання наркопритону з початковою освітою та без такої у даному році виявлено не було.

У 2022 році із загальної кількості виявлених осіб, яким було вручено підозру у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 317 КК України – 9 мали повну вищу або фахову передвищу освіту (8,6 %). 12 осіб мали професійно-технічну освіту (11,4 %), 83 особи мали базову середню та профільну технічну освіту, що склало 79 % та 1 особу, яка мала початкову загальну освіту (1%), яка вчинила у даному звітному періоді організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Станом на 2023 рік із загальної кількості осіб, яким було вручено підозру у вчиненні організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів 18 мали повну вищу або фахову передвищу освіту, що склало 8,2 %. 46 осіб на момент вчинення організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів мали професійно-технічну освіту, що дорівнює 20,9%. 156 осіб, яким у 2023 році було вручено підозру про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 317 КК України, що відповідає 70,9 %.

Таким чином, за результатом аналізу ознаки освіти організатора та інших осіб, які вчинили організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів приходимо до висновку, що частіше суб'єктами такого кримінального правопорушення є особи, які мали базову середню та профільну технічну освіту, рідше – професійно-технічну освіту. На третьому місці особи, які характеризуються ознакою повної вищої (передвищої) освіти. Рідко суб'єктами кримінального правопорушення, передбаченого ст. 317 КК України були особи з початковою освітою або без освіти взагалі.

Так, відповідно до офіційних статистичних даних в переважній своїй більшості кожного року, звітність щодо якого підлягає аналізу, суб'єктами кримінального правопорушення, передбаченого ст. 317 КК України були громадяни України: у 2018 році цей показник склав 337 особи, у 2019 році – 301 особа, у 2020 році – 260 осіб, у 2021 році – 212 осіб, у 2022 році – 104 особи та у 2023 році – 219 осіб. 1 випадок вчинення організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у 2018 році було вчинено іноземцем, 2 особами у 2019 році, 1 особою у 2022 році та теж 1 особою у 2023 році. З аналізу звітних статистичних даних вбачається, що особи без громадянства, біженці та нелегали у якості суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 317 КК України за досліджуваний період виявлено не було.

Висновки. На основі проведеного дослідження, приходимо до висновку, що узагальнений кримінологічний портрет особи організатора та інших осіб, які вчинили організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів приблизно є таким: особа чоловічої статі, як молодого, так і дорослого віку, переважно у віці 29-39 років, громадянин України, з базовою середньою або профільною середньою освітою. Як вбачається з аналізу матеріалів кримінальних проваджень неодружений та непрацюючий.

Список використаних джерел:

1. Кримінологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами: навч. посіб. / О. М. Джужа, Є. М. Моїсєєв, В. В. Василевич та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2001. 368 с.
2. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
3. Журавель А.П. Соціально-психологічні особливості та детермінанти формування особистості зі злочинною поведінкою. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Психологія. 2020. Том 31 (70) № 3. С. 76-80.
4. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
5. Бабенко А. М., Конопельський В. Я., Чекмарьова І. М. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у прикордонних регіонах Причорномор'я материкової України: монографія. Харків: Право, 2019. 264 с.
6. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія. Одеса: ОДУВС, 2014. 416 с.
7. Бабенко А. М. Сучасний стан та тенденції наркозлочинності, вбивств та самогубств у містах і сільських районах України: кримінологічний вимір та запобігання/ *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*: науковий журнал. 2018. Спеціальний випуск №1 (91) «Протидія наркозлочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення». Д.: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 16–26.
8. Бабенко А.М. Тактико-психологічні, кримінально-процесуальні, адміністративно-правові та оперативно-розшукові заходи профілактики і запобігання кримінальним правопорушенням. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1. С. 14-22.
9. Корнієнко М. В. Організаційно-тактичні засади проведення контрольної поставки наркотичних засобів і психотропних речовин. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. 2021. № 67. С. 278-283.
10. Корнієнко М. В., Головін Д. В. Контроль за вчиненням злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: організаційно-правові аспекти : монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 188 с.
11. Бабенко А.М., Палій М.В., Чекмарьова І.М. Взаємодія поліції, прокуратури та державної прикордонної служби України у протидії організованому кримінальному правопорушенню, пов'язаному із контрабандою, незаконним обігом зброї та наркотиків, тероризмом і протиправним перетиним державного кордону України. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. №1. С.436-440.
12. Бабенко А.М. Адміністративно-правові та кримінологічні заходи у роботі поліції із запобігання незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів. *Вчені записки Таврійського національного університету імені Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2023. Том 34 (73) №3. С. 200-204.

БІЛІНСЬКА Л. В.,
викладач кафедри професійних
та спеціальних правових дисциплін
(ПВНЗ «Буковинський університет»)

УДК 343.985
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.84>

КРИМІНАЛІСТИЧНІ МЕТОДИКА І ТАКТИКА ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ

У статті розкрито криміналістичні методика і тактика досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. Проаналізовано правове регулювання досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. Досліджено судову практику розгляду актуальних питань, що виникають під час розгляду справ про домашнє насильство. Аргументовано, що під час прийняття заяви про кримінальне правопорушення, пов'язане із домашнім насильством, особливу увагу слід приділити психологічному стану жертви, запевнити її у конфіденційності та безпечності подання заяви, не допускати жодного психологічного тиску щодо жертви. Під час першої ж розмови з потерпілою особою важливо уточнити у неї всі деталі, які матимуть значення для успішного майбутнього досудового розслідування – отримати інформацію про можливих свідків правопорушення та про інші докази, які можуть бути використані у справі. Наголошено, що тактика особи, яка веде допит у даній категорії справ, різниться залежно від обраної підозрюваним тактики захисту, але, як правило, у таких випадках слід спростовувати покази кривдника доказами по справі, наголошувати на відповідальності, яка передбачена за відповідне кримінальне правопорушення та наголошувати на розбіжностях у показаннях підозрюваного та потерпілої особи та свідків. Встановлено, що криміналістичну тактику досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, можна визначити як сукупність науково обґрунтованих рекомендацій щодо діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та інших уповноважених осіб, спрямовану на ефективне виявлення, фіксацію та оцінку доказів у справах, пов'язаних із домашнім насильством з метою найбільш ефективного захисту осіб, що є потерпілими від таких правопорушень. Криміналістична методика досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством – це система організаційних заходів, які включають в себе процесуальні і позапроцесуальні дії учасників кримінального провадження, спрямовані на ефективне досудове розслідування у справах, пов'язаних із домашнім насильством з метою найбільш ефективного захисту осіб, що є потерпілими від таких правопорушень.

Ключові слова: криміналістична тактика, криміналістична методика, досудове розслідування, обмежувальні заходи, кримінальний процес, домашнє насильство.

Bilinska L. V. Forensic methods and tactics of pre-trial investigation of criminal offenses related to domestic violence

The article reveals the forensic methods and tactics of pre-trial investigation of criminal offenses related to domestic violence. The legal regulation of pre-trial

investigation of criminal offenses related to domestic violence is analyzed. The judicial practice of considering topical issues that arise during the consideration of cases of domestic violence is studied. It is argued that when accepting a statement about a criminal offense related to domestic violence, special attention should be paid to the psychological state of the victim, assure her of the confidentiality and safety of submitting the statement, and prevent any psychological pressure on the victim. During the first conversation with the victim, it is important to clarify with her all the details that will be important for the successful future pre-trial investigation – to obtain information about possible witnesses to the offense and other evidence that can be used in the case. It is emphasized that the tactics of the person conducting the interrogation in this category of cases vary depending on the defense tactics chosen by the suspect, but, as a rule, in such cases, it is necessary to refute the testimony of the offender with evidence in the case, emphasize the liability provided for the relevant criminal offense, and emphasize the discrepancies in the testimony of the suspect and the victim and witnesses. It is established that the forensic tactics of pre-trial investigation of criminal offenses related to domestic violence can be defined as a set of scientifically based recommendations for the activities of pre-trial investigation bodies, the prosecutor's office and other authorized persons, aimed at the effective identification, recording and evaluation of evidence in cases related to domestic violence in order to most effectively protect persons who are victims of such offenses. Forensic methodology of pre-trial investigation of criminal offenses related to domestic violence is a system of organizational measures that include procedural and extra-procedural actions of participants in criminal proceedings, aimed at effective pre-trial investigation in cases related to domestic violence in order to most effectively protect persons who are victims of such offenses.

Key words: *forensic tactics, forensic methodology, pre-trial investigation, restrictive measures, criminal process, domestic violence.*

Вступ. За даними Фонду із запобігання насильству в сім'ї «кожні 9 секунд б'ють жінку, щороку б'ють понад 4 мільйони осіб». По всьому світі насильство з боку подружніх партнерів калічить долі жінок, адже 50% усіх бездомних жінок та дітей – це ті, хто намагається врятуватися від насильства в сім'ї. Насильство починається рано: 1 з 4 молодих жінок (віком від 15 до 24 років), які були у стосунках, уже зазнавали насильства з боку інтимного партнера до того моменту, коли їм виповнилося двадцять років. Насильство з боку інтимного партнера є, безперечно, найпоширенішою формою насильства щодо жінок у всьому світі (зачіпає близько 641 мільйона). Проте 6% жінок у всьому світі повідомляють, що зазнали сексуального насильства з боку когось іншого, а не свого чоловіка чи партнера. Враховуючи високий рівень стигматизації та не доповідання про сексуальне насильство, справжня цифра, ймовірно, буде значно вищою [1]. Такі вражаючі цифри свідчать про актуальність та затребуваність досліджень, пов'язаних з методикою та тактикою розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, з тим, щоб належним чином захистити права жертв домашнього насильства, якими найчастіше стають жінки та діти.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття методики і тактики досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством.

Результати дослідження. Основне правове регулювання поняття домашнього насильства та особливостей притягнення винних осіб за правопорушення, пов'язані з домашнім насильством, здійснюється Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», Кримінальним кодексом України (далі – КК України) та Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України). Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства,

що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь. Таким чином, Закон виділяє такі види домашнього насильства, як: фізичне, сексуальне, психологічне та економічне.

КК України у ст. 126-1 передбачає кримінальну відповідальність за домашнє насильство, під яким законодавець розуміє умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи.

КПК України у 2017 році було доповнено новою ч. 6 ч. 1 ст. 194, якою врегульовано обмежувальні заходи, що можуть застосовуватися до особи, підозрюваної у вчиненні злочину, пов'язаного з домашнім насильством, в інтересах потерпілої особи. При цьому слід погодитися з твердженням про те, що КК України та КПК України передбачають, по суті, однакові обмежувальні заходи (за винятком направлення для проходження лікування від алкогольної, наркотичної або іншої залежності, від хвороб, що становлять небезпеку для оточуючих, які передбачені тільки у КПК України), але в кримінальному праві вони застосовуються як додаткові заходи покарання, а в кримінальному процесі є складовою частиною запобіжних заходів [2, с. 364].

Що стосується тактики та методики досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, то для розкриття даної проблематики, перш за все, необхідно визначитися з основною термінологією, а саме з визначеннями понять «криміналістична тактика» та «криміналістична методика».

Криміналістична тактика, як розділ науки криміналістики, являє собою систему наукових положень та заснованих на них найбільш раціональних прийомів організації та тактики проведення процесуальних дій з метою збирання, дослідження та використання доказів в процесі розслідування кримінальних правопорушень [3, с. 117]. Криміналістична методика – це розділ науки криміналістики, який включає систему наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації і здійснення розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням [3, с. 224]. Р. Герцик, досліджуючи методику та тактику судового розгляду кримінальних проваджень, доходить висновку, що щодо методики судового розгляду кримінальних проваджень зазначеної категорії кримінальних правопорушень, то це поняття ширше за криміналістичну тактику судового розгляду, оскільки включає в себе сукупність не тільки тактичних, а насамперед організаційних заходів, які виконуються не тільки суб'єктами криміналістичної тактики (прокурором, захисником, суддею), а й усіма учасниками судового розгляду під час підготовки до участі в розгляді кримінального провадження судом і безпосередньо під час здійснення цієї діяльності [4, с. 91].

Професор І. Когутич відзначає, що у наукознавчому аспекті найголовнішим призначенням видової чи групової методики розслідування злочинів є виклад теоретичних положень і розроблених на їхній основі типових рекомендацій стосовно забезпечення реалізаторів досудового розслідування відповідною системою процесуальних і позапроцесуальних (власне криміналістично легалізованих) дій та заходів оптимальної й ефективної їх діяльності для досягнення мети та обумовлених нею завдань кримінального провадження [5, с. 97].

Таким чином, криміналістичну тактику досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, можна визначити як сукупність науково обґрунтованих рекомендацій щодо діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та інших уповноважених осіб, спрямовану на ефективне виявлення, фіксацію та оцінку доказів у справах, пов'язаних із домашнім насильством з метою найбільш ефективного захисту осіб, що є потерпілими від таких правопорушень. Криміналістична методика досудового

розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством – це система організаційних заходів, які включають в себе процесуальні і позапроцесуальні дії учасників кримінального провадження, спрямовані на ефективне досудове розслідування у справах, пов'язаних із домашнім насильством з метою найбільш ефективного захисту осіб, що є потерпілими від таких правопорушень.

І. Ботнарєнко, досліджуючи криміналістичні особливості початкового етапу розслідування домашнього насильства, доходить висновку, що зважаючи на те, що початковий етап розслідування домашнього насильства спрямований, передусім, на отримання вихідних даних, зокрема оцінювання відомостей про обстановку вчинення, спосіб насильницьких дій, об'єкт злочинного посягання, особу потерпілого, особу кривдника тощо, визначено систему тактичних завдань, серед яких:

- аналіз наявної (першочергової) інформації та вжиття заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які зазнали домашнього насильства;
- оцінювання сформованої слідчої ситуації та постановка тактичних завдань щодо розслідування факту домашнього насильства;
- виявлення джерел інформації про розслідуване кримінальне правопорушення (матеріальні сліди, знаряддя злочину, свідки-очевидці та ін.);
- складання плану розслідування та обрання напрямку розслідування;
- обрання форми і методів взаємодії з органами і службами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- пошук і одержання детальної інформації про механізм і обстановку вчиненого правопорушення;
- збирання і вивчення відомостей про особу потерпілого (спосіб життя, заняття, зв'язки, зміст дозвілля, риси характеру, поведінка до, під час і після вчинення правопорушення тощо);
- пошук, одержання й аналіз інформації про особу, що вчинила правопорушення, її розшук і затримання;
- проведення першочергових слідчих (розшукових) дій (огляд місця події, допит потерпілого та свідків, допит підозрюваного, освідування, призначення експертиз) [6, с. 88].

Щодо змісту тактичних особливостей досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, то, перш за все, хотілося б зупинитися на особливостях прийняття та оцінки заяви про кримінальне правопорушення. Оскільки справи про домашнє насильство є справами приватного обвинувачення, такі кримінальні провадження можуть бути розпочаті тільки на підставі заяви потерпілої особи, для якої подання такої заяви – майже завжди досить складний крок, пов'язаний зі страхом перед кривдником. Тому під час прийняття такої заяви слід особливу увагу приділити психологічному стану жертви, запевнити її у конфіденційності та безпечності подання заяви, не допускати жодного психологічного тиску щодо жертви. Під час першої ж розмови з потерпілою особою важливо уточнити у неї всі деталі, які матимуть значення для успішного майбутнього досудового розслідування – отримати інформацію про можливих свідків правопорушення та про інші докази, які можуть бути використані у справі.

Щодо допиту підозрюваного у справі, то К. Шаповал зазначає: «Одним із тактичних прийомів допиту є спостереження за поведінкою допитуваного та його психофізіологічними реакціями. Таке спостереження надає можливість виявити неправду або невідповідність (перекручення) у показаннях допитуваного. Ці зовнішні прояви його поведінки не можна зафіксувати у протоколі, вони не мають доказового значення, але можуть допомогти слідчому побудувати під час допиту свою лінію поведінки та сприяти застосуванню тактичних прийомів залежно від реакцій допитуваного на ті чи інші питання» [7, с. 328]. Під час допиту особи, підозрюваної у вчиненні домашнього насильства, слід враховувати психологічні аспекти особи правопорушника, і те, що часто кривдники заперечують свою вину або маніпулюють обставинами. А враховуючи, що часто в таких справах доказів, крім показань потерпілої особи, часто небагато, то доводиться ставити слово жертви проти

слова кривдника. Останні це розуміють і тому часто до останнього не визнають свою вину. Підготовка до допиту такого підозрюваного передбачає не лише ретельне вивчення всіх матеріалів кримінального провадження, але і вивчення його особистісних характеристик – рівень агресії, схильність до маніпуляцій тощо. Щодо тактики допиту, то залежно від ходу такого допиту можна застосовувати різноманітні засоби психологічного впливу – логічні пастки, метод деталізації подій тощо. Особі, яка веде допит, потрібно зберігати спокій та не допускати суб'єктивізму та агресії, навіть у випадку провокацій з боку допитуваного. Якщо під час допиту підозрюваний дає суперечливі показання, треба поступово вказувати на невідповідність у них та змушувати допитуваного пояснювати ці суперечності.

Крім допиту, ефективними під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, можуть виявитися проведення різних видів експертизи – психологічної, психолого-психіатричної, судово-медичної, судово-економічної (у випадку економічного насильства).

Наприклад, Ємільчинський районний суд Житомирської області ухвалою від 15 листопада 2023 року вирішив в кримінальному провадженні по обвинуваченню К. у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст.126-1 КК України, призначити стаціонарну судово-психіатричну експертизу для визначення психічного стану К., проведення якої доручити експертам КНП «Обласний медичний спеціалізований центр» Житомирської обласної ради, якого примусово залучити для проведення експертизи. На вирішення експертів поставити наступні питання:

– Чи страждав К. в період вчинення інкримінованих йому діянь на будь-яке психічне захворювання, чи проявлявся у нього тимчасовий хворобливий розлад психічної діяльності?

– Чи міг К. в період вчинення інкримінованих йому діянь усвідомлювати свої дії та керувати ними?

– Чи страждає К. в теперішній час на будь-яке психічне захворювання, чи проявляється у нього тимчасовий хворобливий розлад психічної діяльності?

– Чи може К. в теперішній час усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними?

– Чи потребує К. застосування примусових заходів медичного характеру? [8].

Серед типових ліній захисту, які може зайняти підозрюваний під час допиту, можна виділити такі тактики, як: повне заперечення вини, заперечення насильства, але визнання факту сварки з потерпілою особою, заява про наклеп з боку потерпілої особи. Тактика особи, яка веде допит, різниться залежно від обраної підозрюваним тактики захисту, але, як правило, у таких випадках слід спростовувати покази кривдника доказами по справі, наголошувати на відповідальності, яка передбачена за відповідне кримінальне правопорушення та наголошувати на розбіжностях у показаннях підозрюваного та потерпілої особи та свідків.

Висновки. Отже, криміналістичну тактику досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, можна визначити як сукупність науково обґрунтованих рекомендацій щодо діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та інших уповноважених осіб, спрямовану на ефективне виявлення, фіксацію та оцінку доказів у справах, пов'язаних із домашнім насильством з метою найбільш ефективного захисту осіб, що є потерпілими від таких правопорушень. Криміналістична методика досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством – це система організаційних заходів, які включають в себе процесуальні і позапроцесуальні дії учасників кримінального провадження, спрямовані на ефективне досудове розслідування у справах, пов'язаних із домашнім насильством з метою найбільш ефективного захисту осіб, що є потерпілими від таких правопорушень.

Список використаних джерел:

1. Психологічна Служба в рамках акції «16 днів проти насильства» інформує: «Не бійся говорити: офіційна статистика домашнього насилля»! URL: <https://sspu.edu.ua/news/psikhologichna-sluzhba-informue-ne-bijsya-govoriti-ofitsijna-statistika-domashnogo-nasillya> (дата звернення: 10.10.2024).

2. Бутирська І. А. Деякі питання теорії та практики застосування обмежувальних заходів у кримінальному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 363–365. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2021/92.pdf (дата звернення: 10.10.2024).
3. Копча В. В., Копча Н. В. Криміналістична техніка, тактика і методика : навчальний посібник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 286 с.
4. Герцик Р. В. Криміналістичні методика і тактика судового розгляду кримінальних проваджень: проблеми співвідношення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2019. Вип. 56. Т. 2. С. 88–91.
5. Когутич І. І. Окремі аспекти підготовки розслідування порушення законів та звичаїв війни. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. Вип. 68. С. 95–108.
6. Ботнаренко І. А. Домашнє насильство: початковий етап розслідування. *Криміналістичний вісник*. 2021. № 2. С. 82–92.
7. Шаповал К. Деякі особливості тактики проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування вбивств, учинених у зв'язку із застосуванням домашнього насильства. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2 (93). С. 324–330.
8. Ухвала Ємільчинського районного суду Житомирської області від 15 листопада 2023 року у справі № 277/1322/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114947307> (дата звернення: 12.10.2024).

ШКУТА О. О.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-
правових дисциплін інституту права
та безпеки

*(Одеський державний університет
внутрішніх справ)*

ORCID ID: 0000-0003-0395-5710

СВИНАРЕНКО Ю. П.,

доктор філософії, завідувач кафедри
оперативно-розшукової діяльності
навчально-наукового інституту
підготовки фахівців для підрозділів
кримінальної поліції НПУ

*(Одеський державний університет
внутрішніх справ)*

ORCID ID: 0000-0002-4413-5447

ТРИГУБ С. М.,

доктор філософії, викладач кафедри
оперативно-розшукової діяльності
навчально-наукового інституту
підготовки фахівців для підрозділів
кримінальної поліції НПУ

*(Одеський державний університет
внутрішніх справ)*

ORCID ID: 0009-0001-1833-2527

УДК 342.9:351.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.85>

**ФОРМИ І МЕТОДИ ЗАПОБІГАННЯ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ОРГАНІЗАЦІЇ АБО УТРИМАННЯ МІСЦЬ
ДЛЯ НЕЗАКОННОГО ВЖИВАННЯ, ВИРОБНИЦТВА
ЧИ ВИГОТОВЛЕННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН
АБО ЇХ АНАЛОГІВ ВЧИНЕНИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ**

У статті досліджено форм і методи запобігання оперативними підрозділами Національної поліції України організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Аналіз форм діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України щодо запобігання організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів вчинених в умовах воєнного стану в Україні дає можливість визначити, що основними їх ознаками є: зовнішнє відображення дій оперативних підрозділів Національної поліції України; нормативне закріплення; реалізація в межах встановленої Законом компетенції; спрямованість

на попередження і усунення негативних чинників, що ускладнюють їх реалізацію.

На підставі викладеного вище, під формами діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України щодо запобігання організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів вчинених в умовах воєнного стану в Україні нами запропоновано розуміти – зовнішнє вираження дій оперативних підрозділів Національної поліції України, в межах наданої Законом України «Про національну поліцію» компетенції, спрямованих на реалізацію завдань і функцій в галузі запобігання наркозлочинності, і спрямовані на попередження та усунення негативних чинників, що ускладнюють таку реалізацію.

Встановлено, що методи діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України щодо запобігання організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів вчинених в умовах воєнного стану в Україні являють собою сукупність засобів, способів, прийомів, за допомогою яких оперативні підрозділи Національної поліції України, у межах своєї компетенції безпосередньо впливають на підконтрольні об'єкти у досліджуваній сфері, з метою найбільш ефективного запобігання, припинення та обмеження юридичними та фізичними особами щодо запобігання організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

До основних методів діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України щодо запобігання організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів вчинених в умовах воєнного стану в Україні належать: 1) загальні: переконання, примус; 2) спеціальні: організаційні, економічні, психологічні, технічні тощо методи діяльності.

Доведено, що кожен метод діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України щодо запобігання організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів вчинених в умовах воєнного стану в Україні має свої межі, у яких мають комплексно застосовуватись охарактеризовані вище методи, або їх певні елементи, у залежності від обставин та характеру конкретної ситуації.

Ключові слова: *форм діяльності Національної поліції України, методи діяльності Національної поліції України, оперативні підрозділи, Національна поліція України протидія, запобігання, профілактика, незаконний обіг наркотичних засобів, наркозлочинність, наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги, наркоманія, запобігання кримінальним правопорушенням, організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.*

Shkuta O. O., Svyntarenko Yu. P., Tryhub S. M. Forms and methods of prevention by the operational units of the National Police of Ukraine of the organization or maintenance of places for illegal use, production or manufacture of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues committed under martial law in Ukraine

The article examines the forms and methods of prevention by the operational units of the National Police of Ukraine of the organization or maintenance of places for the illegal use, production or manufacture of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues.

The analysis of the forms of activity of the operational units of the National Police of Ukraine aimed at preventing the organization or maintenance of places for the illegal use, production or manufacture of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues committed under martial law in Ukraine makes it possible to determine that their main features are: external reflection of the actions of the operational units of the National Police of Ukraine; regulatory consolidation; implementation within the competence established by law; focus on prevention and elimination of negative factors that complicate their implementation.

Based on the foregoing, we propose to understand the forms of activity of the operational units of the National Police of Ukraine to prevent the organization or maintenance of places for the illegal use, production or manufacture of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues committed under martial law in Ukraine as follows – external expression of the actions of the operational units of the National Police of Ukraine, within the competence granted by the Law of Ukraine “On the National Police”, aimed at implementing tasks and functions in the field of drug crime prevention, and aimed at preventing and eliminating negative factors that complicate such implementation.

It is established that the methods of activity of the operational units of the National Police of Ukraine aimed at preventing the organization or maintenance of places for illegal use, production or manufacture of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues committed under martial law in Ukraine are a set of means, methods, techniques by which the operational units of the National Police of Ukraine can use, within the competence granted by the Law of Ukraine “On the National Police”, aimed at implementing tasks and functions in the field of drug crime prevention, and aimed at preventing and eliminating negative factors that complicate such implementation.

It is established that the methods of activity of the operational units of the National Police of Ukraine aimed at preventing the organization or maintenance of places for illegal use, production or manufacture of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues committed under martial law in Ukraine are a set of means, methods, techniques by which the operational units of the National Police of Ukraine can use, within their competence, directly influence the controlled objects in the investigated area in order to most effectively prevent, stop and restrict legal entities and individuals from organizing or maintaining places for the illegal use, production or manufacture of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues.

The main methods of activity of the operational units of the National Police of Ukraine to prevent the organization or maintenance of places for the illegal use, production or manufacture of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues committed under martial law in Ukraine include: 1) general: persuasion, coercion; 2) special: organizational, economic, psychological, technical, etc. methods of activity.

The author proves that each method of activity of the operational units of the National Police of Ukraine aimed at preventing the organization or maintenance of places for illegal use, production or manufacture of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues committed under martial law in Ukraine has its limits, and the above methods or their specific elements should be comprehensively applied, depending on the circumstances and nature of a particular situation.

Key words: *forms of activity of the National Police of Ukraine, methods of activity of the National Police of Ukraine, operational units, National Police of Ukraine counteraction, prevention, prevention, illicit trafficking in narcotic drugs, drug crime, narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues, drug addiction, prevention of criminal offenses, organization or maintenance of places for the illicit use, production or manufacture of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues.*

Постановка проблеми. З моменту проголошення 24.02.2022 року в Україні воєнного стану і протягом останніх трьох років в умовах неоголошеної повномасштабної російсько-української війни спостерігається тенденція до зростання наркозлочинності в державі.

Так, за 2021 рік в Україні було зареєстровано 29 257 кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших кримінальних правопорушень проти здоров'я населення.

За перший рік (2022) в умовах воєнного стану загальна кількість зареєстрованих в Україні таких кримінальних правопорушень збільшилась на 15%, і на кінець року склала 34 398 кримінальних правопорушень.

Протягом наступного 2023 року загальна кількість досліджуваного виду кримінальних правопорушень зросла ще на 12% (39 124), в порівнянні з попереднім 2022 роком.

У межах предмету нашого дослідження пік наркозлочинності в умовах воєнного стану в Україні припав на 2024 рік (48 233), що на 40% перевищило показники 2021 року.

В загальній системі наркозлочинності в Україні окреме місце сьогодні посідає організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317 КК), загальна зареєстрована кількість вчинення яких за 2021 рік склала 357 кримінальних правопорушень.

За три роки, в умовах воєнного стану в Україні було вчинено 121 755 кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення (2022 – 234/34 398; 2023 – 461/39 124; 2024 – 357/48 233), з них 1052 склали кримінальні правопорушення пов'язані з організацією або утриманням місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317 КК), що в загальній системі наркозлочинності в державі у середньому склало 0,9%.

Аналіз останніх досліджень. Різні аспекти питання форм діяльності правоохоронних органів досліджували: В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, В.В. Богуцький, В.М. Гаращук, А.Ю., Железняк, Т.О. Коломоець, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, В.Я. Маліновський, А.Ф. Мельник, І.Д. Пастух, В.Д. Сущенко, Ю.П. Свиначенко, В.К. Шкарупа, О.О. Шкута та ін.

Метою даної статті є дослідження форм і методів запобігання оперативними підрозділами Національної поліції України організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів вчинених в умовах воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу Як бачимо незважаючи на умови воєнного стану в Україні, значна територія якої сьогодні окупована військами РФ, динаміка наркозлочинності в державі з кожним роком тяжіє до зростання, і організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317 КК) тому не є виключенням, що потребує застосування всіх нових форм і методів запобігання оперативними підрозділами Національної поліції України наркозлочинності [14, с. 187].

Повне розуміння специфіки форм і методів запобігання оперативними підрозділами Національної поліції України організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів вчинених в умовах воєнного стану в Україні являється неможливим без проведення аналізу таких категорій як «форма діяльності» та «метод діяльності» [13, с. 249].

В контексті предмету нашого наукового пошуку, вітчизняні учені, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух та В.Д. Сущенко під формами діяльності пропонують розуміти «зовнішнє вираження дій суб'єктів, що ними здійснюється в рамках їх компетенції для виконання поставлених задач та тягне за собою певні наслідки» [4, с. 181].

С.М. Павлович під формами діяльності визначає, «зовнішній спосіб вираження, в рамках компетенції повноважних суб'єктів, змісту їх адміністративної діяльності з реалізації поставлених задач, цілей, функцій та призначення у вказаній сфері» [5, с. 306].

Поділяючи позиції вказаних вище вчених, А.Ф. Мельник., О.Ю. Обленський та А.Ю. Васіна зауважують, що форми діяльності є «зовнішніми, постійно і типізовано фіксованими проявами практичної активності органів державної влади з формування та реалізації цілей та функцій, а також забезпечення їх власної життєдіяльності» [3, с. 142].

Н.А. Железняк форми діяльності визначає як «однорідні групи зовнішнього вираження діяльності відповідних суб'єктів державної влади з виконання функцій щодо забезпечення реалізації державної правової політики» [6, с.226].

Повністю погоджуючись з твердженням вказаних вище вчених, в контексті визначення дефініції «форми діяльності» варто зауважити що основною ознакою правової форми діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України щодо запобігання організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів вчинених в умовах воєнного стану в Україні є те, що ця форма має виконавчо-розпорядчий, державно-владний, і як правило підзаконний характер управлінських повноважень досліджуваного суб'єкта, уповноваженого законодавцем на вирішення покладених завдань у сфері запобігання наркозлочинності [7, с.234].

Окремо варто зауважити й на тому, що окрім правової форми діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України щодо запобігання організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів вчинених в умовах воєнного стану в Україні безпосереднє місце займає й організаційна форма, яка не потребує відповідного юридичного оформлення [8, с.238].

Організаційна форми діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України в досліджуваному напрямку може доповнювати як правову форму їх діяльності, так і мати певне самостійне значення, що значною мірою впливає на можливість виокремлення тієї чи іншої форми [14, с. 352].

Важливе значення має й те, що організаційні форми є необхідними елементами діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та мають на меті забезпечення діяльності суб'єктів такої протидії.

Аналіз форм діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України щодо запобігання організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів вчинених в умовах воєнного стану в Україні дає можливість визначити, що основними їх ознаками є:

- зовнішнє відображення дій оперативних підрозділів Національної поліції України;
- нормативне закріплення;
- реалізація в межах встановленої Законом компетенції;
- спрямованість на попередження і усунення негативних чинників, що ускладнюють їх реалізацію[9, с.650].

На підставі викладеного вище, під формами діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України щодо запобігання організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів вчинених в умовах воєнного стану в Україні нами запропоновано розуміти – зовнішнє вираження дій оперативних підрозділів Національної поліції України, в межах наданої Законом України «Про національну поліцію» компетенції, спрямованих на реалізацію завдань і функцій в галузі запобігання наркозлочинності, і спрямовані на попередження та усунення негативних чинників, що ускладнюють таку реалізацію.

Що стосується методів діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України щодо запобігання організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів вчинених в умовах воєнного стану в Україні то варто відмітити, що останні втілюються в конкретних прийомах і способах такої діяльності уповноважених суб'єктів та, за справедливим твердженням А.М. Волощука відображають, її змістовну сторону. Від цих методів та їх правильного застосування безпосередньо залежить і виконання оперативними підрозділами

Національної поліції України поставлених завдань в галузі запобігання наркозлочинності [11, с.44].

Д.М. Бахраха під методом пропонує розуміти спосіб, засіб, прийом досягнення певної мети, виконання поставлених завдань. Методи діяльності, за твердженням поіменованого вченого, являються засобами здійснення цілей, а методи управління – засобами, способами, прийомами цілеспрямованого впливу на керовану соціальну систему. Поняття методу як стверджує вчений перш за все пов'язане з діяльністю, з процесом. Однак не з будь-якою діяльністю, а з цілеспрямованою та такою що виступає сукупністю прийомів і способів досягнення бажаного результату» [11, с. 164].

В.К. Колпаков під методом будь-якої діяльності розуміє способи, прийоми, засоби, що використовуються для досягнення поставленої мети, які становлять зміст цієї діяльності [12, с. 180].

С.М. Павкович, під поняттям «методи» вбачає прийоми і засоби будь-якої з функцій суб'єктів протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, вони вже становлять методи адміністративної діяльності поліції у сфері забезпечення протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, і прекурсорів. І саме їх оптимальний вибір та поєднання у певних умовах створює передумови та забезпечує ефективність реалізації державної політики у сфері протидії поширенню наркоманії, боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів [3, с.152].

А.М. Волощук, в контексті предмету нашого дослідження, до методів запобігання незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів пропонує віднести: універсальні методи: переконання та примус; адміністративні методи: імперативний, диспозитивний, уповноважуючий, рекомендаційний та ін.; економічні; організаційні; психологічні; технічні [13, с.48].

Аналіз методів діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України щодо запобігання організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів вчинених в умовах воєнного стану в Україні дає можливість дійти наступних висновків:

По-перше: методи діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України щодо запобігання організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів вчинених в умовах воєнного стану в Україні являють собою сукупність засобів, способів, прийомів, за допомогою яких оперативні підрозділи Національної поліції України, у межах своєї компетенції безпосередньо впливають на підконтрольні об'єкти у досліджуваній сфері, з метою найбільш ефективного запобігання, припинення та обмеження юридичними та фізичними особами щодо запобігання організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів [15, с. 248].

По-друге: до основних методів діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України щодо запобігання організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів вчинених в умовах воєнного стану в Україні належать: 1) загальні: переконання, примус; 2) спеціальні: організаційні, економічні, психологічні, технічні тощо методи діяльності [16, с.188].

По-третє: кожен метод діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України щодо запобігання організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів вчинених в умовах воєнного стану в Україні має свої межі, у яких мають комплексно застосовуватись охарактеризовані вище методи, або їх певні елементи, у залежності від обставин та характеру конкретної ситуації.

Список використаних джерел:

1. Державне управління: підручник А.Ф. Мельник., О.Ю. Обленський, А.Ю. Васіна; за ред. А.Ф. Мельник. Київ : Знання, 2009. 582 с.

2. Курс адміністративного права України : підруч. [В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, В.Д. Сушенко та ін.]; за ред. В.В. Коваленка. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 808 с.
3. Павкович С.М. Адміністративні повноваження національної поліції щодо забезпечення протидії незаконному обігу наркотичних засобів: генеза наукових поглядів та правове забезпечення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. Том 4. С. 302–308.
4. Железняк Н.А. Правові та організаційні форми діяльності Міністерства юстиції України у здійсненні державної правової політики (теоретичні та практичні питання). *Наукові записки*. 2001. № 19. С. 226–231.
5. Шкута О.О., Пренько Я.О. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи. *Юридичний бюллетень*. 2022. № 26. (3)– С. 223–233. http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2022/26/26_2022.pdf
6. Шкута О.О. Актуальні питання запобігання крадіжкам в умовах воєнного стану в Україні. *Правові новели*. № 22/2024 С. 235-241. http://legalnovels.in.ua/journal/22_2024/22_2024.pdf
7. Шкута О.О. Дізнавач як суб'єкт запобігання насильницьким кримінальним правопорушенням. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 5/2024 С. 649-652. http://lsej.org.ua/5_2024/164.pdf
8. Свиначенко Ю.П. Шкута О.О. Нормативно-правове регулювання взаємодії оперативних підрозділів з органами дізнання та досудового слідства. *Правові новели* № 22 Т. 3/2024 С. 131-136. http://legalnovels.in.ua/journal/22-3_2024/23.pdf
9. Свиначенко Ю.П. Шкута О.О. Особливості взаємодії оперативних підрозділів з органами дізнання та досудового слідства. *Держава та регіони*. Серія: Право, 2024 р., № 1 (83) том 2 С. 42-46. http://law.stateandregions.zp.ua/archive/1-2_2024/9.pdf
10. Колпаков В.К. Адміністративне право України: навч.посібник. Київ, Юрінком Інтер, 2004.544с.
11. Волощук А.М. Державно-правова політика протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (адміністративно-правовий аспект): автореф. дис. ... докт. юрид. наук: Київ, 2011. 42 с.
12. Halunko Vira, Shkuta Oleh, Predmestnikov Oleh, Petrenko Nataliia, Holenko Nina. (2021) International experience in assessing the effectiveness of law enforcement agencies in crime prevention *Cuestiones Políticas*. Vol. 39 №º 68 (enero-junio 2021). P. 343-355. <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/35419/37520>
13. Shkuta, O., Karbovskiy, D., Pushkina, O., Potip, M., Varhuliak, O. Object and Subject of State Control in the Sphere of Legal Turnover of Narcotic Drugs, Psychotropic Substances and their Precursors inUkraine: *Administrative, Criminal and Civil-Legal Journal of Drug and Alcohol Research*, 2023, 12(7), P. 236-255 <https://www.ashdin.com/abstract/object-and-subject-of-state-control-in-the-sphere-of-legal-turnover-of-narcotic-drugs-psychotropic-substances-and-their--103347.html>
14. Oleh Shkuta, Maksym Korniienko, Mykola Yankovy (2022) Foreign experience of preventing military and economic crimes (Зарубіжний досвід запобігання військово-економічній злочинності). *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 8 № 4. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», (2022). P. 185-190 <http://baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/1937/1946>

ДРИШЛЮК В. І.,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри державно-правових
дисциплін інституту права та безпеки
(Одеський державний університет
внутрішніх справ)

ЖУРАВЕЛЬ А. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін інституту права та безпеки
(Одеський державний університет
внутрішніх справ)

ЮРЧЕНКО М. М.,

кандидат політичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових
дисциплін інституту права та безпеки
(Одеський державний університет
внутрішніх справ)

НІЦЕВИЧ А. С.,

викладач кафедри державно-правових
дисциплін інституту права та безпеки
(Одеський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 130.122 +342.4+341.231

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.86>

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ ТА ЇХ НАСЛІДКИ ПРИ ЗВЕРНЕННІ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Наукова стаття присвячена дослідженню питань правового регулювання та відповідальності за зловживання процесуальними правами в українському процесуальному законодавстві та в правовій практиці Європейського суду з прав людини, проблемам, що виникають при зверненні до зазначених судових інстанцій та виробленню можливих шляхів подолання та протидії таким порушенням. Досліджено питання зловживання правом, зловживання процесуальними правами, зокрема на прикладі цивільного процесуального та господарського процесуального законодавства. Розглянуті приклади кваліфікації дій заявників як зловживання процесуальними правами при зверненні до Європейського Суду з прав людини. Розглянуті етичні проблеми та наслідки зловживання процесуальними правами при зверненні до судових інстанцій та Європейського суду з прав людини, зокрема, які вчиняються професійними юристами – адвокатами.

Запропоновано доповнити перелік дій, що кваліфікуються як зловживання процесуальними правами в процесуальному законодавстві, а також визначити

конкретну відповідальність адвокатів з урахуванням правил адвокатської етики та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» через вчинення дій, що визнаються Європейським судом з прав людини як зловживання правом. Розглянуто значення посилення відповідальності за зловживання процесуальними правами для правозастосовчої практики, правової системи України в цілому на шляху України до членства в Європейському Союзі, зв'язок недопустимості таких дій в контексті принципу верховенства права та принципів добросовісності, професіоналізму та законності в діяльності адвоката. На підставі аналізу норм чинного законодавства та судової практики сформульовані загальні висновки щодо неприпустимості зловживання процесуальним правом з огляду на шлях європейського розвитку України та слідування правовим процедурам, що встановлені Європейським судом з прав людини.

Ключові слова: зловживання правом, права людини, демократія, рішення, Європейський Суд з прав людини, захист, засновки, висновки.

Dryshliuk V. I., Zhuravel A. V., Yurchenko M. M., Nitsevych A. S. The abuse of procedural rights and its consequences when applying to the European Court of Human Rights

The scientific article deals with the problem of legal regulation and liability for abuse of procedural rights in Ukrainian procedural legislation and in the legal practice of the European Court of Human Rights, problems that arise when applying to the aforementioned courts and developing possible ways to overcome and counteract such violations. The issue of abuse of law, abuse of procedural rights is investigated, in particular on the example of civil procedural and economic procedural legislation. Examples of qualification of actions of applicants as abuse of procedural rights when applying to the European Court of Human Rights are considered. Ethical problems and consequences of abuse of procedural rights when applying to judicial authorities and the European Court of Human Rights are considered, in particular, those committed by professional lawyers - advocates. It is proposed to supplement the list of actions that qualify as abuse of procedural rights in procedural legislation, as well as to determine the specific liability of lawyers, taking into account the Rules of Attorney's Ethics and the Law of Ukraine "About the Bar and Attorney's Activities" for committing actions that are recognized by the European Court of Human Rights as abuse of rights.

The importance of increasing liability for abuse of procedural rights for law enforcement practice, the legal system of Ukraine as a whole, and Ukraine's path to membership in the European Union is considered, as is the connection between the inadmissibility of such actions in the context of the principle of the rule of law and the principles of good faith, professionalism, and legality in the activities of a lawyer.

Based on the analysis of the norms of current legislation and judicial practice, general conclusions were formulated regarding the inadmissibility of abuse of procedural rights in view of the path of Ukraine's European development and following the legal procedures established by the European Court of Human Rights.

Key words: abuse of rights, human rights, democracy, judgement, European Court of Human Rights, protection, background, conclusion.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Європейський суд з прав людини залишається чи не найголовнішою міжнародною судовою установою, яка здатна захистити права особи, що зверталася за захистом до національного суду. І хоча Європейський суд з прав людини

(далі – ЄСПЛ) не є черговою інстанцією в судовому процесі і захищає лише ті права, що визначені Європейською Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. [1], саме до нього звертаються заявники, які прагнуть відновити справедливість, домогтися реагування державних органів на порушення власних прав або усунути порушення фундаментальних прав, гарантованих Конвенцією та, хоча б якимось чином, вплинути на негативні наслідки розгляду справи в національному суді. Останнє багато в чому може перетворитися в спробу «шансу», «соломини» для людини, яка отримала або відмову в задоволенні своїх вимог, або інший негативний для себе результат по справі. Звернення до ЄСПЛ розглядається як спосіб захисту та відновлення порушених фундаментальних прав людини. Але, в той же час, таке звернення може бути використано як засіб заробітку недобросовісними правниками та адвокатами, які не роз'яснюють клієнтам умови звернення до ЄСПЛ або умисно вводять в оману стосовно такого звернення та його наслідків. В свою чергу, означені дії можуть бути розцінені ЄСПЛ як зловживання процесуальними правами, що тягне за собою постановлення рішення про неприйнятність заяви.

В правовій реальності України проблема зловживання процесуальними правами набула гострого характеру досить давно. В результаті, з'явилися норми процесуального законодавства, які не тільки кваліфікують відповідні дії як правопорушення, але й встановлюють правові наслідки таких дій для учасників процесу. Втім, як показує практика, зловживання процесуальними правами можуть виходити й на рівень міжнародної судової установи.

Метою статті є аналіз вітчизняної правової доктрини, національного законодавства та практики ЄСПЛ щодо вироблення механізмів протидії зловживанню процесуальними правами при зверненні до Європейського суду з прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Виклад основного матеріалу дослідження. Питання зловживання процесуальними правами були предметом розгляду вчених-процесуалістів, таких як: Абрамов Н.А., Ніколенко Л.М., Степанова Т.В., Подцерковний С.П., Харитонova О.І., Васильєв С.В., Червоний Ю.С., Штефан М.Й. та інші. В періодичній літературі також наявні дослідження з цього приводу, причому у різних галузях процесуального права. Серед авторів, що вивчали окремі аспекти зловживання процесуальними правами, необхідно зазначити Н. Бачинську, Н. Сампару, К. Гуртову, Т. Полянського, І. Андрієнко, Я. Берназюк, О. Тимошенко та ін. Проблеми правозастосування та практики ЄСПЛ досліджуються в працях науковців: І. Караман, В. Козіну, М. Мазур, А. Беніцького, В. Кострицького та ін.

Судовий захист прав та інтересів кожної особи гарантуються на рівні Конституції України [2], а також конкретизується на галузевому рівні. Так, наприклад, стаття 3 Цивільного процесуального кодексу України [3] надає всім громадянам, іноземцям, особам без громадянства, а також юридичним особам всіх форм власності право звернутися за захистом свого порушеного, оспорюваного чи невизнаного права до суду. Відповідні норми, що гарантують звернення до суду містяться в усіх процесуальних кодексах України, як і норми, що визначають перелік, об'єм та порядок реалізації процесуальних прав. В процесуальному законодавстві також містяться норми, які визначають які саме дії учасників процесу можуть розцінюватися як зловживання процесуальними правами та наслідки таких дій.

Саме поняття зловживання процесуальними правами має досить давню історію, хоча в Давньому Римі мова йшла, перш за все, про зловживання матеріальними правами. На сьогодні, в науковій літературі можна виділити декілька підходів до визначення зловживання процесуальними правами. Перший підхід до визначення зловживання правом ґрунтується на таких критеріях, як наявність заподіяної шкоди та умисне вчинення дій, що спричиняють негативні наслідки. Відповідно до другого підходу, зловживанням правом вважається реалізація суб'єктивного права в спосіб, що суперечить принципам добросовісності та чесних намірів. Третій підхід, який застосовується у сфері цивільного права, розглядає зловживання правом як специфічний вид правопорушення, коли уповноважена особа діє в межах свого права, проте використовує заборонені форми поведінки в межах дозволеного їй загального способу здійснення правомочностей.

Зловживання правом являє собою таку форму поведінки, що порушує встановлені обов'язки, а отже, має ознаки протиправності. Його специфіка полягає в тому, що воно виникає в межах реалізації суб'єктивного права, тобто базується на діях, які формально дозволені законом, але по суті призводять до порушення права іншої особи.

У правовій доктрині існує класифікація зловживань процесуальними правами, яка поділяє їх на дві основні групи: зловживання процедурою розгляду спору загалом та неправомірне використання окремих процесуальних прав. Перша категорія передбачає маніпулювання правом на судовий захист, що може здійснюватися як позивачем, так і відповідачем. Виявлення випадків зловживання окремими процесуальними правами – друга категорія – є більш складним завданням, оскільки вони пов'язані з конкретними процесуальними нормами та специфічними способами їх порушення.

В юридичній практиці відстежується досить багато проявів зловживання процесуальними правами. Певний час поспіль, одним із найпоширеніших способів недобросовісного використання процесуальних прав є навмисне затягування судового розгляду. Один із способів такого затягування проявлявся, наприклад, у поданні клопотання про призначення експертизи, а потім штучного створення перешкоди в її проведенні. Використовуючи такі механізми, недобросовісна сторона намагається затягнути судовий процес, сподіваючись, що тривалість розгляду змусить позивача відмовитися від подальшого захисту своїх прав або призвести до іншого бажаного для сторони результату. Серед способів затягування справи можна також виділити маніпуляції з заочними рішеннями, коли відповідачі, отримавши його копію, відразу подають апеляційну скаргу, не використовуючи при цьому своє право на скасування заочного рішення. Це змушує апеляційні суди додатково роз'яснювати сторонам можливість подання відповідної заяви до суду першої інстанції, а лише після її відхилення – звернення до апеляційного суду.

Відповідно до ст. 43 Господарського процесуального кодексу України учасники судового процесу та їх представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами; зловживання процесуальними правами не допускається [4].

Залежно від конкретних обставин суд може визнати зловживанням процесуальними правами дії, що суперечать завданню господарського судочинства, зокрема: 1) подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, спрямованих на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення; 2) подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями; 3) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер; 4) необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою; 5) укладення мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі.

Як наслідок, якщо подання скарги, заяви, клопотання визнається зловживанням процесуальними правами, суд з урахуванням обставин справи має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання.

Суд зобов'язаний вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами. У випадку зловживання процесуальними правами учасником судового процесу суд застосовує до нього заходи, визначені ГПК України. Одним з таких заходів є накладення штрафу відповідно до ст. 135 ГПК України. Так, у разі зловживання процесуальними правами, вчинення дій або допущення бездіяльності з метою перешкоджання судочинству суд може накласти на винну особу штраф у розмірі від одного до десяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. А у разі повторного чи систематичного невиконання

процесуальних обов'язків, повторного чи неодноразового зловживання процесуальними правами, повторного чи систематичного неподання витребуваних судом доказів без поважних причин або без їх повідомлення, триваючого невиконання ухвали про забезпечення позову або доказів суд, з урахуванням конкретних обставин, стягує в дохід державного бюджету з відповідного учасника судового процесу або відповідної іншої особи штраф у сумі від п'яти до п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Відповідальність за вчинення дій, що кваліфікуються як зловживання процесуальними правами може нести як безпосередньо учасник справи, так і його представник.

Судові органи та вищі судові інстанції констатують окремі випадки зловживань процесуальними правами учасниками справи та притягають винних до відповідальності. Так, наприклад, у справі № 905/945/18 Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду зазначив, що Європейський суд з прав людини у своєму рішенні від 07.07.89 у справі "Юніон Еліментарія Сандерс проти Іспанії" зробив висновок про те, що праву особи на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку кореспондується обов'язок добросовісно користуватися наданими законом процесуальними правами, утримуватись від дій, що зумовлюють затягування судового процесу, та вживати надані процесуальним законом заходи для скорочення періоду судового провадження. А у справі "Сілін проти України" Європейський суд з прав людини з огляду на затримки, що мали місце під час провадження у суді першої інстанції, та обставини справи в цілому, вважав, що тривалість цієї справи була надмірною та порушувала вимогу «розумного строку», а отже, мало місце порушення пункту 1 статті 6 Конвенції (право на справедливий суд). Разом з тим Європейський суд з прав людини наголосив також на тому, що відповідно до українського законодавства суди мали повноваження застосувати до сторін, які сприяють безпідставному затягуванню провадження, адміністративні та кримінальні санкції.

За таких обставин, апеляційний господарський суд дійшов правомірного висновку, що дії скаргника (заявлення завідомо безпідставного відводу заздалегідь виготовленого та роздрукованого) ставлять під сумнів його бажання розглядати подану ним апеляційну скаргу та спрямовані на свідоме не виправдане затягування судового процесу, перешкоджають іншим учасникам процесу використовувати наявні засоби правового захисту, чим порушують їх права[5].

Зловживання адвокатами процесуальними правами, у вигляді безпідставних відкладень розгляду судової справи та інших формах порушень, стають предметом розгляду дисциплінарних палат кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури регіонів, а іноді й Вищої кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури України, оскільки такі дії порушують Правила адвокатської етики – далі ПАЕ[6].

Одним із основних принципів здійснення адвокатської діяльності є законність.

Практична реалізація цього принципу, зокрема, покладає на адвоката обов'язок використовувати всі свої знання та професійну майстерність для належного захисту й представництва прав та законних інтересів клієнта, дотримуючись чинного законодавства України. Адвокат не має права в своїй професійній діяльності вдаватися до засобів та методів, які суперечать чинному законодавству або Правилам адвокатської етики (ст. 7 ПАЕ).

Дотримання адвокатом принципу законності у відносинах з судом, згідно із приписами розділу IV Правил адвокатської етики, полягає в тому, що адвокат зобов'язаний дотримуватися вимог чинного процесуального законодавства, законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність, про судоустрій і статус суддів, іншого законодавства, що регламентує поведінку учасників судового процесу, а також вимог ПАЕ.

Під час здійснення професійної діяльності в суді адвокат повинен бути добропорядним, поводити себе чесно та гідно, стверджуючи повагу до адвокатської професії. Адвокат не повинен вчиняти дій, спрямованих на не виправдане затягування судового розгляду справи(ст. 44 ПАЕ).

Таким чином, неявка адвоката у судові засідання за певних обставин може бути розцінено кваліфікаційно-дисциплінарними комісіями адвокатури як порушення принципу законності та мати наслідком притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності [7].

З точки зору звернення до ЄСПЛ, зловживання процесуальними правами та правом на звернення до Суду являє собою окремий інтерес. Так, наприклад, у заяві *Zbyranyk and Smetanin v. Ukraine* (№ 453/21 та № 9741/21) суд констатував, що подання неправдивої інформації по суті заяви є поведінкою, що суперечить меті індивідуальної заяви. Юристи мають розуміти, що з огляду на обов'язок ЄСПЛ, розглядати твердження про порушення прав людини, вони повинні проявляти високий рівень професійної розсудливості та конструктивної співпраці з ЄСПЛ, не допускаючи подання необґрунтованих заяв, і як до початку провадження, так і після нього ретельно вивчати всі деталі справи, чітко дотримуватися всіх відповідних процедурних правил і наполегливо закликати своїх клієнтів робити те ж саме. Інакше умисне або недбале використання ресурсів ЄСПЛ може підірвати довіру до роботи юристів в очах ЄСПЛ і, навіть якщо це виникає систематично, мати наслідком заборону окремим юристам представляти заявників у ЄСПЛ на підставі § 4 (b) Правила 36 Регламенту ЄСПЛ (див. *Stevančević v. Bosnia and Herzegovina* (dec.), no. 67618/09, § 29, 10 січня 2017 року)[8].

Практика ЄСПЛ досить давно акцентує увагу на зловживанні процесуальними правами. Так, наприклад, у справі *Salontaji-Drobnjak v. Serbia* (заява № 36500/05 від 13.10.2009) Суд зазначив, що правовій системі має бути дозволено захищати себе від сутяжників, але вважає, що встановлення ефективного юридичного механізму взаємодії з скаргами таких сутяжників є прерогативою національної влади[9].

Окрім того, окремі види зловживань процесуальними правами стали предметом уваги ЄСПЛ. Серед них: 1) подача скарги від чужого імені («*Driifhout v. Netherlands*»); 2) використання образливих виразів на адресу держави-відповідача, її представників, самого ЄСПЛ, його співробітників або канцелярії («*Rehak v. Czech Republic*»); 3) підробка документів («*Jian v. Romania*»); 4) неповідомлення суду ключової інформації, що має значення для справи («*Al-Nashif v. Bulgaria*») тощо. Ці форми зловживання процесуальними правами були встановлені на підставі аналізу практики ЄСПЛ, присвяченій такому типу недобросовісної поведінки, яка була виявлена під час подання скарги безпосередньо до ЄСПЛ. Так, О.Тимошенко доходить висновку, що деякі суб'єкти вдаються до зловживання процесуальними правами не лише на національному рівні, але і на рівні міжнародної судової інстанції [10, С. 107].

Зазначені порушення, вчинені учасником справи, матимуть негативні наслідки для такої особи у вигляді неприйняття скарги або відмови у задоволенні заяви. Для особи, що не має юридичної освіти і яка не користується правовою допомогою адвоката, такі дії можуть розцінюватися як виправдані для досягнення результату по справі. Інші наслідки можуть наступати за вчинення таких дій професійним юристом-адвокатом. Це не тільки шкодить клієнтові, але й має негативні наслідки, що впливають на авторитет адвокатури України. Ст. 11 ПАЕ прямо встановлює, що зважаючи на суспільну значущість і складність професійних обов'язків адвоката, від нього вимагається високий рівень професійної підготовки, ґрунтовне знання чинного законодавства, практики його застосування, опанування тактики, методів і прийомів адвокатської діяльності, ораторського мистецтва. Адвокат зобов'язаний надавати професійну правничу (правову) допомогу клієнту, здійснювати його захист та представництво компетентно і добросовісно, що передбачає знання відповідних норм права, наявність необхідного досвіду їх застосування, доскональність у врахуванні всіх обставин, що стосуються доручення клієнта та можливих правових наслідків його виконання, ретельну підготовку до виконання доручення.

Недопустимість зловживання процесуальними правами, а рівно здійснення своїх прав у межах визначених законом, можливість їх захисту компетентними судовими органами є складовими демократичного суспільства та правової держави. В демократичній державі межі здійснення права конкретної особи напряму залежить від непорушення права іншої особи в процесі його реалізації. Зловживання правом, як здійснення права, що має на меті або навмисне завдання шкоди або здійснюється всупереч інтересам та меті правового регулювання відповідних відносин, має визнаватися правопорушенням із застосуванням відповідних наслідків у вигляді санкцій.

Прецедентна практика ЄСПЛ, в тому числі, яка стосується випадків виявлення зловживання процесуальними правами, будеться на аналізі судом конкретних обставин справи (засновків). Таким чином, суд, констатуючи зловживання процесуальними правами заявника і застосовуючи наслідки у вигляді ухвалення рішення про неприйнятність заяви або про відмову у захисті, як висновок, має дослідити обставини, викладені у заяві, де містяться певні, засновки, на підставі яких під час розгляду справи здійснити певні судження та здійснити умовивід який стане підґрунтям для ухвалення рішення у справі.

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

Звернення до Європейського Суду з прав людини є дієвим способом захисту прав і свобод, що охороняються та гарантуються Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод і відбуваються із дотриманням встановлених процедур та форм. При зверненні до Суду важливу роль має добросовісність заявника, який має уникати дій, що можуть бути розцінені як зловживання правом.

Практика ЄСПЛ повинна бути врахована при визначенні відповідальності осіб, що зловживають процесуальними правами при зверненні до ЄСПЛ. У разі вчинення таких дій адвокатом, останній має притягатися до дисциплінарної відповідальності за порушення Правил адвокатської етики або за невиконання, або неналежне виконання своїх професійних обов'язків. Представляється, що заборона зловживання процесуальними правами при зверненні до ЄСПЛ має бути окремо передбачена в правилах адвокатської етики.

Слід підтримати думку науковців, які пропонують розробити поняття «зловживання цивільними процесуальними правами» в законодавстві України, з урахуванням загального підходу ЄСПЛ до розуміння категорії зловживання як матеріальними, так і процесуальними правами, і запропонувати закріпити законодавчо таке поняття у всіх процесуальних галузях права, рівно як і перелік порушень, що підпадають під ознаки зловживання процесуальними правами з урахуванням практики ЄСПЛ.

Усі інші проблеми пов'язані з дослідженням особливостей звернення до ЄСПЛ та відповідальністю за зловживання процесуальними правами учасниками судового процесу виходять за межі цієї статті і становлять перспективні напрямки подальших наукових розвідок.

Список використаних джерел:

1. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 р. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Цивільний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 42. Ст.492. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
4. Господарський процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. №6. Ст.56. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.
5. Справа № 905/945/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. Режим доступу: URL.: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83567229>.
6. Правила адвокатської етики. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text>.
7. Узагальнення дисциплінарної практики кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури щодо неявки адвокатів у судові засідання. URL.: <https://vkdko.org/17547-2/>.
8. Zbyranyk and Smetanin v. Ukraine (№ 453/21 та № 9741/21). URL.: <https://lpd.court.gov.ua/decision-yespl/card/15>.
9. Salontaji-Drobnjak v. Serbia (заява № 36500/05 від 13.10.2009) URL.: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-94985&filename=001-94985.pdf>.
10. Тимошенко О.А. Інститут неприпустимості зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві крізь призму практики Європейського суду з прав людини. Аналітичне порівняльне правознавство. № 6. 2022. С. 105-110.

МІНЧЕНКО С. І.,

доктор юридичних наук, професор,
заступник директора
(Департамент
юридичного забезпечення
Міністерства економіки України)

ПИРІГ І. В.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики
та домедичної підготовки
(Дніпровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.985.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.87>

ОРГАНІЗАЦІЯ І ТАКТИКА ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРАДІЖОК З ЖИТЛОВИХ БУДИНКІВ САДИБНОГО ТИПУ

Розглянуто особливості огляду місця події під час розслідування крадіжок із житлових приміщень садибного типу. Розглядаються основні дії слідчого на підготовчому етапі. Приділено увагу тактичним прийомам цієї слідчої (розшукової) дії, засобам та методам виявлення, фіксації та вилучення слідів кримінального правопорушення. Визначено недоліки фіксації результатів огляду у протоколі слідчої (розшукової) дії та шляхи їх виправлення.

Констатовано, що розширення меж огляду є вірним тактичним рішенням під час проведення огляду місця події при розслідуванні крадіжок. Необхідно визначити місця стоянки автотранспорту, використаного злочинцем під час вчинення крадіжки, місця проникнення на територію ділянки: через ворота, паркан, хвіртку, проломи тощо, шляхи підходу до будинку. При цьому потрібно зважати на поведінку службово-розшукової собаки, розташування слідів: взуття, їх доріжки, транспортних засобів, а у сільській місцевості також на сліди кінного, садового чи іншого візку. На предмет встановлення слідів проникнення потрібно оглянути ділянки та будинки, сусідні порожні будинки, розташовані поруч з місцем події з метою виявлення викраденого майна, попередньо з'ясувавши їх наявність у потерпілого чи службі охорони. Обов'язково оглядаються береги річки, яри, місця човнових стоянок, дороги та стежки, що ведуть до селища.

Доведено, що досягнення мети огляду можливе за умови його своєчасного проведення, використання сукупності тактичних комбінацій та прийомів. Для встановлення послідовності проведення огляду потрібно зважати на слідчу ситуацію у певний момент досудового розслідування, та використовувати наявну оперативно-розшукову інформацію щодо вчиненого кримінального правопорушення, визначаючи найімовірніші місця знаходження слідів протиправної діяльності та інших речових доказів, що мають значення для кримінального провадження.

Ключові слова: розслідування, кримінальне провадження, садиба, огляд, слідчий, тактичні прийоми, сліди кримінального правопорушення.

Minchenko S. I., Pyrih I. V. Organization and tactics of inspection of the scene of an event when investigating thefts from residential manor-type houses

The features of the inspection of the scene during the investigation of thefts from residential premises of the estate type are considered. The main actions of the investigator at the preparatory stage are considered, which consist in: ensuring the immediate arrival of the investigative and operational group to the scene of the incident; ensuring the security of the scene of the incident and the presence of witnesses and eyewitnesses; preparing scientific and technical means; involving witnesses; removing unauthorized persons from the scene of the incident and taking measures to preserve traces of the crime; taking measures to identify eyewitnesses of the offense, pursuing and detaining offenders on the trail.

Attention is paid to the tactical techniques of this investigative (detective) action, the means and methods of detecting, fixing and removing traces of a criminal offense. It is proven that achieving the goal of the inspection is possible provided that it is carried out in a timely manner, using the entire set of tactical techniques and combinations. To determine the sequence of the inspection, it is necessary to take into account the investigative situation at a certain stage of the pre-trial investigation and use the available operational-search information about the committed criminal offense, determining the most likely locations of traces of illegal activity and other material evidence that are important for criminal proceedings.

The shortcomings of recording the results of the inspection in the protocol of the investigative (search) action have been identified, which leads to the fact that they do not carry the necessary information, as a result of which an imaginary model of the mechanism of committing the theft cannot be simulated, and, in some cases, if procedural requirements are not met, the evidence may be recognized by the court as inadmissible. Recommendations have been developed to eliminate shortcomings during the inspection of the scene.

Key words: *investigation, criminal proceedings, estate, inspection, investigator, tactical techniques, traces of a criminal offense.*

Постановка проблеми. Огляд є однією з найважливіших слідчих (розшукових) дій для отримання доказової інформації. Згідно зі статтею 237 КПК України, огляд проводять слідчий або прокурор з метою виявлення та фіксації інформації про обставини кримінального правопорушення. Один із основних видів огляду — огляд місця події. Це є перша, незамінна і неповторна дія, яку не можна замінити іншими, наприклад, допитами свідків. Свідки не можуть надати стільки інформації, скільки може бути виявлено під час огляду місця події. Під час огляду слідчий оцінює всі об'єкти, що можуть бути пов'язані з правопорушенням, залежно від конкретної ситуації. Тому інформативність огляду набагато вища, ніж, наприклад, при обшуку чи слідчому експерименті [1, с. 51]. В умовах війни багато будинків залишаються порожніми, і деякі люди використовують це для скоєння крадіжок, що робить удосконалення тактичних прийомів огляду важливим для розслідування.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Тактичним прийомом огляду місця події приділялась достатня увага з боку науковців. Значний внесок у розробку цієї проблеми зробили В. П. Бахін, Т. В. Варфоломеева, А. Ф. Волобуєв, В. Г. Гончаренко, М. М. Єфімов, В. А. Журавель, В. А. Коновалова, В. С. Кузьмічов, В. В. Лисенко, Є. Д. Лук'янчиков, В. Г. Лукашевич, В. М. Плетенець, О. В. Пчеліна, М. В. Салтєвський, Р. Л. Степанюк, П. В. Цимбал, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько та інші. Але досі залишається недостатньо розробленою тактика огляду місця події під час розслідування крадіжок з житлових будинків садибного типу.

Метою статті є розробка тактичних та організаційних прийомів огляду місця події під час розслідування крадіжок з житлових будинків садибного типу.

Виклад основного матеріалу. Більшість науковців під оглядом розуміють процесуальну дію, що полягає у безпосередньому сприйнятті об'єктів з метою виявлення та вилучення слідів злочину та інших речових доказів, з'ясуванні механізму злочинної події, а також обставин, що мають значення для кримінального провадження [2, с. 217; 3, с. 3].

При розслідуванні крадіжок, вчинених із житлових будинків садибного типу місцем події можуть є наступні об'єкти: самі присадибні земельні ділянки; будівлі, що розташовані на них, у тому числі житловий будинок; прилегла територія: місця стоянки автотранспорту, під'їзні колії, території присадибних ділянок сусідів тощо.

Вивчення слідчої практики, узагальнення наукової літератури та результатів опитування співробітників слідчих підрозділів дозволяють зробити висновок, що до виїзду на місце події слідчий має здійснити такі організаційно-підготовчі заходи:

1. Необхідно забезпечити якнайшвидше прибуття слідчо-оперативної групи (СОГ) на місце події. Хоча огляд може бути відкладений через несприятливі умови, місце події повинно бути під охороною. Час між отриманням інформації про злочин і початком огляду має бути мінімальним, і оптимально він не повинен перевищувати 15 хвилин. Затягування огляду без належних підстав може призвести до змін на місці події, втрати слідів злочину та доказів. Крім того, ефективність огляду значною мірою залежить від складу СОГ. За результатами опитувань і практики, у 64 % випадках до складу групи не залучалися оперативники та фахівці, що пояснюється нестачею кадрів у поліції та віддаленістю райвідділів від міста.

2. Якщо СОГ не може негайно прибути, необхідно організувати охорону місця події патрульними поліцейськими або, у більшості випадків, самими власниками садиб.

3. До прибуття СОГ слід забезпечити присутність на місці події свідків і очевидців.

4. Потрібно підготувати необхідні науково-технічні засоби для огляду. Використання сучасних технологій та дотримання криміналістичних стандартів для роботи з доказами є важливими для ефективного проведення огляду [4, с. 50].

5. За потреби має бути забезпечена участь кінолога з службовою собакою для пошуку доказів.

Після прибуття на місце події слідчий має вжити наступних організаційних заходів:

1. Для правильного орієнтування будинку на місцевості та визначення меж підлягаючого огляду простору, важливо отримати план забудови району, який можна знайти в органах місцевого самоврядування. Цей план допомагає слідчому скласти загальний план місця події, на якому зазначаються розташування житлового будинку з присадибною ділянкою, де сталася крадіжка, а також відношення цього будинку до інших будівель, вулиць і доріг. Після цього слідчий доповнює план результатами детального огляду місця події, що особливо важливо, якщо на місцевості немає чіткої нумерації будинків чи назв вулиць. В якості орієнтирів можна використовувати, наприклад, будинок охорони, ворота або водонапірну вежу. Такий план дозволяє слідчому перевірити різні версії щодо шляхів проникнення злочинців і їх відходу, а також методів переміщення вкраденого майна. Якщо план місцевості неможливо отримати, слід використовувати карти з системою GPRS для орієнтування на місцевості;

2. Залучити до огляду понять.

3. Вжити заходів щодо збереження слідів кримінального правопорушення та речових доказів, видалити сторонніх осіб з місця події.

4. Встановити очевидців, можливо осіб, які перебували на сусідніх садибних ділянках;

5. Вжити заходів щодо переслідування та затримання правопорушників по гарячих слідах. Безпосередньо робочий етап огляду місця події за вказаним видом крадіжок буде більш інформативним при дотриманні наступних рекомендацій.

Огляд об'єктів за категорією крадіжок, зокрема на території присадибної ділянки, має свої особливості. Присадибні ділянки зазвичай обмежені парканами, які можуть бути різними: металевими (так званий «європаркан»), цегляними, дерев'яними, сітчастими або навіть природними огорожами з колючих рослин, таких як барбарис, шипшина чи ожина, які добре виконують захисну функцію. Огляд такої території доцільно починати з вхідної зони, поступово рухаючись по території концентричними колами.

Залежно від пори року та часу, що минув після скоєння крадіжки, на ділянці можуть залишатися різноманітні сліди: від слідів взуття чи транспортних засобів до інших відбитків, які можна виявити на різних поверхнях — траві, бетоні, сніговому покриві чи ґрунті. Важливо звертати увагу на ці сліди, оскільки вони можуть допомогти встановити час скоєння злочину. У процесі загального огляду необхідно виділити конкретні ділянки, які потребують більш детального дослідження. Якщо є потерпілі чи очевидці, їхні покази можуть допомогти уточнити, які сліди були залишені нещодавно. Навіть у разі їх відсутності, сліди можна проаналізувати з урахуванням погодних умов і інших факторів. Основним завданням огляду є визначення меж і порядку дослідження території, а також вилучення зразків ґрунту, рослин чи пилку, якщо це пов'язано з проникненням на ділянку.

Огляд житлового будинку проводиться послідовно, як правило, від вхідних дверей до центру, яким може бути місце, де знаходилися вкрадені речі, виявлені сліди знаходження правопорушників, пошкоджено обстановку місця події тощо. Виявленню та вилученню підлягають сліди, що свідчать про проникнення злочинців до будівлі, сліди їх знаходження на місці події, а також зразки для порівняння. Найбільш типовими під час огляду місця крадіжки із садибної ділянки є сліди злому, що виявляються та фіксуються у протоколі за загальними рекомендаціями. Під час вилучення слідів необхідно, по можливості, вилучати сліди разом з предметом, на якому вони залишені. Якщо сліди знаходяться на малоцінному громіздкому предметі, потрібно вилучати їх разом з частиною предмета, а у разі неможливості виготовляються зліпки або вилучаються шляхом перекопіюванням на слідокопіюючі матеріали. При вилученні слідів на предметі важливо зафіксувати його положення на місці виявлення і вказати, де розташовані зовнішня та внутрішня сторони, нижня чи верхня частина предмета тощо. Самі предмети або їх копії упаковуються так, щоб під час зберігання і транспортування виключити можливість пошкодження слідів. Упаковка проводиться у криміналістичні спеціальні пакети, на яких зазначається інформація щодо часу, місця у зв'язку з чим вилучено та засвідчується підписами понятих та слідчого [5, с. 98].

У разі розміщення на ділянці, де було вчинено крадіжку з садибного будинку, інших будівель: сараїв, лазні, льохів тощо, необхідно обов'язково оглянути ці об'єкти, при необхідності відкрити замкнені двері. За результатами нашого дослідження в 67 % випадків правопорушники проникали в усі приміщення присадибної ділянки після попередньої підготовки. Необхідно також оглянути всі місця проникнення до будинку, тому що їх може бути декілька.

Огляд лазні проводиться за загальними правилами огляду приміщень, проте слід врахувати, що злочинці часто проникають в баню для крадіжки металевих предметів, таких як бачки, баки, тазики, ковші та інше. Баки для нагріву води можуть бути вирвані з печей, і на цегляній кладці залишаються сліди від знарядь злому. Також можна виявити сліди взуття на стінах, полицях та інших поверхнях. Якщо баня опалюється дровами, на стінах, підлозі та інших поверхнях, покритих сажою, можуть залишатися сліди одягу, взуття та рук злочинців. Для порівняльних досліджень вилучаються зразки сажі та цегляного пилу.

Огляд льохів та комор починається з місця входу і продовжується до центру приміщення, де зберігалися продукти, банки з варенням, соління тощо. Оскільки підлога в льохах зазвичай земляна, на її поверхні можуть залишатися сліди взуття. На банках можуть бути сліди пальців рук. Також злочинці можуть залишити сліди злому на дверях, кришках льохів або стінах комор. На пухкому ґрунті виявляються сліди взуття, тари, а також сліди від одягу правопорушників.

Розширення меж огляду є вірним тактичним рішенням під час проведення огляду місця події при розслідуванні крадіжок. Розширення меж огляду є типовим тактичним рішенням під час огляду місця події за видами крадіжок. Необхідно визначити місця стоянки автотранспорту, використаного злочинцем під час вчинення крадіжки, місця проникнення на територію ділянки: через ворота, паркан, хвіртку, проломи тощо, шляхи підходу до будинку. При цьому потрібно зважати на поведінку службово-розшукової собаки, розташування слідів: взуття, їх доріжки, транспортних засобів, а у сільській місцевості також на сліди кінного, садового чи іншого візку. На предмет встановлення слідів проникнення потрібно оглянути

ділянки та будинки, сусідні порожні будинки, розташовані поруч з місцем події з метою виявлення викраденого майна, попередньо з'ясувавши їх наявність у потерпілого чи службі охорони. Обов'язково оглядаються береги річки, яри, місця човнових стоянок, дороги та стежки, що ведуть до селища.

Використання службово-розшукових собак у ході огляду аналізованих місць події дає змогу ефективніше провести пошукові заходи, негласні слідчі (розшукові) дії, спрямовані на виявлення викраденого та затримання правопорушників.

Аналіз процесуальних документів, зокрема протоколів огляду, виявило такі недоліки їх складання, а саме: недостатня повнота опису обстановки місця події та виявлених слідів, а саме фіксація лише факту пошкодження на перешкодах, не описуючи у повному обсязі їх змісту, способи та засоби виявлення, вилучення, фіксації (77 % вивчених протоколів); не відображення точного місця виявлення слідів (73 %); однакові об'єкти у протоколі огляду мають різні назви (62 %); при описанні об'єктів не вказуються їх особливі ознаки (85 %); неможливо прочитати текст протоколу, внаслідок його недбалого складання (9 %); не відображення дій з упаковки вилучених слідів та предметів, а також правил процесуального оформлення упаковки: виконання відповідних написів, опечатування (15 %); у протоколі фіксуються показання потерпілих (20 %), викладаються міркування, судження, висновки (10 %).

До інших недоліків слід віднести: відсутність під час огляду місця події сучасних науково-технічних засобів, наприклад, лазерної лінійки; недотримання правил роботи зі слідами біологічного походження, слідами запаху, мікрослідами, периферичними слідами тощо; не вилучаються зразки для порівняльного дослідження: фарба, віконна замазка, ґрунт, зразки рослин тощо); не проводять повторних, у необхідних випадках, додаткових оглядів місця події. Все це призводить до того, що протоколи огляду місця події не несуть об'єктивної інформації, внаслідок чого не можливо змодельовати уявну модель механізму вчинення крадіжки, завдяки чому, зважаючи на недотримання процесуальних вимог, докази можуть бути визнані судом недопустимими.

У протоколі огляду місця події під час крадіжок з житлових будинків садибного типу, на нашу думку, важливо зазначити такі деталі: по-перше, для точної ідентифікації місця огляду слід вказати номер вулиці, будинку, а також описати територію навколо, зокрема по сторонах світу, наявність автомобільних доріг, водних шляхів, залізничних колій та пішохідних доріжок, а також назви сусідніх садибних ділянок або організацій садівників і дачників. Далі необхідно детально описати послідовність дій учасників слідчо-оперативної групи (СОГ), враховуючи обраний метод огляду, а також характер і результативність цих дій щодо виявлення слідів та предметів. Важливо вказати способи та методи, які використовувалися для виявлення цих предметів. Крім того, потрібно точно і послідовно описати всі знайдені предмети, використовуючи загальноприйнятну термінологію, без подвійного найменування однакових об'єктів. Також слід докладно описати всі вилучені предмети та документи.

Пакування та процесуальне оформлення вилучених предметів і слідів робиться обов'язково у присутності понятих, яким пояснюється суть дій слідчого. На спеціальному пакувальному пакеті розміщуються підписи особи, яка проводила огляд та понятих. Якщо вилучаються документи, що підтверджують наявність викрадених предметів: інструкцій за правилами користування, технічних паспортів тощо, вказується їх найменування та реквізити продажу. У разі вилучення зразків для порівняльного дослідження: трави, ґрунту, пилу тощо, їх також необхідно зафіксувати, вказавши місце локалізацію, виявлення, спосіб вилучення та пакування.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що досягнення мети огляду можливе за умови його своєчасного проведення, використання сукупності тактичних комбінацій та прийомів. Для встановлення послідовності проведення огляду потрібно зважати на слідчу ситуацію у певний момент досудового розслідування, та використовувати наявну оперативно-розшукову інформацію щодо вчиненого кримінального правопорушення, визначаючи найімовірніші місця знаходження слідів протиправної діяльності та інших речових доказів, що мають значення для кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монограф. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2011. 496 с.
2. Криміналістика : підручник для студ. юрид. спец. вищих закладів освіти / кол. авторів : [Глібо В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 684 с.
3. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів : наук.-практ. посібник / за ред. Н. І. Клименко. К. : Юрінком Інтер, 2005. 216 с.
4. Гончаренко В. Г. Науково-технічні засоби у слідчій практиці. К. : Вища школа, 1984. 149 с.
5. Криміналістика: підручн. для студ. вищ. навч. закл. [К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська]. 2-е вид. перероб. і доп. ДДУВС; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

ЛЮБЧИК В. М.,аспіранта кафедри кримінально-
правових дисциплін(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ORCID ID: 0009-0002-3622-9475

УДК 343.211

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.88>**КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ОЗНАКОЮ СКЛАДІВ ЯКИХ Є
СХИЛЯННЯ: ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

Стаття присвячена визначенню теоретичних та прикладних аспектів реалізації окремих форм кримінальної відповідальності щодо кримінальних правопорушень ознакою складів яких є схиляння. Проаналізовані окремі форми реалізації кримінальної відповідальності щодо кримінальних правопорушень, в складах яких є ознака схиляння, а саме ст. 120 Кримінального кодексу України «Доведення до самогубства», ст. 315 Кримінального кодексу України «Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», ст. 324 Кримінального кодексу України «Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів». Доведено, що серед форм кримінальної відповідальності щодо кримінальних правопорушень, ознакою складів яких є схиляння реалізуються: кримінальна відповідальність, що не пов'язана з призначенням винному покарання; кримінальна відповідальність, що пов'язана з відбуванням призначеного покарання; кримінальна відповідальність, що пов'язана з призначенням покарання, але без його реального відбування мають свої особливості та закономірності. З'ясовано та встановлено певні законодавчі аспекти, стосовно можливості реалізації такої форми кримінальної відповідальності, яка не пов'язана з призначенням винному покарання (ч. 4 ст. 74 Кримінального кодексу України) у ч. 1, 2 т. 120 Кримінального кодексу України, ч. 1 ст. 315 Кримінального кодексу України, а також ст. 324 Кримінального кодексу України, так як зазначені кримінальні правопорушення є нетяжкими злочинами. Встановлено, що така форма реалізації кримінальної відповідальності, що пов'язана з відбуванням призначеного покарання має враховувати ступінь суспільної небезпечності діяння, що на наш погляд не реалізується в ст.ст 120, 315, 324 Кримінального кодексу України. Не враховано те, що об'єднуючою ознакою ст.ст 120, 315, 324 Кримінального кодексу України є схиляння, тобто діяння, що пов'язане із інститутом співучасті, а відповідно має підвищений рівень суспільної небезпечності, отже відповідає тільки одному виду покарання - позбавлення волі на певний строк. Запропоновано нова редакція санкцій ст.ст. 120, 315, 324 Кримінального кодексу України. На підставі статистичних даних визначено, що така форма кримінальної відповідальності, що пов'язана з призначенням покарання, але без його реального відбування, зокрема щодо реалізації звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст.ст. 75–78 Кримінального кодексу України) реалізується у ст.ст. 120, 315, 324 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: звільнення, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, покарання, схиляння, санкція, форма реалізації.

Lyubchik V. M. Criminal offense, a sign of which is declination: forms of implementation of criminal liability

The article is devoted to the definition of theoretical and applied aspects of the implementation of certain forms of criminal liability for criminal offenses, the element of which is inducement. Separate forms of implementation of criminal liability for criminal offenses, which contain a sign of admiration, are analyzed, namely Art. 120 of the Criminal Code of Ukraine "Incitement to suicide", Art. 315 of the Criminal Code of Ukraine "Inducement to use narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues", Art. 324 of the Criminal Code of Ukraine "Inducing minors to use intoxicants." It has been proven that among the forms of criminal liability for criminal offenses, the element of which is inducement, the following are implemented: criminal liability not related to the imposition of punishment on the offender; criminal liability associated with serving the assigned sentence; criminal liability associated with the imposition of punishment, but without actually serving it, has its own characteristics and patterns. Certain legislative aspects have been clarified and established regarding the possibility of implementing this form of criminal liability, which is not related to the imposition of punishment on the guilty party (part 4 of article 74 of the Criminal Code of Ukraine) in parts 1, 2 of volume 120 of the Criminal Code of Ukraine, part 1 of art. 315 of the Criminal Code of Ukraine, as well as Art. 324 of the Criminal Code of Ukraine, since these criminal offenses are not serious crimes. It has been established that this form of implementation of criminal liability associated with serving the assigned sentence must take into account the degree of public danger of the act, which, in our opinion, is not implemented in Art. 120, 315, 324 of the Criminal Code of Ukraine. It is not taken into account that the unifying feature of Articles 120, 315, 234 of the Criminal Code of Ukraine is inducement, that is, an act associated with the institution of complicity, and accordingly has an increased level of public danger, therefore, corresponds to only one type of punishment - imprisonment for a certain term. A new version of the sanctions under Art. Art. has been proposed. 120, 315, 324 of the Criminal Code of Ukraine. Based on statistical data, it has been determined that this form of criminal liability associated with the imposition of a sentence, but without actually serving it, in particular, the implementation of exemption from serving a sentence with probation (Art. Art. 75-78 of the Criminal Code of Ukraine)) is implemented in Art. 120, 315, 324 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: *dismissal, criminal liability, criminal offense, punishment, inducement, sanction, form of implementation.*

Актуальність дослідження. Поняття кримінальної відповідальності є дискусійним питанням, так само, як і її форми реалізації, відносяться до загально-концептуальних проблем кримінального права, які завжди привертають увагу законодавця та правозастосовників. Форми кримінальної відповідальності мають практичне значення, так як встановлюють межі в яких може діяти суб'єкт правозастосування, формулюючи та застосовуючи конкретні норми, що регулюють зміст кримінально-правових заходів. Окремого інтересу представляють форми реалізації кримінальної відповідальності, які реалізуються у кримінальних правопорушеннях, які ознакою мають схиляння.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Питаннями кримінальної відповідальності та формами її реалізації займалися такі вчені, як Богатирьов І. та Савченко А. [2], Головін А. [3], Гришук В. [4; 5], Дудоров О. та Хавронюк М. [6], Козаченко О. [9], Мусиченко О. [10], Митрофанов І. [16], Пономаренко Ю. [19] та інші. Проте, у цих наукових працях не досліджувались окремо питання щодо форм реалізації кримінальної відповідальності кримінальних правопорушень, які ознакою мають схиляння.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є встановлення теоретичних та практичних аспектів реалізації окремих форм кримінальної відповідальності щодо кримінальних правопорушень ознакою складів яких є схиляння.

Виклад основних положень. У питаннях визначення форм реалізації негативної (ретроспективної) кримінальної відповідальності серед учених-криміналістів немає однаковості [5]. Говорячи про форми реалізації кримінальної відповідальності, потрібно мати на увазі порядок утілення урегульованих суспільних відносин кримінально-правового впливу як реакції держави на вчинений злочин, що виявляється в засудженні конкретної особи, визнаної винною в учиненні конкретного суспільно небезпечного діяння, а також у застосуванні передбачених Кримінальним кодексом України засобів кримінально-правового впливу [17, С. 248]. Гришук В.К. під формою кримінальної відповідальності розуміє передбачений чинним КК України спосіб застосування норми (норм) кримінального законодавства до особи, яка вчинила злочин [4, С. 93]. Дудоров О. О. та Хавронюк М. І. визначають, що «форма реалізації кримінальної відповідальності – це заходи, пов’язані із кримінальною відповідальністю» [6, С. 294].

Визначення форм реалізації кримінальної відповідальності є дискусійним питанням. Найбільш поширеною є теорія, за якою виділяють такі її форми: 1) кримінальна відповідальність, що не пов’язана з призначенням винному покарання; 2) кримінальна відповідальність, що пов’язана з відбуванням призначеного покарання; 3) кримінальна відповідальність, що пов’язана з призначенням покарання, але без його реального відбування [1, С. 345–346; 20, С. 70–71; 23, С. 142–144]. Ці форми мають певне законодавче підґрунтя.

Отже, проаналізуємо, в межах цієї статті, зазначені форми реалізації кримінальної відповідальності щодо кримінальних правопорушень, в складах яких є ознака схиляння, враховуючи не тільки теоретичні аспекти, а й практику їх застосування. Аналіз відповідних форм буде здійснюватися щодо кримінальних правопорушень, в яких однією із ознак складу кримінального правопорушення, виступає схиляння, ст. 120 КК України «Доведення до самогубства», ст. 315 КК України «Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», ст. 324 КК України «Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів»[11].

Щодо такої форми кримінальної відповідальності, яка не пов’язана з призначенням винному покарання, то вона зокрема, реалізується через застосування положень, ч. 4 ст. 74 КК України. Маємо зазначити, що її реалізація є можливою враховуючи санкції, які містяться у ст.ст. 120, 315, 324 КК України. У ч. 4 ст. 74 КК України визначено, що підставами її застосування є те, що особа, яка вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов’язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп’яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, може бути за вироком суду звільнена від покарання, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною. Отже, однією із обов’язкових умов, без якої здійснити засудження без покарання неможливо навіть за наявності підстави для цього, є факт вчинення кримінального проступку або нетяжкого злочину (ст. 12 КК України). Аналіз санкцій ст.ст. 120, 315, 324 КК України вказує на те, що кримінальне правопорушення, яке передбачено ст. 120 КК України у ч.1, 2 – нетяжкий злочин, у ч. 3 – тяжкий злочин. Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 315 КК України у ч. 1 – нетяжкий злочин, у ч. 2 – особливо тяжкий злочин. Кримінальне правопорушення за ст. 324 КК України – нетяжкий злочин [11]. Отже, ч. 1, 2 ст. 120 КК, ч. 1 ст. 315 КК, а також ст. 324 КК України – нетяжкі злочини, тому за наявності вище наведених передумов і підстав для цього, засудження без покарання цілком можливе, але не є обов’язковим.

Наступну форму реалізації кримінальної відповідальності, що маємо дослідити є кримінальна відповідальність, що пов’язана з відбуванням призначеного покарання. Одним із

вагомих складників форм реалізації кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні посягання є покарання, невідворотність якого належить до визначальних принципів кримінального права. Названий принцип потрібно розглядати як міжгалузевий, який знаходить своє втілення у нормах кримінального, кримінального процесуального і кримінально-виконавчого права. Покарання, як відомо, вважається найбільш суворою формою державного примусу, яка є ефективним засобом охорони об'єктів від суспільно небезпечних посягань, закріплених у ч. 1 ст. 1 КК України. Актуальним для всієї правоохоронної й судової системи залишається забезпечення невідворотності покарання [14, С. 183]. Лише за такої умови повністю може виправдати себе відома теза, що покарання – це «необхідний засіб охорони суспільства від посягань» [12, С. 296]. Викладені положення необхідно враховувати під час розкриття питання покарання за кримінальні правопорушення, в складах яких передбачається схиляння, як складової частини форм реалізації кримінальної відповідальності. Важливо відмітити, що оцінка таких діянь відображається в санкціях ст.ст. 120, 315, 324 КК України, а конкретно – за допомогою таких юридичних інструментів, як вид і розмір покарання. В основі побудови кримінально-правових санкцій покладено принципи: 1) неухильного дотримання законності; 2) рівності громадян перед законом; 3) невідворотності відповідальності; 4) демократизму; 5) гуманізму; 6) диференціації відповідальності; 7) індивідуалізації покарання згідно з характером і ступенем суспільної небезпеки вчиненого кримінального правопорушення та його мотивами, з особистістю винного, характером і розмірами завданої шкоди, й обставинами, що пом'якшують чи обтяжують покарання тощо. У зв'язку із цим логічно вважати, що санкції кримінального закону повинні відповідати диспозиціям його статей, тобто характеру, ступеню суспільної небезпеки, тяжкості кримінального правопорушення, а також кваліфікуючим або пом'якшуючим покарання ознакам складів правопорушень, передбачених у диспозиціях відповідних статей [25, С. 122].

Санкція, як мірило суспільної небезпеки вчиненого кримінально протиправного діяння, у тому числі й посягання, які мають ознаку схиляння, обов'язково має бути адекватною вчиненому. Інакше кажучи, її величина повинна перебувати у прямій залежності від реальної суспільної небезпеки діяння, яке описується в диспозиції певної статті й узгоджуватися з іншими санкціями, що забезпечують справедливість покарання [24, С. 8]. Суд, признаючи покарання, обмежений рамками санкції кримінально-правової норми й не має права виходити за них у бік його посилення. Ефективність покарання, закріпленого в санкціях ст. 120, 315, 324 КК України може бути забезпечена лише за умов відповідності встановленої в законі санкції принципам кримінального права, диспозиціям кримінально-правових норм, а також забезпечення їх наукової обґрунтованості й взаємоузгодженості. На сьогодні бракує якоїсь спеціальної шкали для встановлення санкцій, адекватних суспільній небезпеці того чи іншого кримінального правопорушення, зокрема кримінальних правопорушень, ознакою складів яких є схиляння. Тим більше, що ця ознака стосується такого інституту як співучасть, а відповідно має підвищену суспільну небезпечність. Ось чому для вирішення означеної проблеми вбачається за необхідне розробити шкалу відповідності виду й розміру покарання ступеню та характеру суспільної небезпеки кримінально протиправного діяння. У зв'язку із цим Матишевський П.С. висловив точку зору, що «санкція відповідної статті має законодавчо визначену модель можливого покарання за вчинення того чи іншого злочину» [15, С. 79]. Формулюючи санкцію статті, законодавець виходить з оцінки узагальнених, найбільш типових, закономірних характеристик об'єктивних і суб'єктивних ознак певних діянь [18, С. 63]. Тому до конструювання санкції статті (частини статті) КК слід підходити відповідально, адже, як слушно зазначається в науковій літературі, ефективність кримінально-правового впливу на осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, зумовлюється у т. ч. оптимальними межами санкцій кримінального закону, їх обґрунтованістю [22, С. 213]. Повною мірою це стосується і санкцій статей (частин статей) Особливої частини КК, які передбачають кримінальну відповідальність за протиправні діяння, у вигляді схиляння.

Отже, необхідним, на нашу думку, є аналіз видів покарань та меж покарань, які закріплює законодавець у санкціях ст.ст. 120, 315, 324 КК України та з'ясування їх відповідності

суспільної небезпечності діянь. За твердженням Степаненко О.В., у статтях Особливої частини КК повинні бути перераховані такі види покарань, які враховують специфіку вчиненого злочину і, таким чином, можуть сприяти досягненню цілей покарання [21, С. 278–279]. Визначення меж покарань, також має вагоме значення адже, як правильно зазначається у науковій літературі, реалізація принципу законності при встановленні кримінально-правових санкцій зобов'язує законодавця: по-перше, чітко визначити види кримінально-правового впливу, які застосовуються до осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння; визначити їх систему; по-друге, визначити правові межі застосування того чи іншого кримінально-правового заходу [8, С. 122]. Так, у ч. 1 ст. 120 КК України законодавець передбачає обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк; у ч. 2 - обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк; у ч. 3. - позбавленням волі на строк від семи до десяти років. У ч. 1 ст. 315 КК України - обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років; ч. 2. - позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років. У ст. 324 КК України - обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк [11]. Аналіз санкцій відповідних статей вказує на те, що законодавець до осіб, які визнані винними у вчиненні відповідних посягань передбачає можливість застосування декількох покарань одночасно, а саме обмеження волі та позбавлення волі. Тобто покараннями, які реалізуються у відношенні вказаних статей є обмеження та позбавлення волі. При цьому обмеження волі від 3 до 5 років, позбавлення волі – в залежності від ступеня тяжкості – від 2 до 12 років.

Варто відзначити, що кримінальні правопорушення, які ми виділили, як ті що мають ознаку схиляння, за об'єктом кримінального правопорушення різняться, що може позначатися на виді та розмірі покарання. Так, ст. 120 КК України охороняє суспільні відносини, пов'язані із життям особи, а ст. 315, 324 КК – суспільні відносини у сфері здоров'я населення. Проте, не можна сказати, що кожний об'єкт зазначених кримінальних правопорушень передбачає меншу суспільну небезпечність ніж інший. Крім того, об'єднуючою ознакою кримінально-правових норм, що нами досліджуються є схиляння – діяння, що пов'язане із інститутом співучасті, а відповідно це свідчить про підвищений рівень суспільної небезпечності, що дорівнює, на наш погляд, тільки одному виду покарання позбавлення волі на певний строк. Отже, вважаємо, що в усіх санкціях кримінальних правопорушень, де ознакою є схиляння має бути визначено позбавлення волі на певний строк як єдиний вид покарання, без можливості альтернатив для призначення. Додатковим підтвердженням такої необхідності, можемо навести статистичні данні звіту Державної судової адміністрації України про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2019-2022 роки. Так, за 2019 рік за статтями які ми досліджуємо призначалися 2 рази покарання у виді позбавлення волі – перший випадок - за ч. 1 ст. 315 КК України понад 2 роки до 3 років включно, другий за ч. 2 ст. 315 КК України - понад 3 роки до 5 років включно; 1 випадок за ст. 324 КК України - понад 5 років до 10 років включно; не має випадків застосування покарання за ст. 120 КК України. У 2020 році 1 випадок призначення покарання у виді позбавлення волі за ст. 120 КК України - понад 3 роки до 5 років включно; за ч. 2 ст. 315 КК України – 3 випадки призначення покарання у виді позбавлення волі: 1 з яких - понад 3 роки до 5 років включно та 2 випадки понад 5 років до 10 років включно; за ст. 324 КК України не має випадків застосування покарання. У 2021 році 1 випадок застосування покарання у виді обмеження волі за ч. 1 ст. 315 КК України. У 2022 році не має показників призначення покарань за ст. 120, 315, 324 КК України [7]. Відповідна звітність вказує на те, що за вчинення досліджуваних кримінальних правопорушень в більшості призначається покарання у виді позбавлення волі на певний строк, тільки єдиний випадок призначення обмеження волі. Отже, враховуючи вищевказане, вважаємо доцільним запропонувати єдиний вид покарання у виді позбавлення волі та відповідні зміни викласти у наступній редакції: ч. 1 ст. 120 КК України позбавленням волі до трьох років, ч. 2 ст. 120 КК України - позбавленням волі до п'яти років, ч. 3 ст. 120 КК України - позбавленням волі на строк від семи до десяти років; ч. 1 ст. 315 КК України - позбавленням волі на строк від двох до п'яти років, ч. 2. ст. 315 КК

України - позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років; ст. 324 КК України - позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

Ще одна форма реалізації кримінальної відповідальності, яку ми пропонуємо розглянути щодо кримінальних правопорушень, ознакою складів яких є схилення - кримінальна відповідальність, що пов'язана з призначенням покарання, але без його реального відбування.

На думку окремих науковців, звільнення від покарання та його відбування є формою реалізації кримінальної відповідальності, що застосовується у випадках, коли мету покарання вже досягнуто без реального відбування покарання, або до закінчення строку його відбування, завдяки позитивній поведінці засудженого чи з інших передбачених КК підстав, або не може бути досягнута через хворобу засудженого. Інакше кажучи, звільнення від покарання та його відбування зумовлюється двома причинами: 1) коли були досягнуті або можуть бути досягнуті цілі покарання, передусім мета виправлення засудженого, без реального чи повного відбування призначеного покарання; 2) коли досягнення цієї мети є неможливим, і звільнення відбувається саме через об'єктивну неспроможність (через хворобу засудженого) досягнення цілей покарання. З огляду на це під звільненням від покарання та його відбуванням як кримінально-правовим інститутом слід розуміти сукупність норм КК України, відповідно до яких через можливість досягнення цілей покарання без його реального чи повного відбування й недоцільність відбування покарання за відсутності об'єктивної можливості досягнення цілей покарання особа, визнана судом винною у вчиненні злочину, якій було призначено покарання, звільняється від реального його відбування або від подальшого відбування тієї частини покарання, що залишилася, або покарання їй замінюється більш м'яким чи пом'якшується призначене покарання [13, С. 881–882].

З огляду на вищезазначене, можна стверджувати, що до найбільш численних проявів звільнення від відбування покарання, як різновиду звільнення від покарання на стадії ухвалення вироку, за кримінальні правопорушення, що посягають на різні об'єкти, належить звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75–78 КК України). Цей вид звільнення від відбування покарання, за справедливим зауваженням Гороха О. П., певним чином знаходить свою реалізацію і під час виконання обвинувального вироку. Аналізуючи звітність Державної судової адміністрації України про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання маємо зазначити, що такий прояв кримінальної відповідальності через застосування випробування має не поодинокі випадки застосування до ст.ст. 120, 315, 324 КК України. Так, у 2019 році ст. 75 КК України була застосована у 3 випадках: перший за ч. 1 ст. 315 КК України, другий - за ч. 2 ст. 315 КК України; у 2020 році у 10 випадках: з них п'ять разів – за ч. 1 ст. 315 КК України, чотири – за ч. 2 ст. 315 КК України, а також один – за ст. 324 КК України; у 2021 році у 3 випадках: з них два – за ч. 1 ст. 315 КК, один - за ч. 2 ст. 315 КК України; у 2022 році у 2 випадках: перший за ч. 1 ст. 120, другий – за ч. 2 ст. 315 КК України [7]. На підставі статистичних даних слід вказати на те, що навіть достатньо суворі види покарання (позбавлення волі) у санкціях ст.ст. 120, 315, 324 КК України, надають можливості реалізації такої форми кримінальної відповідальності як кримінальна відповідальність, що пов'язана з призначенням покарання, але без його реального відбування, зокрема звільнення від відбування покарання з випробуванням. Отже, санкції ст.ст. 120, 315, 324 КК України не тільки направлені на протидію злочинності, а й відповідають принципам економії кримінальної репресії, гуманізму та справедливості.

Висновок. Отже, серед форм реалізації кримінальної відповідальності щодо кримінальних правопорушень, ознакою складів яких є схилення (ст. 120 КК України «Доведення до самогубства», ст. 315 КК України «Схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», ст. 324 КК України «Схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів») нами було досліджено, такі як кримінальна відповідальність, що не пов'язана з призначенням винному покарання; кримінальна відповідальність, що пов'язана з відбуванням призначеного покарання; кримінальна відповідальність, що пов'язана з призначенням покарання, але без його реального відбування. У процесі

дослідження було з'ясовано та встановлено певні теоретичні та прикладні аспекти: по-перше, стосовно можливості реалізації такої форми кримінальної відповідальності, яка не пов'язана з призначенням винному покарання (ч. 4 ст. 74 КК України). Беручи до уваги, що обов'язковою умовою, без якої здійснити засудження без покарання неможливо навіть за наявності підстави для цього, є факт вчинення кримінального проступку або нетяжкого злочину (ст. 12 КК України), тільки деякі кримінально-правові норми: ч. 1, 2 т. 120 КК, ч. 1 ст. 315 КК, а також ст. 324 КК України є нетяжкими злочинами, а отже при наявності усіх передумов і підстав визначених у ч. 4 ст. 74 КК України, можуть мати засудження без покарання, однак це не є обов'язковим. По-друге, встановлено, що така форма реалізації кримінальної відповідальності, що пов'язана з відбуванням призначеного покарання має враховувати ступінь суспільної небезпечності діяння, що на наш погляд не реалізується в ст.ст 120, 315, 324 КК України. Не враховано те, що об'єднуючою ознакою ст.ст 120, 315, 324 КК України є схилення, тобто діяння, що пов'язане із інститутом співучасті, а відповідно має підвищений рівень суспільної небезпечності, отже відповідає тільки одному виду покарання - позбавлення волі на певний строк. Запропоновано, в усіх санкціях кримінальних правопорушень, де ознакою є схилення закріпити єдиний вид покарання - позбавлення волі на певний строк у наступній редакції: ч. 1 ст. 120 КК України - позбавленням волі до трьох; ч. 2 ст. 120 КК України - позбавленням волі до п'яти років; ч. 3. Ст. 120 КК України - позбавленням волі на строк від семи до десяти років. Ч. 1 ст. 315 КК України - позбавленням волі на строк від двох до п'яти років; ч. 2. Ст. 315 КК України - позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років. Ст. 324 КК України - позбавленням волі на строк від трьох до восьми років. По-третє, при дослідженні такої форми реалізації кримінальної відповідальності, що пов'язана з призначенням покарання, але без його реального відбування, зокрема щодо реалізації звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75–78 КК України) на підставі статистичних даних встановлено, що навіть при достатньо суворих видах покарань, які містяться у ст.ст. 120, 315, 324 КК України протидія злочинності відбувається не тільки через застосування санкцій, а через кримінально-правові заходи, які відповідають принципам гуманізму та справедливості.

Список використаних джерел:

1. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності / Ю.В. Баулін. К. : Атіка, 2004. 296 с.;
2. Богатирьов І., Савченко А. Кримінальна відповідальність як сучасна проблема кримінального права України. *Кримінальне право*. 2016. № 2. С. 133–137.
3. Головін А.С. Кримінальна відповідальність в контексті сучасних тенденцій відправлення правосуддя. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 11-12 жовтня 2012 р.) / редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2012. С. 14–25.
4. Гришук В.К. Доктринальне розуміння форм реалізації кримінальної відповідальності людини. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовтня 2013 р. / редкол.: В.Я. Тацій, В.І. Борисов та ін. Х. : Право, 2013. С. 93–98.
5. Гришук, В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: монографія / В. К. Гришук. – 2-ге вид., переробл. і доп. Хмельницький : Хмельниц. ун-т упр. та права, 2013. 736 с.
6. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014. 944 с.
7. Звіт Державної судової адміністрації України про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2019-2022 роки (форма № 6) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення 20.01.2024 р.)

8. Книженко О. Реалізація принципів законності та справедливості при встановленні санкцій у кримінальному праві. *Наше право*. 2010. № 4. Ч. 4. С. 120–123.
9. Козаченко О.В. Дефініція кримінальної відповідальності. Новітні кримінально-правові дослідження. Миколаїв : Іліон, 2016. 420 с.
10. Кримінальна відповідальність та форми її реалізації : підручник / О.В. Козаченко, О.М. Мусиченко, О.М. Сидоренко та ін. ; за ред. професора О.В. Козаченка. Миколаїв : Іліон. 2015. 142 с.
11. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 12.01.2024 р.)
12. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін. ; за ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ, Харків : Юрінком Інтер; Право, 2002. 416 с.
13. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / За ред. А.С. Беніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. К.: Істина, 2011. 1121 с.
14. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш, та ін.; за заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Видання друге, перероблене та доповнене. Харків : Одиссей, 2004. 1152 с.
15. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. Київ : А.С.К., 2001. 352 с.
16. Митрофанов І.І. Вчення про механізм реалізації кримінальної відповідальності : монографія. Кременчук : Вид. ПП Щербатих О.В., 2012. 448 с.
17. Митрофанов І.І. Загальна частина кримінального права України : [навчальний посібник] / І.І. Митрофанов ; Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського. Одеса : Фенікс, 2015. 576 с.
18. Полтавець В. В. Загальні засади призначення покарання та їх кримінально-правове значення: дис. ... канд. юрид. наук. Луганськ, 2005. 200 с.
19. Пономаренко Ю.А. Кримінальна відповідальність, покарання та інші заходи кримінально-правового характеру в системі кримінально-правових наслідків вчинення злочину. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності*: Матеріали міжнар.наук.-практ. конференції 8-9 жовтня 2015 року. Харків : Право, 2015. 528 с.;
20. Пономаренко Ю.А. Форми реалізації кримінальної відповідальності за кримінальним законодавством України. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія «Право»*. 2013. Вип. 20. С. 65–72.
21. Степаненко О. В. Реалізація принципу доцільності кримінального права у сфері кримінальної законотворчості. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 1. С. 277–281.
22. Туляков В. О., Макаренко А. С. Призначення покарання. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 208–227.
23. Українське кримінальне право. Загальна частина : [підручник] / за ред. В.О. Навроцького. К. : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
24. Філей Ю.В. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2006. 18 с.
25. Фролова О.Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів) : навч. посібник. Київ : АртЕк, 1997. 208 с.
26. Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності. Матеріали наукового полілогу / Баулін Ю.В., Пономаренко Ю.А. Харків: Право, 2018. 208 с.

САІНЧИН С. О.,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
кримінально-правових дисциплін,
(Інститут права та безпеки
Одеського державного університету
внутрішніх справ)

ДОНЦОВ Д. Ю.,

кандидат юридичних наук, суддя
(Приморський районний суд м. Одеса)

ЯЦИШЕНА Г. А.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових
дисциплін,
(Інститут права та безпеки
Одеського державного університету
внутрішніх справ)

ПОЗІГУН І. О.,

доктор філософії, старший науковий
співробітник відділу аспірантури
(адюнктури) і докторантури
(Одеський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 343.85

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.89>

ВІЙСЬКОВА ПРАВООХОРОНА СИСТЕМА У ЗАПОБІГАННІ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ

У статті досліджено особливості функціонування військової правоохоронної системи; розкриття різноманітних аспектів діяльності органів юстиції у забезпеченні боєздатності військових підрозділів, дисципліни та законності, а також у запобіганні злочинності в умовах воєнного стану.

Наголошується, що з початку військової агресії РФ в Україні в нашій країні відбулося різке зростання практично всіх видів кримінальних правопорушень. Особливо відбулося зростання кримінальних правопорушень у сфері несення військової служби. Якщо у відносно мирних 2020-2021 роках таких кримінальних правопорушень не вчинялося більше 3037 випадків, то у 2024 році їх кількість зросла у 30 разів – до 93900 фактів. Відбулося безпрецедентне зростання ступеню тяжкості таких кримінальних правопорушень. Така ситуація викликала необхідність у зміцненні правопорядку та в удосконаленні діяльності суб'єктів правоохоронної діяльності.

У статті обґрунтовується, що військова правоохоронна система, як суб'єкт запобігання злочинності включає в себе сукупність загальних та спеціальних суб'єктів, які об'єднуються спільною метою та завданнями. Діяльність військової правоохоронної системи із запобігання злочинності полягає в наступному: профілактика адміністративних та кримінальних правопорушень загальної та спеціальної компетенції; виявлення та усунення системи детермінації кримінальних правопорушень; виявлення та притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні правопорушень; профілактика правопорушень серед військовослужбовців у зв'язку з їх службою, а також у громадському середовищі; розслідування кримінальних правопорушень, які вчинені військовослужбовцями; розслідування кримінальних правопорушень, що вчинені відносно військовослужбовців; консультативна діяльність; роз'яснювальна робота серед військовослужбовців та цивільного населення; здійснення правосуддя за справами, у яких суб'єктами правопорушення виявилися військовослужбовці, або правопорушення вчинені відносно військовослужбовців.

Ключові слова: військова правоохоронна система, кримінальні правопорушення, розслідування злочинів, військова юстиція, військова прокуратура, військові суди, профілактика, запобігання.

Sainchyn S. O., Dontsov D. Yu., Yatsyshena H. A., Pozihun I. O. Military law enforcement system in the prevention of criminal offenses: functional and praxeological content

The article examines the peculiarities of the functioning of the military law enforcement system; reveals various aspects of the activities of justice bodies in ensuring the combat readiness of military units, discipline and legality, as well as in preventing crime under martial law.

It is noted that since the beginning of the Russian military aggression in Ukraine, our country has seen a sharp increase in almost all types of criminal offenses. There has been a particular increase in criminal offenses in the field of military service.

If in the relatively peaceful years of 2020-2021, no more than 3,037 cases of such criminal offenses were committed, then in 2024 their number increased 30 times – to 93,900 facts. There was an unprecedented increase in the severity of such criminal offenses. This situation has created a need to strengthen law and order and improve the activities of law enforcement agencies. The article argues that the military law enforcement system, as a crime prevention entity, includes a set of general and special entities that are united by a common goal and objectives.

The activities of the military law enforcement system to prevent crime are as follows: prevention of administrative and criminal offenses of general and special competence; identification and elimination of the system of determination of criminal offenses; identification and prosecution of persons guilty of committing offenses; prevention of offenses among military personnel in connection with their service, as well as in the public environment; investigation of criminal offenses committed by military personnel; investigation of criminal offenses committed against military personnel; advisory activities; explanatory work among military personnel and the civilian population; administration of justice in cases in which military personnel were the subjects of the offense, or offenses were committed against military personnel.

Key words: military law enforcement system, criminal offenses, criminal investigation, military justice, military prosecutor's office, military courts, prevention, deterrence.

Постановка проблеми. Запобігання кримінальним правопорушенням у сукупності із забезпеченням правопорядку, законності, збереженням територіальної цілісності і обороноздатності країни є запорукою ефективного розвитку держави і всіх її суспільних інституцій. Окреслені завдання виконують самі різноманітні суб'єкти як цивільного, господарського, так і правоохоронного напрямку. Не останню роль у цьому відіграють суб'єкти правоохоронної системи. Із повномасштабним вторгненням в Україну російської федерації, важливе місце у життєзабезпеченні країни стали відігравати суб'єкти військової адміністрації, які у юридичній літературі і на практиці отримали назву – військової правоохоронної системи.

Стан наукової розробленості проблеми. Питання розвитку військової правоохоронної системи не є новим у вітчизняній науковій думці. У різних аспектах зазначеній проблематиці приділяли увагу такі вчені, як А.М.Бабенко (у аспекти протидії регіональній злочинності); Є.С. Назимко (у контексті підвищення ефективності призначення покарання за різні види кримінальних правопорушень); М.В.Корнієнко (в контексті вдосконалення перешкодження злочинності в умовах воєнного стану); М.О.Семенішин (у межах запобігання корисливо-насилюницьким злочинам у зоні проведення військових операцій та в зоні бойових дій); Г.М.Собко (в напрямку перешкодження насильницьким, в тому числі і військовим кримінальним правопорушенням); О.О.Шкути (в напрямку вдосконалення системи запобігання воєнним кримінальним правопорушенням) та ін.. Поряд із цим, до сьогодні не склалося цілісного уявлення про сучасну військову правоохоронну систему у запобіганні кримінальним правопорушенням на функціональному та праксеологічному рівнях.

Отже, **метою і завданням нашого** дослідження виявилось: з'ясування основних понять, характеристик та особливостей військової правоохоронної системи; виявлення ефективності законодавчого забезпечення; визначення шляхів її вдосконалення у забезпеченні законності і правопорядку, а також підвищення якості запобігання кримінальним правопорушенням.

Досягнення вказаної мети передбачає дослідження суспільних відносини у сфері функціонування військової правоохоронної системи; розкриття різноманітних аспектів діяльності органів юстиції у забезпеченні боєздатності військових підрозділів, дисципліни та законності, а також у запобіганні злочинності в умовах воєнного стану.

Предметом дослідження є діяльність органів військової судової та правоохоронної юстиції у запобіганні злочинності.

Виклад змісту. Історично, військова правоохоронна система пройшла складний і тривалий шлях свого розвитку. Більш-менш системно початок її розбудови у науковій літературі тісно пов'язують із козацькою добою і Запорізькою січчю [16,с.5]. Формувалася вона на основі військових судів, характеризувалася централізованістю, демократичними, справедливими і непідкупними принципами. Судові процедури над правопорушниками характеризувалися відкритістю і прозорістю, що не залишало місця для сумніву у суспільства у справедливості прийнятих рішень [17, с.155].

Період панування на українських землях Австрійської імперії започаткував інституції звинувачення (накшальт функцій прокуратури) з прийняттям у 1852 році військового кримінального кодексу, який чітко визначав відповідальність військовослужбовців, а також структуру і повноваження військових судів. Останні склалися з трьох інстанцій – військового суду, вищого військового і найвищого військового суду[16, с.5]. Період початку 20-го сторіччя характеризувався складністю і неоднозначністю соціально-політичних процесів[16, с.7]. В 1918 році правоохоронна система складалася із поліції, судової юстиції загального та спеціального призначення, прокуратури і захисника. Також у військових судах (вони були відносно автономними від загальної судової системи) вводилася в обов'язковому порядку посада військового слідчого[18, с.279-281].

Період радянської доби характеризувався репресивністю не лише «правоохоронної системи», а і судової, – в тому числі. Починаючи з 20-их років минулого століття відбулося ряд посилень кримінальної відповідальності військовослужбовців, з'явилися військові трибунали, військові прокурори. Правозастосовна практика почала носити репресивний,

звинувачувальний характер. І хоча такий інститут, як адвокатура, не припинив свого функціонування, у багатьох випадках ця інституція мала декларативний, химерний характер і ніяким чином не сприяла справжньому правосуддю [16, с. 7-8]. З 1991 року в Україні військова юстиція функціонувала у загальній структурі правоохоронної системи. Разом з цим у її структурі функціонувала система військових судів та військова прокуратура. З 2010 року було змінено судову систему і підсистема військових судів була ліквідована. Разом з цим, події 2022 року довели, що звичайні – цивільні суди не повній мірі можуть здійснювати належне правосуддя у частині справ воєнного характеру. Разом з цим, досвід розвинутих зарубіжних країн, США та ЄС доводить не лише необхідність, а і ефективність функціонування воєнної правоохоронної системи, навіть у мирний час. У складі правоохоронної системи успішно здійснюють свою діяльність воєнна поліція, прокуратура, воєнні суди, воєнна адвокатура. Вони характеризуються вузькою спеціалізацією, значним професіоналізмом, розгалуженою структурою, широкими повноваженнями та істотною результативністю у підтриманні правопорядку не лише на мирних територіях, а і у зонах військових конфліктів [19, с. 5-11]. З початку військової агресії РФ в Україні в нашій державі відбулося ряд негативних змін у криміногенній сфері. Так, з початку військового вторгнення РФ в Україну, в нашій країні відбулося різке зростання практично всіх видів кримінальних правопорушень. Особливо відбулося зростання кримінальних правопорушень у сфері несення військової служби. Якщо у відносно мирних 2020-2021 роках таких кримінальних правопорушень не вчинялося більше 3037 випадків, то у 2024 році їх кількість зросла у 30 разів – до 93900 фактів. Відбулося безпрецедентне зростання ступеню тяжкості таких кримінальних правопорушень. Якщо впродовж 2020-2021 рр. особливо тяжких злочинів вчинялося не більше 190 випадків, а тяжких – не більше 2567, то у 2024 році особливо тяжких вже налічувалося 24010, а тяжких – 69107. Найбільш розповсюдженими серед них виявилися – непоко́ра – 1849 (у 2021 – 19); самовільне залишення військової частини – 66240 (у 2021 – 2028); дезертирство – 23209 (у 2021 – 117); злочини, передбачені ст. 409 – 256 (у 2021 – 33); передбачені ст. 410 – 243 (у 2021 – 190) тощо. Така ситуація викликала необхідність у зміцненні правопорядку та в удосконаленні діяльності суб'єктів правоохоронної діяльності. У свою чергу, з розбудовою збройних сил України, виникла нагальна потреба в удосконаленні сил оборони, військових формувань і побудова на цьому тлі військової юстиції (прокуратура, суди, сили охорони правопорядку тощо). Початок розвитку і реформування військової правоохоронної системи прийнято пов'язувати з проведенням антитерористичної операції а пізніше ООС; і особливо інтенсивного розвитку військової правоохоронної системи набула з початку 2022 року. Її основним завданням виявилось: забезпечення правопорядку на підконтрольних територіях, на територіях звільнених від окупації; підтримання законності та дисципліни у підрозділах збройних сил; перешкоджання дезертирству та самовільному залишенню військовослужбовцями військових частин; перешкоджання вчиненню військових злочинів; документування та припинення злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку тощо.

Підтримання належного правопорядку передбачає наявність ефективної законодавчої бази, яка являє собою цілісну систему нормативно-правових актів, яка регулює відносини у військовій сфері (підтримання дисципліни та порядку, забезпечення ефективного управління, виконання бойових завдань, оперативне реагування на військові виклики та загрози, забезпечення правопорядку на ввіреній ділянці тощо). Військова правоохоронна система, як суб'єкт запобігання злочинності включає в себе сукупність загальних та спеціальних суб'єктів, які об'єднуються спільною метою та завданнями, а саме: Збройні сили України, СБУ, Державне бюро розслідувань, Національна гвардія України, Національна поліція України, Рада національної безпеки і оборони, підрозділи військової юридичної служби, органи воєнної прокуратури, воєнні суди, юридичні органи військових формувань (у зарубіжних країнах, – підрозділи воєнної поліції) тощо [15, с. 12; 14]. Поряд із зазначеним, в умовах воєнного стану, в нашій країні виникла нагальна потреба у створенні військової поліції та воєнної адвокатури. Суть діяльності останньої полягає у наданні правової допомоги особам, діяльність якої пов'язана із вчиненням правопорушень у військовій сфері, а також захист прав

і свобод осіб, які постраждали внаслідок військової агресії або у військовій сфері.

Що стосується задекларованої пропозиції створення інституції військової адвокатури, то тут слід наголосити на подібному досвіді США. За прикладом цієї країни, в Україні в системі адвокатури мають функціонувати адвокати, які б спеціалізувалися на військових справах. І здійснювали правову допомогу і представництво в суді щодо справ військовослужбовців; представляли б їх у суді, надавали консультативну допомогу, здійснювали б допомогу у складанні юридичних документів, надавали б консультації з трудового, адміністративного, цивільного, кримінального, міжнародного і т.д. права.

У широкому розумінні діяльність військової правоохоронної системи із запобігання злочинності полягає в наступному: профілактика адміністративних та кримінальних правопорушень загальної та спеціальної компетенції; виявлення та усунення системи детермінації кримінальних правопорушень; виявлення та притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні правопорушень; профілактика правопорушень серед військовослужбовців у зв'язку з їх службою, а також у громадському середовищі; розслідування кримінальних правопорушень, які вчинені військовослужбовцями; розслідування кримінальних правопорушень, що вчинені відносно військовослужбовців; консультативна діяльність; роз'яснювальна робота серед військовослужбовців та цивільного населення; здійснення правосуддя за справами, у яких суб'єктами правопорушення виявилися військовослужбовці, або правопорушення вчинені відносно військовослужбовців [16, с.12]. В цілому можна зазначити, що військова правоохоронна система у запобіганні злочинності – це передбачена чинним законодавством діяльність органів захисту правопорядку у сфері цивільної, адміністративної, кримінальної, міжнародної, ювенальної юстиції, спрямована на захист прав і свобод громадян у сфері військової діяльності, а також запобігання і профілактика правопорушень (в тому числі в кримінального характеру).

У юридичній літературі неодноразово зазначається, що функціонування ефективної системи запобігання злочинності суб'єктами воєнної правоохоронної системи передбачає вчинення комплекс дій, спрямованих на аналіз стану кримінальних правопорушень у військовій сфері, або під час дії воєнного стану чи у зонах воєнних конфліктів. Не менш важливим є вивчення причин та умов злочинності у конкретних життєвих ситуаціях. А саме, аналіз стану кримінальних правопорушень; виявлення стану профілактичної роботи у конкретних військових колективах; перевірка ефективності роботи конкретних командирів військових частин; оцінка наявності неуставних відносин у військових колективах; вивчення стану військово-патріотичного виховання та стану психологічної та фізичної підготовки військовослужбовців тощо[20, с.353].

Що стосується профілактичних функцій військової правоохоронної системи, то тут слід зауважити на діяльності не карального характеру. В основному це заходи соціального, економічного, морального, психологічного і т.д. характеру. Їх основним завданням є упередити можливість вчинення кримінального правопорушення, усунення сприятливих причин та умов для цього.

Міністерством оборони України ще у 2003 році з подальшими змінами розроблені Методичні рекомендації щодо зміцнення правопорядку та законності у сфері військових відносин. Це і характеристика типових правопорушень серед військовослужбовців; дисциплінарні вимоги; унормування статутних відносин між військовослужбовцями та їх командуванням; правила поведінки на службі та у побуті тощо[21]. При чому рекомендації зі зміцнення правопорядку охоплюють такі ранні етапи профілактичної діяльності, вже починаючи з роботи з молоддю призовного віку, робота з молодим поповненням рядів збройних сил; початковий етап служби молодих військовослужбовців; період опанування бойовою спеціальністю; а також врегульовано і етап звільнення у запас військовослужбовців, які мають строк вислуги [21].

Важлива увага у попередженні правопорушень і законності серед військовослужбовців приділяється заходам, спрямованим на згуртованість колективу; робота з виявлення детермінаційного комплексу правопорушень; забезпечення ефективності аналітичної

і організаційно-управлінської роботи; планування бойової підготовки і виховання військовослужбовців; забезпечення дотримання чинного законодавства; удосконалення системи контролю за правопорядком і законністю у Збройних силах України; пропагування здорового способу життя; профілактика вживання алкоголю, наркотиків і табачних виробів тощо. Таким чином здійснюється система заходів, яка працює на упередження протиправної поведінки, або унеможливує вчинення кримінальних, дисциплінарних або інших видів правопорушень[21].

Висновки. Підсумовуючи наше дослідження, ми дійшли наступних висновків:

1. Історично, військова правоохоронна система пройшла складний і тривалий шлях свого розвитку. Її більш менш сформований вигляд сформувався за часів Запорізької Січі і розвивався до сьогодення.

2. З початку військової агресії РФ в Україні в нашій державі відбулося ряд негативних змін у криміногенній сфері. В нашій країні відбулося різке зростання практично всіх видів кримінальних правопорушень. Особливо відбулося зростання кримінальних правопорушень у сфері несення військової служби. Якщо у відносно мирних 2020-2021 роках таких кримінальних правопорушень не вчинялося більше 3037 випадків, то у 2024 році їх кількість зросла у 30 разів – до 93900 фактів. Відбулося безпрецедентне зростання ступеню тяжкості таких кримінальних правопорушень. Якщо впродовж 2020-2021 рр. особливо тяжких злочинів вчинялося не більше 190 випадків, а тяжких – не більше 2567, то у 2024 році особливо тяжких вже налічувалося 24010, а тяжких – 69107. Найбільш розповсюдженими серед них виявилися – непокора – 1849 (у 2021 – 19); самовільне залишення військової частини – 66240 (у 2021 – 2028); дезертирство – 23209 (у 2021 – 117); злочини, передбачені ст. 409 – 256 (у 2021 – 33); передбачені ст.410 – 243 (у 2021 – 190) тощо. Така ситуація викликала необхідність у зміцненні правопорядку та в удосконаленні діяльності суб'єктів правоохоронної діяльності.

3. Підтримання належного правопорядку передбачає наявність ефективної законодавчої бази, яка являє собою цілісну систему нормативно-правових актів, яка регулює відносини у військовій сфері (підтримання дисципліни та порядку, забезпечення ефективного управління, виконання бойових завдань, оперативне реагування на військові виклики та загрози, забезпечення правопорядку на ввіреній ділянці тощо). Військова правоохоронна система, як суб'єкт запобігання злочинності включає в себе сукупність загальних та спеціальних суб'єктів, які об'єднуються спільною метою та завданнями, а саме: Збройні сили України, СБУ, Державне бюро розслідувань, Національна гвардія України, Національна поліція України, Рада національної безпеки і оборони, підрозділи військової юридичної служби, органи воєнної прокуратури, воєнні суди, юридичні органи військових формувань (у зарубіжних країнах, – підрозділи воєнної поліції) тощо.

4. Діяльність військової правоохоронної системи із запобігання злочинності полягає в наступному: профілактика адміністративних та кримінальних правопорушень загальної та спеціальної компетенції; виявлення та усунення системи детермінації кримінальних правопорушень; виявлення та притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні правопорушень; профілактика правопорушень серед військовослужбовців у зв'язку з їх службою, а також у громадському середовищі; розслідування кримінальних правопорушень, які вчинені військовослужбовцями; розслідування кримінальних правопорушень, що вчинені відносно військовослужбовців; консультативна діяльність; роз'яснювальна робота серед військовослужбовців та цивільного населення; здійснення правосуддя за справами, у яких суб'єктами правопорушення виявилися військовослужбовці, або правопорушення вчинені відносно військовослужбовців.

Список використаних джерел:

1. Баганець О. Реформа прокуратури 2019: чого чекати правоохоронцям? URL : https://protocol.ua/ru/reforma_prokuraturi_2019_chogo_chekati_pravoohorontsyam/.
2. Богуцький П.П., Плешко Є. А. Прокуратура Одеського військового округу Південного регіону України. Одеса. 2009. С. 55.

3. Котляренко О. Перспективи реформування військової поліції як складової системи військової юстиції в Україні. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2016. № 1. С. 58.
4. Матіос А. Реформування правоохоронних органів у воєнній сфері та відновлення системи військових судів як нагальна потреба сьогодення. Вісник прокуратури. 2016. № 8. С. 35.
5. Медведько О.І. Проблеми реформування досудового слідства в Україні. Реформування системи правоохоронних органів України та міжнародний досвід трансформації поліції в країнах Центральної та Східної Європи: матеріали міжнародного круглого столу. Київ: Національний інститут проблем міжнародної безпеки при РНБОУ, 2006. С. 24–26.
6. Руденко М. Спеціалізація як принцип побудови прокурорської системи України (науково-практичний прогноз). Вісник Національної академії прокуратури України. 2012. № 3. С. 27–32.
7. Пахомов В.В., Дегтяр Р.О. Військові суди. Правові горизонти. 2016. С. 184.
8. Про перейменування військових трибуналів України у військові суди України і продовження повноважень їх суддів : Постанова Верховної Ради України від 3 лютого 1993 р. № 2979-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2979-12>.
9. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.
10. Про ліквідацію військових апеляційних та військових місцевих судів : Указ Президента України від 14 вересня 2010 р. № 900/2010. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900/2010>.
11. Про підпорядкування військових прокуратур : Постанова Верховної Ради України від 30 січня 1992 року № 2076-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 18. Ст. 228.
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури : Закон України від 19 вересня 2019 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-20>.
13. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України. Закон України від 8 травня 2002 року. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 32. Ст. 225.
14. Тонгій В.В. Моделі систем військових судів у країнах Європейського Союзу: порівняльно-правовий аналіз. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2016. Вип. 2. С. 171.
15. Мельник С.М. Військове право та право Національної безпеки в умовах протидії російській агресії. *Місце військового права в системі підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони України* : Перша науково-практична конференція Військово-юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого : тези доп. (м. Харків, 21 берез. 2024 р.) / М-во оборони України, Департамент юрид. забезп. ; Військ.-юрид. ін-т Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Право, 2024. 218 с.
16. Дегтяр Р. О. Запровадження поняття «військова юстиція» в Україні у контексті зарубіжного досвіду / Р. О. Дегтяр. – Одеса, 2018. – 34 с.
17. Музиченко П. П. Історія держави і права України. Київ: Знання, 2001. 429 с.
18. Чайковський А.С. Історія держави і права України. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
19. Полянський Ю. Військова юстиція в Україні: проблемні питання. *Юридичний вісник*. 2019. №3. С.5-11.
20. Кримінологія: підручник. А.М.Бабенко, О.Ю.Бусол, О.М.Костенко та ін., за заг. ред. Ю.В.Нікітіна, С.Ф.Денисова, Є.Л.Стрельцова. – 2-ге вид., перероб.та допов. Харків: Право, 2018. 416 с.
21. Довідник з питань організації гуманітарного та соціального забезпечення, зміцнення військової дисципліни. Київ: ГУР МО України, 2005. 170 с.
22. Бабенко А.М., Палій М.М. Розмежування посягань на власність від суміжних військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану. *Правові новели*. №18. 2022. С.190-198.
23. Бабенко А.М. Аналіз та запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються озброєними молодіжними організованими угрупованнями. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1-2. 2022. С.54-59.
24. Бабенко А.М. Запобігання організованим, озброєним та терористичній злочинності як складова безпеки в умовах Євроінтеграції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 1. С.54-58.

КОГУТ Б. Б.,

здобувач вищої освіти третього
(освітньо-наукового) рівня,
(Державне некомерційне підприємство
«Державний університет
«Київський авіаційний інститут»)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.90>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ОБ'ЄКТА НЕРУХОМОСТІ

Актуальність статті обумовлена в наукових підходах до визначення адміністративно-правового забезпечення ідентифікації майбутнього об'єкта нерухомості та обґрунтування дефініцій відповідних понять, що мають суть для розвитку правової науки, а також звернуто увагу на механізм та формулювання адміністративно-правового забезпечення. У статті розкрито сутність визначення адміністративно-правове забезпечення ідентифікації майбутнього об'єкта нерухомості та його правова природа, що впливає на походження адміністративно-правових відносин.

У процесі реалізації статті було використано системний підхід методи аналізу, синтезу та порівняння. За результатами опрацювання матеріалів до статті здійснено аналіз позицій вчених щодо сутності та структури адміністративно-правового забезпечення. Під час вказаного аналізу встановлено певні переваги та можливі недоліки, а також конкретизовані позиції, які стали необхідними для формування визначення поняття «адміністративно-правове забезпечення». Так, в результаті підготовки даної статті аналіз застосування у науковій літературі показав, що визначення адміністративно-правове забезпечення в багатьох випадках отожднюється з поняттям адміністративно-правова основа, що відображає сукупність пов'язаних між собою правових норм або нормативно-правових актів, які містять правові принципи, норми та методи їх застосування, що спрямовані на адміністративно-правове регулювання суспільних відносин відповідно до вимог суспільства та його потреб.

У статті додатково звернуто увагу на загально-теоретичні принципи, які застосовуються до визначення поняття «ідентифікація» через призму дефініції адміністративно-правового забезпечення. Визначається роль ідентифікації та її принципів під час здійснення нотаріусом та державним реєстратором своїх повноважень у разі проведення державної реєстрації прав на об'єкти нерухомого майна, що будуть споруджені у майбутньому та дотримання законодавства під час кожної складової реєстраційного провадження.

Розглянуто низку трактувань та визначення понять «ідентифікація», зокрема що стосується майбутнього об'єкта нерухомого майна та суті його правової природи.

Додатково звернуто увагу на правовий статус об'єктів нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому та їх ідентифікація у системі адміністративно-правового забезпечення.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, правова ідентифікація, державна реєстрація прав, нотаріус, державний реєстратор, майбутній об'єкт нерухомості.

Kohut B. B. Administrative and legal provision of identification of a future real estate object

The relevance of the article is due to scientific approaches to determining the administrative and legal support for the identification of a future real estate object and substantiating the definitions of relevant concepts that are essential for the development of legal science, and attention is also paid to the mechanism and formulation of administrative and legal support. The article reveals the essence of the definition of administrative and legal support for the identification of a future real estate object and its legal nature, which affects the origin of administrative and legal relations.

In the process of implementing the article, a systematic approach was used, using the methods of analysis, synthesis and comparison. Based on the results of processing the materials for the article, an analysis of the positions of scientists on the essence and structure of administrative and legal support was carried out.

During the above analysis, certain advantages and possible disadvantages were identified, as well as specific positions that became necessary for forming a definition of the concept of «administrative and legal support». Thus, as a result of the preparation of this article, the analysis of its application in the scientific literature showed that the definition of administrative and legal support in many cases is identified with the concept of administrative and legal basis, which reflects a set of interrelated legal norms or regulatory and legal acts, which contain legal principles, norms and methods of their application, aimed at the administrative and legal regulation of public relations in accordance with the requirements of society and its needs.

The article additionally draws attention to the general theoretical principles that are applied to the definition of the concept of “identification” through the prism of the definition of administrative and legal support. The role of identification and its principles is determined during the exercise of powers by a notary and a state registrar in the event of state registration of rights to real estate objects that will be constructed in the future and compliance with legislation during each component of the registration proceedings.

A number of interpretations and definitions of the concepts of «identification» are considered, in particular those relating to the future object of real estate and the essence of its legal nature.

Additionally, attention was paid to the legal status of real estate objects that will be constructed in the future and their identification in the system of administrative and legal support.

Key words: *administrative and legal support, legal identification, state registration of rights, notary, state registrar, future real estate.*

Актуальність теми. Отже актуальність статті полягає у науковій і практичній необхідності вивчення малодослідженої теми адміністративно-правового забезпечення ідентифікації майбутнього об'єкта нерухомого майна. Додатково звернуто увагу на основні положення правового статусу майбутнього об'єкта нерухомості через призму сучасних нормативно-правових актів.

Сучасна юридична наука має різні підходи до визначення поняття «адміністративно-правове забезпечення», як однієї з важливих категорій науки адміністративного права. Важливо зазначити, що зазначена проблематика досить часто привертає до себе увагу науковців та стає предметом їх наукових досліджень. Вказане додатково звертає увагу на правову природу майбутнього об'єкта нерухомості та його ідентифікацію, не тільки в цивільно-правових відносинах, а й в адміністративно-правових також.

Огляд останніх досліджень. Питанню вирішенню адміністративно-правового забезпечення ідентифікації майбутнього об'єкта нерухомого майна, його особливе місце та роль,

зокрема у сфері державної реєстрації прав, не звертали свою увагу вчені. Проте серед науковців найбільший вклад у дослідження теми адміністративно-правового забезпечення та державної реєстрації прав зробили В. Авер'янов, С. Алфьоров, Д. Бородин, С. Вітвіцький, В. Воронкова, А. Гук, М. Долгополова, Л. Кожура, І. Козінцев, А. Куши, Ю. Легеза, В. Машук, К. Мельник, О. Мурашин, І. Невзоров, В. Нікітін, Н. Обушна, Л. Рогащ, Я. Романюк, А. Солонар, О. Харитонova, С. Шоптенко, Є. Юркова та ін.

Варто зауважити, що даний виклик потребує глибокого переосмислення та з'ясування адміністративно-правового забезпечення ідентифікації майбутнього об'єкта нерухомого майна, як об'єкта адміністративно-правових відносин під час проведення державної реєстрації прав, через призму адміністративно-правових відносин.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу, в тому числі методу синтезу, теоретико-методологічних засад, нормативних основ, положень чинних нормативно-правових актів, позицій вчених з адміністративного права та інших галузей науки, і практики діяльності органів державної реєстрації прав, в тому числі нотаріусів сформулювати поняття та розкрити ознаки адміністративно-правового забезпечення ідентифікації об'єкта нерухомого майна, як об'єкта адміністративно-правових відносин, зокрема під час проведення державної реєстрації прав щодо майбутнього об'єкта нерухомого майна, як об'єкта адміністративного права.

Виклад основних положень. Визначення поняття адміністративно-правового забезпечення наведено у дослідженні докторів юридичних наук Чистоклетова Л. та Хитрої О. Так, на думку науковців, адміністративно-правове забезпечення – це адміністративно-правова основа впливу суб'єктів державно-владних повноважень на суспільні відносини у сфері публічного управління та їх діяльність, спрямована на формування, використання й удосконалення зазначеної основи з метою реалізації цілей адміністративного права. Механізм АПЗ є системою, яку утворюють юридичні та фізичні особи, завдяки діям котрих формується, функціонує й вдосконалюється це забезпечення, а також принципи, форми, методи адміністративно-правового регулювання та управлінські технології [1].

Головко В. у дисертації розглядає адміністративно-правове забезпечення прав учасників дорожнього руху. Він визначає його як регламентовану нормами законодавства діяльність органів державної влади, зміст якої становить створення умов для реалізації, охорони та захисту прав громадян як учасників дорожнього руху за допомогою адміністративно-правових засобів. До таких засобів віднесено засоби переконання та примусу, засоби адміністративного судочинства та засоби безпосереднього, прямого та опосередкованого захисту суб'єктів господарювання [2].

У свою чергу наявний науковий висновок, що наведений у статті доктора юридичних наук Гуміна О. та кандидата юридичних наук Пряхіна Є., відповідно до якого адміністративно-правове забезпечення варто розглядати у широкому та вузькому розуміннях. У широкому розумінні АПЗ – це упорядкування суспільних відносин уповноваженими на те державою органами, їх юридичне закріплення за допомогою правових норм, охорона, реалізація і розвиток. Вузьке визначення АПЗ буде змінюватися залежно від того, про які суспільні відносини буде вестися мова. До основних елементів АПЗ слід віднести:

- 1) об'єкт АПЗ;
- 2) суб'єкт АПЗ;
- 3) норми права (норми адміністративного права);
- 4) адміністративно-правові відносини та їх зміст;
- 5) гарантії, заходи, засоби, форми та методи АПЗ. Наведені міркування стануть у при-

годі молодим науковцям, а також слугуватимуть підґрунтям для подальших наукових дискусій з цього приводу, що, без сумніву, піде на користь науці адміністративного права [3].

В контексті діяльності правоохоронних органів є також позиція щодо визначення адміністративно-правового забезпечення. Так, зокрема відповідні положення наведені у статті Голодника Ю., а саме – адміністративно-правове забезпечення діяльності правоохоронних органів – це сукупність владно-правових, взаємопов'язаних організаційних та

інших правових форм, методів, способів, за допомогою яких забезпечуються захист конституційного ладу України, права та свободи громадян, охорона і захист інтересів суспільства і держави [4].

З урахуванням наведеного, можна зробити висновок, що адміністративно-правове забезпечення ідентифікації майбутнього об'єкта нерухомості — це система норм і процедур, які регулюють процес визнання, реєстрації та обліку майбутніх об'єктів нерухомості в правовому полі України. Ця сфера є важливою для забезпечення правової визначеності та захисту прав власників, а також для запобігання правопорушенням у сфері нерухомості.

Основні аспекти адміністративно-правового забезпечення ідентифікації майбутнього об'єкта нерухомості включають:

правові основи ідентифікації, що зосереджені на нормативно-правових актах, які регулюють процес ідентифікації майбутніх об'єктів нерухомості, такі як законодавство про державну реєстрацію прав (Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»), кодифіковані нормативно-правові акти, зокрема Земельний кодекс України, а також порядок технічної інвентаризації об'єктів нерухомості;

процедура реєстрації через призму ідентифікації майбутнього об'єкта нерухомості зазвичай починається з етапу проектування і отримання дозволів на будівництво. Після завершення будівництва права на об'єкт повинні бути зареєстровані у Державному реєстрі прав на нерухоме майно, оскільки однією із засад державної реєстрації прав є — набуття відповідних прав з моменту їх державної реєстрації. Для цього необхідно подати відповідні документи до центру надання адміністративних послуг, органів державної реєстрації, державного реєстратора чи нотаріуса;

на стадії проектування та будівництва важливо визначити характеристики майбутнього об'єкта нерухомості (площа, місце розташування, призначення). До таких документів відносяться кадастрові плани, технічні паспорти об'єктів нерухомості, архітектурно-будівельні плани, а також документи, що підтверджують право на земельну ділянку, в тому числі дозвільні документи;

окремої уваги заслуговує кадастровий облік, як процедура, що включає внесення об'єкта до Державного земельного кадастру, де здійснюється реєстрація інформації про земельну ділянку, що є основою для ідентифікації майбутнього об'єкта нерухомості в подальшому. Кадастрові документи є основою для подальших правових дій з об'єктом;

адміністративні органи та контроль мають визначальну роль, так, основними суб'єктами, які здійснюють державну реєстрацію прав на майбутні об'єкти нерухомості, є органи державної реєстрації прав, державні реєстратори та нотаріуси. Вони забезпечують правову ідентифікацію та контроль за об'єктами нерухомості;

вплив правових наслідків недотримання встановлених процедур є важливою частиною адміністративно-правового забезпечення та визначення наслідків за порушення встановлених процедур, таких як відсутність реєстрації, помилки в кадастрових даних, незаконне будівництво чи використання об'єкта. В таких випадках можуть вирішуватись питання притягнення до юридичної відповідальності, а також можуть виникати питання наявності права власності та спір щодо нього.

Забезпечення чіткого адміністративно-правового механізму ідентифікації майбутніх об'єктів нерухомості є ключовим для стабільності ринку нерухомості, запобігання правопорушенням та забезпечення прав власників на об'єкти.

Сутність адміністративно-правового забезпечення ідентифікації майбутніх об'єктів нерухомості включає в себе низку додаткових аспектів, які сприяють регулюванню та поліпшенню процесів у цій сфері.

Сучасний етап розвитку адміністративно-правового забезпечення ідентифікації об'єктів нерухомості неможливий без використання електронних реєстрів і сучасних інформаційних технологій. Основні реєстри, що використовуються в цій сфері, це:

Державний реєстр речових прав на нерухоме майно — надає доступ до інформації щодо права власності, обтяжень, прав на землю та інші права, пов'язані з нерухомістю, а також про суб'єктів цих прав;

Державний земельний кадастр – містить інформацію про земельні ділянки, їх кадастрові номери, місцезнаходження та правовий статус;

Єдина державна електронна система у сфері будівництва – забезпечує реєстрацію інформації про технічні характеристики, стан і призначення об'єктів нерухомості.

Електронні реєстри дозволяють забезпечити оперативність, прозорість та зменшити ймовірність помилок або фальсифікацій у процесі ідентифікації та реєстрації прав на об'єкти нерухомості, в тому числі майбутні. Варто зауважити, що всі перелічені інформаційні системи пов'язані між собою та мають інформаційну взаємодію, що мінімізує окремі процеси, зокрема державної реєстрації прав.

Для належної ідентифікації майбутніх об'єктів нерухомості необхідно здійснювати контроль за процесом будівництва. Цей контроль може бути здійснений за допомогою наступних механізмів:

перевірка проектної документації – на кожному етапі будівництва важливо, щоб проект відповідав вимогам законодавства. Проектна документація перевіряється відповідними уповноваженими суб'єктами та органами;

контроль за будівельними нормами та стандартами – органи державного нагляду перевіряють відповідність будівництва стандартам безпеки, екології та енергозбереження;

постійна перевірка відповідності фактичного будівництва документації – для цього проводяться інспекції та перевірки, які можуть призвести до необхідності коригування будівельних робіт, якщо вони не відповідають затвердженим проектам.

Ідентифікація майбутніх об'єктів нерухомості не зводиться лише до реєстрації технічних характеристик майбутнього об'єкта. Важливим аспектом є також оформлення прав власності на майбутній об'єкт та можливих обтяжень. Це передбачає відповідні етапи, зокрема оформлення прав на землю – перед тим, як розпочати будівництво, необхідно отримати дозвіл на земельну ділянку, що включає перевірку її правового статусу; державна реєстрація обтяжень – якщо на земельну ділянку або об'єкт накладаються обтяження (наприклад, застави, оренда, сервітут), ця інформація повинна бути відображена в реєстрах для уникнення правових конфліктів у майбутньому; державна реєстрація права власності на об'єкт нерухомості – після завершення будівництва і введення об'єкта в експлуатацію необхідно здійснити реєстрацію права власності в реєстраційних органах, що підтверджує право володіння та розпорядження об'єктом.

Необхідність строгого дотримання адміністративних процедур ідентифікації майбутніх об'єктів нерухомості обумовлена важливими правовими наслідками в разі їх порушення, зокрема:

штрафи та адміністративна відповідальність;

недійсність угод та договорів;

витребування майбутнього об'єкта нерухомості у власника.

З огляду на новітні тенденції в управлінні нерухомістю та цифровізації процесів, у майбутньому можна очікувати на автоматизацію процесів реєстрації та перевірки даних – введення більш сучасних систем автоматичної реєстрації та перевірки даних дозволить скоротити час на реєстрацію та підвищити точність даних.

Важливим чинником відіграє зростання значення електронних документів та підписів – електронний документообіг стане основою для здійснення реєстраційних процедур, що зменшить бюрократичні бар'єри та скоротить терміни обробки заявок.

Таким чином, адміністративно-правове забезпечення ідентифікації майбутніх об'єктів нерухомості має важливе значення для забезпечення правового порядку в сфері нерухомості та розвитку ринку, гарантує правовий захист прав власників і знижує ризики правових конфліктів у майбутньому.

У процесі адміністративно-правового забезпечення ідентифікації майбутніх об'єктів нерухомості виникають кілька суттєвих проблем, які потребують вирішення для удосконалення цього процесу.

Недосконалість законодавства та нормативно-правових актів у визначеній сфері, однак законодавство України в сфері нерухомості поступово розвивається, ще існують прогалини, що створюють труднощі у державній реєстрації речових прав та ідентифікації майбутніх об'єктів нерухомості. Наприклад, можуть виникати ситуації, коли законодавчі акти не узгоджуються між собою, або інтерпретація одних і тих самих норм різними органами державної влади може бути суперечливою.

Використання неактуальних або неповних даних, зокрема, деякі майбутні об'єкти нерухомості можуть бути зареєстровані на основі неповних або підробних відомостей, що не відповідають реальному стану справ. Це може бути пов'язано з відсутністю своєчасного оновлення інформації, що призводить до непорозумінь при оформленні прав на об'єкти нерухомості або через зловживання шахраїв, що мають на меті отримати у власність чужі об'єкти нерухомості.

У той же час варто звернути увагу, що адміністративно-правова сфера державної реєстрації прав на нерухомість може бути вразливою до корупційних проявів. Це стосується як надання дозволів на будівництво, так і державної реєстрації права власності, де можуть виникати випадки підробки документів або несанкціонованої зміни даних у відповідному реєстрі.

Для вирішення цього питання необхідно запроваджувати нові методи боротьби з корупцією, наприклад, зміцнення незалежності органів державної реєстрації прав, державних реєстраторів/нотаріусів та забезпечення їх прозорості, а також впровадження електронних підписів і документів.

Проблеми також виникають при встановленні правового статусу об'єктів, особливо у випадках, коли є незрозумілість щодо прав на земельну ділянку або об'єкт нерухомості. Це може стосуватися земель, що використовуються без оформлення прав на них, або об'єктів, на яких немає належної документації.

Висновок. Адміністративно-правове забезпечення ідентифікації майбутнього об'єкта нерухомості є важливим елементом правової системи, що гарантує прозорість, безпеку та правову визначеність у сфері нерухомості, зокрема проведення державної реєстрації права власності на об'єкти нерухомого майна в тому числі на майбутні об'єкти нерухомості. Водночас існуючі проблеми потребують комплексних заходів для вдосконалення процесів державної реєстрації, підвищення точності та актуальності інформації, а також боротьби з корупційними проявами та неефективними практиками.

Використання сучасних технологій та інтегрованих інформаційних систем у цій сфері сприятиме не лише скороченню бюрократичних бар'єрів, але й підвищенню рівня довіри до процесів державної реєстрації та управління нерухомістю.

Список використаних джерел:

1. Чистоклетов Л. та Хитра О. Поняття адміністративно-правового забезпечення та його механізму. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки» 2020. № 3 (27). С. 173-180.
2. Головка В.А. Адміністративно-правове забезпечення захисту соціальних та економічних прав учасників дорожнього руху в Україні: проблеми теорії та практики: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2011. 20 с.
3. Гумін О. та Пряхін Є. Адміністративно-правове забезпечення: поняття та структура. *Наше право*. 2014. № 4.
4. Голодник Ю. Адміністративно-правове забезпечення діяльності правоохоронних органів. *Молодий вчений* Серія: «Юридичні науки». 2023. № 12 (124). С. 127-130.

БУТ О. В.,

здобувач вищої освіти третього
(освітньо-наукового) рівня,
(Державне некомерційне підприємство
«Державний університет
«Київський авіаційний інститут»)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.91>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СКАРЖНИКА У ПОЗАСУДОВОМУ ОСКАРЖЕННІ ДІЙ ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРАТОРА ПРАВ

У статті комплексно досліджуються адміністративно-правові аспекти позасудового оскарження дій державного реєстратора прав, з особливим акцентом на адміністративно-правовому статусі скажника в цьому процесі. У роботі аналізуються історичні передумови формування інституту позасудового оскарження, починаючи з еволюції адміністративного права та розвитку механізмів захисту прав громадян у сфері публічного управління. Розглядаються основні етапи становлення правового регулювання позасудового оскарження в Україні, з урахуванням європейських стандартів та міжнародних зобов'язань.

Детально аналізуються нормативно-правові акти, що регулюють порядок позасудового оскарження дій державного реєстратора прав, зокрема Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», Порядок розгляду скарг у сфері державної реєстрації, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25.12.2015 № 1128, а також інші підзаконні акти та роз'яснення Міністерства юстиції України. Особлива увага приділяється аналізу прав та обов'язків скажника, процедури подання та розгляду скарги, а також механізмам забезпечення об'єктивності та неупередженості розгляду.

У статті досліджуються теоретичні та практичні аспекти адміністративно-правового статусу скажника. Розглядаються такі елементи статусу, як право на оскарження, право на участь у розгляді скарги, право на отримання інформації, обов'язок дотримуватися порядку оскарження та обов'язок надавати достовірну інформацію. Аналізуються гарантії реалізації прав скажника, включаючи право на оскарження рішення за результатами розгляду скарги та право на відшкодування шкоди, завданої неправомірними діями державного реєстратора.

Особлива увага приділяється аналізу наукових підходів до розуміння адміністративно-правового статусу скажника. Розглядаються погляди українських вчених, таких як В.В. Нікітін, які акцентують увагу на необхідності забезпечення ефективного захисту прав та інтересів громадян у позасудовому порядку. Аналізуються дискусійні питання щодо обсягу прав скажника, співвідношення позасудового та судового оскарження, а також ролі громадського контролю в цьому процесі.

У статті висвітлюються практичні аспекти реалізації адміністративно-правового статусу скажника. Розглядаються типові проблеми, з якими стикаються скажники, такі як недостатня обізнаність про свої права, бюрократичні перешкоди, затягування строків розгляду скарг та недостатня незалежність суб'єкта розгляду скарг. Аналізуються шляхи вирішення цих проблем, включаючи підвищення рівня правової освіти громадян, удосконалення процедури розгляду

скарг, забезпечення незалежності суб'єкта розгляду скарг та використання сучасних технологій.

Звертається увага на перспективи розвитку позасудового оскарження дій державного реєстратора прав. Проаналізовано можливості вдосконалення законодавства, впровадження електронних сервісів та онлайн-платформ для подання та розгляду скарг, а також підвищення ефективності громадського контролю.

Враховуючи воєнний стан, у статті аналізуються особливості позасудового оскарження в умовах збройної агресії. Розглядаються питання забезпечення безперебійного функціонування системи реєстрації, захисту реєстрів від кібератак та забезпечення прав громадян на оскарження в умовах обмежених можливостей.

У висновках статті формулюються основні результати дослідження, пропонуються рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання та практики позасудового оскарження дій державного реєстратора прав, а також визначаються напрями подальших наукових досліджень.

Ключові слова: державний реєстратор, нотаріус, скаржник, позасудове оскарження, адміністративно-правовий статус, права та обов'язки, адміністративна процедура, захист прав громадян, публічне управління, адміністративний процес, суб'єкт владних повноважень, Міністерство юстиції України, право на участь у розгляді скарги, ефективність розгляду скарг.

But O. V. Administrative and legal status of the complainant in an out-of-court appeal against the actions of the state registrar of rights

The article comprehensively examines the administrative and legal aspects of out-of-court appeals against the actions of the state registrar of rights, with special emphasis on the administrative and legal status of the complainant in this process. The paper analyzes the historical prerequisites for the formation of the institution of extrajudicial appeal, starting with the evolution of administrative law and the development of mechanisms for protecting citizens' rights in the field of public administration. The main stages of the formation of legal regulation of extrajudicial appeal in Ukraine are considered, taking into account European standards and international obligations.

The regulatory legal acts regulating the procedure for out-of-court appeals of the actions of the state registrar of rights are analyzed in detail, in particular the Law of Ukraine "On State Registration of Real Rights to Real Estate and Their Encumbrances", the Procedure for Considering Complaints in the Field of State Registration, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 12/25/2015 No. 1128, as well as other subordinate legislation and clarifications of the Ministry of Justice of Ukraine. Particular attention is paid to the analysis of the rights and obligations of the complainant, the procedure for submitting and considering a complaint, as well as mechanisms for ensuring the objectivity and impartiality of the review.

The article examines the theoretical and practical aspects of the administrative-legal status of a complainant. It examines such elements of the status as the right to appeal, the right to participate in the consideration of the complaint, the right to receive information, the obligation to follow the appeal procedure, and the obligation to provide reliable information. The guarantees for the implementation of the complainant's rights are analyzed, including the right to appeal the decision based on the results of the complaint review and the right to compensation for damage caused by the unlawful actions of the state registrar.

Special attention is paid to the analysis of scientific approaches to understanding

the administrative-legal status of the complainant. The views of Ukrainian scientists, such as V.V. Nikitin, who emphasize the need to ensure effective protection of citizens' rights and interests in an extrajudicial manner, are considered.

The discussion issues regarding the scope of the complainant's rights, the ratio of extrajudicial and judicial appeals, as well as the role of public control in this process are analyzed.

The article highlights the practical aspects of implementing the administrative-legal status of the complainant.

It examines typical problems faced by complainants, such as lack of awareness of their rights, bureaucratic obstacles, delays in handling complaints, and lack of independence of the complaint handler. Ways to solve these problems are analyzed, including increasing the level of legal education of citizens, improving the procedure for considering complaints, ensuring the independence of the subject of considering complaints, and using modern technologies.

Attention is drawn to the prospects for the development of out-of-court appeals against the actions of the state registrar of rights. The possibilities of improving legislation, implementing electronic services and online platforms for submitting and considering complaints, as well as increasing the effectiveness of public control are analyzed. Taking into account the martial law, the article analyzes the features of extrajudicial appeal in conditions of armed aggression. The issues of ensuring the uninterrupted functioning of the registration system, protecting registers from cyberattacks, and ensuring citizens' rights to appeal in conditions of limited opportunities are considered.

The conclusions of the article formulate the main results of the study, offer recommendations for improving legal regulation and the practice of out-of-court appeals of the actions of the state registrar of rights, and also identify areas for further scientific research.

Key words: *state registrar, notary, complainant, extrajudicial appeal, administrative and legal status, rights and obligations, administrative procedure, protection of citizens' rights, public administration, administrative process, subject of government powers, Ministry of Justice of Ukraine, right to participate in the consideration of a complaint, effectiveness of the consideration of complaints.*

Актуальність теми. Інститут державної реєстрації речових прав на нерухоме майно відіграє ключову роль у забезпеченні стабільності цивільного обороту, захисті прав власників нерухомості та формуванні довіри до ринку нерухомості. Ефективність цього інституту значною мірою залежить від якості та законності дій державних реєстраторів прав, які є суб'єктами владних повноважень.

Однак, як показує практика, дії державних реєстраторів не завжди відповідають вимогам законодавства, що може призводити до порушення прав та інтересів громадян та юридичних осіб. У таких випадках важливим механізмом захисту прав є позасудове оскарження дій державного реєстратора прав.

Актуальність дослідження адміністративно-правового статусу скаржника у позасудовому оскарженні дій державного реєстратора прав обумовлена низкою факторів, а саме:

забезпечення ефективного захисту прав громадян, оскільки позасудове оскарження є важливим механізмом захисту прав громадян, який дозволяє оперативно та ефективно відновити порушені права без звернення до суду. Дослідження адміністративно-правового статусу скаржника дозволяє виявити проблемні аспекти цього механізму та запропонувати шляхи його вдосконалення;

підвищення рівня правової культури громадян, що спостерігається через дослідження адміністративно-правового статусу скаржника сприяє підвищенню рівня правової культури

громадян, оскільки дозволяє їм краще розуміти свої права та обов'язки у сфері державної реєстрації прав;

удосконалення законодавства в галузі адміністративного права, дослідження адміністративно-правового статусу скажника дозволяє виявити недоліки та прогалини в адміністративному законодавстві, що регулює порядок позасудового оскарження, та запропонувати шляхи його вдосконалення;

забезпечення прозорості та підзвітності діяльності державних реєстраторів прав – позасудове оскарження є важливим механізмом забезпечення прозорості та підзвітності діяльності державних реєстраторів прав, оскільки дозволяє контролювати їх дії та запобігати зловживанням;

вплив цифровізації – умови цифровізації, за яких інформація, що міститься в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, є відкритою, надають можливість для зловживань. Відповідно, це призводить до збільшення кількості скарг;

вплив воєнного стану, зокрема в умовах воєнного стану, питання кібербезпеки набуває критичного значення. Захист реєстрів від кібератак та забезпечення безперебійного функціонування системи реєстрації є пріоритетними завданнями.

Особливо актуальним є дослідження адміністративно-правового статусу скажника в умовах воєнного стану, коли права громадян можуть бути обмежені, а доступ до правосуддя ускладнений. У таких умовах позасудове оскарження набуває особливого значення як оперативний та ефективний механізм захисту прав.

Важливим аспектом дослідження є аналіз наукових підходів до розуміння адміністративно-правового статусу скажника. Українські науковці, такі як В.В. Нікітін, приділяють увагу вивченню адміністративно-правового статусу суб'єктів звернення у сфері державної реєстрації. На думку Нікітіна В.В., статус скажника повинен забезпечувати ефективний захист його прав та інтересів у позасудовому порядку.

Нікітін В.В. наголошує на необхідності розширення кола суб'єктів оскарження, спрощення процедури оскарження, підвищення ефективності розгляду скарг [1].

Однак, незважаючи на значний інтерес до цієї теми, адміністративно-правовий статус скажника у позасудовому оскарженні дій державного реєстратора прав залишається недостатньо дослідженим. Існує необхідність у комплексному аналізі цього статусу з урахуванням сучасних викликів та тенденцій розвитку адміністративного права.

Таким чином, дослідження адміністративно-правового статусу скажника у позасудовому оскарженні дій державного реєстратора прав є актуальним та має важливе практичне значення для забезпечення ефективного захисту прав громадян, удосконалення адміністративного законодавства та розвитку адміністративної юстиції.

Огляд останніх досліджень. Питанням вирішення адміністративно-правових засад, їх місця та ролі, зокрема у сфері державної реєстрації прав, приділяли увагу багато вчених. Серед них вагомий внесок у досліджувану тему зробили В. Авер'янов, В. Нікітін, А. Романюк, О. Солонар, О. Харитонova, С. Шоптенко, Є. Юркова та інші.

У своїх працях ці науковці досліджували різні аспекти адміністративно-правових засад, їх вплив на функціонування органів державної влади, а також на забезпечення прав та свобод громадян. Зокрема, В. Авер'янов акцентував увагу на необхідності удосконалення адміністративних процедур та підвищення ефективності діяльності органів виконавчої влади [2].

В. Нікітін приділяв значну увагу питанням державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, зокрема адміністративно-правовим аспектам цього процесу. Він досліджував проблеми правового регулювання державної реєстрації, а також питання захисту прав та інтересів громадян у цій сфері [1].

Необхідним є з'ясування адміністративно-правового аспекту статусу скажника у позасудовому оскарженні дій державного реєстратора прав, в контексті адміністративно-правових відносин. Адже, адміністративно-правовий статус скажника є важливим елементом механізму захисту прав громадян у сфері державної реєстрації прав.

Огляд останніх досліджень показує, що науковці активно працюють над удосконаленням адміністративно-правових засад, а також над вирішенням проблем, пов'язаних з державною реєстрацією прав. Результати їх досліджень мають важливе значення для забезпечення ефективного функціонування органів державної влади, а також для захисту прав та інтересів громадян.

Мета статті. У цій статті розглянемо адміністративно-правові аспекти статусу скажника у позасудовому оскарженні дій державного реєстратора прав. Дослідимо нормативно-правові акти, що регулюють порядок позасудового оскарження, проаналізуємо наукові підходи до розуміння статусу скажника, а також висвітлимо проблеми та перспективи розвитку позасудового оскарження в умовах сучасних викликів. Зокрема, розглянемо права та обов'язки скажника, а також гарантії їх реалізації. Проаналізуємо вплив цифровізації та воєнного стану на процес позасудового оскарження.

Виклад основних положень. Позасудове оскарження дій державного реєстратора прав є важливим механізмом захисту прав громадян у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно. Цей механізм регулюється низкою нормативно-правових актів, які визначають порядок подання та розгляду скарг, права та обов'язки скажника та суб'єкта розгляду скарги.

Основними нормативно-правовими актами, що регулюють позасудове оскарження, є:

1. Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (далі – Закон) [3]. Цей Закон є основним нормативно-правовим актом, що регулює державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно. Він встановлює право на оскарження рішень, дій або бездіяльності державного реєстратора прав до Міністерства юстиції України або його територіальних органів.

2. Порядок розгляду скарг у сфері державної реєстрації, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25.12.2015 № 1128 (далі – Порядок) [4]. Цей Порядок детально визначає процедуру подання та розгляду скарг, права та обов'язки скажника та суб'єкта розгляду скарги.

3. Інші нормативно-правові акти. До них належать накази Міністерства юстиції України, роз'яснення та методичні рекомендації, які деталізують окремі аспекти позасудового оскарження.

Відповідно до Закону, скажник має право оскаржити рішення, дії або бездіяльність державного реєстратора, якщо вважає, що вони порушують його права або законні інтереси. Це право є основоположним для забезпечення ефективного захисту прав громадян у сфері державної реєстрації.

Скажник має право подати скаргу протягом двох місяців з дня прийняття рішення, вчинення дії або бездіяльності державного реєстратора, але не більше трьох років з дня прийняття відповідного рішення державним реєстратором прав. Цей строк є важливим для забезпечення оперативності розгляду скарг та відновлення порушених прав.

Порядок визначає вимоги до форми та змісту скарги. Скажник повинен зазначити: своє прізвище, ім'я, по батькові (найменування); місце проживання (місцезнаходження); суть скарги; обставини, якими обґрунтовується порушення прав скажника; додати копії документів, що підтверджують викладені у скарзі обставини.

Ці вимоги є важливими для забезпечення чіткості та обґрунтованості скарги, що сприяє ефективному розгляду.

Суб'єкт розгляду скарги має право витребувати від скажника додаткові документи та інформацію, необхідні для розгляду скарги. Це право є важливим для забезпечення повноти та об'єктивності розгляду скарги.

Розгляд скарги здійснюється у строк, що не перевищує 45 днів. Цей строк є важливим для забезпечення оперативності розгляду скарг та відновлення порушених прав.

За результатами розгляду скарги суб'єкт розгляду скарги приймає рішення про задоволення скарги або про відмову в її задоволенні. У разі задоволення скарги суб'єкт розгляду скарги скасовує рішення державного реєстратора, вчинену дію або зобов'язує державного реєстратора вчинити певну дію.

Рішення суб'єкта розгляду скарги може бути оскаржене до суду. Це право є важливим для забезпечення судового захисту прав громадян у сфері державної реєстрації.

Важливо зазначити, що у період дії воєнного стану, строки розгляду скарг можуть бути подовженні. Також, подача скарги може відбуватися в електронній формі, з використанням електронного цифрового підпису.

На думку Нікітіна В.В., адміністративно-правовий статус скажника повинен забезпечувати ефективний захист його прав та інтересів у позасудовому порядку. Нікітін В.В. наголошує на необхідності розширення кола суб'єктів оскарження, спрощення процедури оскарження та підвищення ефективності розгляду скарг [1].

Адміністративно-правовий статус скажника у позасудовому оскарженні дій державного реєстратора прав є багатограним явищем, що визначає його права, обов'язки та гарантії у процесі захисту своїх прав та законних інтересів. Цей статус є ключовим елементом механізму позасудового оскарження, оскільки він забезпечує можливість ефективного та справедливого розгляду скарги.

Право на оскарження є основоположним елементом адміністративно-правового статусу скажника. Воно закріплене у Законі України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [3] та означає можливість скажника звернутися зі скаргою до Міністерства юстиції України або його територіальних органів у разі незгоди з рішенням, дією або бездіяльністю державного реєстратора.

Це право є невід'ємним від права на адміністративний захист та забезпечує можливість оперативного відновлення порушених прав без необхідності звернення до суду.

Право на участь у розгляді скарги надає скажнику можливість активно впливати на процес розгляду його скарги. Воно включає: право на подання пояснень та доказів на підтримку своєї скарги; право на участь у засіданнях, якщо вони проводяться; право на подання клопотань, зокрема про витребування додаткових доказів або проведення експертизи.

Право на отримання інформації забезпечує прозорість процесу розгляду скарги та дозволяє скажнику контролювати його хід. Воно включає – право на отримання інформації про хід розгляду скарги; право на ознайомлення з матеріалами справи; право на отримання копії рішення за результатами розгляду скарги.

Обов'язок дотримуватися порядку оскарження означає обов'язок скажника подати скаргу у встановлений строк та у визначеній формі, а саме обов'язок подати скаргу протягом встановленого законодавством періоду; обов'язок подати скаргу у письмовій або електронній формі, з дотриманням вимог до її змісту; обов'язок додати до скарги копії документів, що підтверджують викладені у скарзі обставини.

Надання достовірної інформації означає обов'язок скажника надавати достовірну інформацію та документи, зокрема обов'язок надавати достовірну інформацію про свої права та законні інтереси; обов'язок надавати достовірні документи, що підтверджують викладені у скарзі обставини.

Українські науковці, такі як В.В. Нікітін, приділяють увагу вивченню адміністративно-правового статусу суб'єктів звернення у сфері державної реєстрації. На думку Нікітіна В.В., статус скажника повинен забезпечувати ефективний захист його прав та інтересів у позасудовому порядку [1].

Нікітін В.В. наголошує на необхідності розширення кола суб'єктів оскарження, спрощення процедури оскарження та підвищення ефективності розгляду скарг [1]. Він вважає, що статус скажника повинен бути чітко визначений у законодавстві та забезпечений необхідними гарантіями.

На думку В.В. Нікітіна, адміністративно-правовий статус скажника повинен забезпечувати ефективний захист його прав та інтересів у позасудовому порядку. Нікітін В.В. наголошує на необхідності розширення кола суб'єктів оскарження, спрощення процедури оскарження та підвищення ефективності розгляду скарг [1].

Інші науковці, такі як С.В. Гринько, досліджують особливості адміністративно-правового статусу скажника в контексті земельних відносин [2]. Вони акцентують увагу на

необхідності забезпечення ефективного захисту прав власників земельних ділянок у процесі державної реєстрації прав.

Реалізація адміністративно-правового статусу скаржника на практиці стикається з низкою викликів, які потребують комплексного вирішення. Ефективність позасудового оскарження дій державного реєстратора прав залежить не лише від законодавчого закріплення прав та обов'язків скаржника, але й від їх фактичної реалізації.

Однією з ключових проблем є недостатній рівень інформування громадян про їх права та порядок оскарження. Багато громадян не знають про своє право на позасудове оскарження або не володіють інформацією про процедуру подання скарги. Це призводить до того, що порушені права залишаються незахищеними.

Для вирішення цієї проблеми необхідно: проводити інформаційно-роз'яснювальну роботу серед населення, використовуючи різні канали комунікації (ЗМІ, інтернет-ресурси, соціальні мережі); розміщувати інформацію про порядок оскарження на офіційних веб-сайтах Міністерства юстиції України та його територіальних органів; організовувати навчання та консультації для громадян з питань позасудового оскарження.

Процедура розгляду скарг має бути максимально прозорою, ефективною та оперативною. Однак на практиці часто виникають випадки затягування строків розгляду скарг, що порушує права скаржників.

Для вдосконалення процедури розгляду скарг необхідно: оптимізувати строки розгляду скарг, встановивши чіткі та обґрунтовані терміни; забезпечити можливість електронного подання та розгляду скарг, що дозволить скоротити час та ресурси; впровадити систему моніторингу та контролю за дотриманням строків розгляду скарг.

Незалежність суб'єкта розгляду скарг є ключовим фактором забезпечення об'єктивності та неупередженості розгляду скарг. Однак на практиці можуть виникати випадки залежності суб'єкта розгляду скарг від державного реєстратора, що впливає на об'єктивність рішень.

На думку В.В. Нікітіна, адміністративно-правовий статус скаржника повинен забезпечувати ефективний захист його прав та інтересів у позасудовому порядку. Нікітін В.В. наголошує на необхідності розширення кола суб'єктів оскарження, спрощення процедури оскарження та підвищення ефективності розгляду скарг [1].

Для вирішення цих проблем необхідно: підвищити рівень правової освіти громадян; удосконалити процедуру розгляду скарг; забезпечити незалежність суб'єкта розгляду скарг.

Розвиток позасудового оскарження дій державного реєстратора прав є важливим напрямом реформування системи державної реєстрації речових прав на нерухоме майно. Ефективність цього механізму залежить від низки факторів, серед яких ключовими є підвищення рівня правової освіти громадян, удосконалення процедури розгляду скарг, забезпечення незалежності суб'єкта розгляду скарг та використання сучасних технологій.

Підвищення рівня правової освіти громадян є необхідною умовою для ефективного використання механізму позасудового оскарження. Громадяни повинні мати чітке розуміння своїх прав та обов'язків у сфері державної реєстрації прав, а також знати про процедуру подання та розгляду скарг.

Процедура розгляду скарг має бути максимально прозорою, ефективною та оперативною. Для цього необхідно оптимізувати строки розгляду скарг, встановивши чіткі та обґрунтовані терміни; спростити процедуру подання скарг, зокрема шляхом впровадження електронного подання скарг; забезпечити можливість участі скаржника у розгляді скарги, зокрема шляхом проведення усних слухань; впровадити систему моніторингу та контролю за дотриманням процедури розгляду скарг.

Незалежність суб'єкта розгляду скарг є ключовим фактором забезпечення об'єктивності та неупередженості розгляду скарг, має забезпечити чітке розмежування функцій між державними реєстраторами прав та суб'єктами розгляду скарг; встановити вимоги до кваліфікації та досвіду суб'єктів розгляду скарг; впровадити механізми контролю за діяльністю суб'єктів розгляду скарг, зокрема шляхом проведення періодичних перевірок.

Використання сучасних технологій дозволяє спростити та прискорити процес позасудового оскарження, зокрема бажано впровадити електронну систему подання та розгляду скарг, використовувати електронні бази даних для зберігання та обробки інформації про скарги, забезпечити можливість електронного доступу громадян до інформації про хід розгляду їх скарг.

На думку В.В. Нікітіна, адміністративно-правовий статус скаржника повинен забезпечувати ефективний захист його прав та інтересів у позасудовому порядку. Нікітін В.В. наголошує на необхідності розширення кола суб'єктів оскарження, спрощення процедури оскарження та підвищення ефективності розгляду скарг [1].

Розвиток позасудового оскарження дій державного реєстратора прав є важливим напрямом реформування системи державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Ефективність цього механізму залежить від комплексу заходів, спрямованих на підвищення рівня правової освіти громадян, удосконалення процедури розгляду скарг, забезпечення незалежності суб'єкта розгляду скарг та використання сучасних технологій.

Цифровізація суттєво впливає на позасудове оскарження дій державного реєстратора прав, змінюючи підходи до подання та розгляду скарг.

Відповідно до Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [6], використання електронних довірчих послуг, зокрема електронного цифрового підпису, забезпечує юридичну силу електронних документів. Це дозволяє подавати скарги та додавати до них необхідні документи в електронній формі, що значно спрощує процедуру.

Використання електронних систем документообігу дозволяє скоротити час на обробку скарг та обмін інформацією між скаржником та суб'єктом розгляду скарги. Вказане значно підвищує ефективність розгляду скарг та зменшує навантаження.

Відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» [7], обробка персональних даних повинна здійснюватися з дотриманням вимог щодо їх захисту.

Цифровізація створює нові виклики, пов'язані з захистом персональних даних та кібербезпекою. Необхідно розробляти та впроваджувати ефективні механізми захисту інформації, що відповідають сучасним стандартам кібербезпеки.

Згідно з Законом України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [8], держава забезпечує захист інформаційних ресурсів від кібератак.

Цифровізація має значний потенціал для покращення позасудового оскарження дій державного реєстратора прав. Однак, необхідно приділяти увагу питанням захисту персональних даних та кібербезпеки, щоб забезпечити безпеку та ефективність використання електронних сервісів.

В умовах воєнного стану, запровадженого Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» [9], виникають особливі обставини, які суттєво впливають на реалізацію адміністративно-правового статусу скаржника у позасудовому оскарженні дій державного реєстратора прав.

Відповідно до Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [8], захист інформаційних ресурсів держави від кібератак є пріоритетним завданням. В умовах воєнного стану, кібербезпека стає критично важливою, оскільки реєстри прав на нерухоме майно можуть стати об'єктом кібератак.

Для забезпечення безперебійного функціонування системи державної реєстрації прав необхідно не тільки посилити захист єдиних та державних реєстрів від кібератак та організувати розробку плану дій на випадок кібератак, а й в першу чергу забезпечити резервне копіювання всіх даних.

В умовах воєнного стану можуть виникати обмеження на доступ до інформації, що міститься в реєстрах прав на нерухоме майно. Це може ускладнити процес підготовки скарги та збору необхідних доказів. Також, можуть виникати ускладнення з поданням скарг до Міністерства юстиції України та його територіальних органів, наприклад, через обмеження роботи поштових відділень або органів влади.

Незважаючи на складнощі, необхідно забезпечити можливість оскарження дій державного реєстратора прав в умовах воєнного стану, саме в позасудовому порядку. Вказане

можливо досягнути у випадках забезпечення можливості подання скарг в електронній формі, розробки механізмів для подання скарг в умовах обмеженого доступу до інформації, забезпечення можливості отримання консультацій з питань адміністративного (позасудового) оскарження.

Згідно із Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [10], в умовах воєнного стану можуть тимчасово обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина. Але право на позасудове оскарження не може бути скасоване повністю.

Воєнний стан створює додаткові виклики для реалізації адміністративно-правового статусу скажника. Однак, необхідно забезпечити можливість оскарження дій державного реєстратора, враховуючи особливості воєнного стану.

Висновок. Адміністративно-правовий статус скажника у позасудовому оскарженні дій державного реєстратора прав є не просто формальним набором прав і обов'язків. У свою чергу це життєво важливий механізм, що забезпечує справедливість і законність у сфері державної реєстрації прав на нерухомість. Його ефективність є прямим відображенням здатності держави забезпечити захист прав громадян на власність, навіть в умовах нестабільності.

Ключовим аспектом є усвідомлення громадянами своїх прав. Недостатня правова обізнаність робить механізм позасудового оскарження недоступним для багатьох, хто потребує такого захисту. Тому, підвищення правової культури через освітні програми та доступну інформацію є першочерговим завданням.

Процедура оскарження має бути не лише юридично коректною, але й практично зручною. Надмірна бюрократія та затягування строків підривають довіру до системи. Тому, оптимізація адміністративних процесів, впровадження електронних сервісів та чітке регулювання строків є необхідними.

Незалежність суб'єкта розгляду скарг є принциповим питанням. Будь-яка залежність або упередженість ставить під сумнів справедливість рішень. Тому, необхідні чіткі критерії добору, гарантії незалежності та механізми контролю за діяльністю суб'єктів розгляду.

Отже, адміністративно-правовий статус скажника є динамічним інститутом, що потребує постійного розвитку та адаптації до змін у суспільстві, та його ефективність є показником зрілості правової системи та здатності держави забезпечити захист прав громадян.

Список використаних джерел:

1. Нікітін В. В. Проблеми державної реєстрації речових прав на нерухоме майно в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2017. Вип. 47 (2). С. 136–140.
2. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 624 с.
3. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01 липня 2004 року № 1952-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text>.
4. Порядок розгляду скарг у сфері державної реєстрації, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2015 року № 1128. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1128-2015-%D0%BF#Text>.
5. Гринько С. В. Адміністративно-правове регулювання земельних відносин в Україні. *Право і суспільство*. 2016. № 6. С. 123–128.
6. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 05 жовтня 2017 року № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text>
7. Про захист персональних даних: Закон України від 01 червня 2010 року № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
8. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05 жовтня 2017 року № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>
9. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
10. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

ЛУКАВИЙ Ю. П.,

здобувач вищої освіти третього

(освітньо-наукового) рівня,

*(Державне некомерційне підприємство**«Державний університет «Київський**авіаційний інститут»)***УДК 342.9****DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.92>****ПУБЛІЧНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ
НА НЕРУХОМЕ МАЙНО: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

У статті комплексно досліджуються адміністративно-правові засади реалізації принципу публічності в системі державної реєстрації речових прав на нерухоме майно в Україні. Розглядаються історичні аспекти розвитку цього принципу, починаючи з римського права та Київської Русі, до сучасного етапу, закріпленого в чинному законодавстві. Детально аналізуються нормативно-правові акти, що регулюють доступ до відомостей Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, зокрема Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» та постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно».

Особлива увага приділяється аналізу теоретичних аспектів публічності, включаючи інформаційний, гарантійний, легітимаційний, контрольний та економічний аспекти. Розглядається практичне значення публічності для забезпечення прозорості цивільного обороту, запобігання шахрайству, захисту прав добросовісних набувачів та стимулювання розвитку ринку нерухомості.

Досліджуються наукові підходи до розуміння публічності, зокрема погляди українських вчених, таких як В.В. Нікітін та С.В. Гринько, які акцентують увагу на необхідності забезпечення балансу між публічністю та захистом персональних даних, а також на особливостях застосування цього принципу в контексті земельних відносин.

Висвітлюються практичні аспекти реалізації принципу публічності, включаючи забезпечення технічної доступності реєстру, достовірності інформації та правової освіти громадян. Аналізується роль судової практики у формуванні розуміння публічності та визначенні меж її застосування.

Розглядаються перспективи розвитку системи державної реєстрації речових прав, включаючи вдосконалення електронного реєстру, підвищення рівня кібербезпеки, використання сучасних технологій, таких як блокчейн та штучний інтелект.

Особлива увага приділяється впливу цифровізації на публічність, а також проблемам та викликам, пов'язаним з впровадженням публічності в умовах воєнного стану та кіберзагроз.

Ключові слова: *державна реєстрація, речові права, нерухоме майно, публічність, адміністративно-правові засади, Державний реєстр речових прав на нерухоме майно, державний реєстратор, нотаріус, державна реєстрація речових прав на нерухоме майно, кібербезпека, цифровізація, судова практика.*

Lukavyi Yu. P. Publicity of state registration of real rights to real estate: administrative and legal aspect

The article comprehensively examines the administrative and legal principles of implementing the principle of publicity in the system of state registration of real rights to real estate in Ukraine. The historical aspects of the development of this principle are considered, starting from Roman law and Kyiv Rus, to the modern stage, enshrined in current legislation.

The regulatory legal acts regulating access to information from the State Register of Real Rights to Real Property are analyzed in detail, in particular the Law of Ukraine «On State Registration of Real Rights to Real Property and Their Encumbrances» and the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of the Procedure for Maintaining the State Register of Real Rights to Real Property».

Special attention is paid to the analysis of theoretical aspects of publicity, including informational, guarantee, legitimization, control and economic aspects. The practical significance of publicity for ensuring transparency of civil turnover, preventing fraud, protecting the rights of bona fide purchasers and stimulating the development of the real estate market is considered.

Scientific approaches to understanding publicity are investigated, in particular the views of Ukrainian scientists, such as V.V. Nikitin and S.V. Hryenko, who emphasize the need to ensure a balance between publicity and protection of personal data, as well as the specifics of applying this principle in the context of land relations.

The practical aspects of implementing the principle of publicity are highlighted, including ensuring the technical accessibility of the register, the reliability of information, and legal education of citizens. The role of judicial practice in shaping the understanding of publicity and determining the limits of its application is analyzed.

The prospects for the development of the state registration system of property rights are considered, including improving the electronic registry, increasing the level of cybersecurity, and using modern technologies such as blockchain and artificial intelligence.

Particular attention is paid to the impact of digitalization on publicity, as well as the problems and challenges associated with the implementation of publicity under martial law and cyber threats.

Key words: *state registration, property rights, real estate, publicity, administrative and legal principles, State Register of Property Rights to Real Estate, state registrar, notary, state registration of property rights to real estate, cybersecurity, digitalization, case law.*

Актуальність теми. Державна реєстрація речових прав на нерухоме майно є невід’ємним елементом правової системи будь-якої сучасної держави. Цей інститут відіграє ключову роль у забезпеченні стабільності цивільного обороту, захисті прав власників нерухомості та формуванні довіри до ринку нерухомості. Ефективна система реєстрації створює умови для прозорих та безпечних правочинів з нерухомим майном, що сприяє залученню інвестицій та економічному розвитку.

Одним із ключових принципів державної реєстрації речових прав є публічність. Цей принцип передбачає відкритість та доступність відомостей про зареєстровані права для широкого кола осіб. Публічність є основою для формування довіри до системи реєстрації, оскільки вона забезпечує можливість кожній зацікавленій особі отримати інформацію про стан нерухомого майна, що її цікавить.

Відкритість та доступність відомостей про зареєстровані права сприяє, зокрема запобіганню шахрайству та рейдерству – публічність ускладнює можливість незаконного

заволодіння нерухомістю, оскільки будь-які зміни в реєстрі стають відомими широкому колу осіб.

Захисту прав добросовісних набувачів нерухомості – особи, які купують нерухомість, маючи можливість перевірити інформацію в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, можуть бути впевнені у законності свого придбання.

Стимулюванню розвитку ринку нерухомості, а саме прозорість та доступність інформації сприяють підвищенню довіри до ринку нерухомості, що стимулює його розвиток.

Забезпеченню ефективного управління земельними ресурсами – публічність земельного кадастру дозволяє органам державної влади отримувати актуальну інформацію про стан земельних ресурсів.

В умовах розвитку інформаційних технологій та цифрової економіки, принцип публічності набуває нових вимірів. Електронні реєстри та онлайн-сервіси забезпечують цілодобовий доступ до інформації про зареєстровані права з будь-якої точки світу, де є доступ до інтернету. Це значно спрощує процес отримання інформації для громадян, бізнесу та органів влади.

Однак, цифровізація також створює нові виклики, пов'язані з захистом персональних даних та кібербезпекою. Необхідно розробляти та впроваджувати ефективні механізми захисту інформації, що відповідають сучасним стандартам кібербезпеки.

В умовах воєнного стану, питання кібербезпеки набуває критичного значення. Державні реєстри, зокрема Державний реєстр речових прав на нерухоме майно, є об'єктами підвищеної уваги з боку агресора, який активно використовує кібератаки для дестабілізації ситуації в країні.

Огляд останніх досліджень. Питанню вирішенню адміністративно-правових засад, їх місце та роль, зокрема у сфері державної реєстрації прав, звертали свою увагу вчені, серед них найбільший вклад у досліджувану тему зробили В. Авер'янов, С. Алфьоров, Д. Бородин, С. Вітвіцький, В. Воронкова, А. Гук, М. Долгополова, Л. Кожура, І. Козінцев, А. Куши, Ю. Легеза, В. Мащук, К. Мельник, О. Мурашин, І. Невзоров, В. Нікітін, Н. Обушна, Л. Рогач, Я. Романюк, А. Солонар, О. Харитоновна, С. Шоптенко, Є. Юркова та ін.

У свою чергу є необхідним з'ясування адміністративно-правового аспекту публічності державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, в контексті адміністративно-правових відносин.

Мета статті. У цій статті розглянемо адміністративно-правові засади (аспекти) реалізації принципу публічності в системі державної реєстрації речових прав на нерухоме майно в Україні. Дослідимо нормативно-правові акти, що регулюють доступ до відомостей Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, проаналізуємо наукові підходи до розуміння публічності, а також висвітлимо проблеми та перспективи розвитку публічності в умовах сучасних викликів.

Виклад основних положень. Ідея публічності державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень має глибоке коріння, сягаючи часів античності. Вже в Римському праві існували зачатки системи реєстрації, що передбачала публічне оголошення про передачу прав на землю. Це було необхідно для забезпечення прозорості та стабільності земельних відносин, а також для захисту прав власників.

З розвитком феодального права, особливо в країнах континентальної Європи, виникли системи поземельних книг, які мали публічний характер. Ці книги велися в місцевих органах влади та містили інформацію про власників земельних ділянок, їх межі та обтяження. Публічність поземельних книг забезпечувала можливість кожній зацікавленій особі отримати інформацію про стан земельних ділянок, що сприяло запобіганню спорів та конфліктів.

В Україні, історично, публічність реєстрації речових прав також мала важливе значення. За часів Київської Русі, князівські грамоти, що підтверджували права на землю, мали публічний характер. Ці грамоти видавалися князем та містили інформацію про власника землі, її межі та права. Публічність князівських грамот забезпечувала можливість кожній зацікавленій особі ознайомитися з їх змістом, що сприяло запобіганню підробкам та шахрайству.

Згодом, в період Литовсько-Руської держави, з'явилися земські книги, які виконували функції реєстрації прав на землю. Ці книги велися в місцевих органах влади та містили інформацію про власників земельних ділянок, їх межі та обтяження. Публічність земських книг забезпечувала можливість кожній зацікавленій особі отримати інформацію про стан земельних ділянок, що сприяло запобіганню спорів та конфліктів.

У період козацької держави, реєстри земельних наділів велися у полкових та сотенних канцеляріях. Вони містили інформацію про козаків, які отримали земельні наділи за службу, а також про межі цих наділів. Ці реєстри були доступні для ознайомлення козацькою громадою, що забезпечувало прозорість земельних відносин.

В умовах незалежної України, принцип публічності державної реєстрації речових прав на нерухоме майно набув особливого значення. З прийняттям Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»[1], публічність була закріплена як один з основних принципів державної реєстрації. Це стало важливим кроком на шляху до створення прозорої та ефективної системи реєстрації речових прав, що відповідає сучасним вимогам.

Розвиток технологій, зокрема запровадження електронних реєстрів, значно підвищив рівень публічності державної реєстрації речових прав. Електронні реєстри забезпечують швидкий та зручний доступ до інформації про зареєстровані права, що сприяє запобіганню шахрайству та захисту прав власників нерухомості.

Таким чином, принцип публічності державної реєстрації речових прав має давню історію та є важливим елементом правової системи. Його розвиток відображає еволюцію суспільних відносин та технологічний прогрес.

Принцип публічності, як один з основоположних принципів державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, знайшов своє відображення у низці нормативно-правових актів України. Ключовим серед них є Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень». Стаття 3 цього Закону прямо встановлює, що відомості Державного реєстру речових прав на нерухоме майно є відкритими та загальнодоступними, за винятком випадків, передбачених законом.[1] Це положення є фундаментальним, оскільки воно гарантує право кожного на отримання інформації про зареєстровані права та їх обтяження.

Однак, реалізація цього принципу неможлива без чіткого визначення порядку доступу до відомостей реєстру та процедури надання інформації. Цю функцію виконує Постанова Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 року № 1141 «Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно»[2]. Цей нормативно-правовий акт деталізує процедуру надання інформації з реєстру, визначає перелік осіб, які мають право на отримання інформації, а також встановлює порядок оскарження відмови у наданні інформації.

Важливим аспектом є також визначення випадків, коли доступ до відомостей реєстру може бути обмежений. Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» встановлює, що такі випадки повинні бути передбачені законом. Це означає, що обмеження доступу до інформації не може бути встановлено підзаконними актами або рішеннями окремих органів державної влади.

Крім того, важливе значення мають інші нормативно-правові акти, що регулюють окремі аспекти державної реєстрації, зокрема Цивільний кодекс України, за змістом якого встановлюється загальні принципи та правила набуття, зміни та припинення речових прав на нерухоме майно, а також визначає порядок проведення державної реєстрації; Земельний кодекс України, що регулює земельні відносини та встановлює особливості державної реєстрації прав на земельні ділянки, також Закон України «Про іпотеку», як регулятор іпотечних відносин та встановлює порядок державної реєстрації іпотеки.

Ці нормативно-правові акти у своїй сукупності створюють правову основу для реалізації принципу публічності в системі державної реєстрації речових прав на нерухоме майно.

Важливо також зазначити, що в умовах воєнного стану, згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2022 року № 209, можуть бути встановлені особливості

функціонування єдиних та державних реєстрів, що впливає на реалізацію принципу публічності. Ці особливості спрямовані на забезпечення безпеки даних та запобігання їх неправомірному використанню в умовах воєнного стану.

Таким чином, нормативно-правові засади публічності державної реєстрації речових прав на нерухоме майно є складним та багатогранним комплексом норм, що забезпечують відкритість та доступність інформації про зареєстровані права.

Публічність державної реєстрації речових прав на нерухоме майно є багатогранним явищем, що охоплює різні аспекти, кожен з яких відіграє важливу роль у забезпеченні ефективності системи державної реєстрації та стабільності цивільного обороту.

Вартий уваги інформаційний аспект, який є найбільш очевидним і полягає в забезпеченні доступу до інформації про зареєстровані права та їх обтяження. Він передбачає створення зручних та доступних механізмів отримання інформації, таких як електронні реєстри, публічні бази даних та центри надання адміністративних послуг. Інформаційний аспект є основою для реалізації інших аспектів публічності, оскільки без доступу до інформації неможливо забезпечити ні гарантійний, ні контрольний, ні економічний аспекти.

У свою чергу гарантійний аспект полягає у створенні умов для захисту прав третіх осіб, які покладаються на відомості реєстру. Він передбачає встановлення правил, які забезпечують достовірність та повноту інформації, що міститься в реєстрі, а також механізмів відшкодування збитків у разі надання недостовірної інформації. Гарантійний аспект є важливим для забезпечення довіри до системи реєстрації та запобігання шахрайству.

Вартий окремої уваги легітимізаційний аспект, що полягає у підтвердженні законності набуття та існування речових прав. Державна реєстрація є офіційним визнанням прав на нерухоме майно, що надає їм юридичну силу. Легітимізаційний аспект є важливим для забезпечення стабільності цивільного обороту та запобігання спорам щодо прав на нерухомість.

Контрольний аспект полягає у можливості здійснення громадського контролю за діяльністю органів державної реєстрації. Він передбачає забезпечення прозорості процедур реєстрації, а також можливість оскарження рішень органів реєстрації. Контрольний аспект є важливим для запобігання корупції та зловживанням у сфері державної реєстрації.

І звичайно економічний аспект, який полягає у сприянні розвитку ринку нерухомості та залученню інвестицій. Публічність забезпечує прозорість ринку нерухомості, що сприяє залученню інвестицій та розвитку економіки. Економічний аспект є важливим для забезпечення економічного зростання та розвитку країни.

Кожен з цих аспектів має важливе значення для забезпечення ефективності системи державної реєстрації та стабільності цивільного обороту. Їх взаємодія та взаємодоповнення створюють необхідні умови для функціонування прозорого та ефективного ринку нерухомості.

Публічність державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень є не просто теоретичною концепцією, а має цілком конкретне практичне застосування, що впливає на різні аспекти суспільного та економічного життя.

Забезпечує прозорість та стабільність цивільного обороту через відкритий доступ до інформації про права на нерухомість та обтяження цих прав, що дозволяє учасникам цивільних правовідносин приймати обґрунтовані рішення, зменшуючи ризик непередбачених обставин. Це сприяє формуванню стабільного та передбачуваного ринку нерухомості, де кожен може бути впевнений у законності своїх прав.

Сприяння запобіганню шахрайству та рейдерству через дефініцію публічності, що ускладнює можливість незаконного заволодіння нерухомістю, оскільки будь-які зміни в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно стають відомими широкому колу осіб. Вказане створює додаткові гарантії для власників нерухомості та зменшує ризик втрати майна внаслідок шахрайських дій.

Захист права добросовісних набувачів нерухомості – особи, які купують нерухомість, маючи можливість перевірити інформацію в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, можуть бути впевнені у законності свого придбання. Зазначене захищає їх від ризику втрати майна внаслідок судових спорів, пов'язаних з незаконністю попередніх правочинів.

Сприяння залученню інвестицій у нерухомість – інвестори, маючи можливість отримати повну та достовірну інформацію про об'єкти нерухомості, більш охоче вкладають кошти в цей сектор економіки. Це сприяє розвитку будівельної галузі та створенню нових робочих місць.

Забезпечення захисту прав кредиторів, зокрема кредитори, маючи можливість перевірити інформацію про обтяження нерухомості, можуть приймати обґрунтовані рішення щодо надання кредитів і це зменшує ризик неповернення кредитів та сприяє розвитку кредитування.

Сприяння розвитку іпотечного кредитування, а саме публічність Державного реєстру речових прав на нерухоме майно забезпечує прозорість іпотечних операцій, що сприяє розвитку іпотечного кредитування. Зазначене робить іпотечне кредитування більш доступним для громадян та сприяє вирішенню житлових проблем.

Таким чином, публічність державної реєстрації речових прав на нерухоме майно є важливим інструментом для забезпечення стабільності та прозорості ринку нерухомості, а також для захисту прав усіх учасників цивільного обороту.

Наукові дослідження принципу публічності в контексті державної реєстрації речових прав на нерухоме майно в Україні виявляють його багатогранність та складність. Українські вчені, зокрема В.В. Нікітін та С.В. Гринько, зробили значний внесок у розкриття сутності цього принципу та його практичного застосування.

В.В. Нікітін у своїх працях розглядає публічність як фундаментальний принцип, що забезпечує достовірність та повноту відомостей, які містяться в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Він наголошує, що відкритість інформації є необхідною умовою для формування довіри до системи реєстрації та забезпечення прозорості цивільного обороту [3].

На думку Нікітіна В.В., публічність виконує такі ключові функції:

Інформаційна функція, що забезпечує доступність інформації про зареєстровані права для всіх зацікавлених осіб, що дозволяє їм приймати обґрунтовані рішення.

Гарантійна функція – створює умови для захисту прав третіх осіб, які покладаються на відомості реєстру, забезпечуючи їх достовірність та повноту.

Контрольна функція, що надає можливість громадськості контролювати діяльність органів державної реєстрації, запобігаючи зловживанням та корупції.

Нікітін В.В. підкреслює, що обмеження публічності повинні бути винятковими та чітко визначеними законом, щоб не порушувати права громадян та не створювати перешкод для нормального функціонування цивільного обороту.

С.В. Гринько у своїх дослідженнях зосереджує увагу на особливостях застосування принципу публічності у сфері земельних відносин. Він наголошує, що відкритість інформації про земельні ділянки є особливо важливою в умовах реформування земельного законодавства та розвитку ринку землі [4].

Гринько С.В. виділяє наступні аспекти публічності у сфері земельних відносин:

Прозорість земельних відносин – публічність сприяє формуванню прозорого та зрозумілого ринку землі, що залучає інвестиції та сприяє розвитку сільського господарства.

Захист прав власників земельних ділянок – відкритість реєстру дозволяє власникам контролювати інформацію про свої права та своєчасно реагувати на будь-які порушення.

Ефективне управління земельними ресурсами, зокрема публічність земельного кадастру забезпечує органи державної влади актуальною інформацією про стан земельних ресурсів, що дозволяє їм приймати обґрунтовані рішення щодо їх використання.

Гринько С.В. підкреслює, що забезпечення публічності земельного кадастру є важливим фактором для сталого розвитку сільського господарства та охорони навколишнього середовища.

В умовах розвитку інформаційних технологій та цифрової економіки, принцип публічності набуває нових вимірів. Українські науковці досліджують питання впливу цифрових технологій на реалізацію цього принципу, а також вивчають ризики, пов'язані з кібербезпекою та захистом персональних даних.

Так, сучасні науковці висловлюють думку, що необхідно:
впроваджувати сучасні інформаційні технології для забезпечення відкритості та доступності інформації, що міститься в реєстрах;
розробляти ефективні механізми захисту персональних даних, що містяться в реєстрах, з метою недопущення їх неправомірного використання;
забезпечувати правову освіту громадян щодо їх прав та обов'язків у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно.

Таким чином, наукові підходи українських вчених спрямовані на пошук оптимальних моделей реалізації принципу публічності, які б відповідали сучасним викликам та забезпечували баланс між відкритістю інформації та захистом прав громадян.

Втілення принципу публічності в реальному житті стикається з рядом практичних труднощів, які потребують комплексного підходу та інноваційних рішень, зокрема технічна доступність реєстру та регулярне оновлення програмного забезпечення; повнота та достовірність інформації; правова свідомість та обізнаність користувачів Державного реєстру речових прав на нерухоме майно; захист персональних даних.

Комплексне вирішення цих питань та вжиття невідкладних заходів дозволить забезпечити ефективне втілення принципу публічності в системі державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, що сприятиме зміцненню правової держави та захисту прав громадян.

Сучасний етап розвитку України вимагає від системи державної реєстрації речових прав на нерухоме майно постійного вдосконалення та адаптації до нових викликів. Перспективи розвитку цієї системи мають бути спрямовані на забезпечення максимальної публічності, доступності, достовірності та надійності інформації, що міститься в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно.

Варто зауважити, що цифровізація, як глобальний тренд, не оминула і систему державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Її вплив є багатограним, відкриваючи нові можливості для забезпечення публічності, але водночас створюючи нові виклики, які потребують уважного аналізу та ефективного реагування. На сьогодні наявні позитивні аспекти цифровізації, а саме підвищення доступності інформації через електронні реєстри та онлайн-сервіси, що забезпечують цілодобовий доступ до інформації про зареєстровані права з будь-якої точки світу, де є доступ до інтернету. Вказане значно спрощує процес отримання інформації для громадян, бізнесу та органів державної влади, скорочуючи час та витрати.

Цифровізація сприяє децентралізації доступу до інформації, усуваючи необхідність особистого звернення до органів державної реєстрації. Так, варто визначити підвищення оперативності та ефективності, що полягає у автоматизації процесів державної реєстрації та обробки даних, що дозволяє значно скоротити час на проведення реєстраційних дій та зменшити кількість помилок.

Цифровізація сприяє підвищенню ефективності роботи органів державної реєстрації та державних реєстраторів/нотаріусів та впливає на покращення якості надання послуг через призму прозорості та відкритості – електронні реєстри забезпечують можливість публічного контролю за діяльністю органів державної реєстрації. У свою чергу впроваджені онлайн-сервіси дозволяють громадянам відстежувати стан розгляду їх заяв та отримувати інформацію про реєстраційні дії.

Окремо варто зауважити, що в умовах повномасштабної збройної агресії, яку російська федерація розв'язала проти України, питання кібербезпеки набуває критичного значення. Державні реєстри, зокрема Державний реєстр речових прав на нерухоме майно, є об'єктами підвищеної уваги з боку агресора, який активно використовує кібератаки для дестабілізації ситуації в країні, пошкодження критичної інфраструктури та отримання доступу до конфіденційної інформації.

Агресор може намагатися отримати доступ до інформації, що міститься в реєстрах, з метою її знищення, зміни або використання для шахрайських дій. Кібератаки можуть бути спрямовані на порушення роботи реєстрів, що призведе до неможливості проведення

реєстраційних дій та порушення прав громадян. Додатково може використовуватись доступ до інформації єдиних та державних реєстрів, як кібершпигунство та для проведення дезінформаційної компанії, як внутрішні, так і зовнішні.

Висновок. Публічність державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень є не лише фундаментальним принципом, але й ключовим фактором забезпечення стабільності та прозорості цивільного обороту. Її значення виходить далеко за межі простого доступу до інформації, охоплюючи гарантії прав, легітимацію правочинів, контроль за діяльністю державних органів та стимулювання економічного розвитку.

В умовах сучасних викликів, зокрема повномасштабної збройної агресії, питання кібербезпеки набуває критичного значення. Захист державних реєстрів від кібератак та інших загроз є пріоритетним завданням, що вимагає комплексного підходу та використання сучасних технологій.

В умовах воєнного стану, особлива увага повинна бути приділена захисту реєстрів від кібератак та інших загроз. Необхідно вжити заходів для забезпечення безпеки даних та запобігання їх неправомірному використанню.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на пошук оптимальних моделей реалізації принципу публічності, які б відповідали сучасним викликам та забезпечували баланс між відкритістю інформації та захистом прав громадян.

Список використаних джерел:

1. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01 липня 2004 року № 1952-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text>
2. Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 року № 1141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1141-2011-%D0%BF#Text>
3. Нікітін В.В. Адміністративно-правові засади державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень у період воєнного стану. *Юридичний вісник*: [Повітряне і космічне право, м. Київ, Національний авіаційний університет, 22 березня 2023 р.] С. 55-62.
4. Гринько С.В. Принципи державної реєстрації права на земельні ділянки в Україні: нормативно-правовий аспект. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України* 2013. Вип. 182. Ч. 2. Ст. 78–81.

РЕКОТОВ П. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційної
економіки, підприємництва та фінансів
(Інженерний навчально-науковий
інститут імені Ю. М. Потебні
Запорізького національного
університету)

БАРИШНІКОВ А. Г.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного,
адміністративного та фінансового права
(Класичний приватний університет)

ПОПОВА А. О.,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційної
економіки, підприємництва та фінансів
(Інженерний навчально-науковий
інститут імені Ю. М. Потебні
Запорізького національного
університету)

УДК 340.13:330.341.1]:69

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.93>**НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОЦЕСІВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ
БУДІВЕЛЬНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ**

Статтю присвячено дослідженню сучасного стану нормативно-правових засад процесів цифровізації будівельного сектору України та визначенню шляхів щодо їх удосконалення. Здійснено аналіз законодавчих актів, що складають основу правового забезпечення у будівельній індустрії. Звернено увагу на те, що вживим правовим важелем виступають підзаконні акти, зокрема, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України. Підкреслено, що приєднання до європейського цифрового простору мотивувало Україну стати конкурентоспроможною у цій сфері і мало своїм наслідком підвищення інтенсивності відповідної законодавчої діяльності, прийняття плану заходів щодо реформування системи технічного регулювання з урахуванням Регламенту Європейського Парламенту і Ради.

Зазначено, що в Україні почали діяти різні пошукові системи, що забезпечують прийняття рішень з технічного регулювання в будівництві та здійснюють пошук відповідних документів. Наголошено на важливості формування законодавчого підґрунтя процесів цифровізації в будівельному секторі України та розробки стратегії змін у галузі, здійснено аналіз програмних документів концептуального характеру, що передбачали створення сприятливого середовища для розвитку цифрової економіки та суспільства, розширення доступу до Інтернету, розвиток 5G-мереж та інших цифрових інновацій; підвищення цифрової грамотності населення; визначення критичних сфер цифровізації тощо.

Зроблено висновок, що Україна, демонструючи значний потенціал у сфері впровадження різноманітних цифрових платформ має розгалужену систему нормативно-правових актів, що регламентують будівельну та архітектурну діяльність і, при цьому, лише незначна їх частина регулює процеси цифрового будівництва, що обумовлює необхідність реалізації ряду зазначених шляхів щодо їх удосконалення.

Ключові слова: *BIM-технології, нормативно-правові засади, цифровізація, будівельний сектор, правове забезпечення, інноваційні процеси, міжнародний досвід.*

Rekotov P. V., Baryshnikov A. G., Popova A. O. Legal and Regulatory Framework for the Digitalization Processes in Ukraine's Construction Sector

The article deals with examining the current state of the legal and regulatory framework governing the digitalization processes in Ukraine's construction sector and identifying pathways for its improvement. An analysis of legislative acts forming the basis of legal support in the construction industry has been conducted. Emphasis is placed on the significant role of subordinate legal acts, such as decrees of the President of Ukraine and resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, as key regulatory levers. It is noted that Ukraine's integration into the European digital space has motivated the country to become competitive in this domain. This has resulted in heightened legislative activity and the adoption of an action plan to reform the technical regulation system in line with the Regulation of the European Parliament and Council.

The study highlights the introduction of various search systems in Ukraine that facilitate decision-making in technical regulation within construction and enable document retrieval. The importance of establishing a legislative foundation for digitalization processes in the construction sector and developing a strategy for sectoral transformation is underscored. An analysis of conceptual programmatic documents is provided, which aimed to create an enabling environment for the development of a digital economy and society and expand Internet access. These documents also promoted 5G networks and other digital innovations, enhanced digital literacy among the population, and identified critical areas of digitalization.

The conclusion is drawn that, despite demonstrating significant potential in implementing various digital platforms, Ukraine possesses a comprehensive system of legal and regulatory acts governing construction and architectural activities. However, only a small fraction of these specifically regulate digital construction processes, necessitating the implementation of the proposed improvement measures.

Key words: *BIM technologies, legal and regulatory framework, digitalization, construction sector, legal support, innovative processes, international experience.*

Вступ. Цифрові інновації, такі як BIM-технології, штучний інтелект (AI), 3D-моделювання, Інтернет речей (IoT) та інші, динамічно вкорінюються в кожную сферу діяльності суспільства, і будівельна галузь не є виключенням. Сьогодні важко уявити проєктування будівлі або споруди без використання програмних комплексів Revit Architecture, AutoCAD або ArchiCAD, чи планування інтер'єрів без застосування розробок у сферах VR/AR/MR/XR-технологій, чи проведення пошуків інженерних рішень без залучення роботизованої, електронної або автоматизованої техніки, наприклад БпЛА чи новітніх тахеометрів, чи захист важливих даних без використання Blockchain або інших хмарних технологій тощо. Тож актуальність даної роботи визначається тим, що стрімкий розвиток цифрових технологій зумовив розширення можливостей та інноваційних розробок, які оптимізують виконання основних процесів будівельної сфери, однак їх перебіг в Україні знаходяться на стадії

дослідження та впровадження, що пояснюється не лише нестачею технічних засобів, фінансовими та іншими проблемами, а й необхідністю вдосконалення нормативно-правової бази. Тому дослідження нормативно-правових засад процесів цифровізації будівельної галузі України вбачається затребуваним та повністю відповідає сучасним викликам та потребам України.

Огляд останніх досліджень. Питаннями цифровізації та пов'язаними із нею процесами займалися цілий ряд зарубіжних дослідників, зокрема, Д. Крейс, А. МакАфі, С. Бреннен, Т. Мезенбург Дж. Блумберг, Д. Тапскотт, Ц. Боуе, М. Хаммер, П. Ферраріс, С. Счаїбле, С. Калме та інші. Проблеми цифрових викликів розглядали у своїх працях вітчизняні науковці І. Лопушинський, І. Макарова, Н. Грицяк, В. Куйбіда, Ю. Нікітін, О. Кульчицький [1], Г. Чмерук, А. Бурлакова, С. Коробка, А. Гуренко, О. Гудзь, О. Абакуменко [2]. Правовим проблемам цифрової трансформації суспільства присвятили свої роботи Ю. Нікітіна, О. Бурбело, Г. Ткачук, Г. Чмерук, В. Краліч, І. Бурлакова, В. Брижка, В. Бутузова, Р. Калужний, А. Марущак. Предметно аналіз теоретико-правових аспектів правового забезпечення процесів цифровізації в Україні дослідили В. Луценко та Т. Пікуля [3].

Щодо розвитку цифрових технологій у будівельній індустрії, то слід відзначити, що вперше поняття «інформаційна модель будівлі» було застосовано у статті Г. ван Недервена та Ф. Толмана в 1992 році [4], а в працях Ж. Кастеллазі, І. Карділло, Н. Ло Престі було проаналізовано інтеграційні процеси ВІМ-технологій під час зберігання, архівації та документування відповідних даних [5], при цьому дослідженню основних аспектів поєднання цифровізації та галузі будівництва були присвячені роботи таких зарубіжних дослідників як Л. Боусфілд, С. Токболат, П. Деміан, Ч. Істмен. Вивченню аспектів цифрового будівництва приділили увагу А. Клочко, Л. Богінська, А. Омельченко, К. Соколовська, О. Марченко, Я. Лаврик, В. Шандрік, В. Фіщук, Д. Бондаренко, К. Калашнікова [6]. Заслужують на увагу наукові роботи, що підготували Н. Левченко, П. Бейнер та Н. Бейнер, які поглибили знання із застосування ВІМ-технологій у ході реконструкції пошкоджених будівель [7].

Отже, як питання цифровізації в цілому, так і цифрового будівництва зокрема, вивчались рядом вітчизняних і зарубіжних науковців, які предметно оцінювали впливовість процесів цифровізації на окремі сфери діяльності суспільства, у тому числі й на будівельну галузь, відмічаючи її переваги та недоліки та прогнозуючи розвиток нових перспективних можливостей і появу ризиків, разом з тим, дослідженню нормативно-правових засад процесів цифровізації будівельного сектору України було приділено не достатньо уваги.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сучасного стану нормативно-правових засад процесів цифровізації будівельного сектору України та визначення шляхів щодо їх удосконалення.

Результати дослідження. Впровадженню та використанню цифрових інструментів в будівельну галузь передують тривалий шлях у сфері реформування нормативно-правової бази, перейманні досвіду та програм країн світу, які вже цілеспрямовано закріплюють використання цифрових технологій на законодавчому рівні. Варто зазначити, що сьогодні в Україні сформувалася система нормативно-правових актів: законів, підзаконних актів, програмних положень та ін., що регулюють правовідносини в галузі будівництва та архітектури. Головним документом, який закладає основи державного управління і засади правового регулювання є Конституція України. Окрім неї існує цілий ряд законодавчих актів, що є основою правового забезпечення у будівельній індустрії. Це, зокрема, Закони України: «Про генеральну схему планування території України», яким було окреслено пріоритетність і особливості здійснення планування та використання території країни, порядок оптимізації систем розселення і забезпечення розвитку населених пунктів, елементів інфраструктури (інженерно-транспортної, соціальної, виробничої), формування національної національної екологічної мережі та Закон «Про архітектурну діяльність», що встановлює організаційно-правові основи архітектурної діяльності і має на меті отримання сприятливого для життя середовища, естетичної виразності, забезпечення економічної доцільності та надійності будинків, споруд, їх комплексів [8].

Окрему групу становлять закони України, пов'язані з містобудуванням: «Про регулювання містобудівної діяльності» (спрямований на забезпечення її організаційно-правових засад, сталого розвитку, «Про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду» (окреслює економіко-правові, соціальні та організаційні основи здійснення комплексної реконструкції кварталів (мікрорайонів) та передбачає заміну застарілого житлового і нежитлового фондів), «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» (ним встановлено відповідальність таких суб'єктів містобудування, як фізичні особи (підприємці) та юридичні особи, за правопорушення (невиконання чи неналежне виконання вимог, встановлених законодавством, будівельними нормами, держстандартами і правилами), у сфері містобудівної діяльності). Не менш важливим з точки зору регулювання відповідних правовідносин, пов'язаних зі сферою нормування в будівництві та визначенням правових і організаційних засад розроблення, погодження, затвердження, реєстрації і застосування норм будівництва, є Закон України «Про будівельні норми». Що стосується правових та організаційних засад електронної ідентифікації та надання електронних довірчих послуг, прав та обов'язків суб'єктів відносин у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг, порядку здійснення контролю з боку держави за дотриманням вимог законодавства у сферах електронної ідентифікації і електронних довірчих послуг, то вони регламентовані Законом України «Про електронні довірчі послуги» [9].

Окрім законів, значущим правовим важелем виступають підзаконні акти, зокрема, Указ Президента України «Про заходи щодо вдосконалення державного регулювання у сфері будівництва житла та стабілізації ситуації на первинному ринку житла», яким передбачено гарантії щодо вдосконалення державного регулювання житлового будівництва, щодо захисту прав громадян в ході інвестування, будівництва житла, забезпечення стабільності на первинному ринку житла тощо [10]. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення державного архітектурно-будівельного контролю» здійснює регламентацію процедури проведення дій, що забезпечують дотримання вимог будівельних норм, стандартів і правил у містобудівній діяльності під час виконання підготовчих та будівельних робіт з боку замовників, проектувальників, підрядників, сертифікованих відповідальних виконавців робіт, підприємств, що надають технічні умови по інженерному забезпеченню об'єкта будівництва [11]. Остання є важливою запорукою забезпечення режиму законності зазначеними суб'єктами.

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку державного фінансування капітального будівництва» встановлює порядок фінансового забезпечення капітального будівництва з урахуванням бюджетних коштів для здійснення цільового та ефективного використання державних коштів [12], що в сучасних умовах набуває особливого значення. Окрім згаданих, програмний характер має розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо створення та запровадження Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва», що визначає розробку та внесення на розгляд уряду нормативно-правових актів, спрямованих на сворення та запровадження відповідної системи (ЄДЕССБ), її впровадження та навчання користувачів [13].

Приєднання до європейського цифрового простору мотивує Україну стати конкурентоспроможною у цій сфері. Тому, починаючи з 2009 року будівельній галузі України було прийнято близько 185 нормативних документів. З 2010 року Кабінетом Міністрів було ухвалено «План першочергових заходів щодо реформування системи технічного регулювання з урахуванням Регламенту Європейського Парламенту і Ради» 765/2008/ЄС, що встановив вимоги до акредитації і нагляду у рамках реалізації продукції, що обумовило прийняття 58 Єврокодів, гармонізованих з національними додатками; ним встановлено більш, ніж 2/3 Єврокодів, таких, що потребують коригування; зазначено, що із 472 Євростандартів, які підтримують Єврокоди, 186 були гармонізовані та 46 вимагають перегляду у зв'язку зі змінами в ЄС; вказано що, із 2744 Євростандартів на будівельні вироби 610 були гармонізовані та 272 вимагають перегляду у зв'язку зі змінами в ЄС.

При цьому в Україні почали діяти різні пошукові системи, що забезпечують прийняття рішень з технічного регулювання в будівництві та здійснюють пошук відповідних документів. Такими засобами є: «Державні будівельні норми України», «Норматив PRO», Інформаційна Довідкова Система «Будстандарт» та «Буд-Інформ» тощо [14, с. 36-37].

Також варто зазначити, що з 2020 року почав діяти ДСТУ ISO 19650-1:2020 «Організація та оцифрування інформації щодо будівель та споруд включно з будівельним інформаційним моделюванням (BIM)». Управління інформацією з використанням будівельного інформаційного моделювання. Ч. 1. Концепції та принципи (ISO) 19650-1:2018, IDT), що визначає концептуальні положення та принципи, рекомендовані для організації бізнес-процесів, пов'язаних зі сферою будівництва, які мають своїм призначенням управління інформацією та створення інформації впродовж життєвого циклу об'єктів будівництва із застосуванням технології будівельного інформаційного моделювання [15].

Вважаємо необхідним наголосити, що затвердження згаданих законодавчих актів значно сприяло забезпеченню процесів цифровізації в будівельному секторі України, та не менш важливе значення для їх перспектив має розробка стратегії змін у галузі. Зокрема, у 2018 році Уряд України схвалив Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки, що передбачала створення сприятливого середовища для розвитку цифрової економіки та суспільства; розширення доступу до Інтернету, розвиток 5G-мереж та інших цифрових інновацій; підвищення цифрової грамотності населення; визначення критичних сфер цифровізації, таких, як електронне урядування, освіта, медицина та інші; створення сприятливих умов для виробництва, використання та споживання цифрових технологій в Україні [16, с. 141]. Зокрема, важливо згадати, що з 2020 року діє Єдина державна електронна система у сфері будівництва, яка демонструє високі результати: у системі працюють понад 105 тисяч зареєстрованих користувачів; було надано майже 163 тисячі послуг через портал «ДІЯ» та більше ніж 282 тисячі в ЦНАПах. Було зменшено строки розгляду заявок (до 5-10 днів) за рахунок впровадження і впорядкування черговості розгляду. За весь час роботи системи було зареєстровано: більш як 2 млн. відомостей про технічні інвентаризації; 90,6 тис. справ проектної документації; 556,1 тис. документів дозвільного характеру, без реєстрації чи видачі яких не можуть бути розпочаті будівельні роботи; відбулась реєстрація близько 130 тис. будівельних паспортів індивідуальних житлових будинків площею до 500 м² та не вище 2 поверхів (без урахування мансарди); було видано 65,5 тисяч містобудівних умов й обмежень для початку проєктування великих будівельних об'єктів, таких, як заводи, виробничі підприємства, офісні центри, мости, житлові комплекси. У 2024 році була запущена діюча автоматично первинна реєстрація спеціальних майнових прав (СМП), у якій вже зареєстровано 92 об'єкта і 13292 майбутніх об'єкти нерухомості [17].

На окрему увагу заслуговують Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року», яким визначено правові засади формування вітчизняної інноваційної системи, що дозволяє швидко і якісно перетворювати креативні ідеї в інноваційні продукти та послуги [18] та Розпорядження «Про схвалення Концепції впровадження технологій будівельного інформаційного моделювання (BIM-технологій) в Україні», а також затверджений план заходів з її реалізації [19]. Згідно схваленій Концепції визначено порядок впровадження BIM-технологій в будівництві як інструменту для цифровізації будівельної сфери України. Вона була розрахована на період до 2025 року й реалізовувалась поетапно, навіть не зважаючи на російську агресію.

На першому етапі (2021 – 2022 рр.) мала місце розробка та затвердження необхідних змін в актах законодавства, що реалізуються у сфері застосування BIM-технологій. Робота законодавців була зосереджена на розробці і прийнятті ДСТУ, зміст яких було гармонізовано зі змістом міжнародних (зокрема – європейських) нормативних документів щодо будівельного інформаційного моделювання; затверджено національні стандарти, що закріпили вимоги по проектній документації і здійсненню експертизи; затверджено Національні класифікатори будівель і споруд та будівельної продукції, матеріалів, робіт та послуг. В цей період розроблено проекти, що уможливили для пріоритетних об'єктів соціальної інфраструктури,

що були створені на основі BIM-технологій, їх повторне використання; напрацьовано методи визначення та оцінювання життєвого циклу об'єктів будівництва, забезпечення умов для навчання (підвищення кваліфікації) щодо використання BIM-технологій у будівництві тощо [20].

Другий етап (2023 – 2025 рр.) включає забезпечення повної актуалізації будівельних норм з урахуванням особливостей застосування BIM-технологій; забезпечення реалізації пілотних проєктів будівництва з використанням BIM-технологій на рівні не менше, ніж 10 % проєктів будівництва, що фінансуються за рахунок видатків державного бюджету [20].

Уряд України схвалив проєкт Концепції впровадження BIM-технологій, що визначає принципи, засади, механізми та етапи (фази) реалізації державної політики щодо впровадження BIM-технологій у будівництві як інструменту для подальшого реформування, модернізації та цифрової трансформації будівельної галузі України, реалізація якої передбачена до 2035 р. [21]. Фаза I (2020 – 2022 рр.) – початок системного використання BIM-технологій та переходу до «BIM-рівня 1» по завершенню фази, створення умов законодавчого, нормативно-правового регулювання та відповідного нормативно-технічного забезпечення з метою започаткування системного впровадження BIM-технологій в Україні. Фаза II (2023 – 2024 рр.) – розвиток BIM-технологій в Україні до «BIM-рівня 2», що включає вимогу обов'язкового запровадження застосування BIM-технологій у будівництві певної категорії об'єктів, що характеризуються певними параметрами. Фаза III (2025 – 2030 р.) – має своїм змістом доведення впровадження BIM-технологій в нашій державі до «BIM-рівня 3», і розширення критеріїв їх обов'язкового використання при реалізації проєктів будівництва, що здійснюється з використанням державної підтримки. Фаза IV (2030 – 2035 р.) – повноцінне використання BIM-технологій при реалізації будівельних проєктів [21].

Окремо варто підкреслити значення Меморандуму про співпрацю «Дорожня карта впровадження інформаційного моделювання будівель (BIM) при створенні об'єктів будівництва, об'єктів архітектури», що встановлює довгострокову співпрацю, поєднання зусиль всіх зацікавлених сторін щодо впровадження BIM в Україні та реалізації необхідних для цього першочергових кроків [22, с. 63].

Висновки. Таким чином, Україна демонструє неабиякий потенціал у сфері впровадження різноманітних цифрових платформ («ДІЯ», Prozorro, ЄДЕССБ), а також схвалення та реалізації важливих і перспективних ініціатив, концепцій, стандартів, має розгалужену систему нормативно-правових актів, що регламентують будівельну та архітектурну діяльність, встановлюють певні обмеження, надають можливості тощо, проте лише незначна їх частина регулює процеси цифрового будівництва. Тому, зважаючи на стрімкий розвиток цифрових інновацій та прагнення України стати елементом світового інноваційного поля, необхідно розширювати і прискорювати проведення реформ будівельної та архітектурної діяльності, вдосконалювати та оновлювати нормативну базу (НПА, ДСТУ, державні, галузеві, відомчі будівельні норми (ДБН, ГБН, ВБН)) регулювання цифрової діяльності у будівництві, затвердити норми стандартизації та сертифікації відповідних технологій й інновацій, залучати міжнародних експертів та фахівців для обміну досвідом та навичками, а також підвищувати рівень цифрової обізнаності молоді (студентів, робітників) та, найважливіше – це розвивати на основі міжнародних програм власні ініціативи та концепції, узгодити національне законодавство з відповідними нормами та вимогами країн Європейського Союзу.

Список використаних джерел:

1. Нікітін Ю. О., Кульчицький О. І. Цифрова парадигма як основа визначень: цифровий бізнес, цифрове підприємство, цифрова трансформація. Маркетинг і цифрові технології. 2019. Том 3, № 4. С. 77–87. URL: <https://doi.org/10.15276/mdt.3.4.2019.7>
2. Коробка С. В. Діджиталізація підприємницької діяльності. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Економічна». 2021. № 100. С. 88–95. URL: <https://periodicals.karazin.ua/economy/article/view/17619>

3. Луценко В.Р., Пікуля Т.О. Правове забезпечення цифрової трансформації в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Серія Право. Випуск 81: частина 1. С. 61–67. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/11.pdf>
4. Van Nederveen G. A., Tolman F. P. Modelling multiple views on buildings. *Automation in Construction*. 1992. Vol. 1, No 3. P. 215–224. URL: [http://dx.doi.org/10.1016/0926-5805\(92\)90014-B](http://dx.doi.org/10.1016/0926-5805(92)90014-B)
5. Castellazzi G., Cardillo E., Lo Presti N., D’Altri A.M., de Miranda S., Bertani G., Ferretti F. & Mazzotti C. Advancing Cultural Heritage Structures Conservation: Integrating BIM and Cloud-Based Solutions for Enhanced Management and Visualization. *Heritage*. 2023. Vol. 6 (12). P. 7316–7342. URL: <https://doaj.org/article/b117c94002964e9f812198655dbb0e72>
6. Бондаренко Д. В., Калашнікова К. Ю. Цифровізація будівельної галузі України: аналіз стану, проблем та перспектив розвитку. *Економіка та суспільство*. 2024. № 65. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4340/4266>
7. Левченко Н. М., Бейнер П. С., Бейнер Н. В. Реконструкція будівель з використанням BIM технологій при відновленні міст в Україні. *Металознавство та термічна обробка металів*. 2022. № 4. С. 64–70. URL: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/10048/LEVCHENKO.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
8. Про Генеральну схему планування території України : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002, N 30, ст.204. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3059-14#Text>; Про архітектурну діяльність. Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1999, № 31, ст.246. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text>
9. Про регулювання містобудівної діяльності. Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2011, № 34, ст.343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>; Про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду. Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2007, № 10, ст.88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/525-16#Text>; Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності. Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994, № 46, ст.411. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208/94-вр#Text>; Про будівельні норми. Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2010, № 5, ст.41. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1704-17#Text>; Про електронні довірчі послуги. Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017, № 45, ст.400. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text>
10. Про заходи щодо вдосконалення державного регулювання у сфері будівництва житла та стабілізації ситуації на первинному ринку житла : Указ Президента України від 03.03.2006 р. № 185/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185/2006#Text>
11. Про затвердження Порядку здійснення державного архітектурно-будівельного контролю : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2011 р. № 553. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/553-2011-п#Text>
12. Про затвердження Порядку державного фінансування капітального будівництва : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 р. № 1764 : станом на 6 серп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1764-2001-п#Text>
13. Про затвердження плану заходів щодо створення та запровадження Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва : Розпорядж. Кабінету Міністрів України від 20.05.2020 р. № 565-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2020-р#Text>
14. Terenchuk S. A., Belous S. Ya. Study of uncertainty in the regulatory framework in construction. *Scientific Journal «ScienceRise»*, 7 (60), 2019. P. 35–39 DOI: 10.15587/2313-8416.2019.174623.
15. ДСТУ ISO 19650-1:2020 Організація та оцифрування інформації щодо будівель та споруд включно з будівельним інформаційним моделюванням (BIM). Управління інформацією з використанням будівельного інформаційного моделювання. Частина 1. Концепції та принципи (ISO 19650-1:2018, IDT). *БУДСТАНДАРТ Online - нормативні документи*

будівельної галузі України. URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=89571

16. Шандрик В. І. Трансформація публічного управління будівельною галуззю на засадах цифровізації: європейський та український досвід : дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.02. Київ, 2024. 420 с. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/63421/5/Шандрик%20В.І.%20дисертація%20.pdf>

17. 4 роки ЄДЕССБ: результати роботи системи. Портал Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва. URL: <https://e-construction.gov.ua/ua/4-roki-edessb-rezultati-roboti-sistemi>

18. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 10.07.2019 р. № 526-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-p#Text>

19. Про схвалення Концепції впровадження технологій будівельного інформаційного моделювання (BIM-технологій) в Україні та затвердження плану заходів з її реалізації : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 17.02.2021 р. № 152-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/152-2021-p#Text>

20. Концепція впровадження в Україні BIM-технологій у будівництві. *kmu.gov.ua*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zatverdiv-koncepciyu-vprovadzhennya-v-ukrayini-vim-tehnologij-u-budivnictvi>

21. Концепція впровадження технологій будівельного інформаційного моделювання (BIM-технологій) в Україні : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 152-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/152-2021-p#Text>

22. Концепція впровадження BIM – Будівельного Інформаційного Моделювання в Україні [Електронний ресурс] 116 с. URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/Концепція%20впровадження%20BIM%20в%20Україні%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/Концепція%20впровадження%20BIM%20в%20Україні%20(1).pdf)

ДУБИКІВСЬКА І. О.,
здобувач вищої освіти третього
(освітньо-наукового) рівня,
(Державне некомерційне підприємство
«Державний університет
«Київський авіаційний інститут»)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.94>

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ АКТІВ ЦИВІЛЬНОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

У статті проводиться поглиблений та комплексний аналіз правових засад діяльності органів державної реєстрації актів цивільного стану (далі -ДРАЦС) в Україні, які є невід'ємним елементом системи забезпечення правового статусу громадян та захисту їхніх особистих немайнових прав. Особлива увага приділяється дослідженню нормативно-правових актів, що регулюють діяльність цих органів, з акцентом на Законі України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» [1], який визначає організаційну структуру цих органів, повноваження, порядок діяльності та взаємодію з іншими органами влади та місцевого самоврядування.

Аналізуються зміни в законодавстві, зумовлені процесами децентралізації, адміністративно-територіальної реформи та цифровізації, які суттєво впливають на організацію та функціонування органів ДРАЦС. Досліджуються питання передачі повноважень з реєстрації актів цивільного стану органам місцевого самоврядування, а також впровадження електронних реєстрів та онлайн-сервісів.

Розглядаються наукові погляди провідних українських вчених, на проблеми та перспективи розвитку системи державної реєстрації актів цивільного стану. Аналізуються адміністративно-правовий статус органів ДРАЦС, їхні повноваження та функції в контексті забезпечення прав громадян на реєстрацію народження, шлюбу, розлучення, смерті, зміни імені та інших актів цивільного стану. Досліджуються питання дотримання прав людини при здійсненні реєстраційних дій, а також проблеми, пов'язані з корупцією та зловживанням службовим становищем.

Особлива увага приділяється аналізу особливостей здійснення реєстраційних дій в умовах воєнного стану, що вимагають від органів ДРАЦС швидкої адаптації до нових викликів та забезпечення безперервності надання послуг. Розглядаються питання реєстрації актів цивільного стану на тимчасово окупованих територіях, а також проблеми, пов'язані з втратою документів та необхідністю їх відновлення.

Стаття також висвітлює практичні аспекти діяльності органів ДРАЦС, зокрема проблеми, з якими стикаються громадяни при реалізації своїх прав. Досліджуються питання, пов'язані з доступом до послуг, складністю адміністративних процедур, тривалістю розгляду заяв, недостатньою правовою обізнаністю населення, а також корупцією та бюрократією.

Для подолання виявлених проблемних аспектів діяльності органів ДРАЦС необхідно вжити ряд заходів, спрямованих на підвищення ефективності їх роботи та забезпечення прав громадян. Перш за все, слід зосередитися на підвищенні ефективності електронних сервісів та онлайн-платформ, що дозволить

спростити процес подання документів та отримання послуг. Необхідно також оптимізувати адміністративні процедури та скоротити терміни розгляду заяв, щоб мінімізувати бюрократичні перешкоди та забезпечити швидке реагування на потреби громадян. Важливим кроком є проведення інформаційно-просвітницьких кампаній для підвищення правової обізнаності населення, що допоможе громадянам краще розуміти свої права та обов'язки у сфері державної реєстрації актів цивільного стану. Нарешті, необхідно посилити контроль за діяльністю органів ДРАЦС з метою запобігання корупції та зловживанням, що забезпечить прозорість та законність їхньої роботи.

Стаття має на меті не лише розкрити правові засади діяльності органів ДРАЦС, але й проаналізувати її сучасний стан, виявити проблемні аспекти та визначити перспективи розвитку з урахуванням потреб громадян та викликів сучасного суспільства. Результати дослідження можуть бути використані для удосконалення законодавства, розробки нових адміністративних процедур, підвищення якості надання послуг у сфері державної реєстрації актів цивільного стану, а також для боротьби з корупцією та бюрократією.

Ключові слова: державна реєстрація актів цивільного стану, органи державної реєстрації актів цивільного стану, адміністративно-правовий статус, повноваження, функції, правове регулювання, проблеми, перспективи, цифровізація, кібербезпека, воєнний стан, електронні сервіси, онлайн-платформи, правова освіта, Державний реєстр актів цивільного стану громадян, адміністративні послуги, реєстр, права людини, децентралізація.

Dubikivska I. O. Legal principles of the activities of state registration bodies of civil status acts in Ukraine

The article provides an in-depth and comprehensive analysis of the legal principles of the activities of the state civil registration bodies (hereinafter referred to as the ASCRB) in Ukraine, which are an integral element of the system of ensuring the legal status of citizens and protecting their personal non-property rights. Special attention is paid to the study of regulatory legal acts that regulate the activities of these bodies, with an emphasis on the Law of Ukraine «On State Registration of Civil Status Acts» [1], which defines the organizational structure of these bodies, powers, procedure for activities and interaction with other authorities and local self-government.

Changes in legislation caused by the processes of decentralization, administrative-territorial reform and digitalization are analyzed, which significantly affect the organization and functioning of the ASCRB bodies. The issues of transferring powers for registration of civil status acts to local self-government bodies, as well as the implementation of electronic registers and online services are investigated.

The scientific views of leading Ukrainian scientists on the problems and prospects for the development of the system of state registration of civil status acts are considered. The administrative and legal status of the bodies of the State Civil Status Registration Service, their powers and functions in the context of ensuring the rights of citizens to register birth, marriage, divorce, death, change of name and other civil status acts are analyzed. The issues of human rights compliance when carrying out registration actions are being investigated, as well as problems related to corruption and abuse of office.

Special attention is paid to the analysis of the peculiarities of registration activities under martial law, which require the bodies of the Civil Registry Service to quickly adapt to new challenges and ensure the continuity of service provision. The issues of registration of civil status acts in temporarily occupied territories, as well as

problems associated with the loss of documents and the need for their restoration, are considered.

The article also highlights the practical aspects of the activities of the ASCRB bodies, in particular the problems that citizens face in exercising their rights. Issues related to access to services, the complexity of administrative procedures, the duration of application consideration, insufficient legal awareness of the population, as well as corruption and bureaucracy are examined.

To overcome the identified problematic aspects of the activities of the ASCRB bodies, it is necessary to take a number of measures aimed at increasing the efficiency of their work and ensuring the rights of citizens. First of all, it is necessary to focus on increasing the efficiency of electronic services and online platforms, which will simplify the process of submitting documents and receiving services. It is also necessary to optimize administrative procedures and shorten the time for considering applications in order to minimize bureaucratic obstacles and ensure a rapid response to citizens' needs. An important step is to conduct information and educational campaigns to increase legal awareness among the population, which will help citizens better understand their rights and obligations in the field of state registration of civil status acts. Finally, it is necessary to strengthen control over the activities of the ASCRB bodies in order to prevent corruption and abuse, which will ensure the transparency and legality of their work.

The article aims not only to reveal the legal foundations of the activities of the ASCRB bodies, but also to analyze its current state, identify problematic aspects and determine development prospects taking into account the needs of citizens and the challenges of modern society. The results of the study can be used to improve legislation, develop new administrative procedures, improve the quality of services in the field of state registration of civil status acts, as well as to combat corruption and bureaucracy.

Key words: *state registration of civil status acts, bodies of state registration of civil status acts, administrative and legal status, powers, functions, legal regulation, problems, prospects, digitalization, cybersecurity, martial law, electronic services, online platforms, legal education, State Register of Civil Status Acts of Citizens, administrative services, register, human rights, decentralization.*

Актуальність теми. У сучасному правовому полі України інститут державної реєстрації актів цивільного стану відіграє фундаментальну роль у забезпеченні правового статусу громадян. Його значення не обмежується простим фіксуванням юридичних фактів, а глибоко пронизує всі сфери життя людини, від народження до смерті, визначаючи її права та обов'язки. Розгляд актуальності цієї теми вимагає не лише аналізу нормативно-правових актів, але й розуміння соціального контексту, в якому функціонують органи ДРАЦС. Адже кожен акт цивільного стану, зареєстрований державою, є не лише статистичним даним, а й юридичним фактом, що має конкретні правові наслідки для особи та її оточення. Наприклад, державна реєстрація народження дитини не лише підтверджує факт її появи на світ, але й визначає її громадянство, право на спадщину та інші права, визначені законодавством.

Почнемо з того, що державна реєстрація актів цивільного стану є невід'ємною частиною системи захисту прав людини. Кожен акт, зареєстрований органами ДРАЦС, є юридичним підтвердженням важливої події в житті людини, яка має безпосередній вплив на її правовий статус. Наприклад, свідоцтво про народження є першим документом, що засвідчує народження особи та її походження, а свідоцтво про шлюб є основою для виникнення майнових та особистих немайнових прав подружжя. У цьому контексті, ефективне функціонування органів ДРАЦС є гарантією того, що права громадян будуть належним чином захищені, а їхні правовідносини будуть визнані державою. До того ж, державна реєстрація

актів цивільного стану є важливим інструментом для ведення демографічної статистики, що дозволяє державі планувати соціальну політику та реагувати на потреби населення.

Проте, незважаючи на важливість цього інституту, його діяльність стикається з рядом проблем, які потребують наукового осмислення та практичного вирішення. Насамперед, це стосується правового регулювання діяльності органів ДРАЦС. Чинне законодавство, хоча й містить основні положення щодо їх функціонування, потребує постійного удосконалення з урахуванням сучасних викликів. Наприклад, процеси децентралізації та цифровізації, що відбуваються в Україні, вимагають перегляду організаційної структури органів ДРАЦС та впровадження нових технологій у їх роботу. Адже з передачею повноважень на рівень місцевого самоврядування виникає необхідність у стандартизації процедур та забезпеченні єдиного підходу до реєстрації актів цивільного стану на всій території України.

Цифровізація, зокрема, відкриває нові можливості для спрощення процедури державної реєстрації актів цивільного стану. Впровадження електронних реєстрів та онлайн-сервісів дозволяє громадянам отримувати послуги органів ДРАЦС без необхідності особистого відвідування, що особливо важливо в умовах пандемії або воєнного стану. Проте, цифровізація також ставить нові виклики, пов'язані з кібербезпекою та захистом персональних даних. Необхідно розробити ефективні механізми захисту інформації, що зберігається в електронних реєстрах, щоб запобігти несанкціонованому доступу та витоку даних. Крім того, важливо забезпечити доступність електронних послуг для всіх категорій громадян, включаючи осіб з обмеженими можливостями та мешканців віддалених регіонів.

Особливої уваги заслуговує діяльність органів ДРАЦС в умовах воєнного стану. Збройна агресія Росії проти України внесла суттєві корективи в роботу цих органів, ускладнивши процес реєстрації актів цивільного стану. Багато громадян опинилися в ситуації, коли вони не можуть зареєструвати народження дитини, укласти шлюб або зареєструвати смерть близької людини. Це створює серйозні проблеми для забезпечення їхніх прав та законних інтересів. У цьому контексті, необхідно розробити спеціальні процедури для державної реєстрації актів цивільного стану на тимчасово окупованих територіях, а також для відновлення втрачених документів, в тому числі пошкоджених чи зіпсованих. Важливо також забезпечити можливість державної реєстрації актів цивільного стану в умовах активних бойових дій, наприклад, через мобільні пункти державної реєстрації.

Важливим аспектом є також підвищення правової обізнаності громадян у сфері державної реєстрації актів цивільного стану. Багато громадян не знають своїх прав та обов'язків, що призводить до виникнення проблем при отриманні послуг органів ДРАЦС. Необхідно проводити інформаційно-просвітницькі кампанії, спрямовані на підвищення правової грамотності населення, щоб кожен громадянин міг ефективно захищати свої права. Наприклад, можна використовувати засоби масової інформації, соціальні мережі та веб-сайти органів влади для поширення інформації про процедуру державної реєстрації актів цивільного стану.

Нарешті, наукове дослідження правових засад діяльності органів ДРАЦС є важливим для розвитку науки адміністративного права. Результати дослідження можуть бути використані для удосконалення законодавства, розробки нових адміністративних процедур та підвищення якості надання послуг у сфері державної реєстрації актів цивільного стану. Адже аналіз проблем та пошук шляхів їх вирішення сприяє розвитку теорії та практики адміністративного права.

Таким чином, актуальність порушеної проблематики у цій статті зумовлена її важливим значенням для забезпечення прав громадян, необхідністю удосконалення правового регулювання, впливом цифровізації та воєнного стану, а також її значенням для розвитку науки адміністративного права. Дослідження цієї теми дозволить не лише виявити проблемні аспекти діяльності органів ДРАЦС, але й запропонувати шляхи їх вирішення, що сприятиме підвищенню ефективності роботи цих органів та забезпеченню прав громадян.

Огляд останніх досліджень. Дослідження правових засад діяльності органів державної реєстрації актів цивільного стану (ДРАЦС) в Україні є актуальним напрямом юридичної

науки, що постійно розвивається. Останні роки відзначилися значним зростанням інтересу науковців до цієї проблематики, що зумовлено як внутрішніми реформами в Україні, так і зовнішніми викликами, такими як цифровізація та воєнний стан.

Одним з ключових напрямів досліджень є аналіз адміністративно-правового статусу органів ДРАЦС. У цьому контексті особливу увагу приділяють працям В. Нікітіна [2], який досліджує адміністративно-правові засади державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень у період воєнного стану. Його роботи є важливим внеском у розуміння особливостей діяльності органів ДРАЦС в умовах збройного конфлікту та необхідності адаптації законодавства до нових реалій. Нікітін В. акцентує увагу на необхідності забезпечення безперервності надання послуг громадянам, навіть в умовах бойових дій та тимчасової окупації територій.

Особливу увагу науковці приділяють дослідженню проблем, пов'язаних з доступом до послуг органів ДРАЦС. У цьому контексті варто відзначити роботи В. Авер'янова [3], який аналізує Адміністративне право України. Його дослідження є важливим для розуміння загальних принципів адміністративного права, які застосовуються до діяльності органів ДРАЦС. В. Авер'янов акцентує увагу на необхідності забезпечення рівного доступу до послуг органів державної влади для всіх категорій громадян.

Також, науковці досліджують питання, пов'язані з корупцією та бюрократією в органах ДРАЦС. У цьому контексті варто відзначити роботи Д. Бородіна [4], який аналізує Адміністративний процес в Україні. Його дослідження є важливим для розуміння процедур державної реєстрації актів цивільного стану та виявлення проблемних аспектів. Бородін Д.І. наголошує на необхідності підвищення прозорості та ефективності діяльності органів ДРАЦС, а також на необхідності боротьби з корупцією та бюрократією.

Окрему увагу науковці приділяють дослідженню особливостей діяльності органів ДРАЦС в умовах воєнного стану. У цьому контексті варто відзначити роботи науковців, які досліджують питання державної реєстрації актів цивільного стану на тимчасово окупованих територіях, а також проблеми, пов'язані з втратою документів та необхідністю їх відновлення. Ці дослідження є важливими для розробки спеціальних процедур, які б забезпечили захист прав громадян в умовах збройного конфлікту.

Крім того, науковці активно досліджують питання, пов'язані з підвищенням правової обізнаності громадян у сфері державної реєстрації актів цивільного стану. У цьому контексті варто відзначити роботи науковців, які досліджують питання проведення інформаційно-просвітницьких кампаній, спрямованих на підвищення правової грамотності населення. Ці дослідження є важливими для забезпечення ефективного захисту прав громадян.

Нарешті, науковці активно досліджують питання, пов'язані з удосконаленням законодавства у сфері державної реєстрації актів цивільного стану. У цьому контексті варто відзначити роботи науковців, які досліджують питання внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» [1], а також до інших нормативно-правових актів, що регулюють діяльність органів ДРАЦС. Ці дослідження є важливими для забезпечення відповідності законодавства сучасним викликам та потребам громадян.

Таким чином, огляд останніх досліджень свідчить про те, що науковці активно досліджують різні аспекти діяльності органів ДРАЦС в Україні. Ці дослідження є важливими для розвитку науки адміністративного права, а також для забезпечення ефективного захисту прав громадян.

Мета статті. Метою цієї статті є комплексне дослідження правових засад діяльності органів державної реєстрації актів цивільного стану (ДРАЦС) в Україні, з метою виявлення проблемних аспектів та визначення шляхів удосконалення їхньої роботи. У контексті сучасних викликів, таких як цифровізація та воєнний стан, необхідно не лише проаналізувати чинне законодавство, але й оцінити його ефективність у забезпеченні прав громадян.

Перш за все, метою статті є глибокий аналіз адміністративно-правового статусу органів ДРАЦС. Це передбачає дослідження їхніх повноважень, функцій та організаційної структури, визначених Законом України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» [1]

та іншими нормативно-правовими актами. Важливо виявити, наскільки ефективно ці положення забезпечують виконання органами ДРАЦС покладених на них завдань. У цьому контексті, дослідження праць В. Нікітіна [2], який аналізує адміністративно-правові засади державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, є надзвичайно важливим. Його роботи дозволяють глибше зрозуміти особливості функціонування органів державної реєстрації в умовах сучасних викликів.

Особливу увагу в статті приділено аналізу діяльності органів ДРАЦС в умовах воєнного стану. Метою є дослідження особливостей реєстрації актів цивільного стану на тимчасово окупованих територіях, а також проблем, пов'язаних з втратою документів та необхідністю їх відновлення. Важливо виявити, наскільки ефективно органи ДРАЦС адаптувалися до нових викликів та забезпечують безперервність надання послуг громадянам. У цьому контексті, дослідження науковців, які вивчають питання правового статусу осіб, що проживають на тимчасово окупованих територіях, є надзвичайно важливим.

Нарешті, метою статті є розробка рекомендацій щодо удосконалення правових засад діяльності органів ДРАЦС. Це передбачає аналіз чинного законодавства та розробку пропозицій щодо внесення змін до нього. Важливо, щоб ці рекомендації були спрямовані на підвищення ефективності роботи органів ДРАЦС та забезпечення прав громадян.

Таким чином, метою статті є комплексне дослідження правових засад діяльності органів ДРАЦС в Україні, з метою виявлення проблемних аспектів та розробки рекомендацій щодо їх удосконалення.

Виклад основних положень. Історія становлення інституту державної реєстрації актів цивільного стану в Україні пронизує віки, відображаючи еволюцію правової системи та соціальних відносин. Вже в період Київської Русі, коли суспільство формувало свої перші правові норми, існували механізми обліку народжень, шлюбів та смертей. Проте, ці механізми не мали централізованого характеру і здійснювалися переважно церквою, що відображало її вплив на суспільне життя того часу. Церковні книги, хоч і не були державними реєстрами в сучасному розумінні, відігравали важливу роль у фіксації ключових подій життя людини.

Згодом, в період Литовсько-Руської держави та козацької держави, коли територія України перебувала під впливом різних політичних сил, з'явилися земські книги, які виконували функції реєстрації актів цивільного стану. Ці книги велися в місцевих органах влади та містили інформацію про народження, шлюби та смерті. Це свідчило про поступове формування системи обліку населення, хоча вона ще не була повністю централізованою.

З приєднанням українських земель до російської імперії, система реєстрації актів цивільного стану зазнала суттєвих змін. Було запроваджено систему метричних книг, які велися церквою. Ці книги містили інформацію про народження, шлюби та смерті, а також про віросповідання осіб. Це відображало політику Російської імперії, спрямовану на уніфікацію правової системи та посилення контролю над населенням.

У радянський період, коли відбулася кардинальна зміна політичного та соціального устрою, система реєстрації актів цивільного стану була централізована. Було створено єдині органи державної реєстрації актів цивільного стану, які підпорядковувалися органам державної влади. Це відображало прагнення радянської влади до встановлення повного контролю над суспільним життям та формування нової ідеології.

В умовах незалежної України, коли держава стала на шлях демократичного розвитку, система державної реєстрації актів цивільного стану зазнала подальшого розвитку. Було прийнято низку нормативно-правових актів, спрямованих на удосконалення цієї системи, зокрема Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» [1], який визначив правові засади діяльності органів ДРАЦС. Згідно з дослідженнями сучасних українських науковців, таких як В. Нікітін [2], розвиток системи державної реєстрації актів цивільного стану в незалежній Україні спрямований на забезпечення прав громадян та наближення адміністративних послуг до населення.

Цифровізація, що стала ключовим напрямом розвитку держави, також впливає на систему реєстрації актів цивільного стану. Впровадження електронних реєстрів та

онлайн-сервісів дозволяє спростити процедуру державної реєстрації актів цивільного стану та зробити її більш доступною для громадян. Згідно з дослідженнями науковців, таких як В. Авер'янов [3] та Д. Бородін [4], цифровізація є важливим інструментом для підвищення ефективності діяльності органів державної влади, включаючи органи ДРАЦС.

Особливої уваги заслуговує діяльність органів ДРАЦС в умовах воєнного стану. Збройна агресія росії проти України внесла суттєві корективи в роботу цих органів, ускладнивши процес державної реєстрації актів цивільного стану. Багато громадян опинилися в ситуації, коли вони не можуть зареєструвати народження дитини, укласти шлюб або зареєструвати смерть близької людини. Це створює проблеми для забезпечення їх прав та законних інтересів. У цьому контексті, необхідно розробити спеціальні процедури для державної реєстрації актів цивільного стану на тимчасово окупованих територіях, а також для відновлення втрачених документів.

Таким чином, історико-правовий аналіз становлення інституту державної реєстрації актів цивільного стану в Україні дозволяє простежити еволюцію цієї системи, виявити її особливості та визначити напрями подальшого розвитку.

Діяльність органів державної реєстрації актів цивільного стану (ДРАЦС) в Україні регулюється комплексною системою нормативно-правових актів, що відображає важливість цього інституту для забезпечення правового статусу громадян. Ці акти створюють правове поле, в якому органи ДРАЦС здійснюють свої повноваження, забезпечуючи реєстрацію ключових подій у житті людини.

Основою цієї системи є Конституція України, як Основний Закон держави. Вона гарантує кожному право на повагу до його гідності та честі, а також право на недоторканість особистого та сімейного життя (статті 28, 32) [5]. Державна реєстрація актів цивільного стану є одним із механізмів реалізації цих фундаментальних прав. Наприклад, державна реєстрація шлюбу є юридичним підтвердженням створення сім'ї, що є основою для реалізації права на сімейне життя.

Цивільний кодекс України [6] відіграє важливу роль у визначенні правових засад державної реєстрації актів цивільного стану. Він встановлює загальні положення щодо цивільного стану фізичних осіб, а також визначає порядок оскарження дій органів ДРАЦС. Наприклад, стаття 29 Цивільного кодексу визначає поняття місця проживання фізичної особи, що є важливим для реєстрації актів цивільного стану. Крім того, Цивільний кодекс встановлює порядок внесення змін до актових записів цивільного стану, що є важливим для виправлення помилок або внесення змін у зв'язку зі зміною особистих даних.

Сімейний кодекс України [7] регулює відносини, що виникають у зв'язку з шлюбом, розлученням, усиновленням та іншими актами цивільного стану. Він визначає порядок укладення та розірвання шлюбу, а також права та обов'язки подружжя. Наприклад, стаття 24 Сімейного кодексу визначає умови укладення шлюбу, а стаття 110 – підстави для розірвання шлюбу. Ці положення є важливими для реєстрації шлюбу та розлучення органами ДРАЦС.

Ключовим нормативно-правовим актом, що регулює діяльність органів ДРАЦС, є Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» [5]. Цей закон визначає правові засади діяльності органів ДРАЦС, їх повноваження та функції. Він також встановлює порядок державної реєстрації актів цивільного стану, а також порядок внесення змін до актових записів. Наприклад, стаття 6 Закону визначає повноваження органів ДРАЦС, а стаття 9 – порядок державної реєстрації народження. Цей закон є важливим інструментом для забезпечення ефективної роботи органів ДРАЦС.

Правила державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 18.10.2000 № 52/5, зареєстровані у Міністерстві юстиції України 18.10.2000 за № 719/4940, [8] деталізують процедуру державної реєстрації актів цивільного стану. Вони встановлюють вимоги до документів, що подаються для реєстрації, а також порядок ведення актових записів. Наприклад, розділ III Правил визначає порядок державної реєстрації шлюбу, а розділ IV – порядок державної реєстрації розлучення. Ці правила є важливим інструментом для забезпечення єдиного підходу до реєстрації актів цивільного стану на всій території України.

Окрім зазначених нормативно-правових актів, діяльність органів ДРАЦС регулюється також іншими актами законодавства, такими як накази Міністерства юстиції України, рішення органів місцевого самоврядування та міжнародні договори України. Наприклад, наказом Міністерства юстиції України затверджуються форми актових записів цивільного стану, а рішенням органів місцевого самоврядування можуть встановлюватися додаткові вимоги до документів, що подаються для реєстрації.

Особливої уваги заслуговує правове регулювання діяльності органів ДРАЦС в умовах воєнного стану. Збройна агресія росії проти України внесла суттєві корективи в роботу цих органів, ускладнивши процес реєстрації актів цивільного стану. У цьому контексті, необхідно розробити спеціальні процедури для реєстрації актів цивільного стану на тимчасово окупованих територіях, а також для відновлення втрачених документів.

Таким чином, правове регулювання діяльності органів ДРАЦС в Україні є комплексною системою, що забезпечує реєстрацію актів цивільного стану та захист прав громадян.

Органи державної реєстрації актів цивільного стану (ДРАЦС) в Україні є невід'ємною частиною системи органів виконавчої влади, що виконують важливу функцію забезпечення правового статусу громадян. Їхня діяльність регулюється комплексом нормативно-правових актів, що визначають їхній адміністративно-правовий статус, повноваження та функції.

Згідно з чинним законодавством, органи ДРАЦС є юридичними особами, що мають правовий статус, визначений Законом України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» [1]. Вони мають печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, а також рахунки в органах Державної казначейської служби України. Це свідчить про їхню автономію та здатність самостійно здійснювати свої повноваження.

Органи ДРАЦС підпорядковуються Міністерству юстиції України, що забезпечує єдине керівництво та контроль за їх діяльністю. Міністерство юстиції України здійснює координацію роботи органів ДРАЦС, розробляє нормативно-правові акти, що регулюють їх діяльність, а також здійснює контроль за дотриманням законодавства.

Адміністративно-правовий статус органів ДРАЦС визначає їх повноваження, які є важливим елементом їх діяльності. Згідно з чинним законодавством, органи ДРАЦС мають, зокрема такі повноваження: державна реєстрація народження, шлюбу, розлучення, смерті та інших актів цивільного стану; внесення змін до актових записів цивільного стану; видача свідоцтв про державну реєстрацію актів цивільного стану; зберігання актових записів цивільного стану; надання інформації з Державного реєстру актів цивільного стану громадян.

Ці повноваження є вичерпними та не можуть бути розширені або звужені іншими нормативно-правовими актами. Органи ДРАЦС здійснюють свої повноваження відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» та інших нормативно-правових актів, що регулюють їхню діяльність.

Важливим аспектом адміністративно-правового статусу органів ДРАЦС є їх взаємодія з іншими органами влади та органами місцевого самоврядування з метою забезпечення ефективного виконання своїх повноважень. Наприклад, вони взаємодіють з органами внутрішніх справ, органами соціального захисту населення та органами охорони здоров'я.

Адміністративно-правовий статус органів ДРАЦС визначає їх відповідальність за порушення законодавства. Органи ДРАЦС несуть відповідальність за порушення законодавства, що регулює їх сферу діяльності. Наприклад, вони несуть відповідальність за незаконну відмову в державній реєстрації актів цивільного стану або за видачу незаконних свідоцтв.

Таким чином, адміністративно-правовий статус органів ДРАЦС є важливим елементом системи державної реєстрації актів цивільного стану в Україні. Він визначає їх повноваження, функції та відповідальність, що забезпечує ефективне виконання покладених на них завдань.

Реалізація права на державну реєстрацію актів цивільного стану на практиці стикається з низкою проблем, які потребують комплексного вирішення для забезпечення ефективного функціонування цієї важливої державної функції. Однією з ключових проблем є недостатній рівень правової освіти громадян. Багато громадян не знають своїх прав та обов'язків

у сфері державної реєстрації актів цивільного стану, що призводить до виникнення помилок та ускладнень при отриманні послуг. Наприклад, громадяни можуть не знати, які документи необхідно подати для реєстрації шлюбу або народження дитини, або не знати, як оскаржити відмову в реєстрації.

Бюрократичні перешкоди також є серйозною проблемою. Складні та заплутані адміністративні процедури, велика кількість необхідних документів та тривалість розгляду заяв створюють незручності для громадян та знижують ефективність роботи органів ДРАЦС. Наприклад, громадяни можуть стикатися з необхідністю багаторазового відвідування органів ДРАЦС, збирання великої кількості довідок та очікування протягом тривалого часу на отримання послуги.

Затягування строків розгляду заяв є ще однією проблемою, яка потребує вирішення. Тривалість розгляду заяв може бути зумовлена як бюрократичними перешкодами, так і недостатньою матеріально-технічною базою органів ДРАЦС. Наприклад, громадяни можуть очікувати протягом кількох місяців на отримання свідоцтва про розлучення або на внесення змін до актового запису.

Недостатня матеріально-технічна база органів ДРАЦС також є серйозною проблемою. Застаріле обладнання, недостатня кількість комп'ютерів та відсутність доступу до інтернету ускладнюють роботу працівників органів ДРАЦС та знижують якість надання послуг. Наприклад, працівники органів ДРАЦС можуть витрачати багато часу на пошук інформації в паперових архівах або на обробку документів вручну.

Для вирішення цих проблем необхідно вжити комплекс заходів. Необхідно також удосконалити процедуру державної реєстрації актів цивільного стану. Це можна зробити шляхом спрощення форми заяв, скорочення переліку необхідних документів, а також шляхом впровадження електронних сервісів для подання заяв та отримання інформації.

Важливо забезпечити належне фінансування органів ДРАЦС. Це дозволить придбати необхідне обладнання, програмне забезпечення та інші матеріально-технічні засоби.

Необхідно використовувати сучасні технології для підвищення ефективності роботи органів ДРАЦС. Це можна зробити шляхом впровадження електронних сервісів для подання заяв та отримання інформації, а також шляхом використання інформаційних систем для автоматизації процесу державної реєстрації актів цивільного стану.

Таким чином, вирішення проблем та реалізація перспектив розвитку органів ДРАЦС є важливим завданням для забезпечення ефективного захисту прав громадян та розвитку правової держави в Україні.

Висновок. Проведене дослідження правових засад діяльності органів державної реєстрації актів цивільного стану в Україні дозволило виявити ключові аспекти правового регулювання цієї сфери, проаналізувати сучасний стан та визначити перспективи розвитку. Аналіз історико-правових аспектів становлення інституту ДРАЦС виявив його еволюцію від церковного обліку до централізованої державної системи, що відображає зміни в суспільно-політичному устрої України.

Дослідження показало, що інститут державної реєстрації актів цивільного стану має глибокі історичні корені, а його сучасне правове регулювання базується на Конституції України, Цивільному кодексі України, Сімейному кодексі України, Законі України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» та інших нормативно-правових актах. Однак, на практиці діяльність органів державної реєстрації актів цивільного стану стикається з низкою проблем, пов'язаних з недостатнім рівнем правової освіти громадян, бюрократичними перешкодами, затягуванням строків розгляду заяв та недостатньою матеріально-технічною базою.

Необхідно удосконалити процедуру державної реєстрації актів цивільного стану шляхом спрощення форми заяв, скорочення переліку необхідних документів, а також шляхом впровадження електронних сервісів для подання заяв та отримання інформації.

Важливо забезпечити належне фінансування органів державної реєстрації актів цивільного стану для придбання необхідного обладнання, програмного забезпечення та інших матеріально-технічних засобів.

Необхідно використовувати сучасні технології для підвищення ефективності роботи органів державної реєстрації актів цивільного стану, такі як електронні сервіси для подання заяв та отримання інформації, а також інформаційні системи для автоматизації процесу державної реєстрації актів цивільного стану.

Результати дослідження свідчать про те, що інститут державної реєстрації актів цивільного стану в Україні потребує подальшого розвитку та удосконалення. Необхідно вжити заходів для підвищення ефективності цього інституту, що сприятиме забезпеченню ефективного захисту прав громадян.

Список використаних джерел:

1. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01 липня 2010 року № 2398-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17>
2. Нікітін В.В. Адміністративно-правові засади державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень у період воєнного стану. *Юридичний вісник*: [Повітряне і космічне право, м. Київ, Національний авіаційний університет, 22 березня 2023 р.] С. 55-62.
3. Авер'янов В. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: у 2 т. Т. 1. Загальна частина. К.: «Юридична думка», 2004. 640 с.
4. Бородін Д. І. Адміністративний процес: навч. посібник. К.: «Центр учбової літератури», 2014. 352 с.
5. Конституція України, 28 червня 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
6. Цивільний кодекс України, 16 січня 2003 року № 435-IV, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
7. Сімейний кодекс України, 10 січня 2002 року № 2947-III, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
8. Правила державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, наказ Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 року № 52/5, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 18 жовтня 2000 року за № 719/4940, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text>

КРИКУН В. В.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових
дисциплін

*(Інститут права та безпеки
Одеського державного університету
внутрішніх справ)*

ГРИГОРОВА Г. Л.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін

*(Інститут права та безпеки
Одеського державного університету
внутрішніх справ)*

СОРОКА І. О.,

доктор філософії,
викладач кафедри цивільно-правових
дисциплін

*(Інститут права та безпеки
Одеського державного університету
внутрішніх справ)*

УДК 347:952.1(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.95>**ОСНОВНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ
В МЕЖАХ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ**

Як відомо при формуванні та становленні стабільної правової і демократичної держави найбільша увага приділяється дотриманню та захисту прав, свобод і законних інтересів кожної особи. Як відомо, права та свободи людини є її невід'ємними елементами, незалежно від національності, етнічної приналежності, релігії чи якихось інших ознак, а права юридичної особи повинні захищатися аналогічно без будь-яких привілеїв щодо форми власності або способів корпоративного управління. Окрім того, усі особи в рівній мірі мають право розпоряджатися своїми правами та свободами самостійно, претендуючи насамперед на їх непорушність.

Ефективний захист прав, свобод та інтересів від порушень з боку інших суб'єктів завершується лише виконанням судового рішення, що приймається за результатами розгляду та вирішення певного конфлікту. Так, право на виконання судового рішення являє собою складову конституційного права особи на судовий захист, а виконання судового акта є найважливішим елементом механізму судового захисту прав і свобод особи, оскільки кінцевою метою судового захисту є відновлення порушеного права, яке як правило, досягається після виконання судового акта. Як не дивно, виконання судових рішень пов'язане з неодмінною складовою права кожної особи на судовий захист і відповідно з поновленням порушених прав. Цей етап судового провадження є вкрай

важливим, оскільки забезпечує здійснення законів в реальності. Якщо рішення суду не втілене у життя, то втрачається сенс правосуддя, зводиться нанівець робота суддів, адвокатів, прокурорів тощо.

Отже, ми можемо з впевненістю стверджувати, що реальність та швидкість виконання судових рішень у будь-яких категоріях справ є своєрідним маркером, який дозволяє належним чином оцінити стан судових реформ, якість діяльності органів, що відповідають за примусове виконання рішень, а також свідомість суспільства в цілому щодо належного виконання зобов'язань. Ефективність судового захисту порушених прав, свобод і законних інтересів кожного учасника господарсько-правових відносин можна розглядати виключно через призму реального виконання способів захисту, вказаних в конкретному судовому рішенні, що ми і будемо аналізувати у нашому дослідженні.

Ключові слова: господарський процес, виконавче провадження, стадія примусового виконання, рішення господарського суду, виконання судових рішень.

Krykun V. V., Grigorova G. L., Soroka I. O. Basic principles of implementing enforcement proceedings within the limits of the economic process

It is well known that in the process of formation and establishment of a stable legal and democratic state, the greatest attention is paid to the observance and protection of the rights, freedoms and legitimate interests of each person. As is well known, human rights and freedoms are inalienable elements of every person, regardless of nationality, ethnicity, religion or any other characteristics, and the rights of a legal entity should be protected in the same way without any privileges regarding the form of ownership or methods of corporate governance. In addition, all individuals have the right to dispose of their rights and freedoms independently, claiming first and foremost their inviolability.

Effective protection of rights, freedoms and interests from violations by other entities is only possible through the enforcement of a court decision based on the results of consideration and resolution of a particular conflict. Thus, the right to enforcement of a court decision is a component of the constitutional right to judicial protection, and enforcement of a court act is the most important element of the mechanism of judicial protection of rights and freedoms, since the ultimate goal of judicial protection - restoration of the violated right - is usually achieved after the execution of a court act. Strangely enough, the enforcement of court decisions is associated with an essential component of everyone's right to judicial protection and restoration of violated rights. This stage of court proceedings is extremely important as it ensures the implementation of laws. If a court decision is not implemented, the meaning of justice is lost, and the work of judges, lawyers, prosecutors, etc. is nullified.

Therefore, we can confidently state that the reality and speed of enforcement of court decisions in any category of cases is a kind of marker that allows us to properly assess the state of judicial reforms, the positive aspects of reforming the bodies responsible for the enforcement of decisions, as well as the awareness of society as a whole regarding the proper fulfillment of obligations. The effectiveness of judicial protection of the violated rights, freedoms and legitimate interests of each participant to economic relations can be viewed exclusively through the prism of actual implementation of the remedies specified in a particular court decision, which we will analyze in this study.

Key words: economic process, enforcement proceedings, enforcement stage, economic court decision, enforcement of court decisions.

Актуальність дослідження. Аналіз наукових та практичних підходів до примусового виконання судових рішень у господарських спорах має велике значення для вдосконалення чинного законодавства, а також для розробки єдиного сталого механізму реального відновлення порушених прав і законних інтересів кожної особи. В нашому дослідженні ми звертаємо увагу не тільки на повноваження і функції органів публічної влади, на яких держава поклала завдання примусового виконання судових рішень, а й на об'єктивні і реальні можливості судових органів сприяти швидкому поновленню порушених прав учасників судового процесу.

Огляд останніх досліджень. Дослідження способів та форм виконання судових рішень, зокрема в господарському процесі, проводили провідні науковці, так як Чуєнко В., Турецька Я.П., Романова А., Гороть А., Козинець І.Г., Амельченко М. В., Андрійцьо В. Д., Верба О.Б., Вербловський Г. Л., Васильєв С. В., Гук Б. М., Захаров В.В., Картузов М. Ю., Крупнова Л. В., Науменко О. М., та багато інших, оскільки зацікавленість в цьому питанні прямо впливає на процедуру реформування системи державних органів, основним завданням яких є належне відновлення порушених прав кожної особи.

Мета дослідження. Метою нашого наукового дослідження є аналіз стану реального захисту і поновлення охоронюваних законом прав та інтересів, підтверджених відповідним рішенням суду, що відбувається на стадії його реалізації. Цей етап, безумовно, важливий, оскільки реальне виконання судових рішень – це, головним чином, показник справедливого вирішення конфліктів, життєздатності застосування судом закону, авторитету судової влади, важливого механізму регулювання суспільних відносин тощо.

Виклад основних положень. Правотворчий та законотворчий процеси, без сумніву, є одними із найважливіших напрямів діяльності держави. Обраний державою напрямок правотворчої діяльності впливає на подальший процес формування усього законодавства, і як наслідок — на механізм правового регулювання та розвиток суспільних відносин. Уособленням цієї наукової орієнтації, його чіткою формою є Конституція країни, оскільки саме вона визначає напрямки становлення, розвитку і реформування держави та її окремих інститутів. Варто зауважити, що держава, як своєрідний орієнтир нормотворення, досить довго домінувала над особою, що було характерним для ряду галузей законодавства [1]. Лише відносно нещодавно, у суспільства виникла можливість справедливого зрівняння своїх прав та свобод з правилами держави. Саме з появою судової системи було вирішено проблему постійних порушень й безкарності. Слід розуміти, що ефективність судової системи залежить не лише від оперативності й законності вирішення правових спорів, але й від ступеню виконання винесених судами рішень. Судові органи, які вирішують спір, виступають ще й своєрідними гарантами відновлення законних прав та інтересів осіб, що звернулися до суду, а тому питання виконання ухвалених рішень є не менш важливим.

Як і будь-якій розвиненій державі, справедливе судове рішення є метою правосуддя, а ця мета досягається лише у випадку належного виконання цього рішення. Сьогодні, питання забезпечення належного виконання судових рішень є одним із найбільш проблемних у правозастосуванні. Відповідно до Конституції України, держава забезпечує виконання судового рішення згідно законодавства, а контроль за таким виконанням здійснюється судами [6].

Важливим етапом у розгляді господарських справ є прийняття й належне виконання судового рішення, що підтверджується наявністю або відсутністю спірного правовідношення, внаслідок чого здобувається судовий захист прав і законних інтересів суб'єктів права. Крім здійснення функції із захисту прав та законних інтересів, дані рішення забезпечують правопорядок у сфері господарсько-правових відносин. Варто додати, що виконання судових рішень має ряд необхідних принципів, на яких вона формується й котрих потрібно дотримуватися. Одним із таких є обов'язковість судових рішень, яку пов'язують із поняттям законної сили – станом максимальної недоторканності у результаті прояву певних особливостей, що надають рішенням стабільності та незмінності.

Складовою принципу обов'язковості є питання про його належне виконання. У юридичній науці дана особливість трактується неоднозначно: як властивість законної сили

рішення суду і як властивість поряд з обов'язковістю та властивість, що входить у рамки обов'язковості [2]. Так, на думку Л.Н. Завадської, виконуваність є самостійною властивістю рішення суду, що не співпадає у часі з дією законної сили рішення суду. Обумовлено це тим, що властивість рішення може мати прояв, по-перше, внаслідок наявності засад щодо примусового виконання – виконавчого листа (судового наказу), по-друге, після закінчення строку, наданого для добровільного виконання. Так, на думку Л.Н. Завадської, рішення суду має властивість належного виконання лише потенційно [3]. В цілому, належне виконання судового рішення проходить через призму добровільного виконання або ж примусового. Саме таке виконання виникає з моменту набрання чинності, а рішення, не виконане добровільно, у такому разі може бути виконане примусово.

Загалом, гідне виконання судового рішення виступає своєрідною правовою гарантією. Так, протягом століть правові гарантії виконання судових рішень поступово змінювалися, залежно від розвитку судової системи та правосуддя. Правові гарантії були і залишаються однією з основних і, мабуть, найбільших ланок правового механізму забезпечення прав громадян. Саме гарантії несуть у собі матеріальні передумови та процедурні аспекти реалізації, охорони та захисту прав громадян у сфері виконання судових рішень, забезпечують перехід існуючих у державі загальних можливостей до площини реальної дійсності окремих громадян [7]. Загалом, гарантії виконання судових рішень – система взаємопов'язаних умов та обставин, які утворюються і впроваджуються у суспільство державою, надають громадянам реальну можливість вільно і безперешкодно реалізувати свої права, а також звертатися до передбачених законодавством засобів захисту і відновлення цих прав у разі їх порушення [4].

Сьогодні, результативність судової системи розглядається не лише через принципи оперативності, законності, справедливості та інших, а й через реальність виконання винесених судами рішень. Як відомо, судові органи займаються не лише питанням вирішення конфлікту між сторонами, але й виступають гарантами поновлення порушених прав та інтересів осіб, що звернулися до суду. Варто зрозуміти, що поновлення права відбувається не лише за рахунок винесення рішення, але й через належне реальне його виконання. Саме виконання рішення відіграють одну із найголовніших роль, оскільки без таких дій, увесь процес відновлення справедливості є марним. Особливий інтерес викликає процедура контролю судами за винесеними рішеннями [9], який ми дослідимо нижче.

Питання захисту прав та свобод людини та громадянина, а також гарантії здійснення й захист у судовому порядку закріплюється на найвищому рівні. Так, відповідно до ст. 55 Основного закону України, права та свободи людини і громадянина захищаються судом. Як було визначено вище, судові рішення є обов'язковими до виконання на всій території України, а тому кінцевим етапом правозахисної діяльності стає саме виконання рішень. Дослідження проблеми виконання судових рішень в господарському процесі показало, що їх виконання може здійснюватися добровільно та примусово. У свою чергу, відповідальним за виконання судового рішення є той суб'єкт, на якого цим рішенням покладено обов'язок здійснити дії, утриматися від них або прийняти відповідні акти на виконання судового рішення. Остаточне судове рішення в таких справах у резолютивній частині вміщує зобов'язання вчинити певні дії, утриматися від них, прийняти рішення на користь позивача тощо.

Варто зрозуміти, що коло суб'єктів, які виконують рішення господарських судів є досить широким. Також варто додати, що виконання певних судових рішень в господарських справах також покладається на суб'єкти, які не є учасниками справи, але мають повноваження вчиняти дії, про які ухвалив рішення суд. Виконання судового рішення, у разі відмови від добровільного виконання, буде зводитися до здійснення особою повноважень примусового характеру. У свою чергу, примусове виконання судових рішень в господарських справах можуть забезпечувати й спеціально створені для таких цілей суб'єкти – органи державної виконавчої служби [10]. Таким чином, суб'єктами виконання рішень господарського судів, у разі добровільного виконання – одна зі сторін правовідносин, а у випадку примусового виконання – орган державної влади та його працівники, орган місцевого самоврядування тощо [11].

Відповідно до законодавства України, основним завданням господарського судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення господарських справ з метою захисту прав, свобод і інтересів фізичних та юридичних осіб, пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності та розгляд інших справ, що відносяться до юрисдикції цього суду [5].

Як відомо, винесення рішення суду завершає процес розгляду будь-якої справи, а от виконання судового рішення завершає процес відновлення усіх порушених прав. Загалом, виконанням судових рішень або іншими словами, виконавче провадження – це сукупність дій органів та посадових осіб, які націлені на примусове виконання рішень судів та інших органів, які здійснюються на підставах, у спосіб та в межах повноважень, визначених Законом України «Про виконавче провадження»[10], іншими нормативно-правовими актами, виданими відповідно до цього Закону та інших законів, а також рішеннями, що відповідно до цього Закону підлягають примусовому виконанню. В цілому, науковці визначають ряд істотних особливостей у питанні виконання судових рішень:

- а) примусове виконання рішень в Україні покладається на Державну виконавчу службу, яка є частиною системи органів Міністерства юстиції України;
- б) примусове виконання рішень здійснюють державні виконавці районних, міських;
- в) інші органи, організації і посадові особи здійснюють виконавчі дії у випадках, передбачених законом [12].

Загалом, виконання гарантує фактичне здійснення рішень судових і несудових органів, завершує юрисдикційну діяльність по захисту суб'єктивних прав громадян і організацій, забезпечує зміцнення законності у сфері матеріально-правових відносин, попереджає правопорушення та сприяє вихованню громадян і службових осіб у дусі виконання законів України.

Загалом, в господарському судочинстві процедура виконання судових рішень має свої ознаки, до яких можна віднести наступне:

- початок виконання рішення починається в судових органах, а продовжується в органах виконавчої влади;
- може мати різний різний термін виконання;
- відсутня дієва система контролю за виконанням цих рішень;
- вирішення конфліктної ситуації може закінчуватись примиренням;
- відсутні дієві механізми добровільного виконання судового рішення тощо[12]

На жаль, виконання судових рішень дуже часто супроводжується затягуванням, порушенням строків виконання, недостатньою компетентністю виконавців тощо. Трапляються випадки, коли судові рішення зовсім не виконуються. Невиконання або неналежне виконання рішень суду є причиною незадоволення діяльністю судової влади в цілому з боку зокрема юридичних осіб, які звертаються до суду з метою захисту своїх законних прав та інтересів. Такі дії призводять до підриву авторитету судової влади та знищують рівень довіри осіб до держави в цілому щодо судового захисту прав, свобод та інтересів всіх осіб.

У контексті державного управління примусове виконання рішень є одним із першочергових проявів правоохоронної функції держави. Одним із головних принципів українського судочинства та діяльності інших юрисдикційних органів є обов'язковість їх рішень, тобто вони є обов'язковими до виконання для всіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб, об'єднань громадян та інших юридичних осіб і громадян. Якщо ж це рішення не виконується у чітко зазначені строки, а виконується частково або навіть має місце протидія виконанню даного рішення, тоді воно підлягає примусовому виконанню. На сьогодні, функція примусового виконання рішень в Україні здійснюється Державною виконавчою службою (державними виконавцями), яка входить до системи органів Міністерства юстиції України, також приватними виконавцями.

У свою чергу, приватними виконавцями називають осіб, котрі наділені правами здійснювати діяльність з примусового виконання рішень. На відміну від державних, приватні виконавці є суб'єктом незалежної професійної діяльності. Загалом, варто зазначити, що

інститут приватних виконавців з'явився відносно нещадково завдяки використанню нашої державою досвіду зарубіжних країн, але вже приніс позитивні результати. Так, приватні виконавці забезпечують:

- кращу якість надання послуг із примусового виконання рішень,
- високо новий рівень процедури примусового виконання рішень;
- зменшення бюджетних витрат;
- збільшення надходження до бюджету;
- зменшення корупції у питанні виконання судових рішень тощо [14].

В цілому, законодавець наділив приватних виконавців широким колом повноважень, надавши їм статус самозайнятих осіб, розмежувавши компетенцію від державних виконавців у деяких справах, а також створивши цілісний механізм відповідальності за порушення та зловживання своїми правами для останніх. Порівнюючи приватних виконавців та державних, хочеться виділити те, що перші забезпечують себе різними матеріально-технічними засобами самостійно, що впливає на вартість їх послуг.

Загалом, існуючий в Україні інститут примусового виконання судових рішень, є не настільки дієвим, як би хотілося, однак запровадження інституту судового контролю за виконанням судових рішень матиме позитивний результат для учасників господарсько-правового спору. Як не дивно, але продуктивність судової системи та діяльності судових органів формується не лише через принципи оперативності, повноти та законності вирішення правових конфліктів, але залежить від ступеня виконання винесених судами рішень. Нині, в Україні існує проблема невиконання судових рішень прийнятих судами за наслідками розгляду справи, і тут важливу роль відіграє контроль за виконанням судових рішень. У науковій літературі, контроль за виконанням судових рішень розглядається як самостійний специфічний правовий інститут з відокремленою системою правових норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають щодо контролю за виконанням судового рішення, та визначають учасників такого контролю, повноваження органів державної влади, права і обов'язки фізичних та юридичних осіб, процедуру та відповідальність за невиконання розпоряджень суду, спрямованих на здійснення судового контролю [13].

Відповідно до законодавства нашої країни, контроль за виконанням судових рішень у господарських справах передбачає три процесуальні форми, коли:

- суд зобов'язує суб'єкта не на користь якого ухвалено рішення, подати у встановлений строк звіт про виконання судового рішення;
- особа, яка є позивачем у справі та на користь якої ухвалено рішення, може подати до суду першої інстанції позовну заяву про визнання протиправними рішення, дії чи бездіяльність відповідача й вимагати від нього виконання такого рішення суду;
- вирішуються та розглядаються судом справи з приводу актів або бездіяльності органу державної виконавчої служби [5].

У свою чергу, контроль у позасудовому порядку відбувається за ініціативою стягувача та інших учасників виконавчого провадження (крім боржника). Також контролем на стадії виконання судових рішень займається Міністерство юстиції України та інші органи, що уповноважені на примусове виконання судових рішень (державні та приватні виконавці). Окрім того, контрольними повноваженнями у сфері виконання судових рішень наділений і Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Загалом, здійснення контролю за виконанням судових рішень сприяє запобіганню можливим порушенням прав та свобод учасників виконавчого провадження та осіб, які залучаються до проведення виконавчих дій, відновлює їх права у разі порушення, а також, що найголовніше, сприяє досягненню мети всього господарського чи адміністративного судочинства – реальний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів осіб, які звертаються до суду за цим бажаним для них захистом.

Висновок. Дослідивши специфіку діяльності державних органів, які відповідають за примусове виконання судових рішень, зокрема у господарських справах, можемо зробити висновок, що актуальність цього питання не зменшується, навіть за умови впровадження

інституту судового контролю за виконанням судового рішення і за умови розширення кола органів примусового виконання.

Реальне виконання судового рішення є насамперед показником справедливого вирішення конфлікту, життєвості застосування судом закону, авторитетності правосуддя та важливим механізмом впорядкування суспільних відносин. В цілому, значення стадії виконання судового рішення полягає в тому, що воно гарантує його фактичну реалізацію, завершує юрисдикційну діяльність по захисту суб'єктивних прав громадян, підприємств, установ і організацій, забезпечує зміцнення законності у сфері матеріально-правових відносин, попереджає порушення та сприяє вихованню фізичних та юридичних осіб у дусі виконання законів України

Список використаних джерел:

1. Бушан А.О. Система примусового виконання судових рішень: застосування зарубіжного досвіду. *Право і суспільство*. №3 (2), 2018, с.109-114. URL: file:///C:/Users/admin/OneDrive/Рабочий%20стол/20.pdf
2. Венедіктова І.В., Завальна Ж.В. Про можливість застосування договірного регулювання відносин щодо добровільного виконання судових рішень. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Серія «ПРАВО»*. Випуск 23, 2017, с.113-116.
3. Гончаренко Є. Переваги та недоліки запровадження інституту приватних виконавців в Україні. *Юридична газета*. №16 (514), 2016. С.14-15 URL: https://www.ecovis.com/ukraine/ua/wp-content/uploads/sites/2/2020/12/Yur_Gazeta_ZhGoncharenko.pdf
4. Городовенко В. Принцип обов'язковості судового рішення. *Питання судоустрою*. *Вісник* №1 (68), с.160-173.
5. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
6. Конституція України від 28.06.1996р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text>
7. Крупнова Л. Обов'язковість виконання судових рішень як принцип правової держави. *Теорія та історія держави і права*. *Юридична Україна*. №7, 2013, С.8-13.
8. Майданевич Г.А. Шляхи удосконалення виконання судових рішень. *Юридичний науковий електронний журнал*. №8/2021. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2021/54.pdf
9. Бобкова А.Г., Захарченко А.М.. Особливості судового рішення в господарському судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. №10/2022. URL: http://lsej.org.ua/10_2022/205.pdf
10. Про виконавче провадження. Закон України від 02.06.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>
11. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів. Закон України від 02.06.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text>
12. Лежнєва Т.М. Виконання судових рішень у господарських справах. Оскарження рішення третейського суду. Відновлення господарським судом втраченого судового провадження. Проведення у справах за участю іноземних осіб. Практикум з господарського права та процесу: навч. Посіб. Дніпро: ДДУВС, 2021. С. 385-413
13. Черненко В.І. Передумови запровадження судового контролю за виконанням судових рішень в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. С. 257–263. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/01/43-1.pdf>
14. Постанова Верховного Суду від 13 квітня 2023 року у справі № 910/21981/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111035928>.

БОНДАР Д. В.,

кандидат наук з державного управління,
ректор

(Львівський державний університет
безпеки життєдіяльності)

ORCID: 0009-0004-9571-7828

УДК 342.9 (477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.96>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ МОБІЛЬНИХ ЗАСТОСУНКІВ ТА ІНШОГО ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СФЕРІ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Наукова публікація присвячена дослідженню актуальних питань адміністративно-правового регулювання використання мобільних застосунків та іншого програмного забезпечення у сфері цивільного захисту та безпеки життєдіяльності.

Зазначається, що сучасні інформаційні технології дозволяють значно удосконалити національну систему цивільного захисту та механізми забезпечення безпеки життєдіяльності в цілому. До інноваційних інформаційних технологій, які використовуються у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності віднесено: мобільні застосунки, автоматизовані інформаційні системи, технологію штучного інтелекту. В якості позитивних прикладів використання мобільних застосунків у сферах цивільного захисту та забезпечення безпеки життєдіяльності наведено мобільний застосунок «Повітряна тривога» та чат-бот «Укриття».

З метою удосконалення національної системи цивільного захисту пропонується затвердити спільним наказом МВС України та Міністерства цифрової трансформації України порядок використання Системи оповіщення та реагування «Я – доброволець» та відповідного мобільного застосунку, що сприятиме залученню соціально-активних громадян до ліквідації надзвичайних ситуацій та їх наслідків.

Формулюється висновок про необхідність оновлення програмного забезпечення, яке використовується в єдиній державній системі цивільного захисту шляхом адміністративно-правової регламентації та впровадження в практичну діяльність ДСНС України та інших суб'єктів владних повноважень (які реалізують державну політику у сфері цивільного захисту) технології штучного інтелекту.

Ключові слова: безпека життєдіяльності, цивільний захист, цифровізація, мобільні застосунки, програмне забезпечення, публічна адміністрація, інформаційні технології, автоматизовані системи, штучний інтелект, правове регулювання.

Bondar D. V. Administrative and legal regulation of the use of mobile applications and other software in the field of civil defense and life safety

The scientific publication is devoted to the study of current issues of administrative and legal regulation of the use of mobile applications and other software in the field of civil protection and life safety.

It is noted that modern information technologies allow to significantly improve the national civil protection system and mechanisms for ensuring life safety in general. Innovative information technologies used in the field of ensuring life safety

include: mobile applications, automated information systems, artificial intelligence technology. The mobile application «Air Alert» and the chat bot «Shelter» are given as positive examples of the use of mobile applications in the fields of civil protection and life safety.

In order to improve the national civil protection system, it is proposed to approve, by a joint order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the Ministry of Digital Transformation of Ukraine, the procedure for using the Alert and Response System «I am a Volunteer» and the corresponding mobile application, which will contribute to the involvement of socially active citizens in the elimination of emergencies and their consequences.

A conclusion is formulated on the need to update the software used in the unified state civil protection system through legal regulation and the introduction of artificial intelligence technology into the practical activities of the State Emergency Service of Ukraine and other subjects of government authority (which implement state policy in the field of civil protection).

Key words: *life safety, civil protection, digitalization, mobile applications, software, public administration, information technologies, automated systems, artificial intelligence, legal regulation.*

Актуальність теми. Сучасна система цивільного захисту функціонує в складних умовах правового режиму воєнного стану, коли рятувальники задіяні в ліквідації надзвичайних ситуацій воєнного характеру, спричинених масованими артилерійськими обстрілами, ракетно-бомбовими атаками проти цивільної та критичної інфраструктури України. Також актуалізувалась потреба термінового сповіщення громадян про ворожі обстріли з метою проведення евакуації в захисні укриття. Стара система оповіщення з використанням засобів радіомовлення та телебачення є неефективною, а сирена повітряної тривоги, яка поширюється гучномовцями, є неінформативною. На допомогу в цій ситуації прийшли мобільні застосунки, яскравим прикладом яких є мобільний застосунок «Повітряна тривога», який дозволяє стежити за початком та відбоєм сирен у певному регіоні та країні в цілому. Не менш позитивним прикладом є чат-бот «Укриття», який дозволяє користувачу знайти найближчу захисну споруду з урахуванням його місцезнаходження (геолокації).

Проте потенціал мобільних застосунків та іншого програмного забезпечення, в контексті можливості їх використання у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності, наразі не вичерпано, адже існує значна кількість актуальних питань у даній сфері суспільних відносин, які потребують оперативного вирішення за допомогою інноваційних інформаційних технологій. Серед них: потреба оперативної мобілізації людських та матеріально-технічних ресурсів для ліквідації надзвичайних ситуацій та їх наслідків, питання організації взаємодії підрозділів ДСНС України та добровольців, які приймають участь в ліквідації надзвичайної ситуації.

Таким чином, актуальним є дослідження питання адміністративно-правового регулювання використання мобільних застосунків та іншого програмного забезпечення у сфері цивільного захисту та безпеки життєдіяльності.

Актуальні питання забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту завжди знаходились в центрі уваги науковців. Так, питанням забезпечення безпеки життєдіяльності присвятили свої роботи такі відомі науковці як Ф. Апшай, Т. Гринюк, К. Марченко, О. Оришака, О. Остапенко, О. Халак, О. Хитра, О. Чекригін та інші дослідники.

Питання адміністративно-правового регулювання суспільних відносин, включаючи суспільні відносини у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту, досліджували такі відомі науковці як М. Бабик, В. Бевзенко, Д. Біленька, О. Берназюк, М. Віхляєв, О. Гунбіна, К. Дубова, Т. Ковальова, Т. Коломоєць, О. Комаров, А. Комзюк, А. Краковська, І. Лопушинський, А. Омельченко, І. Тищенко та інші.

Правове регулювання використання та розвитку інформаційних технологій також є предметом дослідження багатьох науковців. Із останніх наукових праць, присвячених вказаній тематиці, слід виділити роботи В. Антонюка, М. Бабик, Д. Біленької, О. Берназюка, Д. Бондара, О. Гунбіної, Т. Ковальової, О. Комарова, А. Краковської, Н. Литвин, І. Лопушинського, К. Оксютенка, А. Омельченка, Р. Стефанчука, І. Тищенкої.

Проте, питання адміністративно-правового регулювання використання мобільних застосунків та іншого програмного забезпечення у сфері цивільного захисту та безпеки життєдіяльності ще не були предметом окремого дослідження, що актуалізує необхідність підготовки даної публікації.

Постановка завдання. Метою публікації є дослідження актуальних питань адміністративно-правового регулювання використання мобільних застосунків та іншого програмного забезпечення у сфері цивільного захисту та безпеки життєдіяльності.

Методологія даної публікації традиційно об'єднує три групи методів наукового пошуку. Першу групу складають філософські методи дослідження, а саме, метод діалектики, його закони та прийоми (єдності та боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні, «заперечення заперечення»), а також метод метафізики. Серед загальнонаукових методів дослідження (друга група методів) більшою мірою застосовуються прийоми логіки (аналіз, синтез, дедукція, індукція, порівняння), системний та структурно-функціональний методи. Третю групу складають спеціально-юридичні методи дослідження, серед яких більшою мірою застосовуються формально-юридичний метод та метод юридичного моделювання.

Також, враховуючи тему дослідження, активно використовуються такі наукові підходи як: інструментальний, цивілізаційний, телеологічний та синергетичний.

Результати дослідження. Сучасні інформаційні технології дозволяють суттєво покращити життя людей, зокрема, забезпечити швидкий доступ до будь-якої публічної інформації, організувати комунікацію (зв'язок) незалежно від відстаней та кількості учасників спілкування, удосконалити сфери виробництва та надання послуг шляхом їх автоматизації, розширити можливості людини у сфері освіти, медицини, культури тощо.

У сфері публічного управління інформаційні технології дозволяють спростити бюрократичні процедури отримання адміністративних послуг, перейти на електронний документообіг, суттєво покращити двосторонній зв'язок між органами публічної адміністрації та фізичними і юридичними особами, надати суб'єктам владних повноважень зручний інструментарій електронного урядування для здійснення публічного управління та адміністрування суспільних відносин (швидка ідентифікації особи, цифровий підпис, оперативний обмін службовою інформацією та ефективний контроль виконання поставлених завдань).

На окрему увагу заслуговує використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності, яка включає і єдину державну систему цивільного захисту.

В умовах триваючої повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України особливої актуальності набули питання удосконалення системи цивільного захисту громадян та суспільства в цілому від надзвичайних ситуацій воєнного характеру.

Так, одним із перших завдань цивільного захисту в умовах правового режиму воєнного стану є своєчасне оповіщення громадян про загрозу ворожого обстрілу. На допомогу вже існуючим засобам оповіщення громадян, що передбачені Положенням про організацію оповіщення про загрозу виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій та організації зв'язку у сфері цивільного захисту, яке затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2017 року № 733 [1], прийшли можливості мобільних застосунків, тобто спеціального програмного забезпечення, яке встановлюється на смартфон чи персональних комп'ютер.

Так, компанією Ajax System за підтримки Міністерства цифрової трансформації України був розроблений мобільний застосунок «Повітряна тривога», який дозволяє стежити за початком та відбоєм сирен у певному регіоні та країні в цілому.

Вказаний застосунок інформує про початок і завершення повітряних, хімічних, техногенних та інших тривог системи цивільної оборони. Причому він надсилає сигнали навіть

у беззвучному або сплячому режимі смартфона. Крім того, мобільний застосунок «Повітряна тривога» є безкоштовним та не вимагає від користувача надання персональних даних.

Крім того, компанія Stfalcon за підтримки ДСНС України створила чат-бот Укриття! @UkraineShelterStfalconBot, який дозволяє користувачу знайти найближчу захисну споруду з урахуванням його місцезнаходження (геолокації). Проте цей чат-бот не належить органам публічної адміністрації, тому персональні дані, які надає особа, фактично не захищені. Водночас цей чат-бот може збирати дані про геолокацію (місцезнаходження) особи, її номер телефону. Тому цьому та подібним сервісам не можна довіряти реквізити офіційних документів, логіни та паролі входу до аккаунтів користувача тощо.

Враховуючи те, що переважна кількість громадян є користувачами смартфонів, мобільні застосунки є зручним та універсальним допоміжним інструментом інформування громадян про загрозу виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій.

Як видно із вищезазначеного розробниками вказаних мобільних застосунків є комерційні та волонтерські організації, ІТ-компанії, тому вони не потребують правової регламентації.

Сучасні інформаційні технології дозволяють також оперативно мобілізувати людські та матеріально-технічні ресурси для виконання актуальних завдань цивільного захисту. Так, за допомогою спеціального мобільного застосунку можливо швидко поінформувати його користувачів про місце та час виникнення надзвичайної ситуації, її характер та необхідні сили та засоби для її ліквідації, а також координувати дії осіб, які зголосилися прийняти участь в рятувальних роботах.

Прикладом такого спеціального мобільного застосунку є перспективна система оповіщення та реагування «Я – доброволець».

Так, у Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності 28 лютого 2024 року відбулося виїзне засідання Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування на тему: «Про стан функціонування добровільної та місцевої пожежної охорони» [2].

В рамках засідання було проведено семінар-нараду з питань розвитку підрозділів добровільної та місцевої пожежної охорони. На засіданні серед іншого було обговорено вдосконалення законодавчої бази у сфері організації та функціонування місцевої та добровільної пожежної охорони. Одним із питань порядку денного було представлення концепції системи оповіщення та реагування «Я – доброволець». Під час дискусії учасники обговорили основні етапи розробки системи, можливі варіанти її архітектури, способи залучення членів добровільних формувань до системи. За результатами наради було погоджено план подальшої співпраці в рамках реалізації системи оповіщення та реагування «Я – доброволець» [2].

Ідея цієї системи полягає у створенні інноваційної платформи для організації та координування дій соціально активних громадян, які готові долучитись до ліквідації наслідків надзвичайних подій відповідно до свого фаху. Це вкрай важлива та необхідна на сьогодні ініціатива, що вже давно функціонує у зарубіжних країнах [2].

Для приєднання до системи оповіщення та реагування «Я – доброволець» кожен бажаючий зможе завантажити відповідний мобільний застосунок та надати свої персональні дані і добровільну згоду на участь в ліквідації надзвичайних ситуацій та їх наслідків. Адміністрування вказаної системи та мобільного застосунку здійснюватимуть фахівці ДСНС України. В подальшому, у разі виникнення надзвичайної ситуації, система буде оповіщати зареєстрованих добровольців про місце та характеристики надзвичайної ситуації з урахуванням геолокації (місцезнаходження) добровольців. Крім того, в процесі ліквідації надзвичайної ситуації та її наслідків співробітники ДСНС України зможуть в режимі онлайн координувати дії добровольців, які першими прибудуть на місце події, надавати поради та застерігати їх від небезпечних дій до приїзду основних підрозділів ДСНС.

Таким чином, вищезазначена Система оповіщення та реагування «Я – доброволець» потребує належної адміністративно-правової регламентації та впровадження в практичну діяльність органів публічної адміністрації з використанням відповідного мобільного застосунку.

Поширення позитивного досвіду використання Системи оповіщення та реагування «Я – доброволець» та відповідного мобільного застосунку на територію всієї держави дозволить всім бажаючим прийняти особисту участь в ліквідації надзвичайних ситуацій та їх наслідків, тобто проявити соціальну активність та отримати відповідний досвід роботи рятувальником. Водночас збільшення кількості потенційних добровольців та активне використання вказаного мобільного застосунку з урахуванням геолокації (місцезнаходження) користувачів дозволить оперативно мобілізувати людські та матеріально-технічні ресурси для ліквідації надзвичайних ситуацій.

Отже, на рівні спільного наказу МВС України та Міністерства цифрової трансформації України доцільно затвердити порядок функціонування Системи оповіщення та реагування «Я – доброволець» та відповідного мобільного застосунку.

Окрім мобільних застосунків у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності також активно використовується інше програмне забезпечення, яке дозволяє суттєво удосконалити процеси публічного управління у даній сфері суспільних відносин. Однією з перспективних інформаційних технологій, яка поступово впроваджується в діяльність органів публічної адміністрації, є технологія штучного інтелекту.

Так, в Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні зазначено, що штучний інтелект – це організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань. Впровадження інформаційних технологій, частиною яких є технології штучного інтелекту, є невід’ємною складовою розвитку соціально-економічної, науково-технічної, оборонної, правової та іншої діяльності у сферах загальнодержавного значення. Водночас відсутність концептуальних засад державної політики в галузі штучного інтелекту не дозволяє створювати та розвивати конкурентоспроможне середовище в зазначених сферах діяльності [3].

Одним із перспективних напрямів використання технології штучного інтелекту у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності є кібербезпека. Так, як зазначено в Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, основним завданням у сфері кібербезпеки під час реалізації державної політики розвитку галузі штучного інтелекту є захист комунікаційних, інформаційних та технологічних систем, інформаційних технологій, передусім тих, що використовуються операторами (постачальниками) ключових послуг (включаючи об’єкти критичної інфраструктури) і є важливими для безперервності функціонування держави, суспільства та безпеки громадян [3].

До завдань, виконання яких дозволить вирішити актуальні проблеми кібербезпеки, віднесено зокрема удосконалення законодавства і створення сучасної нормативно-правової бази для впровадження кращих світових практик штучного інтелекту у сфері кібербезпеки і кіберзахисту [3].

Не менш важливим є використання технології штучного інтелекту для забезпечення інформаційної безпеки, яка є невід’ємною частиною механізму забезпечення безпеки життєдіяльності в цілому.

У відповідності до Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, застосування технологій штучного інтелекту в забезпеченні інформаційної безпеки є одним із факторів, що сприятиме забезпеченню національних інтересів. Зокрема, моніторинг соціальних мереж та інтернет-ресурсів електронних медіа з використанням технологій штучного інтелекту дає можливість виявляти системні тренди і проблематику, діяти на випередження, аналізувати цільову аудиторію [3].

Технологія штучного інтелекту дозволяє в автоматичному режимі здійснювати виявлення та нейтралізацію реальних і потенційних загроз поширення засобами масової інформації та окремими користувачами Інтернет культу насильства та жорстокості, дитячої порнографії, а також намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення неповної, фейкової (недостовірної) або упередженої інформації.

Таким чином, використання технології штучного інтелекту для забезпечення інформаційної безпеки та кібербезпеки повинно мати чітку правову основу, адже протидія вищепереліченим негативним факторам є завданням органів публічної адміністрації, діяльність яких повинна здійснюватися виключно на підставі, на виконання та у відповідності до чинного законодавства. Наразі чинними є: Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 5 жовтня 2017 р. № 2163-VIII [4], Стратегія інформаційної безпеки, затверджена Указом Президента України від 28 грудня 2021 р. № 685/2021 [5] та Стратегія кібербезпеки України, затверджена Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021 [6].

Крім того, технологія штучного інтелекту може використовуватись в автоматизованих системах запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій та їх наслідків. Це, зокрема, автоматизовані системи пожежогасіння, які на підставі забраної інформації, показань датчиків диму та результатів відеоспостереження, самостійно приймають рішення про цілеспрямоване застосування протипожежних засобів з метою локалізації та ліквідації займання.

Іншим прикладом використання технології штучного інтелекту у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності є використання автоматизованих систем моніторингу стану безпеки дорожнього руху, коли алгоритми штучного інтелекту аналізують всю зібрану інформацію з камер відеофіксації порушень правил дорожнього руху, включаючи вимірювання швидкості транспортних засобів, та у випадку загрози настання аварійної ситуації (або за фактом її безпосереднього настання) самостійно приймають рішення про обмеження руху на певній ділянці дороги шляхом активації заборонених сигналів, знаків або блокування руху автоматизованими технічними засобами (болардами – гідравлічними висувними дорожніми блокувальниками).

Таким чином, існує об'єктивна потреба розробити та прийняти окремий Закон України «Про штучний інтелект», яким будуть врегульовані, у тому числі, основні питання використання даної інформаційної технології у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності.

Ще однією інформаційною технологією, яка часто застосовується у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності та потребує детальної адміністративно-правової регламентації, є технологія криптографічного захисту інформації. Особливої актуальності необхідність шифрування важливої інформації, включаючи персональні дані суб'єктів, перелік об'єктів та характеристики сил та засобів системи цивільного захисту, набула в умовах правового режиму воєнного стану, коли неприпустимим є розголошення даних про надзвичайні ситуації воєнного характеру, персональних даних рятувальників тощо.

В Енциклопедії сучасної України криптографічний захист інформації визначається як різновид захисту інформації з обмеженим доступом, розголошення якої завдає (або може завдати) шкоди державі, суспільству чи особі. Криптографічний захист інформації реалізують шляхом перетворення інформації з використанням спеціальних (ключових) даних з метою приховування (або відновлення) змісту інформації, підтвердження її справжності, цілісності, авторства тощо. В Україні діє Положення про порядок здійснення криптографічного захисту інформації, затверджене Указом Президента України від 22 травня 1998 року 505/98 (із подальшими змінами та доповненнями) [7].

До засобів криптографічного захисту інформації належать апаратні, програмні та апаратно-програмні системи і комплекси, що реалізують криптографічні алгоритми перетворення інформації [7].

Правовою основою криптографічного захисту інформації є Закон України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» від 5 липня 1994 року № 80/94-ВР [8]. Окремий проект Закону України «Про криптографічний та технічний захист інформації» був розроблений у 2016-му році, проте він так і не був прийнятий. Адміністративно-правове регулювання криптографічного захисту інформації в діяльності органів публічної адміністрації здійснюється на основі Положення про порядок розроблення, виробництва та експлуатації засобів криптографічного захисту інформації, затвердженого наказом Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 20.07.2007

№ 141 (у редакції наказу Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 14.12.2015 № 767) [9].

Не менш важливим є забезпечення збереження важливої інформації у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності на декількох альтернативних серверах. Причому таку інформацію варто зберігати не тільки на національних носіях, але й серверах, які розташовані в зарубіжних країнах, які мають надійні партнерські відносини з Україною.

Так, Законом України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» передбачено, серед іншого, функціонування Національного центру резервування державних інформаційних ресурсів як організованої сукупності об'єктів, створених з метою забезпечення надійності та безперебійності роботи державних інформаційних ресурсів, кіберзахисту, зберігання національних електронних інформаційних ресурсів, резервного копіювання інформації та відомостей національних електронних інформаційних ресурсів державних органів, військових формувань, утворених відповідно до законів, підприємств, установ та організацій [4].

Адміністративно-правове регулювання використання мобільних застосунків та іншого програмного забезпечення у сфері цивільного захисту та безпеки життєдіяльності доцільно здійснювати на рівні спільних наказів МВС України та Міністерства цифрової трансформації України, адже саме до компетенції останнього віднесено координацію діяльності інших органів публічної адміністрації у сфері цифровізації [10].

Отже, мобільні застосунки та інше програмне забезпечення, за умов належної адміністративно-правової регламентації, здатні суттєво удосконалити національну систему цивільного захисту та механізм забезпечення безпеки життєдіяльності в цілому.

Перспективним напрямом використання програмного забезпечення у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності є використання робототехніки, яка здатна замінити людину в процесі ліквідації особливо небезпечних надзвичайних ситуацій та їх наслідків. Так, роботи можуть використовуватися для виконання робіт на об'єктах та територіях, де само перебування людини є небезпечним внаслідок радіаційного, хімічного або біологічного зараження; для розмінування територій та об'єктів, які містять міни-пастки та боєприпаси, які не розірвалися та можуть здетанувати в будь-який момент; для проведення рятувальних робіт в зоні ведення бойових дій тощо. Належне програмне забезпечення з використанням елементів технології штучного інтелекту дозволяє розробити та використовувати наземні та літальні безпілотні апарати з «машинним зором», на які не діють засоби РЕБ (радіоелектронної боротьби) та які самостійно, без участі оператора, досягають запрограмованої цілі та виконують поставлене завдання.

Висновки. Проведене дослідження актуальних питань адміністративно-правового регулювання використання мобільних застосунків та іншого програмного забезпечення у сфері цивільного захисту та безпеки життєдіяльності дозволило сформулювати наступні висновки:

- сучасні інформаційні технології дозволяють значно удосконалити національну систему цивільного захисту та механізми забезпечення безпеки життєдіяльності в цілому. До інноваційних інформаційних технологій, які використовуються у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності відносяться: мобільні застосунки, автоматизовані інформаційні системи, технологія штучного інтелекту;

- з метою удосконалення національної системи цивільного захисту доцільно затвердити спільним наказом МВС України та Міністерства цифрової трансформації України порядок використання Системи оповіщення та реагування «Я – доброволець» та відповідного мобільного застосунку, що сприятиме залученню соціально-активних громадян до ліквідації надзвичайних ситуацій та їх наслідків;

- збереження важливої інформації у сфері цивільного захисту та забезпечення безпеки життєдіяльності доцільно здійснювати на декількох альтернативних серверах, причому таку інформацію варто зберігати не тільки на національних носіях, але й на серверах, які розташовані в зарубіжних країнах, що мають надійні партнерські відносини з Україною;

– перспективним напрямом використання програмного забезпечення у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності є використання робототехніки, яка здатна замінити людину в процесі ліквідації особливо небезпечних надзвичайних ситуацій та їх наслідків;

– існує реальна потреба прийняття окремого Закону України «Про штучний інтелект», яким будуть врегульовані, у тому числі, основні питання використання технології штучного інтелекту в єдиній державній системі цивільного захисту та в механізмі забезпечення безпеки життєдіяльності в цілому.

Перспективність подальшого дослідження даної тематики обумовлена необхідністю формулювання конкретних пропозицій щодо внесення змін до чинного адміністративного законодавства з урахуванням зарубіжного досвіду правового регулювання відповідної сфери суспільних відносин.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Положення про організацію оповіщення про загрозу виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій та організації зв'язку у сфері цивільного захисту: постанова Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2017 р. № 733. Дата оновлення: 13.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/733-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.11.2024).
2. «Я – доброволець»: в Україні презентували концепцію інноваційної безпекової платформи. Міністерство внутрішніх справ України. Пресцентр. Новини. 28.02.2024. URL: <https://mvs.gov.ua/news/ia-dobrovolec-v-ukrayini-prezentovali-koncepciiu-innovaciinoyi-bezpekovoji-platforni> (дата звернення: 05.11.2024).
3. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: розпорядження КМУ від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. Дата оновлення: 29.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 05.11.2024).
4. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2163-VIII. Дата оновлення: 28.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 02.11.2024).
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28 грудня 2021 р. № 685/2021. Дата оновлення: 30.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> (дата звернення: 02.11.2024).
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України: Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021. Дата оновлення: 28.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#n12> (дата звернення: 02.11.2024).
7. Горобцов В.О. Криптографічний захист інформації. Енциклопедія Сучасної України / редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. Т. 15. URL: <https://esu.com.ua/article-1575> (дата звернення: 02.11.2024).
8. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах: Закон України від 5 липня 1994 року № 80/94-ВР. Дата оновлення: 28.06.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-vr?find=1&text=крипто#w1_1 (дата звернення: 02.11.2024).
9. Про затвердження Положення про порядок розроблення, виробництва та експлуатації засобів криптографічного захисту інформації: наказ Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 20.07.2007 № 141. Дата оновлення: 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0862-07#Text> (дата звернення: 02.11.2024).
10. Положення про Міністерство цифрової трансформації України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856. Дата оновлення: 13.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-p/ed20240113#Text> (дата звернення: 02.11.2024).

ЛЮКЛЯН М. Б.,
аспірант кафедри теорії та історії
держави і права
(Хмельницький університет управління
та права імені Леоніда Юзькова)

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.97>

ВПЛИВ СУЧАСНОГО ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО ДИСКУРСУ НА УТВЕРДЖЕННЯ ДЕТЕРМІНАНТ МОТИВАЦІЇ ПРАВОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті обґрунтовується, що мотивація правової діяльності формується під впливом низки політичних чинників, вивчення яких допомагає краще усвідомити взаємозв'язок між правом та політикою, а також розкрити складні механізми, що визначають поведінку суб'єктів правової діяльності у різних політичних системах. З'ясовано, що мотивація правової діяльності – це не лише результат впливу законів та правових норм, а й політичних детермінант, що дозволяє розглядати її як багатогранне явище у контексті сучасної правової та політичної теорії. Тому важливо довести, що мотивація правової поведінки є важливою частиною правової політології – відносно нової в українському науковому просторі галузі знань, в межах якої досліджується взаємодія між правом та політикою, вивчається вплив політичних інститутів і процесів на функціонування правової системи. Обумовлено, що в демократичних суспільствах, де правові ідеали рівності, справедливості та свободи мають високу цінність, мотивація правозахисної та юридичної діяльності більше спрямована на забезпечення прав людини та верховенства права, що зумовлює не лише роботу специфічних правових інститутів, але й активне залучення громадянського суспільства у процеси правотворення і правозастосування. Констатовано, що в Україні, як демократичному суспільстві, мотивація правової діяльності є високою тому, що базується на свідомому бажанні вплинути на формування законодавства й практики із одночасним проведенням просвітницької діяльності, яка підвищує правову обізнаність та допомагає громадянам реалізувати свої права. Здійснено висновок, що демократична ідеологія ґрунтується на цінностях, які сприяють розвитку суспільства та підтримують прозорість правової діяльності, забезпечуючи довіру громадян до державних інституцій і створюючи умови для ефективного функціонування правових відносин.

Ключові слова: держава, громадянське суспільство, людина, мотивація, політико-правовий дискурс, демократія, правова діяльність.

Liuklian M. B. Influence of modern political and legal discourse on the assessment of the determinants of motivation of legal activity

The article substantiates that the motivation for legal activity is formed under the influence of a number of political factors, the study of which helps to better understand the relationship between law and politics, and also to reveal the complex mechanisms which determine the behavior of legal actors in different political systems. It is found that the motivation for legal activity is not only the result of the influence of laws and legal norms, but also political determinants, which allows us to consider it as a multifaceted phenomenon in the context of modern legal and political theory. Therefore, it is important to prove that the motivation of legal behavior is an important part of legal political science - a relatively new field of knowledge in

the Ukrainian scientific space, which studies the interaction between law and politics, and the impact of political institutions and processes on the functioning of the legal system. The author proves that in democratic societies, where legal ideals of equality, justice and freedom are of high value, the motivation for human rights and legal activities is more focused on ensuring human rights and the rule of law, which leads not only to the work of specific legal institutions, but also to the active involvement of civil society in the processes of lawmaking and law enforcement. It is stated that in Ukraine, as a democratic society, the motivation for legal activity is high because it is based on a conscious desire to influence the formation of legislation and practice, while conducting educational activities which raise legal awareness and help citizens to exercise their rights. The author concludes that democratic ideology is based on values which contribute to the development of society and support transparency of legal activities, ensuring public trust in state institutions and creating conditions for the effective functioning of legal relations.

Key words: *state, civil society, human, motivation, political and legal discourse, democracy, legal activity.*

Суб'єктами правової діяльності є всі особи та організації, які залучені до створення, застосування, тлумачення та забезпечення правових норм. Вони виконують різні функції в правовій системі, маючи визначені права та обов'язки. До суб'єктів правової діяльності відносяться як фізичні, так і юридичні особи, а також інституції, що впливають на розвиток і реалізацію права. Можна умовно поділити їх на кілька груп. До першої групи належать державні органи та судова влада, які тлумачать і застосовують право, вирішують юридичні спори та приймають рішення; виконавча влада, що впроваджує законодавчі норми та забезпечує їх виконання; правоохоронні органи, що контролюють дотримання правових норм. Друга група включає представників різних юридичних професій, таких як адвокати, прокурори, нотаріуси та інші. Третю групу утворюють юридичні особи, які діють у межах правових норм та зобов'язані дотримуватись законодавства, особливо у сфері комерційного права, трудового права та корпоративного управління. До цієї групи належать також неприбуткові організації, зокрема громадські організації та благодійні фонди. Четверту групу складають фізичні особи – громадяни, які є основними суб'єктами права, підпадають під дію правових норм і мають відповідні права та обов'язки в суспільстві, а також іноземці та апатриди, що перебувають під юрисдикцією держави або міжнародного права. Хоча права цих осіб можуть бути обмежені порівняно з громадянами, вони також є суб'єктами правової діяльності.

Окремо варто виділити міжнародні організації, такі як ООН, ЄС та міжнародні судові установи, зокрема Міжнародний кримінальний суд, які встановлюють міжнародні правові норми, забезпечують їх дотримання та відіграють важливу роль у регулюванні відносин між державами та іншими міжнародними суб'єктами. До суб'єктів правової діяльності також належать представники академічної спільноти та експерти, що займаються розробкою теоретичних основ права, аналізом правозастосовної практики та наданням експертних висновків для вдосконалення правової системи.

Звісно, в межах однієї статті неможливо детально розглянути професійну діяльність кожної з перелічених груп. Проте, варто зазначити, що разом вони суттєво впливають на функціонування правової системи, формування правового середовища та забезпечення справедливості в суспільстві. Тому, розглядаючи політичні чинники, що визначають мотивацію правової діяльності, необхідно зосередитись на її аналізі через призму правової політології.

Для глибшого дослідження мотивації правової діяльності ми продовжимо аналіз, використовуючи більш вузьке поняття «правовий режим». Це поняття охоплює не лише правові норми, але й соціальні, політичні та культурні умови, в яких діють суб'єкти правової діяльності. Вивчення цього аспекту дозволить краще зрозуміти чинники, що мотивують суб'єктів діяти певним чином у межах правової системи.

Правовий режим, як складова частина правового регулювання, визначає способи застосування правових норм у конкретній країні, відображаючи механізми контролю, захисту прав і свобод, а також межі дозволеного та забороненого в суспільстві. Хоча правовий режим формується на основі політичного, він безпосередньо стосується реалізації законів і функціонування судової системи. Типи правових режимів залежать від політичного контексту: наприклад, це може бути правовий режим воєнного стану або звичайний правовий режим. Як взаємодіють два важливі поняття: «політичний» і «правовий» режими? Їх відмінність полягає в наступному. Політичний режим охоплює всю систему владних відносин і взаємодію між державою та суспільством, тоді як правовий режим відображає лише сферу правового регулювання і способи реалізації законодавства.

На практиці це виглядає так: політичний режим визначає, як здійснюється влада (демократичними або репресивними методами), а правовий режим - як реалізуються закони та правові норми (на основі верховенства права або під контролем влади). Отже, правовий режим залежить від політичного. Наприклад, у демократичному політичному режимі встановлюється правовий режим, що захищає права громадян, тоді як в авторитарному режимі законодавство може бути обмежувальним або репресивним. Соціальна практика підтверджує, що правовий режим здатен впливати на політичний лад країни, визначаючи характер правової діяльності, її мотивацію та механізми реалізації. Загалом, у розробці наукової проблематики політичного режиму відзначимо вагомий науковий доробок таких авторів як Н. Данилюк [1], О. Євтушенко [2], М. Спур [3], В. Литвин [4], Ф. Рудич [5] С. Серьогіна [6], М. Требін [7], Г. Шипунов [8] та ін. Але, як відмічає дослідниця К. Федоришина, навіть при визнанні багатоаспектного змісту політичного режиму, все одно залишається невирішеним питання: чи слід розглядати політичний режим лише як політичну систему, засновану на соціальних зв'язках, адже в такому випадку це призводить до втрати його інституційного аспекту [9, с. 14–17].

Правова діяльність є одним із способів реалізації державної влади і має виражений праксеологічний характер. Це пояснюється тим, що правова діяльність охоплює процеси створення, застосування, тлумачення та контролю за виконанням правових норм, через які держава впливає на поведінку суб'єктів права, регулює суспільні відносини та підтримує порядок. Усі ці аспекти є невід'ємною частиною механізму здійснення державної влади, оскільки вони визначають способи організації та функціонування правової системи в суспільстві. Що стосується мотивації правової діяльності, то вона значною мірою залежить від типу правового режиму, який домінує в конкретній країні. У демократичних режимах громадяни мотивовані дотримуватись законів, оскільки правова система гарантує захист їхніх прав і свобод та дозволяє впливати на процеси формування законодавства. В авторитарних та тоталітарних режимах мотивація правової діяльності часто ґрунтується на страху перед репресіями або на бажанні отримати привілеї від держави. У таких системах правова діяльність зазвичай спрямована на забезпечення контролю з боку влади, що суттєво впливає на поведінку громадян і юридичних осіб.

Демократія, авторитаризм і тоталітаризм відрізняються специфічними правовими режимами, які мають суттєві різниці в способах реалізації прав і свобод. Демократичний правовий режим ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності судової влади, повазі до прав людини та громадянських свобод. У такому режимі законодавча діяльність є прозорою і підзвітною громадськості, а громадяни мають можливість брати участь у правотворчості через вибори та інші демократичні механізми. Авторитарний правовий режим використовує право як інструмент контролю держави над громадянами; закони часто служать інтересам правлячої еліти, а судова система підкорена політичним інтересам. Тоталітарний правовий режим повністю підпорядковує право і судову систему ідеологічним вимогам, використовуючи законодавство як засіб тотального контролю та придушення вільнодумства. У таких умовах правова діяльність стає інструментом забезпечення абсолютної влади держави над усіма аспектами життя.

Різні правові режими також створюють різні стимули для працівників юридичних професій. У демократичних країнах юристи можуть бути незалежними захисниками прав

громадян, тоді як в авторитарних системах їх роль обмежується обслуговуванням інтересів режиму. Політичний режим значно впливає на мотивацію учасників правових відносин, оскільки визначає, як вони можуть діяти в межах закону і які наслідки їхня діяльність може мати з точки зору права. У системах верховенства права мотивація правової діяльності спрямована на досягнення справедливості, захист прав людини та забезпечення правової безпеки. Правники та законодавці дотримуються закону, визнаючи його найвищою цінністю, яка стоїть над політичними та економічними інтересами. Водночас в авторитарних правових режимах мотивація часто ґрунтується не на повазі до закону, а на страху перед репресіями чи бажанні здобути підтримку влади. У таких режимах правова діяльність часто використовується як інструмент політичного контролю та обмеження прав і свобод, змінюючи свою сутність і мету.

Цей контраст мотивації правової діяльності свідчить про вплив політико-правових умов на функціонування правової системи. Тому для глибшого розуміння політичних процесів і трансформацій у різних країнах необхідно досліджувати «зворотний зв'язок», тобто мотивацію правової поведінки. Вивчення відмінностей у мотивації правової діяльності залежно від типу правового режиму допомагає краще зрозуміти, як політична влада впливає на правову систему та як правові інститути функціонують в різних політичних умовах. Цей взаємозв'язок показує, що політичні зміни часто супроводжуються змінами в правовому режимі: реформування законодавства може сприяти демократизації, а обмеження прав і свобод призводить до авторитаризму. Легітимність влади та ступінь підтримки громадянами, що проявляються у показниках стабільності або кризи політичної системи, також залежить від правового режиму. Крім того, функціонування судової системи, забезпечення дотримання прав і свобод, створення умов для розвитку правової культури та політичної стабільності, а також визначення мотиваційних чинників правової діяльності є важливими аспектами цього процесу.

Американський дослідник висловлює цікаву думку щодо репутаційних стимулів, пояснюючи, як репутація та соціальний статус можуть мотивувати індивідів дотримуватися законів. Якщо соціальні групи очікують від своїх членів виконання певних норм, порушення цих норм може призвести до втрати репутації. Тому люди часто дотримуються законів не через побоювання санкцій з боку держави, а через страх втратити соціальний статус. Як зазначає Ерік А. Познер, законодавство може використовуватися для зміни соціальних норм, особливо коли ці норми стають застарілими або не відповідають суспільним цінностям. У таких випадках правові норми можуть слугувати інструментами для коригування суспільної поведінки. Такий вплив буде ефективним лише тоді, коли закон підтримується широкою громадськістю або коли існує сильна репутаційна чи економічна мотивація для його дотримання. Крім того, як зазначає дослідник, люди часто дотримуються норм, щоб уникнути соціального осуду чи ізоляції, що робить соціальний тиск часто більш ефективним, ніж державні санкції в регулюванні поведінки, оскільки страх втратити соціальні зв'язки може бути сильнішим, ніж страх юридичних наслідків. Отже, право та соціальні норми тісно взаємодіють, формуючи мотивацію для правової поведінки. Право може коригувати або посилювати соціальні норми, але для забезпечення виконання законів важливо враховувати не лише санкції, а й соціальні фактори, такі як репутація, статус і громадський тиск [10, р. 165–172].

Наступним важливим аспектом, який потребує уваги, є взаємодія між правовим режимом і політичною ідеологією. Механізм їх взаємодії можна описати таким чином: правові механізми, закони та інститути створюються з урахуванням політичних ідеологічних принципів, а політична ідеологія, своєю чергою, формує базові цінності, які закладаються в основу законодавства. У цьому контексті правовий режим відіграє важливу роль у формуванні та закріпленні політичної ідеології, а також у забезпеченні її домінування в суспільстві. Значення політичної ідеології як системи цінностей, переконань та поглядів, що визначають напрямки розвитку держави та суспільства, є взаємовигідним у цьому процесі. Для того, щоб політична ідеологія могла реалізуватися на практиці, необхідний відповідний правовий режим, який закріплює ці ідеологічні принципи на рівні законодавства.

Правовий режим визначає, як ідеологія втілюється через закони, нормативно-правові акти та судові рішення. Наприклад, у демократичних країнах, де панує ліберальна політична ідеологія, правовий режим підтримує демократичні цінності, відображаючи їх у забезпеченні громадянських свобод, прозорості державних інститутів та участі громадян у політичних процесах. Водночас у авторитарних і тоталітарних державах правовий режим відображає політичну ідеологію, що обмежує права і свободи громадян, наголошуючи на централізації влади та контролі над суспільством. У таких системах встановлюються закони, що регулюють діяльність ЗМІ, обмежують опозицію та громадянську активність, підтримуючи політичну ідеологію, що виправдовує авторитарні методи управління. Правовий режим надає легітимність політичній ідеології, закріплюючи її на законодавчому рівні. Законодавча система та правозастосування стають інструментами формування громадської думки та суспільного сприйняття політичної ідеології як єдино правильної, що характерно для авторитарних та тоталітарних режимів.

У демократичних країнах правовий режим підтримує легітимність політичної ідеології через принцип верховенства права, що передбачає рівність перед законом і захист основних прав людини. Ліберальна політична ідеологія, орієнтуючись на індивідуальні права, вільний ринок та політичний плюралізм, закріплюється через конституційні механізми, що забезпечують захист прав і свобод кожного громадянина.

Сучасний правовий режим в Україні пов'язаний із введенням воєнного стану, який є особливим правовим режимом, запровадженням у разі збройної агресії або загрози національній безпеці та територіальній цілісності країни, з метою забезпечення стабільності та оборони [11]. Воєнний стан передбачає можливість тимчасового обмеження прав і свобод громадян задля державних та національних інтересів. Під час воєнного стану політична ідеологія орієнтується на питання національної безпеки, оборони та захисту держави, а ідеологічний дискурс зміщується в бік захисту національних інтересів і територіальної цілісності, що стає основною темою політичних кампаній і пропаганди.

Правовий режим під час воєнного стану в Україні є складною системою правових заходів, спрямованих на забезпечення національної безпеки, оборони та підтримки конституційного ладу. Основною метою цього режиму є створення умов для оборони країни від зовнішньої агресії. Тому в умовах воєнного стану деякі конституційні права та свободи громадян можуть бути обмежені. Наприклад, може бути встановлений контроль за переміщенням осіб і транспорту, введено комендантську годину, а також обмеження або заборони на масові заходи з метою запобігання дестабілізації та саботажу. В окремих регіонах формуються військові адміністрації, а державні органи та інституції отримують розширені повноваження для оперативного реагування на загрози безпеці країни. Зростає відповідальність за порушення військових наказів і вводяться нові види кримінальної відповідальності за співпрацю з ворогом або підлив державної безпеки.

Врешті решт, мотивація правової діяльності має велике значення в контексті політичних відносин, оскільки вона визначає не лише поведінку суб'єктів права, але й характер та орієнтацію рішень, що приймаються в сфері державного управління, законодавства та правозастосування. Політичні відносини часто крутяться навколо боротьби за владу, ресурси й вплив, і правова діяльність виступає як інструмент, що формалізує та структурує ці процеси. Мотивація правової діяльності також тісно пов'язана з політичними цілями учасників процесу та основними ідеологічними цінностями. Ми вважаємо, що об'єктивними чинниками, які визначають мотивацію суб'єктів правової діяльності, є: 1) політичний режим; 2) домінуючі правові ідеології в суспільстві; 3) інтереси окремих політичних і соціальних груп. У подальшому ми детальніше розглянемо ці та інші чинники у контексті мотивації в різних видах правової діяльності.

Підсумовуючи, необхідно відзначити, що аналіз політичних чинників, які визначають мотивацію правової діяльності, є ключовим елементом для глибшого і всебічного розуміння функціонування правових систем у сучасному світі, що, в свою чергу, сприяє розвитку політико-правової теорії в нових умовах. Політичні чинники значною мірою впливають на

формування мотивації правової діяльності в різних країнах. Режими, в яких діють правові системи, мають істотний вплив на правову активність як окремих осіб, так і інституцій. У демократичних державах, де існує висока довіра до правових інститутів і забезпечені основні права та свободи, мотивація до правової діяльності зазвичай є значною. Адвокати та правозахисники мають можливості для ефективної діяльності, залучення громадськості та створення позитивного іміджу правової системи.

Список використаних джерел:

1. Данилюк Н. М. Основні підходи до трактування поняття «політичний режим». *Український науковий журнал «Освіта регіону»*. 2009. № 3. С. 55–61.
2. Євтушенко О. Н. Політичний режим та його роль у регулюванні взаємовідносин суспільства й держави. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. 2016. Т. 284. Вип. 272. С. 12–16.
3. Єпур М. В. Ліберально-демократичні політичні режими в сучасних державах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2019. № 41. Т. 1. С. 17–20. URL: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.41-1.4>
4. Литвин В. С. Політичні режими сучасності: інституційні та процесуальні виміри аналізу: навч. посібн. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 632 с.
5. Рудич Ф. Політичний режим і народовладдя: спроба політологічного аналізу. *Політичний менеджмент*. 2010. № 2. С. 3–16.
6. Серьогіна С. Г. Форма правління і політичний режим. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2005. Вип. 9. С. 3–13.
7. Требін М. П. Політичний режим як детермінанта рівня правової культури. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2009. № 2. С. 132–149.
8. Шипунов Г. Авторитарний політичний режим: теоретико-методологічні підходи до визначення. *Вісник Львівського університету*. Серія філос.-політолог. студії. 2014. Вип. 5. С. 329–338.
9. Федоришина К. Інтегративний погляд на політичний режим: між інституційністю і соціологічністю. *Theoretical and empirical scientific research: concept and trends*. 2021. Vol. 2. С. 14–17. URL: <https://doi.org/10.36074/logos-28.05.2021.v2.02>
10. Eric A. Posner. *Law and Social Norms*. Harvard University Press, 2002. 272 p.
11. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України із змінами і доповненнями станом на 08.08.2024 року. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

КРІНЦІЛЕНКО В. С.,

аспірант

(Запорізький національний університет)

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.98>

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ РОЗУМНОСТІ В ДОЗВІЛЬНО-ЛІЦЕНЗІЙНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ: НОРМАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

У статті досліджено нормативне регулювання та зарубіжний досвід реалізації принципу розумності в дозвільно-ліцензійних провадженнях. Вказано, що оскільки ефективність адміністративних дозвільних процедур залежить не лише від встановлення та закріплення основних, це зумовлює розвиток національного законодавства, що регулює адміністративні процедури, що тягне за собою удосконалення адміністративних процесуальних норм, адміністративних правил. На сучасному етапі чинне законодавство щодо регулювання адміністративних процедур має багато недоліків та прогалин. Серед великої кількості невирішених питань особливе місце займають проблеми реалізації принципу розумності в дозвільно-ліцензійних провадженнях.

Констатовано, що забезпечення реалізації принципу розумності в дозвільно-ліцензійних провадженнях шляхом попередження та ліквідації правопорушень, а також притягнення винних осіб до відповідальності є одним з першочергових завдань сучасної правової держави. Це пов'язано з тим, що захист правопорядку поряд з національною безпекою є гарантією дотримання законних прав та інтересів громадян. У здійсненні цієї державної функції значну роль відіграють органи державної влади, які наділені з цією метою контрольними та наглядовими повноваженнями. Утім наведене нами буде досліджено згодом.

Зроблено висновок, що використання зарубіжного досвіду реалізації принципу розумності в дозвільно-ліцензійних провадженнях органами державної влади стосується і сфери діяльності правоохоронних органів, і зокрема поліції. Це пов'язано з тим, що за кордоном реформа органів державної влади в питаннях взаємодії з громадянами відбувалася разом з переорієнтацією органів поліції з карального органу на державну службу, яка повинна діяти в інтересах населення і надавати йому відповідні послуги. Тому новий підхід до правозастосування набуває все більшого поширення сьогодні як організація, що надає послуги населенню у сфері правоохоронної діяльності, в тому числі послуги, спрямовані на захист громадян від протиправного посягання.

Ключові слова: розумність, принцип розумності, принципи права, принципи адміністративно-процесуального права.

Krintsilenko V. S. Implementation of the principle of reasonability in permitting and licensing procedures: regulatory regulation and foreign experience

The article studies the foreign experience of implementing the principle of reasonableness in permitting and licensing proceedings. It is indicated that since the effectiveness of administrative permitting procedures depends not only on the establishment and consolidation of the main ones, this determines the development of national legislation regulating administrative procedures, which entails the improvement of administrative procedural norms and administrative

rules. At the present stage, the current legislation on the regulation of administrative procedures has many shortcomings and gaps. Among the large number of unresolved issues, a special place is occupied by the problems of implementing the principle of reasonableness in permitting and licensing proceedings.

It has been stated that ensuring the implementation of the principle of reasonableness in permitting and licensing proceedings through the prevention and elimination of offenses, as well as bringing guilty persons to justice is one of the priority tasks of the modern legal state. This is due to the fact that the protection of law and order along with national security is a guarantee of compliance with the legitimate rights and interests of citizens. In the implementation of this state function, a significant role is played by state authorities, which are endowed with control and supervisory powers for this purpose. However, we will study the above later.

It is concluded that the use of foreign experience in the implementation of the principle of reasonableness in permitting and licensing proceedings by public authorities also applies to the sphere of activity of law enforcement agencies, and in particular the police. This is due to the fact that abroad the reform of state authorities in matters of interaction with citizens took place together with the reorientation of police bodies from a punitive body to a civil service, which should act in the interests of the population and provide them with appropriate services. Therefore, a new approach to law enforcement is becoming more and more widespread today as an organization that provides services to the population in the field of law enforcement, including services aimed at protecting citizens from unlawful encroachment.

Key words: *reasonableness, principle of reasonableness, principles of law, principles of administrative procedural law.*

Постановка проблеми. Основу законодавства у сфері дозвільної діяльності становлять: Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» від 06.09.2005 р. № 2806-IV, Закон України «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» від 11.01.2000 р. № 1370-XIV, Закон України «Про адміністративну процедуру» тощо.

Оскільки ефективність адміністративних дозвільних процедур залежить не лише від встановлення та закріплення основних, це зумовлює розвиток національного законодавства, що регулює адміністративні процедури, що тягне за собою удосконалення адміністративних процесуальних норм, адміністративних правил [1].

На сучасному етапі чинне законодавство щодо регулювання адміністративних процедур має багато недоліків та прогалин. Серед великої кількості невирішених питань особливе місце займають проблеми реалізації принципу розумності в дозвільно-ліцензійних провадженнях.

Метою статті є дослідження нормативного регулювання та зарубіжного досвіду реалізації принципу розумності в дозвільно-ліцензійних провадженнях.

Проблематика дослідження принципу розумності як принципу адміністративно-процесуальних правовідносин вивчалось в межах комплексних наукових розробок представників науки теорії держави і права, а також представників науки конституційного права, як С.В. Бобровник, А.А. Козловський, А.М. Колодій, В.В. Костицький, Н.В. Мішина, К.О. Мандрікова, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришин, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, Б.Р. Страшинський та інші.

Виклад основного матеріалу. Варто вказати, що забезпечення реалізації принципу розумності в дозвільно-ліцензійних провадженнях шляхом попередження та ліквідації правопорушень, а також притягнення винних осіб до відповідальності є одним з першочергових завдань сучасної правової держави. Це пов'язано з тим, що захист правопорядку поряд з національною безпекою є гарантією дотримання законних прав та інтересів громадян.

У здійсненні цієї державної функції значну роль відіграють органи державної влади, які наділені з цієї метою контрольними та наглядовими повноваженнями. Утім наведене нами буде досліджено згодом.

Наразі дослідницьку увагу варто приділити дозвільній функції правоохоронних органів, спрямованій на контроль за дотриманням фізичними та юридичними особами спеціальних правил і порядку зберігання та використання зброї, спеціальних засобів індивідуального захисту та активного захисту, боєприпасів, вибухових речовин, інших предметів, матеріалів і речовин, до яких застосовується дозвільна система.

За таких обставин першочерговим напрямком діяльності держави є створення дієвого механізму реалізації дозвільних повноважень щодо таких об'єктів дозвільної системи компетентними органами в процесі реалізації принципу розумності в дозвільно-ліцензійних провадженнях.

Зокрема, на сучасному етапі становлення держави в Україні важливим елементом механізму реалізації принципу розумності в дозвільно-ліцензійних провадженнях має бути діяльність органів та підрозділів Національної поліції України, які надають адміністративні послуги громадянам. Таким чином, особливе місце цього центрального органу державної влади в процесі реалізації принципу розумності в дозвільно-ліцензійних провадженнях обґрунтовується тим, що створення нової служби сьогодні, в особі Національної поліції, є однією з умов формування демократичної, правової та соціальної української держави.

Поряд з цим, необхідно звернути увагу на міжнародний аспект реалізації принципу розумності в дозвільно-ліцензійних провадженнях, зокрема, створення нових інституцій, які надаватимуть громадянам України адміністративні послуги, в тому числі 60 сфер дозвільних документів. Зокрема, реформування системи Міністерства внутрішніх справ України та вдосконалення її організаційних засад і принципів функціонування здійснюється відповідно до євроінтеграційних процесів, які не лише призводять до зовнішніх змін у механізмі реалізації принципу розумності в дозвільно-ліцензійних провадженнях, а й накладають значний відбиток на основу існування суспільства, трансформувати ідею політичної влади, її сутність та межі реалізації принципу розумності в дозвільно-ліцензійних провадженнях.

Доцільно зазначити, що адміністративні послуги, що надаються Національною поліцією України як предмет наукових досліджень в Україні, виникли не так давно. Це пов'язано з низкою об'єктивних обставин. Зокрема, в науці радянських часів таких досліджень взагалі не вистачало, виходячи з самого підходу до розуміння призначення та функціонування правоохоронних органів, оскільки, в радянський період такі органи розглядалися як формування захисту інтересів держави. Довгі роки поліція сприймалася як суто державний орган, який представляв виключно інтереси держави і був, так би мовити, відірваний від потреб громади. Тому, враховуючи такий підхід до діяльності правоохоронних органів радянських часів, наукового розвитку в наданні цих послуг громадянам, на відміну від зарубіжних досліджень, не спостерігалось.

На початку 1990-х років у зв'язку з проголошенням незалежності України, розвитком її державності, а разом з тим і формуванням нового державного апарату почали формуватися нові підходи до організації функціонування державної влади в цілому та правоохоронних органів, зокрема. У цьому контексті, у зв'язку з тим, що органи внутрішніх справ віднесли до виконавчої гілки влади, слід розглянути, яким чином на законодавчому рівні стало закріплюватися поняття «адміністративні» або «адміністративні послуги» в діяльності органів державної влади.

Концепція адміністративної реформи 1998 року була одним з перших актів вітчизняного законодавства, в якому йшлося про поняття управлінських послуг. У цій Концепції першочерговим завданням є впровадження нової ідеології функціонування органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування як діяльності із забезпечення реалізації прав і свобод громадян та надання їм якісних послуг з управління [2].

Наступним кроком законодавців у цьому напрямку стали заходи з реалізації основних напрямів конкурентної політики на 2002-2004 роки, затверджені Указом Президента України

від 19 листопада 2001 року № 1097, які передбачали оптимізацію господарської діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування [3].

Разом з тим, вперше на державному рівні питання адміністративних послуг було згадано у Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади у 2006 році. Щоправда, лише у 2008 році деякі його положення почали втілюватися в життя (результатом чого є Постанова КМУ № 737 «Про впорядкування адміністративних послуг» від 17 липня 2009 року [4]), які стосувалися насамперед завдання ліквідації підприємств, установ, організацій, що надають «державні та адміністративні послуги», або позбавлення їх відповідних повноважень.

Тимчасовий порядок надання адміністративних послуг, затверджений вищезазначеним Указом, також визначив певні межі надання адміністративних послуг; порядок спрямування коштів до бюджету, отриманих за адміністративні послуги; вимоги до надання інформації про адміністративні послуги та деякі інші вимоги до суб'єктів надання адміністративних послуг.

Підсумковим законодавчим актом, що регулює суспільні відносини, пов'язані з наданням адміністративних послуг органами державної влади та місцевого самоврядування, є схвалений Верховною Радою України Закон «Про адміністративні послуги» від 6 вересня 2012 року [5]. Основними його позитивними сторонами щодо процесу реалізації принципу розумності в дозвільно-ліцензійних провадженнях слід виділити такі:

- відповідальність органів місцевого самоврядування та районних державних адміністрацій щодо створення центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП);
- законодавча заборона на витребування документів та інформації, які вже є у розпорядженні надавачів адміністративних послуг або які вони можуть отримати самостійно;
- упорядкування внутрішніх процедур надання адміністративних послуг (шляхом впровадження технологічних карток обслуговування) та надання зручної інформації для користувачів послуг (через обов'язок надання широкої інформації та впровадження інформаційних карток адміністративних послуг);
- запровадження єдиного поняття «адміністративний збір» як єдиний платіж за платні адміністративні послуги;
- гарантування мінімальної кількості годин для прийому абітурієнтів [6].

Відповідно до статті 5 Закону України «Про адміністративні послуги», такі послуги полягають у наступному: видачі ліцензій, дозволів та інших дозвільних документів: на діяльність певного виду, на окремі роботи та послуги, на окремі об'єкти (земельна ділянка, будинок, будівля, їх комплекси, приміщення, обладнання та механізми, що підлягають введенню в експлуатацію або проектуванню, інші) та операціях з ними; реєстрація: фактів, суб'єктів, прав, об'єктів, у тому числі легалізація предметів та актів (документів); акредитація, атестація та сертифікація, нострифікація та перевірка; інші види діяльності, наслідком яких є надання або підтвердження певного правового статусу заінтересованим фізичним та юридичним особам, а також об'єктам, що перебувають у їх власності або користуванні.

Відповідно до Закону України «Про адміністративні послуги» суб'єктом надання адміністративних послуг є орган виконавчої влади, інший державний орган, орган місцевого самоврядування, їх посадові особи, уповноважені відповідно до закону на надання адміністративних послуг [6].

Міністерство внутрішніх справ України, безумовно, можна віднести до органів державної влади, які згідно з чинним національним законодавством мають повноваження щодо надання адміністративних послуг. Зокрема, аналіз Положення про Міністерство внутрішніх справ, затвердженого Указом Президента України від 6 квітня 2011 року № 383, свідчить про наявність значного обсягу робіт, пов'язаних з видачею дозвільних документів, реєстрацією суб'єктів, прав, об'єктів тощо. Водночас у Положенні наголошується, що така робота має проводитися або в межах компетенції, або в межах повноважень відповідних підрозділів Міністерства внутрішніх справ України [7].

При цьому діяльність, пов'язана з наданням послуг з видачі дозволів, ліцензій, сертифікатів тощо органами державної влади, зокрема правоохоронними органами, фактично

здійснювалася до виникнення нормативного закріплення такого виду діяльності, як адміністративні послуги. Відповідні повноваження правоохоронних органів відповідно до покладених на них завдань закріплені на рівні постанов Кабінету Міністрів України, а також міжвідомчих або відомчих наказів, зареєстрованих у Міністерстві юстиції України.

При визначенні виникнення управлінських послуг в законодавчих актах необхідно вказати на неоднозначність визначень в нормативній практиці понять державні, громадські, адміністративні послуги, а також на використання останніх в якості синонімів. Разом з тим, ситуація, коли деякі вчені-юристи ставили під сумнів саму можливість використання категорії «послуги» для діяльності органів влади, що здійснюють повноваження, зобов'язала науковців вивчати проблеми надання адміністративних послуг, у тому числі тих, що надаються правоохоронними органами. Важливість визначення поняття в прикладному аспекті була обґрунтована наявністю проблеми наукового дослідження явища та необхідністю розробки стратегії і тактики підвищення публічної ефективності діяльності органів публічної влади, у тому числі правоохоронних органів, при наданні послуг [8]. Отже, поряд із нормативно-правовим визначенням адміністративних послуг, відбулося формування наукових поглядів на діяльність правоохоронних органів у сфері надання адміністративних послуг населенню.

Слід зазначити, що в адміністративно-правовій науці категорія «адміністративні послуги правоохоронних органів» була дискусійною, що викликало значний інтерес серед науковців у галузі права. Наукові дослідження цієї категорії мають важливе значення для формування сучасного розуміння такого нового правового явища, як «адміністративні послуги поліції», оскільки центральний орган виконавчої влади, представлений Національною поліцією України, виник внаслідок ліквідації поліції та виконує значну частину функцій, які раніше належали цьому органу внутрішніх справ. У зв'язку з цим вбачається доцільним проаналізувати погляди вчених-адміністраторів на визначення поняття «адміністративні послуги правоохоронних органів», що дозволить удосконалити підходи до уточнення сутності та змісту поліцейської служби, зокрема щодо надання адміністративних послуг на сучасному етапі реформування системи системи МВС України.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що політичне, економічне та соціальне оновлення суспільства в ході демократичного правового державотворення зумовило необхідність приведення правових, організаційних, структурних та інших основ функціонування органів державної виконавчої влади у відповідність до нових умов їх діяльності та розвитку [9].

Не стала винятком і діяльність поліції у процесі реалізації принципу розумності в дозвольно-ліцензійних провадженнях, який, на нашу думку, має бути спрямовано насамперед на забезпечення реалізації прав, свобод та законних інтересів, наданих фізичним та юридичним особам; по-друге, налагодження партнерських відносин між підрозділами Національної поліції України та населенням, що стало можливим під час переходу поліції від каральної, репресивної та контрольної діяльності до обслуговувально-наглядової.

Таким чином, створення поняття адміністративних послуг у сфері юриспруденції, що надається Національною поліцією України, має на меті не запровадження окремого виду адміністративно-правових відносин між правоохоронними органами та особою, а перегляд взаємовідносин між ними, оскільки верховенство права реалізується з точки зору його змісту, а саме в процесі реалізації принципу розумності в дозвольно-ліцензійних провадженнях.

Наведене буде проявлятися через якість адміністративних послуг, що надаються громадянам органами державної влади в цілому та органами Національної поліції зокрема [10].

Аналізуючи досвід зарубіжних країн, зокрема країн-членів Європейського Союзу у сфері надання адміністративних послуг щодо реалізації принципу розумності в дозвольно-ліцензійних провадженнях, слід зазначити, що він є надзвичайно важливим для нашої країни, оскільки вона обрала європейський вектор розвитку та проходить докорінне реформування підходів до організації функціонування органів публічної влади, шляхом децентралізації влади та створення громадянського суспільства.

Тому важливо, проводячи реформи у сфері адміністративних послуг, звертати увагу на принципи, які слугують спільною платформою для розвитку системи адміністративних

послуг у Європейському Союзі, зокрема процесу реалізації принципу розумності в дозвольно-ліцензійних провадженнях. Варто вказати, що окрім досліджуваного принципу, до принципів відносяться:

- принцип субсидіарності та пропорційності. Він вимагає від органів управління приймати рішення про надання адміністративних послуг якомога ближче до споживачів, тобто надавати адміністративні послуги на місцевому, регіональному, національному рівні або рівні Європейського Союзу, де їх надання вважається найбільш ефективним. Пропорційність обмежує дії вищих органів влади лише тим, що необхідно для досягнення цілей політики, узгоджених з іншими рівнями влади, тобто для забезпечення максимальної свободи рішень країн-учасниць;

- принцип орієнтації на споживачів, громадян та підприємства, потреби яких визначаються переліком та порядком надання адміністративних послуг. Потреби бенефіціарів включають: 1) безпечний та гнучкий доступ (персоналізація послуг); 2) багатоканальний (максимальна доступність); 3) «єдине вікно» (отримання адміністративних послуг в одному місці, навіть якщо послуга надається спільно кількома органами); 4) переривчастість (уникнення повторного надання інформації, необхідної для отримання послуг); 5) взаємна довіра (зберігання конфіденційних та приватних даних);

- принцип публічного доступу, тобто створення рівних можливостей на всіх рівнях для всіх громадян і компаній країн Європейського Союзу без будь-якої дискримінації;

- принцип безпеки (конфіденційності). Це означає, що органи влади повинні гарантувати приватність приватного життя громадян та конфіденційність інформації, отриманої від суб'єктів господарювання. З урахуванням вимог безпеки споживачі мають право здійснювати контроль за використанням зібраної про них управлінської інформації в задекларованих цілях;

- принцип багатомовності, без якого неможливо забезпечити дотримання гарантованих прав і свобод, доступність, якість, багатостороннє співробітництво в процесі надання адміністративних послуг у поліетнічному, багатомовному середовищі, яким є ЄС;

- принцип адміністративної простоти. Він передбачає спрощення процедур для громадян та бізнесу з метою зменшення їх адміністративних витрат;

- принцип прозорості, який забезпечує зрозумілість процесу, а також право отримувачів мати уявлення про механізми прийняття рішень щодо надання відповідних адміністративних послуг;

- принцип стійкості інформації. Вона реалізується в різних формах документування процедур і рішень щодо адміністративних послуг, тобто збереження цілісності, достовірності та точності інформації протягом тривалого періоду часу з урахуванням умов безпеки та конфіденційності;

- принцип відкритості, що відображає готовність приватних осіб, бізнесу та організацій до обміну досвідом та спрямований на підвищення знань учасників з метою вирішення першочергових проблем у сфері надання адміністративних послуг;

- принцип обміну досвідом. Це означає, що керівні органи повинні ділитися з іншими поняттями, методами, процедурами, які добре зарекомендували себе на практиці;

- принцип адаптивності. Його суть полягає в тому, що органи управління зосереджують зусилля на впровадженні адміністративних послуг, які здатні адаптуватися в мінливому соціально-економічному середовищі, незалежно від місця їх надання та отримувача послуг;

- принцип ефективності та результативності. Він передбачає створення середовища, яке надає адміністративні послуги максимальній кількості бізнесу та громадян з мінімальними витратами (оптимізація витрат та вигоди) з урахуванням інших принципів, таких як адаптивність, простота, безпека тощо.

Висновки. Використання зарубіжного досвіду реалізації принципу розумності в дозвольно-ліцензійних провадженнях органами державної влади стосується і сфери діяльності правоохоронних органів, і зокрема поліції. Це пов'язано з тим, що за кордоном реформа органів державної влади в питаннях взаємодії з громадянами відбувалася разом

з переорієнтацією органів поліції з карального органу на державну службу, яка повинна діяти в інтересах населення і надавати йому відповідні послуги. Тому новий підхід до правозастосування набуває все більшого поширення сьогодні як організація, що надає послуги населенню у сфері правоохоронної діяльності, в тому числі послуги, спрямовані на захист громадян від протиправного посягання.

Список використаних джерел:

1. Ahmad Tholabi Kharlie. The Application of the Strict Liability Principle in the Indemnity Laws for Livelihoods in Indonesia. Analysis of The Supreme Court's Decision Number 1794K/pdt/g/2004. Jurnal Cita Hukum (Indonesian Law Journal) 1. 2020. Pg. 65-84. URL : <https://doi.org/10.15408/jch.v8i1.15000>
2. Денисюк Д.С. Визначення адміністративної послуги в діяльності органів внутрішніх справ. *Актуальні проблеми державного управління*. 2008. № 2. С. 401–405.
3. Драган І.О. Організація надання публічних послуг населенню органами влади: зарубіжні практики. *Державне управління: удосконалення і розвиток*. 2014. № 4. URL : <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=703>.
4. Постанова КМУ № 737 «Про впорядкування адміністративних послуг» від 17 липня 2009 року
5. Про адміністративні послуги : Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. Ст. 409.
6. Іншин М.І. Правове регулювання вивільнення працівників органів внутрішніх справ України : навчально-практичний посібник ; за ред. В.С. Венедиктова. Харків : Ун-т внутр. справ, 2000. 159 с.
7. Кріцак І.В. Теоретико-правовий аналіз існуючих моделей функціонування поліції та проблема реалізації функції надання послуг населенню органами внутрішніх справ. *Право і безпека*. 2013. № 1 (48). С. 23–29.
8. Лєгеца Є. Зарубіжний досвід правового регулювання адміністративних послуг, що надаються органами влади та його впровадження в діяльності міліції України. URL : <http://radnuk.info/home/24281-2013-05-29-18-09-07.html>.
9. Матюхіна Н.П. Поліція Великобританії: сучасні тенденції розвитку та управління : монографія ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки. Харків : Консум, 2001. 131 с.
10. Окопник О.М. Органи внутрішніх справ в організаційно-правовому механізмі реалізації виконавчої влади в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2007. 179 с.

ЛИСИК М. А.,аспірант кафедри загальної теорії права
та держави

(Національний університет

«Одеська юридична академія»)

УДК 340.12:342.4(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.99>**ПРАВОЗАКОННІСТЬ У РІЗНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ:
КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ**

Правозаконність є ключовим принципом правового регулювання, що забезпечує відповідність правових норм фундаментальним засадам верховенства права, справедливості та правового порядку. Попри загальну універсальність цього поняття, його зміст і механізми реалізації значною мірою залежать від специфіки правової системи, історичних умов її формування та соціокультурних факторів. У статті здійснено порівняльний аналіз концепції правозаконності у трьох основних правових традиціях: романо-германській, англосаксонській та мусульманській.

Досліджено особливості правозаконності в романо-германській системі, яка ґрунтується на верховенстві писаного закону, кодифікації нормативних актів та ієрархічній структурі правового регулювання. В англосаксонському праві правозаконність реалізується через систему судових прецедентів, що забезпечує гнучкість правозастосування, принцип *stare decisis* та активну роль судової влади в контролі за відповідністю правових норм фундаментальним принципам права. У мусульманському праві правозаконність визначається відповідністю релігійним нормам шариату, де право є не лише юридичним, а й морально-етичним явищем, що регулює суспільні відносини через Коран, Сунну, іджму та кіяс.

Розглянуто основні підходи до розуміння правозаконності з позицій нормативного, соціологічного та ґносеологічного підходів, що дозволяє оцінити як формальний аспект відповідності правових актів чинному законодавству, так і їхню матеріальну відповідність принципам справедливості та правової визначеності. Окрему увагу приділено механізмам забезпечення правозаконності у кожній правовій системі, включаючи роль конституційного контролю, судового нагляду, адміністративної юстиції та правозастосовної практики.

Результати дослідження свідчать про те, що попри суттєві відмінності в підходах до правозаконності, всі правові системи прагнуть до забезпечення стабільності правопорядку, ефективності правового регулювання та захисту прав і свобод особи. Компаративний аналіз дозволяє виявити не лише спільні риси правозаконності, але й специфічні механізми її реалізації в різних правових культурах, що має значення для вдосконалення національних систем правового регулювання в умовах правової глобалізації.

Ключові слова: право, закон, правозаконність, верховенство права, правова визначеність, правопорядок, законність, судовий прецедент, порівняльно-правовий аналіз.

Lysyk M. A. The rule of law in different legal systems: a comparative analysis

The Rule of Law is a key principle of legal regulation, ensuring the conformity of legal norms with the fundamental tenets of the supremacy of law, justice, and legal order. Despite the general universality of this concept, its content and mechanisms

of implementation largely depend on the specifics of a given legal system, the historical conditions of its formation, and sociocultural factors. This article provides a comparative analysis of the concept of the rule of law in three major legal traditions: the Romano-Germanic, Anglo-Saxon, and Islamic legal systems.

The study examines the characteristics of the rule of law in the Romano-Germanic system, which is based on the supremacy of written law, codification of normative acts, and a hierarchical structure of legal regulation. In Anglo-Saxon law, the rule of law is realized through the system of judicial precedents, ensuring flexibility in law enforcement, the principle of stare decisis, and the active role of the judiciary in overseeing the compliance of legal norms with fundamental legal principles. In Islamic law, the rule of law is determined by adherence to religious norms of Sharia, where law is not only a legal but also a moral and ethical phenomenon that regulates social relations through the Quran, Sunnah, ijma, and qiyas.

The article considers the main approaches to understanding the rule of law from normative, sociological, and epistemological perspectives, allowing for an assessment of both the formal aspect of legal acts' compliance with current legislation and their substantive conformity to the principles of justice and legal certainty. Particular attention is given to the mechanisms for ensuring the rule of law in each legal system, including the role of constitutional review, judicial oversight, administrative justice, and law enforcement practices.

The study's findings indicate that, despite significant differences in approaches to the rule of law, all legal systems strive to ensure the stability of the legal order, the effectiveness of legal regulation, and the protection of individual rights and freedoms. The comparative analysis highlights not only the common features of the rule of law but also the specific mechanisms for its implementation in different legal cultures, which is essential for improving national legal systems in the context of legal globalization.

Key words: law, legislation, rule of law, supremacy of law, legal certainty, legal order, legality, judicial precedent, comparative legal analysis.

Вступ. Правозаконність є фундаментальною категорією правової науки, що визначає взаємозв'язок між правом і законом, їх роль у формуванні правопорядку та регулюванні суспільних відносин. Попри універсальність цієї категорії, її зміст та механізми реалізації значною мірою залежать від правової традиції конкретної держави або регіону. У різних правових системах – романо-германській, англосаксонській та мусульманській – поняття правозаконності має суттєві особливості, обумовлені історичними, культурними, соціальними та релігійними чинниками.

Романо-германська правова традиція ґрунтується на принципі верховенства писаного закону, що забезпечує передбачуваність і системність правового регулювання. Англосаксонська система, навпаки, розглядає судовий прецедент як основу права, що сприяє його гнучкості та адаптивності до змінних суспільних умов. У мусульманському праві правозаконність значною мірою визначається релігійними нормами шаріату, які встановлюють обов'язкові правові приписи, що перевищують волю держави у правотворчому процесі.

Дослідження правозаконності у порівняльному аспекті є надзвичайно актуальним, оскільки дозволяє виявити як загальні закономірності функціонування права у різних правових системах, так і їх специфічні особливості. Зіставлення підходів до правозаконності у різних традиціях сприяє розширенню уявлень про правові механізми забезпечення законності, ефективності правозастосування та функціонування судової системи.

Метою дослідження є аналіз сутності правозаконності в романо-германській, англосаксонській та мусульманській правових системах, визначення їх спільних та відмінних рис, а також оцінка впливу історичних, соціокультурних та релігійних факторів на формування концепції правозаконності в кожній із зазначених традицій.

Виклад основного матеріалу. Правозаконність є центральною категорією правової науки, що відображає узгодженість юридичних норм із фундаментальними принципами верховенства права, справедливості та правового порядку. Вона охоплює як формальний аспект, що передбачає відповідність правових актів чинному законодавству, так і матеріальний, який стосується відповідності цих актів загальновизнаним принципам права, включаючи ідеї природної справедливості, правової визначеності та правомірності державного примусу. Правозаконність забезпечує стабільність правової системи, що є необхідною умовою для належного функціонування державних інституцій, реалізації прав і свобод громадян та підтримання суспільного порядку.

Історично правозаконність формувалася під впливом різних правових традицій, кожна з яких виробила власне розуміння цього феномена. У романо-германській правовій традиції правозаконність тісно пов'язана з верховенством писаного закону, що слугує основним регулятором суспільних відносин та забезпечує правову передбачуваність. В англосаксонській системі правозаконність реалізується через прецедентне право, що дозволяє правовій системі зберігати гнучкість і враховувати особливості конкретних ситуацій. У мусульманській правовій системі правозаконність визначається відповідністю правових норм релігійним джерелам, таким як Коран, Сунна, іджма та кіяс, що зумовлює тісний взаємозв'язок права з морально-релігійними засадами суспільства.

Розуміння правозаконності залежить від методологічного підходу, який застосовується до її аналізу. У межах нормативного підходу вона розглядається як відповідність усіх правових актів встановленим нормам права, що забезпечує стабільність правозастосування. Гносеологічний підхід акцентує увагу на взаємозв'язку права, закону та суспільного правопорядку в різних історичних і соціокультурних умовах. Соціологічний підхід, у свою чергу, дозволяє оцінити не лише формальну відповідність законодавства, а й реальний рівень його дотримання в суспільстві, ефективність правозастосування та вплив правових норм на соціальні процеси.

На формування та розвиток правозаконності впливають численні чинники, що відрізняються залежно від конкретної правової системи. Одним із ключових факторів є історична еволюція правових інститутів, що визначає специфіку їхньої організації та функціонування. Наприклад, у країнах континентальної Європи кодифікація права сприяла розвитку концепції формальної законності, тоді як в англійських державах гнучкість судового прецеденту забезпечила можливість індивідуалізації правозастосування. Крім того, значну роль відіграє характер правової системи: романо-германська традиція базується на ієрархії нормативних актів, англосаксонська – на прецедентному регулюванні, а мусульманська – на поєднанні релігійного права та державного законодавства [4, с.81-85].

Державний устрій також впливає на особливості реалізації правозаконності. У країнах із жорсткою централізацією влади правозаконність часто асоціюється з беззаперечним дотриманням нормативних актів, навіть якщо вони суперечать фундаментальним правам людини. Водночас у державах із розвиненою системою поділу влади правозаконність передбачає наявність ефективних механізмів контролю за законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади. Судова система відіграє особливу роль у забезпеченні правозаконності, оскільки саме вона здійснює контроль за відповідністю нормативних актів принципам права, тлумачить та застосовує законодавство у процесі правозастосування. Незалежність судової влади та її здатність до ефективного контролю є одним із визначальних чинників, що впливають на рівень правозаконності в тій чи іншій країні.

Отже, правозаконність є складним і багатовимірним явищем, яке не може бути зведене лише до формальної відповідності норм права чинному законодавству. Вона передбачає також матеріальну відповідність правових норм принципам справедливості, прав людини та демократичних засад. Аналіз правозаконності у порівняльному аспекті дозволяє не лише визначити загальні закономірності її функціонування, але й виявити специфічні риси, властиві різним правовим системам. Це, своєю чергою, сприяє глибшому розумінню правових механізмів, що забезпечують стабільність правопорядку та ефективність правового регулювання в умовах різних правових традицій.

Романо-германська правова традиція є однією з найбільш розвинених і впливових систем права, що склалася на основі римського права та його подальшої еволюції в країнах континентальної Європи. Вона ґрунтується на кодифікованих нормативних актах, які становлять основу правового регулювання, а також на принципах правової визначеності, ієрархічності правових норм і верховенства закону як основного джерела права. У цій правовій системі правозаконність передбачає відповідність усіх нормативних актів встановленим правовим принципам і їхню передбачуваність у процесі правозастосування [7].

У межах цієї традиції головним критерієм правозаконності є відповідність законів загальним принципам права, що закріплені в конституції та міжнародних актах. Закон у цій системі розглядається як основне джерело права, а його ухвалення відбувається в межах суворої ієрархії нормативних актів. Правозаконність реалізується через жорстку систему контролю за відповідністю підзаконних актів законам вищої юридичної сили, що забезпечує узгодженість і єдність правового регулювання.

Однією з ключових рис романо-германської традиції є її системність та формалізованість. Закони ухвалюються органами законодавчої влади та мають загальнообов'язковий характер. Це дозволяє забезпечити стабільність правового регулювання, оскільки правила встановлюються наперед і діють незалежно від конкретних обставин або суб'єктивних рішень суддів. Така система сприяє підвищенню рівня правової визначеності та передбачуваності правозастосування, що є важливою складовою правозаконності.

Історичний розвиток романо-германської правової системи зумовив поступове закріплення верховенства писаного закону як основного інструменту правового регулювання. Починаючи з епохи рецепції римського права в Середньовіччі, через кодифікаційні процеси XVIII–XIX століть, зокрема прийняття Французького цивільного кодексу 1804 року [6] та Німецького цивільного уложення 1896 року, романо-германська традиція сформувала концепцію законності, що спирається на формальне дотримання законодавчих норм і їхню відповідність фундаментальним принципам права.

Система правозастосування у цій традиції ґрунтується на законодавчих актах, а судді відіграють відносно пасивну роль у тлумаченні норм. Судова практика не є джерелом права, хоча суди можуть використовувати попередні рішення для забезпечення правової послідовності. Однак вони не створюють нові правові норми, як це відбувається в англосаксонській системі. Це забезпечує стабільність правової системи, але водночас обмежує можливості оперативного реагування на нові суспільні виклики через судову практику.

Ієрархія норм у романо-германській традиції є одним із головних механізмів забезпечення правозаконності. Конституція має найвищу юридичну силу, а всі інші акти повинні відповідати її положенням. З метою забезпечення відповідності законодавчих актів конституційним принципам діє система конституційного контролю, що представлена конституційними судами або радами. Вони мають повноваження скасовувати нормативні акти, які суперечать конституції або порушують основоположні права людини.

Забезпечення правозаконності в цій системі залежить також від функціонування адміністративної юстиції, яка здійснює контроль за діяльністю органів державної влади та відповідністю їхніх рішень принципам законності. Адміністративні суди мають компетенцію переглядати рішення органів влади на предмет їхньої відповідності закону, що сприяє дотриманню принципів правової визначеності та справедливості у сфері державного управління.

Правозаконність у романо-германській традиції також підтримується через інституційні механізми правотворчості та правозастосування. Важливу роль відіграють правові доктрини та наукова юридична школа, що сприяють уніфікації правозастосовної практики та формулюванню принципів, які допомагають вирішувати колізії в законодавстві.

Англосаксонська правова традиція, що сформувалася у Великій Британії та поширилася на США, Канаду, Австралію, Нову Зеландію та низку інших країн, має унікальні підходи до правозаконності, які суттєво відрізняються від континентальних правових систем. В основі цієї традиції лежить не формалізована система кодифікованих норм, а гнучка модель прецедентного права, що дозволяє адаптувати правову систему до змінних соціальних умов.

В англосаксонській правовій доктрині правозаконність пов'язується передусім із принципом *rule of law*, що передбачає верховенство права, незалежність судової влади та рівність усіх перед законом [3].

На відміну від романо-германської системи, де писане законодавство є основним джерелом права, в англосаксонській правовій традиції ключову роль відіграє судовий прецедент. Судові рішення, ухвалені вищими судами, набувають обов'язкового характеру для розгляду подібних справ у майбутньому, що забезпечує стабільність і передбачуваність правозастосування. Такий механізм правозаконності базується на принципі *stare decisis*, згідно з яким суди зобов'язані дотримуватися раніше ухвалених рішень у подібних справах. Унаслідок цього судді не лише застосовують закон, а й фактично його творять, що надає англосаксонській правовій системі гнучкості, але водночас підвищує роль судової дискреції у визначенні правозаконності.

Формування правозаконності в англосаксонському праві тісно пов'язане з історичним розвитком системи загального права. Вона бере свій початок у середньовічній Англії, де судові рішення королівських суддів поступово сформували правові прецеденти, що стали основою для майбутніх правових норм. Із розвитком державних інституцій було встановлено баланс між звичаєвим правом, прецедентним регулюванням та законодавчими актами. Згодом із поширенням британської правової культури цей підхід закріпився в інших державах, що дотримуються англосаксонської правової традиції.

Одним із центральних елементів правозаконності в цій системі є незалежність судової влади, яка виконує не лише функцію застосування норм, а й контролює законодавчу та виконавчу гілки влади, забезпечуючи відповідність їхніх рішень принципам права. В англосаксонській традиції суди відіграють активну роль у правотворчому процесі, здійснюючи судовий контроль за законодавчими актами та адміністративними рішеннями. Особливо важливою в цьому контексті є практика судового контролю за конституційністю законів, яка розвинулася в США після рішення Верховного суду у справі *Marbury v. Madison* (1803). Ця справа заклала принцип судового перегляду законодавчих актів, що надало судам право скасовувати закони, які суперечать конституції [2].

Суттєвим аспектом правозаконності в англосаксонській правовій традиції є принцип *due process of law*, який забезпечує справедливе правосуддя, процесуальні гарантії та захист прав особи у правовій системі. Цей принцип відіграє ключову роль у визначенні меж державного втручання в права людини та встановлює критерії правомірності рішень судових та адміністративних органів.

Хоча законодавство в англосаксонській системі також відіграє значну роль, воно не має такої ж домінантної позиції, як у романо-германській традиції. Закони ухвалюються парламентами, але їхнє тлумачення та застосування значною мірою залежать від судової практики. Законодавство є динамічним інструментом регулювання суспільних відносин, але його застосування вимагає гнучкого тлумачення через судові рішення. Унаслідок цього правозаконність у межах англосаксонської традиції є результатом балансу між законодавчими нормами та судовими прецедентами, що гарантує водночас стабільність та адаптивність правової системи.

Забезпечення правозаконності в англосаксонській традиції відбувається також через систему судових інстанцій, де важливу роль відіграють вищі суди, які мають повноваження переглядати справи на предмет відповідності норм права та принципів справедливості. Верховні суди в таких країнах, як Велика Британія, США, Канада, відіграють визначальну роль у формуванні прецедентного права та забезпеченні правозаконності [5].

Мусульманська правова традиція є унікальною правовою системою, що поєднує правові норми з релігійними настановами. Вона ґрунтується на принципах шариату – системи релігійно-правових норм, які визначають правозаконність через відповідність божественному закону, викладеному в Корані та інших релігійних джерелах. Особливістю цієї традиції є те, що правозаконність розглядається не лише як юридична категорія, але й як морально-етичне поняття, що забезпечує гармонію між вірою, суспільним порядком і правовим регулюванням.

Концепція правозаконності в мусульманському праві базується на розмежуванні між божественним та людським правом. Божественне право, що міститься в Корані та Сунні, розглядається як абсолютне та незмінне. Воно регулює фундаментальні аспекти суспільного життя, включаючи питання сімейного права, спадкування, кримінального покарання та моральних приписів. Натомість людське право, що створюється правознавцями на основі тлумачення релігійних текстів та правових аналогій, є змінним і може адаптуватися до конкретних соціальних умов. Це розмежування формує основу правозаконності, оскільки визначає межі, в яких може діяти державна влада, а також критерії легітимності прийнятих рішень.

Основними джерелами мусульманського права є Коран – священна книга ісламу, Сунна – зібрання висловів і вчинків пророка Мухаммеда, іджма – колективна думка ісламських правознавців щодо певного правового питання, та кіяс – метод аналогії, що дозволяє тлумачити правові питання, які не були безпосередньо врегульовані первинними джерелами. Ця багаторівнева система правотворення забезпечує правозаконність через обов'язковість дотримання релігійних норм та їхню узгодженість із соціальними потребами мусульманської громади [1].

Історичний розвиток мусульманської правової системи свідчить про те, що вона від початку була тісно пов'язана з релігійною владою та моральними нормами. В умовах класичних ісламських держав правозаконність забезпечувалася через існування релігійних судів (каді), які тлумачили норми шаріату та застосовували їх у правозастосовній діяльності. Судді мали значну автономію, оскільки їхні рішення базувалися не лише на писаних нормах, а й на власному розумінні ісламських принципів справедливості та праведності.

Роль державної влади у забезпеченні правозаконності в мусульманському праві є особливою. На відміну від романо-германської чи англосаксонської традицій, де правозаконність контролюється законодавчими та судовими органами, в мусульманських правових системах влада правителя (халіфа, султана, еміра) є обмеженою релігійними нормами. Це означає, що законодавча діяльність світської влади повинна узгоджуватися з шаріатом, а будь-які правові акти, що суперечать релігійним приписам, вважаються нелегітимними. Таким чином, правозаконність у цій традиції забезпечується через відповідність норм шаріату, що вважається єдиним джерелом справедливого права.

Однією з характерних рис мусульманської правозаконності є її залежність від школи ісламського права, до якої належить конкретна громада чи держава. У сунітському ісламі існує чотири основні школи права: ханафітська, малікітська, шафіїтська та ханбалітська, кожна з яких має власні підходи до тлумачення норм. У шиїтському ісламі також існують окремі правові школи, що базуються на власних принципах правозастосування. Ця різноманітність впливає на правозаконність у різних мусульманських державах, оскільки в кожній країні діє свій підхід до поєднання релігійних норм із позитивним законодавством.

Сучасні мусульманські держави по-різному реалізують принцип правозаконності, що залежить від рівня їхньої секуляризації. У таких країнах, як Саудівська Аравія та Іран, правова система залишається майже повністю заснованою на шаріаті, а судова влада здійснює правосуддя відповідно до релігійних норм. Натомість у країнах, як Туреччина, Єгипет чи Пакистан, існує змішана система, де поряд із релігійним правом діють елементи світського законодавства, що забезпечують певну адаптацію правозаконності до сучасних соціально-економічних умов.

Забезпечення правозаконності у мусульманському праві також залежить від механізмів правозастосування. У ряді країн існують спеціалізовані шаріатські суди, які розглядають справи з питань сімейного, кримінального та майнового права. Водночас у деяких державах функціонують паралельні світські суди, що застосовують національне законодавство. Це свідчить про те, що правозаконність у мусульманському світі не є уніфікованою, а її реалізація залежить від історичних, політичних та соціальних умов конкретної країни.

Висновки. Правозаконність є ключовим принципом правового регулювання, що забезпечує відповідність правових норм фундаментальним засадам верховенства права, справедливості та правового порядку. Її реалізація відрізняється залежно від правової традиції.

У романо-германській системі правозаконність ґрунтується на верховенстві писаного закону, правовій визначеності та конституційному контролю. В англосаксонській традиції вона забезпечується через rule of law, судовий прецедент і незалежність судової влади. У мусульманському праві правозаконність визначається відповідністю норм шариату, що поєднує юридичні та морально-релігійні аспекти.

Порівняльний аналіз свідчить, що попри відмінності, всі правові системи прагнуть до забезпечення стабільності, передбачуваності та справедливості правового регулювання, використовуючи власні механізми контролю й правозастосування.

Список використаних джерел:

1. Mansoor M. *Islamic Modernism, Nationalism, and Fundamentalism: Episode and Discourse*, pg. 33. Chicago: University of Chicago Press, 2005. URL: <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/I/bo3534148.html>
2. Marbury v. Madison. Britannica. URL: <https://www.britannica.com/event/Marbury-v-Madison>
3. Іванів А.Р. Судовий прецедент в англосаксонській правовій сім'ї. *Економіка, фінанси, право*. 2023. №2. С. 17-21. URL: https://www.researchgate.net/publication/369221033_Judicial_precedent_in_the_Anglo-Saxon_legal_family
4. Проблеми теорії держави і права (опорні конспекти): Тернопільський національний економічний університет. Кафедра теорії та історії держави і права. 289 с. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/9418/1/4.PTDP_Konspekt%20lekzij.pdf
5. Флоря А.Р., Лісна І.С. Судовий прецедент у правовій системі США. *Право та державне управління*. 2017. №4 (29). Том 1. С. 33-37. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2017/tom_1/8.pdf
6. Цивільний кодекс Франції. ВУЕ. URL: https://vue.gov.ua/%D0%A6%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D0%A4%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97
7. Шаганенко В.П. Особливості системи права у романо-германській правовій сім'ї. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2013. Том 1. №6-1. С. 88-91. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc6-1-1/22.pdf>

ПОПОВ Р. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного
та інформаційного права
факультету права та міжнародних
відносин
(Державний університет
«Київського авіаційного інституту»)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.100>

ВІРТУАЛЬНІ АКТИВИ: ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

У статті досліджено особливості існуючого державного механізму міжнародного співробітництва України у сфері обігу віртуальних активів, що регулюється Законом України «Про віртуальні активи» та іншими міжнародними нормативно-правовими актами. Вказано, що сучасний і стрімкий розвиток цифрових технологій набув широкого спектру застосування в багатьох сферах життя сучасного суспільства. Найбільш масштабний вплив вона надала на її фінансовий сектор, зокрема у вигляді появи такого явища, як віртуальні активи. І ці нововведення не обійшли стороною і українську економіку, на що урядовці також звернули пильну увагу, вирішивши унормувати обіг віртуальних активів в Україні.

Зроблено висновок, що у цей критичний період для регулювання цифрових активів також важливо, щоб керівники державного сектору зосередилися на обраних ключових тематичних напрямках. Чотири з найактуальніших проблем галузі, які обговорюються у звіті, – це боротьба з відмиванням грошей (AML) та «Знай свого клієнта» (KYC); нормативні та технічні пісочниці; децентралізовані фінанси (DeFi); а також конфіденційність і безпека. Крім того, постійний діалог між органами державного сектору та учасниками приватного сектору гарантує, що будуть розроблені нормативно-правові акти які не лише реагують на поточні вимоги, але й адаптуються до майбутніх подій. Чітко визначена та гнучка нормативно-правова база, заснована на різноманітному досвіді, має першорядне значення, оскільки вона забезпечує ясність, необхідну для галузі. Взаємодіючи з різноманітними зацікавленими сторонами, національні регулюючі органи можуть краще орієнтуватися в складнощах, притаманних цій галузі, що швидко розвивається. Продумана інтеграція глобальної аналітики та даних конкретних компаній у регуляторну вітчизняну практику може підвищити гнучкість нормативно-правової бази в майбутньому.

Ключові слова: віртуальні активи, нормативно-правове регулювання, децентралізовані фінанси, фінансова діяльність.

Popov R. V. Virtual assets: features of the state regulatory mechanism and international experience

The article studies the features of the existing state mechanism of international cooperation of Ukraine in the field of virtual assets circulation, which is regulated by the Law of Ukraine "On Virtual Assets" and other international regulatory legal acts. It is indicated that the modern and rapid development of digital technologies has acquired a wide range of applications in many spheres of life of modern society.

It had the most large-scale impact on its financial sector, in particular in the form of the emergence of such a phenomenon as virtual assets. And these innovations did not bypass the Ukrainian economy, which government officials also paid close attention to, deciding to normalize the circulation of virtual assets in Ukraine.

It is concluded that in this critical period for the regulation of digital assets, it is also important for public sector leaders to focus on selected key thematic areas. Four of the industry's most pressing issues discussed in the report are anti-money laundering (AML) and Know Your Customer (KYC); regulatory and technical sandboxes; decentralized finance (DeFi); as well as privacy and security. In addition, the ongoing dialogue between public sector bodies and private sector actors ensures that regulations are developed that not only respond to current requirements but also adapt to future developments. A well-defined and flexible regulatory framework, based on a variety of experiences, is paramount, as it provides the clarity required by the industry. By engaging with a variety of stakeholders, national regulators can better navigate the complexities inherent in this rapidly evolving industry. A thoughtful integration of global analytics and company-specific data into regulatory domestic practices can increase the flexibility of the regulatory framework in the future.

Key words: *virtual assets, regulation, decentralized finance, financial activities.*

Постановка проблеми. Сучасний і стрімкий розвиток цифрових технологій набув широкого спектру застосування в багатьох сферах життя сучасного суспільства. Найбільш масштабний вплив вона надала на її фінансовий сектор, зокрема у вигляді появи такого явища, як віртуальні активи. І ці нововведення не обійшли стороною і українську економіку, на що урядовці також звернули пильну увагу, вирішивши унормувати обіг віртуальних активів в Україні.

Віртуальні активи – це майбутнє як для України, так і за світом. Через 10-15 років деякі країни можуть повністю відмовитися від паперових грошей. Однак, якщо віртуальні активи будуть інструментом «чорного ринку», відмивання грошей, то вони не зможуть бути мейнстрімною технологією. Тому є тенденція до переведення всіх операцій з криптовалютами на прозорі стандарти. Саме таке бачення наразі окреслюється урядом. Крім того, підкреслюється, що на початковому етапі регулювання ринку є можливість перевірки кожної компанії, за допомогою впровадження регуляторів такої діяльності.

Тому, в першу чергу, необхідним кроком є розробка оптимального механізму нормативно-правового регулювання обігу віртуальних активів, оскільки ринок все ще рухається в бік того, щоб стати більш відкритим і цивілізованим. Зокрема FATF та інші організації, що займаються боротьбою з відмиванням грошей, дуже швидко рухаються до прозорості та контролю віртуальних активів. Національний правозастосовувач наразі має керуватися міжнародними рекомендаціями у цій сфері, але розробка та прийняття вітчизняної нормативно-правової бази є потрібним кроком у цьому напрямку.

Варто вказати, що дотримання міжнародних стандартів є основною передумовою максимально дієвого впровадження національної моделі обігу віртуальних активів, в іншому випадку, є велика ймовірність, що віртуальні активи будуть використовуватися для незаконних цілей. Саме тому співпраця з міжнародними фінансовими організаціями, які борються з відмиванням грошей, налагодження спільної роботи світових регуляторів має бути, спрямована на обмін такою інформацією.

Мета статті є встановлення особливостей існуючого державного механізму міжнародного співробітництва України у сфері обігу віртуальних активів, що регулюється Законом України «Про віртуальні активи» та іншими міжнародними нормативно-правовими актами.

Виклад основного матеріалу. 17 лютого 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про віртуальні активи» № 2074-IX (далі – Закон 2074 [1]. Який був підписаний Президентом України 15 березня 2022 року, після врахування змін, згідно з раніше

поданими ним пропозиціями. Відповідно до пункту 1 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону 2074 набирає чинності: а) з дня набрання чинності Законом України про внесення змін до Податкового кодексу України, щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами; б) запровадження Державного реєстру постачальників послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів, що додатково зазначено у пункті 2 глави VI Прикінцевих та Перехідних положень, як обмеження у можливості застосування санкцій, передбачених статтею 23 Закону 2074.

На виконання положень пункту 1 розділу VI Закону 2074 та на його виконання, 13 березня 2022 року у Верховній Раді України зареєстровано законопроект № 7150 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами» (далі – Законопроект 7150).

У контексті нашого дослідження окремо слід зазначити наступні матеріали Групи з розробки фінансових заходів щодо протидії відмиванню грошей (далі – FATF): видана настанова щодо ризик-орієнтованого підходу до віртуальних активів та постачальників послуг віртуальної власності у червні 2019 року [2]; у червні 2020 року опубліковано перший 12-місячний огляд – переглянуті стандарти FATF щодо віртуальних активів [3]; у липні 2021 року опублікувала другий 12-місячний огляд – переглянуті стандарти FATF щодо віртуальних активів [4].

Варто вказати, що відмивання грошей – це процес, який дозволяє приховати незаконне походження таких грошей. Цей процес небезпечний тим, що дозволяє злочинцям насолоджуватися своїми прибутками, не загрожуючи джерелу цих прибутків. Нелегальна торгівля зброєю, а також організована злочинність, включаючи, наприклад, торгівлю наркотиками та проституцію, можуть приносити величезні суми. Розкрадання, інсайдерська торгівля, хабарництво та схеми комп'ютерного шахрайства також можуть приносити значні прибутки та створювати стимули для «легалізації» незаконно отриманих прибутків шляхом їх відмивання. Коли злочинна діяльність приносить значний прибуток, особа або група залучених осіб повинні знайти спосіб контролю за коштами, щоб не привертати увагу до діяльності, яка є їх джерелом, або до осіб, які займаються такою діяльністю. Злочинці досягають цього, приховуючи джерела, змінюючи форми або переміщуючи кошти туди, де вони з меншою ймовірністю привернуть увагу [4].

Регулювання обігу віртуальних активів в Україні здійснюється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР) та Національним банком України (далі – НБУ) комплексними заходами з організації, контролю, нагляду за ринком віртуальних активів, регулювання правил діяльності постачальників послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів, а також заходи щодо запобігання та протидії зловживанням та порушенням на ринку віртуальних активів. Державне регулювання у сфері обігу віртуальних активів здійснюється в межах його повноважень: про віртуальні активи, забезпечені валютними цінностями – Національний банк України; щодо віртуальних активів, крім віртуальних активів, забезпечених валютними цінностями, – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (абзац 1 статті 16 Закону 2074) [1].

На початку дослідження, в контексті його мети, доречним буде визначення деяких термінів, що вживаються в Законі 2074:

– постачальники послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів – виключно суб'єкти підприємницької діяльності – юридичні особи, які проводять один або декілька з наступних видів діяльності в інтересах третіх осіб: зберігання або адміністрування віртуальних

активи або ключі віртуальних активів; обмін віртуальними активами; переказ віртуальних активів; надання посередницьких послуг, пов'язаних з віртуальними активами (абзац 8 п. 1 ст. 1 Закону 2074 р.);

– публічна пропозиція віртуальних активів – пропозиція, адресована невизначеному колу осіб, придбати віртуальні активи за ціною та на умовах, визначених такою офертою, яка здійснюється з урахуванням вимог, встановлених Законом 2074 (абзац 9 абзацу 1 статті 1 Закону 2074);

– значна участь – пряме чи опосередковане, самостійне або спільне володіння 10 і більше відсотками статутного (складеного) капіталу або прав голосу придбаних акцій (паїв) юридичної особи, або незалежна від формальної власності, можливість суттєвого впливу на управління або діяльність юридичної особи (абзац 4 п. 1 ст. 1 Закону 2074);

– терміни «структура власності» та «бездоганна ділова репутація» вживаються у Законі 2074 у значеннях, наведених у Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (пункт 2 статті 1 Закону 2074) [1].

Контроль за виконанням вимог Закону 2074 здійснюється НКЦПФР та іншими державними органами в межах їх повноважень та в порядку, визначеному Конституцією та законами України. Контроль за обігом забезпечених віртуальних активів, забезпечених окремими об'єктами цивільних прав, на умовах, передбачених Законом 2074, у межах своїх повноважень можуть здійснювати й інші державні органи, якщо до їх компетенції належить регулювання обігу окремих об'єктів цивільних прав та/або реєстрація правочинів з такими об'єктами цивільних прав. (ст. 22 Закону 2074) Серед основних завдань НКЦПФР, у контексті мети нашого дослідження, можна виділити такі:

– формування та забезпечення реалізації державної політики щодо розвитку та функціонування ринку віртуальних активів, сприяння адаптації законодавства про віртуальні активи до міжнародних стандартів (пункт 1 пункту 2 статті 16 Закону 2074 року);

– забезпечення та здійснення в межах своїх повноважень контролю за виконанням учасниками ринку віртуальних активів законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення (пункт 7 п. 2 статті 16, 2074 Закону);

– здійснення повноважень суб'єкта державного фінансового моніторингу (абзац 8 п. 2 ст. 16 Закону 2074).

Також виокремимо декілька функцій, які виконує НКЦПФР відповідно до покладених на неї завдань, які є цікавими в контексті нашого дослідження:

– укладає міжнародні договори та інші угоди з відповідними органами іноземних держав з питань співробітництва у сфері регулювання обігу віртуальних активів у встановленому законом порядку (абз. 3 п. 3 ст. 16 Закону 2074);

– здійснює міжнародне співробітництво з відповідними державними органами та неурядовими організаціями іноземних держав та міжнародними організаціями в частині обміну досвідом та інформацією, пов'язаною з регулюванням ринку віртуальних активів (абзац 4 абзац 3 статті 16 Закону 2074);

– надає державним органам інформацію, необхідну для виконання ними своїх повноважень у сфері обігу віртуальних активів (абзац 7 п. 3 ст. 16 Закону 2074);

– розробляє та організовує здійснення заходів, спрямованих на запобігання порушенням законодавства про віртуальні активи (пункт 15 п. 3 ст. 16 Закону 2074);

– здійснює контроль та нагляд за дотриманням учасниками ринку віртуальних активів законодавства про віртуальні активи та притягнення їх до відповідальності за порушення такого законодавства (п. 16 п. 3 ст. 16 Закону 2074) [1].

У контексті нашого дослідження НКЦПФР має такі повноваження:

– здійснення нагляду та контролю за діяльністю постачальників послуг, пов'язаною з обігом віртуальних активів, у порядку, визначеному НКЦПФР (абзац 2 абзац 4 статті 16 Закону 2074);

– проведення в порядку, визначеному НКЦПФР, самостійно або спільно з іншими державними органами перевірок щодо дотримання постачальниками послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів, вимог законодавства про віртуальні активи (абз. 6 п. 4 ст. 16 Закону 2074);

– оприлюднення в установленому законом порядку інформації щодо встановлених фактів порушення законодавства про віртуальні активи (абзац 7 п. 4, статті 16 Закону 2074);

– направлення до правоохоронних органів матеріалів щодо фактів правопорушень, за які передбачена адміністративна та кримінальна відповідальність (абзац 8 п. 4 ст. 16 Закону 2074);

– обмін досвідом з метою запобігання та протидії правопорушенням на ринку віртуальних активів та налагодження зв'язків у рамках міжнародного співробітництва на умовах взаємності, надання та отримання інформації про функціонування ринку віртуальних активів та його учасників, що не становить державної таємниці та не призводить до розголошення професійної таємниці (абзац 9 п. 4 ст. 16 Закону 2074) [1].

Слід зазначити, що юридичні особи, які мають намір набути статусу постачальника послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів, заборонені абзацом 8 пунктом 4 статті 9 Закону 2074, оскільки така юридична особа має такі ознаки: має серед учасників (засновників, акціонерів) юридичних осіб, зареєстрованих у державах (юрисдикціях), які не впроваджують або неналежним чином виконують рекомендації міжнародних, міжурядові організації, що займаються боротьбою з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення.

Міжнародне співробітництво України у сфері обігу віртуальних активів здійснюється відповідно до Закону 2074, міжнародних договорів України та інших нормативно-правових актів (п. 1 ст. 24 Закону 2074). Слід зазначити, що у разі якщо міжнародним договором, обов'язкова згода на виконання якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені Законом 2074, застосовуються норми міжнародного договору (п. 2 ст. 24 Закону 2074) [1].

НКЦПФР в межах своєї компетенції враховує міжнародний досвід розвитку ринку віртуальних активів, рекомендації міжнародних або міжурядових організацій, а також забезпечує впровадження відповідних міжнародних стандартів, зокрема стандартів Групи з розробки фінансових заходів протидії відмиванню коштів (FATF) (п. 3 ст. 24 Закону 2074) [1].

Міжнародними договорами України на засадах взаємності або за її ініціативою НКЦПФР здійснює міжнародне співробітництво з відповідними органами іноземних держав, з міжнародними організаціями з метою обміну досвідом та інформацією (п. 1 ст. 25 Закону 2074) [1].

НКЦПФР має право в межах міжнародного співробітництва укладати або приєднуватися до міжвідомчих угод з відповідними державними органами іноземних держав та міжнародними організаціями, до компетенції яких належать питання, що регулюються договорами (п. 2 ст. 25 Закону 2074) [1].

НКЦПФР до відповідного органу іноземної держави щодо інформації з обмеженим доступом здійснюється в порядку, визначеному законом або міжнародним договором України, за умови, що орган іноземної держави забезпечує не нижчий рівень захисту такої інформації, ніж той, що застосовується в Україні (п. 3 ст. 25 Закону 2074) [1].

Забезпечення міжнародного співробітництва у сфері обігу віртуальних активів покладється на відповідні державні наглядні, правоохоронні та судові органи в межах їх повноважень (п. 4 ст. 25 Закону 2074) [1].

Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF). У відповідь на зростаючу проблему відмивання грошей у 1989 році на зустрічі лідерів країн G7 у Парижі була створена Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF). Визнаючи загрозу для банківської системи та фінансових інститутів, глави держав або урядів країн G7 та президент Європейської комісії скликали Групу з розробки фінансових заходів, до якої увійшли країни – члени G7, Європейська комісія та вісім інших країн.

FATF є міжурядовим органом, завданням якого є розробка та просування стратегій протидії відмиванню грошей як на національному, так і на міжнародному рівнях. Таким чином, Група з розробки фінансових заходів є «органом формування стратегії», діяльність якого спрямована на формування необхідної політичної волі для реалізації реформи

національного законодавства та регуляторної системи боротьби з відмиванням грошей. Кожні п'ять років FATF проводить регулярні огляди своїх завдань.

У квітні 1990 року, менш ніж через рік після свого створення, FATF підготувала доповідь, що містить сорок рекомендацій, що забезпечують широку основу заходів, необхідних для боротьби з відмиванням грошей [5]. Вищезазначені рекомендації визначають принципи діяльності та надають країнам певну гнучкість у впровадженні цих принципів відповідно до їх конкретних умов та конституційних рамок. Хоча рекомендації не є обов'язковою міжнародною конвенцією. Серед основних обов'язків, що містяться в Рекомендаціях і які мають бути ефективно реалізовані, можна виділити такі:

- криміналізація відмивання грошей, одержаних внаслідок тяжких злочинів (Рекомендація 4) та прийняття законів про арешт та конфіскацію коштів, отриманих злочинним шляхом (Рекомендація 7) [5];

- обов'язок фінансових установ ідентифікувати всіх своїх клієнтів, включаючи будь-яких одержувачів переказів, та вести належний облік (рекомендації 10 та 12) [5];

- вимога до фінансових установ повідомляти про підозрілі транзакції компетентним національним органам влади (Рекомендація 15) та впроваджувати широкий спектр заходів внутрішнього контролю (Рекомендація 19) [5];

- адекватні системи контролю та нагляду за діяльністю фінансових установ (рекомендації 26-29) [5];

- необхідність підписання міжнародних угод та прийняття національного законодавства, яке б дало змогу країнам здійснювати оперативне та ефективне співробітництво на всіх рівнях (рекомендації 32-40) [5].

FATF може застосувати Рекомендацію 21 та прийняти нормативний акт, який вимагатиме від фінансових установ приділяти особливу увагу діловим відносинам та операціям з фізичними та юридичними особами, а також фінансовими установами, які є резидентами країни, що не дотримується положень Сорока рекомендацій. І, нарешті, може бути поставлено питання про членство країни в FATF.

Діяльність деяких міжнародних і регіональних органів, повністю або частково, присвячена постановці аналогічних цілей і вирішенню аналогічних завдань для своїх країн-членів, які FATF ставить по відношенню до країн, що входять до її складу.

Далі перерахуємо найвідоміші з таких міжнародних і регіональних органів: Азіатсько-Тихоокеанська група з відмивання грошей (APG); Карибська група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (CFATF); Група представників офшорних країн у сфері банківського нагляду (OGBS); Комітет експертів з оцінки заходів щодо відмивання грошей Ради Європи.

Згадані організації можна умовно виділити між собою на дві великі групи, які проводять взаємну оцінку діяльності країн-членів відповідних організацій, в ході якої оцінюється прогрес на шляху реалізації необхідних заходів щодо боротьби з відмиванням грошей, а також виявляються нові тенденції в цій сфері:

- 1) Карибська група з розробки фінансових заходів щодо боротьби з відмиванням грошей (CFATF), Комітет експертів з оцінки заходів щодо відмивання грошей Ради Європи та Група представників офшорних країн у сфері банківського нагляду (OGBS);

- 2) Азіатсько-Тихоокеанська група з питань відмивання грошей (APG), Карибська група з розробки фінансових заходів щодо боротьби з відмиванням грошей (CFATF) та Комітет експертів з оцінки заходів щодо відмивання грошей Ради Європи. Досвід цих міжнародних організацій також має бути вивчений, а його кращі досягнення мають бути імплементовані в українське законодавство.

Висновки. Враховуючи, що FATF є міждержавним органом, завданням якого є розробка та просування стратегії протидії відмиванню коштів як на національному, так і на міжнародному рівнях, тобто це «орган, що формує стратегію», діяльність якого спрямована на формування необхідної політичної волі для впровадження реформ у національному законодавстві та регуляторній системі для боротьби з відмиванням грошей.

Згадані рекомендації FATF (як і інших організацій) не є міжнародною конвенцією, яка є обов'язковою для виконання, а лише визначають принципи дій та надають країнам-учасникам певну гнучкість у реалізації цих принципів відповідно до їх конкретних умов та конституційної основи.

FATF може застосувати Рекомендацію 21 та прийняти нормативний акт, який вимагатиме від фінансових установ приділяти особливу увагу діловим відносинам та операціям з фізичними та юридичними особами, а також фінансовими установами, які є резидентами країни, що не дотримується положень Сорока рекомендацій. Наголошуємо, «приділяти особливу увагу діловим відносинам та операціям» з такими юридичними особами, а не вводити неконституційні норми, які також порушують численні міжнародні ратифіковані правові акти, вводячи аналогічні приписи у пункті 8 пункту 4 статті 9 Закону 2074.

Співпраця FATF з такими організаціями, а також їх співпраця між собою є позитивною ініціативою, спрямованою на забезпечення реалізації ефективних заходів протидії відмиванню коштів усіма країнами світу – шляхом впровадження в місцеве законодавство актуальних та зрозумілих правових норм, які не суперечать їх конституційним основам.

Зростаюча складність нормативно-правового ландшафту цифрових активів підкреслює важливість оптимального регулювання в найближчі роки. Політики та регулюючі органи стикаються з важким шляхом, який чекає попереду, намагаючись розробити адаптивні стратегії, підготуватися до майбутніх викликів у галузі та підтримувати прозоре регуляторне середовище.

У цей критичний період для регулювання цифрових активів також важливо, щоб керівники державного сектору зосередилися на обраних ключових тематичних напрямках. Чотири з найактуальніших проблем галузі, які обговорюються у звіті, – це боротьба з відмиванням грошей (AML) та «Знай свого клієнта» (KYC); нормативні та технічні пісочниці; децентралізовані фінанси (DeFi); а також конфіденційність і безпека. Крім того, постійний діалог між органами державного сектору та учасниками приватного сектору гарантує, що будуть розроблені нормативно-правові акти які не лише реагують на поточні вимоги, але й адаптуються до майбутніх подій. Чітко визначена та гнучка нормативно-правова база, заснована на різноманітному досвіді, має першорядне значення, оскільки вона забезпечує ясність, необхідну для галузі. Взаємодіючи з різноманітними зацікавленими сторонами, національні регулюючі органи можуть краще орієнтуватися в складнощах, притаманних цій галузі, що швидко розвивається. Продумана інтеграція глобальної аналітики та даних конкретних компаній у регуляторну вітчизняну практику може підвищити гнучкість нормативно-правової бази в майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>
2. FATF (2019), Керівництво щодо Ризик-Орієнтованого Підходу до Віртуальних Активів та Постачальників Послуг з Переказу Віртуальних Активів, FATF, Париж, URL: <http://www.fatf-gafi.org/publications/fatfrecommendations/documents/Guidance-RBA-virtual-assets.html>
3. FATF Annual Report 2020-2021 URL: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Fatfgeneral/Annual-report-2020-2021.html>
4. FATF Annual Report 2021-2022 URL: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Fatfgeneral/Annual-Report-2021-2022.html>
5. Рекомендації FATF та методологія. Міжнародні стандарти боротьби з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму і розповсюдженням зброї масового знищення URL: <https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/books/5%20round%20FATF.pdf>

БОРИСОВ С. С.,

аспірант

*(Київський університет**інтелектуальної власності та права**Національного університету**«Одеська юридична академія»)*

ORCID ID: 0009-0001-9266-9988

УДК 343.214

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.101>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЧАСУ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИННОГО ДІЯННЯ

У статті розкриваються кримінально-правові аспекти часу вчинення кримінального правопорушення.

Автор статті у своєму науковому пошуку звертається до загальноприйнятих поглядів на час вчинення кримінального правопорушення як про одну з ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення та як обставина, що впливає на встановлення меж дії закону про кримінальну відповідальність.

Автор звертається до ч. 2 ст. 4 КК України, якою передбачено, що «Кримінальна протиправність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння», тобто, якщо особа не визначила час вчинення кримінального правопорушення, то вона не зможе дати кримінально-правову оцінку вчиненому протиправному діянню.

Автор пропонує час вчинення кримінального правопорушення розглядати з декількох позицій, по-перше час вчинення протиправного діяння – це час вчинення суспільно небезпечного посягання. Автор розглядає час вчинення кримінального правопорушення як встановлення суспільної небезпечності вчиненого діяння.

Автор доводить, що час вчинення кримінального правопорушення виступає як фактор трансформації кримінально-правових відносин.

Акцентовується увага на тому, що час вчинення кримінального правопорушення виступає як фактор розмежування складних одиничних протиправних діянь і їх множинності.

Також, автор доводить, що час вчинення кримінального правопорушення виступає як період, з яким зв'язано встановлення здатності особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, бути загальним або спеціальним суб'єктами кримінального правопорушення.

Також автором доводиться, що час вчинення кримінального правопорушення виступає як фактор, за допомогою якого в сукупності з іншими обставинами встановлюється зміст інтелектуального і вольового моментів вини.

Автор статті доводить, що час вчинення кримінального правопорушення – це фактор, який, взаємодіючи з певними правовими процесами, обумовлює формування правил кримінально-правового регулювання на вчинене. І на останок, автор констатує, що істотне теоретичне та практичне значення час вчинення кримінального правопорушення має для інституту давності притягнення до кримінальної відповідальності.

Автором з'ясовуються: час вчинення кримінального правопорушення як загальна умова відповідальності за Кримінальним кодексом України; час

вчинення кримінального правопорушення як фактор кримінально-правової оцінки вчиненого суспільно небезпечного діяння; час вчинення кримінального правопорушення як чинник реалізації мір кримінально-правового впливу.

Ключові слова: час вчинення кримінального правопорушення, значення часу як об'єктивної умови вчинення кримінального правопорушення, умови, фактори, критерії, оцінка.

Borysov S. S. Criminal law aspects of the time of commission of a criminal act

The article reveals the criminal law aspects of the time of committing a criminal offence.

In his scientific research, the author refers to the generally accepted views on the time of commission of a criminal offence as one of the features of the objective side of a criminal offence and as a circumstance which affects the establishment of the limits of the law on criminal liability.

The author refers to Part 2 of Article 4 of the Criminal Code of Ukraine, which provides that 'Criminal unlawfulness and punishability, as well as other criminal law consequences of an act are determined by the law on criminal liability in force at the time of the act', i.e., if a person has not determined the time of a criminal offence, he/she will not be able to give a criminal law assessment of the committed unlawful act.

The author proposes to consider the time of commission of a criminal offence from several perspectives, firstly, the time of commission of an unlawful act is the time of commission of a socially dangerous encroachment. The author considers the time of commission of a criminal offence as the establishment of the social danger of the act committed.

The author proves that the time of a criminal offence is a factor of transformation of criminal law relations.

The author emphasises that the time of committing a criminal offence is a factor in distinguishing between complex single unlawful acts and their multiplicity.

The author also argues that the time of commission of a criminal offence is a period with which the ability of a person who has committed a socially dangerous act to be a general or special subject of a criminal offence is associated.

The author also argues that the time of commission of a criminal offence is a factor which, together with other circumstances, establishes the content of the intellectual and volitional aspects of guilt.

The author proves that the time of commission of a criminal offence is a factor which, interacting with certain legal processes, determines the formation of the rules of criminal law regulation of the offence. Finally, the author states that the time of commission of a criminal offence is of significant theoretical and practical importance for the institution of the statute of limitations for bringing to criminal liability.

The author identifies: time of commission of a criminal offence as a general condition of liability under the Criminal Code of Ukraine; time of commission of a criminal offence as a factor of criminal law assessment of a socially dangerous act; time of commission of a criminal offence as a factor of implementation of criminal law measures.

Key words: time of committing a criminal offence, the meaning of time as an objective condition for committing a criminal offence, conditions, factors, criteria, assessment.

Постановка проблеми. Питання такої ознаки об'єктивної сторони як час вчинення кримінального правопорушення, має істотне значення як для науки кримінального права, так і практики застосування закону про кримінальну відповідальність. Тому розроблення цієї проблематики є актуальним і на сьогоднішній період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема часу вчинення кримінального правопорушення займалися такі вчені, як: А.А. Вознюк, Р. В. Вереша, О.О. Дудоров, М.В. Карчевський, Ю.О. Кучер, В.К. Матвійчук, В.О. Навроцький, П.С. Матишевський, М.І. Панов, А.М. Ришелюк, А.В. Савченко, Є.Л. Стрельцов, П.Л. Фріс, І.О. Харь, М. І. Хавронюк та ін. Проте до цього часу ці питання не знайшли свого належного з'ясування.

Мета статті полягає у з'ясуванні кримінально-правового значення часу вчинення кримінального правопорушення.

Основні результати дослідження. У науковій а також і навчальній площині та відповідних джерелах про час вчинення кримінального правопорушення прийнято говорити як про одну з ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення. Крім того, про час вчинення злочинного посягання іде мова, коли ми говоримо та про чинність закону про кримінальну відповідальність у часі. Перш за все час вчинення кримінального правопорушення виступає як обставина, що впливає на встановлення меж дії закону про кримінальну відповідальність.

Частиною 2 ст. 4 КК України передбачено, що «Кримінальна протиправність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння» [1], тобто, якщо особа не визначила час вчинення кримінального правопорушення, то вона не зможе дати кримінально-правову оцінку вчиненому протиправному діянню. Невірно встановлення або не врахування часу вчинення кримінального правопорушення може мати негативні юридичні наслідки для кваліфікації діяння.

Час вчинення кримінального правопорушення ми пропонуємо розглядати з декількох позицій, по-перше час вчинення протиправного діяння – це час вчинення суспільно небезпечного посягання. Частиною 1 ст. 11 КК України передбачено, що «Кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення» [1]. Тобто, суспільна небезпечність, винність діяння є одними з ознак кримінального правопорушення як такого. Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом [1]. Отже, кримінальна відповідальність стає можливою лише в тому випадку, коли суспільно небезпечне діяння було визнано кримінально протиправним до моменту його вчинення [1, с. 140]. Це знайшло своє підтвердження в публікаціях В.К. Матвійчука, який стверджував, що «у властивості кримінальної протиправності знаходить свою реалізацію принцип законності в кримінальному праві» [2, с. 106-107].

По-друге, час вчинення кримінального правопорушення може виступати як встановлення суспільної небезпечності вчиненого діяння. У низці випадків час формує суспільну небезпечність того чи іншого посягання і є одним з чинників його криміналізації. Наприклад, ст. 158-2 КК України передбачає незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму та характеризує їх вчинення «поза встановленим законом строком зберігання у державних архівних установах та в Центральній виборчій комісії України після проведення виборів або референдуму...» [3, с. 127] тощо. В українському законодавстві розрізняють два аспекти суспільної небезпечності вчинків або дій: пониженою та підвищеною. Тому, передбачений законом про кримінальну відповідальність часовий фактор вказує на пониженою або підвищеною суспільну небезпечність учиненого кримінального правопорушення. Однією з необхідних умов пом'якшення кримінальної відповідальності за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України) є його вчинення під час пологів або відразу після пологів [4, с. 136]. У якості ознаки, що підвищує суспільну небезпечність кримінального правопорушення, фактор часу знайшов відображення в частинах 2

та 3 ст. 407 КК України, які передбачають більш тяжке покарання за «Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем (крім строкової служби), а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад десять діб, але не більше місяця, або хоч і менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинені повторно протягом року, -...» [1]. За ч. 3 ст. 407 КК України виходячи з часового періоду підвищує суспільну небезпечність «Самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад один місяць, вчинене особами, зазначеними в частинах першій або другій цієї статті, -...» [1].

Слід звернути увагу на те, що в певних випадках час вчинення посягання впливає на суспільну небезпечність діяння, а їх взаємозв'язок, як ми позначили вище, вказує на наявність основного, кваліфікуючого чи привілейованого складу кримінального правопорушення, він може виступати однією із умов, що виключає суспільну небезпечність діяння і визначає таким чином його незлочинний характер. Наприклад, поведінка особи під час необхідної оборони (ст. 36 КК України). Зрозуміло, що суспільно небезпечне посягання протікає в певних часових межах, протягом яких існують умови правомірності необхідної оборони, що відноситься як до посягання, так і до захисту від нього. Зокрема, в першому випадку час може характеризувати суспільну небезпечність та дійсність злочинного посягання, а в другому – можливість застосування захисних мір стосовно особи, що обороняється або інших осіб, а також про відсутність перевищення меж необхідної оборони. Останню обставину Пленум Верховного Суду України спеціально оговорює в постанові від 26.04.2002 р. № 1 «Про судову практику у справах про необхідну оборону» [5, с. 55]. У ній, зокрема, зазначається: «Щоб установити наявність або відсутність ознак перевищення меж необхідної оборони, суди повинні враховувати не лише відповідність чи невідповідність знарядь захисту і нападу, а й характер небезпеки, що загрожувала особі, яка захищалася, та обставини, що могли вплинути на реальне співвідношення сил, зокрема: місце і час нападу...» [5, с. 55]. Іншими словами йдеться про своєчасність вчинення оборонних дій, тобто в період, коли суспільно небезпечне посягання вже почато, але ще не закінчено, є однією з обов'язкових умов правомірності необхідної оборони. Це означає, що вихід за ці часові межі свідчить про завдання шкоди неправомірної з позицій необхідної оборони, але не виключає можливість її як дій, необхідних для затримання особи, яка вчинила злочин (в нашому випадку – кримінальне правопорушення). Виходячи зі змісту ч. 1 ст. 38 КК України «Не визнаються кримінально протиправними дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, і доставляння її відповідним органам влади, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи» [1].

По-третє, час вчинення кримінального правопорушення виступає як фактор трансформації кримінально-правових відносин. Як слушно вказували В.К. Матвійчук та М.І. Панов, що «не дивлячись на значну дискусійність питання про момент виникнення кримінально-правових відносин, більшість учених виходить з того, що кримінально-правові відносини діляться на попереджувальні і охоронювальні [6, с. 65; 7, с. 100].

Отже, слід акцентувати увагу на тому, що час вчинення кримінального правопорушення вказує на об'єктивну трансформацію кримінально-правових відносин, яка обумовлена порушенням кримінально-правової заборони.

По-четверте, ми можемо розглядати час вчинення кримінального правопорушення як фактор розмежування складних одиничних протиправних діянь і їх множинності. Об'єктивною умовою розуміння множинності кримінальних правопорушень є розмежування множинності з кримінально-правовими обставинами, в яких учинене зовні нагадує декілька злочинних діянь, але в дійсності складає одне одиничне кримінальне правопорушення. В теорії кримінального права існує таке поняття як «складне одиничне кримінальне правопорушення», або складене кримінальне правопорушення. «Складний злочин (в нашому випадку мова йде про кримінальне правопорушення) – це такий одиничний злочин, який складається з двох чи більш злочинних діянь, кожне з яких, якщо розглядати їх ізольовано,

являють собою самостійні одиничні злочини, але які (в силу їх органічної єдності, типовості, поширеності і одночасно вчинення тощо) об'єднані законодавцем в окремий одиничний злочин, передбачений однією статтею (частиною статті) Особливої частини КК» [11, с. 265]. Тобто, складний характер одиничних злочинних діянь (тобто кримінальних правопорушень) визначається тим, що епізоди, які є складовими його, повторюються через той або інший проміжок часу, тобто обумовлюються фактором часу. У цьому випадку ми можемо вести мову про такі складні одиничні кримінальні правопорушення як: продовжуване кримінальне правопорушення, триваюче, складне та кримінальне правопорушення з похідними наслідками. Продовжуваним визнається: «Такий одиничний злочин (в нашому випадку кримінальне правопорушення), який складається з двох і більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром (ч. 2 ст. 32 КК)» [11, с. 266].

Слід звернути увагу на те, що теорія кримінального права розробила такий вид складного одиничного кримінального правопорушення, як продовжуване одиничне кримінальне правопорушення стосовно наприклад, розкрадань, де йшлося, що від сукупності крадіжки слід відрізнити крадіжку продовжувану, яка складалася із низки тотожних злочинних дій, вчинених шляхом вилучення чужого майна із одного і того ж джерела, об'єднаних єдиним умислом і які становлять у своїй сукупності єдине кримінальне правопорушення [11, с. 267]. Проте цього не досить, а ще потрібно встановити, що ці діяння, розірвані між собою певними проміжками часу (невеликим розривом часу між окремими епізодами) [12, с. 219]. Натомість сукупність кримінальних правопорушень – це вчинення особою двох або більше діянь, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК, за жоден з яких її не було засуджено» [11, с. 269]. Як вже було зазначено, що реальна сукупність, також як і продовжуване кримінальне правопорушення, вчиняється в різний час, але тут діяння не можуть бути тотожними, а також не відносяться до кваліфікованих ознак одного і того діяння, а є якісно різні діяння. Проте ідеальна сукупність відрізняється в тому числі і за часом вчинення кримінального правопорушення від продовжуваного. Так, у першому випадку йдеться про вчинення кримінальних правопорушень одночасно, у другому – в різний, але невеликий розрив часу.

По-шосте, час вчинення кримінального правопорушення виступає як період, з яким зв'язано встановлення здатності особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, бути загальним або спеціальним суб'єктами кримінального правопорушення. Відповідно до ст. 18 КК України «Суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність» [1]. Це означає, що кримінальній відповідальності підлягає особа, яка досягла віку встановленого законом про кримінальну відповідальність. Натомість для спеціального суб'єкта відповідно до ч. 2 ст. 18 КК, де «2. Спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа», необхідно також володіти певними додатковими ознаками. І вік і осудність тощо встановлюється на той період (ст. 18, ч. 1 ст. 19 КК України), коли ним вчиняється кримінальне правопорушення. Отже, визначення часу вчинення кримінального правопорушення – це необхідна умова для вирішення питання про те, чи вчинене воно особою, яка володіє перерахованими вище ознаками. За загальним правилом, закріпленому в ч. 1 ст. 22 КК України, «Кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося шістнадцять років», а згідно ч. 2 вказаної статті, за деякі види кримінальних правопорушень вік, з якого особа підлягає кримінальній відповідальності, складає 14 років.

У правозастосовній практиці важливе значення мають випадки, коли має місце незначний часовий проміжок, що пройшов між досягненням передбаченого законом про кримінальну відповідальність віку і вчиненням діянням, який виступав умовою притягнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності. Наприклад, неповнолітній не досяг віку кримінальної відповідальності на момент завдання тілесних ушкоджень, а наслідки настали

вже, коли такій особі настав вік кримінальної відповідальності. Така особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності. Ці ж положення стосуються продовжуваних і триваючих Кримінальних правопорушень.

По-сьоме, час вчинення кримінального правопорушення виступає як фактор, за допомогою якого в сукупності з іншими обставинами встановлюється зміст інтелектуального і вольового моментів вини. Існують випадки, коли значення часу як ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, сприяють правильному визначенню спрямованості умислу особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Аналіз суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності), включаючи їх часову тривалість, допоможе розкрити психологічний зміст кримінального правопорушення. Для правильного вирішення кримінально-правових питань необхідно розрізняти, з яким видом умислу діяла винна особа. За змістом статей 14 і 15 КК України, готування до кримінального правопорушення і замах на кримінальне правопорушення вчиняються тільки з прямим умислом. Слід звернути увагу, що для розмежування прямого і непрямого умислу є інтелектуальний момент. Згідно ч. 2 ст. 24 КК України, де «Прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання», то при прямому умислі особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання [1], а за ч. 3 ст. 24 КК України: «Непрямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання», то при непрямому умислі свідомо допускала настання суспільно небезпечних наслідків [1]. Це потрібно враховувати при кваліфікації вчиненого кримінального правопорушення. На це може впливати час вчинення кримінального правопорушення, зокрема нанесення значної кількості тілесних ушкоджень і залишення потерпілого в безлюдному місці, в нічний час. Ігнорування часового фактора у певних випадках тягне або може тягнути за собою невірне встановлення форми вини та неправильної кваліфікації вчиненого діяння.

По-восьме, час вчинення кримінального правопорушення – це фактор, який, взаємодіючи з певними правовими процесами, обумовлює формування правил кримінально-правового регулювання на вчинене. КК України передбачає різні варіанти врахування множинності кримінальних правопорушень, найбільш значимі з яких відображені в стст. 70 і 71 КК України. Застосування тієї або другої з них залежить від того, чи є між вчиненими особою злочинами розрив у виді постановлення вироку за один або частину таких кримінальних правопорушень. Так, відповідно до ч. 4 ст. 70 КК: «За правилами, передбаченими в частинах першій - третій цієї статті, призначається покарання, якщо після постановлення вироку в справі буде встановлено, що засуджений винен ще і в іншому кримінальному правопорушенні, вчиненому ним до постановлення попереднього вироку. У цьому випадку в строк покарання, остаточно призначеного за сукупністю кримінальних правопорушень, зараховується покарання, відбуте повністю або частково за попереднім вироком, за правилами, передбаченими в статті 72 цього Кодексу» [1]. Правила призначення покарання за сукупністю вироків, указані в ст. 71 КК України, застосовуються у випадках вчиненого засудженим нового кримінального правопорушення після винесення першого вироку, якщо нове розкрите кримінальне правопорушення вчинено до цього моменту, то повинні застосовуватися правила, передбачені ч. 1 – 4 ст. 70 КК України.

Законодавець і суди розглядають час вчинення кримінального правопорушення як фактор, що слугує підставою для прийняття рішення про застосування покарання за правилами, передбаченими стст. 71 і 72 цього Кодексу.

По-дев'яте, істотне теоретичне та практичне значення час вчинення кримінального правопорушення має для інституту давності притягнення до кримінальної відповідальності.

У відповідності з ч. 1 ст. 49 КК України «Особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею кримінального правопорушення і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки:

- 1) два роки - у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі;
- 2) три роки - у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачено покарання у виді обмеження волі, чи у разі вчинення нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років;
- 3) п'ять років - у разі вчинення нетяжкого злочину, крім випадку, передбаченого у пункті 2 цієї частини;
- 4) десять років - у разі вчинення тяжкого злочину;
- 5) п'ятнадцять років - у разі вчинення особливо тяжкого злочину» [1].

Висновки. На підставі проведеного дослідження кримінально-правовий аспект часу вчинення кримінального правопорушення слід розуміти з наступних позицій: 1) час вчинення кримінального правопорушення як загальна умова відповідальності за КК України; 2) час вчинення кримінального правопорушення як фактор кримінально-правової оцінки вчиненого; 3) час вчинення кримінального правопорушення як фактор реалізації мір кримінально-правового впливу.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-ІV / *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
2. Матвійчук В.К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища: монографія. К. : Національна академія управління, 2011. 368 с.
3. Орлов Ю.В. Кримінально-правова характеристика злочину незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму (ст. 158-2 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 -кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право : ВНЗ «Національна академія управління». Київ, 2018. 258 с.
4. Орлов Ю. В. Час, як об'єктивна умова вчинення злочину передбаченого ст. 158-2 КК України. Сучасні тенденції в юридичній науці України : Матеріали науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 24-25 квітня 2015 року). Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 135-137.
5. Про судову практику у справах про необхідну оборону: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 1 від 26.04.2002 р. Постанова пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. 2-ге видання. Київ : Алерта; ЦУЛ, 2011. С. 54-56.
6. Матвійчук В.К. Місце і час вчинення злочину як ознаки об'єктивної сторони діяння, передбаченого ст. 158-2 КК України. Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Кримінальне право в умовах глобалізації» (25 травня 2018 року) – м. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія» Південний регіональний центр Національної академії правових наук України, 2018. С. 64-66.
7. Панов М.І. Об'єктивна сторона злочину. Кримінальне право України. Загальна частина : Підручник для юрид. вузів. і фак. / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. професорів М.І. Бажа-нова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Х. : Право, 1997. С. 91–116.
8. Бурчак Ф.Г. Об'єктивна сторона злочину; Кримінальне право Української РСР на сучасному етапі. Частина загальна. Київ: Наукова думка, 1985. С. 106-141.
9. Кримінальне право України. Загальна частина : Схеми. Таблиці. Визначення: Навч. Посібник; за ред. Є.Ф. Фесенка. К. : Юрінком Інтер, 2007. 272 с.
10. Карась Б. А. Становлення та зміна кримінально-правових відносин. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*, 1980. Вип. 19. С. 62-68.
11. Баулін Ю. В. Повторність, сукупність та рецидив злочинів. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Л.М. Кривоченко та ін.; за ред. проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 3-тє вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2007. –С. 258-287.
12. Тацій В. Я. Суб'єкт злочину. Кримінальне право України. Загальна частина : Підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Л.М. Кривоченко та ін.; за ред. проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 3-є вид., перероб. і допов. Київ : 2007. С. 148-160.

КОЗЛЕНКО О. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри оперативно-розшукової
діяльності

(Одеський державний університет

внутрішніх справ)

ORCID ID: 0009-0005-7749-3717

УДК 351.74:343.1(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.102>

ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ ПІДРОЗДІЛІВ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ

В статті досліджено права та обов'язки підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. У процесі дослідження встановлено, що правовий статус підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, включає широке коло повноважень, таких як проведення негласних заходів, збирання інформації, необхідної для попередження та розкриття злочинів, а також взаємодію з іншими правоохоронними органами. Ця діяльність здійснюється спеціалізованими підрозділами, які мають особливий статус, спеціальні повноваження та доступ до конфіденційної інформації, що чітко базується на нормативно-правовій основі, яка визначає їх права, обов'язки, обмеження та відповідальність. Водночас ефективність роботи залежить не лише від законодавчого регулювання, а й від професійної підготовки, матеріально-технічного забезпечення та міжвідомчої взаємодії. Особливістю якої є балансування між забезпеченням прав громадян та реалізацією заходів, які можуть мати обмежувальний характер. Зокрема, це дотримання вимог законодавства, недопущення зловживань, забезпечення конфіденційності та використання отриманої інформації виключно у межах встановлених завдань. А в умовах воєнного стану в Україні підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, стикаються з новими завданнями, це виявлення диверсійно-розвідувальних груп, захист критичної інфраструктури та боротьба з незаконним обігом зброї, що вимагає адаптації до умов підвищеної загрози та відповідного правового регулювання.

Зроблено висновки, що оперативно-розшукова діяльність є ключовим інструментом забезпечення національної безпеки, правопорядку та ефективної боротьби зі злочинністю. Діяльність підрозділів, які здійснюють ОРД, базується на чітко визначених правах та обов'язках, що забезпечують ефективність їхньої роботи та сприяють дотриманню прав і свобод громадян. Здійснення такої діяльності вимагає особливого балансу між необхідністю втручання в особисте життя громадян для досягнення суспільно значущих цілей та обов'язком забезпечення законності й дотримання прав людини.

Ключові слова: оперативні підрозділи, оперативно-розшукова діяльність, права, обов'язки, дотримання прав людини

Kozlenko O. O. Rights and obligations of units carrying out operational and search activities

The article examines the rights and responsibilities of units that carry out operational and investigative activities. In the process of research, it was established that the legal status of units that carry out operational and investigative activities includes a wide range of powers, such as conducting covert activities, collecting

information necessary for the prevention and detection of crimes, as well as interaction with other law enforcement agencies. This activity is carried out by specialized units that have a special status, special powers and access to confidential information, which is clearly based on a regulatory and legal basis that defines their rights, duties, limitations and responsibilities. At the same time, the effectiveness of work depends not only on legislative regulation, but also on professional training, material and technical support, and interdepartmental cooperation. The peculiarity of which is balancing between ensuring the rights of citizens and the implementation of measures that may have a restrictive nature. In particular, this is compliance with the requirements of the law, prevention of abuse, ensuring confidentiality and using the received information exclusively within the limits of the established tasks. And in the conditions of martial law in Ukraine, units that carry out operational and investigative activities are faced with new tasks, namely the detection of subversive and intelligence groups, the protection of critical infrastructure and the fight against illegal arms trafficking, which requires adaptation to the conditions of increased threat and appropriate legal regulation.

The conclusions were drawn that investigative activity is a key tool for ensuring national security, law and order, and the effective fight against crime. The activities of units that carry out OIA are based on clearly defined rights and obligations that ensure the effectiveness of their work and contribute to the observance of the rights and freedoms of citizens. Carrying out such activities requires a special balance between the need to intervene in the private lives of citizens to achieve socially significant goals and the duty to ensure legality and respect for human rights.

Key words: *operational units, operational investigative activity, rights, duties, observance of human rights*

Актуальність дослідження прав та обов'язків підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, обумовлена низкою факторів. По-перше, у контексті інтеграції України до європейського правового простору особливого значення набуває приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів у сфері прав людини та правоохоронної діяльності через забезпечення прозорості, підзвітності та ефективності оперативно-розшукової діяльності. По-друге, розвиток інформаційних технологій та їх використання у злочинній діяльності створює нові загрози, що потребують адекватної реакції з боку спеціалізованих підрозділів. Зокрема, це стосується захисту персональних даних, протидії кіберзлочинності та попередження терористичних загроз. По-третє, в умовах воєнного стану в Україні підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, стикаються з новими завданнями, такими як виявлення диверсійно-розвідувальних груп, захист критичної інфраструктури та боротьба з незаконним обігом зброї, що вимагає адаптації до умов підвищеної загрози та відповідного правового регулювання.

Мета і завдання статті полягає в тому щоб на основі чинного законодавства здійснити аналіз прав та обов'язків працівників які здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

Огляд останніх досліджень. Вище вказаному питанню увагу приділяли такі науковці, як Бандурка О.М., Білий А.В., Битяк Ю.П., Богініч І.О., Водька М.П., Грохольський В.Л., Дідоренко В.О., Джужа О.М., Долженков О.Ф., Думко А.Ф., Спринцев П.С., Кириченко О.В., Козаченко І.П., Кондратьєв Я.Ю., Користін О.Є., Корнієнко М.В., Малюга В.І., Найдьон Ю.О., Никифорчук Д.Й., Саковський А.А., Сервецький І.В., Погорецький М.А., Тацій В.Я., Хмеленко В.В., Чаплинський К.О., Черних С.П., Шапірко П.М., Яровий А.Р. та інші.

Виклад основних положень. В умовах сьогодення оперативно-розшукова діяльність є однією з ключових складових забезпечення державної безпеки, правопорядку та боротьби зі злочинністю, спрямована на виявлення, попередження, припинення та розслідування кримінальних правопорушень, що становлять загрозу для суспільства, держави та окремих

громадян. Ця діяльність здійснюється спеціалізованими підрозділами, які мають особливий статус, спеціальні повноваження та доступ до конфіденційної інформації, що чітко базується на нормативно-правовій основі, яка визначає їх права, обов'язки, обмеження та відповідальність. Водночас ефективність роботи залежить не лише від законодавчого регулювання, а й від професійної підготовки, матеріально-технічного забезпечення та міжвідомчої взаємодії. Особливістю якої є балансування між забезпеченням прав громадян та реалізацією заходів, які можуть мати обмежувальний характер. Свого часу, професор І.П. Козаченко, зазначав, що ОРД має державно-правовий характер та є системою гласних і негласних заходів, оперативних та оперативно-технічних засобів, державних і правових гарантій законності, суворим дотриманням прав і свобод громадян, суб'єктів оперативно-розшукової діяльності та осіб, які залучаються до її здійснення [1]. Будь-яка особа, у тому числі і ті хто має відповідний статус виконуючи повноваження держави наділені правами, обов'язками та відповідальністю. О.Ф. Скакун визначає правовий статус особи як «систему закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права (тобто як такий, що має правосуб'єктність) координує своє поведінку в суспільстві, а також науковця вважає, що без створення державою умов для здійснення прав та обов'язків вони залишаться «заявами про наміри», ...вони є факторами реалізації правового статусу особи, а не елементами структури його системи» [2, с. 377-379]. А, науковець, М.І. Іншин вважає, що правовий статус державних службовців представляє собою сукупність їх прав, обов'язків, обмежень, морально-правових вимог, заборон, гарантій, заходів соціально-правового захисту та юридичної відповідальності працівників за невиконання чи неналежне виконання своїх посадових обов'язків [3, с. 152]. Повністю погоджуємось із зазначеною точкою зору.

Говорячи за правовий статус підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, то він включає широке коло повноважень, таких як проведення негласних заходів, збирання інформації, необхідної для попередження та розкриття кримінальних правопорушень, а також взаємодію з іншими правоохоронними органами. Однак ці повноваження супроводжуються комплексом обов'язків, які спрямовані на забезпечення правомірності, пропорційності та обґрунтованості їхніх дій. Розглядаючи обов'язки їх необхідно розділити на загальні, зокрема, це: виконання міжнародних договорів України, а також установчих актів та правил міжнародних правоохоронних організацій, членом яких є Україна; інформування відповідні державні органи про відомі їм факти та дані, що свідчать про загрозу безпеці суспільства і держави, а також про порушення законодавства, пов'язані з службовою діяльністю посадових осіб; здійснення взаємодії між собою та іншими правоохоронними органами, в тому числі відповідними органами іноземних держав та міжнародних антитерористичних організацій, з метою швидкого і повного попередження, виявлення та припинення кримінальних правопорушень; забезпечення із залученням інших підрозділів безпеки працівників суду і правоохоронних органів, осіб, які надають допомогу, сприяють оперативно-розшуковій діяльності, осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб; участь у здійсненні заходів щодо фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання, а також у проведенні спеціальної перевірки щодо допуску до особливих робіт.

Та ті, що впливають із КПК це вживання необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення кримінальних правопорушень та викриття причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, здійснювати профілактику правопорушень; виконання письмових доручень слідчого, вказівок прокурора та ухвал слідчого судді суду і запитів повноважних державних органів, установ та організацій про проведення оперативно-розшукових заходів.

Окрім, того зобов'язаний невідкладно направити зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, до відповідного органу досудового розслідування

для початку та здійснення досудового розслідування в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України. У разі, якщо ознаки кримінального правопорушення виявлені під час проведення оперативно-розшукових заходів, що тривають і припинення яких може негативно вплинути на результати кримінального провадження, підрозділ, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, повідомляє відповідний орган досудового розслідування та прокурора про виявлення ознак кримінального правопорушення, закінчує проведення оперативно-розшукового заходу, після чого направляє зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, до відповідного органу досудового розслідування [4].

Особливого значення оперативно-розшукова діяльність набуває в умовах воєнного стану, де основним завданням є виявлення диверсійно-розвідувальних груп, боротьба з незаконним обігом зброї, протидія терористичним загрозам які вимагають нових підходів до організації роботи підрозділів, що її здійснюють відповідно це зумовлює необхідність адаптації нормативно-правової бази до нових реалій, створення дієвих механізмів реагування на загрози та підвищення рівня відповідальності за дії, що виходять за межі закону. Оскільки аналізуючи чинне законодавство, наприклад, до закону України «Про Національну поліцію» внесено до повноважень вище зазначені положення, а у закон «Про оперативно-розшукову діяльність» ні. Відповідно можемо стверджувати про недосконалість у правовому регулюванні діяльності таких підрозділів, що може призвести до порушень прав громадян та неефективного виконання покладених завдань.

При виконанні основних завдань, підрозділи які здійснюють оперативно-розшукову діяльність наділені правами. Права – це інтереси певного суб'єкта адміністративно-правових відносин, які полягають в користуванні й вільному розпоряджанні соціальними благами й цінностями, а також дозволяють користуватися основними свободами у встановлених законом межах. Відповідно обов'язком є сукупність зобов'язань одного суб'єкта адміністративного права щодо інших, що є певною органічною необхідністю, яка узгоджує особисті й суспільні інтереси. Таким чином, права й обов'язки як комплексні елементи адміністративно-правового статусу виділяють його цілісну складову, без жодного з елементів якої він не може існувати [5].

Так, підрозділи які здійснюють оперативно-розшукову діяльність мають право опитувати осіб за їх згодою, використовувати їх добровільну допомогу; проводити контрольовану поставку та контрольовану і оперативну закупку товарів, предметів та речовин, у тому числі заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь. Проведення контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупок здійснюється згідно з положеннями статті 271 Кримінального процесуального кодексу України у порядку, визначеному нормативно-правовими актами Міністерства внутрішніх справ України, Бюро економічної безпеки України, Служби безпеки України, погодженими з Офісом Генерального прокурора та зареєстрованими у Міністерстві юстиції України; порушувати в установленому законом порядку питання про проведення перевірок фінансово-господарської діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та осіб, які займаються підприємницькою діяльністю або іншими видами господарської діяльності індивідуально, та брати участь в їх проведенні. Таке право належить виключно органам Бюро економічної безпеки України та Національному антикорупційному бюро України в межах їх компетенції; ознайомлюватися з документами та даними, що характеризують діяльність підприємств, установ та організацій, вивчати їх, за рахунок коштів, що виділяються на утримання підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, виготовляти копії з таких документів, на вимогу керівників підприємств, установ та організацій - виключно на території таких підприємств, установ та організацій, а з дозволу слідчого судді в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України, - витребувати документи та дані, що характеризують діяльність підприємств, установ, організацій, а також спосіб життя окремих осіб, підозрюваних

у підготовці або вчиненні кримінального правопорушення, джерело та розміри їх доходів, із залишенням копій таких документів та опису вилучених документів особам, в яких вони витребувані, та забезпеченням їх збереження і повернення в установленому порядку. Вилучення оригіналів первинних фінансово-господарських документів забороняється, крім випадків, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України; проводити операції із захоплення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, припинення кримінальних правопорушень, розвідувально-підривної діяльності спецслужб іноземних держав, організацій та окремих осіб; відвідувати жилі та інші приміщення за згодою їх власників або мешканців для з'ясування обставин злочину, що готується, а також збирати відомості про протиправну діяльність осіб, щодо яких провадиться перевірка; негласно виявляти та фіксувати сліди тяжкого або особливо тяжкого злочину, документи та інші предмети, що можуть бути доказами підготовки або вчинення такого злочину, у тому числі шляхом проникнення та обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи згідно з положеннями статті 267 Кримінального процесуального кодексу України; з метою виявлення та фіксації діянь, передбачених статтями 305, 307, 309, 311, 318, 321, 364-1, 365-2, 368, 368-3, 368-4, 369, 369-2 Кримінального кодексу України, проводити операції з контрольованого вчинення відповідних діянь. Порядок отримання дозволу, строк його дії та порядок проведення операції з контрольованого вчинення корупційного діяння визначаються Кримінальним процесуальним кодексом України; виконувати спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації згідно з положеннями статті 272 Кримінального процесуального кодексу України; здійснювати аудіо-, відеоконтроль особи, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж згідно з положеннями статей 260, 263-265 Кримінального процесуального кодексу України; накладати арешт на кореспонденцію, здійснювати її огляд та виїмку згідно з положеннями статей 261, 262 Кримінального процесуального кодексу України; здійснювати спостереження за особою, річчю або місцем, а також аудіо-, відеоконтроль місця згідно з положеннями статей 269, 270 Кримінального процесуального кодексу України; здійснювати установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу згідно з положеннями статті 268 Кримінального процесуального кодексу України; мати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників; використовувати конфіденційне співробітництво згідно з положеннями статті 275 Кримінального процесуального кодексу України; отримувати від юридичних чи фізичних осіб безкоштовно або за винагороду інформацію про кримінальні правопорушення, що готуються або вчинені, та про загрозу; використовувати за згодою адміністрації службові приміщення, транспортні засоби та інше майно підприємств, установ, організацій, а так само за згодою осіб - житло, інші приміщення, транспортні засоби і майно, які їм належать; створювати та використовувати заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби згідно з положеннями статті 273 Кримінального процесуального кодексу України; створювати і застосовувати автоматизовані інформаційні системи; застосовувати засоби фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю на підставах і в порядку, встановлених законами про Національну поліцію, Службу безпеки України, Державну прикордонну службу України, державну охорону органів державної влади України та посадових осіб, Митним кодексом України; звертатися у межах своїх повноважень із запитом до правоохоронних органів інших держав та міжнародних правоохоронних організацій відповідно до законодавства України, міжнародних договорів України, а також установчих актів та правил міжнародних правоохоронних організацій, членом яких є Україна; безпосередньо проводити або ініціювати проведення кримінального аналізу [4]. Слід зазначити, що можуть впливати і інші права, які не зазначені у законі «Про оперативно-розшукову діяльність». Погоджуємось та підтримуємо думку, що оперативно-розшукова діяльність має складний, багатогранний характер: по-перше, працівник оперативно-розшукового підрозділу є представником озброєного органу державної виконавчої влади, у зв'язку з чим приймає управлінські рішення, обов'язкові для виконання іншими суб'єктами правовідносин; по-друге, є спеціалістом в сфері оперативно-розшукової діяльності,

здійснює пошук і фіксацію фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України; по-третє, є особою найманої праці, суб'єктом державно-службових відносин, які виникають під час проходження державної служби в органах [5]. Отже, права та обов'язки підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, формують основу їхньої діяльності, забезпечуючи баланс між ефективністю боротьби зі злочинністю та дотриманням прав людини. Для подальшого вдосконалення діяльності таких підрозділів необхідним є системний підхід до оновлення нормативно-правової бази, покращення технічного оснащення та підвищення кваліфікації кадрів. Це дозволить забезпечити належний рівень захисту прав громадян, ефективність правоохоронної діяльності та відповідність сучасним викликам і загрозам.

Висновки. Таким чином, оперативно-розшукова діяльність є ключовим інструментом забезпечення національної безпеки, правопорядку та ефективної боротьби зі злочинністю. Діяльність підрозділів, які здійснюють ОРД, базується на чітко визначених правах та обов'язках, що забезпечують ефективність їхньої роботи та сприяють дотриманню прав і свобод громадян. Здійснення такої діяльності вимагає особливого балансу між необхідністю втручання в особисте життя громадян для досягнення суспільно значущих цілей та обов'язком забезпечення законності й дотримання прав людини.

Список використаних джерел:

1. Козаченко І. П. Оперативно-розшукова діяльність як державо-правова форма боротьби зі злочинністю. Київ. : УАВС. 1995. 44 с.
2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.
3. Іншин М. І. Проблеми правового регулювання праці державних службовців України: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.05 ; Одеськ. нац. юрид. академія. Одеса, 2005. 452 с.
4. Про оперативно-розшукову діяльність. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.
5. Горбач М. І. Адміністративно-правовий статус суб'єктів адміністративного права: теорія і практика: дис... канд.юрид.наук.12.00.07. Київ. 2017. 215 с.
6. Букін М.П.Адміністративно-правове регулювання оперативно-розшукової діяльності органами внутрішніх справ. Дис. на здобут. наук. Ступеню канд. юр.наук. 1200.07. Харків. 2011. 199 с.

РЕКУНЕНКО Т. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
начальник відділу забезпечення якості
освіти

(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

ORCID ID: 0000-0001-7668-0581

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.103>

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В ГАЛУЗІ ФІНАНСІВ

У статті аналізується зарубіжний досвід та міжнародна практика запобігання правопорушенням в галузі фінансів в провідних країнах світу, зокрема, Італії, Франції, Німеччини, Сполучених штатів Америки та ін. У світовій практиці немає єдиної системи забезпечення фінансової безпеки – кожна країна розробляє і впроваджує свої підходи, які зазвичай ґрунтуються на адаптації світового досвіду до національної правової системи.

Автором вказується про ефективність роботи низки правоохоронних органів, зокрема, в Італії, такого як фінансова гвардія, який вирішує дві групи завдань: фінансові (для захисту доходів і витрат Європейського Союзу, державних та місцевих органів влади, боротьби з національним і міжнародним ухиленням від сплати податків, відмивання грошей тощо); економічні (забезпечення безперебійного функціонування ринків і дотримання правил конкуренції, що включає боротьбу з протиправними діями злочинних організацій, що представляють інтереси ринків капіталів, товарів і послуг; підрозділу, що функціонує в Франції, а саме: фінансової розвідки TRACFIN, яка займається збором, аналізуванням та обробленням фінансової інформації, отриманої від суб'єктів первинного фінансового моніторингу; а також спеціальної служби розслідувань «Штойфа» (Steuerfahndungsstelle), що забезпечує розслідування деліктів, які пов'язані з порушенням порядку нарахування та сплати податків і зборів в Німеччині й американської служби внутрішніх доходів (Internal Revenue Service), яка результативно виявляє делікти фінансово-економічного характеру.

Вирішення проблеми порушеної в статті вбачається можливим шляхом імплементації кращих зарубіжних практик запобігання правопорушенням в галузі фінансів, зокрема: проведення оцінки ризиків пруденційного фінансового контролю; створення посад внутрішніх аудиторів та їх взаємодія з регулюючим (наглядовим) органом та окремими відповідальними особами; проведення належним чином постійного моніторингу фінансових операцій.

Ключові слова: фінансова галузь, фінансова безпека, адміністративно-правове регулювання, економіка, правопорушення, запобігання, зарубіжний досвід, зарубіжна практика.

Rekunenko T. O. Foreign experience in preventing offenses in the financial sector

The article analyzes foreign experience and international practice in preventing offenses in the financial sector in leading countries of the world, in particular, Italy, France, Germany, the United States of America, etc. In world practice, there is no single system for ensuring financial security - each country develops and implements

its own approaches, which are usually based on adapting world experience to the national legal system.

The author indicates the effectiveness of the work of a number of law enforcement agencies, in particular, in Italy, such as the Financial Guard, which solves two groups of tasks: financial (to protect the income and expenses of the European Union, state and local authorities, combat national and international tax evasion, money laundering, etc.); economic (ensuring the smooth functioning of markets and compliance with competition rules, which includes combating illegal actions of criminal organizations representing the interests of capital markets, goods and services; a unit operating in France, namely: financial intelligence TRACFIN, which is engaged in the collection, analysis and processing of financial information received from subjects of primary financial monitoring; as well as the special investigation service «Steuf» (Steuerfahndungstelle), which provides investigation of torts related to violations of the procedure for calculating and paying taxes and fees in Germany and the American Internal Revenue Service, which effectively detects torts of a financial and economic nature.

The solution to the problem raised in the article is considered possible by implementing the best foreign practices for preventing offenses in the field of finance, in particular: conducting a risk assessment of prudential financial control; creating positions of internal auditors and their interaction with the regulatory (supervisory) body and individual responsible persons; conducting proper continuous monitoring of financial transactions.

Key words: *financial industry, financial security, administrative and legal regulation, economy, offenses, prevention, foreign experience, foreign practice*

Постановка проблеми. Фінансово-економічне становище України вже тривалий час знаходиться в стані постійного реформування й характеризується нестабільністю, важкою прогнозованістю та швидкою динамікою. Зважаючи на це, проблема в забезпеченні фінансової безпеки набуває особливого значення. Позитивний зарубіжний досвід запобігання й протидії правопорушенням в галузі фінансів має не тільки наукову, але й практичну значимість, оскільки використання міжнародної практики надає можливість визначити найбільш ефективні засоби впливу при визначенні загальної системи заходів запобігання та протидії правопорушенням у фінансовій галузі України. Поряд із цим, актуальність означуваного питання обґрунтовується й тим, що наша держава багато в чому наслідує діяльність за прикладом роботи правоохоронних та інших контролюючих органів держав Європейського Союзу.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Запобігання правопорушенням в галузі фінансів складний, багатокомпонентний процес, який розглядалася вітчизняними науковцями на рівні дисертаційних досліджень, у монографіях, навчально-методичних виданнях, наукових статтях та низці інших публікацій. Основну увагу вчених-адміністративістів, а саме: О. Є. Картамішева, С. Г. Ковальова, А. В. Кулінська, В. І. Мельник, С. І. Мельник, Н. В. Наконечна, М. В. Петричук, А. В. Піхоцький, В. П. Попелюк, Н. С. Слаблюк, О. В. Тахтай, М. С. Уткіна та інші, було зосереджено на питаннях щодо: адміністративно-правового регулювання правовідносин та реалізації державної фінансової політики; адміністративно-правових механізмів забезпечення безпеки підприємницької діяльності; фінансового ринку, послуг, фінансового контролю та фінансового моніторингу; банківських відносин та адміністративно-правового забезпечення управління фінансовою системою. Однак вивченню й аналізу зарубіжного досвіду та практики запобігання правопорушенням в галузі фінансів приділялось невинновдано мало уваги.

Виклад основного матеріалу. Серед держав Європейського Союзу один із найбільш ефективних органів щодо захисту економічних інтересів та протидії фінансовим правопорушенням функціонує в Італії. Зазначимо, що управлінням фінансами в Італії займаються 3

державні органи: Казначейство (здійснює управління державними видатками і фінансовий контроль), Міністерство фінансів (здійснює управління доходами) та Міністерство внутрішніх справ [17, с. 365]. Завдання пов'язані з наглядом за державними фінансами й дотриманням законності покладені на Рахункову палату Італійської Республіки, яка здійснює попередній контроль законності актів уряду, а також послідовний контроль за виконанням бюджету держави, бере участь у здійсненні контролю за фінансовою діяльністю підприємств, установ та організацій, фінансованих державою. Рахункова палата попередньо переглядає й декрети Президента Республіки.

Здійснення Рахунковою палатою Італійської Республіки аудиторських перевірок магістрами і судових функцій прокурорами робить її діяльність більш ефективною завдяки можливості оперативної взаємодії між собою. Магістрати, що здійснюють аудиторську перевірку діяльності державних структур, інформують генерального прокурора при Рахунковій палаті про виявлені порушення. Генеральний прокурор у свою чергу доводить до відома суддів-аудиторів інформацію про факти, щодо яких відсутня необхідна документація. Судді-аудитори в цьому випадку проводять відповідне розслідування [18, с. 48].

Водночас, до завдань Фінансової гвардії Італії, яка є невід'ємною частиною збройних сил держави, належать: податковий контроль; нагляд за акцизами; митний контроль, контроль за витрачанням державних коштів; протидія організованим злочинності; боротьба з фальшивомонетництвом; запобігання та протидія шахрайству в системі Євросоюзу; нагляд за законністю при проведенні державних закупівель, розміщенні замовлень, проведення торгів; захист патентів, авторських прав; захист культурної і археологічної спадщини Італії; організація взаємодії з іншими правоохоронними та контролюючими органами країни. Погоджуємося з позицією І. Беззуб, котра, досліджуючи питання забезпечення фінансово-економічної безпеки в Італії та діяльність Фінансової гвардії Італії, як ключового суб'єкта забезпечення фінансової безпеки в країні вказує, що «область дії даного органу є надзвичайно широкою – захист національних, європейських фінансових інтересів, боротьба з організованою злочинністю, припинення податкових злочинів, боротьба з фальсифікацією товарів та грошових знаків, контрабандою, наркотрафіком, незаконним будівництвом, відмиванням доходів одержаних незаконним шляхом, протистояння нелегальній імміграції, контроль за оподаткуванням фізичних, юридичних осіб, контроль за азартними іграми тощо». При цьому, науковець акцентує увагу, що Фінансова гвардія не має повноважень щодо самостійного застосування карних заходів до правопорушників, адже після проведення розслідування всі матеріали передаються до органів прокуратури та суду [3].

Таким чином, цей правоохоронний орган вирішує дві групи завдань: 1) фінансові (для захисту доходів і витрат Європейського Союзу, державних та місцевих органів влади, боротьби з національним і міжнародним ухиленням від сплати податків, відмиванням грошей тощо); 2) економічні (забезпечення безперебійного функціонування ринків і дотримання правил конкуренції, що включає боротьбу з протиправними діями злочинних організацій, що представляють інтереси ринків капіталів, товарів і послуг.

В Німеччині питання забезпечення фінансової безпеки та протидії деліктам у цій галузі регламентуються спеціальними директивами Уряду, що визначають повноваження уповноважених суб'єктів. Саме органи виконавчої влади (уряд і федеральний канцлер) є головною ланкою механізму забезпечення національної (і фінансової як її складової) безпеки, оскільки уряд має у своєму розпорядженні спеціальний апарат, що складається із численних спеціалізованих органів та установ, які безпосередньо підпорядковуються федеральному канцлеру, функцією яких є аналіз, управління і практична реалізація нормативно-правових актів у сфері забезпечення національної безпеки. Одним із таких спеціалізованих органів є Федеральна рада безпеки, очолювана федеральним канцлером, на яку покладено завдання координації діяльності військових і цивільних установ у цій сфері. Передбачений «Положенням про відомство федерального канцлера» міжвідомчий секретаріат, який складається з керівників відділів міністерств, що беруть участь у роботі Федеральної ради безпеки, відіграє допоміжну роль, надаючи необхідні матеріали вказаній спеціальній групі. Найважливіші

рішення з питань забезпечення національної безпеки приймаються, колективно – Федеральною радою безпеки та урядом, а оперативні проблеми вирішуються на рівні 2-3 компетентних міністрів [15].

Стале правове забезпечення фінансово-економічних відносин в Німеччині служить гарантуванню фінансової безпеки, соціального прогресу в державі, підтриманню ринкових відносин та добросовісної конкуренції, запобіганню монополізму, стабільності у валютно-кредитній сфері тощо [8, с. 364]. В цій країні, вищий орган фінансового контролю представлений Рахунковою палатою, яка складається з автономних установ із визначеними повноваженнями і обов'язками, незалежних від органів публічної влади [24, с. 27]. Її правовий статус та завдання визначає Основний закон (Конституція) Федеративної Республіки Німеччини, відповідно до якого вона перевіряє звіти, а також рентабельність і правильність управління в економічній і бюджетній сфері та Закон про Федеральну рахункову палату.

Федеральна рахункова палата Німеччини контролює бюджетне фінансування і господарську діяльність Федерації, юридичних осіб федерального рівня в рамках публічного права; федеральні і земельні організації соціального страхування, якщо вони отримують державні дотації або захищені гарантійними зобов'язаннями Федерації, діяльність Федерації на підприємствах з приватноправовим статусом, в яких держава має дольову участь; а за певних умов – також інших юридичних осіб з приватноправовим статусом.

Своєю чергою, податкові та митні органи входять до фінансової системи, з досить своєрідною структурою, яка відбиває федеративну побудову держави [6, с. 42]. Найбільш помітною подією у зміцненні регулятивної системи Німеччини стало прийняття Закону про торгівлю цінними паперами і створення федерального органу, що регулює фондовий ринок – Федеральної комісії з ринку цінних паперів (Bundesaufsichtsamt für den Wertpapierhandel – Bawe). Надалі, на основі прийнятого 22 квітня 2002 р. Закону про формування інтегрованої системи фінансового нагляду (Gesetz über die integrierte Finanzaufsicht – Findag) в Німеччині був створений єдиний регулятор фінансових установ. Федеральні органи, що здійснювали нагляд за банками, страховими компаніями й ринком цінних паперів, були об'єднані під одним дахом – Федеральної служби по регулюванню фінансових ринків (Bundesanstalt für Finanzdienstleistungsaufsicht Bafin), що базується в Бонні й Франкфурті-на-Майні. Bafin регулює і здійснює нагляд за банками, інститутами фінансових послуг і страховими організаціями. Крім зазначеного, також існують департаменти, що займаються загальними питаннями – розвитком фінансових ринків, страхуванням фінансових активів і боротьбою з відмиванням грошей. Безпосередньо при Федеральній службі створені управління зовнішніх зв'язків, захисту інформації й боротьби з відмиванням грошей. У Bafin надаються всі проспекти емісії цінних паперів, її фінансування здійснюється за рахунок внесків фінансових установ, діяльність яких, організація регулює і контролює. Контроль за витратою коштів Bafin забезпечує спеціальна адміністративна рада, що складається з представників фінансових установ, парламенту й ряду федеральних міністерств. Bafin також підлягає контролю з боку Міністерства фінансів [5, с. 210].

Водночас, підрозділ фінансової розвідки Німеччини належить до складу поліції і пріоритетними напрямками роботи цього підрозділу є такі:

- збирання та аналізування звітів про підозрілі фінансові операції;
- передавання результатів аналізу до правоохоронних органів;
- статистичний аналіз звітів про підозрілі фінансові операції;
- публікація щорічних звітів;
- забезпечення установ, що зобов'язані здійснювати фінансовий моніторинг, інформацією про типології та методи відмивання кримінальних доходів;

– співробітництво з іншими підрозділами фінансової розвідки. Основною метою діяльності підрозділу фінансової розвідки Німеччини є забезпечення функціонування та стабільності фінансової системи країни, підтримання довіри до фінансової системи та добросовісності фінансових компаній [7].

Також, в цій країні створено централізовану правоохоронну структуру, що має назву «Служба податкових розслідувань «Штойфа»» (Steuerfahndungstelle). Відповідна інституція підпорядковується Міністерству фінансів Німеччини (Bundesministerium der Finanzen) та реалізує функції розслідування податкових деліктів, які пов'язані з порушенням порядку нарахування та сплати податків і зборів, визначення бази оподаткування, обчислення розміру податків та зборів, встановлення обставин, що слугують основою для формування податкових зобов'язань [8, с. 368].

Дещо інший підхід до запобігання правопорушенням у фінансовій галузі застосовується у Франції. Центральними органами виконавчої влади, на які покладені повноваження щодо реалізації державної політики фінансової безпеки є Міністерство економіки, фінансів та індустрії Франції. При цьому, у складі останнього знаходиться і податкова служба, яка виконує функції податкового контролю. Повноваженнями щодо безпосереднього адміністрування податків наділені Головне податкове управління та Головне управління обліку, яке окреслює обсяги державних доходів на основі даних про податкові надходження [2, с. 69]. У свою чергу, Рахункова палата Франції вважається однією з організаційно найскладніших структур державного фінансового контролю, яка має виняткові права самостійного планування й провадження діяльності та є інстанцією, яка здійснює загальний контроль за державними фінансами [20].

Варто додати, що в 1990 р. в цій країні було засновано підрозділ фінансової розвідки TRACFIN. Він теж функціонує у складі Міністерства економіки, фінансів та індустрії Франції, основними підрозділами якого є такі: центр збирання інформації; відділ фінансової експертизи; оперативний відділ. TRACFIN є органом, до якого надається інформація про відкриті в банках рахунки фізичних і юридичних осіб [9]. Означувана діяльність є повністю конфіденційною. На офіційному сайті TRACFINу перераховано його основні завдання доручені парламентом, зокрема:

- прийом і захист інформації про незаконні фінансові мережі та операції, які могли б бути спрямовані на фінансування тероризму і відмивання незаконно отриманих коштів;
- аналізування та оброблення фінансової інформації, отриманої від суб'єктів первинного фінансового моніторингу;
- передання інформації до судової влади, митних і податкових органів [26].

Поряд із цим, створено два консультативні органи: Національна рада з кредитної безпеки (Conseil national du credit et du titre) – підлегла Уряду та Банку Франції, який вивчає нестабільні умови роботи банківської і фінансової системи, та Консультативний комітет (Le Comite consultatif du CNCT), що досліджує взаємовідносини між кредитними установами та їх клієнтами. Банк Франції здійснює постійний моніторинг фінансового благополуччя та ризиків вітчизняних кредитних установ. Та, в залежності від цього, будує свою наглядову діяльність [22, с. 51].

Водночас, органами фінансового контролю у Франції є, в тому числі, і Генеральна інспекція фінансів. Перебуваючи в підпорядкуванні міністра економіки і фінансів, Генеральна інспекція виконує функції контролю на місцях за діяльністю служб Міністерства. Вона контролює діяльність усіх призначених державою бухгалтерів та адміністративної бухгалтерії вторинних розпорядників кредитів, державних підприємств, а також тих державних органів і підприємств, що перебувають під фінансовим контролем держави [11, с. 126]. Також частиною адміністративного апарату виконавчої влади та правоохоронної системи, в тому числі, і щодо виконання правоохоронних функцій у сфері забезпечення фінансової безпеки є жандармерія Французької республіки.

Характерним прикладом запобігання правопорушенням у галузі фінансів є також досвід Нідерландів, де реалізуються три моделі аудиту ефективності. У межах першої моделі основна увага концентрується на якості наявних в організації, що перевіряється, систем і процедур управління, їх спрямованості на забезпечення економічності, продуктивності й результативності використання бюджетних коштів, а також на визначенні ступеня уваги керівництва організації до цих питань. Під час реалізації другої моделі аудиту ефективності

проводиться перевірка звітів керівництва організації, які подаються відповідним державним органам, і підготовка висновків про достовірність і повноту відображення в них результатів діяльності з ефективного використання бюджетних коштів. Третя модель аудиту ефективності застосовується, якщо організація, яка перевіряється, не надає звіт про результати роботи. У цьому разі, залежно від цілей аудиту ефективності, оцінюється економічність, продуктивність або результативність діяльності організації [25]. Тобто під час проведення аудиту ефективності визначається не лише ефективність управління і використання державних коштів, а й наявність в організації, що перевіряється, певних інструментів і показників оцінювання їхньої діяльності [14, с. 159]. Отже, органи фінансового контролю Нідерландів отримують такі висновки: які є об'єктивні причини недосягнення органом, що перевіряється, цілей державної політики у відповідній галузі за умови такого способу розподілу та використання фінансових ресурсів, що був використаний цим органом; в який спосіб необхідно було використати фінансові ресурси за для досягнення встановлених цілей [4, с. 366–367].

В процесі дослідження зарубіжного досвіду запобігання правопорушенням у галузі фінансів неможливо оминати ще одну державу – *Великобританію*. В 1998 р. в цій країні розпочалася масштабна реформа органів управління фінансовим ринком. Змістом реформи було створення єдиного органу – Управління фінансового регулювання і нагляду (Financial Services Authority, FSA), відповідального за регулювання і нагляд за діяльністю всіх інвестиційних, фінансових і банківських компаній, які здійснюють свою діяльність на території Великобританії [21].

FSA створювалося як орган, який би охоплював широке коло суб'єктів різних секторів фінансового ринку, починаючи з фінансових консультантів – власників контор в столичних ділових кварталах і закінчуючи міжнародними інвестиційними банками. Одночасно з передачею наглядових функцій в галузі банківської діяльності Банком Англії до FSA був підписаний Меморандум про взаєморозуміння між Банком Англії, Казначейством і Управлінням фінансового регулювання і нагляду, відповідно до умов якого, на FSA покладено (ст. 3): ліцензування і здійснення пруденційного нагляду за банками, страховими й інвестиційними компаніями, будівельними товариствами, кредитними спілками; нагляд за фінансовими ринками; консультування у даній сфері. Банку Англії при цьому залишалися повноваження й відповідальність за підтримку фінансової стабільності в цілому. В сучасних умовах FSA є незалежним, недержавним органом, який відповідає за регулювання й нагляд за діяльністю всіх інвестиційних, фінансових і банківських компаній, що здійснюють діяльність на території Великобританії. FSA підзвітне Міністерству фінансів і через нього – Парламенту. Воно функціонально незалежне від уряду і повністю фінансується компаніями, які ним регулюються, за допомогою грошових зборів, обов'язкових внесків і податків. Міністерство фінансів приймає рішення які сфери діяльності фінансових установ повинні регулюватися. Але рішення про те, яку форму режиму регулювання застосовувати по відношенню кожної конкретної дії фінансових установ, залишаються за FSA [16, с. 33].

Для порівняння, парламентський контроль в Україні ведеться Верховною Радою через Рахункову Палату, яка є спеціалізованим органом парламентського контролю, на відміну від Державної Фінансової Інспекції (колишнє Головне Контрольно-ревізійне Управління України), яка під час реорганізації набула статусу незалежного органу державного контролю, що виключає її підпорядкування органам державної влади [13, с.135].

Завершити вирішення поставленого завдання пропонуємо з аналізу досвіду запобігання правопорушенням у галузі фінансів в *Сполучених Штатах Америки* (США), де функціонує одна із самих потужних правоохоронних систем світу. У цій країні питання запобігання правопорушенням у галузі фінансів віднесено до компетенції Міністерства фінансів, в структурі якого є Служба внутрішніх доходів (Internal Revenue Service, IRS), Головної контрольної служби, Адміністративно-бюджетного управління при Президентові, Бюджетної служби Конгресу, Служби генеральних інспекторів, головних працівників із фінансових питань, Федеральної резервної системи, Ради керуючих та Служби боротьби з тероризмом й фінансової розвідки, повноваження яких безпосередньо стосуються виявлення деліктів фінансово-економічного характеру [10, с. 191].

Організаційна структура Служби внутрішніх доходів побудована не за видами податків, а за функціональними ознаками системи оподаткування, тобто вказана структура є функціональною. Головними структурними підрозділами є: служба обробки податкових декларацій, служба перевірки податкових декларацій, служба стягнення податків, служба кримінальних розслідувань, служба обслуговування платників податків, міжнародний відділ, відділ інформаційно-комп'ютерних технологій, відділ кадрової роботи та ін. [23, с. 130].

Окрім Міністерства фінансів США контроль у фінансовій галузі здійснює Головне контрольно-фінансове управління Конгресу та Президентська рада у справах боротьби з фінансовими зловживаннями в державних установах («Рада честі й ефективності») тощо [1, с. 377–378].

До функцій Головного контрольно-фінансового управління, зокрема, входить проведення перевірок дотримання процедури укладання і виконання державних контрактів, встановлення оцінки і складання оглядів про виконання федеральних програм, проведення спеціальних обстежень та перевірок обґрунтованості цін на продукцію тощо. Контролю підлягають урядові агентства, установи і підприємства сфери оборони, енергетики, сільськогосподарства, охорони здоров'я, житлового будівництва та інші з питань державних фінансів, податків, бухгалтерського обліку. Крім того, обов'язковим є перевірка законності, доцільності та ефективності здійснених витрат в рамках окремих проектів та програм [19, с. 81].

Поряд із цим, органи податкового контролю США здійснюють такі види перевірок: заочна – здійснюється шляхом направлення документів у Контрольне управління Служби внутрішніх доходів поштою; камеральна – проводиться податковими аудиторами за місцем знаходження Служби внутрішніх доходів. Варто зазначити, що камеральній перевірці підлягають всі податкові декларації; виїзна – здійснюється податковими інспекторами за місцезнаходженням платника податків для оцінки найскладніших податкових декларацій суб'єктів господарювання. Така перевірка передбачає комплексний аналіз повноти і своєчасності сплати податкових зобов'язань [12, с. 225]. Виявлення всіх інших деліктів фінансового характеру покладено на Службу по боротьбі з тероризмом і фінансової розвідки Міністерства фінансів США.

Натомість, адміністративно-бюджетне управління відповідає за розробку фінансових програм, здійснення оперативного контролю з управління бюджетом на федеральному рівні. Діяльність Управління спрямована не лише на стандартизацію та уніфікацію фінансової звітності про використання федеральних коштів, що надходить від державних та муніципальних органів, агентств та освітніх установ, а й надання Президенту США об'єктивної інформації про стан фінансової системи та формулювання пріоритетів бюджетної політики на майбутній фінансовий рік [5, с. 209].

Водночас, однією із основних проблем запобігання правопорушенням у фінансовій галузі в США є проблема налагодження взаємодії з правоохоронними та іншими контролюючими органами. Задля удосконалення основних шляхів взаємодії практикується проведення спільної підготовки співробітників всіх органів, які здійснюють боротьбу з такими правопорушеннями. При цьому особлива увага приділяється розгляду практичних питань правозастосування, компетенції, повноважень та іншим важливим напрямам у роботі суб'єктів запобіжної діяльності [8, с. 371].

Висновки. Зважаючи на складні процеси глобалізації у рамках єдиного економічного простору, особливості забезпечення фінансової безпеки ряду зарубіжних країн становлять неабиякий науковий та практичний інтерес. В цілому, законодавству проаналізованих держав притаманна неоднозначність в регулюванні відносин у фінансовій галузі. Відмінність проявляється в назві самих адміністративних деліктів, їх правовій приналежності та співвідношенні з кримінально-караними й характеристиках суб'єктів відповідальності і наслідках вчинення правопорушень. Водночас, аналіз зарубіжного досвіду та практики запобігання правопорушенням у фінансовій галузі довів, що акцентувати увагу лише на репресивному підході, посилюючи заходи відповідальності є не виправданою одностороннім підходом. На

жаль, Україна за останні десять років хоча і зробила певні спроби щоб мінімізувати рівень правопорушень у фінансовій галузі, але при цьому застосовувала, переважно такі заходи, що орієнтовані на досягнення швидких результатів, наслідками яких є не повна стабілізація фінансового ринку, а досягнення певного прийняттого для держави та суспільства рівня, що, звісно, не може мати довгострокової перспективи.

Список використаних джерел:

1. Александрович О. О. Особливості організації та функціонування систем державного фінансового контролю: світовий досвід. *Теорія та практика державного управління*. 2014. Вип. 4. С. 375–382.
2. Андрущенко В. Л., Данілов О. Д. Податкові системи зарубіжних країн: навч. посібник. Київ: Комп'ютер прес., 2004. 325 с.
3. Беззуб І. Чи полегшить життя українському бізнесові «Фінансова поліція»? URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2313:reforma-podatkovoji-sistemi&catid=8&Itemid=350
4. Бортняк В. А. Адміністративно-правові основи фінансового контролю в Україні: теорія та практика: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2024. 442 с.
5. Буга Г. С. Забезпечення безпеки у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні: адміністративно-правові засади : монографія. Одеса: ВД «Гельветика», 2022. 404 с.
6. Войтенко І. С. Адміністративно-деліктні провадження, що здійснюються фінансовими органами у праві зарубіжних країн. *Правова просвіта*. 2016. № 1. С. 39–44.
7. Дзюнь О. Б. Світовий досвід створення мегарегулятора на ринку фінансових послуг. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2014. № 3. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=695>.
8. Комарницька І. І. Профілактика правопорушень у фінансово-економічній сфері засобами адміністративного права: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2021. 497 с.
9. Куришко О. О. Аналіз світового досвіду у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, у контексті можливості його використання в Україні. *Фінансовий простір*. 2013. № 2 (10). С. 8–15.
10. Лепський С. І. Зарубіжний досвід використання фінансових розслідувань у правоохоронній діяльності. *Право і суспільство*. 2014. № 2. С. 189–194.
11. Малишев А. В. Характерні аспекти організації державного фінансового контролю за кордоном. *Фінансовий контроль*. 2003. С. 126–136.
12. Мельник М. І., Лещух І. В. Податковий контроль в Україні: проблеми та пріоритети підвищення ефективності: монографія. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього НАН України», 2015. 330 с.
13. Навродська М., Артюх О. Державний фінансовий контроль: міжнародний досвід. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2018. № 4. С. 129–140.
14. Никитченко Н. В. Європейські моделі здійснення державного фінансового контролю. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-1. С. 158–160.
15. Новицький Г. В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України : монографія. Київ : Інтертехнологія, 2008. 496 с.
16. Піхоцький В. Ф. Зарубіжний досвід організації державного фінансового контролю та можливість його використання в Україні. *Економіст*. 2016. № 1. С. 31–34.
17. Резнік О. М. Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Суми. 2019. 509 с.
18. Садченко М. М. Правові та організаційні засади діяльності органів внутрішніх справ у здійсненні фінансового контролю: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2015. 260 с.

19. Старенька О. М. Роль міжнародних вимог в організації системи внутрішнього контролю. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2019. № 1 (69). С. 129–138.
20. Стефанюк І. Б. Є чому навчатися, є що запозичувати. *Фінансовий контроль*. 2005. № 1. С. 35–41.
21. Тригуб О. В. Розвиток фінансового сектору Великої Британії в умовах Brexit: початок нової епохи. *Експертна платформа*. 2020. 14 лют. URL: https://expla.bank.gov.ua/expla/news_0140.html
22. Хомутенко А. В. Система фінансового контролю за діяльністю небанківських неприбуткових фінансових установ України : монографія. Одеса : Друк, 2009. 188 с.
23. Чечетт С. В. Правове регулювання запобігання правопорушенням у фінансовій сфері: дис. ... докт. філософ. 081 – Право. Ірпінь, 2023. 198 с.
24. Шулюк Б. С. Шляхи розвитку державного фінансового контролю в Україні у контексті досвіду економічно розвинутих країн. *Економіка. Фінанси. Право*. 2018. № 6. С. 25–29.
25. Johnson E. Concrete resources explained for parents: How to use them with your child at home to create a maths master! Third Space Learning. URL: <https://thirdspacelearning.com/blog/concrete-resources-cpa-explained/>
26. TRACFIN – Traitement du renseignement et action contre les circuits financiers clandestins. Ministère de l'Économie, des Finances et de la Souveraineté industrielle et numérique. URL: <https://www.economie.gouv.fr/tracfin>.

АРАКЕЛЯН М. Р.,

Заслужений юрист України, доктор
юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного
та європейського права,
проректор з наукової роботи
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

БІРЮКОВ Р. М.,

кандидат юридичних наук,
докторант кафедри міжнародного
та європейського права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 341.456: 341.174 (4ЄС):343.326

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.104>

ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВРОПОЛУ ЯК ЦЕНТРАЛЬНОГО ОРГАНУ ЄС В БОРОТЬБІ З ТЕРОРИЗМОМ

В роботі розглядається діяльність Європейського поліцейського управління (Європолу) в боротьбі з тероризмом. Підкреслюється, що посилення ролі Європолу в цій сфері стало наслідком ряду політизуючих подій, що сталися в ЄС та за його межами, виходячи з яких керівні органи ЄС та держави-учасниці ухвалювали рішення про передачу певних повноважень по боротьбі з тероризмом з рівня держав на рівень Європолу. Безпосередній вплив тероризму на всі держави-учасниці викликав реакцію у вигляді створення Європейського контртерористичного центру як провідної структури, спрямованої на боротьбу з терористичними загрозами.

Наголошується, що вирішальний поштовх до створення європейської системи поліцейського співробітництва у боротьбі з тероризмом створили терористичні акти, що відбувалися безпосередньо на території ЄС в 2014-2015 роках, що викликали хвилю громадського обурення та спонукали держави діяти в боротьбі з тероризмом. Так, європейські держави визнали існування тісного взаємозв'язку в галузі безпеки, що був проявлений внаслідок терористичних нападів. Така взаємозалежність тільки зростала з плином часу, хоча рівень взаємозалежності виявився різним в різних державах, що обмежувало перспективи конвергенції національних зусиль в боротьбі з тероризмом і зрештою призводило до гальмування створення єдиного правового режиму боротьби з тероризмом на рівні ЄС.

Досліджуються взаємодія Ради з правосуддя та внутрішніх справ ЄС з Європолем, в ході якої було розроблено проекти боротьби з тероризмом та насильницьким екстремізмом в Інтернеті. Розглядаються позиції держав щодо покращення інформаційного обміну та операційного співробітництва у боротьбі з тероризмом на європейському рівні. Наголошується на важливості наднаціонального політичного підприємництва у визначенні преференцій держав щодо боротьби з тероризмом та радикалізацією. Робиться висновок про центральну роль органів ЄС, в тому числі, Європейської Комісії та Європолу в організації

міжнародного поліцейського співробітництва у боротьбі з тероризмом в Європейському Союзі, яка дозволила їм домогтися імплементації Європейської стратегії безпеки та організувати діяльність Європейського центру боротьби з тероризмом.

Ключові слова: міжнародне поліцейське співробітництво, Європейський контртерористичний центр, Європол, терористична загроза, боротьба з тероризмом.

Arakelian M. R., Biriukov R. M. The activities of Europol as a central eu body in combatting terrorism

The paper examines the activities of the European Police Office (Europol) in the fight against terrorism. It is emphasized that the strengthening of Europol's role in this area was the result of a number of politicizing events that occurred in the EU and beyond, based on which the governing bodies of the EU and the member states made decisions to transfer certain powers to combat terrorism from the level of states to the level of Europol. The direct impact of terrorism on all member states caused a reaction in the form of the creation of the European Counter-Terrorism Center as a leading structure aimed at combating terrorist threats.

It is emphasized that the decisive impetus for the creation of a European system of police cooperation in the fight against terrorism was created by terrorist acts that occurred directly on the territory of the EU in 2014-2015, which caused a wave of public indignation and prompted states to act in the fight against terrorism. Thus, European states have recognized the existence of a close security interdependence, which was manifested as a result of terrorist attacks. Such interdependence has only grown over time, although the level of interdependence has been different in different states, which has limited the prospects for convergence of national efforts in the fight against terrorism and ultimately led to the inhibition of the creation of a single legal regime for combating terrorism at the EU level.

The interaction of the EU Justice and Home Affairs Council with Europol, during which projects on combating terrorism and violent extremism on the Internet were developed, is examined. The positions of states on improving information exchange and operational cooperation in combating terrorism at the European level are considered. The importance of supranational political entrepreneurship in determining the preferences of states in combating terrorism and radicalization is emphasized. The conclusion is drawn about the central role of EU bodies, including the European Commission and Europol, in organizing international police cooperation in the fight against terrorism in the European Union, which allowed them to achieve the implementation of the European Security Strategy and organize the activities of the European Counter-Terrorism Center.

Key words: international police cooperation, European Counter-Terrorism Center, Europol, terrorist threat, fight against terrorism.

Постановка проблеми. Одним з ключових напрямків міжнародного поліцейського співробітництва в Європі з моменту його виникнення в 1970-х роках була боротьба з тероризмом. Співпраця європейських країн пройшла довгий шлях від окремих неформальних угод до передачі повноважень держав у боротьбі з тероризмом на наднаціональний рівень в 2010-х роках, коли такі повноваження були надані Європолу. Ряд терористичних нападів в цей період призвів до усвідомлення державами необхідності міжнародної співпраці у боротьбі з цим злом. Утверджувалися нові формати співробітництва під егідою Європейської Комісії та Європолу. Такі формати, що виникли десятиліття тому, залишаються актуальним трендом міжнародного поліцейського співробітництва в Європі.

Стан опрацювання проблематики формування та розвитку спроможностей Європолу в боротьбі з тероризмом складно назвати задовільним. В сучасній літературі відсутні дослідження вказаної проблематики. В зарубіжній літературі є ряд окремих несистемних розвідок, наприклад, О.Н. Бебе, Х. Буша та М. Монро,. Водночас, комплексні дослідження вказаної проблематики відсутні, що робить вказану проблематику актуальною.

Метою дослідження є дослідження особливостей формування, повноважень та діяльності Європолу як центрального органу міжнародного поліцейського співробітництва у боротьбі з тероризмом в Європі.

Виклад основного матеріалу. Утвердження ролі Європолу як центрального органу Європейського Союзу по боротьбі з тероризмом мало місце внаслідок ряду кризових ситуацій, які змусили європейські держави шукати рішення проблематики тероризму в міжнародному співробітництві. Першою з таких криз виникла в регіоні Сахеля та Магриба, спонукаючи європейські уряди обговорити заходи на рівні ЄС. Через збройний конфлікт, що розпочався в Малі в 2012 році, держави-учасниці почали відчувати вплив транскордонної міграції та транснаціонального релігійного екстремізму [1]. 16 січня 2013 року група бойовиків перетнула кордон з Алжиром та напала на завод в місті Ін-Аменас, захопивши більше 800 працівників в заручники, серед яких було 130 іноземних громадян [2]. Під час захоплення та в ході визволення загинуло 40 заручників. З цього приводу держави-учасниці ЄС виловили занепокоєння питанням можливості руху релігійних екстремістських груп через кордони ЄС та звернулися до Центру боротьби з тероризмом з метою підготовки відповідних контрзаходів. За результатами цих подій було підготовлено обширний звіт, що включав 22 заходи, які були ухвалені Радою з правосуддя та внутрішніх справ 28 червня 2013 року [3]. Серед них були дії, спрямовані на оцінку, запобігання, виявлення та переслідування і повернення осіб, залучених до терористичної діяльності. Були розроблені пропозиції щодо співробітництва на рівні Центру боротьби з тероризмом та Комісії, які відображали зростаюче наднаціональне політичне підприємництво та просування європейського порядку денного щодо інтеграції.

Доповіді Європолу та повідомлення Комісії щодо триваючої радикалізації екстремізму підкреслювали швидкий розвиток та вплив транснаціональних терористичних загроз всередині ЄС та поза ним [4]. Визнавалося, що тероризм не впливав на держави-учасниці безпосередньо, однак відзначалася потреба в співробітництві на рівні ЄС з урахуванням постійної та непередбачуваної загрози терористичних нападів. Завдяки інтеграційному впливу Комісії, Центр боротьби з тероризмом зайняв провідну роль як все більш впливовий політичний, стратегічний та оперативний керівник держав-учасниць [5]. Його рекомендації закликали до надання більших повноважень та спроможностей Європолу як центральному розвідувальному та координаційному органу в боротьбі з тероризмом. В цьому контексті зросло значення діяльності національних контактних пунктів Європолу [6]. Зокрема, вони зайнялися роботою з терористичними мережами, що були прямо визначені в доповідях Центру боротьби з тероризмом, та пропонували заходи, що мала ухвалити Рада з безпеки і внутрішніх справ.

Можна говорити ще про три події, що підвищили громадський та функціональний тиск на держави-учасниці щодо співробітництва в боротьбі з тероризмом на рівні ЄС. Йдеться про терористичні напади в Брюсселі та Парижі відповідно в 2014 [7] та 2015 роках [8], що призвели до остаточного зсуву преференцій держав та створили можливість для Центру боротьби з тероризмом, Комісії та Європолу для визначення релігійного тероризму як спільного виклику, який мав визначити належну відповідь. Так, виконавцем терористичного нападу в Брюсселі виявився громадянин Франції, який до того воював в Сирії на боці ІДІЛ. Цей напад мав особливий психологічний вплив як перший в Європі випадок терористичного акту, скоєного бійцем, що повернувся з Сирії [9].

Цей напад викликав політичну відповідь з боку держав-учасниць та акторів ЄС. В 2013-2014 роках підгрупа європейських урядів, що їх найбільш зачіпала терористична загроза, на чолі з Бельгією виступила за обмін інформацією, кращими практиками та ідеями.

На рівні ЄС Європейська Рада підтвердила висновки, що були зроблені на підставі доповіді Центру боротьби з тероризмом від червня 2013 року. Вона закликала до швидкої імплементації пакету заходів, підкресливши, що «зростання Ісламської Держави Іраку та Леванту (ІГЛІ) є значною загрозою для європейської безпеки, і існує потреба в рішучих діях для припинення припливу іноземних бійців в Європу» [10].

Рада ЄС повторила свій заклик 9-10 жовтня 2014 року. Вона додатково підкреслила потребу в покращенні інформаційного обміну та посилення кооперації в рамках Європолу через національних контактних пунктів. Пізніше Рада доповнила ці заклики стратегією ЄС щодо іноземних бійців, що фокусувалася на Сирії та Іраку, а також співробітництві з третіми країнами [11]. В цей період політичні очікування щодо посилення боротьби з релігійним тероризмом підживлювалися новими нападами, найвідомішим з яких стала стрілянина в Парижі в приміщеннях видання «Шарлі-Ебдо» та інших місцях, внаслідок яких загинуло 17 людей. Нападниками виявилися громадяни Франції алжирського та малійського походження, що були пов'язані з радикальними релігійними колами [12]. Більше того, ці особи були відомі правоохоронним органам через їхню попередню діяльність, що включала спробу потрапити до Сирії та Іраку.

Політизація внаслідок нападів в Парижі створила вікно можливостей для наднаціональних політичних підприємств для того, аби вплинути на преференції держав в бік інтеграції поліцейського співробітництва у боротьбі з тероризмом. Ці терористичні напади викликали серйозне потрясіння громадськості. Лише тільки у Франції 3,7 мільйони людей взяли участь у марші проти тероризму під слоганом «Je suis Charlie», який був повторений в численних акціях по всьому світові [13]. Протягом наступних тижнів акторами ЄС був запропонований ряд ініціатив, що переважно були ухвалені державами-учасницями. Так, Центр боротьби з тероризмом підготував пропозиції щодо зустрічі міністрів юстиції та внутрішніх справ в Ризі 29 січня 2016 року. На рівні ЄС здійснювалися заходи, спрямовані на запобігання радикалізації онлайн та покращення інформаційного обміну щодо боротьби з тероризмом [14]. Зокрема, Центр боротьби з тероризмом запропонував підвищити роль ЄС, і особливо Європолу, в моніторингу та відстеженні терористичного та екстремістського контенту в глобальній мережі. Також центр запропонував дозволити проекту Європолу «Перевірка мережі» здійснювати моніторинг та аналізувати комунікацію в соціальних мережах.

Під час зустрічі в Ризі Сполучене Королівство запропонувало розглянути питання про створення контрольного органу в Інтернеті на рівні ЄС. Крім того, під час зустрічі розглядалися заходи, запропоновані Центром боротьби з тероризмом, зокрема створення Європейського контртерористичного центру в рамках Європолу, який, поряд з Європейським центром по боротьбі з кіберзлочинністю, дозволив би Європолу швидко застосовувати наявні спроможності для операційних дій. Таким чином, Європол отримав безпосередню вигоду від видимості та залучення Європейського центру боротьби з тероризмом після нападів 2015 року.

Вплив політичного підприємництва з боку Центру боротьби з тероризмом відображав не тільки зміни в Європолі, але й був відзначений в спільній заяві міністрів юстиції та внутрішніх справ та в подальших обговореннях європейських урядів. Документ формально визнавав зростаючі взаємозалежності та потребу в інтеграції перед обличчям «багатовимірної загрози, що охоплює різні сфери злочинності» [15]. Це схвалення проінтеграційних та безпекових наративів відображало суттєвий вплив в преференціях урядів в бік поліцейського співробітництва на рівні ЄС [16, с. 40]. Спільна заява за результатами зустрічі в Ризі визнавала, що терористичні напади демонстрували взаємозв'язок держав-учасниць в боротьбі проти тероризму та важливість координації та когерентності в поліцейському співробітництві в рамках ЄС. Політизація, зростання обізнаності та громадський тиск впливали на уряди таким чином, що вони ухвалювали рішення, спрямовані на централізацію співробітництва та подальше посилення Європолу.

Взаємозалежність в боротьбі з міжнародним тероризмом зростала з плином років, оскільки загроза лишалася незмінною. Однак, рівень взаємозалежності відрізнявся від держави до держави, і його асиметричність запобігала універсальній конвергенції національних

позицій на користь співробітництва на рівні ЄС. Функціональний тиск сам по собі не міг зрушити преференції держав. Водночас, такі події як напади в Парижі, зрештою створили спільне розуміння потреби в наданні ЄС інструментів, спрямованих на боротьбу з тероризмом. Сумніви в необхідності централізації поліцейського співробітництва в боротьбі з тероризмом зникли. В світлі цієї кризи та її політизації, міністри юстиції та внутрішніх справ держав-учасниць ЄС вирішили розширити поле дій ЄС на боротьбу з іноземними терористами, особливо через Європол, а також на посилення його можливостей в Інтернеті через проект «Перевірка мережі».

Висновки, що були зроблені в Ризі, були повторені головами європейських держав 12 лютого 2015 року. Вони конкретно вказали на потребу посилення колективних дій на рівні ЄС та закликали до спеціальних контртерористичних заходів. Внаслідок цього, 12 березня 2015 року Рада з правосуддя та внутрішніх справ формально запросила Європол розробити проект «Перевірка мережі» та створити на його основі Контрольний орган ЄС щодо Інтернету [17]. Таки чином, європейські міністри прямо схвалили пропозиції Центру боротьби з тероризмом. Більше того, в обґрунтування створення Контрольного органу вони посилалися на ті ж загрози безпеки, що європейські актори раніше застосовували для обґрунтування боротьби з кіберзагрозами. Їхнє рішення наділити Європол мандатом для створення Контрольного органу не тільки надало Управлінню провідну роль в централізації поліцейського співробітництва в даній сфері, але також надало йому можливості визначати преференції держав. Тож держави-учасниці фактично визнали Європол самостійним актором, що міг ініціювати зміни в політиці та формувати поліцейське співробітництво на рівні ЄС.

Доповідь центру по боротьбі з тероризмом вплинула на рішення міністрів юстиції та внутрішніх справ визначити покращення інформаційного обміну та оперативного співробітництва головним пріоритетом в боротьбі з тероризмом [18]. В цьому контексті, вони запросили Європол підготувати пропозиції щодо покращення застосування його платформ та сервісів. Хоча Рада також діяла у відповідності до цих пропозицій, спочатку ці пропозиції не втілилися у рішення європейських урядів. Зокрема, проти створення Європейського центру по боротьбі з тероризмом виступали Німеччина [19]. Однак, новий терористичний напад, що відбувся в Берліні в 2016 році, змінив преференції Німеччини, і вона також почала розглядати можливості для розширення ролі Європолу [20].

Наднаціональне політичне підприємництво зрештою зрушило преференції держав щодо запуску роботи Європейського центру по боротьбі з тероризмом в рамках Європолу. Ця пропозиція була знову піднята в квітні 2015 року в контексті підготовленого Комісією Порядку денного європейської безпеки [21]. Комісія могла лише поради державам-учасницям створити такий центр, і з цією метою вона скористалася громадським та функціональним тиском, що був створений самим фактом включення пропозиції в порядок денний безпеки. Зокрема, Комісія прямо підкреслили, що громадяни держав-учасниць очікують від ЄУ підтримки в боротьбі з тероризмом та радикалізацію та полегшення координації та співробітництва між відповідними органами. Вона підкреслила потребу в подальшій інтеграції у зв'язку зі зростаючими інституційними зв'язками та взаємозалежностями в даній сфері. На думку Комісії, Європол став головним актором поліцейського співробітництва в рамках ЄС щодо боротьби з тероризмом та міг покращити ефективність такого співробітництва. Як зазначала Комісія, «поєднання спроможностей в боротьбі з тероризмом, акумуляція ресурсів та максимізація вже існуючих структур, послуг та знарядь дозволили б суттєву економію. Зокрема, Європейська Комісія запропонувала звести воедино національних контактних пунктів [21]. Таким чином, через Європейський порядок денний з безпеки Комісія змогла посилити пропозиції Центру по боротьбі з тероризмом та переконати держави перенести фокус зусиль на Європол.

До 2015 року Європейська Комісія змогла ствердитися як ключовий гравець в сфері внутрішньої безпеки, особливо щодо Європолу та боротьби з тероризмом. Її пропозиції, подані в рамках Європейського порядку денного з безпеки, відображають організаційну впевненість. Вони віддзеркалюють готовність Комісії до інтеграції, а також зростання її

інституційного впливу на преференції держав. Комісія опинилася в сприятливому становищі для того, аби ініціювати політику європейського поліцейського співробітництва у важливих сферах внутрішньої безпеки, а держави-учасниці більше не могли просто відкинути її пропозиції і повинні були, щонайменше, пояснювати свою думку щодо ініціатив Комісії.

Елементи пропозицій Комісії, що були представлені в рамках Європейського порядку денного з безпеки, почали проявлятися в позиціях урядів. Наприклад, це були позиції, що були представлені в рамках оновленої Європейської стратегії безпеки, такі як надання пріоритету боротьбі з тероризмом, радикалізацією та вербуванням [22]. Так, в червні та липні 2015 року Рада з правосуддя і внутрішніх справ поставила перед державами-учасницями задачу імплементувати Європейську стратегію безпеки, особливо в тому, що стосується діяльності Європейського центру боротьби з тероризмом. Проводилася робота як на європейському, так і на національному рівні, що була спрямована на поглиблення інтеграції. Зокрема, Постійний комітет Ради з операційного співробітництва з внутрішньої безпеки отримав задачу підготувати план оновленої Стратегії внутрішньої безпеки.

Крім того, держави-учасниці передали центральну роль в боротьбі з тероризмом Робочій групі Ради щодо тероризму – органу, що концентрувався на операційних аспектах поліцейського співробітництва ЄС. Ця робоча група складається з національних експертів, що тісно співпрацюють з Європолем [23]. В своїй роботі вони поєднують міжурядові та наднаціональні елементи. Імплементація Стратегії внутрішньої безпеки дозволила подальшу інтеграцію через зростаючу мережу акторів ЄС. Зокрема, Комісія, Центр боротьби з тероризмом ЄС, та Європол змогли вплинути на данні процеси. Наприклад, Центр боротьби з тероризмом розпочав співпрацю з Радою, що дозволило визначити порядок денний та висновки Ради правосуддя а внутрішніх справ.

Висновки. Усвідомлення європейськими державами терористичної загрози та потреби в міжнародних зусиллях у боротьбі з нею сприяли Європолу та посилювали його центральну роль. На відміну від публічної діяльності Комісії та ЄКЦ, Європол послуговувався, переважно, робочим рівнем через змішані міжурядові та наднаціональні контакти для просування глибокої інтеграції в боротьбі з тероризмом. Незважаючи на це, його вплив на розвиток Європейського центру боротьби з тероризмом був помітним, особливо в світлі доповідей Комісії. К 2015 року Європол розширив свою роль від простого надавача послуг до експертної та аналітичної підтримки та консультацій з стратегічних та політичних питань для держав-учасниць.

Список використаних джерел:

1. Boserup R.A., Martinez L. Europe and the Sahel-Maghreb Crisis. URL: <https://surl.li/omhbkrr> (дата звернення: 12.12.2024).
2. Algeria hostage crisis: the full story of the kidnapping in the desert. URL: <https://surl.li/uadtle> (дата звернення: 12.12.2024).
3. Background—Justice and Home Affairs Council—Thursday 9 and Friday 10 October in Luxembourg. URL: <https://surl.li/mpkyql> (дата звернення: 12.12.2024).
4. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions—»Preventing Radicalisation to Terrorism and Violent Extremism: Strengthening the EU's Response». URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2015-0410_EN.html (дата звернення: 12.12.2024).
5. Busch. H. Monroy, M. Who drives EU counter-terrorism? On the legislation of the European Union. 2017. URL: <https://surl.li/ynhfvq> (дата звернення: 12.12.2024).
6. Answer given by Mr Avramopoulos on behalf of the Commission. URL: <https://surl.li/ofmbdm> (дата звернення: 12.12.2024).
7. Brussels Jewish museum terror attack: French citizen convicted. URL: <https://surl.li/kkffka> (дата звернення: 12.12.2024).
8. Paris attacks of 2015. URL: <https://www.britannica.com/event/Paris-attacks-of-2015> (дата звернення: 12.12.2024).

9. Brussels Jewish museum shooter ‘an angry French teen’ who was radicalised in jail. (2019, March 8). France 24. URL: <https://surl.li/wwffto> (дата звернення: 12.12.2024).
10. Foreign fighters: follow-up on the Conclusions of the European Council of 30 August 2014. URL: <https://surl.li/uuydfb> (дата звернення: 13.12.2024).
11. Outline of the counter-terrorism strategy for Syria and Iraq, with particular focus on foreign fighters (doc. 5369/15). URL: <https://surl.gd/huxwno> (дата звернення: 13.12.2024).
12. Chrisafis A. Charlie Hebdo attackers: Born, raised and radicalised in Paris. The Guardian, 2015. URL: from <https://surl.li/crphxo> (дата звернення: 13.12.2024).
13. How the world was changed by the slogan ‘Je Suis Charlie’. BBC, 2015. URL: <https://www.bbc.com/news/blogs-trending-35108339> (дата звернення: 13.12.2024).
14. EU CTC input for the preparation of the informal meeting of Justice and Home Affairs Ministers in Riga on 29 January 2015 (Council doc. DS 1035/15). URL: <https://surl.li/gstcur> (дата звернення: 13.12.2024).
15. Riga Joint Statement following the informal meeting of Justice and Home Affairs Ministers in Riga on 29 and 30 January. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-5855-2015-INIT/en/pdf> (дата звернення: 13.12.2024).
16. Bebe O.N. Securitising the Internet: The making of an EU Internet Referral Unit at Europol. Leiden University, 2015. URL: <https://studenttheses.universiteitleiden.nl/access/item%3A2630907/view> (дата звернення: 13.12.2024).
17. Fight against terrorism: follow-up to the statement of 12 February by the Members of the European Council and to the Riga Joint Statement of 29 January by the Ministers of Justice and Home Affairs of the EU - Implementation of measures. URL: <https://surl.li/elpges> (дата звернення: 13.12.2024).
18. Council document 6606/15 on the ‘Fight against terrorism: Follow-up to the statement of 12 February by the Members of the European Council and to the Riga Joint Statement of 29 January by the Ministers of Justice and Home Affairs of the EU -Implementation of measures’. URL: <https://surl.lu/uscktp> (дата звернення: 15.12.2024).
19. Kleine Anfrage 03.02.2015 der Abgeordneten Andrej Hunko, Wolfgang Gehrcke, Christine Buchholz, Annette Groth, Inge Höger, Ulla Jelpke, Kerstin Kassner, Niema Movassat, Dr. Alexander S. Neu, Petra Pau, Kathrin Vogler und der Fraktion DIE LINKE. URL: <https://dserver.bundestag.de/btd/18/039/1803910.pdf> (дата звернення: 15.12.2024).
20. Busch H., Monroy M. Who drives EU counter-terrorism? On the legislation of the European Union. URL: <https://surl.li/cvbmom> (дата звернення: 15.12.2024).
21. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: ‘The European Agenda on Security. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52015DC0185> (дата звернення: 15.12.2024).
22. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: EU Action Plan against migrant smuggling (2015—2020). URL: <https://surl.li/hvcozv> (дата звернення: 15.12.2024).
23. Working Party on Terrorism (TWP). URL: <https://surl.li/ufuozb> (дата звернення: 15.12.2024).

БРОВЧЕНКО Ю. В.,
аспірант кафедри адміністративного
права та адміністративної діяльності
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.105>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАПОБІЖНИКИ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті досліджено систему адміністративно-правових запобіжників колабораційної діяльності в Україні, їх сутність, функції, класифікацію, зміст та нормативне закріплення. Визначено, що адміністративно-правові запобіжники є важливим інструментом державного регулювання, спрямованим на забезпечення правомірності колабораційної діяльності, протидію незаконній співробітницькій діяльності, запобігання її негативним наслідкам для захисту національної безпеки.

У ході дослідження: охарактеризовано поняття адміністративно-правових запобіжників, їх місце в системі правового регулювання колабораційної діяльності; проаналізовано функціональне призначення цих запобіжників, що включає профілактику, контроль, моніторинг, регулювання, відповідальність та обмеження діяльності осіб, причетних до незаконної співпраці; запропоновано класифікацію адміністративно-правових запобіжників за різними критеріями, зокрема за формою правового впливу, суб'єктами реалізації та характером обмежувальних заходів; розкрито зміст адміністративно-правових запобіжників у сфері колабораційної діяльності та їх правове закріплення в українському законодавстві; досліджено систему адміністративно-правових запобіжників, до складу якої входять інституційні, організаційно-адміністративні, інформаційні, контрольні та економічні механізми; висвітлено особливості нормативного закріплення адміністративних запобіжників у національному законодавстві, а також розглянуто ефективність їх застосування у контексті протидії колабораційній діяльності; проаналізовано основні види адміністративно-правових обмежень для осіб, які здійснили співробітницьку діяльність, зокрема позбавлення державних нагород, почесних та інших звань, пільг, соціальних гарантій, заборону на зайняття посад у державних органах та органах місцевого самоврядування, обмеження виборчих прав, анулювання ліцензій, блокування активів тощо; оцінено ефективність застосування запобіжних заходів щодо осіб, які здійснювали колабораційну діяльність. Результати дослідження сприятимуть розвитку теоретико-правових підходів до адміністративного регулювання колабораційної діяльності в умовах воєнного стану, підвищенню ефективності державного контролю та правозастосування у цій сфері.

Ключові слова: адміністративно-правові запобіжники, колабораційна діяльність, колабораціонізм, правове регулювання, обмежувальні заходи, санкції, державне управління.

Brovchenko Yu. V. Administrative and legal safeguards of collaborative activities in Ukraine

The article examines the system of administrative and legal safeguards against collaborationist activities in Ukraine, their essence, functions, classification, content,

and regulatory framework. It is established that administrative and legal safeguards serve as an essential instrument of state regulation aimed at ensuring the legality of collaborative activities, counteracting unlawful cooperation, and preventing its negative consequences for the protection of national security.

During the study: the concept of administrative and legal safeguards and their place within the legal regulation system of collaborationist activities were characterized; the functional purpose of these safeguards was analyzed, encompassing prevention, control, monitoring, regulation, liability, and restrictions on individuals involved in unlawful cooperation; a classification of administrative and legal safeguards was proposed based on various criteria, including the form of legal influence, the subjects of implementation, and the nature of restrictive measures; the content of administrative and legal safeguards in the sphere of collaborationist activities and their legal enshrinement in Ukrainian legislation were examined; the system of administrative and legal safeguards was studied, including institutional, organizational-administrative, informational, control, and economic mechanisms; the peculiarities of the regulatory enshrinement of administrative safeguards in national legislation were highlighted, as well as the effectiveness of their application in counteracting collaborationist manifestations; the primary types of administrative and legal restrictions imposed on individuals engaged in collaborative activities were analyzed, including deprivation of state awards, honorary and other titles, benefits, social guarantees, prohibition from holding positions in state authorities and local self-government bodies, restrictions on electoral rights, revocation of licenses, asset blocking, etc.; the effectiveness of preventive measures applied to individuals engaged in collaborationist activities was assessed.

Key words: *administrative and legal safeguards, collaborationist activities, collaborationism, legal regulation, restrictive measures, sanctions, public administration.*

Постановка проблеми. Колабораційна діяльність як одна з форм незаконного співробітництва з окупаційною владою та ворожими збройними силами становить серйозну загрозу національній безпеці України. В умовах військової агресії особи, які здійснюють таку діяльність, сприяють послабленню державного суверенітету, порушенню територіальної цілісності та дестабілізації політичної ситуації. Наслідки колабораціонізму можуть мати як стратегічний, так і локальний вплив: від передачі інформації ворогу до сприяння окупаційним режимам у реалізації їхньої політики.

У відповідь на ці виклики держава повинна запровадити систему адміністративно-правових запобіжників, спрямованих на попередження та протидію колабораційній діяльності. Ця система включає правові, інституційні, організаційно-адміністративні, інформаційні, економічні та контрольні механізми. Водночас, ефективність їхнього застосування залежить від рівня нормативного закріплення, правозастосовної практики та здатності державних інституцій оперативно реагувати на загрози.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю: 1. Чітко визначити поняття адміністративно-правових запобіжників колабораційної діяльності, їхній зміст, функції та класифікацію; 2. Оцінити нормативно-правову базу та правозастосовну практику щодо запобігання колабораційній діяльності в Україні; 3. Дослідити систему адміністративних санкцій як превентивного інструменту протидії колабораційній діяльності; 4. Проаналізувати інституційні та організаційно-правові механізми реалізації запобіжних заходів, включаючи роль державних органів та місцевого самоврядування; 5. Визначити ключові проблеми та перспективи вдосконалення адміністративно-правових запобіжників з урахуванням міжнародного досвіду та сучасних реалій.

З огляду на масштабність загрози, яка створюється колабораційною діяльністю в умовах війни, важливо не лише вдосконалювати національне законодавство, але й розробляти

ефективні адміністративно-правові механізми для своєчасного виявлення, запобігання та припинення такої діяльності. Розуміння сутності та особливостей функціонування адміністративно-правових запобіжників сприятиме посиленню державної безпеки та забезпеченню стабільності правопорядку в Україні.

Мета дослідження – комплексний аналіз адміністративно-правових запобіжників колабораційної діяльності в Україні шляхом визначення їхнього поняття, функцій, класифікації, змісту та системи, оцінки особливостей нормативного закріплення, дослідження інституційних, організаційно-адміністративних, інформаційних, контрольних та економічних механізмів протидії, розгляду адміністративно-правових обмежень для осіб, які здійснювали співробітницьку діяльність, зокрема щодо позбавлення державних нагород, заборони на зайняття посад, обмеження у виборчих правах, анулювання ліцензій та блокування активів та рахунків, а також аналізу ефективності застосування запобіжних заходів, введення персональних санкцій як превентивного механізму боротьби з колабораціонізмом та визначення перспектив їх удосконалення.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика адміністративно-правових запобіжників колабораційної діяльності в Україні є відносно новою у вітчизняній правовій науці, але її значущість зростає у зв'язку з російською агресією проти України. В умовах воєнного стану питання запобігання та протидії колабораційній діяльності стало пріоритетним для державної політики, що обумовлює необхідність комплексного правового аналізу даної тематики.

Актуальність проблеми знайшла відображення у роботах українських правознавців, які досліджують питання адміністративного регулювання колабораційної діяльності, зокрема щодо нормативного закріплення відповідальності за такі дії, функціонування механізмів протидії, а також практичних аспектів застосування санкцій. Разом із тим наявні дослідження переважно зосереджуються на окремих аспектах цієї проблематики, що ускладнює формування цілісного уявлення про систему адміністративно-правових запобіжників.

Важливий внесок у дослідження проблеми зробили фахівці з адміністративного права, які аналізують заходи державного реагування, зокрема адміністративні обмеження та заборони, що застосовуються до осіб, причетних до колабораційної діяльності. Серед ключових питань, які розглядаються в сучасних правових дослідженнях, варто виділити: а) визначення правової природи адміністративно-правових запобіжників як превентивного механізму протидії колабораційній діяльності; б) аналіз адміністративних санкцій та інших обмежувальних заходів, що запроваджуються у відповідь на колабораційну діяльність; в) оцінку ефективності законодавчих ініціатив щодо запобігання проявам колабораціонізму та боротьби з його наслідками; г) міжнародний досвід протидії колабораційній діяльності та можливість його імплементації в Україні.

Водночас досі бракує системних ґрунтовних напрацювань щодо комплексного аналізу адміністративно-правових запобіжників колабораційної діяльності, їхньої класифікації, взаємодії різних механізмів та правозастосовної практики.

З огляду на це, подальше дослідження адміністративно-правових запобіжників колабораційної діяльності має важливе значення для розбудови ефективної системи протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам державній безпеці, а також удосконалення національного законодавства у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. З огляду на масштабність і деструктивний потенціал такого явища як колабораційна діяльність, воно набуває особливої актуальності в умовах збройної агресії, підтримуючи основи державності та сприяючи дестабілізації суспільства. У відповідь на сучасні виклики держава розробила систему адміністративно-правових запобіжників, спрямованих на попередження та протидію колабораційній діяльності. Ці заходи ґрунтуються на положеннях національного законодавства, практичному досвіді та враховують міжнародні стандарти.

Адміністративно-правові запобіжники відіграють ключову роль у забезпеченні правопорядку та стабільності суспільства, особливо в умовах загроз національній безпеці, таких

як колабораційна діяльність. Розуміння їх сутності, функцій, класифікації та змісту є необхідним для ефективної протидії таким явищам.

На нашу думку, адміністративно-правові запобіжники становлять собою систему правових норм, інституційних механізмів та управлінських заходів, санкцій та покарань, спрямованих на попередження та мінімізацію ризиків вчинення колабораційної діяльності, забезпечення державного контролю та оперативного реагування на загрози суверенітету і правопорядку. У широкому розумінні адміністративно-правові запобіжники можна визначити як заходи адміністративного впливу, спрямовані на попередження, виявлення та припинення дій, що суперечать державним інтересам і створюють загрозу національній безпеці. Вони поєднують нормативно-правові, організаційні, інформаційні, контрольно-наглядові та санкційні механізми.

Адміністративно-правові запобіжники, які направлені на впровадження комплексу превентивних і регулятивних заходів, спрямовані на мінімізацію ризиків, пов'язаних із загрозами державному суверенітету, територіальній цілісності та національній безпеці. Особливо важливе значення це набуває у контексті боротьби з колабораційною діяльністю, що може сприяти дестабілізації внутрішньої політичної та безпекової ситуації в Україні. З огляду на їхню багатогранність, адміністративно-правові запобіжники виконують низку функцій, які забезпечують ефективну протидію колабораційній діяльності та сприяють зміцненню правової держави. До ключових функцій належать:

1. Превентивна (попереджувальна) функція - спрямована на усунення причин і умов, що можуть сприяти вчиненню правопорушень, у тому числі колабораційної діяльності. Вона передбачає такі заходи: а) встановлення чітких правових норм, які визначають критерії правомірної та протиправної поведінки громадян і юридичних осіб; б) проведення профілактичних заходів (просвітницьких кампаній, інформаційної роботи, громадських ініціатив), спрямованих на формування у громадян стійкої правової свідомості; в) функціонування системи адміністративного контролю, що дозволяє виявляти потенційні загрози та запобігати їх реалізації.

2. Охоронна функція - забезпечує захист правопорядку, державного суверенітету та територіальної цілісності України від колабораційної діяльності. До її механізмів належать: а) застосування адміністративних санкцій до осіб, що вчинили правопорушення, пов'язані з підтримкою ворога; б) моніторинг діяльності потенційно небезпечних та підозрюваних осіб для попередження повторних правопорушень; в) блокування фінансових активів, інформаційних ресурсів та інших інструментів, що можуть бути використані для ведення колабораційної діяльності.

3. Регулятивна функція - полягає у впорядкуванні суспільних відносин шляхом встановлення правових норм, які визначають порядок реалізації заходів адміністративного впливу. Основні її аспекти: а) ліцензування та дозвільна система, що регулює діяльність у стратегічно важливих галузях, запобігаючи можливим загрозам; б) адміністративні процедури, які встановлюють порядок застосування адміністративних запобіжників та санкцій; в) визначення правового статусу осіб, які підлягають адміністративно-правовим обмеженням у зв'язку з їхньою причетністю до колабораційної діяльності.

4. Виховна функція - реалізується через формування у громадян відповідального ставлення до дотримання законодавства. Вона передбачає: а) правову просвіту населення щодо наслідків колабораційної діяльності; б) популяризацію норм державної безпеки через засоби масової інформації та освітні програми; в) підвищення рівня патріотичного виховання, що сприяє зниженню ризиків колабораційної діяльності серед населення.

5. Санкційна функція – адміністративні запобіжники забезпечують можливість застосування адміністративного та іншого характеру санкцій до колаборантів без необхідності кримінального переслідування.

6. Інформаційно-просвітницька функція – сприяє формуванню правової культури, підвищенню рівня національної свідомості та запобіганню деструктивним впливам пропаганди. Крім того, діяльність держави у сфері протидії колабораційній діяльності має

включати також заходи інформаційного характеру: а) проведення роз'яснювальних кампаній щодо відповідальності за колабораціонізм; б) використання ЗМІ для формування негативного ставлення до зрадницької діяльності; в) створення освітніх програм, спрямованих на підвищення рівня медіаграмотності населення [1, с. 358].

Систематизація адміністративно-правових запобіжників дозволяє ефективно впроваджувати їх у різних сферах правового регулювання. Саме тому адміністративно-правові запобіжники можна класифікувати за різними критеріями:

1. За рівнем правового регулювання: а) конституційні – закріплені в Конституції України; б) законодавчі – встановлені окремими законами; в) підзаконні – регулюються постановами уряду, рішеннями РНБО, відомчими нормативно-правовими актами.

2. За механізмом реалізації: а) нормативні – встановлення правил поведінки (обмеження участі у виборах, заборона на зайняття посад у держорганах); б) організаційні – кадровий контроль, перевірка державних службовців; в) контрольно-наглядові – діяльність СБУ, Національної поліції, Держспецв'язку, НАБУ; г) санкційні – адміністративні стягнення, блокування активів, анулювання ліцензій.

3. За сферою застосування: а) політичні – обмеження на діяльність політичних партій та громадських рухів пов'язаних із країною-агресором; б) економічні – заборона на співпрацю з окупаційними адміністраціями, підприємствами на чолі з колаборантами; в) інформаційні – блокування ворожої пропаганди, медіа контроль; г) громадянські – невизнання та анулювання документів, що незаконно видані окупаційними органами.

4. За характером впливу: а) Прямі запобіжники – адміністративні заходи, що безпосередньо спрямовані на запобігання правопорушенням (контрольні перевірки, профілактичні бесіди, нагляд); б) Непрямі запобіжники – механізми, які впливають на загальну правову культуру та соціальні відносини (просвітницькі заходи, інформаційні кампанії, стимулювання правомірної поведінки) [2].

5. За суб'єктами застосування: а) заходи, що застосовуються державними органами – здійснюються центральними та місцевими органами влади, що реалізують політику протидії колабораційній діяльності; б) заходи громадського впливу – громадські ініціативи, спрямовані на виявлення та публічне розголошення фактів співпраці з окупаційною владою [3].

Система адміністративно-правових запобіжників включає нормативно-правове регулювання, механізми контролю, організаційні та інформаційні заходи. Важливим елементом цієї системи є взаємодія між державними органами, правоохоронними структурами та громадянським суспільством, що дозволяє забезпечити комплексний підхід до боротьби з колабораціонізмом.

Ефективність цих механізмів значною мірою залежить від адміністративно-правового забезпечення у вітчизняному законодавстві.

1. Конституція України – закладає фундаментальні принципи захисту державного суверенітету, національної безпеки та територіальної цілісності. Основні положення, що мають безпосередній вплив на адміністративно-правові запобіжники колабораційної діяльності, включають: а) стаття 1 - Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою; б) стаття 3 - держава відповідає перед людиною за свою діяльність, але водночас громадяни несуть відповідальність за захист державної незалежності; в) стаття 17 - захист державного суверенітету та територіальної цілісності України є найважливішою функцією держави; г) стаття 65 - кожен громадянин України зобов'язаний захищати незалежність і територіальну цілісність держави [7];

2. Кримінальний кодекс України - з прийняттям Закону № 2108-IX у 2022 році до Кримінального кодексу України була додана стаття 111-1 «Колабораційна діяльність», яка передбачає кримінальну відповідальність за співпрацю з агресором. Ця стаття передбачає: а) публічне виправдовування російської агресії та колабораційної діяльності (карається обмеженням волі або позбавленням волі); б) добровільне зайняття посад в окупаційній адміністрації; в) фінансування або матеріальне забезпечення окупаційних режимів; г) участь у незаконних виборах та референдумах; д) передача стратегічної інформації ворогу [8];

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення - передбачає санкції за дії, що можуть сприяти колабораційній діяльності, але не підпадають під кримінальну відповідальність. Зокрема у разі: а) поширення проросійської пропаганди без безпосередньої участі в окупаційній адміністрації; б) участі у заходах, спрямованих на дестабілізацію внутрішньої ситуації; в) несанкціонованої співпраці з окупаційними режимами в економічній сфері [4];

4. Спеціальні закони України: а) Закон України «Про правовий режим воєнного стану» - визначає обмеження прав і свобод у період війни та встановлює механізм притягнення до відповідальності осіб, які сприяють агресору [5]; б) Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян на тимчасово окупованих територіях» - регулює правовий статус осіб, що проживають в умовах окупації [9]; в) Закон України «Про санкції» - забезпечує можливість введення персональних санкцій щодо осіб, які сприяють агресору (замороження активів, заборона на в'їзд тощо) [10]; г) Закон України «Про очищення влади» - забороняє зайняття посад у державних органах особами, які брали участь у співпраці з ворогом [11].

Законодавчі обмеження щодо осіб, які вчинили колабораційну діяльність, спрямовані на запобігання їхній подальшій участі у державному управлінні, політичному, економічному, інформаційному та громадському житті. Вони виконують як превентивну, так і каральну функцію, спрямовану на мінімізацію загроз для внутрішньої безпеки країни. Законодавство України передбачає різні види обмежень для осіб, причетних до колабораційної діяльності, так наприклад:

1. Політичні обмеження: 1) Позбавлення виборчих прав; 2) Заборона на членство у політичних партіях та громадських об'єднаннях; 3) Ліквідація проросійських політичних сил.

2. Кадрові обмеження: 1) Заборона на зайняття державних посад; 2) Обмеження у доступі до стратегічних галузей економіки - запроваджується заборона на працевлаштування осіб, які брали участь у колабораційній діяльності, у сфері оборонної промисловості, енергетики, телекомунікацій та інших критично важливих галузях; 3) Відсторонення від суддівських та правоохоронних посад - колаборанти не можуть працювати у судовій системі та правоохоронних органах, оскільки їхня діяльність становить загрозу для правосуддя та правопорядку.

3. Економічні обмеження: 1) Замороження фінансових активів; 2) Анулювання ліцензій на підприємницьку діяльність; 3) Заборона на отримання державного фінансування - колаборанти позбавляються права на отримання державних дотацій, субсидій, тендерних контрактів та інших форм фінансової підтримки з бюджету.

4. Інформаційні обмеження: 1) Закриття пропагандистських медіа ресурсів; 2) Блокування акаунтів у соціальних мережах; 3) Заборона на викладацьку та наукову діяльність - особи, які використовували наукову чи освітню діяльність для поширення ідей, що виправдовують окупацію, позбавляються права працювати у закладах освіти [12, с. 59].

У свою чергу до осіб, які вчинили колабораційну діяльність можуть застосовуватися законодавчі обмеження та заборони. З огляду на це, правова система України передбачає запровадження жорстких заходів щодо осіб, які вчинили колабораційну діяльність. До таких заходів належать адміністративні обмеження, що накладаються на осіб, які вчинили відповідні правопорушення. Виходячи із всього вище сказаного, доречним здається більш деталізоване розкриття питання, щодо основних видів адміністративно-правових обмежень та заборон для осіб, які вчинили колабораційну діяльність. Так наприклад:

1. Позбавлення державних нагород, звань, пільг та соціальних гарантій як адміністративно-правове обмеження є важливим елементом політики держави у сфері захисту правопорядку та боротьби з внутрішніми загрозами.

Правові підстави для позбавлення державних нагород, звань, пільг та соціальних гарантій в Україні визначаються такими основними нормативно-правовими актами: 1) Конституція України [7]; 2) Закон України «Про державні нагороди України», що визначає підстави для їх присудження та можливість анулювання у разі вчинення правопорушень [13]; 3) Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», який передбачає можливість позбавлення відповідного статусу за антидержавну діяльність [14];

4) Закон України «Про санкції», що встановлює можливість обмеження соціальних прав для осіб, які здійснювали колабораційну діяльність [10]; 5) Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП), що передбачає адміністративну відповідальність за дії, що загрожують національній безпеці [4]. Крім того, окремі рішення щодо позбавлення пільг та нагород ухвалюються Президентом України, Кабінетом Міністрів України, Верховною Радою України та Радою національної безпеки і оборони України (РНБО).

Що стосується позбавлення пільг та соціальних гарантій, то до переліку осіб, яких може бути позбавлено соціальних пільг, належать: а) колишні держслужбовці, які підтримували окупаційні режими; б) військові пенсіонери, які перейшли на службу до ворожих збройних сил; в) журналісти, освітяни, працівники культури, які брали участь у пропаганді окупаційної влади.

Основними видами соціальних пільг та гарантій, що можуть бути скасовані є: а) позбавлення пенсій та державної соціальної допомоги для осіб, які працювали на окупаційні режими; б) відмова у наданні житлових субсидій та інших соціальних виплат; в) виключення з реєстрів ветеранів війни для осіб, які перейшли на бік агресора; г) позбавлення права на безкоштовний проїзд у громадському транспорті для колишніх посадовців-колаборантів.

Загалом, позбавлення державних нагород, звань, пільг та соціальних гарантій є дієвим адміністративно-правовим обмеженням щодо осіб, які здійснювали колабораційну діяльність. Ці заходи дозволяють не лише покарати винних, а й запобігти майбутнім проявам антидержавної діяльності.

2. Заборона на зайняття посад у державних органах та органах місцевого самоврядування - спрямована на усунення потенційної можливості доступу колаборантів до системи державного управління, що може призвести до саботажу, витоку інформації, ухвалення антидержавних рішень та сприяння діяльності ворожих структур.

Заборона на зайняття державних посад застосовується щодо осіб, які: 1) Брали участь у колабораційній діяльності, тобто співпрацювали з окупаційною адміністрацією або збройними силами держави-агресора; 2) Організовували чи сприяли проведенню незаконних референдумів, виборів або інших заходів, що легітимізували окупаційний режим; 3) Займали керівні посади в окупаційних органах влади, органах «самоврядування» чи адміністраціях, створених ворогом; 4) Фінансували або матеріально підтримували діяльність незаконних утворень, що діяли на тимчасово окупованих територіях; 5) Здійснювали інформаційно-пропагандистську діяльність, спрямовану на дискредитацію державної влади України та легітимізацію окупаційного режиму; 6) Ухвалювали рішення, спрямовані на підрив національної безпеки або співпрацю з агресором; 7) Перебували у лавах політичних партій, що відкрито підтримують окупаційні режими або агресивну політику іноземної держави.

Загалом, заборона на зайняття посад у державних органах та органах місцевого самоврядування є одним із ключових адміністративно-правових запобіжників у боротьбі з колабораційною діяльністю. Цей захід спрямований на недопущення проникнення ворожих агентів до органів влади, захист національних інтересів та збереження державного суверенітету. Удосконалення механізму реалізації цієї заборони дозволить ефективніше запобігати внутрішнім загрозам та зміцнювати державний правопорядок.

3. Обмеження у виборчих правах осіб, які здійснювали колабораційну діяльність - є важливим адміністративно-правовим заходом, який спрямований на запобігання впливу колаборантів на політичні процеси, формування державної влади та ухвалення стратегічних рішень у сфері національної безпеки.

Нормативно-правова база обмеження виборчих прав складається із: 1) Конституції України - відповідно до статті 38 якої, громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, обирати та бути обраними до органів влади. Проте це право може бути обмежене відповідно до закону. Крім того стаття 64 Конституції визначає, що під час воєнного стану окремі права і свободи можуть бути обмежені в інтересах національної безпеки та територіальної цілісності держави [7]; 2) Закон України «Про вибори народних депутатів України» передбачає, що не можуть бути обрані громадяни, які мають судимість

за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів проти держави (у тому числі за колабораційну діяльність [15]; 3) Закон України «Про місцеві вибори» містить аналогічні положення щодо осіб, які брали участь у діяльності окупаційних адміністрацій [16]; 4) Закон України «Про всеукраїнський референдум» визначає, що до голосування не допускаються особи, щодо яких судом ухвалено рішення про позбавлення виборчих прав [17]; 5) Кримінальний кодекс України (ст. 111-1 ККУ) передбачає покарання за колабораційну діяльність, яке може включати додаткове обмеження політичних прав [8]; 6) Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП) містить норми щодо накладення адміністративних санкцій на осіб, які здійснювали інформаційну або організаційну підтримку держави-агресора [4]. Отже, чинна нормативна база передбачає можливість обмеження виборчих прав колаборантів, проте існує потреба у її подальшому вдосконаленні.

Загалом, обмеження виборчих прав осіб, які здійснювали колабораційну діяльність, є важливим адміністративно-правовим механізмом, спрямованим на запобігання загрозам демократичному устрою та державному суверенітету. Удосконалення нормативно-правового регулювання та ефективна реалізація цього заходу сприятимуть зміцненню правопорядку та захисту інтересів України.

4. Анулювання ліцензій на провадження окремих видів господарської діяльності - є одним із ключових адміністративно-правових запобіжників, спрямованих на забезпечення національної безпеки та економічної стабільності держави. В умовах військової агресії проти України, а також активної боротьби з колабораційною діяльністю, цей механізм відіграє важливу роль у запобіганні економічному сприянню ворогу та протидії незаконній господарській діяльності на тимчасово окупованих територіях.

Ліцензування господарської діяльності є одним із основних засобів державного регулювання економічних процесів. Воно дає змогу контролювати діяльність суб'єктів господарювання, запобігати використанню економічних ресурсів на шкоду державі, а також виключати з правового поля підприємства, що сприяють діяльності держави-агресора або працюють в інтересах окупаційних адміністрацій.

Анулювання ліцензій застосовується до певних категорій господарської діяльності, яка може мати вплив на безпекову та економічну ситуацію в державі. Основним видами ліцензій, що можуть бути анульовані є: 1) Ліцензії у сфері фінансових послуг; 2) Ліцензії у сфері телекомунікацій та ЗМІ; 3) Ліцензії у сфері енергетики - підприємства з видобутку та постачання енергоресурсів - анулювання ліцензій для підприємств, що забезпечують окупаційні адміністрації електроенергією, газом, нафтою; 4) Ліцензії на торгівлю та експортно-імпорتنі операції.

Загалом, анулювання ліцензій на провадження окремих видів господарської діяльності є ефективним адміністративно-правовим запобіжником у боротьбі з колабораційною діяльністю та економічною підтримкою агресора. Подальше вдосконалення законодавчого регулювання цієї процедури дозволить посилити економічну безпеку держави та запобігти фінансуванню антиукраїнських рухів.

5. Блокування активів і фінансових ресурсів осіб, причетних до колабораційної діяльності - спрямоване не лише на припинення фінансування антидержавної діяльності, а й на позбавлення колаборантів економічних важелів впливу на політичні та суспільні процеси. Блокування активів дозволяє обмежити рух фінансових потоків, які можуть використовуватися для підтримки окупаційних адміністрацій, фінансування пропаганди, диверсійної діяльності та підриву національної безпеки України.

Загалом, блокування активів і фінансових ресурсів осіб, причетних до колабораційної діяльності, є ефективним механізмом адміністративно-правового впливу, що сприяє припиненню економічної підтримки окупаційних режимів, нейтралізації внутрішніх загроз та забезпеченню економічної безпеки України. Подальше вдосконалення правових механізмів санкційної політики дозволить підвищити ефективність боротьби з колабораціонізмом та зміцнити національну безпеку України.

Також, неможливо не звернути увагу на роль місцевих органів влади у реалізації адміністративно-правових запобіжників. У цьому контексті важливу роль відіграють місцеві

органи влади, які є безпосередніми провідниками державної політики на регіональному рівні. Саме вони здійснюють контроль за дотриманням законодавства у сфері державної безпеки, запобігають порушенням, проводять моніторинг ситуації в громадах і взаємодіють із правоохоронними органами та центральною владою.

Правове регулювання діяльності місцевих органів влади щодо протидії загрозам державному суверенітету та безпеці визначається такими основними нормативно-правовими актами: 1. Конституцією України (ст. 140–146), що встановлює засади місцевого самоврядування та його роль у забезпеченні правопорядку [7]; 2. Кодексом України про адміністративні правопорушення (КУпАП), що визначає заходи адміністративного впливу на правопорушників [4]; 3. Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», який визначає компетенцію органів місцевого самоврядування у сфері безпеки та правопорядку [18]; 4. Законом України «Про правовий режим воєнного стану», що регламентує повноваження місцевих адміністрацій під час воєнного стану [5]; 5. Законом України «Про Національну поліцію», який передбачає співпрацю місцевих органів влади з правоохоронними органами у сфері протидії злочинності [19]; 6. Законом України «Про боротьбу з тероризмом», що передбачає роль місцевих органів влади у запобіганні діяльності, спрямованій на підрив національної безпеки [6]. Зазначені нормативні акти створюють правове підґрунтя для ефективної діяльності місцевих органів влади у сфері запобіжних заходів.

У свою чергу варто відзначити, що освітні та культурні установи є важливими інституціями, що формують ідентичність нації, національну свідомість, ціннісні орієнтири громадян та історичну пам'ять. В умовах гібридної війни та інформаційно-пропагандистської агресії проти України ці сфери стають об'єктами маніпулятивного впливу з боку держави-агресора, що зумовлює необхідність ефективного контролю за їхньою діяльністю для запобігання колабораційній діяльності.

Колабораційна діяльність у сфері освіти та культури може проявлятися у формуванні проросійських наративів, спотворенні історичних фактів, насадженні ворожої ідеології, підтримці окупаційних адміністрацій та пропаганді антиукраїнських ідей. Такі процеси становлять пряму загрозу державній безпеці, оскільки підривають легітимність української влади, деморалізують суспільство та створюють передумови для політичної та соціальної дестабілізації. У зв'язку з цим особливого значення набувають адміністративно-правові механізми контролю за діяльністю освітніх та культурних установ, що спрямовані на запобігання колабораційній діяльності та забезпечення захисту національних інтересів.

Контроль за діяльністю освітніх і культурних установ здійснюється через державний нагляд, перевірки, ліцензійні процедури, санкційні механізми та адміністративно-правову відповідальність. Загалом, контроль за діяльністю освітніх та культурних установ є необхідним адміністративно-правовим механізмом для запобігання колабораційній діяльності. Державний нагляд, ліцензійний контроль, адміністративні санкції та моніторинг інформаційного простору дозволяють ефективно виявляти та усувати загрози, пов'язані з поширенням ворожої пропаганди та підтримкою окупаційних режимів.

Підсумовуючи, на нашу думку доречним здається виокремлення основних існуючих проблем та перспектив щодо вдосконалення адміністративно-правових запобіжників колабораційної діяльності в Україні.

Основними проблемами впровадження адміністративно-правових запобіжників для попередження колабораційної діяльності є: слабка реалізація адміністративних санкцій - наявні адміністративні санкції (штрафи, заборони, обмеження у виборчих правах, позбавлення ліцензій) часто не застосовуються або оскаржуються в судах; недостатній рівень кадрового забезпечення та інформаційного оснащення;

У свою чергу, перспективами вдосконалення адміністративно-правових запобіжників на нашу думку є: посилення контролю за інформаційним простором та спрощення процедури застосування адміністративних санкцій.

Висновки. Проведене дослідження адміністративно-правових запобіжників колабораційної діяльності в Україні дозволяє дійти висновку, що ці механізми є важливим

інструментом державного управління, спрямованим на забезпечення національної безпеки та правопорядку. Адміністративно-правові запобіжники становлять собою комплекс нормативно закріплених заходів, які включають превентивні, контрольні, санкційні та інформаційно-просвітницькі механізми, що реалізуються на законодавчому, організаційному та практичному рівнях. Вони виконують низку ключових функцій, зокрема попереджувальну, контрольну, каральну та регулятивну, що сприяє недопущенню, виявленню та припиненню колабораційної діяльності. Важливе місце у системі запобіжників займають законодавчі обмеження щодо осіб, причетних до співпраці з агресором, які передбачають позбавлення державних нагород, звань, пільг та соціальних гарантій, заборону на зайняття посад у державних органах, обмеження виборчих прав, анулювання ліцензій та блокування активів. Особливої уваги заслуговує роль місцевих органів влади, освітніх та культурних установ у запобіганні поширенню проросійських наративів та формуванні національної свідомості. Попри наявність розвиненої нормативної бази, існують проблеми щодо ефективного впровадження запобіжників, зокрема у частині доказової бази, гармонізації з міжнародними стандартами та посилення адміністративного контролю. У зв'язку з цим перспективним напрямом розвитку є вдосконалення механізмів перевірки на доброчесність, розширення санкційних інструментів та впровадження цифрових технологій для моніторингу підозрюваних осіб. Адміністративно-правові запобіжники є дієвим інструментом захисту державного суверенітету, а їхнє подальше вдосконалення сприятиме підвищенню ефективності боротьби з колабораціонізмом в умовах військової агресії.

Список використаних джерел:

1. Pysmenskyi Y. O., Movchan R. O. New provisions of criminal law of Ukraine on collaborative activities: discussion issues and attempt to solve them. Juridical scientific and electronic journal. 2022. No. 6. P. 356–360. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/79>
2. Адм.право.загальна.частина (Тема 2). URL: https://arm.navs.edu.ua/books/adm_pravo_zch/nm/lec2.html
3. Толочко В. В. Поняття та види адміністративно-правових засобів забезпечення економічної безпеки органами Національної поліції України. Сучасна європейська поліцейська та можливості її використання в діяльності Національної поліції України : зб. тез доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 11 квіт. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2019. С. 235–277. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/11_04_2019/pdf/121.pdf
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-24) : Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-X : станом на 1 лют. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII : станом на 8 лют. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
6. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 № 638-IV : станом на 9 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>
7. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
8. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 1 лют. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
9. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII : станом на 19 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>
10. Про санкції : Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII : станом на 21 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>
11. Про очищення влади : Закон України від 16.09.2014 № 1682-VII : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18#Text>

12. Чальцева О.М. Категорія «колабораціонізм» як багатокomпонентний наратив в умовах війни. Політичне життя. 2022. № 2. С. 56–60.

13. Про державні нагороди України : Закон України від 16.03.2000 № 1549-III : станом на 21 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1549-14#Text>

14. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>

15. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 17.11.2011 № 4061-VI : станом на 1 січ. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17#Text>

16. Про місцеві вибори : Закон України від 14.07.2015 № 595-VIII : станом на 10 лип. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19#Text>

17. Про всеукраїнський референдум : Закон України від 26.01.2021 № 1135-IX : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20#Text>

18. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР : станом на 5 берез. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text>

19. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII : станом на 16 серп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

БАЛАЦЬКА О. Р.

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільно-правових дисциплін
(Навчально-науковий інститут права
імені І. Малиновського Національного
університету «Острозька академія»)
ORCID ID: 0000-0001-6439-5927

УДК 340.13

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.106>

ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В СУДОЧИНСТВІ ЯК КРИТЕРІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПНОГО ПРАВОСУДДЯ

У статті наведено комплексне наукове обґрунтування впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у судову систему України з урахуванням воєнного стану та пов'язаних із ним кризових трансформацій. Було виявлено, що цифровізація судочинства є визначальним чинником підвищення ефективності здійснення правосуддя, насамперед таких показників як оперативність, прозорість і безперервність розгляду справ, особливо за умов обмежень, зумовлених бойовими діями. Здійснено аналіз різномірних правових джерел – від фундаментальних законів і процесуальних кодексів до підзаконних актів, що утворюють цілісну нормативно-правову основу для запровадження електронних судових процедур.

Метод порівняльного аналізу міжнародного досвіду дав змогу окреслити як перспективи, так і труднощі, пов'язані з інтеграцією технологій відеоконференцв'язку, електронного документообігу та штучного інтелекту в український судовий процес, а також засвідчив доцільність адаптації передових зарубіжних практик з метою оптимізації судових процедур. Було розглянуто технічні та кадрові чинники цифровізації, зокрема нестабільність мережі інтернет, технічне забезпечення судів, компетентність персоналу щодо роботи з електронними платформами, а також безпекові аспекти, пов'язані зі зберіганням і використанням цифрових даних у воєнних умовах.

Встановлено, що гармонійне поєднання правових, техніко-організаційних і кадрових заходів дає змогу розбудувати сталу інформаційну інфраструктуру судової влади, уніфікувати процедури застосування електронних доказів, а також сприяти доступності правосуддя навіть у надзвичайних ситуаціях. Запропоновано напрями подальшого розвитку, зокрема активну розбудову Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та поглиблення міждержавної співпраці, що може забезпечити вищий рівень ефективності, прозорості й відкритості судових процедур. Було наголошено на важливості систематичного оновлення законодавчої бази враховуючи стрімкий розвиток цифрових технологій, а також на важливості впровадження комплексних освітніх програм для суддівського корпусу й адміністративного персоналу судів.

Ключові слова: *верховенство права, дистанційна взаємодія, доступність, електронний суд, електронне судочинство, Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС), інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), право на доступ до правосуддя, права людини, право на справедливий суд, режим відеоконференції, технологічні інновації, цифровізація, штучний інтелект.*

Balatska O. R. The application of modern information and communication technologies in the judiciary as a criterion for ensuring accessible justice

The article provides a comprehensive scientific rationale for the implementation of modern information and communication technologies in the judicial system of Ukraine, taking into account the state of martial law and the associated crisis transformations. It has been revealed that the digitalization of justice is a key factor in enhancing the efficiency of judicial proceedings, particularly in terms of speed, transparency, and continuity of case consideration—especially under the constraints caused by ongoing military actions. The study analyzes various levels of legal sources, ranging from fundamental laws and procedural codes to subordinate regulations that form a cohesive legal framework for the introduction of electronic judicial procedures.

The method of comparative analysis of international experience made it possible to outline both the prospects and challenges associated with integrating video conferencing technologies, electronic document management, and artificial intelligence into the Ukrainian judicial process. It also confirmed the relevance of adapting advanced foreign practices to optimize judicial procedures. The article examines technical and human resource factors in digitalization, including internet instability, technical infrastructure in courts, staff competence in working with electronic platforms, and security issues related to the storage and use of digital data in wartime conditions.

It is established that a balanced combination of legal, technical-organizational, and human resource measures allows for the development of a sustainable information infrastructure for the judiciary, the unification of procedures for using electronic evidence, and improved access to justice even under emergency conditions. The article proposes directions for further development, in particular the active expansion of the Unified Judicial Information and Telecommunication System and the strengthening of interstate cooperation, which can ensure a higher level of efficiency, transparency, and openness of judicial procedures. Emphasis is placed on the importance of systematically updating the legislative framework in light of the rapid development of digital technologies, as well as implementing comprehensive educational programs for judges and court administrative staff.

Key words: *rule of law, remote interaction, accessibility, e-court, electronic justice, Unified Judicial Information and Telecommunication System (UJITS), information and communication technologies (ICT), right of access to justice, human rights, right to a fair trial, video conferencing mode, technological innovations, digitalization, artificial intelligence.*

Вступ. Сучасні виклики, зумовлені запровадженням воєнного стану та пов'язаними з ним кризовими суспільними трансформаціями, об'єктивно актуалізували проблему цифровізації значної кількості суспільних процесів в Україні, серед яких особливого значення набуває сфера судочинства. Упровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у діяльність судів сприяє забезпеченню оперативності, безперервності й стабільності реалізації правосуддя в умовах надзвичайних ситуацій, а також створює передумови для суттєвого підвищення ефективності, прозорості та доступності судових процедур для населення. У цьому зв'язку перед науковою спільнотою та практиками виникає необхідність теоретичного обґрунтування і розробки сучасних нормативних, технологічних і організаційних підходів до реалізації потенціалу цифрових інструментів у судовій діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проведене дослідження свідчить про високу зацікавленість науковців проблемами використання інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) у судочинстві, що особливо актуалізувалось в сучасних умовах.

У цьому аспекті дисертаційне дослідження Н. Смірної «Реалізація адміністративно-правових норм через інформаційно-комунікаційні засади: концептуальні засади» (2023)

[1] є особливо актуальним, оскільки авторка ґрунтовно розкриває концептуальні засади реалізації адміністративно-правових норм за допомогою ІКТ. Дослідницею здійснено детальний аналіз міжнародних стандартів електронного врядування, а також описано механізми їх адаптації до українських реалій, зокрема через практичне використання національної платформи «Дія». Водночас у дисертації обґрунтовано значний потенціал цифрових технологій щодо мінімізації корупційних ризиків, досяжний через підвищення прозорості та відкритості адміністративних процедур.

Також варто розглянути статтю А. Гордієнка та співавторів «Правове регулювання електронного судочинства в Україні» (2024) [2], які аналізують роль ІКТ у забезпеченні безперервності та доступності правосуддя в умовах воєнного стану. У цій праці автори акцентують увагу на актуальності питання нормативної уніфікації електронних доказів, зокрема тих, які стосуються фіксації воєнних злочинів. Дослідники обґрунтовують необхідність створення єдиної цифрової екосистеми для судів України, зокрема через подальший розвиток проекту «Суд у смартфоні», що дозволить суттєво спростити взаємодію громадян із судовою владою.

Вагомий внесок до аналізу окресленої проблематики зробив також Ю. Колтун у статті «Захист прав і свобод людини і громадянина у адміністративному судочинстві в умовах інформатизації суспільної реальності» (2023) [3], який дослідив особливості впровадження ІКТ у сферу адміністративного судочинства. Автор акцентує увагу на тому, що дистанційне подання документів та онлайн-комунікація з судами значно підвищують доступність правосуддя для широких верств населення. Водночас у цій праці не оминуто увагою і проблемні аспекти цифровізації судових процедур, зокрема ризики технічних збоїв, недосконалість існуючих онлайн-платформ, а також питання безпеки персональних даних учасників процесів, що потребує подальшого системного удосконалення.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сучасного стану застосування ІКТ у судовій системі України в умовах воєнного стану, визначення ключових викликів і проблем нормативного, технічного й організаційного характеру, пов'язаних із цифровізацією судочинства, а також обґрунтування пріоритетних напрямів її подальшого удосконалення задля забезпечення стабільності, безперервності й доступності правосуддя в умовах особливих правових режимів.

Результати дослідження. ІКТ у сучасному судочинстві є одним із ключових факторів, що забезпечують ефективність, доступність та безперервність здійснення правосуддя. Різноманітність технологічних рішень, які впроваджуються у діяльність судів, охоплює як спеціалізовані бази даних і системи пошуку судових рішень, так і технологічні засоби, що дають можливість проводити дистанційні судові засідання, електронну реєстрацію та обмін процесуальними документами між судом та сторонами провадження. Особливо гостро потреба у широкому застосуванні таких технологій постає в умовах воєнного стану, коли звичні умови діяльності судових установ порушуються, а фізична присутність учасників у суді є ускладненою або навіть неможливою через безпекові загрози та пошкодження інфраструктури.

Одним із пріоритетних напрямів реалізації ІКТ у судовій практиці є електронний документообіг, що передбачає реєстрацію, зберігання, облік і рух процесуальних документів виключно у цифровому форматі. За допомогою таких систем суттєво оптимізується час, який витрачається на обробку документів, а також значно знижуються ризики їхньої втрати чи пошкодження в умовах кризових ситуацій. Зокрема, актуальність впровадження такого документообігу під час воєнних дій підтверджується потребою збереження доступу до судової документації навіть у разі фізичного пошкодження судових будівель або їхньої тимчасової недоступності. Як зазначає О. Скочиляс-Павлів у статті «Сучасний стан електронного судочинства в Україні» (2024) [4], електронний документообіг є важливим механізмом, що забезпечує стабільність роботи судової системи у кризових та надзвичайних умовах. У цьому контексті дослідниця акцентує увагу на практичних перевагах цифровізації, таких як оперативність комунікації та економія ресурсів, але водночас підкреслює наявність низки

викликів, зокрема технічних збоїв, недостатньої кваліфікації судового персоналу, ризиків витоку конфіденційної інформації, а також необхідності подальшого вдосконалення нормативної бази та забезпечення стабільного фінансування цифрових проєктів судової системи.

Важливою складовою цифровізації судочинства є запровадження відеоконференцзв'язку, що дає змогу проводити судові засідання в режимі реального часу із залученням сторін та інших учасників процесу, незалежно від їхнього місцезнаходження. Використання відеоконференцзв'язку стало критично важливим інструментом під час пандемії та ще більш значущим під час війни, коли пересування країною суттєво ускладнюється або може становити небезпеку для життя і здоров'я учасників процесу. Такий спосіб організації судових засідань не тільки забезпечує оперативність та безперервність судового процесу, але й відповідає принципу забезпечення доступності правосуддя в екстремальних ситуаціях.

Ще одним важливим компонентом електронного правосуддя є створення та використання електронних кабінетів та інших інтерактивних сервісів, за допомогою яких сторони провадження можуть дистанційно здійснювати подання позовних заяв, клопотань, інших процесуальних документів, а також оперативно отримувати процесуальні рішення суду. Особливе значення електронні сервіси набувають в умовах воєнного часу, коли особиста участь громадян у судових процесах може становити значні ризики або бути взагалі неможливою через активні бойові дії та загрози для цивільного населення. Такі технології дозволяють зберегти комунікацію між судом та громадянами і суттєво знижують ризики для сторін процесу.

Важливим сучасним трендом, що активно інтегрується у практику судів України, є використання інтелектуальних систем підтримки прийняття судових рішень. Ці системи забезпечують автоматичний аналіз великих масивів судової практики, формування типових шаблонів судових рішень, прогнозування строків розгляду справ та інших аспектів судочинства. В умовах воєнного стану, коли судові установи стикаються зі значними навантаженнями та необхідністю оперативного реагування на численні справи, пов'язані з воєнними злочинами та пошкодженнями цивільної інфраструктури, використання таких інтелектуальних систем набуває особливого значення. Вони забезпечують суттєве прискорення розгляду справ та дозволяють судам більш ефективно управляти навантаженням.

Значну роль у процесі впровадження цифрових технологій у судочинство відіграють державні органи, зокрема Міністерство юстиції України та Державна судова адміністрація України, які у співпраці з міжнародними партнерами працюють над створенням належної нормативно-правової бази, розробляють відповідні технічні стандарти та реалізують програми інформатизації судової системи. Ці заходи спрямовані на формування цілісної цифрової інфраструктури, яка забезпечує доступність, прозорість та ефективність судової влади в умовах викликів, пов'язаних з війною та іншими кризовими ситуаціями.

Для забезпечення ефективної реалізації ІКТ у судочинстві визначальне значення має якісне нормативно-правове регулювання, що забезпечує як організаційні, так і технічні умови їх впровадження та функціонування. Чинна нормативна база України у сфері електронного судочинства охоплює комплекс взаємопов'язаних законодавчих та підзаконних актів, що формують системні умови для використання цифрових інструментів у судових процесах.

Одним із ключових нормативних документів є Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів» [5], що визначає базові засади діяльності судової влади, містить норми щодо організації судової системи та встановлює вимоги до суддів, зокрема щодо їх готовності до роботи з сучасними інформаційними технологіями. Цей закон формує загальні рамки застосування цифрових інструментів у судочинстві.

Важливу роль у регулюванні електронного правосуддя відіграють процесуальні кодекси: Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року № 4651-V, Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 року № 1618-IV (далі – ЦПК України) [6], Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII (далі – ГПК України) [7] та Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV (далі – КАС України) [8]. Саме в цих кодексах закріплено порядок подання електронних

документів, проведення засідань через відеоконференцз'язок та інші процедурні аспекти цифрового судочинства, що гарантують процесуальну легітимність використання електронних технологій у судах.

Зокрема, ЦПК України регулює порядок застосування інформаційних технологій у цивільних справах, встановлюючи вимоги до електронних доказів та передбачаючи можливість здійснення дистанційного судового засідання для забезпечення доступності цивільного правосуддя. ГПК України спрямований на цифровізацію судочинства в господарських справах, полегшуючи взаємодію між юридичними особами та судом, що особливо актуально для сектору бізнесу в умовах необхідності оперативного вирішення спорів. КАС України детально регламентує використання електронних комунікацій між судами, громадянами та органами державної влади, що сприяє оперативному та ефективному вирішенню адміністративних спорів, особливо під час надзвичайних ситуацій, коли фізична присутність у суді є ускладненою. Таким чином, кожен з кодексів створює правову основу для впровадження електронного судочинства у відповідній юрисдикції, забезпечуючи дотримання процесуальних норм і гарантій для учасників судового процесу.

Особливе місце в системі нормативного регулювання займають підзаконні нормативні акти Державної судової адміністрації України. У цих актах встановлюється порядок функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), визначаються організаційні процедури обліку, використання та зберігання електронних доказів і документів. Як зазначає І. Котович у своїй статті «Електронне судочинство в Україні. чому майже вдалося» (2024) [9], незважаючи на досягнення у нормативному регулюванні ЄСІТС, залишаються окремі проблеми, пов'язані з повною уніфікацією цих актів та необхідністю стабілізації правового поля для остаточного впровадження системи на всіх рівнях судової влади.

Значним доповненням до цього регулювання є Закони України від 05.10.2017 № 2155-VIII «Про електронні довірчі послуги» [10] та Закон України від 22.05.2003 № 851-IV «Про електронні документи та електронний документообіг» [11], які визначають статус електронних документів та електронного підпису, встановлюють вимоги щодо їх створення, використання та захисту в офіційному судовому документообігу. Ці закони забезпечують правову основу для визнання та використання електронних документів як повноцінних доказів у судових справах.

Ще одним ключовим елементом нормативного забезпечення є Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI «Про захист персональних даних» [12]. Він регулює питання захисту та безпеки персональних даних громадян, які зберігаються у електронних судових реєстрах, базах даних, а також використовуються при дистанційній комунікації між судами та учасниками процесу, гарантуючи захист конфіденційної інформації та приватності осіб.

Також важливим є Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI «Про доступ до публічної інформації» [13], який регулює доступ до відкритої інформації, у тому числі інформації, яка надається судами через електронні реєстри та офіційні портали. Завдяки цьому закону забезпечується прозорість судової системи та доступність судових рішень для громадськості.

Нормативну базу також доповнюють інші відомчі акти – накази, інструкції та розпорядження Державної судової адміністрації, Ради суддів України, Пленумів судів вищого рівня, що конкретизують окремі аспекти використання електронних сервісів у судочинстві. Зокрема, ці документи регулюють питання електронної реєстрації справ, доступу учасників процесу до інформації про хід судових справ в електронному форматі, формату та структури електронних судових документів.

Значний внесок у розвиток та удосконалення нормативного забезпечення електронного судочинства в Україні зробили також міжнародні партнери, серед яких Рада Європи та Європейський Союз. Завдяки їх експертній та фінансовій підтримці в Україні впроваджуються передові європейські стандарти у сфері електронного правосуддя, здійснюється модернізація технічної інфраструктури судів, що дозволяє інтегрувати кращі практики ІКТ у національну судову систему та наближує її до міжнародних стандартів прозорості, ефективності й доступності правосуддя.

Вивчення міжнародного досвіду впровадження ІКТ у судочинство дає змогу сформулювати ширше уявлення про перспективні напрями розвитку цифровізації у судовій системі України. Як зазначає А. Колесніков у статті «Legal tech в Україні в умовах глобальної диджиталізації» (2024), аналіз зарубіжних практик свідчить про значні переваги цифрових технологій для покращення доступності та прозорості правосуддя, а також оптимізації взаємодії між судами та громадянами. [14]

Особливу увагу у контексті впровадження електронного судочинства заслуговує досвід Польщі, правова система якої, подібно до української, ґрунтується на континентальній правовій традиції. У цій країні значні зусилля докладаються до розвитку систем електронного документообігу та реалізації проєктів із впровадження багаторівневих інформаційних судових систем, що інтегровані у загальнодержавну цифрову інфраструктуру. Вивчення зазначеного досвіду є релевантним для України з огляду на спільні особливості законодавчого регулювання, а також у зв'язку з аналогічними викликами, що постають перед обома країнами в процесі адаптації національних правових систем до стандартів Європейського Союзу.

Також важливим є досвід таких країн Балтійського регіону, як Литва та Латвія, які успішно здійснили перехід до цифрових технологій у державному секторі, включаючи судові установи. Незважаючи на відносно невеликі розміри цих держав, їм вдалося побудувати ефективні системи електронного врядування, що забезпечують високий ступінь інтегрованості судових е-сервісів із іншими державними реєстрами та доступність для широкого кола громадян. Враховуючи прагнення України досягти європейських стандартів цифровізації, досвід цих країн є особливо актуальним з погляду інтеграції різних реєстрів та формування єдиного інформаційного простору судової системи.

Німеччина також демонструє значні успіхи у сфері цифровізації судочинства, реалізуючи низку спеціалізованих програм, серед яких проєкти електронного документообігу у цивільних та господарських судах. Особливий інтерес становить практика взаємодії німецьких судів із адвокатською спільнотою через захищену систему електронного листування, що функціонує у межах загальнонаціональної програми «eJustice». Такий досвід може бути корисним для України у контексті організації надійного захисту електронних комунікацій у судочинстві.

Не менш корисним є британський досвід впровадження ІКТ, незважаючи на відмінності між українською та британською правовими системами. Велика Британія має значний досвід використання онлайн-платформ для дистанційного розгляду цивільних справ, зокрема у спрощених судових процедурах. Крім того, у британських судах активно застосовують інструменти штучного інтелекту для оптимізації судових процесів, скорочення часу на обробку справ та покращення доступності судових послуг для громадян. Ці практики є актуальними для України, враховуючи необхідність подальшого впровадження передових технологій для підвищення оперативності судового розгляду.

Окремим і важливим прикладом для України може бути досвід Ізраїлю, де судова система функціонує в умовах постійних безпекових викликів. В Ізраїлі особливий акцент робиться на створенні захищених інформаційних систем, здатних забезпечувати стабільне функціонування судочинства у кризових ситуаціях. У цьому контексті досвід Ізраїлю є особливо релевантним для України, яка також перебуває у складних умовах воєнних загроз і потребує аналогічних підходів для гарантування стабільності та безпеки судової діяльності.

Застосування ІКТ у судовій системі України супроводжується низкою технічних, правових та кадрових викликів, особливо помітних у контексті воєнних умов. Серед технічних та організаційних труднощів найбільш актуальними є недостатня матеріальна база судів, обмежені можливості доступу до стабільного інтернету, електроенергії та зв'язку, особливо на територіях, що перебувають під загрозою військових дій або були ними пошкоджені. Як зазначає А. Гордієнко та інші дослідники, актуальною залишається проблема недостатньої інтеграції судів у єдину інформаційну систему, зокрема через відсутність централізованого модуля автоматичного розподілу справ. Автори наголошують на необхідності створення

єдиної хмарної підсистеми, забезпечення збереження електронних доказів (фото- та відеофіксація збитків у зоні бойових дій), впровадження сервісу «суд у смартфоні» та подолання цифрової нерівності серед учасників процесу. Для цього потрібні резервні канали зв'язку та захищені дата-центри для стабільного доступу до критично важливої судової інформації.

Щодо правових аспектів, то попри активний процес вдосконалення національної законодавчої бази, залишається чимало правових прогалин і колізій, що стосуються, наприклад, використання електронних доказів, визнання легітимності відеоконференцзв'язку, зокрема у випадках, коли учасники процесу перебувають за кордоном. Як зазначає Колтун Ю. М., ці неврегульованості створюють серйозні перешкоди для правосуддя, зокрема унеможлижуючи повноцінну участь окремих сторін у судових процесах. Це питання особливо актуальне в умовах воєнного стану, коли багато громадян вимушено перебувають за межами країни або на тимчасово окупованих територіях, і вимагає термінового врегулювання на законодавчому рівні.

Ще одним суттєвим викликом є кадровий аспект впровадження ІКТ у судочинство, пов'язаний із недостатнім рівнем цифрової компетентності працівників судової системи. В умовах воєнного стану кадрові питання ускладнюються необхідністю швидкої адаптації персоналу до роботи з новими технологіями, часто на тлі тимчасового переміщення працівників або зупинки діяльності окремих судів. Як зазначають Усенко Я. О. та Костенко О. В. у статті «Правове регулювання управління персоналом в судовій системі» (2021) [15], без належного навчання та мотивації співробітників судових органів будь-які технологічні нововведення залишатимуться малоефективними. Тому важливим є створення регулярних навчальних програм, орієнтованих на підвищення цифрових навичок та забезпечення ефективного захисту даних у судових системах.

Попри існуючі труднощі, перспективи розвитку електронного судочинства в Україні є обнадійливими. Необхідно завершити впровадження та забезпечити безперебійність роботи ЄСІТС на всіх рівнях судової влади, що передбачає створення резервних цифрових модулів і посилення захисту інформаційної інфраструктури в умовах воєнних загроз. Важливим кроком є запровадження комплексних електронних сервісів за принципом «єдиного вікна», що дозволить громадянам дистанційно подавати документи та контролювати хід розгляду справ у безпечних умовах. Перспективним є також активне впровадження штучного інтелекту в судочинство для аналізу судової практики, прогнозування строків розгляду справ і автоматизації підготовки судових документів, що сприятиме зниженню навантаження на персонал та підвищенню оперативності процесів.

Крім того, особливу увагу слід приділити уніфікації нормативно-правового регулювання, зокрема, встановленню чітких правил застосування електронних процедур у регіонах, які постраждалих від воєнних дій, що дозволить забезпечити ефективну взаємодію учасників процесу за умов обмеженого доступу до традиційної судової інфраструктури. Реалізація зазначених заходів сприятиме підвищенню стійкості та функціональної спроможності судової системи в умовах сучасних викликів.

Висновки. Запровадження електронного документообігу, впровадження технологій відеоконференцзв'язку та штучного інтелекту, а також розвиток інтерактивних онлайн-сервісів постають ключовими векторами, здатними підвищити ефективність і прозорість судових процедур, водночас сприяючи доступності правосуддя та захисту прав учасників процесу навіть у надзвичайних обставинах. Констатація наявних технічних, нормативних і кадрових перешкод, які заважають повноцінному впровадженню електронного судочинства, є вагомою підставою для формування комплексних стратегій, зосереджених на модернізації судової інфраструктури, підвищенні кваліфікації персоналу та гармонізації законодавчих норм з урахуванням міжнародних стандартів і досвіду.

Подальші розвідки у цьому напрямку мають охоплювати поглиблений аналіз успішних зарубіжних практик цифровізації судової діяльності, дослідження можливостей розширення застосування штучного інтелекту та технологій аналізу великих масивів даних у судовій практиці, а також уточнення концептуальних засад правового регулювання електронних

доказів і забезпечення належного захисту персональної інформації. Розвиток уніфікованої інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури судової влади, пошук дієвих механізмів збереження й відтворення судових даних в умовах обмеженого доступу до матеріальних ресурсів чи постійних загроз для фізичної безпеки, удосконалення процесуальних норм з урахуванням новітніх цифрових можливостей – усе це утворює перспективну платформу для подальших досліджень, які сприятимуть підвищенню стійкості та ефективності національної системи правосуддя та водночас убезпеченню прав і свобод громадян у складних суспільних обставинах.

Список використаних джерел:

1. Смірнова Н. Реалізація адміністративно-правових норм через інформаційно-комунікаційні технології: концептуальні засади : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право» / наук. кер. Б. А. Кормич ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. DOI: 10.13140/RG.2.2.17953.58729. (дата звернення: 23.11.2024).
2. Legal Regulation of E-courts in Ukraine as an Element of Access to Justice for the Protection of Individual Rights / A. Gordienko et al. *Jurnal IUS Kajian Hukum dan Keadilan*. 2024. Vol. 12, no. 1. P. 17–30. URL: <https://doi.org/10.29303/ius.v12i1.1316> (date of access: 23.11.2024).
3. Колтун Ю. М. Захист прав і свобод людини і громадянина у адміністративному судочинстві в умовах інформатизації суспільної реальності. *Herald of Lviv University of Trade and Economics Law sciences*. 2023. № 14. С. 16–20. URL: <https://doi.org/10.32782/2616-7611-2023-14-03> (дата звернення: 22.11.2024).
4. Скочиляс-Павлів О. В. Сучасний стан електронного судочинства в Україні. *Київський часопис права*. 2024. № 1. С. 207–212. URL: <https://doi.org/10.32782/klj/2024.1.29> (дата звернення: 22.11.2024).
5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 22.11.2024).
6. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 22.11.2024).
7. Господарський процесуальний кодекс України : Кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 23.11.2024).
8. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06.07.2005 № 2747-IV . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 23.11.2024).
9. Котович І. Електронне судочинство в Україні. чому майже вдалося *Scientific Achievements and Innovations as a Way to Success: International Scientific and Practical Conference*, May 1–3, 2024, Vilnius, Lithuania. – Vilnius, 2024. P. 103–105. URL https://isu-conference.com/wp-content/uploads/2024/05/Scientific_achievements_and_innovations_as_a_way_to_success_May_1_3_2024_Vilnius_Lithuania.pdf#page=104 (дата звернення: 23.11.2024).
10. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (дата звернення: 23.11.2024).
11. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення: 23.11.2024).
12. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 23.11.2024).
13. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 23.11.2024).
14. Колесніков А. П. Legal tech в Україні в умовах глобальної диджиталізації. *Наукові записки. Серія: Право*. 2024. Вип. 16. С. 98–102. URL: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-16-1> (дата звернення: 22.11.2024).
15. Усенко Я.О., Костенко О.В. Правове регулювання управління персоналом в судовій системі. *Правова інформатика*. 2021. № 4(39). С. 214–221. URL: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.4\(39\).249363](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.4(39).249363) (дата звернення: 22.11.2024).

НИЖНИК Г. П.,

керівник

*(Вараська окружна прокуратура
Рівненської області)***УДК 343.132****DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.107>****РОЛЬ ТА ФУНКЦІЇ ПРОКУРОРА ПІД ЧАС ВІДКРИТТЯ
МАТЕРІАЛІВ ІНШІЙ СТОРОНІ**

У статті досліджено роль та функції прокурора при відкритті матеріалів іншій стороні в кримінальному провадженні згідно з положеннями діючого Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК). Автором проаналізовано зміни щодо ролі прокурора з прийняттям КПК, зокрема, перехід від наглядової функції до активного процесуального керівництва. Проведено класифікацію основних функцій прокурора на етапі відкриття матеріалів іншій стороні. Детально розглянуто кожен з цих напрямів діяльності прокурора, їх зміст та значення для забезпечення законності, справедливості та змагальності кримінального процесу. Особливу увагу в статті приділено аналізу проблемних питань, пов'язаних з виконанням прокурором своїх функцій при відкритті матеріалів, зокрема труднощі щодо повідомлення великої кількості захисників, забезпечення своєчасного та повного доступу до матеріалів, а також необхідність адаптації сучасних технологій для спрощення та підвищення ефективності цього процесу. На основі аналізу судової практики Верховного Суду, автор досліджує питання належного повідомлення про завершення досудового розслідування, порядку ознайомлення з матеріалами та вирішення спорів, що виникають у зв'язку з цим.

Зокрема, зазначено, що реалізація функції відкриття матеріалів кримінального провадження іншій стороні є одним із ключових елементів дотримання принципу змагальності, що передбачає рівні можливості сторін у процесі доказування. Водночас, актуальними залишаються питання, пов'язані з можливістю зловживання цим процесуальним правом з боку сторони захисту, що може спричиняти затягування розгляду справи. У зв'язку з цим, у статті обґрунтовано необхідність удосконалення процесуальних механізмів запобігання таким зловживанням. Окремо розглянуто питання електронного документообігу та можливість використання цифрових технологій для оптимізації процесу відкриття матеріалів. У статті запропоновано шляхи вирішення проблем, пов'язаних з відкриттям матеріалів іншій стороні, зокрема, щодо удосконалення порядку повідомлення захисників та забезпечення належного доступу до матеріалів.

Ключові слова: прокурор, відкриття матеріалів, досудове розслідування, кримінальний процес, змагальність, право на захист.

Nyzhnyk G. P. The role and functions of the prosecutor during the disclosure of materials to the other party

The article examines the role and functions of the prosecutor in the disclosure of materials to the opposing party in criminal proceedings in accordance with the provisions of the current Criminal Procedure Code of Ukraine (CPC). The author analyzes the changes in the prosecutor's role following the adoption of the CPC, particularly the shift from a supervisory function to active procedural management. A classification of the prosecutor's main functions at the stage of material disclosure to

the opposing party is provided. Each aspect of the prosecutor's activity in this process is examined in detail, including its content and significance in ensuring the legality, fairness, and adversarial nature of criminal proceedings. Special attention is given to problematic issues related to the prosecutor's fulfillment of their functions during material disclosure, including difficulties in notifying a large number of defense attorneys, ensuring timely and complete access to materials, and the need to adapt modern technologies to simplify and enhance the efficiency of this process. Based on an analysis of Supreme Court case law, the author explores issues concerning proper notification of the completion of the pre-trial investigation, the procedure for reviewing case materials, and the resolution of disputes arising in this context.

In particular, it is noted that the implementation of the function of disclosing criminal case materials to the other party is one of the key elements in ensuring the principle of adversarial proceedings, which guarantees equal opportunities for both parties in the process of proving their case. At the same time, issues related to the potential abuse of this procedural right by the defense, which may lead to delays in case consideration, remain relevant. In this regard, the article substantiates the need to improve procedural mechanisms to prevent such abuses. Additionally, the issue of electronic document management and the potential use of digital technologies to optimize the process of disclosing materials is examined separately.

The article proposes solutions to the challenges associated with the disclosure of materials to the opposing party, particularly improvements in the notification process for defense attorneys, and ensuring proper access to materials.

Key words: *prosecutor, disclosure of materials, pretrial investigation, criminal process, adversariality, right to defense.*

Вступ. Забезпечення належної реалізації принципу змагальності та права на захист є ключовими аспектами кримінального процесу, які безпосередньо впливають на законність і справедливість кримінального провадження. Важливу роль у цьому процесі відіграє прокурор, який, відповідно до положень чинного КПК, не лише здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, але й забезпечує відкриття матеріалів іншій стороні.

Постановка завдання. Актуальність дослідження обумовлена наявністю проблемних аспектів, пов'язаних із практичною реалізацією прокурором своїх обов'язків на етапі відкриття матеріалів. Зокрема, труднощі виникають у зв'язку з необхідністю повідомлення великої кількості захисників, забезпеченням повного та своєчасного доступу до матеріалів, а також адаптацією сучасних технологій для підвищення ефективності цього процесу. Метою цієї статті є аналіз ролі та функцій прокурора під час відкриття матеріалів іншій стороні, з урахуванням норм чинного КПК, судової практики та існуючих проблем у сфері правозастосування.

Результати дослідження. У коментарях до Рекомендації Комітету Міністрів державам – членам Ради Європи № REC (2000) 19 «Про роль прокуратури в системі кримінального судочинства» прямо зазначено, що «публічні обвинувачі при виконанні своїх обов'язків повинні керуватися публічним інтересом» [1]. Роль прокурора за чинним КПК зазнала суттєвих змін порівняно з попереднім КПК 1960 року. Основні зміни стосуються посилення функцій прокурора як процесуального керівника, зміни його ролі в досудовому розслідуванні та судовому розгляді, а також впровадження принципу змагальності. Так, якщо раніше роль прокурора обмежувалася наглядовою функцією за діями слідчого, то нині він виступає повноцінним процесуальним керівником. Прокурор не просто контролює законність розслідування, а безпосередньо спрямовує його хід: визначає ключові напрями, дає обов'язкові вказівки слідчому та самостійно приймає рішення щодо повідомлення про підозру, закриття провадження чи спрямування справи до суду. Як зазначає Шульган І.І., новачі спрямовані на переорієнтацію ролі прокурора (процесуального керівника) з епізодичного нагляду на

безперервне керівництво ходом досудового розслідування конкретного кримінального провадження [2, с. 519].

Загалом функції прокурора в кримінальному провадженні можна визначити як встановлену Конституцією України, Кримінальним процесуальним законодавством, Законом України «Про прокуратуру» та іншими законами України сукупність напрямів кримінально-процесуальної діяльності прокурора, які здійснюються з метою забезпечення додержання законів на всіх стадіях кримінального процесу і сприяння законності винесення судових рішень у кримінальних справах, та направлена на досягнення виконання завдань кримінального судочинства [3, с. 23]. Разом з цим, прокурор отримав і додаткові обов'язки. Прокурор несе відповідальність за доведення вини особи в суді, тому він більш ретельно формує доказову базу ще на стадії досудового розслідування.

Трансформація функції кримінального переслідування в функцію підтримання державного обвинувачення логічно призводить до висновку про те, що найбільш доцільним є здійснення цих функцій однією особою, що підвищить відповідальність прокурора, який здійснює нагляд за дотриманням закону органами дізнання та досудового слідства, за якість пред'явленого обвинувачення, забезпечить ґрунтовне знання ним обставин вчиненого злочину та доказів, зібраних по справі, а також спадковість між кримінальним переслідуванням на досудових стадіях і обвинуваченням в судових стадіях кримінального процесу. [4, с. 44-45].

Нормативно-правове регулювання ролі прокурора при відкритті матеріалів іншої сторони передбачено статтею 290 КПК, детальний аналіз якої дає змогу виокремити та провести класифікацію функцій прокурора на цьому етапі.

Так, визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний повідомити підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування [5].

Отож, саме прокурор відіграє ключову роль у визначенні достатності зібраних доказів. Позаяк він ухвалює рішення про завершення досудового розслідування та перехід до наступного етапу кримінального провадження, що підкреслює його процесуальну самостійність і відповідальність за якість обвинувачення. Крім того, прокурор має забезпечити, щоб фактичні дані у контексті усіх критеріїв допустимості доказів відповідали міжнародним стандартам формування допустимості доказів, виокремлених у практиці ЄСПЛ, які детально викладені та систематизовані [6, с. 210-211]. На наш погляд, цю функцію прокурора можна охарактеризувати як функцію оцінки достатності доказів та прийняття рішення про відкриття матеріалів.

В подальшому прокурор зобов'язаний повідомити підозрюваному, його захиснику та іншим учасникам про завершення досудового розслідування та забезпечити їм доступ до матеріалів. Ця функція прокурора є інформаційно-забезпечувальною та полягає у забезпеченні права сторони захисту на доступ до матеріалів досудового розслідування. Прокурор зобов'язаний надати повну та своєчасну інформацію про всі зібрані докази, що забезпечує реалізацію принципу змагальності та права на захист. Прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний надати доступ до матеріалів досудового розслідування, які є в його розпорядженні, у тому числі будь-які докази, які самі по собі або в сукупності з іншими доказами можуть бути використані для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості обвинуваченого, або сприяти пом'якшенню покарання [5].

При виконанні цієї функції важливим є забезпечення належної форми повідомлення про завершення досудового розслідування з метою додержання розумних строків. Під час повідомлення про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів такого розслідування обов'язковим є долучення до матеріалів кримінального провадження

доказів, що підтверджують направлення стороні захисту цього повідомлення. Оскільки за умови відсутності доказів належного вручення чи направлення стороні захисту повідомлення про завершення досудового розслідування, яке стає початковим моментом відліку для зупинення строку досудового розслідування за правилами ч. 5 ст. 219 КПК України, ознайомлення стороні захисту із матеріалами кримінального провадження поза кінцевим строком досудового розслідування необхідно вважати таким, що відбулося поза межами строку досудового розслідування [7].

Постановою Верховного Суду від 22.02.2022 року у справі № 543/1309/19 [8] залишено без змін ухвали Пирятинського районного суду Полтавської області від 01.10.2020 року і Полтавського апеляційного суду від 22.07.2021 року стосовно Я. та П., а касаційну скаргу прокурора – без задоволення.

Касаційний суд погодився з рішеннями судів попередніх інстанцій та визнав обґрунтованим закриття судом першої інстанції кримінального провадження на підставі п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК, оскільки стороною обвинувачення не дотримано вимог законодавства щодо направлення повідомлення стороні захисту про завершення досудового розслідування саме в той день, коли відомості про вказану процесуальну дію внесено до ЄРДР.

Витяг із журналу реєстрації вихідних документів органу прокуратури з інформацією щодо реєстрації повідомлення про завершення досудового розслідування на ім'я учасників кримінального провадження з боку стороні захисту також не свідчить про направлення листа з таким повідомленням будь-яким видом кореспонденції [9]. Оскільки найбільш надійним способом направлення повідомлення про завершення досудового розслідування є використання рекомендованого поштового відправлення [10].

Також, прокурору потрібно зважати, що повідомлення про завершення досудового розслідування та відкриття матеріалів кримінального провадження для ознайомлення у порядку ст. 290 КПК є процесуальною дією, яка має прямий індивідуальний характер, тобто стосується конкретного учасника кримінального провадження, і не може делегуватися захиснику [11].

Аналогічну позицію Верховний Суд висловив також у рішенні від 21 лютого 2023 року у справі № 760/2257/22, згідно з яким безпосереднє повідомлення як обвинуваченого, так і його захисника про завершення досудового розслідування є обов'язковим. При цьому неприйнятним є здійснення повідомлення обвинуваченого шляхом телефонограми через його захисника [12].

Окрім того, що підозрюваний має право на необмежену кількість захисників під час досудового розслідування, обов'язок повідомити кожного з них про відкриття матеріалів досудового розслідування покладається на прокурора, що інколи є проблематичним та потребує додаткових зусиль та часу. Важливо зазначити, що ці проблеми не знімають з прокурора обов'язку дотримуватися вимог закону та забезпечити реалізацію права підозрюваного на захист. Один з таких випадків описаний у постанові колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 10 листопада 2022 року у справі № 203/2076/21 пропонує шляхи вирішення цієї проблеми. Суд зазначає, що у випадку, коли інтереси підозрюваного представляє кілька захисників, яких у різний час було повідомлено про завершення розслідування та надання доступу до матеріалів, це не вважається неналежним виконанням положень ч. 1 ст. 290 КПК [13].

Це рішення суду можна розглядати як спосіб мінімізувати негативні наслідки великої кількості захисників. Воно дозволяє прокурору гнучко підходити до виконання свого обов'язку щодо повідомлення захисників, враховуючи практичні труднощі, які можуть виникнути. Суд визнає, що одночасне повідомлення всіх захисників може бути неможливим або зайняти багато часу. Тому, якщо прокурор вжив всі розумні заходи для повідомлення захисників, але вони були повідомлені в різний час, це не є порушенням закону.

Наступною функцією прокурора, на нашу думку, є організаційно-контрольна (організаційно-координаційна) функція. Так, прокурор координує дії слідчого щодо відкриття матеріалів, оскільки саме він визначає перелік доказів, які підлягають відкриттю, та може

доручити їх відкриття слідчому. Прокурор контролює виконання обов'язку відкриття матеріалів як з боку слідчого, так і з боку сторони захисту (яка в свою чергу також має відкрити матеріали, на які вона посилається в суді). Ця функція полягає у контролі за дотриманням законності та прав учасників кримінального провадження під час відкриття матеріалів. Прокурор забезпечує, щоб процес відкриття матеріалів відбувався відповідно до вимог КПК.

Одним із перших етапів організаційно-координаційної роботи прокурора є систематизація матеріалів досудового розслідування. Відповідно до ст. 290 КПК, прокурор має визначити перелік доказів, які будуть відкриті іншій стороні. Це включає як перевірку належності та допустимості зібраних доказів так і систематизацію документів у логічній послідовності та підготовку реєстру матеріалів, який додається до повідомлення про завершення досудового розслідування. На практиці сторона обвинувачення подає матеріали в підшитому, пронумерованому виді з описом матеріалів, в свою чергу сторона захисту, надає матеріали в довільній формі.

Особливої уваги потребує підготовка електронних реєстрів та цифрових копій матеріалів. Стрімкий розвиток цифрових технологій та впровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування зумовили внесення змін до КПК у 2021 році, зокрема до статті 290. Відтепер процес відкриття матеріалів досудового розслідування, які зберігаються в інформаційно-комунікаційній системі, здійснюється шляхом надання доступу до цих матеріалів або надання їх електронних копій, засвідчених у встановленому порядку [5].

Наступним етапом виконання аналізованої функції являється перевірка законності та обґрунтованості обмеження доступу. Так, згідно ч. 5 ст. 290 КПК у документах, які надаються для ознайомлення, можуть бути видалені відомості, які не будуть розголошені під час судового розгляду. Видалення повинно бути чітко позначено. За клопотанням сторони кримінального провадження суд має право дозволити доступ до відомостей, які були видалені [5]. Судова практика наголошує, що прокурор має діяти добросовісно, не зловживати можливістю обмеження доступу і не використовувати її як засіб тиску на захист.

Ще однією важливою складовою організаційної діяльності прокурора є забезпечення належного доступу іншій стороні до матеріалів досудового розслідування. Це включає інформування сторони захисту про завершення досудового розслідування та місце, час і спосіб ознайомлення з матеріалами, організацію технічних умов для ознайомлення (наприклад, надання копій, створення електронного архіву тощо) та роз'яснення порядку оскарження дій прокурора у разі виникнення спірних ситуацій. Згідно з ч. 4 ст. 290 КПК надання доступу до матеріалів включає в себе можливість робити копії або відображення матеріалів [5], відповідно сторона захисту має право не лише отримати матеріали, але й ознайомитися з ними у зручний спосіб, робити копії або витяги.

Координація дій слідчого та оперативних підрозділів – ще одна складова організаційно-координаційної функції прокурора, яка забезпечує належну підготовку матеріалів до відкриття. Прокурор, як керівник досудового розслідування, відповідає за те, щоб всі учасники процесу діяли злагоджено та ефективно. Він координує дії слідчого, спрямовуючи їх на дотримання всіх вимог щодо відкриття матеріалів.

Після завершення процедури відкриття матеріалів, прокурор організовує їх передачу до суду для подальшого розгляду справи по суті. Саме контроль за систематизацією та відкриттям матеріалів знижує ризик процесуальних помилок, які можуть призвести до визнання доказів недопустимими. Завдяки чіткій координації дій слідчого, оперативних підрозділів та сторони захисту процес відкриття матеріалів проходить швидко та без зайвих затримок.

Отже, організаційно-координаційна функція прокурора під час відкриття матеріалів досудового розслідування іншій стороні є багатогранною діяльністю, яка включає систематизацію доказів, забезпечення доступу до матеріалів та координацію дій учасників процесу. Ця функція спрямована на забезпечення справедливого судочинства, захист прав усіх учасників провадження та реалізацію основних принципів кримінального процесу, передбачених

КПК України. Її належна реалізація є запорукою ефективності та законності кримінального провадження.

Також до функцій прокурора при відкритті матеріалів іншій стороні варто віднести гарантійно-змагальну функцію, яка тісно переплітається з попередньо окресленими. Забезпечуючи для сторін рівний доступ до інформації, прокурор сприяє рівності їх перед законом і судом та реалізації принципу змагальності. Належне виконання цієї функції забезпечує рівність процесуальних можливостей сторін та забезпечення прав на захист. На практиці реалізація гарантійно-змагальної функції прокурора полягає у своєчасному та повному відкритті матеріалів досудового розслідування стороні захисту, наданні їй можливості ознайомитися з доказами обвинувачення та підготуватися до захисту своїх інтересів. Заразом, саме прокурор є тим учасником провадження, який має забезпечити, щоб цей процес пройшов у розумні строки.

Проте, іноді цей процес може затягуватися з різних причин, зокрема через зловживання своїми правами стороною, що може призвести до порушення розумних строків кримінального провадження. Частина 10 статті 290 КПК передбачає механізм вирішення цієї проблеми. У разі зволікання з ознайомленням з матеріалами, слідчий суддя має право встановити строк, після спливу якого сторона вважається такою, що реалізувала своє право на доступ до матеріалів. Цей механізм, на нашу думку, служить процесуально-регулюючою функцією прокурора. Прокурор, звертаючись до слідчого судді з клопотанням про встановлення строку для ознайомлення з матеріалами, забезпечує дотримання розумних строків кримінального провадження та запобігає зловживанню правом на ознайомлення з боку сторони захисту.

Важливо зазначити, що встановлення строку для ознайомлення з матеріалами не повинно порушувати право сторони захисту на захист. Суддя повинен враховувати всі обставини справи, зокрема, обсяг та складність матеріалів, а також поведінку сторони захисту, щоб встановити розумний та справедливий строк.

Разом з цим, реалізація цієї функції не обмежується лише можливістю клопотати про встановлення строку для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, а й полягає у реагуванні прокурора на будь-які порушення прав учасників кримінального провадження, що можуть виникнути під час відкриття матеріалів. Прокурор вживає заходів для відновлення порушених прав та забезпечення законності процесу.

Висновки. З прийняттям нового КПК роль прокурора зазнала суттєвих змін, трансформувавшись з переважно наглядової функції до активного процесуального керівництва. Це відобразилося і на його діяльності під час відкриття матеріалів іншій стороні, де він виступає ключовою фігурою у забезпеченні змагальності сторін та реалізації права на захист. На основі аналізу статті 290 КПК та наукових досліджень, у роботі класифіковано основні функції прокурора на цьому етапі:

1. **Функція оцінки достатності доказів та прийняття рішення про відкриття матеріалів:** прокурор, керуючись своїм внутрішнім переконанням, оцінює зібрані докази на предмет їх достатності для складання обвинувального акта та приймає рішення про завершення досудового розслідування та відкриття матеріалів іншій стороні.

2. **Інформаційно-забезпечувальна функція:** прокурор забезпечує своєчасне та повне інформування підозрюваного, його захисника та інших учасників про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів. Особлива увага приділяється належному повідомленню всіх захисників, навіть за їх великої кількості, хоча це може становити певні логістичні труднощі.

3. **Організаційно-контрольна функція:** прокурор координує дії слідчого та інших учасників процесу щодо підготовки та систематизації матеріалів, визначає перелік доказів, які підлягають відкриттю, контролює виконання обов'язку відкриття матеріалів як з боку слідчого, так і з боку сторони захисту, а також забезпечує належний доступ до матеріалів, включаючи електронні реєстри та цифрові копії.

4. **Гарантійно-змагальна функція:** прокурор забезпечує реалізацію принципу змагальності, гарантуючи рівний доступ сторін до інформації та можливість підготовки до

захисту своїх інтересів. Відкриття матеріалів є важливою умовою забезпечення права на захист та справедливого судового розгляду.

5. **Процесуально-регулююча функція прокурора**, яка полягає у своєчасному та ефективному реагуванні на будь-які порушення прав учасників кримінального провадження, що можуть виникнути під час відкриття матеріалів. Прокурор зобов'язаний вживати заходів для відновлення порушених прав, забезпечення законності та справедливості процесу.

На підставі проведеного дослідження можна стверджувати, що роль прокурора при відкритті матеріалів іншій стороні є багатогранною та відповідальною. Від ефективності виконання ним своїх функцій залежить забезпечення законності, справедливості та змагальності кримінального процесу, а також реалізація права на захист.

Список використаних джерел:

1. Рекомендація Rec (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя від 6 жовтня 2000 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2000_19_2000_10_6.pdf (дата звернення – 12.11.2024)
2. Шульган І. І. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням як окрема функція органів прокуратури. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 516–520.
3. Ніколайчук Г.А. Повноваження прокурора та їх реалізація у судовому провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів. 2019. 262 с.
4. Мовчан Г. В. Процесуальні повноваження прокурора у досудовому провадженні та в суді першої інстанції : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2010. 219 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n4136> (дата звернення – 20.11.2024)
6. Крет Г.Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2020. 530 с.
7. Постанова Верховного Суду від 13.09.2023 у справі №752/15156/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113536465> (дата звернення – 20.11.2024)
8. Постанова Верховного Суду від 22.02.2022 у справі № 543/1309/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103906811> (дата звернення – 20.11.2024)
9. Постанова Верховного Суду від 14.07.2022 у справі № 183/6198/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105402409> (дата звернення – 20.11.2024)
10. Постанова Верховного Суду від 28.09.2021 у справі № 758/12538/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100063308> (дата звернення – 21.11.2024)
11. Постанова Верховного Суду від 21.02.2024 у справі № 359/7681/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117277334> (дата звернення – 21.11.2024)
12. Постанова Верховного Суду від 21.02.2023 у справі №760/2257/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109176660> (дата звернення – 22.11.2024)
13. Постанова Верховного Суду від 10.11.2022 у справі № 203/2076/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107251801> (дата звернення – 22.11.2024)

ЗМІСТ

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:**ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

АНДРУХІВ О. І. КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНУ ГЕНОЦИДУ ТА ПОКАРАННЯ ЗА НЬОГО: АНАЛІЗ НЕДОЛІКІВ ТА ШЛЯХИ РЕФОРМУВАННЯ.....	3
ВОЛК В. В., ШАМАРА Р. П. СУДОВА ПРАВОТВОРЧІСТЬ ПРИ ПОДОЛАННІ ЗАКОНОДАВЧИХ ПРОГАЛИН.....	10
ДОВГАНІЧ В. А. ПРАКТИКА ЗАПОБІГАННЯ І БОРОТЬБИ З ПРОЯВАМИ КОРУПЦІЇ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ (ДО ПОЧАТКУ ХХ СТ.).....	16
ІРХА Ю. Б. РОЛЬ КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	23
КИРИЧЕНКО Ю. В. КОНСТИТУЦІЙНІ ОБОВ'ЯЗКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА.....	31
КОЗІН А. О. ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ДЕЯКИМИ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ.....	38
КРИВОРУЧКО Л. С. ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	44
КУМЕЙКО А. В. ДО ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА ДЕРЖАВНУ БЕЗПЕКУ.....	50
ЛИТВИНЧУК О. І. РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ ЯК ЧИННИК УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	56
МАКУШЕВ П. В., МОРОЗОВ О. В. ПОЛІЦІЙНІ ТА МІГРАЦІЙНІ ФУНКЦІЇ ДЕПАРТАМЕНТУ МИТНИХ ЗБОРІВ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.....	62
МАНЬКО Д. Г. ОПТИМІЗАЦІЯ АЛГОРИТМУ ПРИСУДЖЕННЯ СТУПЕНЯ ДОКТОРА ФІЛОСОФІЇ ЯК СКЛАДОВА ЯКОСТІ ОСВІТИ.....	70
АРАБАДЖИ Н. Б. ЮРИДИЧНА ОСВІТА ТА ЇЇ МОДЕЛІ: ЗАГАЛЬНИЙ АНАЛІЗ (НА ПРИКЛАДІ ФРАНЦІЇ ТА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ).....	77
ШАМАРА О. В. ПІДХОДИ ПАРЛАМЕНТУ УКРАЇНИ У СТВОРЕННІ ВОЄННОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ТА ВІЙСЬКОВОЇ ПОЛІЦІЇ В РОЗРІЗІ РОЗБУДОВИ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ.....	83
ШАПОВАЛОВА К. Г. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФОРМ ЗАХИСТУ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ.....	93

ЦИВІЛІСТИКА

БОРИСЕНКО С. І. ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ ДОГОВОРІВ В ЕЛЕКТРОННІЙ ФОРМІ.....	99
ВОЛКОВА Ю. А. ПРАВО НА ЗАБУТТЯ ЯК ОДНЕ З ОСНОВНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ У ЦИФРОВУ ЕПОХУ.....	104
КОРОСД С. О. ПРОБЛЕМИ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ВІДШКОДУВАННЯ ВИТРАТ НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ ПРИ ЗАКРИТТІ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ АБО ЗАЛИШЕННЯ ПОЗОВУ БЕЗ РОЗГЛЯДУ.....	111
САНЧЕНКО Д. Є. КАТЕГОРІЯ «СВІДОМІСТЬ» У КОНСТРУКЦІЇ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ: ПРОБЛЕМА ГЕНЕЗИ І ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ.....	117
ХОРОШЕНЮК О. В. ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИЗНАННЯ ОСОБИ НЕДІЄЗДАТНОЮ.....	126
ШИШКА Р. Б., ГАЛУНЬКО В. В., ХРИСТИНЧЕНКО Н. П. ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН В ПЕРІОД ВІЙНИ.....	132

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ВОЛИНЕЦЬ В. В. ЗГОДА НА ОБРОБКУ ДАНИХ В ОНЛАЙН ТОРГІВЛІ: ЮРИДИЧНІ ВИМОГИ ТА КРАЩІ ПРАКТИКИ.....	137
ПРОСКУРНЯ Т. В. РОЛЬ ВЕРХОВНОГО СУДУ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ.....	146
ЧЕРНИХ О. С. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ БЛОКЧЕЙН ТЕХНОЛОГІЙ В ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	154
ЩЕРБАКОВА Н. В. ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВИЗНАННЯ ПРОЦЕДУРИ РЕОРГАНІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НЕДІЙСНОЮ.....	160

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

АЛІМЕНКО О. Ю., АЛІМЕНКО О.-М. І. ПРАВОВІ АСПЕКТИ ГЕНДЕРНОГО ЗАМІЩЕННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ.....	171
ПИЖОВА М. О., ЧИЖ Б. І. ЗАХИСТ ПРАЦІВНИКІВ ВІД МОБІНГУ ТА ДИСКРИМІНАЦІЇ: ПРАКТИКА ЄСПЛ.....	180

ШВЕЦЬ Н. М., СЕРЕДА О. Г. ОКРЕМІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗВІЛЬНЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ЗАХОДИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ МАСОВИХ ВИВІЛЬНЕНЬ...	187
ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО	
КОСТОГРИЗОВ О. В. ДО ПИТАННЯ ПРИПИНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ...	194
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО	
ГАЛУНЬКО В. М. ЕЛЕМЕНТИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СЛІДЧОГО...	201
МАХНО А. А. ПРАВО ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ НА ІНФОРМАЦІЮ: НЕДОЛІКИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ...	206
ОКСЮТЕНКО К. В. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ...	213
ПАВЛЮХ Б. Я. ПОНЯТТЯ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ...	221
СОЦЬКИЙ А. М. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ МИТНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УКРАЇНІ...	226
ЦХОВРЕБОВА М. Г. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДВАЛИНИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ПОЗИЦІЇ ПРИ РОЗГЛЯДІ ЮРИДИЧНИХ СПРАВ В АДМІНІСТРАТИВНІЙ СФЕРІ...	232
ЯВОРСЬКИЙ Р. І. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ТУРИСТИЧНІЙ СФЕРІ...	239
ФІНАНСОВЕ ПРАВО	
КОСТЕНКО Ю. О. МОНІТОРИНГ ТРАНСФЕРТНОГО ЦІНОУТВОРЕННЯ...	246
ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА	
БОБЧИНСЬКИЙ П. М. ВДОСКОНАЛЕННЯ КВАЛІФІКУЮЧИХ ОЗНАК ПОРУШЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ЖИТЛА: АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ ПОЛОЖЕНЬ КК УКРАЇНИ ТА КК ІНШИХ КРАЇН...	255
МАЛЕТОВА О. С. СМАРТ-ПРОТИДІЯ: ВПЛИВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ЗМІНУ ЗАХОДІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ...	262
ОМЕЛЬЧЕНКО О. І. СУСПІЛЬНО-НЕБЕЗПЕЧНІ НАСЛІДКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО Ч. 1 СТ. 241 КК УКРАЇНИ «ЗАБРУДНЕННЯ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ»...	268
ПЕТЕР Г. Г. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНИХ КОСМІЧНИХ ВІДНОСИН – ПЕРЕДУМОВА ДОСЯГНЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ КОСМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ (ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ МІЖНАРОДНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В КОСМІЧНІЙ СФЕРІ)...	277
РЕВА І. П. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ УЧИНЕННЯ ПОРУШЕНЬ ВСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОДАВСТВОМ ВИМОГ ПОЖЕЖНОЇ АБО ТЕХНОГЕННОЇ БЕЗПЕКИ...	287
ШУМСЬКА Н. С. ПІДСТАВИ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАНІСТЬ ПІД ЧАС ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ...	295
КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА	
БАЛАДИГА С. П. ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ...	303
ПЛЮСКВА А. В. СУТНІСТЬ ФУНКЦІЇ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ «ПІДТРИМАННЯ ПУБЛІЧНОГО ОБВИНУВАННЯ В СУДІ»...	308
САРІБЕКЯН Ю. А. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОЇ ЛІКУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ НАДАННЯ КОСМЕТОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ...	314
СТРУЖ П. В. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ...	318
ТУРИК Є. М. ВІДОМЧИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ЗАКОННІСТЮ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ...	326
МІЖНАРОДНЕ ПРАВО	
БААДЖИ Н. А., ГРУШКО М. В. ПРАВО НА СВОБОДУ ОБ'ЄДНАННЯ В АСОЦІАЦІЇ ТА ПРОФСПІЛКИ: ПРАКТИКА ЄСПЛ...	332
СЕЛЕЗНЬОВА О. М., ПОЛОНКА І. А. МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА ВТІЛЕННЯ ЮВЕНАЛЬНОГО ПІДХОДУ В НОРМАХ ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ...	339
ТИМОШЕНКО О. О. СТВОРЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЗА ДОПОМОГОЮ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ВИКЛИКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ...	345

ЧЕРНЯВСЬКИЙ М. В. ВИКЛИКИ МИРОТВОРЧИХ ОПЕРАЦІЙ ООН В УМОВАХ ГІБРИДНИХ ВІЙН І ТЕРОРИЗМУ	351
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ	
МИХАЛЮК О. Ю. ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕФОРМУВАННЯ УПРАВЛІННЯ ПУБЛІЧНИМИ ІНВЕСТИЦІЯМИ В УКРАЇНІ	357
ТИЦЬКА Я. О. КАТЕГОРІЯ НАУКИ У СУЧАСНІЙ ДОКТРИНІ І МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПРОЦЕСИ	366
ГОЛОВАЧ О. А. ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ	374
КОСТИЦЬКИЙ В. В., БОГУН В. П. ПИТАННЯ ЗАХИСТУ КЛІМАТУ У СУЧАСНІЙ ПРАВОВІЙ НАУЦІ	381
СОЦЬКА А. М. ЗМІСТ КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ У СФЕРІ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ НАД ПОВНОЛІТНИМИ НЕДІЄЗДАТНИМИ ОСОБАМИ ТА ОСОБАМИ, ДІЄЗДАТНІСТЬ ЯКИХ ОБМЕЖЕНА	387
ДОБРОВОЛЬСЬКА В. В., БУДУРОВА Г. М. ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА БІЗНЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	393
АЛЕНІН Ю. П., ТОРБАС О. О., МАНДРИЧЕНКО Ж. В. ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ ФАКТУ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ	399
ДНІПРОВ О. С., НІКІТІН В. В. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ВИДІВ ПОДВІЙНОГО ОПОДАТКУВАННЯ ТА ЇХ ВИЗНАЧАЛЬНА СУТНІСТЬ	405
МАЦЕЛЮХ І. А. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ	412
МЕРЕНИЧ О. С. СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: РОЛЬ ОБОРОННО-СТРАТЕГІЧНИХ ДОКУМЕНТІВ	417
ЩЕРБАНИУК О. В. КОНСТИТУЦІЙНА ОСНОВА ЄС ДЛЯ ТЕСТУ ЕНГЕЛЯ ТА КОНЦЕПЦІЇ САНКЦІЙ	423
КУРКОВА К. М., БОРОВИК А. В. ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЩОДО ПРОТИДІЇ ЗАГРОЗАМ ЦИФРОВОГО ПОХОДЖЕННЯ, ЯКІ МАЮТЬ ПОТЕНЦІАЛ ДЛЯ ДЕФОРМАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ	429
ГОЛОВЧАК Р. Ю. РЕГУЛЯТИВНИЙ ЗМІСТ ПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ (ЗАСАДИ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА)	437
ПЕТКОВ С. В., БОРТНЯК К. В., ДОБРЯНСЬКА Н. В. КОНТРОЛЬНА ТА РЕГУЛЮЮЧА ФУНКЦІЇ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ У СФЕРІ НОРМОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРАВОВІ ОСНОВИ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ	443
ДЕНИСОВА А. В. РОЛЬ МЕДІАЦІЇ У ВИРІШЕННІ СПОРІВ: ВПЛИВ НА ПРОЦЕС СУДОВОГО СТЯГНЕННЯ МІЖ СТУДЕНТАМИ ТА БОРЖНИКАМИ	449
ІВАНОВСЬКА А. М., ГАВРІК Р. О., ГАЛУС О. О. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ «ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ», «ЦИФРОВІЗАЦІЯ» ТА «ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ» ТА ЇХ РОЛЬ У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ, ЩО НАДАЮТЬ АДМІНІСТРАТИВНІ ПОСЛУГИ	457
ЛЕНІГЕР Я. І. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ТА ПОЛІТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УРЯДУ: ВІДМЕЖУВАННЯ ВІД ІНШИХ ВИДІВ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	464
ЧЕРНІКОВА О. С. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАПОБІЖНИКИ В МІГРАЦІЙНІЙ СФЕРІ	470
БАРАБАШ О. О. СПОСОБИ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ У СФЕРІ НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ	477
КУЧЕР І. О., ТИЛЬЧИК В. В. СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСОБІВ ВИРІШЕННЯ МИТНИХ СПОРІВ	485
БАЛАГУРА М. В. ОЗНАКИ ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ ДЕМОКРАТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ	492
БАЛАГУРА Т. В. МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РІВНОСТІ ТА СПРАВЕДЛИВОСТІ	498
БОРОДАЙКО П. К. ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ	503
ДЕШКО Л. М. ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДДІ НАЦІОНАЛЬНОГО СУДУ: РЕФОРМА ЗАКОНОДАВСТВА ПОЛЬЩІ ТА РОЛЬ СУДУ ЄС В ВІДСТОЮВАННІ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ТА ЗАХИСТІ ЦІННОСТЕЙ ЄС	510
КОССЕ В. В. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ПЕРЕДБАЧЕНИМ СТ. 303 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ, ВЧИНЕНИМ ЩОДО ДІТЕЙ	517
ГАЛАЙ А. Ю. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ ТА ЗЛОЧИННИМ ОРГАНІЗАЦІЯМИ	524

БАБЕНКО А. М., ДЕНИСОВА А. В., РЕЗНІЧЕНКО Г. С., ДАРІЙ С. В., МАТВЄЄВСЬКИЙ О. В. ДЕРЖАВНЕ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ У ЗАПОБІГАННІ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ.....	535
МЕЛЬНИК П. В. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛУЖБИ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ.....	544
БІЛЕЦЬКИЙ С. В. ПІДХОДИ ДО ЗАСТОСУВАННЯ КОНТРЗАХОДІВ ЯК РІЗНОВИДУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ У РІШЕННЯХ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.....	550
КОВБАС І. В., ДЯКУР М. Д. Е-ДЕКЛАРУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ.....	556
КУШНІР С. М., КОЛОМОЄЦЬ Т. О., ПИРОЖКОВА Ю. В., ШУМЕЙКО І. П. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ОСІБ НА ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ У ВІДНОСИНАХ З СУБ'ЕКТАМИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ.....	562
КОЗАК В. Я. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОРГАНІЗАТОРА ОРГАНІЗАЦІЇ АБО УТРИМАННЯ МІСЦЬ ДЛЯ НЕЗАКОННОГО ВЖИВАННЯ, ВИРОБНИЦТВА ЧИ ВИГОТОВЛЕННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ В УКРАЇНІ.....	570
БІЛІНСЬКА Л. В. КРИМІНАЛІСТИЧНІ МЕТОДИКА І ТАКТИКА ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ.....	576
ШКУТА О. О., СВИНАРЕНКО Ю. П., ТРИГУБ С. М. ФОРМИ І МЕТОДИ ЗАПОБІГАННЯ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ОРГАНІЗАЦІЇ АБО УТРИМАННЯ МІСЦЬ ДЛЯ НЕЗАКОННОГО ВЖИВАННЯ, ВИРОБНИЦТВА ЧИ ВИГОТОВЛЕННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ ВЧИНЕНИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	582
ДРИШЛОК В. І., ЖУРАВЕЛЬ А. В., ЮРЧЕНКО М. М., НІЦЕВИЧ А. С. ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ ТА ЇХ НАСЛІДКИ ПРИ ЗВЕРНЕННІ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	589
МІНЧЕНКО С. І., ПІРИГ І. В. ОРГАНІЗАЦІЯ І ТАКТИКА ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРАДІЖОК З ЖИТЛОВИХ БУДИНКІВ САДИБНОГО ТИПУ.....	596
ЛЮБЧИК В. М. КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ОЗНАКОЮ СКЛАДІВ ЯКИХ Є СХИЛЕННЯ: ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	602
САІНЧИН С. О., ДОНЦОВ Д. Ю., ЯЩИШЕНА Г. А., ПОЗІГУН І. О. ВІЙСЬКОВА ПРАВООХОРОНА СИСТЕМА У ЗАПОБІГАННІ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ.....	610
КОГУТ Б. Б. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ОБ'ЄКТА НЕРУХОМОСТІ.....	617
БУТ О. В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СКАРЖНИКА У ПОЗАСУДОВОМУ ОСКАРЖЕННІ ДІЙ ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРАТОРА ПРАВ.....	623
ЛУКАВИЙ Ю. П. ПУБЛІЧНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	632
РЕКОТОВ П. В., БАРИШНІКОВ А. Г., ПОПОВА А. О. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОЦЕСІВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ БУДІВЕЛЬНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ.....	640
ДУБИКІВСЬКА І. О. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ АКТИВ ЦИВІЛЬНОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	648
КРИКУН В. В., ГРІГОРОВА Г. Л., СОРОКА І. О. ОСНОВНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ В МЕЖАХ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ.....	658
БОНДАР Д. В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ МОБІЛЬНИХ ЗАСТОСУНКІВ ТА ІНШОГО ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СФЕРІ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ.....	665
ЛЮКЛЯН М. Б. ВПЛИВ СУЧАСНОГО ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО ДИСКУРСУ НА УТВЕРДЖЕННЯ ДЕТЕРМІНАНТ МОТИВАЦІЇ ПРАВОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	673
КРИНЦІЛЕНКО В. С. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ РОЗУМНОСТІ В ДОЗВІЛЬНО-ЛІЦЕНЗІЙНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ: НОРМАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД.....	679
ЛИСИК М. А. ПРАВОЗАКОННІСТЬ У РІЗНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ.....	686
ПОПОВ Р. В. ВІРТУАЛЬНІ АКТИВИ: ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД.....	693
БОРИСОВ С. С. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЧАСУ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИННОГО ДІЯННЯ.....	700
КОЗЛЕНКО О. О. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ПІДРОЗДІЛІВ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНОСТЬ.....	707
РЕКУНЕНКО Т. О. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В ГАЛУЗІ ФІНАНСІВ.....	713
АРАКЕЛЯН М. Р., БІРЮКОВ Р. М. ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВРОПОЛУ ЯК ЦЕНТРАЛЬНОГО ОРГАНУ ЄС В БОРОТБІ З ТЕРОРИЗМОМ.....	722
БРОВЧЕНКО Ю. В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАПОБІЖНИКИ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....	729
БАЛАЦЬКА О. Р. ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В СУДОЧИНСТВІ ЯК КРИТЕРІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПНОГО ПРАВОСУДДЯ.....	740
НИЖНИК Г. П. РОЛЬ ТА ФУНКЦІЇ ПРОКУРОРА ПІД ЧАС ВІДКРИТТЯ МАТЕРІАЛІВ ІНШОЇ СТОРОНИ.....	748

CONTENTS

DEVELOPMENT OF STATE AND LAW:

ISSUES OF THEORY AND CONSTITUTIONAL PRACTICE

ANDRUHIV O. I. CONVENTION ON THE PREVENTION AND PUNISHMENT OF THE CRIME OF GENOCIDE: ANALYSIS OF SHORTCOMINGS AND WAYS OF REFORMING.....	3
VOLIK V. V., SHAMARA R. P. JUDICIAL LAWMAKING IN OVERCOMING LEGISLATIVE GAPS.....	10
DOVHANYCH V. A. THE PRACTICE OF PREVENTING AND COMBATING CORRUPTION: HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS (UP TO THE BEGINNING OF THE XX CENTURY).....	16
IRKHA YU. B. THE ROLE OF THE COUNTERINTELLIGENCE ACTIVITY OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE IN ENSURING ENVIRONMENTAL SECURITY OF UKRAINE.....	23
KYRYCHENKO YU. V. CONSTITUTIONAL DUTIES OF THE UKRAINIAN STATE: GENERAL CHARACTERISTICS.....	31
KOZIN A. O. PROBLEMS OF ENSURING EXECUTION OF AUTHORITIES BY SOME LOCAL GOVERNMENT BODIES IN THE FIELD OF WASTE MANAGEMENT DURING THE PERIOD OF MARITAL STATE.....	38
KRYVORUCHKO L. S. TO CHARACTERIZE THE STRUCTURAL ELEMENTS OF THE ADMINISTRATIVE-LEGAL MECHANISM FOR THE INTRODUCTION OF INTERNATIONAL STANDARDS IN THE FIELD OF ENSURING THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS.....	44
KUMEIKO A. V. REGARDING THE ISSUE OF THE COOPERATION OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE WITH OTHER SUBJECTS OF THE PREVENTION OF OFFENSES THAT ENCROACH ON STATE SECURITY.....	50
LYTVYNCHUK O. I. JUSTICE SYSTEM REFORMING AS A FACTOR IN IMPROVING MECHANISM FOR ENSURING HUMAN RIGHTS.....	56
MAKUSHEV P. B., MOROZOV O. V. POLICE AND MIGRATIONAL FUNCTIONS OF THE DEPARTMENT OF CUSTOMS DUTIES IN THE HISTORY OF UKRAINIAN STATEHOOD OF THE XIX – EARLY XX CENTURIES.....	62
MANKO D. H. OPTIMIZATION OF THE ALGORITHM FOR AWARDED THE DEGREE OF DOCTOR OF PHILOSOPHY AS A COMPONENT OF THE QUALITY OF EDUCATION.....	70
ARABADZHY N. B. LEGAL EDUCATION AND ITS MODELS: A GENERAL ANALYSIS (ON THE EXAMPLE OF FRANCE AND GREAT BRITAIN).....	77
SHAMARA O. V. APPROACHES OF THE PARLIAMENT OF UKRAINE IN THE CREATION OF THE MILITARY POLICE OF UKRAINE AND THE MILITARY POLICE IN TERMS OF THE DEVELOPMENT AND FUNCTIONING OF THE MILITARY JUSTICE OF UKRAINE.....	83
SHAPOVALOVA K. H. GENERAL THEORETICAL CHARACTERISTICS OF THE FORMS OF PROTECTION OF SOCIAL RIGHTS OF CIVIL SERVANTS IN UKRAINE.....	93

CIVILISTICS

BORYSENKO S. I. FEATURES OF CONCLUDING CONTRACTS IN ELECTRONIC FORM.....	99
VOLKOVA YU. A. THE RIGHT TO BE FORGOTTEN IS ONE OF THE BASIC HUMAN RIGHTS IN THE DIGITAL AGE.....	104
KOROIED S. O. PROBLEMS OF JUDICIAL PRACTICE OF REIMBURSEMENT OF EXPENSES FOR PROFESSIONAL LEGAL ASSISTANCE WHEN CLOSING THE PROCEEDINGS IN A CASE OR LEAVING THE CLAIM WITHOUT CONSIDERATION.....	111
SANCHENKO D. YE. THE CATEGORY OF “CONSCIOUSNESS” IN THE CONSTRUCTION OF NON-PROPERTY RIGHTS: THE PROBLEM OF GENESIS AND DIFFERENTIATION.....	117
KHOROSHENIUK O. V. SEPARATE ISSUES OF RECOGNITION A PERSON AS INCAPACITATED.....	126
SHYSHKA R. B., HALUNKO V. V., KHRYSTYNCHENKO N. P. RESTRICTIONS ON THE RIGHTS OF CITIZENS DURING THE WAR.....	132

ECONOMIC LAW AND PROCEDURE

VOLYNETS V. V. CONSENT FOR DATA PROCESSING IN ONLINE COMMERCE: LEGAL REQUIREMENTS AND BEST PRACTICES.....	137
PROSKURNYA T. V. THE ROLE OF THE SUPREME COURT ENSURING UNITY OF JUDICIAL PRACTICE.....	146
CHERNYKH O. S. ACTUAL PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF THE APPLICATION OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGIES IN ECONOMIC ACTIVITY.....	154
SHCHERBAKOVA N. V. LEGAL CONSEQUENCES OF RECOGNIZING THE PROCEDURE OF REORGANIZATION OF ECONOMIC ORGANIZATIONS AS INVALID.....	160

EMPLOYMENT LAW, SOCIAL SECURITY LAW

ALIMENKO O. YU., ALIMENKO O.-M. I. THE LEGAL ASPECTS OF GENDER SUBSTITUTION WORKFORCE DURING THE WAR.....	171
PYZHOVA M. O., CHYZH B. I. PROTECTION OF EMPLOYEES AGAINST MOBBING AND DISCRIMINATION: ECTHR PRACTICE.....	180
SHVETS N. M., SEREDA O. G. SEPARATE LEGAL ASPECTS OF DISMISSAL OF WORKERS UNDER MARTIAL LAW AND MEASURES TO PREVENT MASS DISMISSALS.....	187

ENVIRONMENTAL LAW

KOSTOHRYZOV O. V. ON THE ISSUE OF TERMINATION OF LAND TITLE	194

ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE PROCEDURE, INFORMATION LAW

HALUNKO V. M. ELEMENTS OF THE LEGAL STATUS OF THE INVESTIGATOR.....	201
MAKHNO A. A. THE RIGHT OF PUBLIC SERVANTS TO INFORMATION: SHORTCOMINGS OF LEGISLATIVE REGULATION IN UKRAINE.....	206
OKSYUTENKO K. V. HISTORIOGRAPHY AND METHODOLOGY OF THE STUDY OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENSURING THE DEVELOPMENT OF ELECTRONIC GOVERNMENT IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION.....	213
PAVLIUKH B. YA. THE CONCEPT OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF FORESTRY IN UKRAINE.....	221
SOTSKYI A. M. PROBLEMATIC ASPECTS OF CUSTOMS EXPERTISE IN UKRAINE.....	226
TSKHOVREBOVA M. G. METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF STUDYING THE FEATURES OF THE FORMATION OF THE LEGAL POSITION WHEN CONSIDERING LEGAL CASES IN THE ADMINISTRATIVE SPHERE.....	232
YAVORSKYI R. I. ADMINISTRATIVE AND LEGAL LIABILITY IN THE TOURISM SECTOR.....	239

FINANCIAL LAW

KOSTENKO YU. O. TRANSFER PRICING MONITORING.....	246

ISSUES OF CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, AND EXECUTIVE LAW

BOBCHYNSKYI P. M. IMPROVING THE QUALIFYING FEATURES OF VIOLATION OF THE INVIOABILITY OF HOUSING: ANALYSIS OF LEGISLATIVE PROVISIONS OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE AND THE CRIMINAL CODE OF OTHER COUNTRIES.....	255
MALETOVA O. S. SMART COUNTERACTION: THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON SHAPING ANTI-CORRUPTION MEASURES.....	262
OMELCHENKO O. I. THE SOCIALLY DANGEROUS CONSEQUENCES OF A CRIMINAL OFFENSE PROVIDED FOR IN PART 1 OF ARTICLE 241 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE "ATMOSPHERIC AIR POLLUTION".....	268
PETER H. H. LEGAL REGULATION OF INTERNATIONAL SPACE RELATIONS: A PREREQUISITE FOR ACHIEVING CRIMINOLOGICAL SPACE SECURITY (PREVENTION AND COUNTERACTION OF INTERNATIONAL OFFENSES IN THE SPACE DOMAIN) ..	277
REVA I. P. THE CURRENT STATE AND TRENDS OF VIOLATIONS OF FIRE OR MAN-MADE SAFETY REQUIREMENTS ESTABLISHED BY LAW.....	287
SHUMSKA N. S. GROUNDS FOR LIMITATION OF THE RIGHT TO LIBERTY AND PERSONAL INVITING DURING DETENTION OF A PERSON IN A CRIMINAL PROCEEDING.....	295

CRIMINAL PROCEDURAL LAW AND FORENSIC SCIENCE

BALADYHA S. P. SEPARATE ISSUES OF IMPROVING THE INVESTIGATION OF CRIMES AGAINST THE FOUNDATIONS OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE.....	303
PLIUSKVA A. V. THE ESSENCE OF THE FUNCTION OF THE PROSECUTOR'S OFFICE "MAINTENANCE OF PUBLIC PROSECUTION IN COURT".....	308
SARIBEKIAN YU. A. CERTAIN ASPECTS OF ORGANIZING THE INVESTIGATION OF ILLEGAL MEDICAL PRACTICES IN THE PROVISION OF COSMETIC SERVICES.....	314
STRUZH P. V. PECULIARITIES OF THE FORMS OF COUNTERACTION TO THE INVESTIGATION OF VIOLATIONS OF ROAD SAFETY RULES.....	318
TURYK YE. M. DEPARTMENTAL CONTROL OVER THE LEGALITY OF THE INITIATION OF PRE-TRIAL INVESTIGATION.....	326

INTERNATIONAL LAW

BAADZHY N. A., HRUSHKO M. V. THE RIGHT TO FREEDOM OF ASSOCIATION IN ASSOCIATIONS AND TRADE UNIONS: ECTHR CASE LAW.....	332
SELEZNOVA O. M., POLONKA I. A. INTERNATIONAL PRACTICE OF THE IMPLEMENTATION OF THE JUVENILE APPROACH IN THE NORMS OF LAW ON THE LIABILITY OF MINORS: EXPERIENCE FOR UKRAINE.....	339
TYMOSHENKO O. O. CREATION OF OBJECTS OF INTELLECTUAL POWER USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE: IMPLICATIONS OF LEGAL REGULATION IN UKRAINE AND GREAT BRITAIN.....	345
CHERNYAVSKYI M. V. CHALLENGES OF UN PEACEKEEPING OPERATIONS IN THE CONTEXT OF HYBRID WARS AND TERRORISM.....	351

TOPICAL ISSUES OF JURIDICAL SCIENCE

MYKHALIUK O. Yu. LEGAL ASPECTS OF REFORMING PUBLIC INVESTMENT MANAGEMENT IN UKRAINE.....	357
TYTSKA Ya. O. SCIENCE CATEGORY IN MODERN DOCTRINE AND INTERNATIONAL LEGAL PROCESSES.....	366
HOLOVACH O. A. PECULIARITIES OF ADMINISTRATIVE LAW REGULATION OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY: ANALYSIS OF JUDICIAL PRACTICE.....	374
KOSTYTSKYI V. V., BOHUN V. P. CLIMATE PROTECTION ISSUES IN MODERN LEGAL SCIENCE.....	381
SOTSKA A. M. THE CONTENT OF CONTROL AND SUPERVISION IN THE FIELD OF GUARDIANSHIP AND CARE OF INCAPACITATED ADULTS AND PERSONS WITH LIMITED LEGAL CAPACITY.....	387
DOBROVOLSKA V. V., BUDUROVA H. M. GOVERNMENT SUPPORT OF BUSINESS UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE.....	393
ALENIN Yu. P., TORBAS O. O., MANDRYCHENKO Z. V. PECULIARITIES OF PROVING THE FACT OF COMMITTING A CRIMINAL OFFENSE BY AN ORGANIZED GROUP.....	399
DNIPROV O. S., NIKITIN V. V. HISTORICAL AND LEGAL NATURE OF DOUBLE TAXATION AND LEGAL ESSENCE OF THE LEGAL CONSTRUCTION «DOUBLE TAXATION».....	405
MATSELIUKH I. A. ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF SOCIAL PROTECTION OF CHILDREN IN ARMED CONFLICTS: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR ITS IMPLEMENTATION IN UKRAINE.....	412
MERENYCH O. S. STRUCTURAL ELEMENTS OF THE NORMATIVE AND LEGAL MECHANISM OF ENSURING NATIONAL SECURITY OF UKRAINE: THE ROLE OF DEFENSE AND STRATEGIC DOCUMENTS.....	417
SHCHERBANYUK O. V. THE EU CONSTITUTIONAL BASIS FOR THE ENGEL TEST AND THE CONCEPT OF SANCTIONS.....	423
KURKOVA K. M., BOROVYK A. V. FEATURES OF THE INTERACTION OF THE BUREAU OF ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE IN COUNTERING THREATS OF DIGITAL ORIGIN THAT HAVE THE POTENTIAL TO DEFORM DOMESTIC ECONOMIC PROCESSES.....	429
GOLOVCHAK R. Yu. REGULATORY CONTENT OF LAWFUL CONDUCT (PRINCIPLES OF THE RULE OF LAW).....	437
PETKOV S. V., BORTNIAK K. V., DOBRIANSKA N. V. CONTROL AND REGULATORY FUNCTIONS OF THE MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE IN THE SPHERE OF REGULATORY ACTIVITIES: LEGAL BASIS AND CURRENT CHALLENGES.....	443
DENYSOVA A. V. ROLE OF MEDIATION IN DISPUTE RESOLUTION: IMPACT ON THE DEBT RECOVERY PROCESS BETWEEN CREDITORS AND DEBTORS.....	449
IVANOVSKAA A. M., HAVRIK R. O., HALUS O. O. THEORETICAL AND LEGAL ISSUES OF THE DEFINITION OF THE CONCEPTS OF “DIGITALIZATION”, “DIGITISATION” AND “DIGITAL TRANSFORMATION” AND THEIR ROLE IN THE ACTIVITIES OF PUBLIC ADMINISTRATION BODIES PROVIDING ADMINISTRATIVE SERVICES.....	457
LENHER Ya. I. CONSTITUTIONAL, LEGAL AND POLITICAL RESPONSIBILITY OF THE GOVERNMENT: SEPARATION FROM OTHER TYPES OF RESPONSIBILITY.....	464
CHERNIKOVA O. S. ADMINISTRATIVE AND LEGAL SAFEGUARDS IN THE MIGRATION SPHERE.....	470
BARABASH O. O. METHODS OF PROTECTING CIVIL RIGHTS IN THE PROVISION OF MEDICAL SERVICES: CHALLENGES OF IMPLEMENTATION AND DEVELOPMENT PROSPECTS IN UKRAINE.....	477
KUCHER I. O., TYLCHYK V. V. ESSENCE AND FEATURES OF ALTERNATIVE METHODS OF CUSTOMS DISPUTE RESOLUTION.....	485
BALAHURA M. V. SIGNS AND CHARACTERISTICS OF DEMOCRATIC INSTITUTIONS IN THE LEGAL SYSTEM OF A MODERN STATE.....	492
BALAHURA T. V. MECHANISMS OF LEGAL EDUCATION IN THE CONTEXT OF ENSURING SOCIAL EQUALITY AND JUSTICE.....	498
BORODAIKO P. K. LEGAL CULTURE AS A DETERMINING FACTOR IN THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF LEGAL POLICY.....	503
DESHKO L. M. DISCIPLINARY LIABILITY OF A NATIONAL COURT JUDGE: REFORM OF POLISH LEGISLATION AND THE ROLE OF THE EU COURT IN UPHOLDING THE RULE OF LAW AND PROTECTING EU VALUES.....	510
KOSSE V. V. CRIMINAL LAW MEASURES TO PREVENT CRIMINAL OFFENSES UNDER ARTICLE 303 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE COMMITTED AGAINST CHILDREN.....	517
HALAIA A. Yu. CRIMINAL CHARACTERISTICS OF CRIMES IN THE FIELD OF ILLEGAL CIRCULATION OF NARCOTIC DRUGS, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES, THEIR ANALOGUES OR PRECURSORS COMMITTED BY ORGANIZED GROUPS OR CRIMINAL ORGANIZATIONS.....	524
BABENKO A. M., DENYSOVA A. V., REZNICHENKO H. S., DARIH S. V., MATVIEIEVSKYI O. V. STATE BUREAU OF INVESTIGATION IN PREVENTING CRIMINAL OFFENSES UNDER MARTIAL LAW: CHALLENGES AND WAYS TO IMPROVE.....	535
MELNYK P. V. REGULATORY AND LEGAL SUPPORT OF SERVICE IN LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES OF UKRAINE.....	544

BILETSKYI Ye. V. APPROACHES TO THE USE OF COUNTERMEASURES AS A FORM OF STATE RESPONSIBILITY IN DECISIONS OF INTERNATIONAL ORGANISATIONS.....	550
KOVBAS I. V., DIAKUR M. D. E-DECLARATION AS AN ANTI-CORRUPTION TOOL.....	556
KUSHNIR S. M., KOLOMOIETS T. O., PYROZHKOVA YU. V., SHUMEIKO I. P. EXERCISE OF THE HUMAN RIGHT TO LEGAL AID IN RELATIONS WITH PUBLIC ADMINISTRATION ENTITIES.....	562
KOZAK V. Ya. PECULIARITIES OF THE CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE ORGANIZER OF THE ORGANIZATION OR MAINTENANCE OF PLACES FOR THE ILLEGAL USE, PRODUCTION OR MANUFACTURE OF NARCOTIC DRUGS, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES OR THEIR ANALOGUES IN UKRAINE.....	570
BILINSKA L. V. FORENSIC METHODS AND TACTICS OF PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO DOMESTIC VIOLENCE.....	576
SHKUTA O. O., SVYNARENKO Yu. P., TRYHUB S. M. FORMS AND METHODS OF PREVENTION BY THE OPERATIONAL UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE OF THE ORGANIZATION OR MAINTENANCE OF PLACES FOR ILLEGAL USE, PRODUCTION OR MANUFACTURE OF NARCOTIC DRUGS, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES OR THEIR ANALOGUES COMMITTED UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE.....	582
DRYSHLIUK V. I., ZHURAVEL A. V., YURCHENKO M. M., NITSEVYCH A. S. THE ABUSE OF PROCEDURAL RIGHTS AND ITS CONSEQUENCES WHEN APPLYING TO THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS.....	589
MINCHENKO S. I., PYRIH I. V. ORGANIZATION AND TACTICS OF INSPECTION OF THE SCENE OF AN EVENT WHEN INVESTIGATING THEFTS FROM RESIDENTIAL MANOR-TYPE HOUSES.....	596
LYUBCHYK V. M. CRIMINAL OFFENSE, A SIGN OF WHICH IS DECLINATION: FORMS OF IMPLEMENTATION OF CRIMINAL LIABILITY.....	602
SAINCHYN S. O., DONTSOV D. Yu., YATSYSHENA H. A., POZIHUN I. O. MILITARY LAW ENFORCEMENT SYSTEM IN THE PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES: FUNCTIONAL AND PRAXEOLOGICAL CONTENT.....	610
KOHUT B. B. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROVISION OF IDENTIFICATION OF A FUTURE REAL ESTATE OBJECT.....	617
BUT O. V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE COMPLAINANT IN AN OUT-OF-COURT APPEAL AGAINST THE ACTIONS OF THE STATE REGISTRAR OF RIGHTS.....	623
LUKAVYI Yu. P. PUBLICITY OF STATE REGISTRATION OF REAL RIGHTS TO REAL ESTATE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT.....	632
REKOTOV P. V., BARYSHNIKOV A. G., POPOVA A. O. LEGAL AND REGULATORY FRAMEWORK FOR THE DIGITALIZATION PROCESSES IN UKRAINE'S CONSTRUCTION SECTOR.....	640
DUBIKIVSKA I. O. LEGAL PRINCIPLES OF THE ACTIVITIES OF STATE REGISTRATION BODIES OF CIVIL STATUS ACTS IN UKRAINE.....	648
KRYKUN V. V., GRIGOROVA G. L., SOROKA I. O. BASIC PRINCIPLES OF IMPLEMENTING ENFORCEMENT PROCEEDINGS WITHIN THE LIMITS OF THE ECONOMIC PROCESS.....	658
BONDAR D. V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE USE OF MOBILE APPLICATIONS AND OTHER SOFTWARE IN THE FIELD OF CIVIL DEFENSE AND LIFE SAFETY.....	665
LIUKLIAN M. B. INFLUENCE OF MODERN POLITICAL AND LEGAL DISCOURSE ON THE ASSESSMENT OF THE DETERMINANTS OF MOTIVATION OF LEGAL ACTIVITY.....	673
KRINTSILENKO V. S. IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF REASONABILITY IN PERMITTING AND LICENSING PROCEDURES: REGULATORY REGULATION AND FOREIGN EXPERIENCE.....	679
LYSYK M. A. THE RULE OF LAW IN DIFFERENT LEGAL SYSTEMS: A COMPARATIVE ANALYSIS.....	686
POPOV R. V. VIRTUAL ASSETS: FEATURES OF THE STATE REGULATORY MECHANISM AND INTERNATIONAL EXPERIENCE.....	693
BORYSOV S. S. CRIMINAL LAW ASPECTS OF THE TIME OF COMMISSION OF A CRIMINAL ACT.....	700
KOZLENKO O. O. RIGHTS AND OBLIGATIONS OF UNITS CARRYING OUT OPERATIONAL AND SEARCH ACTIVITIES.....	707
REKUNENKO T. O. FOREIGN EXPERIENCE IN PREVENTING OFFENSES IN THE FINANCIAL SECTOR.....	713
ARAKELIAN M. R., BIRIUKOV R. M. THE ACTIVITIES OF EUROPOL AS A CENTRAL EU BODY IN COMBATTING TERRORISM.....	722
BROVCHENKO Yu. V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL SAFEGUARDS OF COLLABORATIVE ACTIVITIES IN UKRAINE.....	729
BALATSKA O. R. THE APPLICATION OF MODERN INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE JUDICIARY AS A CRITERION FOR ENSURING ACCESSIBLE JUSTICE.....	740
NYZHNYK G. P. THE ROLE AND FUNCTIONS OF THE PROSECUTOR DURING THE DISCLOSURE OF MATERIALS TO THE OTHER PARTY.....	748

ПРАВО 5 • 2024

І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Науковий журнал Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Підписано до друку 27.12.2024 р. Формат 70х100/16. Папір офсетний. Замовлення 1124/814.
Обл.-вид. арк. 33,00. Ум. друк. арк. 29,73. Наклад 300 прим. Ціна договірна.

ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»
49046, м. Дніпро, вул. Орловська, 1-Б, т. (056) 371-51-42

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
С відомство суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.